Muhammed Hamidullah

İSLÂM PEYGAMBERİ

KB3962

BEYAN

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, 19 Ocak 1908'de Haydarabad'da doğdu. Sekiz çocuklu bir ailenin en küçüğüydü. Ailesinden aldığı ilköğrenimin arkasından, medrese öğrenimine başladı. Darü'l-Ulum Medresesi'nden sonra Osmaniye Üniversitesinde okudu. Devletler hukuku alanında lisans üstü çalışma yaptı. Daha sonra Hicaz, Suriye, Filistin, Mısır ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan İslâm devletler hukuku alanındaki çalışmaları inceledi. Almanya'da Bonn'daki Friedrich Wilhelm Ren Üniversitesi'nde aynı konuda doktorasını verdi (1933). Çalışmalarını Paris Üniversitesinde sürdürdü. Bu arada Kuzey Afrika ülkelerinin kütüphanelerinde incelemeler yaptı. Hindistan'a dönerek Osmaniye Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Bu üniversitede devletler hukuku profesörüyken, görevle yurt dışında bulunduğu bir sırada, Haydarabad'ın Hindistan hükümeti tarafından işgal edilmesi (1948) üzerine geri dönmedi. Siyâsî mültecî olarak Fransa'ya yerleşti.

Hamidullah, başta Fransa, Mısır, Pakistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkenin üniversitelerinde dersler, konferanslar verdi. 1952'de İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya başladı; uzun yıllar Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü ile Erzurum'da Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Bu sırada, başta İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi ile İlahiyat Fakültesi Mecmuası olmak üzere, birçok süreli yayında ilmî makaleler yazdı. Paris'teki Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nin (CNRS) üyesi olan Hamidullah'ın beş ayrı dilde (Arapça, Urduca, İngilizce, Fransızca ve Almanca) yazdığı ve yayımladığı çalışmaları, İslâm'ı temel kaynaklarına inerek kavramada ve günümüz şartlarına uygun biçimde yeniden anlamlandırmada etkili oldu; Batı dünyasında İslâm'ın doğru biçimde tanınmasında rol oynadı. 17 Aralık 2002'de Amerika'da vefat etti.

Hamidullah'ın Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan başlıca eserleri şunlardır: İslâm'a Giriş (1961), Hz. Peygamber'in Savaşları (1962), İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları (1962), İslâm'da Devlet İdaresi (1963), İmam-ı Azam ve Eseri (1963), Modern İktisat ve İslâm (1963), İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku (1964), Kur'an-ı Kerim Tarihi (1965), İslâm Peygamberi (1966, 2 cilt), Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih (1967), Resulullah Muhammed (1973), İslâm Hukuku Etüdleri (1984), İslâm Müesseselerine Giriş (1984), İslâm Bilim ve Felsefe (1990), İlk İslâm Devleti, (1992), İslâm'ın Doğuşu, (1997), Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu (1998), İslâm Anayasa Hukuku (1998), El Vesaiku's-Siyasiyye (1998), İslâm Tarihine Giriş (1999), Aziz Kur'an -Çeviri ve Açıklama- (2000), İslâm'ın Hukuk İlmine Katkıları (2005), Sorunlar, Sorular ve Cevaplar -Konferanslar- (2015), İslam Genel Bir Bakış (2017).

İslâm Peygamberi, Beyan Yayınları'nın 373. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni DBY Ajans, kapak düzeni Yazıevi (HarunTan), baskı ve cild Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İSTANBUL Tel: +90 212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Mart 2021'de İstanbul'da yayımlandı.

E-kitap ISBN 978-625-8124-37-8

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10

www.beyanyayinlari.com / bilgi@beyanyayinlari.com

www.facebook.com/beyanyayinlari

www.twitter.com/beyanyayinlari

www.instagram.com/beyanyayinlari

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah

İslâm Peygamberi

Hayatı ve Eserleri

Çeviren

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yazgan

BEYAN

Takdim

İslâm Peygamberi

İslâm Peygamberi kitabıyla ilk tanışmam 1960'lı yıllarda, Ankara'da bir üniversite öğrencisiyken oldu. Zaten bu değerli kitabın yazarı olan Muhammed Hamidullah Hoca'yı da o yıllarda tanımıştım.

1963 yılıydı; Ankara İlâhiyat Fakültesinde öğrenciydim. Hanefi fukahasının ileri gelen ulemasından *İmâm Serahsî* anılıyordu. Bu vesile ile Ankara'da, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi salonlarında da bir toplantı düzenlenmişti. Büyük İslâm hukukçusu Serahsi'nin hayatı ve eserleri hakkında, dünyanın o konudaki en yetkili kişisini dinleyecektik.

Hocalarımız ön sıralarda, biz öğrenciler de orta ve arka sıralarda oturmuş, heyecanla bizi aydınlatacak olan alimi bekliyorduk. Derken, başında siyah kalpağı olan, ince, uzun boylu, ve hacim itibariyle kendi bünyesiyle hiç de mütenasip olmayan büyük kitapları yüklenmiş hâlde içeriye bir zat girdi. Hocalarımız ve biz, o zatın elindeki kitapları taşıyarak kendisine yardım etmek için ısrar ettiysek de, o kabul etmedi; ve neredeyse kendi ağırlığında olan koca koca ciltleri götürüp, konuşma yapacağı masanın üzerine koydu.

İşte bu zatın adı *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah*'tı; ve elinde taşıdığı ciltler, İmâm Serahsi'nin *el-Mebsût* adlı eseriydi.

Rahmetli Hamidullah Hoca'yı ilk defa böyle tanıdım.

Fakülteden mezun olunca, doktora için İngiltere'ye gidecekken, kader Paris'e gitmemi gerektirdi; ve Paris'e gittim.

O sıralarda, Hamidullah Hoca da *"Heimatlos"* yani "Vatansız" olarak Paris'te yaşıyordu.

Paris'te Fransızca öğrenimine başlarken, bize dil okulunda okumamızı tavsiye ettikleri Albert Camus'nün *"L'Etranger"* adlı romanından sonra aldığım ilk kitap, *"Le Prophete de l'Islam"*, yâni "İslâm Peygamberi" oldu.

Artık doktorayı bitirinceye kadar, her Cuma ve Pazar günleri bir araya gelecektik Büyük Alim'le. Bu bizim için ne kadar büyük bir ilâhî lütuftu... Cuma günleri namazda, Pazar günleri de, Fransa'da bulunan Müslüman Talebe Derneğinde (AEIF) yapılan ilmi seminerlerde görüşüyor, Hoca'nın *"İlim Okyanusu"*ndan mümkün mertebe yararlanmaya çalışıyorduk. Seminerlerde genellikle Hamidullah Hoca konuşur, dünyanın her tarafından doktora yapmak üzere Paris'e gelmiş olan biz öğrenciler dinleyici olurduk. Talebe paralarıyla alınmış küçük ve mütevazı derneğimizde elli-yüz kadar dinleyici oturacak yer bulabiliyordu.

O Bir İslâmî Fikir Bekçisiydi

Rahmetli Hoca, fevkalade kibar ve örnek bir Müslüman alimiydi. Biz öğrenciler gibi, İmam Gazali ve Ahmed b. Hanbel üzerindeki çalışmalarıyla ünlü oryantalist *Henri Laoust*'un, *College de France*'daki konferanslarına devam ederdi. Prof. Laoust, derslerinde, Gazali'nin *İhyâ*'sını analiz ediyordu.

Hamidullah Hoca'nın, Laoust'un anlattıklarına ihtiyacı olmadığını bildiğim için, bir gün kendisine, neden vaktini harcayıp bu seminerlere devam ettiğini sordum. Sessizce bana şunları mırıldanmıştı:

- Seminerlere devam eden öğrencilerin tamamı Müslüman; ve hiç biri *İhyâ*'yı okumamış. Ben hazır bulunursam, Mösyö Laoust onlara yanlış şeyler anlatmaz! Size fikrî bekçilik yapıyorum!

Gerçekten de Mösyö Laoust, zaman zaman anlattıklarının doğruluğunu Hamidullah Hoca'ya tasdik ettirirdi.

1969 yılının Eylül ayının bir Cuma günüydü. Rue Monge'daki Paris Camisinde Cuma saatini bekliyorduk. Hoca Rahmetli, Müslümanların birbirlerinin aleyhinde bulunmalarından yakınıyordu. Bir ara bana döndü ve kulağıma, hiç unutmadığım şu sözleri fısıldadı:

- Sana bir söz söyleyeceğim ki, bu sözü kadınlar gibi küpe yapıp kulağına tak ve hiç çıkarma: En günâhkâr Müslüman kardeşimiz, bize kâfirden daha yakındır!

Ben o küpeyi kulağımdan hiç çıkarmadım. Size de aynı küpeyi takmanızı ve hiç çıkarmamanızı tavsiye ederim.

Paris'te böylece beş senemiz Hoca'yla geçti.[1]

O Ansiklopedik Bir Âlimdi

Hamidullah Hoca'yı tanıyanlar, onun çok yönlü bir ilim adamı olduğunu bilirler. Sadece esas alanı olan hukuk dalında değil, Tarih, Hadis, Tefsir, Coğrafya, Dinler Tarihi, Sosyal İlimler, hatta Tıp alanında, her biri kaynak sayılan yüzlerce eser kaleme almıştır.

Hamidullah Hoca'nın bütün kitapları, İslâmî ilimler dalında araştırma yapanların kaynak ve el kitapları sayılırlar. İslâm'ın ilk dönemlerine (Hz. Peygamber(s.a.s) ve Dört Halife Dönemi) ait belgeleri içeren, *el-Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, *Hz. Peygamberi'in Savaşları*, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, *İslâm Müesseselerine Giriş*, *İslâm Tarihine Giriş*, *Kitâbu'n-Nebât*,[2] *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, *İslâm Anayasa Hukuku*, *İlk İslâm Devleti*, *İslâm'da Devlet İdaresi*, *İslâm'ın Doğuşu*, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, Türkçe'ye yeni çevrilmiş olan Kur'an Meali *(Aziz Kur'an)*, vs. onlarca eserinden sadece birkaç tanesi.

Rahmetli Hoca'nın en önemli eserlerinden bir tanesi de, şüphesiz onun Fransızca olarak kaleme aldığı *İslâm Peygamberi* (Le Prophete de l'Islam) adlı Siyer kitabıydı. Paris'teki bir sohbetimiz sırasında, bu kitabı yirmi senede hazırladığını söylemişti. Bu eseri kaleme alabilmek için, dünyanın dört bir yanındaki kütüphânelerde araştırma yapmış, binlerce fiş doldurmuştu Hamidullah Hoca. Dolayısıyla bu konuda yazılmış eserler arasında, önemli bir yer teşkil ediyor İslâm Peygamberi.

Bu değerli kitabın en çok Türkiye'de okuyucu bulmuş olması da, bizim için bir şeref olarak telakki edilmesi gerekir.

Okuyucular, ancak eseri okuduktan sonra onun değerini görecek, tanıyacak, ve takdir edecektir.

Daha önce Salih Tuğ Hoca tarafından tercüme edilmiş olan *İslâm Peygamberi*'ni, bu sefer, Hamidullah Hoca'nın tüm kitaplarını yayınlayan Beyan Yayınları, *Mehmet Yazgan*'ın yeni tercümesiyle okuyucuya sunuyor.

Mütercimi ve Beyan Yayınları'nı, bu güzel hizmetlerinden dolayı kutluyor, değerli Hocam *Muhammed Hamidullah*'a da Allah'tan rahmet diliyorum.

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Toronto, 29 Haziran 2004

Önsöz

Birinci Baskı

Onca büyük zenginliğine rağmen, bana öyle geliyor ki Fransız Edebiyatı, dünyanın belli başlı dinlerinden birinin tebliğcisi olan İslâm Peygamberi'nin Siyer'i, yani hayatı ve eserleri ile ilgili kapsamlı bir çalışmadan yoksun gibi görünüyor. İşte elinizdeki bu eserde, O'nun hayatının çeşitli yönleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Resulullah'ın hayat hikâyesi ile ilgili hemen her dilde yayınlanmış olan yüz binlerce kitap ve makalede, toplumun çıkarları doğrultusunda kurulmuş olan idari kurum ve teşkilatlar, araştırmacıların dikkatlerinden şimdiye kadar kaçmış görünmektedir. Bu durumda bir öncünün çıkıp çığır açmaya çalışması gerekiyordu.

Öte yandan, aynı anda birçok cephede mücadele etmiş olan söz konusu şahsiyetle ilgili olarak siyer yazarlarının bugüne kadar ortaya koymuş oldukları eserler salt kronolojik olarak incelendikleri takdirde, belirli topluluklarla olan ilişkilerin nasıl bir seyir izlediğini belirleme imkânı olmayacaktır. Biz burada, olayları Mekke, Bizans, İran, Yahudiler gibi temel konulara göre gruplandırarak ele alacağız. Bazı yinelemeler pahasına, böyle bir yaklaşım, çalışmamıza daha tutarlı ve daha canlı bir görünüm kazandıracaktır.

Eski bir Sorbonne öğrencisi olarak, yazarı böyle bir çalışmaya yönelten bir başka neden daha var: Yeryüzünde sahip olduğu tek varlığı olan kalemi ile, bu alanda kesintisiz otuz yılı aşkın bir süreyi kapsayan bir çalışmanın ürünü olan ve dünyanın farklı dillerinde değişik araştırmacıların

çalışmalarını olduğu kadar, orijinal kaynaklarda yapılmış olan çalışmaların sonucunu, kendisini yaklaşık on yıldır bağrına basan ev sahiplerine en güzel bir şekilde sunabilmek.

Sonuç olarak, bu eserin üslûbunu gözden geçirerek bana yardımcı olan dostlara içtenlikle teşekkür ediyorum. Ancak, bazı yabancı deyimlerin çevrilmesi sırasında ortaya çıkan farklılıklar konusunda duyduğum korku ve endişelerle ilgili olarak, okurlarımın hoşgörüsüne sığınıyorum.

Muhammed Hamidullah

Paris/İstanbul, 1959.

2. Baskı İçin

Biraz geç de olsa, eser boyunca Kur'an'ın imlası konusunda (Fransızca nüshada Qoran-Coran) bir şekil birliğinin bulunmadığını tespit ettim.Bu konudaki kusurumu kabul ediyorum ve açıkçası okurlarımın affına sığınmaktan başka da elimden gelen bir şey yok.

Bu çalışmanın Türkçe olarak değişik yıllarda birçok çevirisi yapıldı ve daha şimdiden dört kez basıldı. Bu satırları yazdığımız sırada da bir beşincisi baskıya verilmiş durumda. Türk okurlarının bu konudaki susamışlığı hayranlık uyandırıcı ve örnek bir nitelik taşımaktadır. Daha çok ilk baskıyı esas alarak Sayın Prof. Nerkez Smailagic tarafından yapılan Boşnakça bir çevirisi ise 1977'de Zagreb'de yayınlandı. Bu işin uzmanı olan dostlar Urduca, İngilizce ve Arapça çevirilere de giriştiler. Görünüşe bakılırsa, çalışma, onların gözünde sonu getirilemeyecek kadar uzun ve çetin gözükmekte. Ancak Allah'ın muradı her şeyin üzerindedir. Her hal ü kârda bütün hamdler O'nadır!

Sonuç itibarıyla, yerine getirmem gereken son bir görev de, özellikle bana Ek bölümün hazırlanmasında değerli yardımlarını esirgemeyen iman kardeşim Emetü'l-Vehhâb Tâhire hanımefendiye ve aynı şekilde yeni Editör'e şükranlarımı arz etmektir. Allah çalışmalarının mükafatını versin.

Muhammed Hamidullah

Paris, Receb H. 1406 Haziran 1978.

4. Baskı İçin

Allah'a hamd ve senalar olsun ki bu mütevazı eser bir kez daha basılmaya lâyık görüldü. Eser, son kez 1974'te Beyrut'ta yayınlanmıştı -ve bu nedenle Ankara'lı Sayın Salih Özcan'a şükranlarımı sunarım-, ancak Lübnan'daki uzaktan güdümlü esef verici savaş, kitabın geniş kitlelere ulaşmasını engelledi.

Bu kez de maddi güçlükler, editörü, yazarın arzu ettiği tüm düzeltmeleri ve ilaveleri yeniden gruplandırmak zorunda bıraktı ve bunlar, kitabın sonunda yaklaşık elli sayfalık bir Ek bölüm halinde yer aldılar. Ayrıca, mevcut matbaa teknikleri, Arapça'daki özel seslerle ilgili transkripsiyon alfabesi için gerekli hurufattan da mahrum bulunmakta. Ümit ederim ki, ilk baskının indeks bölümüne gönderme yaparak bu güçlüğün üstesinden gelmek mümkün olacaktır.

Bu baskıda bazı önemli düzeltmeler de yer almakta ve bunlar, daha önce tarihsel bilgiler şeklinde verilen kavramları değiştirmekteler. Örneğin, Medine'deki Buâs savaşında galip ve mağlup taraflar konusunda olduğu gibi. Aynı şey, Benû Nâdirlerle yapılan savaşın nedenleri için de geçerli. Artık, sürekli olarak Ek bölüme bakma zahmetine katlanmak, sevgili okurlarımıza düşüyor.

İnsanoğlu, gerek düşünceleriyle ve gerekse edindiği bilgilerle, sürekli olarak gelişme halindedir. Belirli bir zaman aralığında, eğer aynı yazarın gözetiminde bir eserin bir baskısı daha yapılmışsa -ki bizimkisinin 4. baskısı oluyor-, bu yeni baskının, yazarın bu konudaki "son sözünü" sunma gibi bir üstünlüğü ve aynı zamanda da benim bizzat deneyip gördüğüm gibi bir sakıncası var demektir. Nitekim yazar, belirli bir bölümü değiştirir, ama bütün kitabı yeniden kaleme almaz. Bu durumda önceki düşüncenin, aynı kitabın bir başka bölümünde, revizyon sırasında gözden kaçarak yinelenmiş olması mümkündür. O zaman yazar, elinde olmadan, kendisiyle çelişkiye düşecektir. Bu, özellikle çalışmanın çok kapsamlı olduğu durumlarda ortaya çıkan bir durumdur.

Muhammed Hamidullah

5. Baskı İçin

Tüm övgü ve yüceltmeler, Rabbimiz olan Allah'adır! Salât ve selâm, bizlere hem bu dünyada hem de ahirette önderlik edecek olan Resulullah'ın üzerine olsun!

Bu satırların yazarı, ömründe bir kez daha, bu mütevazı çalışmanın gözden geçirilmiş bir baskısına tanık olma sevincini yaşamaktadır. Bilim her geçen gün sürekli gelişme halinde; ve her geçen gün, klasik eserlerin el yazması nüshaları kadar özgün yeni yayınlar çıkıyor. Sınırlı imkânlarımız el verdiği ölçüde bizler de bunlardan yararlandık ve kitabımıza düzeltmeler ve eklemeler yapma yoluna gittik. Eğer okurlarımız bunlardan yararlanabilirlerse ne mutlu bizlere!

Muhammed Hamidullah

Paris, 12 Rebi'ul-evvel 1408

İslâm Peygamberi

Hayatı ve Eserleri

1. Cild

Giriş

İslâm Peygamberi'nin Hayatını Niçin İnceliyoruz?

1. Hamd, Alemlerin Rabbi olan Allah'adır; ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz. Cenab-ı Hakk'ın salât ve selâmı üzerine olsun, insanlığın hayrı için yapmış olduğu her şey için Hazret-i Muhammed (as)'e hürmet ve şükranlarımızı arz ederiz!
2. 'Allah'ın Elçisi' kavramı ülkelere, yörelere ve çağlara göre farklılık gösterebilir. Müslümanlar nezdinde insan, tüm yaratılmışlar içerisinde en saygıdeğer olanı, ve Allah'ın elçisi de insanlar arasında en saygıdeğer ve en kâmil olanıdır. Bu da kuşkusuz insanlığın en güzel özellikleri olarak görülmektedir.
3. İnsan hayatı, maddi ve manevi olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmıştır. Bu iki alan arasında dengeli bir uyum sağlamak ve diğer insanlara böyle bir hayatın uygulanabilir bir örneğini vermek: Şu fani insanlara rehberlik edecek birinin ideali işte bu olacaktı.
4. Tarih, hayatları izlenmeye değer en güzel örneklerle dolu olan sayısız kral, alim, aziz vb. kişilere tanık olmuştur. Peki, vefatının üzerinden ondört yüzyılı aşkın bir zaman geçtiği, bu arada bilim inanılmaz ilerlemeler kaydettiği ve hatta kendi hayatımızdaki durum ve kavramlar bile derin değişikliklere uğradığı halde, diğerleri gibi bir insan olan Muhammed (as)'ın hayatını incelemeye neden gerek duyuyoruz?
5. Bir Müslüman için bu sorunun cevabı gayet basittir: Kişi, kendi hayatında Rehber'inin (Resulullah'ın) yolunu izlemiyorsa Müslüman olamaz. Ama henüz *Sîret*'in (Muhammed *AS*'in hayat hikâyesi)

ayrıntılarını bilmeyen bir kimse için, bazı hususları hatırlatmakta yarar vardır:

a. Onun öğrettikleri bizzat kendi denetimi altında kaleme alınmış ve güvenilir bir biçimde sonraki nesiller için muhafaza edilmiştir. Çeşitli büyük dînî önderler arasında, Muhammed (as), zaman zaman Cenab-ı Hakk'tan aldığı ilahi vahiy ve buyrukları sadece kendi çevresindekilere tebliğ etmekle kalmamıştı. O, aynı zamanda bu buyrukları kâtiplerine yazdırmak ve bunların örneklerinin ashabı arasında çoğaltılmasını sağlamak gibi ince bir düşünceye de sahipti. Onun öğrettiği şeylerin korunup muhafaza edilmesi, bu vahiy metinlerinin Müslümanlar için ibadetleri esnasında okunması suretiyle dini bir vecibe haline gelmişti. Bu durumda, ilahi metinlerin ezbere öğrenilmesi gerekiyordu. Bu vahiyleri, yani Kur'an'ın yazılı örneklerini edinme ve bunları bir bütün halinde ezberleme uygulaması kesintisiz sürdürüldü. Bu iki yöntemden (yazılı örnekler ve ezberleme) her biri, ilahi mesajın, vahyedildiği esas dilde özgünlüğünden bir şey yitirmeksizin aktarılmasında birbirlerini desteklediler. Bu Kur'an metni, Tevrat ve dört İncil'in birlikte oluşturduğundan daha kapsamlıdır. Öyleyse onun, insan hayatının tüm alanlarıyla ilgili emir ve talimatlar içermesine şaşırmayalım.

b. Muhammed (as) hiçbir zaman Allah'ın Elçisi olma şerefini tekelinde bulundurduğunu iddia etmemiş, aksine, kendisinden önce de Allahu Teâlâ'nın bütün milletlere benzer elçiler gönderdiğini belirtmiştir. Adem (as), İdris (as), Nuh (as), İbrahim (as), Musâ (as), Davud (as), İsa (as) gibi bunlardan kimilerinin adını vermiş ve adlarını anmadığı daha birçoğunun bulunduğunu da ilave etmiştir. O, sadece ezeli ve ebedî hayatı yeniden inşa etmek ve önceki peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri ama Adem ve Havva'nın soyundan gelenlerin can sıkıcı

tarihlerinde baş gösteren savaş ve ihtilaller sonucunda bozulup kaybolmaya yüz tutan şeylere güncellik kazandırmak gibi bir işlevi olduğunu da bildirmiştir. Muhammed (as)'ın, ilahi tebliğinin, Allah'ın kendisinden sonra yeni bir elçi göndermeye ihtiyaç duymayacak biçimde, el değmemiş ve bozulmamış bir halde kalacağına olan inancı tamdı. Gerçekten biz bugün, Kur'an ve Hadis'i aslî dilleri ile elimizde bulundurmaktayız. Ve bu dil hala canlılığını korumaktadır.

c. Tebliğinin daha ilk gününden itibaren, Muhammed (as) tüm dünyaya hitap eder: O, herhangi bir millet ya da dönemle kendisini sınırlandırmamıştır; ırk ve sınıf farklılığı gözetmez: İslâm'a göre, insanlar arasında mutlak eşitlik ve isteyerek yapılan eylemlerdeki bireysel üstünlük esastır.

d. Mutlak şer gibi mutlak kötülük de, insan topluluklarında az rastlanan istisnalar olup, çoğunluk "vasat insan" sınıfına dahildir. Muhammed (as) ilgi alanını insanlar arasındaki "meleklerle" sınırlandırmamıştır: Onun tebliği esasen insanların büyük çoğunluğunu oluşturan sıradan insanlara yöneliktir. Kur'an'ın ifadesiyle insanoğlu "hem bu fani alemde hem de öte dünyada iyiliği ve hayrı"[3] aramalıdır.

e. İnsanlık tarihi büyük krallardan, büyük fatihlerden, büyük reformculardan, büyük velilerden vb. uzak olmamış, ancak bunların her biri sadece kendi ilgi alanlarında bir değer ifade etmişlerdir. Tüm bu farklı özelliklerin tek bir insanda toplanması, -Muhammed (as)'ın durumunda olduğu gibi-, çok ender bir durum olmakla kalmayıp, fakat aynı zamanda öğrettiklerinin muhataplarınca uygulanma imkanı bulduğu bir durum oluşturur. Bu konuda, geçmiş deneyimlere dayalı uygulamalarla belirlenen dengeli bir yaklaşım sergilenmiştir.

f. Reformcu bir kişilik olarak, Muhammed (as)'ın, günümüz dünyasının en büyük dinlerinden biri olan, hala canlı bir biçimde varlığını sürdüren ve kayıpları, gündelik kazançlarıyla karşılaştırıldığında neredeyse gözardı edilebilir nitelikteki bir dinin önderi olduğunu söylemek yeterlidir. Allah'ın sevgili bir kulu ve kendisine emredilen ilahi buyrukları uygulayan biri olarak, Muhammed (as)'ın hayatının masum ve söz götürmez olduğunu görürüz. Toplumsal bir örgütleyici olarak, O'nun, her şeyin karmakarışık olduğu bir ülkede işe sıfırdan başladığını ve on yıl sonunda, Irak ve Filistin'in güney bölgeleriyle birlikte Arap Yarımadası'nın tamamını kapsayan 3 milyon km^2 yi aşkın alana sahip bir devlet kurduğunu biliyoruz. Bu devleti emanet bıraktığı halefleri, onu, kendisinden sonra, onbeş yıl gibi kısa bir süre içinde Avrupa,[4] Afrika ve Asya gibi üç kıtaya yaydılar. Kendi komutasında yapılan savaşlarda, her iki tarafın kayıplarının tamamı bir kaç yüz kişiyi aşmamış; bununla birlikte tüm bu topraklarda mükemmel bir itaat sağlanmıştı. Gerçekten de o, bedenlerden ziyade gönüllere hükmediyordu. Hayattayken görevini tebliğde elde ettiği başarı, Veda Haccı sırasında Arafat'ta yaklaşık 150.000 kişilik bir mümin topluluğuna hitap edecek kadar büyük olmuştur. Halbuki çok sayıda Müslüman da, bu tarihi olay sırasında kendi memleketlerinde kalmıştı, zira her yıl Hacc'a gitmek zorunlu değildir.

g. Muhammed (as), kendisini asla müminlere buyurduğu kuralların üstünde görmüyordu: Aksine O, ashabına emrettiğinden çok daha fazla namaz kılıyor, oruç tutuyor ve sadaka veriyordu. İlerde de göreceğimiz gibi, O, hem barış hem de savaş dönemlerinde, düşmanlarına karşı adil ve merhametli davranıyordu.

h) Öğrettiği şeylere gelince: O insan hayatının tüm yönleriyle, inanışlar, ruhî ve manevi uygulamalar, ahlâk, ekonomi, siyaset, kısacası bireysel ya da ortaklaşa, ruhsal ya da dünyevî hayata dair her şeyle ilgilenmiş, tüm bunların yanı sıra da kendi güzel örneğini bırakmıştır.

6. Öyleyse, onun hakkında karar vermeden önce bu hayatın incelenmesi gerekir.

İlk Malzeme ve Kaynaklar

7. Farklı kişilerin hayat hikâyeleri farklı türden malzemeler üzerine kurulmuştur. Yazılı kaynaklar arasında bazılarından öğreneceğimiz birçok şey bulunurken, bazıları özellikle genel anlamda ilgi çekebilecek hususlarda pek az bir değer taşırlar.
8. Öte yandan, kral, ozan, filozof, mühendis, yargıç, velî gibi sıradan bir insanın hayat hikâyesi ile bir Allah elçisininki arasında büyük ayrımlar göze çarpar. Onun hayatında sadece maddî ve diğer fanilerle ortak şeylere değil, aynı zamanda kutsal vahiyler, mucizevî bağışlar gibi olağanüstü durumlara ve sıradan insanların hemen hiç bilmediği diğer olaylara da rastlanır. Hatta, bu kutsal elçi birçok niteliği aynı anda kendisinde toplamış biri olduğu zaman, onun hayatını yazma uğraşı, hayat hikâyesini yazanın da ayrıcalıklı nitelikler taşımasını gerektirir. Bu hayat hikâyesini yazacak kişinin, nesnel ve tarafsız bir inceleme yapabilmek için, öncelikle içten bir samimiyete ve üzerinde çalışacağı konu hakkında derin bir anlayışa sahip olması gerekir. Yine o kişinin, kahramanının insanlığa yapmış olduğu katkıları daha iyi değerlendirebilmek için ülkenin eski tarihini; arka planda olup bitenlerin yanı sıra, Muhammed (as)'ın etkinlikleriyle dünya tarihinde meydana gelen sonuçlar için o dönemin uluslararası tarihini; ashabının kültür ve uygarlık düzeyini nasıl yükselttiğini anlamak için sosyolojiyi; Kur'an'ın olağanüstü değeri için edebiyatı; Muhammed (as)'ın fâtihlik özellikleri için askerlik bilimini; din değiştirme nedeniyle İslâm toplumu içerisinde meydana gelen değişimi anlamak için psikolojiyi ve daha birçok şeyi

yeterince bilmesi gerekir. Bütün bu niteliklere sahip olduğumuzu iddia etmeksizin, biz şöyle diyoruz: Bu saydıklarımızın hepsini kendinde toplamış bir bilim adamını beklemek gerekseydi, Muhammed (as)'ın hayatının tarihçesi (Sîret) asla yazılmamış olacak ve bu durum bilimin gelişmesi aleyhine sonuçlar doğuracaktı.

9. Muhammed (as)'ın yaşadığı dönemle ilgili çok sayıda malzeme bulunmaktadır. Her şeyden önce, Resulullah (as)'ın emirleri doğrultusunda yazılıp derlenmiş olan ilâhi vahiyler koleksiyonu vardır. Daha sonra, Muhammed (as)'ın yaptığı ya da söylediği şeylerin anlatıldığı ve ashabının yazdıklarına dayanan Hadis yahut Sünnet gelir. Bu arada, Resulullah (as)'ın sağlığında İslâm'ı kabul etmiş çok sayıda insan arasında yüz bini aşkın kişiden her birinin, bir sonraki kuşağa, Efendilerinin hayatıyla ilgili en azından bir olayı aktarmış olduğunu da hatırlatalım. Burada rastladığımız biçimiyle, tek bir kişinin hayatıyla ilgili doğrudan kaynaklar ve görgü tanıkları, ne ondan önce ne de sonra, başka hiçbir kimsede görülmemiştir.
10. Muhammed (as)'ın hayatı ve öğretisi ile ilgili olarak, Kur'an ve Hadis gibi iki kaynağın yanı sıra, elimizde, kahramanımızın hayatındaki olaylara yapılan göndermeler ve tasvirlerle ilgili değerli bir bilgi kaynağı oluşturan, o döneme ait şiirler de mevcuttur. Meşhur bir Arap atasözü şöyle der: "Şiir, Arapların arşiv dairesidir" (*Eş-Şi'ru Dîvânu'l-Arab*).
11. Mekke ve Medine'de (hatta muhtemelen Tâ'if, Hayber vb. yerlerde) o dönemle ilgili yüzlerce hatta binlerce yazma vardır ve bunları derleyip inceleme çalışmaları henüz başlamıştır. Ben de, Medine ile ilgili o döneme ait beş altı yazmayı yayınladım; ve bugüne kadar incelenmiş olanlar sadece bunlar.

12. O dönemde çevre ülkelerle ilgili tarihî belgeler ne yazık ki elimizde yoklar. Resulullah (as) henüz hayatta iken, İslâm Devleti, Malabar (Güney-Doğu Hindistan) ve hatta Çin ile ilgili olarak nakledilen efsaneler bir yana, Habeşistan, Mısır, Bizans İmparatorluğu ve İran Sasanî İmparatorluğu ile birtakım ilişkiler kurmuştu. Doğubilimci Margoliouth, o tarihlerde konumuzla ilgili Mısır'da Kıptîce belge bulunmadığını açıklamaktadır. Bizans imparatorlarının sarayında resmî kronikçiler (günlük tarih yazarları) vardı; ancak, kötü bir rastlantı sonucu, bu belgelerdeki bir yüzyıllık kesinti, bizim ilgilendiğimiz döneme denk gelmektedir. Zonaras, Nicéphore, Théophane ve öteki imparatorların dönemi daha sonraki tarihlere rastlamaktadır. Bu dönemle ilgili olarak İran, Hint ya da Çin kaynaklarından da bilgi ulaşmamıştır. Muhtemelen, Resulullah (as) henüz hayatta iken, Araplara komşu ülkelerin, göçebelerin oturduğu ve sonu gelmeyen iç savaşlarla parça parça olmuş Arap yarımadasında olup biten olaylara herhangi bir önem vermeleri için vakit henüz çok erkendi.
13. Çok erken bir dönemden itibaren, Müslümanlar, peygamberlerinin hayat hikâyelerini (Sîret) kaleme almaya başladılar. Hatta bunlardan bazıları sahabe zamanında yazılmıştır. İlkin onun savaşları ve gazveleriyle ilgili anlatılanlar, daha sonra da geniş bir ilgi toplayan diğer çalışmalar ortaya çıktı. H. 1. asra ait çalışmalar tamamen kaybolmuş değildir, ancak Resulullah (as)'ın siretiyle ilgili aynı dönemde kaleme alınmış eserler tamamen kaybolmuş gibi görünmektedir. Halen mevcut en eski çalışmalar arasında, bazı bölümleri Karaviyyîn (Fas) kütüphanesinde bulunan İbn İshâk'ınki (ö. 151 H.) bulunmaktadır. Daha sonra gelen bir yazar tarafından derlenen ve İbn İshak'ın okul arkadaşı Musa ibn Ukbe'ye ait çalışmanın elimizdeki birkaç parçası ise Berlin'de

saklanmaktadır. Bütün halinde bize kadar ulaşan eserler arasında, el-Vâkıdî'nin (ö. 207 H.) *el-Megâzî*'si (British Museum elyazması) ve *er-Ridde* (Bankipore/Hindistan elyazması) yer alır. İbn İshâk'ın bu iki eserini, üzerinde bazı düzeltmeler yapıp tek bir kitap halinde toplayan ve bizlere *Sîretu Resulullah* adıyla birçok kez yayınlayarak sunan İbn Hişâm'a (ö. 210 H.) minnettarız. İbn Sa'd (ö. 230 H.) da oldukça önemli biridir; zira, biyografi niteliğindeki kapsamlı sözlüğünde (*Tabakât*), sadece Resulullah (as)'den değil, aynı zamanda onun yüzlerce sahabesinden de bahseder.

14. İslâm-öncesi Arabistanı, soybilimsel veriler biçimi altında ulusal bir tarihe tanık olur. İbnu'l-Kelbî (ö. 204 H.) ve daha sonra onun öğrencisi el-Belâzurî (ö. 279 H.), bir yandan İslâmî dönemle ilgili çalışmaları sürdürürken, aynı zamanda bu bilgileri kapsamlı kitaplar halinde bize kadar saklamışlardır. Mus'ab (ö. 236 H.) ve öğrencisi İbn Bekkâr'ınkilerle birlikte aynı konuda kaleme alınan bu eserler bize kadar ulaşır ve bu arada bizlere başka yerlerde rastlamadığımız tarihî bilgileri anlatırlar.
15. İbn Habîb, Dîneverî, Taberî, Ya'kûbî, Mes'ûdî ve diğerleri Resulullah (as)'ın hayat hikâyesine ait bilgiler yazmamakla birlikte, bu klasik yazarların çalışmaları konumuzla ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir.
16. Ben, gerek Doğu'da gerekse Batı'da, kimileri gerçekten çok derin bilgilerle yüklü olan seleflerimin eserlerinden de yararlandım.
17. Her halde biz, bu kaynaklardan yeri geldikçe alıntılar yapacağız.

Ortam ve Şartlar

18. İnsanlık tarihi, birbirine sebep-sonuç ilişkisiyle bağlı bir dizi olaydan ibarettir. İslâm doğduğunda, yeryüzünde zaten çok sayıda din vardı. Peki öyleyse yeni bir dine neden gerek duyuluyordu ve bu dinin başarılı olması hangi koşullara bağlıydı? Profesör Philippe K. Hitti'nin[5] bu soruya cevabı oldukça kısa ve nettir: "İslâm dini de, kendi özgün biçimi içerisinde, Sâmi dininin mantıksal bir devamı ve gelişimi olarak ortaya çıkmıştır." Henüz Muhammed (as) döneminde bile uluslar büyük çapta karşılıklı bağımlılıklar sergiliyorlardı. Dolayısıyla, Muhammed (as) ve hemşehrilerinin kendileriyle en azından ekonomik ilişkiler kurdukları milletlerin o dönemde hangi durumda olduklarını hatırlatmak yararlı olacaktır. İbn Hanbel[6], Resulullah (as)'ın gençliğinde Abdu'l-Kays'ların ülkesini (Uman/Bahreyn) ziyaret etmiş olduğunu söyler; İbn Habîb[7] ise eserinde şöyle nakleder: "Daha sonra... Dabâ denilen mesire yeri gelir ki, burası Arabistan'ın iki büyük liman kentinden biridir. Tüccarlar burada, Sind'den (bugünkü Pakistan), Hind'den ve Çin'den, kısacası hem Doğu'dan hem de Batı'dan gelen insanlarla buluşuyorlardı."
19. Arabistan'ın kendi taşıdığı durum ve koşullardan söz etmeden önce, Arapların bu komşuları hakkında birkaç bilgi verelim:

Çin

20. Konfüçyüs (Kung-Fu-Çö, MÖ 551-479) ile birlikte Çin, sahip olduğu uygarlığın zirvesine ulaşmıştı. Ama İslâm'ın ortaya çıkışının arifesinde, bu ülkede genel anlamda bir kargaşa ve çöküş göze çarpmaktaydı:

Konfüçyüs'ün kurduğu toplumsal düzen çözülmekte ve Hindistan'dan gelen Budizm, daha normal koşulların yerleştirilmesine çalışmaktaydı. İlgilendiğimiz dönemde Çin, bir geçiş dönemi yaşamaktaydı. Son Hun hanedanlarının egemen olduğu dönemler uzun zaman önce sona ermişti. Wei, Wu ve Shu adlı üç hanedanın iktidara gelişi kardeş kavgalarını da beraberinde getirdi. Ülke içindeki karışıklık ve çatışmaların yanı sıra, Tatarların, Hsiung-Nu'ların ve Tibetlilerin istilalarına karşı da direnmek gerekiyordu. Uzun bir aradan sonra, Sui hanedanı, otuz yıllık bir süre boyunca ülkede birlik ve bütünlüğü biraz da olsa yeniden sağlayabildi. Ama Muhammed (as)'ın hicretinden beş yıl önce, yerini tekrar korkunç bir kargaşaya bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra iktidara gelen T'ianglar bir dereceye kadar düzeni sağladılar,[8] ancak Çinli olmayan kesimin egemen sınıfla eşitliğini öngören insanlık sevgisi ve hizmet zevki, "Gök Oğulları" denilen Bogpourlarda yoktu. Bu bakımdan, büyük bir olumlu gelişme beklenemezdi. Muhammed (as) Uman'a yaptığı ticarî gezisi sırasında Çinlilere de rastlamış olmalıdır. Onda, bu milletin sanayiine karşı büyük bir hayranlık duygusu olduğunu görürüz. Nitekim şu hadis, ondan rivayet edilmiştir: "İlim Çin'de bile olsa, gidip onu arayınız."[9]

Hindistan

21. M.Ö. bin yıl kadar önce Arîler, orada kesinlikle yerleşmek üzere Hindistan'ı istilâ etmişlerdi. Onlarda görülen *Kast* sistemi, Ârî olmayanların tümüne yönelik "bedene dokunmama" kavramı, "olayları yaratan"a değil de bizatihi "olayların kendisine tapınma" anlayışları, onları, "tapınılanların tapınanlardan daha çok olduğu" bir din anlayışına sürüklemişti (Gerçekten de, Hindu tapınaklarında 400 milyon kadar tanrı sayılmaktadır). Öte yandan, insanın olgunlaşması için tek çıkar yol

gibi gördükleri dünyadan el etek çekme anlayışları ve savaşlarda yenilenlerin kendi rızalarıyla insanlık dışı bir şey olan “dokunulmazlık” yazgısına boyun eğmeleriyle sonuçlanan ruh göçü (tenâsüh)* inancı gibi konular, Hinduları toplum için bir tehlike haline getirmişti. Konfüçyüs’ün Hindistan’daki çağdaşı Gautama Buda, Hindli Brahmanların şekilciliklerine karşı çıktı. Ama kendi öğretisi de başka yönlerden abartılı idi. Dolayısıyla Budizm, genel olarak insanlık için son sözü söylemiş olmuyor, sadece bu uğurda bir ilk adımı oluşturuyordu: Hindistan’a birçok yararı dokundu. Belki sadece seçilmişleri değil, sıradan insanları da normal bir yaşama tarzına kavuşturup olgunlaştırabilirdi. Ama ne yazık ki Brahmanizm, bu rakibi çok geçmeden ortadan kaldırıp, büyük bir zulümle, doğduğu ülke olan Hindistan’dan çıkarıp attı.

22. Hicretten önce Orta Asya’dan gelen bir Ak Hun hanedanı Hindistan’da hüküm sürmekteydi. Fakat, Muhammed (as)’ın doğumundan dört yıl önce, aynı zamanda Justinien’in de ölüm tarihi olan 565’de, Oxus (Ceyhun) ırmağı üzerinde uğradıkları yenilgi, onların Hint topraklarındaki egemenliklerini kaybetmelerine yol açtı. Daha sonra, kral Tânesar’ın oğlu Harş’ın Kuzey Hindistan’ı ele geçirdiğini görürüz (606-648). Harş, yavaş yavaş Assâm, Bengal, Nepal, Malva, Gucerat, Kasiavar vs. yi ele geçirdi. Ama, Muhammed (as)’ın ilâhî tebliğine başlamasından sonra, 610 yılında, kral Harş, Güney Hindistan’daki Deccan’a kadar indiyse de, Çalukya hanedanından kral Pulikesan II tarafından Narbuda ırmağı üzerinde bozguna uğratıldı. Harş’ın çocuğu olmamıştı; yaptığı büyük fetihler dolayısıyla imparatorluğunda göze çarpan nisbî sükûnet, halkına müreffeh bir hayat sağlamıştı; Harş’ın ölümüyle imparatorluğu da çöktü ve ülke iç savaşlarla parçalandı.

Çalukyalar, kuzeyden gelen Harşlılara karşı ülkelerini başarıyla savundular, ancak güney komşuları olan Kanjivaramlı Pullava'lara karşı bir direnç gösteremediler. Böylece, Himalayaların berisindeki kıtada, uzun yüzyıllar boyunca karışıklık egemen oldu.[10]

Türkistan ve Moğolistan

23. Bu bölgelerden dünyanın dört bir bucağına dağılan göç dalgaları kuşkusuz çok ilgi uyandırmıştır. Ancak kabul etmek gerekir ki, İslâm'ın başlangıç dönemlerine denk gelen dönemde (m. VII. yy) bu ülke ile ilgili fazla bir şey bilinmemektedir. Resulullah (as) döneminde Hunlar Tibet'i işgal etmişler ve Batı Türkleri ile bir ittifak yaparak kuvvetlenmişlerdi.[11] Ancak, insanlığa hizmet gibi yüce anlayışlara onlar arasında da henüz rastlanmamaktaydı.

Bizans İmparatorluğu

24. Muhammed (as)'ın, ne Avrupa'yı ne de Katolikliği tanıması gerekmiyordu. Sadece, Suriye'de Bizans egemenliği altındaki Hıristiyan Araplarla temasları olmuştu. Hıristiyanlığın kuralları ile ilgili bilgileri kendisine bu insanların sağlamış olması gerekir.

25. "Rûm" sözcüğü Arap dilinde var olmakla birlikte, esas anlamıyla Roma İmparatorluğu, İslâm'ın ortaya çıkışı öncesinde artık yaşamıyordu; bu ülkeden geriye, sadece, daha sonra Bizans imparatorluğu adını alacak olan doğu kısmı kalmıştı. Batıdaki eyaletler ve hatta başkent Roma bile, kuzeyden gelen Cermenler vs. gibi istilacılarca işgal edilmiş durumdaydı. Bu barbar kavimler, zamanla Roma Hıristiyanlığını kabul etmişlerdi. Ancak, uluslararası hukuk tarihçisi Ernest Nys'in[12] ifadesine göre, Bu kuzeyli göçebe sürüleri, Hz. İsâ'nın tebliğ ettiği barış dinine girmiş olmalarına rağmen,

putperestlerden daha acımasızca davranıyorlardı. Üstelik bu bölge, birbirleriyle sürekli savaş halindeki yüzlerce prensliğe bölünmüş durumdaydı.

26. Bizans İmparatorluğu ise, yüzyıllardan beri bir yandan İran'a karşı, bir yandan da Batı'lı barbarlara ve bu arada Slavlara karşı savaşmaktaydı. Muhammed (as) tebliğ görevine başladığında, İran, zor kullanarak, aralarında Suriye ve Mısır'ın da bulunduğu en güzel eyaletleri Bizanslıların elinden almıştı. Görünüşe bakılırsa, Mekkelilerin bu "uzaktaki" savaşla ilgili yapacakları bir şey yoktu. Onların Bizans ve Sasani imparatorluklarının her ikisiyle de ticarî ilişkileri vardı ve aralarından birinin diğeri aleyhine toprak sahibi olması, tarafsız olan bu üçüncü ülkeler için hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Ama yine de, uluslar arasında daha o dönemlerde sağlanan karşılıklı bağlılıklar, Kur'an'ın Mekke'de nâzil olan surelerinde, hiç umulmadık îmalarla bize hatırlatılmaktadır. Gerçekten, Kur'an'ın "Rûm" adını taşıyan 30. suresi, Müslümanların bu olaylara karşı duydukları ilgiden söz etmekte ve birkaç yıla kadar durumun tersine döneceğini haber vermektedir:

"...Komşu ülkede Rûmlar yenilgiye uğradılar, oysa onlar bu yenilgiden sonra, on yıldan az bir süre içerisinde galip geleceklerdir, -öncesi gibi sonrası da Allah'ın emrine bağlı olarak! - Ve o gün, inananlar, Allah'ın yardımıyla esenliğe çıkacaklardır. O (Allah), dilediğine yardım eder, çünkü O, çok kudretli ve çok esirgeyip bağışlayandır."[13]

27. Gerçekten de, dokuz yıla kalmadan, H. 6. yılında, "ateşe tapanlar" (İranlılar) Bizanslı inananlar tarafından, Ninova'da, İran tahtını işgal edenler arasında çok sayıda ve hızlı değişiklikleri de beraberinde getiren oldukça ağır bir bozguna uğratıldılar. İran, bu yenilgiden sonra bir daha asla belini doğrultamadı. Bizans da bu savaştan büyük yararlar sağlayamadı: Ülke, dışarıda asırlar boyunca süren savaşlar, içeride ise

dinî zulüm ve baskılar yüzünden perişan bir hale geldi. Dinî konularda pek bilgiççe yapılan tartışmalar Bizans halkının geniş kitlelerine varıncaya dek yayılmıştı; insanlar bu tartışmaları o denli önemli sayıyorlardı ki, bir görüşün taraftarları, başka bir görüşe inananların varlığına hoşgörüyle bakamaz olmuşlardı. Egemen güçler, tek bir nesil içinde bile zaman zaman farklı görüşler sergiliyorlardı; böylece tarafsız bir adalet anlayışı yerine, bu idarecilerin dinî baskı ve zulümleri halkı giderek daha mutsuz bir hale getiriyordu. Tarihçiler, resmî olmayan Hıristiyan mezheplere mensup inananların, yabancı bir egemenliği, kendilerininkinden farklı bir Hıristiyan mezhebe mensup yöneticilerinkine tercih ettiklerini söylemekte ağız birliği etmişlerdir; gerçekten de bu insanlar, çok geçmeden Müslümanları kurtarıcı olarak benimsemişlerdir.

İran

28. Öte yandan, Arapların bir başka büyük komşusu olan İran da, insanlık için büyük bir umut vermiyordu. Bizanslılarla ve Orta Asyalı Türklerle iki cephede giriştiği aralıksız savaşlar bir yana, ülkedeki manevî hayatın başkalarına sunacağı hiçbir şey yoktu. Resulullah (as)'ın doğduğu dönemde Mezdekîlik, İran'ın resmî dini idi. Bu dinin kurucusu Mezdek,[14] açıktan açığa, imparator ve imparatoriçeye hitaben, imparatoriçenin sadece imparator kocasına ait olmadığını; tam aksine, herhangi bir erkeğin, imparatoriçe de olsa herhangi bir kadına sahip olabileceğini söyleyebiliyordu. Bu sözler ne kadında bir utanca ne de erkekte bir kıskançlığa yol açtı. Veliaht prens Anûşirvân[15] babasının yerine Ctésiphon (Medâyin)'da tahta çıktığı zaman, dini baskıların yönü sadece yön değiştirmiş oldu: Dünkü ezilenler bugünün ezenleri oldular

ve İran’da insanlığın çektiği ıstıraplar önceki dönemlere göre şiddetini yitirmedi.

Habeşistan

29. Habeşistan, eskiden beri sahip olduğu uygarlığı sayesinde kuvvete başvurarak, bereketli topraklara sahip eyaletleri olan Yemen’i Arapların elinden çekip aldı. Daha sonra, Muhammed (as)’ın doğduğu yılda, Habeşliler, Yemen’den başlayarak, Arabistan’ın kuzeyini de kapsayan büyük bir askerî sefer düzenlediler. Ancak, Mekke yakınlarına geldiklerinde, Kur’an’ın ifadesiyle, “özü yenmiş buğday tanesine”[16] döndüler. İslâm’ın başlangıç dönemlerinde, Habeşistan’ın başkentinde sadece kardeş kavgaları görülmekteydi; ve buraya sığınmış olan bir avuç Müslüman, bu iç savaşlar yüzünden birçok kez kaygılanmışlardı.

Özet

30. Kısacası, o dönemde nereye bakılırsa bakılsın, dünyanın her yöresinde sadece savaşlar; ırk, renk, dil, din ve bölge farklılıkları nedeniyle sağduyudan yoksun önyargılar; halkın geriye kalanı hiçbir şeye sahip olmazken servetin birkaç zengin arasında dengesiz dağılımından kaynaklanan koyu sefalet göze çarpıyordu. İnsanlar, aynı çiftin, Adem ile Havva’nın soyundan geldiklerini unutmuşlar ve kardeşler arasında güdülen kin onları hayvanlardan da aşağı bir düzeye getirmişti. Çoğu, kurtlara özgü materyalist bir hayat yaşıyordu. Kimileri ise, kendilerini manevî etkinliklere yöneltmek için, dünyadan el etek çekmişlerdi; bunlar da melekleri andırıyorlardı, ancak bunun yararı sadece kendilerine idi ve insan toplumu bundan neredeyse hiçbir yarar sağlamıyordu. Her iki kesim de, insanın hem beden hem de ruhtan meydana geldiğini unutmuşlardı. Öyleyse insanlığın yöneleceği belirli

bir yöne, kendisine maddi ve manevi olmak üzere her iki yolu da gösterecek ve insanın bu iki görünümü arasında bir bağ, bir denge oluşturarak ona, kendisini dengeli bir biçimde geliştirme imkânı verecek umumi bir rehber niteliğinde bir “din”e ihtiyacı vardı. İnsan ne bir melek, ne bir şeytan, ne de cansız bir taştı; o, iyilik kadar kötülük de yapabilecek nitelikteydi, ama aynı zamanda, kötü eğilimlerini ve tutkularını kontrol edebilecek bir akla da sahipti. Öyleyse bunların insana tekrar hatırlatılması ve yeniden, kendisine sadece hakları değil, aynı zamanda karşılıklı yükümlülüklerinin de olduğu ve dünya hayatında yapacağı her şeyden bir gün mutlaka hesaba çekileceğinin öğretilmesi gerekmekteydi.

Bir Merkez Seçimi

31. Belli bir merkezde yapılan bir hareket, çevreye yayılarak yapılandan çok daha etkili olur. Yukarıda da görüldüğü gibi, o dönemlerde bütün dünyanın yeni bir yönlendirmeye ihtiyacı vardı. Öyleyse bu yeniden biçimlendirme görevinin merkezini, yani "genel karargâhını" nereye kurmak gerekiyordu?

Coğrafi Nedenler

32. Dünyamız gibi küresel bir cisim için hangi noktanın merkez görevi göreceğinin pek bir önemi yoktur. Ancak yeryüzünün her tarafı da oturulabilir nitelikte değildir; sularla kaplı bölümlerle dağları ve buzullu bölgeleri bir yana bırakırsak, geriye kalan kısım iki yarımküreden biri üzerinde yer alır; yapılacak tercihin ise, daha geniş ve daha kalabalık olan "eski dünya" üzerinde odaklanması gerekir.

33. Yarımküreyi belirledikten sonra, üç kıta, yani Avrupa, Afrika ve Asya arasında merkezî bir yer bulmak için haritaya bakalım. Gözümüze hemen, Asya'ya olduğu kadar Afrika ve Avrupa'ya da oldukça yakın olan Arabistan çarpacaktır. İnsan uygarlığı üzerinde iklimlere de bir önem veriliyorsa, birbirine komşu olan Mekke, Medine ve Tâ'if şehirlerinin oluşturduğu üçgende şaşırtıcı bir şey dikkatimizi çeker: Mekke, Afrika çöllerini temsil eder; Medine ılıman ülkelerin verimliliğine sahiptir; ve nihayet Tâ'if'de, Güney Avrupa iklimi görülür. İslâm'dan çok önce de bu üç şehir birbirlerine yakından bağlıydılar; aynı çıkarlar, en azından gündelik işlerde, ticarî örgütlenmesiyle

Mekke’nin köprü görevi yaptığı bu şehirleri bir konfederasyon haline getirmişti.

34. Öte yandan Arabistan, o sıralarda, bu üç kıtadan, yani Avrupa, Afrika ve Asya’dan her birinin siyasal ve ekonomik çıkarları olduğu tek ülke idi. Örneğin Bizanslılar Arabistan’ın kuzeyini kontrol altında tutuyorlardı; İranlıların ise, doğu ve kuzeydoğudaki ‘Umân, Bahreyn (bugünkü el-Hasâ) ve Arapların yaşadığı Irak bölgelerinde himâye yönetimleri vardı; ve son olarak, Habeşistan, Yemen’de egemen bir konumdaydı.
35. Üç büyük kıtanın kesişme noktası ve bunların etki ve tepkilerinin merkezi durumundaki Arabistan, bu üç kıtada yaşayanları ve onların adetlerini, diğer ülkelerden çok daha iyi biliyordu.
36. Gerçekten, eski insanlar Mekke’yi “Dünyanın göbeği” diye adlandırıyorlardı.

Sosyolojik Nedenler

37. İnsanlık tarihinde, en uygar ülkelerin, maddi imkânlara sahip olmayan barbar toplulukların egemenliği altına girmiş olmaları oldukça dikkat çekicidir: Romalıların Germenlerce, Çinlilerin Moğollarca istila edilmesi gibi. Öte yandan, ilkel uygarlıklar daha yüksek bir kültür düzeyine erişmek için derece derece gelişmek zorundadırlar. Rahat yaşama tarzı, maceraya atılma ve hatta ülke savunması gibi zorunlu olan çoğu niteliği uygar toplumlardan çekip almıştır. Uygar olan kimselerde ölüm korkusu özellikle ağır basar.
38. Tamamen uygarlaşmış bir ülke artık, dışarıdan gelen barbarlara ait olsa da, taze kan taşıyan yeni katkıları alacak durumda değilse, yenilenme ve gençleşme imkânlarından yoksun demektir. Oysa, çöllerle çevrili

şehirlerde göçebelerle akrabalık bağı kurmuş olan şehirliler, Arabistan'ın en belirgin özelliğidir.

39. Orta Asya, Çin'den başlayıp Avrupa'nın içlerine kadar ulaşan göç dalgaları gönderirken, Arabistan bu konuda ondan aşağı kalmamıştır: Arap fâtihlerin İslâm'dan önce Semerkand'a kadar gitmiş oldukları, buralarda küçük göçmen topluluklarının yanı sıra, aslî memleketlerinden çok uzaklarda, Halep'teki gibi hükümdarlıklar kurdukları, hiç de efsaneye dayanan söylentiler değildir. Biz burada insan türünün, hattâ Sâmîlerin kökeniyle ilgili bir tartışmaya girmek istemiyoruz, ama Arapların günümüze kadar varlıklarını sürdürmüş olan en eski milletlerden biri olduğunu söylemek hiç de büyük bir iddia gibi görülmemelidir. Örneğin, İbranicedeki ve diğer bazı Sâmî dillerindeki güçlüklerin, Arap dilindeki kurallara dayanarak kolayca çözümlendiği bilinmektedir. Kanımızca bu durum ancak aşağıdaki nedenlerden dolayı mümkün olmaktadır:

1. Araplar, Sâmî toplulukları içinde geçmişi en eskilere dayanan bir ulustur;
2. Araplar, yüzyıllar boyunca dillerindeki saflık ve arılığı korumuşlardır. Gerçekten, Muhammed (as)'den önceki Arap düzyazı ve şiiri, binbeşyüz yıllık bir süre geçmesine rağmen, ne kelime hazinesi, ne dilbilgisi ne de cümle yapısı bakımından bugünkünden farklı değildir.

40. Kısacası, Araplar sahip oldukları güç ve yeteneklerini bütün eski dönemler boyunca korumuşlardır. Napolyon, Saint-Hélène adasında sürgünde iken, haklı olarak şöyle düşünüyordu: "Bazen mucizelere yol açan rastlantısal durumlardan tamamen bağımsız olarak, İslâmiyet'in ortaya çıkışında, bizim bilmediğimiz birtakım şeylerin var olması gerekiyordu. Hıristiyanlığın bizce hala gizli kalmış bazı ilk sebeplerin

sonucu olarak çok şaşırtıcı bir biçimde ortaya çıkması gibi, belki çöllerin içinden ansızın ortaya çıkan bu milletler de, aralarında çıkmış olan uzun süreli savaşlar sayesinde büyük karakter ve üstün niteliklere, karşı konulmaz atılganlıklara, ya da başka bir benzer niteliğe sahip olmuşlardı."[17]

41. Hicaz bölgesinin geçmiş tarihine baktığımızda, en azından Hz. İsmâil'den bu yana, hiçbir din yayıcısı[18] ya da istilâcı dış kuvvetle karşılaşmayız. Bu yörede oturanların sürekli yedekte sakladıkları güç ve yetenekleri, İslâm tarafından billurlaştırılıp, öncekilerden daha güzel yollara yöneltilmiştir. İslâm uğrunda ölümden kesinlikle korkmama ve hatta ona can atma, düşman da olsa diğer insanların kanına gösterilen büyük saygı: İşte İslâm Araplara bu düşünceyi aşılamıştı. Zira, sadece Resulullah (as) zamanında değil, onun sahabeleri arasından çıkmış olan halifeler döneminde de, Araplara topraklarını genişletme imkânı sağlayan, kanlı savaşlar değildi: Örneğin, Lammens'e[19] göre, Suriye'nin kuzey bölgeleri ve Fenike sahilleri "basit bir askerî gezinti" sonucunda fethedilmişti.

42. Soruna başka bir açıdan bakılacak olursa, ziraatle uğraşan kesim, maceraya atılıp dünyanın herhangi uzak bir noktasına gitmek üzere ülkesini ve doğduğu yerleri terk etmeyecek kadar topraklarına çok bağlıydı. Büyük girişimler için ise böyle bir macera anlayışı gerekir. Sanayi ile ilgili hayat da, onu ayakta tutan insanların hareketliliğini kısıtlar. Sadece tüccarlar ve kervan yöneticileri uzun yolculuklara katlanırlar; çünkü bu işe mecbur ve alışıktırlar. İslâm'ın beşiği durumundaki Mekke, Kur'an'ın ifadesiyle "ziraat yapılmayan bir vadi"dir.[20] Böyle bir yerde sanayi de olmaz. Mekkeliler hiç de göçebe insanlar değildi. En azından iki bin yıldan beri yerleşik bir hayat

sürüyorlardı ve en büyük uğraşları sadece kervan ticareti idi. O dönemde Avrupa'nın Hindistan ve Çin ile olan ticareti Arabistan'dan geçiyordu. Mekkeli Kureyşliler, İslâm öncesi Arabistan'ındaki hemen her türlü uluslararası ticari örgütlenmenin başına yerleşmişlerdi. Özellikle Bizans imparatoruyla, İran imparatoruyla, Habeşistanlı Necâşi'yle, Yemen'deki Kinde kralıyla ticarî anlaşmalar imzalamışlar ve her yıl Mekkeliler, Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Habeşistan'a gitmeyi adet haline getirmişlerdi.[21] Onlar, gerek dinî gerekse ticarî fetihlerine girişmeden önce, bu ülkelerin örf ve adetlerini, kişilik özelliklerini, kanunlarını, hatta yolların geçtiği yerleri tam anlamıyla biliyorlardı.

43. Yer değiştirme konusunda daha hareketli olanlar için fetih ve yayılma çok daha kolaydır. İlgilendiğimiz dönemde, at ve deve en iyi savaş ve ulaşım araçlarıydı. Zira Arabistan'da çok sayıda deve vardır ve arap atı dünyaca ünlüdür.

Fiilî Nedenler

44. Mekke, Tâ'if ve Medine şehir-devletleri üçgeni, derinlemesine incelenmeye değer bir araştırma konusudur. Biz, ilerleyen bölümlerde İslâm öncesi Mekke'nin yönetim sistemini ayrıntılı olarak ele alacağız. Ancak geçmeden, bu üç bölgede, vatandaşlarla sonradan o şehrin yurttaşı olan yabancılar arasında eşitlik ilkesine dayalı bir tür demokrasi olduğuna işaret etmek yeterlidir. Ne alt ne de üst herhangi bir sınıf yoktu; burada bir başkan da "primus inter pares" (eşitler arasında birinci) idi; renk ve ırk gibi engeller de bilinmiyordu. Uluslararası toplumda ne bir önem ne de bir etkileri olmadığı için de, başkalarına karşı eşitlik ilkesi içinde davranmak konusunda daha rahattılar. Araplar kendilerinin "gökyüzünün oğulları", "Allah'ın seçkinleri" ya da yaratılışları gereği hiçbir zaman kendilerinin efendi, insanlığın geri

kalan bölümünün ise köle olarak yaratıldığı düşüncesine kapılmadılar.[22] Aksine onlar bireysel değer ve yeteneklere inanıyorlardı.

Psikolojik Nedenler

45. Birkaç kıyı bölgesi dışında, Mekke de dahil olmak üzere Arabistan'ın büyük bir kısmı sürekli olarak bağımsız kalmıştı: Roma, Bizans, İran ve diğer imparatorlarca birçok kez girişimde bulunulmasına rağmen, yabancılar bu ülkeyi asla ele geçirememişlerdi. Resulullah (as)'ın doğduğu yıl, Habeşistan'dan gelen "fil halkı"nın (Ashab-ı Fil) büyük akını, Mekke önlerinde bozguna uğradı. İslâm'ın başlangıç yıllarında, bir avuç Arap kabilesi, Arabistan'ın kuzeydoğusundaki Zû Kâr'da büyük bir İran ordusunu yok etmeyi başardı. Bu, yansıması Arap yarımadasında yabancı güçlere karşı halkın bakış açısını değiştirecek nitelikte bir zaferdi. O dönemdeki Araplar, üniformaları olmadığı için, savaşın şiddeti içerisinde dostu düşmandan ayırt etmek için "parola" kullanıyorlardı. Tarih yazarları, Zû Kâr savaşında Arapların kullandığı parolanın, nedendir bilinmez, "Yâ Muhammed" olduğunu söylerler.[23] Belki buna, Muhammed (as)'ın doğumundan önce tüm Arabistan'da Âhir Zaman Peygamberi'nin o dönemde doğacağı ve adının "Muhammed" olacağı söylentisi yol açmıştı. Bu yüzden, Kinâne, Süleym, Cu'fî kabileleriyle Medinelilerde, özellikle de Temîm kabilesinde Muhammed adı oldukça yaygındı. Belki bu haberi bazı Yahudi-Hıristiyanlardan öğrenerek yayanlar da Temîm oğullarıydı (Bk. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 130). Öyleyse, Zû Kâr'daki kaygı verici ölüm-kalım savaşı sırasında, beklenen kurtarıcının adının parola olarak seçilmesi ne güzel bir seçimdir![24]

Dille İlgili Nedenler

46. Allah’ın mesajını aktarma aracı olarak Arapçanın tercih edilmesinin kendine özgü yararları vardı: Başka hiçbir dil, sahip olduğu âhenk ve kendisine özgü sözcük yapısı, çekim kuralları, sesbilgisi vs. bakımından onunla karşılaştırılamaz. Bu, aynı zamanda en küçük aydınlatıcı bilgileri bile gözardı etmeksizin yoğunlaştırılmış bir dildir: Zamirlerin yanı sıra, fiiller de erkek ve dişi olmak üzere iki cinsi birbirinden ayırmaktadır. Sözcük dağarcığındaki inanılmaz zenginlikle ve kelimelerin farklı durumlara göre çok esnek bir biçimde çekim eki alabilmesi, Arapçaya, her türlü düşünceyi ve en ince farkları hayran olunacak bir zarafetle ifade etme imkânı sağlamaktadır. İnsanı şaşırtan bir özelliği de, Arapçanın, yüzyıllar boyunca değişime ihtiyaç duymamış olmasıdır: 1.500 yıl öncesinin düzyazı ve şiiri, ne dilbilgisi, ne kelime hazinesi ne de imlâ bakımından, çağdaş Arap nesri ve şiirinden farklı değildir. Tunus, Şam, Kahire ya da Bağdat’tan yapılan bir radyo yayınının dili, Muhammed (as)’ın kendi dönemindeki insanlara hitap ettiği dille aynıdır. Şiir için de durum aynıdır. Muhammed (as)’ın öğrettikleri, onun ilk muhatapları için olduğu kadar günümüzde Arapça konuşanlar için de açık ve anlaşılır şeylerdir. Bereket versin bu konuyla ilgili asıl metinler günümüze kadar saklanabilmiştir. Kur’an gibi kutsal bir kitap için, kendisinden sonra Allah tarafından yeni peygamberler ve yeni vahiylerin gönderilmeyeceği, ilâhî ilhama dayanan bir öğreti için istikrarsız bir dilin seçilmesi hiç de uygun olmazdı.

Merkez Olarak Mekke'nin Seçilmesi

47. Mekke'nin "eski" kıtalar arasındaki merkezî konumu (39º 53′ - 21º 21′) daha önce açıklanmıştı: Evrensel bir hareketin genel karargâhı olarak "Yeryüzünün Göbeği"nden daha uygun bir yer olamazdı. Her türlü ziraat imkânından yoksun, çöllük bir bölge olan Mekke, üstelik, yağmacıların ve ihtiras sahibi fatihlerin açgözlülüklerinden de uzaktı. Tek geçim kaynağı olan ticaret ve kervanlar, güvenlik içinde buraya bazı zenginlikleri çekebilirdi. Zira buraya tabiat ve insan tarafından iki yönlü bir koruma sağlanmıştı: Mekke, yalnızca kolay savunulan dar geçitlerden ulaşılabilen yüksek dağlarla çevrili bir vadide kurulmuştur. Hadislere göre, burada, Allah'ın yeryüzündeki vekili olarak yeryüzüne inişinden sonra Adem (as) tarafından inşa edilen ve daha sonra İbrâhim (as) tarafından yeniden inşâ edilen, Arap dünyasındaki kutsallığı İslâmiyet öncesindeki bütün eski dönemler boyunca hiç eksilmemiş bir mabed de bulunmaktaydı. Arabistan'daki diğer şehirlerde yıl boyunca bir tek fuar kurulurken, Mekke yakınlarında bunlardan dördünün kurulduğunu görürüz: Minâ, Mecenne, Zu'l-Mecâz ve 'Ukaz. Mekke'nin rakipleri olan, Orta Arabistan bölgesindeki Suhar ve Daba[25] şehirleri, kendi uluslararası büyük fuarları için, Haram Aylar'ın (Allah için savaşı bırakma ayları) sadece birinden, Recep ayından yararlanıyorlardı; Mekke ise, art arda gelen bu ayların üçünden de yararlanıyordu: Arap takviminin onbirinci, onikinci ve birinci ayları. Arapların çoğunluğu bu haram ayların dördüyle yetinirken, *basl*[26] kuralı Mekke'deki bazı aileleri sekiz ay boyunca her türlü yağmacılık

hareketinin zararlarına karşı koruyordu. Tüm Arabistan'ı kapsayan çok sayıdaki ittifaka ve İran, Habeşistan, Bizans vb. ülkelerin hükümdarlarıyla yapılan barış anlaşmalarına bağlı olarak ortaya çıkan bu durum, Mekkelilere, o zamanlar Arabistan'ın öteki bölgelerinde hiç görülmeyecek bir güvenlik sağlamıştı. Bu durum daha sonra Kur'an'da kendilerine şöyle hatırlatılacaktır:

"Kureyş'in imzaladığı anlaşmalar nedeniyle, evet onların anlaşmaları nedeniyle kışın ve yazın yaptıkları yolculuklar onlara kolaylaştırılmıştır. Öyleyse onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp beslemiş olan ve her türlü korkudan emin kılan şu Ev'in (Kâbe'nin) Sahibi'ne (Allah'a) kulluk etsinler!"[27]

48. Mekke'nin önemi her halde öyle büyüktü ki, çöllük bir yer olmasına rağmen, Roma ve Bizans imparatorlarının, İran ve Habeş krallarının hepsi, sırasıyla, bu şehri kendi topraklarına katmak için girişimlerde bulundular. Ne var ki, İslâm'dan önceki dönemlerde Ummu'l-Kurâ (şehirlerin anası) diye anılan Mekke, hiçbir zaman yabancı egemenliğine girmedi.

49. Mekke, bir Şehir-Devlet olarak, tamamen oligarşik bir temel üzerine oturtulmuştu. "Resmî görevler" on kadar aile arasında babadan oğula geçen bir anlayışla elde edildiğinden, idarî işler çok sayıda insana bölüştürülmüş durumdaydı. Bu "bakanlar kurulu", bütün yetişkin yurttaşların katıldığı bir "parlamento" tarafından denetleniyordu. (Bk. 1351-1425. paragraflar).

50. Mekke'de okuma-yazmanın fazla yaygın olmamasına rağmen, bu şehirde oturanlar, şiir, belâgat, gece meclislerinde halk arasında anlatılan öyküler vb. gibi, güzel sanatlarla oldukça ilgiliydiler. Sadece Mekkelilerin değil, fakat bütün Arapların yazmış olduğu en güzel şiirler,

akla gelebilecek en büyük ödül olarak, ortak mabetleri olan Ka'be'nin duvarlarına asılırdı. Öte yandan, Mekkeliler çocuklarına iyi bir dil eğitimi verme kaygısı da taşırlar ve onları doğar doğmaz, birkaç yıl boyunca beslenip büyütülmeleri ve eğitilmeleri için kozmopolit merkezlerden uzakta bulunan kabilelere gönderirlerdi.

51. İslâm'ın ortaya çıkışından önce Mekkeliler putperest olmakla birlikte, aslında mutlak kudret sahibi, yüce ve tek bir Allah düşüncesine de sahiptiler. Putlar ise Allah'la aralarında aracı durumundaydılar. Merak duygusu, tabii olarak çok az sayıda insanı kendisine çeken Hıristiyanlık, Zerdüşt ateşperestliği gibi "yabancı" dinlerin ve Ateizm vb. felsefî düşüncelerin girişini kolaylaştırıyordu. Ne tuhaftır ki, bu insanlar arasında hiç beklenmeyen bir hoşgörü vardı. Nitekim, aynı aile farklı dinlerden bireyleri barındırabiliyordu. Dahası, Ka'be'nin çevresinde, Arabistan'ın çok sayıda kabilesini temsil eden yüzlerce put bulunuyordu. Ka'be'nin iç duvarlarına işlenmiş resimler arasında İbrahim (as)'i, İsmail (as)'i, İsa (as)'yı, Meryem'i tasvir eden resimler de bulunmaktaydı. (Bk. 143. paragraf)
52. Mekkelilerin örf, adet ve gelenekleri, hiç kuşkusuz yabancı ülkelere yaptıkları özel gezileri ile Hac dönemleri ya da uluslararası kervanların geçişleri sırasında buraya uğrayan yabancılarla temasları sayesinde, oldukça ince ve duyarlı hale gelmişti.
53. İslâm'ın yaptığı, sadece onların sahip oldukları nitelikleri cilalayıp daha da olgun bir hale getirmek ve kötü alışkanlıklarını ıslah ederek kendilerine gerçekleştirebilecekleri bir ideal sunmak olmuştur.

Hz. Muhammed (as)'ın Kutsal Görev İçin Seçilmesi

54. Allahu Tealâ, herhangi bir görev için kimi isterse seçebilir: O'nun kuvvet ve kudreti sınırsızdır ve O'nun dileği hudutsuzdur. Fakat, kendisine özgü bir tercih ile, bir sebepler ve sonuçlar zinciri şeklinde bu dünyayı yarattığı gibi, bu sebeplerden kimilerini de ilahi tebliğ için Muhammed (as)'i, ve bu tebliğin yapıldığı yöre olarak da, isabetli bir biçimde üzerinde insanların yaşadığı toprakların ortasında bulunan Mekke şehrini seçmesinde görmek mümkündür.
55. İslâm'ın ortaya çıkışından önce Mekke şehri, orada oturan Kureyş kabilesine mensup Araplarca yönetiliyor; şehrin nüfusu da, yabancı kökenli köleler ve azatlı kölelerle birlikte yaklaşık onbini buluyordu. Bu Şehir-Devlet'te, monarşik bir idare yerine, ileri gelen on aileden oluşan bir oligarşi egemendi. Bu aileler arasında en çok göze çarpan iki rakip kabileden Ümeyye Oğulları (Emeviler) askerî, Hâşim Oğulları (Haşimîler) da dinsel görevleri üstlenmişlerdi. Muhammed (as) Hâşim Oğulları'na mensuptu.
56. Kureyşliler, Irak kökenli olduklarını ve Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerini söylüyorlardı. Uygulanan dini zulmün ardından ana vatanını terk ettiği zaman, Hz. İbrahim önce Mısır'a gelmiş, daha sonra da, ilk oğlu İsmail'in annesi Hacer'le[28] evlendiği Filistin'e geçmişti. Daha sonra Hacer ve İsmail, İbrahim (as)'ın evini terk etmek ve "Şûr yolu üzerinde bulunan bir su kaynağının yakınlarında", çöllük bir yerde yerleşmek zorunda kaldılar. Kureyşlilerin ifadesine göre burada söz konusu edilen, Mekke bölgesi ve Zemzem kaynağıdır. İsmail, Curhum

kabilesinden bir Arap'la evlendi. İbrahim (as) arada sırada Suriye'den gelerek İsmail'i ziyaret ediyor ve oğlu İsmail'in de yardımıyla, tek tanrı inancına adanmış olan Ka'be'yi, yani Beytullah'ı inşa ediyordu. İslâm'ın ortaya çıkışı öncesinde bu yapı tüm Arabistan için bir hac mahalli haline gelmişti. Kur'an, Kudüs'teki mabetten çok daha eski olan Ka'be'yi, Allah'ın yeryüzündeki "İlk Ev"i olarak nitelendirmekle hiç de mübalağa etmiş görünmemektedir.

57. Demek ki Muhammed (as)'ın soyu sadece en eski tek tanrı inancının geleneklerini kuşaktan kuşağa sürdürmekle kalmayıp; aynı zamanda damarlarında Babilli, Mısırlı, Arap gibi farklı insan ırklarının kanını da taşımaktaydı. Bu durum onu dar görüşlü peşin yargıların üstünde tutuyordu. Muhammed (as)'ın yakın akrabaları arasında Grek bir kadın[29] da görmekteyiz. Hakikaten, klasik bir soybilim uzmanı olan Mus'ab,[30] Ebu'r-Rum ibn 'Umeyr'in annesinin bir Grek olduğunu belirtmektedir. İşte bu Ebu'r-Rum'un kardeşi, Kureyş kabilesinden, Mekke'li ve Resulullah (as)'ın yakın bir akrabası olan Mus'ab ibn Umeyr, aynı zamanda Resulullah (as)'ın halasının kızıyla evlenmişti (Bu kadının adı Hamne binti Cahş idi ve annesi de Umame binti Abdu'l-Muttalib idi). Daha sonraki dönemlerde, Muhammed (as)'ın, insan ırklarının bu şekilde birleştirilmesi üzerinde durduğunu görür ve kendi evinde Arap kökenlilerin yanı sıra Yahudi ve Kıptî kadınlara da rastlarız.

58. İbn-i Habîb,[31] bize yirmi kuşak boyunca Resulullah (as)'ın büyükannelerini gösteren ilginç bir çalışma bırakmıştır. Diğer kaynakların[32] yanı sıra, bu eserde, Resulullah (as)'ın dayıları olan Abd Yâliller'in Tâ'if'i yönettiklerini okuruz; Resulullah (as)'ın dedesi olan Abdu'l-Muttalib'in annesinin soyu, Hîre'deki Lahmîler hanedanından çıkmış bir aileye kadar gitmekteydi. Bu büyükannelerin geldiği kabileler

arasında, Kinâne, Ezd, Huzâ’a, Kudâ’a, Süleym, Advân vb. Arap Yarımadası’nın çok çeşitli kabilelerine rastlamaktayız (Bk. 1100-1119. paragraflar).

59. Abdu’l-Muttalib, Mekke oligarşisinin on “bakan”ından biriydi. Aralarında, yaşça büyük olmamakla birlikte babası Abdu’l-Muttalib’den önce vefat eden Abdullah’ın da bulunduğu on oğlu olmuştu; Muhammed (as), kendi babasının vefatından birkaç hafta sonra dünyaya gelmişti. Bu koşullarda, Muhammed (as)’ın, doğduğu şehirde herhangi bir makam ya da rütbe edinme olasılığı yoktu. Kalben ve rûhen edindiği nitelikler, yaşının ilerlemesine bağlı olmaksızın, sonraki yıllarda giderek artmıştır. Bu, daha çok, kibir, acelecilik, lüks yaşama tutkusu, çalışmayı hor görme gibi kusurlarından arınmış ve istenen çoğu niteliğin kendisinde toplandığı, kraliyet ailesinden küçük bir çocuğun durumunu andırmaktadır. Üstelik veliaht prens olacak biri genellikle kendi akrabaları ve çevresindeki dalkavuklar tarafından yoldan çıkartılır; küçük kardeş ya da yetim bir çocuğun ise uygun koşullarda yetiştirilmek için daha çok şansı vardır. Muhammed (as), kendisini koruyup gözeten yakınlarını art arda kaybetti: Annesinin vefatından sonra yaşlı dedesinin yanında kaldı; onun da vefat etmesi üzerine, henüz sekiz yaşında iken, cömert ancak fazla bir maddî geliri olmayan amcası Ebû Tâlib’in yanına yerleşti. Çok geçmeden geçimini çobanlık yaparak sağlamak zorunda kaldı. Dokuz yaşında iken, Filistin’e ticari amaçlı bir seyahat için amcasına refakat etti. Sonraki yıllarda tek başına, Mekke’li zengin bir hanımın ticaret mallarıyla birlikte bir kez daha Filistin’e gidecektir. Aynı şekilde onu Hubâşe’de[33] (Yemen) ve Abdu’l-Kays’ların (Doğu Arabistan’ın Bahreyn-Umân bölgesi) memleketinde[34] hep bir tüccar olarak görürüz. Kaynaklarda belirtilmemesi tersine bir delil olarak öne

sürülmeyecek olursa, en azından bir kere de, belki deniz yoluyla Habeşistan'a gittiğini söylemek gerekir. Bütün bu ticarî seyahatler onu Bizans'ın, Fars ülkesinin, Yemen'in ve Habeşistan'ın idari ve ticari kanun ve âdetlerini öğrenmek zorunda bırakmıştır. Olgunluk çağında, yani kırk yaşına geldiğinde oldukça deneyim kazanmış olan bu insan, mensup olduğu topluluğu düzeltmek için kolları sıvadı. Doğduğu şehirde el-Emîn[35] (dürüst) lâkabını almıştı. Şehrin dul ve yetimleri onun şahsında en güzel sığınağı buluyorlardı; yabancı tüccarlar bile, Mekke'ye geldikleri zaman, borçlarını ödemekte geciken Mekkelilerden[36] alacaklarını tahsil için en sonunda onun desteğine başvuruyorlardı. Amcası Ebû Tâlip, yeğeninin faziletlerini dile getirmek için şu şiirini yazmakla hiç de abartmamıştır:

Ey adına hürmeten yağmur duâsına çıkılan kumral yüzlü,
Dulların koruyucusu, yetimlerin sığınağı![37]

Hz. Muhammed (as)'ın Ataları

60. İslâmî geleneklere göre, Hz. İsmail, annesi ile birlikte, daha sonra Mekke şehri olacak yere kesin olarak yerleşmişti. Bu bölgede, 'Amâlik'lerin bir kolu olan Curhumîler oturuyordu. İsmail, Curhumlu bir kızla evlendi. Ancak biz, uzun yüzyıllar boyunca bu aile hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Burası, Muhammed (as)'ın 21. dereceden atası olan Adnân'dan beri çok güvenli bir arazi idi. Bütün Araplar Adnân oğulları (kuzeyden) ya da Kahtân oğulları (güneyden) olmak üzere ikiye ayrılırlar. 18. dereceden atası Mudar, 14. dereceden Kinâne ve son olarak 11. dereceden Kureyş, sırasıyla, kuzey kabilelerinin önemli kollarına adlarını vermişlerdi. 9. dereceden Ka'b ibn Lu'ey'in ise, Cuma günleri, bir hutbe ile birlikte haftalık bir ibadet yaptığını görürüz. O dönemde buna "Yevmu'l-Arûba" (Araplık günü ya da Açıklama günü) denilirdi. (Bk. İbn'ul-Cevzî, *Vefâ*, s. 73-74).

61. Kusay'la birlikte bu ailenin tarihi daha canlı bir hale gelmiştir. Babası Kilâb, muhtemelen Filistin'e yapacağı ticarî bir iş gezisi nedeniyle evden ayrılmıştı. Yolda Kudâ'a kabilesinden bir kızla evlendi ve bu evlilikten Kusay dünyaya geldi. Babası ölünce, Kuda'alı akrabalarının yanında kalan annesinin çok üzülmesine rağmen, amcası, genç Kusay'ı Mekke'ye kendi yanına aldırdı.[38]

62. O sıralarda şehirde Huzâ'a kabilesi yönetimdeydi; ve Kusay, aynı zamanda Ka'be'nin muhafızı ve bekçisi olan bu kabilenin başkanının kızıyla evlendi. Bu başkanın oğlu, daha sonra, Kusay'ın lehine, bazı maddî yararlar da sağlayan bu dinî görevden vazgeçti, ancak öteki

Huzâ’alılar ancak kuvvete başvurunca boyun eğdiler. Böylece Kusay, annesinin kabilesinin desteğini sağladı.[39] Hatta kendi lehine Bizans imparatorunu da devreye soktu.[40] Böylece Huzâ’alılar kentten uzaklaşıp, kenar mahallelerde oturmaya razı oldular.

63. Mekke, Kusay’ın yönetimi altında iken büyük bir refah düzeyine ulaştı: İdari yapı yeniden düzenlenip, daha “demokratik” bir yapıya kavuşturuldu. Örneğin Kusay, kırk ve daha üzeri yaştaki vatandaşların şehrin işleriyle ilgili sorunları rahatlıkla tartışabileceği Dâru’n-Nedve’yi (halka açık görüşmeler evi) inşa etti. Yine bu Kusay, şehrin sakinlerinden, Mekke’ye hac için ya da fuar konuğu olarak gelenlere yardım amacıyla, *Rafâde* adıyla yıllık bir vergi koymuştur. Yine, çadırların yerine taştan yapılmış kalıcı konutlar yaptırarak, şehri imar eden de odur.[41] Tarihçilerin çoğunluğuna göre, hiç kimse, vadideki ağaçlardan bazılarını kesmek istemiyordu; bu batıl inancı yıkan da Kusay olmuştur. Ancak Belâzurî’nin ifadesine göre, aksine, şehirdeki insanlar evlerin inşası sırasında ağaçları kesmek istemişler, ama bunu onlara yasaklayan Kusay sayesinde, ağaçlar evlerin avlusunda kalacak biçimde korunmuşlardı. Yazarımızın üzülerek bildirdiğine göre, sonraki kuşaklar bu tavsiyenin altındaki derin anlamı kavrayamamış ve çok yararlı ama iklim yüzünden tekrar yetiştirilmeleri oldukça zor olan bu ağaçları keserek, Mekke toprağını çoraklaştırmışlardır.

64. Kusay’ın oğlu ‘Abd Menâf, Mekke’nin yabancılarla olan diplomatik ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek, şehrin saygınlığını pekiştirdi: Bizans, İran vb. ülkelerin imparatorları, kendi topraklarına karşılıklı olarak ticaret kervanları göndermek için ona yetki verdiler.[42]

65. Abd Menâf’ın oğlu Hâşim, cömertliği ile tanınmıştı. O da büyük bir tüccardı ve sık sık Filistin’e giderdi. Hatta Gazze’de vefat etmiş ve

orada toprağa verilmişti. Mekke kervanlarının yolu Medine'den geçiyordu; bu nedenle, Hâşim'in Medineli güzel bir kadınla evlenmiş olmasına şaşırmayalım. Bu kadın, mâlikânesinin kalıntıları bugün bile Medine'ye ziyarete gelenleri hayran bırakan, meşhur kabile reisi Uhayha ibn Culâh'ın dul hanımı idi. Bu kadından, bir süre annesiyle birlikte Medine'de kaldıktan sonra amcasıyla Mekke'ye giden Abdulmuttalib dünyaya geldi.[43]

66. Resulullah (as)'ın dedesi Abdulmuttalib, hiç kuşkusuz kendisini saygın ve hemşehrilerinin sevip saydığı bir lider kılacak olan, üstün niteliklere sahip bir insan olarak karşımıza çıkar. Kendisi oldukça uzun boylu, kumral tenli ve hoş sakallı biri olarak anlatılır. Gördüğü bir rüya üzerine, Curhum oğullarının gidişinden sonra izi kaybolmuş olan kutsal Zemzem kuyusunun kaynağını yeniden bulmuştur.[44] Şehrin tapınağı olan Ka'be'ye birkaç adım uzaklıktaki bu kutsal kuyuya Abdulmuttalib'in tek başına sahip çıkmasına şiddetle karşı çıkıldı. Konu, bir hakem, bir kehanet ve hatta bir güç gösterisi haline getirildi. Abdulmuttalib annesinin ailesiyle olan bağlarını daima korumuştu ve onları sık sık ziyaret edip armağanlar verirdi.[45] Bu nedenle, tarihçilerin, bu davada kendi akrabalarını savunmak üzere Medine'den bir süvari birliğinin çıkıp geldiği biçimindeki haberleri bizi şaşırtmamalıdır.[46]

67. Resulullah (as)'ın ailesiyle Huzâ'a kabilesi arasında imzalanan ve İslâm'ın ortaya çıkışından sonra da geçerliliğini korumuş olan ittifak antlaşması işte bu döneme rastlar. Bize eski bir uygulama olan ve İbrahim (as) olayını hatırlatan, Abdulmuttalib'in eğer on oğlu olursa bunlardan birini Allah'a adayacağı[47] biçimindeki adağı da aynı tarihlere rastlar. Sözüne sadık biri olan Abdulmuttalib seçimi fal açtırarak belirlemek ister ve falın sonuncunda müstakbel Resulullah (as)'ın babası

seçilir. Kâhin bir kadının (*arrâfe*) tavsiyesi üzerine, bir miktar deve ve oğlu Abdullah arasında tercih yapma işi Allah'a havale edilir. Açılan falda oğul çıktıkça, kurban edilecek deve sayısı da, sonunda Allah katında develer kabul edilinceye kadar artırılır. On ile başlayan deve sayısı, bahis bittiğinde yüz deveyi bulmuştur.

68. Yemen'e yaptığı bir yolculuk sonrasında ağarmış saçları boyama yöntemini Mekke'ye ilk sokan da yine Abdulmuttalib olmuştur.[48] Anlatıldığına göre, Kuzey-Batı Arabistan'da oturan Cuhâmî'lerden birinin Mekke'de öldürülmesi üzerine, Cuhâmîler, intikam almak için, bu kabilenin topraklarından geçmekte olan bir Mekkeliyi tutsak ettiler. Bu olay sırasında Abdulmuttalib Ta'if'e yolculuğa çıkmıştı. Döndüğünde, Cuhâmîler nezdinde arabuluculuk ederek, hemşehrisinin serbest bırakılması için kendi cebinden yüklü bir fidye ödedi.[49] Yine, Abdulmuttalib'in güvencesinde ve komşusu olan Mekkeli bir Yahudi'nin, faili meçhul bir cinayete kurban gittiği anlatılır. Uzun ve zahmetli araştırmalardan sonra, Mekkeli bir kabile reisi olan Harb ibn Umeyye'nin komployu düzenlediği öğrenilir. Tamamen suçsuz olduğunu ileri sürmesine rağmen, sanık, tarafsız birinin hakemliğini kabul etmek zorunda kalır. Taraflar önce Habeş kralı Necâşî'ye başvurmaya razı olurlarsa da, onun bu görevi kabul etmemesi üzerine, bir başka hakem seçilir. Bu hakem, Harb'in aleyhine karar vererek, onu kan bedelinin yanı sıra, Yahudi'den çaldığı değerli eşyanın bedelini de ödemeye mahkum eder. Bunların hepsi, öldürülen Yahudi'nin bir yeğenine Abdulmuttalib tarafından ödenmiştir.[50] Mekke'yi ele geçirip, Kâ'be'yi yıkmak ve burada Hıristiyan dinini yaymak amacıyla gelen Yemen'in Habeş valisi Ebrehe ile görüşmeleri yapan da yine Abdulmuttalib'dir.[51] Kur'an'da söz konusu edilen[52] ve "Fil Sahipleri"nin

girişti̇ği̇ bu askerî̇ seferi̇n sonuçlarına i̇lerde ayrıntılı olarak değineceği̇z. Muhammed (as) i̇şte bu Fi̇l Yılı'nda doğmuştur. Sekiz yıl sonra, artık i̇yi̇ce yaşlanmış olan Abdulmuttalib vefat ettiğinde, Mekke'de tutulan yas o denli büyük oldu ki, şehrin çarşısı günlerce kapalı kaldı.[53] Ailesi i̇çi̇nde, kızları ve diğer hanım akrabaları ağıtlar yakmanın yanı sıra, yas göstergesi olarak, birbirlerinin saçlarını başlarını yoldular. (Bk. Belâzurî̇, *Ensâb*, 148. paragraf)

69. Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah hakkında pek az şey bi̇li̇yoruz. Kendisi pek genç yaşta, henüz babası hayatta i̇ken vefat etmiştir. Erkek kardeşleri arasında en genç kendisi i̇di̇ ve Umm Hakîm adında bir de i̇kiz kız kardeşi vardı.[54] Yakışıklı bir delikanlı olduğu söylenirdi: Mekkeli güzel bir kız kendisine aşık olmuştu. Ancak bu kızın kimliği hakkında kesin bir bilgi yoktur[55] ve zaten bu i̇li̇şki de fazla sürmemiştir. Amine i̇le evlendikten birkaç ay sonra, hamile eşini Mekke'de bırakarak kuzeye bir yolculuğa çıktı. "Ticarî̇ bir gezi i̇çi̇n, ya da Medine'deki dayılarını ziyaret amacıyla yola çıkan Abdullah hastalanarak, Medine'de vefat etti."[56]

Başlangıç

Hz. Muhammed (as)'ın Doğumu

70. Müstakbel İslâm Peygamberi Muhammed (as), Hicretten önce 53 yılında[57] (M. 569), Mekke'de, Abdullah ibn Abdulmuttalib'den ve Amine bint Vehb'den dünyaya geldi. Babası birkaç hafta önce vefat ettiğinden, çocukla ve annesiyle dedesi Abdulmuttalib ilgilendi. Mekke'de eskiden beri uygulanan ve günümüzde de varlığını sürdüren bir geleneğe göre, henüz emzirme çağındaki çocuklar, onları kendileriyle birlikte çöle götüren sütannelere teslim edilirdi. Göçebe kadınların çocuk aramaya gelmeleri beklenirken, aile içindeki cariyeler yeni doğan bebeğe süt vermek zorunda kaldılar. Böylece, amcası Ebû Leheb'in cariyesi Suveybe, bir süre çocuğun bakımını üstlendi.[58] Yine öğrendiğimize göre, Muhammed (as), genç amcası Hamza ile sütkardeşti.[59] Sütanneler kuşkusuz zengin ailelerin çocuklarını ararlardı: Muhammed (as) gibi yetimlerden pek hoşlanmasalar gerekti.

71. Hevâzinlilerin bir kolu olan Sa'd ibn Bekr'in kabilesinden bir grup o sırada Mekke'ye gelmişti. Bu kabilenin içinde, pek yoksul biri olan, Muhammed (as)'ın müstakbel sütannesi Halîme de bulunuyordu. Binek hayvanının zayıf ve yorgun olması nedeniyle, Mekke'ye diğerlerinden geç gelmiş ve bir zengin çocuğu bulamamıştı. Elleri boş dönmek istemeyerek, yetim Muhammed (as)'i aldı ve bundan da asla pişmanlık duymadı.[60]

72. Bir peygamberden, daha doğumundan itibaren mucizeler göstermesi beklenir: Nitekim, annesi onu dünyaya getirirken asla doğum sancısı

çekmeyecektir; çocuk, sünnetli olarak doğacaktır; melekler onu yıkayacaklar ve iki omuzu arasına “risâlet” mührünü vuracaklardır. Yine anlatıldığına göre, sütannesinin eşeği, kervanın en hızlı binek hayvanı olmuştur; devesi bütün aileye yetip artacak kadar bol süt vermeye başlamıştır;[61] Muhammed (as), sütannesinin tek bir göğsünü emmiş, ötekini sütkardeşine bırakmıştır;[62] aynı otlak öteki hayvanlara bir şey vermezken, Halime’nin koyunları eve daima karınları doymuş bir halde döner olmuşlardır.[63]

73. Yine oldukça önemli şöyle bir olay nakledilir: Bir gün, sütkardeşlerden biri koşarak anne babasının yanına gelir ve onlara, dehşet içinde, bazı insanların Muhammed (as)’i tutarak, onun göğsünü yardıklarını anlatır. Ebeveyn telaşla fırlarlar ama Muhammed (as)’i, gözlerini gökyüzüne dikmiş, bir tepe üzerinde oturur bir halde bulurlar. Sorduklarında, Allah tarafından gönderilmiş iki meleğin göğsünü açtıklarını, kalbini dışarı çıkararak, Şeytan’a ait kısmı attıklarını, kalan kısmını ise, serinliğini halâ hissettiği semavî bir su ile yıkadıktan sonra eski yerine yerleştirdiklerini anlatır. Melekler, onun hala bakışlarıyla izlediği yönde gökyüzüne doğru gitmiş olmalıdırlar. Sütanne ve kocası, Muhammed (as)’i bir süre daha yanlarında alıkoymaktansa, onu ailesine iade etmeleri gerektiğini düşünürler. Zira, olağanüstü nitelikleri olan bu çocuğun başına daha ne gibi felâketler gelebileceği bilinmemektedir.[64] Aynı şekilde, Resulullah (as)’ın doğduktan sonra tüm mahlûkata melekler aracılığıyla tanıtılması meselesi de vardır.[65]

74. Biz tekrar normal olaya dönelim. Göçebe bir sütanne yanında sürdürülen hayat çok sade olmalıydı: Kabile her mevsimi değişik yerlerde geçiriyor, çocuklar bütün gün otlaklardaki sürüleri güdüyorlar ve birlikte oyun oynuyorlardı. Kadınlar ise yemek pişirmek için odun

topluyorlar, yuvalarının bakımıyla ilgilenip, yün eğirmekle uğraşıyorlardı. Kimi kez hurma ve süt ile yetiniyorlar; bazen sebze, et vs., fuar zamanlarında ya da Mekke gibi “büyük şehirleri” ziyaret ettiklerinde ise tatlı ve şekerleme yiyorlardı. Kabileler arasında baskın olayları ve çatışmalar olsa da, kaynaklarımız, bize sütanne Halîme’nin kabilesiyle ilgili hiçbir savaştan sözetmemektedir.

75. Genç Muhammed (as) de tüm diğer çocuklar gibi davranırdı. Nakledildiğine göre, bir gün, kaynakların belirtmediği bir nedenden dolayı, süt kız kardeşi Şeymâ’nın omzunu öyle güçlü ısırmıştı ki izi bütün ömrü boyunca kalmış, ama süt kız kardeşi bundan üzüntü duymamıştır. Nitekim daha sonraları, bir askerî seferde, Resulullah (as)’ın ordusu, aralarında sütkardeşi Şeymâ’nın da bulunduğu bir miktar esir ele geçirmiş; Şeymâ, Muhammed (as)’e bu olayı hatırlatıp omzundaki izi gösterince, sütkardeşini derhal tanımış ve ona, çok sevgili bir kız kardeşe gösterilmesi gereken bir ilgi ve yakınlıkla davranılmıştır.[66]

76. Öyle görünüyor ki, çocuğun sağlık durumu sürekli çok nâzik idi. Annesi ve dedesini görmek için, sütannesiyle birlikte Mekke’ye her gelişinde hava değişiminden rahatsız olurdu. Söylentiye göre, bu yüzden, sütannesinin yanında kalma süresi, normalden çok daha uzun sürmüştür.[67]

77. Yılda bir kez düzenlenen Ukâz fuarı bu bölgede kurulmaktaydı. Bazen buraya Halîme ve süt çocuğu da gelirdi. Nakledildiğine göre, Halîme, fuarda mesleğini icra eden, Huzeyl kabilesinden bir kâhin-müneccim kadından, çocuğun yazgısını tahmin etmesini istemişti.[68] “Göğüs yarılması” olayı ile bu kehanet arasında bir ilişki olması muhtemeldir. Zira, bu garip olayın dehşetiyle, sütanne, bakımını üstlendiği süt

çocuğunun kaderi hakkında, İbn Cevzî'nin de işaret ettiği gibi, bir iç huzuruna ermek istiyordu. (Bk.*Vefâ*, s. 113. Bu eserde, konuyla ilgili farklı hikâyeler göze çarpar. Bunlardan birine göre, çocuk yaştaki Muhammed (as)'ın kendisi, ne olup bittiğini bildirmek için sütannesinin yanına koşmuştur.)

78. Yukarıda işaret edilen mucizevî "göğüs yarılması" olayından sonra, çocuk annesinin yanına dönmek üzere yola çıkmış, ancak Mekke yakınlarında kaybolunca, sütannesi Muhammed (as)'ın dedesinin yanına koşmuştu. Ancak, biraz aradıktan sonra, onu sağ salim, kuruyup düşen ağaç yapraklarıyla oynar bir vaziyette buldular.[69]

79. Kısa bir süre sonra, Muhammed (as), annesi Amine, zenci cariye Umm Eymen ve muhtemelen bir de erkek hizmetçi, Medine'ye doğru yola çıktılar. Burada Abdulmuttalib'in akrabaları yanında, daha açık bir ifadeyle, Benî Neccâr kabilesinden en-Nâbiga adlı birinin evinde kaldılar. Bu evde, Muhammed (as)'ın babası Abdullah'ın, kalıntılarına günümüzde de rastlanılan kabri bulunuyordu. Daha sonraları hatırlayıp anlattığına göre, Resulullah (as), bu ziyaret vesilesiyle, kabileye ait bir su birikintisinde yüzmeyi öğrenmişti;[70] yine hatırladığına göre, ev sahibinin çocuklarından biriyle, özellikle *Üneyse* adında bir kız çocuğu ile, aileye ait konağın çevresinde oynarlar ve binanın kulesine konan bir kuşu kovalayarak eğlenirlerdi.[71]

80. Dönüş yolu üzerinde Amine, Ebvâ'da ansızın vefat etti. Henüz altı yaşında olmasına rağmen, Muhammed (as), canı kadar çok sevdiği annesinin ölümünden büyük bir üzüntü duydu. Daha sonraları, askerî seferler sırasında Ebvâ'dan her geçişinde, Resulullah (as), annesinin kabrini ziyaret etmek için durur ve bol bol gözyaşı dökerdi.[72] Daha sonra olup bitmiş bir olayı burada hatırlatalım: Bir gün, göçebe bedevîlerden

birinin huzuruna getirildiğinde tir tir titrediğini görünce, Resulullah (as) şöyle buyurdu:

“Annesi genellikle kurutulmuş et yiyen bir insandan niçin korkuyorsun?”[73]

Kaynaklarda Amine[74] ve aynı zamanda Abdulmuttalib’in öteki kadın akrabaları[75] tarafından yazılmış çok sayıda şiirden söz edilmekte ve bu da, ailenin entelektüel düzeyinin, kadınlar arasında bile ne denli yüksek olduğunu göstermektedir.

81. İyi kalpli bir kadın olan Umm Eymen, Amine’nin cenazesine katıldıktan sonra, çocukla birlikte Mekke’ye vardı. O sırada 108 yaşında olan Abdulmuttalib torununu kendi yanına aldı; ve çocuk, hem annesini hem de babasını kaybettiği için, dedesinin ona karşı olan ilgi ve sevgisi tabii olarak pek büyük olmuştu.

82. Kaynakların naklettiğine göre, Abdulmuttalib, belediye meclisinde diğer üyelerle birlikte ciddi sorunları görüşmek için serdiği kilimin üzerine oturduğu her defasında, çocuk Muhammed (as) de oyuncaklarını atıp Meclise katılmayı pek severdi; ve en önde, dedesinin yanında oturmak isterdi. Amcaları buna engel olmak istediklerinde, büyük baba hep şöyle derdi: “Onu bırakın; O kendisini büyük bir insan olarak görüyor, ve ben de ümit ediyorum ki, öyle olacak; o, çok aklı başında biri.”[76] Gerçekten de o, öyle akıllı uslu biriydi ki, meclistekilerden hiçbiri onun kendilerini rahatsız ettiğinden şikâyet etmediler. Dedesi, onu o kadar çok seviyordu ki, tarihçilerin anlattığına göre,[77] kuraklık baş gösterdiği bir gün, torununun “temiz yüzü suyu hürmetine” yakararak Allah’a yağmur duasında bulunduğunda, bu ümidi hiç de boşa çıkmamıştı.

83. Yedi yaşında iken, Muhammed (as) bir göz rahatsızlığına yakalandı ama Mekke’deki tabipler onu iyileştiremediler. Nakledildiğine göre,

Abdulmuttalib, bunun üzerine, Ukâz yakınlarında bulunan, dindar bir Hıristiyan'ın yaşadığı manastıra gitmiş ve orada, kendisine çabucak iyileştiren bir ilaç vermişlerdi.[78] El-Kıftî'nin bize anlattığı,[79] yani Muhammed (as)'ın bir gün hastalandığında sahabesi Sa'd ibn Ebî Vakkâs'dan Mekkeli tabip el-Hâris ibn Kalade'yi getirtmesini istemesi, öyle anlaşılıyor ki, daha sonraki döneme ait bir olaydır.

84. Delikanlı Muhammed (as) o kadar zekiydi ki, ne zaman dedesi ya da başka yakınlarının bir şeyleri kaybolsa, daima Muhammed (as)'ın gidip onu bulmasını isterler, o da hep bulurdu.[80] Bir defasında, Abdulmuttalib'in deve çobanı gelerek, birkaç devenin kaybolduğunu ve otlanan vadide onları bulmanın kendisi için imkânsız olduğunu bildirdi. Muhammed (as) bu iş için gönderildi; ama biraz gecikince, torununun âkıbetinden endişelenen büyük baba, gece vakti tek başına dağlara çıktı, aşk ve şevk ile Allah'a yakarmaya ve şöyle diyerek Ka'be'yi tavaf etmeye başladı:

"Ya Rabbi! küçük Muhammed'imi bana bağışla,

Ve böylece beni nimetlerine gark eyle!"

85. Muhammed (as) geri döndüğünde, Abdulmuttalib bir daha asla bu tür aramalar için çocuğu göndermeyeceğine yemin etti.[81]

86. Dedesi, oğlu Ebû Tâlib'e, büyük bir özen göstermesini tavsiye ederek torununu teslim edip vefât ettiğinde, Muhammed (as) henüz sekiz yaşındaydı.[82]

Yetim Çocuk Amcasının Evinde

87. Genç Muhammed, dedesini, yaşının elverdiği ölçüde candan severdi. O, bütün sevgi ve yakınlığını, kendisi olmadan asla sofraya bile oturmayacak kadar torununa bağlı olan dedesine gösterirdi.[83] Kendisi sekiz yaşında iken dedesi vefat ettiğinde, Muhammed, onun tabutunun arkasında yürüyerek acı ve ızdırap içinde sızlanmıştı.[84]

88. Muhammed (as)'e vasi olarak öteki amcalardan çok Ebû Tâlib'in seçilmesi özellikle mutlu sonuçlar doğurmuştur. Muhammed (as)'ın babasınınkiyle aynı anne ve babadan dünyaya gelen Ebû Tâlib, çok ender rastlanan duygusal niteliklere sahipti. Bir başka amcası olan Ebû Leheb'in, babasının ölümünden kısa süre sonra kendisini içkiye ve hazır yemeye kaptırmış aşağılık biri haline geldiğini görürüz: Bir defasında şarap satın alıp şarkıcı kadınlara (muganniyelere) ikram etmek için para bulmak amacıyla, Ka'be'ye adanan mücevherleri çalacak kadar ileri gitmişti.[85] Ebû Tâlib'in taşıdığı nitelik ve meziyetler nedeniyle hemşehrileri ona giderek daha çok saygı duyuyorlardı. O ise, tek kusuru olan aşırı cömertliği yüzünden aile bütçesini hiçbir zaman denkleştiremeyip, sık sık borçlanmak zorunda kalıyordu.

89. Muhammed (as), amcası Ebû Tâlib'in karısı, yani yengesiyle ilgili olarak bize şöyle buyurmaktadır: "Öldüğü zaman biri gelip beni uyardı: Ey Allah'ın Resûlü! Yaşlı bir kadının ölümünden niçin bu kadar üzüntü duyuyorsun? Şu karşılığı verdim: "Niçin duymayayım? Ben onun yanına yetim bir çocuk olarak sığındığımda, o kendi çocuklarını aç bırakıp, beni doyururdu; çocuklarını bir yana bırakıp benim saçlarımı

tarardı; kısacası o benim annem gibiydi."[86] İbn Sa'd, bize, "Ebû Tâlib'in evinde her sabah kahvaltı hazırlandığında, daha Muhammed (as) sofraya elini uzatmadan, çok sayıdaki çocuğunun sofrayı silip süpürdüğünü; Ebû Tâlib'in de genç yeğeninin bu üşüşmeye katılmadığını görüp ona ayrı bir sofra hazırlattığını" nakleder.[87]

90. O dönemde Mekke'de okul yoktu; bu nedenle, Muhammed (as) ne okumayı ne de yazmayı öğrenmişti. Çok geçmeden delikanlı, Mekkeliler hesabına çobanlık yapmaya ve böylece birkaç kuruş kazanarak amcasının zayıf bütçesine katkıda bulunmaya başladı.[88] Bize, o döneme ait küçük bir olay nakledilir: Bir gün, şehrin ileri gelenlerinden birinin evinde bir şölen düzenleneceğini öğrendi ve arkadaşlarından birine şöyle dedi: "Ben daha önce hiç bir şölene katılmadım; eğer seninkiyle birlikte benim sürümü de güdersen, şehre gideyim, bir başka gün ben de seninkileri güderim." Arkadaşının kabulü üzerine şehre geldi, fakat şölenin daha başlayacağı yoktu; muhtemelen havanın sıcaklığından olsa gerek, delikanlı (Muhammed (as)) beklerken uyuya kaldı. Uyandığında vakit artık çok geçmiş ve o da evine dönmek zorunda kalmıştı. Rivayete göre aynı olay bir kez daha oldu ve aynı şekilde sonuçlandı. Onuru kırılan genç, bir daha böyle boş ve havaî şeylerle vakit geçirmekten kesinlikle uzak durdu.[89]

91. Aynı döneme ait bir başka hatıra da şu idi: Muhammed (as) daha sonraları şöyle söylüyordu: "Dikenli *Arak* ağacının kararan meyvelerini yiyiniz; çobanlık yaparken ben de onlardan yerdim."[90] Yine bir gün, Resulullah (as) şöyle buyurdu: "Abdullah ibn Cud'an'ın (deve sırtında seyahat edenlerin kullanması için yaptırdığı) geniş kubbenin gölgesinde öğlen vaktinin kör edici güneşine karşı korunmayı adet edinmiştim."[91]

92. Ebû Tâlib, Suriye'ye bir ticaret kervanı götürmek zorunda kaldığında, Muhammed (as) henüz dokuz yaşındaydı. Yeğeninin o denli sevgi ve yakınlığını kazanmıştı ki, amcasından bu kısa sürede bile ayrı kalma düşüncesi onu mahzun ve müteessir etti; kendisine eşlik etme isteğini iletti; Ebû Tâlib'in kabul etmesi üzerine, Muhammed (as), Arabistan dışındaki ilk yolculuğuna çıkmış oldu. Genç seyyahın amcası için hiç de yararsız bir yük olmadığını rahatlıkla düşünebiliriz: Birçok defalar ona küçük hizmetlerde bulunmuş ve onu sayısız sıkıntılardan kurtarmıştır.

93. Kudüs'le Şam arasında, Ölü Deniz'in ötesindeki Busra'ya geldiklerinde, kervan her zamanki takas ve gerekli alışverişleri yapmak üzere konakladı. Alışılageldiği gibi, şehrin dışında konaklamak zorundaydılar. Burası Bizans topraklarına dahildi. Dolayısıyla, kervan için kurulan çadırların yakınlarında bir manastırın bulunmasına hayret etmememiz gerekir. Orada bulunan Bahîra adlı bir rahip, geçici bir yerleşim için uğraşan komşularını manastırından gözetliyor ve bu tür ziyaretçilerde az rastlanan bilgece ve düzenli hareketlere hayret ediyordu. Muhtemelen kendi dinini telkin etme gibi kutsal bir gaye ile, onları yemeğe davet etti.[92] Doğubilimci Casanova,[93] ilgilendiğimiz bu dönemde Hıristiyanların -ve muhtemelen Yahudilerin- bir peygamberin, bir Mesih'in, bir Kutsal Ruh'un gelmesini sabırsızlıkla beklediklerini söyler.[94] Rahip Bahîra, konuklarına, diğer konuların yanı sıra bu inanıştan da bahsetmiş olabilir. Ne var ki, Hıristiyan bir rahibin, özellikle o dönemde hor görülen bedeviler arasında bulunan dokuz yaşındaki bir çocuğun yüz ifadelerinden, Allah'ın müstakbel elçisini tanıyabileceğini sanmak safdillik olurdu. Aynı şekilde, rahibin sözlerinin dokuz yaşındaki bir çocuğun ruhunda, bu niteliği taşıyacağı ümit ve tutkusunu filizlendirebilmiş olduğunu düşünmek de anlamsız olacaktır.

94. Suriye’ye yapılan bu yolculuktan sonra, on yıl boyunca Muhammed (as)’ın hayatıyla ilgili pek fazla bir şey bilinmemektedir. Büyük bir olasılıkla, Ebû Tâlib’in Mekke’de bir ticarethanesi vardı[95] ve Muhammed (as) şu ya da bu şekilde bu işyerine ortaktı. İbn el-Cevzî’nin de belirttiği gibi (*Vefâ*, s. 101), Resulullah (as) on yaşını biraz geçtiğinde, gittikleri yer açıkça belirtilmemekle beraber, amcası Zübeyr’le birlikte, birçok mucizevî olayla dolu bir kervan yolculuğuna çıktı. Bu yer ya Abdu’l-Kays’ların ülkesi Bahreyn-Umân’dı (bk. § 1599, Not 1), ya da burada, iki kardeşin birlikte çıktığı ve Resulullah (as)’ın Ebû Tâlip’le yapmış olduğu Filistin gezisi söz konusuydu. Çünkü, İbn el-Cevzî’nin ifadesine göre (*Vefâ*, s. 131) Muhammed (as) o sırada 9 değil, 12 yaşındaydı.

95. El-Halebî’nin naklettiğine göre,[96] Mekkelilerin, herkesin büyük bir coşkuyla katıldığı yıllık bir bayramları vardı. Her yıl, Muhammed (as) bunlara katılmamak için bir mazeret ileri sürerdi. Bir defasında, halaları onu, başkalarıyla birlikte bu şenliklere katılmadığı için azarlayıp, ilâhi gazap ile tehdit ettiler. Bu kez Muhammed (as) onlara katıldı, ama tam bayram şenliklerinin ortasında, benzi bembeyaz ve tir tir titreyerek, akrabalarının çadırına geri döndü: Kendisine, bu müşrik bayramına ne şekilde olursa olsun katılmasını yasaklayan garip ve tuhaf insanlar gördüğünü anlattı. Amca ve halalar da sonraki yıllarda bu tür törenlere katılması için onu zorlamadılar. El-Vâkıdî, bu kıssayı, Muhammed (as)’i büyütüp yetiştiren zenci hizmetçinin tanıklığına başvurarak anlatır ve, burada Buvâne bayramının söz konusu olduğunu ve bu bayram esnasında başların tıraş edilip, kurbanlar kesildiğini söyler. İbn Esîr’e[97] göre, Buvâne tepesi Yenbû yakınlarında bulunmaktadır. İbn Manzûr’un[98] eserine koyduğu bir şiirde, şair, iki hurma ağacının meyvelerini gizlice

toplamak için, Buvâne'deki kutsal hurmalığın nöbetçilerinin uyumalarını beklediğini söyler. İbn el-Kelbî,[99] ise, Muhammed (as)'ın, İslâm'dan önce, kutsal bir günde, bir put (*sanem)* önünde az kalsın kara bir koyun kurban edeceğini nakleder. Muhtemelen burada da aynı engelleme olayı söz konusudur ve kesilecek kurban da kuşkusuz, batıl inançlı halalarınca sağlanmıştır. Buhârî'nin naklettiğine göre,[100] Muhammed (as) bir gün *Belde* yakınlarında hemşehrisi Zeyd ibn Amr'a rastlar ve ikisinden biri -hadisi nakleden hangisi olduğundan emin değildir- diğerine, bir put adına kesilmiş bir kurban eti ikram eder, ama karşısındaki şu cevabı verir: "Ben putlara kurban edilen şeyleri yemem." Buhârî, bir başka hadiste daha açık bir ifade kullanır (72/16) ve Zeyd ibn Amr'a bir tabak et ikram edenin Resulullah (as) olduğunu ve dikili taşlar adına (*ensâb)* kurban edilen hayvanların etini yemeyi reddedenin Zeyd olduğunu belirtir. Aynı hadisi şerh eden Kastallânî (*İrşâd*, 8/277) ise, Ebû Ya'lâ, el-Bezzâr ve diğerlerinden nakille, Resulullah (as)'ın azatlı kölesi Zeyd ibn Hârise'nin, belirli bir dikili taş adına bir koyun kurban ettiğini ve yolda rastladıkları Zeyd ibn Amr'ın kendisine yapılan ikramı reddedip, "Üzerine Allah'ın adı zikredilmeyen şeyi yemem" dediğini söyler. Acaba burada aynı olaydan mı söz ediliyor? Herhalde anlaşılıyor ki, bu genç kafa, etrafında olup bitenlerin giderek farkına varıyordu.

96. Belli bir önemi olduğu anlaşılan aşağıdaki küçük olayı da aynı döneme oturtmak gerekir mi? Belâzurî'nin naklettiğine göre[101] bir gün, Ebû Tâlib ve kardeşi Ebû Leheb arasında bir kavga çıktı. Ebû Leheb kardeşini yere yıkıp, göğsüne oturdu ve onu tokatladı. Genç Muhammed (as) hemen koşup Ebû Leheb'i iterek, kardeşinin göğsünden onu uzaklaştırdı. Sonra Ebû Tâlib kalktı ve öfkeyle kardeşi Ebû Leheb'in üzerine atladı; bu kez

o onun göğsüne oturup yüzünü tokatlamaya başladı. Kavga bitince, Ebû Leheb Muhammed (as)'e dönerek şöyle dedi:

"Ey Muhammed! Ben de Ebû Tâlib gibi senin bir amcanım; bana yapacağını yaptın! Ama niçin ona da aynı biçimde davranmadın? Yemin ederim ki, gönlüm seni asla sevmeyecek, asla!"

Bilindiği gibi, aile üyeleri arasında Ebû Leheb, Resulullah (as)'ın en korkunç kişisel düşmanlarıyla işbirliği yapan tek kişiydi. Daha sonra amca ile yeğen arasındaki uçurumu derinleştiren başka birçok olay meydana gelmiştir.

97. Muhammed (as) yirmi yaşına geldiğinde ortaya çıkan daha ciddi bir olayı da burada kaydetmemiz gerekir; ancak bunun daha mutlu sonuçları olmuştur.

Ficâr Savaşı ve Hılfu'l-Fudûl

98. İslâm öncesi Arabistan'ında barışçı amaçlı bir takım malî kaynaklar arasında, ithal edilen ticarî mallardan alınan ve tahsil edildiği şehir ya da fuar bölgesinin başkanına giden *öşür* şeklinde bir vergi görürüz. Bu bölgeye yabancıları çekebilmek için, Allah'ın emniyet ayları (*Eşhuru'l-hurum*) adlı güzel bir uygulama getirilmişti. Gayet doğal olarak, bir fuar bir hac ile ya da dinî bir bayramla aynı günlere denk düşmekteydi. Kabileler arası rekabet yüzünden, bu kutsal aylar çeşitli bölgelere göre değişmekteydi. Bu uygulama ile, Receb ayı boyunca, Mudar kabilelerinin oturduğu her yerde tam bir sükûnet görülüyordu.[102] Ramazan ayı da, Rabî'a kabilelerinin arazisini yabancılar için bir sığınak haline getiriyordu.[103] Böylece, Arabistan yarımadasının yarıdan fazla bölümünde barış egemen oluyordu. Mudarlılar Ramazan ayında Rabî'alıların bölgesinde ticaret yaparken, Rabî'alılar da Receb ayında Mudarlıların topraklarında seyahat edebiliyorlardı. Mekke-Taif-Medine üçgeni ise, üçü peşpeşe gelen dört barış ayı nedeniyle, özellikle elverişli bir yer haline geliyor ve bu da, Arabistan bölgesinin en uzak bölgelerine gidiş-dönüş biçimindeki iki yönlü yolculukları mümkün kılıyordu. Genel olarak, bu ateşkes durumuna büyük bir titizlikle uyuluyordu. Ne zaman silaha başvurarak bu uygulamaya gölge düşürülmeye çalışılsa, bu büyük skandala "Ficâr savaşı" deniliyordu. Bu uygulamanın aslının nereye dayandığı pek bilinmemekle birlikte, İslâm'dan önce Mekke'de dört ihlâl olduğundan söz edilir. Nedenleri genellikle pek çocukça olan bu savaşların ayrıntılarına girmeksizin, Muhammed (as)'ın gençliğinde

bunlardan son ikisine katılmış olduğunu ve ilerde anlatacağımız iki küçük olayın aslında tek bir savaşla ilgili olduğunu söylemekle yetineceğiz. Gerçekten, bu *Ficâr* savaşlarından birinde, Muhammed (as), mızrağı ile meşhur savaşçı Ebû Berâ Mula'ib el-Esinne'yi yaralamış olduğunu okuruz.[104] Diğer bir hikâyeden öğrendiğimize göre ise,[105] Muhammed (as), dördüncü *Ficâr* savaşında, amcalarına ok ikmâli yaparak yardım etmiştir. (İbn Sa'd'in naklettiğine göre,[106] daha sonra bu işe gönüllü olarak katıldığını söylemiştir.) Oysa, Müla'ib el-Esinne dördüncü savaşta düşman tarafının komutanıydı;[107] ancak üçüncü savaş da aynı kabileler arasında patlak vermişti.

Hılfu'l-Fudûl

99. Savaşın çok basit bir nedeni vardı ama çok kan dökülmesine yol açmıştı. Sadece kendi kabilesini savaşa sürüklemekle kalmayıp,[108] bu münasebetle Mekkeli *kurmaylar* içinde savaşta etkin bir rol üstlenmiş olan Resulullah (as)'ın amcalarından Zübeyr, bu durumdan pişman gibiydi. Çünkü birçok defa, dünyevî amaçlarla[109] kurulmuş olan Hılfu'l-Fudûl teşkilâtının kurulmasına o önayak olmuştu.[110] Gençlerden ve yaşlılardan oluşan çok sayıda Mekkeli, zengin ve saygın bir insan olan Abdullah ibn Cüd'an'ın evinde düzenlenen törene katılarak, şu yemini etmişlerdi:

"Allah'a and olsun ki biz hepimiz, zulmeden zulmettiği kişiye hakkını geri verinceye kadar, zulmedene karşı zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız; bu birlikteliğimiz, denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç yetirebileceği zamana kadar, Hira ve Sebîr dağları yerlerinde kaldığı sürece ve zulme uğrayanın maddî durumunda tam bir eşitlik sağlanıncaya kadar devam edip gidecektir."[111]

100. And içenler arasında Hâşim Oğulları (Muhammed'in ailesi), akrabaları ve müttefikleri olan Muttalib Oğulları ile Zuhre Oğulları (Resulullah'ın annesinin ailesi) ve Teym oğulları'nın (Ebû Bekir ve Abdullah ibn Cud'ân'ın ailesi) bulunduğu belirtilmektedir. İbn el-Cevzî'ye göre (*Vefâ*, s. 137-138), katılanlar arasında Esed Oğulları (Varaka ibn Nevfel ve Hatice'nin ailesi) ile birlikte Mekke'li müttefik kabileler topluluğunu oluşturan Ehâbîşler de vardı. Bunlar, ne Mekke'de ne de Ehâbîşlerin yurdunda, hakkı olduğu şey kendisine iade edilinceye kadar yardımına koşulmamış hiçbir mazlum bırakılmaması konusunda yemin etmişlerdi. Muhammed (as), Allah'ın Elçisi sıfatını elde ettikten sonra bile, Abdullah ibn Cud'ân'ın evindeki Hılfu'l-Fudûl'e katılmış olmaktan her zaman gurur duyar ve "bu şerefi, kızıl tüylü bir deve sürüsüne bile değişmeyeceğini, şimdi bile çağrılacak olsa buna cevap vermeye daima hazır olduğunu" söylerdi.[112] Gerçekten de, bu teşkilâtın üyeleri her zaman için, Mekke'de önüne geçilmeyen bir güç olmuştu. Bu konuda birkaç örnek verelim:

101. Has'am kabilesinden bir Yemenli, kızıyla birlikte Hac için Mekke'ye gelmişti. Mekke'nin kudretli kişilerinden Nubeyh ibn el-Haccâc bu kızı zorla alıkoydu. Kızın babasına, yardım etmesi için Hılfu'l-Fudûl'a başvurmasını tavsiye ettiler. Derhal Nubeyh'in evi kuşatıldı. Kendisini savunamayacağını anlayan saldırgan, gönlünü çalan bu güzel kızla hiç olmazsa bir gece birlikte olmalarına izin verilmesi için yalvardı. Hiçbir şey Fudûl mensuplarının kararlılığını bozamadı ve Nubeyh daha fazla gecikmeden kızı babasına teslim etti.[113]

102. Yine, Sumâle (ya da Ezd) kabilesinden bir başka yabancı, ticaret mallarından bir bölümünü, Mekke'nin ileri gelen reislerinden Ubeyy ibn Halef'e satmış, ama bu kişi, anlaştıkları parayı vermek istememişti.

Çaresiz kalan Sumâleli, Fudûl teşkilâtına başvurdu. Onlar da şöyle dediler: “Ubeyy’e git ve ona Fudûlîlerin yanından geldiğini, eğer derhal sana ödemeyi yapmazsa bizim gelişimizi beklemesini söyle.” Bu kez, Ubeyy söz konusu parayı ödemekte gecikmedi.[114]

103. Zubeyd kabilesinden bir tüccar bazı mallarını satmak için Mekke’ye gelmişti. Daha sonra kendisinden birçok defa bahsedeceğimiz Ebû Cehil, öteki tüccarların Zubeydli ile alışveriş etmelerine engel oldu ve kendisi de ona çok düşük bir fiyat önerdi. Ebu Cehil’in etkisi o kadar büyüktü ki, kimse daha yüksek bir fiyat vermeye cesaret edemedi. Bu duruma üzülen satıcı Muhammed (as)’ın yanına vardı; o da üç deve yükü malı sahibinin istediği fiyattan satın aldı. Ama kötü huyu dillere destan olan Ebû Cehil ile aralarında şiddetli bir ağız dalaşı yaşandı.[115]

104. İlâhi tebliğin başladığı tarihlerde meydana gelen bir olayı anlatarak bu konuyu bitirelim: Aynı Ebû Cehil, Araş kabilesine mensup bir Arap’tan bir şeyler satın almış ve belirlenen ücreti ödemek istememişti. Çaresiz kalan satıcı, Ka’be’nin önüne gelerek yakınmaya başladı. Ebû Cehil, o sıralarda Muhammed (as)’ın Mekke’deki en azılı düşmanı haline gelmişti. Kötü şakacı biri, Araşlıya, orada bulunan Muhammed (as)’ye durumu anlatmasını söyleyip, Ebû Cehil ile olan bu sorunu ancak onun halledebileceğini ekledi. Bu sadece bir şakaydı ve zaten Muhammed (as) ile Ebû Cehil arasındaki kötü ilişkiler herkesçe bilinmekteydi.. Durumdan habersiz olan Araşlı, Resulullah (as)’ın yanına gelip, kendisine yardım etmesi için yalvardı. Muhammed (as) derhal kalkıp, Araşlı ile birlikte Ebû Cehil’in evine vardı. Ziyaretinin nedenini sorduktan sonra, Ebû Cehil derhal borcunu ödedi. Daha sonraları, bu duruma şaşıran arkadaşlarına, kapıya vurulduğunda bunun bütün evde bir deprem etkisi yaptığını ve bundan dehşete kapıldığını; Muhammed

(as)'ın yanında, ağzından köpükler saçan dev gibi azgın bir devenin bulunduğunu anlatarak, şöyle dedi: "Eğer Muhammed'i yatıştırmakta gecikseydim, o azgın deve beni parçalayıp yiyecekti."[116]

105. Ne olursa olsun, Mekkeliler, uzun yıllar boyunca birçok kez arabuluculuk görevi üstlenen bu kurumla gurur duymuşlardır. İşin kötü yanı ise, yeni üyelerin kabul edilmemesiydi ve yirmi-otuz yıla kalmadan, son üyenin vefatıyla bu kurum da dağılıp gitmiştir.

Bir Başka Kurum (Hılfu's-Silâh)

106. Zubeyr ibn Bekkâr'ın *Neseb-i Kureyş*[117] adlı eserinde, kuruluş tarihini bilmediğimiz bir başka kurumdan söz edilmektedir: Mekke'deki Zuhre ve Gayâtil (Sa'd ibn Sehl oğulları) kabileleri, Kureyşliler ve Ehâbişler arasında kimsenin birbirine zarar vermemesi ve ihtilaf çıkarmaması, tarafların uzlaştırılıp haksızlıkların giderilmediği bir durum bırakılmaması konusunda anlaştılar. Buna da *Uzlaştırma İttifakı* (hılfu's-silâh) adını verdiler. Kureyş'in öteki kolları buna karşı çıkıp küçümsememişler, ama fiili bir destek de vermemişlerdir.

Bağımsız Bir Hayat

107. Mekke vadisinde su olmadığı için, burada ziraat de yapılmaz. Tarihçiler, Resulullah (as)'ın ailesi içinde üretimle ya da sanatla ilgilenen herhangi biri olduğunu bildirmemişlerdir. Geriye ise sadece ticaret faaliyetleri kalmaktadır ki bunlar da, kumaş, tahıl ürünleri, kuru meyve, silah, parfüm, temizlik ürünleri gibi en önemli ticarî mallardır. Muhtemelen bu kabilenin mensupları, saydığımız ilk iki ürünle geçimlerini sağlamaktaydılar.
108. Kervan ticareti ile ilgili olarak, tarihçiler yüzde yüzlük bir kârdan söz etmekle birlikte, bu meslekte küçük sermayenin büyük bir değeri yoktu. Üstelik, bu mesleğin bazı sakıncaları da vardı: Eşkıyalarca soyulma tehlikesi bir yana, uzun seyahatlerin yorgunluğuyla kimi kez yük develeri yolda ölüp gidiyorlardı. Çalıştırılan işçilerin ve hayvanların gıda masrafları, yurt içinde yapılana göre yolculuk sırasında daha yüksek oluyordu. Ayrıca korumalar, gümrük vs. ve öngörülmeyen daha birçok masraf için ödeme yapmak gerekiyordu. Bu yüzden, genellikle birçok tüccar birlikte seyahat eder ve her biri, sefere çıkmak istemeyen ama işlerini bir başka arkadaşına emanet edenlerin mallarını da kendi kervanıyla birlikte götürürdü. Bu durumda, elde edilen kâr paylaşılırdı.
109. Artık yetişkin bir erkek olduğunda, Muhammed (as) öyle anlaşılıyor ki, ticaret hayatına atıldı. Kays ibn es-Sâ'ib adında bir Mekkeli, İslâm'ın ortaya çıkışından önce, Muhammed (as) ile ticarî ilişkileri olduğunu ve ondan daha mükemmel bir ortağa asla rastlamadığını anlatır. Gerçekten de o, şöyle diyordu: "Kendisi seyahate çıkarken ona bir şey emanet

etmişsem, benim tamamen hoşuma gidecek bir biçimde hesap görmeden kendi evine gitmezdi. Aksine, ben yolculuğa çıktığımda bana bir iş buyurursa, döndüğümde bütün iş arkadaşları benden kendileriyle ilgili haberler sorarken, Muhammed (as) sadece sağlığımı ve hatırımı sorardı."[118]

110. Kesin bir tarih belirtmeksizin, Taberî,[119] Mekke'nin zengin kadınlarından Hatice'nin bir defasında Muhammed (as) ile bir başka kişiyi Hubâşe fuarına gönderdiğini nakleder. Burası, Mekke'nin güneyinde, deve yürüyüşü ile on günlük bir mesafede, Yemen yolu üzerinde, her yıl üç gün boyunca önemli bir fuarın kurulduğu bir yerdi. Başka bir tarihçi, İbn Seyyid en-Nâs'ın[120] bildirdiğine göre, Hatice, işlerini takip için Muhammed (as)'i iki kez ismi C-R-Ş harflerinden oluşan bir şehre göndermiş, ve her defasında Muhammed (as)'i (yüklü mü yoksa tek başına bir deve mi olduğu açıklanmayan) bir deve ile ödüllendirmiştir. Eğer burada sözü edilen Curaş ise, bu yer, Taif'in güneyinde, Yemen'de bulunmaktadır; Carş diye okumak gerekirse, Ürdün'de bir şehir olacaktır. Curaş, İbn Hişâm'ın[121] da belirttiği gibi, etrafı surlarla çevrili, yılda bir kez kurulan fuarı ile Güney Arabistan'ın önemli bir şehriydi. Ürdün'deki Carş da Bizanslılar zamanında oldukça önemli bir kentti: Harabeleri bugün bile bizleri hayrete düşürmektedir. Her halde, bu ilk denemelerin sonucu olarak, Hatice, Muhammed (as)'e, Suriye'ye bir kervan götürmek gibi çok daha önemli bir görev vermiştir.

111. Hemşehrilerinin *Tâcire* (kadın tüccar) ve Tâhire (temiz, pâk)[122] diye adlandırdığı Hatice, dul bir kadındı. İki kez evlenmiş, ikisinden de birer çocuğu olmuştu. Güzelliği, en az zenginliği kadar ünlüydü. Henüz çok genç olduğu halde yeniden evlenme tekliflerini hep reddediyordu, ama yine de şehirde birçok taliplisi vardı.

112. Bir rivayete göre,[123] amcası ve vasisi Ebû Tâlib, Muhammed (as)'e şöyle dedi: "Birkaç yıldır süregelen kıtlık hepimizi derinden etkiledi; senin dürüstlüğünü bilen Hatîce'ye git ve kendisinden, başkalarına yaptığı gibi, Suriye'ye gidecek kervanlara katılabilmen için sana da biraz mal vermesini rica et. Böylece sen de bir miktar kazanç elde edebilirsin." O sırada Muhammed (as) yirmibeş yaşında, amcası ise yolculuk yapamayacak kadar yaşlıydı.

113. Hatice, memnuniyetle Muhammed (as)'e önemli miktarda mal emanet edip, kölesi Meysere'yi hizmetinde bulunmak üzere geçici olarak verdi, yanlarına da kendi akrabasından Huzeyme'yi kattı.[124] Anlaşıldığı kadarıyla bağımsız bir kervan söz konusuydu. Tarihçiler, bu yolculuğun son durağı olarak Kudüs'ün ötesindeki Busrâ şehrinden söz ederler. Muhammed (as) belki de böylece Mirac şehri olan Kudüs'ü ve Ölü Deniz'i görmüştür. Bu seferde Busrâ'da Nastûrâ adında bir rahiple karşılaşmadan da söz edilir.[125] Acaba bu kişi Nestûrî miydi? Kendisini güneşten korumak için, gittiği heryerde Muhammed (as)'e eşlik eden tuhaf bulutun, rahibin dikkatini çektiği söylenir. Dönüş sırasında, Hatice, birkaç katlı evinin tepesinden bakarken, uzaklardan şehre doğru gelmekte olan yolcuları gördü: Muhammed (as) ve Meysere, kervan henüz şehre girmeden, Hatice'ye her şeyin yolunda gittiğini söylemek ve bu yolculukta her zamankinin iki katı kâr elde ettiklerini bildirmek için Mekke'ye koştular. Sonuçtan memnun kalan Hatice de, aynı şekilde Muhammed (as)'e ücretinin iki katını ödedi. Yola çıkarken iki deve vaad etmişti. Köle Meysere de, kendisine çok kibar biçimde davranmış olan Muhammed (as)'e övgülerini saymakla bitiremiyordu.[126]

114. Daha sonraları Hatice, Muhammed (as)'ın ziyaretlerini kabul etmeye başlamış ve dostlukları giderek ilerlemiş olsa gerektir.[127]

115. Ebû Davut'un bize naklettiğine göre,[128] bir gün Abdullah ibn Ebi'l-Hemsâ adında Mekkeli biri, Resulullah (as)'den kendisini şehrin bir caddesinde beklemesini rica etmiş, sonra bu sözünü unutup, ancak üç gün sonra hatırlamıştı; hemen buluşma yerine koştu ve Muhammed (as)'ın hala orada beklediğini gördü.

116. Medine'deki hayatının son yıllarında Resulullah (as), Arabistan'ın doğusunda oturmakta olan Abd el-Kays kabilesinden bir heyeti kabul etmişti. Muhammed (as), kendi ülkeleri hakkında derin bilgisi olduğunu kanıtlayan ayrıntılı sorularıyla elçileri hayrete düşürmüştü. Bu durumu kendisine sorduklarında, onlara, İslâm'dan önce bu bölgeyi ziyaret ettiğini söylemiştir.[129] Kuşkusuz bu yörede, önemlerinden dolayı Arabistan dışından ziyaretçileri de çeken Muşakkar ve Dabâ fuarları kurulmaktaydı. Acaba buralara evlenmeden önce mi, sonra mı, Hatice'nin mallarıyla birlikte mi yoksa başka tüccarlarla birlikte mi gitmişti? Belge yetersizliği yüzünden şimdi hiç kimse bu konuyu açıklığa kavuşturmak durumunda değildir.

117. Mekkeli Müslümanlar, İslâm'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerde Habeşistan'a hicret etmek istediklerinde, Resulullah (as), Necâşî'ye hitaben, kendilerine bir tanıtma ve tavsiye mektubu vermiş ve şöyle ilave etmişti: "Oraya gidiniz, zira bu hükümdarın ülkesinde hiç kimseye zulüm yapılmaz." Bazı hadisler, Resulullah (as)'ın çeşitli vesilelerle kullandığı birçok Habeşçe kelime nakletmektedir. Acaba bu, onun Habeşistan'a da bir yolculuk yapmış olduğu ve bir deniz yolculuğu deneyiminin olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz.

Evliliği ve Aile Hayatı

118. Muhammed (as)'ın Hatice'ye nasıl tavsiye edildiğini ve onun dürüstlüğünün kendisini bu tüccar kadının gözünde ne denli aziz kıldığını görmüştük.

119. Bir yanda dul bir hanım vardı. Tarihçilerin çoğuna göre, o sıralarda kendisi kırk yaşında olmalıydı; ama İbn Habîb[130] bize onun ancak yirmisekiz yaşında olduğunu ifade eder. Mensubu bulunduğu Esed kabilesi, her ikisi de Hıristiyan olan Osman ibn el-Huveyris gibi Bizanslılar nezdinde yüksek rütbeli bir devlet adamını ve Varaka ibn Nevfel gibi bir din adamını yetiştirmişti.[131] Bazı rivayetlere göre, Varaka'nın kız kardeşi İncil'i bile okuyabiliyordu.[132] Hatice'nin Teym kabilesinden Ebû Hâle ile yaptığı ilk evlilikten Hind adında bir oğlu olmuştu. Dul kalınca, Mahzum kabilesinden Atik ibn A'iz ile evlenmiş, ondan olan kızına da yine Hind adını koymuşlardı. Zengin ve güzel bir hanım olarak kendisini çocuklarına ve işine vermişti. İkinci kocasının ölümünden sonra, yapılan evlilik önerilerini hep reddetti.

120. Diğer tarafta ise, yirmibeş yaşına henüz girmiş genç bir adam vardı: Gururlu ama alçakgönüllü; yoksul ama iyilik sever; okur-yazar olmayan ama zeki ve dürüst bir insan. Bütün tarihçilerin oybirliğiyle belirttiklerine göre, Muhammed (as)'ın iri, siyah gözleri vardı ve göz yuvarlağı kırmızı kılcal damarlarla doluydu. Gözleri çok keskin olduğu için, çıplak gözle Süreyya burcundaki onbir yıldızı sayabiliyordu. [133] Beyaz tenli olup, ağzı ve parlak dişleri "yakuttan bir kutu içindeki incileri" andırıyordu. Alnı geniş, başı iri, kaşları burnunun üst hizasında

birbirine kavuşacak biçimde yay şeklindeydi. Göğüs hizasını geçmeyen sıkı ve adaleli bir karnı vardı. Bedeninde hemen hiç kıl yoktu. Saçları ne düz ne de kıvırcıktı. Avuçları dolgun olup, ayak tabanları yere bastığında çukurluk oluşturmayacak biçimde düzgündü. Geniş bir göğsü ve ince bacakları, uzun ve kemerli bir burnu vardı. Sesi pek tatlı ve oldukça berraktı; o kadar yavaş konuşurdu ki, telaffuz ettiği kelimeleri saymak mümkündü. Saçlarına özen göstermekten hoşlanırdı ve pek hoş bir sakal bırakmıştı. Zaman zaman omuzlarına kadar dökülen saçları gibi, sakalına da güzel kokular sürerdi. Bedeninin üst kısmı uzundu ve cemaat içinde çevresindekilerden daima daha yüksek görünürdü. Eğimli bir yerden inercesine çok hızlı yürürdü. Sahabelerinden birinin "ondördüncü gecesindeki aydan daha güzel" diye tasvir ettiği gibi, yakışıklı biriydi.[134]

121. Hatice bu ticaret vekiline karşı duygusal bir yakınlık hissetmekte gecikmedi. İş görüşmeleri nedeniyle onu sık sık evine davet ediyordu. Giderek, ona mevsim meyvelerinden ve hazırda bulunan diğer yiyeceklerden oluşan hediyeler göndermeye başladı. Muhammed (as) ise, utanma ve hayâ duyguları içinde, gözleri hep eğik dururdu. Hatice, bir süre çekimser kaldıktan sonra, bir gün sırrını Nufeyse adlı kız arkadaşına açmaya ve uygun bir şekilde kimseye hissettirmeden gereğini yapmasını rica etmeye karar verdi. Tarihçilerin ifadesine göre,[135] Nufeyse hem bir *mevlât* (şehre sonradan gelmiş bir yabancı veya azatlı) hem de *muvellede* (Arap olmayan bir aileden doğma) idi. Suheylî, bize onun bir *kâhine* olduğunu bildirmektedir.[136] Acaba bu onun Yahudi kökenli olduğunu mu göstermektedir? Babasından pek az bahsedilir; kaynaklarda, daha çok Münye adında bir anne ya da büyükannenin kızı olarak geçmektedir. Muhtemelen bu durum, biraz

göz ardı edilen toplumsal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Taşıdığı misyona çok uygun biriydi. Zira, bulunduğu konum gereği, saygın bir kadının yapamayacağı biçimde, şehrin sokaklarında bir erkekle oldukça rahat bir biçimde konuşabilirdi. Muhammed (as)'ın, bu kadını ikisinin de aynı anda yaptığı bir ziyaret sırasında Hatice'nin evinde tanımış olması mümkündür.

122. Herşeye rağmen, Nufeyse, bir gün Muhammed (as) ile samimi bir biçimde konuşma fırsatı bulmuş ve ona: "Artık belli bir yaşa geldin; sen iyi bir ailedensin ve sahip olduğun güzel huyları herkes biliyor, peki o halde niçin evlenmiyorsun? Uygun bir kızı rahatça bulabilirsin." Muhammed (as), ayrı bir ev kurmaya imkânlarının elvermediğini söyleyerek özür diledi. Ama Nufeyse şöyle devam etti: "Peki, hem zengin hem de iyi bir aileye mensup zengin bir kız bulsan?" Bunun üzerine çok şaşıran Muhammed (as): "Bu kim olabilir ki?" dediğinde, Nufeyse: "Hatice!" karşılığını verdi. Muhammed (as) tekrar söz alarak: "Onun beni kabul etmesi imkânsız! Şehrin tüm zenginleri onun peşinde, o ise herkesi reddediyor." Nufeyse ona güvence verdi: "Eğer önerim hoşuna gittiyse, bu işi bana bırak! Ben, ortak dostumuza konuyu açıp onu ikna ederim." Muhtemelen, Muhammed (as), böyle bir güvenceyi veren birinin bu konuda görevlendirilmiş olduğunu hissetmişti.

123. Daha sonra, Hatice düğün töreni için bir tarih belirledi. Belirlenen gün geldiğinde, Muhammed (as), beraberinde amcası Ebû Talip ve diğer yakınları olduğu halde, nişanlısının evine geldi. Büyük bir kutlama için her şey hazırdı. Hatice, Ficâr savaşları sırasında babasını kaybettiği için, nikâh işlemleri için hukuken amcası Amr ibn Esed'in onayı gerekmekteydi. Bazı tarihçiler, törenin seyri hakkında bazı bilgiler vermektedirler. Şayet bunlar sağlam bilgilerse, o dönemde Mekke'nin

toplumsal hayatı ve kadınların durumu hakkında bizleri biraz olsun aydınlatmış olacaklardır.

124. Nakledildiğine göre, Hatice, belki de Muhammed (as)'ın fakirliği yüzünden itiraz etmesinden çekinerek, önceden amcasının iznini almaya cesaret edememişti. Ailenin diğer üyeleri gibi onu da davet etmiş, ama toplantının gerçek amacını belirtmemişti. Muhammed (as)'ın amcası ise, töre gereği, söz almak için Hatice'nin işaretini beklemekteydi. Yenilip içildi. Hatice, özellikle amcasının içkisine dikkat ediyordu. Sarhoş olmaya başlayınca, yeğeni onun üzerine güzel bir kaftan geçirip, üzerine safranla hazırlanmış *halûk* denen bir koku sürdü ve Ebû Talib'e işaret etti. Yine, töre gereği ayağa kalkan Ebû Talip, usûlen kızın aile büyüğünün rıza göstermesini istedi. Yaptığı konuşmada, Muhammed (as)'ın, hiçbir Mekkeli gencin kendisiyle boy ölçüşemeyeceği üstün niteliklerine göndermelerde bulundu. Ayrıca, onun zengin biri olmadığını, ancak zenginliğin zaten gölge gibi geçici bir şey olduğunu, iki gencin birbirlerini çok sevdiğini ve anlaştıklarını ekleyerek, onları birleştirmekten daha güzel bir şey olamayacağını söyledi. Hatice'nin yeğeni ve yakın dostu Varaka ibn Nevfel de işin iç yüzünü biliyordu. O da kalkıp, "Muhammed'in, çökmesi için burnuna sopayla vurulmaya ihtiyaç duymayan soylu bir deve gibi olduğunu" söyleyerek, öneriyi desteklediğini belirtti. Hatice'nin amcası, bu evliliğe onay verdiğinin bir göstergesi olarak yerinden hiç kımıldamadı. Alışılagelmiş alkış ve kutlamalar arasında, davetliler yeni evlilerin başına atılması adet olan kuru hurma ve şekerleri kapıştılar. Ancak akşama doğru yaşlı amca uykusundan uyandı ve, şaşkın bir halde, parfüm ve kokulu tütsülerin, tören giysilerinin ve müziğin ne anlama geldiğini sordu. Hatice, şöyle dedi: "Sen beni bugün, şehrin ileri gelenleri huzurunda, Abdullah'ın

oğlu Muhammed'le evlendirdin ya!" Yaşlı amca ile aslında bağımsız bir hayat süren yeğeni arasında bazı sert tartışmalar yaşandı (hatta İbn Sa'd, her iki taraftan bazı genç akrabaların silahlarına davrandıklarını, ama bunları kullanmaya gerek kalmadığını söyler). Ama Amr, damadın yüksek seviyeli soylu bir insan olduğunu ve Hatice'nin de ondan asla vazgeçmek istemediğini görünce, susması gerektiğini anlayıp, gönül rızası ile, kocanın karısını kendi evine götürmesine izin verdi.[137]

125. Yazarlardan kimilerinin kabul, kimilerinin ise red ettiği bu olay hiç de olmayacak bir şey değildir. Ama gerçekten meydana gelmiş ise, bu, Mekke toplumunda çok az rastlanan bir olaydır. Her halde, Muhammed (as) ve ailesi, bir kadını yanıltmak gibi bir işe asla kalkışmamışlardır. Ayrıca Hatice'nin tek yaptığı da, amcasının fakirliğe karşı gösterdiği önyargılara rağmen, sadece kendi hakkını savunmaktı. Bu olay, İslâm'dan önce olmuştu.

126. İbn Hişâm'a göre,[138] bu nikâh sırasında üzerinde anlaşılan *mehir* (kocanın, hanımının ailesine değil de, bizzat kendisine ödediği meblağ) yirmi dişi deveden ibaretti. Bir başka tarihçi olan İbn Habîb'e göre 480 dirhem, aynı yazara ait başka bir rivayette ise 500 dirhem gümüş idi. Adet olduğu üzere, gelinin eve gelişinde damat bu evliliği kutlamak için, rivayete göre iki deve kesilip ikram edilmiştir ki, bu da düğüne en az ikiyüz kişinin davet edildiğini göstermektedir.

127. Birkaç günlük bir aradan sonra, Muhammed (as) artık karısının yanında kalmak üzere amcasının evini terk etti. Onun evlilik hayatı en mutlu evliliklerden biri olmuştur. Nitekim, bugün bile, en azından Hindistan ve Türkiye'deki Müslümanlar arasında nikâh kıyılırken, imam, diğerlerinin yanı sıra şu duayı da okur: "Allah bu çifte, Adem ile Havva ... ve Muhammed ile Hatice arasında gerçekleşen sevgi ve

muhabbetin aynısını nasip etsin.” On yıllık süre içinde Hatice altı çocuk dünyaya getirdi. İlki, Kâsım adını verdiği oğlu idi, fakat henüz yürümeye başladığı sıralarda, süt çocuğu iken vefat etti. Evlilikleri 595 yılında (hicretten 28 yıl, ilahi tebliğ görevinden ise 15 yıl önce) gerçekleşmişti. Kâsım muhtemelen hicretten 27 yıl önce dünyaya gelmişti. İbn Hazm’a göre (s. 38), Hatice, bu ilk oğluna dedelerinden biri olan Abdu’l-Uzzâ (tanrıça Uzza’nın kulu) adını vermiş, ancak Muhammed (as) bu tür isimlerden hoşlanmadığı için, Kâsım (taksim eden, sadaka dağıtan) olarak değiştirmişti.

128. Hatice’nin önceki kocalarından dünyaya gelen çocuklarından daha önce bahsetmiştik. Ancak, Muhammed (as)’ın aile hayatında onlardan çok az söz edilir. Muhtemelen, şehirdeki gelenek ve göreneklere göre bu çocukların bakımını babalarının yakınları üstlenmişlerdi, ancak ara sıra annelerini ziyaret etmek için geliyorlardı. Hatice’nin ilk kocası Ebû Hâle’den olan oğlu Hind’in, üvey babası Muhammed (as)’ın kutlu yüzünü anlatırken duyduğu heyecan ve duyarlılık yüklü cümleleri (bk. § 120), Muhammed (as)’ın, henüz küçükken annesini ziyarete geldiğinde üvey oğluna ne denli kibar ve şefkatli davrandığını göstermektedir.

129. Sütanne Halîme’nin de, oğlunun böylesine güzel bir hanımı, zengin bir yuvası ve uygun bir hayat için gerekli her şeyinin olduğunu görmekten çok mutlu olması gerekirdi. Hatta, gelininin kendisine gösterdiği aşırı ilgiden ziyadesiyle memnun olsa gerekti. Suheylî’nin ifadesine göre,[139] düğünden sonra süt oğlu Muhammed (as)’i görmeye geldiği zaman, Hatice ona çok sayıda dişi deve hediye etmişti. Bu yüzden, yaşlı kadın yuvasına minnet ve şükran duyguları ile dönmüştü. İbn Sa’d’e göre,[140] muhtemelen daha sonraki bir zamanda, Halime,

kuraklık yüzünden çektiği sıkıntıları anlatmak için Hatice'nin yanına geldiğinde, bu defa 40 koyun ve bir binek devesi almıştı.

130. Muhammed (as)'ın, hanımını büyük bir şefkatle sevdiğine hiç şüphe yoktur. Daha sonraları Medine'de, Hatice'nin vefatının ardından Muhammed (as) yeniden evlendiğinde, gözbebeği genç eşi Ayşe, zaman zaman üzüntü ve kıskançlık duygusuna kapılırdı; zira Muhammed (as), genç karısının ifadesiyle "yıllar önce ölüp gitmiş şu Mekkeli yaşlı kadın"a olan sevgi ve şefkatinden bahsetmeden duramıyordu.[141]

131. Evliliği ile ilâhi tebliğ görevine başladığı zaman arasında geçip giden şu onbeş yıllık süre boyunca acaba kendisine nasıl davranılmıştı? Hatice, bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Kutsal tebliğle ilgili ilk vahiy kendisine geldiğinde Muhammed (as) dehşete kapılmış ve bunun, o denli nefret ettiği şeytanın bir aldatmacası olmasından korkmuştu. Bunun üzerine, Hatice kendisini şu sözlerle yatıştırmaya çalıştı: "Korkma! Allah seni asla kötülüğe atmayacaktır: Allah sana sadece iyilikle muamele edecektir. Zira sen yakınlarına yardım ediyor, ailene bakıyor, hayatını dürüstçe kazanıyor, başkalarının doğruluktan ayrılmamalarını sağlıyor, yetimlere sığınacakları bir yer veriyor, hakikati söylüyor, emanete ihanet etmiyorsun; hiçbir dayanağı olmayanların imdadına koşuyor, yoksullara iyilik için çırpınıyor ve herkese kibarca davranıyorsun."[142]

132. Kime ve hangi amaçla söylendiğini göz önünde bulundurarak yapılan bu konuşma, Muhammed (as)'ın hanımının servetine el sürmediğini, ancak ailesini geçindirmeye yetecek kadar kazanç sağladığını bize açıkça göstermektedir. Kendi hesabına ticaretle uğraşmakla birlikte, tabii ki hanımının ticarî işleriyle eskisi gibi ilgilenmeyi de sürdürmüş olmalıdır. Zira Mekkelilerde kadının serveti evlilikle birlikte asla

kocanın malı olmaz, bu malların mutlak mülkiyeti yine kadına ait olmaya devam ederdi.

133. O sıralarda bir kıtlık baş göstermiş ve belki de bu sırada Halîme, sütoğlundan yardım istemeye gelmişti. Kitabında bu konuya değinen Taberî'nin bize anlattığına göre, Ebû Talib'in, kıtlık nedeniyle büyük bir aileyi geçindirmek için katlandığı tüm zorlukları gören Muhammed (as), daha zengin durumda olan bir başka amcası Abbas'a gidip ona şöyle söyledi: "Ebû Talip şu sıralarda çok güç durumda; benim yapacağım gibi, senin de onun çocuklarından birini yanına alman gerçekten çok iyi olacaktır." Bu konuşmadan sonra Cafer, Abbas tarafından, Ali de Muhammed (as) tarafından evlat edinildi.[143]

134. Arabistan'da bitip tükenmeyen baskınlardan biri sırasında Zeyd ibn Hârise adlı genç bir Arap savaşta tutsak düşmüş ve köle olarak satılmıştı. Birçok el değiştirdikten sonra, zavallı genç nihayet Mekke'ye geldi ve Muhammed (as), hanımının da rıza göstermesiyle, onu satın aldı. Bir süre geçtikten sonra, kölenin yakınları zavallı oğullarının bulunduğu yeri öğrenip, yanlarında fidye için yeterli miktarda para olduğu halde Mekke'ye geldiler. Zeyd'in babası ve amcası Muhammed (as)'ın huzuruna varıp, ziyaretlerinin sebebini açıkladıklarında, o, onlara şöyle buyurdu: "Size karşı büyük bir yakınlık duymaktayım. Ancak oğlunuz burada tıpkı kendi çocuğum gibi; bunu kendisine sorunuz; eğer sizinle birlikte gitmek isterse, sizden hiçbir fidye almaksızın onun ayrılmasına izin vereceğim." Durumu oğullarına sorduklarında, onlara şöyle dedi: "Ben efendimin şahsında gördüğüm bazı şeyleri herkese ve her şeye tercih ederim." Zeyd'in bu sözlerinden etkilenen Muhammed (as), Ka'be'ye gidip, herkesin gözü önünde, Zeyd'i azat ettiğini ve onu evlat edindiğini ilan etti. Zeyd'in babası ve amcası üzgün bir durumda,

ama çocuklarının durumundan gayet emin, huzur içinde kendi yurtlarına döndüler.[144]

Dinî Bilincin Uyanışı

135. Mekke’nin manevî hayatında canlanmaya yol açan şu olay meydana geldiğinde Muhammed (as) otuzbeş yaşındaydı: Ka’benin buhurdanlıklarla tütsülendiği bir gün, rüzgârın etkisiyle mabedin etrafındaki örtülere bir kıvılcım sıçradı ve binada yangın çıktı. Kısa bir süre sonra da yağan yağmur sele yol açtı ve yangından zaten zarar görmüş olan yapı bu felâkete karşı koyamadı.

136. O dönemde Mekke’deki dinsel yapı iyice bozulup yozlaşmıştı. Örneğin, İbn Habîb’in[145] anlattığı bir olayı hatırlatalım: Medineli birkaç kabile, Kureyşlilerle bir anlaşma yapmak için Mekke’ye gelmişlerdi. Ama, Medineli ziyaretçilere, Ka’be çevresindeki tapınmalar sırasında bile güzel kızlara kur yapıp onları kucaklamanın Mekkeli gençler arasında yaygın bir adet olduğu söylendiğinde, her şey sona ermişti. Yazara göre bu, daha önceden yapılmış olan antlaşmayı bozmak için öne sürülen gerekçelerden sadece biriydi, ama Mekkelilerin bu tür şeyleri konuşurken sergiledikleri hafif meşreplikleri onların içinde bulunduğu ahlakî bozulmayı çok iyi dile getirmektedir. Bu konuda İsâf ve Nâ’ile kabileleri arasında geçen meşhur olaya da göndermede bulunabiliriz.[146] (Bk. § 172)

137. Çok geçmeden şehir meclisi, mabedin yeniden inşası için bir araya geldi. Herkes, ahaliden özel bir katılım payı istenmesinde hemfikirdi; aynı şekilde, faiz, fahişelik vb. ahlâk dışı yollardan edinilen hiçbir kazancın bu iş için kabul edilmemesine karar verildi.[147]

138. Yağmur mevsiminde denizde bir fırtına çıkmış ve bir kilise inşası için Mısır’dan Yemen’e inşaat malzemesi taşıyan Bizans bandıralı bir gemi, Mekke’nin liman şehri Şuaybe sahilinde karaya vurup batmıştı. Haberi alan Mekkeliler limana koşup, kazazedelere konukseverlikte bulundular, ve şayet geminin kalas ve keresteleri de dahil, enkazdan kurtarabildikleri şeyleri satmaya razı olurlarsa, kendilerinden âdet olan gümrük vergisini almayacaklarını bildirdiler. Böylece önemli miktarda mermer, demir ve kereste satın aldılar. Kazazedeler arasında bulunan, Kıptî marangoz Bâkûm da Mekke’ye yerleşip, mesleğini orada icra etmeye karar verdi. Mekkeliler bütün bunlardan çok mutlu oldular.[148]

139. Aynı döneme rastlayan bir başka olay da şudur: Ka’benin yanına kazılan bir kuyuya, mabet için her türlü bağış atılıyordu. Bir süreden beri buraya bir vahşi hayvan girmiş, zaman zaman başını çıkartarak gelip geçenler arasında korku ve dehşet yaratmaktaydı. Yine sözünü ettiğimiz o dönemlerde, canavar başını dışarı çıkardığı sırada, kocaman bir yılan akbabası ansızın gelip üzerine atlamış ve pençeleri arasına alarak uçup gitmiş, bütün şehri sevinç ve mutluluğa boğmuştu.[149]

140. Binayı yeniden inşa etmek için, enkazın tamamen yıkılması gerekiyordu. Batıl inançlar yüzünden uzun süre bu konuda tereddüt ettiler. Sonunda şehrin ileri gelenlerinden biri ortaya çıkıp, birtakım sofuca dualar okuyarak ilk darbeyi indirdi. Diğerleri biraz bekleyip, Beytullah’ın “yıkıcı”sına hiçbir kötülük gelmediğini görünce, onlar da yıkım işine giriştiler. Kaynaklarımızın ifadelerine göre, İbrahim Peygamber’in esas inşaat sırasında koymuş olduğu, yeşil renkli temel taşlarına ulaşılıncaya kadar yıkıma devam edildi ve mabedin eski arsası üzerinde yeniden inşasına karar verildi.[150]

141. Ka’be, geometrik küp biçiminde, dört duvarlı bir oda idi. Toplanan malzemeler İbrahim (as) zamanındakine benzer bir bina yapmaya yetmediği için, binanın bir kısmının çatı ile örtülmesine, bir kısmının da çatısız bırakılmasına karar verildi. Yüksekliğin yıkılan binaya göre biraz daha fazla olmasına ve eşiğe, kapı anahtarını elinde bulunduran görevlinin “giriş ücreti” almasına imkân sağlayan bir “geçit” konulmasına karar verildi. Çatısız bölmeye giriş serbestti ve burası yemin törenleri ve diğer büyük törenler için kullanılıyordu.[151] Duvarlar yükselmeye başlayıp, kutsal Haceru’l-Esved (Kara Taş)’i yerine koymaya sıra geldiğinde, ciddi bir anlaşmazlık çıktı: Kabilelerden her biri, bu şerefin kendilerine ait olmasını istiyordu. Kimileri ise, içi kan dolu kâseler getirip, isteklerinden vazgeçmeyeceklerine yemin ederek, bu kanı yalamaya kadar işi ileri götürmüşlerdi. Eşraftan yaşlı bir zât, bu ihtilafın çözümlenmesi için kur’a çekilmesini önerinceye kadar çekişmeler devam etti. Öneri şu idi: “Bu işi Allah’a bırakalım, ve şimdi buraya gelecek olan ilk kimseyi hakem olarak kabul edelim.” Kader, bu kişinin Muhammed (as) olmasını istemişti. Herkes onun dürüstlüğünden emindi. O da, bir örtü getirtip yere serdi, taşı örtünün üzerine yerleştirdi ve sonra her bir kabilenin temsilcisinin örtünün bir ucundan kaldırmasını istedi. Sonra bizzat kendisi, taşı istenilen yere yerleştirdi. Herkes bundan son derece memnun olmuştu.[152]

142. Son olarak bir olayı daha belirtelim: Duvarların inşası için taş taşıyan işçiler, omuzları taştan zedelenmesin diye, peştamallarını çıkartıp omuzlarının üzerine koyarlardı. Muhammed (as) ise böyle yapmadığı için, mübarek omuzları yara bere içinde kalmıştı. Amcası Abbâs’ın önerisi üzerine o da öyle yaptı ama, hadiste nakledildiğine göre, çıplak

kalır kalmaz düşüp bayıldı. Hemen örtüsüne büründü ve artık tekrar işe başlamadı.[153]

143. İnşaat bittiğinde, binanın içi kadar dışını da heykellerle süslediler. Kaynaklarda belirtildiğine göre, içerde, Meryem ve oğlu İsa (as)'nın temsili resimleri yanında, İbrahim ve İsmail'in de resimleri bulunuyordu.[154] Yine bahsedildiğine göre, Allah'ın Evi (Beytullah) olan Ka'be'nin çevresinde üçyüzaltmış put vardı.[155] Tek bir Allah inancı uğruna yapılmış bir mabet, böylece bir *panteon*[156] haline getirilmişti. Bu durum, dini uygulamaların giderek basit ve sıradan bir putperestliğe dönüştüğünü gören daha yüksek bir din anlayışına sahip olan bir kısım yöre sakinlerini uzun uzun düşündürmüş olsa gerektir.

144. Doğu Arabistan'da yaşayan Benû Hanîfe kabilesinin, un ve hurmadan nasıl görkemli bir put diktikleri ve bir kıtlık sırasında bunu parçalara ayırıp yiyecek kadar ileri gittikleri Mekke'de bilinmekteydi.[157] Bedevîler, çölde tapınmak için taş bulamadıkları zaman, bir kum yığını üzerine develerini sağıyorlar, sonra orada tapınma hareketlerini yapıyorlardı. Kimi zaman da, bu putlara hazırladıkları süt ürünlerinden (tereyağ vs.) sunuyorlardı. Batıl inanç sahibi olan bu insanlar, bu tür sunulan eşyalara hiç el sürmezlerdi. Ama kabilenin köpekleri için durum hiç de böyle değildi. Bu köpekler, o tür yiyecekleri yalayıp yerler, sonra da zavallı putların üzerine işerlerdi.[158] Hangi aklı başında insan, putlara yakıştırılan güç ve kuvvet konusunda derin düşüncelere dalmaz? Hatta, anlatıldığına göre Mekke'de, adamın biri tapınmak için güzel görünüşlü taşlar bulur, ama daha güzel bir başka taş bulduğunda, artık kendi gözünde değersiz hale gelen eskisini atıp, yenisini tapınma aracı olarak kullanırdı.[159]

145. Bu tür olaylar, aklı başında insanların düşünmesi için birer ibret tablosu oluştururlar. Nesiller boyunca, Mekkeliler, yabancı ülkelere, Hıristiyan ve Mecusî topraklarına seyahat etmişler, yabancılar da Mekke'ye uğramışlardır. Öyleyse ileri düzeyde anlayışa sahip birtakım insanlarda bir bilinçlenmenin meydana geldiğini ve aynı çatı altında yaşayan aile bireylerinin farklı dinlere sahip olduklarını görmek, bizi şaşırtmamalıdır. Bunlardan kimileri Hıristiyanlığı benimserken, diğer bazıları daha başka inançlar peşinde idiler. Zeyd ibn Amr ibn Nufeyl'in başından geçenlerin ise özel bir yeri vardır: O, putlara sunulan kurbanların etini yemezdi[160] ve aradığı şeyi ne Hıristiyanlıkta ne de Yahudilikte bulamadığı için, "Ey Allahım! Eğer hangi ibadet etme biçiminin senin hoşuna gideceğini bilseydim ona uyardım, ama bunu bilmiyorum" der, sonra da secdeye kapanırdı.[161] Muhammed (as) de, Ukâz fuarında iken dinlemiş olduğu, Saidetu'l-Iyâdî'nin tektanrı inancıyla ilgili hitabesini hiç unutmadı.[162] Kendisi de bazen Lebîd ve Umeyye ibn Ebi's-Salt'ın aynı konuda yazılmış şiirlerine atıfta bulunurdu.[163] Hıristiyanlığın, Muhammed (as)'ın hanımının akrabaları arasında biraz yayılmış olduğunu daha önce görmüştük. Mekke'de papaz ve keşiş bulunmazken, şehirde çok sayıda Hıristiyan köle oturmaktaydı.[164]

146. Muhammed (as)'ın ailesi, orta halli Mekkeliler gibi genellikle putperestti ve kutsal Zemzem suyunu hacılara dağıtmak vb. gibi kamuya ait birtakım kültürel görevleri ellerinde bulunduruyorlardı. Ka'be'nin yeniden inşa edilmesinden bu yana, Muhammed (as)'de ruhsal ve manevî bir bilinçlenme göze çarpmaktaydı. Vaktiyle dedesi Abdulmuttalip Ramazan aylarında Hira mağarasında inzivaya çekilirdi.[165] Muhammed (as) da, zamanı gelince kendisini bu hayatın

çekiciliğine kaptırdı ve çalkantılı ruhunu yatıştırmanın çaresini böyle bir hayatta buldu. Her yıl tüm Ramazan ayını Mekke yakınlarındaki bu mağarada zühd ve tefekkürle geçirirdi. Zaman zaman karısı kendisine azık gönderir, bazen de kendisi, ihtiyaçlarını temin için evine dönerdi. Muhammed (as)'ın zaten kıt olan yiyeceğini kendileriyle paylaştığı yolunu şaşırmış konuklar da olurdu. Bu uzletten çıkıp evine dönmeden önce, yedi kez tavaf etmek için Ka'be'ye uğrardı.[166] İbn Hişâm ve Makrızî'nin metninde, Muhammed (as)'ın bu inzivayı karısı Hatice ile gerçekleştirdiğinin belirtilmesi çok tuhaftır. Normal olarak, Hatice'nin yeni yiyecekler getirmek için zaman zaman onu görmeye gelmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, ilk vahiy gecesi orada değildi: o sırada Mekke'deki evinde idi.

147. Ben (yazar), Nur Dağı tepesindeki bu Hira mağarasını ziyaret etmiştim. Muhammed (as)'ın Mekke'deki evinin bulunduğu yere ancak 1 km uzaklıkta bulunan Nur Dağı'nın pek tuhaf bir görünümü vardır. Çok uzaklardan, kendisini kuşatan çok sayıda tepenin arasından hemen göze çarpar. Hira mağarası, göçmüş ve üst üste yığılmış kayalardan oluşmuş, üç yanı kubbe biçiminde bir yapıya sahiptir. İçerisi, bir insanın, başı tavana değmeyecek biçimde ayakta durabileceği bir yükseklikte ve rahatça uzanıp yatacağı genişliktedir. Yine garip bir rastlantı sonucu, insan mağara içinde uzandığında yönü Ka'be'ye doğru olmaktadır. Zemindeki kayalık oldukça düz olup, küçük bir yatak yapmak için örtü serilebilir.Mağaranın girişinde oldukça yüksek bir açıklık vardır ve bu da, insanı, içeri girmeden önce kayalardan oluşan birkaç basamağı çıkmaya zorlar. Bu tepeye niçin Nur Dağı dendiği bilinmemektedir. Burası, hacıların birçok kez gelip geçtiği, Mekke'den Mina düzlüğüne gidilen yolun yakınında bir yerdir. Büyük bir olasılıkla,

o dönemde yaygın bir uygulamaya göre, geceleyin yolunu şaşıranlara kılavuzluk etmesi için bu tepenin üzerinde ateş yakılıyordu. Bildiğimiz kadarıyla, Yarımadanın dört bir köşesinden gelen hacılar bu çevreden geçmek zorunda olduğundan, Arafat ile Mekke arasında ateş yakılan tek yerin Müzdelife'deki bu tepe olduğunu söylemek için bir neden yoktur.

148. Toplumdan uzak geçirdiği bu dönemlerde Muhammed (as)'ın dinî düşüncesinde ne gibi gelişmeler olduğu hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Ama her yıl buraya geldiği göz önünde tutulursa, onun burada manevî bir tesellî bulduğunu düşünmek gerekir. Onun hayat hikâyesini yazanlar, Muhammed (as)'ın "gün ışıması kadar açık ve net rüyalar" görmeye başladığını söylerler. Ertesi günlerde başından geçen olaylarda, ya gördüğü rüya ile ilgili bir işaret ya da bu rüyanın gerçekleşmesine tanık oluyordu. Hatta bazen kulağına garip bir ses geliyordu: Başını oraya buraya çevirip bir şey göremeyince de şaşırıp dehşete kapılıyordu. Bu görünmez varlığın sesi giderek daha da sıklaştı ve bir anlam kazandı: Muhammed (as)'ın, bazen, kendi ismini seslenerek ona selam veren, kayalık ya da ağaçların arasından gelen bir ses duyduğu rivayet edilir.[167]

149. Artık olgunluk çağına ulaşmış, ve biraz sonra ele alacağımız Ramazan ayından altı ay önce kırk yaşına basmıştı. Yine Ramazan ayı gelmiş, ve anlaşıldığına göre beşinci kez, Hira mağarasındaki yalnızlığına gömülmüştü. Önemli bir gelişme olmaksızın birçok hafta geçti; sonra, Ramazan'ın 27. gününün gecesinde, pek tuhaf bir görüntü ile (keşifle) karşılaştı; nurdan bir varlık ona sesleniyordu. İşte bizzat onun (as) ağzından çıktığı biçimiyle olay şöyle gelişmişti: "Bana, adının Cebrail olduğunu ve Allah'ın, son elçisi olarak beni seçtiğini bildirmek için kendisini gönderdiğini bildirdi. Ayrıca, melek bana abdest almayı

öğretip, vücudum tamamen arınmış hale gelince de benden okumamı istedi. “Ben okuma bilmem” diye cevap verdim. Melek beni kollarına alıp kuvvetle sıktı, ve nihayet bırakıp, bir kez daha, okumamı istedi. Ben yine okumayı bilmediğimi söyledim. Bu kez beni daha kuvvetli sıkıp, sonra benden okumamı istedi ve ben okuma bilmediğim cevabını verdim. Üçüncü kez beni kollarına alıp, öncekilerden daha şiddetli bir biçimde sıktıktan sonra, beni serbest bıraktı ve şöyle dedi:

“Oku, yaratan Rabb’inin adıyla. Ki, insanı, bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Çünkü Rabb’in, en üstün. Kalemle öğreten O’dur. İnsana, bilmediğini öğretti.”[168]

150. Sonra melek gitti. Olayın daha sonraki seyri hakkında tam olarak bir şey bilinmiyor. Öyle görünüyor ki, bir başka gün Muhammed (as) yine çok garip ve müthiş bir görüntü (keşif) ile karşılaştı: Meleği, gökyüzünün boşluğunda oturur durumda görüyordu. Şaşırmış bir halde, hanımının kendisini bulmakla görevlendirdiği adamlar gelip onu eve götürünceye kadar, hiç kımıldayamadı. Yine anlatıldığına göre, bir defasında Resulullah (as), tüm vücudu titrer bir durumda evine döndü ve sakinleşebilme için bir örtüye sarındı. Muhtemelen yine aynı olay söz konusuydu. Daha sonraları indirilmiş olsa da, “Ey örtülere bürünüp sarınan kişi!”[169] anlamındaki ayet, bu olaya gönderme yapmaktadır.

151. İlk vahyin, bir melek aracılığıyla ilâhi ilham biçiminde gelişi sırasında buna tanıklık edecek kimse yoktu; ama daha sonraları aynı olaylar yinelendiğinde bunların birçok tanığı olmuştur. Zira, ilk vahyi izleyen 23 yıl boyunca, kendisine inananlardan az ya da çok sayıda kişi ara sıra bu olayı gözlemleme fırsatı bulmuştur. Vahyin nasıl gerçekleştiği hem Resulullah (as) hem de onun görgü tanığı sahabeleri tarafından tasvir edilmiştir. Resulullah (as) şöyle buyurmuştur: “Kimi

kez (vahiy) bana çalmakta olan bir çan sesi gibi gelir ki bu en dayanılmaz olanıdır. Sonra ses kesilir, ama yine de ben söylenilen her şeyi, belleğime yerleşmiş olarak bulurum. Kimi zaman da melek benimle konuşmak için bir insan biçiminde bana görünür ve ben onun söylediğini iyice zihnimde tutarım."[170] Hadisin İbn Hanbel'deki metnine göre,[171] Resulullah (as) önce, sanki madenî bir cisme vurulduğunda çıkan bir ses duyuyor, bunun üzerine dikkat kesilerek, kendisine iletilecek olan vahyi almaya hazırlanıyordu. "Bana hangi şekilde vahiy gelirse gelsin, her defasında sanki ruhum bedenimden ayrılacakmış sanırım." Sahabesi de, kendi durum ve yeteneklerine göre bazı gözlemlerde bulunmuşlardır: "Kendisine vahiy geldiği zaman, bir tür dinlenme (hareketsizlik) hali kaplıyordu."[172] Ya da: "Kendisine vahiy geldiğinde, bir an sanki zehirlenmiş ya da büyülenmiş gibi kalıyordu."[173] Yahut: "Eğer vahiy kendisine çok soğuk bir günde gelmişse, alnından şakır şakır terler aktığı görülürdü."[174] Ya da: "Tam vahyin gelmek üzere olduğu bir gün, başını (sırtındaki örtünün ?) içine soktu, tam o sırada Resulullah (as)'ın yüzü kıpkırmızı kesilip, hırıltı çıkarmaya başladı; sonra bu hal geçti."[175] Bir gün, İslâm'ı yeni kabul etmiş biri (Samhûdî'ye göre, Yalâ ibn Umeyye), Resulullah (as)'ı vahiy geldiği sırada görmeyi merak etti. Ömer, ona yaklaşması için işaret edip, Resulullah (as)'ın o gün üzerine geçirdiği örtüyü biraz kaldırdı; adam, "Resulullah (as)'ın yüzünün kıpkırmızı kesildiğini ve inildediğini" gördü.[176] Veya: Biz onun yanındayken kendisine vahiy geldiğinde arı vızıltısına benzer bir ses işitirdik."[177] Veya: "Resulullah (as), vahiy sırasında dayanılmaz bir katılık hali hissederdi."[178] Ya da: "...Vücudu kaskatı kesilir ve dudaklarını kımıldatırdı."[179] Yahut: "Başını sanki anlamaya çalışıyormuş gibi sallardı."[180] Daha bir dizi rivayet, bize onun

vahiy sırasında çok ağırlaştığını göstermektedir. Bunlardan birine göre: “Devesi üzerinde iken kendisine vahiy geldiğini gördüm; hayvan böğürmekte ve bacaklarını öyle eğip bükmekteydi ki, kırılacaklarından korktum. Bazen çöküyor, bazen de ayağa kalktığında bacakları toprağa çakılmış direkleri andırıyordu. Vahyin ağırlığı nedeniyle ortaya çıkan bu durum, vahiy kesilene kadar sürüyordu. Bu sırada kendisi de inci tanesi gibi terler döküyordu.”[181] Ya da: “Resulullah (as)’ın ağırlığı neredeyse devesinin bacaklarını kırıyordu.”[182] Veya: “Deve o kadar güçlü çırpınırdı ki, kimi kez Resulullah (as) yere inmeyi tercih ederdi.”[183] Aynı durum, kendisi at üzerindeyken vahiy geldiğinde de olmuştu.[184] Zeyd bin Sâbit, kendi başından geçen bir olayı şöyle anlatır: “Çok kalabalık olduğumuz bir gün, vahiy gelmeye başlamış ve hepimiz yere oturmuştuk. Resulullah (as)’ın dizi benim budumun üzerinde bulunuyor ve öylesine ağırlık veriyordu ki, uyluk kemiğinin kırılacağından korktum.”[185] Hadisin başka bir varyantında şu ilave cümle vardır: “Söz konusu olan Resulullah (as) olmasaydı, çığlık atıp bacağımı çekerdim.” Başka hadislerde de şöyle denmektedir: “Bir gün mescidin minberinde ayakta iken kendisine vahiy geldi, ve ilâhî tebliğ kesilene kadar hareketsiz kaldı.”[186] Veya: “Bir gün (yemek sırasında) elinde bir parça (kemikli) et tutarken kendisine vahiy geldi. Vahiy sona erdiğinde, bu parça hala elinde idi.”[187] Bu tür olaylar sırasında Resulullah (as) kimi kez sırt üstü uzanır, bazen de çevresinde bulunanlar, saygı gereği mübarek yüzünü o anki duruma göre bir örtü ile örterlerdi. Ama o asla bilincini ve kendi kontrolünü kaybetmez, az da olsa hareket ederdi. Peygamberliğinin ilk dönemlerinde, vahiy sırasında bile duyduklarını yüksek sesle tekrarlamayı âdet edinmişti. Ancak Medine’ye hicretinden önce, Mekke’de iken bu alışkanlığını terk edip, vahiy tamamen kesilinceye

kadar sessiz ve sakin kalmaya ve ancak ondan sonra ilâhi mesajı çevresindekilere iletip vahiy kâtiplerine de yazdırmaya başladı. Bu konu ile ilgili olarak Kur'an'da şu ayetleri görmekteyiz:

"(Ey Resûlüm!) (Vahyedileni) acele (ezber) edeceğim diye (henüz vahiy kesilmeden) dilini öyle kımıldatıp durma!"[188]

"Sana onun vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'an'ı okumakta acele etme ve "Ey Rabbim, benim ilmimi artır" de!"[189]

İslâm toplumu içinde nüshaların çoğaltılıp yayılmalarını sağlamak için, vahiy bitip sakinleştiğinde yeni vahyedilen ayeti yazdırmak üzere okuma-yazma bilen sahabelerinden birini çağırır ve önceki ayetler içinde bütünlüğü sağlayacak biçimde bu yeni ayetin nereye yerleştirileceğini titizlikle tarif ederdi. İbn İshâk, *El-Meb'as ve'l-Megâzî*[190] adlı eserinde şöyle demektedir: "Ne zaman bir miktar Kur'an ayeti vahyedilse, Resulullah (as) bunları önce bir erkekler topluluğu içinde, sonra da kadınlar topluluğu içinde ezbere okurdu." (Görüldüğü gibi, kadınların eğitimi kendisi için çok önemliydi.) Kur'an metninin Resulullah (as) tarafından belirli bir düzene konulması ilerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Kaynakların işaret ettiğine göre,[191] Resulullah (as), ne zaman vahiyleri yazdıracak olsa, vahiy kâtibinden, yazmış olduğu şeyleri eğer varsa hataları düzeltebilmek için kendisine tekrar okumasını isterdi. Bizzat Resulullah (as)'ın ifadesiyle, Cebrail kendisine duruma göre değişik şekillerde: kimi kez bir insan, kimi kez kanatlarıyla uçan bir varlık, bazen daha başka tuhaf biçimlerde görünürdü.

152. İşin şekil ve biçimine fazla takılıp kalmamamız gerekir; biz, asıl olanla, Muhammed (as)'ın çevresindekilere tebliğ ettiği mesajla ilgilenmeliyiz. Doğumunun 40. yılıyla birlikte, Muhammed (as)'ın özel

hayatı ile ilgili ilk dönem kapanır ve ilâhî tebliğ görevini gerçekleştirdiği kamusal hayatı başlar.

Risâlet

İlahi Tebliğ Görevinin Başlangıcı

153. Mutlak Kudret Sahibi ve Yüce bir Allah inancı, Müslümanlar nezdinde "Tanrının insan bedeninde somutlaşması" anlayışını reddeder.[192] Müslümanlar, bir Allah Elçisi'nin (Resûl'ün), tamamen insanî özelliklerini koruyarak, sıradan insanlarca görülemeyen bir varlığın, bir meleğin aracılığıyla vahiyleri ve ilahî ilhamları aldığına inanırlar. İlâhî tebliğ (risâlet), çocukların ana-babalarından miras yoluyla devralacakları bir görev değildir. Araplar arasında, İsrailoğulları'ndaki gibi peygamberler olmamıştır. Hemşehrileri arasında merhamet ve doğruluğuyla tanınan, aynı zamanda okuma-yazması olmayıp sihir gibi gizli bilimler konusunda hiçbir iddiası olmayan -hatta bunlardan nefret eden- bir Arap, ansızın Allah tarafından, insanlar nezdinde O'nun elçisi olarak seçildiği ve Yaratan'ın çizmiş olduğu yolda ümmetine kılavuzluk etme görevinin kendisine düştüğü haberini alıyordu. Onun hayat hikâyesiyle (Sîret) ilgili bir eser yazan İbn İshâk'dan[193] naklen, Muhammed (as)'ın o anda gösterdiği tepkiyi kolayca anlıyoruz: Muhammed, hanımı Hatice'ye içini açtı: "Ne zaman tek başıma kalsam, ey Muhammed, ey Muhammed diye beni çağıran bir ses duyuyorum; uykuda iken değil, tamamen uyanık iken semavî bir nur görüyorum. Vallahi şu putlar ve *kâhinler* (görünmeyen şeyler ve gelecekte olacak olaylar hakkında bilgi sahibi olduklarını iddia eden kişiler) kadar hiçbir şeyden nefret etmedim. Acaba ben de mi bir *kâhin* oldum? Bana seslenen kişi sakın bir şeytan olmasın?" Halk tarafından bir yalancı, bir

büyücü, bir meczup ya da bir kâhinmiş gibi nitelendirilme korkusu doğaldı. Zira bazı insanlarda göze çarpan bilinçlenmelere rağmen, ülkedeki hiçbir kimse, hatta en başta bizzat Allah'ın Elçisi bile, ilâhî tebliğ'in ne olduğunu bilmiyor, ve görünüş itibariyle birbirine benzeseler de, şeytanî bir aldatmaca ile rahmanî ilham arasındaki ince ayrımı yapamıyordu.

154. Muhammed (as), sâdık karısı Hatice'nin kendisini yatıştıran şu sözlerine muhatap oldu: "Sen o denli eli açık, cömert ve hayırsever birisin ki, Allah seni Şeytan'ın aldatmalarına düşürmeyecektir." Daha sonra onu alıp Hıristiyan olan kendi yeğeni Varaka'ya götürdü (Belâzurî'ye[194] göre, Ebû Bekr'in eşliğinde gönderdi). Buhârî'nin bildirdiğine göre (91/1) artık gözleri görmeyen Varaka, Muhammed (as)'ın başına gelenleri duyunca şöyle haykırdı: "Hayır, bu tıpkı Musa'nın *Nâmûs*'unda olduğu gibidir. Bu asla şeytanî bir hal olamaz; ilahî tebliğ görevinde birçok güçlükle karşılaşacağın zaman ben hala hayatta olursam, seni himaye eder ve gücümün yettiği kadar seni desteklerim." Daha sonra Hatice, belki de Varaka'nın telkini ile, şöyle bir deney yapma düşüncesine kapıldı:[195] "Hatice Resulullah (as)'a şöyle dedi: Meleği gördüğün zaman bana seslen. Ve bir gün Resulullah (as) ona: "İşte şurada" dediğinde, Hatice, "Gelip sağ tarafıma otur ve hala onu görüp görmediğini bana söyle" dedi. O da öyle yaptı ve "Evet, onu görüyorum" dedi. Sonra Hatice onu sol tarafına, sonra karşısına oturttu ve hep aynı cevabı aldı. En sonunda kendisini eşler arasında görülen bir yakınlıkla kucakladı ve aynı soruyu sordu. Muhammed (as), "Hayır, artık onu göremiyorum" karşılığını verdi. Bunun üzerine hanımı şöyle dedi: "Onun gerçekten bir melek olduğuna kesin kanaat getirdim, zira Şeytan bu özel durumumuzda bile bizi terk etmezdi."

155. Tarihçiler ilk vahiy ya da vahiylerin ardından geçici bir kesinti dönemi (fetret) olduğuna işaret ederler.[196] Takip eden iki üç yıl boyunca Muhammed (as)'de bir olgunluğun meydana gelmesi gerekir: Belki de her şeyden önce vahyin yarattığı dehşet ve ardından sakinlik ve haz dönemi, sonra yeni bir vecd (coşku) beklentisi ve nihayet büyük üzüntü ve ümitsizlik hali. Bu son safha ile ilgili olarak tarihçiler bize, içinde bulunduğu o keder ve sıkıntı dolu günlerinde, Muhammed (as)'ın birçok kez canına kıymak için tepelik yerlere çıktığını zikrederler.[197] Fakat, kendisini aşağı atmaya hazırlandığı her defasında melek Cebrâil tekrar ortaya çıkıyor ve kendisinin gerçekten Allah'ın Elçisi olduğunu tasdik ediyordu. Bu durum onu bir süre için yatıştırıyor ve o, ibâdetlerine yeniden koyuluyordu. Ailesiyle olan ilişkileri neredeyse kopma noktasına gelmişti ve hatta, Ka'be'nin avlusunda yatıp kalkıyordu; artık kendisini ilgilendiren yegâne şeyler, ruhunu ve gönlünü arındırmak ve herkese karşı iyilik yapmaktı.

156. Bu sıkı disiplinin ruhtaki en ufak lekeleri bile silip, dünya ile ilgili son alakaları da bertaraf etmesi ve böylece tıpkı diğer insanlar gibi bir insan olan, ama her hareketi, her sözü, her arzusu ilahî irade içinde kaybolup gidecek olan bir varlığı hazırlaması gerekiyordu. Resulullah (as), manevi gelişimi bu dereceye ulaştığında, artık vahyin gelişindeki kesilmeleri de, sadece vahyi gönderen ve Alemlerin Rabbi olan Allah'ı ilgilendiren herhangi bir olay olarak görüp tevekkül etti. Ancak bazı kimseler onu, Allah'ın kendisini terk etmiş olduğunu söyleyerek alaya aldıklarında, bu durum onun manevî hazırlığını ikmal eden son darbe oldu ve Cebrail (as) yeni bir vahiy ile çıkıp geldi:[198]

"And olsun doğan güne!

Ve her şeyi örttüğü zaman geceye!

Ki Rabbin seni terk etmedi, sana hiç de darılmadı.

Ve kuşkusuz Âhiret, senin için bu dünyadan daha hayırlıdır.

Ve muhakkak ki Rabbin sana güzel nimetler verecek ve sen de hoşnut olacaksın.

O seni bir yetim olarak bulup da sana bir sığınak, bir himâye sağlamadı mı?

Seni yolunu şaşırmış bir halde bulup da seni doğru yola eriştirmedi mi?

Ve seni başkasına muhtaç bir halde bulup da zengin etmedi mi?

Öyleyse, sakın yetîme eziyet etme!

Ve el açıp isteyeni de sakın azarlama!

Ve Rabb'inin nimetini minnet ve şükranla an!"[199]

Bu ayetler, yeni bir din ve insanların hayrı için yüce bir nimet olan İslâm'ın etrafa öğütlenip yayılması için ilahî bir emir olmuştu.

157. Kur'an'ın ilk vahyedilen âyetleri (Alak Sûresi),[200] her şeyin yaratıcısının, özellikle insanoğluna öğrenme ve bunları "kalem" yoluyla aktarma yeteneğini vererek tüm insanlığın ihtiyaç duyduğu şeyleri önceden bilerek cömertçe bağışlayanın sadece Allah olduğunu beyan ediyordu. Bu özelliğiyle İslâm, tanrıtanımazlıktan, çoktanrıcılıktan ve maddecilikten açık seçik olarak ayrılmaktaydı. Yukarıda metnini verdiğimiz suredeki (Duha) ikinci mesajda ise, Allah'ın mutlak kudretinin yanı sıra, iyilik ve insanlık duyguları ile (fikrî ve ruhî anlamda olduğu kadar maddî anlamda da) yoksullara yardım etmenin gereği üzerinde durulmaktadır. Daha sonra indirilen ayetlerde, "tüm inananların, kötü insanlardan kaynaklanabilecek ciddi sonuçlara karşı insanları uyarıp ikaz etmeleri, tek bir Allah'dan başkasına kulluk etmemeyi emretmeleri, Allah'a ibadete kalkışmadan önce ruhen ve bedenen arınmaları, Allah'ın gazap ve öfkesini çekebilecek her şeyden

kaçınmaları ve Allah'ın kendilerine aşırı miktarda nimetler vermesi hırsına kapılmamaları (Müddessir Suresi) emrolunmakta; ve Resulullah'ın "kendisine emrolunan şeyi açıkça söylemesi ve ortak koşanlardan yüz çevirmesi" (Hicr Suresi, 94); "sadece kabilesinden kendisine en yakın olanları uyarmakla kalmayıp, bu peygamberin geleceğinin esasen eskilerin kutsal kitaplarında bildirilmiş olduğunu ilave etmek suretiyle, onları, bunun Alemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir vahiy olduğuna, falcılıktan, gâipten haber veren kehanet iddialarından, her türlü şeytanî, hayal ürünü ve şairane işten tamamen farklı bir vahiy olduğuna ikna etmesi" (Şuara Suresi) gerektiği bildirilmektedir. Kur'an yorumcuları (müfessirler), Zerdüşt'e, Buda'ya, Musa'ya, İsa'ya atfedilen ve kendilerinin tamamlayamadığı şeyi tamamlamak üzere birinin gelişinin beklendiğini bildiren açıklama ve ifadelere dikkat çekerler. Bu müfessirlerin, peygamberliğin kendi peygamberlerinin şahsında ortaya çıkışına tanık olmaları gayet tabiidir. Muhammed (as), kendisinden sonra bir başka peygamberin gelmesi ihtimalinden ya da kesin surette geleceğinden hiç bahsetmediği gibi, gayet açık seçik olarak, kendisinin, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin sonuncusu (Hâtemu'l-Enbiyâ) olduğunu da ifade etmiştir.

158. Resulullah (as), ıslah çalışmalarına ancak, doğduğu şehrin putperest ve müşrik olan insanlarından başlayabilirdi. Bu nedenle, Kur'an'ın vahyolunan ilk ayetlerinde özellikle şu iki sorun üzerinde durulmaktadır: 1. Hiçbir ortağı olmayan, kuvvet ve kudretine sınır tanınmayan, Yüce ve her yerde hâzır ve nâzır tek bir Allah'a iman. 2. Sadece hayırlı ve güzel işler yaparak, doğru yolda (Sırat-ı Müstakîm üzere) bir hayatı sürdürme zorunluluğu. "İman ve iyi işler (hayırlı ameller), Kur'an'da sürekli yinelenen bir konudur; ve delil olarak,

Kur’an şu uyarıda bulunmaktadır: “İnsan da dahil kâinatı kim yarattı? Tabii ki insan değil! Fakat Allah’tır ki, O ebedîdir, her şeyin yaratıcısıdır, her şeyi yoktan var etmiştir; hayatın, ölümün ve sonuç olarak öldükten sonra dirilme gününün de sahibi O’dur. O, eğer onları yoktan var edebiliyorsa, öldükten sonra tekrar diriltemez mi? Böyle bir dirilişten sonra onları cezalandırması ya da ödüllendirmesi mümkün değil midir?” Ayrıca Kur’an, her şeyi bilen (Alîm olan) Allah’ın, bu fani dünyada yapmış olduğumuz her şeyi kaydettiğini ve son hesap gününde bunların muhasebesini yapacağını açıklamaktadır.

159. Böylece İslâm, sahip olduğu kötülük yapma yeteneğine rağmen insanoğlunu ancak ve sadece iyi ve güzel işler (salih ameller) yapmaya ikna etmeyi tasarlar. Bu ise, insanı bilinçli olarak aşırı düşkünlük ve arzularını kontrol altına almaya, ve günah işlemeye yatkın duygularına rağmen onlardan sakınmaya zorlayan İslâm ahlâkının temelini oluşturur. Doğuracağı sonuçları hesaba katmaksızın sadece kendisini düşünen cahil birine kötülükler iyiymiş gibi görünür ki bu, Kur’an’ın da işaret ettiği gibi şeytanî bir düşünce tarzıdır: “Şeytan onlara iş ve hareketlerini süsleyip güzel göstermiştir”;[201] “Onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir.”[202]

160. İnanç ve uygulama (iman ve amel) bir araya geldiğinde çok uzun vadeli sonuçları da içine alır. Dolayısıyla, bu uğurda şiddetli direnişlerle karşılaşılması, beklenen ve doğal bir şey olsa gerektir.

Kutsal Mesajın İletilmesi

161. İnsan toplulukları içerisinde ilâhiyatın soyut sorunlarıyla ilgilenenlerin sayısı çok az olduğu halde, toplumun hemen her kesimi, atalardan kalma örf ve adetlerinde olabilecek her türlü yenilik ve sapmaya karşı çıkmaktadır. Birkaç kişinin "yabancı" dinlere geçişi, şehirde oturan bazı kimselerin ağzından Mekke'deki putperestliği aşağılayan sözlerin dökülmesi, Mekke "dinine" karşı çıkan bazı kimselerin kişisel inançları, tüm bunlar Mekke'de herhangi bir çalkantıya yol açmamıştı. Bunları söylerken, özellikle, Tek Allah inancını savunan Hanifleri göz önünde bulunduruyoruz.[203] Ama Muhammed (as) aynı şansa sahip olamamıştır. Peki bu ayrım nereden kaynaklanıyor? Bunun nedeni bilinmemekle birlikte şurası bir gerçektir ki, ondan önce hiç kimse kendisinin Allah'ın Elçisi olma niteliği taşıdığını ve halkını doğru yola getirmekle görevlendirilmiş olduğunu söylememişti. Yine ondan önce hiç kimse, getirdiği yeni dinine bu denli ısrarla kendisini adamamış ve onu tebliğ etme görevini hayatının yegâne amacı ve hedefi haline getirmemişti.

162. Bu dini kabul edenlerin hemen tamamı, sadece Allah'ın birliğini ve Muhammed'in onun elçisi olduğunu kabul etmekle yetiniyorlardı. Bu tarzda dine ilk girişlerin tarihini belirlemek zordur. Birinci ve ikinci vahiy dönemi arasında yaklaşık üç yıllık bir kesinti olduğu bilinmektedir. İşte bu dönemde Muhammed (as)'ın Allah tarafından terkedilmiş olduğunu söyleyen kimi Mekkelilerce alay konusu edilmesi, Muhammed (as)'ın kendi başından geçtiğini söylediği şeylerin belli bir

çevrede yayılmış olduğunu göstermektedir. Hanımı Hatice, kocasının kendisine anlattığı şeylere kesinlikle inanmıştı. Muhammed (as)'ın evlât edindiği kölesi Zeyd ibn Hârise'nin de aynı dönemde kurtuluşa erenlere katılmış olması gerekir. Onun nasıl ailesinin yanına dönmeyi reddedip, Muhammed (as)'ın yanında kalmayı tercih ettiğini biliyoruz. Aynı şey, genç yeğeni Ali ibn Ebî Tâlib için de geçerlidir; Muhammed (as), amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için onu evlâtlık edinmiş ve delikanlı,[204] çevresindeki insanların hareketlerini örnek almaya başlamıştı. Şehirde Muhammed (as)'ın en yakın arkadaşı ve dostu kuşkusuz Ebû Bekir idi. Varaka ibn Nevfel'e birlikte gitmemiş olsa bile (bk. önceki bölüm), Muhammed (as)'ın kendisine gelen "görüntü"den ona da bahsetmiş ve Ebû Bekir'in de hiç çekince göstermeden iman etmiş olması muhtemeldir. Kendisine anlatılanlardan sonra Varaka'nın nasıl bir tavır sergilediği hususunda ise tarihçiler görüş birliğine sahip değildir.

163. İlâhi tebliğ görevinin ikinci evresinde vahyin yeniden başlaması üzerine, Muhammed (as), çok geçmeden şu ilâhî buyruğu aldı: "Önce en yakın akrabalarını ikaz edip uyandır."[205] Belâzurî'nin bize naklettiğine göre,[206] Muhammed (as), bu ayetin etkisiyle bir ay boyunca evine kapanmış, öyle ki, hastalandığını zanneden halaları sağlığını sormak için çıkıp gelmişlerdi. Muhammed (as), içinde bulunduğu toplumu ve kabilesini iyi tanıyordu ve aldığı yeni ilâhî buyrukların yerine getirilmesini oldukça nâzik bir konu olarak görmek için bazı haklı nedenleri vardı. Yine Belâzurî'nin eklediğine göre, onun eve kapanışının gerçek nedenini öğrenen halaları, ona kızmak şöyle dursun, onu yüreklendirmişler, ama yine de düzenleyeceği toplantıya amcası Ebû Leheb'i davet etmemesini tavsiye etmişlerdi. Çünkü amca ile yeğen

arasındaki o eski yanlış anlama sürüp gitmekteydi. Muhammed (as), tüm aile mensuplarını bir yemeğe davet etti. Her zamanki gibi, herkes yemeği yiyip, ev sahibinin kendilerine önemli bir şey söylemek isteyebileceğini hatırlarına bile getirmeden, peşpeşe evlerine gitmişlerdi. Muhammed (as), bu kez tedbirli davranıp, yemekten sonra kendilerine ileteceği bir konu olduğunu bildirerek ikinci bir davet düzenledi. Belâzurî, Ebû Leheb'in de davetli olmadığı halde bu toplantıya katıldığını belirtir. Resulullah (as)'ın halaları endişelenmekte haklı çıkmışlardı, zira onun kalkıp da Allah'ın kendisine nasıl ilâhî bir görev verdiğini, bu ilâhî görevin ne olduğunu toplantıda açıklar açıklamaz, Ebû Leheb ayağa kalkıp küstahça sözler sarf ederek, Muhammed'in kendilerini atalarının dininden saptırmak istediğini ve bunun tanrıların gazabına yol açacağını söyleyip, orada bulunan aile mensuplarını tahrik etti. Bunun üzerine topluluk keyifsiz ve neşesiz bir halde dağıldı.

164. Yine Belâzurî'nin bize bildirdiğine göre,[207] Muhammed (as)'ın halaları daha sonra Ebû Leheb'le konuşmuşlar ve Muhammed (as)'ın gerçekten geleceği önceden haber verilen peygamber olduğuna iknaya çalışmışlarsa da, bir sonuç çıkmamıştır.

165. Bu başarısız girişim onun kararlılığını daha da pekiştirmişti. Bir gün Ka'be'nin karşısındaki Safâ tepesine çıkmış ve eskiden kalma bir adete göre, vereceği önemli bir haberi dinlemeleri için şehir ahalisini çağırmıştı. Herkes koşup geldi. Bunun üzerine, sadece kendi ailesi ve yakınlarıyla konuşmak istediğini ilan edip, öteki kabile mensuplarını geri gönderdi. Acaba böyle yapmakla, yakınlarına hitap etmeden önce tüm şehirde nasıl bir etkisi olduğunu kendi kabilesine göstermek mi istemişti, yoksa bunun başka nedenleri mi vardı? Durum ne olursa olsun, daha sonra şu soruyu sorarak konuşmasına başladı: "Eğer ben

size şu tepenin ardında karargâh kurmuş ve şehri istilâ edecek bir düşman var desem, bana inanır mısınız?" Şöyle cevap verdiler: "Sen asla yalan söylemedin ve biz senin her söylediğine inanırız." O, şöyle devam etti: "Allah beni, sizi uyarmam ve eğer bana kulak vermezseniz gazabının sizi tehdit ettiğini size söylemem için gönderdi." Acımasız Ebû Leheb derhal söz alarak şöyle dedi: "Bu anlamsız ve saçma bildiri için mi bizi rahatsız edip vaktimizi çaldın?"[208]

166. Taberî'nin olayın hangi tarihte geçtiğini belirtmeksizin bize bildirdiğine göre,[209] Ebû Leheb ve Adiyy ibn el-Hamra, komşuları olan Muhammed (as)'ın evine taş atmayı alışkanlık haline getirmişlerdi; ayrıca Ebû Leheb, yeğeninin kapısının önüne her türlü pisliği atardı; kardeşlerinden birinin kendisini suçüstü yakalayıp onu cezalandırmakla tehdit etmesi üzerine, Ebû Leheb taktik değiştirdi: Bu kez, para ile tuttuğu adamlara bu kötü işi yaptırmaya başladı.[210] Ebû Süfyân'ın kız kardeşi ve Ebû Leheb'in karısı olan Umm Cemîl'in de İslâm'a saldırmakta kocasından geri kalır yanı yoktu. Dolayısıyla, Kur'an'da şu ayetlerin bulunduğu bir surenin nazil olduğuna şaşırmamamız gerekir:

"Ebû Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, çok yakında alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (onunla birlikte ateşe girecek)."[211]

167. Umm Cemîl hiciv ve alay dolu şiirleriyle intikam almaya çalıştı ve Muhammed (as)'ın kızlarıyla evli olan iki oğluna, karılarını boşamalarını emretti.[212] Kırgınlık ve dargınlıklar barışma ümitlerini tamamen yok etti.

168. Şehirdeki herkes artık bu yeni "hareket"ten haberdardı ve bunu gizlemenin hiçbir yararı da yoktu. Bu nedenle, takip eden vahyin şundan

başka türlü olması beklenemezdi:

“Sana emredilen şeyi açıkça ortaya koyup söyle ve Allah’a ortak koşanlardan yüz çevir! Gerçekten, Allah’la birlikte başka tanrılar edinip seninle alay eden kimselere karşı biz senin için yeterliyiz. (Ama kimin doğru olduğunu) onlar yakında bilip anlayacaklar. Onların söyledikleri şeyler yüzünden senin canının sıkıldığını and olsun ki biliyoruz. Öyleyse sen şimdi Rabbine hamd ederek onu tesbih et (yüceliğini an) ve gönlüne huzur ve kesinlik gelene kadar Rabbine ibadet et!”[213]

169. Muhammed (as), hemşehrileriyle bir araya geldiğinde hiçbir konuşma fırsatını kaçırmıyordu. O ana kadar indirilen Kur’an ayetleri genellikle şu hususlara değiniyordu: Tek bir Allah vardır; O, diri ve her şeye gücü yetendir; ne karısı ne de çocukları olmayıp, hiçbir ortak kabul etmez; öldükten ve diriltildikten sonra insanları yargılayıp, bu dünyada yapmış oldukları işlere göre onları cezalandırıp ödüllendirecek olan O’dur. Yeri geldikçe puta tapıcılığın pek iğrenç ve kötü bir şey olduğuna değiniliyor ve bizzat kendi eliyle yapmış olduğu bir şeye tapınmanın insanoğlu için onur kırıcı bir şey olduğu dile getiriliyordu. Alemlerin Rabbi’ne kulak verilmesi, iyi ve güzel işler yapıp kötülüklerden sakınılması gerektiği belirtiliyordu. Genellikle bu ayetler, insanoğlunun şükretmesi için, açık ve sürükleyici ifadelerle Allah’ın kendisine bağışladığı nimetleri tasvir ediyor ve nihaî hesaplaşma için öldükten sonra bir dirilişin olacağını hatırlatıyordu.

170. Gerek bireylere gerekse topluluklara hitap ederken, Muhammed (as)’ın kullandığı yöntem, önce tatlı ve yumuşak sesiyle, coşku içerisinde Kur’an’dan birkaç ayet okumak, sonra da bunları yorumlayıp dinleyicileri bunlara inanmaya davet etmek biçimindeydi. Başarıya öyle çabucak ulaşılmadı.

Bazı Din Değiştirme Olayları

171. Hatice, Zeyd, Ali ve Ebû Bekir'den sonra İslâm'ı kabul edenlerin başında Yenbu yakınlarındaki Gıfar kabilesinden Ebû Zerr olmuştur. Onun başına gelenler bir ibret tablosu niteliği taşır. Gıfârîler, şehirler arası yollarda yaptıkları hırsızlıklarla ve Ka'be'ye hac için gelenlerin bile mallarına saygı göstermeyip yağmalamalarıyla ün kazanmışlardı. Ebû Zerr de akrabalarının yaşantısını paylaşmakla birlikte, son derece duyarlı bir insandı. Müslim'in *Sahîh*'inde geçen bir hadise göre,[214] Allah'ın haram aylarında bazı ilkelerin çiğnenmesi ile ilgili bazı olaylar ve belki de Gıfârîlerin arazisinden geçerek hacca gitmekte olan kafileler arasındaki birçok kadın ve çocuğun acı dolu çığlıkları, kendisini pişmanlığa yöneltmiş, daha sonra da kabile mensuplarının azarlarını duymamak için onları terketmişti. Yaşlı annesi ve küçük erkek kardeşiyle birlikte, annesinin akrabalarına sığındı. Kaynağı Resulullah (as)'a dayanan bir hadiste, Ebû Zerr durumunu şöyle açıklamaktadır: "İslâm'dan önce, üç yıl boyunca Allah'ın bana telkin ettiği biçimde ona ibadet etmiştim." Bir süre sonra, sığındığı bu yeri terk ederek güneye, kendisinin yapmış olduğu şeylerden dolayı hacıların çok çekmiş olduğu Mekke'ye yöneldi ve şehrin dışında bir köye yerleşti. Bir gün bir yolcudan, kutsal şehirde birisinin putperestliğe karşı dinî bir hareket başlattığını öğrendi. Ebû Zerr, daha fazla bilgi toplaması için kardeşini Mekke'ye gönderdi. Eve döndüğünde, kardeşi şunları anlattı: "O da senin gibi biri: Tek bir Allah'a ibadet ediyor, iyilik yapmayı emrediyor; ayrıca kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu söylüyor. Mekkeliler kendisini bir şair ya da gizli şeyleri bilen bir kâhin olmakla suçluyorlar. Tamam, ben ünlü bir şairim, ama o kesinlikle bir şair olamaz. Kâhinlere gelince, ben öylelerine çok rastladım, ama o onlara hiç benzemiyor:

kâhinler yalancı kimselerdir, oysa o, sözü doğru bir insan olarak biliniyor ve iyiliği emredip, kötülüğü yasaklıyor.” Ebû Zerr, uzun zamandır aradığı insanın o olduğunu anlamıştı. O zaman aceleyle tek başına şehre doğru yöneldi, ama buluşmak istediği kimsenin adresini hiç kimseye sormadı. Görünüşe bakılırsa İslâm’a karşı gösterilen baskı oldukça şiddetliydi. Bir ay boyunca burada kalıp, gece gündüz demeden, buluşmaya geldiği insanı Ka’be’nin avlusunda arayıp durdu. Bir gün, inanılmaz derecede sefil bir durumda avluya giren bir adam gördü. Ebû Zerr onun bir Müslüman olduğunu sanıp, ona Muhammed (as)’ın adresini sordu. Ama yanılmıştı, zira sorduğu kimse: “Ey Kureyşliler, işte bir Müslüman!” diye bağırdı ve herkes zavallı Ebû Zerr’in üzerine çullanıp onu acımasızca dövdüler. Ebû Zerr hikâyesini şöyle sürdürür: “Kendime geldiğimde sanki (yaralarımdan akan kanlarla) kırmızıya boyanmış bir puta dönmüştüm.”

172. Bir başka olay da şudur: Bir gece Ka’be’nin etrafında iki kadının tavaf etmekte olduklarını gördü ve onların İsâf ve Nâ’ile adlı putlara dua ettiklerini işitti. Ebû Zerr kendini tutamayıp, “Onları evlendirseniz ya!” diye bağırdı. (Hatırlanacağı gibi, efsaneye göre, bir erkek ve bir kadının heykelleri olan İsâf ve Nâ’ile, aslında Curhumlu iki âşıktı. Şehvânî arzularını mabedin içinde gizlice tatmin etmek isterken, o anda taş kesilmişlerdi. İnsanlar, bir uyarı olsun diye bu taşları yüksekçe bir yere koymuşlar, ama sonraki kuşaklar olayı unutup, onlara tapınmaya başlamışlardı.) Aslında Ebû Zerr şunu demek istiyordu: İsâf ve Nâ’ile adlı bu iki aşık kendi arzularını yerine getirememişken, sizin arzularınızı nasıl yerine getirebilsinler? İki kadın, tek başlarına oldukları için, bu kadar büyük bir “küfür” vesilesiyle de olsa gece vakti tartışmaya cesaret edemediler ve tehditler mırıldanarak uzaklaştılar. Dönüp giderken hala

aralarında konuşmayı sürdürüyorlardı. Tesadüfen Muhammed (as) yolda onlarla karşılaştı ve kendilerine ne olup bittiğini sordu. Onun kim olduğunu bilmeyen kadınlar, olaydan ona da bahsettiler. Ebû Bekir'i yanına alan Muhammed (as), Ka'be'nin avlusuna geldi ve uzun zaman ibadet etti. Kendisini ona takdim etmediği halde, Ebû Zerr onu tanıdı ve kendisine doğru ilerleyip "Allah'ın Resûlü" diyerek selamladı. Muhammed (as) ona kim olduğunu sordu ve Gıfâr kabilesinden olduğunu öğrenince, elini alnına koyup düşünmeye başladı. Sonra aralarında şöyle bir konuşma geçti:

-Ne zamandır buradasın?

-Otuz gündür!

-Ne yiyip içiyorsun ?

-Gece gündüz, Zemzem kuyusunun suyundan başka hiçbir şey yiyip içmiyorum, yine de kilo aldım!"

Ebû Bekir onu misafiri olarak evine götürüp, kendisine yiyecek bir şeyler verdi. Ertesi gün Ali gelip onu aldı ve Resulullah (as)'ın yanına götürdü. Ebû Zerr böylece İslâm'ı kabul etti. Ancak, Mekke'de yabancı olduğu için, şehirdeki bir aile ile "eman" anlaşması yapmadan uzun süreli olarak burada kalması onun için sakıncalıydı. İmanın uygulanması konusunda birkaç gün bilgilendirdikten sonra, Resulullah (as) ondan, kendi kabilesine gidip, İslâm'ı orada yaymasını emretti.[215] Hicret sırasında Medine'deki İslâm hükümetinin emrine girmek üzere ilk yola çıkanlar, daha sonra da göreceğimiz gibi, işte bu Gıfârîlerden başkası değildi.

173. Sa'd ibn Ebî Vakkâs da Müslüman olma şerefini kazanan altıncı kişi olmuştur.[216] İslâm'ı kabul edişiyle ilgili ayrıntılar bilinmemektedir; ancak, şurası kesindir ki, Ebû Bekir, bedeni, ruhu, ve servetiyle

kendisini İslâm dâvâsına adamış, sadece kendi ailesini değil, aynı zamanda arkadaşlarından birçoğunu da, kendi çabaları sonucunda, zaman içinde yavaş yavaş yeni inanç hareketine katmıştır ki bunlar arasında adını andığımız Sa'd ibn Ebî Vakkâs, Zübeyr ibn el-Avvâm, Abdurrahman ibn Avf, Talha ibn Ubeydullah bulunmaktadır; hatta bir hadise göre, üçüncü halife Osman da Ebû Bekir'in çabaları sonucunda İslâm'ı kabul etmiştir. Hepsi de genç ve Mekke'nin ileri gelen ailelerinden olan bu insanlar, kendi kabileleri içinde az ya da çok güçlüklerle karşılaşmışlar, kimileri ayaklarından zincire vurulurken, bir kısmı da ana-babalarından dayak bile yemişlerdir.

174. Tarihçiler, Resulullah (as) ve bağlılarına karşı eziyet ve sıkıntı verenlerin başında yer alan Mekkelilerin uzun listelerini çıkarmışlardır.[217] Bütün büyük ailelerin bu listelerde yer aldığı göze çarpar. Bizim özellikle dikkatimizi çeken şey, eziyet ve işkence uygulamasında başı çeken kimselerin, çoğunlukla bu Müslümanların kardeş, yeğen, hatta kimi kez oğul şeklinde en yakın akrabaları olmalarıdır. Resulullah (as)'ın dini yayma çabalarına, kendisine gelen ilk "görüntü"den ancak üç yıl sonra başladığını görmüştük. Belâzurî konuya şöyle açıklık getirir:[218] Mekkeli Müslümanlar Muhammed (as)'ın ilâhî tebliğ görevine başlamasının 5. yılında, doğdukları şehri terk edip Habeşistan'a sığınmak zorunda kaldılar. Yine bu tarihçinin düzenlemiş olduğu muhacirler listesinde Mekkeli 75 erkek ve (Habeşistan'da 9 çocuk doğuran) 9 kadınla birlikte, Mekkelilerden sığınma hakkı almış yabancı uyruklu 25 mevla vardı. Bu 109 Müslümanın hepsi de hür insanlardı; ilk Müslümanlar arasında kölelerin sayısı pek azdı. Bütün bunlar sadece iki yıllık bir gayretin sonucuydu.

Bu hicret hareketi, dinî baskı ve zulmün ulaştığı boyutun çok açık bir göstergesidir.

175. Kölelerin durumu daha da kötü idi: Dövüldüler, kavurucu yaz sıcağında çırılçıplak kumlara yatırıldılar, kadın erkek demeden, boyunlarına ip geçirilip sokaklarda sürüklendiler. Bazı köle sahipleri, İslâm'ı kabul eden kölelerinin vücutlarını kızgın demirle dağladılar. Bunlardan kimileri bu işkencelere dayanamayıp öldüler. Ebû Bekir, bunları koruyan kişilerin başında geliyordu. Erkek kölelerden Bilal ve Amir ibn Fuheyre'yi, kadınlardan da Umm Ubeys, Zinnîre, Nahdîye ve Lubeyne'yi bedellerini ödeyip satın aldı ve onları azat etti.[219] Başka köleleri de satın almak istemiş, ama sahipleri, yüksek bir fiyat karşılığında bile onları satmayı reddetmişlerdir.

176. Kimileri Habeşistan'a hicret etmiş olan müminlerin başlarına gelen acıklı durumlardan kendini kurtarmaktan tamamen uzak durumdaki Resulullah (as), bu tür işkence ve hakaretlere herkesten daha fazla maruz kalmıştı. Ebû Cehil onun özellikle Ka'be'nin avlusunda alenen ibadet etmesini yasaklamış, ancak onun bu yasağına kulak asmadığı için, bir gün namazda secdede iken bir devenin karnını ve bağırsaklarını Resulullah (as)'ın başından aşağı boca edip boşaltmıştı. Kızı tarafından bulunduğu yerden kaldırıldığında, Resulullah (as)'ın neredeyse nefesi kesilmişti.[220] Ukbe ibn Ebî Mu'ayt da namaz kıldığı bir sırada Resulullah (as)'ı harmanisi ile boğmaya kalkışmıştı.[221] Hakaretler yağdırmanın, serbestçe konuşmasına ve tebliğ görevini yerine getirmesine engel olmanın dışında, bu tür olaylar her gün olmaktaydı. İşkence ve zulüm yapanlar arasında, Ebu'l-Esda' el-Huzelî ve Adiy ibn el-Hamrâ el-Huzâî gibi Mekke dışından gelen yabancılara bile rastlamak mümkündü.

177. Hiçbir şey, ne Resulullah (as)'ın ne de ashabının inancını ve insanlığın hayrı ve kurtuluşu uğruna karşılıksız ortaya koydukları fedakârlık duygusunu sarsmadı. Resulullah (as)'ın uğradığı böyle bir haksızlığa karşı tepki gösterdiğine dair elimizde bir kayıt olmamakla birlikte, birkaç yıl sonra meydana gelen bir olayda bu tepkinin ne olduğunu anlayabiliriz: H. 3. yılında meydana gelen Uhud Savaşı sırasında Resulullah (as) yaralanmıştı; çevresindeki sahabeleri, düşmanları aleyhine Allah'a dua etmesini kendisine önerdiklerinde, Muhammed (as) iki elini kaldırıp: "Ya Rabbi! Halkımı doğru yola ilet, zira onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar!"[222] diye dua etmiştir.

178. İbn Hacer'in bize bildirdiğine göre,[223] bu ilk zamanlarda Resulullah (as), Mekke halkı ile ilişkileri iyice kısıtlandığı sırada, ashabının başına geçip, Ka'be'nin avlusunda cemaatle namaz kıldı. Bu namaz öyle bir kargaşaya neden oldu ki, Hâris ibn Ebî Hâle (muhtemelen Resulullah'ın hanımı Hatice'nin ilk kocasından olan çocuğu) Kureyşliler tarafından öldürüldü. Müslüman olduğu için şehit edilen ilk sahabe o olmuştur. Olayın devamında neler yaşandığını Sa'd ibn Ebî Vakkâs'dan dinleyelim: "Bir yıl boyunca Müslümanlığımızı gizledik ve namazlarımızı evlerde, kapılar kapalı olarak ya da şehrin etrafındaki dağ geçitlerinde kıldık. Bir gün Ebû Dubb adlı geçite gidip, abdest aldıktan sonra, hiçbir yabancının bizi görmemesine özen göstererek, cemaatle namazımızı kıldık. Ancak Kureyşliler bizi aramaktaydılar; Ebû Süfyân, el-Ahnes ibn Şerîk ve diğerleri bizim bulunduğumuz yeri keşfettiler. Bize küfürler savurmaya başladılar. Sonra kaba sözler söyleyip vurmaya başladılar. Yakınlarımda bir deve kemiği buldum ve onunla müşriklerden birine vurup fena halde yaraladım. Kaçmaya başladılar, ve ben Allah yolunda kan döken ilk Müslüman oldum."[224] Aynı olayda, bize

o dönemde biri sabahleyin “fecir namazı” ve diğeri ikindi olmak üzere sadece iki vakit namaz kılındığı bildirilmektedir.

179. Uygulanan zulüm ve işkenceler çoğu kez İslâm lehine sevgi ve sempatinin doğmasına yol açmıştır. Resulullah (as)’ın amcalarından biri olan Hamza avcılıkla geçinirdi. Zamanını kuşları ve her türlü hayvanı öldürmek için çöllerde, tepelerde ve ormanlarda geçirirdi; manevî meseleler onu hiç ilgilendirmezdi. Bir gün, her zamanki gibi av dönüşü şehre girmiş ve adet olduğu üzere, evine gitmeden önce Ka’be’nin etrafında alışılmış dönüşlerine başlamıştı. O sırada yayı omzunda ve okları belinde idi. Kölelerinden biri gelip, gündüzleyin Ebû Cehil, “senin yeğenine” karşı şimdiye kadar görülmemiş kötülüklerde bulundu, diye anlattı. Hamza öfkelendi ve hemen Ebû Cehil’in yanına koşup, ona demir yayı ile vurarak ağır bir biçimde yaraladı ve şöyle dedi: “Sen Muhammed’in akrabaları tarafından terk edildiğini mi sanıyorsun? İyi dinle: Ben de onun dinini kabul ettim. Şimdi ister sen, isterse buna cesareti olan kim varsa çıksın karşıma.”[225]

180. Kur’an bir şiir kitabı değildir; Müslümanlar ibadetlerinde hiçbir müziğe yer vermezler. Ama Kur’an’ı okuyan herkes ondan ayrı bir haz ve zevk duyar. Onun çekiciliği günümüzde de azalmış değildir. Tarihçilerin naklettiğine göre,[226] Ebû Bekir evinin avlusunda küçük bir mescit inşa ettirmişti ve Kur’an okurken, oradan geçenler onun hoş sesini duyarlardı. İnsanlar onu görmezdi ama komşu kadınlar ve çocuklar onun Kur’an okuyuşunu dinlemek için kapısının önünde toplaşırlardı. Daha önce de Ammâr bin Yâsir el-Ansî, evinin içinde bir mescit yaptırmıştı.[227] Çünkü görünüşe bakılırsa müşrikler, Mekke’nin yerlisi değil de Ebû Cehil’in sığınma hakkı tanıdığı yabancı kökenli bir mevlâ olduğundan, kendisinin Ka’be avlusunda namaz kılmasına engel

oluyorlardı. Belâzurî'nin rivayetinden de açıkça anlaşılacağı gibi, olay Hicretten önce Mekke'de geçmekteydi ve bazılarının düşündüğünün aksine, söz konusu olan, Medine'deki Kubâ Mescidi değildi.

181. Bu konu ile ilgili olarak Resulullah (as)'ın başına gelenler daha da tuhaftır:[228] Her sınıftan Mekkeli insanlar, akşamları onun Kur'an okuyuşunu dinlemek için düzenli olarak evinin önüne gelirlerdi. Bir gün Mekke'nin en önde gelenlerinden üç kişi, teker teker ve gizlice oraya gitmişlerdi. Karşılaştıklarında şöyle dediler: "Halka Muhammed'in yanına gelmesini yasaklamamız hiç uygun değil, çünkü biz de onun akşam "şarkılarına" sık sık geliyoruz." Sonra, bundan böyle oraya bir daha gitmeyeceklerine dair birbirlerine söz verdiler. Ertesi gece yine her biri, gecenin karanlığına sığınarak gizlice oraya gelmişti. Dönüşte tekrar karşılaştılar ve yine bir daha buraya gelmemek üzere sözleştiler. Böylece, verdikleri sözü unutarak, üç gece üst üste birbirleriyle karşılaştılar! Bu üç kişi Ebû Cehil, Ebû Süfyân ve Ahnes idi.

182. Gitgide şiddetini artıran eziyet ve işkenceler sonunda Resulullah (as), evini terk etmek ve dinini yayma çalışmaları için ashabından el-Erkam'ın evini konut olarak seçmek zorunda kaldı. Burada, kendisine inananlara öğüt ve bilgiler verdi, sahabesinin getirdiği ve Mutlak Gerçeği arayan insanları burada kabul edip görüştü, müminlerin başına geçip cemaat namazlarını burada kıldırdı. Bu dış dünyadan çekilme birkaç yıl devam etti. İkinci halife Ömer de Erkam'ın bu evinde İslâm'ı kabul etmişti. Hadislere göre, kendisi kırkıncı Müslümandır.[229] 1932 yılında bu ev hala mevcuttu; Ka'be'nin tam karşısında, Safa tepesi üzerinde bulunuyordu. 1946 yılında yaptığım ziyarette, kapısındaki kitâbede Erkam'ın evinin "Dâr Hayzurân" adını taşıdığı ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında müftülük yapan Fazlullah ibn Muhammed

Habîb tarafından satın alınmış olduğu yazıyordu. Suud yönetimi önce bu evi restore edip burada bir okul açmışsa da, hacıların sayısının her geçen yıl artması dolayısıyla mescidi genişletme ihtiyacı doğduğundan, yıkılmasına karar verilmiştir.

183. İbn el Cevzî'den öğrendiğimize göre,[230] Resulullah (as) şehrin sokaklarında hakaret ve kötü davranışlara maruz kaldığında[231] Ebû Sufyân'ın evine sığınır ve orada himaye ve emniyete kavuşurdu. Resulullah (as), o sıralarda amansız bir İslâm düşmanı olan Ebû Sufyân'ın bu tutumunu asla unutmamış ve daha sonraları, H. 8. yılda Mekke'nin fethi sırasında şöyle ilan etmişti: "Silâhlarını bırakanlar emniyette olacaktır, Ebû Sufyân'ın evine sığınanlar emniyette olacaktır..."; Gerçekten Ebû Sufyân, Resulullah (as) için çok hatırı sayılır biriydi.

184. Daha saymadığımız birçok olay, tüm Mekke halkının zalim ve hoşgörüsüz olmadığını göstermektedir: Aralarında hemşehrilerine ılımlı ve kibarca davranmalarını isteyenler de yok değildi. Tarihçilerin hem zulüm ve işkenceyle hem de ılımlılıkla ilgili olarak her iki sınıfa ait olayları yansıtmakta gösterdikleri tarafsızlık, bizim onların anlattıklarına olan inanç ve güvenimizi pekiştirmiştir. Ancak burada daha fazla ayrıntıya girilmesi bize gereksiz gibi görünüyor.

185. Ebû Tâlip, kendisi İslâm'ı kabul etmemekle birlikte, yeğeni olan Resulullah (as)'ı daima elinden geldiğince koruyup gözetiyordu. Bir gün Kureyşliler Ebû Tâlib'e bir heyet göndererek, şu iki şıktan birini seçmesini söylediler: Ebû Tâlib ya Muhammed'in yapmakta olduğu işe engel olacak ya da onu kendilerine teslim edecekti. Aksi takdirde, onlara atalarının dini üzerinde olduğunu söylese bile artık ona (Ebû Tâlib'e) inanmayacaklardı. Heyetten biri kendisine şöyle dedi: "Muhammed'i

bize teslim et! Zaten o iflah olmaz, onu öldürelim. Biz sana, içimizden birinin en yakışıklı ve en akıllı oğlunu istediğin gibi evlatlık olarak seçmeni öneriyoruz.” Ebû Tâlib alay ederek şöyle dedi: “Sizin benim oğlumu öldürmeniz ve benim de sizinkini yedirip içirmem adalete sığar mı?” Biraz tartıştıktan sonra, Ebû Tâlib Resulullah (as)’ı çağırttı ve ona heyetin geliş nedenini anlattı. Böylece Muhammed (as), kendisini destekleyen son umudun da kaybolduğunu görünce, gözyaşları içinde amcasına şöyle karşılık verdi: “Amcacığım, sen de mi beni terk etmek istiyorsun? Canımı kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, bu ilâhî tebliğ görevimden vazgeçmem için ödül olarak, güneşi sağ elime ayı da sol elime koysalar, hatta sen de beni terk etsen bile, bu davadan vazgeçmem; Rabbim olan Allah bana yeter!” Böyle söyledikten sonra meclisi terk edip gitti. Bunun üzerine Ebû Tâlib, ona karşı ellerinden geleni ardına koymamalarını, ama kendisi yaşadığı sürece de yeğenini asla terk etmeyeceğini söyleyerek, heyeti geri gönderdi.[232]

186. Mekke’nin şehir meclisinde yeni tartışma ve görüşmeler yapıldı. Aralarında en ılımlı ve bilge olanlarından biri olan Utbe, Muhammed (as) ile doğrudan temas kurmak ve onun aklını başına getirip getiremeyeceğini görmek üzere seçildi. Utbe,[233] Resulullah (as)’ın yanına varıp onunla şu şekilde konuşmaya başladı: “Ey Muhammed!, Biz seni öteden beri akıllı, iyilik sever ve cana yakın biri olarak biliriz. Senin hiçbir kimseye kötülük yaptığını asla görmedik. Ama senin konuşmalarının halk arasında nasıl bir çalkantıya yol açtığını sana söylemeye gerek duymuyorum. Şimdi bana, tüm bunlardaki amaç ve niyetinin ne olduğunu açık yüreklilikle söyle! Para mı istiyorsun? Şehrin sana istediğin kadar para toplayacağına güvence veriyorum. Canın kadınları mı arzu ediyor? Şehrin en güzel kızlarını kendine eş olarak al!

Emin ol ki biz hepimiz seni memnun etmek için her şeyde anlaştık. Yoksa hükümetin başına mı geçmek istiyorsun? Seni en yüce başkanımız olarak seçmeye hazırız, ama bir şartla: Artık sahip olduğumuz dinî ve toplumsal duyarlılığımıza hücum edip sarsma! Gerek şimdi tapındığımız gerekse atalarımızın zamanında tapmış olduğu putların ebedî Cehennem ateşine atılacağını da artık söyleme!" Şu dokunaklı sözle konuşmasını bitirdi: "Eğer kendini hasta hissediyorsan, sana beden ve ruhunu iyileştirecek en iyi doktorlar arayalım. Ama biz, şehrimizde ve toplumumuzda sürtüşme ve karışıklık istemiyoruz." Muhammed (as), cevap olarak, aşağıda çevirisini bulacağınız Kur'an'dan şu birkaç ayeti[234] okumakla yetindi:

"Bismillahirrahmanirrahim.

Hâ Mîm!

(Kur'an) Esirgeyen ve Bağışlayan Allah katından indirilmiştir. Bu, bilen bir topluluk için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır. Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir, dolayısıyla dinlemezler. Onlar dediler ki: "Bizi çağırdığın şeye karşı gönüllerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da ağırlık vardır. Seninle bizim aramızda da bir perde bulunmaktadır. Bu nedenle sen istediğini yap, kuşkusuz biz de kendi işimizi yapacağız. De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana vahyedildiğine göre, kuşkusuz sizin Allah'ınız tek bir Allah'tır. Öyleyse O'na yönelin, tövbe edip O'ndan af dileyin. Yazıklar olsun ortak koşanlara, zekâtı ödemeyenlere, Ahireti inkâr edenlere! Kuşkusuz, inanıp da iyi işler yapanlar için tükenmeyen bir mükâfat vardır. De ki: Siz gerçekten yeri iki günde yaratan Allah'ı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? Oysa O âlemlerin Rabbidir. Yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, orasını bereketli kılan, ve oradan çıkan rızık ve

nimetleri isteyenlere fark gözetmeksizin dağıtan O'dur. Sonra o sırada henüz bir duman bulutu halindeki gökyüzüne yönelip ona ve yerküreye: İster gönüllü isterse gönülsüz olarak gelin, dedi. İkisi de "buyruğuna uyarak geliyoruz" dediler. Böylece O, onları iki günde yedi gök olarak yarattı ve her bir gök katına kendi görevinin ne olduğunu bildirdi. Ve biz, yakın gökyüzünü kandillerle donattık ve bozulmaktan da koruduk. İşte bu, her şeyi bilen yüce Allah'ın takdiridir! Eğer onlar yüz çevirirlerse de ki: Ben sizi Âd ve Semûd'un başlarına düşen yıldırım gibi bir felâkete karşı uyarıyorum."

187. O sırada Utbe öyle bir ruhsal durumda idi ki sanki o anda başına yıldırım düşeceğini sandı. Allah'ın adını anarak, Muhammed (as)'e Kur'an okumayı bırakması için yalvardı. Sonra kaçıp gitti. Kureyşlilerin toplantı yerine gelince onlara sadece şöyle dedi:

"İstediğinizi yapın, zira bu iş benim gücümü aşıyor."

Ayın Yarılması Olayı (Şakku'l-Kamer)

188. Zaman zaman Muhammed (as) ile hemşehrileri arasında tartışmalar oluyordu. Bir gün işi biraz fazla ileri götürüp, kendisinden eğer gerçekten Allah'ın Elçisi ise, ayı ikiye bölmesini istediler. İslâm'a göre, bir kimsenin vahiy alan bir peygamber olabilmesi için hiç de mucize göstermesi gerekmez, zira bir kimse peygamber bile olsa, her şey insana değil Allah'a bağlıdır ve onun emriyle meydana gelmektedir. Bununla birlikte, bütün insanlık tarihi içerisinde zühd ve takvâ sahibi insanlara mucize ya da kerametler yakıştırılmıştır. Bu durumda Muhammed (as)'ın hayatında da bu tür şeylerin olması bizi şaşırtmamalıdır. Tarihçilerin bize söylediklerine bakılırsa, Muhammed (as), yukarıda sözü edilen tartışmadan sonra, aya işaret etmiş ve onu ikiye ayırmıştır. Kısa bir süre sonra, her iki parça birleşip önceki halini almıştır. Bu olaya

tanık olan kimileri İslâm'ı kabul ederken, bazıları da bu olayda kendisini sihirbazlıkla suçlamak için bir kanıt bulmaya çalışmışlardır.[235] (Ayrıca bk. § 234.)

189. Anlamsız bir hal alan mucize istekleri giderek daha da çoğaldı.[236] Kur'an'da bu konuyla ilgili birçok ayet vardır.[237] Müşrikler ondan Allah'ı maddi olarak göstermesini, ölüleri diriltmesini istediler. Göğe kadar çıkan bir merdiven yapmasını, altından evler inşa etmesini, Mekke'deki dağları kaldırıp oraya Suriye'deki gibi ırmaklar akıtmasını, Muhammed'in doğruluğunu kendilerine kanıtlayacak ve herkesçe görülebilen bir melek indirmesini isteyenler vs. bile çıktı. Resulullah (as) kendilerine şöyle diyordu: Allah her şeye gücü yetendir, ama ben mucize göstermek için gönderilmedim; benim tek görevim size rehberlik etmek ve Allah'ın emirlerinden yüz çevirerek sapkınlığa düşen kimseleri uyarmaktır.

Rukâne, Ömer, Hamza ve Ebû Musâ'nın İslâm'a Girişleri

190. Rukâne, Mekke'de tanınmış bir güreşçi idi. O kadar iri yapılı ve güçlü biriydi ki, yere serilen bir sığır ya da deve postunun üstünde ayakta dursa ve insanlar onu çekmeye çalışsalar, o durduğu yerden kımıldamaz, ama post yırtılırdı. Yine bir gün, Rukâne koyun sürüsünü otlatırken, Muhammed (as) kendisine rastladı ve her zamanki gibi onu İslâm'a davet etti. Bu konuda, muhtemelen aynı olayla ilgili ve iki ayrı kimse tarafından nakledilen iki farklı rivayet vardır: Rukâne, ilâhi görevine kanıt olarak, onun ağaçlara emretmek suretiyle onları yürütmesini istemiştir. Muhammed (as) ona şöyle cevap vermiştir: "Şurada bir ağaç var, ona git ve benim adıma ona yürümesini ve ötede duran diğer ağacın yanına varmasını söyle." Rukâne, asıl mesleğinde kendini daha emin hissediyordu; ağaçların yürümesi mucizesinden tatmin olmadığı için,

ona kendisiyle güreşmesini önerdi. Eğer kendisini yenerse İslâm'ı kabul edecekti. Üç defasında da Muhammed (as) onun sırtını yere getirmesine ve yürüyen ağaç mucizesini göstermesine rağmen, Rukâne İslâm'ı kabul etmedi.[238] (Ama Mekkeli müşriklere koşarak, onlara Muhammed'i ellerinde iyi saklamalarını ve diğer kabilelerle yapılacak üstünlük kanıtlama yarışmalarında kendisinden yararlanmalarını istedi; zira onun olağanüstü şeyler yapabilecek, dünyanın en büyük sihirbazı olduğunu söyledi.) Başka bir rivayette ise, onun güreş tutma isteğine, Muhammed (as) şöyle karşılık verdi: "Peki, ama ben seni yenersem sürünün üçte birini alırım." Üç kez karşılaşmalarına rağmen yenilince, Rukâne, tüm sürüsünü kaybettiği için ağlamaya başladı, çünkü karısından korkuyordu. Muhammed (as) ona şöyle dedi: "Korkma! Sana hem art arda yenilme hem de tüm sürünü kaybetme duygusunu yaşatmak istemem. Şimdi sürünü al ve selâmetle git." Gördüğü mucizelerin yanı sıra bu davranıştan da etkilenen Rukâne, içinden gelerek haykırdı: "Senin Allah'ın Elçisi olduğuna iman ediyor ve dinini kabul ediyorum."[239]

191. Ömer'in İslâm'a girişi ise daha çarpıcı ve heyecan vericidir:

192. Ömer, İslâm'dan önce erkeklerinin yanı sıra kadınlarının da okur-yazar olduğu, Mekke'nin önemli ailelerinden Benû Adiy'e mensuptu. Kendi soyunun başkanı olarak Ömer, Mekke Şehir-Devletinin Onlar Meclisi'nde bir sandalyeye sahipti ve dış ilişkiler gibi önemli bir görev üstlenmişti. O kadar uzun boylu biriydi ki, Hicret'ten sonra Medine'de Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında başı tavana değiyordu. Yaratılış olarak atılgan ve sahip olduğu yeteneklerle övünen biriydi.

193/1. Resulullah (as)'ın ilâhî tebliğ görevini yerine getirmesini engellemek için Kureyş'in girişimleri Muhammed (as)'ın kabilesinin

onu terk edip yalnız bırakmaktan kaçınması engeliyle karşılaşınca, müşrikler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Kararlı ve önüne geçilmez bir gurur sahibi olan Ömer'in, bir gün, kendi kabilesiyle Muhammed (as)'ınki arasında çıkabilecek bir savaşı da göze alarak, onu öldürüp şehri bu "Muhammed"den kurtarmaya karar vermesinden de onların bu hayal kırıklığını anlamak mümkündür.[240] Ömer, cinayetini işlemek üzere çıktı ve yolda kendi akrabasından biri olan Nuaym ibn Abdullah en-Nahhâm'la karşılaştı. Kendisine sorması üzerine, Muhammed'i öldürmeye gittiğini ona açıkladı. Daha önceden gizlice Müslüman olan Nuaym, Ömer'in tabiatını bildiği için ona şöyle dedi: "Böylece şehirdeki bölünmeleri daha da artırıp Muhammed'in kabilesiyle bir savaş çıkmasına yol açacaksın. Şehirdeki işlerden önce kendi ailenle ilgili işleri yoluna koy." Ve Nuaym şöyle ekledi: "Kendi kız kardeşin ve enişten de Müslüman oldular." Bunun üzerine Ömer öfkelenip, kız kardeşinin evine koştu. Kapıda, içerden gelen birtakım nağmeler duydu. Kapıyı şiddetle çaldı. O sırada evde, ailenin Müslüman olmuş bireylerine Kur'an öğretmek için gelmiş bir öğretmen bulunuyordu, aceleyle saklandı. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma, Kur'an'ın sayfalarını giysisinin altına saklayıp kapıyı Ömer'e açtığında, ortada kuşku uyandıracak bir şey kalmamıştı. Ama tüm bunlar Ömer'i yanıltamazdı. Kısa bir tartışmadan sonra eniştesi Sa'îd ibn Zeyd'i yakalayıp dövmeye başladı. Fâtıma araya girdiyse de, sadece Ömer'in dayağını yemekle kaldı. Aldığı darbelerle yaralanıp gözünden yüzünden kan akmaya başladı. Tam bu sırada dayanamayıp, karşısındakini aşağılayan bir gururla: "Ne istiyorsun? Evet biz Müslüman olduk; bundan da asla vazgeçmeyeceğiz. İstediğini yap!" dedi. Kendi eliyle yaraladığı bu kadını görünce, Ömer pişman olup, kız kardeşini teselli

etmek istedi. Ona şefkatle eğilerek şöyle dedi: “Az önce okuduğun sayfaları bana göster bakayım.” Henüz öfkesi dinmeyen Fâtıma şöyle cevap verdi: “Sen temiz değilsin! Bu kutsal sayfalara el sürmeye hakkın yok.” Ömer tamamen değişmişti: Odadan çıkıp banyoya gitti, biraz sonra beden ve ruh hali bakımından temizlenmiş bir halde geri döndü. Kız kardeşinin atalardan kalma dinini niçin değiştirmiş olduğunu çok merak ediyordu. Kız kardeşi ona birkaç sayfa verdi. Aşağıda çevirisi verilen şu ayetleri[241] okumaya başladı:

“Tâ Hâ.

Biz sana Kur’an’ı sıkıntı çekesin diye değil,

Aksine, Allah’tan korkanlara bir uyarı olması için gönderdik.

O, Yeryüzünü ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından indirilmiştir.

Rahmân olan Allah, Arş’ın üzerine yerleşmiştir.

Göklerde, yeryüzünde ve her ikisi arasındakiler, ayrıca nemli toprağın altındakiler hep O’nundur.

Ve sen sesini yükseltip haykırsan bile!... Bilesin ki O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.

Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır! En güzel isimler O’na aittir.

Sana Musa’nın haberi geldi mi?

Hani o, ateşi görünce, ailesine: “Durun, bekleyin! Eminim bir ateş gördüm. Belki size ondan bir yakınlık getiririm veya ateşin yakınlarında bir kılavuz bulurum” demişti.

Sonra oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): “Ey Musa! Kuşkusuz ben senin Rabbinim. Öyleyse ayağındaki pabuçlarını hemen çıkar. Çünkü sen Kutsal Tuvâ vadisindesin” diye seslenildi.

Ben, seni seçtim. O halde şimdi sana indirilecek olana kulak ver:

“Kuşkusuz ben senin Rabbinim: Benden başka Allah yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl!

Kuşkusuz Kıyamet günü yaklaşmaktadır; her can kendi gayretince ardından koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye, neredeyse onu (kendimden bile) gizleyeceğim.”

Bu âyetleri okuyan Ömer: “Ne kadar güzel ve hikmet dolu sözler, diye haykırdı. Artık gizlenmesine gerek kalmayan öğretmen Habbâb da Ömer’in karşısına çıkarak ona şöyle dedi:

“Sana yeminle söyleyeyim ki, daha dün, Resulullah (as): “Allahım! İslâm’ı Ebû Cehil ya da Ömer’in iman etmesiyle kuvvetlendir” diye dua etmişti. Ümit ederim ki bu dua senin üzerinde gerçekleşir. Allah’tan kork, ya Ömer!”

Ömer, Resulullah (as)’ın bulunduğu yeri öğrendi, sonra tamamen silahlı olarak Dâru’l-Erkam’ın yolunu tutup, kapıyı çaldı. Resulullah (as)’a Ömer’in geldiğini ve silahlı olduğunu bildirdiler. Fakat o, şöyle buyurdu: “Korkmayınız, onu buraya getiriniz.” Ömer (ra), hiç gecikmeden, tüm cemaatin coşkulu katılımıyla, Müslüman olduğunu açıkladı. O sırada namaz vakti geldiği için, Resulullah (as), her zamanki gibi, müminlerle birlikte evin içinde namazı eda etmek istiyordu. Ömer kendisine şöyle dedi: “Artık gizlenmemize hiç gerek yok: Gidip Ka’be’de namazlarımızı kılalım.” Halk, Müslümanların böyle kimseden çekinmeden, Ka’be’de cemaatle namaz kılmak üzere topluca geldiklerini görünce çok şaşırdı; hele Ömer’in onlara bekçilik ettiğini görünce hepten şaşırıp kaldı.[242]

193/2. Başlangıçta insanlar İslâm’a geçtiklerini gizliyorlardı. Ömer’in mizaç ve yaratılışı ise buna izin vermezdi. Hal böyle olunca, hiç vakit kaybetmeden, anne tarafından kuzeni ve Resulullah (as)’ın şehirdeki en

azılı düşmanı olan Ebû Cehil’e koşarak, onu kuşkusuz büyük bir kedere ve öfkeye boğacak olan İslâm’ı kabul ettiği haberini bizzat bildirdi.[243] Daha sonra, sır tutmada ağzı pek sıkı olmayan Cemîl ibn Ma’mer’i buldu. Gerçekten bu adam, haberi alır almaz, Ömer kendisini arkadan izlerken, Ka’be’nin karşısında bulunan Kureyşlilerin kaldıkları yerlere koşup, onlara haberi bağırarak yetiştirdi. Bazı kendini bilmez kimseler Ömer’i azarlamak için hemen atıldılar. O ise, hiç korkup çekinmeden kendisini uzun bir süre savundu. Neyse ki deneyimli bir üyenin araya girmesiyle, yaşlı ve bilge kimselerin oluşturduğu meclis ağırlığını koyarak, Ömer’in oracıkta linç edilmesini engellemiş ve gitmesine izin vermişti. (Bk. İbn Hişâm, s. 229)

194. Ömer (ra)’in Müslüman oluşunun üzerinden çok geçmeden, Resulullah (as)’ın amcası Hamza da, yukarıda (bk. § 179) dile getirdiğimiz nedenlerle İslâm’ı kabul ettiğini açıklamıştır. Kaynaklar,[244] ünlü Yemenli sahabe Ebû Musa el-Eş’arî’nin de, o sıralarda Mekke’den geçerken Müslüman olduğunu kaydederler. Ömer ve Hamza’nın İslâm’ı kabul etmelerinin, şehirdeki müşriklerin düşmanlıklarını tamamen ortadan kaldırmasa bile, Mekke’de İslâm’ı daha da kuvvetlendirmiş olması gayet doğaldır. Bu iki şahsiyet, İslâm’ın geçici bir olay olmadığı gerçeğini hemen fark etmişlerdi. Bu İslâm’a geçiş hareketleri Resulullah (as)’ın ilahi tebliğ görevine başlamasının 5. yılına ve hicretten önce 5. yıla rastlar. Bu yıllarda Mekke’deki İslâm topluluğu o kadar zayıf ve tehdit altında idi ki, bizzat Resulullah (as), sahabelerine, ülkeyi terk edip Habeşistan’a hicret etmelerini tavsiye ediyordu. Hicret hareketiyle ilgili gelişmeler bundan sonraki bölümde ele alınacaktır.

Habeşistan'a Hicret

195. Mekke'de zulüm ve işkence tüm hızıyla sürüyordu. Her soy ve kabilede Müslüman olanlar vardı ama hayatları güvende değildi. Zira kendi aileleri içinde bile düşmanları vardı. Örneğin, Sa'îd ibn el-As, kendi oğlu Hâlid'i dövüp kafasını yarmıştı.[245] Şehirde işlenmekte olan zulme bir çözüm bulamayan Resulullah (as), ashabına şu tavsiyede bulundu: "Eğer istiyorsanız ve elinizden geliyorsa, gidip Habeşistan'a sığının. Zira orada, ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir kral hüküm sürmektedir; orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir; Allah işlerinizde bir kolaylık sağlayıncaya kadar orada kalınız."[246] İlk grup içinde, hanımlarıyla birlikte on kadar Müslüman vardı. Kuşkusuz ilk kafilede gidenlerin hoş karşılanmaları nedeniyle, onları başkaları izledi. İlk gidenler arasında Resulullah (as)'ın damadı Osman'ın, ikincisinde ise Cafer et-Tayyâr'ın adı geçmektedir. Osman, eşi Rukiyye'yi (Resulullah'ın kızı), ulaşım aracı olarak bir eşek üzerinde beraberinde götürmüştür.[247] Elimizde, Resulullah (as)'ın Habeş kralı Necaşî'ye yazdığı ve Cafer ve beraberindekilere yakınlık göstermesini tavsiye ettiği bir mektubu bulunmaktadır. Cafer'in bu mektubu beraberinde götürdüğünü ve Resulullah (as)'ın Necâşî'yi bizzat tanıdığını belirtmemiz gerekir. Bu konuya ilerde "Habeşistan'la İlişkiler" bölümünde tekrar değineceğiz.

196. Bir süre sonra, Resulullah (as) Ka'be'de cemaatle namaz kıldırırken, Necm suresinin şu ayetlerine geldiğinde bir olay odu:

"Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı ve üçüncüleri olan Menât'ı?

Acaba bunlar ulu tanrılar mıdır?

Ve onların arabuluculuk yapıp şefaatte bulunmaları ümit edilebilir mi?”

197. İslâm tefsir bilginleri, genellikle bu son iki ayetin Muhammed (as) tarafından okunan metinde bulunmadığını, ama Şeytan’ın araya girerek bunları sadece müşriklerce duyulacak biçimde okuduğunu ifade ederler. Şeytanî metnin Resulullah (as)’ın okuduğu kısım içinde yer aldığı varsayılsa bile, açıklama bir sorun oluşturmaz.

198. Öyle görünüyor ki bu *ayetler* zaten biliniyordu ve rivayete göre halktan biri, son iki ayeti, metinde özel bir soru zarfı olmamakla birlikte, doğru biçimi olan soru kipinde değil de, şeytanî bir düşünce ile olumlu kipte okumuştu. Oradaki müşrikler Muhammed (as)’ın kendi putları lehine bir ödün verdiği zannına kapıldılar. Buna öyle çok sevindiler ki, Muhammed (as) o sırada kıldığı namazda secdeye vardığında, onlar da Ka’be karşısında secdeye kapandılar. Muhammed (as) ne olup bittiğinden habersizdi ama bu yanlış anlamayı bir yumuşama dönemi izledi. Hatta olayın yankıları Habeşistan’a kadar ulaştı ve bazı muhacirlerin yurtlarına geri dönmesinde etkili oldu. Bu arada, var olduğu sanılan iyimserlik havası da kayboldu. Muhammed (as) olayları büyük bir üzüntü ile öğrendi ve gelen yeni bir vahiy durumu düzelterek, iki anlama gelen ayetlerin yerini aldı:

“Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ’yı?

Ve üçüncüleri olan Menât’ı ?

Demek erkek size, dişi O’na öyle mi ?

Ne kadar adaletsizce bir bölüşme!

Bunlar sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve

nefislerinin arzusuna uyuyorlar! Oysa kendilerine Rableri katından bir yol gösterici gelmiştir.”[248]

199. “Ödün”ün bu şekilde hükümsüz hale gelmesi, Müslümanların Mekke’deki zaten eğreti olan durumunu daha da ağırlaştırdı. Dolayısıyla, aralarından büyük bir kitlenin yabancı ülkelere sığınmak üzere şehri terk etmeleri gerektiğine inanmaları bizi şaşırtmamalıdır. Birçok kaynağa başvuran Belâzurî’nin listesinde hicret edenlerin sayısı 130’a kadar çıkmaktadır.

200. Kureyşliler, büyük bir ihtimalle bu ikinci göç hareketinden sonra Necâşî’ye bir heyet göndererek Müslüman mültecilerin geri verilmelerini istediler.[249] Ne var ki bu heyet eli boş dönmüştür.

201. Ebû Bekir’in çektiği sıkıntı ve üzüntüler de az değildi. Oysa kendisi Mekke Şehir Devletinin Onlar Meclisi’nde veraset yoluyla üyelik hakkına sahipti; ayrıca iyiliksever çalışmaları, kendisine şehrin sınırlarını aşan bir saygınlık kazandırmıştı. Bir gün o da Mekke’den ayrılıp bir limandan gemiye binmek üzere Yemen’in yolunu tutmuştu. Günlerce süren bir yolculuktan sonra Kâra bölgesine vardı. Bu yörenin başkanı, Ebû Bekir’in de vatanını terketmeye zorlandığını öğrenince çok şaşırdı. Durumdan etkilenen başkan, dostunu koruma sorumluluğunu üstlenerek, onu Mekke’ye getirdi. Çünkü Kureyşlilerin askerî bir müttefiki olarak büyük bir nüfuza sahipti. Oraya vardıklarında, bundan böyle Ebû Bekir’in koruyucusu olduğunu herkesin önünde ilan etti. Bir süre sonra Mekkeliler, Kâra bölgesinin başkanı İbn Duğunne’den, koruduğu Ebû Bekir’in, komşularının kadın, çocuk ve kölelerini cezbetmesi gerekçesiyle, artık kapısı önünde yüksek sesle Kur’an okumamasını istediler. Ebû Bekir, İbn Duğunne’ye gönderdiği cevapta, onun korumasına ihtiyacı olmadığını, Allah’ın kendisi için yeterli

olduğunu bildirdi.[250] Ve Habeşistan'a gitmekten vazgeçip Mekke'de kaldı. Zira ciddi olaylar Resulullah (as)'ın hayatını tehdit etmekteydi.

202. Olayları tarihsel sırası içinde tam olarak belirleyememekle birlikte, şunu belirtelim ki, Mekkeliler, dinlerinden döndürmek amacıyla yabancılara baskı yapmak için en namussuzca yöntemlere başvurmaktan hiç çekinmiyorlardı. Örneğin, El-'As ibn Vâ'il, Habbâb ibnu'l-Eret'e olan borcunu ödemeyi reddetmişti.[251] İbn Hişâm da, Ebû Cehil'le ilgili olarak şöyle der:

"Soylu ve kudret sahibi bir kimsenin İslâm'ı kabul ettiğinden söz edildiğini duyunca gidip ona hakaret ve küfürler savurur ve şöyle derdi: "Senden çok daha iyi biri olan babanın dinini terk ediyorsun..." Eğer bu kişi bir tüccar ise ona da şöyle derdi: "Vallahi sana öyle bir şey yapacağız ki hiç müşterin kalmayacak ve servetin yok olup gidecek." Eğer Müslüman olan kimse zayıf ve savunmasız biri ise onu döver, başkalarını da bunu yapmaya zorlardı."[252]

203. Hadis bilgini İbn Hanbel tarafından nakledilen şu küçük olayla bu konuyu bitirelim: Mekke'de herkesin gözü önünde duran çok sayıda put vardı. Zaman zaman Muhammed (as) ve genç yeğeni Ali, gecenin karanlığından yararlanarak bunları kırarlardı.[253] El-Hakîm'e göre,[254] söz konusu olay Medine'ye hicretinden bir gece önce meydana gelmişti. Yazar, müşriklerin bakırdan yapılmış ve Ka'be'nin damına demir vidalarla tutturulmuş "en büyük putundan" (Hubel ?) söz ederek, Ali'nin onu yere atıp hurda haline getirdiğini belirtir. Buna benzer bir başka olay da şudur: Ali ve Usâme bin Zeyd (Zeyd bin Hârise) paçavralar içindeki pislikleri getirip putların üzerine atarlardı. Ertesi gün durumu görüp öfkeden çılgına dönen putperestler "Bunu kim yaptı ?" diyerek putları temizler, sonra süt ve su ile yıkarlardı.[255]

Toplumsal Dışlanma

204. Necâşî'nin muhacir Müslümanları sınır dışı etmeyi ya da cezalandırmayı reddetmesine çok sinirlenen Kureyşliler,[256] İslâmî yapılanmaya karşı başka mücadele yöntemleri bulmaya çalıştılar. Bununla ilgili olarak, Mekkeli müşrikler, Resulullah (as)'ın kabilesinden olanları toplum dışına itmeye karar verdiler ve kendi aralarında "onlarla (yani Resulullah (as)'ın ailesi olan Hâşim oğulları ile onların müttefikleri ve akrabaları olan Muttalib oğullarıyla) konuşmayı, onların meclisinde bulunmayı, onlardan kız alıp vermeyi ve ticarî ilişkileri; ayrıca, Muhammed'in boynu vurulup kendilerine teslim edilinceye kadar onlarla her türlü barış ve koruma anlaşması yapılmasını yasaklayan" bir karar aldılar. Kureyşliler bu konuda o kadar azimli ve kararlıydılar ki, bu belgeyi Ka'be'nin içine astılar. Kureyşlilerin geleneksel müttefikleri olan ve ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız Ehâbişler de bu boykot hareketine katıldılar.[257] Yasak yıllarca devam etti. Resulullah (as), hanımı Hatice, amcası Ebû Tâlib ve -zalimlerle dayanışma içinde olan ve şehirde kalan Ebû Leheb dışında- Müslüman olsun ya da olmasın tüm öteki akrabaları, Mekke'nin kenar semtlerinden Şi'b Ebî Tâlib denilen yere sığınmak zorunda kaldılar. Sıkı bir biçimde uygulanan bu boykot hareketinden sonra Müslümanların içine düştükleri sefaletin öyküsü gerçekten çok dokunaklıdır. Kurbanlardan bir kadının anlattığına göre, kendisi bir gece, uzun bir zaman önce kesilmiş bir hayvana ait bir deri parçası bulmuş ve onu kaynar suda pişirerek yerim düşüncesiyle pek mutlu

olmuştu. Bir gün, şehirde kalan müşrik bir yeğeninin halası Hatice'ye erzak paketi göndermesi, kanlı bir kavgaya yol açmıştı. Kuşkusuz haram aylarda yabancı hacı adaylarından hububat sağlanması imkânı da doğuyordu. Ancak şehirdeki her türlü ekonomik etkinlikten yoksun bırakılan bu mülteciler doğal olarak kısa sürede ellerindeki parayı da tükettiler. Bununla birlikte, Resulullah (as)'ın, o zamanki hac mevsimi geldiğinde, Minâ, Mecenne, Ukâz gibi yerlerde yabancı ziyaretçilere İslâm'ı anlatmak için sığınağından çıktığını görürüz. O, bu sırada bölgelerinde kendisine sığınacak bir yer verebilecek ve yardım edebilecek kimseler arıyor[258] ve bunun karşılığında, Bizans ve İran imparatorlarının hazinelerinin kısa bir süre sonra ganimet olarak ellerine geçeceğine dair güvence veriyordu.

205. Bir yandan şehirdeki çok sayıda insan bireysel olarak bu boykot hareketinin bitmesini arzu ederken, öte yandan, tuhaf rastlantılar bu boykotun kendiliğinden sona ermesini sağlamıştır. Bir yandan, şehirdeki bazı iyilik sever insanlar, yasağın en azından kısmen kaldırılmasını istemek için bir araya geldiler: İçlerinden biri, altı kadar arkadaşını yavaş yavaş toplayıp, en azından kendi kabilelerine mensup kişilerin bu dışlanmadan muaf tutulmalarına razı edebildi. Büyük bir olasılıkla, durumdan herkesten daha çok zarar gören şehir esnafı da bu karara katılmıştır. Öte yandan, Resulullah (as), çöl karıncalarının, Ka'be'nin içine asılan boykot belgesini, "Allah" ve "Resûl" kelimeleri dışında tamamen kemirip yok ettiklerini bildirmiştir. Meraklı ve kuşkucu bir yaratılışta olan Kureyşliler, belgeye kimsenin dokunmadığı tapınağa girmişler ve Muhammed (as)'ın açıklamasının doğru olduğunu görmüşlerdi. Bu durumu, Muhammed (as)'ın ilâhi tebliğ görevinin hak

ve doğru olduğunu kanıtlayan bir mucize olarak görmemekle birlikte, Müslümanlara uyguladıkları boykota bundan böyle son vermişlerdir.[259]

Sığınılacak Bir Yurt Aranması

206. Mekke'de kabile başkanlarının hangi yöntemle seçildiği karanlık bir konudur. Abdulmuttalib'den sonra Haşim Oğullarının başına oğlu Ebû Tâlib geçti; Ebû Tâlib'in ölümü üzerine kardeşi Ebû Leheb'in bu göreve getirildiğini görüyoruz. Bu işte yaşın belirleyici bir rol oynamadığı görülür. Kaynaklarımız, üyelerin bir araya gelerek bir seçim yaptıklarından da asla söz etmemektedir. Üstelik, bu konu burada tartışılacak kadar da önem taşımamaktadır.

207. Ölüm, birçok düşmanlık ve kini de siler götürür. Ebû Tâlib'in ölümünden hemen sonra Ebû Leheb'in Resulullah (as)'a karşı takındığı tutumu da belki böyle açıklamak gerekir. Tarihçilerin görüş birliği ile dile getirdiklerine bakılırsa,[260] Ebû Leheb Resulullah (as)'ı öteki kabilelerin kışkırtmalarına karşı var gücüyle korumuş ve bunun Muhammed'in öne sürdüğü şeylere karşı fikrini değiştirdiği biçiminde değil, kabile içi basit bir dayanışma görevi olarak algılanması gerektiğini açıklamıştır. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. Ebû Cehil, ona, ailesinin müşrik atalarının (belki de Ebû Leheb'in kendisinin) kaderiyle ilgili olarak Resulullah (as)'a görüşünü sormasını önerdiğinde, cevap gayet açıktı: Putperestler ve müşrikler Cehennem'e gideceklerdir. Kaynaklarımızın bildirdiğine göre, Ebû Leheb bu cevaptan rahatsız olmuş ve yeğenini toplum dışı ilan etmiştir. Oysa, taşıdığı basit önyargılar içinde, Ebû Leheb, kendi atalarının aynı zamanda Resulullah (as)'ın da ataları olduğunu ve ortada onlara karşı bir saygısızlık değil, tamamen tarafsız bir ilkenin uygulanmasının söz

konusu olduğunu unutuyordu. Aslında Resulullah (as)'ın tutumu son derece övgüye değerdi, çünkü kabilesinin üyeleriyle olan geleneksel bağlılığına rağmen, bu konuda en yakın akrabalarına bile bir ayrıcalık tanımıyordu.

208. Bu biçimde yasa dışı ilan edildikten sonra, Mekke'de durum ciddi bir hal aldı ve Resulullah (as)'ın şahsına karşı her gün olaylar çıkmaya başladı. Bu şekilde kendi kabilesi tarafından bile kabul göremeyince, başka bir yere sığınmaya karar verdi.

209. Önce Tâ'if'e gitmeyi düşündü. Bu şehirde hüküm süren Abd Yâlil oğulları, Resulullah (as)'ın dayıları tarafından akrabası idiler.[261] Mekkeli ve Tâ'ifli bu iki kabile arasındaki ilişkiler hep dostane bir biçimde süregelmişti. Üstelik, Muhammed (as)'ın genç amcası ve kardeşi Ebû Leheb'in aksine yakın dostu Abbâs, Tâ'if'de önemli bir nüfuza sahipti. Zira kendisi, Tâ'iflilere borç para veren bir banker idi. Öte yandan, burası Mekke'ye ancak iki günlük bir uzaklıkta bulunmaktaydı.

210. Muhammed (as), Mekke'yi gizlice terk edip, muhtemelen yaya olarak buraya gelmişti. Bir rivayete göre tek başına, başka bir rivayete göre evlatlığı Zeyd bin Hârise ile birlikte idi. Buranın halkıyla konuşmadan önce, yöredeki herhangi bir başkandan korunma hakkı ve izin alması gerekiyordu. Muhammed (as), kendisiyle akraba olan üç başkanla görüştü. Bunlardan biri kendisine sert ve kaba bir biçimde, diğer ikisi ise alaylı bir biçimde davrandılar ve her üçü de şehri vakit geçirmeden terk etmesini emrettiler. Muhammed (as) buraya asıl geliş nedeni olan ilâhi tebliğ görevinden kimseye söz etmemelerini rica ettiyse de, onlar aksine sokak çocuklarını ve köleleri kendisine karşı kışkırttılar. Bu insanlar ısrarla kendisini takip ediyor ve ona taş atıyorlardı. Muhammed (as) yara bere içinde kaldı ve güçlükle Tâ'if'in dışında Mekkelilere ait bir

bahçeye sığındı. Burada kendisine sığınacak bir yer ve hatta dostluk buldu. Hıristiyan olan bahçıvan, ona müşrik olan hemşehrilerinden daha çok anlayış gösterdi. (Bk. İbn Hişâm, s. 279-281.) Bu girişim, Resulullah (as)'ın henüz tahmin etmediği sonun başlangıcı olmuştu.

211. Sokaktaki zalimlerin elinden kurtulan Resulullah (as), bahçeye sığınıp biraz soluklandıktan sonra ellerini kaldırdı ve şu çok meşhur ve hatta kutsal dua ile Allah'a yalvardı:

"Ya Rabbî, güç ve kuvvetimin zayıflığıyla, çâre ve imkânlarımın kısıtlılığıyla, insanların gözünde ifade ettiğim kişiliğimin önemsizliğiyle sana sığınıyorum, ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen sıkıntıya ve zulme uğrayanların Rabbisin. Sen benim Rabbimsin. Beni kimlere emanet ediyorsun? Bana sert ve kaba davranan bir yabancıya mı? Yoksa dâvamda bana üstün kılacağın bir düşmana mı? Senin katından bana bir gazap ve öfke olmadığı sürece, ben bu başıma gelenlere hiç aldırmayıp katlanırım.[262] Ama senin katından gelecek bir himaye her zaman çok daha hoştur. Senin cemâl-i ilâhinin nurundan himaye talep ediyorum. O öyle bir nurdur ki, inecek gazabın ya da benim başıma gelebilecek öfkene karşı karanlıkları aydınlığa boğar ve hem bu fani dünyadaki hem de Ahiretteki işleri nizama sokar. Sen hoşnut oluncaya dek (benim tarafımdan) yapılacak tevbelere lâyıksın sen. Kuvvet ve kudret ancak sendendir." (İbn Hişâm, s. 280).

212. Biraz dinlendikten sonra, Mekke'deki evine dönmek üzere yola koyuldu. Yolda geceyi geçirmek için bir yerde durup, oldukça üzüntülü bir halde namaza durdu. Kendisi farkında olmaksızın, oradan geçen bazı cinler onun okuduğu Kur'an'ın cazibesine kapıldılar ve hemen İslâm'ı kabul ettiler.[263] Kur'an'daki "(Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'an'ı) dinledikleri bana

vahyolunmuştur” ifadesinden, Resulullah (as)’ın cinleri fark etmemiş olduğuna işaret etmektedir. Allah’ın, cinlerin gelip iman ettiklerini, cinlerde de inanan ve inkâr eden değişik dinlerin bulunduğunu kendisine vahiyle bildirmesi gerekiyordu. Kur’an, birçok yerde, insanların yanı sıra, Allah katında kendi yaptıklarından sorumlu tutulan ve cin denilen ikinci bir sınıfın daha olduğundan söz etmektedir.

213. Resulullah (as), bitkin ve yorgun bir halde, doğduğu şehrin yakınlarına geri geldi. Ebû Leheb kendisini yasa dışı ilan etmişti; bu durumda Resulullah (as) şehre girmeyi göze alamadı. Önce, Mekke’nin ılımlı başkanlarından birine kendisini himaye etmesi için bir haberci gönderdi, ama bu kişi kendisini reddetti. Bunun üzerine Muhammed (as) bir başka başkana haberci gönderdiyse de sonuç alamadı. Nihayet üçüncüsü, Mut’im ibn ‘Adiy onu korumayı kabul etti: Bu zat, yukarıda değindiğimiz toplumsal boykotun kaldırılması hareketine katılanlardan biriydi. Yanında silahlı oğullarıyla birlikte Muhammed (as)’i karşılayıp, önce yedi kez tavaf etmesi için Ka’be’ye, sonra da kendi evine kadar götürdü ve tüm şehre, Muhammed (as)’i kendi himayesine aldığını ilan etti.[264] (Ayrıca bk. § 141)

Mirac ve Mucizeler

214. Semâvî ödül ve nimetler daima Allah'tan gelen birtakım sınav ve denemelerden sonra ortaya çıkarlar.[265] Bütün peygamberlerin kaderi, örneğin Adem (Kur'an: 20/120 vs.), İdris (K: 19/57), İbrahim (K: 6/75), Yûsuf (K: 12/24, 33-34), Mûsa (K: 7/143), İsâ (K: 4/158) hep böyle olmuştur. Muhammed (as) için de durum farklı olmayacaktır:

215. O, ilahi tebliğ görevine başladığı andan itibaren en zor sınavlara katlanmış ve giderek daha da büyüyen bir dizi kesintisiz zorluk ve sıkıntıdan başka bir şey görmemişti. Ama Allah'a olan inancını ve Allah'ın kelâmını yüceltmek için gösterdiği sarsılmaz kararlılığı hep koruyagelmişti. Sahabelerinin büyük bir bölümü Habeşistan'a hicret etmişti. Bu sınavların sonuncusu ise o ürkütücü toplumsal boykot olayıydı. Bu sıkıntı henüz atlatılmıştı ki, sadık eşinin ve kudretli amcasının ölümleriyle âdetâ onun iki kanadı kırılmıştı. Denediği son ihtimal olan Tâ'if'teki akrabalarının yanında bir sığınak arama girişimi ise, önceki bölümde görüldüğü gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Maddi imkânların yetersizliği yüzünden ümitsizliğe boğulduğu halde, Allah'a olan inancı daha da pekişmişti.

216. İşte bu koşullar içerisinde iken, Muhammed (as) ilâhî ödüle hak kazandı: En büyük mucize meydana gelmiş, Allah onu semâya davet etmiş ve onu huzuruna kabul ederek şereflendirmişti.

217. Bu olayın ayrıntılarına girmeden önce, genel olarak "mucize"den söz etmek yersiz olmayacaktır.

Mucizeler

218. Kur’an-ı Kerim, birçok peygamber hakkında mucizelerden söz eder: Tufan ve Nuh’un Gemisi, ateşin İbrâhim’i yakmaması, Musa’nın asasının yılana dönüşmesi, Ya’kûb’un, oğlu Yûsuf’un bulunduğu yolunda vahiyler alması, İsâ’nın hastaları iyileştirmesi vs. gibi. Kendisinden önceki peygamberler Allah katından bu şerefe erişirlerken, peygamberlerin peygamberi, Hâtemü’l-Enbiyâ olan Muhammed (as) nasıl olur da benzer alâmetlere sahip olmazdı? İslâm tarihi de kendisine bu konuda çok sayıda mucize atfetmiştir.

219. Kur’an, peygamberlerin gösterdiği mucizelere değinirken, bu mucizelerin peygamberlere değil, bizzat Allah’a ait bir fiili olduğunu da hemen peşinden ekler: Allah, onları onurlandırmak ve kutsal görevlerini yerine getirmekte onları kuvvetlendirmek için, ihtiyaç duydukları zaman mucizeleri devreye sokar. Mucizenin kendisi, nedeni bizce kimi zaman meçhul kalsa bile, anormal bir şey değildir. Onu şaşılacak bir şeymiş gibi gösteren, genellikle olayın önce ve sonrasında tanık olduğumuz durumlardır. Kendi içinde meydana gelen bir deprem ya da bir başka gök cismiyle çarpışma ayı ikiye yarabilir. Ama bu olay tam da peygamber böyle bir şeye ihtiyaç duyduğu anda meydana geldiği zaman, biz buna mucize diyoruz. Şayet yeraltındaki bir su kaynağı sığ bir toprak katmanı ile örtülü olsa ve toprak kazılıp burada yeni bir su kaynağı bulunacak olsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur. Ama bu olay, Resulullah (as)’ın ve arkadaşları susadığında meydana geliyorsa, biz bunu mucize olarak değerlendiririz. Sebep ve sonuçları yaratan Allah için hiçbir şey mucizevî değildir. Bu tür olaylardan bazılarını mucizevî sayarken, bazılarında bu özelliği görmeyen yine biziz.

220. Bu tür olağanüstü olaylar sadece Allah'ın gerçek elçileri için değil, ama aynı zamanda, hangi biçimde olursa olsun kendisini zorla benimsetmek gibi bir düşünce taşımayan veliler ve hatta Allah düşmanları için bile söz konusu olabilir. Allah, inananların imanını sınamak amacıyla bu "mucizeleri" gönderir. Ancak, Allah'ın elçilerinden birinin *mucize*'siyle, Allah'ta yok olmuş (fenâ fillah derecesine yükselmiş) bir velinin *keramet*'ini ya da şeytan işi bir *istidrâc*'ı birbirinden ayırt etmek her zaman mümkün ve kolay değildir. İşte mucizelerin önemi buradadır.

221. Öte yandan, kötü niyetli kişilerce ve tabii ki insana özgü imkânlardan yararlanarak gösterilmeye çalışılan *sahte mucizeler* de vardır. Ben burada, tamamen sünnî esaslar çerçevesinde yazılmış *Şerhu'l-Mevâkif fi'l-Akâ'id* gibi bir eserin, bir peygamber tarafından sebep-sonuç ilişkisi dışında gösterilmiş mucizelerin, o peygambere inanan kişilerce teknik imkânlara başvurarak yapılmış olabileceğini de kabul etmekten çekinmediğini belirtmeden geçemeyeceğim.

222. İnsanların kafa yapısı ve anlayışları birbirinden çok farklıdır. Hatice ve Ebu Bekir için hiçbir mucizeye gerek yoktu. Muhammed (as) İslâmî bilgileri onlara açıklamış, onlar da tartışmasız ve tereddütsüz hemen İslâm'ı kabul etmişlerdi. Ömer, aklı başında bir insan olmasına rağmen, sahip olduğu önyargılar İslâm'ın emrettiği şeyleri incelemesine engel olmuş, bununla birlikte, Kur'an'ın bir suresini okur okumaz, derhal önyargılarından sıyrılıp kurtuluşa ermişti. Ali ise henüz on yaşından küçük bir çocuktu; Resulullah (as) ve hanımının namaz kılmalarına bakıp merak ederek, onlara bu "beden hareketlerini" niçin yaptıklarını sormuş, aldığı cevap üzerine, o da Müslüman olmak istemişti. Bu gibi insanlar, ruhen ve mânen yüce kişilerdir. Gönlü ve ufku dar insanlar ise

daha farklı davranırlar. Örneğin, Mekkeli bir müşrik, Resulullah (as)'ı öldürmek için Medine'ye gelir. Muhammed (as) ise ona, bu suikaste nasıl ve hangi amaçla kalkıştığını yüzüne söyleyince, müşrik bunu olağanüstü bir olay olarak görüp, derhal imana gelir. İslâmî bilgiler bu tür insanları yola getirmek için yeterli değildir. Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi dar kafalıların ise gönülleri mühürlenmiştir; en parlak mucizeler bile onları sarsıp etkilemez; inatçı ve sistemli bir muhalefette ısrar ederler. Bugün bile bizi güldüren bu dar görüşlülüğe ve kalın kafalılığa dikkat çeken şöyle bir olay anlatılır: Bir gün müşriklerden biri Resulullah (as)'ın huzuruna girer ve ısrarla mucize isteyerek onu rahatsız eder. Ama gerçekten de bazı mucizelere tanık olduğu halde, iman edeceğine, diğer müşriklerin yanına vararak şöyle der: "Size güvence veririm ki Muhammed çağın en büyük sihirbazıdır; eğer herhangi bir kabileyle aranızda anlaşmazlık çıkacak olursa, Muhammed'den yararlanınız: O size çok büyük mucizeler gösterecektir!" (Bk. yukarıdaki § 190.)

223. Kısacası, kimi insanlar inanmak için hiçbir mucizeye ihtiyaç duymaz, kimileri ise duyarlar; kimileri de vardır ki, mucizeleri açıkça gördükleri halde ikna olmazlar. Denebilir ki, henüz yetersiz ve az gelişmiş insanlar, bir Allah Elçisine iman etmek için mucizelere ihtiyaç duyarlar. Hal böyle olunca, mucizelerin sağlayacağı yararın çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

224. Ben kişisel olarak Allah'ın seçkin kullarının göstermiş oldukları mucizelere kesinlikle inanmakla birlikte, öncelikle *Vâcibü'l-vücûd** olan Allah'a, O'nun elçilerine ve doğruluğu apaçık ortada olan ilâhi tebliğine inanmak gerektiğini düşünmekten kendimi alıkoyamıyorum. Çünkü mucizeler bize bir şeyi *kerhen* kabul ettirmeye çalışan olaylardır; bir tür

zorlamadır. Baskı altında itaatin ise bir değeri yoktur. Kur’an’ın bu konudaki ifadesi çok açıktır.**

225. İslâm Peygamberinin hayat hikâyesini yazan bir kimseyi mucizeler üzerinde daha fazla durmaktan caydıran bir neden daha vardır. Kur’an bize şöyle der:

“And olsun ki Allah’ın Elçisinde sizin için, Allah’a ve Ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı pek çok ananlar için güzel bir örnek vardır.”[266]

Böylece, Resulullah (as)’ın hayatı, Kur’an tarafından, düşünüp aklını kullanan her insan için bir örnek olarak gösterilmektedir. Sıradan insanlar için mucize göstermek mümkün değildir. Filozof Emerson’un şu gözlemi ne kadar güzeldir:

“Allah’a dayanıp güvenmenin (tevekkül) ne kadar erdemli bir davranış olduğu konusunda okuduğum en güzel ifade, Muhammed’in şu hadisindedir: Önce deveni bir iple dizinden sıkıca bağla, sonra Allah’a emanet et.”

Eğer Allah tüm kullarının iyi ve güzel davranışlar sergilemesini dileseydi, onları melekler kadar itaatkâr yaratır, peygamberler göndermesine de gerek kalmazdı. Veya peygamberlerinin dualarını kabul ederek, tüm kafirleri mümin ve müslüman kılardı. Ama onun dilek ve iradesi böyle olmamıştır; Allah, aksine, evreni bir sebepler ve sonuçlar bütünü olarak yaratmış; kendi gönderdiği peygamberlerin de herhangi bir insan gibi emek ve çaba göstermesini istemiş; insanların, bu peygamberlerin çaba ve gayretleriyle elde edilen sonuçlara göre değil de, belli bir durum ve olay karşısında kendi gösterdikleri emek ve çabalara göre bir hüküm vermelerini istemiştir. Tebûk seferinin hazırlıklarına Osman (ra) 30.000 altınla katılmıştı. Kuşkusuz bu övgüye değer bir davranıştı. Ama

Ebubekir (ra)'in getirdiği 500 dirhem gümüş ise ondan çok daha değerliydi. Çünkü, Resulullah (as)'ın, "Evine ne bıraktın?" sorusuna Ebû Bekir'in cevabı, "Sadece Allah'a ve O'nun elçisine duyulan aşk ve muhabbet" olmuştu. Anlaşıldığına göre, servetinin tamamını vermişti. Aynı şekilde, eğer bir peygamber, insan olarak elinden gelen her şeyi yapmasına rağmen bir tek insanı bile imana döndürmeden ölecek olsa, benzer çaba ve gayreti göstererek belli sayıda sağlam müminle karşılaşma şansı bulan bir başka peygamberden daha az değerli bir iş yapmış olmaz. Gayret ve çaba bizden, sonuç ise Allah'tandır. Gerçekten de, Muhammed (as) tüm hayatı boyunca kendisini sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde özenle hazırlamıştır. Örneğin, Bedir savaşı sırasında çevreye keşif kolları çıkarmış ve düşman hakkında bilgi edinmek için binbir çare ve yola başvurmuştur: Düşmanın sayısı, ordusunu oluşturan ana öğeler, komutanların adları vs.; bölgenin coğrafî ve fizikî durumu hakkında, ayrıca kontrol altında tutmak ve gerektiğinde düşmanı mahrum bırakmak için özellikle içme suyu kaynakları hakkında bilgi toplamıştır. Ordusunu araziye yayarak ona, bugünün en iyi komutanının bile daha iyisini veremeyeceği türden, çok açık ve net talimatlar vermiştir. Hatta, sayı ve donanım bakımından üç kat daha üstün olan bir düşmana karşı yapacağı güçleri denk olmayan bu savaş sırasında, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere, Medine yönünde açık bir yolda ve güvenilir bir yerde, çok hızlı koşabilen hecin develeri bulundurmak için gerekli önlemleri almıştır. Bütün bunları yaptıktan ve savaşçılarını ateşlendirip yüreklendiren sözlerle coşturduktan sonra, tenha bir köşeye çekilip, her şeye gücü yeten Allah'ın huzurunda secdeye kapanarak uzun uzun dua etmiştir. İşte uygulamadaki İslâm budur.

226. İzinden gidilebilecek örnek bir kişilik olmasına bir başka örnek de şudur: Bildiğimiz nedenlerden dolayı, Uhud savaşı sürerken, planları alt üst olmuştu; kendisi yaralanmış, ordusu ne yapacağını şaşırarak dağılmıştı. O zaman sahabelerinden birinin kendisine: "Allah'ın şu kafirler ve duygudan yoksun kötüler güruhunu kahretmesi için dua et" şeklindeki telkinine karşılık, Resulullah (as) ellerini gökyüzüne kaldırarak şöyle dua etmişti: "Ya Rabbi! Milletimi doğru yola ilet; zira onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar." İşte İslâm'da örnek alınacak, izinden gidilecek Peygamber, budur.

227. Kur'an'da, gelişmiş insan topluluklarının Allah katında pek basit ve kolay bir şey olan mucizeler peşinde koşmayıp, doğrudan doğruya Kur'an'ın ve Resulullah (as)'ın getirmiş olduğu öğretileri ve bilgileri incelemeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır. Nitekim, Mekke'de nazil olan bir surede bize şöyle denilmektedir:

"Ve onlar şöyle derler: Niçin Rabbi tarafından ona (Muhammed'e) birtakım deliller (mucizeler) indirilmemiştir? (Ey Muhammed!) De ki: "Bu deliller (mucizeler) kuşkusuz Allah katındandır ve kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım." Nasıl olur? Kendilerine okunmakta olan şu Kitab'ı sana indiriyor olmamız onlar için yeterli değil mi? Gerçekten, inanan bir topluluk için bunda (Kur'an'da) bir rahmet ve bir hatırlatma (zikir) vardır."[267]

228. Bu ve diğer bazı nedenlerden dolayı ben, bu mütevazı biyografik eserde mucize konusunu pek az bir biçimde ele aldım ve mucizelerin felsefesinden ve olabilirliğinden bahsetmeye gerek olmadığı kanısındayım. Sahih hadis kitaplarında bahsedilen tarihi olayların her türlü şüpheden uzak olduğunu kabul ediyorum. Ama aynı zamanda, bir öğretinin akla uygun ve mantıklı oluşunun, mucizelerle değil de bizzat

kendisiyle kanıtlanabileceğine inanmaktayım. “Allah için namaz kılmak ve oruç tutmayı gerektiren İslâmî öğreti” ile “ben bir ağaca seslendiğimde o ağaç yerinden sökülüp gelir” ifadesi arasında bir ilişki göremiyorum. Bir ağacın yer değiştirmesi elbette bir mucizedir; ama hareketsiz bir cismin harekete geçmesiyle, kulun Allah kendisinden istediği için namaz kılıp oruç tutmayı görev olarak kabul etmesi arasında kesinlikle hiçbir ilişki yoktur.

229. Muhammed (as)’ın hayatında çok sayıda mucizenin meydana geldiğinden söz edilmiş ve sadece bu konuyla ilgili ciltlerce eser kaleme alınmıştır. Ben, aydınlatma amacıyla bunlardan sadece birkaçını belirteceğim. En güvenilir siyer kitapları bunlardan bahsetmişlerdir. Bunlardan bazıları Kur’an’da, bazıları da bu olağanüstü olayların görgü tanığı durumundaki sahabelerin anlattıklarına dayanan hadislerde bildirilmişlerdir.

230. Örneğin, müşriklerden biri Muhammed (as)’e şöyle dedi: “Eğer benim ölmüş olan kızımı diriltirsen senin dinini kabul ederim.” Kızın mezarının başına varan Resulullah (as) onu çağırınca, kız “Buyur Ya Resulullah (as)!” diyerek mezardan çıktı. Resulullah (as) kendisine: “Yeryüzünde ana-babanla birlikte yaşamayı ister misin?” diye sorunca, kız şöyle dedi: “Hayır, zira öte dünyada ana-babamdan çok daha iyi bir şeyle karşılaştım.” Daha sonra kız tekrar mezara döndü. Muhammed (as)’ın hayatında bu türden en az iki mucize olduğu bilinmektedir.

231. Bir çocuk doğuştan dilsizdi. Yıllar sonra, dertli ana-babası onu Resulullah (as)’ın huzuruna getirdiler. O da çocuğa hitaben şöyle sordu: “Ben kimim?” Çocuk şu cevabı verdi: “Şehadet ederim ki sen Allah’ın Elçisisin!” Ve çocuğun hastalığı tamamen iyileşti.

232. Bir gün Mekke’deki güreş şampiyonlarından biri ona: “Ey Muhammed! Eğer benim sırtımı yere getirirsen, işte o zaman senin dinini kabul ederim.” Söylenildiğine göre bu güreşçi o kadar güçlü idi ki, bir postun üzerine çıkıp etrafındakiler onu çekseler, post yırtıldığı halde bu şampiyon yerinden kımıldamazdı. Resulullah (as), onu art arda üç kez tuş etmiştir. (Bk. yukarıda geçen § 190.)

233. Bir başkası ona şöyle dedi: “Eğer şurada duran ağaç buraya gelirse, senin dinini kabul ederim.” Muhammed (as) ona şöyle dedi: “Peki, git ve ağaca ‘Muhammed seni çağırıyor’ de!” Gerçekten de ağaç Resulullah (as)’ın yanına kadar geldi, sonra onun isteği üzerine, daha önce bulunduğu yere döndü.

234. Başka bir gün, Mekke’nin ayak takımından bazı kimseler kendisinden, eğer gerçekten Allah’ın elçisi ise, gökyüzündeki Ay’ı yarmasını istediler. Muhammed (as) o sırada dolunay evresinde bulunan Ay’a işaret etti ve o da hemen ikiye yarıldı. İki parça, herkesin gözü önünde birbirinden uzaklaştı, bir süre sonra da tekrar birleşti. “Ay’ın yarılması” mucizesi konusunda, Ay yuvarlağının uydu aracılığıyla çok yakın mesafeden çekilmiş fotoğraflarında, Ay’ın yüzeyinde yukarıdan aşağıya doğru ve ayın tam ortasında uzun bir çatlak izi görüldüğünü hatırlatmakta yarar vardır. Bu çatlak yaklaşık bir mil (binaltıyüz metre) genişliğindedir ve Amerikalılar buna “Radley Rille”[268] adını vermişlerdir. Apollo-15 ekibi tarafından bu çatlak hakkında yapılmış olan derin araştırma sonuçları, *The Guardian* gazetesinin yol açtığı endişe yüzünden, muhtemelen kamuoyuna açıklanmayacaktır. Gazetede yer alan haber-yorumda, Müslümanların daha şimdiden bu fotoğrafa dayanarak, bunun İslâm Peygamberine atfedilen “Ayın yarılması” mucizesinin gerçekliğine dair bir kanıt olduğunu ispata çalışmalarından

duyulan kaygı dile getiriliyordu. Acaba bir gün gelecek Müslüman astronotlar, bilimsel araştırmaları yeniden başlatacak ve bu çatlağın asıl nedenine ışık tutacak, böylece bu çatlağın "Ayın yarılması" mucizesinin meydana geldiği çizginin bir parçası olarak görülüp görülmeyeceğini söyleyecekler midir?

235. Bir savaş sırasında, sahabelerinden biri yüzüne bir darbe almış ve gözü yuvasından fırlamıştı. Çıkan gözünü Resulullah (as)'a getirdi. Onu yerine koyunca, adam bu iki gözüyle daha iyi görmeye başladı.

236. Medine'ye geldiğinin ilk aylarında Resulullah (as), mescitte hutbe okurken sırtını bir hurma ağacının kütüğüne yaslardı. Daha sonra, bir marangoz kendisine bir kürsü (minber) yaptı. Resulullah (as) bu kürsüye ilk kez çıktığında, orada hazır bulunan bütün cemaat, bir kenarda terkedilmiş duran hurma kütüğünden gelen iniltileri duydular. Resulullah (as) minberden inerek kütüğü okşadı ve tıpkı sakinleşen bir çocuk gibi, iniltisi yavaş yavaş dindi. Bunun üzerine Resulullah (as) ona sordu: "Eğer istersen, hutbelerimi okurken yine sana dayanmaya devam edeyim, ama şayet istersen, seni Cennet'e dikerim." Kütük, Cennet'e gitmeyi tercih etti.

237. Karanlık ve yağmurlu bir gecede, Resulullah (as), evine dönmek için çok uzun bir yol kat etmesi gereken sahabesine bir değnek vermiş, ve bu değnek adamın geçtiği zorlu yolu bir lamba gibi aydınlatmıştı.

238. Birçok kez, az miktardaki yiyecek, yine çok az miktardaki su, çok sayıda insana yetmiştir. Resulullah (as), çoğu kez, olacakları önceden haber vermiştir. Kendisinden çok uzaklarda cereyan eden olaylarla ilgili anlattıkları da her zaman doğru çıkmıştır.

239. Konuya bir son vermek üzere Kur'an'dan da söz etmek isterim. Bizzat Kur'an'ın "Arapça konuşan"lara hitaben, "Küçücük bir bölüm,

birkaç satırlık bir sûre biçiminde de olsa, haydi siz de bunun bir benzerini meydana getirin ve bunun için de bütün insanları ve cinleri yardıma çağırın" biçimindeki meydan okuması, onun taşıdığı mucizevî özelliği kanıtlamaktadır. Nitekim onun bu meydan okuyuşu, ondört asırdır cevapsız kalmakta devam ediyor.

240. Bu konuda daha birçok örnek vardır, ama biz hepsinden bahsedecek durumda değiliz. Acizane kanaatime göre, Muhammed (as)'ın insanî çaba ve gayretleri, bizim için, Allah'ın onun uğruna yarattığı insanüstü mucizelerden daha öğretici ve bilinmesi daha yararlı şeylerdir. Muhammed (as)'ın bıraktığı ilâhî mesaj bizi daha çok ilgilendirmektedir; onun uyguladığı yöntemi incelerken, kendi döneminde yaşayan kimseleri bu mesajın doğruluk ve gerçekliğine ikna etmek için başvurduğu mucizelerin ikinci planda kaldığı görülür. Ben, bu kitapta onun asil hayatındaki bazı görünüşleri dile getirmeye çalıştım; İslâm Peygamberi'nin mucizelerinin felsefî yönünü ve tarihe mal olmuş ayrıntılarını incelemek isteyenler için, Seyyid Süleyman Nedvî'nin Urduca yayınlanmış olan ve bir cildi tamamen Resulullah (as)'ın hayatını konu edinen anıtsal eserini tavsiye edeceğim (Bk. *Sîretu'n-Nebî*, yay. Dâru'l-Musannifîn, A'zamgarh, U.P., Hindistan).

İsra ve Mirac Yahut Allah'a Doğru Yükselme

241. Konuya girmeden önce, *İsra* ve Mirac deyimleri ile ilgili birkaç söz söyleyelim. *İsra*, kelime anlamı olarak, "birisini geceleyin seyahat ettirmek" anlamına gelir. Bu deyim Kur'an'ın 17. suresinin ilk ayetinden alınmıştır ve gerçekten, sözünü edeceğimiz olay bir gece esnasında meydana gelmiştir. Mirac deyimi ise, yukarıya ya da yükseğe çıkmaya yarayan alet, *merdiven* anlamına gelir. Kimileri, kanaatimizce haksız olarak, bu iki deyimle birbirinden farklı iki ayrı olayın

kastedildiğini ifade etmişlerdir. İslâm edebiyatında her iki deyim de Muhammed (as)'ın hayatındaki o büyük olay için kullanılmıştır: Allah, dinini yaymak için gönderdiği Elçisini yeryüzünde yapmış olduğu faaliyetlerinden dolayı onurlandırıp ödüllendirmek isteyerek onu göklerdeki kendi katına davet etmiş; Resulullah (as), O'nun huzuruna kabul edilip kendisiyle ilâhî anlamda sohbet ettikten sonra, son nefesini vermeden önce onbeş yıl kadar daha yaşayacağı yeryüzüne dönmüştür. Yüce Yaratıcı'nın yaratılan varlıkların en mükemmeli olan insanla buluşmasının en yüksek ve seçkin durumunu dile getirmek için, farklı dinlerden bilginler çeşitli deyimler kullanmışlardır: "Allah ile birleşme ve bir olma hali", "insanın tanrısallığa katılımı", "Allah'ın insan bedenine girmesi" (hulul) vs. İslâmî anlayış, Allah'a olan saygı ve hürmeti, alçakgönüllülük ve haddini bilirliği ve nihayet sahip olduğu edep duyguları nedeniyle, bir hulul ya da O'nunla bir kaynaşma olmaksızın, ancak *İnsan* denen varlığın Allah katına yücelmesinin söz konusu olabileceğini öngörmektedir: Allah, Allah olarak kalırken; insan, Allah'a ne denli yakın olursa olsun, Allah'ın berisinde, yine insan olarak kalmaktadır. İnsan"*fenâ fi'llâh*" derecesine ulaşarak Allah'ta yok olabilir. Yani, "sadece Allah'ın vahiyle bildirdiği emir ve buyruklarına uygun bir hayat sürmek için kendi nefsanî arzu ve heveslerinden vazgeçebilir. Allah'ın, Sevgili Elçisi ve İslâm Peygamberi Muhammed (as)'i onurlandırmak için hazırladığı ve İsra ile aynı anlama gelen bu Mirac mucizesi, haklı olarak, İslâm aleminin belli başlı şöhret ve gurur nedenlerinden birini oluşturur. Bu olaydan duyulan coşku, doğal olarak, yüzyıllar boyunca vaizlerin dillerinden ve yazarların kalemlerinden dökülüp durmuştur. Olayın temelinde yatan güvenilir ve sahih gerçekler, daha sonraları nitelikli edebî ürünlere dönüştürülmüş ve uluslararası

önem kazanmışlardır. Örneğin, Endülüslü Hıristiyanlar, bütün Avrupa'yı baştan başa dolaşan Mirac'la ilgili halk arasında yaygın anlatımları Latinceye tercüme etmişlerdir. Daha sonraları *Binbir Gece* masalları da aynı yolla Avrupa'ya yayılmıştır. Mirac'ta Cennet ve Cehennem'i ziyaretle ilgili olarak Resulullah (as)'ın yaptığı tasvirler, Avrupalı şairlerin ilgisini çekmiş ve kimi zaman bu anlatılanların halkın gözünden düşürülmesi için onların hayal güçlerini coşturmuştur. Örneğin Dante, *İlahî Komedi* (Divina Comedia) adlı eserinde bu konuya geniş bir yer vermiş ve o sığ ve küçük aklıyla, İslâm Peygamberi'ni (haşa) sapıklıkla itham ederek, insanın güzel duygularının hayal etmeyi bile uygun bulmadığı bir konuma mahkûm etmeye çalışmıştır. Bir insan ne denli yüce ve soylu olursa, kıskanç düşmanları da ahmaklık derecesinde o denli sert ve zehir kusucu olurlar. Ama herkes, Allah'ın huzurunda bireysel olarak yaptıklarından sorguya çekilecektir.

242. Mirac ile ilgili gerçek ve aslına uygun anlatımları asla eğlendirici turistik bir öykü gibi değil de, irşat edici ve bilgilendirici olaylar olarak okumak gerekir. Kişisel anlayış ve yorumlar çok farklı olabilir. Nitekim, Kur'an-ı Kerim ve güvenilir hadislerde verilen ayrıntılı bilgilere dayanan Mirac ile ilgili çeşitli eserlerin iyiler ve daha az iyiler biçiminde derecelendirilmesi de buradan kaynaklanmaktadır.

243. Bu iki sınıfı birbirinden ayırt etmek için, önce karşılıklı hoşgörü daha sonra da Allah'ın bize hakikati göstermesi için açık yüreklilikle sürdürülecek kişisel bir araştırma gerekmektedir.

244. Hiçbir iddia içerisinde bulunmaksızın, benim izlediğim araştırma yöntemi şu olmuştur: Daha ilkokul çağımdan itibaren bu konuyu düşünmeye başlamıştım. Coğrafya derslerinde bize dünyanın bir portakal gibi küre biçiminde olduğu öğretilmişti. Daha sonraları, klasik

dönem Müslüman coğrafyacılarının eserlerinden öğrendiğime göre, dünya yumurtanın sarısı gibiydi ve atmosfer de, tıpkı yumurtanın akı gibi onu kuşatmaktaydı. Hepsi birlikte, gökyüzünü oluşturan bir kabuk içerisine yerleştirilmişti. Aynı öğrenciler, din derslerinde, Allah'ın bir ve tek olduğunu, O'nun evrenin Yaratıcısı ve tek Sahibi olduğunu, Taht'ının (=*Arş*) gökyüzünde olduğunu öğreniyorlardı. Bizler sadece kendi üzerimizdeki gökyüzünü görürüz. Alemlerin Sahibi olan Allah'ın Zât'ına karşı duyulan saygı, hiç kuşkusuz gökyüzündeki tahtın (Arş'ın) asla ayaklarımızın altında olmasını değil, başımızın üstünde olmasını gerektirir. Peki ama İlahi Arş'ın bulunduğu bu gökyüzü neresiydi ? Kuzey kutbunda bizim üzerimizde bulunan gökyüzü, Güney kutbundakiler için ayaklarının altında kalmaktadır. Henüz genç bir çocukken çevremdekilere bu konuda yönelttiğim sorulara aldığım cevap, bu konuları "düşünmenin bile" küfre götüreceği şeklindeydi! Acaba insanın iki kişiliğe sahip olup, bazı şeylere hiç anlamaksızın inanması ve bazılarını da başka alanlara uygulamaksızın anlayıp öğrenmesi mi gerekiyordu? Görünüşte susup kalmıştım ama içten içe de kaynayıp duruyordum. Bu kaynama, yaşımın ilerlemesiyle ve üniversite öğrencisi olarak bilgilerimin artmasıyla daha da şiddetlendi.

245. Diğer olayların yanı sıra, kişisel deneyimlerim, beni sakinleştiren ve çok büyük bir önem taşıyan şu küçük gerçeği bana öğretmişti: Aynı soru iki öğrencinin aklına aynı anda takılır; aynı öğretmenin cevabı birini tatmin ederken diğerini etmez. Ben Hukuk fakültesinde profesörken aynı olay benim de başıma gelmişti. Felsefe profesörü bir meslektaşımla birlikte, bir zamanlar öğrencisi olduğumuz ve İlahiyat alanında önde gelen bir profesörün yanına gitmiştik. İkimizden biri İlahiyat profesörünün verdiği cevaptan tatmin olurken, diğeri hiç de memnun

kalmamıştı. Meslektaşımı anlayışsızlıkla suçlamak yerine, kendisine, en azından güzel kişisel ilişkilerimizi koruyabilmek için karşılıklı hoşgörü tavsiyesinde bulunmuştum.

246. Resulullah (as)'ın Mirac mucizesinin incelenmesi, beni Kur'an'a göre Allah anlayışını incelemeye de yöneltti. Kur'an'da insanın köle ('abd) ve Allah'ın Hükümdar olarak tanımlanmış olması çok dikkatimi çekti. Kuşkusuz, insan topluluklarının ürünü olan dillerimiz, ilâhî nitelikli Mutlak Kudret ile Allah karşısındaki insanî zaaf ve güçsüzlük arasındaki büyük zıtlığı bundan daha çarpıcı bir biçimde ifade edecek bir kavram bulamazdı. Allah, Varlığı Zorunlu (*Zât-ı Vâcibu'l-Vücûd)*, ezelden beri kendiliğinden var olan, her yerde hâzır ve nâzır, ve her birimize şah damarımızdan daha yakın olandır. Ayrıca O, her türlü fiziksel ve aklî algılamanın ötesinde (*mâ verâ'u'l-idrâk*) bir varlıktır. Onu tanımlayıp tasvir etmek, insanlara O'ndan bahsetmek için, dilin tüm imkânlarından yararlanmamız dışında ne yapabiliriz? Kur'an, bu durumda kullanılabilecek benzetme ve mecazları daha da ileri götürmüştür: Allah *Melik*'dir. Bir hükümdar olarak, O, bir takım hazinelere (*hazâ'in*), ordulara (*cünûd*), bir ülke ya da hükümdarlık alanına *(mülk, melekût*), bir taht'a (*Arş*), bu taht'a çıkmak için bir *kürsü*'ye, bir başkente *(Ummu'l-Kurâ*, Mekke'nin bir diğer adı) ve bir saraya (Beytullah) sahiptir. Hatta tebaasından ve kölelerinden biat almak -ve istediği şeyleri yapmak- için elleri (*Yedullâh*, *Yedâhu*) bile vardır. Hadiste, ayrıca parmaklardan da (*esâbi'*) bahsedilerek, insanın kalbinin, onu iki parmağı arasında tutan Allah tarafından evirilip çevirildiğinden[269] ve bambaşka bir biçime sokulduğundan söz edilir. Resulullah (as), Beytullah'taki, yani Ka'be'deki Haceru'l-Esved'i (Kara Taş), kelime anlamı "(Allah'a) yönelen kimse" demek olan "hacı" tarafından Allah'a gösterilen bağlılık

ve sadakat yeminini (*biat*) kabul etmek üzere (*istilam*) Allah'ın sağ eli (*Yemînullah)* olarak tasvir etmiştir. Ayrıca, hükümdarlar resmi törenler sırasında halkın içerisinde yaya yürümezler. Tahtırevanına kurulur ve güçlü hizmetçiler O'nu omuzlarında taşırlar. Kur'an'da Allah'tan bahsedilirken bu benzetme yapılmakta (69/17) ve ilâhî Taht'ın (*Arş-ı Azam*) adeta bir tahtırevan gibi, sekiz melek tarafından taşındığı belirtilmektedir.

247. Kur'an'da bu tür benzetme ve mecazlar kullanıldığına göre bunun mübah olması gerekir. İzin verilmeyen ve küfre götürücü sayılan ise, bu benzetmeyi ve mecazi anlamı aşırıya kaçırmak ve örneğin Allah'ın beş parmağı olup olmadığını, her parmağında bir tırnağın olup olmadığını, tırnağın deriye bitişik ve derinin kas, damar, kan, kemik vs. gibi kısımları olup olmadığını düşünmektir. Böyle düşünmekten Allah'a sığınırız.

248. Tasvir edilmesi mümkün olmayan şeylerin, saygı sınırları içerisinde kalacak sıkı bir zorunluluk içerisinde ifade edilmesi ve sınırların aşılmaması gerekir. Bu halde, hükümdar olarak, Allah'ın Taht'a (Arş) sahip olduğuna inanmak gerekir; ama, bu tahtın sadece resmi törenler vesilesiyle kullanıldığını; bu Hükümdar'ın boş vakitlerini yakınlarıyla geçirdiği, yatıp uyuduğu vs. özel daireleri olduğunu düşünmek de gülünç olacaktır. Ayrıca, Taht'ın şekli ve bulunduğu yeri sormaktan da kaçınmak gerekir. Zira Kur'an'da "Taht" (*Arş*) kelimesi, yarattığı kullarının karşısında Allah'ın mutlak kudretini tasvir etmek için kullanılmıştır; insanın bu dünya hayatında tanıyıp bilebildiği ve sadece maddî araçlarla yapılan bu tasvir, maddî olmayan ve insan akıl ve idrâkinin ötesindeki Allah'ı tanımlamakta yetersiz kalacaktır. Eğer böyle bir yaklaşım tarzı benimsenmezse, bu kez bilimsel araştırmalarında hiç

şüphesiz samimi oldukları halde, bazen insanî mantıklarının aşırılıkları yüzünden yanlış yollara sapan bir kısım Mutezile bilginlerinin ve diğer Müslüman düşünürlerin işledikleri hatalara düşülecektir.

249. Acizane görüşüme göre, Allah nasıl tasvir ediliyorsa *Mirac*'ı da o şekilde tasvir etmek gerekir: Kur'an ve Hadis'te açıkça ifadesini bulan anlatımlara inanmak ve öte dünyaya ait alemlerin söz konusu edildiğini ve insan hayal gücünün hissedip de ifade edemediği şeylerden bahsedildiğini göz ardı etmemek gerekir. Önemli olan içeriktir, yani insanın Allah'a yükselişidir, yoksa bunun şekli, "nasıl" ve "nerede" olduğu değil. Bu, tamamen manevî âlemde cereyan etmiş bir olaydır ve onu, coğrafî ve turistik anlamı içerisinde değil, tasavvufî boyutu içerisinde ele almak gerekir.

250. Kuşkusuz mizaç ve yaratılışlar birbirinden çok farklıdır: *Mirac*'ın ertesi günü, Ebû Bekir henüz Resulullah (as)'ın başından geçenleri onun ağzından dinleme fırsatı bulmadan önce, bazı müşrikler kendisine şöyle sormuşlardı: "Dostunun anlattığı şu yeni olay hakkında, yani gökyüzüne götürüldüğüne ve Allah tarafından kabul edildiğine dair sözleri hakkında ne düşünüyorsun?" Ebû Bekir şöyle cevap verdi: "Onun söylediği her şeyin doğru olduğuna inanıyorum." Nakledildiğine göre, İslâm'ı yeni kabul etmiş olan bir grup insan, bu olayın büyüklüğüne dayanamayıp dinden çıkmışlardır. Yine anlatıldığına göre, Ebû Zerr, bu olaya tüm kalbiyle inanmakla birlikte, daha ayrıntılı bilgi almak için bazı sorular sormaktan da kendini alamamıştı: "Allah nasıldı? O'nu nasıl görebildin" vs. gibi. Dediğimiz gibi, türlü türlü mizaç ve yaratılış vardır.

251. Büyük siyer bilgini İbn Hişâm'ın açıkladığı bir olayla bu giriş bölümünü bitirelim: Vahiyler, Resulullah (as)'a her çeşit vesile ile ve değişik biçimlerde geliyordu. Ancak Hira mağarasında kendisine gelen

ilk vahiy, Resulullah (as) uyuduğu sırada, rüyada iken gelmişti. Bu duruma şaşırmamalıyız. Zira alışılmadık ve tuhaf bir olay ilk kez meydana geldiğinde hissedilen sarsıntı, insan kalbinin tahammül edemeyeceği kadar büyüktür. Bu tür olaylara tamamen yabancı bir kimsenin semavî yaratıklarla temas kurması kolay değildir: Bu duruma tedricen alışması gerekir.

Mirac'la İlgili Ayrıntılar

252. Zurkânî'ye göre, birbirinden az ya da çok farklı rivayette bulunan en az 45 sahabe bize *Mirâc* olayı hakkında bilgi vermiştir. (Hz. Aişe gibi, henüz pek genç oldukları için, vukuundan hemen sonra olayın iç yüzünü kavrayamayanların anlattıklarını da küçümsememek gerekir. Zira daha sonra Resulullah (as)'ın hanımı olması dolayısıyla, doğrudan doğruya Resulullah'la ilgili ayrıntıların sorulabileceği en uygun kişi idi. Ayrıca Resulullah (as) onun zekâsını, entelektüel merakını ve ilime düşkünlüğünü yakından biliyordu (Bk. Buhârî, 3/35). Öte yandan, olayı anlatanların çokluğu, özellikle *mirâc* sırasında yaşanan olaylarla ilgili olarak bazı farklı durumların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. İbn Kesîr, bu farklılıkları *Tefsir*'inde göstermiş ve bunlardan birinin diğerine tercih edilmesinde gözetilecek fıkhî görüşlerini de belirtmiştir. Biz, genel olarak onu esas almaktayız. Ama önce olayları Buhârî'nin ifadesine dayanarak özetleyelim:

253. Bir gece, Resulullah (as) henüz yatağına yatmıştı.[270] Kendisini uyku ile uyanıklık arasında hissettiği bir sırada Cebrâil gelip Resulullah (as)'ın göğsünü yardı ve kalbini yıkadı. Daha sonra kendisine Burâk adında, oldukça gösterişli bir binek hayvanı takdim etti ve birlikte, Ka'be'den doğruca birinci semaya doğru çıktılar. Koruma görevlileri kapıyı açtılar ve Resulullah (as) orada kendisini karşılayan Adem (as) ile

karşılaştı. Daha sonraki ikinci semada iki kuzen olan İsa ve Yahya (as) vardı. Sonra sırasıyla üçüncü semada Yusuf (as)'la, dördüncü semada İdris (as)'le, beşinci semada Hârun (as)'la, altıncı semada Musa (as) ile ve yedinci semada da, arkasını *Beytu'l-Ma'mûr* mescidinin duvarına yaslayıp dinlenen İbrahim (as)'le karşılaştılar. (Görünüşe bakılırsa, Kur'an'ın 17. sure 1. ayetinde adı geçen "en uzaktaki mescit" (Mescid-i Aksâ) burası olsa gerektir). Daha ilerde, sınır "Sidre" ağacı ile (bk. Kur'an, 53/14) belirtilmişti. Cebrail (as) şöyle dedi:

"Ben bu sınırın ötesine geçecek olursam, ilahî tecellî gereği yanarım, ama sen davetlisin, ilerle!"

Cebrail (as), sınır görevi üstlenen Sidre ağacından sonra İlâhî Huzur'un eşiğine varıncaya dek izleyeceği yolu kendisine tarif etti. Yolda Muhammed (as) önce, ilahi hüküm ve kararları yazan kalemlerin (günümüzün deyimiyle, sekreterlik bürosundaki daktiloların) çıkardığı gürültüyü işitti. Daha sonra, Kur'an'ın ifadesiyle (Necm: 53/9), aralarında sadece bir yayın iki ucu hatta daha az bir mesafenin kaldığı İlâhî Makam'a vardı.[271] Burada, Muhammed (as), namazın tahiyyat bölümünde okuduğumuz şu duada bulundu:

Et-Tahiyyatu li'llahi ve's-Salevâtu vet'-Tayyibâtu

Kutsanmış, saf ve içten gelen salât ve selâmlar Allah'a aittir!

Allah, bu duaya şöyle karşılık verdi:

Es-Selâmu aleyke eyyuhe'n-nebiyyi ve rahmetullahi ve berakâtuh.

Ey Nebî! Selâm da, Allah'ın rahmet ve tüm bereketleri de senin üzerine olsun!

Muhammed (as) şöyle karşılık verdi:

Es-Selamu aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn

Selâm bizlerin ve güzel davranışlarda bulunan Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun!

Daha sonra, Kur'an'ın ifadesiyle (Necm: 53/10), "Allah Kulu'na (Muhammed'e) vahy etmek istediği şeyi vahy etti ve daha önce Musa (as)'ya on emri (Evâmir-i Aşere) verdiği gibi, oniki emri vahy etti; bu konuya ilerde tekrar değineceğiz. Hadis'e göre Allah, kendisinin birliğine iman eden ve Muhammed'i resul olarak kabul eden bütün Müslümanların, eğer günahları varsa Cehennem'de bir süre cezasını çektikten sonra kurtulacaklarını vaat ederek, Muhammed (as)'i çok cömert bir biçimde onurlandırmıştı. Daha sonra Allahu Tealâ, Arş-ı A'lâ'daki Hazinesinden Kur'an'ın ikinci suresinin (Bakara) son iki ayetini çekip çıkarmış ve onları bu yolculuğun bir anısı olarak kendisine hediye etmiştir. Nihayet Allah, günde beş vakit namazı farz kılmıştır. (Aslında bu rakam 50 idi, ama daha sonra, dönüş yolculuğu sırasında Musa'nın tavsiyesi üzerine, sayının azaltılmasını istemek için İlâhî Eşiğe tekrar varmış, sonunda bu rakam, her biri on vakit yerine geçmek üzere beşe indirilmiştir (Krş. En'am Suresi: 6/160). Bu arada Cebrail kendisine Cennet'i, oradaki nimetleri ve bu nimetlere layık görülen insanların mutlu hallerini; aynı şekilde Cehennem'i ve orasının korkunç hallerini ve bu hallere layık görülen insanların hallerini göstermiştir. Sonra gökyüzünden inilip, tüm eski peygamberlerin kendisini karşıladıkları ve kılacakları namaz için imamlık yapmasını istedikleri Kudüs'e varmışlardır (Zira artık onların kutsal görevleri sona ermiş, oysa onunki yeni başlamaktaydı). Buharî'de yer alan bu hadise göre, daha sonra Mekke'ye dönülmüş ve Muhammed, kendisini Ka'be'nin avlusunda bulmuştur.

254. Hz. Resulullah (as)'ın sahabelerinin aklına da birçok soru takılmıştı. İşte bunlarla ilgili bazı hatıralar:

255. Kendisine "Allah'ı gördün mü?" diye soran Ebû Zerr'e, Resulullah (as) şöyle karşılık verdi: "O bir nûrdur, onu nasıl görebilirim?" Hz. Ayşe de bu konuyla ilgili olarak öğrencilerine şu cevabı veriyordu: Kur'an'a göre "insanın bakışları Allah'a erişemez" (En'am: 6/103); ve "Allah bir kimseyle ancak vahiy yoluyla ya da bir perde arkasından konuşur" (Şura: 42/51). "O'nu bir defasında da Sidre-i Münteha'nın yakınlarında gördü" (Necm: 53/13-14) ve "Kuşkusuz O'nu apaçık ufukta gördü" (Tekvîr: 81/23) ayetlerine dikkati çekildiğinde ise, Hz. Ayşe şu açıklamayı yapmıştır: "Resulullah (as) burada Cebrail'in söz konusu olduğunu ve O'nu Allah değil de bir melek biçiminde görmüş olduğunu söylemiştir."

256. Resulullah (as)'ın Mekke'den Kudüs'e ve oradan da gökyüzüne mi yükseldiği, yoksa Mirac dönüşü sırasında mı Kudüs'e uğradığı konusunda ihtilaflı rivayetler vardır. Kudüs'e uğrayışın dönüşte gerçekleştiği rivayetini benimseyen İbn Kesîr gibi bir kısım yazarlar, örneğin şu tür delillere dayanmaktadırlar: Muhammed (as)'ın Allahu Teala ile göklerde buluşmasının ardından, önceki peygamberlerin kendisini kutlamak için karşılamaları, ve artık ilahi görevlerinin sona ermiş olması nedeniyle ondan kendilerine *imam* olmasını istemeleri normaldir. Bu ilim adamları, "Allah'ın kulunu *Mescid-i Haram*'dan (Kabe) en uzak mescide (*Mescid-i Aksâ*'ya), Kudüs'e götürdüğünü" ifade eden ayete (İsra: 17/1) dikkatleri çekildiğinde, Kur'an'a göre (Rum: 30/3) Filistin'in Resulullah (as) için "en yakın ülke" (Edne'l-Arz), sınırdaş memleket, Arabistan'ın hemen yanı başındaki komşusu olarak nitelendirildiği, bu durumda, en uzak mescidin en yakın ülkede

bulunamayacağı cevabını verirler. Yine bu ilim adamları en uzak mescidin (İsra: 17/1), meleklerin sürekli ibadet halinde bulunduğu semavî bir mescit olduğu kanısındadırlar.[272] Ka'be ile bu semavi mescit arasındaki eksene Resulullah (as)'ın bir başka hadisinde de dikkat çekilmiş ve Ka'benin tam olarak bu semavi mescidin altında bulunduğu, başka bir deyişle, bu mescitten bir taşın atılması halinde Ka'be'nin damına düşeceği bildirilmiştir.

257. Bu semavi yolculuğu, Kur'an "Sana gösterdiğimiz o görüntüleri (rü'ya) ancak insanları sınamak için meydana getirdik" (İsra:17/60) şeklinde nitelendirmektedir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz Buhari'den nakledilen hadiste, Resulullah (as)'ın dönüş yolculuğu sırasında uyandığında, kendisini Ka'be'nin avlusunda bulduğunu görmüştük. Bu konuda daha farklı düşünen Taberî ve Râzî şöyle derler: Eğer sıradan bir rüya söz konusu olsaydı, Mekke'li müşriklerin isyan edip ona yalan isnat ederek başkaldırmaları için bir neden olmazdı. Ancak müşriklerin karşı çıktığı şeyin bir rüya düşüncesi değil de, Allah'ın, kendilerinin düşmanı olan Muhammed'i, daha büyüğü hayal edilemeyecek övgü ve şereflerle kabul etmesi olduğu da düşünülebilir. Bu arada, peygamberlerin gördüğü rüyaların uyanıklık halinde başlarından geçenlerden daha az değerli olmadığını da hatırlatalım. Muhammed (as)'e Hira mağarasında iken gelen ilk vahiy rüya halinde vuku bulmuştu. Kur'an'a göre İbrahim (as) çok sevgili biricik oğlunu kurban etme konusundaki ilahi buyruğu bir rüyada almıştı (Saffat: 37/102-105). Tevrat'a göre, Yakup (as) da, Allah'ı gördüğü bir rüyaya nail olmuştu (Tekvîn 28/12). Süleyman (as)'a da Allah, rüyada iken görünmüştü (Hükümdarlar I, 3/5, 9/2). Bu arada, Buhari'nin ifadesiyle, Resulullah

(as)'ın bizzat nitelendirdiği bu halin uyku ile uyanıklık arasında olduğunu da göz ardı etmeyelim.

258. Mi'racın uykuda mı yoksa uyanık iken mi cereyan ettiği hususu daha ilk günlerden itibaren tartışma konusu edilmiştir. Ibn İshak, Resulullah (as)'ın hanımı Ayşe'ye göre, Mi'rac'ın uykuda iken olduğunu nakleder (Bu konuda Suheylî'nin *Ravz* adlı eserine ve Taberi ile İbn Kesîr'in de Kur'an tefsirlerine vs. müracaat ediniz). Ayşe (ra), "Onun bedeni asla gözden kaybolmadı, onun ruhu nakledildi" diyerek, bu konuda ısrar eder. Resulullah (as)'ın kayınbiraderi ve vahiy kâtibi Mu'aviye de aynı görüştedir. İbn el-Kayyım'a göre (*Zad el me'ad*), Hasan el-Basrî de aynı kanıdaydı. İbn Kayyım'ın kendisi de, bu semavi yolculuğun uyanıkken ama ruhen cereyan ettiğini söylemeyi yeğlemektedir. Sonraki kuşaklardan (Müteahhirîn'den) Şah Veliyyullah Dihlevî, aklî ilimlerle tasavvufî ilimleri bir araya getirmekle ünlüydü. Ona göre Mirac bedenen cereyan etmiş, ama o sırada beden ruhun niteliklerini taşır bir halde bulunmuştur. Kuşkusuz, Mi'rac'ın tamamen bedensel bir olay olduğunu ve bunun uzayda fiilen meydana gelen bir yer değiştirme olduğunu söyleyen başka kimseler de vardır.

259. Daha önceki dönemlerde yaşamış olan ve Mi'rac'ın fiilî bir yer değiştirme olduğunda ısrar eden bilginlere sonsuz saygı duymakla birlikte, ben kendi kendime, bu yer değiştirme olayının Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olma sıfatına ters düşüp düşmediğini sorarım. Kur'an'da Allah bizzat şöyle açıklamaktadır: "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kaf: 50/16). Bir başka ayette ise: "(Can boğaza geldiği zaman, hastaya) biz sizden daha yakınızdır" (Vâkı'a: 83-85). "Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok

olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir" (Mücâdele: 58/7). Kısaca, biz nerede isek O da oradadır (Hadid: 57/4, Mücâdele: 58/7). Aynı mealde daha birçok ayet vardır. Şayet Allah'ın bizimle ve bize çok yakın olmadığı ve O'nu gökyüzündeki Arş'ı üzerinde aramak gerektiği öne sürülürse, bu anlayış Allah'ın Arş'tan, Arş'ın göklerden, göklerin de bu kâinattan daha küçük olduğu anlamına gelir ki, Allah böyle düşünmekten bizi korusun!

260. Olayları kendi konumları içerisinde değerlendirmek en iyisidir. Bu yorum ve hüküm çıkarmalardan hiçbiri Resulullah (as)'den kaynaklanmadığı ve Resulullah (as) de bu konuyla ilgili olarak hiçbir açıklamada bulunmadığı, dahası, Resulullah (as)'ın ashabının da bu konuda farklı görüşlere sahip olmaları nedeniyle, söz konusu ihtilaflar burada herhangi bir kimse ya da grubu sapıklık ya da Ehl-i Sünnet yolundan sapma gibi ithamlara yol açmamalıdır. Herkes Allah'ın kendisine nasip ettiği bilgi ve hikmet yolunu izlemekte ve kendisini tatmin eden alimin delillerini benimsemekte özgürdür. Şahsen ben, bir Müslüman için bu anlamsız tartışmaya katılmamasının daha iyi olacağı kanısındayım; bunun yerine, Allah'ın insanlığa bağışlamış olduğu Mi'raç gibi yüce bir lütuftan manevî olarak yararlanmak gerekir. Resulullah (as)'ın özellikle ifade ettiğine göre (bk. Ibn Hanbel, III, 321, 339; Suyutî, vs.), namaz mü'minin miracıdır (başka kaynaklarda Allah'a yaklaşma, *kurban* ya da Allah'ın *burhan*'ı ifadesi kullanılmaktadır). Resulullah (as)'ın *mirac*'ı kendisine, bizim miraclarımız da, bireysel liyakatlerimize göre kendimizedir. Bununla birlikte, daha İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, *Mirac*'ın değişik yorumlara konu teşkil ettiğini görürüz. Hoşgörülü olmamız gerektiği düşüncesiyle bu kadarla yetiniyoruz.

261. Yukarıda Musa (as)'nın kendi *mirac*'ında On Emir (*Evamir-i Aşere*) (bk. Çıkış, 20/3-17, Tesniye, 5/6-21), oysa Muhammed (as)'ın Oniki Emir (İsra: 23-39) aldığına işaret edilmişti. Bu emirleri şu şekilde karşılaştırmak mümkündür:

Kur'an

1. Ancak O'na ibadet ediniz.
2. Ana-babaya iyilikle muamele et.
3. Akrabaya, fakire ve yolda kalanlara hakkını ver.
4. (Bu konuda) ne cimri, ne de savurgan ol.
5. Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz.
6. Zinaya yaklaşmayınız.
7. Haklı olduğunuz durumlar dışında kimseyi öldürmeyiniz.
8. (Sorumluluğunuz altındaki) Yetimlerin mallarına ancak güzel niyetlerle yaklaşınız.
9. Verdiğiniz söz ve vaatleri yerine getiriniz.
10. (Tartarken) Ölçüyü tam yapın.
11. Hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın şeyin ardından koşma
12. Yeryüzünde gurur ve kibirle yürüme!

Tevrat

1. Benim huzurumda başka ilahlara tapmayacaksın.
2. Yontma put ya da resim yapmayacak, onların önünde secde etmeyeceksin.
3. Zat-ı Ezelî olan Rabbinin adına boş yere yemin etmeyeceksin.
4. Dinlenme gününü (yevm-i sebt) hatırla.
5. Babana ve annene hürmet et.
6. Asla adam öldürme.
7. Zina etmeyeceksin.

8. Hırsızlık yapmayacaksın.
9. Yalan şahitlik yapmayacaksın.
10. Komşunun/akrabanın evine göz dikmeyeceksin, komşu ve yakınının hanımına, erkek ya da kadın hizmetçisine, öküzüne, eşeğine, ya da komşuna ait herhangi bir şeye göz dikmeyeceksin.[273]

262. Bu oniki emri zikrettikten sonra, Kur'an şu eklemede bulunur: " (Ey Muhammed!) İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir" (İsra: 17/39).

263. Çağdaşımız Süleyman Nedvî, Resulullah (as)'ın hayat hikâyesi (Sîret) ile ilgili olarak, İsrâ suresinin hemen tamamının *Mi'rac*'ı anlattığı tespitinde bulunmuş ve konuyu şöyle analiz etmiştir:

264. *Mi'raç*, ilâhî kudretin bir göstergesi olduğu kadar, Rabbinin eşiğine kadar yücelme imkânı vererek kulu Muhammed (as)'a bahşettiği ilahi bir lütuf olarak da değerlendirilmelidir. İslâm Peygamberi, tüm peygamberlerin ayrı ayrı elde etmiş olduğu nimetleri kendi nefsinde toplamış ve böylece, iki *kıble*'nin, yani Adem ve İbrahim (as)'ın Ka'be'si ile Süleyman (as) ve ondan sonra gelen peygamberlerin kıblesi olan Kudüs'ün peygamberi olmuştur. Bu surede Mekkeli müşriklere yönelik bir ceza tehdidi, Muhammed (as)'ın Medine'ye hicret kararı, emirlerin açıklanması, Muhammed (as)'ın peygamberlik vasfını ve Kur'an'daki ilahi vahyi tartışan kimselere de bir cevap vardır. Öldükten sonra dirilmenin ve mucizelerin gerçek olduğu, Musa (as)'nın başından geçenlerden çıkarılması gereken derslere (kıssadan hisse) ait işaretler de bu surede yer almaktadır.

265. Bu arada, Tevrat, Musa (as)'ya verilen On Emir'den söz etmekle birlikte, Kur'an, "Andolsun ki biz Musa'ya açık açık dokuz ayet verdik" (İsra: 17/101) buyurmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, gerçekte On Emir

söz konusu iken, Resulullah (as)'ın Tirmizî, İbn Hanbel, Nesâî, İbn Mâce, Taberî gibi hadisçilerce nakledilen bir açıklamasına göre, sadece Yahudiler için olan sebt günü ile ilgili emir bunların dışında tutulmuştur. Kur'an da, sebt gününün genel bir ilahî emir olmayıp, cemaat halinde yapılan haftalık ibadetlerde ayrı baş çektiklerinden, Yahudiler için ihdas edildiğini açıklamaktadır. (Nahl: 16/124).

266. Konuyu bitirmek için, Arş'ın Hazinesinden çekip çıkarılan ve Bakara suresinin son iki ayetinden oluşan şu *ilahî hediye* konusuna değinelim:

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık. Dönüş sanadır!' dediler."

"Allah bir kimseye ancak gücünün yettiği ölçüde sorumluluk yükler. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Ey Rabbimiz! Eğer unutur ya da hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize, üstesinden gelemeyeceğimiz işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize merhamet et! Çünkü Sen bizim efendimizsin! Öyleyse kâfirler güruhuna karşı bize yardım et!" (Bakara: 2/285-286)

267. Gerçekten bu çok harika bir durumdur! Bu iki ayetten ikincisini tekrar ele alalım: "Allah bir kimseye ancak gücünün yettiği ölçüde sorumluluk yükler." Bu ne hoş bir lütuf ve nimettir! Eğer bir görevin mutlak bir mükemmellik içerisinde yerine getirilmesi gerekseydi insanın hali nice olurdu? Ama eğer herkesin kendi güç ve yeteneğine göre elinden geleni yapması gerekirse, en az yetenekliler için bile bir kurtuluş ümidi var

demektir. Ayette “yaptığımız iyilik” ve “bilerek yaptığımız kötülük” arasındaki ayrıma da dikkat çekilmektedir. Öte yandan, ilk ayet insanlık adına, uluslararası ve dinlerarası ilişkiler adına çok büyük bir lütuftur: Yalnız ve sadece Muhammed (as)’e ve Kur’an’a değil, tüm peygamberlere ve kutsal kitaplara inanmayı emretmektedir! Böyle bir hoşgörü diğer dinlerde duyulmuş şey değildir. Bu hoşgörü anlayışı, din ve ırklarının farklılığına rağmen yeryüzündeki tüm insanlar arasında barış ortamını tek başına oluşturmaya muktedirdir: Ancak bir İslâmî yönetim ortamında, Müslüman olmayanlar için bile barış ve adalet mümkün olabilir ve tarih boyunca da öyle olmuştur.

Son Birkaç Uyarı

268. Bu semavî yolculuğun dönüşünde Resulullah (as) bu “gece yolculuğu” (İsrâ) sırasında manevî alemde başından geçenleri anlattığında, kendisini dinleyenlerin tepkileri çok farklı olmuştu: Bazı Mekkeliler onunla alay edip, kendisinden Kudüs şehrini tarif ve tasvir etmesini istediler. Kimileri ise Filistin istikametinden gelecek olan ve günlerdir bekledikleri kervanlarının şimdi nerede bulunduğunu söylemesini istediler. Biri de Ebû Bekir’in evine koşarak, ona bu yeni “skandal”ı haber vermek istedi. Ama o sadık insan, bir an bile tereddüt etmeyip “Muhammed (as)’ın söylediği her şeyin doğru ve gerçek olduğuna şehadet ederim” dedi. O günden itibaren, Ebû Bekir, Müslümanlar nezdinde herkesin gıpta ettiği *Sıddîk* lakabına nail olmuştur.

269. Ramazan ayında Resulullah (as)’a ilk vahyin geldiği geceden sonra, Mi’raç da, on yıl kadar sonra Recep ayının 27. gecesi vuku bulmuş ve Müslümanlar tarafından büyük törenlerle kutlanan bir gece olmuştur.

Delil, Ayet ve Hikmetlerle Dolu Bu Gecenin Son Saatleri

270. İlahi huzura kabul edilip yeniden insanlar arasına dönen Muhammed (as), kendisine yöneltilen ilâhî tebliğ görevini yerine getirmede eskisinden çok daha kararlı hale gelmişti. Artık, önyargılarla dolu olan kendi hemşehrilerinden çok ümitli değildi. Bununla birlikte, Mekke'ye uğrayan yabancı ziyaretçileri de ihmal etmedi. Nitekim onların nazarında çok da başarılı olmuştu. Hicret'ten önceki son yıllarda cereyan ettiklerinden emin olunmasına rağmen, aşağıdaki olayların kesin tarihlerini belli bir kronolojiye oturtmak zor görünmektedir:

271. İbn Hacer'in ifadesine göre,[274] Orta Arabistan bölgesinde yaşayan Benî Hanife kabilesinin reisi Sumâme ibn Usâl, Mekke'ye uğradığı bir gün Muhammed (as)'e şöyle dedi: "Daha çok konuşursan seni öldürürüm." Ancak bu konuda ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

272. Yemen'deki Devs kabilesinden Tufeyl ibn Amr, bir şair ve oba reisiydi. Kendisini, Muhammed'in sözlerini dinleyenlerin fitneye uğradığı ve ailelerinde karılarla kocaların, çocuklarla ana-babalarının arasında ayrılıklar yaşandığı dedikodusuna inandırmışlardı. Tufeyl bu düşünceye kendisini o denli kaptırmıştı ki, ne zaman Muhammed (as) orada iken Ka'be'nin önüne gelse, Muhammed'in büyüsünün kendisine erişmemesi için kulaklarına pamuk tıkardı. Bir gün, kendi kendisine: "Ne kadar batıl inançlı biriyim ben! Onun sözlerini duymakta ne kötülük olabilir? Eğer bu sözlerin herhangi bir değeri var ise, buna kendi kendime karar verecek kadar aklım ve mantığım vardır." Bu düşüncelerle, Kur'an'ı dinledi ve Kureyşlileri büyük kederler içerisinde bırakarak, derhal İslâm'ı kabul etti.[275]

273. Yemen'in Ezd kabilesinden Damâd, büyük bir sihirbaz olarak ün yapmıştı. Mekke'ye uğradığı bir sırada, Kureyşlilerden şehirde bir

“rakib”inin bulunduğunu öğrendi ve onlara, gidip onu iyileştireceğine dair güvence verdi. Muhammed (as)’ın yanına vardı ve onun kendisinin sihirli sözlerini dinlemesini istedi. Ancak Muhammed (as), Allah’ı yüceltip O’nu sena eden, O’nun sıfatlarını ve sonsuz kudretini ihtiva eden ayetleri okuyunca Dâmad o denli etkilendi ki, Resulullah (as)’a bunları üç kez tekrar ettirdi; sonra da İslâm’ı kabul etti.[276]

Medinelilerin İslâm'ı Kabul Etmeleri ve Akabe Biatları

274. Yabancı ziyaretçiler üzerinde Muhammed (as)'ın çaba ve gayretleri öylesine yoğunlaştı ki, Mekkeli müşrikler bu durumdan büyük kaygı duymaya başladılar. Mekke'deki yıllık Hac mevsimi özel bir önem taşımaktaydı. Mekkeli müşrikler, özellikle de zalim ve acımasız Ebû Leheb, İslâm aleyhine pek zararlı önyargılarını yayma konusunda büyük bir çaba içerisine girmişlerdi. Samhûdî'nin dayandığı ve Hicret'ten 5 ila 6 yıl öncesine ait kaynaklarına göre (2. bs, s. 221-222), Resulullah (as), İslâm öncesinde icra olunan bir hac mevsimi sırasında, hasımları Hazreçlilere karşı bir ittifak anlaşması imkanı olup olmadığını araştırmak üzere gelmiş olan, Evs kabilesine mensup birkaç Medineliyle buluşmuştu. Bundan kısa bir süre sonra Evslilerin Hazreçlileri yendiği Bu'âs savaşı vuku buldu. Öyle görünüyor ki bu olay, yukarıda sözü edilen ve Resulullah (as)'ın Mekkelilerin boykotuna maruz kaldığı döneme rastlamaktadır. Tarihçiler[277] bize, boykot hareketinin kaldırılmasını ve Ta'if yolculuğunu izleyen yılda, Muhammed (as)'ın, Mekke'nin banliyösü durumundaki Mina'da onbeş kadar yabancı hacı ile buluştuğunu naklederler. İbn Hişâm'ın gayet açık bir biçimde ifade ettiğine göre,[278] Resulullah (as) o sırada yabancı bölgelere gidebilmek üzere *emân* (himâye) anlaşmaları yapmaya çalışıyordu. Bu girişimlerin esas konusu şu idi: "Beni himaye ediniz ve dediklerimi izleyiniz, bakarsınız çok yakında komşu İran ve Bizans imparatorluklarının sahibi sizler olmuşsunuz!"; Onun böyle söylemesinin bir nedeni vardı. Zira,

ilahi tebliğ görevinin ilk yıllarından itibaren, çoğu olayın bize tanıklık ettiği gibi, bu inanç ve kanaatteydi.[279]

275. Bu onbeş kabile temsilcisi nezdinde kimi zaman sert ve kaba, bazen kibar, kaçamaklı, alaycı ama hepsinde de olumsuz sonuçlar veren çok değişik görüşmeler yaptı. Art arda aldığı başarısız sonuçlara rağmen büyük bir sebatla çabalarını sürdürdü. Nihayet onaltıncı girişim, Medineli bir grupla Akabe'de buluşmasını sağladı. (Burası, Mekke'den Mina'ya giderken solda, Mina'daki düzlüğe çıkan vadinin önüne bir taş atımı mesafede bir yer olup, başlangıçta özel bir adı olmadığı için, eski müelliflerin *İnde'l-Akab*e -dağ arası- dedikleri bir yerdi). Resulullah (as) onları İslâm'a davet etti ve bu kez eli boş çıkmadı. Zira Medineliler, kısa bir görüş alışverişinden sonra yeni inancı, yani İslâm'ı kabul ettiler.[280] Burada tek bir kişinin değil, bir grup insanın İslâm'a geçişi söz konusudur. Acaba bu Medineli insanlar niçin Arabistan'daki diğer çağdaşlarından farklı davranmışlardı?

276. Medine şehrinde (39º 44′-24º 33′), Arapların hemen yanı başında, önemli sayıda bir Yahudi topluluğu da oturmaktaydı. Medine nüfusunu oluşturan her iki zümre de kendi içlerinde parçalanmış durumdaydılar; öte yandan, Arapların bir kısmı, kendilerine rakip durumdaki başka Arap ve Yahudi zümrelere karşı birbirlerini savunmak üzere, Yahudilerin bir kısmı ile ittifak yapmıştı. Samhûdî'ye göre (1, 215) 120 yıl boyunca süregelen bu iç savaşlar her iki zümreyi de yıpratmış, hatta Bu'âs'daki savaş meydanından henüz yenik olarak çıkmış olan Arapların temsilcileri Mekkelilerle karşılıklı bir yardım anlaşması yapmak üzere Mekke'ye gelmişlerdi.[281] Aslında İslâm'ı yeni kabul etmiş olan bu altı Medineli, eskiden beri hep galip geldiği halde son savaşta yenik düşen Hazreç kabilesine mensup idi. Burada, Resulullah (as)'ın ana tarafından

dedelerinin Hazreçlilerle akraba olduklarını ve Mekkeli ve Medineli bu iki kabile arasında sürekli yakın bir ilişki bulunduğunu hatırlatalım. Medineli bir süvari birliğinin Abdu'l-Muttalib'in yardımına gelmesi, Resulullah (as)'ın babası vefat ettiğinde bu kabilenin topraklarına defnedilmesi, henüz çocuk yaştaki Muhammed'in annesi ile birlikte bu Medineli akrabalara ziyarete gelmiş olması, ve nihayet, Resulullah (as)'ın amcası Abbas'ın ticari ilişkiler çerçevesinde onları sık sık Medine'de ziyaret etmesi gibi hususlar, bu olumlu ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[282] Öte yandan, Medineliler, Yahudilerle olan komşulukları ve onlarla müttefik olmaları dolayısıyla, peygamberlikle ilgili birçok kavrama diğer Araplardan daha çok vakıftılar. Hatta aralarından bazıları Yahudilik dinini benimsemişti. Arap tarihçilerinden öğrendiğimize göre,[283] Medineli putperestler, peygamberlikle ilgili konulardaki bilgisizlikleri yüzünden genellikle Yahudilerce hor görülüp küçümsenir ve bu konudaki tartışmalar her zaman, beklenen Resul ortaya çıkar çıkmaz Yahudilerin kendisine tabi olacakları ve putperestlerin üzerine atılacaklarını iddia ve itiraf etmeleriyle sonuçlanırdı. Yahudilerin bu iddiasının müşrikler üzerindeki psikolojik etkisi kuşkusuz çok önemliydi. Müminlerin Annesi Ayşe (ra), çok kanlı geçen Bu'âs savaşında ileri gelen müşrik kabile reislerinden hemen tamamının bu savaşta öldürülmesinin bir bakıma İslâm'ın işini kolaylaştırdığı; çünkü bu kişiler hayatta kaldıkları takdirde, gururlarından dolayı sadece İslâm'ı reddetmekle kalmayıp, yabancı bir Mekkeli tarafından yapılan dinî tebligat faaliyetine de engel olabilecekleri gözleminde bulunurken hiç de haksız görünmemektedir. (Bk. Buharî, 63/1, İbn Hanbel, VI, 61).

277. Yukarıda belirttiğimiz hususların da yardımıyla, özellikle saf ve duru bir gönüle sahip olan bu altı Medineli, Resulullah'ın ilahi davetine koştular ve böylece Yahudilere karşı bir öncelik elde etmek istediler. İbn Hişâm'ın verdiği bilgiye göre,[284] Resulullah (as), Hazreçlilerin rakibi olan Evs kabilesinden diğer Medinelilere de hitap etmiş, ancak aynı başarıyı onlar üzerinde sağlayamamıştır. Her ne olursa olsun, bu altı yeni Müslüman hiç gecikmeden kendi yurtlarına dönerek "Beklenen Resul"ün getirdiği inanç sistemini yaydılar ve kuşkusuz bütün şehir bu haberle çalkalanmaya başladı. Her ne kadar yeni girmiş oldukları dine ait bilgileri yüzeysel olsa da, başkalarını bu dine kazandırma çabaları çok geçmeden meyvesini verdi. Kureyşliler ise, kendileriyle bir askeri ittifak girişiminde bulunmak isteyen Evslileri düş kırıklığına uğrattılar (Daha ayrıntılı bilgi için bk. Samhûdî, *Vefâ'ul-Vefâ*, Beyrut 1955, I, 215-216). Dolayısıyla, Medine'deki yeni ihtida (din değiştirme) hareketlerinin Evslileri de etkilemesi bizi şaşırtmamalıdır. Gerçekten, bir yıl sonra, Hac mevsiminde, onu Hazreçli ve ikisi Evsli Müslümanlardan oluşan bir heyet, aynı Akabe denilen yerde Resulullah (as)'le buluştu ve O'na bizzat kendi ağızlarıyla bağlılık yemininde (biat) bulundu: İlk buluşmadaki altı Müslüman'ın Resulullah (as)'a şöyle dediğini hatırlatalım:

"Halkımız dahilî çekişme ve kavgalar yüzünden paramparça olmuş durumdalar; Muhtemeldir ki Allah, senin aracılığınla bizi bu durumdan çekip kurtaracaktır. Hepimiz bu uğurda çalışacak ve halkımızı senin bizi davet ettiğin ve bizim de kabul etmiş olduğumuz şeye davet edeceğiz."[285]

Evsliler de, "Beklenen Resul"e kendilerini ispat konusunda hiçbir zaman Hazreçlilerden aşağı kalmamışlardır. Ancak insanî zaafların da göz

önünde bulundurulması gerekiyordu. İbn Hişâm'ın naklettiğine göre,[286] ikinci Akabe Biatı'nın hemen ardından, Medineli Müslümanlar cemaatle namaz kılmak istediklerinde, Evslilerin Hazreçlilerin, Hazreçliler de Evslilerin imamlığını kabul etmemişlerdi. Ancak iki kabile, tamamen kendi istek ve arzularıyla, Resulullah (as)'ın onlara öğretici (muallim) olarak gönderdiği Mekkeli birinin cemaat namazlarında başlarına geçmesine razı oldular. Ancak aradan biraz zaman geçince, durum daha parlak olmamıştır: Hazreçliler ve Evsliler birbirlerinin köylerine gitmeye cesaret edemiyorlardı. Resulullah (as) Kuba'ya vardığında kendisini misafir edenler Evs kabilesinden Amr ibn Avf oğulları olmuştu. Orada Resulullah (as):

"(Hazreçlilerden) Es'ad ibn Zurare nerede?"

diye sorunca:

"O, Bu'âs savaşında kabilemizden birini öldürmüştü. Şimdi buraya gelmeye cesareti yok."

cevabını verdiler. Ama bir süre sonra, o da gecenin ilerleyen vaktinde, yüzünü bir örtüyle kapatarak çıkageldi. Resulullah (as)'ın bu duruma hayret etmesi üzerine bu zat şu açıklamada bulundu:

"Sen bir yerde bulunursun da, ben seni selamlamak için hayatım pahasına nasıl kalkıp gelmem?"

Adam geceyi Resulullah (as)'ın yanında geçirdi ve ertesi gün Muhammed (as), Evs'in ileri gelenlerine, bu zata eman (sığınma hakkı) verilmesi talimatında bulundu. İçlerinden Sa'd bin Hayseme adlı birinin Es'ad'ın evine gitmesi ve onu elinden tutarak Resulullah (as)'ın huzuruna getirmesi için uzun uzadıya ısrar etmek gerekmişti. Bu beklenmedik manzarayla karşılaşan Evsli Müslümanlar, hep bir ağızdan:

"Her birimiz ayrı ayrı ona eman veriyoruz ey Resulullah!"

diye haykırdılar. O günden itibaren Es’ad, sabah ve akşam vakitlerinde gayet rahat bir biçimde gelip Resulullah (as)’ı görebilmeye başlamıştı (Bk. Samhûdî, I, 249-250). Ancak bu konuda Resulullah (as)’ın gösterdiği çaba ve gayret hiç de kolay olmamıştır.

278. Akabe’de bu oniki Medinelinin ettikleri yeminin metni elimizdedir. Şöyle ki:

“Gerek rahat ve huzurlu iken gerekse sıkıntılı anlarımızda, gerek sevinçli gerekse üzüntülü durumlarımızda Seni dinleyip itaat edeceğiz! Seni kendi nefislerimize tercih edeceğiz. Emretme yetkisini elinde bulunduran kim olursa olsun ona itiraz ve muhalefette bulunmayacağız. Allah yolunda, hiç kimsenin bizi aşağılamasından ve ayıplamasından korkmayacağız. Hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmayacağız, hırsızlık etmeyeceğiz, zinaya yaklaşmayacağız, çocuklarımızı asla öldürmeyeceğiz, birbirimize asla iftira etmeyeceğiz, ve senin hiçbir iyi hareketinde sana karşı gelmeyeceğiz.”

Samimiyet ve gayretlerinden dolayı şöyle söylediler:

“Ey Allah’ın Resulü! Eğer bize izin verirsen, yarın sabah gidip şurada, Mina’da toplaşan inkârcıları kılıçtan geçirelim.”

Resulullah (as) şöyle cevap verdi:

“Allah bana bunu emretmedi” (İbn Hanbel, III, 462; İbn el-Cevzî, Vefâ, s. 226).

279/1. Resulullah (as), yemin töreninden sonra şu hususa dikkat çekti: “Eğer yemininize bağlı kalırsanız, mükafatınız Cennet olacaktır, ve eğer herhangi bir hususta yemininizi bozacak olursanız, sizi cezalandıracak olan da Allah’tır, bağışlayacak olan da.”[287]

279/2. Muhtemelen şu olayı da aynı dönemle ilişkilendirmek gerekmektedir (Samhûdî, 2. bs., s. 857; bkz. İbn Kudâme, *el-İstibsâr fî*

nesebi's-Sahabe min'el-Ensâr, s. 174): "Râfi' ibn Mâlik ez-Zurkî Akabe'de karşılaştığında, Resulullah (as) kendisine o güne dek vahyolunan ayetlerin bulunduğu bir Kur'an nüshası verdi; ve Râfi', kendi mahallesinde inşa edilen İslâm aleminin ilk mescidinde bu ayetleri okumayı adet haline getirdi."

280. İki farklı biçimde nakledilen bir başka olay da şudur: Bunlardan birine göre, artık *Ensâr* (yardımcılar) adıyla anılmaya başlanan Medineli Müslümanlar, Resulullah (as)'ın derhal İslâm fıkhında bilgi sahibi birini, Müslümanlara dinlerini öğretmek ve İslâm'ı yaymak üzere, kendileriyle birlikte göndermesini istediler. Diğer habere göre, aradan bir süre geçtikten sonra, kendilerine Mekke'den bir dini bilimler muallimininin gönderilmesi için mektup yazmışlar, ve bu iş için Resulullah (as) tarafından Mus'ab bin Umeyr seçilmiştir.[288]

281. Mus'ab'ın işi hiç de kolay değildi. Önce gidip, İslâm'ı yeni kabul eden başkanlardan biri olan Es'ad ibn Zurâre'nin evine yerleşti. Bu zat, onu bir gün Sa'd ibn Mu'âz ve Useyd ibn Hudeyr adlı yeğenlerinin yanına götürdü. Öğretmen olarak gelmiş olan Mus'ab, bahçelik bir yerde bir kuyunun başına oturdu ve çok geçmeden onu dinlemek amacıyla çok sayıda ziyaretçi çıkageldi. Bahçe sahibi Sa'd ibn Mu'âz, bu yeni "sapıklık" hareketinden hoşlanmayarak, orada bulunan Useyd'e şöyle dedi:

"Rica ederim, gidip şu iki kişiyi (öğretmen Mus'ab ve konuğu Es'ad) buradan uzaklaştır. Es'ad teyzemin oğludur. İşin içinde o olmasaydı seni rahatsız etmezdim. Onlara, aramızdaki huzuru bozmamalarını söyle!"

Useyd, mızrağını eline alıp onlara doğru yönelerek, tahrik edici bir üslupla:

“Zayıf kişilikli insanları saptırmak için buraya neden geldiniz? Burayı hemen terk edip gitmeniz sizin menfaatinizedir”, dedi.

Öğretmen Mus’ab yumuşak ve tatlı bir dille:

“Lütfen bir an oturup sana söyleyeceklerime kulak verir misin? Hoşuna giderse ne ala! Aksi takdirde hemen çıkıp giderim”, dedi.

Useyd’in “Doğru, haklısın”, demesi üzerine, Mus’ab ona İslâm’ın ne anlama geldiğini açıklayarak, Kur’an’dan birkaç ayet okudu. Mus’ab daha sözünü bitirmemişti ki, Useyd’in yüzünde memnuniyet belirtisi bir ifade görüldü. Akabinde Useyd şöyle haykırdı:

“Ne kadar güzel! Bu dine girmek için ne yapmak gerekiyor?” Sonra şöyle ekledi:

“Şimdi size kabilenin önde gelenlerinden birini göndereceğim; eğer onu ikna edebilirsen, bütün kabile de ardından hidayete erecektir.”

Sa’d ibn Mu’az ve arkadaşlarının yanına gelince şu hikayeyi uydurdu:

“Şuradaki ufak tefek adam pek zararsız birine benziyor. Kendisinden ve arkadaşlarından buradan çıkıp gitmelerini söyledimse de, inat edip, istediklerini yapacaklarını söylediler. Zaten öğrendiğime göre, senin hasmın olan Benî Harise kabilesinin mensupları da, bu yeni sapıklığı kabul eden senin yeğenin Es’ad’ı öldürmek üzere yola çıkmışlar, seni de itaatleri altına almak istiyorlarmış.” Aslında Useyd şöyle söylemek istiyordu: “Es’ad Müslüman oldu, öyleyse sen artık onu dindaşın olan kimselere karşı savunmak istemezsin. Ancak o senin yeğenindir, ve onun kanının akıtılmasına göz yumman da senin için bir boyun eğme, onların itaatleri altına girme anlamına gelecektir.”

Useyd, bütün bu hikayeyi, sadece Sa’d ibn Mu’âz’ın bizzat gidip bu öğretmenle konuşmasını sağlamak için uydurmuştu. Çünkü bu öğretmenin büyüleyici sözleri onun üzerinde de aynı etkiyi bırakacaktı.

Sa’d bu uydurma sözlerden korkup dehşete düşerek: “Sen bu işi halledemedin mi?” diye sordu. Sonra o da mızrağını eline alıp, öğretmen Mu’az’ın yanına gelerek, hiddetle bağırıp çağırdı. Aradan kısa bir süre geçince, onun evine dönüp şöyle haykırdığını görürüz:

“- Ben kimim?”

Kabile mensuplarının “Sen bizim efendimiz ve aramızdaki en akıllı kişisin!”, diye cevap vermeleri üzerine, sert tabiatlı reis şöyle gürledi:

“- İyi dinleyin, eğer derhal İslâm’ı kabul etmezseniz, kadın erkek demez, hepinizi kabileden çıkarırım.”

Bu olup bitenlerden sonra, gün batımına kalmadan, bütün kabilesi İslâm’ı kabul etti.[289]

282. Öğretmen-tebliğci Mus’ab, bütün bir yıl boyunca çalıştı ve Mekke’ye dönmeden önce, Resulullah (as)’a, üç aile dışında tüm Medineli Arap kabilelerin, mensuplarının çoğunluğu itibarıyla İslâm’ı kabul ettiklerini bildirdi.

283. Ertesi yılki Hac mevsiminde Medineliler, aralarında 71 erkek ve iki kadın Müslüman’ın da bulunduğu 500 kişilik bir kervan gönderdiler. Bunlar yine bir gece Akabe’de Resulullah (as)’la buluşmak üzere anlaştılar ve şüphe uyandırmamak için konakladıkları yerden küçük gruplar halinde ayrıldılar. Vakit gece yarısına geliyordu ve dolunay vardı. Resulullah (as)’ın yanında, henüz İslâm’ı kabul etmemiş olan, ama hemen hemen kendisiyle aynı yaşta ve yeğenini çok seven amcası Abbas vardı. Onun işbilirliğine ihtiyaç duyabilirlerdi. Çünkü alınacak çok önemli kararlar vardı. Şehirlerine yapmış olduğu çok sayıda seyahat nedeniyle, Abbas, Medinelilerce çok yakından tanınıyordu. Belki de Mus’ab’ın Medine’deki tebliğ faaliyetlerini sürdürdüğü sırada, askeri bir

anlaşma ile ilgili ilk görüşmeler çoktan sona ermişti. Zira ilk olarak söz alan Abbas konuşmasına şöyle başladı:

“İyice bildiğiniz gibi, Muhammed şu anda kendi memleketinde ve onu himaye eden kendi ailesi içindedir. Size katılmak üzere Mekke’yi terk etmek istiyor. Eğer vaatlerinizi yerine getireceğinize ve onu koruyabileceğinize inanıyorsanız, sorumluluklarınızın gereğini yerine getiriniz. Ama aksine, eğer kendi hemşehrileri arasından çıktıktan sonra onu bırakıp terk etmek zorunda kalacaksanız, onu şimdiden davet etmemeniz daha iyi olacaktır.”

Hep bir ağızdan şöyle cevap verdiler:

“Bize söylediğin şeyi anladık, ama Resulullah (as)’ın bizimle bizzat konuşmasını istiyoruz.”

Muhammed (as) kendilerine birkaç Kur’an ayeti okuyup, İslâm’la ilgili açıklamalarda bulundu, ve nihayet kendilerine şöyle dedi:

“Hanımlarınızı ve çocuklarınızı nasıl koruyup gözetiyorsanız, beni de o şekilde koruyacağınıza söz veriniz.”

Şu cevabı verdiler:

“Evet, şüphesiz; Seni Hakikat ile yüklü olarak gönderen Allah’a and olsun ki, emânımız altındaki kimseleri nasıl koruyup gözetiyorsak seni de öylece koruyup gözeteceğiz.”

Kendilerine, bu sözlerinin bütün dünya ile savaşmayı göze almak anlamına geldiği hatırlatılınca, kararlarında hiçbir tereddüt ve sarsıntı göstermediler. Ve, Taberi’nin Kur’an Tefsiri’nden öğrendiğimize göre,[290] Resulullah (as)’a, kendisi ve Mekkeli arkadaşlarının (Muhacirler) Medine’ye gelmeleri halinde, onları herkese karşı koruyup himaye edeceklerine dair söz verdiler. İçlerinden biri Resulullah (as)’a şöyle bir soru yöneltti:

“Ey Allah’ın Resulü! Bizim bölgemizdeki Yahudilerle aramızda bir ittifak anlaşması var. Biz bu anlaşmayı bozacağız. Ama eğer biz böyle yaparsak ve daha sonra da Allah sana zafer ihsan ederse, bizi terk edip kendi hemşehrilerinin arasına dönmez misin?”

Muhammed (as) gülümseyerek şu karşılığı verdi:

“Sizin kanınız benim kanım, sizin affınız benim affımdır. Ben size katılıyorum, siz de bana katılıyorsunuz. Siz kiminle çatışıp savaşırsanız ben de onunla çatışıp savaşacağım, ve kiminle barış yaparsanız ben de onunla barış yapacağım.”[291]

284. Sonra Muhammed (as) onlardan, aralarında başkanlık yapmak üzere bizzat kendilerinin kararlaştırdığı isimler seçmelerini istedi. Böylece Hazreçlilerin dokuz sopu için dokuz başkan, Evsliler için de üç başkan (*nakîp*) belirledi. Hatta onlardan birini de başkanların başkanı (bir tür devlet başkanı naibi) olarak tayin etti. Burada, öğretmen-tebliğci Mus’ab’ın Medine’deki çok faydalı ziyareti sırasında evinde kalmış olduğu, Hazreçli başkan Es’ad ibn Zurare’nin[292] seçilmiş olmasına şaşırmayalım. İbn Hişâm (s. 356) ve Samhûdî’ye (2. bs, s. 230) göre, Es’ad, Resulullah (as)’ın hicretinden kısa bir süre sonra, henüz Mescid-i Nebevî inşa halinde iken vefat etmiştir. Bunun üzerine kabilesi, Resulullah (as)’den kendilerine yeni bir *nakîp* (hatta bir nakîbü’n-nükebâ) atamasını isteyince, Resulullah (as) kendilerine: “Ben sizin akrabanızım, öyleyse bundan böyle sizin Nakîbiniz ben olacağım”, demiştir. (Belki de böyle söyleyerek, Ensâr arasındaki Baş Naiplik (nakibü’n-nükeba) görevini kaldırmak ve böylece Hazreçlilerce pek makbul kimseler olan münafıklardan İbn Übey ve pek mağrur ve kibirli bir insan olan Sa’d ibn Ubâde’yi (ki bu zat, daha sonra Ebu Bekir ve

Ömer’in halifeliğine asla rıza göstermemiştir) incitmeksizin saf dışı bırakmak istiyordu.

285. Akabe’de cereyan etmekte olan bu olayların gürültüsü Kureyşlilere kadar ulaşmıştı. Ertesi gün aralarından çıkardıkları bir heyet, özellikle Mekkeli Kureyşlilere yönelik askerî bir anlaşmanın doğuracağı ciddi sonuçlardan haberdar etmek üzere Medineli hacıları ziyarete geldi. Kafile içindeki Medineli Müslümanlar susarken, geceleyin olup bitenlerden haberi olmayan gayr-ı müslim Medineliler böyle bir anlaşma yapıldığına dair haberlerin uydurma olduğuna yemin ettiler. Söz hakkı kendisine gelen Abdullah ibn Ubey ise “Bensiz bunu nasıl yapabilirler?” diye çıkıştı (Bk. Samhûdî, 2. bs, s. 233). Mekkeliler durumdan memnun olarak oradan ayrıldılar, ama çok geçmeden, bu anlaşmanın ayrıntılarını öğrenerek, çoktan dönüş yolunu tutmuş olan Medine kervanının peşine düştüler. Ne yazık ki, kafileden biraz geriye kalmış olan yolculardan biri Mekkelilerce alıkonuldu. Onu uzun saçlarından çekip sürükleyip yumruklayarak Mekke’ye götürdüler. Bu zatın, Mekke’de, Medine havalisinden geçerken kervanlarını himayesi altına aldığı dostları vardı. Onlar hemen gelip yetiştiler ve kendisinin serbest bırakılmasını sağladılar.[293]

286. Böylece, Mekkeli Müslümanlar, kendi şehirlerine birkaç yüz kilometre uzaklıkta, deniz aşırı bir ülke olan Habeşistan’dan çok daha yakın bir yerde güvenli bir sığınak, özgürlüklerinin sağlandığı ve kardeşçe karşılandıkları bir yer bulmuş oldular. Bu “Üçüncü Akabe Biatı” Zilhicce ayının ortalarında yapılmıştı ve anlaşıldığı kadarıyla, aynı ayın sonuna kadar, Mekkeli Müslümanlar, küçük kafileler halinde Medine’ye hicret etmek üzere Mekke’yi terk etmeye başlamışlardı. Çok geçmeden, Resulullah (as) ve ailesi, Ebû Bekir ve ailesi, ayrıca köleler,

kadınlar, küçük çocuklar vs. gibi bir başkasının emri ve koruması altında bulunanlar dışında, Mekke'de hiçbir Müslüman kalmamıştı.

287. Bu Hicret hiç de kolay bir hadise değildi. Örneğin, 'Ayyaş ibn Rebî'a'nın durumunu ele alalım. Kendisi Ömer ve Hişâm ibn el-'As ile birlikte Mekke'yi terk etme kararı almış ve birlikte belli bir mıntıkada buluşacaklarına ve belirlenen saatte kimseyi beklemeksizin hareket edeceklerine dair sözleşmişlerdi. Ama Hişâm gelemedi: çünkü, ailesinden gayr-ı müslim kimseler onun yol hazırlıklarını fark etmiş ve çıkıp gitmesini engellemek için ayaklarından zincire vurmuşlardı. Daha sonra Ebû Cehil, yanında bir akrabası ile birlikte Medine'ye gelmiş, Ömer'den hiçbir ümidi olmadığı için, 'Ayyaş'a şöyle hitap etmişti:

"Yaşlı annen senin ayrılığınla perişan bir hale geldi. Ve sen dönünceye kadar, kavurucu güneşin altından çekilmeyeceğine ve saçlarını taramayacağına ant içti."

Ömer, bunun basit bir hile olduğu kanısındaydı ve 'Ayyaş'a hemen gitmemesini salık verdi. Ama annesini çok seven 'Ayyaş onu dinlemedi. Ömer haklıydı. Nitekim, Medine dışına çıkar çıkmaz, iki Mekkeli 'Ayyaş'ın üzerine atılıp zincire vurarak esir olarak Mekke'ye götürdüler ve orada damı olmayan bir eve hapsettiler. Daha önce buluşmaya gelemeyen arkadaşı Hişam da aynı hapishanede bulunuyordu. Her ikisi de, Resulullah (as) bizzat Medine'ye hicret edip, onları kurtarmak ve Medine'ye geri getirmek üzere birtakım gizli görevliler gönderinceye kadar burada uzun bir süre kaldılar.[294]

288. Anlaşıldığına göre Muhacirler, yola çıkarken yanlarında götürebildikleri dışında, taşınır ve taşınmaz tüm mallarını kaybetmişlerdi. Mekkeli müşrikler bu malları ganimet olarak ele geçirip

zaptettiler.[295] Yüzlerce muhacir Müslümanın maruz kaldığı zarar oldukça önemli boyutlardaydı.

289. Suheyb er-Rûmî'nin başından geçenler ise çok daha değişikti. Mekke'de oturduğu için, büyük bir olasılıkla ticaretle uğraşmaktaydı. İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret etmek isteyince, Mekkeliler kendisine şöyle dediler:

"Sen bizim aramıza bir dilenci olarak geldin ve bizim mallarımızla zengin oldun, şimdi de bu servetle çıkıp gitmek istiyorsun ha! Hayır, bunu yapamazsın!"

Suheyb de şöyle cevap verdi:

"Ya tüm mallarımı bırakıp, tek başıma çıkıp gitsem de mi?"

Ve böylece tamamen fakir bir halde, ama gösterdiği şevk ve gayretten dolayı Müslümanların ve Resulullah (as)'ın takdirlerini kazanmış olarak Medine'ye geldi. Kur'an da, bu olayın anısını şu ayetle yaşatmaktadır:

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki, Allah'ın rızasını almak için kendisini ve malını feda eder."[296]

290. Çok geçmeden, şehrin ileri gelenlerinden 15 (bir rivayete göre 100) kişilik bir meclis, Müslümanların hicretiyle ortaya çıkan durumu görüşüp Muhammed (as)'e karşı takınılacak tutumu kararlaştırmak üzere Mekke'de toplandı.[297] Herkes, Muhammed'in şehirden sürülüp çıkarılmasının, örneğin Mekke'nin Medinelilerce işgal edilmesi gibi pek çok tehlikeye yol açabileceğinde hemfikirdi. Bu nedenle bu düşünceden vazgeçildi. Hapse atılması da pek güvenli bir yol değildi. Sonunda bir suikast düzenlenmesine karar verildi ve kurbanın kabilesiyle girişilebilecek bir iç savaşı önlemek için de etkili ama ilkel bir yöntem bulundu: Görev, şehrin tüm kabile ve sopları arasından seçilmiş delikanlılardan oluşan bir çeteye havale edildi. Böylece Resulullah

(as)'ın kabilesinin şehirdeki kabile ve sopların hepsine birden karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği düşünülmüştü. Mekke'de hemen hemen artık hiçbir Müslüman'ın kalmadığı ihtimali de düşünülmüş olabilir. Ebû Leheb'in tavsiyesi üzerine, Hâşim oğullarının bir kan bedeline razı olacağı da sanılıyordu ve aslında suikaste katılan herkes bu bedeli ödemeye çoktan hazırdı.[298] Zühre kabilesinden biri ile evli olan ve Resulullah (as)'ın halalarından Rakîka bintü Ebî Safiyy ibn Hâşim, komşularının boşboğaz gevezeliklerinden suikast girişimi haberini alır almaz kendisine iletmişti.[299] Muhammed (as) derhal Ebû Bekir'in yanına vardı ve bu alışılmadık öğle vakti ziyaretiyle onu iyice telaşlandırdı. Suikast kararıyla ilgili haberi ona vererek, şehirden ayrılma konusundaki kararını açıkladı. Ebu Bekir zaten bu haberi aylardır beklemekteydi; Olası bir hicret için, safkan iki deve satın almıştı. Şehrin hemen dışındaki Sevr Dağı'nda bulunan bir mağaraya birlikte gitmek üzere, gecenin geç bir vaktinde buluşmayı kararlaştırdılar. Ebû Bekir, yolda kendilerine rehberlik edecek bir deveciyle anlaşma ve yol için gerekli yiyecek-içecek sağlama işini üstlendi. Abdullah ibn Uraykıt adlı bu rehber-deveci, müşrik olmasına rağmen, sığınmacıları pek bilinmeyen bir yoldan Medine'ye ulaştırarak sadakatini kanıtlamıştı. Resulullah (as) ve Ebû Bekir, yola koyulmadan önce mağarada birkaç gün geçirmeye karar verdiler.

291. Bundan böyle Mekke İslâm'la tamamen bir savaş hali içine girmişti. Bu bunalımlı dönemde Resulullah (as)'ın takınmış olduğu tavır ve izlediği yol üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Evlatlık edindiği Ali'ye, kendisi hareket ettikten sonra, Mekkeli müşrik ve hasımlarının kendisine emanet etmiş olduğu eşyaları sahiplerine geri vermesini,[300] sonra gelip Medine'de kendilerine katılmasını tenbih etti. Aynı şekilde,

suikast gözcülerini yanıltmak için Ali'nin o gece kendi yatağında yatmasını da emretti.[301]

292. Resulullah (as) geceleyin Kabe'nin avlusuna gidip ibadet etmeyi alışkanlık haline getirmişti. Mekkeliler de o gece evinin kapısında onu bekliyorlardı. Resulullah (as) gece yarısı Kur'an ayetlerini okuyarak evinden çıktı; ancak, mucize eseri, düşman kendisini hiç fark etmedi. Bir takım batıl inançlar, adetler ya da sadece ihtiyatlı davranma gibi nedenler canilerin eve girmesine engel olmuştu. Onlar sadece Resulullah (as) evinden çıkarken üzerine atılmak istiyorlardı. Dışarıdan bakıldığında Resulullah (as)'ın yatağında biri var gibi görünüyordu. Ancak gün ışırken, orada uyuyanın Ali olduğunu öğrendiler. Onu itip kaktılar, ama asıl kaçıp kurtulanın aranması gerektiğini hatırlayarak, gecikmeksizin peşine düştüler.

293. Öte yandan, Ebû Bekir, muhtemelen kendisi de göz altında olduğundan, evinin penceresinden atlayıp Resulullah'la buluştu ve her ikisi birlikte, kamerî ayın son günlerindeki o zifirî karanlık içerisinde, Sevr Dağı'nın zirvesine doğru tırmanmaya başladılar. Yolda birisi Ebû Bekir'i tanıdı; Ama bizimki hiç belli etmeden ve yalan da söylemeden, bu beklenmedik karşılaşmayı savuşturdu. Resulullah (as)'ın ayakları, bu birkaç kilometrelik tırmanma sırasında yara bere içinde kalmıştı.

294. Mağaraya varır varmaz, sadık dost Ebû Bekir ilk olarak girip içerisini süpürdü ve yılan çıyan gibi zararlı hayvanların girmesini engellemek için üzerindeki örtüyü yırtarak delikleri tıkadı. Sonra Resulullah (as)'ı içeri çağırdı. Hadiste ifade edildiğine göre, örtü kafi gelmediği için Ebu Bekir son deliği de topuğu ile kapatmış, ancak gerçekten de bir yılan kendisini sokmuştur. Resulullah (as) son derece yorgun olduğu için, başını Ebû Bekir'in dizine dayayıp uyuya kalmıştı. Ebû Bekir,

topuğunda hissettiği acıya rağmen hiç kımıldamamaya çalışmış, ama gözlerinden akan ve Resulullah (as)'ın yüzüne dökülen yaşlar onu uyandırmıştı. Ne olup bittiğini öğrenince, Muhammed (as), elindeki tek çareye başvurarak, kendi tükürüğünü ısırılan yere sürdü. Gerçekten de bu ilaç etkili oldu. Başlarından geçen şu olay daha da mutlu bir sonuca yol açmıştı: Sığınmacıların gelişinden sonra bir örümcek mağaranın girişine bir ağ örmüştü. Ayrıca bir çift güvercin de, bu sakin ve tenha yerde, ağaç dalları içerisinde kendilerine bir yuva yapmaktaydı. Resulullah (as)'ın geceleyin buraya gelişinden ürkmeyip, ertesi ya da ilerleyen günlerde yuvalarını tamamlamışlar ve hatta Resulullah (as)'ı arayan kişilerin gelişinden önce dişisi de buraya yumurtlamıştı. İki sığınmacının endişe dolu anlar geçirdiği sığınak böylece gizlenmiş oldu. Daha sonra, bir iz sürücünün rehberliğinde mağaranın kapısına kadar gelen takipçilerin sesini duyduklarında Ebû Bekir dehşete kapılmış ve Resulullah (as), Kur'an'da da işaret edildiği gibi, şöyle diyerek onu yatıştırmıştı:

"Mahzun ve kederli olma! Hiç kuşku yok ki Allah bizimle birliktedir."[302]

Yukarıda anlatılan ve daha sonra da gelecek olan olaylardan anlaşıldığına göre, bu Sevr Mağarası Mekkelilerce çok iyi bilinen bir yerdi.

295. Ebû Bekir'in sürülerinin çobanı her akşam süt yoğurt gibi yiyecekler taşırken, Ebû Bekir'in oğlu da şehirdeki haberleri getirdi. Ebû Bekir'in ortadan kaybolması, Mekkelilerin onun ailesine, hatta kızlarına eziyet etmelerine yol açmıştı. Çünkü takipçiler, bu kayıp kişiler hakkında haber getirebileceklere yüz deve ödül vereceklerini ilan etmişlerdi.

296. Üç gün sonra tam şehir biraz sakinleşmişken, Ebû Bekir'in çobanı ve tuttukları rehber, yanlarında iki cins deve ile mağaraya geldiler ve böylece dört kişilik kervan Medine'ye doğru yola koyuldu.[303]

297. Yolda başlarından çok ciddi bir olay geçti: Yenbû' yakınlarındaki Mudlic oğullarının arazisinden geçtikleri sırada, kabile başkanı Surâka, bunların başlarına Mekkelilerce ödül konulan kaçaklar olduğundan kuşkulanarak onları atla takip etti. İki kez onlara yaklaşmasına rağmen, her ikisinde de atının ayakları kumlara saplanarak onu düşürdü. Bunun manevi bir işaret olmasından kaygılanan Surâka kendilerinden af ve eman dileyip, bir de onlardan yazılı teminat aldı. Ardından, kervanın ihtiyaç duyabileceği her şeyi onlara sunmak istediğini belirtti. Ancak Resulullah (as) bu davranışına teşekkürle karşılık vererek, hiçbir şeye ihtiyaçları olmadığını söyledi. Sadece bu haberi gizlemesini kendisinden rica etti. Mudlic kabilesinden Surâka da şöyle karşılık verdi: "Ben de bütün takipçileri geri döndüreceğim." Ondan sonraki tüm hayatı boyunca sadık bir sahabe oldu.[304] İleride kendisinden tekrar söz edeceğiz.

298. Yolculuk on gün kadar sürdü. Bir gün, küçük kervan yaşlı bir kadının çadırının yakınlarından geçmekteydi. Umm Ma'bed adlı bu kadının kocası sürüyü otlatmaya çıkmıştı ve evde onlara satabileceği hiçbir şey yoktu. Çadırın gölgesinde yaşlı ve hasta bir keçi duruyordu. Resulullah (as) onu getirtip, herkesin şaşkın bakışları altında, besmele çekip hayvanı sağmaya başladı. Arkadaşları ve kendisi için süt sağdıktan sonra, keçi sahiplerine de yeterli miktarda süt bırakıp tekrar yola koyuldular.[305]

299. Daha ilerde, ticaret mallarıyla Suriye'den dönmekte olan akrabalarından biriyle karşılaştı. Bu zat Resulullah (as)'a birkaç yeni giysi hediye etti. Ayrıca, Medinelilerin kendisini sabırsızlıkla beklemekte olduklarını haber verdi.[306]

300. Son olarak, yolda başlarından şöyle bir olay geçmişti: Eslem kabilesinin başkanı Bureyde, kendi arazisinden geçtikleri sırada yolcularımızı takip etti. Rivayetten öğrendiğimize göre, Resulullah (as)'ın teşvik ve gayreti sonucunda Bureyde ve arkadaşları derhal İslâm'ı kabul ettiler ve bayraklarını çekerek, Muhammed (as)'e muhafız kıtası olarak eşlik ettiler. Sayıları kırk elli kadar vardı.[307] Büyük olasılıkla bunlar kendi kabile sınırlarını aşmamışlardır. Zira Resulullah (as)'ın Medine'ye girişi ile ilgili anlatımlarda bu muhafız alayından söz edilmemektedir. Gerçekte bunların kendilerine ait bir yolculuk tasarıları vardı. Bir başka anlatıma göre, Eslem kabilesinden Evs ibn Hucr da bu kervanla karşılaşmış, Resulullah (as)'a bir deve temin etmiş ve Medine'ye kadar refakatçi olarak kölesini emrine tahsis etmiştir.[308] Anlaşıldığına göre Resulullah (as), yolculuğun belli bir noktasından sonra Mes'ûd adlı bu köleyi geri göndermiştir. Zira küçük kervan Medine'ye vardığında yolcular arasında ondan da söz edilmemektedir.

301. Medineliler Muhammed (as)'ın Mekke'de ortadan kayboluşundan çoktan haberdar olmuşlar ve şehirlerine doğru yola çıkmış olduğunu anlamışlardı. Bu nedenle, her gün evlerinden çıkıp, Mekke'den gelen yola hakim bir tepe üzerinde güneş iyice kavurucu olmaya başlayıncaya kadar bekleşip, sonra dağılıyorlardı. Resulullah (as), mağarada geçirdiği günler nedeniyle oldukça gecikmişti. Medine'nin dış mahallelerine vardıklarında, Resulullah (as), fiilen geldiğini haber vermek için sahabelerinin yanına bir elçi göndermiş ve şehre girmek için izin talebinde bulunmuştur. Fakat öyle anlaşılıyor ki Resulullah (as)'ın konakladığı yere bilerek gelmemişler, sadece Kuba'daki *Seniyyetu'l-Vedâ* adlı hakim tepede Resulullah (as)'ın gelişini bekleyerek toplanmışlardır. Sonra vakit geç olduğu ve güneş de yakıcı olmaya

başladığı için, Resulullah (as)'ın muhtemelen akşam serinliğinde ya da ertesi sabah erken bir saatte geleceğini düşünerek dağılmışlardı. Ama ansızın bir Yahudi koşup bekledikleri kervanın gelmekte olduğunu kendilerine haber verdi. Bu Yahudi, sahibi olduğu hisarın kulesinin tepesinden kervanı görmüştü. Herkes *Seniyyetu'l-Vedâ* tepesine doğru koşuşmaya başladı. Müslümanlar en güzel giysilerini giyinmişler, gözbebekleri gibi sevdikleri Resulullah (as)'a şeref kıtası olarak hizmet etmek üzere, her türlü silah ve teçhizatlarını donanmışlardı. Delikanlıların heyecanı da görülmeye değerdi. Tam bir sevinç ve neşe havası esmekteydi. İçlerinden biri doğaçlama olarak şu beyitlerden bir şarkı yaptı:

"Ay doğdu üzerimize Veda Tepeleri'nden!
Şükür bizlere farz oldu, Allah'a kulluk ettiğimiz sürece!
Ey bizlere Allah tarafından gönderilen Elçi!
Uyulması gereken ilahi bir emir ile geldin bize!"[309]

302. Erkek ve kız çocukları defler çalarak bu mısraları terennüm ediyor, şehrin profesyonel folklor oyuncuları olan genç zenciler de, içlerinden gelen bir coşkuyla, *dirkele* denilen mızraklarını atmaktaki becerilerini sergiliyorlardı. (Bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 252.) Bu arada yetişkinler de sevinç çığlıkları atarak, Resulullah (as)'ın kendi evlerine konuk olmasını sağlamak için ısrar ediyordu. Bu arada küçük kervan Medine'nin güneyindeki Kuba köyü yakınlarındaki *Seniyyetu'l-Vedâ* tepesine varmıştı.

303. Böylece tarihten bir yaprak daha çevrilmiş oluyordu. O güne dek birçok sıkıntıya maruz kalmış olan İslâm, artık kendisine sığınılacak bir barınak bulmuş ve Medine, tüm dünya tarihini etkileyecek bir hareketin merkezi haline gelmişti. İşte, Hicret, yani Resulullah (as) ve sahabesinin

Mekke’den Medine’ye gelip yerleşmesi olayı bu idi. Hicret, İslâmi takvimin başlangıcına da adını vermiştir. Her ne kadar Muhammed (as) Medine’ye 12 Rebiu’l-Evvel günü varmışsa da, sahabesi, son Akabe Biatı’nın akdedilmesinden birkaç gün sonra, yine onun emir ve izni ile, üç ay önce küçük kafileler halinde hicret etmeye başlamışlardı. Bu nedenle, 1 Muharrem, Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu yıl Miladi takvimde 622 yılına denk düşmektedir.

Hicretten Önce Kadınların İslâm'ın Yayılmasına Katkıları

304. "Cennet annelerinizin ayakları altındadır."[310] Muhammed (as) işte bu ifadelerle, kadının toplum içerisindeki konumunu yüceltmek istemiştir. O, böylece bizi doğuran sonra da sinesinde bizi besleyip büyüterek terbiye eden kişiye saygı göstermemizi emretmektedir. Resulullah (as)'a ait olduğu bildirilen bir başka hadiste de, inananlar topluluğuna "yaşlı kadınların imanını" (*îmânu'l-'acâ'iz*) taşımaları tavsiye edilmektedir. Kur'an da kadına bağımsız ve saygıdeğer bir kişilik veren benzer emirlerle doludur.

305. İslâm'dan önce zaman zaman kız çocukları canlı canlı toprağa gömülmekteydi. Kadınların da bu müşrik anlayışına karşı girişilen başkaldırıya katılmış olmalarına şaşmamamız gerekir. Burada, kadınların daha İslâm'ın başlangıcında oynadıkları rol ve katıldıkları etkinliklerle ilgili bazı olayları dile getirmemiz uygun olacaktır.

Hatice

306. Hatice'nin kendisiyle evlenmeden önce hangi koşullar altında Muhammed (as)'i tanıdığını önceki bölümlerde görmüştük. İslâm'da Resulullah (as)'ın eşlerine "Müminlerin Anneleri" adı verilmiştir ve onlar, özellikle de Hatice, bu unvanı gerçekten hak etmiş hanımlardır. Kendisi sadece kocası için sevgili bir arkadaş olmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm uğruna çok önemli görevler yerine getirmiştir. Yaptığı hizmetler o denli önemli ve büyüktür ki, eğer o olmayacak olsaydı,

Muhammed (as), kendisinden önceki birçok peygamber gibi, büyük bir başarı göstermeksizin göçüp gidebilirdi.

307. Hatice zengin bir insandı. Hem kendiliğinden hem de kocasının etkisiyle, İslâm'dan önceki yıllarda bile servetini fakirlere yardım etmeye harcardı. Bu uğurda sağladığı saygı ve itibar, tüm gönlü ile bağlı olduğu İslâmiyet uğruna yaptığı hizmetlerde bir azalmaya yol açmamıştır. Meleğin kendisine görünmesi, halkını doğru yola iletmek için yaptığı davete uyma gibi, kocasının anlattığı bütün şeylerin doğruluğuna ilk iman eden kimse odur. Daha önce de gördüğümüz gibi, ilk vahiyler sırasında Muhammed (as)'ın içine düştüğü çalkantılı ruh halinde onu yatıştıran da odur. Hıristiyan yeğeni Varaka'nın İslâm'a olan meyli de Hatice'nin çabalarının bir sonucuydu. Siyer bilginlerine göre,[311] Mekkeli bir başka Hıristiyan olan Addas'ın İslâm'ı kabulü de aslında yine Hatice'nin ikna çabalarının bir sonucuydu. Evinde hizmet görmekte olan erkek ya da kadın tüm kölelerine de İslâm denilen bu yeni hareketi anlatmaktan geri durmamıştı. Şehirde Müslümanlar aleyhine başlatılan boykot hareketi sırasında, Hatice'nin yeğenleri de zaman zaman kendilerini büyük tehlikelere atarak, kuşatma altındaki insanlara yiyecek taşımışlardı.

Lubabe bintü'l-Hâris

308. İbn el-Kelbî'ye göre, Hatice'den sonra Mekke'de İslâm'ı kabul eden ilk hanımdır.[312] Daha çok Ummu'l-Fadl adıyla bilinir. Resulullah (as)'ın amcası Abbas'la evlenmiştir. Yeğeninin yakın dostu ve koruyucusu olmakla birlikte Abbas, uzun senelerden sonra İslâm'ı kabul etmiştir. Resulullah (as)'a karşı gönlünde beslediği samimi ve içten duygular da, çok sevdiği hanımı Ummu'l-Fadl'dan kaynaklansa gerektir. Bu arada, küçük oğlu Abdullah ibn Abbas'ın da kendisiyle birlikte İslâm'ı kabul

ettiğini unutmayalım (Buhârî, 23/80/3). Kendisi çok etkili ve nüfuz sahibi bir aileden geliyordu ve daha sonra Resulullah (as), kız kardeşi Meymûne bintu'l-Hâris'le evlenmiştir.

Guzeyye

309. İbn Habib'in verdiği bilgiye göre bu hanım Mekkeli birçok kadının İslâm'ı kabul etmesine vesile olmuştur. Bedevi asıllı olup, Mekke'ye sonradan gelip yerleşmişti. Çok gayretli bir kimseydi ve bu yüzden Mekkeliler onun yol açacağı tehlikeyi çok geçmeden fark ettiler. Kadın olması nedeniyle, şahsen kendisine kötü bir muamelede bulunulmamış, sadece sürgüne göndermekle yetinilmiş ve kabilesine doğru giden bir kervana bindirilmişti. Kervan sahipleri pek sert ve insafsız kişilerdi. Onu eyersiz bir devenin çıplak sırtına bağlayıp, ne yiyecek ne de içecek bir şey verdiler. Belli bir bölgeye geldiklerinde de kızgın güneşin altında yere indirip yürütmeye devam ettiler. Olayın devamını kendi ağzından dinleyelim:

"Üç gün üç gece geçmiş ve açlık ve yorgunluktan bilincimi kaybedip yarı ölü bir duruma gelmiştim. Bana hiç acımadılar. Sonra gece olunca bir yerde konakladık. Birden yüzümde yabancı bir şey hissettim. Elimi götürdüğümde su olduğunu anlayıp, kana kana içtim ve yüzüme ve vücuduma bolca serpiştirdim. Sabah olup da beni toparlanıp kendime gelmiş gören kervancılar endişeye kapıldılar. Ama ben hala iplerle bağlı bir vaziyetteydim ve kervanın su tulumları benim çok uzağımda ve ağızları sıkıca kapalıydı. Bana sorduklarında gerçeği aynen anlattım. Anlattıklarımdan kuşkulanmaları için bir neden yoktu. Hemen yaptıklarına pişman olup İslâm'ı kabul ettiler."[313]

Resulullah (as)'a karşı o denli muhabbet ve sevgisi vardı ki, daha sonra Medine'ye geldiğinde kendisini cariye olarak ona arz etmiş, ancak

Resulullah (as) bu öneriye teşekkürle karşılık verip, teklifini nazikçe reddetmiştir.

Umm Şerîk

310. İbnu'l-Esîr'in bize naklettiğine göre[314] bu hanım Mekkeli çok sayıda kadın arasında İslâm'ı yayma konusunda büyük başarı göstermiş, bu çabalarını da büyük bir gizlilik içinde yürütmüştü. Yemen'deki *Devs* kabilesinden olduğu söylenen Umm Şerîk'in yukarıda söz konusu edilen Guzeyye ile aynı kişi olup olmadığı tartışma konusudur.

Fâtıma bintu'l-Hattâb

311. Kendisi Ömer'in kız kardeşiydi. Önceki bölümlerde Ömer'in İslâm'ı kabul etmesinde oynadığı rolü görmüştük. Görüldüğü kadarıyla Fâtıma, İslâm öncesi dönemde okuma-yazma bilen nadir kadınlardan biriydi.

Şifâ bintu Abdullah

312. Ömer'in akrabalarındandır. Ne zaman İslâm'ı kabul ettiği tam olarak bilinmemektedir. Daha sonra Resulullah (as) kendisini hanımlarından birine okuma-yazma öğretmek üzere görevlendirmiştir.[315] Kuşkusuz İslâm'ın yayılmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Sa'de bintu Kurayz

313. İbn Hacer'in anlattığına göre Osman'ın İslâm'a girmesine vesile olan bu kadındır.[316] Muhtemelen onun teyzesiydi. Osman'ın sahip olduğu servet ve zenginlik daha Resulullah (as)'ın sağlığında bile İslâm'ın yayılmasında çok işe yaramıştı.

Ümmü Habîbe ve Sevde

314. Bu iki Mekkeli hanım kocaları ile birlikte Habeşistan'a sığınmak üzere vatanlarını terk etmişlerdi. Her ikisinin de kocası oraya vardıklarında Hıristiyanlığa geçmişler, onlar ise kocalarının baskısına

rağmen aynı şeyi yapmamakta ısrar etmişlerdi. Bunlardan Sevde kısa bir süre sonra Mekke'ye döndü. Muhammed (as) onun gösterdiği tutumdan çok memnun oldu ve onu kendisine nikahladı. Bir süre sonra da Ümmü Habîbe Habeşistan'dan dönmüş, ancak babası Ebû Süfyan'ın yanına gitmektense Medine'ye geçip Resulullah (as) ile evlenmeyi tercih etmiştir.[317]

Zulme Uğrayan Bazı Kadın Sahabeler

315. Ebû Cehil'in zulmüne uğrayan çok sayıda kadın mağdur arasında Ammar bin Yâsir'in annesi Sümeyye'yi gösterebiliriz. Bir gün, şiddetli tartışmalardan sonra Ebû Cehil mızrağıyla kendisini öldürdü. Böylece İslâm ilk şehidini vermiş oluyordu.[318] Zinnire ve Lubeyne[319] Ömer'in ailesine mensup iki kadın köle idiler. Ömer, henüz İslâm'a geçmeden önce onları sürekli döverdi. Yine bir gün her zamanki gibi onları dövüp, bir ara durarak şöyle dedi:

"Size acıdığımı zannetmeyin. Hiç de öyle değil. Sadece size dayak atmaktan yoruldum. Madem ki siz bu yeni dini inkar edip ondan vazgeçmiyorsunuz, ben de dinlenir dinlenmez sizi cezalandırmaya devam edeceğim."

Ama çektikleri tüm bu işkence ve ıstıraplara rağmen, bu hanımlar inançlarından vaz geçmediler.

Medine'de İslâm

316. Hicretin hemen arifesinde yapılan Akabe Biatı'na katılan 73 Medineli arasında iki de hanım bulunuyordu. Bunlar, Mazin kabilesinden Nuseybe Umm Umâre ile Selem kabilesinden Esmâ' Umm Manî' idi.[320] Umm Varaka binti Abdullah b. El-Hâris'in ne zaman İslâm'ı kabul ettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak daha H. 2 yılında Bedir Savaşı'na hemşire olarak katılmak istediği bilinmektedir. Zihin ve düşünce yapısı

olarak o denli yüksek bir konumdaydı ki, Kur’an’ı tamamen ezberleyip hafız olmuştu. Resulullah (as) onun bu istisnai durumunu fark ederek, kendisini, oturduğu mahallenin mescidine imam olarak tayin etmiş, o da bu mescitte, içinde erkeklerin de olduğu cemaate günlük namazlarını kıldırmıştır. Resulullah (as) yanına ashabından birkaç kişiyi alarak sık sık bu hanımı ziyarete giderdi. Yine bu ziyaretlerinden birinde, kendisinin bir savaşta şehit düşeceği müjdesini vermişti. (Bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 317; İbn Râhûye’den naklen İbn Hacer, *Metâlib*, No: 4159; İbn Hanbel, VI, 405, No: 2; Ebû Dâvûd, II, 62, “*Bâbu imâmetü’n-nisâ*”; İbn Abdi’l-Berr, *İsti’âb*, Kunâ en-Nisâ, No: 107.)

317. İslâm’ın başlangıç dönemlerinde, özellikle Müslüman kadınların oynadığı tarihsel rolü bize anlatacak tarihçilerin araştırmalarını dört gözle beklemekteyiz.

Medine'deki İlk Durumlar

318. Resulullah (as), Kuba köyüne gelince, o yörenin başkanlarından Kulsum ibn el-Hidm'in evine misafir oldu. (Samhûdî'nin 2. baskı s. 244'de belirttiğine göre bu zat, çevresinde İslâm'ı kabul eden kişilerle dayanışma içinde olmakla birlikte henüz İslâm'a geçtiğini ilan etmemişti.) Ziyaretçileri kabul etmek için ise, yine bir başka başkan olan ve o sırada bekar olan Sa'd ibn Hayseme'nin evinde oturmuştu. Oraya vardığı ilk gün boyunca bir hurma ağacının altında oturmuştu. Ziyaretçilerden pek azı kendisini şahsen tanıyorlardı. Hatta kimileri Ebû Bekir'i Resulullah (as) zannetmiş, ancak güneş yükselip Muhammed (as)'ın üzerine düştüğünde Ebû Bekir kalkarak harmanisini gölge etmesi için bir ağacın dalları arasına germeye kalkınca, mütevazı peygamberin kim olduğunu anlamışlardı.[321]

319. Resulullah (as)'ın ilk işi Kuba'da günümüzde de halen meşhur olan bir mescit inşa etmek oldu. Bu mescidin inşasında herkes çalıştı: Resulullah (as), Ebû Bekir, Ömer de bina için taş taşıyanlar arasındaydı.[322]

320. Resulullah (as)'da emanet olarak bulunan para ve eşyaları geri vermek üzere Mekke'de kalmış olan Ali de daha sonra yola çıkarak, Kuba'da Resulullah (as)'a yetişmişti.[323]

321. Bugün elimizde Resulullah (as)'ın Hicret'ten önce Medinelilere hitaben yazdığı ve Cuma günleri, öğle namazının yerine,[324] bir hutbe ve ardından iki rekatlık bir namaz kılınmasını emrettiği bir mektubu

bulunmaktadır. Kuba'ya varışından birkaç gün sonra[325] gerek Kuba'da gerekse Medine yolu üzerinde iken Salim Oğulları kabilesinde Cuma namazlarını kendisi kıldırmıştır. Onun bu münasebetle verdiği ilk hutbeden bazı cümleler bize kadar ulaşmıştır:

322/1. (Allah'a hamd ve senadan sonra) Resulullah (as) şöyle buyurdu:

"Ey insanlar! Her şeyden önce kendi nefislerinize dikkat ediniz: Biliniz ki, sizden biri öldüğü zaman sürüsünü çobansız bırakıp, hiçbir tercüman ve arabulucuya muhtaç olmayan Rabbi ile karşılaştığında, Allah ona: "Sana benim Elçim gelmedi mi? Ben sana hadsiz hesapsız mal mülk vermedim mi? O halde sen bana ne getirdin?" dediği zaman, o adam sağına ve soluna bakar, ama yardımına gelecek hiçbir kimseyi bulamayıp, karşısındaki Cehennem'i görür. Öyleyse sizlerden kim bu ateşten kendisini korumak istiyorsa, bir parça hurma ile bile de olsa sadaka versin. Elinde sadaka olarak verecek hiçbir şeyi yoksa güzel bir söz söylesin. Zira yapılan bir iyilik Allah tarafından sahip olduğu değerin 10 ila 100 katıyla ödüllendirilir. Selam üzerinize olsun."[326]

322/2. Resulullah (as) görevi gereği dinini yaymaya kendisini tamamen adamakla birlikte, genç taraftarları da boş durmuyorlardı. Yaşlı bir müşrik olan Amr b. El-Cemûh taptığı puta çok bağlı biriydi; Çocukları ve akrabaları kendisiyle alay edip dururlardı. Her sabah Amr bu putu gülünç bir durumda bulur ve ne yapacağını bilemezdi. Bir gün, saygısızlık gösterenleri cezalandırması için putun yanına bir kılıç koydu. Ertesi gün putu baş aşağı devrilmiş, başı kabilenin lağım çukuruna batmış bir halde buldu ve hemen o gün İslâm'ı kabul etti (bk. Samhûdî, 2. bs., 234-235). Genç sahabe Süheyl b. Huneyf her gece şehirdeki tahtadan oyulmuş putlardan birkaçını kırıp, elde ettiği tahta parçalarını

Müslüman bir kadına “yakacak odun” olarak kullansın diye hediye ediyordu (bk. Samhûdî, 2. bs., s. 249).

323. Kuba’da birkaç gün kaldıktan sonra Resulullah (as) burayı terk edip, daha kuzeydeki Medine (Cevf) vadisine gitmek istedi. Acaba Abdu’l-Muttalib’in annesinin soyundan gelen kendi akrabalarıyla mı oturmak istemişti? Buhârî, “O önce dayılarında kaldı” demekte (2/30) ve şöyle eklemektedir: “Kuba’da Benû Amr ibn Avf kabilesiyle 14 gece geçirdikten sonra, Neccâr Oğullarına bir haberci göndermiş ve onlar da silahlarını donanıp gelmişlerdi” (63/46/9). Ancak ilerde değineceğimiz deve olayı, akrabalığı esas alan bir konaklama tercihiyle uyuşmamaktadır. En azından kişisel arzusu ve ilahi kaderin aynı yönde tecelli ettiğini düşünebiliriz. Acaba Kuba’daki Yahudi gayrı müslimlerle yakın komşuluk ilişkileri içerisinde olmayı mı istememişti? Belki daha bağımsız olmak için, kendi evini inşa edebileceği boş bir alan arıyordu. Ya da, hem toplumsal hem de stratejik nedenlerden dolayı kendisine bağlı grupların tam ortasında mı oturmak istiyordu? (Dini bakımdan, ana mescidin, yerleşim bölgesinin merkezinde olması gerekir.) Şöyle bir varsayım da mümkündür: Medine’nin İslâm’ı kabulünden önce ve herkesi canından bezdiren iç savaş sırasında, Evs ve Hazreçlilerin vardıkları bir anlaşma ile, Hazreçli Abdullah ibn Ubey Medine kralı seçilmiş, hatta kendisi için kuyumculara bir taç siparişi bile verilmişti. İslâm’ın yaygınlaşıp Resulullah (as)’ın kesin olarak yerleşmek üzere Medine’ye hicret etmesinden sonra bu krallık girişimi suya düşmüş oldu. Resulullah (as), kral tayin edilmiş bu kişinin içinde bulunduğu ruh halini çok iyi anlıyor ve her çareye baş vurarak onu teselliye çalışıyor, tüm hayatı boyunca kendisine elinden gelen saygı ve itibarı göstererek, kapılabileceği alınganlıklardan onu kurtarmaya çalışıyordu.

Samhûdî'nin (2. bs., s. 258, Ruzeyn'den naklen) konuyla ilgili anlattıklarına bir göz atalım:

"Yanında silahlı vaziyette bir kısım Ensar ve Mekkeli Muhacirlerin tamamı olduğu halde Kuba'dan (Medine'ye doğru) hareket ettiğinde, Hazreçlilerden Huble Oğulları'na uğradı ve Abdullah ibn Ubey'in evinde bir süre oturmak (suretiyle onu şereflendirmek) istedi. Ancak, müstahkem hisarının önüne oturup bağdaş kuran ve sırtına ve dizlerine bir şal örtmüş olan Abdullah (onun bu isteğini reddederek) şöyle dedi: "Seni davet eden insanların yanına git ve onların evinde kal!"

Acaba bu nedenlerden hangisi, Resulullah (as)'ı, Evs kabilesinden Amr b. Avf Oğullarını bırakıp da Hazreçlilerle birlikte oturmaya yöneltmiş olabilir? Kaynaklarımız bu konuya pek değinmemektedir. Buhârî'ye göre (2/30) "O, en önce Ensarlı akrabaları (dedesi Abdu'l-Muttalib'in annesi Hazreçliydi) arasında oturmuştur." İbn Zebâle'ye göre ise (Samhûdî, 2. bs., s. 262) "Tamamen Ensar'dan oluşan bir halk topluluğu arasında oturmak istemişti." Durum ne olursa olsun, Buhârî (8/48/2, 63/46/5) ve Müslim'e (5/9) göre, Resulullah (as) "(Akrabası olan) Neccâr Oğulları'na bir haberci göndermiş, onlar da hep birlikte tepeden tırnağa silahlı olarak gelerek, kendisi bir deve üzerinde olduğu halde yola koyulmuşlardır. Resulullah (as), devesinin yularını serbest bırakmış ve her kabilenin önünden geçtikçe ve onların ısrarla kendilerine misafir olmasını istediklerinde, o da aynı şekilde bunlara:

"Deveyi kendi halinde yürümeye bırakın: O bizi Allah'ın hoşnut olduğu yere götürecektir."

şeklinde uyarıda bulunmuştur. Gerçekten de, deve bir süre yürüdükten sonra yere çökmüş, Muhammed (as) kalkması için kendisine birkaç kez asası ile dokunmasına rağmen, birkaç metre yürüdükten sonra tekrar

çöküp kalmıştır. Burası, etrafta kimsenin oturmadığı, Resulullah (as)'ın anne tarafından akrabalarına ait boş bir düzlüktü. En yakın ev Ebû Eyyûb el-Ensârî'ninki idi. (Kendisi daha sonra İstanbul kuşatmasına katıldığı bir savaşta vefat etmiş olup, kabri halen günümüzde kutsal ziyaret yerlerinden biridir.) Ebû Eyyûb hemen Resulullah (as)'ın eşyalarını almış ve onu evinde misafir etmekten çok mutlu olmuştur. Devenin çöküp kaldığı alan iki yetim kardeşe aitti ve hasat edilen hurmaları kurutmak için kullanılmaktaydı. Resulullah (as) burasını, bedelini Ebû Bekir'in verdiği on dinar karşılığında satın aldı (Samhûdî, 2. bs., s. 324) ve derhal buraya bir mescit inşasına başlandı. Günümüzde Medine'deki büyük mescit işte bu binadır.[327] Tamamı Müslüman ve gönüllü olan Ensar ve Muhacir'den inşaatçı ve işçiler arasında, Medine dışından bir takım yabancılar da bulunmaktaydı. Hatta bunlardan Talk adında birisi, diğerlerinden daha iyi sıva harcı hazırladığı için Resulullah (as)'ın övgüsüne nail olmuştu (Samhûdî, 2. bs., s. 324). Resulullah (as) bir yandan çalışmaları idare edip duvar temellerinin kıble yönüne gelecek şekilde atılmasına çalışırken, bir yandan da sıradan bir işçi gibi taş ve tuğla taşıyordu. Mescidin hemen yanı başına, klasik kaynaklarda *Suffe* olarak geçen, gündüzleri okul geceleri ise barınacak yeri olmayanlara yatakhane görevi gören geniş bir oda inşa ettirdi. (İslâmi anlamdaki ilk üniversite burası olmuştur.) Mescidin bir başka tarafına da Resulullah (as) ve hanımları için birkaç oda yapılmıştır.[328] Bir süre sonra Resulullah (as), azatlı köleleri Zeyd ve Ebû Râfi'i, aile mensuplarını getirtmek üzere Mekke'ye gönderdi. Bunlar, Resulullah (as) ve Ebû Bekir'e ait iki deveyi yanlarına alıp, ayrıca Kudeyd'deki pazardan üç deve daha satın aldılar.[329] Kervan Resulullah (as)'ın hanımı Sevde ve iki kızı Fatıma ve Ümmü Gülsüm'ün yanı sıra,

Ebû Bekir'in hanımı ve iki kızı olmak üzere, sadece kadınlardan oluşmaktaydı. Mekkeliler genellikle kadınlara saygılı davranıyorlardı ve henüz Müslümanlarla aralarında bir savaş da çıkmamıştı. Bu nedenle kervan Mekkelilerce taciz edilmedi. Makrızî'ye göre,[330] Zeyd'in karısı Umm Eymen de kervana eşlik etmekteydi. Suheylî'ye göre[331] ise bu kadın Mekke ile Medine arasındaki yolu tek başına ve büyük sıkıntılar içerisinde yalın ayak tamamlayabilmişti. Durum ne olursa olsun, Ebû Eyyûb'un evinde yedi aylık bir ikametten sonra, Resulullah (as) kendisine tahsis edilen dairelere yerleşmiştir. (Bu konuya ilerde § 1845/2'de tekrar değineceğiz.)

324. Bu arada üzücü olaylar da meydana gelmekteydi. Müslüman kadınlardan kimileri müşrik kocalarınca kimileri de aileleri tarafından Mekke'de alıkonulmaktaydı. Aynı şekilde, Resulullah (as)'ın kızlarından biri de, henüz Müslüman olmayan kocası Ebu'l-As'ın[332] yanında oturmak zorunda bırakılmıştı. Kocası Medine'ye hicret eden Umm Seleme de uzunca bir süre Mekke'den ayrılamamıştı.[333]

Yerlerinden Edilen Kimselere Uygulanan Uyum Programları

325. Muhacirlerden kimileri Medine'ye gelir gelmez, tanıdıklarının yanında hemen misafir edilme imkânı buldular, ama tabii ki hepsi değil. Kendisi bekar olan Sa'd ibn Hayseme evinin kapılarını ailesi olmayan çok sayıda muhacire açtı. Belli aileler tanıdık dostları tarafından misafir edildiler. Kimi durumlarda ise Medineliler, Muhacirlerin evlerini yapabilmeleri için kendi arazilerini bağışladılar. Ancak geniş çaplı bir bütünleşme henüz kolay ve mümkün bir şey değildi.

326. Üstelik, Medine vahasının iklimi Mekke vb. çöllük bölgelerden gelen insanlar için elverişli değildi. Gelen yabancılar buranın sakinlerine (sanırız Yahudilere ve Hayberlilere, bk. § 962) sıtma hastalığına karşı

bağışıklıklarının sırrını sorduklarında, cevap olarak “şehre girerken eşek gibi on kez anırmak gerektiğini” söylüyorlardı (Samhûdî, 2. bs., s. 59, 1167). Medine’ye geldikten kısa bir süre sonra, Resulullah (as) hemşehrilerinin sağlık durumlarını soruşturdu. Ateşler içinde yanan Ebû Bekir, Resulullah (as)’a cevap verebilmek için, ölüme ayaklarındaki sandaletlerden daha yakın olduğunu ifade eden bir şiir yazmış, Muhammed (as) de, Ebû Bekir’in kölesi Amir ibn Fuheyre’ye hitaben:

“Ben ölmeden önce ölümü tattım.”

şeklinde doğaçlama bir şiirle karşılık vermişti. Bilal de cevabında eski vatanına olan özlemini dile getirmişti.[334] Resulullah (as)’ın ailesiyle müttefik olan Huza’a kabilesinden biri Mekke bölgesinden Medine’ye gelmişti. Kendisine sorulduğunda, Mekke’nin o mevsimde büründüğü güzellikleri dile getirmiş ve bu durum Resulullah (as)’ı hüzünlendirmişti.[335] Bir şeyler yapmak gerekiyordu ve Resulullah (as) da hiç vakit geçirmedi:

327. Medine’ye varışından yaklaşık beş ay kadar sonra (bk. Samhûdî, 2. bs, s. 267), Resulullah (as) Mekkeli ve Medineli bütün ailelerin başkanlarının katıldığı bir toplantı düzenledi ve kendilerine somut, basit ve etkili bir çözüm önermek suretiyle, Muhacirlerin uyumlarını kolaylaştırmak için, kendilerini samimi bir işbirliğine teşvik etti. Medineli her bir aile reisi, en azından durumu elverişli olanlar, Mekkeli bir Muhacir ailesini yanına alacaktı. Böylece ortaya çıkan karşılıklı kardeşlik ilişkisi içerisinde her ikisi de birlikte çalışıp kazançlarını bölüşecekler, hatta birbirlerinin mirasçısı olacaklardı. Herkes bu konuda anlaştı ve Resulullah (as) derhal belli sayıda Mekkeli Muhaciri (Makrızî’ye göre 186 aileyi)[336] aynı sayıda Medineli Ensar’ın yanına yerleştirdi. Bunlardan bir bölümünün kardeşlik anlaşması kur’a çekerek

belirlenmiştir (Osman ibn Maz'ûn örneğinde olduğu gibi. Bk. Buhârî, *Sahîh*, 23/3,/2/, 63/46/6, 91/27). Ensar'ın Resulullah (as)'den arazilerinin yarısını alıp Muhacirlere vermek istemelerinden, bu konudaki coşkularının ciddiyet ve samimiyetini anlamak mümkündür (Bk. Buhârî, 63/3). Bu durum karşısında Mekkelilerin izzeti nefisleri de Ensar'ınkinden daha aşağı kalmamış ve yapılacak bir kira sözleşmesine göre arazilerini kendilerine kiralamalarını istemişlerdi. Yine, Resulullah (as), Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ) eyaletinin gelirlerini sadece Ensar'a tahsis etmek istediğinde (Bk. Buhârî, 63/8/3), bu kez onlar ""Hayır! Muhacirler de en azından bizler kadar hisse almalıdırlar." diyerek karşı çıkmışlardır. Bu kardeşlik anlaşması çerçevesinde, Muhacirlerin yerleşim işi de dostane bir biçimde halledilmiştir. Örneğin, Ömer, bu şekilde kardeş ilan edildiği kişiyle zamanlarını bile paylaştıklarını, bir gün kendisi hurma toplama işine giderken, kardeşinin Resulullah (as)'ın yanında bulunduğunu, ertesi gün ise çalışma sırasının diğerine geçtiğini, akşamları ise yapmış ya da öğrenmiş olduğu şeyleri birbirlerine anlattıklarını söylemektedir.[337] Abdurrahman ibn Avf'ın başından geçen bir başka ilginç olay da şudur: Anlaşmalı kardeşi kendisine şöyle demişti:

"İşte servetim, onların yarısını sana veriyorum; iki hanımım var, senin seçeceğin birini hemen boşayayım ve sen onunla evlen!"

Abdurrahman'ın bu öneriye cevabı şöyle olmuştur:

"Allah malını mülkünü de, aileni de sana mübarek kılsın; sen bana sadece şehrin pazarına nereden gidileceğini söyle, yeter."

Sonra kalkıp pazara giderek oradan borçla birşeyler satın aldı ve az bir kârla satarak bu işi gün içinde birçok kez tekrarladı. Akşamleyin yiyecek birşeyler satın alacak kadar para kazanmıştı. Bir süre sonra Resulullah

(as)'ın ziyaretine giderek, kendisine Medineli bir genç kızla evlendiğini ve hanımına sadece bir mehir vermekle kalmayıp, masrafları tamamen kendi cebinden olmak üzere bir de düğün tertip ettiği haberini verdi.[338] Böylece, yaptığı ticaretle, Resulullah (as)'ın en zengin sahabelerinden biri haline geldi.

328. Mekkeli Muhacirler pek iyilik bilir ve kendilerine yapılanlara karşı minnettar kişilerdi. Onları, bu anlaşmalı kardeşlik (*muâhât*) yoluyla edindikleri mal ve mülkü, fırsatını bulduklarında, kardeşlerine verirken görmekteyiz. Onlar bu iyilikleri bir şeref ve namus borcu olarak görmekteydiler. Bu yeni gelenler Medine'nin ekonomik yapısı ile iyice bütünleştikleri zaman, Resulullah (as), aralarında kan akrabalığı bulunanlar dışında, birbirlerine mirasçı olabilme koşulunu iptal etmiş ve artık herkes kendi ocağının ve yuvasının efendisi olmuştur.[339]

329. Toplumun önceden bilmediği bu kardeşlik ilişkisi kısa bir süre sonra hiç beklenmedik bir fayda da sağlamıştır: Askerî seferler sırasında Resulullah (as) bu ahdî kardeşlerden sadece birini ordusuna alıyor, diğeri ise geride kalarak iki ailenin işlerini üstleniyordu.

330. Bu bölümü şu küçük olayla bitirelim: Resulullah (as)'ın devesi Medineli Müslümanlar nezdinde ayrıcalıklı bir yere sahipti ve hiç kimse, nerede olursa olsun otlayıp sulanmasına engel olmuyordu, "zira Edbâ adlı bu deve, Resulullah (as)'ın devesiydi."[340]

Toplumun Örgütlendirilmesi

Medine'nin Nüfusu

331. Önceki bölümde, hukukî bir anlaşma (muâhât) ile, Mekkeli 186 ailenin bir o kadar Medineli ailenin yanına yerleştirildiğini görmüştük. Hicret'in hemen başlangıcında yaklaşık dört yüz aile reisinin İslâm'ı kabul ettiği göz önünde bulundurulursa, Müslümanların toplam sayısının çok daha fazla olması gerekir. Bu durumla ilgili olarak Buhârî'de geçen şu hadisi belirtmek uygun olacaktır:

"Huzeyfe'nin naklettiğine göre, Resulullah (as) bize şöyle dedi: İslâm'ı kabul eden herkesin adını yazıp bana getiriniz. Ve biz, kendisine binbeşyüz kişinin adını yazıp getirdik."[341]

332. İslâm tarihindeki bu ilk nüfus sayımında kaydedilen 1500 Müslümanın yanı sıra, Medine'de henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan Arap kabileleri de bulunmaktaydı. Bunlardan ayrı olarak, neredeyse Araplarla aynı sayıda olan Yahudiler de vardı. Bu durumda, Medine'de H. 1 yılında on binden fazla bir nüfusla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

İç İlişkiler

333. Evs ve Hazreç vaktiyle iki kardeş idi. Bunların soyundan gelen insanlar Medine'de iki rakip kabile oluşturdular. Hicretten yaklaşık altı yedi yıl önce meydana gelen ve kardeşler arasında yapılan Bu'âs savaşında, Hazreçliler yenildiler ve şehirdeki Yahudilerle ittifak anlaşması yaptılar.[342] Hiç kuşkusuz, kuvvetler arası bu dengesizlik, Evs

kabilesini, yukarıda söz konusu edilen Mekkeli Kureyşlilerle bir ittifak anlaşması yapmaya yöneltmişti. Her iki kabilenin bilge kişileri bu kardeş savaşlarından bıkıp usanmışlardı.[343] Gayet açıktır ki, Muhammed gibi yabancı bir kimse, her iki topluluğun ortak başkanı olarak daha başarılı olma şansına sahipti. Aslında Hazreçliler, Hicretten önce kendilerine bir kral seçmeye karar vermişler ve gerçekten de, Resulullah (as)'ın Medine'ye geldiği günlerde, Medineli tüccarlara, Abdullah ibn Ubey'in taşımasına karar verilen bir tacın siparişi verilmişti.[344] Hazreçli birisi Evslilerce kral olarak kabul edilemezdi. Muhtemelen Yahudiler için de durum böyleydi. Medine'de ansızın gündeme gelen İslâm, üzerinde karar kılınan kral adayının derin üzüntüsüne yol açacak biçimde, Hazreçlilerin bu tasarılarının gerçekleşmesini engellemiştir. Öte yandan, Abdullah ibn Ubey'in İslâm içinde gösterdiği münafıklığın ve daha sonra Müslümanların başına açtığı birçok sıkıntının açıklamasını da bu olayda aramak gerekir.

334. Yahudiler ise Benû Kaynuka, Benû Nadîr ve Benû Kurayza olmak üzere üç ana kabileye ayrılmışlardı. Bunlardan ilki Hazreçlilerle, sonuncusu ise Evslilerle ittifak halindeydi.[345] Yahudiler içinde de bir takım iç çatışmalar herhalde vardı ki, bunlardan bazıları bir Arap kabilesinin müttefiki olduğunda, diğer bazıları, birincinin hasmı durumundaki başka bir Arap kabilesi ile ittifak anlaşması yapıyordu. Kelimenin etimolojik anlamına bakılacak olursa, *Kaynuka* kuyumcu, *Nadîr* yaprakların tazeliği (yani bunların ziraatle uğraştıklarını göstermekte), *Kurayza* ise deri tabaklayan kimselerin kullandığı bir bitki demektir. Muhtemelen onların asıl meslekleri de buydu ki en azından bu Yahudi kabilelerinin Medine'ye gelip yerleştikleri sırada öyle oldukları söylenebilir. Ticaret alanında ise ithalatçı, tahıl maddeleri satıcısı ve

banker olarak çalışmaktaydılar; (Resulullah vefat ettiğinde, zırhtan yapılmış gömleği, ödünç aldığı bir miktar tahıl karşılığında rehin olarak bir Yahudi'nin elinde bulunuyordu).[346]

335. Hıristiyanlara gelince; bunların Medine'deki sayıları hemen hemen yok denecek kadar azdı: Evs kabilesinden *Ebû Amir* adında birinden söz edilir ki bu zat Hıristiyanlığı kabul etmiş[347] ve daha sonra keşiş olmuştur. (Oğlu Hanzala ise en seçkin Müslümanlar arasına katılıp, Uhud Savaşı'nda şehit düşmesi üzerine *Gasîlü'l-Melâike* -Melekler tarafından yıkanmış- unvanını almıştır.) İslâm'a düşman olan Ebû Amir Medine'yi terk edip, Mekkeliler safında İslâm'a karşı savaşmak üzere yanında elli kadar avanesi ile Uhud Savaşı'na katılmış, sonunda tüm ümidini yitirince gidip Bizans topraklarına yerleşmiştir. Resulullah (as) Bizans'a karşı büyük Tebuk Seferi'ne girişince,[348] Ebû Amir talihin nihayet kendisine güldüğünü sanıp, Medine'deki diğer münafık arkadaşlarına Bizans ordusuna Medine'yi istila ettireceği güvencesini vererek, onlardan Kuba mescidi yakınlarında rakip bir mescit inşa edip, öteki münafık yandaşlarının burada toplanmalarını istemişti[349] (bk. Samhudî, 2. bs, s. 814, Beyhakî'den naklen). Ancak Resulullah (as) onun maksat ve niyetinden kuşkulanarak, bu münafıklık merkezinin yıkılıp ateşe verilmesini emretmiştir. Bu olaydan iki yıl sonra Ebu Amir, Bizans İmparatoru Herakliyus'un yanında ölüp gitmiştir. Kaynaklarda, Medine'de Hıristiyanlıkla ilgili başka bir olaya rastlanılmamaktadır.

336. İslâm öncesi Medine'sinde başka dinlerin temsilcileri ile ilgili hiçbir ize rastlanmamaktadır.

Siyâsî Hayat

337. Siyâsî hayat ve sosyal yapı itibarıyla Medine, kabilecilik sınırlarının ötesine geçememiştir. Hatta bir şehir-devlet yapısından bile söz

edilemez. Gerek Araplar gerekse Yahudiler arasında olsun, her kabile bağımsız bir hukuksal birlik oluşturmakta ve kendi kabile başkanınınkinden başka hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydı. Bu kabile başkanlarının seçiliş tarzları hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Her kabile, halkın toplanması ve gerekli görüldüğü durumlarda kabile büyüklerinin müzakere ve görüşmelerde bulunmak, aynı zamanda özellikle yaz aylarında akşamları toplanıp eğleşmek üzere özel bir yere sahipti. Yahudi Benû Nadîr kabilesinin durumuna bakarak denilebilir ki,[350] her Yahudi kabilesinin, savaş vb. gibi beklenmedik harcamalar için kabile mensuplarının katkılarıyla oluşturulmuş bir halk sandığı vardı. Arap kabileleri arasında ise bir tür sosyal güvence kurumu vardı. Bu kurum, bir cinayet sırasında özellikle "kan diyeti" olarak maktulün ailesine ödenmesi gereken nakdî ya da aynî tazminattan oluşan bir meblağın, suçlu kimse tarafından bireysel olarak değil de, kabile topluluğunca ödenmesi şeklinde bir sorumluluk ilkesine dayanıyordu.[351] Farklı kabileler üzerinde ortak bir otorite gücü yoktu: Suçlunun kurbanınkinden farklı bir kabileye mensup olması halinde adaleti sağlamak için tek çare, güç ve kuvvetin desteğinde yapılan müzakereler yoluydu. Bu konuda da eşitlik yoktu. Kaynaklara göre, herhalde daha az kuvvete sahip kabilelere ödenen kan diyeti, daha kuvvetlilere ödenenin yarısı kadardı.[352] Belirli kurallara oturtulmuş yasalar mevcut değildi; herhangi bir durumda seçilmiş olan hakemlerin verdiği kararlar, sadece hakemlerin kişisel görüşlerine ya da müphem bir takım geleneklere dayanmaktaydı.

338. Şehrin bulunduğu arazi oldukça elverişsizdi. İstilacı ve saldırgan güçlere karşı savunma amacıyla her kabilenin belli bir sayıda müstahkem kalesi vardı. Yetişkin ve eli silah tutan erkekler ovalarda

çarpışmaya gittiklerinde, kadın ve çocukların yanı sıra koyun sürüleri de bu kalelerde barınırlardı. Uhayha ibn Culah'a ait olan ve Medine'nin güney kısmında bulunan, çok katlı, "gümüş gibi bembeyaz" taşlarla inşa edilmiş olan[353] Dihyân kalesinin harabeleri, zamanın aşındırma gücüne karşı günümüze kadar direnmiştir. Bu zatın dul kalan eşi daha sonra Hâşim'le evlenerek Abdu'l-Muttalib'in annesi olmuştur (Samhûdî, 2. bs., s. 194).

339. Eğitim ve öğretim durumuna gelince: Çok sınırlı sayıda erkek okuma ve yazma biliyordu. Yahudiler Arapça konuşuyorlar, ama anlaşıldığı kadarıyla bu dili İbranice harflerle yazıyorlardı. Yine, kendi aralarında *Beytü'l-Midrâs* adlı bir kurumun varlığından da söz edilmektedir.[354] Kutsal bir kitaba sahip olmalarının yanı sıra, hem eğitim hem de adaleti sağlama amacıyla kurulan bu yer, kendilerine putperest ve okuma-yazma bilmeyen komşuları üzerinde belli bir psikolojik üstünlük de sağlamaktaydı.

340/1. Medine arazisi oldukça geniş düzlükleri olan bir vadidir: Deve sırtında Kuzeyden Güneye, ya da Doğudan Batıya yolculuk bir gün çeker. Vadinin etrafı dağlarla çevrilidir. Vaktiyle fışkıran volkanlar, lavlarıyla bu bölgenin bir bölümünü kaplamış durumdadır. İklimi tatlı, toprağı bereketlidir. Kuyu suları, özellikle Aynu'z-Zerka pek serin ve boldur. Bu sular kadar lezzetlisini başka yerde içmemişimdir. Hurma bahçelerinden elde edilen ürünler yüksek nitelikli, çeşidi bol ve çok büyük miktarlardadır. H. 1. yüzyılda, Medine Suriye'ye buğday ihraç ederdi. Buraya Mekke'de olduğundan daha çok ve sık yağmur yağar ve Mekke'nin güney doğusunda uzanan Taif'in Vecc vadisinin suları Medine'den geçerek Kızıl Deniz'e dökülür. Bu sular, şehrin kuzeyinde Medine'ye ulaşmadan önce Akul adlı bir gölde toplanır ve bazen su

bütün yıl burada kalır. 1946 yılındaki ziyaretim sırasında, bölgede bazı göçebeler oturmaktaydı ve bana, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk yöneticilerinin burada gezinti amacıyla tekne ve kayıklarının olduğu söylendi. Bugün şehrin içme suyunu sağlamak için ilave olarak bu göldeki su da kullanıldığı için, Aynu'z-Zerka eski tat ve letafetini yitirmiştir.

340/2. Anayasa belgesinin içeriğini incelemeye geçmeden önce, şu hikmet ve ibret dolu olayı gözler önüne sermek yerinde olacaktır: Medine'de iş başında herhangi bir kral olmadığı, yani bu makam henüz boş olduğu için, Muhammed (as) burada hiçbir engelle karşılaşmadan en yüksek siyasi başkan olarak tanınmıştı. Şayet önceden bir kral olsaydı, bu kimse kendi peygamberinin lehine de olsa kolayca feragat etmezdi (Bu konu ile ilgili olarak, Constantin'in 323 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesi ve dönemin Papa'sı ile olan ilişkilerini hatırlamak gerekir). Ne Zerdüşt, ne Konfüçyüs, ne Krişna, hatta ne Musa ve ne de İsa, Resulullah (as)'ın sahip olduğu kader ve talihe sahip olmamışlardı. Buddha ise, hükümdarlık kendisine babasından kaldığı halde, kendi isteğiyle tahtından vazgeçmişti. Allah'ın bu ilahi lutfu olmasaydı, Muhammed (as), kendi cemaati için "izinden gidilip taklit edilecek mükemmel bir örnek", getirmiş olduğu öğretiyi bizzat kendi hayatında da uygulayan, insanın hem ruhi-manevî ve hem de dünyevî-maddî hayatına yön veren örnek bir şahsiyet olamazdı. İnsanlık için ne büyük ve ne benzersiz bir mutluluk! Acaba hangi kral ya da devlet başkanı, bir peygamber kadar akıl ve hikmetle ve aynı zamanda her türlü kişisel çıkarlardan uzak bir biçimde yönetme gücüne sahip olabilir!

İlk İslâm Devleti'nin Anayasası

341. Resulullah (as)'ın Medine'deki İslâm toplumunu daha önceden pekiştirip sağlamlaştırma çabalarına rağmen (önceki bölümlerde kabile başkanlarının ve Hicret'ten önce Akabe'de başkanların başkanını atamasında gördüğümüz gibi), toplum henüz tam bir tutarlılık ve dayanışmadan uzaktı. Resulullah (as)'ın ve bağlılarının karşılıklı hak, görev ve sorumluluklarının tanımlanması, şehirde yaşamakta olan Arap ya da Yahudi gayrı müslimlerle de anlaşılması ve bir uyum sağlanması gerekiyordu. Ayrıca, adliye, eğitim, maliye, askerlik, din vb. alanlarında kurumların oluşturulması ve toplum hayatının bir düzene sokulması gerekiyordu. Öte yandan, Muhammed (as)'ın hayatındaki yegane görev ve amaç olan İslâm'ın geleceğini de düşünmek lazımdı. Onun eğitim anlayışı daha ilk günden başlayarak Allah'ın varlık ve birliğine iman ve güzel davranışlarda bulunma ilkesine dayanmaktaydı. Mekke döneminde iken bile, Müslümanlar, günde beş vakit namaz kılmak ve herkes kendi imkanı oranında yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermekle yükümlü kılınmıştı. Ama insanları sadece bunlardan sorumlu tutmak da yeterli değildi. Daha sağlam temellere dayanan, tutarlı bir şeyler yapmak gerekiyordu. Yaptığı bazı gözlemler sonunda, Muhammed (as), Allah'ın gönderdiği bir resul olması dolayısıyla sahip olduğu manevi ve ruhsal ayrıcalıklarının dışında, dünyevi bir takım güçlerle de kendisini donatması gerektiği kanısına vardı. Her şeyden önce geçirdiği deneyimler, toplumun ahlaki ve manevi değerlerini ayakta tutabilmek için birtakım yaptırımların zorunlu kılınması gerektiğini kendisine öğretmişti. Ayrıca, ülkede İslâmi anlayışlar çerçevesinde bir başkanın dünya işleriyle ilgili görevlerini yürütecek herhangi bir kimse de yoktu. Çünkü İslâm halen oluşum sürecindeydi ve

Resulullah (as)'den başka hiç kimse İslâm'ın getirmiş olduğu kuralları gereğince bilmiyordu. Öte yandan, insanlığın geçmişinde yaşanan olaylar göstermiştir ki, devlet başkanları ve ordu komutanları da en az öteki yöneticiler kadar bir takım davranış biçimlerine gereksinim duymuşlardır. İşte İslâm öncesinde insanlık alemi toplumsal ve dinsel reformlara böylesine muhtaç bir konumda idi. Eğer her şey mutlak yetkileri elinde bulunduran devlet başkanlarının arzu ve isteklerine bırakılacak olursa, ortaya çıkacak despotizm insanlığa anarşiden daha çok zarar verebilir. Kaldı ki önümüzde hem dini hem de manevi yetkileri aynı anda icra etmiş olan Musa ve Davut gibi eski peygamberlerin bırakmış olduğu örnekler de vardır.

342. Durum ne olursa olsun, Muhammed (as) bu konuda hem kendi sahabesinin hem de Müslüman olmayan komşularının görüşlerini alarak onlarla bir durum değerlendirmesi yaptı. Ve hep birlikte, Enes'in[355] evinde toplanarak bir Şehir-Devleti oluşturulmasını kararlaştırdılar. Devletin anayasası bir sözleşme biçiminde kaleme alınarak tespit edildi. Bu anlaşma metninin günümüze kadar hiç değiştirilmeden korunduğunu sevinerek söyleyelim.[356] Bu belge ilk İslâm Devletinin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yer yüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir. Tevrat'ta yer alan ve zalim hükümdarların sahip olduğu ayrıcalık ve üstün siyasi hakların bir listesi (bk. Birinci Samuel, VIII/2-18 ve X/25, MÖ 11. yüzyıla tarihlenmektedir), Peygamber *İşmuil* (Samuel) tarafından basit bir alay konusu yapılmıştı. Bu liste "bir devletin yazılı anayasası" olarak değerlendirilemez. Yine, Solon'un (MÖ 640-558), Atina Şehir-Devleti'nin idare meclisinde bir üye olması dolayısıyla yazmış olduğu şeyler de, önceden var olan anayasayla ilgili bazı değişiklik

önerilerinden oluşmaktadır. Solon'un eserinde yapmış olduğu bu öneriler daha sonra benimsenerek uygulanmıştır. Ancak bunların yazılı olup olmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Tüm bu öneri ve tavsiyelerin bir anayasanın tamamı ve bütününü kapsamadığı kesindir. Konfüçyüs'ün (MÖ 551-419), Aristo'nun (MÖ 384-322) ve onun Hindistanlı çağdaşı Kotilya'nın eserleri hiçbir şekilde kendi ülkelerinin anayasaları olmamış ve yürürlüğe konmak üzere kanun haline getirilmemişlerdir. Ancak bu eserler şehzade ve prensler için okul kitapları ya da onları kabul ya da reddetmekte tamamen özgür olan hükümdarlar için sunulmuş öğüt kitapları olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Aristo'nun ünlü "Atina Anayasası", Atina'nın artık bir Şehir-Devlet olmaktan çıktığı ve Aristo'nun da artık sözü dinlenir bir bilge, bir bakan ya da hükümdarın danışmanı sıfatını taşımadığı bir dönemde hazırlanan bir tarih kitabından başka bir şey değildir.

343. Elimizde bulunan Medine kaynaklı bu belgenin Avrupa dillerine ilk çevirisi 47 maddeye ayrılmış ve ne yazık ki sonraki çevirmenler bu taksimi aynen sürdürmüşlerdir. Oysa benim kanaatimce bu belge 52 maddeden oluşmaktadır. Sözleşme iki farklı bölümden oluşmaktadır: 1 ila 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm (ki aslında 25 madde içermektedir) Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. paragraflar (27 madde içermektedir) ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Kaynaklarımıza göre[357] sözleşme Resulullah (as)'ın Medine'ye gelişinden kısa bir süre sonra, H. 1. yılda yürürlüğe konulmuştur ve bu kaynakların her iki bölümle ilgili olarak dayandıkları çalışmalar birbirinden pek farklı değildir. Onların bu konuda sessiz kalışı, bizlere her iki bölümün de aynı tarihlerde yürürlüğe konmuş olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, kendi kendimize, Yahudilerin nasıl

ve niçin, sahip oldukları bağımsızlıktan kendi iradeleriyle vazgeçip, Yahudi olmayan, kendilerince meçhul hatta iktidar bakımından güçsüz bir yabancının egemenliğini kabul etmiş olduklarını sormadan edemiyoruz. İlerde ele alacağımız nedenler doğrultusunda, burada belki de farklı iki dönemde kaleme alınmış, ancak tarihin bunları birbiri içerisinde kaynaştırarak bize bir tekmiş gibi sunduğu iki belge söz konusudur.

344. Bu konuya giriş yaparken dikkatimizi çeken bir durum da, bu sözleşmenin kendisini bir “kitap” olarak adlandırmış olduğudur. Öyleyse bu, hem tebeasının işlerini düzenleyen yüksek bir makamdan gelmiş gerçek bir emir, hem de yazılı bir belge idi. Muhammed (as), kalem ve yazıya övgülerle başlayan ve insan hayatında yazının sahip olduğu önemi ortaya koyan ilk vahyi unutmamıştı. Ayrıca, söz konusu belgenin sonraki bölümlerinde bu sözleşmeye sekiz kez *sahife* (suhuf) (yaprak, belge, yazılı kanun) şeklinde göndermelerde bulunulmaktadır ki Kur’an bu terimi İbrahim ve Musa’ya vahyedilmiş olan “Kutsal Kitaplar” için de kullanmaktadır.[358] Her halde bu tür benzetmeler, idari ve siyasi ilişkilerini düzenleyeceği kişiler tarafından bu anayasaya verilen önemi ortaya koymaktadır.

345. Söz konusu belgenin ilk maddesi, siyasi olduğu kadar dinsel anlamda da bir İslâm toplumunun kurulmasını ve bu topluluğun Mekke’den hicret eden Muhacirlerle Medineli Müslümanlardan, ayrıca sivil iktidarın merkezileştirilmesini ve bir savaş ihtimali karşısında Müslümanların yanında çarpışmayı kabul eden gayrı müslimlerden oluşmasını öngörmektedir. Bu topluluğun (ümmet) tüm insanlar içerisinde seçkin bir yeri olup (§ 2), özellikle savaş zamanında kendisini meydana getiren ögelerin her birinin eşit haklara sahip olduğunu kabul

etmektedir (§ 15, 18, 19). Özel bir madde ile (§ 16), karşılıklı yardım ve herkes için adalet ilkesi doğrultusunda, Yahudilerin de bu siyasal örgüte girebilmesine açık kapı bırakılmıştır. Sözleşme belgesi, adaletin dağıtım ve uygulanması konusunda da gerçek bir devrim niteliği taşımaktadır. Zira bu konuda alınacak önlem ve gösterilecek özen bundan böyle artık bireylere değil, tamamen topluma ve merkezi otoriteye bırakılmıştır. Her vatandaşın, kendi kabilesi, ailesi ya da akrabalarının aleyhine de olsa, merkezî iktidara destek olması gerekmektedir (§ 13). Asla bir caniye sığınma hakkı tanınmayacaktır (§ 22). Herhangi bir ihtilaf halinde Allah yasaları ve adaleti sağlama hususunda yegane başvuru kaynağı, "Allah'ın Elçisi Muhammed" de en yüksek hakem konumundadır (§ 23). Anayasa metninde geçen "geçmişte olduğu gibi (*ma'âkileheme'l-ûlâ*)" deyiminden de anlaşılacağı gibi, bir takım eski töre ve adetlerde bazı değişikliklere gidilerek, savaş esirleri için kurtulmalık (fidye), öldürme ve yaralama olaylarında da kısas yerine kan diyeti ödeyebilmek için bir sosyal sigorta kurumu meydana getirilmişti. Çünkü Müslümanların yakınlarından hiçbir kimseyi ağır yükümlülükler altında bırakmamaları ve bunu kendi aralarında ödemeleri gerekiyordu (§ 12). Bu sosyal güvenlik sisteminde her kabile özerk bir yapıya ve yeni bir düşünce yapısına sahip olmakta (§ 4-11) ve artık eskiden olduğu gibi doğum ve katılma esasına dayalı, akrabalar arası ve dışa kapalı bir nitelik taşıyan fosilleşmiş kabile özelliğinden çıkarak, kişinin rıza ve iradesine dayanan dinamik bir yapıya kavuşmaktaydı. Örneğin, aralarında sayısız Arap kabilelerinin yanı sıra Habeşliler gibi Arap olmayan kişilerin de bulunduğu Mekkeli Muhacirlerin, birlikte yeni bir "kabile" anlayışı içinde yeniden yapılandıklarını (§ 3) görmekteyiz. Araplar öteden beri az sayıda bir takım yabancıların kuşkusuz asıl kabile

üyeleri ile aynı haklara sahip olmaksızın kendi kabile topluluklarına katılmaları usulünü (*mevlalık*) biliyor ve uyguluyorlardı. Ancak en ince ayrıntısına varıncaya kadar tüm parçalarının yeni baştan oluşturulduğu bir kabile anlayışı o güne kadar duyulmamış bir şeydi. Hiç kuşkusuz "İslâm milliyeti" (*ümmet)* ağacı, işte bu küçük fideden yetişerek boy atmıştır; ve, gerçekten diğer toplumlarda gördüğümüz, ırk, ten rengi, dil ya da doğum yeri birliği gibi değiştirilmesi mümkün olmayan ve tamamen insanın irade ve seçimi dışındaki bir takım kavramlar yerine, İslâm, kendi *milliyetçilik* anlayışına temel olarak *Weltanschauung* (dünya ve kainat anlayışı), toplumsal sözleşme, bireyin kendi hür iradesine dayalı seçim birliğini esas kabul etmiştir. Savunma ve güvenlik konularında ise anayasa, barışın bölünüp parçalanamaz bir şey olduğunu beyan etmekte (§ 17), askerlik hizmetinin tam bir eşitlik anlayışı ile herkes için zorunlu olduğunu (§ 18) belirterek, o sırada yegane düşman olan Kureyşlilerin mallarına ve canlarına gayrı müslim tebeanın -ve öncelikle de Müslümanların- herhangi bir himaye ve eman hakkı vermelerini yasaklamaktadır (§ 20). Son olarak ve özellikle bu anayasa, insanlar arasındaki her türlü ihtilafın giderilmesinde "Allah'ın Elçisi Muhammed"in yegane hüküm verme makamı olarak kabul edilmesini de istemekteydi (§ 23).

346. Anayasanın bu bölümünde Devletin hudutlarıyla ilgili bir düzenlemenin bulunmayışı dikkat çekicidir. Yahudilerle ilgili bölümde bu husus yeniden ele alınmıştır (§ 39). Müslümanlarla (Araplarla) ilgili bölümde bu konunun ele alınmaması da bizi hiç şaşırtmamalıdır. Çünkü Medine nüfusu vadiler arasında karışık bir halde oturmakta ve Yahudi yerleşim bölgeleri arasında Araplar, Arapların oturdukları bölgede de Yahudiler yaşamaktaydı. Artık Yahudiler de bu tek vücut hale gelen

siyasal örgüte katılınca ülke sınırlarının belirlenip tespiti mümkün ve pratik bir hale geldi. Anayasada Devlet arazisi ile ilgili hüküm kısa ve öz olup, sadece Medine'nin "*cevf*"inden söz edilmektedir. Burası, farklı kabilelerin yerleşip oturduğu Medine ovası ve vadisinin tamamını kapsıyordu. Ancak diğer kaynaklarda daha açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin İbn Hanbel,[359] Resulullah (as)'ın Medineli sahabelerinden, Cuşem ibn Hârise kabilesinden Râfi' ibn Hadîc'in şöyle dediğini bize nakleder:

"Resulullah (as) Medine'yi kutsal (*haram*) bir belde haline getirdi ve bu durum evlerimizde *havlanî* türü bir deri parçası üzerinde tasvir edildi."

Buharî, Resulullah (as)'ın, Şehir-Devlet'in değişik yerlerdeki sınırlarını göstermek üzere Ka'b ibn Mâlik'i sınır taşları dikmek üzere gönderdiğini eklemektedir. Matarî[360] de, Medine şehrinin tarihçesi ile ilgili eserinde, tam olarak Ka'b ibn Mâlik'in şu ifadesini aktarır:

"Ka'b ibn Mâlik der ki:

-Resulullah kutsal (haram) Medine arazisinin yüksek yerlerine işaretler dikmek üzere beni görevlendirip gönderdi. Ben de onları *Zatu'l-Ceyş* tepelerine, *Muşeyrib*'e, *Mahîd* tepelerine, *Hufeyyâ*'ya, *el-Uşeyre*'ye ve *Teym*'e diktim."

Hadis metninde daha sonra Medine'nin dört ana noktasında bulunan bu yerlerle ilgili tam ve açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Burada söz konusu edilen, o bölgedeki tepeler ve alçak dağlardır. Örneğin Teym doğu yönünde bulunmaktadır. Muhammed (as)'ın hayatıyla ilgili eserlerde bu sınır iki cümleyle özetlenmektedir: "Sevr ve Ayr dağlarının arası" (yani sırasıyla en kuzey ve en güneydeki dağlar), "iki volkanik ova arası" (yani meskun bölgenin doğu ve batısı arasındaki bölge).

347. Yahudi kabileleriyle yapılan ittifak anlaşmaları konusunda her ne kadar kaynaklarda bilgi bulunmasa da, bunların müslim ya da gayrı müslim Arap kabileleriyle birlikte ve aynı zamanda müttefik olduklarını düşünmemek gerekir. Muhammed (as) Yahudi ırkından değildi ve Yahudi dinine de mensup değildi. O sıralarda İslâm'ın Medine'de eriştiği güç ve kudret ise bu Yahudilerin güvenlik ve bağımsızlıkları için bir tehdit oluşturmuyordu. Oysa, ilerde de göreceğimiz gibi, anayasanın içerdiği hükümler Yahudilerin siyasal alanda olduğu kadar ekonomik alanda da bağımsızlıklarının önemli bir bölümünü ellerinden almaktadır. Yine metin incelendiğinde görüleceği gibi, bu anayasa hiçbir zaman açık bir biçimde Yahudi kabilelerini bağımsız birimler olarak nitelendirmemekte; tam aksine, anayasa metninde İslâm'ı kabul eden on kadar Arap kabilesi sayılarak, filan ya da falanca Arap kabilesi ile ittifak yapmış olan Yahudilerin filan ya da falanca haklara sahip olacakları belirtilmektedir (§ 24-35 ve 46). Görünüşe bakılırsa Yahudiler, federal yapıdaki bu Şehir-Devlet'e eşit koşullarda değil de, efendi durumundaki Müslüman-Arapların mevlâları olarak katılmışa benzemektedirler. Olayların bu şekilde gelişmesi ise, ancak Müslümanların ülke dışında görkemli zaferler elde ettikleri ve içerde de durumlarını iyice pekiştirdikleri bir döneme rastlamaktadır. Zaten Araplarla ilgili 16. maddede de gördüğümüz gibi, Yahudilerin herhangi bir zamanda bu anlaşma kapsamına girebilmeleri için açık kapı bırakılmıştı. Eğer onlar daha başlangıçta ittifaka dahil olmuş olsalardı, bu madde gereksiz yere konulmuş olacaktı. Metindeki bu tür kanıtların yanı sıra, tezimize destek niteliğinde bir dizi olaya daha tanık olmaktayız. Anladığımız kadarıyla İbn Manzur,[361] Yahudilerle yapılan bu anlaşma hükmünün, Ensâr ve Muhacirleri ilgilendiren maddeden tamamen bağımsız bir nitelik taşıdığı

kanısındadır. Gerçekten, yazarın bu anayasa ile ilgili olarak kaleme aldığı eserde, bir kez “Muhacir Müslümanlarla Medineli Müslümanlar arasında akdedilen sözleşme”, bir başka yerde de “Yahudilerle akdedilen sözleşme” ifadesi kullanılmıştır. Büyük hadis bilgini Ebû Dâvûd[362] ise bu konuda daha açık ve net bir ifade kullanarak şöyle der:

“Bu anlaşma (H. 2. yılda cereyan eden) Bedir Savaşı’ndan sonra ve Ka’b ibn el-Eşref’in ölümü üzerine yapılmıştır.”

Burada adı geçen Ka’b, Müslümanlarla olan ilişkileri hiç de iyi ve samimi olmayan, Yahudi kökenli hicivci bir şairdi.

348. Bizi kaygılandıran tek husus, anlaşmanın Yahudilerle ilgili bölümünün başlangıç kısmının elimizde bulunmamasıdır. Bu bölüm ansızın şu ifadelerle başlamaktadır:

“Yahudiler, her iki taraf da ortaklaşa savaşçı olarak kaldıkları sürece, Müminlerle (Müslümanlarla) birlikte paylarına düşen savaş masraflarını karşılamak zorunda olacaktır” (§ 24, yani anlaşmanın Yahudilerle ilgili bölümünün 1. maddesi).

Duruma şu şekilde açıklık getirebiliriz: Yahudilerle yapılan bu anlaşma asıl anayasanın genişletilmesinden başka bir şey değildi ve dolayısıyla Müslüman Şehir-Devleti’ne yeni katılan birimlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirtmek için bazı ek maddelerin konulmasına gerek duyulmuştu. Aksi takdirde, kaynaklarımızın yeni anlaşma metninin başlangıç maddelerini basitçe çıkarıp attıkları sonucuna varmak gerekecektir. Oysa bu yeni anlaşmanın amacı Yahudileri de Müslümanların siyasal-anayasal hayatı içine sokmak olduğu için, kaynaklarımız her iki belgeyi harmanlayıp tek bir belge olarak sunmuşlardır.

349. Anayasanın Yahudilerle ilgili bölümü, bir savunma savaşı sırasında üstlenilecek görevlerden söz ederek başlamaktadır. Bu durumda, Müslümanların o dönemde sadece dışarıdan gelebilecek bir saldırıdan değil, aynı zamanda Medine'li Yahudilerin bu saldırgana karşı duyabilecekleri yakınlık ve sempatiden de endişe duyduklarını düşünmek doğru olacaktır. Bu yaklaşım, Ebû Dâvûd'un yukarıda aktardığımız anlatımıyla da örtüşmektedir. Mekkeli müşrikler Bedir'de hiç beklenmedik bir bozguna uğramışlar ve karşı saldırı için hazırlıklara girişmişlerdi. Medineli Yahudi şair Ka'b ibn el-Eşref, mağlup tarafa yakınlığını göstermek ve Müslümanların aleyhine Medine'nin istila ve işgali durumunda kendilerine aktif destek verebileceğini bildirmek üzere özellikle Mekke'ye gelmişti. Medine'ye döndüğünde, bu ihanet girişimi, kendisine bir Müslüman grubun eliyle hayatını kaybetmesine mal olmuştur.[363] Böylece, pek itibar ettikleri büyük reislerinin ölümü üzerine Yahudiler korkuya kapılıp, derhal Müslüman komşularıyla bir savunma anlaşması ve ihtiyaç halinde karşılıklı yardımlaşma ilkesine dayalı bir sözleşme imzalanması yoluna gittiler. Sonuçta Müslümanlara verilmesini kabul ettikleri imtiyazları bir başka zamanda, özellikle de Hicretin ilk günlerinde kabul etmeleri mümkün değildi. Örneğin, "*Allah'ın Resûlü Muhammed*" deyiminin anayasanın bu bölümünde iki kez (§ 42, 47) tekrarlanmasını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Yahudilerin içinde bulunduğu zayıf ve eğreti durum, onları, kendileri için bir anlam ifade etmeyen "*Allah'ın Resûlü*" deyimini açıktan açığa hoşgörü ile karşılamaya ikna etmişti. Zira Yahudilerin kendi dinlerini özgürce yaşayabilmeleri özel bir madde ile (§ 25) güvence altına alınmıştı. Aynı şekilde, Yahudiler, tek başlarına halledemeyecekleri her türlü anlaşmazlıkta Muhammed (as)'i hakem olarak kabul ediyorlardı (§

42). Anayasa metninde bulunmamakla birlikte, Kur’an, Yahudi, Hıristiyan vb. çeşitli toplulukların kendi gündelik hayatlarındaki her türlü meseleyle ilgili olarak uygulamaları gereken dinî kuralları açıkça ortaya koymaktadır.[364] Muhammed (as)’ın sağlığında Medineli Yahudilerin, aralarındaki anlaşmazlıkları kendi başkanlarının kararlarıyla halledemeyince kendi istekleriyle Muhammed (as)’ın yanına geldikleri ve onun da, İslâmi kurallara göre değil de, onların kendilerine özgü hukukî yapıya dayanarak hüküm verdiği birçok olay vardır.

350. Yahudilerin Mekkeli Kureyşlilere ve onların müttefiklerine yardım ya da himaye hakkı tanımaları anayasada açıkça yasaklanmıştı (§ 43). Bu madde, Mekkelileri Yahudilerin yardımından yoksun bırakmanın ötesinde, hangi tarafa olursa olsun bir düşman saldırısı söz konusu olduğunda bir Müslüman-Yahudi ittifakını da hedeflemekteydi. Öyle ki, saldıran tarafla yapılacak bir barış anlaşması ortak bir kararı gerektiriyordu; ve merkezî iktidarca kararlaştırılan her husus, resmen Medine Şehir-Devleti’nin konfederal üyeleri için bağlayıcı nitelikteydi (§ 37, 44, 45). Şehrin savunması için yapılacak savaşlarda masrafların Müslüman ve Yahudi her iki topluluk tarafından karşılanması gerekiyordu (§ 24, 37, 38). Ancak saldırı ya da dini yaymaya yönelik bir dış savaş durumunda, hiçbir topluluğun diğerine yardım etme yükümlülüğü bulunmamaktaydı (§ 45). Müslümanların seferlerine Yahudilerin katılması Muhammed (as)’ın iznine bağlıydı (§ 36). Yabancılara sığınma hakkı tanınması, savaş esirleri için fidye ve kan bedeli gibi eski adet ve uygulamalar Yahudiler için de tanınmıştı (§ 25b, 31, 36b, 40). Ancak Yahudiler Müslümanların düşmanı olan Mekkelilere artık sığınma hakkı veremeyeceklerdi (§ 43). Kendi yakınları bile söz

konusu olsa, arabuluculuk ya da himaye biçiminde adaletin uygulanmasına engel olmak herkes için kesinlikle yasaklanmıştı (§ 36b vs.). Sonradan Yahudiliğe geçen Araplar da dahil tüm Yahudi kabileleri, onların mevlâları (*mevali*) ve onlara bağlı olarak yaşayanlar aynı haklara sahip ve aynı yükümlülüklere tabi idiler (§ 25 vs.). Son olarak, yoruma açık özelliği nedeniyle bizim son derece ilgimizi çeken bir deyime işaret edelim. § 24'de aynen şöyle denilmektedir:

"Benû Avf Yahudileri *Müminlerle birlikte* bir *ümmet* oluştururlar. Ancak Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir. Bu hükme gerek *mevlaları* gerekse bizzat kendileri dahildir."

İbn Hişâm'ın metnindeki ifade böyledir. Ebû Ubeyd'in metninde ise şu satırları okumaktayız:

"... Müminler topluluğuna mensup bir *ümmet* oluşturacaklardır."

İlk metindeki "*umme min'el-mü'minîn*" ile ikinci metindeki "*ümme me'a'l-mü'minîn*" arasında tek fark *me'a* ya da *min* kelimeleridir. Acaba Resulullah (as) böyle yapmakla, Yahudilerin, tektanrılı bir dine mensup olmaları dolayısıyla, o sırada müşrik olan Mekkelilerle karşılıklı yardımlaşma içinde bulunmamaları gerektiğini mi vurgulamak istemişti? Yoksa daha da ileri gidip, bu madde sayesinde, Medine Şehir-Devleti'nde siyasal bir konfederasyonun yanı sıra dini bir konfederasyon mu kurmak istemişti? Elimizde bu konuyu aydınlatacak hiçbir veri bulunmamaktadır. Birinci varsayımla ilgili olarak Kur'an'a başvuralım:

"Sen kendilerine *Kitâb*'dan bir hisse verilenleri ve onların *Cibt*'e ve *Tâğut*'a (putlara ve bâtıl tanrılara) inandıklarını, sonra da kâfirlerin tarafını tutarak: "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadırlar", dediklerini görmedin mi? İşte onlar Allah'ın lânet ettiği

kimselerdir. Ve Allah bir kez birine lanet ederse (rahmetinden uzaklaştırırsa) sen asla o kimseyi kurtaracak birini bulamazsın.”[365]

351. Kur’an’ı tefsir eden bilginlere göre,[366] bu ayette, Mekkeli müşriklerin desteğini elde edebilmek için, şeytani bir düşünce ile Mekkelilerin putperestliğinin İslâm’ın tektanrıcılığından (vahdaniyet anlayışından) daha üstün olduğunu söyleyecek kadar ileri giden Benî Nadir Yahudileri söz konusu edilmektedir. Eğer yukarıdaki ikinci varsayımı ele alacak olursak, bu konuyla ilgili olarak da Kur’an’ın birçok ayetini gösterebiliriz. Şöyle ki:

“De ki: “Ey kendilerine Kitap gönderilenler!Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim; O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; ve aramızdan hiç kimse çıkıp da Allah’tan başkasını tapınacak Rab (efendi) edinmesin.” Eğer tüm bunlardan sonra onlar yine yüz çeviririlerse, işte o zaman “Siz şahit olun ki kuşkusuz biz Müslümanız (Allah’a teslim olup inananlardanız) deyiniz.”(Âl-i İmrân: 3/64)

352. Resulullah (as), daha sonra kendilerini İslâm’a girmeye davet ettiğinde de İmparator Herakliyus’a ve diğer Hıristiyan hükümdarlarına aynı çağrıyı yapmıştı. Kur’an’ın ifadesiyle:

“Kuşkusuz Allah’a iman edenler, yani Yahudilik dininden olanlar, Hıristiyanlar, Sabiîler, Allah’a ve Ahiret gününe inanıp da salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.” (Bakara: 2/62; ayrıca bk. Nisâ: 5/69)

353. İşte İslâm’a göre dinin ve gerçek imanın esası budur. Kur’an, başka ayetlerde de (örneğin Bakara: 2/135) “Kutsal Kitaplara sahip milletler”e

özellikle İbrâhim’in dinini yaşatmaları ve bu dinde birleşip toplanılması çağrısında bulunur.

354. Hal böyle olunca, geriye anayasa metninde adı geçen Yahudi grupların gerçek kimliklerini ortaya koymak kalıyor. Tarihçilerin hemen tamamına göre, Medine’de üç Yahudi kabilesi vardı: Benû Kaynuka, Benû Nadir ve Benû Kurayza. Ancak elimizdeki belge bunların hiçbirinden söz etmemekte, sadece şu ya da bu Müslüman Arap kabilesine mensup Yahudilerden bahsetmektedir. Aynı kaynaklara göre Medine’de Arap olarak sadece Benû Kayle olup, bu kabile de iki erkek kardeşin soyundan gelen (annelerinin adı Kayle idi) Evs ve Hazreç kabilelerine ayrılmıştı. Anayasa metninde de durum bu şekilde ele alınmamış ve bu kabileler birer alt zümre olarak belirtilmiştir. Ama yine de bunların Evsliler ve Hazreçliler şeklinde nitelendirilmesi ve bu kabilelerle ilişkilendirilmeleri kolaydır. Eserinin önemli bir bölümünde İbn İshak’ın[367] bildirdiğine göre, “Benû Kaynuka’nın çoğunluğu Hazreçlilerin, Benû Nadir ve Benû Kurayza’nın çoğunluğu da Evslilerin müttefiki idiler.” Anayasa metninde Evs ve Hazreçlilerden doğrudan doğruya isim belirterek değil de bunların Neccâr, Sâide vs. gibi alt dallarının adının belirtilerek zikredilmesine bakılırsa, aynı şekilde onların müttefiki durumundaki Yahudilerin de teorik olarak üç ana grupta toplandıkları, uygulamada ise Araplardaki gibi bir takım alt dallara ayrılmış olduklarına inanmak gerekecektir. Bu anayasa metninin 4-11. maddelerinde olduğu gibi, kabilelerin soy ağaçlarının dağılımını daha iyi bir biçimde görebilmek için § 358/2’de verilen çizelgeye bakılması gerekmektedir: Buradaki ilk beş soy Hazreçlilere, son üç soy ise Evslilere aittir.

355. Muhammed (as)'ın önce bir Şehir-Devlet ve daha sonra da olayların seyri içerisinde İslâm İmparatorluğu'nun başkenti haline getirmek üzere Medine vadisinde ortaya koymuş olduğu anayasanın kısaca tahlili bundan ibaretti. Bu, yazılı bir anayasadır ve o sıralarda kurulmuş olan hükümetin ana organlarından, ayrıca doğmakta olan siyasal topluluğun savunma, yasama, yürütme, yargı vb. özel ihtiyaçlarından söz etmektedir. Resulullah (as)'ın sağlığında bile, siyasal hayatın doğurduğu koşullar doğrultusunda bu anayasa metninde zaman zaman bir takım değişiklikler yapılmış olabileceğini düşünmek gayet doğaldır. Tarihçiler bunlardan söz etmezler. Ancak biz bu konuda dikkat çeken bir olaya işaret etmek istiyoruz: Anayasanın Müslümanlarla ilgili 20/b maddesine göre, Mekkeli Kureyşlilerin canları ve malları konusunda hiçbir korunma ve sığınma hakkı tanınmayacağı açıkça düzenlenmişti. Buna rağmen, Buhârî gibi büyük bir yetkiye sahip hadis yazarının bildirdiğine göre, H. 2. yılda cereyan eden Bedir Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde en az iki olay yaşanmış ve bu olaylarda, Müslümanların en önde gelen şahsiyetleri Mekkelilerin malları için himaye sağlamaktan çekinmemişlerdir.[368] Acaba buradan, anayasanın ilk halinde bu tür yasaklamaların bulunmayıp, Bedir savaşından sonra mı, yoksa anayasa metninin tamamının Bedir savaşından sonraki bir tarihte mi konulduğu anlamı çıkarılmalıdır?

356. Ne olursa olsun, bu anayasa ile birlikte İslâm hayatında yeni bir çığır açılmış oldu; ve böylece dünyevi işlerle harmanlanan manevi hayat, İslâm'a özgü yeni bir özelliği ortaya çıkardı. Ruhî-manevî özelliklerden arındırılmış bir siyasi hayat bizi doğruca maddeciliğe (materyalizme) götürür ki bu, yırtıcı hayvanlarınkinden de aşağı bir hayat tarzı demektir. Öte yandan, dünyevî gerçeklerden sıyrılmış salt manevî-ruhsal

değerlerin ön plana çıktığı bir yaşayış da belki bizi meleklerden de yüksek düzeylere eriştirir. Ancak bu, son derece sınırlı sayıda insanın yapabileceği bir şeydir. Çünkü insanların büyük çoğunluğu böyle bir düşünce tarzını uygulayabilecek durumdan çok uzaktır. Muhammed (as) özellikle vasat durumdaki insanlara hitap etmiş ve onlara insan hayatının her iki yönünü nasıl dengeleyebileceklerini, böylece hem maddi hem de manevi hayatı bir araya getiren bir sentez oluşturmanın yolunu göstermişti. Bu dini anlayış, toplumdaki her birey için asgari düzeyde gerekli olan ama manevî-ruhî hayata daha çok oranda uygulama imkanını fertlere bırakan belli başlı esasları tespit etmekteydi. Resulullah (as)'ın sahabeleri o zamanlar bağımsız bir devletin yönetici topluluğunu oluşturmakta ve Resulullah (as) da her alanda bu devletin nihaî başkanı konumunda idi. Eski tarz yaşam tarzının artık değişmesi gerekiyordu: ve bu, krallara özgü şatafatlı bir hayat adına değil, aksine daha zahidane bir hayat içindi. Erkek ya da kadın, genç ya da yaşlı her Müslüman, Hicretten önceki dönemden itibaren günde beş kez namaz kılmakla yükümlü kılınmıştı. Böylece namaz için ayrılan süre iki katına çıkmıştı. Önceleri oruç farz değildi; ve o da yılda bir ay süre ile tüm Müslümanlara farz kılındı. Burada Medine döneminin başlangıcındaki uygulamalar söz konusu olup, bunlar gün geçtikçe artmıştır. Bir yandan maddî ve dünyevî işleri düzenlerken, öte yandan ruhî-manevî hayata da yönelmek: İşte İslâm'da vasat insanın hayatı bu şekilde dengelenmiş oluyordu. Ayrıca, namazın camilerde cemaat halinde kılınmasının önemi üzerinde durulmakla birlikte, insanın kendi evinde, tarlada ya da bir namaz vaktinin girdiği her an uygun bir yerde ferdî olarak da namaz kılınmasına izin verilmişti. Böylece, alınan önlemler sayesinde İslâm dini bireysel hayata nüfuz etmiş oldu. Araya papaz gibi din adamı

niteliğinde hiçbir kimse girmeksizin, Allah ile sıradan bir insan karşı karşıya gelmiş oldu.

357. Muhammed (as)'ın Medine dönemindeki hayatı o kadar çeşitli olaylarla doludur ki, bunların oluş sırasına göre değerlendirilmesi, onun hayatı kadar yaptığı faaliyetler bakımından da değerlendirilmesine imkan sağlayacak temel noktaları ortaya çıkarmak için yeterli değildir. Dolayısıyla biz, olayları konularına göre ve nasıl meydana geldiklerini göstererek incelemenin yararlı olacağına inanıyoruz. Kuşkusuz bu arada bazı tekrarlamalara düşülebilir; ancak böylece onun hayatının farklı görünüşlerini bağımsız bir biçimde ve açık seçik olarak inceleme imkanı bulunacaktır ki elinizdeki bu mütevazı çalışmanın da esas amacı budur.

358/1. Yukarıdan beri sözünü ettiğimiz Medine Şehir-Devleti'nin anayasasının tam metni şu şekildedir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. Bu kitap (yazı), Resulullah (as) Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve müslümanlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için (olmak üzere) düzenlenmiştir.
2. Bunlar, diğer insanlardan ayrı ve tek bir ümmet (cemaat) oluştururlar.
3. Kureyş'den hicret edenler, kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
4. Benû Avflar da, kendi aralarında adet olduğu üzere eskiden olduğu gibi kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

5. Aynı şekilde Benû Hârisler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
6. Yine Benû Sâideler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
7. Benû Cuşemler de, kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
8. Benû'n-Neccârlar da kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
9. Aynı şekilde Benû Amr ibn Avflar da kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
10. Benû'n-Nebîtler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.
11. Benû'l-Evsler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının

kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

12. a. Müminler aralarından hiçbir kimseyi içine düştüğü ağır mali sorumluluğun altında tek başına bırakmayacaklar, gerek kan bedeli gerekse kurtulmalık gibi borçlarını müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

12. b. Hiçbir mümin başka bir müminin *mevlâsı* aleyhine bir iş yapamayacaktır. (*Ya da farklı bir okunuşa göre)* Hiçbir mümin başka bir müminin *mevlâ*sı ile o kişinin aleyhine bir anlaşma yapamayacaktır.

13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, kendi aralarında karşılıklı saldırıya ve haksız bir fiil işlemeye yönelik olarak bir suç ya da bir hakka tecavüz veya inananlar arasında kargaşa çıkarma niyeti taşıyan kimseye karşı olacaktır. Ve bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

14. Hiçbir mümin bir kafir yüzünden bir başka mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine bir kâfiri destekleyemez.

15. Allah'ın zimmeti (koruma ve güvencesi) tek olduğu için, müminlerin arasından en mütevazı olanın bile bir başkasına yapacağı himayenin herkes nezdinde bir değeri vardır. Zira müminler, diğer insanlardan ayrı olarak, birbirlerinin *mevlâ*sı (kardeşi) durumundadır.

16. Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve aleyhlerine olan kişilerle yardımlaşmaksızın, bizim yardım ve gözetimimize hak kazanacaklardır.

17. Barış da müminler arasında bir tekdir. Hiçbir mümin, Allah uğruna girişilen bir savaşta, öteki müminlerin haberi olmaksızın ve onları

dışlayacak biçimde bir barış anlaşması yapamaz. Bu barış, ancak müminler arasında eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yapılacaktır.

18. Bizim saflarımızda savaşacak olan bütün askerî birlikler nöbetleşe görev yapacaklardır.

19. Müminler, birbirlerinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20a. Allah'tan hakkıyla korkan müminler en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunmaktadırlar.

20b. Hiçbir müşrik (putperest) Kureyşli birinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve bu hususta hiçbir müminin Kureyşlilere saldırmasına engel olamaz.

21. Ayrıca, herhangi bir kimsenin bir müminin ölümüne neden olduğu kesin delillerle kanıtlanır ve maktulün velisi (hakkını savunan) razı olmazsa kısas hükümleri uygulanır. Bu durumda bütün müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara, sadece bu kuralın uygulanması için hareket etmeleri helal (doğru) olur.

22. Bu yazının (sahifenin) içeriğini kabul eden, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal (doğru) değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet Günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

23. Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.

24. Savaş devam ettiği sürece, Yahudiler de müminler gibi kendi savaş giderlerini karşılamak zorundadırlar.

25.a. Benû Avf Yahudileri Müminlerle (İbn Hişâm'a göre *me'a* edatıyla) / Mü'minler'den (Ebû Ubeyd'e göre *min* edatıyla) bir camia (ümmet)

oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! *Mevlâ*ları için de kendileri için de aynı durum söz konusudur.

25.b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

26. Benû'n-Neccâr Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

27. Benû'l-Hâris Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

28. Benû Sâ'ide Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

29. Benû Cuşem Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

30. Benû'l-Evs Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardı

31. Benû Sa'lebe Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Ancak kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

32. Cefne ailesi Sa'lebe'nin bir koludur. Dolayısıyla Sa'lebeler için geçerli olan şeyler onlar için de söz konusudur.

33. Benû'ş-Şuteybe de Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

34. Salebe'nin *mevlâ*ları da bizzat Sa'lebeler gibi kabul edileceklerdir.

35. Yahudiler arasında bulunan kimseler de (*Bitâne*) bizzat Yahudiler gibi kabul edileceklerdir.

36.a. Bunlardan (Yahudilerden) hiçbir kimse Muhammed'in izni olmaksızın, Müslümanlarla birlikte askerî bir sefere çıkamayacaktır.

36.b. Bir yaralamanın intikamını almak yasaklanmayacaktır. Ancak kim birini öldürürse sonuçta kendisini ve ailesini sorumluluk altına sokacaktır. Aksi takdirde bu haksızlık olur (yani bu kurala uymayan kimse haksızlıkla suçlanacaktır).

37.a. (Bir savaş durumunda) Yahudilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine aittir. Kuşkusuz bu sahifede (belgede) hedef gösterilen kimselerle savaşanlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

37.b. Hiç kimse müttefikinin aleyhine bir suç işlemeye kalkışamaz. Kuşkusuz zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahudiler, Müslümanlarla birlikte savaştıkları sürece savunma harcamalarına katılacaklardır.

39. Bu sahifenin (belgenin) gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dahili (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.

40. Himaye altındaki kimse (*câr*) kendisini himaye eden kimse ile aynı konumdadır. Ne kendisine zulmedilecek ne de kendisinin bir zulüm yapmasına izin verilecektir.

41. Ancak, himaye verme hakkına sahip kimsenin izni dışında, himaye edilen kişi bir başkasına himaye hakkı veremez.

42. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah'a ve Allah'ın Resûlü Muhammed'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye

(belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerin güvencesi olacaktır.

43. Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınmayacaklardır.

44. Onlar (Müslümanlarla Yahudiler) arasında, Yesrib'e saldıran kimselere karşı yardımlaşma olacaktır.

45.a. Eğer (Yahudiler) (Müslümanlar tarafından) bir barış anlaşması yapmaya ya da böyle bir anlaşmaya katılmaya davet edilecek olurlarsa, bunu yapacak ya da katılacaklardır. Eğer (Müslümanları) aynı şeye çağırırlarsa, Müslümanlarla aynı yükümlülükleri paylaşacaklardır. Ancak, din uğruna savaş yapılması hali müstesnadır.

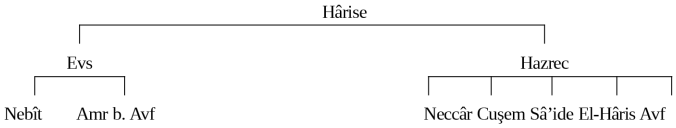
45.b. (Savunma ve diğer harcamalar konusunda) herkes kendisine ait bölgeden sorumludur.

46. Bu sahifede (belgede) belirtilen kimseler için öne sürülen koşullar hem mevlâları hem de kendileri olmak üzere bütün Evs Yahudilerine bu sahifenin (belgenin) ilgili maddelerinde gösterilen kimselerce sıkı sıkıya uygulanır. Kurallara tam olarak uyulması ve aykırı bir davranışta bulunulmaması gerekir. Ve haksız yere bir kazanç sağlayanlar ancak kendi kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi ile onun cezası arasına engel olarak giremez. (Cihad amacıyla evinden) çıkan kişi emniyettedir ve yine aynı şekilde şehirde (Yesrib'de) kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu müstesnadır. Allah ve Muhammed (as), bu sahifede gösterilen

maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.[369]

358/2. Amr ibn Avf (§ 9) ve Nebîtler (§ 10) gibi Arap kabileleri arasında Yahudilerin bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Yine, Yahudi olan Sa'lebe (§ 31), Cefne (§ 32) ve Şuteybe (§ 33) kabileleri arasında da Müslümanların varlığından hiç söz edilmemektedir. Soy ağacı bakımından bu kabileler şu bölümlere ayrılmaktadır:

Yahudiler hem Sa'lebe hem de Şuteybelerin soyundan gelmektedir (§ 31, 33). Oysa Sa'lebeler, Cefneler ve Şuteybeler pek Arap gibi görünmemektedir. Çünkü bunlar ne Batılı soybilimci Wüstenfeld'in (*Genealogische Tabellen*) ne de Kudâme el-Makdisî'nin (*Nesebu's-Sahâbe mine'l-Ensâr*) eserlerinde kayıtlı değillerdir. Bu nedenle onları yukarıdaki soy ağacına dahil edemiyoruz. Samhûdî'ye göre (s. 165) Medine'de yirmiden fazla Yahudi kabilesi bulunmaktaydı.

358/3. a) Mekkeli müşrikler, İslâm'a karşı besledikleri şiddetli kinleri nedeniyle, Müslümanları ve onlarla birlikte Resulullah (as)'ı doğup büyüdükleri şehirlerinden çıkıp gitmeye zorluyorlardı. Zaten fitne ve fesat çıkarmayı seven ve şehirde kargaşaya yol açan Mekkeli bu müşrikler, Müslümanlardan kurtulduklarına sevinmekle kalmayıp, hicret edenlerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz bütün mallarını açıkça gasp edip el koydular. Herhalde Mekkeli Müslümanlar ve Resulullah (as) başlarına gelecek olan bu felaketlere rıza gösterecekler ve geçmişte yaşanan bu kötü olayları zamanla unutacaklardı. Ancak, ilerde de göreceğimiz gibi, Mekkeli bu müşrikler, aksi takdirde Medine'nin yerli halkını yurtlarını istila etmekle tehdit ederek, Resulullah (as)'ı

öldürmeye ya da en azından şehirden atmaya zorladılar (Bk. *El-Vesâ'ik* adlı çalışmam, No: 2/a, b). Resulullah (as), her ihtimale karşı kendisini savunmak için Medine'deki o sayıca az ama anlamca büyük İslâm toplumunu örgütledi ve bölgedeki diğer gayrı müslimlerle de ittifak yaparak, emri altına aldığı bütün bu insanları bir Şehir-Devlet'le donatmış oldu.

b) Kuşkusuz tüm bu alınan önlemler yeterli değildi, zira Müslümanlar bölgede henüz küçük bir azınlık durumunda idiler. İslâm tabii ki giderek yayılmaktaydı, ama çok az da olsalar Müslümanların sayısını çoğaltmak için başka çareler bulmak gerekiyordu. Resulullah (as) işe, o sıralarda dağınık vaziyetteki Müslümanları bir araya getirerek başladı. Başvurduğu yöntem ise şuydu:

c) Mekkeli Muhacirler yapmış oldukları hicret eylemiyle haklı olarak gurur duyuyorlar ve Allah yolunda, imanlarını kurtarmak için her şeylerini terk edebilme fedakarlığını gösterdikleri için, bundan bir övünme payı çıkarıyorlardı. Resulullah (as) bu hicret uygulamasını daha da geliştirerek, Medine'ye göç etme şeklindeki bu iftihar edilecek Hicretin sadece Mekke'den gelenlerle sınırlı olmadığını, yeni bir emre kadar Arap yarımadasındaki bütün Müslümanlara bu yolun açık olduğunu ilan etti. Böylece Medine dışında oturup da İslâm'ı kabul eden herkesin kendi kabile ve yurdunu terk ederek Medine'ye yerleşmeleri zorunlu (farz) kılınmış oluyordu. (Bu durum H. 8 yılında Mekke'nin fethine kadar devam etti). Büyük bir azimle sürdürülen bu politika oldukça önemli sonuçlar doğurdu: Resulullah (as)'ın Medine'ye gelişi üzerinden sadece dokuz ay geçmişti ki, aşağıda sıralanan şu somut sonuçlar alındı:

d) Hicretin 2. yılının 10 Muharrem günü kendisini ziyarete gelen Esmâ binti Hârise el-Eslemî'ye Resulullah (as) şöyle sordu:

- Bugün oruçlu musun?

- Hayır!

- Öyleyse oruca niyetlen!

- Ama ben bu sabah kahvaltı yaptım.

- Olsun, günün geri kalan vaktinde oruçlu ol ve aynı şeyi yapmasını ailene de emret!"

Eslemli kadın sahabe, bu emir üzerine daha ayağındaki terliklerini bile çıkarmadan koşup, Medine dışındaki Ya'in'de oturmakta olan kabilesine döndü ve oradakilerden *Aşûre Orucu*'nu tutmalarını istedi (Bk. Buhârî': 95/4/2, 30/69/8; Samhûdî, 2. bs., 1335, İbn Hanbel'den naklen, 4/78). Resulullah (as)'ın H. 2 yılında, yani Ramazan orucu henüz farz kılınmadan birkaç ay önce Aşûre orucunun tutulmasını istediğine bakılacak olursa, Eslemlilerin Ya'in'e daha H. 2. yılın Muharrem ayında yerleşmiş olduklarına şüphe kalmaz. Böylece Medine dışından göç eden Müslüman toplulukları Medine bölgesinde günden güne artarak çoğalmışlar ve doğal olarak kendi kabile ve akrabalık ilişkilerine göre örgütlenmişlerdir (Bu konuyla ilgili olarak, Urduca yayınlamış olduğum *Ahd-i Nebevî men Nizâm-ı Hükümrânî* adlı eserimin "Hijrat yâ Nauâbâdkârî " bölümüne bakılabilir).

e) Resulullah (as), kendisinin kurduğu ve gün geçtikçe ahalisinin Müslümanlığı kabul edip ülke sınırlarının genişlediği İslâm Devleti'nin güvenlik ve bağımsızlığını pekiştirmek için, Medine etrafında bulunan ve örneğin kuzeyde Cuheyne, güneyde ise Damra, Gıfâr ve Mudlic gibi kabilelerle askerî ittifaklar arama girişiminde bulunmuş; böylece çevresini dostlarla kuşatıp, düşman şehir durumundaki Mekke'den

gelebilecek tehlikeleri savuşturmak istemişti. Şimdi ortaya çıkan bu birbirinden farklı durumları teker teker ele alıp inceleyeceğiz. Ancak dışarıda karşılaşılan güçlüklerin yanı sıra, bizzat Müslümanlar arasında da bir takım güçlüklerin yaşandığını unutmayalım. Örneğin, her ikisi de İslâm'ı kabul etmekle birlikte zaman zaman Evs ve Hazreçliler, kanlı geçmişlerini hatırladıkça saldırganlaşıyorlar, Yahudiler de bu tür olaylarla yakından ilgilenip onları birbirlerine karşı tahrik ediyorlardı (Bk. Samhûdî, 2. bs., 268).

Siyâsî - Dînî Hayat

Mekke Kureyşlileriyle Olan İlişkiler

359. Her ne kadar kendi hemşehrileri tarafından yurdundan sürülüp çıkarılmış da olsa, Muhammed (as) her zaman için doğduğu şehre ve oranın sakinlerine karşı şefkatli duygular besliyordu.[370] Oysa bu insanlar Müslümanların hicretinden sonra bile kendisini rahat bırakmamışlardı. İşte bu konuyla ilgili iki önemli belge:

360. “Resulullah Medine’ye geldiği zaman, Mekke’nin en önde gelen iki başkanı olan- Ebû Süfyan ve Übey ibn Halef, Ensâr’a (Medineli Müslümanlara) şu ifadelerle dolu bir yazı yazdılar: “Bundan böyle Arap kabileleri arasında ortaya çıkabilecek hiçbir savaş, sizinle bizim aramızda çıkacak bir yanık yarasından (savaştan) daha ıstırap verici olamaz; fakat siz içimizden çıkmış olan ve en soylu ve en yüce bir mevkide (gerçekten de öyle) bulunan birine yardım etmeye kalkıştınız ve ona sığınacak bir yurt verip onu savunuyorsunuz. Bu sizin için gerçekten utanılacak bir durum ve bir lekedir. Bizimle onun arasına girmeyiniz. Eğer kendisi doğru yolda bir insan ise, bundan mutluluk payı çıkaracak olan bizleriz; yok eğer kötü biri ise, onu ele geçirmeye herkesten çok bizim hakkımız vardır.”[371] Ka’b ibn Mâlik onların bu mektubuna daha sonra bir şiirle karşılık vermiştir.[372] Muhammed (as)’i öven ifadeler büyük bir olasılıkla metne sonradan eklenmiş kalem oynatmalardır, ancak böyle bir mektup, Mekkeli müşriklerin çevirdiği dolap ve hilelerin Hicret’ten sonra bile durmadığını bizlere göstermektedir.

361. Ensâr'ın red cevabı karşısında asla ümitsizliğe kapılmayan Mekkeliler, bu kez de Muhammed (as)'ın Medine'de bulunan düşmanlarına, yani Abdullah ibn Übey ve kendisi gibi müşrik olan yandaşlarına şöyle bir ültimatom gönderdiler: "Sizler (firardaki) bir arkadaşımıza kucağınızı açıp sığınma hakkı verdiniz. Allah'a yemin ederiz ki, eğer onunla mücadele etmez ya da onu şehrinizden sürüp çıkarmazsanız, savaşçılarınızı öldürmek ve kadınlarınızın iffetini çiğnemek için üzerinize yürüyeceğiz."[373] Söz konusu kaynağın ifadesine göre, bu olaydan sonra Medine'de bir kargaşa meydana gelmiş, ancak Ensâr grubu tam bir kardeş kavgası içine sürükleneceği sırada Resulullah (as) araya girerek bu ültimatoma karşılık verilmemesi konusunda onları kolayca ikna etmiştir. Medineli Araplardan da ümitlerini kesen Mekkeli müşrikler, bu kez de aynı bölgedeki Yahudilerle birlikte entrikalar çevirmeye başlamışlar ve böylece, ilerde de göreceğimiz gibi, Benû Nadîrlerle savaş patlak vermiştir.

362. Anlaşıldığı kadarıyla Mekkeliler, Medine'ye karşı bir takım ekonomik önlemler almışlardı. Gerçekten, Ebû Nâ'ile süt kardeşi Ka'b ibn el-Eşref'i öldürmek istediği zaman, (bir takım gizli maksatlarla) Müslümanların içinde bulundukları durumdan söz etmekle birlikte, satır aralarında bazı gerçekleri görmek de mümkündü: "Bu adamın (Muhammed'in) kalkıp aramıza gelişi bizim için büyük bir felaket oldu: Arabistan bize düşman oldu ve herkes bize karşı çıktı; yollarımız kesildi, ailelerimiz (açlıktan) ölüyor, yiyeceğimiz kalmadı ve kendi kendimizi beslemekte büyük güçlükler çekiyoruz."[374] Bu sırada Ebû Nâ'ilenin durumu abarttığına hiç kuşku yoktu, ancak aslında bu durum bazı gerçekleri de ortaya koymaktaydı. Mekkelilerin o dönemde

Arabistan’ın uluslar arası ticareti elinde bulundurduğu bilinmektedir. Öyle ise bu ekonomik baskının etkisinden kuşku duyulmaması gerekir.

363. Tereddütlerle dolu geçen uzun aylardan sonra Resulullah (as) kendisini savunmaya karar verdi. Medine’ye gelişinden yaklaşık bir yıl sonra, ilk Müslüman askerî birliğini göndererek, onlara “artık Kureyş kervanlarının da İslâmî nüfuz bölgesinden geçemeyeceklerini” bildirdi. Hepsi de Mekkeli otuz kadar gönüllü Müslüman, Resulullah (as)’ın amcası Hamza kumandasında Medine’nin batısında Kızıldeniz sahillerine kadar ilerleyerek, burada Cuheyne kabilesinin arazisi üzerine kamp kurmuş olan, Ebû Cehil kumandasında üç yüz kadar deveden oluşan bir kervanla karşılaştılar. Cüheynîlerin başkanı Mecdî ibn Amr her iki tarafın da koruyucusu (müttefiki) durumundaydı ve onun girişimi sayesinde bir çatışma çıkmadı. Her iki taraf da sükunetle yurtlarına döndüler.[375] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu ve daha sonraki askerî seferlerde (seriyyelerde) Müslümanlar sadece -o sıralarda savaş halinde oldukları- Mekkelilere ait kervanlara saldırı düzenlemişler, ülkedeki diğer gayrı müslim topluluklara ilişmemişlerdir. Yani ortada basit yağmalama ve çete faaliyetlerinden farklı olarak, tam bir savaş hukuku söz konusu idi.

364. Birkaç hafta sonra, Resulullah (as)’ın bir başka akrabası olan Ubeyde ibn el-Hâris, Muhacirlerden oluşan altmış kişilik bir askerî birlikle Ebû Cehil’in oğlu İkrime’nin yönetimindeki büyük bir kervanı durdurmak üzere hareket etti ve onlarla Seniyyetü’l-Mürre’de karşılaştılar. Yine burada da niçin silah kullanılmadığı konusunda elimizde bilgi mevcut değildir. Ancak şu nokta dikkat çekicidir ki, düşman karargâhında bulunan iki Müslüman “özgürlüğü seçerek” Müslüman ordusu saflarına katıldı: Bunlar uzun zaman önce Mekke’ye gelip yerleşmiş olan Mikdâd

ibn Amr ve Utbe ibn Gazvân idi. Birincisi (Yemen'in) Bahra, diğeri ise Mâzin kabilesindendi.[376] Görünüşe bakılırsa bunlar büyük bir kervan yolculuğundan yararlanarak, böylece güvenli bir biçimde Medine'ye olan yolculuklarını tamamlamak istemişlerdi. Sa'd ibn Ebî Vakkâs da muhtemelen düşmanın konumu hakkında bilgi almak ya da bu bölgede oturmakta olan kabilelerin Müslümanlarla işbirliği yapmak isteyip istemediklerini araştırmak üzere, sekiz Muhacirden oluşan bir birliği, Râbig yakınlarındaki Harrâr'a sevk etmişti.[377] Kaynaklarımızın açık ve net olarak bildirdiklerine göre, yukarıda Cüheynilerle ilgili olayda gördüğümüz gibi, bölge insanının yakın işbirliği olmaksızın Mekke kervanlarının bu yerlerden geçmesini engellemek hemen hemen imkânsızdı. Ticarî kervanlar bir tür turistik akım ve geçtikleri bölgeler için çok önemli bir gelir kaynağı oluşturuyorlardı. Bu gelirler, özellikle kurulan günlük kervan kamplarında su, tahıl, hayvan yemi ve bölgenin diğer ürünlerinin satışından elde edilmekteydi. Ayrıca, buradaki kabileler zarar etmeleri halinde Mekke'deki güçlü Kureyş kabilesi tarafından bir misillemeye uğrama tehlikesini de taşıyorlardı. Bu durumda, Kureyşlilerle bir rekabete girişmeden önce bu bölgedeki kabilelerin himayesini sağlamak gerekiyordu ki bunun için de Resulullah (as)'ın varlığı ve olaya bizzat el koyması kaçınılmazdı.

365. İşte bu nedenle Muhammed (as) kısa bir süre sonra Medine'nin güneyinde, Bedir yakınlarındaki Benû Damran kabilesi arazisinde bulunan Vaddân'a geldi. İki hafta kadar Medine'den ayrı kaldı[378] ki bu durum bize onun görüşmelere başlayıp bir karşılıklı yardım anlaşması imzalamak üzere bütün bir haftayı orada geçirdiğini düşündürmektedir. Benû Damra ile yapılan her iki anlaşma metni de elimizdedir. Bunlardan ilki sadece tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olup, olayı nakleden

tarihçi tarafından H. 2. yılın Sefer ayına tarihlendirilmektedir. Bu anlaşma doğrultusunda Resulullah (A.S): “Benu Damra’ya kesinlikle saldırmayacak, onlar da kendisine saldırmayacaklar; ayrıca karşılıklı olarak birbirlerine sayıca üstünlük sağlayıp, hiçbir düşmanla işbirliğine gitmeyeceklerdi.”[379]

Birkaç ay sonra da herhalde aşağıdaki nedenlerle öteki anlaşma da imzalanmıştı: Birinci anlaşmanın yapılmasından bir ay sonra, Resulullah (as), Medine’nin kuzey-batısında, Radvâ dağı yakınlarındaki Buvât’ı bir kez daha ziyaret etti. Kaynaklarımız bu sırada hiçbir savaştan söz etmezler. O sırada Kureyşlilere ait küçük bir kervan bu bölgeden geçmekteydi.[380] Resulullah (as) muhtemelen bu yörenin sakinleriyle bir anlaşma yapmaya çalışıyordu. Birkaç gün sonra Fihr kabilesinden Kurz ibn Câbir’in yönetiminde Mekkeli küçük bir grup Medine’nin dış mahallelerine saldırarak burayı yağmaladı ve halkını kılıçtan geçirdi. Saldırganlar birkaç gün takip edilse de bir sonuç alınamadı.[381] Müslümanların bozulan sinirlerini yatıştırmak için daha etkin önlemlerin alınması gerekiyordu. Birkaç hafta sonra Mekkeli büyük bir kervan Suriye’ye doğru hareket etti. Medine’nin kuzeyindeki kabilelerle henüz ittifak anlaşması yapılmamıştı. Resulullah (as) derhal güney-batıdaki kıyı bölgesine, Benû Damra arazisine doğru yola çıktı. Tarihçiler sadece bu olay sırasında ticarî bir kervanın takip edilmesi olayından açıkça söz ederler.[382] Buradan, daha önce gönderilmiş olan tüm askerî birliklerin amaçlarının, özellikle, Mekkelilerin Medinelilere ait bölgeden geçişini engellemek olduğu sonucunu çıkartmak gerekir. Ancak bu kez, Kurz’un yapmış olduğu yağmanın intikamını almak için çıkılmıştı. Hicret sırasında Resulullah (as)’ı takip eden ve daha sonra kendisinden af dilemek zorunda kalan Mudlic kabilesinden Suraka’yı hatırlamışsınızdır.

Kendisi, birlikleriyle Resulullah (as)'ın hizmetine girmeyi önermiş, ancak red cevabı almıştı. İmdi o sırada Müslüman askerî birliğinin kendi arazisinde bulunduğu bu sadık Bedevî'nin, Resulullah (as)'ı ve 150 savaşçı sahabesini saygıyla karşılayıp ağırlamasına hayret etmemeliyiz. Bu ağırlama ve ikramın boyutları o dereceye varmıştı ki tarihçiler buna değinmeden geçememişlerdir. Mudlic kabilesinin bu konukseverliği sayesinde Kureyş kervanı o sırada savuşup gitti.[383] Benû Damralılar Mudliclerin komşusu ve aynı zamanda onların müttefiki idiler. Böylece Muhammed (as)'e Benû Damralılarla olan dostluk bağlarını pekiştirmek için uygun bir fırsat çıkmıştı. Gerçekten de aralarında, metnini aşağıda verdiğimiz bir anlaşma imzalandı:

"Bu, Allah'ın Elçisi Muhammed'in Benû Damra'ya hitaben yazdığı belgedir: Onlar malları ve canları konusunda emniyet içinde olacaklardır; kendilerine herhangi bir saldırı durumunda yardım edilecektir. Onlar da buna karşılık Resulullah (as)'a yardım etmekle yükümlüdürler. Bu hüküm denizin bir kılı eritip yok edeceği zamana kadar (sonsuza dek) yürürlükte olacaktır. Ancak (Müslümanların) Allah yolunda savaşmaları durumu bundan müstesnadır. Ayrıca, Resulullah (as)'ın kendilerinden bir yardım istemesi halinde derhal onun çağrısına cevap vermek zorundadırlar. Buna göre onlar Allah'ın ve onun Elçi'sinin güvencesi altında olacaklardır. Aralarından yükümlülüklerini tam bir titizlikle yerine getiren ve takva sınırları içinde kalan kişilerin hatırına onlara mutlaka yardım edilecektir."[384]

366. İbn Hişâm'a[385] göre Resulullah (as) bu arada Mudliclilerle de bir ittifak anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma da kuşkusuz benzer hükümler içermekteydi.

367. Resulullah (as) gelişmelerden memnun olarak H. 2 yılının Cemaziyel'ahir ayında Medine'ye döndü ve hemen, özellikle kervanın dönüş hareketi hakkında bilgi almak üzere Filistin'e iki casus gönderdi. Müslümanlar, aslında Devletler hukuku ve siyasi ilişkiler açısından uzun vadede olumlu katkıları olan bu diplomatik zaferden pek tatmin olmamışlardı. Resulullah (as) gözü pek bir karar daha alarak, çok güvendiği bir başkanı sekiz cesur Muhacirin başına geçirdi; haberin etrafa yayılmasını engellemek için de onlara üzeri mühürlü talimatlar verdi. Askerî birlik iki gün boyunca "yaylalarda (necdiye) küçük kuyu (rukayye) istikametinde" (güzergahın belli olmaması için böyle üstü kapalı ifadeler kullanılmıştı) dolaşacak ve talimatnameyi ancak bu yolculuğun sonunda açacaktı. Birliğin komutanı Abdullah ibn Cahş belgeyi açtığında şu satırları okudu:

"Bu yazıyı okur okumaz Mekke ile Taif arasındaki Nahle'ye gidecek ve orada konaklayacaksın. Orada Kureyşlileri gözetleyerek, topladığın bilgileri bize bildireceksin."

Şurası dikkat çekicidir ki keşif kolundaki bu görevliler, Mekke'nin ötesinde, tamamen düşman arazisi içinde bulunan ve oldukça işlek bir yol üzerinde konuşlanmışlardı. Birliğin sahip olduğu pek az tesir gücü, bilgi toplamanın ötesinde bir amaç taşımadığı izlenimini uyandırsa da, bu askerî birlik sayesinde kazanılan girişimci ruh ciddi sonuçlara yol açmıştır. Recep ayının sonlarına doğru, kuru üzüm, deri, şarap vs. yüklü, Mekkelilere ait küçük bir ticaret kervanı görüldü. Biraz duraksadıktan sonra Müslümanlar bir saldırıya karar verdiler: Düşman tarafından bir kişiyi okla öldürüp iki kişiyi esir aldılar ve mallarına el koydular. Bu arada diğer kervancılar kaçıp kurtuldular. Ele geçirdikleri ganimetle Medine'ye dönen birlik mensupları ise, kendilerine verdiği talimata

aykırı hareket ettikleri için Resulullah (as)'ın azarlama ve töhmetine maruz kaldılar. Bu kişilerin, haram ayların kutsallığına saygısızlık ettikleri de düşünülebilir, ancak bu düşünce doğru değildir. Zira, olay Recep ayının son günü güneş battıktan hemen sonra meydana gelmiştir ki böylece haram aylar dönemi dışına çıkılmış oluyordu. Kısa bir süre sonra Mekkeli bir heyet Medine'ye gelerek, kurallar doğrultusunda iki esirin kurtulmalığını ödedi ve sorun da böylece halledildi.[386]

368. Bunun üzerine Mekkeliler savaşı ciddiye aldılar ve birçok yıl boyunca iki taraf arasında karşılıklı savaşlar eksik olmadı. O sırada İslâm Devleti'nin sahip olduğu haber alma örgütünü takdir etmemek elde değildir. Mekkeli büyük kervanın hareketini gözetlemek üzere Filistin'e gönderilen iki casus, hiç vakit geçirmeden Medine'ye dönmüşler, ancak kendi topladıkları bilgileri Resulullah (as)'ın başka kaynaklardan çoktan haber aldığını, hatta düşmana karşı koymak üzere beraberinde 312 gönüllü savaşçı olduğu halde şehrin dışına doğru yürüyüşe geçtiğini öğrenmişlerdi. Müşriklerin kervanı Bedir'e geldiğinde Medinelilerin yani Müslümanların varlığından haberdar olmuş ve derhal güzergâhını değiştirerek ve bu arada yaklaşmakta olan tehlikeyi haber vermek üzere imdat çağrısında bulunarak kaçmaya başlamıştı. Mekkeliler kervanlarının imdadına koşmak üzere sayıları bin kadar olan gönüllü asker topladılar ve kervanın bir saldırıya uğramadan geçip gittiği haberini aldıktan sonra da harekâtı sürdürdüler.[387] Bu arada, küçük bir ayrıntı olarak, Mekke kervanının Suriye'ye doğru Rebiu'l-evvel ayında yola çıktığı ve ancak Ramazan ayında dönebildiğini belirtelim ki bu da, bir kervanın gidiş-dönüş yolculuğunun 6 ila 7 ay sürdüğünü göstermektedir.

Bedir Savaşı

369. Ticarî mallarla yüklü bin kadar deveden oluşan zengin kervan avını elinden kaçırmasına rağmen, Resulullah (as) Medine'ye hemen dönmedi. Kuşkusuz, bölgedeki kabilelerle yeni ittifak anlaşmaları yapmak istiyordu. On gün kadar sonra, Mekke ordusunun gelmekte olduğunu haber aldılar. Resulullah (as), kendi birliklerinden sayıca üç misli kalabalık olan bu düşman ordusuyla karşılaşmaya karar verdi. Muhammed (as)'ın savaş stratejisi ve taktiği anlayışını ortaya koyduğu bu savaşın askerî bakımdan bir değerlendirmesini[388] yapmaksızın sadece, düşmanın bu savaşta 70 ölü ve bir o kadar da esir vererek ağır bir bozguna uğradığını, Müslümanların kaybının ise sadece 14 şehit olduğunu ifade etmekle yetineceğiz. Bu olayla ilgili belirtilmesi gereken birkaç husus vardır. Şöyle ki: Mekkeliler Bedir'de savaş kararı aldığı zaman hemşehrileri olan Zühre kabilesi onları bırakıp gitmişlerdir.[389] Burada, Resulullah (as)'ın annesinin bu kabileye mensup olduğunu hatırlatalım. Ancak tarihçiler bu olayı barış yanlısı olan el-Ahnes ibn Şerik'in çabalarına bağlarlar. Mekke Ordusu'nda Adî kabilesinden de hiçbir kimsenin bulunmadığı göze çarpar. Kuşkusuz burada da, akrabalarından Müslüman olan Ömer'in kişisel etkisini görmek gerekir. Ve son olarak, bu savaşta Resulullah (as)'ın sancaktarı, Abdar kabilesinden Mus'ab ibn Umeyr idi.[390] Mekke'de babadan oğula sancaktarlık görevini onun ailesi üstlenmişti. Bedir Savaşı'nda da Resulullah (as) onu bu göreve seçerek şöyle demişti: "Mekkeli müşriklerin henüz yapmadığı bu atamayı yapmak ve bu ailenin haklarını tanımak zorundayız." Yine o sıralarda Muhammed (as), Mekke oligarşisinde babadan oğula elçilik görevini üstlenen Ömer'den, mesajını Kureyşlilere iletmesini isteyerek, bir savaş yapılmaksızın

onların barış ve güven içerisinde evlerine dönebilecekleri haberini salmıştı. Ancak onlar savaştan başka bir şey istemiyorlardı. Buna karşılık onlar da, acele ile bir mesaj götürmek üzere Muhammed (as)'e bir elçi gönderdiler.[391] Daha sonraları Resulullah (as) H. 6 yılında Ömer'i Mekke'ye, Kureyşliler nezdinde mesajını iletmek üzere bir kez daha görevlendirecek, ancak bazı kişisel nedenlerle bu görevden affını istemesi üzerine, Resulullah (as) görevi Osman'a verecektir. [392] Bu olaylara bakarak, Resulullah (as)'ın Medine'de kendi kurduğu Devlet ve Hükûmeti gerçek bir Mekke Şehir-Devleti olarak gördüğü sonucunu çıkarabiliriz. *Sürgündeki Hükümet* statüsüne sahip olarak, hem *de jure* (hukukî) hem de *de facto* (fiilî) hükümet olma koşulları da sağlanmaya çalışılıyordu. Hatta Kur'an'ın da Mekkeli müşrikleri eleştirirken bu varsayımı desteklediğini düşünmek mümkündür:

"Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri (gerçek sahipleri) olmadıkları halde (müminleri) oradan geri çevirirlerken Allah ne diye onlara azap etmeyecek? Oranın gerçek sahip ve yöneticileri sadece takvâ sahipleridir. Fakat onların çoğu bunu bilmez." (Enfâl: 8/ 34)

370. Bu savaştan itibaren, Kur'an'da, Müslümanların giriştiği birçok savaşta kendilerine meleklerin de destek olduğundan söz edilir (bk. Âl-i İmrân: 3/124-126, Enfâl: 8/9, Tevbe: 9/26, Ahzab: 33/9). Bu ayetlerden ilki örnek bir nitelik taşımakta ve açıkça Bedir Savaşı'na göndermede bulunmaktadır. Bazı sonuçlar çıkarmak amacıyla ayetin çevirisini aynen verelim:

"O zaman sen müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi desteklemesi sizin için yeterli değil midir? Evet, siz sabreder ve Allah'tan hakkıyla sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler de Rabbiniz, özel işaretler taşıyan beş

bin melekle sizi takviye eder. Allah bunu sırf size bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zira zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır.” (Âl-i İmrân: 3/124-126).

371. Bedir’de düşman ordusu 950 kişiden oluşuyordu ve bu münasebetle üç ila beş bin arasında melek söz konusu idi. Allah izin verdiği takdirde bir tek meleğin bile gücünün tüm yeryüzünün altını üstüne getirmeye yetebileceği dikkate alındığında, burada olduğu gibi, çok sayıda meleğin orada hazır olması, Resulullah (as) ve ashabının hiçbir çıkar gözetmeksizin, sadece Allah’ın rızasını gözeterek yaptıkları bu savaşların ne denli yüce ve kutsal bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Ayette geçen “Allah bunu sırf size bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı” ifadesi de aynı noktaya işaret etse gerektir.

372. Resulullah (as), kendi âdetine (Sünnetine) uygun olarak, savaş esirlerinin âkıbeti konusunda sahabesiyle görüş alış verişinde bulundu. İleri gelen bazı kimseler tüm esirlerin boyunlarının vurulmasında ısrar ediyorlardı. Aileler arasında kin güdülmesini önlemek için de, esirlerden her birinin, onun en yakın akrabası konumundaki bir Müslüman tarafından öldürülmesini istiyorlardı. Ancak Resulullah (as) bu öneriyi geri çevirip, belli bir kurtulmalık (fidye) ödedikten sonra salıverilmelerini öneren Ebû Bekir’in görüşünü destekledi.[393] Okuma-yazma bilen esirlerin kurtulmalığı ise her bir esir için sadece on Müslüman çocuğuna okuma ve yazmayı öğretmekti.[394] Bu arada, esirin fidyeyi ödeyecek mali durumu olmadığı ya da kendisine yardım edecek bir yakını bulunmadığı için, hiç fidye vermeden salıverildiği de olmuştur.[395] İslâm aleyhine faaliyetlere artık katılmayacağına dair şeref sözü veren, ancak bu sözünde durmayan müşrik şair Ebû Azza’nın durumu böyledir. Ancak Uhud Savaşı’nda tekrar esir düşünce,

Resulullah (as), boynunun vurulmasını emretmiştir (bk. İbn Hişâm, s. 471, 556, 591).

373. Resulullah (as), öldürülen düşman askerlerinin hiçbir şekilde cesetlerine bir zarar verilmemesini emretmiştir. Gerek Müslüman şehitlere gerekse düşmana ait cesetler, bizzat Resulullah (as)'ın emriyle ve tabii ki birbirinden ayrı yerlere gömülmüşlerdir. [396] Savaş meydanından ayrılırken, savaş esirlerini, her biri bir esiri muhafaza edecek şekilde Müslüman askerler arasında dağıtmış ve esirlere iyi davranılmasını buyurmuştur.[397] Giysisi olmayanların üstü başı donatılmıştır.[398] Esirler, eşitlik ilkesi doğrultusunda, Müslümanlarla birlikte yemeğe oturuyorlardı; Hatta kimi kez muhafız askerler Resulullah (as)'ın tavsiyesini o denli ciddiye almışlardır ki, kendi tayınlarını esirlere bırakıp birkaç hurma ile yetinmişlerdir.[399] Bizzat Kur'an'da yer alan bir emre göre,[400] esirlerin gıda ve bakımlarının (*iaşe ve ibate*), İslâm Hükûmeti tarafından ücretsiz olarak sağlanması gerekmektedir.

374. Esirlerden ikisi daha sonra ölüme mahkûm edilmiştir[401] ve anlaşıldığı kadarıyla bunun nedeni, vaktiyle Mekke'deki dinsel baskı döneminde bu kişilerin Müslümanları öldürmüş olmasıdır.

375. Diğer birçok ileri gelen Mekkeli başkanla birlikte Ebû Cehil de savaş meydanında öldürülmüştür. Ama nedendir bilinmez, Ebû Leheb bu askerî sefere katılmamış, ancak o zamanki örf ve adetlere göre, kendi yerine paralı bir asker göndermiştir.[402]

376. Büyük yankı uyandıran bu zafer karşısında Müslümanların sevinç ve neşesi kuşkusuz pek büyük olmuştur. Ancak bunun hemen arkasından Kur'an, müminlere, bu zaferin ne Resulullah (as)'ın askerî dehası ve ne de Müslümanların cesaretleri sayesinde değil, ancak ve sadece İslâm

lehine bu zaferi takdir eden Allah'ın yardımıyla elde edildiğini hatırlatmıştır: "Ve attığın zaman da onu atan sen değildin. Fakat onu Allah attı."[403]

377. Resulullah (as)'ın bu ilk askerî karşılaşmada gösterdiği ve daha sonra da değişmeyecek olan tutum ve davranışı daha sonra İslâm savaş hukuku haline gelmiştir. Bu hukuk, savaş meydanında düşmanla olan ilişkileri, yaralı ya da esir düşmüş düşmanı, kadınları, çocukları, yaşlıları, hastaları, geri hizmet insanlarını ve savaşçı sayılmayan diğer kimseleri, ganimetleri vs. düzenlemektedir. Resulullah (as)'ın bu uğurda vermiş olduğu talimatların amacı, insan kanının dökülmesini en aza indirgeyip, mal ve servetin tahrip ve israfını önlemekti. Onun Müslümanlara karşı gösterdiği iyi niyet ve şefkat de asla küçümsenemezdi: Bu savaş sırasında, Osman'ın hanımının ağır hasta olduğunu öğrenince, Osman'ın Medine'de karısının yanında kalmasına izin vermekle kalmamış, aynı zamanda, Osman'ı fiilen savaşa katılmış sayarak ona ganimetten pay ayıracak kadar ileri gitmişti (bk. İbn Kesîr, *Sîre*, II, 545, Kahire nüshası, 1964-6). Aynı şekilde Ebû Umâme de, Resulullah (as)'le birlikte Bedir Savaşı'na katılmaktan geri kalmamak için, ağır hasta olan annesini geride bırakmıştı. Yine Resulullah (as) durumu öğrenince, kendisine derhal Medine'ye dönmesini emretti; ama artık çok geçti (İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, "Künyeler" bölümü, No: 69). Umm Varaka adlı bir kadın sahabe de hastabakıcı olarak Bedir Savaşı'na katılmayı çok istiyor ve savaş alanında şehit düşmeyi ümit ediyordu. Bir gün Resulullah (as) bu hanımın şehit olacağı yolunda bir müjde vermiş, fakat çok tehlikeli olacağı için bu sefere katılmasına izin vermemişti (İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 317). Kudâ'a kabilesinden Umm Kebşe el-Uzriye adlı kadın da, Resulullah (as) tarafından bir başka

askerî sefere katılmaktan caydırılmıştır (İbn Hacer, *İsâbe*, "Kadınlar" bölümü, No: 1463).

378. Mekkeli müşriklerin en önde gelen başkanları Bedir Savaşı'nda ölünce, büyük kervanla birlikte kaçıp gitmiş olan Ebû Süfyân Mekke'nin başkanı oldu. Oğlu, kayınpederi, hatta kayınbiraderi Bedir Savaşı'nda ölen Ebû Süfyân, intikamını alıncaya kadar hanımına yaklaşmayacağına ve saçını sakalını kestirmeyeceğine yemin etti. Karısı da, akrabalarını öldürenleri bulup onların ciğerlerini yiyeceğine and içti.

379. Bu zafer, İslâm'ın siyasal-dinsel yapısını daha da sağlam temeller üzerine oturttu. Muhammed (as), savaşın başlayacağı sırada secdeye kapanıp Allah'a yönelerek, şu ifadelerle O'ndan yardım istediğinde, durumu hiç de abartmıyordu:

"Allahım! Eğer şu küçük Ordu dağılıp giderse, yeryüzünde Sana kulluk edecek kimse kalmayacaktır!"[404]

380. Mekke'de Müslümanlara karşı duyulan öfke o denli büyüktü ki savaşta ölenler için her türlü ağıt yakmak yasaklandı[405] ve hiç vakit yitirmeden, bir intikam savaşının hazırlıklarına başlandı. Başlangıçta Mekkeliler, herhalde Müslümanların eline para geçer de zengin olurlar diye, esirlerin kurtulmalıklarını (fidye) ödemek istemediler. Ancak, esir akrabalarına kavuşmak isteyen zenginlerin gizli muhalefeti sonunda bu yasaklama çok geçmeden sona erdi. Hazırlıkları süren ordunun sayısını artırmak için bir başka yol daha bulunmuştu. Ebû Sufyân'ın önerisi üzerine Mekkeliler, onun sayesinde kurtulan kervanlarının sadece anaparasını almaya ve elde edilecek kâr paylarının tamamının yeni savaş hazırlıklarına verilmesine razı oldular. Böylece 250.000 dirhem topladılar.[406] Ancak hemen hemen aynı miktarda bir meblağı da Resulullah (as) tarafından kişi başına 4000 dirhem olarak belirlenen

esirlerin (sayıları 70 idi) kurtulmalığına (fidye) harcamak zorunda kaldılar. Bu arada Mekkeliler, *paralı asker* toplamak için çeşitli kabilelere heyetler gönderdiler.

381. Bu sırada Ebû Sufyân, Hac mevsiminin ve Haram ayların tam ortasında (bu dönemde Mekkeliler her türlü kan dökmeyi yasaklamışlardı) birkaç silahlı arkadaşıyla birlikte, gizlice Medine'ye gidip intikam adağını yerine getirmek üzere Mekke'den ayrılmıştı. Adamlarını Medine'ye bir günlük mesafedeki Nîb Dağı boğazında bırakarak, geceleyin tek başına Benî Nadir Yahudilerinin büyük reisi Sallâm ibn Mişkem'in yanına vardı ve saygılarını sunduktan sonra, ona Müslüman halka karşı yapmayı planladığı suikasttan söz etti. Daha sonra Ebû Sufyân adamlarının yanına dönerek, onları Müslümanların oturduğu şehir merkezinden uzakta, Yahudi mahalleleriyle çevrili olan Medine'nin kuzey-doğu varoşlarındaki el-Ureyd'e gönderdi. Orada bir hurma çiftliğinde iki Müslümanla karşılaştılar ve onları öldürerek, kaçıp gitmeden önce çiftliği ateşe verdiler. Haberin duyulması üzerine derhal peşlerinden adamlar gönderildi. Kaçanlar ise, bineklerinin yükünü hafifletmek için yanlarındaki yiyecekleri bile atmak zorunda kalmışlardı.[407] Bu olaylardan sonra Mekkeliler, Suriye'ye gitmek için Medine bölgesinden geçen eski yolu artık kullanmamaya başladılar. Hatta, Suriye ve Mısır'dan çok, Necid üzerinden Irak'a gitmeye başladılar.[408]

382. Ebû Sufyân'ın Medine varoşlarında gerçekleştirdiği baskın ve yağmadan birkaç ay sonra, Resulullah (as), bir kervana el koyması için Necid bölgesinde, Rabaze ve el-Gamra arasındaki el-Karada adlı su kaynağına Zeyd ibn Hârise komutasında bir birlik gönderdi. Ebû Sufyân, Safvân ibn Umeyye ve öteki kervancılar kaçıp kurtuldu ise de,

kervandaki tüm mallar Müslümanların eline geçti. Kervandaki yükler arasında 100.000 dirhem tutarında külçe gümüş bulunmaktaydı.[409] Bu, Müslümanların gerçek anlamda elde ettiği ilk ve belki de sonuncu kervandı. Dolayısıyla bu zafer, ister istemez Mekkelilerin savaş hazırlıklarını köstekledi.

383. Bu arada tamamen farklı türden bir olay daha meydana geldi. Umeyr ibn Vehb, Resulullah (as) ve ashabı Mekke'de iken onlara olmadık işkencelerde bulunan "Şeytan ruhlu Kureyşlilerden" biri idi. Bedir Savaşı'ndan sonra bir gün Safvân ibn Umeyye'ye gelerek, Medine'ye gidip Resulullah (as)'ı öldüreceğini, bunun karşılığında borçlarını ödemeye yardım etmesini ve çoluk çocuğuyla ilgilenmesini istedi. Safvân bu işe razı oldu. Umeyr Medine'ye geldiğinde Resulullah (as) kendisine şöyle dedi:

"Bedir'de tutsak edilen oğlunun kurtulmalığının ödenerek geri alınması sahte bir gerekçe... Safvân'la aranızda neler olup bittiğini biliyorum."

Umeyr şöyle cevap verdi:

"Ben senin ilahi vahiy aldığın yolundaki iddialarınla hep alay ediyordum; Ama biz Safvân'la konuşurken yalnızdık. Allah'a yemin ederim ki sen gerçekten Allah'ın bir elçisisin ve ben dinini kabul ediyorum."

Sonra şöyle ekledi:

"Şimdiye dek İslâm'ın yayılmasını önlemek için her şeyi yapmıştım; bundan böyle de onu yaymak için elimden geleni yapacağım."

Ve gerçekten de Mekke'ye dönerek, Bedir Savaşı'ndan sonra orada oluşan zor koşullar altında bile İslâm'ı tebliğe çalıştı. Tarihçiler onun Mekkeli müşriklere vermiş olduğu "zararlar"dan bahsederek, çok sayıda insanın onun gayretleri sonucunda İslâm'ı kabul ettiklerini belirtirler.[410] Safvân

ise kuşkusuz durumun böyle sonuçlanmasından dolayı düş kırıklığına uğramıştır.

384. Burada Ebû Uzeyhir'in başından geçen bir olayı da aktaralım: Devs kabilesinden olan bu Yemenli Mekke'de oturuyor ve evlenmek için kızına talip olduğu Mekkeli başkanlardan birinin *mevlâsı* olarak yaşıyordu. Bu sırada, bizi ilgilendirmeyen ve burada ayrıntısına girmeyeceğimiz nedenlerden ötürü, Ebû Uzeyhir efendisi tarafından öldürüldü. Durumdan haberdar olan Resulullah (as), yetkili şairi Hassân'dan bu kötü olayla ilgili olarak Mekkelileri yeren bir şiir yazmasını istedi. Öldürülen Ebû Sufyân'ın müttefiki, katil Velid ise Mahzûm kabilesindendi. Hassân'ın alaylı şiirleri etkili oldu ve Ebû Sufyân'ın akrabaları Mahzumluların intikamını almak için hazırlıklara giriştiler. Ebû Sufyân, Mekkelilere o sıralarda meydana gelen iç çatışmaların Bedir'in intikamının alınmasını geciktireceğini anlatmaya çalışarak, ortamı güçlükle yatıştırabildi. Sonunda Mekke'liler sakinleşmiş, ancak bunu yabancılara pahalıya ödemişlerdi; maktulün akrabalarından biri olan Sa'd ibn Sufeyh (Ebû Hureyre'nin amcası), gerek Devslilerin bölgesinde gerekse Yemâme ve Sarât'taki müttefik kabileler arasında eline geçirdiği tüm Kureyşlileri öldürmeye başladı.[411]

385. Son olarak, Resulullah (as)'ın damadı Ebu'l-Âs'dan bahsedelim. Kendisi Bedir'de esir düşmüştü. Hanımı Zeynep, kocasının kurtulmalığını ödemek için, babası Resulullah (as)'ın düğün sırasında kendisine çeyiz olarak verdiği mücevherleri Medine'ye gönderdi. Muhammed (as) bunları aldı ve Ebu'l-Âs'ın fidye alınmaksızın serbest bırakılmasına razı olup olmadıklarını Müslümanlara sordu. Onlar da kabul ettiler; Ebu'l-Âs, Resulullah (as)'a, göndereceği elçilerin refakatinde, hanımının Medine'ye hicretine izin vereceğini vaat etti.

Mekkeli birkaç genç küçük kervanı izleyerek, daha fazla ilerlemelerini engellemek için silahlarına sarıldılar. Zeynep bindiği hayvandan aşağı yuvarlandı ve hamile olduğu çocuğunu düşürdü (Kendisi bu olaydan sonra birkaç yıl daha yaşamışsa da, bu zoraki doğumun bıraktığı sakatlık bir türlü iyileşmemiştir). Ebu'l-Âs'ın ailesi imdadına yetiştilerse de, Ebû Sufyân işi hallederek kervanı Mekke'ye geri getirmiş ve gece vakti gizlice yeniden yola çıkarmıştı. Zeyneb'in Medine'ye ulaşması üzerine Muhammed (as), torununun ölümünün sorumlusu olan Habbâr'ı cezalandırmak için adamlarını gönderdi. Önce diri diri yakmalarını emretti ise de, sonra fikrini değiştirerek onları geri çağırdı ve şöyle dedi:

"Ateşle cezalandıracak olan ancak ateşin Sahibi (Allah)'dir. Siz sadece onu öldürmekle yetininiz."

Fakat Resulullah (as)'ın adamları görevlerini yerine getiremediler. Habbâr daha sonra İslâm'ı kabul edince, Resulullah (as) onu affetmiştir. Esas olaya dönecek olursak, Zeynep, İslâm'ı kabul etmemesine rağmen kocasını çok seviyordu; ancak dinlerinin farklı oluşu her ikisinin birlikte yaşamasına engel oluyordu. H. 6. yılının bitmesine az bir süre kala, Ebu'l-As bir kervanla İslâm topraklarından geçmeye çalışırken, bir Müslüman muhafız birliği kendisini ele geçirdi. O ise kervandaki malları bırakıp canını zor kurtardı. Takip sona erdiğinde gece karanlığından yararlanarak gizlice Medine'ye girdi ve karısı Zeyneb'in evine sığındı. Sabah namazı vakti girip de, Zeynep yüksek sesle Ebu'l-As'a eman hakkı tanıdığını ilan edince, Resulullah (as) şöyle dedi:

"Müslümanlar arasında en zayıf bir kimsenin tanıyacağı sığınma hakkı, tüm Müslüman toplumu için bir hüküm ifade eder."

Daha sonra kızının evine giderek kendisine şöyle dedi:

“Sığınma hakkı tanıdığın kimseye elinden geldiği kadar iyi davranmalısın, fakat asla kendini ona teslim etme! Çünkü Müslüman kadınların putperest bir müşrikle ilişki kurmaları yasaklanmıştır.”

Öte yandan kervanı ele geçiren askeri birliktekilere bir haber göndererek:

“Şimdi ortaya çıkan durumu biliyorsunuz; ele geçirdiğiniz ganimet üzerinde mutlak bir yetkiniz var. Fakat eğer râzı iseniz, Ebu’l-As’ın kervan mallarını geri veriniz.”

şeklinde bir öneride bulundu. Ebu’l-As’a da İslâm’ı kabul etmesi telkin edildi ise de o bunu reddetmiştir. Bununla birlikte kendisine malları iade edildi ve o da müşterileriyle hesaplaşmak üzere Mekke’ye döndü.Birkaç gün sonra Medine’ye geri gelerek, şu açıklamada bulundu:

“Eğer birkaç gün önce buraya gelişimde İslâm’ı kabul etmiş olsaydım, maddi çıkar yüzünden bunu kabul ettiğimi zannedeceklerdi. İşte şimdi gönül huzuru ile tekrar geldim ve İslâm’ın hak din olduğunu kabul ediyorum.”

Bunun üzerine Resulullah (as), kızı ile aralarında zaten var olan nikâhı yenilemeksizin, hanımını kendisine geri verdi.[412]

Uhud Savaşı

386. Biz tekrar konumuza dönelim. Bedir Savaşı üzerinden onüç ay geçmiş olmasına rağmen, Mekke ile Medine arasındaki ilişkilerde henüz bir yumuşama sürecine girilmemişti. Bu arada Medine’de Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler gergin bir hal almış ve bir Yahudi heyeti Kureyşlileri bir intikam savaşına tahrik etmek amacıyla Mekke’ye gelmişti. Kuşkusuz bu heyet, Medine’de çıkabilecek olaylarda Mekkelilere destek olacakları güvencesini vermişti. Bu durum, Mekkelilerin savaş hazırlıklarını hızlandırmış ve H. 3 yılının Şevval

ayında Mekke’deki müttefiklerden ve paralı askerlerden oluşan 3000 kişilik bir ordu Medine’ye doğru yola çıkmıştır. Resulullah (as) şehre kapanmak ve kuşatma ve savunma savaşını benimsemekten yanaydı. Ancak genç komutanlar düşmana şehrin dışında, açık arazide taarruz savaşıyla karşılık verilmesinde ısrar ettiler.[413] Düşman Medine’nin kuzey-batısında karargâh kurduğu için, Resulullah (as) de şehrin kuzeyindeki dış mahallelere doğru yöneldi. Geceyi, Medine ile Uhud Dağı arasındaki Şeyheyn mevkiinde geçirdi ki günümüzde aynı yerde bu adı taşıyan bir mescit bulunmaktadır. Hanımı Umm Seleme kendisine akşam yemeğini getirmişti (Samhûdî, 2. bs., 865), ertesi sabah da Uhud’a kadar ilerleyerek, burada, geride çıkışı olmayan boğazlardan birine karargâhını kurdu.

387. Yaptıkları anlaşma hükümleri çerçevesinde Medineli Yahudilerin şehri savunmak için Müslümanlar safında yer almaları gerekiyordu. Ancak aralarından çoğunluğu, bu anlaşmanın bir Cumartesi günü yapıldığını öne sürerek savaşa katılmayı reddettiler. Bununla birlikte az sayıdaki bir Yahudi grubu çıkageldi ise de, Resulullah (as) onların bazı gizli niyetlerinden kuşkulanarak, Müslüman karargâhına girmelerini reddetti. Sadece yedi yüz Müslüman askeriyle, o, 3000 yaya ve 200 atlıdan oluşan güçlü bir süvari birliğine sahip düşmana karşı tek başına savaştı. Resulullah (as)’ın uyguladığı savaş stratejisi (askeri sevk ve yönetmesi)[414] çok etkili oldu; düşman süvari birliğinin yarısı, kendi piyade birliklerini koruma amacıyla onların yanında kalıp kımıldayamaz hale gelmiş, diğer yarısı ise Müslüman hatlarına saldırmak amacıyla Uhud Dağı’nın etrafından dolaşarak uzun bir yol kat etmiş, ancak stratejik bir tepe üzerinde konuşlanmış bulunan Müslüman okçular nedeniyle burayı ele geçirememişti. Üzerinde bulundukları arazi,

Müslümanların kendilerinden dört kat daha kalabalık olan düşmana karşı koymalarına imkân verecek nitelikteydi. Savaşın ilk safhasında Müslümanların hücumuna maruz kalan düşmanın geri çekilip kaçtığı görüldü. Düşman süvari birliğini kımıldayamaz hale getiren Müslüman okçular, o sırada Resulullah (as)'ın kendilerine sıkı sıkıya yapmış olduğu şu uyarıyı unutmuşlardı:

"Kuşların cesetlerimizi didikleyip parçalamaya başladığını görseniz bile, görev yerlerinizi terk etmeyin!"

Komutanları onları uyarıp kendisi görev yerinde kaldıysa da, bu okçuların büyük bir bölümü bozguna uğrayıp kaçmakta olan düşmanı yağmalamak üzere yerlerinden ayrıldı. Bu durum her şeyi tersine çevirdi: Hala tetikte beklemekte olan düşman süvari birliğinin öteki yarısı yeniden hücuma kalkarak Müslüman saflarının arkasına kadar sızdı. Bu süvarilere karşı kendilerini savunmak için Müslüman savaşçılar yarım daire çizdiler. Düşmanın ana gövdesi üzerinde oluşturdukları baskı böylece zayıflayınca, bu kez kaçan müşrik ordusu toparlanıp yeniden saldırıya geçti. İki "ateş" arasında kalan Müslüman birliklerinin durumu oldukça eğreti bir hal almıştı. Bu kargaşa içerisinde, bir düşman askeri Resulullah (as)'ı vurup öldürdüğünü ilan etti. Bu haber karşısında Müslümanlar bozguna uğrayıp çeşitli yönlere doğru kaçışmaya başladılar. Gerçekte Muhammed (as) yaralanmış ve hatta düşman tarafından gizlice açılıp üzeri kamufle edilen çukurlardan birine düşmüştü. Ancak aralarında birkaç kadının da bulunduğu çok az sayıdaki sahabe, savaşı terk etmeyip, peygamberlerini savunmaya devam ettiler. Daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan düşman ise savaş alanından çekilmeye başladı. Müslümanlar, aralarında Resulullah (as)'ın amcası Hamza'nın da bulunduğu 70 şehit vermişlerdi.[415]

388. Bu savaşta kadınlar çok saygın bir durum kazandılar: Daha savaşın başladığı sırada, düşman ordusu birbiri ardı sıra birçok sancaktarını kaybetmiş, öyle ki yere düşen bayrağı kaldırmaya kimse cesaret edemez olmuştu. Bu sırada Ehabiş kabilesinden ‘Amra adında bir kadın bayrağı yerden kaldırarak, savaşın sonuna kadar muhafaza etti. Bunun üzerine şair Hassân, Ehâbiş kabilesinden devşirilen paralı askerler aleyhinde şöyle bir hicviye kaleme almıştır:

“Eğer Hârisli bir kadın orada olmasaydı, siz köleler gibi pazarda satılırdınız!”[416]

389. Öte yandan Ebû Sufyân’ın karısı Hind de, kendi adına yaptığı adağını unutmamıştı: Bedir Savaşı’nda Hind’in babasını ve oğlunu öldüren ve aynı zamanda Resulullah (as)’ın amcası olan Hamza’nın cesedinin yanına geldi. Karnını deşerek Hamza’nın ciğerini söktü ve ağzında çiğnedi. Daha sonra, boynuna gerdanlık şeklinde asmak için burnunu, kulaklarını vs. kesti.[417] İki oğlu Uhud’da Müslümanlar tarafından öldürülen, Sa’d’in kızı Mekkeli Sulâfe de, onları öldüren kişilerin kafatasları içinde şarap içeceğine yemin etmişti.[418]

390. Müslümanlara gelince, aralarından Umm Umâre adlı kadın tıpkı bir erkek gibi savaştı ve elde ettiği sonuçlar Resulullah (as)’ın takdir ve övgüsüne muhatap oldu. Çok farklı nitelikte bir yiğitlik örneğine de Dinar kabilesinden Medineli bir Müslüman kadın olan, Amr’ın kızı Hind’de rastlıyoruz: Savaştan sonra Müslümanlar Medine’ye dönerken, kendisine kocası, babası ve oğlunun şehit düştüğü haber verildiğinde, kendisi şu soruyu sormuştu:

“Peki ya Resulullah (as) ne yapıyor? O nasıl?

Ona Resulullah (as)’ın sağ ve salim olduğu söylendiği ve kendisi de onu bizzat gördüğü zaman, duygularını dile getirmek için doğaçtan şöyle bir

şiir söyledi:

“Madem ki sen yaşıyorsun, diğer tüm sıkıntılar aşılabilir!”[419]

391. Tekrar savaşın seyri ile ilgili gelişmelere dönmek gerekirse, Resulullah (as) birkaç sahabesinin de yardımıyla, içine düştüğü çukurdan çıkıp Uhud Dağı’na tırmanarak dağın yamacındaki bir mağarada bir süre dinlendi. Bu mağara günümüzde de hacıların kutsal bilip ziyaret ettiği bir yerdir. Müslümanlar yavaş yavaş haberi öğrendiler ve bu mağaranın önünde toplanmaya başladılar. Bir grup düşman da oraya çıkmaya çalıştıysa da, Muhammed (as)’ın orada olduğunu bilmediklerinden, kendilerine yukarıdan hedefini şaşmayan taşlar fırlatan bu bir avuç Müslümanla fazla ilgilenmediler. Ebû Sufyân da, son bir kez savaş alanını dolaştıktan sonra çekip gitti. Bu arada mağaraya yaklaşarak, yüksek sesle “Muhammed hayatta mı?” diye sorduğunda Resulullah (as) cevap verilmemesini emretti. Ebû Sufyân tekrar “Ebû Bekir yaşıyor mu? Ömer yaşıyor mu? vs.” şeklinde sorular sorup hiçbir cevap alamayınca, sevinerek şöyle söylendi:

“Tabii ki hepsi de öldüler. Putumuz Hubel’e şükürler olsun!”

Bunun üzerine Ömer kendisini tutamayıp, onu yalanlamak için haykırdı. Ebû Sufyân, Ömer’in sesini tanımış ve böylece Resulullah (as) de hayatta olduğunu ve bu konuşmayı dinlediğini anlamıştı. Bunun üzerine Ebû Sufyân’ın sadece şöyle karşılık vermesi oldukça şaşırtıcıdır:

“Bugün bir başka güne bedeldir. Bedir’e karşılık Uhud; Hanzala’ya (oğluma) karşılık Hanzala (ibn Ebî Âmir); eğer isterseniz gelecek yıl Bedir’de yine aynı gün benimle karşılaşmaya geliniz.”[420]

Daha sonra beraberindekilerle birlikte, o sırada savunmasız kalmış olan Medine’yi yağmalamayı aklına bile getirmeksizin, Mekke’ye doğru yola koyuldu. Acaba bu durum sıradan bir muhakeme hatası ve yanlış bir

karar mı idi? Ebû Sufyân, paralı askerlerinin daha önceden gitmelerine izin verdiği için mi çekilmek zorunda kalmıştı? Yoksa, ne kadar önemli olursa olsun, Müslümanların son anda oluşturduğu bu direnişe tek başına karşı koyamayacağını mı anlamıştı? Ya da gönlünün yüksek niteliklerine hayran olduğu bu çocukluk arkadaşına karşı duygusal bir yakınlık duyuyor da,[421] Resulullah (as)'ın şahsına karşı bir kin beslemediği için sadece elde ettiği bu zaferle mi yetinmek istiyordu? Belki de sabahleyin, savaşı kaybetmenin verdiği gevşeklikle paralı askerlerinin içine düştüğü aczi görmüş ve tekrar sonucundan emin olmadığı bir savaşa girmek istememişti. Hatta Müslümanlar lehine durumun ters dönerek, hiç ümit etmedikleri bir sırada elde edilen bu zaferin boşa gitmesinden de korkuyor olabilirdi. Bu konuda hiçbir bilgimiz yok. Her halde Ebû Sufyân'ın müşrik hemşehrilerine bile bile ihanet ettiğini düşünmek saçma olacaktır, çünkü bundan kazanacağı hiçbir şey yoktu.

392. Sürekli ihtiyat halinde olan ve herhangi bir saldırıya karşı kendisini kollayan Resulullah (as), düşmanın hareketleri hakkında bilgi almak için bir gözcü çıkardı ve onların develerine binip atları da yedeklerine alarak geri çekildikleri haberini aldı. Muhammed (as) bu durumu şöyle açıkladı:

"Uzun bir yolculuğa çıkacak gibi görünüyorlar. Eğer Medine'ye hücum etmek isteselerdi atlarına binerlerdi."[422]

393. Resulullah (as) yaralarını tedavi ettirdi, şehitlerin cenazelerinin gömülmesine nezaret etti, namazları da ayakta değil ama oturarak kıldırdı ve kısa bir süre sonra da Medine'ye döndü. Düşmanın geri çekilme nedenini anlamamakla birlikte, pişman olup kararlarından vazgeçerek geri dönecekleri düşüncesiyle onların takip edilmesi

gerektiği kanısına vardı. Haksız da değildi. Fakat bu önlemler düşmanın çekilmeye devam etmesinde etkili oldu. Paralı askerlerin de yeni bir ödeme yapılmaksızın hayatlarını tehlikeye atacak bir nedenleri kalmamıştı.[423]

394. Bu arada, Hıristiyan keşiş Ebû Amir'in, Resulullah (as)'ın Medine'ye hicret etmesi üzerine kendi isteğiyle anayurdu Medine'yi terk edip Mekke'ye gittiğini de hatırlatalım. Kendisi, Uhud Savaşı'nda Mekkelilere refakat etmiş, hatta açtığı çukurların üzerlerini bizzat kamufle etmişti. Savaşın başlangıcında Müslüman saflarının önüne kadar gelerek, eski hemşehrilerine Resulullah (as)'ı terk edip yalnız başına bırakmaları çağrısında bulunmuştu. Ama doğal olarak bu davete Müslümanların hemen uyması beklenemezdi.[424]

Er-Raci'de Meydana Gelen Acı Olay

395. Mekkeliler, Müslümanların başlarına ödül koyduklarını ilan etmişlerdi. Bu nedenle, Ehâbiş kabilesinin Adel ve Kâra soplarına bağlı bazı gruplar, Uhud Savaşı'nın üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, kendilerine İslâm'ı tebliğ edip öğretecek görevliler gönderilmesini istemek üzere Medine'ye geldiler ve Resulullah (as) de bu amaçla on kişi seçti. Ancak bu kişiler Mekke'nin dış mahallelerinden er-Raci' denilen yere geldiklerinde gece vakti saldırıya uğradılar; teslim olmayı reddetmeleri üzerine, bu görevlilerin çoğunluğu yöre halkı tarafından öldürüldü. Aralarından üç kişi ise, fidye karşılığında hayatlarının bağışlanacağı sözünü veren Huzeylîlere sığınmayı kabul ettiler. Bunun üzerine bu üç kişi Mekke'ye doğru yola çıkarıldı. Kendilerine yapılacak kötü muameleleri ve kendilerini bekleyen âkıbeti tahmin eden biri, kendisini bağlayan ipleri çözmeyi başarsa da, kısa bir çatışmadan sonra şehit edildi. Diğer ikisi ise, söylentiye göre, Mekke'de bulunan Huzeylî

kabilesinden iki kişi ile değiş-tokuş yapılmak üzere Mekkelilere teslim edildi. Safvan ibn Umeyye bunlardan birini satın aldı ve onu, herkesin görebileceği bir yerde öldürmesi için kölesi Nastâs'a (belki de bu ad bir Hıristiyan ismi olan Anastase'den gelmektedir) gönderdi. Bu alenî infaz sırasında hazır bulunanlar Resulullah (as)'a hakaretler yağdırdılar, ama bir Müslüman'ın kesin bir ölüm karşısında bile peygamberini ne denli sevdiğini gördüklerine hem şaşırdılar, hem de bundan duygulandılar. Diğer esiri de aynı akıbet bekliyordu. Gözetiminde tutulduğu aile bireyleri onun tutum ve davranışlarından o denli etkilenmişlerdi ki, kısa bir süre sonra Müslüman oldular. Hakikaten, çarmıha gerileceği yere götürülmeden önce, tıraş olmak ve cesaretle ölüme hazırlanmak için, ev sahibesinden bir ustura istemişti. Kadın usturayı esire götürmesi için genç oğluna teslim etti. Bir çocuğun ölüme mahkûm edilmiş bir esirin yanına bir ustura ile gitmesinin ne denli tehlikeli olduğunu hatırladığında ise artık çok geçti. Ama Hubeyb adındaki Müslüman esir usturayı aldı ve bir Müslümanın kendisine gösterilen güvene asla ihanet etmeyeceğini söyleyerek, çocuğun başını okşadı ve çıkıp gitmesine izin verdi. Burada, Mekkelilerin sahip olduğu batıl inançlarla ilgili küçük bir ayrıntıya dikkat çekelim: Mekkelilere göre Şehir-Devletlerinin toprakları kutsaldı. Bu nedenle, çaresiz mahkûmu kutsal saydıkları bölgenin dışında kalan Ten'îm'e götürdüler. Orada, çarmıha gerilmiş olan mahkûm'a mızraklar atarak uzun bir süre işkence etmek suretiyle eğlendiler.[425]

Geçerliliğini Yitiren Meydan Okuma

396. Ebû Sufyân Uhud Savaşı'ndan bir yıl sonra, Bedir'de tekrar karşılaşmak üzere Müslümanlara meydan okuyarak bir savaş randevusu vermişti. Gerçekten de Müslümanlar bu buluşmaya gitmişler, ancak

Mekkeli müşrikler, kuraklık nedeniyle buluşmayı bir yıl sonraya ertelediklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Müslümanlar yanlarına silah yerine ticaret malları alarak orada hazır olmuşlar ve o sırada düzenlenmekte olan yıllık Bedir fuarı kendilerine önemli kârlar sağlamıştır.[426] Müslüman şairler, hasımlarının bu korkaklıklarını alaya alan şiirler de kaleme almışlarsa da bunun bir etkisi olmamıştır.

Kadının Toplumdaki Yeri Konusunda Yapılan Reformlar

397. Resulullah (as) yeni kurduğu Devletin savunma ve güvenliği ile fazlasıyla meşgul olmakla birlikte, dinî ve toplumsal yenilikler de onun için oldukça önemli ve öncelikli konulardı. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, ilk bakışta önemsiz bir formalite gibi görünen Allah ile kul arasında bir takım ilişkileri, günlük yaşamın seyrinde giderek daha da önemli hale gelen canlı bir gerçeğe dönüştürmüştü: Buna göre, mümin günde beş kez namaz kılmak ve her yıl bir ay boyunca oruç tutmak zorundaydı. Muhammed (as), fakirlerin yararına bazı vergileri de kurumsallaştırmıştı. Yapılan savaşlar, mirasla ilgili olarak örf ve adetlerdeki bazı kusurları ve yanlış uygulamaları gün yüzüne çıkarmıştı. İbn Habîb'in naklettiğine göre,[427] Medine örfüne göre, sadece askerlik çağına gelen oğullar, kendilerinden küçük erkek kardeşlerini, kız kardeşlerini ve hatta annelerini saf dışı bırakarak babalarının mirasını alıyorlardı. Büluğ çağına gelmiş erkek çocuk yoksa, erkek kardeşler, erkek yeğenler ve ölen kişinin baba tarafından erkek akrabaları mirasçı oluyorlardı. Uhud Savaşı'ndan sonra Kur'an, kadının miras konusundaki bu kötü talihini düzeltmek için müdahale etti: Zira Kur'an, sadece küçük ve büyük kardeşler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda anne, kız, kız kardeş, hala, büyükanne, kız torun vs. gibi kadın akrabaların haklarını da,

aleyhlerinde bir vasiyetnamenin bile bozamayacağı şekilde tespit etti. Gerçekten de bu savaşta bir Müslüman kadın sahabe, kocasının yanı sıra, sadece kız çocukları olduğu için, o günkü örfe göre tüm servetini kaybetmişti. Samhûdî (2. bs., s. 1125), bu konu ile ilgili verdiği ayrıntılı bilgide, bu kadının Resulullah (as)'ı büyük bir ziyafete davet ettiğini, sonra kendisine başından geçen bu çifte felaketi anlattığını yazar. Bu olaydan birkaç gün sonra, İslâm miras hukuku ile ilgili ayetler nazil olmuş ve bu durum, çok önemli sonuçlar doğurmuştur.

Hendek Savaşı

398. Müslüman-Yahudi ilişkileri Uhud Savaşı'ndan sonra daha da kötü bir hale gelmiş ve bu durum, Benû Nadir Yahudileri ile bir savaşa yol açmıştır. Bu kabilenin mensupları yenilip de teslim olunca, Resulullah (as), bu Yahudilerin eski bir müttefiki olan Abdullah ibn Ubey'in de araya girmesi üzerine, kendisiyle savaşanları sınır dışı etmekle yetinip, kendilerine sahip oldukları arazileri satmaları, alacaklarını tahsil etmeleri ve sonra da tüm malvarlıklarıyla birlikte çekip gitmeleri için izin vermiştir. Bu konuya daha sonra döneceğiz. Bu Yahudiler, Medine'nin yaklaşık 200 km. kuzeyindeki Hayber'e yerleştiler. Her halde bu durumdan hiç memnun olmadıkları için, derhal çevreye heyetler gönderdiler. Bunlardan biri de, Medine aleyhine tahrik ederek, düşmanca faaliyetleri yeniden başlatmak üzere Mekke'ye geldi; Hiç kuşkusuz, bu heyet, İslâm Devleti'ne yönelik bir saldırı ittifakı tasarılarının ana hatlarını da ortaya koydu. "Sonra Yahudiler Gatafanlılara giderek, Resulullah (as) aleyhine kendilerine yardım ederlerse bir yıl süreyle Hayber'in hurma rekoltesinin hepsini onlara vereceklerini söylediler. Bunlar da seve seve kabul ettiler. Fezâre kabilesinin başkanı Uyeyne ibn Hısn, bu öneriye en çabuk razı olan

kişiydi. Son olarak, aynı amaçla Benû Suleymlere gittiler; onlar da kabul etti. Daha sonra Yahudiler çevredeki tüm Arap kabilelerini dolaştılar ve hepsi de onlarla birlik oldular. Kureyşliler bu sefere çıktığında, ittifak anlaşması yaptıkları kabileler ve Kinâne, Sakîf ve diğer topluluklar arasında bulunup da kendi etki ve nüfuzları altına almış oldukları tüm gruplar kendileriyle birlikte hazır durumdaydı. Böylece, başkanlarının komutasında çok sayıda Arap kabilesi ve kendi kabilelerinin tüm ileri gelenleri olduğu halde toplandılar."[428] Haritaya bir göz atacak olursak, Gatafân ve Fezâre kabilelerinin Medine'nin kuzeyinde; Benû Suleymlerin doğuda; Mekke, Kinane ve Sakîflilerin ise güneyde oturduklarını görürüz. Bir başka deyişle, Medine üç taraftan kuşatılmış ve tehdit altında idi. Bununla da bitmiyordu. Suriye ve Mezopotamya bölgelerinden Medine'ye gelen hububat yüklü kervanlar Dûmetu'l-Cendel'den (Arabistan'ın üst kuzey bölgesi) geçiyordu. Tam bu sırada, Dûmetu'l-Cendel bölgesinin başkanı Ukayzir'in bu kervanların hayatî önem taşıyan trafiğine engel olması basit bir rastlantı olamazdı.[429] Olayların bu biçimde gelişmesini ancak Hayberli Yahudilerin ekonomik alandaki etkilerine bağlayabiliriz. Muhammed (as), bunun üzerine, çok uzak olmasına rağmen Dûmetu'l-Cendel'e bir askerî sefer (seriyye) düzenleme gereği duyarak, ordusunun başında Medine dışına çıktı.

399. Yahudi-Mekke ittifakının benimsediği strateji şöyle özetlenebilir: Resulullah (as)'ı Medine'den uzaklaştırıp, onun yokluğundan yararlanarak Gatafân, Suleym, Mekke ve diğer yerlerden toplanacak güçlerle şehre dört bir yandan saldırmak; daha sonra da baş şehrinden uzak kalmış olan Peygamberi ve beraberinde bulunan az sayıdaki arkadaşlarını kuşatarak bu sıkıntıdan sonsuza dek kurtulmak. Planın

tutmaması için ortada bir neden yoktu. Ancak insan bir iş yapmaya niyetlenir, sonucu takdir edecek olan ise Allah'tır.

400. Nitekim, Yahudilerin niyetlendiği bu kötü niyetli girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Bunlardan ilki şu idi: Büyük bir kabile olan Huzâ'a içinde, yüzyıllardan beri Resulullah (as)'ın ailesi ile dostluk ve ittifak bağları olan birçok kol vardı. Ayrıca, Mekkeli müşriklerle çok sıkı ittifak bağları olan ve Ehâbişlerin bir kolunu meydana getiren Benû Musta'lik gibi kabileler de vardı. Musta'likler, doğal olarak Mekkelilerin safında yer almış ve Medine'ye saldırmak üzere askerî yığınak yapmaya başlamışlardı. Bunlar, Kızıl Deniz kıyısındaki Kudeyd yakınlarında, Mekke ile Medine arasındaki el-Mureysî adlı su kaynağında oturdukları için, girişikleri savaş hazırlıkları çok geçmeden Resulullah (as)'ın kulağına kadar geldi. O da, Musta'liklerin yeğenleri olan Eslemliler arasından seçmiş olduğu özel görevlileri bilgi toplamaları için gönderdi. Düzenlenen komplonun tüm ayrıntılarını öğrenemese de, edindiği bilgilere dayanarak, H. 5 yılının[430] Şaban ayında acil olarak savunma amaçlı bir askerî sefere çıktı ve Musta'liklere baskın yaptı. Tarihçilerin verdiği bilgiye bakılırsa, Müslümanlar bu baskında bir şehit vererek, bu bedevilerin hepsini kıskıvrak yakalamıştır. Bunların hayvan sürülerinin yanı sıra, hanımları ve kızları da esir alınmıştır. Ancak birkaç saat sonra, düşmanın Resulullah (as)'ın en bağlı dostlarından biri haline geldiğini görürüz. Nedeni ise şuydu: Resulullah (as), bu kritik dönemde, kendi sahabesinin de gönlünü kırmadan, onların desteğini kazanmak istiyordu. Ganimetin (hayvan sürüleri, kadınlar vs.) savaşçılar arasında bölüştürülmesinden sonra, Resulullah (as), esir düşen kabile başkanının kızını, değerini ödeyerek satın aldı ve kendisine nikâhladı. Bu durumda, Müslüman

savaşçıların ellerinde köle olarak bulunan savaş esirleri, Resulullah (as)'ın hanımı dolayısıyla onun akrabası durumuna geldiğinden, bu, Müslümanlar için hoş bir durum değildi. Sonunda herkes, hiç tereddüt etmeden, kendi payına düşen ganimetten vazgeçti. İki yüz ailenin hiç beklenmedik bir biçimde özgürlüğüne kavuşması üzerine, Musta'likler, kaybettikleri on savaşçıyı çabucak unuttular ve sonunda onlar da İslâm'ı kabul ettiler.[431]

401. İkinci başarısızlık ise şu idi: Medine'nin güneyinde sekiz günlük bir mesafeye gitmiş olan Müslüman savaşçılar, Musta'lik seferi dönüşü sırasında, Fezare kabilesinin kuzeyden baskın yaparak, o sırada savunma gücünden yoksun bulunan İslâm baş şehrine saldırı düzenlemelerinden endişe ediyorlardı.[432] Fakat Fezareliler sırlarını saklamak ve boşluktan yararlanarak öteki müttefiklerle birlikte Medine'ye saldırıya geçmek yerine, bu davranışlarıyla kendilerini ele verdiler ve böylece başarı şanslarını azalttılar.

403. Üçüncü başarısızlık: Münâfık Abdullah ibn Ubey'in, Medine'den sürülen Nadîrli Yahudilerin önde gelen dostlarından biri olduğu bilinmekteydi. Ona taç giydirilerek Medine kıralı yapılması tasarısı, Medinelilerin İslâm'ı kabul etmesi üzerine suya düşmüştü. Kendisi de, ancak Bedir'de Müslümanların zafer elde etmesinden sonra İslâm'a geçmişti. Uhud Savaşı esnasında, İslâm ordusunun üçte birlik bölümünü peşine takarak, son anda Resulullah (as)'ı yalnız bırakmıştı. Benû Nadir Yahudilerini Resulullah (as)'ın haklı isteklerine karşı koymaya ve direnmeye kışkırtan da hep o idi. Sürekli olarak iki yüzlü davranıyor ve Müslümanlar arasında huzursuzluk çıkarmaya çalışıyordu. O sıralarda içinde bulunduğu yoğun faaliyetlere bakılırsa, herhalde onun da bu büyük komployu hazırlayanlarla işbirliği içinde olması gerekir.

Musta’liklere karşı düzenlenen seferde Resulullah (as)’ın yanında yer almıştır. Daha önce Ensar ile Muhacir arasına kurnazlıkla fitne tohumları ekmeyi başarmış ve Resulullah (as), tarafları yeniden uzlaştırabilmek için büyük çaba harcamıştır.[433] Giriştiği oyunda maskesi düşen Ubey, şeytanî bir şeyler arıyordu: Resulullah (as) bu sefere eşi Ayşe ile birlikte katılmıştı ve kadınlar artık yüzlerini bir peçe ile örtüyorlardı. Doğal ihtiyaçlarını gidermek için karargâhtan uzaklaştığı bir gün, hizmetçileri onun yokluğundan kuşkulanmadıkları için -çünkü zayıf ve ince yapılı biriydi-, tahtırevanını içi boş olduğu halde devesine yükleyip yola koyulmuşlardı. Ordunun konakladığı yere gelen Ayşe etrafı bomboş görünce ne yapacağını bilememiş ve oturup ağlamaya başlamıştı. Biraz sonra, gönüllü olarak bu savaşa katılan Müslümanlardan biri bu yerden geçerken “ölmüş” ve defnedilmeden öylece bırakılmış bir kadın bulduğunu zannederek şaşırdı ve yaklaştı. Durumu öğrenince, Ayşe’yi devesine bindirip, kendisi de yaya olarak onu İslâm ordusuna ulaştırdı. Ortada olağanüstü hiçbir şey yoktu. Ama Abdullah ibn Ubey intikam almak için bundan yararlandı ve Resulullah (as)’ın temiz eşine her türlü iftirayı (*ifk*) attı. Resulullah (as) Medine’ye döndüğünde durumu uzun uzun araştırdı ve sonunda gerçeği öğrendi. Nitekim Kur’an’ın bazı ayetlerinin nazil olmasıyla da bu olay tamamen aydınlanmış oldu.[434] Bu münafığın çevirdiği oyun ve entrikalar, H. 8 yılında ölümüne kadar sürmüştür; O sırada, Resulullah (as) bu Abdullah’ın oğlunu şefkatle sevdiği ve Abdullah kendi gömleğini Abbas’a (Peygamber’in Bedir’de gayrı müslim olarak esir düşen ve savaş sırasında gömleğini kaybeden amcası) verdiği için, Resulullah (as) de kendi gömleğini, öldüğünde onurlu bir şekilde gömülmesi için Abdullah’a bağışlamıştı. Ancak Resulullah (as)’ın gösterdiği bu

kadirşinaslık tamamen kendi kişisel tutumu idi ve o sırada yeni nazil olan bir ayetle, Resulullah (as) da olsa kimsenin münafık olduğu bilinen birinin cenaze namazını kılması yasaklanmış oluyordu.[435]

403. İslâm düşmanlarının içine düştüğü dördüncü başarısızlık ise şu idi: Düşmanlarının da tahmin ettikleri gibi, Resulullah (as) nihayet küçük bir askerî birliğin başına geçerek, Medine'nin kuzeyinde iki haftalık bir yolculukla varılan Dûmetu'l-Cendel halkını cezalandırmak üzere yola çıktı. İbn Hişâm'ın ifadesine göre,[436] Resulullah (as), alışkanlıklarının tersine, yarı yoldan geri dönerek hızla Medine'ye geldi. Birkaç hafta sonra da Medine şehri, Mekke, Hayber vs.den gelen müttefiklerce kuşatılmıştır.

404. Kur'an, Müslümanların o sırada içinde bulunduğu kaygı verici durumu şu cümlelerle tasvir ederken hiç de mübalağa etmemiştir:

"Ve bakışların yıldığı, yüreklerin ağıza geldiği zaman..."[437]

405. Resulullah (as)'ın Mekke bölgesinde yaşayan Huzâ'alılar arasındaki müttefikleri bu askeri harekât planından haberdar olur olmaz, derhal Resulullah (as)'ı uyarmak için harekete geçtiler. Bindikleri hecin develeri, genellikle on günde aşılabilen yolu dört gecede aldılar.[438] Bu habercilerin Resulullah (as)'le buluşmak için Dûmetu'l-Cendel yolunu mu tuttukları, yoksa Resulullah (as)'ın Medine'de bıraktığı vekilin uyarı haberini bizzat kendisinin mi üstlendiğini bilemiyoruz. Resulullah (as)'ın tam yarı yoldan geri dönmesine, Dûmetu'l-Cendel yolu üzerinde bulunan arazilerinden geçerken, Fezârelilerin ağızlarından kaçırdıkları bazı bilgiler de yol açmış olabilir.

406. Her ne olursa olsun, Medine'ye döner dönmez, Resulullah (as) hemen savunma hazırlıklarına başladı. Önceleri şehrin içinde kalıp, dışarıdan gelebilecek bir kuşatmaya direnme yolu düşünülmüştü. Çünkü evlerde

yiyecek ve içecek türünden ihtiyaçları karşılamak üzere her şey bol miktarda vardı. Şehrin çevresinde çok sayıda bahçeler ve bunları birbirinden ayıran çitler vardı. Sokaklar daracıktı. Bu nedenle, açık araziden gelebilecek her türlü saldırıyı kolaylıkla savuşturacak kadar korunaklıydılar. Ama düşmanla ilgili olarak, bu komployа katılan müttefik kabilelerin sayısının sürekli arttığını, düşmanın asker mevcudunun 12.000 gibi o devirde hiç de duyulmamış bir rakama ulaştığını bildiren haberler geldikçe durum daha da endişe verici bir hal almış ve evlere kapanıp kalmaktan başka önlemlere başvurma gereği ortaya çıkmıştı. Resulullah (as) atına binip, yanına birkaç sahabesini de alarak, bölgede bir keşif turu yaptı. Özellikle şehrin batı yakasındaki savunma imkânlarının çok zayıf olduğu görüldü. Art arda yapılan istişarelerde, ateşli bir Müslüman olan Selmân-ı Fârisî, kendi ülkesinde, bir askerî sefer durumunda, hem geceleyin düşman tarafından gelebilecek saldırılara hem de düşman süvarilerinin savunma hatlarını aşıp geçmelerine engel olmak için, şehirlerin ve ordu karargâhlarının etrafına hendek kazıldığını söyledi. Yeni düşüncelere her zaman açık olan Resulullah (as), bu görüşü benimseyip, kentin Müslüman mahallelerinin daha iyi savunulması için bir hendek kazılmasına karar verdi ve çalışmalara bizzat katıldı. Kazı işlemi henüz tamamlanmıştı ki, H. 5 yılının Şevval ayında düşman ufukta göründü. Bu sırada Müslümanların savaşçı mevcudu 3.000 kadardı. Düşmanın müttefik güçleri ise bunun en az dört katı idi.[439] Bedevîler karşılarında böyle bir hendek bulacaklarını beklemedikleri için, ne yapacaklarını şaşırdılar. Hendek, gece-gündüz Müslümanlarca çok iyi kontrol altında tutuluyordu; ve korkunç düşman süvarilerini durduracak kadar da genişti. Ancak karşı taraf henüz tüm kozlarını ortaya koymamıştı: Benû

Nadîrlilerden bir heyet, henüz Medine'de oturan ve Müslümanlarla düzgün ilişkiler içinde olan Benû Kurayza Yahudileriyle görüşüp, güçlükle de olsa onları Müslümanların tarafını terk etmeye ve hatta şehrin içinden Müslümanlar üzerine hücuma kalkmaya ikna etmeyi başardı.[440] Bu yeni gelişme, Müslümanların bütün savunma stratejilerini alt üst etmişti. Her geçen dakika çok değerliydi ve gerçekten de Resulullah (as) çok çabuk davrandı. Bir yandan ortaya çıkabilecek daha da kötü durumlar için hazırlıklara girişerek, Yahudi mahallelerini iki yandan çevirmek üzere güçlü askerî birlikler sevketti; bunların geceleyin zaman zaman attıkları savaş naraları ve çığlıklar sonunda Benû Kurayzalılar, her ihtimale karşı mallarını ve ailelerini korumak için evlerine kapanmanın daha uygun olacağına inandılar. Bu konu ile ilgili anlatımlara bakılırsa, ertesi gün bir Cumartesi idi ve böyle bir şükran gününde Müslümanların Yahudilerden gelebilecek bir saldırıdan korkuları olamazdı. Öte yandan, Resulullah (as) diplomatik bir hücumda da bulundu: Kuzeydeki Gatafân ve Fezâre kabilelerinden gelen paralı askerlerle tamamen ayrı bir barış anlaşması yapmak üzere onlara bir heyet gönderdi. Fakat Müslüman heyeti onların istediği ücreti reddetti.[441] Bu insanlar kin ve öfke doluydu ve Medine'ye karşı baskın ve yağmalar düzenliyorlardı (bk. § 854). Bir heyet de, bu kez gizlice, başka bir yöne doğru yola çıktı.[442] Gerçekten, Eşca' kabilesinin oldukça meşhur başkanı Nu'aym ibn Mes'ûd İslâm'ı kabul etmiş, ama bu haber henüz etrafa yayılmamıştı. Resulullah (as)'ın isteği üzerine, bu zat önce Kurayza Yahudilerine giderek, onlara şöyle dedi:

"Ben uzun zamandan beri sizin dostunuzum. Harekete geçmeden önce iyice düşünmek gerek. Medineli olmayan müttefik güçlerin eninde sonunda kendi yurtlarına döneceğini ve sizin burada tek başınıza

kalacağınızı söylemeye bile gerek yok. Onların Muhammed'i öldürebilecekleri de henüz kesin değil. Bana kalırsa siz, Müslümanlarla yaptığınız barış anlaşmasını bozmadan önce, bazı güvenceler sağlamalısınız. Örneğin, müttefik güçlerden sonuna kadar savaşacaklarına ve hangi nedenle olursa olsun sizi bırakıp gitmeyeceklerine dair onlardan rehine isteyiniz."

Eşca'lı (Nu'aym ibn Mes'ûd) daha sonra sırasıyla bütün kuşatmacı grupları dolaşarak, onlara şöyle dedi:

"Benim sizinle dost olduğumu herkes bilir. Az önce öğrendiğime göre Kurayza Yahudileri Muhammed'le tekrar ittifak yapıp, samimiyetlerini kanıtlamak için, sizin aranızdan bir takım ileri gelen kimseleri, öldürmesi için Muhammed'e teslim etmeyi vaat etmişler. Şimdi kendinizi iyi kollayın. Ayrıca, bana kalırsa, hem Peygamber Muhammed'e karşı girişilen bu mücadeledeki samimiyetinizi kanıtlamak, hem de Müslümanlar böyle bir hareketi beklemedikleri için, bu Yahudilerden Cumartesi günü saldırıya geçmelerini isteyiniz. Böylece daha emin ve daha güvenli bir şekilde başarıya ulaşılacaktır."

Bu işi de tamamladıktan sonra, İslâm karargâhı içerisinde, Yahudilerin bazı Mekkeli müşrikleri Müslümanlara teslim edeceklerine dair haberler yaydı. Kendisine durumu soranlara Resulullah (as) müphem bir şekilde şu karşılığı verdi:

"Herhalde böyle yapmalarını onlara biz emrettik" (Le'allenâ emernâhüm bizâlik).[443]

Bu söz, bir düşman ajanı olan Mes'ûd el-Eşca'î (kahramanımız Nu'aym'ın babası?) tarafından karşı ordugâha ulaştırıldı. Tabiî ki, Müslümanlara karşı bir saldırıya katılmadan önce, müttefik güçlerden rehine talebinde bulunan Kurayza Yahudilerine hiç kimse kendisini teslim etmek

istemezdi. Rehine vermek istenmeyişi, Kurayzalılarda, müttefiklerin kendilerini Resulullah (as)'ın merhametiyle baş başa bırakacakları kanaatini uyandırdı. Ayrıca Sabba (Cumartesi) gününün kutsallığının çiğnenmesi isteği, güvensizliklerini daha da artırıp, dinî duygularını yaraladı. Büyük suikast tertibi de böylece suya düşmüş oldu.

407. Düşman ancak kısa süreli bir savaşa hazırlıklıydı ve bu işin uzayıp gitmesi hem insanlar hem de binek hayvanları için yiyecek stoklarının ciddi bir biçimde azalmasına yol açıyordu. Hiç kuşkusuz çok yüksek fiyata, Benû Kurayza Yahudilerinden bazı yiyecek maddeleri ve hayvan yemi satın aldılar. Ancak bu malların tamamı, karargâhlarına taşıma sırasında bir Müslüman akıncı birliğinin eline düştü (bk. Samhûdî, 2. bs., 304). Havalar iyice soğumuş, Medine'nin şiddetli soğuğu Mekkelilerin sefaletini iyice artırmıştı. Üstelik, bizden önce bu konuyla ilgilenenlerin gözünden kaçtığı anlaşılan bir şey daha vardı: Şevval ayının sona ermesiyle Haram aylar devreye girmekte ve müşriklerin savaşmaya izin vermedikleri Mekke'de Hac mevsimi başlamaktaydı. Mekkeliler bu dönemde şehirlerinden uzak kalıp, böylece önemli bir gelir kaynağını gözden çıkaramazlardı. Bu durumda, Mekkelilerin komutanı Ebû Sufyân evine dönmek üzere kuşatmayı kaldırmış, paralı askerler de geçip gitmekten başka çare bulamamışlardır.

408. Resulullah (as)'ın o sırada haklı olarak öngördüğü gibi bu, Mekkelilerin her türlü saldırganlığının sonu olmuş ve bundan böyle Müslümanlar hasımlarına karşı inisiyatifi ele geçirmişlerdir.[444]

Uzlaşma Ortamının Sağlanması ve Hudeybiye Anlaşması

409. Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasındaki ufak çaplı çatışmalar da "savaş" olarak ele alınacak olursa, Resulullah (as)'ın özellikle askerî gücünün günden güne artmasıyla birlikte, insan kanının boş yere

akıtılmasını önlemek için giderek artan bir çaba gösterdiğine tanık oluruz. Aşağıdaki tablo, onun uygulamış olduğu politikanın ne denli başarılı olduğunu gösterecektir:

Hicri Yıl	Yapılan Savaş	Düşman Kuvveti	Ölü Sayısı	İslâm Kuvveti	Şehid Sayısı
2	Kurz'ların Medine baskını	-	0	0	0
2	Nahle misillemesi	4 (?)	1	9	0
2	Bedir	950	70	313	14
2	Ebû Sufyân'ın Medine baskını	200	0	0	2
3	Karade misillemesi	?	0	100	0
3	Uhud	3000	22	700	70
5	Benû Musta'lik Seferi	200 (?)	1	30 (?)	1
5	Hendek	12000	8	3000	6

410. Her iki taraftan katılan savaşçı sayısı göz önüne alındığında, Hendek Savaşı en önemlisi idi. Fakat ölü sayısının Müslüman tarafından 6 ve düşman tarafından 8 oluşu, tarafların, savaşın seyrini kendi lehlerine çevirme yönünde fazla çaba harcamadıklarını göstermektedir. Askerî bakımdan Mekkeliler fazla etkili olamayarak çekilmişler, ama Kuzeyde (Suriye, Mısır ve hatta Irak'ta) bulunan ticaret merkezleriyle bağlarının kopması kesinlikle ekonomik durumlarının zayıflamasına yol açmıştı. Ayrıca, o yıl kendilerini bir kıtlık bekliyordu (H. 5).

411. Müslümanlar için de durum pek iç açıcı değildi: Güneyde sürekli düşmanca niyetler besleyen bir Mekke, İslâm Devleti'nin ve yepyeni İslâm dininin sükûnetini tehdit etmekteydi. Kuzeyde yegâne meslek ve uğraşları yağmacılık olan Gatafân ve Fezâre kabileleri, ilk haince girişimleri Hendek Savaşı'nda boşa çıkarılan ama Medine'nin geleceği bakımından hiç de güven vaat etmeyen Hayberli Yahudilerle güç birliği içine girmişlerdi. Büyük İslâm hukukçusu Sarahsî, o sıralarda bir takım tehlikeli oyunların döndüğünü şu cümlelerle dile getirmektedir:

"Mekke ve Hayber ahalileri arasında bir anlaşma yapılmıştı: buna göre, Resulullah bu iki taraftan biri üzerine yürüyecek olursa, diğeri Medine'ye saldırıp işgal edecekti. Bu nedenle, Resulullah (as), Hayber'e karşı bir sefer düzenlemesi durumunda Mekkelilerin tarafsızlığını sağlamak için onlarla bir anlaşma imzaladı."[445]

412. Her iki düşmandan da kurtulmak gerekiyordu, ama İslâm Devleti o sıralarda hem Mekke'ye hem de Hayber'e aynı anda sefer düzenleyecek kadar güçlü değildi. Sağduyu bu iki düşmandan biri ile barış yapılmasını gerektiriyordu, ama bir tercih yapmak hiç de kolay değildi. Mekke ve Hayber arasındaki dostluk bağları o denli sıkı idi ki, bu bağların gevşetilip aralarının açılması pek kolay olmayacaktı, ama denemek gerekiyordu.

413. Gatafân ve Fezâre kabileleri hiçbir vicdan endişesi ve prensip tanımayan haydut ve eşkıya sürülerinden meydana geliyordu. Hayberlilerin parayla tuttukları askerler de Hendek Savaşı sırasında kendilerini Müslümanlara satmaya hazır durumda idiler. Sonuç olarak bu Bedevîlere kesinlikle güvenilemezdi.

414. Hayber'e gelince: Bu bölgede, kültür ve ırkî özellikler bakımından Araplardan çok farklı olan Yahudiler bulunmaktaydı. Kısa bir süre önce

Medine’den sürülüp çıkarılan Benû Nadîrler burada yönetici sınıfını oluşturuyordu. Daha önce Medine’de sahip oldukları haklar kendilerine iade edilmediği sürece bunların tatmin edilmesi imkânsızdı. Pek öyle birkaç hediye ile gönülleri kazanılmayacak kadar da zengindiler. Kur’an’ın tanıklığına göre,[446] o zamanki Yahudiler müşriklerle yaptıkları anlaşmalarla kendilerini bağlı saymıyorlardı. Ticarette yetenekli olmakla birlikte savaşçı değillerdi. Ne de olsa içinde bulundukları varlıklı durum, kendilerine saldırılmasını cazip hale getirebilirdi.

415. Mekke’nin ise birçok bakımdan değerlendirilmesi gerekiyordu: Resulullah (as) ve çok sayıda Müslüman yönetici aslen Mekke’liydi; Ayrıca İslâm, günlük vakit namazları ve Hac görevi dolayısıyla Mekke’deki Ka’be’yi dinî merkez olarak seçmişti. Kan akrabalıkları göz önünde bulundurulmasa bile, Mekke ile yapılacak bir uzlaşma, İslâm Devleti’nin geleceği bakımından bu şehri tahrip ve yok etmekten daha çok tercih edilebilir görünüyordu. Zira bu şehir, sadece saygı ve hürmet gösterilen Ka’be burada olduğu için değil, aynı zamanda ilerde değineceğimiz ekonomik ilişkileri yüzünden de, tüm Arabistan’da büyük bir saygınlığa sahipti. Kültürel bakımdan Arabistan’ın diğer çoğu bölgesinden daha ileri ve gelişmiş durumda idi; ve bir takım göçebe insanların oluşturduğu bir yer olmaktan öte, çok iyi örgütlenmiş bir Şehir-Devlet idi. Mekkelilere göre verilen söz pek büyük bir değer taşırdı. Onların bu konudaki kararlılıkları ünlüydü ve bir takım bireysel kazançlarını toplumun ortak çıkarları uğruna tahsis edip harcayacak kadar gelişmiş idiler. Onlar arasında seyahat ve hatta macera zevkine düşkünlük, edebî ve entelektüel yeteneklere sahip olma, hemen örgütlenmeye elverişlilik gibi özelliklere de rastlanmaktadır. Bu nedenle, Hendek Savaşı’ndan sonra Müslümanlarla bir barış anlaşması

yapmayı arzu ettiklerini söyleyebiliriz. Çünkü bir yandan kervan ticareti ile ilgili ilişkilerin kopması, öte yandan Medine ile tutuştukları yıpratma savaşı, üzerlerinde büyük bir baskı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, en azından görünüşü kurtaracak onurlu bir anlaşma onlar tarafından da kabul edilebilir görünüyordu. Ve o yıl kıtlık ve açlık Mekke'yi tehdit etmekteydi.[447] Suriye-Mısır ve Irak'a giden ticaret yolları esasen kesikti. Necd bölgesindeki Yemâme, Arabistan'ın tahıl ambarı idi[448] ve işte tam o sıralarda, bölgenin önde gelen başkanlarından Sümâme ibn Usâl İslâm'ı kabul etmiş ve Mekke'ye yapılacak her türlü tahıl ürünü ihracını yasaklamıştı. Bu, yiyecek durumunun ciddi bir hal almasına yol açtı. Bazı Mekkeliler Resulullah (as)'a, hem kendisinin cömertliğini hem de aralarındaki akrabalık ilişkilerini hatırlatan bir haber gönderip, bu yasakların kaldırılmasını rica ettiler. Muhammed (as) de bu ricayı derhal kabul etti[449] ve ayrıca 500 dinar (altın para) gibi önemli bir meblağı Mekke'nin yoksullarına dağıtılmak üzere gönderdi. Bu durum karşısında Ebû Sufyân şöyle homurdandı:

"Muhammed böylece gençlerimizi yoldan çıkarmak istiyor."[450]

Eski hemşehrilerinin ruh halini bilen Muhammed (as), Ebû Sufyân'a önemli miktarda Medine hurması gönderip, bunları Mekke'nin ihraç ürünü olan ve Ebû Sufyân'ın depolarında çürümeye terkedilen derilerle[451] takas etmeyi önerdi. Zaten Ebû Sufyân'ın da istediği, açlık döneminde bu derileri yiyecek karşılığında takas etmekti. Mümkün ve muhtemeldir ki, yumuşama sürecini başlatır düşüncesiyle, Resulullah (as) kendisine, bir ticaret kervanının başında olduğu halde, büyük bir sükûnet ve emniyet içerisinde İslâm topraklarından geçerek Suriye-Filistin yönüne gitmesine izin vermişti. Buna kanıt olarak, Hudeybiye Anlaşması sırasında Ebû Sufyân'ın Mekke'de olmamasını, ve anlaşmayı

“Mekkeliler adına” Suheyl ibn ‘Amr’ın imzalamış olduğunu gösterebiliriz (bk. Sarahsî, *Mebsût,* 30/169). Uzlaşma çabalarını doruk noktasına ulaştıran Resulullah (as), tam o sıralarda, Ebû Sufyân’ın Habeşistan’a hicret etmiş olan ve kocası orada öldüğü için dul kalan kızı ile evlendi; *gıyabî* nikâh Habeş kralı Necâşî tarafından kıyıldı ve Umm Habîbe kısa bir süre sonra Medine’ye döndü.[452]

416. İbn Habîb[453], tüm bu uzlaşma çabalarının yansıması olarak şu ayeti gösterir:

“Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında bir dostluk meydana getirir.”[454]

Resulullah (as) daha sonra barışı tesis için girişimlerine başladı: Önce herkesin önünde Mekke’ye Hac için gitmek niyetinde olduğunu ilan edip, Mekke’ye gizli görevliler göndererek oradakilerin bu habere olan tepkisi hakkında bilgi almaya çalıştı.[455] Bir yandan İslâm’ın mabetlerine böyle bir onur ve saygınlık vermesi Mekkelilerin gönüllerini okşarken, bu beklenmedik “turist trafiği” akımı da aslında Mekke halkının hoşuna gitmişti. Bununla birlikte Müslümanlar karşı taraftan hemen bir hoş karşılanma beklemiyorlardı ve Muhammed (as), kötü niyetli bazı kuşkuları gidermek için *Haram Aylar* dönemini tercih etti.

417. Hendek Savaşı sırasında Müslümanlar 3000 kişi idiler; İbn İshâk, düzenlenen bu Hac yolculuğuna katılanların tahminen 700 kişi kadar olduğunu söyler. Câbir’in[456] anlatımındaki 1400 rakamı uzak bölgelerden gelen Bedevileri de kapsar görünüyor. Bu durumda, her ihtimale karşı savunma amacıyla Medine’de önemli bir askerî birlik bırakılmış olsa gerektir. Resulullah (as) gerçekten hiçbir savaş niyeti taşımadığını göstermek için Medine’den silahsız olarak ayrılmıştı; ama yolda, Şurâ’nın da tavsiyesi üzerine,[457] mühürlü kilit altında tuttuğu

resmi silah teçhizatını getirtti. Böyle yapmakta hiç de haksız değildi. Çünkü yolda iken kendilerine Mekkelilerin seferberlik halinde olduğu ve Mekkelilerin müttefiki olan Ehâbişler arasında bir karışıklık çıktığı haberi geldi.[458] Buhârî'de yer alan bir hadise göre,[459] Resulullah (as), Müslümanlar tarafından hiç tahrik edilmedikleri halde göstermiş oldukları bu düşmanca tavırdan dolayı Ehâbişlerin cezalandırılıp cezalandırılmaması konusunu görüşmek üzere Danışma Meclisi'ni (Şûrâ) toplamış ve sonunda Ebû Bekir'in görüşü baskın gelmiştir. Buna göre, kimseye karşı bir saldırıda bulunulmayacak ve gerektiğinde sadece savunma ile yetinilecekti. Mekke'deki karışıklık çok büyük boyutta olsa gerekti. Çünkü, kutsal Hac görevi için gelmiş olan Müslümanları ne kabul edebiliyor ne de onlara karşı çıkıyorlardı. Bunun üzerine Mekkeliler, Şehir-Devletlerinin sınırında bulunan, Cidde yolu üzerinde, Mekke'nin 15 km. batısındaki Hudeybiye'de toplandılar. Burası Mekke'ye giden yolu yüksek dağlarla koruyan, stratejik öneme sahip bir dar geçitti. Müslümanlar da buraya gelerek mola verdiler ve hemen diplomatik görüşmelere geçildi.

418. O dönemde Bizans ve İran arasında neredeyse yüzyıldır süren savaş, Herakliyus'un İranlılara karşı Ninova'da parlak bir zafer kazanmasıyla sona ermişti. Sümâme ibn Usâl'in İslâm'a geçmesiyle Yemâme bölgesi de artık İslâm'a katılmış ve böylece İran'ın, yani bu ülkenin Doğu Arabistan'daki sömürgelerinin komşusu haline gelmişti. İranlıların elinde bulunan bu topraklarda yaşayan Arapların kurtarılması için zaman çok elverişli olup, Mekke ile yapılacak bir barış anlaşması her zamankinden daha çok arzu edilmekteydi. Belki Mekkeliler o sırada bunun farkında değillerdi ama, Resulullah (as) ne pahasına olursa olsun

Mekke’ye bir barış anlaşması imzalamak için gelmişti. İbn Hişâm,[460] durumu Resulullah (as)’ın şu sözleriyle bize naklediyor:

“Kureyşliler benden sadaka olarak ne isterlerse istesinler bugün onu kendilerine vereceğim.”

Bu anlaşma aynı zamanda İslâm için bir tehdit olan Mekke ile Hayber arasındaki ittifaka da bir son vermiş oluyordu

419. Peygamber Muhammed (as)’ın, aşağıda yinelenen şu tehditlere karşın soğukkanlılığını korumasına şaşırmayalım: Mekkeliler önce İslâm ordusunu yıpratmak için 40-50 kişilik bir birlik gönderdiler; bunlar esir alınarak Resulullah (as)’ın huzuruna çıkarıldılar. O ise, Müslüman karargâhına taş ve ok atmalarına rağmen,[461] bunları bağışlayıp serbest bıraktı. Yine, Mekkeli heyetler art arda gelerek, Müslümanların bu sefere çıkış gayeleri hakkında bilgi almak istemişlerdi. Ama bu heyetler bir barış görüşmesi yapmakla yetkili kılınmış görünmüyorlardı; Resulullah (as) de Mekke’ye bir heyet göndermeye karar vererek, bu işi için akrabaları Kureyş’in müttefiki olan Huzâ’a kabilesinden Hıraş ibn Umeyye’yi seçti. Ebû Cehil’in oğlu İkrime onun bindiği devenin mafsallarını kesti ve bu hareketiyle bir cinayet girişiminden öte, adalete karşı bir suç işlemiş oldu.[462] Resulullah (as), görüşme girişimini tekrarladı. Bunun için, İslâm’dan önceki Mekke oligarşisinde kalıtım yoluyla elçilik görevini elinde bulunduran Ömer’i göndermek istediyse de, onun kabul etmemesi üzerine, Ebû Sufyân’la akrabalığını göz önünde bulundurarak Osman’ı görevlendirdi. Ancak bu sırada Mekke’deki kargaşa hali devam ediyordu: Ebû Sufyân Suriye yolculuğuna çıkmış, diğer başkanlar ise ne yapacaklarını bilmez durumda idiler. Resulullah (as)’ın elçisi Osman Mekke’de hapse atılmıştı ve haber İslâm ordugâhına onun öldürüldüğü şeklinde ulaştı.

420. Büyük bir üzüntüye kapılan Resulullah (as), bugün yerinde o olayın anısına Şumeysî (ya da Hudeybiye) adlı güzel bir mescidin inşa edilmiş olduğu bir ağacın altına çökerek, sahabelerinin her birinden gerekirse ölünceye kadar dövüşeceklerine dair söz aldı. Mekkeliler durumun ciddiyetini çabucak kavrayarak, bu kez Muhammed (as) ile barış görüşmelerini başlatmak üzere, Suheyl ibn ‘Amr başkanlığında kuvvetli bir heyet gönderdiler. Kuşkusuz, görüşmelerden önce heyetin ilk işi, Osman’ın öldürülmediğine dair güvence vermek oldu. Mekkeliler şu noktalar üzerinde duruyorlardı:

1. Müslümanlar, Ka’be’yi ziyaret etmeksizin derhal Medine’ye dönecekler, ancak onlara ertesi yıl Hac için üç günlük bir izin verilecektir.
2. Mekke’ye iltica eden hiç bir Medineli Müslüman iade edilmeyecek, fakat Muhammed, kendisine sığınan her Mekkeliyi, bu Mekkelinin velisinin (köleler için sahibi ya da aile reisi) isteği üzerine geri göndermek zorunda olacaktır.
3. Anlaşmaya katılan iki tarafın müttefiklerini de kapsayacak şekilde, iki topluluk arasında on yıllık bir barış anlaşması yürürlüğe konulacaktır. Bu barış anlaşmasıyla, taraflardan her birinin arazisi, karşı taraftan gelecek olan (kervan)ların barış amaçlı geçişlerine açılacaktır. Bu anlaşma ile taraflar, üçüncü bir tarafla savaş yapılması halinde tarafsız kalınacağını *zımnen* kabul ederler.

421. Resulullah (as) bütün bu şartları kabul etti. Bu ilkelerin açık ve net ifadelerle kaleme alınması sırasında da bazı güçlüklerle karşılaşıldı: Mekkeliler, mantıksal bir nedene dayanarak, “Muhammed Resulullah” (Allah’ın Elçisi Muhammed) ifadesinin “Abdullah’ın oğlu Muhammed” şeklinde değiştirilmesini istiyorlardı. Onların tamamen olmasa da belki birinciden daha az mantıklı bir istekleri de, metnin Resulullah (as)’ın

kullandığı “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlarım” ifadesiyle değil de alışılagelmiş “Allahım! Senin adınla başlarım” şeklinde başlamasıydı. Fakat Muhammed (as) tüm bunlara razı oldu. Tarafsızlıkla ilgili madde ise anlaşmaya herhalde Resulullah (as) tarafından koydurulmuştu.

422. Hac görevinin yerine getirilmeden dönülmesi, sığınmacıların tek taraflı olarak iâdesi, peygamberlerinin kutsal unvanının anlaşma metninden çıkarılışı gibi karşı tarafa tanınan her imtiyaz, askerî bakımdan güçlü olduklarını düşünen Müslümanların ağırına gitmiş gibiydi. Ömer gibi önemli bir şahsiyet bile, görünüşte korkaklık ifadesi taşıyan anlaşma maddeleri karşısında hoşnutsuzluğunu gizleyememiş ve (daha sonra kendisinin de bunu nasıl yaptığına hayret ettiği gibi), Peygamber Muhammed (as)’ın huzuruna çıkıp şu soruları sorma cüretini göstermişti:

“Bizler doğru yoldayız ve müşrikler de yanlış yolda değiller mi? O halde dinimiz uğrunda bu aşağılanmayı niçin kabul edelim?” (Bk. Buhârî, 65/48/5/4).

Fakat sahabeleri arasındaki disiplin öyle yüksek bir düzeye erişmişti ki, Resulullah (as) kendilerine, Allah’ın kendisine böyle davranmasını emrettiğini söyledikten sonra, bir daha kimsede tek bir söz bile söyleme cesareti kalmadı. O sırada Kur’an’ın Fetih Sûresi zihinleri iyice bulandırmış olsa gerektir. Zira bu ayette, düşman karşısındaki bu “geri dönüş ve başarısızlığı”, “açık bir zafer” ve “göz kamaştırıcı bir başarı”[463] olarak nitelendirmiştir. Aksine, bu durum düşman taraf için bir zafer değil miydi? Hayır; Resulullah (as) haklıydı. İşte nedeni:

423. Anlaşıldığına göre Muhammed (as), bu seferi esas olarak Hayber’e karşı askerî bir harekât düzenlenmesi halinde Mekkelilerin tarafsızlığını

sağlamak amacıyla düzenlemişti. Bu amaca ulaşmak için de her türlü siyasal ödüne hazırdı, ama bunu sahabesine bile açıklayamazdı, zira en küçük bir tedbirsizlik düşmanı kararından caydırabilirdi. Hayberli Yahudileri de zamanından önce uyandırmamak gerekiyordu. Bu nedenle, tarafsızlık maddesi anlaşma metnine öyle ustalıklı bir üslupla sokulmuştu ki Mekkelilerin bu işin doğuracağı sonuçları kavramasına imkân yoktu.

“Her birimizin göğüsleri (her türlü kötü maksat ve niyetlere) kapalı olacak; Mekke’ye kılıç ve yay gibi silahlar kılıfları içinde olduğu halde girilecek ve hiçbir surette bu anlaşmaya ihanet edilmeyecektir.”

Anlaşma metnindeki bu “ayrıcalıkları” çözümlemeye çalışalım: Hac görevini tamamlamadan geri dönmenin hiçbir önemi yoktu, zira Kur’an sadece buna yol bulanlara Haccı farz kılıyordu. Oysa yolların düşman tarafından kesilmiş olması, Müslümanların bu konudaki her türlü dini görevi yerine getirme yükümlülüğünü kaldırıyordu. Sığınmacıların tek taraflı olarak iâdesine gelince, Resulullah (as) bu konuyla ilgili olarak bizzat şu açıklamayı yaptı:

“İçimizden birinin kalkıp da Mekke’ye sığınmasını ancak bir dinden çıkma (irtidat) olarak görürüz ve bizim böylesi hainlere ihtiyacımız yoktur; Buna karşılık, Mekkeliler arasından gelip bize katılan biri, kuşkusuz İslâm’a yeni girmiş biri olacaktır. Böyle bir kimse ise müşriklerden görebileceği eza ve işkencelerden dolayı Allah katında ödüllendirilecektir.”

Öte yandan, bu tür zulme uğrayan kimselerin İslâm’ın lehine casusluk faaliyetlerinde bulunan gerçek bir “beşinci kol” oluşturacağını söylemeye gerek yoktur ve bunun sonuçlarını az sonra göreceğiz. Barış anlaşmasının on yıl süreli olmasına gelince, Müslümanlar bunu birçok

nedenden dolayı istiyorlardı: Kuvvetlerinin diğer düşmanlara karşı serbest kalması için bir düşmanın tarafsızlığını sağlama yöntemlerinden birisi de bu idi; Mekkeliler ve Medineliler arasında sık sık barışçı amaçlarla yapılan görüşmeler, İslâm aleyhindeki birçok yanlış anlama ve önyargının ortadan kalkmasını sağlayacaktı; Mekke'ye ait ticaret kervanlarının İslâm topraklarından geçmeye başlaması Müslümanların ticarî faaliyetlerine de canlılık getirecekti. "Allahım! Senin adınla başlarım" şeklinde kararlaştırılan cümlenin ise şirk ya da putperestlikle bir ilgisi yoktu. Mekkelilerin bu konudaki ısrarı çocukça bir yaklaşımdı. Geriye "Allah Resulü Muhammed" tamlaması kalıyor ki, bunun karşı tarafça reddi, var olan gerçekleri ve fiilî durumu değiştirecek nitelikte değildi. Bu öneriyi kabul etmekle, hiçbir zaman Muhammed'in Allah'ın elçisi olmadığı kabul edilmiş olunmuyordu; bu sıfat olmaksızın onun adının anılması İslâm'ın leh ya da aleyhine bir duruma yol açmıyordu. Hatta Mekkeli temsilcinin şu itirazı oldukça mantıklı idi:

"Eğer biz senin Allah'ın Elçisi olduğunu kabul ve tasdik etmiş olsaydık seni (Mekke'ye girmekten) alıkoymazdık."

424. Böylece Hayber'i kuvvet ve kudret sahibi dostlarından ayıran bu anlaşma, bir "yenilgi ve başarısızlık" olmanın ötesinde, tam tersine gerçek bir diplomatik şaheser, "apaçık bir zafer" ve "göz kamaştırıcı bir başarı" olmuştu.

425. Eli kolu tamamen serbest kalarak Medine'ye dönen Resulullah (as), üç hafta içinde Hayber sorununu kesinlikle halletti. Bu arada Arabistan'daki İran sömürgeleri ile temasa geçti. Birkaç hafta sonra ise Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ = el-Hasâ') bölgesi Sasanî egemenliğinden ayrılarak İslâm'la birleşmiştir. O sırada Muhammed (as)'ın egemenlik alanı ancak birkaç bin kilometre karelik bir alanı kapsıyordu. Dört yıl

sonra vefat ettiğinde ise, İslâm Devleti 3 milyon kilometre karelik bütün bir Arap Yarımadasının yanı sıra, Güney Filistin'in Ayle, Cerba' ve Ma'ân'ın ötesindeki Ezruh gibi bazı bölgelerinde ve Güney Irak'ta yayılmış bulunuyordu. Böylece İslâm, aynı devlet başkanının idaresi altında bir Akdeniz ülkesi haline gelmiş oldu.

426. Hudeybiye Antlaşması'ndaki bir maddeye göre "başka herhangi bir kabile, asıl tarafların sahip olduğu hak ve yükümlülükleri kabul etmeleri koşuluyla bu anlaşmaya katılabileceklerdi."[464] Tarihçilerin bildirdiğine göre, Benû Bekr topluluğu (Ehâbişler) Kureyşlilerin yanına geçerken, Huzâ'alılar Müslümanlarla ittifak yapmışlardır.

427. Bu anlaşmanın metni iki nüsha halinde hazırlanmıştı. Örfe göre, sadece görüşmelere katılan iki temsilcinin (bir taraftan Resulullah, öte taraftan Süheyl ibn Amr) yanı sıra, her iki taraftan da ileri gelen çok sayıda seçkin kimse, bu anlaşmayı şahit olarak tasdik ettiler. Her iki taraf da mühürlü iki nüshadan birini kendi yanına aldı.[465]

428. Resulullah (as), Mekkeli temsilcileri kendi karargâhında tuttu ve Mekke'de hapis tutulan elçisi Osman serbest bırakılıp geri dönmeden onların gitmesine izin vermedi.[466] Anlaşmanın Müslüman tanıkları arasında, Mekkelilerin tam yetkili temsilcisi Suheyl'in oğullarından birinin bulunduğunu da belirtelim. Görüşmeler devam ederken, Suheyl'in Müslüman olduğu için Mekke'de hapiste tuttuğu bir başka oğlu[467] kapatıldığı yerden kaçarak Resulullah (as)'ın huzuruna gelmiş ve kendisinden sığınma hakkı (emân) istemişti. Suheyl, oğlunun geri verilmesi, aksi takdirde anlaşmanın bozulacağı haberini gönderdi. Bunun üzerine genç adam ağlamaya ve Müslümanların yanında babasının kendisine yapmış olduğu eziyet ve işkencelerden yakınmaya başladı. Her iki tarafın genel çıkarlarını göz önünde bulunduran

Resulullah (as), gönlü elvermediği halde, sığınmacının geri verilmesini emretti.[468] Bu arada iki genç kadın da Müslüman karargâhına sığındılar. Ama bu kez Resulullah (as), anlaşmanın sığınmacılarla ilgili maddesinin sadece erkekleri kapsadığı ve kadınların bu hükme tabi tutulamayacağı yorumunda bulunarak, kadınları iâde etmedi. Bazı tartışma ve tereddütlerden sonra Mekkeliler bu yorumlama biçimine razı oldular. Muhammed (as) bu iki kadını, İslâm karargâhında bulunan yakın akrabalarına emanet etti.[469] Mekke'de yerine getirmeleri gereken Hac görevini ise Müslümanlar istisnaî bir biçimde Hudeybiye'de yerine getirdiler. Bu konuda izlenecek yolu bizzat Resulullah (as) belirledi ve sahabesi de ancak onu izlemek ve taklit etmekle yetindi.

429. Medine'ye döndükten sonra, Resulullah (as), aralarında Herakliyus (Bizans), Kisra (İran), Necaşî (Habeşistan) ve Mukavkıs'ın (Mısır Kıptîlerinin başkanı) da bulunduğu birçok devlet başkanına, onları İslâm'a teşvik ve davet eden mektuplar göndermiştir ki, bu konuya ilgili bölümlerde değineceğiz.

Mekke ve Medine'nin Birleştirilmesi

430. Hudeybiye'den Medine'ye dönerken, suçluların iadesiyle ilgili olan ve önemli sonuçlara yol açan bir başka olay meydana geldi: Mekke'de işkence altında tutulan Ebû Busayr adlı bir sahabe hapisten kaçarak, yolda Resulullah (as)'a yetişmişti. Mekkelilerden iki kişi derhal kaçağın geri verilmesi isteğiyle karargâha geldiler. Resulullah (as) onların bu isteğini kabul etti. Ebû Busayr geri götürülürken yolda hile ile iki muhafızdan birinin kılıcını kaptı ve kafasını kopardı. Bu arada diğer muhafız kaçıp Muhammed (as)'ın yanına sığınmıştı. Arkasından Ebû Busayr da karargâha çıkageldi. Ancak Resulullah (as)'ın sözüne sadık kalarak kendisine yine sığınma hakkı tanımayacağını gören Ebû Busayr

İslâm ordugâhını terk edip gitti. Mekkeli muhafız ise başından geçen felaketi anlatmak üzere Mekke'ye dönmek zorunda kaldı. Muhammed (as) sahabelerine şöyle dedi:

"Ne gözü pek bir insan! Etrafında birkaç arkadaşı daha olsaydı (kim bilir neler yapardı)!"

Ebû Busayr, İslâm toprakları dışında, kervan yolu üzerinde bulunan, Bedir yakınında Zu'l-Merve'deki *el-Is* ormanına sığındı ve bu bölgeden geçen Mekke kervanlarını yağmalamaya başladı. Bu yeni saldırı haberleri Mekkelilerin çeşitli heyecanlara kapılmasına yol açıyordu. Zira müşrikler bu durumdan nasıl kurtulacaklarını bilemezken, aksine Mekke'de zulüm ve işkence altında tutulan Müslümanlar, Ebû Busayr'ın yanında bir araya gelerek intikam alma yoluna başvurdular. Söylentiye göre Ebû Busayr'ın çevresinde kısa bir sürede Mekkeli Müslümanlardan oluşan bir çete toplanmıştı. Bunların verdiği zararın boyutları o denli büyüktü ki, çok geçmeden Mekkeli resmî bir heyet, Hudeybiye'de imzalanan anlaşmadaki suçluların iadesiyle ilgili maddenin kaldırılması ve Resulullah (as)'ın Ebû Busayr ve arkadaşlarını Medine'ye kendi yanına alması için görüşmelerde bulunmak üzere Medine'ye geldi. Ve öyle de yapıldı.[470]

431. Anlaşmanın imzalanmasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra Resulullah (as), kararlaştırıldığı gibi, sahabeleriyle birlikte Mekke'yi ziyaret etme amacıyla yola çıktı. Belirlenmiş takvim dışında Ka'be'yi ziyaret etmeye "Küçük Hac" (*Umre*) adı verilir. Mekkeliler, Müslümanların bu ziyareti sırasında şehirlerini boşaltarak çevredeki dağlara yerleştiler. Resulullah (as) yerine, kurallara fazla bağlı kalmayan ve sadece maddî çıkarları düşünen bir siyasî başkan, önceden kararlaştırılmış bir süreyi uzatarak bu tür bir "işgal"e kolaylıkla devam

edebilirdi. Birincisi, oldukça güçlü bir ordu ile gelmişti; Mekkeliler tüm mal mülklerini evlerinde bırakıp gitmişlerdi; böyle bir işgalden sonra karşı saldırıda bulunulması halinde, Müslümanlar kendilerini Mekkelilerin hücumuna karşı daha kolay savunabilirlerdi. Fakat Muhammed (as) dünya malına ve insanların maddî alemlerine hükmetme gibi bir ihtiras peşinde koşmuyordu. O, gönülleri kazanma ve örf ve adetleri değiştirme gibi ilahî bir görevle gelmişti. Kimse Mekkelilerin bomboş evlerine ilişmedi. Şehir halkının duygularını incitecek hiçbir kışkırtma da olmadı. Hatta Muhammed (as) onlarla daha dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. Gerçekten de, önceden kararlaştırılan üç günlük sürenin sonunda, Mekkelilerden oluşan küçük bir heyet şehre gelerek, Müslümanların artık bölgeyi terk etmelerini istedi. Muhammed (as) onları saygı ile karşılayıp itibar gösterdi ve bütün Mekkelilerin davetli olarak katılacakları bir şölen vermeyi önerdi. Reddedilmesi üzerine Resulullah (as) de Mekke'yi terk etti.[471]

432. Bütün bu olup bitenler Mekkelilerin kafalarını çok karıştırmış olmalıdır. Mekke'deki süvari birliğinin kalıtsal komutanı ve Müslümanların Uhud'daki ilk başarılı hareketten sonra bozguna uğramalarının tek sorumlusu olan Hâlid ibn Velîd, çok geçmeden İslâm'ı kabul etmek üzere kendi istek ve iradesiyle Medine'ye geldi. Muhammed (as) bu durumdan o kadar memnun oldu ki, kendisine "Allah'ın Kılıcı" (*Seyfullah*) şeref unvanını verdi. Gerçekten Hâlid ibn Velîd dünyanın en büyük askerî dehalarından biri olarak kabul edilmektedir. Diğer bir Mekkeli başkan olan Amr ibnu'l-As da aynı günlerde İslâm'a katılmıştır. O da daha sonra Mısır'ı fethetmiş ve Arapların çıkardığı en büyük diplomatlardan biri olmuştur.[472]

433. İslâm dini hızla yayılıyor ama İslâm Devleti’nin karşılaştığı sıkıntı ve kaygılar da giderek artıyordu. Bizans’ın himayesindeki küçük bir devlet başkanı Resulullah (as)’ın elçisini öldürtmüş ve o sıralarda Medine ile Bizans arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmişti. Tam bu sıralarda, Mekke ile ilişkiler iyice kopma noktasına geldi.

434. Hatırlanacağı gibi Benû Bekr ve Huzâ’a kabileleri, birincisi Kureyşlilerin ikincisi Müslümanların yanında olmak üzere, Hudeybiye anlaşmasının tarafları arasında yer almışlardı. Bu iki topluluk arasında İslâm’dan çok öncelere dayanan kin ve düşmanlık sık sık çatışmalara yol açmaktaydı. Belazurî’nin naklettiğine göre,[473] bir gün bir Huzâ’alı, Benû Bekr kabilesinden birinin Muhammed (as) hakkında hakarete varan sözler söylediğini duyunca, dayanamayıp üzerine atıldı ve Bekrî’yi yaraladı. Bunun üzerine bu iki kabile arasında gerçek bir savaş patlak verdi. Birkaç gün sonra, Huzâ’a kabilesinden bir heyetin Medine’ye gelerek, Resulullah (as)’ın huzurunda yalvarıp yakardığını görüyoruz. Heyet başkanının bu konu ile ilgili olarak yazıp okuduğu şiirden birkaç dizeyi aşağıda veriyoruz:[474]

“Allahım! Muhammed’in (hatırlaması için) yalvarıyorum
Babamızla babası arasındaki ittifakı...
Bize yardım et ki Allah da sana kılavuzluk etsin
Ve Allah’a tapanları hatırla, yardıma gelecek olan...
Gerçekten Kureyşliler anlaşmayı bozdular...
Onlar bize Vetîr’de bir gece baskını düzenlediler,
Ve bizi diz üstü ya da secde halinde iken öldürdüler.”

435. Şiirin son dizesi, İslâm’ın bu bölgeye en azından kısmen girmiş olduğunu göstermektedir. 6. dize Mekkelilerin sadece Bekrîlere silah sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu öldürme hareketine fiilen

katıldığına gönderme yapmaktadır. Bizans himayesindeki Gassanlılardan gelebilecek bir istila tehdidi Medineli Müslümanlar üzerinde ağırlığını hissettiriyordu ki böyle bir zamanda Mekke ile bir çatışma eğiliminde olmaları düşünülemez. Zaten bu olaydan birkaç gün sonra Mekkelilerin suçlu oldukları iyice anlaşılmış ve Ebû Sufyân, Hudeybiye anlaşmasını yenilemek amacıyla[475] Medine'ye gelmiştir.[476] O, barış anlaşmasının ihlal edilmesinden hiç söz etmemiş, sadece Hudeybiye anlaşması sırasında Mekke'de bulunmadığı iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Resulullah (as), Ebû Sufyân'ın gelişiyle ileri sürülen suçlamanın teyit edilmesi üzerine, zarara uğrayanlara yardım edileceği sözünü vererek Huzâ'alıları geri göndermiştir.

436. Ebû Sufyân'ın özellikle üzerinde durduğu konu, kızının Muhammed (as) ile evli olması idi. Mekke'den gelir gelmez doğruca onun evine vardı. Kızı Umm Habîbe, küçücük odalarında oturmak için tek uygun yer olan yatak odalarındaki Resulullah (as)'ın döşeğini toplayıp kaldırdı. Babası bunun nedenini sorduğunda, şöyle cevap verdi:

"Sen bir müşriksin, saygı değer Resulullah'ın yatağını kirletmemen gerekir."

Öfkelenen Ebû Sufyân şöyle mırıldandı:

"Kızcağızım, sen ne kadar fenâ olmuşsun!"

Daha sonra Resulullah'ı görmek için mescide gitti. Resulullah (as) kendisine şöyle dedi:

"Şayet siz bir şeyi değiştirmediyseniz, bu konuda bizden endişelenmenizi gerektirecek bir şey yok demektir."

Ebû Sufyân, herkesin artık ne yapacağını şaşırdığı Mekke'ye geri döndü. Her zaman yapmış olduğu gibi Resulullah (as), tam bir gizlilik içerisinde hazırlıklara girişti: her türlü yolculuğu yasakladı ve hiç kimse

artık Medine bölgesi dışına çıkamaz oldu.[477] Ne yöne gidileceğini belirtmeksizin, Medine halkına sefer hazırlığı yapmaları çağrısında bulundu; bu arada Eslem, Gıfâr ve diğer müttefik kabileler nezdinde haberciler göndererek, askerî bir sefer için hazır olmalarını istedi ve Medine'de toplanmak yerine, bulundukları yerde beklemelerini söyledi.

437. Kısa bir süre önce Müslümanlar, Bizanslılar karşısında yaptıkları Mute savaşında yenilgiye uğramışlardı. Medine'nin doğusunda yaşayan Benû Suleymlerin kin ve düşmanlıkları çok miktarda kan dökülmesine neden olmuştu. Bu durumda Ebû Bekir'in, Resulullah (as)'ın karısı olan kızı Ayşe'ye kocasının niyet ve düşüncesinin ne olduğunu sorması üzerine, onun:

"Bilmiyorum... Belki Benû Suleym düşünülüyordur, belki Sakifler, belki de Hevâzinliler",[478]

şeklinde karşılık vermesi bizi şaşırtmamalıdır. Hâtib ibn Ebî Balta'a adında safdilli bir Müslüman, dostluklarını kazanmak için Mekkelilere bir mektup yazması gerektiğini düşünmüştü. Mektup ele geçti, ancak Resulullah (as) onun saflığını öğrenince kendisini bağışladı.[479]

438. Hazırlıkların tamamlanması üzerine[480] Resulullah (as) Medine'den ayrıldı. Yol üzerinde, çıkardıkları birliklerin asıl kuvvetlere katılmasıyla sayıları artacak olan çeşitli müttefik kabilelere uğradı. Bu durum kendisini dairesel bir yol izlemeye zorlamış ve hatta ordunun gerçek hedefi ile ilgili belirsizliği artırmıştı.[481] Ama aslında Resulullah'ın da istediği bu idi. Mekke'nin etrafını kuşatan dağların arkasında karargâhını kurmaya karar verdiğinde, askerlerinin sayısı çoktan on bini bulmuştu. Bunun üzerine her savaşçının birer meşale yakmasını emretti. Mekkeliler Muhammed (as)'ın hareketleri hakkında hiçbir kesin bilgiye sahip değillerdi; bununla birlikte her an bir saldırı olabileceğinden

kuşkulanmaktaydılar. Ebû Sufyân her zamanki gibi durumu bizzat yerinde görmek için şehirden çıkıp bir tepeye tırmandı; Medine yönüne baktığında on bin kadar ateşin yakıldığını görünce, yemeklerini hazırlamakta olan on binlerce asker olduğunu sandı. Karşılaştığı Müslüman bir gözcü, bir genel af çıkarması ricasında bulunmak için onu Resulullah (as)'ın huzuruna çıkmaya ikna etti. Mekkeliler üzerinde psikolojik olarak daha da etkili olmak için, Muhammed (as), Ebû Sufyân'ı karargâhında alıkoydu ve son bölüğün de dağ geçidinden geçip İslâm Ordusu'nun şehre dört bir yandan girmeye başladığı ertesi sabaha kadar, gitmesine izin vermedi.

439. Mekke tam bir kargaşa içinde idi. Zira kimse o ana dek hiçbir şeyden kuşkulanmamıştı: En yüce başkan Ebû Sufyân esrarengiz bir biçimde ortadan "kaybolmuştu"; ve güçlü Müslüman birlikleri şehrin çevresindeki yolları çoktan tutmuş ve kent merkezine doğru ilerliyorlardı. Müslüman haberciler her yerde şu duyuruyu okuyorlardı:

"Kendi evine kapanan ya da silahlarını teslim eden veya Ka'be'nin avlusuna sığınan yahut da Ebû Sufyân'ın evine giren herkes emniyettedir."

Bu duyurudaki son seçeneğin, psikolojik savaş açısından, düşman içindeki karışıklığı artırmak ve zihinleri bulandırmak gibi bir yararı da vardı: Çünkü halk, "Acaba Ebû Sufyân da mı bize ihanet etti? Yoksa o da mı İslâm'ı kabul etti?" diye sormaya başlamıştı. Kentin tamamen ele geçirilmesinden sonra, Ebû Sufyân da tekrar şehre girdi ve hemşehrilerini, herhangi bir direnişin yararsız olduğu konusunda ikna etti. Böylece Mekkeliler savaşmaksızın boyun eğmeye razı oldular. Hâlid ibn Velîd'in komutasındakiler dışında Müslüman birliklerin tamamı hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girdiler. Kendisi bir askerî

birliğin başında yürüyerek kendi kabilesinin semtinden geçtiği sırada, orada bulunan ve Mekke süvari birliğinin komutan vekili olan yeğeni İkrime ibn Ebî Cehl, bilinmeyen bir nedenle Hâlid'i durdurmak istedi. Çıkan çatışmada biri kadın olmak üzere birçok insan öldü. Durumdan haberdar olan Resulullah (as) derhal çatışmanın durdurulmasını emretmiş ve özellikle kadın, çocuk ve savaşla ilgisi olmayan kimselerin kanlarını dökmeye son verilmesi talimatını vermiştir.[482]

440. Muhammed (as), Huzâ'alıların Bekrîlerden intikam almalarına izin vermiş, ancak aşırı gidildiğini görünce derhal olaya el koyarak, genel af ilan etmiştir.[483]

441. Resulullah (as) Ka'be'nin avlusuna büyük bir saygı huşu içerisinde girdi. Yaptığı ilk şey, hiç kuşku yok ki, Beytullah'ı çeviren putları oradan kaldırıp atmak oldu. Daha sonra, Ka'benin duvarları üzerindeki resimleri silmesi için birini binanın içine gönderdi. Buhârî'ye göre bu resimler melekleri ve fal okları açan İbrâhim ve İsmâil peygamberleri göstermekteydi.[484] Aralarında Meryem'in de resmi vardı.[485] Azrakî, Resulullah (as)'ın Ka'be'nin içine bizzat girdiğini ve "ellerimin altında bulunanın dışında" diyerek, tüm fresklerin silinmesini emretmiştir. Tam o sırada ellerinin altında, çocuk İsa ile birlikte Meryem'in resmi vardı.[486] Makrızî ise tam aksini belirterek, Resulullah (as)'ın gönderdiği görevli kişinin, öteki tüm freskleri sildikten sonra İbrâhim'in resmini de duvardan yok ettiğini söyler.[487] Ancak bu resmin silinmesini de Resulullah (as) emretmiştir. Çünkü tek tanrı anlayışının hiçbir resim ya da puta ihtiyacı yoktur.

442. Bütün kent halkı, Resulullah (as)'ın namazdan sonra bir hutbe okuyacağı Ka'be avlusunda toplandı. Muhammed (as), hicretten önce onüç, hicretten sonra da sekiz yıl olmak üzere 21 yıl boyunca, kendisini

ve bağlılarını kovup şehirden çıkarmış ve mallarını gasp etmiş olan, diğer birçok sahabesini ölüme götürecek kadar zulüm ve eziyet eden, sığındığı Medine'yi istila eden, giriştiği yenilik hareketlerini boğup yok etmek için akla gelen hiçbir yolu göz ardı etmemiş olan, ve nihayet, görkemli bir şekilde imzaladıkları Hudeybiye anlaşmasını çiğneyen bu kentin insanlarından haksız yere çok çekmişti. Ve işte bunca zulüm görmüş olan kişi şehre bir *fatih* olarak, muzaffer bir eda ile girmekteydi. Artık bu insanların kılıçtan geçirilmesini emretmesine, tüm mal ve servetlerini savaş ganimeti haline getirmesine ya da düşmanlarını köle veya cariye yapmasına hiçbir şey engel olamazdı. Ama her ne kadar o da diğerleri gibi bir insan idiyse de, Allah'ın Elçisi olarak asıl görevi "ilâhi tebliğ" idi ve kendisinden sonraki inananların genel davranış biçimlerini sonsuza dek belirleyecek tarzda bir tutum izlemesi gerekiyordu.

443. Resulullah (as) görkemli bir biçimde kente girdiği sırada, haberciler de onun önünden koşarak, halka barış ve güvenlik içinde olacaklarını ilan ediyorlardı. Onun kente girişini izleyenler, onun, kendini beğenmişlik taslamak yerine, alçakgönüllülük ve Allah'a hamdın bir göstergesi olarak, biniti (dişi bir deve ?) üzerinde sürekli secdeye kapandığını görüyorlardı. Bu arada bir Müslüman, kendisine, daha önceden sahip olduğu eski evine gidip yerleşmesini önermiş, ama o, *postliminum* hakkının[488] bu tür mallara uygulanamayacağını söyleyerek bunu reddetmiştir; (Hicret'ten sonra, konutu işgal edilmişti). Ka'be'nin avlusunda kıldığı namazdan sonra, düşmanlarına ve eski hemşehrilerine dönerek, onlara:

"Şimdi benden ne bekliyorsunuz?"

diye sordu. Onlar ise, başlarını utançtan yere eğerek:

"Sen, soyu yüce bir babanın oğlu, soylu bir kimsesin!"

karşılığını verdiler. Bunun üzerine, bir Allah Elçisi'nden beklenen şu sözler onun mübarek ağzından döküldü:

"Bugün sizden hiçbiriniz aşağılanmayacaksınız; Haydi şimdi gidin, hepiniz serbestsiniz!"[489]

444. Bu sözlerin uyandırdığı psikolojik etkiye bir örnek verelim: Namazdan önce, Bilâl-i Habeşî her zamanki gibi ezan okumuştu; ama bu kez bu işi Ka'be'nin damına çıkarak yaptı. İzleyiciler arasında bulunan ve Ebû Sufyân'ın yakın akrabası, Umeyye soyundan Attâb ibn Asîd, öfkeye kapılarak şöyle dedi:

"Allah'a şükür ki babam hayatta değil! Hiç olmazsa bu kepazeliği görmüyor!"

Bir süre sonra Resulullah (as) bir genel af ilan edince, aynı Attâb, bu kez kendiliğinden gelerek derhal İslâm'a geçmiştir. Buna karşılık Resulullah (as) onu bağışlamakla kalmamış, aynı zamanda, zaten yürütmekte olduğu Mekke valiliğine getirmiştir (Başvurduğumuz kaynaklardan bazıları, Muhammed (as)'ın ona günde bir dirhem maaş bağladığını, bazıları ise bu miktarın yılda 40 ukiye, yani 1600 dirhem olduğunu naklederler).[490] Bu arada, İslâm'ı kabul eden sadece Attâb olmamıştır: Birkaç gün sonra Muhammed (as) Huneyn seferine çıkarken, iki bin Mekkeli daha kendi istekleriyle onun askerî kuvvetine katılmışlardır. Valinin görevi sadece imam olarak cemaat namazlarını kıldırmak değil, aynı zamanda halkın eğitim ve öğretim işleriyle de ilgilenmekti. Resulullah (as), bu son görevinde kendisine yardımcı olmak üzere Ebû Musa el-Eş'arî ve Mu'âz ibn Cebel'i görevlendirmiştir. Bu bilgiler Makrızî tarafından nakledilmektedir (bk. *İmtâ'*, I, 432).

445. Şurası bir gerçektir ki, Mekke'ye girişi sırasında Muhammed (as), belirlenen on kadar kişinin, her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, derhal

öldürülmeleri emrini vermişti. Burada söz konusu olan, savaş suçlularıydı ki zaten geçerli yasalara göre de suçlu idiler. Ne zaman ki bu arananlardan birinin tutuklandığı ve aynı zamanda pişmanlık duyarak İslâm'a geçtiği haberi Resulullah (as)'a gelse, onun affedilmesine rıza göstermiştir. Ancak, kendisine danışılmadan yerine getirilen üç idam olayı vardır ki, bunun *Fatih*'in cömertlik ve bağışlayıcılığına gölge düşürmemesi gerekir.[491]

446. İkrime örneğini tekrar anımsayalım: Kendisi, Uhud Savaşı'nda Mekke süvari birliklerine komuta eden iki kişiden biri idi; aynı zamanda, Resulullah (as)'ın Mekke'ye barış ve güven içinde girmesine karşı çıkan tek insandı. O, bu durum karşısında Fâtih'in affediciliğinden hiçbir umudu olmadığı için, kaçıp Habeşistan'a sığınmak istedi. Karısı, genel affın çıkması üzerine Muhammed (as)'ın huzuruna gelip kocasının bağışlanmasını istedi. Resulullah (as) bu isteği hiç tereddütsüz kabul etti. Kadın, birkaç günlük takipten sonra, Yemen limanında bir gemiye binmek üzereyken kocasına yetişti. İkrime, daha sonra Ebû Bekir'in halifeliği döneminde yapılacak olan *Ridde* savaşlarındaki başarılarıyla kendini gösterecektir.[492]

447. Genel af çıkarılmasının ertesi günü, Huzeyl kabilesinden bir müşrik, Mekke'de eski bir kan davası nedeniyle öldürülmüştü. Resulullah (as) katili şiddetle azarlayıp, kan diyeti olarak kurbanın ailesine o günün koşullarında 100 deve tutarında bir tazminat ödemeye mahkûm etti.[493]

448. Azılı bir İslâm düşmanı olan Safvân ibn Umeyye, Resulullah (as)'ın huzuruna gelmiş ve ona:

"Öğrendiğime göre benim için bir af çıkarmışsın,"

dediğinde, Resulullah (as) "Evet" diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Safvân:

“Ama ben İslâm’a girmek istemiyorum; bana düşünmek için iki ay süre ver.”

Resulullah (as) cevap olarak:

“Sana dört ay veriyorum.”[494]

dedi. Muhammed (as), Ka’be’nin bağış hazinesinde 70.000 ons tutarında altın bulmuş ama onlara elini sürmemiştir.[495]

449. Bu ve benzeri tavır ve davranışların bir yumuşama ve uzlaşma ortamı oluşturmuş olması gerekir. Birkaç gün sonra, Huneyn Seferi’ne çıkılırken, aynı Safvân Resulullah (as)’a tam donanımlı 100 zırhlı gömlek ödünç vermiştir. “Resulullah (as) Safvân’dan 50.000, Abdullah ibn Rebi’a’dan 40.000 ve Huveytib ibn Abde’l-Uzza’dan da 40.000 dirhem borç almış ve İslâmî amaçlarla aldığı bu borçları kendilerine Huneyn’den sonra geri vermiştir.” “Huneyn Savaşı’ndan sonra Safvân, ganimet olarak ele geçirilen çok sayıda koyunun kendisine Resulullah (as) tarafından hediye edildiğini görünce çok duygulanmış ve aynı gün İslâm’ı kabul etmiştir.”[496]

450. O halde, iki yıl sonra Resulullah (as) vefat ettiği ve Arabistan’ın bazı bölgelerinde İslâmî çizgiden kopmalar meydana geldiği sırada, Mekke’nin İslâm’ın en güvenli ve sağlam dayanak noktalarından biri olarak kalması ve Yarımada’da düzen ve asayişin sağlanmasında önemli bir rol oynaması bizi hiç de şaşırtmamalıdır.

451. Mekke’nin Fethi H. 8 yılının Ramazan ayına rastlar. Daha önce de gördüğümüz gibi, Resulullah (as), Mekke’nin yönetimini İslâm’a hemen o sırada girmiş bir Mekkeliye teslim edip, fethi güvence altına almak için geride bir tek Medineli asker bile bırakmaksızın, birkaç hafta sonra Medine’ye döndü. İki ay sonra Mekke’de o yılki Hac mevsimi başladı. Bu sırada, aynı mabedin ziyaretçileri arasında, her biri kendi kurallarına

göre Hac görevini yerine getiren çok sayıda Müslüman ve müşrik aday bulunmaktaydı.

İlk Deniz Savaşı

452. Müslümanların kısa sürede deve ile yolculuktan yelkenli ile seyahate geçişte gösterdikleri sürat hayretle karşılanmıştır. Bu işin başlangıcı şu olaya dayanır: H. 9 yılının Rebi'ul-Ahir ayında, Mekke'nin limanı olan Şuaybe açıklarında, çok sayıda gemiye binmiş bir takım Zenciler görüldü. Resulullah (as), bunlara karşı, Alkame ibn Mucezziz el-Mudlicî komutasında 300 kişilik bir birlik gönderdi ve bunlar sahile yakın bir adaya çıkarma yaptılar. Bir süre sonra Zenciler çekip gidince, birlik Medine'ye geri döndü.[497] Henüz amirallerden ya da savaş filolarından söz etmek için vakit çok erkendi, ama biz, daha o dönemde Müslümanların komutasında deniz ulaşım araçlarının varlığından söz edildiğini görüyoruz. Gerçekten, iki yıla kalmadan, Bizans sınırındaki Mute'ye düzenlenen seferde, Resulullah (as) küçük bir askerî birliği deniz yoluyla göndermişti.[498]

İdarenin Yeniden Yapılandırılması

453. H. 9 yılı İslâm tarihinde "Heyetler Yılı" olarak bilinir. Çünkü Arap yarımadasının dört bir köşesinden ve hatta daha uzaklardan (Suriye'de yaşayan Gassanîler gibi), siyasal temsil yetkisiyle donatılmış yirmiyi aşkın heyet, halklarının İslâm'ı kabul ettiklerini ve İslâm Devleti'ne bağlılıklarını bildirmek üzere Medine'ye gelmişlerdir. Bu durum karşısında, Resulullah (as)'ın idarî yapıda yeni bir örgütlenmeye gitmesini yadırgamamak gerekir: Bu bağlamda, altın ve gümüşün yanı sıra toprak mahsulleri ve hayvan sürüleri üzerinden alınmakta olan sadaka ve zekâtlar, "Devlet Vergileri" haline getirilmiştir. Bundan böyle ödemelerin Resulullah (as) tarafından görevlendirilen memurlara

yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu arada, bu vergi borcunun ödenmesinin, tıpkı namaz ve oruç gibi, hem imanın hem de dinin bir parçası olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu uygulamanın en güzel yanı, devlet yönetimince buna zorlayacak maddî bir yaptırım olmasa bile, herhangi bir Müslümanın kendisini bu görevi yerine getirmek zorunda hissetmesi idi. Yürütme erkinde göze çarpan önemli bir özelliği de vurgulamak gerekir: Resulullah (as), mensubu olduğu kabile üyeleri ve onların soyundan gelen herkes, herhangi bir şekilde bu vergilerden yararlanma hakkına sahip değildir. Böylece Devlet gelirleri Devlet Başkanının kişisel malı ve mülkü olmaktan çıkarılmakla kalmamış, aynı zamanda dinî kurallar çerçevesinde onun yüksek mevkiine yakışmayacak, uygunsuz bir şey olarak nitelendirilerek, kendisine yasaklanmıştır.

454. Yine H. 9 yılında Resulullah (as) puta tapan müşriklerin Ka'be'ye yaklaşmalarını yasaklamış, ve Kur'an'ın bir ayetiyle onu ziyaret etmek bundan böyle, bu binayı inşa eden İbrahim ve İsmail'in de vaktiyle kurallarını koyduğu gibi, sadece Tek Allah inancına sahip müminlere özgü hale getirilmiştir.[499] Böylece Hac, erkek ve kadın her Müslümanın yapması gereken bireysel bir dinî yükümlülük olmuştur. Yeryüzünde evrensellik iddiasında bulunan bir çok din vardır, ama bunlar arasında sadece İslâm, Ka'be gibi tüm evreni birleştirici bir yapıya sahiptir: Dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanlar günlük namazlarını kılarken ona yönelmekle kalmazlar, aynı zamanda, ömürlerinde en az bir kez olmak üzere, yerkürenin diğer bölgelerinden gelen kardeşleriyle buluşup kaynaşmak için onu ziyaret etmeleri gerekir. O yıl da çok sayıda Medineli hacı adayı Mekke'ye geldi. Resulullah (as) bazı nedenlerden dolayı Medine'de kaldı ve Haccı yönetecek en yetkili başkan olarak Ebû

Bekir'i gönderdi. Aynı zamanda, putperest kabilelerle daha önce yapılmış bulunan ittifak anlaşmalarının bozulduğunu ve bunların dört ay sonra tamamen hükümsüz hale geleceğini ilan ve tebliğ ettirdi. Uygulamada bunun büyük bir önemi yoktu, zira bu kabilelerin hemen tamamı daha önceden İslâm'ı kabul edip Müslüman olmuşlardı.

455. Ertesi yıl (H. 10) mülkî idarenin daha sağlam temellere oturduğu ve başta Yemen olmak üzere çok sayıda okulun açıldığı görülür. Mekke'de ise, Muhammed (as)'ın yıl sonuna doğru buraya yaptığı ziyaret dışında kayda değer özel bir şey yoktur. Resulullah (as)'ın o yıl Hac amacıyla bizzat Ka'be'ye geleceği haberi o kadar büyük yankı yapmıştır ki, onun Arafat düzlüğündeki Rahmet Dağı'nın (*Cebelu'r-Rahme*) tepesinden yapacağı tarihî Veda Hutbesi'ni dinlemek üzere, erkek-kadın 140.000'e yakın bir cemaat toplanmıştır. Bu hutbe, bir anayasa metni gibi, insanların görev ve yükümlülüklerini dile getirmekte ve üç ay kadar sonra vefat edecek olan Resulullah (as)'ın gerçek vasiyeti niteliğini taşımaktaydı.

Vedâ Hutbesi

456. "Veda Hutbesi" olarak bilinen bu söylevin metnini aşağıda bulacaksınız:

"Hamd ve şükür Allah'a mahsustur; biz ona hamd eder, ondan yardım ister, ondan bağışlanma diler ve ona yöneliriz; Nefislerimizin şerlerinden ve hareket ve fiillerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse (artık) kimse onu doğru yoldan saptıramaz; ve kimi de sapıklığa yöneltirse (artık) onu doğru yola iletecek kimse kalmamış demektir. Allah'tan başka ilah olmadığına, onun tekliğine, eşi ve benzeri bulunmadığına şehadet ederim. Yine şehadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve elçisidir.

“Ey Allah’ın kulları! Size Allah’tan korkup çekinmenizi ve ona itaatta bulunup boyun eğmenizi salık veririm. Böylece, en iyi ve hayırlı olan bir şeyle (sözlerime) başlamak istiyorum:

“O halde ey insanlar! Size açıkladığım (şeyler)a iyi kulak verin, zira bu yıldan sonra, bulunduğum bu yerde belki de sizinle tekrar buluşamayacağım.

Ey insanlar! Gerçekten sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşuncaya dek, tıpkı bu aydaki (Zilhicce), bu yerdeki (Mekke) bu gün kadar kutsal ve dokunulmazdır. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

“Kimin elinde bir emanet varsa, sahibine geri versin.

“Cahiliye döneminden kalma faiz artık kaldırılmıştır, ancak ödünç olarak verdiğiniz anaparalarınız sizindir. Böylece ne zulmetmiş, ne de zulme uğramış olursunuz. Allah’ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Ve kaldıracağım ilk faiz, Abdu’l-Muttalib’in oğlu Abbas’ın faizidir.

“Cahiliye döneminden kalma kan davaları da kaldırılmıştır, hükümsüzdür. Kaldıracağım ilk kan davası da (yeğenim) Amir ibn Rebi’a ibn el-Haris ibn Abdu’l-Muttalib’in kan davasıdır.

“Cahiliye döneminden kalma, Mekke şehri ile ilgili hükümet görevleri kaldırılmıştır; Ka’be’nin muhafızlığı (*Sidâne*) ve Hacılara su dağıtma (*Sikâye*) hizmeti bundan müstesnadır.

“Kasıtlı olarak adam öldürme *kısas* ile cezalandırılır: Taş ya da sopa ile öldürülme gibi şüpheli kasıt durumunda (kan diyeti) yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, Cahiliye dönemi insanlarındandır. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

“O halde, ey insanlar! Bugün Şeytan sizin topraklarınız üzerinde kendisine tapılmaktan, sizin üzerinizde yeniden etkili bir konuma geleceğinden

ümidini kesmiş bulunuyor. Ancak, size yasakladığım bu şeyler dışında, önemsiz gördüğünüz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu da onu memnun edecektir. Öyleyse, dininizi korumak için ondan sakınınız.

“Ey insanlar! *Nesî*’e[500] başvurmak, küfürde aşırı gitmektir, kâfirler böyle yaparak sapıtmışlardır: Onlar bu bir aylık süreyi bir yıl sıradan bir ay, diğer bir yıl ise haram (kutsal) sayarlar. Amaçları, görünüşte Allah’ın kutsal kıldığı ayların birbiri arkasına akışını korumak ve Allah’ın Kutsal Aylar dışında saydığı ayları bunun içinde (kutsalmış gibi) göstermektir. Onlar böylece Allah’ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal hale getirmiş oluyorlar. Gerçekten zaman (takvim), Allah’ın yeri ve gökleri yarattığı gündeki durumuna geri dönmüş (*Nesî* uygulanan aylarla *Nesî* uygulanmayan aylar birbiriyle çakışmış) bulunuyor. Ve gerçekten, Allah katında, yeri ve gökleri yarattığı günde takdir ettiğine göre, ayların sayısı 12’dir. Bunlardan dördü kutsal (haram) aylardır. Bu (dördün) üçü art arda gelir: Zülkâde, Zilhicce ve Muharrem. Tek ve ayrı olan diğeri ise, Mudar kabilesinin Receb ayıdır ki Cumâde (el-Ahir) ve Şaban ayı arasında bulunur. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

“O halde ey insanlar! Kadınlarınızın sizin üzerinizde, sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır: Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe yatağınızı çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız bir kimseyi, sizin izniniz dışında evlerinize sokmamalarıdır. Onların çirkin fiil ve davranışlarda bulunmalarına izin vermeyin; eğer onlar böyle bir şey yapacak olurlarsa, artık Allah gerçekten size, onları azarlayıp cezalandırmanıza, yataklarınızı ayırmanıza ve pek ağır olmamak üzere onları dövmenize izin vermiştir. Eğer bu tür davranışlardan vazgeçer ve size itaat edecek olurlarsa, herkesçe makul ve iyi bilinen ölçüler

çerçevesinde onların yiyecek ve giyimlerini sağlamak size düşer. Kadınlara en güzel biçimde davranınız. Çünkü onlar size sığınmış, himaye ve korumanız altına girmiş kimselerdir. Ve gerçekten sizler, onları Allah'ın bir emaneti olarak almış bulunuyorsunuz ve onlara Allah'ın adıyla yaklaşmanız size helal kılınmıştır. Öyleyse kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz ve onlara en güzel biçimde davranınız. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

"Ey insanlar! Mü'minler kardeştirler. Rızası dışında bir kardeşin malı diğerine helal değildir. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

"Benden sonra küfre saplanıp birbirlerinizin boynunu vurmayın. Ve gerçekten ben size öyle bir şey bırakıyorum ki, ona sımsıkı sarıldığınız sürece sapıklığa düşmezsiniz: Bu, Allah'ın Kitabı ve onun peygamberinin Sünnetidir. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir ve atanız da birdir: Hepiniz Adem'in soyundan geliyorsunuz ve Adem de topraktan yaratılmıştır. Allah katında en saygın ve değerliniz, ondan en çok korkan ve çekineninizdir. Takva (Allah'tan hakkıyla korkma) dışında, bir Arabın Arap olmayan birine karşı hiçbir üstünlüğü yoktur. Dikkat edin! (Mesajımı size) ilettim mi? Şahit ol Yâ Rab!"

Kendisini dinlemekte olan müminlerin "Evet" demesi üzerine şöyle devam etti:

"Burada bulunanlar, bulunmayanlara (sözlerimi) iletsinler.

"Ey insanlar! Gerçekten, Allah her varisin mirastan olan payını tayin ve tespit etmiştir: O halde bir varis lehine (onun için belirlenmiş oranın üstünde) vasiyette bulunmak caiz değildir. Mirasçılar dışında, yabancı

biri lehine yapılan vasiyetin miktarı, miras bırakılan malların toplamının üçte birini geçemez. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona (anneye?) aittir. Zina edenin cezası taşlanarak öldürülme (*recm*)dir. Babasından başkasının çocuğu olduğu iddiasında bulunan soysuz ya da efendisinden başkasını efendi edinen nankör Allah'ın gazabına, Meleklerin lanetine ve tüm insanların ilencine uğrasın! Allah, böyle kimselerin (Kıyamet Günü) ne tövbelerini ne de adalet ve tanıklıklarını kabul eder. Ve's-Selamü Aleyküm!"[501]

457. Resulullah (as), bu büyük söylevini orada toplanmış bulunan herkesin rahatça anlayabilmesi için gerekli önlemleri almış ve söylediği her cümleyi yüksek sesle tekrarlayan *münadileri* belirli aralıklarla yerleştirmişti. Bu hutbe-söylev görünürde hiçbir siyasal nitelik taşımamakta, ama gerçekte İslâm kamuoyunu ırklar üstü bir rejime hazırlamak istemektedir. Nitekim, bir Arabın Arap olmayan biri üzerinde hiçbir üstünlüğü olmadığını açıklayıp öğretmek devrimci bir yaklaşım değil midir? Hutbesinin bir başka yerinde ise şöyle söylemektedir: "Üzerinize başı kuru üzüm tanesi gibi bir Zenci de tayin edilmiş olsa, onu dinleyiniz ve itaat ediniz!"

458. Bu hutbe Arafat'ta Zilhicce ayının 9'una rastlayan Cuma günü okunmuş ve aynı gün nazil olan bir ayetle, gerçekten Muhammed (as)'ın *ilahi tebliğ* görevinin tamamen sona erdiği bildirilmişti:

"Bugün size dininizi ikmal ettim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak da İslâm'ı beğendim."[502]

459. Müslümanlar her yıl bugünü Büyük Bayram (Îd-i Kebir) olarak kutlarlar. Daha doğru bir ifade ile, bu günün ertesinde; zira bu ayın 10. günü, Mina'da ihramdan çıkılır ve bir kurban kesilerek, eti dostlar arasında ya da hacılar arasındaki fakirlere dağıtılmak suretiyle tüketilir.

O yıl da, yüz binlerce hacı adayının buraya akın edeceği beklentisiyle, Resulullah (as), özellikle hacılar arasındaki yoksullara ziyafet vermek için, beraberinde çok sayıda deve getirmişti (Bir devenin eti, günde yüz kadar insanı beslemek için yeterlidir); ve öyle görünüyor ki, o sırada resmî bir görevle Yemen'de bulunan Ali'den, getirebildiği kadar deve getirmesini ve bunları Hac günlerine yetiştirmesini istemişti. Beyhakî ve Diyarbekrî'ye göre o sırada Resulullah (as)'ın elinin altında topu topu yüz kadar deve bulunuyordu ve bunlardan 63'ünü kendi elleriyle kesip, geri kalanı ile uğraşmak üzere Ali'yi görevlendirdi. Yine kaynaklarda belirtildiğine göre aynı gün, Resulullah (as) 63 köleyi de azat etti. Kaynaklar, bunun "ömrünün her bir yılı için bir deve ve bir köle" anlamına geldiğini belirtirler. Müslim, Ebû Dâvût ve daha birçok kıymetli kaynak eser, o sıralarda şöyle bir mucizenin gözlemlendiğinden söz ederler: Bu kurbanlık hayvanlar biraz sonra başlarına gelecek şeyi hissetmişler ve hallerinden hoşnut bir biçimde, önce kendisinin kurban edilebilmesi için her biri kendisini Resulullah (as)'ın önüne atmaya çalışıyordu. Ebû Dâvûd'a göre (12/14) Veda Haccı sırasında, diğer kaynaklara göre ise Huneyn seferi sırasında, Resulullah (as) *muta* uygulamasının (sınırlı ve geçici bir süre için nikâh yapma) geçersiz olduğunu bildirerek yasaklamıştır. Eğer hadisi nakleden kişinin bir kalem hatasından (*lapsus calami*) ya da dil sürçmesinden (*lapsus linguae*) kaynaklanmıyorsa, Resulullah (as)'ın bu yasağı H. 7 yılında Hayber'de koyduğunu ve Mekke'yi fethi ve Veda Haccı sırasında da yeniden gündeme getirdiğini düşünmek gerekir (Zira noktalamasız olarak yazıldıklarında Hayber حيبر ve Huneyn حنين kelimeleri arasında bir ayrım görülmemektedir: حسس Tarihsel olaylar nedeniyle

vermiş olduğu birçok söylevinde benzer ayrıntılara rastlamak mümkündür.

460. Birkaç gün sonra Muhammed (as), Medine'ye dönmek üzere Mekke'den ayrıldı. Yolculuk sırasında damadı Ali ile bazı Müslümanlar arasında çıkan küçük bir yanlış anlamayı halletti: Kızıl Deniz kıyısındaki Rabiğ liman kenti yakınlarında, içinde su birikintisi olan Humm'da konakladığı sırada, şu sözleri söyleyerek o konuda Ali'ye hak verdi:

"Ben kimin dostu (*mevlası*) isem, Ali de onun dostudur; Allahım! Sen de onun dostu olanın Mevlâsı, düşmanı olanın düşmanı ol!"

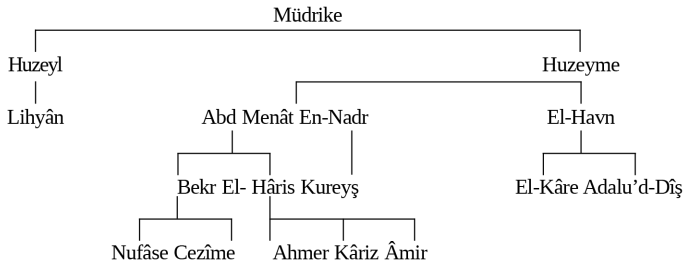
Olay böylece kapandı, ama bu gün, Resulullah (as)'ın bu sözleriyle halifesi olarak Ali'yi tayin ettiği görüşünü savunan Şii mezhebince pek meşhur olarak kaldı. Açıkça görüldüğü gibi, diğer Müslümanlar bu sözlere böyle bir siyasal anlam yüklememektedirler.

461. Resulullah (as)'ın Medine'ye dönme kararı, İslâm'ın din ile siyaseti birbirinden ayırma tarzına güzel bir örnek oluşturur. Böylece Mekke, İslâm'ın kültürel ve manevi merkezi olarak kalacak, ancak değişik dönemlerde ortaya çıkacak olan siyasal merkezler, Muhammed (as)'ın öğretisinin belirgin bir özelliği olarak, çeşitlilik içinde birlik oluşturacak biçimde, Kur'an'a dayalı aynı yasa ve yönetmeliklere bağlı olacaklardır.

Ehâbiş Kabîleleri

462. Önceki bölümlerde çeşitli vesilelerle “Ehâbişler”den söz etmiştim. Bunlar, Kureyşlilerle ittifak halinde, Mekke’nin özellikle kuzey ve güneyinde yaşamakta olan bir kabile topluluğu idi. Kabile adının şeklî benzerliği dışında, Habeşistan’la hiçbir ilgileri yoktu. Kimileri kelimenin kök ve yapısını göz önünde bulundurarak “müttefikler” şeklinde algılarken, kimileri de bu adı ittifak anlaşmasının yapıldığı yer olan, Mekke’nin güneyindeki Hubş dağından aldıklarını öne sürerler.[503] Hammâd er-Râviye, bu anlaşmayı Kusay zamanına, diğer kaynaklar ise onun oğlu Abd Menâf dönemine tarihlendirirler. Kusay’ı iktidara getirip, Huzâ’alıların Mekke’den çıkıp gitmesine yol açan hükümet darbesinden sonra, yeni iktidara gelen kabilenin, birçok ittifak anlaşmasıyla iktidarını güçlendirmeyi düşünmesi oldukça doğaldı.

463. Aralarında bir nesep bağı olmamakla birlikte her ikisi de Yemen kökenli olan Huzâ’a kabilesinin iki kolu -el-Hayâ ve el-Musta’lik- dışında, ittifakı oluşturan diğer bütün kabileler akraba durumundaydı. Bu müttefik kabilelerin soy ağacı aşağıda gösterilmiştir:

464. Tarihî kaynaklar Lihyânîlerden açıkça bahsetmezler; bu, bazı olayların seyri içerisinde bizim çıkardığımız bir hükümdür. Kaynaklar,

bu ittifakın aslında Benû Bekir kabileleri ile yapıldığını açıkça belirtirler; ama daha sonra Benû Bekirlerin hem Hudeybiye anlaşması hem de Mekke'nin fethi sırasında Resulullah (as)'a karşı Kureyşlilerle işbirliği yaptıkları görülür. Kuşkusuz burada aynı kabilenin iki farklı kolu söz konusudur. Her halde Kureyşlilerle ittifak yapmış olan Benû Bekirler, Benû Nufâse ibn Bekr adını taşıyorlardı. Öte yandan, Kureyşlilere sarsılmaz bağlarla bağlı olan Ehâbişlerin Hudeybiye anlaşmasına katılmamış olmaları da oldukça dikkat çekicidir.

465. Hâşim M. 443 yılına doğru dünyaya gelmişti. Bu tarih, onun babası Abd Menâf ya da dedesi Kusay tarafından akdedilen bu ittifak anlaşmasının hangi dönemde yapıldığı hakkında da yaklaşık bir fikir vermektedir. Abd Menâf'ın kızı Reyte'nin, o dönemin ileri gelen başkanlarından el-Hâris ibn Abd Menât'la evlendiği bilgisi de kayıtlarda yer almaktadır.

466. Biz, hicretten önceki İslâmî dönemle yetinerek, bu konuda şunları söyleyebiliriz: Ebû Bekir (R.A), Mekke'lilerin zulüm ve işkencelerinden kurtulmak isteyerek yurdunu terketmeye karar verdi. Yarı yolda, Kâre bölgesinden geçerken, Ehâbişlerin başkanı İbn Dugunne tarafından alıkonuldu. İşte bu zat, Mekke'ye gelerek, Ebû Bekir'e *eman* hakkı verdiğini ilan etti. Daha sonra aynı kişi, Ebû Bekir'den İslâm'ın gereklerini alenî olarak yapmamasını (namaz kılmak gibi) imalı sözlerle isteyince, Ebû Bekir kendisine tanınan bu eman hakkını reddetmiştir. Ayrıca, Buhâri ve diğer kaynakların verdiği bilgiye göre, Resulullah (as) ve mensubu olduğu kabilenin Mekke müşriklerince boykot edilmesi olayı sırasında, Ehâbişler de bu anlaşmaya katılmışlardır.[504]

467. Kureyşliler, Bedir savaşı için çıktıkları sırada acele ederek Ehâbişlerin gelişini beklemediklerine pişman olmuşlardı.

468. Ehâbişler, Uhud savaşı sırasında Kureyşlilerin safında sadık bir şekilde yerlerini almışlardı. O sırada başkanları el-Huleys ibn Zibbân idi. Bu zat, Kureyşlilerin, şehit Müslümanların cesetlerini kesip parçalama şeklinde gösterdikleri tavırlardan duyduğu dehşeti dile getirmişti. Yine, Amra adında Ehâbişli bir kadın, Uhud'da önceki dokuz sancaktarın öldürülüp artık hiçbir Kureyşlinin bayrağı dikmeye cesaret edemez hale geldiği bir sırada, Kureyşlilerin sancağını kaldırmış ve savaşın sonuna kadar elinde tutmuştur.[505]

469. İslâm'ın düşmanları Medine'yi kuşatmak üzere (Hendek Savaşı) büyük bir ittifak düzenledikleri sırada, Resulullah (as) de düşmanlarının müttefiklerine karşı ayrı ayrı birçok faaliyete girişti. Bu bağlamda, Lihyânîlerin başkanı Sufyân'ın öldürülmesi için bir memur görevlendirdi. Görevli memur Lihyânîlerin bölgesine geldiğinde "Bir grup Ehâbişin Sufyân'ın peşi sıra yürüdüklerini" gördü. Makrızî'nin[506] naklettiği bu olay, bizim Lihyânilerin de Ehâbişlerin bir kolu olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlamaktadır. Resulullah (as)'ın o sıralarda Ehâbişlerin bir kolunu oluşturan Benû Musta'liklere karşı bir harekât düzenlediğinden daha önce söz etmiştik. Hendek Savaşı sırasında Medine'de başka Ehâbişler de bulunmaktaydı.

470. Resulullah (as) H. 6 yılında Hudeybiye'ye doğru yürüyüşe geçtiği sırada Ehâbişler arasında bir takım huzursuzluk ve kaynaşmalar olduğunu haber aldı. Derhal savaş meclisini toplayarak, Ehâbişler Mekke'ye gelmeden önce onların üzerine yürümek gerekip gerekmediği hakkında görüş alışverişinde bulundu. Artık çıkılmış bulunan Hac yolundan dönmemek gerektiğini düşünen Ebû Bekir'in görüşü benimsendi.[507]

471. Hudeybiye anlaşması sırasında Resulullah (as), görüşmeleri başlatmak üzere Hirâş ibn Umeyye'yi Mekke'ye elçi göndermişti. Mekkeliler elçinin devesini yere yıkıp kendisini az kalsın öldürüyorlardı ki Ehâbişler olaya müdahale ederek onu kurtardılar. Bu durumda elçi İslâm karargâhına geri dönmüş ve Resulullah (as), onun yerine aynı amaçla Osman'ı göndermiştir[508] (bk § 419).

472. Daha sonra Resulullah (as)'ın huzuruna birçok Mekkeli elçi çıkmıştır; Aralarında Ehâbişlerin başkanı el-Huleys de bulunuyordu. Resulullah (as) ona, Hac sırasında kurban edilmek için ayrılmış hayvanları gösterdi. Böylece El-Huleys, Müslümanların buraya barışçı amaçlarla geldiğine ikna oldu; ayrıca, Mekke'ye döndüğünde, Kureyşlilere Müslümanlarla bir barış anlaşması yapmalarını tavsiye ederek, onlara Ka'be'yi ziyaret etmeleri için izin verilmesini, aksi takdirde, Müslümanların şehre girmelerine izin vermeyecek olurlarsa, Ehâbişlerin Mekkelilere karşı harekete geçecekleri tehdidinde bulundu.[509] Sonunda Hudeybiye'de barış anlaşması imzalandı ve Benû Bekirler, yani Ehâbişler, Kureyşlilerin safında bu anlaşmaya katıldılar. Hatırlanacağı gibi, daha sonra Müslümanların Mekke'yi fethi ile sonuçlanacak şekilde anlaşmanın yürürlükten kalkmasına neden olan da aynı Benû Bekir kabilesi olmuştur. Kaynaklarda belirtildiğine göre,[510] Mekke'nin fethi sırasında Müslümanlara karşı gösterilen yegâne direniş, Ehâbişlerden gelmiştir.

473. Mekke'nin fethinin ertesi günü ortaya çıkan ünlü Benû Cezîme olayında da muhtemelen Ehâbişler söz konusu idi. Nufâselerin, Ehâbişlerin bir kolunu oluşturduğu kabul edilmektedir; Cezîmeler de Nufâse'nin kardeşlerinin soyundan türemiş torunlardan başkası değildi. Durum ne olursa olsun, Cezîmeler Mekke'nin güneyindeki el-

Gumeysâ'da oturmaktaydı ve Resulullah (as) bunları İslâm'a davet etmek için Allah'ın Kılıcı Hâlid ibn Velîd'i göndermişti. Özel olarak tebliğ göreviyle yükümlü olmamakla birlikte, komutan onlara -herhalde İslâm düşmanlarıyla yaptıkları işbirliğini hatırlayarak- o kadar sert ve kaba davranmıştı ki, Resulullah (as) kendisini açıkça uyarmak zorunda kalmış ve onların gönlünü almak için olağanüstü telâfi yollarına gitmiştir.[511] Belazurî'nin bildirdiğine göre,[512] Resulullah (as)'ın bu sefer için Mekkeli gayrı müslim bankerlerden aldığı borç paralar da, Benû Cezîme tarafından dökülen kanların diyeti olarak harcanmıştır.

İttifak Anlaşmasında Ehâbişlerin Durumu

474. Şurası bir gerçek ki, Ehâbişler Kureyşlilerle silah arkadaşlığı yaptıkları sırada Mekkelilerden bir miktar maddî destek alıyorlardı. Ancak biz onların paralı askerler değil, Mekkelilerle tamamen eşit haklara sahip müttefikler olduklarını görüyoruz. Aynı durumu, İbn Dugunne tarafından Ebû Bekir'e verilen sığınma hakkının Mekkelilerce tanınması, el-Huleys'in Uhud'da Müslüman şehitlerin cesetlerini parçaladıkları için Ebû Sufyân'ı azarlaması ve hakarette bulunması ve son olarak Ehâbişler'in Hudeybiye anlaşması sırasında Hac amacıyla gelmiş olan Müslümanlarla barışmamaları halinde Kureyşlilerle savaşacakları tehdidinde bulunmasında da görmekteyiz.

Çeşitli Olaylar

475. İbn Habîb'in[513] belirttiğine göre, Ehâbişler İsâf ve Nâ'ile adlı putlara tapar ve her yıl Ukâz'da düzenlenen büyük fuara katılırlardı.

476. Mekke'nin H. 8 yılında fethinden sonra, muhtemelen tüm Ehâbişler, Kureyşli müttefiklerini taklit ederek İslâm'a girmişlerdir.

477. Bu ittifak hiçbir zaaf ve kesintiye uğramaksızın yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam etmiş ve İslâm-öncesi Araplık ruhu konusunda dikkate değer bir kanıt oluşturmuştur.

Habeşlilerle Olan İlişkiler

478. Arapçada *Habeş* sözcüğü Etiyopyalı, *Habeşe* de Etiyopya anlamında kullanılır. Bu kavramların Mekke'yle ilk ilişkisi Yemen aracılığıyla olmuştur:

479. Muhammed (as)'ın doğumundan yaklaşık bir asır kadar önce, Hıristiyanlık Yemen'de çok sayıda taraftar kazanmış, bu da ülkenin Yahudi hükümdarı Zû Nuvâs'ı kaygılandırmıştı. Necrân bu Hıristiyanlaştırma hareketinin merkezi durumunda idi. Taberî'de anlatılan iki olay, Yahudilerin Hıristiyanlar üzerinde uyguladığı işkence ve zulmü bize açıklayacak niteliktedir. Bunlardan birincisine göre,[514] bu tutumun tek nedeni fanatizmdi: Hükümdar Hıristiyanlardan Yahudiliği kabul etmelerini istemiş, onların bu isteği reddetmesi üzerine, kılıçtan geçirilmelerini emretmişti. Diğer olaya göre,[515] iki Yahudi çocuğu Necrân'da öldürülünce, babaları hükümdara şikayette bulunmuş, o da, Hıristiyanların affedilmeleri için tek çıkar yolun din değiştirmek olduğunu söylemişti. Necranlılar dinlerini değiştirmeyi reddettikleri için, Zû Nuvas büyük bir ordu ile bölgeyi istila etti. Karşı koymaya kalkışanlar ise ya derhal öldürüldü, ya da tutsak edildi. Daha sonra büyük çukurlar (uhdûd) kazılarak içlerinde ateş yakıldı. Onlara son bir kez din değiştirmeleri için fırsat tanındı ve Yahudiliğe geçmeyi reddedenlerin hepsi diri diri ateşe atıldılar. Kur'an bu olaydan dokunaklı ifadelerle bahseder ve bu cinayetin yol açtığı dehşeti dile getirir.[516] Süryanice kaynakların bildirdiğine göre[517] Zû Nuvâs'ın bu vahşetle

yetinmeyip, Hîre (Güney Irak) hükümdarı nezdinde temsilciler göndererek, ülkesindeki Hıristiyanların yok edilmelerini istemiştir.

480. Birkaç Necranlı kaçıp kurtulabildi; bir kısmı ise din değiştirmiş gibi göründüler. Bu olay Yemen için çok ciddi sonuçlara yol açmıştır:

481. O sırada Mekke'nin iktidarını elinde tutan ve kuşkusuz bazı sığınmacılara emân hakkı tanımış olan Curhumlu başkan El-Hâris ibn Mudâd, suçluları cezalandırmak amacıyla bir sempati toplama seferine girişti. Nitekim daha sonra İran'ın Isfahan kentinde ele geçen bir mezar kitabesinde şöyle bir kayda rastlarız:

"Ben hendek (*uhdûd*) kazdıran insanları cezalandıran El-Hâris ibn Mudâd'ım."[518]

482. Bizans'ın göstermiş olduğu tepki daha açık ve nettir. İşkenceye uğrayanların temsilcisi imparatorun huzuruna çıkarak, kendisinden Yemen hükümdarına karşı yardım istemiş, imparator da şu cevabı vermiştir:

"Benim ülkem sizinkine çok uzaktır; tek yapabileceğim şey, komşunuz ve aynı zamanda bir Hıristiyan olan Necâşi'ye sizin lehinizde bir mektup yazmaktır."[519]

Başka bir anlatıma göre, işkenceye uğrayanlar doğruca Nacâşî'nin huzuruna çıkmış ve kendisine kutsal kitaplarının yanmış sayfalarını göstermişlerdir. Bunun üzerine Habeşistan kıralı, Bizans İmparatoruna bu yanık İncilleri göndermiş ve ondan kendisine asker sevkiyatı için gemi sağlaması isteğinde bulunmuştur. Sonunda Necâşî kendi imkanlarıyla 700 gemi inşa ettirmiş, o sırada kendi limanlarında demir atmış olan İran ve diğer ülkelere ait ticaret gemilerine el koymuş ve bu arada Bizans'tan istediği yardımı da almıştır. Arapça kaynaklara göre 70.000, Yunan kaynaklarına göre ise 120.000 Habeşli, Babu'l-Mendeb

boğazını geçmek üzere gemilere binmiş, ancak gemilerden çoğu daha son durak olan Yemen'e varmadan batıp gitmiştir. İbn el-Kelbî'ye göre burada iki istila hareketi söz konusu idi: Bunlardan birincisi, tek başına Zû Nuvâs'ı dehşete düşürecek kadar etkili olmuş, öyle ki Zû Nuvâs büyük bir meblağ karşılığında barışı sağlayabilmiş; ancak, Habeşistanlı subaylar bu parayı almak üzere kendisinin huzuruna çıktıklarında, onları haince kılıçtan geçirtmiş, daha sonra vakit yitirmeden, şaşkın ve komutansız kalan Habeş ordusunun üzerine çullanmıştır.[520] Yukarıda belirtilen 70.000 rakamı, İbn el-Kelbî'ye göre, ikinci kez düzenlenen misilleme harekâtındaki asker sayısını göstermektedir. Bizanslı vak'anüvisler ise, 15.000 kişilik bir öncü kuvvetin susuzluk ve bitkinlikten telef olduğunu söylerler. Durum ne olursa olsun, savaş Zû Nuvâs'ın yenilgisi ile sonuçlanınca o da kendisini denize atarak intihar etmiş ve ülke Necâşî'nin orduları tarafından işgal edilmiştir.

483. Birkaç yıl geçtikten sonra, aynı Habeş ordusu -ilerde de değineceğimiz gibi- Mekke'yi istila etmek üzere Yemen'den yola çıkmış, ancak ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu olaydan üç ay sonra Resulullah (as) dünyaya geldi. Peki Habeşliler böyle bir sefere neden girişmişlerdi? Bu sıradan bir istila hareketi miydi? Bazı doğubilimcilerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi, istedikleri sadece, o sırada İranlıların yoğun tehditlerine maruz kalan Bizanslılara yardım etmek üzere Suriye'ye ulaşmak için Mekke arazisinden geçmek miydi? Yoksa, bazı klasik Arap tarihçilerinin naklettiği gibi, Yemen'deki San'a şehrinde bulunan büyük kiliseye putperest bir Arap tarafından yapılan saldırının intikamını almak mı söz konusu idi? Bir başka ihtimal de şu idi: Daha önce de gördüğümüz gibi, el-Hâris ibn Mudâd da Yemenlileri cezalandırmak için gidenler arasında idi. Belki de bu

Mekkeli başkan kendisi için Yemen tahtına göz dikmiş ve bu rekabet, peşinden istilalara yol açacak bir takım sürtüşmelere neden olmuştu. Bununla birlikte, el-Hâris'in Habeş istilasından çok önce Mekke'den sürüldüğünü belirtmek gerekir; Bu kişinin, Necranlıların imdadına yetişme bahanesiyle düzenlediği askerî sefer hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Mezarının Isfahan'da bulunması acaba kendisinin daha sonra İran'a mülteci olarak gittiğini mi, yoksa oraya istilacı bir komutan olarak gidip savaş alanında öldüğünü mü göstermektedir?

484. Her ne olursa olsun, Necâşî, istiladan sonra kendi ülkesinde kalmış ve Yemen'in yönetimi için bir kıral nâibini görevlendirmiştir. Daha sonra, Habeşli komutanlardan biri olan Ebrehe, kıral naibi Aryât'ı öldürerek iktidarı ele geçirmiştir. Necâşî, bir iç savaş çıkmasını önlemek için ve bu oldu-bittiyi meşrulaştırmak amacıyla Ebrehe'yi Yemen'in kıral nâipliğine atamıştır.[521]

485. Anlaşıldığı kadarıyla Necâşî dinine düşkün bir Hıristiyandı. Ülkesini Hıristiyanlaştırmak için çok gayret etti. Yaptırdığı birçok anıtın yanı sıra, San'a'da büyük bir katedral inşa ettirmiş, bu tapınağın şöhreti Arap edebiyatında *Kâlis* (kilise sözcüğünün Arapça karşılığı) adıyla günümüze dek sürekli tekrarlanmıştır. Bizans imparatoru, binanın dekorasyonunda kullanılmak üzere mermer ve mozayik gibi malzemelerin yanı sıra, işinin erbabı ustalar göndermiştir. Ayrıca, Yemen'deki dinî hayatı belli bir düzene sokmak amacıyla İskenderiye'deki İtalyan asıllı rahip Gregentius'u da buraya göndermiştir. Bu zat, Grekce asıl metni hala Viyana'daki elyazmaları arasında muhafaza edilmekte olan, Arabistan'a uyarlanmış 23 maddelik bir kanunu yürürlüğe koymuştur.[522] Arapça kaynaklara göre,[523] Ebrehe Arapları vergiye bağlamış, ayrıca Saba melikesi Belkıs'ın antik sarayını

yıkarak, buradan çıkan taş ve sütun gibi malzemeleri bu kilisenin inşasında kullanmıştır. *Kâlis* denen bu tapınak artık mevcut değildir; 1947'de bölgeye yaptığım bir gezi sırasında, bu tapınağın San'a'da basit bir duvarla çevrilmiş olan temelini görmüştüm. Hendeklere doldurularak yakılan Hıristiyanların hatırası, daha sonra Necran'da inşa edilen bir kilise ve şehitler mezarlığı ile yaşatılmaya çalışılmıştır. Necran şimdilerde Suudî Arabistan sınırları içinde bulunmaktadır ve 1946 yılında yayınlanan resmî bir kaynaktan öğrendiğime göre, burada taştan yapılmış bir aslan heykeli bulunmuştur. Bana etkileyici bir olay daha anlattılar: Hendek içinde yakılan Hıristiyanların bulunduğu çukurlardaki küllü topraklar köylüler tarafından gübre olarak kullanılıyormuş. Kıral İbn Suûd durumu haber alır almaz bu saygısızlığa bir son vermiştir. Zira burada şehit edilenlerin (*Ashab-ı Uhdûd*) hatırası bizzat Kur'an'la kutsanmaktadır.[524]

486. Öyle anlaşılıyor ki Ebrehe güçlü ve iyi niyetli bir yönetici olarak ortaya çıkmıştır ve günümüzde ortaya çıkan bazı kitabelerden, onun birçok su bendi ve arklarının inşa ya da onarımıyla bizzat ilgilendiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Mârib su bendi üzerinde 136 satır halinde yazılı bulunan M. 543 tarihli büyük Himyerî kitabesi Glaser tarafından yayınlanmıştır. Bu kitabenin metni, taştan yapılmış büyük bir dikdörtgen prizmanın dört yüzüne kazınmıştır. Glaser'in Almanca çevirisine göre bu kitabeden bazı kesitler aşağıda sunulmuştur:[525]

Kutsal Ruh, İsa Mesih ve Rahman olanın kudret, bağışlama ve rahmetiyle başlarım: Bu kitabe, Aksum kıralı Ramhîş Zubeyman'ın, Sabâ, Zû Raydân, Hadramut, Yemenât kıralları ile Tihâme ve Necd Araplarının kıralının temsilcisi Ebrehe tarafından (taşa) kazdırılmıştır. O, bu kitabeyi Kinde ve Dî... valisi Yezîd ibn Kebşe'nin isyanı sırasında yazdırdı. O,

Cerrah Zû Zinbur'u gönderdi... Fakat Yezîd onu öldürdü. Haberi öğrenen kıral, sayısı binleri bulan Habeş ve Himyerli askerî birliklerini 657 yılının Zu'-Kıyât ayında bir araya toplayıp yürüyüşe geçerek, Saba ovalarına yayıldı... Bu sırada Yezîd, Nabat'ta onun huzuruna çıktı ve ordunun ileri gelenleri önünde başı kesildi. ... Tam o sırada, Saba bölgesinden, 657 yılının Zu'l-Mezrah ayında, su bendinin ve aynı zamanda duvarın, su haznelerinin ve Afan göletinin çatlayıp yıkıldığını bildiren korkunç haber geldi. Ve kıral, kabilelere su seddini, duvarları yeniden inşa edip Mârib'de ortaya çıkan zarar ziyanı telafi etmek amacıyla inşaatın toprağını, temel taşlarını, kırmızı inşaat taşlarını, inşaatın diğer malzemesini, *Hafac* ağacı yapraklarını, beyaz taşları ve dökme kurşunu[526] toplayıp bir araya getirmelerini emretti. Bu malzeme toplama işi 657 yılının Zu's-Surâb ayında tamamlandı... Kıral, kilisesini kutsamak için Mârib'e geldi... Daha sonra su bendine giderek, temel seviyesine kadar toprağı kazdırdı ve temel duvarını örmek üzere kayalık tabakayı ortaya çıkardı. Tam bu işe başladığı sırada, kabilelerin isyan haberi kendisine geldi. Asiler kırala boyun eğdiler. Oradan, su bendinin bulunduğu Mârib şehrine geri döndü. Kendisine sadık kalan başkanlar Aksûm (kıralın oğlu, Me'âhir'in başkanı), Zirneli Murcezif, Fâiş'in başkanı Adil vs. idi... O zaman kendisine Necâşî'nin elçisi, Rum (Bizans) hükümdarının elçisi, Fars (İran) hükümdarının elçisi, el-Münzir'in elçisi, Hâris ibn Cebele'nin bir elçisi, Ebû Karib ibn Cebele'nin bir elçisi ve Rahmân'ın sayesinde onun dostluğunu arayan herkesin elçileri ona geldiler... Ve kıral, Saba'da Ya'fûr tarafından inşa edilmiş olan duvarı yeniden inşa ettirdi... Kabilelerin yardımı ile tamamlanan inşaat yaklaşık 54 m. uzunluğunda, 42 m. yüksekliğinde ve 17 m. genişliğinde idi. Su bendini, duvarları ve su arklarını inşa ettirdi...

(daha sonra un, hurma, et, üzüm, kuru üzüm ve şarap gibi sarf malzemesinin ayrıntıları gelmektedir)... Ve inşaat çalışmasını 58 günde... 658 yılının Zû Mu'ân ayında (M. 543 yılının şubat-mart ayları) tamamladı."

487. Daha sonraki 26 yıl içerisinde kayda değer bir olaya rastlanmaz.[527] Ebrehe'nin Mekke'ye düzenlediği askerî sefer M. 569 yılına rastlar. İstilânın nedenlerini bir yana bırakarak, -ki bu İbn Kesîr'e göre, Mekke'den gelmiş bazı kötü niyetli kimselerin kışkırtmasıyla söz konusu kilisenin yakılması,[528] İbn Hişâm'a göre ise Nesî yöntemine dayanan Arap takviminden sorumlu Kinâneli başkanın bu tapınağa karşı yapmış olduğu saygısızlık[529] idi-, bu siyahî istilacının ordusunda, diğer şeylerin yanı sıra bir de devâsâ bir fil bulunduğunu belirtmekle yetineceğiz.[530] İslâm öncesi Mekke'sinin tarihsel bilgileri arasında yer alan "Fil Yılı" kavramı da buradan gelmektedir. Ayrıca, Arap tarihçilerine göre bu fil Mahmûd adını taşımaktaydı. Necâşî'nin Habeşistan'dan gönderdiği bir file saf Arapça bir sözcük olan Mahmûd adının konması tuhaf görünebilir. Yoksa burada daha çok, *Mamut* gibi türünün son örneği olan bir hayvanın Arapçalaşmış adını mı görmek gerekir? Tarihî anlatımlardaki bazı ifadelere göre, *Mahmûd* kadar büyük olmasa da konvoyda başka filler de bulunuyordu. Has'am kabilesi içinde de belli sayıda Hıristiyan mevcuttu. Öyle ise, Ebrehe'nin ordusuna Mekke'ye kadar rehberlik edecek bir Has'amlının bulunmasına şaşırmamamız gerekir.[531] İstilacılar Mekke bölgesinde birçok zarar ziyana yol açtılar, hayvan sürülerini talan ettiler. Bu sırada ahali dağlara çekilmişti. Resulullah (as)'ın dedesi Abdu'l-Muttalib, halkının temsilcisi olarak Ebrehe'nin karşısına çıktı. Uzun boyu ve gümüşe çalan sarı saçları ile, siyahî başkan üzerinde büyük bir etki

uyandırdı: Ebrehe kendisine itibar gösterip saygı ile karşıladı. Ziyaret nedeninin sorulması üzerine, Abdu'l-Muttalib develerinin kendisine geri verilmesini istedi. Ebrehe'nin kendisini hayret ve şaşkınlıkla karşılaması üzerine, tekrar söz alıp:

"Develer bana aittir ve ben bunlar üzerinde hak iddia ediyorum. Beytullah'a (Ka'be'ye gelince), sahibi (olan Allah) onunla gereği gibi ilgilenecektir."

Bu sözlere biraz canı sıkılan Ebrehe, ona hayvanlarını geri verdi ve derhal, o dönemin buldozeri sayılabilecek "fil"in Ka'be'yi yıkmak üzere harekete geçirilmesini emretti. Ancak fil inat edip yürümedi. Ne tatlılık ne de şiddet onu yerinden kımıldatamadı. Daha sonra ne olup bittiği hakkında Kur'an'a başvuralım:

"Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Sonra onların üstüne birbiri arkasına uçuşup gelen ebabil kuşları göndermedi mi? Ve o kuşlar, onların üzerlerine pişmiş tuğladan yapılmış taşlar atmadılar mı? Böylece Allah onları sanki yenilip çiğnenmiş ekine çevirmedi mi?" (Fil: 105/1-5)

488. Kuş sürülerinin böyle bir saldırısını efsane olarak nitelendirip reddetmek belki kolay olurdu. Ancak, Kur'an'ın bu ayetleri söz konusu olaydan kırk yıl kadar sonra vahyedilmişti ve Muhammed (as)'ın hasımları arasında bu olayı gözleriyle gören tanıklar vardı. Eğer uydurma bir olay söz konusu olsaydı, bu tanıklar bu açıklamayla alay edebilirdi. (Arap tarihçiler Kur'an'ın birçok ayeti konusunda İslâm düşmanlarının eleştirilerine yer verirken, kuşlarla ilgili bu olay hakkında bir eleştiriye hiç değinmemişlerdir.)

489. Taberî'nin[532] açıklamasına göre, aynı yıl bölgenin tarihinde ilk kez olmak üzere çiçek hastalığı ve diğer bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmıştır.

Belki de bu hastalıklar, Ebrehe ordusunun kokuşmuş ölülerinden ya da bölgeye istila amacıyla gelen bu ordunun yol açtığı büyük çaplı ölümler nedeniyle ortaya çıkmıştı. Herşeye rağmen Ka'be mucivevî bir biçimde tahrip edilmekten kurtulmuş ve Ebrehe Yemen'e dönerek, çok geçmeden orada ölmüştür. İnsanın aklına, bu düşman ordusundaki bazı hastaların bölgede kalıp, arkadaşları dönüş yolunu tutarken, bunların siyahi esirler olarak İslâm'ın başlangıç yıllarında Mekke'de ortaya çıkmış olabileceği ihtimali geliyor. Yemen'de askerî yönetim zayıfladığı için ülke kolaylıkla İran tarafından işgal edilmişti. Gerçekten, bazı Yemenliler Kisra'nın huzuruna çıkarak, Habeşlileri buradan sürüp çıkarmak için yardım etmesini istemişlerdir. Kisra, Vihriz'in komutasında bir ordu göndermiştir. Arap tarihçilerin ifadelerine bakılırsa, Kisra, hapishanelerdeki suçluları, bu askerî sefere katılmaları koşuluyla bağışlamıştır. Yerli halkla işbirliği sağlandıktan sonra, Yemen büyük bir güçlükle karşılaşmadan Habeşistan'ın egemenliğinden kurtarılmıştır. Mekkelilerin, Yemenli büyük başkan Seyf ibn Zî Yazan'ı bu zaferden dolayı kutlamak üzere Abdu'l-Muttalib yönetiminde bir heyet göndermesine şaşırmamalıyız.[533] (Yemen'in bağımsızlığı uzun sürmemiştir: İranlılar çabucak efendi gibi davranmaya başlamışlar ve bu durum Resulullah (as) döneminde Yemen'in Müslümanlaştırılmasına kadar devam etmiştir.)

Mekke'nin Habeşistan'la İlişkileri

490. İslâm'dan önce de Mekkeliler siyahî Afrika ile doğrudan ilişki içinde bulunuyorlardı. Kur'an'da Habeşçe kökenli sözcüklerin bulunması[534] bunu kanıtlamaktadır. Bizans imparatoru (I. Leon) Resulullah (as)'ın büyük dedesi Hâşim'e, 467 yıllarında, ticaret kervanlarıyla Suriye'ye girmesine izin veren bir belgenin yanı sıra, Necâşi'ye hitaben yazdığı bir

tavsiye mektubu[535] ile, kendisinin de Mekke ve Habeşistan arasındaki kervan akışına izin vermesini istemişti. Hâşim, kardeşi Abd Şems'i Necâşî'nin huzuruna çıkmakla görevlendirmiş ve o da bu konuda gerekli yetkiyi almıştır. O günden itibaren bu iki komşu ülke arasındaki ilişkiler giderek artmıştır. Daha sonraki dönemlerde Amr ibn el-As'ın, kendi üretimi olan işlenmiş derileri Necâşî'ye sunduğunu görürüz. Hâşim'in döneminde de muhtemelen bu tür şeyler ihraç edilmekteydi.

491. Belazurî'nin bize naklettiğine göre,[536] Hâşim'in oğlu Abdu'l-Muttalib, (Habeşistan'la ticaret belgesini elde eden) Abd Şems'in torunu Harb ile, bu iki Mekkeliden hangisinin bir konuda daha çok liyakatli olduğuna karar verme hususunda ihtilafa düştü. Her iki taraf da sorunun çözümü için Necâşî'nin hakemliğini kabul ettiler. O ise, iki akraba arasındaki böyle bir meseleye karışmak istemedi. (Bunun üzerine, sorunlarını çözmek için bir başkasını belirlediler.)

492. Suheylî'nin ifadesine göre,[537] Habeşistan'daki iç savaş sırasında, olayların akışı içerisinde ülkedeki prenslerden biri, ülkesinden uzaklaştırılmasını sağlamak amacıyla 600 dirheme bir Arap tacire satılmıştı. Daha sonra Necâşî Ashama adını alacak olan bu prens, Bedir vadisinde Damra kabilesine mensup birinin çobanlığını yapıyordu. Bu arada hatırlatalım ki, Resulullah (as), Habeşistan'a iltica eden Müslümanlara karşı Mekkelilerce düzenlenen entrikaları engellemek için, Necâşî Ashama nezdinde elçi olmak üzere Damra kabilesinden Amr ibn Umeyye'yi görevlendirmişti.

493. Acaba Muhammed (as) de Habeşistan'a gitmiş midir? Kaynaklarımız bundan hiç söz etmezler. Ancak bazı olaylara bakarak bu soruya olumlu cevap vermemiz mümkündür. İlerde de göreceğimiz gibi, Muhammed

(as)'ın Necâşî'ye gönderdiği ilk mektup oldukça samimi ve içten ifadeler taşımaktaydı. Gerçekten de bu mektupta şöyle söylüyordu:

"Sana yanında az sayıda Müslümanla birlikte amcamın oğlu Cafer'i gönderiyorum. O senin yanına geldiğinde ona konukseverlik göster..."

Mekkeli Müslümanlara Habeşistan'a gitmeleri için izin verirken de, Resulullah (as), İbn Hişâm'ın bildirdiğine göre[538] şöyle eklemişti:

"Orada öyle bir kıral vardır ki yanında hiç kimseye zulmedilmez. Orası hakikat ülkesidir. Allah orada size şimdiki durumunuzdan kurtulmanız için bir çare gösterecektir."

Ancak bu konuda basit dedikodularla yetinmememiz gerekir. Bildiğimiz kadarıyla Resulullah (as), özellikle Habeşlilerle ya da Habeşçe bilen kişilerle konuşurken bazen Habeşçe sözcükler kullanıyordu.[539] Ayrı ayrı değerlendirildiğinde bu olaylardan hiçbiri fazla bir şey kanıtlamaz, ama bunlar bir araya geldiklerinde belli bir değer taşırlar. Ayrıca Resulullah (as) çok seyahat eden biriydi. Yemen'deki Bahreyn-Uman'ın yanı sıra, ülkesinden çok uzaklarda bulunan Suriye'ye bile gitmişti. O dönemde, Mekkeli tüccarlar Necâşî'nin ülkesine sık sık yolculuk yaparlardı. Habeşliler, denizden yaptıkları bir saldırı ile Yemen'i işgal etmişlerdi. Müslüman mülteciler de Habeşistan'a gemi ile geçmişlerdi. Yemenli Ebu Musa el-Eş'arî de Medine'ye gelmek için bir gemiye bindiğinde, fırtına kendisini Habeşistan kıyılarına atmıştı.[540] Doğubilimci Barthold,[541] Kur'an'da deniz yolculukları ile ilgili olarak geçen çok ayrıntılı bilgi ve açıklamalara bakarak, Muhammed (as)'ın kendisine indirilen şeylerin anlamını çok iyi anlayacak düzeyde bu tür ulaşım araçlarından haberdar olduğunun çıkarılabileceği kanısındadır. Bu konuyu, yazarı bilinmeyen bir Hıristiyan kaynağında geçen şu rivayetle bitirelim. "Söz konusu eserde, imparator Herakliyus zamanında

Habeşistan'ın bir bölgesine giden Muhammed'in Etiyopya kökenli olduğu belirtilmektedir."[542] Acaba burada katıksız bir ırkçılık mı, yoksa çarpıtılıp değişikliğe uğratılmış tarihsel bir bilgi mi söz konusudur, bilemiyoruz.

494. İslâm-öncesi dönemle ilgili olarak bir kaynağın bize aktardığı bilgilere göre,[543] Mekke'nin ihtiyacı olan hububat deniz yoluyla Cidde'ye geliyordu. Aynı kaynak bu işte Habeşistanlıların etkin olduğunu belirtir. Mekkeliler gelen malları nakletmek üzere Cidde'ye deve ve eşek gönderirlerdi. Bu sırada şöyle bir olay meydana gelmiş olabilir: Kureyş'in Abdar kolundan Hâris ibn el-Alkame, aşağıda geçen olay nedeniyle, Habeşistan kıralı Aksumlu Ebû Yaksûm'un eline rehin düşmüştü. Şiddetli bir kıtlığın yaşandığı bir sırada Mekke'ye bir grup Habeşli tüccar geldi; Kureyşli gençler Habeşlilerin mallarına üşüşüp onları yağmaladılar. Doğal olarak bu bir çatışmaya yol açtı. Daha sonra, Mekke'nin birçok ileri gelen başkanı devreye girerek, özür dilemek ve bundan sonra onun ülkesinden hiçbir tüccarın Mekke'ye gelmesine engel olmamasını rica etmek üzere Aksumluların huzuruna çıktılar. El-Hâris'in yanı sıra birçok insan kırala rehin bırakıldı. Kıral rehinelere çok cömert davrandı. Hatta bunlar, kendi hesaplarına Mekke'ye mal bile gönderdiler.[544]

İslâmî Dönem

495. Muhammed (as)'ın 609 yılında İslâm'ı tebliğ için ilahi çağrıyı aldığını daha önce görmüştük. Bundan beş yıl sonra kendi hemşehrilerinin dinî nedenlerle uyguladıkları baskı ve işkenceler o derece dayanılmaz boyutlara ulaştı ki, bizzat kendisi, sahabesine doğdukları bu şehri terk edip Habeşistan'a sığınmalarını telkin etti. Kuşkusuz böyle uzak bir ülkenin tercih edilmesinin birçok gerekçesi

vardı. Öncelikle, Arap töreleri herhangi bir kabile mensubunun iznini almayan kimselere sığınma hakkı tanınmasına imkân vermiyordu. Başka bir deyişle, sığınacak bir yer bulmak sığınmacının bir hakkı değil, tamamen onun şansına kalmış bir şeydi. Aralarında sadece erkeklerin değil, kadın ve çocukların da bulunduğu kırk-elli kişilik, hatta bazen yüzlerce kişilik bir topluluğa sığınma hakkı tanımak, herkesin birbiriyle kavgalı olduğu bir ülkede o hakkı verecek kişinin rızasının yanında, bu sığınmacıların bölge ekonomisiyle kaynaşıp bütünleşmesi için önemli maddî imkânlara sahip olmayı da gerektiriyordu. Üzerinde yaşayan insanların atasözlerine geçmiş konukseverliklerine rağmen, Arap yarımadasının bu kadar çok sayıda sığınmacıyı barındıracak yeri yoktu. Bunun yanı sıra, Mekkeliler uluslararası nitelikte Arap dayanışmasını öngören bir ticaret anlayışını benimsemişlerdi. Bu nedenle, yaşadığı topraklardan sürülme riskini göze almadan önce, bunun doğuracağı sonuçları düşünmeleri gerekiyordu. Mekkelilerden gelebilecek bir istila hareketine karşı kendilerini savunmak için, güçlü bir Devlet her zaman için bir kabileden daha güvenli bir seçenekti. Komşu ülkeler arasında İran da vardı. Ama bu devlet, Hire Arap kırallığını henüz yeni ortadan kaldırmıştı ve tamamen Araplar arasından çıkmış olan bu yeni başkandan (Resulullah) kuşkulanıyordu. Bizans imparatorluğu ise o sıralarda İranlılara karşı giriştiği mücadelede oldukça ağır kayıplar vermiş ve Şam, Kudüs ve hatta İskenderiye'yi kaybetmişti (613-617). Bu durumda, Herakliyus tarafından özellikle Araplara karşı alınmış olan[545] sıkı ekonomik önlemler, o dönemin Mekkeli Müslümanlarını Suriye'ye çekemezdi. Komşu ülkeler arasında ise sadece Habeşistan uluslararası karışıklıkların dışında bulunuyor ve bu ülkenin kıralı

Necâşî'nin düşünce yapısı Araplara karşı oldukça uygun ve elverişli bir durumda bulunuyordu.

496. Sahabelerine bu hicret etme önerisini bizzat götüren Resulullah (as)'ın onlara, Necâ-şî'ye verilmek üzere bir tavsiye mektubu yazmış olduğunu düşünmek de oldukça makul ve doğaldır. Habeşistan kıralından Müslüman sığınmacılara karşı konuksever olması isteğinde bulunan bu mektubun bir bölümünü yukarıda sunmuştuk. Şimdi de bazı sorunları gün yüzüne çıkaran bu mektubun tam metnini veriyoruz:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den, Habeşistan hükümdarı Necâşî'ye:

Kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek Hükümdar (Melik), Mukaddes (Kud-dûs), Esirgeyici (Selâm), Kurtarıcı olan Allah'a övgü (hamd) ile sözlerime başlarım. Kesinlikle onaylayıp tanıklık ederim ki Meryem oğlu İsa Allah'ın Ruhu ve Kelimesidir ve O, bu (Kelime'yi), iffetli, dokunulmamış Meryem üzerine bırakarak, tıpkı Adem'i kendi eliyle yarattığı gibi, onu kendi Ruhu ve Üflemesinin etkisiyle gebe bırakmıştır.

Seni Tek ve hiçbir ortağı olmayan Allah'ın yoluna ve Ona itaat konusunda karşılıklı yardımlaşmaya davet ediyorum; beni izle ve bana gelmiş olan şeye iman et, zira ben Allah'ın elçisiyim. Öyleyse seni ve sorumluluk ve yönetimin altındakileri her şeye gücü yeten (Kâdir) ve Yüce olan Allah'a davet ediyorum. Öğüt ve önerilerimi kabul etmenizi tavsiye ederim.

Sana yanında az sayıda Müslümanla birlikte amcamın oğlu Cafer'i gönderiyorum. O senin yanına geldiğinde, yararsız ve boş gururu bir yana bırakıp onlara konukseverlik göster.

Selam, hakikat yolunu izleyen kimsenin üzerine olsun!"[546]

497. Aralarında Taberî'nin de bulunduğu diğer kaynaklar, bu mektubu H. 6 yılına, yani bu sığınmacıların Habeşistan'a gelişlerinden onbeş yıl sonraya tarihlendirirler. Zaten bu sırada sığınmacılar, sağlam bir İslâm Devletinin kurulmuş olduğu Medine'ye dönme hazırlıklarına başlamışlardı. Dolayısıyla, olaydan sonra (*post eventum*) bir konukseverlik isteğinde bulunulması kabul edilemezdi. Ben 1935 yılında, Necâşî'ye bu konuda gönderilmiş iki ayrı mektubun birbirine karışmış olabileceğini düşünüyordum; bunlardan biri sığınmacıların Habeşistan'a hicretleri sırasında, diğeri ise H. 6 yılında Muhammed (as)'ın İslâm'a davet amacıyla yabancı ülke yöneticilerine mektuplar gönderdiği sırada yazılmış olmalıydı.[547] Necâşî'ye gönderilen mektubun aslının ortaya çıkışıyla bu görüşüm pekişti. Bu konuyu ilerde daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Burada sadece "konukseverlik gösterilmesi isteği" ile ilgili paragrafın bu orijinalde bulunmadığına işaret etmekle yetineceğiz. Tavsiye mektubunun başlangıç bölümünde kuşkusuz ikinci mektuptakiyle hemen hemen aynı ifadeler yer alıyordu. Kaynaklardaki "karışma" buradan ileri geliyor olmalıdır. Ayrıca, Kastallanî ve Kalkaşendî'de "Sana yeğenimi gönderiyorum" kısmının aynen bulunduğunu, ancak "O senin yanına geldiğinde..." diye devam eden son cümlenin tamamen eksik olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bir yandan sığınma hakkı ve konukseverlik gösterilmesini isterken, öte yandan da aynı kimseye "boş ve yararsız gurur ve büyüklenme" yakıştırmak ev sahibinin duygularını incitebilirdi. Ancak, bu tür bir cümle, daha sonra ortaya çıkacak bir fırsatla, yeni dine davetin reddedilmesinden sonra yapılacak bir yazışmada yer alabilirdi.

498. Kendi çıkarları konusunda oldukça dikkatli davranan Mekkeli müşrikler, çok geçmeden, Müslüman sığınmacıların sınır dışı edilmeleri

isteğiyle Habeşistan'a resmî bir elçi göndermeye karar verdiler. Mekke bölgesinde tabaklanıp işlenen deriler, Habeşistan'da en çok rağbet gören Arap ürünleri idi. Necâşî'nin huzuruna çıkmadan önce, kraliyet sarayındaki tüm din adamları ve öteki yöneticilere hediye edilmek üzere bol miktarda bu derilerden temin edildi. Onlara heyetin geliş amacı açıklanarak, Necâşî nezdinde kendilerine destek olunması sağlandı. Habeşlilerin, sığınmacıları ülkelerinden kovarken vicdanî bir rahatsızlık duymamaları için, onların Hıristiyan olmadıkları özellikle vurgulandı. Mekkeli elçilerin, saraya kabul edilmeleri sırasında kıralla çok samimi olduklarını gözlemliyoruz. Onlar kendisine şöyle diyorlardı:

"Ey Hükümdar! Aramızdan bazı budala gençler senin ülkene sığınmışlar; onlar kendi halkının dinini terk ettiler, ama seninkini de kabul etmiş değiller. Aksine, bizim için de senin için de meçhul, yepyeni bir din icat ettiler. Onların ana-babaları, akrabaları ve amcalarından ileri gelen çok sayıda hatırlı kişi, bu sığınmacıların hata ve kusurlarını herkesten daha iyi bilen kimseler olarak, onların ülkeden sınır dışı edilmelerini istemek üzere bizleri gönderdiler."

Daha önceden gönülleri kazanılan saray çevresi bu isteği destekledi. Ancak kıral, sığınma hakkına ihanet etme düşüncesine sinirlenip karşı çıktı. Hemen Müslümanları huzuruna getirtti. Abdullah ibn Ebî Rebî'a ve Amr ibn el-Âs bu durumdan hiç memnun olmamakla birlikte, buna engel de olamadılar. Aynı şekilde Müslümanlar da endişe ve korkuya kapılmışlardı. Ama neye mal olursa olsun gerçeği söylemeye karar verdiler. Resulullah (as)'ın yeğeni Cafer söz alarak şöyle söyledi:

"Ey Hükümdar! Allah bize kendi aramızdan birini seçip, onu kendi elçisi olarak gönderinceye kadar bizler cahil bir topluluk idik; putlara tapar, şehvetlerimizden kaynaklanan günahlar işler, zayıflara zulmeder, kötü

ve çirkin her fiili işlerdik. Bizler onun bütün erdemlerini, doğruluğunu, iffetini gayet yakından ve mükemmel bir şekilde biliyorduk. O bize diğer insanlara kötülük yapmaktan çekinmeyi, sadece tek olan Allah'a kulluk etmeyi, namaz kılmayı, yoksullara sadaka vermeyi, oruç tutmayı ve güzel olan ne varsa onları yapmayı (salih ameli) öğretti. Bütün bunlar bizim hoşumuza gitti ve bunları yapmaya başladık; ama hemen ardından, bizi kendi yurdumuzu terk etmek ve senin ülkene sığınmak zorunda bırakan kendi yurttaşlarımızın işkence ve zulümleri başladı. Biz tüm seçeneklerimiz arasından seni tercih ettik, zira senin yanında bize hiçbir kimsenin zulmetmeyeceğini ümit ediyorduk."

Necâşî, bu ilahi mesajdan birkaç parça hatırlayıp hatırlamadığını kendisine sorunca, Cafer, her ikisi de ilahi birer mucize olan Yahya ve İsa'nın doğumlarının anlatıldığı Meryem suresinin ilk ayetlerini okudu. Tarihçilerin belirttiğine göre, o sırada önlerinde İncil nüshaları olan din adamlarınca etrafı kuşatılmış bulunan Necâşî, kendileri için çok değerli ve kutsal olan bütün bu hususların hiç beklemedikleri bir biçimde ayetlerde yüceltilip ululanması karşısında, rahiplerle birlikte ağlamaya başlamıştı. Sonunda kıral şöyle dedi:

"Bu ışığın kaynağı, İsa'ya gelen kutsal mesajınki ile aynıdır. Haydi şimdi esenlik ve barış içinde gidiniz; sizi bu puta tapıcılara kesinlikle teslim etmeyeceğim."

499. Kaynağımız İbn Hişâm,[548] daha sonra bize temsilci Amr'ın çıkardığı bir fitneden bahseder: Amr, Müslümanların İsa Mesih konusunda sahip oldukları inanç yüzünden güya kendisinin hafife alındığını göstermek üzere tekrar Necâşî'nin huzuruna çıktı. Kıral ile yapılan bu ikinci görüşme, Müslüman zümre arasında korku ve endişe tohumları saçtı. Ama yine de yalan söylememeye karar verdiler. Cafer tekrar söz alarak,

İslâm anlayışına göre İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu, bakire Meryem'den dünyaya gelmiş, Allah'ın Ruhu ve Kelimesi olduğunu açıkladı. Necâşî böylece Mekkelilerin kurduğu tuzağın farkına vararak, kendisine yapılan hediyeleri onlara iade ettirdi ve Müslüman sığınmacılara tanıdığı hakları yeniledi. Necâşî, Muhammed (as)'ın:

"İsa, bir hurma çekirdeğinin zarı kadar bile olsa, bir taşkınlık göstermemiştir."[549]

şeklindeki sözlerini onaylayıp kabul etti. Resulullah (as) onun bu tutumundan, İslâm'ı kabul ettiği sonucunu çıkarmış, Necâşî öldüğünde de, Medine'de gıyabi (*in absentia*) bir cenaze töreni düzenlemiştir.[550]

500. Sığınmacılar Habeşistan'a geldikten kısa bir süre sonra Cafer'in bir oğlu dünyaya gelmiş ve aynı gün Necâşî de bir oğula sahip olma sevincini yaşamıştı. Cafer'in hanımı prense sütannelik yaptı. İki süt kardeş arasındaki dostluk ilişkisi buradan kaynaklanır.[551] Cafer'in hanımı Esma'ya, katıldığı bu deniz yolculuğu nedeniyle, daha sonra hemşehrileri tarafından *Bahriye* (denizci kadın) lakabı verilmiştir.[552]

501. O zamanın Habeşistan'ında günlük hayat hiç de sakin değildi. Çıkan iç savaş nedeniyle Ashama'nın iktidarı ve aynı zamanda Müslümanların güvenliği tehlikeye düşmüştü. Tarihçilerin çoğu, savaşma çağına gelmiş Müslümanların Necâşî'nin safında yer alıp ona destek olduklarını ve savaş alanının yakınlarında onun emrini beklediklerini kaydederler. Ancak Belazurî,[553] Zübeyr'in bu savaşa fiilen katıldığını ve Necâşî'nin, gösterdiği büyük hizmetlerin karşılığı olarak kendisine çok değerli bir mızrak hediye ettiğini ifade eder. Yazar, ayrıca Zübeyr'in dönüşünde bu mızrağı Resulullah (as)'a armağan ettiğini ve onun da bu mızrağı bütün hayatı boyunca resmi törenlerde kullandığını belirtir.

502. Yine Habeşistan’a gelişlerinden birkaç ay sonra, Muhammed (as)’ın hemşehrileriyle bir uzlaşmaya vardığını bildiren yanlış bir haber, belli sayıda sığınmacının Mekke’ye dönmesine yol açmıştır. Bunlar, aldatıldıklarını öğrenir öğrenmez, yanlarına diğer Mekkeli Müslümanlardan bazılarını da alarak tekrar Habeşistan’a döndüler. Resulullah (as) Medine’ye hicret ettiğinde, bunlardan bazıları ona kavuşmak için Habeşistan’ı terk ettiler. Diğerleri ise, Resulullah (as)’ın kendilerini Medine’ye dönmeye çağırdığı H. 7 yılına kadar orada kalmaya devam ettiler.

503. Habeşistan’a hicret edenler arasında Resulullah (as)’ın kızı Rukiyye ve (sonradan 3. halife olan) kocası Osman da bulunuyordu. Suheylî,[554] onun sahip olduğu güzellikle ilgili birçok menkıbe anlatır. Bu menkıbelerden birine göre, güzelliği yüzünden Rukiyye, Necâşî’nin başkentinin sokaklarında birçok sıkıntıya maruz kalmıştır. O dönemde İslâm, henüz kadınlar için örtünme kuralını getirmemişti. Bu nedenle, bir sığınmacı olarak o, sokakta kendisini rahatsız edenlere karşı kolayca savunamıyordu. Aynı kaynak, bu kötü ve belalı insanların iç savaş sırasında tamamen öldürülüp temizlendiğini ve böylece Rukiyye’nin onlardan kurtulduğunu ilave eder.

504. Buhârî’nin bize naklettiğine göre,[555] diğer iki mülteci hanım olan Umm Habîbe ve Umm Seleme, daha sonraları Resulullah (as)’a, içinde resim ve dini tabloların bulunduğu Santa Maria adında bir kiliseyi ziyaret ettiklerinden bahsetmişler, Resulullah (as) de kendilerine, bunların o ülkenin azizlerinin suretleri olduğunu, Müslümanların asla onlar gibi bu “azizlere tapma” yoluna sapmamaları gerektiğini söylemiştir.

505. Habeşistan’da kalışı sırasında Abdullah ibn Mes’ûd da küçük devlet memurlarından yana bazı sıkıntılar yaşamıştır. Hatta bir defasında, iki dinar altın vererek ellerinden kurtulabilmiştir.[556]

506. Bu arada iki Müslüman sığınmacı dinlerinden çıkarak Hıristiyan olmuşlardır: Ubeydullah ibn Cahş (Umm Habîbe’nin kocası) ve Sukrân (Sevde’nin kocası).[557] Bu din değiştirme olayının ayrıntıları arasında, Ubeydullah’ın alkolik biri olduğu ve sarhoş bir halde iken suya düşüp boğulduğu dışında pek bir şey bilinmemektedir. Her ikisinin de hanımları onların yolundan gitmeyi reddetmişlerdir. Sevde kocasından ayrılarak bir süre sonra Mekke’ye döndü. Onun bu tutum ve davranışından çok memnun kalan Resulullah (as), kendisiyle evlenerek onu onurlandırdı. Bu olay hicretten önceye rastlar. Umm Habibe’ye gelince, muhtemelen onun kocası da birkaç yıl sonra din değiştirmiştir. Zira olayı haber alan Resulullah (as), Necâşî’ye mektup yazarak Umm Habibe ile nikahını *gıyaben* kıymasını ve onu Medine’ye göndermesini istemiştir. Bu olay ise H. 6 yılına rastlar. Umm Habîbe’nin, Mekke’nin büyük başkanı Ebû Sufyân’ın kızı olduğunu da burada hatırlatalım.

507. Buna karşılık, Müslümanlar, büyük kitleler halinde Habeşlilerin İslâm’a girmelerini sağladılar. Bunların sayısı tam olarak bilinmemekle beraber,[558] tarihçilerin söylediklerine bakılırsa, Resulullah’ı ziyaret amacıyla onları taşıyan “birçok gemi”, yolculuk sırasında batıp gitmiştir. Sağ salim varış yerine ulaşanlar arasında Necâşî’nin bir oğlu da vardı. Bu kişi, Ali ile kardeşlik bağı kurmuş ve tahtta sahip olduğu şehzadelik haklarından feragat ederek, Habeşistan’a dönmeyi reddetmiştir.[559] Taberî ve diğer birçok yazarın bize İbn İshak’dan naklettiği bir anlatıma göre Necâşî, Resulullah (as)’a hitaben yazdığı bir mektubu oğluna vermiş ve bu mektupta İslâm’a girdiğini açıklamıştı.[560] Bu tarihçiler, mektubun

tam metnini de vermektedirler. Samhudî'nin eklediğine göre, Resulullah (as), Necâşî'ye olan minnettarlığının bir ifadesi olarak, Habeş heyetine büyük bir itibar ve yakınlık göstermiş ve onlara ev sahibi olarak bizzat hizmet etmiştir.

508. Bedir'de (H.2) uğradıkları ağır yenilgiden sonra, Mekkeliler, Necâşî'yi tahrik edip, mümkünse Müslüman sığınmacılara eziyet ve işkence yapmasını sağlamak için Habeşistan'a yeniden bir elçi heyeti gönderdiler. Eş-Şe'mî, bu anlatıma önemli bir eklemede bulunarak,[561] Resulullah (as)'ın durumdan haberdar olur olmaz, Mekkelilerin bu entrikalarını boşa çıkarmak amacıyla, henüz İslâm'ı kabul etmemiş olan Amr ibn Umeyye adlı özel bir elçi gönderdiğini belirtir. İbn İshak'ın vermiş olduğu ayrıntılı bilgiler,[562] o zamanın Mekke toplumu hakkında bizi aydınlatmaktadır. Gerçekten de yazar, Mekkelilerin temsilcisi Amr ibnu'l-As'a hem hanımının hem de hemşehrisi Umâri ibn el-Velid'in (Allah'ın Kılıcı Hâlid'in erkek kardeşi) refakat ettiğini söyler. Umâre çok yakışıklı olmakla ün yapmıştı. Hatırlanacağı üzere Mekkeli müşrikler, Resulullah (as)'i öldürebilmek için, amcası Ebû Talib'e yeğenini değiş-tokuş yapıp, Muhammed'in yerine bu Umâre'yi evlat edinmesini teklif etmişlerdi. Ayyaş ve sefih bir kimse olan bu Umâre, yol arkadaşı'nın hanımının gönlünü çelip görünüşte onunla yakınlık kurmaya başlayınca, Amr'a bir yumruk vurup onu denize düşürdü. Neyse ki Amr yüzme biliyordu ve hemen kurtarılıp gemiye çıkarıldı. Kendisine yapılan suikastı anlamıştı. Ama kurnaz ve akıllı bir kimse olduğu için, intikam düşüncesini gizledi; hatta öyle ki, yol arkadaşının gözü pekliği sayesinde kurtarıldığına inanmış gibi yaptı; ve ona olan minnetini göstermek için karısından Umâre'yi kucaklamasını istedi. Hikaye daha sonra bir masal havasına bürünür gider. Göründüğü

kadarıyla, Habeşistan'a vardıktan ve Necâşî'nin emriyle Mekkelilerin Müslümanları öldürme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Amr, amaçları doğrultusunda Necâşî'nin nezdinde kendilerine yardım etmesi konusunda kraliçeyle yakınlık kurmak için Umâre'nin yakışıklılığını kullanmasını önerdi. Gerçekten de Umare kraliçe tarafından çok hoş karşılandı. Ona verdiği değerin bir göstergesi olarak, onu saraylara layık buhurlarla kokulandırdı. Amr bu olayı Necâşî'ye ihbar ederek onu kıskandırdı. O da hemen bu çapkın aşıkların sihir yoluyla cezalandırılmaları için büyücülerini çağırttı. Kaynaklarımız, kendisine sığınma hakkı verdikten sonra artık bu "konuğunu" öldürmek istemeyen Necâşî'nin soyluluğunu ön plana çıkarmaya özen gösterirler. Söylendiğine göre Umare daha sonra aklını yitirerek ormanlara kaçmış ve orada vahşi hayvanlarla yaşamaya başlamıştır. Bu durum, Ömer'in halifeliğine kadar devam etmiş ve Halife, bu bedbaht kişinin akrabalarından birini onu aramak üzere göndermiştir. Bu zat onu bulmuş, ancak akrabası tarafından tanınıp ele geçirilen mecnun, çırpınma ve karşı koymanın şiddetiyle ölüp gitmiştir.

509. Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre,[563] Müslüman sığınmacılar Resulullah (as)'ın Bedir'deki zaferini, bundan son derece memnun olan Necâşî'nin ağzından öğrenmişlerdi. O, Bedir'i biliyordu (bk.§ 492).

510. H. 5 yılındaki Hendek savaşının kaybedilmesi üzerine, Amr ibnu'l-As Mekke'yi kesinlikle terk edip Habeşistan'a yerleşmeye karar verdi. Kendi kendine şöyle dedi:

"Şayet Muhammed bir gün bozguna uğrarsa ben tekrar Mekke'ye dönüp eski itibarıma kavuşurum; aksine, Mekke'yi ele geçirirse -ki bu daha olası görünüyor-, o zaman Muhammed'in tebaası olmaktansa Necâşî'nin tebaası olmayı yeğlerim."

Fakat onu bu düşüncesinden vazgeçiren de bizzat Necâşî olmuş ve Amr, Habeşistan'ı terk ederek, yolda kendisi gibi aynı amaçla Medine'ye gelen Allah'ın Kılıcı Hâlid'le karşılaşmış ve Müslüman olmuştur.[564]

511. Kaynakların ittifakla belirttiğine göre, Resulullah (as) H. 6 yılında Hudeybiye'den dönerken, aralarında Necâşî Ashame'nin de bulunduğu komşu ülke hükümdarlarına, kendilerini İslâm'a davet eden birçok mektup göndermişti. Daha önce olduğu gibi, ona bu mektubu Damra kabilesinden Amr ibn Umeyye götürmüştür. Bu mektubun orijinali son zamanlarda tekrar bulunmuştur. Necâşî cevap olarak İslâm'ı kabul ettiğini belirtiyor[565] ve Resulullah (as)'ın arzu etmesi halinde bizzat Medine'ye gelebileceğini ekliyordu. Bu mektupta Resulullah (as)'a gönderilen hediyelerden de söz edilmektedir. Habeşistan kıralı H. 9. yılında vefat etmiştir. Büyük hadis bilgini Müslim[566] Resulullah (as)'ın yeni Habeş kıralına da bir davet mektubu gönderdiğini nakletmekte, ancak mektubun metnini vermemektedir. İbn Hanbel'de geçen bir hadis, yeni Necâşî'nin olumsuz bir davranış sergilediğini ima etmektedir. Gerçekten de bu hadise göre Resulullah (as), H. 9 yılında Tebuk'te Bizans İmparatoru Herakliyus'un elçisine şöyle demiştir:

"Ben İran hükümdarı Husrev'e bir mektup yazdım: o bunu yırtıp attı; Allah da aynı şekilde onun kırallığını yakında yırtıp parçalayacaktır. Aynı şekilde Necâşî'ye de bir mektup yazdım; o da bunu yırtıp attı. Allah onu da, kırallığını da yakında yırtıp parçalayacaktır. Nihayet senin efendine (Herakliyus'a) bir mektup yazdım ve o bunu saklayıp muhafaza etti. Dünya üzerinde iyilik kaldığı sürece, insanlar bundan gerekli dersi çıkaracaklardır."

Kaynakta da açıkça belirtildiği gibi bu ifadeler, yukarıda adı geçen Bizanslı elçinin artık bunakça sözler söyleyecek kadar yaşlandığı bir

çağda sarf ettiği sözlerdir. Onun anlatımındaki gerçeklik payının ne olduğunu söyleyecek durumda değiliz. Ancak, Resulullah (as)'ın daha önceki sayfalarda geçen bir mektubundaki:

"... yararsız ve boş gururu bir yana bırakıp..."

ifadesi, Resulullah (as)'ın yeni Necâşî'yi İslâm'a davet etmek için gönderdiği ikinci mektubunda yer almış olabilir.

512. İbn Sa'd'in rivayet ettiğine göre,[567] bir gün Resulullah (as), Cafer'e bir hediye vererek şöyle söyledi:

"Bunu kardeşin Necâşî'ye gönder!"

Kuşkusuz bu olay, Cafer'in şehit düştüğü ve H. 8 yılında yapılan Mute Savaşı'ndan önce meydana gelmişti. Bir başka kaynakta[568] ise şunları okuyoruz:

"Resulullah (as), Umm Seleme'yi nikahlarken kendisine şöyle söylemişti:

- Ben Necâşî'ye birçok hediye gönderdim. Ama içimdeki bir his onun öldüğünü ve hediyelerin bana geri gönderileceğini söylüyor. Böyle olursa, filanca ve falanca şeyleri sana vereceğim."

Eğer tüm bu ayrıntılarda gerçeklik payı varsa, olayın geçtiği tarih konusunda bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Zira bu evlilik Uhud Savaşından az sonra (H. 3) gerçekleşmiş, oysa Necâşî H. 9'da vefat etmiştir. Acaba burada birincisi H. 3, ikincisi H. 9 yılında ölen ve üçüncüsü İslâm'a karşı pek hoş bakmayan üç Habeşistan kıralı mı söz konusudur? Yoksa bu evlilikte sözü edilen Umm Seleme değil de Meymûne midir?

513. Burada, kaynaklarımızın kimi kez Asham, kimi kez de Ashama (bazen de Ebcer'in oğlu Asham) adını kullandığına işaret edelim. Elimizde bu konuda bizi aydınlatabilecek, o çağa ait hiçbir Habeşçe

kaynak bulunmamaktadır; ayrıca, Arapça'ya geçmiş Habeşçe sözcüklerin kökenleri hakkında da bir bilgiye sahip değiliz.

Çeşitli Olaylar

514. Resulullah (as)'ın özel hizmetinde bulunanlar arasında, Yasir adında Nubya'lı (Sudan) biri daha bulunuyordu.[569] Acaba bu kimse sığınmacı Müslümanlarla birlikte dönen, ihtida etmiş Habeşlilerle birlikte mi Medine'ye gelmişti? Yine kaynaklarımızın ifadesine göre, Medine'ye gelen Habeşliler, daha sonra Müslümanların safında Resulullah (as)'ın bazı askerî seferlerine katılmışlardır. Bu arada belirtelim ki, sığınmacıların Medine'ye dönüşü sırasında Resulullah (as) da Hayber seferine çıkmıştı. Sığınmacılar derhal Hayber'e doğru yola koyulmuşlar ve savaş İslâm'ın zaferiyle henüz bittiği sırada buraya varmışlardı. Resulullah (as), bunca yıl ayrılıktan sonra akraba ve sahabelerine tekrar kavuşmaktan son derece memnun olmuştu. Ancak kaynaklarımız, Habeşlilerin de onlarla birlikte Hayber'e gelip gelmedikleri yolunda kesin bir bilgi vermezler. Habeşistan'dan gelen sığınmacılar da, sıra dışı bir uygulamayla, bu savaşa katılanlarla birlikte ganimetten pay almışlardır. Bu arada belirtelim ki, Resulullah (as), yeğeni Cafer henüz Habeşistan'dan dönmeden önce, kendisi ve ailesi için Medine'de bir ev hazırlamıştı (bk. Samhûdî, 2. bs., s. 494, 505).

515. Bu bölümü, Resulullah (as)'ın bizi hiç de şaşırtmaması gereken bir hadisi ile bitirelim:

"Habeşliler size dokunmadıkları sürece onlara dokunmayınız" (bk. Ebû Dâvûd, 34/8).

Buna göre, Habeşliler kendilerine saldırmadığı sürece, Müslümanların Necâşî'nin ülkesine bir saldırıda bulunmamaları gerekmektedir.

Peygamber (as)'ın Necâşî'ye Gönderdiği Mektubun Aslı

516. *Another Prophetic Letter* (Peygamber'in Yeni Bir Mektubu Daha) başlığıyla JRAS'da (Londra, Ocak 1940, s. 54-60) yayınladığı İngilizce bir makalesinde, D. M. Dunlop, Resulullah (as)'ın Habeşistan kıralı Necâşî'ye gönderdiği mektubun aslının tıpkıbasımını da vererek, bu mektubun aslına uygun olup olmadığını tartışmaya açmıştı.[570] Dunlop'un bu konuda giriştiği eleştirilerin özgün ve bilimsel bir tarafı yoktur. Yazar, bu yazısında Caetani'nin kitabı aracılığıyla Grimme'in öne sürdüğü hüküm ve delilleri yeniden ele almaktadır. Temel aldığı bu eserde ise, kendilerince bilinmeyen elimizdeki bu belgenin değil, başka bir mektubun, daha doğrusu Resulullah (as)'ın Mukavkıs'a gönderdiği mektubun orijinali (bk. § 531 vd.), burada tartışma konusu yapılana uygulanmak üzere gündeme getirilmektedir. Mevcut belge konusunda elimizde Dunlop'un makalesinden başka bir kaynak olmadığı için, burada onun makalesinden bazı bölümlerin çevirisini vereceğiz.

517. "Bu mektubu elinde bulunduran Şam'lı bir antikacının ifadesine göre, kendisi bu mektubu birkaç yıl önce Habeşistan'lı bir din adamından Şam'da temin etmiştir" (s. 59). "Şam'da 1938 yılında (ele geçirdiğim) bu belgeyi İngiltere'ye getirdim. Mektup, British Museum'da H.I. Bell ve D.S. Fulton tarafından... ayrıca Bonn Üniversitesinden Prof. Kahle ve Mr. Heffening tarafından incelendi. Glasgow Üniversitesi'nden Prof. Margoliouth, Mr Robson ve diğer Arapça uzmanları tarafından görüldükten sonra, onu Şam'daki sahibi özel kişiye iade ettim" (s. 56).

“Besbelli ki bunların uyguladığı yöntem, yeni belgeyi ilk olarak öteki mektupla (daha önce keşfedilen yani Mukavkıs’a gönderilen mektubun orijinaliyle) karşılaştırmaktan ibaretti...Buna göre genel bir benzerlik göze çarpmaktaydı; özellikle Resulullah (as)’ın mührü[571] her iki belgede de aynı görünüyordu. Her iki belgedeki yazı karakterlerinde farklılık göze çarpıyordu. Bu da, mektupların iki farklı katibin elinden çıkmış olmasına bağlanabilir” (s. 56). “Bu belge, 9 pouce genişliğinde ve 13,5 pouce uzunluğunda (yaklaşık 23x37 cm) bir elyazması parşömendir. Harfler yuvarlaktır; çizgileri geniş olduğu için okunmaları zor değildir. Mürekkebi koyu kahverengidir. Metinde 17 satır bulunmakta ve son tarafında 26 mm. çapında, içinde yukarıdan aşağıya 3 satır halinde Arapça karakterlerle

Allah

Rasul

Muhammed

kelimelerinin bulunduğu yuvarlak bir mühür izi göze çarpmaktadır” (s. 54). “Londra’daki British Museum yetkilileri, belgenin en az göründüğü kadar eski olduğuna şüphe etmemektedirler” (s. 58). “Onu görüp inceleyenlerin birçoğu, bunun yakın ve yeni değil, eski dönemlere ait olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak eski bir sahtecilik de olabilir” (s. 59). “Söz konusu belgenin parşömeni (derisi) şaşırtıcı derecede eski asırlardan kalma bir görünüşe sahip olmakla birlikte, ben (Dunlop) şahsen bunun yeni ve yakın zamana ait olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum” (s. 59-60). “Öyleyse bu belgenin ya Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ) valisine gönderilen diğer belgenin yazıldığı zamana, ya da yaklaşık olarak o döneme tarihlendirilmesi mümkündür (cir. 1863). Fakat her halü kârda Barthélemy’nin keşfettiği, el-Mukavkıs’a

gönderilen mektubun orijinalinin bulunmasından sonraki bir döneme aittir (cir. 1852)" (s. 60).

518. Daha ileri gidip Dunlop'un belgenin aslına uygunluğuyla ilgili kanıtları ortaya koymadan önce, bu orijinal mektubun gün yüzüne çıkışından Dunlop'dan önce de haberdar olunduğunu hatırlatmak uygun olacaktır. Gerçekten, 1936 yılında, Kahire'de yayınlanan Arapça günlük *el-Belâğ* gazetesi, Habeşistan'da çıkan günlük *Burhân Islâm* (?) dergisinden naklen, Habeşistan'daki İtalyan işgali sırasında (1935-36) Kıral Négus'un Hazine dairesinden Resulullah (as)'ın mektubunu çıkardığını ve büyük kıtlık yıllarında adet olduğu üzere, mektubu halka teşhir ettiğini yazmıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında (1942), Haydarabad Hükûmeti, Nizâm Sarayı'ndaki İngiliz Genel Valiliğiyle resmî bir yazışma yapmış; İngiliz yetkililer verdikleri cevapta burada söz konusu edilen belgenin İtalya-Habeşistan savaşından önce satılmak üzere İngiltere'ye gönderildiğini, ancak İngiliz kütüphanelerinin bu belgenin satın alınmasına gerek olmadığı kanaatini taşıdıklarını belirtmişlerdi. Öte yandan, Habeşistan'ın Londra büyükelçiliği benim kişisel olarak sorduğum bir soruya 1270/51 no ve 17/08/1951 tarihli yazısıyla lütfedip verdiği cevapta, "Habeşistan'da artık bu tür belgelerin bulunmadığının anlaşıldığını" belirtmişti.[572] Bütün bunlar bize kesin bir bilgi vermekten uzaktır. *El-Belâğ* dergisinde çıkan ve benim kendisine verdiğim haberle ilgili olarak, Dunlop şöyle söylemektedir: "Bu durumda, bunun (belge) daha önceleri Habeşistan'daki imparatorluk kütüphanesinde bulunduğu ve son dünya savaşı sırasında her nasılsa bir papazın eline geçtiği, ve bu papazın da daha sonra Suriye'ye bir yolculuk yaptığı anlaşılmaktadır" (s. 59). Şimdi bildiğimiz kadarıyla bu orijinal mektuptan söz edelim:

519. Dunlop, kendi adına, belgenin aslına uygunluğuyla ilgili olarak, bazıları cevap vermeye bile değmeyen yedi itiraz ileri sürmektedir:

1. Muhammed'in sadece Arabistan'ın peygamberi olduğuna inanılıyordu ve o yabancı ülkelere asla mektup göndermemişti.
2. Bu tarihî anlatım İbn Hişâm'ın bir uydurmasıdır.
3. Peygamberin Mukavkıs ve el-Münzir'e gönderdiği mektupların asıllarının sahte olduğu beyan edilmiştir; elimizdeki belge de bu durumda sahte olmalıdır.
4. Günümüzde, kendi yaptıkları şeylere hile ile antika süsü veren çok sayıda sahtekâr vardır.
5. British Museum'daki uzmanlar, belgenin iddia edildiği kadar eski olmadığı kanısındadırlar.
6. Kur'an'ın elimizdeki en eski nüshalarının yazı karakteri bu belgedekinden biraz farklıdır.
7. Çeşitli kaynaklarla bize kadar gelen bu mektubun içeriği, söz konusu belgeninkine göre biraz farklılık göstermektedir.

520. Bu arada belirtelim ki, British Museum uzmanları, belgenin iddia edildiği kadar eski bir devire ait olmasa bile, yine de günümüzden önceki bir dönemden kalma olduğunu söylemişlerdir. Dunlop ise bunu 1852'ye, hatta daha ileri bir tarihe oturtmaktadır. Dunlop gibi bir uzman British Museum'daki memurlardan farklı bir görüş beyan edebildiğine göre, farklı düşünen başka uzmanlar da çıkabilir. Biz, belgeyi elinde bulundurma imkânı olmayan bir kimse olarak, daha önemli olan diğer itirazlara geçelim:

521. Dunlop, bu belgedeki yazı tarzını Muhammed (as)'den iki yüzyıl sonra, belki de daha geç dönemde kaleme alınmış Kur'an nüshalarıyla karşılaştırmıştır. Yazı biçim ve özelliklerinde bir farklılık, bir gelişme

gözlemlendiyse buna hiç şaşmamak gerekir. Ancak dikkati çeken iki nokta vardır: 1- Kutsal bir kitap yazısında daha süslü ve dekoratif bir yazı kullanılır. Resulullah (as)'ın sıradan bir gayr-ı müslim hükümdara gönderdiği alelade bir mektupta ise dinî ve kutsal herhangi bir şey yoktur. 2- En eski Arap yazısının taşıdığı genel özellikler, bu belgede yazarımızın tüm kuşkularını dağıtmaya yetecek ölçüde bulunmaktadır. Örneğin, orijinal belgenin 16. satırında görülen ve sonunda çoğul ifade eden *elif*in (ا) bulunmadığı *fa'kbelû* kelimesine bugünkü Kur'an nüshalarında yirmi kadar yerde rastlamamız mümkündür. Yine, asıl belgenin 17. satırındaki *ittebe'a* kelimesi bir tek yerine iki *tâ* (ت) ile yazılmıştır; böyle bir yazılış biçimi için Kur'an'da *bi'eyd* kelimesinin iki *yâ* (ى) ile yazıldığı (Zâriyât: 47) ayete bakılabilir. Ayrıca, Kur'an'ın eski nüshalarında olduğu gibi, satır sonuna denk geldiklerinde hece bölmesi yapılabilecek kelimelerin yanı sıra (Necâ/şî, batû/l, r/ûhih, şer/îk gibi), hece bölmesi yapılamayacak kelimeler de (iley/k, bellağ/tü gibi) ertesi satırda devam etmek üzere kesilmişlerdir. (T) ve (V) gibi yazılan kelime ortasındaki hâ'nın (هـ) durumu ise oldukça özeldir. Bu, Resulullah (as)'a ait olduğu söylenen altı mektubun da asıllarında göze çarpan bir biçim olup, daha sonraki yüzyıllarda devam etmemiştir. (Krş. § 650 ve § 702/9).

522. Dunlop'un yedinci ve son itirazı ile ilgili olarak, daha önce de farklı mektupların birbirine karışmış olma ihtimalinden söz etmiştik. Ayrıca, farklı klasik yazarlarca günümüze kadar aktarılan Necâşî'ye hitaben yazılmış bu mektubun metinleri karşılaştırıldığında, kuşkusuz aynı anlama gelen farklı sözcükler (varyant) bulunabilir. İşte tartıştığımız bu orijinal metin de bazen bu eşanlamlılardan birine, bazen de diğerine uygun düşmektedir

523. Belgedeki yazıda, be=te=peltek se ve cim=ha=hı vs. harflerini birbirinden ayırmak için kullanılan noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Bu işaretler, halife I. Muaviye'nin Taif yakınlarında yaptırdığı bir su bendi üzerindeki kitabede[573] olduğu gibi, Hicri 1. yüzyılın ortalarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. H. 22 tarihini taşıyan ve halife Osman zamanına ait resmi mektupların bulunduğu, Mısır'da ortaya çıkarılan papirüslerde de bu tarz işaretler görülmektedir.[574] Öyleyse elimizdeki bu belgeyi söz konusu işaretlerin kullanılmaya başlanılmasından önceki bir döneme tarihlendirmek mümkün görülmektedir.

524. Bütün bu tartışmalardan sonra, bu belgenin doğruluk ve gerçekliği konusunda herhangi bir kuşku izi olmadığı, ancak sahte ve uydurma olduğu yolunda açıklamada bulunanların yönelttiği itirazların hiç de tatmin edici olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Mısır'la İlişkiler

525. Tevrat yorumcularının bizlere emin bir biçimde açıkladıkları gibi,[575] İsmail'in annesi Hâcer, Mısır kıralının kızı idi. Daha sonraları, komşuları Mısır'la Mekkelilerin ticarî ilişkileri oldukça sıklaşmıştı. Suyutî'nin naklettiğine göre,[576] el-Mugîre ibn Şu'be, İslâm'dan önce bu ülkeye yaptığı seyahatlerden biri sırasında vali Mukavkıs ve bir papazla karşılaşmıştı. Mekkeli kervancılar o sırada oldukça karışık bir durumdaki Mısır'ın iç işleriyle pek ilgilenmezlerdi. Bizans egemenliğindeki bu ülke iyice Hıristiyanlaşmıştı. O sırada İskenderiye şehri hem siyasî, hem de dinî yönetimin başkenti durumundaydı. Mülkî idarenin olduğu kadar dinî teşkilatın da yüksek görevli memurları Bizans tarafından tayin ediliyordu. Her bakımdan çok gelişmiş durumda olan ülkenin kendi içinden yetişmiş ilahiyat bilginleri, dinî ve dogmatik konularda efendileri durumundaki Rumların (Greklerin) aydınlatmalarına artık başvurma ihtiyacı duymamaktaydı. Bizanslıların dinsel sapıklıkları ve bu uğurda yaptıkları kanlı çatışmalar bilinen bir şeydi. Mısır'ın Hıristiyan yerli halkı olan Kıptîler, kendi inançlarını koruyup sürdürmek istiyorlardı. Giderek durum ciddileşti; Rumlarla Kıptîler arasındaki dinsel ihtilaflar o denli büyük boyutlara ulaştı ki, Kıptîler sonunda Bizans imparatoru tarafından atanan Patrik'i tanımayı reddettiler ve M. 5. yüzyılın ortalarından itibaren, biri kraliyet (meliklik, Rum), diğeri *monofizit*[577] (Kıptî) olmak üzere İskenderiye'de iki ayrı patrik görev yapmaya başladı.[578] M. 616 yılında İslâm henüz başlangıç döneminde iken, İranlılar Mısır'ı zaptettiler ve burada on yıl kadar

egemenliklerini sürdürdüler. Doğal olarak Mısır'ın bu yeni sahipleri, Grek (Rum) soyundan gelen *Melkî Patriği* görevden uzaklaştırarak, onun yerine Kıptî patriği getirmişlerdi. M. 614-622 yılları arasında görev yapan Andronicus'dan sonra, İranlılar, Katoliklerin sapıklıkla suçladıkları, ancak girişken ve atılgan bir yapıya sahip olan Benjamin'i patrik olarak tayin ettiler. O, Melkîlere o kadar sert davrandı ki, İranlıların burayı terk etmelerinden sonra, Herakliyus 631'de hem patrik hem de "kıral naibi yetkisiyle Cyrus'u buraya gönderince, Kıptî patriği Benjamin, onun buraya gelişindeki gürültü ve debdebeye dayanamayıp, İskenderiye'yi terk etti." Ve "onun yokluğu sırasında, Agathon adında bir papaz, kilise mensubu olmayan laiklerin kıyafetlerine bürünüp, kendisini marangoz gibi göstererek şehirde yaşamaya ve gecenin karanlığından yararlanıp, dindaşlarıyla gizlice görüşmeler yapmaya başladı."[579]

526. Cyrus'un Mısır'a gelişinden üç yıl önce ve Mısır'ın İranlıların burayı boşaltmalarından birkaç ay sonra, Resulullah (as) komşu hükümdarlara, onları İslâm'ı kabul etmeye davet eden birçok mektup gönderdi (Mayıs-Haziran 628). Öyle görünüyor ki, Medineli Devlet Kâtibi, Mısır'da mektubu alacak insanın adını bilmediği için, Mısır'a gidecek olan bu mektubun hitap cümlesini "Kıptîlerin Büyük Başkanı Mukavkıs"a diye başlatmıştı. Herhalde bu ülkeyi daha önceden bilen birisi olarak, Lahmî kabilesinden Hâtib ibn Ebî Balta'a[580] bu elçilik işi ile görevlendirildi. Suheylî'nin ifadesine göre, eskiden Hıristiyan olan azatlı Cebr, bu yolculuğunda Hâtib'e eşlik etmiştir."[581]

527. Ne Arapça ne de Kıptîce olan *Mukavkıs* sözcüğünün kökeni henüz bulunamamıştır. Kıptî patriğinin İran egemenliği döneminde atandığı göz önüne alınırsa, bu kelimenin Farsça bir terimin Arapçalaşmış biçimi

olması muhtemeldir. Doğu İran'da dini başkanlara *Magupati*, yani Mecusilerin başkanı deniliyordu. Bu kelime, *Maçmugân* ve *Mavpaz*[582] şeklinde de geçmektedir. Arapça kaynaklar "mukavkıs"ın "büyük duvarcı ustası" (*el-mutavvil l'il-binâ*) anlamına geldiğini, "yüksek tapınak" anlamına gelen *kavs* kelimesinden türediğini, özel adının ise Cureyc ibn Minâ olduğunu söylemektedirler.[583] Cureyc, Grégoire ya da Georges'un Arapçaya dönüşmüş biçimidir. Mînâ (Ménès) da Kıptîler arasında yaygın olan ve günümüze kadar gelmiş bir addır. (Ménès, Mısır'ın ilk hükümdar hanedanının ilk kıralının adı idi).[584] Ancak tarihi kaynaklarda bu adı taşıyan bir patriğe rastlanmaz. Ayrıca, Resulullah (as)'ın mektubunda da sadece Mukavkıs adı geçmektedir. Muhtemelen Arap tarihçileri, Resulullah (as)'ın vefatından sonra Mısır'a düzenlenen ilk askerî sefer sırasında, yenilen taraf arasında Grégoire (ya da Georges) adını duymuşlar ve bunu, kendilerinin çok iyi bildiği Benjamin adlı (İbn el-Abdi'l-Hakem'de Ebû Binyamin olarak geçer) Kıptî başkanla karıştırmışlardır. Diğer kaynaklar ise burada söz konusu edilen kişinin, Castrum de Babylone piskoposu olan Apa Mina adında biri olduğunu öne sürerler.[585] Yoksa Resulullah (as)'ın gönderdiği elçinin karşısına bir patrik değil de bir piskopos mu çıkmıştı?

528. İranlılar Ninova'da ağır ve kesin bir bozguna uğramış ve aralarında Mısır'ın da bulunduğu birçok ülkeyi terk ederek çekilmek zorunda kalmışlardı. Resulullah (as)'ın elçisinin kendisine İslâm'a davet eden bir mektup getirdiği zaman Kıptî patriğin içine düştüğü üzüntü ve kederi zihnimizde canlandırmamız mümkündür. Böyle bir davet mektubunun kendisine yeni dinin kurallarından çok kısa bir biçimde bahsetmesi bir yana, bir patriğin kendi dinini bırakıp da yeni bir dini kabul etmesi beklenemez. Mektubun çevirisini aşağıda sunuyoruz:

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla!

Allah’ın kulu ve elçisi Muhammed’den, Kıptîlerin büyük başkanı Mukavkıs’a:

Allah’ın selamı hakikat yolundan gidenlerin üzerine olsun! İmdi ben sana İslâm’ın daveti ile sesleniyorum. İslâm’ı kabul edersen esenliğe ulaşırsın ve Allah seni iki kez sevapla ödüllendirir; ama bundan kaçınırsan tüm Kıptîlerin günahını da sen üstlenmiş olursun.

“Ey kendilerine Kutsal Kitap getirilen sizler! Gelin sizinle bizim aramızda ortak olan bir kelime üzerinde, “Allah’tan başkasına kulluk etmemek, ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve aramızda Allah’tan başka kimseyi Efendi olarak kabul etmemek konusunda” birleşelim. Artık yüz çevirip bundan kaçınacak olurlarsa şöyle deyiniz: -“Siz şahit olun ki bizler kesinlikle (Allah’a) teslim olmuş (Müslümanlar) uz.”

Mühür: Allah

Resûl

Muhammed.”[586]

529. Mukavkıs, günümüze kadar muhafaza edilmiş olan cevabî mektubunda, Arabistan’dan peygamber çıkma ihtimalini nâzik bir dille reddetmiş ve iki cariye, bir elbise ve bir katırdan oluşan hediyeler gönderdiğini ifade etmiştir.[587] Bazı kaynaklar, gönderilen hediyeler arasında ayrıca Mâbûr adında bir hadımağası, bir cam kâse ve Resulullah (as)’ın daha sonraları içine aynasını, fildişi tarağını, makasını, diş fırçasını ve sürme kutusunu koyduğu bir sandık bulunduğunu eklerler.[588] En uzun liste, hediyeler arasında dört kadın cariye bulunduğundan söz eden el-Kâdî er-Reşîd’inkidir.[589] Ayrıca o, bir eşek, bir at, 20 miskal altın, 20 parça “kubâtî” cinsi kumaş, bir miktar Banhâ balı ve “onlar arasında çok aranan diğer birçok kıymetli eşya”

bulunduğundan bahseder. Sanduka ile ilgili olarak, el-Kâdî, bunun İskenderiye'de imal edilenlerin cinsinden olduğunu açıklar. Resulullah (as), cariyeler arasından Mâriye adında birini kendisi için alıkoymuş, diğerini (ya da diğerlerini) sahabelerinden bazılarına hediye etmişti. Kaynaklar, bu cariyelerin Mısırlı olduklarını belirterek, geldikleri köy ve bölgelerin adını açıklarlar. Diğer cariyeler arasında en şöhretlisinin Sirin adını taşıması oldukça dikkat çekicidir. Zira bu ad katıksız Farsça olup, daha sonra Şirin şeklinde Arapçalaşmıştır. Belki de bu kadın gerçekten bir İranlı idi ve yurttaşları savaş sonrası Mısır'dan gidince burada kalmış, daha sonra da Hıristiyan olmuştu. Mısır tarihi konusundaki eseriyle klasik yazarlar arasına giren İbn el-Hakem,[590] konu ile ilgili naklettiği anlatımlardan birinde, bu kadının adının "Hanna", bir başka yerde ise "Kaysara" olduğunu belirtir. Verilen bilgiler doğru ise, Sirin onun asıl adı, Hanna (ya da Kaysara) ise vaftiz adı olmalıdır. Ancak Müslüman olduktan sonra asıl adını almıştır. Bu arada, Mâriye'nin Resulullah (as)'den İbrâhim adında bir oğlu olduğunu ve küçük yaşta vefat ettiğini hatırlatalım.

530. O dönemde İslâm'la Mısır arasında kayda değer başka bir olay yoktur. Yine bu arada hatırlatalım ki, Ürdün'deki Kusayr Amra adlı Emevî sarayının freskleri arasında Mukavkıs'ın adı ve bir resmi bulunmuştur.[591]

Mukavkıs'a Gönderilen Mektubun Aslı

531. Resulullah (as)'ın Mukavkıs'a gönderdiği mektubun asıl nüshası da bulunmuştur. Bulunan belgenin metni klasik eserlerde yazılanlara tamamen uymaktadır. Bu mektup ilk kez Paris Enstitüsü üyesi Mösyö Belin'in Mösyö Reinaud'ya 10 Mart 1852 tarihinde Kahire'den gönderdiği ve *Journal Asiatique* dergisinde (Paris, Aralık 1984, s. 482-518) yayınlanan mektubunda söz konusu edilmektedir. Bu mektuptan bazı bölümler aşağıda özet halinde sunulmuştur:

"Geçen yılki gezilerinden birinde, Mösyö Barthélemy'nin yolu, bitkinlikten yorgun düştüğü sırada Ahmîm yakınlarında bir manastıra uğradı. Bu manastırda, görünüşte oldukça eski ve dağınık Arapça elyazması bir kitaba rastladı. Aslında daha büyük boyutta bir kitap için yapılmış gibi görünen cildi köşelerinden oldukça tahrip olmuştu ve içinde Kıptîce birkaç harf göze çarpıyordu. Gezginimiz, büyük bir olasılıkla altında yazılı parçaların bulunduğu bu ilk yaprağı kaldırmaya çalıştı. Gerçekten de, bu sayfayı özenle söktüğünde, daha sağlam karton bir yaprak oluşturmak için birbiri üstüne yapıştırılmış, üzerlerinde eski bir yazı ile Kıptî dilinde on sayfa kadar İncil yaprağı buldu. Söz konusu yazmanın cildi, yan kapaklar ve sırt kısmı olmak üzere üç bölümden oluşmuştu. Bir deri parçasından oluşan yan kapakların üzerinde, daha önce de belirttiğim gibi, bir araya getirilerek yapıştırılmış vaziyette, üzerleri büyük boy eski bir yaprakla kaplı Kıptî dilinde on kadar sayfa yerleştirilmişti. Yan kapakları dışarıdan birbirine bağlayan orta kısım, bir deri parçasından yapılmıştı. Böylece Sayın Barthélemy kitabın iç

yüzlerini oluşturan Kıptîce sayfaları her iki taraftan sırasıyla söktükten sonra, iç kısmın tam ortasında, yandaki iki parçayı birbirine bağlayan, iki yeri kurtlar tarafından kemirilmiş ve üzerinde Kûfî yazılar olduğunu sandığı bir parşömen parçasıyla karşılaştı... Hiç gecikmeksizin ve mümkün olduğu kadar özen göstererek onu yerinden sökmeye çalıştı. Ancak aldığı tüm önlemlere rağmen parşömeni ıslatmak zorunda kaldı ve birçok yeri zaten çoktan silikleşmiş olan bazı harfler, bu işlem sırasında tamamen kaybolup gittiler."

Koyduğu notlardan birinde yazar şöyle ilave eder:

"Sayın Barthélemy, bazı Kıptîlerin söylediklerine bakılırsa Muhammed'in Mısır'daki Mukavkıs'a mektubunu dört ayrı nüsha halinde gönderdiğini nakleder. Bu beyan tarihçilerce hiçbir şekilde kabul ve onay görmemiştir. Ayrıca ben de böyle bir önlemin herhangi bir yararı olabileceğini sanmıyorum. Zira Muhammed (as)'ın elçisi taşımakla görevli olduğu mektubu kaybetse bile, onun görevi sözlü olarak da yerine getirilebilecek kadar basit idi. Kıptîler, bu nüshalardan birini Kahire'deki patriklik kiliselerinde (Kenisa Amba Marcos) muhafaza ettiklerini öne sürerler. Bunun doğruluğunu araştırma fırsatım olmadı. Yine onlar, Sayın Barthélemy tarafından ele geçirilen mektubu aldıktan sonra, Mukavkıs'ın yazmış olduğu mektuba Resulullah (as)'den gelen cevabî mektubun da ellerinde olduğunu söylerler."

532. Resulullah (as) tarafından gönderilen mektupların asılları arasında ilk keşfedilen olması dolayısıyla, Mısır'da bulunan bu mektupla ilgili çok şey yazılmıştır. Büyük doğubilimcilerden Nöldeke, ilk olarak ve kısaca bulunan bu parça hakkında şöyle der:

"Wir haben sogar noch ein auf wunderbarer Weise aufbewahrtes Original, an dessen Echtheit nicht zu zweifeln ist"(Hatta elimizde fevkalade bir

biçimde muhafaza edilmiş, aslına uygunluğu tartışma götürmez bir asıl nüsha da bulunmaktadır).[592]

1894 yılında da Nöldeke görüşünü değiştirmiş görünmemektedir;[593] Ancak 1909'da Schwally, Nöldeke'nin eserini yeniden yayınladığında durum tersine dönmüştü. Ben bu görüş değişikliğini, Nöldeke'nin kendi el yazmalarında yaptığı bir düzeltmeden ziyade Schwally'e bağlıyorum. Durum ne olursa olsun, biz burada, asıl nüshanın doğruluk derecesi ile ilgili bazı itirazlarla karşılaşmaktayız:

"Das Dokument ist jedoch entschieden unecht. Die Urkundenschrift jener Zeit hatte wahrscheinlich viel weniger kufischen Charakter. Ebenso bediente man sich ramals an Stelle der Unterschrift keiner farbigen Stempel, sondern Tonsiegel. Schließlich muß in einem derartigen offiziellen Schriftstück nicht nur der ausfertigende Sekretär, sondern auch mit der Überbringung beauftragte Gesandte ausdrücklich und mit Namen genannt sein."[594]

(Bununla birlikte belgenin sahte olduğu tahmin edilmiştir. O döneme özgü belgelerdeki yazı biçimi muhtemelen daha az kûfî bir özelliğe sahipti. Yine o dönemde, imza yerine renkli bir damga değil, kil üzerine kazınmış bir mühür kullanılıyordu. Son olarak, bu tür bir resmî belgede sadece mektubu kaleme alan kâtibin değil, aynı zamanda götüren elçinin de adının açıkça belirtilmiş olması gerekirdi."

533. Demek ki bu konuda üç itiraz göze çarpmaktadır: İlk olarak, yazar kendisinden emin değildir; zira bizzat kendisi "muhtemelen" demektedir. Gerçekten de, İslâm'ın başlangıç dönemlerine ait ve o dönemin yazı özellikleri hakkında bizi bilgilendiren paleografik belgeler elimizdedir. H. 5 yılına ait Medine ile ilgili kitabeler, H. 31 de yazılmış Kahire'deki mezar taşı, ayrıca Halife Muaviye'nin H. 58 yılında

kurduğu su bendi üzerindeki kitabe ve Mısır kaynaklı daha binlerce papirüs bunlara örnektir. İkinci itiraza gelince, Schwally, kil üzerine kazınmış mühürle ilgili bilgilerinin kaynağını bize verememektedir. Aksine, İbn Ruste[595] ve Taberî,[596] kilin Müslümanlar arasında ilk olarak halife Osman tarafından mühürleme işlerinde kullanıldığını bize bildirirler. Bu daha çok bir gösterişi ifade ediyordu; Resulullah (as) zamanında, özellikle de yabancı ülkelere ilk kez resmi bir belgenin gönderildiği bir sırada bunun kullanılmış olduğu düşünülemez. Kaynaklarımıza göre, sahabeleri yabancıların mühürlenmemiş mektupları kabul etmediklerini kendisine anlatmadan önce, Resulullah (as) mühür yaptırmanın gereğine inanmıyordu. Bu uyarıyı dikkate alarak, üzerinde "Abdullah'ın oğlu Muhammed" yazması gerekirken, mührü hazırlayan hakkak'in hatasıyla "Muhammed Resûl Allah" yazılı olan bir mühür kazdırmıştır. Ayrıca, kilden mührün mektubun üzerine değil de zarfın üzerine vurulması gerekirdi. Üçüncü ve son itirazla ilgili olarak, Schwally, daha sonraki dönemlerde, resmî belgelerin yazımı sırasında Bizans elçiliklerinin yazışmalarında geçerli olan kural ve alışkanlıkları göz önünde bulundurmuş olsa gerekir. Arap tarihçileri, söz konusu belge de dahil olmak üzere Resulullah (as)'ın mektuplarını bizler için muhafaza ettikleri bin yıllık geçmişe sahip eserlerinde, ağız birliği etmişçesine, Schwally'nin itirazına karşı görüşler ortaya koymuşlardır.

534. Belgeyi reddetme nedenlerini ortaya koymayan Amélineau ve daha birçok doğubilimciyi burada belirtmeye gerek görmüyoruz. Bunlardan Karabacek[597] sadece yazı biçimi ile ilgilenmekte olup, onun döneminden bu yana bilgilerimiz oldukça gelişmiştir. *Papyri Schott-Reinhardt*[598] adlı eserinde, C. H. Becker, "burada muhtemelen bir *Traditionszettel*

(üzerinde hadis yazılı bir kâğıt parçası) söz konusu olduğunu" belirtir. Görünüşe bakılırsa, Almanya Eğitim Bakanlığı'nda görevli bu bilgin (Ö. 1933), üzerinde açıkça mühür işareti bulunan belgenin tıpkıbasımına bile bakmamıştır. Bir kâğıt parçasına bir hadis yazarken, olsa olsa siyah kalemle daire halinde bir isim çizilebilirdi. Oysa belge üzerinde siyah zemin üzerine beyaz olarak ismin izdüşümü göze çarpmaktadır.

535. *Annali dell' Islam* adlı büyük eserinde, Leone Caetani (ö. 1935), belgenin aslî özellikleri üzerinde durmaz, sadece biçimsel sorunlarla ilgilenir. Bu konuda şunları söyler:[599]

1. M. 7. yüzyılda Hıristiyan bir patriğin "Arabistanlı bir putperest"e iki Hıristiyan kızını hediye etme ihtimali çok azdır.
2. Arap tarihçilerin eserlerinde mektubu alan kişinin adı (Mukavkıs), gerçek sahibininkinden farklıdır.

536. Fakat, daha önce de gördüğümüz gibi, Mukavkıs, İslâm hakkında, sadece Resulullah (as)'ın mektubundan öğrendiği kadar ve çok az bir bilgiye sahipti. Bu Mukavkıs'ın gerçekten bir patrik mi yoksa sıradan bir siyasi başkan mı olduğu bilinmemektedir (Mektuptaki Azîmü'l-Kıpt hitabı, onun muhakkak bir patrik olduğu anlamına gelmez). Kıptî olduğu için, herhalde *monofizit* bir inanca sahip olsa gerekti. Bir Arap tarafından tektanrıcılıkla ilgili bir açıklama yapılması, karşı tarafın putperestlikle suçlandığı sonucunu doğurmaz. Üstelik, o, burada yeni bir Hıristiyan sapkınlığının söz konusu olduğu sonucunu da çıkarabilirdi. Hatta onun Resulullah (as)'i kendi *monofizit* inancına çekmek istediğini, ve bu amaçla, kendi inanç sistemlerinde çok iyi yetiştirilmiş iki güzel esireyi propaganda amacıyla kullanmış olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan, Mukavkıs, kendisini himaye eden İranlıların Mısır'dan çekilmelerinden sonra kararsız bir duruma düştüğünden,

iktidarını güçlendirmek için akla gelebilecek her türlü çareye başvuruyordu. Schaeder'in[600] söylediklerine bakılırsa, Çin'e gönderilmiş olan ve Çinli kaynaklarda da adı geçen Roma elçisi hakkında söylenen şeylerin kaynağı Mısır valisi olsa gerektir. Hatta Schaeder, bu valiyi Rumların himayesindeki Cyrus'a mal eder. Ancak burada daha çok Kıptî patriği Benjamin söz konusu edilmektedir ki, İran işgali sırasındaki tutumunun sonuçlarından korkarak, Rumları buradan kovmak için yabancı ülkelerden destek aradığı sırada, Çin imparatoru ile de ilişki kurmuştur. Arapların hemen yanı başlarında olduğu ve daha önce de birçok kez İran'a karşı tutuştukları savaşlarda Bizanslıları yendikleri doğruydu. Ama olaylar o denli çabuk ve art arda gelişti ki, Mukavkıs, Resulullah (as)'ın askerî yardımından yararlanmaya fırsat bulamadı.

537. Caetani'nin ikinci itirazına gelince: Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Medine Devleti'nin Mühürdarlığı, Mısır'daki Kıptîlerin başkanının adını o sırada tam olarak bilmiyordu. Arapça kaynaklarda bu konuyla ilgili tüm açıklamalar daha sonraki dönemlere aittir. Burada söz konusu edilen Benjamin olabileceği gibi, Cureyc (ibn Mînâ ibn Kurkub) ya da üçüncü bir kişi de olabilir. Sonraki dönemlere ait arap tarihçilerinin eserlerinde ikinci dereceden bir ayrıntı kabul görmeyebilir. Ancak bu, Resulullah (as) ile Mukavkıs arasında cereyan etmiş olan yazışmanın tamamen reddedilmesi için yeterli değildir.

538. Virginia Vacca, *"Le ambascerie di Maometto ai souvrani"*[601] adlı makalesinde bu konuya yeni hiçbir şey eklemez. Ancak, gönderilen cariyenin adının Meryem olduğunu söylerken yanılmaktadır; Arapça kaynaklar bu hanımın adının Maria olduğunu ve İslâm'a geçtikten sonra bile adını değiştirmediğini belirtirler.

539. Bu konuya *Hıtât* [602] adlı eserin neşri sırasında değinen Profesör Gaston Wiet ise, hikâye, roman, folklor vs. konuyla ilgili her türlü veriyi bir araya getirmiştir. İkinci derecede önem arz eden kimi ayrıntılarda, bu farklı kaynaklar arasında bazen birbiri içine girmeler ve çelişkiler bulunduğuna kuşku yoktur. Wiet'in hayret ettiği nokta, "mektupta, Herakliyus'un aldığı mektuptakilere tıpatıp benzeyen ifadelerin kullanılmış olmasıdır." Burada Mukavkıs'a, Necâşî'ye ve Herakliyus'a gönderilen mektupların aynı tarihi taşıdıklarını ve aynı amacı güttüklerini hatırlatalım. Üstelik, muhatapların üçü de aynı dindendi, yani Hıristiyandı. Bu durumda kâtiplerin, üç mektubun yazımı için de aynı kalıplaşmış ifadeleri kullanmalarında şaşılacak bir şey olmasa gerekir. Sayın Wiet görüşlerine şunları da ekler: "Sonuç itibarıyla Yakubî patriğin Resulullah (as)'ın elçisini hiçbir şekilde kabul etme yetkisi yoktu." Ama bunun nedenini belirtmez. Kibar ve ince düşünceli bir insan, aynı görüşü paylaşmasa ya da kendi yetki ve görev sınırlarının dışında kalan bir şey söz konusu olsa bile, kendisine gönderilen bir mektubu almayı reddetmez. Yeri gelmişken, Bizans'ın himayesinde yaşayan, ancak Mukavkıs'tan daha az kuvvet ve iktidara sahip bir siyasi başkan olan Gassan'lı Ebû Karîb ibn Cebele'nin, M. 534'de Yemen'e bir elçi gönderme yetkisini kendisinde gördüğünü de hatırlatalım. Mârib su bendi üzerindeki Ebrehe kitabesinde bu olaydan söz edilmektedir (bk. yukarıda § 486).

540. Görüldüğü gibi, Mısır'da ele geçirilen belgenin gerçek nüsha olduğu ihtimalini reddetmek için öne sürülen bu itirazların hiçbiri yeterince ciddi değildir. Bu arada, Sultan I. Abdülmecid'in (1823-1861) bu mektubu satın aldığını ve bu belgenin o günden itibaren İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesinin Mukaddes Emanetler bölümünde muhafaza

edilmekte olduğunu da hatırlatalım. Marcos Kilisesinde bulunduğu söylenen nüsha hakkında, aradan bir yüzyıla yakın zaman geçtiği halde ek bir bilgi ortaya çıkmış değildir. Bunun, orijinal belgeden alınmış bir kopya, ya da birçok belgenin sahtesinin yapıldığı dönem olan el-Hakîm zamanında, tarihçilerin verdiği bilgiler doğrultusunda yapılmış sahte bir nüsha olması ihtimali de vardır.

541. (İlerde “Yahudilerle ilgili bölümde Maknâ’dan bahsederken bu konuya tekrar döneceğiz.)

Resulullah’ın Mısır Hükümdarı Mukavkıs’a Gönderdiği Mektup

Bizans İmparatorluğu ile İlişkiler

542. Arap yarımadası üç kıtanın birleştiği bir kavşak üzerinde bulunmaktadır. Yarımadanın antik dönemde taşıdığı ekonomik önem de buradan kaynaklanmaktadır. Uzak-Doğu ve Avrupa arasındaki Ümit Burnu’ndan geçen deniz yolu keşfedilmeden önce, Arabistan,

uluslararası transit ticaretini elinde bulunduruyordu.[603] İbn Habîb'in söylediklerine bakılırsa,[604] Basra körfezindeki Dabâ limanı Arabistan'ın büyük ticari mal ambarı durumundaydı. Öyle ki, burada her yıl düzenlenen fuarda, "Sind (bugünkü Pakistan), Hind ve Çin'den gelen tüccarların yanı sıra, Doğu'dan ve Batı'dan gelen insanlar buluşurlardı..." Arapların kendileri de uzak ülkelere yolculuk ederlerdi. Uğruna yollara düştükleri ticaret onları ta Hindistan'a, Çin'e, Habeşistan'a, hatta Ancyre'ye (Ankara/Türkiye) [605] kadar sürüklemiş, ayrıca kendi vatanlarının insanların barınmasına elvermeyen çölleri, Antik dönemde onları başka diyarlara göç etmeye ve daha verimli toprakları olan komşu ülkelerde yerleşmeye zorlamıştır. Muhtemelen Güney Arabistan kökenli Taiy kabilesi bu konuda bize örnek oluşturmaktadır: İranlılar da bu kabileyi tanıyorlardı ve onlara göre "Taiy kabilesine mensup" anlamına gelen *Tâzî* kelimesi, "Arap" kelimesinin eşanlamlısı haline gelmişti. Ancak bu kabile daha da uzaklara gitmiştir. Zira "Tâ-şî", "Arabistan'da oturan" anlamında Çince'ye geçmiş bir sözcüktür.[606] Adını bir tepeden alan Tibet'teki Tâ-şî Lama'nın da muhtemelen söz konusu kabilenin adıyla bir ilişkisi vardır. Batı'ya gelince, miladî birinci yüzyılda St Paul'ün[607] kaleme aldığı mektuplardan birinde şu satırları okuyoruz:

"Şam'da (Damas), kıral Arétas'ın valisi, beni ele geçirmek için Şamlıların şehrini koruma altında tutuyordu..."

St Paul'ün bahsettiği bu Arétas, aslında bir Arap adı olan Hâris'ten başkası değildi. Suriyeli Araplar arasında bu adı taşıyan o kadar çok kıral vardır ki, bu ad, Roma İmparatorluğu'nun himayesi altında ve onun müttefiki olarak yaşayan Arap kabilelerinin yerli başkanlarını ifade eden eşanlamlı bir kelime haline gelmişti.[608] Aralarında Yahudi istilasına karşı

sert ve sağlam bir direniş göstermeleri nedeniyle İsraillilerin köklerini kazıyıp kuruttukları Amalikalıları saymazsak, bu Araplar, yukarıdaki Kuzey bölgelerine, Halep'e kadar uzanan[609] birçok bölgede hükümdarlıklar kurmuşlardı. Bizanslılar, bu Arap devletlerini, kendi imparatorluklarına tabi olmayı kabul etmedikleri takdirde derhal işgal ederek ele geçiriyorlardı. Bizanslılar ve İranlıların birbirleriyle savaştıkları olurdu. Ancak, Arabistanlı Bedeviler, kendi otlaklarına ve yarımadalarının kuzeyindeki göllere gitmeye çalıştıkları zaman, bu iki miletin kendilerine karşı koymaya çalıştıklarını görüyorlardı. Göçebelerin yağma ve çapulculuklarını önlemek için, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının her ikisi de aynı çareye başvurmuş ve bütün güney sınırları boyunca, kendilerine bağlı Arap kabilelerinin başkanlığında tampon devletler kurmuşlardır. İranlılar Hîre'de[610] (önce İbrahim peygamberin Ur şehrinde, daha sonra da İslâmî dönemde kurulan Kûfe'de) Lahmîlerin (Munzirîler) özerkliğini tanırken, Bizanslılar da öte yandan Şam'daki Gassanlılarla benzer ilişkiler içine giriyorlardı. Hıristiyan olmalarına ve Rumlarla olan ilişkilerine rağmen, bu Gassanlıların, İranlıların egemenliği altındaki Lahmîlerin aksine, sürekli yarı-göçebe olarak kaldıklarını da hatırlatalım. Acaba bu, her iki imparatorluğun uyguladıkları farklı sömürgecilik politikalarından mı ileri geliyordu? Himaye altındaki her iki devlet, sürekli olarak, Rumlar ve İranlılar arasında çıkan savaşlarda birbirlerini öldüren paralı askerler gönderirler ve durup dururken birbirlerine karşı kan davaları ortaya çıkardı. İlerde İranlıları ele alırken Lahmîlere tekrar döneceğiz. Şimdi Gassanlılardan bahsedelim:

Gassân Kabilesi

543. Hıristiyanlığın henüz başlangıç dönemlerinde Duc'um kabilesi Suriye'de otururken, Gassânlılar hala Sebe hükümdarlığının sınırları içindeki Yemen'in Mârib bölgesinde bulunuyordu. Meşhur Mârib su bendinin yıkılması, aralarında Gassanlıların da bulunduğu bazı toplulukları buradan göç etmek zorunda bıraktı. Uzunca bir süre gezip dolaştıktan sonra, Gassanlılar nihayet Suriye'ye vardılar. Bu ülkenin otlakları ve suları o denli hoşlarına gitti ki, artık ne pahasına olursa olsun buraya yerleşmeye karar verdiler. İbn Habîb[611] bu konuda bize çok değerli bilgiler vererek, Duc'um'lu başkanların o sırada Bizans İmparatoru adına, Gassanlı göçebeler üzerine, sahip olduğu imkâna göre değişen, yıllık bir, bir buçuk ve iki dinar baş vergisi koyduklarını söyler. Bunlar bu vergiyi bir süre ödediler, sonra buna karşı çıktılar. Sonunda çıkan savaşta eski efendiler, yani Duc'umlar yenildiler. İmparator Daykiyus (Décius, ölümü M. 251) haberi öğrenince olacaklara boyun eğdi ve yeni ittifaklar yapma fırsatı bile buldu. Arapların en cesur ve en kalabalık kabilesi olan Duc'umluları bu kadar kolay bir biçimde vergiye bağlamaları dolayısıyla, gösterdikleri kahramanlığı öven bir mektubu Gassanlılara gönderdi; ve şunları söyleyerek, onları bir ittifak anlaşmasına davet etti:

"Sizi Duc'umluların yerine yerleştiriyorum ve şayet herhangi bir Arap kabilesi size saldıracak olursa, 40.000 Rum savaşçıyla yardımınıza koşacağıma söz veriyorum. Buna karşılık siz de 20.000 savaşçınızı bize yardım etmek üzere gönderecek ve bu arada, İranlılarla olan ilişkilerimizde tarafsızlığınızı sürdüreceksiniz."

Gassanlıların başkanı Sa'lebe bunu kabul etti ve Décius da kendisine bir krallık tâcı giydirdi.

544. Burada biraz durup, İslâm Ansiklopedi’sinin Avrupa baskısında (bk. Gassân ve Mârib maddeleri), Mârib su bendinin yıkılmasının Anastase’nin (ö. 518) hükümdarlığı zamanına rastladığına dair bir bilgi olduğunu söyleyelim. Bizim dayandığımız kaynak Daykiyus adı üzerinde ısrarlı görünmektedir. Bu olay M. VI. Yüzyılda değil, III. Yüzyılda meydana gelmiştir. Muhtemelen III. Yüzyılda su bendinde yapılan tamirler, Anastase’nin hükümdarlığı sırasında yeniden çöküntüye uğramıştı. Yine belirtelim ki, Gassanlılar hiçbir zaman tarafsız kalamamışlar ve İran’la yaptıkları savaşlarda hep Bizanslıların safında yer almışlardır. Bizans-İran mücadelesinde birçok kez Yahudi tebeanın ihanetlerinden kuşkulanıldıysa da, Gassanlıların bağlılıkları en çetin sınavlardan bile lekesiz çıkmıştır. Hatta aralarından çoğu Hıristiyanlığa bile geçmiştir. Bizans’ın etkisi daha uzak bölgelere kadar yayılmıştır: Filistin’in yanı sıra, Kuzey Arabistan bölgesi de onların egemenliğini tanımıştı. Bu imparatorluğun etki ve nüfuzunu Ma’ân, Azruh, Cerbâ, Ayle, Maknâ, Dûmetu’l-Cendel vs. yerlerde ve yine Taglib, Lahm, Cuzâm, Kayn, Balî, Bahrâ, Kudâ’a vb. kabileler üzerinde de görmekteyiz. Zira tüm bu kabileler, ilerde değineceğimiz Mute savaşı sırasında Resulullah (as)’a karşı Bizans’ın tarafında yer almışlardır. Hıristiyan tarihçi Nicéphore’a[612] göre, İmparator, bu kabilelerin dostluğunu kazanmak için kendilerine her yıl 15 kg altın ödüyordu. Théodorite[613] ise (M. 5. yüzyılın ilk yarısı) imparatorluğun en uzak sınır boylarında bile Roma’ya tâbi halk toplulukları olduğunu, ancak bunlara Roma hukukunun uygulanmadığını vurgular. Yazar diğerleri arasında, İsmail’in soyundan gelen yani Arap olan çok sayıda kabileyi (*ta pampolla phyla tou Ismael*) özellikle belirtir.

545. Bütün bu topluluklar arasında en güçlü ve kudretlileri gerçekten de Gassanlılardı. Bütün Arabistan onların iktidarı karşısında titrerdi. Bu yüzden, İbn Sa'd'in bize verdiği bilgiye dayanarak,[614] Medine'yi istila etmek üzere savaş hazırlığı yaptıkları sırada, atlarını nallarken çıkardıkları gürültünün, Resulullah (as) zamanında Müslümanlarda ne ciddi kaygılar uyandırdığına şaşmamaktayız. Bu arada, Arabistanlı şairlerin Gassan sarayına sık sık uğradıklarını da söyleyelim: Örneğin, Medine'li Hassân ibn Sâbit ve Ka'b ibn Mâlik gibi.

546. M. VII. Yüzyılın ilk çeyreğinde İranlılar Suriye'yi işgal ettiklerinde, Gassan kıralı da, ülkesi işgal altında kaldığından tüm siyasi iktidarını kaybetmek zorunda kaldı. Her zaman sadakat ve bağlılıkları ile tanınan Gassanlılar, karşı saldırı sırasında da Herakliyus'un safında yer aldılar. 627 yılının Aralık ayında İranlılar mağlup olup Suriye'yi boşalttıklarında, Gassanlılar ülkelerini yeniden ele geçirip, eski kuvvet ve iktidarlarına kavuştular. Caetani'ye göre,[615] İmparator 629 yılında yeniden Gassanlı bir başkana kırallık tacını giydirdi. Kuşkusuz bu tören, sadece, zaten var olan bir şeyi pekiştirmek ya da Gassanlılar arasında egemenlik mücadelesi veren başkanlardan birini desteklemek için yapılmış bir formalite idi.

547. İranlıların Ninova'da uğradıkları bozgunun hemen ertesinde, Resulullah (as), İslâm'a davet amacıyla komşu ülke hükümdarlarına birçok mektup gönderdi. Bu hükümdarlar arasında Gassanlı el-Hâris ibn Ebî Şamir de vardı. Ona gönderilen mektubun metni şöyle idi:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Allah'ın Elçisi Muhammed'den, el-Hâris ibn Ebî Şamir'e:

Allah'ın selamı, hakikat yolundan giden, Allah'a inanan ve bunu açıkça söyleyenin üzerine olsun! Buna göre ben, mülkünün (ülkenin,

krallığının) elinde kalması için seni, hiçbir benzeri ve ortağı olmayan, bir Tek Allah'a inanmaya davet ediyorum."

Mühür: Allah'ın

Elçisi

Muhammed[616]

548. İbn Sa'd, mektubun gönderilme tarihi olarak H. 6 / M. 628 başlarını gösterir.[617] Gördüğümüz gibi, mektubun içeriği kişisel olup, gönderilen kişinin unvanıyla ilgili hiçbir bilgi taşımamaktadır. Belki de Bizans İmparatoru, o sıralarda bir ihanetten korktuğu için, kendisine bağlılığını sürdürmesi amacıyla ona kraliyet nimetlerinden bağışlarda bulunma gereği duyuyordu. El-Hâris, Resulullah (as)'ın kendisine böyle bir davet göndermesiyle Hıristiyanlık onurunun zedelendiğini hissederek, Medine'ye saldırma tehdidinde bile bulunmuştu. Muhtemelen, İmparator, böyle bir saldırı girişiminde bulunabilmesi için kendisine yeterli yardım sağlamamıştı. Busrâ (Filistin) valisine hitaben yazılan mektubu götüren Peygamber elçisi, arazisinden geçtiği ve diğer bir Gassanlı başkan olan Şurahbil ibn Amr[618] tarafından yakalanıp öldürüldü. Devletler hukukunun böyle alenen ihlal edilmesi hoşgörüyle karşılanamazdı. Bu nedenle, Resulullah (as) misillemede bulunmak için 3.000 kişilik bir askerî birlik gönderdi. Şayet İmparator, Şurahbil'e takviye güçler göndermemiş olsaydı, olay büyümeyecekti. Savaş Mu'te'de cereyan etti (Birazdan bu konuya geri döneceğiz). Resulullah (as)'ın, her zamanki gibi dinî gayelerle bir başka Gassanlı başkan olan Cebele'ye[619] gönderdiği mektubun metni elimizde bulunmamaktadır. Kaynaklarımızdan ne İbn Sa'd ne de Ya'kûbî, bu yazışmanın tarihi ile ilgili kesin bir bilgi vermezler. Ancak öteki mektuplarla aynı döneme ait olması mümkündür. Her halde, bu mektup da, Gassanlı diğer başkanlara

gönderilenlerden farklı bir başarı sağlayamadı. Talihsiz Ezd'li Müslüman elçi el-Hâris ibn Umeyr'in yolda Şurahbil tarafından öldürülmesinden başka, ne Busrâ valisinin adı ne de mektupla ilgili bir başka ayrıntı hakkında, elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Hatta bu valinin Gassanlı mı yoksa Grek soyundan biri mi olduğu bile bilinmemektedir.

549. Gassanlı başkanlara gönderilen bütün bu mektuplardan, kabile üyelerinin birbirine pek az tutkun olduğu, hatta değişik liderlerinin güttüğü politikalarda bile farklılıklar bulunduğu sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Mu'te'ye H. 8 yılında, Tebuk'e ise bunu izleyen yılda misilleme seferi düzenlenmişti. Resulullah (as), Tebuk seferine gönüllü olarak kaydoldukları halde, hurma hasat mevsiminin yaklaşmasını bahane ederek sözlerinden cayan bazı kimselerin toplum içine girmelerini yasakladı. Bunlar arasında şair Ka'b ibn Mâlik de bulunuyordu. Gassanlılar, Bizanslılardan çok Bizans taraftarı idiler. Kıral Hâris haberi alınca, bir hububat kervanıyla derhal Ka'b'a gizli bir haber gönderdi. Hâris, mektubunda onu Suriye'ye davet ediyor ve kendisini toplumdan dışlayan Resulullah (as)'a karşı duyabileceği kin ve nefreti tahrik etmeye çalışıyordu. Ka'b'ın bu mektubu hakîr ve bayağı bir yazı olarak görüp ateşe atmasına şaşmamalıyız.[620]

550. Gassanlılarla ilgili olarak aktaracağımız son olay ise, H. 9 yılına doğru bu kabileden üç kişilik bir heyetin Medine'ye gelip İslâm'ı kabul etmeleridir. Bu konuda biricik bilgi kaynağımız olan İbn Sa'd[621] daha fazla bir şey söylememektedir.

Bizans'la İlişkiler

551. Kuzey Arabistan'da doğrudan ve Habeşistan aracılığıyla Yemen üzerinden dolaylı olarak Bizans etkisi ve nüfuzu bir yana, Mekke

Bizans’la birçok özel ilişki içerisinde bulunuyordu. Doğubilimci Lammens, Aelius Gallus’dan Néron’a varıncaya dek Roma İmparatorlarının, iktidarlarını Mekke’ye kadar genişletme arzusunda olduklarını söyler.[622] Yerli Arap kaynaklardan İbn Kuteybe ise,[623] Romalı bir imparatorun (muhtemelen I. Théodose, 379-395), Resulullah (as)’ın dedelerinden Kusay’a Mekke’deki iktidarı ele geçirmesi için yardım ettiğini nakleder. Kuzey Arabistanlı ve Bizans’ın etkisi altında yaşayan Kudâ’a kabilesiyle Kusay arasında akrabalık ilişkisi vardı. Belki de Kudâ’a kabilesi, İmparatora bu yolla Mekke’yi kendi ülkesine katma ümidi vermişti. Kusay’ın torunu Hâşim’in, 467 yılına doğru Büyük Léon’dan Filistin’e Mekke ticaret kervanlarının sevkine izin veren bir yetki belgesi aldığına bakılırsa, Bizans-Mekke ilişkileri bir süre dostane bir seyir izlemiş gibi görünüyor. Bu imparator, ayrıca ona, Habeşistan’a giden Mekkeli kervanlara aynı şekilde davranması için, Necâşî’ye hitaben yazdığı bir tavsiye mektubu vermiştir.[624]

552. Bizans yasaları, silah, altın, şarap, zeytinyağı ve diğer başka ürünlerin Arabistan’a ihracını yasaklıyordu. Aynı zamanda Arap tüccarların uğrayıp mal alıp satabilecekleri bölgeler de sınırlandırılmıştı ve bunlar, sınırda sıkı bir gümrük kontrolünden geçiriliyorlardı.[625] Bu konuda hükümler içeren Justinianus Yasa Derlemesi,[626] daha önceki imparatorlarca konulan benzer yasaklar hakkında da bilgi vermektedir. Bu “yasalar derlemesi”nin ortaya çıkışı belki de şu olayla açıklanabilir: Justinien’in iktidarından az önce, Güney Arabistan’daki Kinde kıralının sevk ve kontrolündeki Araplar, İmparator Anastase’yi kendileriyle barış anlaşması imzalamaya zorlamışlar, hatta Suriye’nin kıral nâibi Arétas’ı Finike, Filistin vs. yerleri yönetmek üzere bu “işgalcilerin” Başkanı olarak tayin ettirmişlerdi.[627]

553. Bu arada Patrik Osman ibn el-Huveyris olayını da hatırlatalım.[628] Bu Mekkeli maceraperest, Şam'daki Gassan kıralının huzuruna çıkarak Hıristiyan olmuş ve kendisinin Mekke'ye kıral olarak tayinini istemişti. Gassan kıralı önce bu isteği kabul etmiş, sonra Mekke'den gelen diğer bir heyetin isteğiyle kararından caymıştı. O zaman Osman başkent Constantinople'a (İstanbul'a) gidip tayinini doğrudan doğruya İmparator'un eliyle yaptırmışsa da, rivayete göre Gassan kıralının kıskançlığı sonucu zehirlenerek Şam'da öldürülmüştür. Osman ibn Huveyris'in ayrıca ifade ettiğine göre, Constantinople'da Arap dili için resmî görevli tercümanların yanı sıra, genç Grek gençlerine öğretmenlik ve mürebbilik yapan Araplar da çalışmaktaydı (Daha ayrıntılı bilgi için bk. "Two Christians of Pre-islamic Mecca" adlı makalem. *Journal Pakistan Historical Society*, Karaçi, VI/2, 1958, İbn Habîb'in *Munammak*'ından naklen).

554. Muhammed (as) de gençliğinde iki kez Suriye'ye yolculuk yapmıştır. Kendisine ait olduğu söylenen bir hadisinde, gümrük memurlarının yerinin Cehennem'in derinlikleri olduğu bildirilmektedir.[629] Buradan, Bizans sınır kapılarında bazı kişisel deneyimler edindiği sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte, Bizans'a karşı sürekli şefkat dolu bir duygu hissetmiştir. Bu duyguyu, Kur'an'ın bazı ayetlerinde,[630] Bizanslıların İranlılar tarafından bozguna uğratılmaları sonucu onlara açıkça gösterilen sempatide de görürüz. Bu ayetlerde, "on yıldan daha az bir süre içinde" durumun tersine döneceği önceden tahmin edilmekteydi ki, bu durum Bizanslıların Ninova'da İranlıları yenmesiyle gerçekleşmiştir. Bu olaydan birkaç ay sonra, Hudeybiye anlaşmasının ardından Resulullah (as), biri de Herakliyus'a olmak üzere çeşitli mektuplar göndermiştir. Bu mektubun metni aşağıda sunulmuştur:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Kulu ve Elçisi Muhammed’den, Rûm’ların Başbuğu Herakliyus’a:

Allah’ın selamı, hakikat yolunu izleyen kimsenin üzerine olsun! Seni tam bir İslâm daveti ile (İslâm’a) çağırıyorum: İslâm’a tabi olursan esenlik içinde olursun ve Allah sana iki kat ecir ve sevap verir. Ama bundan kaçınacak olursan, köylülerinin (hükmün altındaki tebeanın) günahları da senin üzerine olacaktır. “Ve (siz) “Ey kendilerine Kitap gönderilenler! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim; O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; ve aramızdan hiç kimse çıkıp da Allah’tan başkasını tapınacak Rab (efendi) edinmesin.” Eğer tüm bunlardan sonra onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman “Siz şahit olun ki kuşkusuz biz Müslümanız (Allah’a teslim olup inananlardanız) deyiniz.”

Mühür: Allah’ın

Elçisi

Muhammed[631]

555. Elçi Dihyetu’l-Kelbî’nin görevi, Resulullah (as)’ın mektubunu, Kudüs’e doğru gitmekte olan İmparator’a iletmek üzere Busra (Filistin) valisine teslim etmekti. Kendisine, bir peygamber elçisi olarak gereken tüm itibar gösterildi, ama asıl görevinde pek başarılı olamadı. Zonaras dışında Bizanslı tarihçiler bu olayı nedense anılmaya değer bulmamışlardır. Bu arada, İbn el-Cevzî’nin de (*Vefâ*, s. 226-27) belirttiği gibi, Herakliyus, Aelia’da (Kudüs) Resulullah (as)’ın elçisini bizzat kabul ettiği zaman, kendisini bir gece tek başına davet ederek, ona bazı minyatürler göstermiştir. Elçi, bu minyatürlerden birine bakarken, her iki yanında Ebû Bekir ve Osman’ın bulunduğu Muhammed (as)’ın

temsili resmini görüp tanımıştır. Doğal olarak bu durumdan çok etkilenen Herakliyus, bunun gerçekten Muhammed olduğuna yemin etmesini isteyerek, şöyle söylemiştir:

“Benim Hıristiyanlığı terk etmeme tebaam şiddetle karşı çıkar. Yoksa derhal İslâm’ı kabul ederdim.”

(Bu rivayet gerçek bile olsa, buna pek önem vermeyeceğiz. Zira İslâm, bir takım önsezi ve kehanetlerle değil, kendi getirdiği ilahi kökenli öğretisine dayanarak ayakta durmaktadır.)

556. O sıralarda Bizans İmparatorluğunda zihinler hem siyasi hem de dinî konularda oldukça karışık bir halde idi. O döneme ait Grekçe veriler elimizde olmadığı için, Arapça kaynaklarla yetiniyoruz: İbn Sa’d,[632] yine Resulullah (as)’ın bir Hıristiyan din büyüğüne gönderdiği mektubun metnini nakleder:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Ey dugator (autocrator?), Piskopos! Allah’ın selâmı inanan kimse üzerine olsun! Bundan sonra, bil ki Meryem oğlu İsa, Allah’ın saf ve temiz Meryem’e verdiği (bıraktığı) Ruhu ve Kelimesidir. Ben ise, Allah’a iman eder, bize ve İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve Esbâta (İsrailoğullarının oniki kabilesine) vahyedilmiş olanlara inanırım. Aralarında hiçbir fark gözetmeksizin Musa, İsa ve diğer peygamberlere Rableri katından vahyedilenlere inanırım. Biz O’na teslim olmuşuz. (Allah’ın) Selam(ı) kurtuluş yolunu izleyenlerin üzerine olsun!”

557. Taberî’nin ifadesine göre,[633] adı geçen piskopos, bu mektup hakkında İmparator’un huzurunda kendi görüşünü açıkladığında, etrafta bulunan kalabalık öfkelenip galeyana geldi ve kendisini oracıkta linç edip öldürdüler. Bu olayda Grek ve Suriye kiliseleri ya da *monofizit*’lerle[634] *monotelit*ler[635] arasında var olan gerilimi mi, yoksa daha başka şeyleri

mi görmek gerekir? Pek güvenilir bir kaynak olmamakla birlikte, Ya'kûbî, bu konuda Herakliyus'un herhalde sözlü olarak verdiği bir cevabı nakleder. Onun verdiği bilgiye göre,[636] İmparator, Resulullah (as)'ın bu davetine olumlu cevap vermesine kendi halkının göstereceği düşmanlığın yegâne engel olduğunu üzülerek beyan etmiştir. En güvenilir kaynağımız olan Buhârî[637] ise, bu beklenmedik davete çok şaşıran İmparator'un, Hudeybiye anlaşması sayesinde o sırada Bizans topraklarında çokça rastlanan Mekkeli tüccarları huzuruna çağırdığını nakleder. Bunlar arasında bulunan Ebû Sufyân, İmparator'a Resulullah (as) hakkında bilgi vermek üzere söz almış, ancak Bizanslıların İslâm'a karşı daha o zamandan belli bir korku ve endişeye kapıldıklarına hayretle tanık olmuştur.

558. İmparator'un bu diplomatik reddi karşısında Resulullah (as)'ın cesareti hiç de kırılmamış ve bu defa Arap soyundan gelen, ancak daha az önemli mevkilerde bulunan Bizanslı başkanlarla ilişki kurmaya başlamıştır. Yukarıda Gassanlılardan söz etmiştik. Bunlardan birinin Müslüman bir elçiyi öldürmesi, Mu'te denilen cezalandırma seferinin düzenlenmesine yol açmıştı.[638] 3.000 kişilik Müslüman askerî birliği, yüz bin kişilik düşman ordusuyla savaşmak üzere karşılaştı. Bizanslıların İran'la savaşmak üzere topladığı güçler henüz terhis edilmemişlerdi. İmparator'un elinin altında, Gassanlıların imdadına koşmaya hazır vaziyette yüz bin askeri vardı. Az sayıdaki Müslüman birliği, savaşa başlamadan önce Medine'nin de görüşünü alma gereği duymadı. Başkomutan Zeyd ibn el-Hârise derhal hücuma kalktı ve şehit edildi. Hemen arkasından, onun yerine geçen öteki iki komutanın da akıbeti aynı oldu: Bu komutanlar, Resulullah (as)'ın yeğeni Cafer ve Ensâr'dan Abdullah ibn Revâha idi. Müslümanlar, asla cesaretlerini

yitirmeksizin, derhal Allah'ın Kılıcı Hâlid ibn Velîd'i baş komutan olarak seçtiler. O da, elinde kalan güçleri yeniden düzene sokup, düşmanın ileri gelenlerinden Mâlik ibn Zâfiletu'l-Belevî'yi öldürdü. Bir miktar da ganimet aldıktan sonra, Medine'ye dönmeye karar verdi. Düşman, kendisini takip etmeyi göze alamadı. İbn Asâkir'in işaret ettiğine göre,[639] Resulullah (as) Mu'te'ye deniz yoluyla takviye birlikleri göndermişti. Herhalde üç komutanının da şehit olduğu haberini aldığı için, geri çekilme emrini gönderiyordu. Bu tahminimiz şu küçük rivayetle dolaylı bir biçimde doğrulanmaktadır:

"Zeyd ibn el-Hârise'nin şehit olduğu haberi Cebrail'in diliyle *veya* ordudaki bir asker aracılığıyla (Peygamber'e) ulaşınca..." (Kastallânî, *Şerhu'l-Buhârî*, 6/383).

Aynı kaynakta şu ek bilgi de yer almaktadır:

"Musâ ibn Ukbe'ye göre, burada söz konusu olan haberci Ya'lâ ibn Umeyye'ye Resulullah (as) şöyle demiştir: "(Olayı) Sen mi bana anlatmak istersin, yoksa ben mi sana anlatayım?"

559. Olayın hemen ardından, Amr ibnu'l-As, 300 kişilik askerî birliğinin başına geçip, aceleyle Balî kabilesinin arazisine yöneldi. Burası, yukarıda da adı geçen Mâlik ibn Zâfile'ye ait olup, İslâm birliğinin komutanının büyük annesi de aynı kabileden gelmekteydi. Muhtemelen Resulullah (as) bu kabile ile bir uzlaşma imkânı arıyordu. Hasım kabilelerin tehdit ettiği Amr ibnu'l-As'a, aralarında Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde'nin de bulunduğu 200 kişilik bir takviye gücü gönderildi. Kaynağımız,[640] olayın sonrası hakkında daha fazla bilgi vermemektedir.

560. Birkaç ay sonra, Medine'ye Gassanlıların yeni savaş hazırlıklarına giriştikleri yolunda endişe verici haberler geldi. Önceki yıldan beri birçok şey değişmişti: Mekke ve Taif'in yanı sıra, Basra körfezi kıyıları

gibi oldukça uzak bölgeler bile, bu süre içinde İslâm'ın müttefikleri haline gelmişti. Resulullah (as)'ın Mu'te'ye 3.000 asker göndermesine karşılık, bu kez 30.000 kişi eşliğinde orduya bizzat kumanda ettiği görülür. Kavurucu bir yaz sıcağı ortasında, ordu Kuzey'e doğru yöneldi. Savaşmak niyetinde değildi, ancak beklenmedik her türlü duruma karşı da hazırlıklıydı. Nihayet, Balî ve Kudâ'a'lı diğer kabilelerin topraklarının tam ortasında bulunan Tebûk'de konakladı. Burada yapılan hazırlıklarla ilgili bazı ayrıntılar aşağıda verilmiştir.

561. O zamana dek gittiği yeri gizli tutma alışkanlığına son veren Resulullah (as), bu kez hedefini açıkça ilan etti. Amacı, bedeviler üzerinde psikolojik bir etki uyandırmaktı: "Muhammed, Bizans İmparatoru ile savaşmaya gidiyordu!" Bazı Medineliler bu "çılgınca" girişime katılmak istemediler; bunlar "münafık" ilan edildi. Kimi büyük toprak sahipleri, hasat mevsimini bahane ederek yola çıkmakta geciktiler; dönüşte Muhammed (as) kendilerini cezalandırdı, kimse onlarla konuşmayacaktı. Birkaç hafta sonra Resulullah (as) onları bağışladı ve yasağı kaldırdı (Bunlardan biri de Ka'b ibn Malik'tir.[641] Gassan kıralı ona, Resulullah (as)'a ihanet edip Suriye'ye gelmesi için bir davet mektubu göndermişti). Gıfâr kabilesinden birkaç gönüllünün biniti yoktu. Resulullah (as) de onlara bu imkânı sağlayamadı. Büyük bir üzüntüye kapılan bu insanlar ağlaşmaya başladılar. Onların bu samimiyeti orada hazır bulunanları da duygulandırdı ve bir yerlerden kendilerine gerekli ulaşım imkânları sağlandı. O günden itibaren bu kabileye Benû'l-Bekkâ (ağlaşanlar kabilesi) adı verildi. Daha sonra üçüncü halife olarak seçilen Osman, ordunun üçte birinin, yani onbin kişinin askerî teçhizatını tek başına temin etmiş, ayrıca bin dinar nakit bağışında bulunmuştu.[642] Muhammed (as) onun bu davranışına

gerçekten çok sevinmişti. Ömer de yüklü bir yardımda bulunmuş ve Resulullah (as)'ın kendisine ne gibi bir yardımda bulunduğunu sorması üzerine: "Dünyada sahip olduğum bütün servetin yarısını" diye cevap vermişti. Ebû Bekir ise sadece dört bin dirhem getirebilmiş, ancak, evine sadece Allah'ın ve onun elçisinin sevgisini bıraktığını söylediği zaman, onun bu davranışı diğerlerinden daha fazla heyecana neden olmuştu. Yapılan bu gönüllü yardımlardan başka, Resulullah (as), Arabistan'ın dört bucağında görevlendirdiği vali ve memurlarından, elleri altındaki devlet hazinesinde kalmış olan her şeyi göndermelerini talep etti. Basra körfezi bölgesinden gelen yardımlarla ilgili olarak, elimizde çok sayıda resmî belge vardır.[643] Zenginlerden de zekât vergilerini zamanından önce ödemeleri istenmiştir (bk. Ebû Ya'lâ, İbn Hâcer'den naklen, *Metâlib*, No: 827).

562. Seyir halindeki ordunun başına gelen ilginç olaylara da işaret eden kaynaklar, develerin yola ve sıcağa dayanamayıp telef olduklarını, bir rüzgâr hortumunun askerlerden birini göğe çekip Tay kabilesinin yaşadığı bölgedeki dağlardan biri üzerine fırlattığını, çok nazik bir anda suyun tamamen tükenip, Resulullah (as)'ın dua etmesinden sonra yağmurun yağdığını vs. belirtirler. Hatta bu kaynaklarda, Muhammed (as)'e bir suikast düzenlendiğinden de bahsedilir. Müslim (2/77), Ebû Dâvûd (1/60), Tirmizî (22/29) vb. kaynaklara göre Resulullah (as), bu yolculuk sırasında, askerî üniformayı çağrıştıracak şekilde kolları dar, Bizans işi bir kaftan (*Cübbe Rûmiyye*) giymişti. Burada İbn el-Cevzî'nin *Vefâ*'sında (s. 564) nakledilen bir olayı hatırlayalım: "Resulullah (as)'ın baldızı Esmâ, bize düğmeleri dîbac ipeğinden bir kaftan gösterip şöyle ekledi: "Resulullah (as) düşmanı bunun içinde karşıladı." Samhudî (2. bs, 1029), Resulullah (as)'ın, Tebûk ile Medine arasında 16'ya yakın

mescit inşa ettirdiğini söyler. Muhtemelen, bunlardan her biri, bir günlük yolculuk sonunda dinlenmek için uğranılan ve içinde sadece namaz kılınan üstü kapalı basit odalardan ibaret yerlerdi.

563. Muhammed (as), Tebuk'e geldiğinde, Herakliyus'a tekrar bir mektup göndererek kendisinden İslâm'ı kabul etmesini istemiş, ve hiç olmazsa tebeasının Müslüman olmasına karşı çıkmamasını ve onları cezalandırmamasını istemişti. Bu mektubun metni aşağıda sunulmuştur:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den, *Rûm*ların Efendisine:

Seni İslâm'a girmeye davet ediyorum. Eğer İslâm'a girersen, Müslümanların sahip olduğu haklara sahip olur, onların görev ve sorumluluklarıyla bağlı olursun. Ama İslâm'a girmeyi kabul etmezsen *cizye* ödersin. Gerçekten de Çok Yüce (Aziz) olan Allah şöyle diyor: "Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşınız"(*Tevbe: 9/29*) Aksi halde, İslâm'a girmeleri ya da cizye ödemeleri konusunda kendi tebaan ile İslâm arasına girme!"[644]

564. Öyle görünüyor ki İmparator o günlerde İslâm hükümetini yatıştırmaya çalışıyordu. Zira Muhammed (as)'e hediye olarak bir miktar altın para göndermişti. Ancak burada kesinlikle öldürülen Müslüman elçi için bir kan bedeli ya da tazminat, ya da Resulullah (as)'ın somut önerilerine bir cevap söz konusu değildi. Dolayısıyla, Resulullah (as)'ın bu paraları diplomatik bir hediye olarak değil de bir savaş ganimeti olarak görmesi bizi şaşırtmamalıdır. O, bu paraları derhal askerler arasında dağıttı.[645] İbn Hanbel de,[646] Tenûhî Arapları arasından seçilerek Tebuk'e gönderilen Bizans elçisiyle ilgili bir olay nakleder. Kaynağın ifadesine göre elçi, görevini yerine getirirken çok tutarsız

sözler sarfetmiştir. Bu durumda, onun anlattıklarına fazla bir değer vermemek gerekir.

565. Resulullah (as), Tebuk'teki ordugâhtan, dört bir yana askerî birlikler sevketti. Bunun sonucu olarak, çeşitli bölgelerden heyetlerin aceleyle gelip, kendisine tâbi olacaklarını açıkladıklarını görüyoruz. Bu heyetler Doğu'da Dûmetu'l-Cendel'den, Batı'da Maknâ'dan, Eyle limanından, Cerbe'den ve Filistin'de Maân'ın biraz ötesinde bulunan Ezrûh'tan gelmişlerdi. İleriki bölümlerde Dûmetu'l-Cendel'den ve Maknâ'lı Yahudilerden tekrar bahsedeceğiz.

566. Akabe körfezi üzerinde bulunan Eyle limanı stratejik ve ekonomik bakımdan önemini her zaman koruya gelmişti. Eyle piskoposu Pierre'in İznik Konsili'nde yer alması, burasının dini bakımdan taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Müslüman bir askerî birlik buraya gelerek Resulullah (as)'ın mektubunu herhalde Arap asıllı bir piskopos olan, Mar Yuhanna adında bir din adamına teslim etti. Bu mektupta ya dinî bakımdan (İslâm'ı kabul etme) ya da siyasî bakımdan (cizye) bir bağımlılığın kabul edilmesi isteniyor, aksi takdirde aşağıdaki hususların göze alınması gerektiği vurgulanıyordu:

"Şayet kendilerine tatmin edici bir cevap vermeden elçilerimi geri çevirecek olursan, bunu bir savaş nedeni sayarım. O zaman çocukları esir alıp, yetişkinleri öldürtürüm. Zira ben doğrusu Allah'ın elçisiyim. Allah'a ve O'nun kitaplarına, Resullerine, Meryem oğlu İsa Mesih'in Allah'ın Kelimesi ve O'nun Elçisi olduğuna inanırım. Öyleyse başınıza bir kötülük ve bela gelmeden dediklerimi yapın."[647]

Muhammed (as)'ın bu konuda açıkça Tevrat'taki *Tesniye* bölümüne (XX, 13-14) gönderme yaparak, Peygamberlerin iman düşmanlarına karşı benimsedikleri tutumdan, yani benzer durumlarda çocukların esir edilip

yetişkinlerin kılıçtan geçirilmesi uygulamasından söz etmesi oldukça dikkat çekicidir. Muhammed (as) mektubunda, itaat etmeleri halinde, dışarıdan gelebilecek her türlü haraç ve vergiden muaf tutulacaklarını da kendilerine vaat ediyordu. Mar Yuhanna Tebuk'e gelmeyi kabul edip, orada bir anlaşma imzaladı.[648] Buna göre, İslâm Hükümeti, Eyle halkına ait ticaret kervanlarına ve gemilerine, onlarla birlikte bulunanlara bir vergi muafiyeti tanınmasını, gitmek istedikleri yer neresi olursa olsun yollarının kesilmemesini hükme bağlıyordu. Adam öldürme fiili ile ilgili yasa maddesi de belli bir çerçeveye oturtulmuştu. Piskopos, yıllık cizye olarak Eyle halkı adına 300 dinar altın ödemeyi kabul etti -ki buradan, şehirde 300 yetişkin nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır.[649] Bu arada Resulullah (as), Eyle temsilcisine, bu ziyaretin anısına bir şeref kaftanı hediye etmiştir. Bu kaftan, Resulullah (as)'dan gelen kıymetli bir hatıra olarak Abbasîler tarafından satın alınıncaya dek, bir yüzyılı aşkın zaman boyunca Eylelilerin elinde kalmıştır.[650]

567. Resulullah (as)'ın huzuruna girerken Yuhanna'nın yanında temsilcilerinin de yer aldığını belirten kaynaklardan, Cerbe ve Azruh'un muhtemelen Eyle piskoposuna bağlı iki ayrı köy olduğunu öğreniyoruz.[651] Coğrafyacılar, Azruh'un, Filistin'de, Ma'an'ın biraz ötesinde bir yer olduğunu söylerler. Bu durum bize, Tebuk seferinden sonra İslâm etkisinin ne kadar geniş bir bölgeye yayılmış olduğunu gösterir. Muhammed (as)'ın bu iki köy ile yaptığı anlaşmalarda,[652] her birinin yılda 100 dinar ödemesi öngörülüyordu.

568. Resulullah (as)'ın Yuhanna'ya verdiği ültimatomda, üzerinde durulması gereken bir husus vardır: Mektubun sonunda "Maknâ'da oturanları kendi arazilerine gönderiniz" şeklinde bir cümle yer alıyordu. Acaba bu, nüfusunun tamamı Hıristiyan olan Eyle halkının, Akabe

körfezi üzerinde daha güneyde bir yerlerde kurulmuş olan Maknâ arazisini işgal edip, buranın Yahudi nüfusunu Herakliyus'un emriyle sınır dışı ettikleri, sürgündeki Maknâlıların ise, ültimatomun geri çekilmesini sağlayacak biçimde İslâm himayesine girmeyi başardıkları anlamına mı geliyordu? Hatırlanacağı gibi, İranlıların istilasını hoş karşılamakla suçlanan Yahudiler, Suriye-Filistin bölgesindeki Bizanslılar tarafından çok hunharca işkencelere maruz bırakılmışlardı.[653]

569. Yine İslâm Ordusu Tebuk'te iken, Sa'd Huzeym kabilesi İslâm Devleti'ne katılmış ve belki de Müslümanların askerî desteğiyle, Resulullah (as) henüz bölgeyi terk etmeden düşmanlarına galip gelmişti.[654]

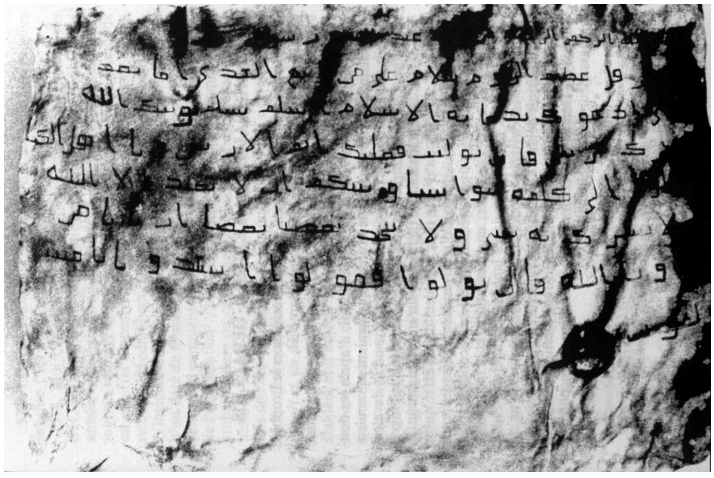
570. Tebuk'te birkaç hafta kaldıktan sonra, Resulullah (as) Medine'ye döndü. Bizans hükümetinin, tıpkı himayesi altında bulunan Ukayzirlerin elindeki Dûmetu'l-Cendel gibi, Ayle ve Azruh şehirlerinin de hiçbir şey yapmaksızın elinden çıkıp gitmesine niçin izin verdiğini anlamak mümkün değildir.

571. Makrızî'nin anlattığına göre,[655] Tebuk'te Resulullah (as)'a bir İran yemeği olarak Medine'de kimsenin bilmediği bir tür peynir ikram edilmiş, o da bunu çok lezzetli bulduğunu söylemiştir. Ancak o zamanlar bunun nasıl hazırlandığını bilmiyoruz.

572. Tebuk seferi H. 9 yılının Receb ayında yapılmıştır. Daha sonraki aylarda ise filizlenen İslâm dini ile genç İslâm Devleti daha da güçlenip sağlamlaşmıştır: Özellikle Yemen bölgesine ait onlarca kabile, Medine'ye gelip İslâm'a girdiklerini açıklamışlardır. Ancak, Müslüman elçinin Gassan toprakları üzerinde katledilmesi ebediyen cezasız kaldı. İşin daha da ciddi olan yanı ise, İmparator'un Amman valisi olan Cüzam kabilesinden Ferva'yı, sadece İslâm'ı kabul ettiği için çarmıha gerdirmiş

olmasıydı.[656] Birkaç ay sonra Resulullah (as), Mute bölgesine yeni bir askerî sefer düzenlemeye karar verdi. Bu ordunun komutasını da, ilk Mute savaşında şehit olan Zeyd'in oğlu Usâme'ye verdi. Ebû Bekir ve Ömer de bu askerî birlikte yer aldılar. Azatlı bir köle olan Usame'nin komutanlığa atanması bazı fısıltılara yol açtıysa da, Resulullah (as), İslâm'ın sadece kişisel liyakatlere önem verdiğini açıklayarak bunların önüne geçti. Resulullah (as) son nefesini verdiğinde İslâm ordusu henüz Medine'den ayrılmamıştı. Onun halifesi olarak iktidarı ele alan Ebû Bekir, derhal orduyu yola çıkardı. Bu seferde Ubnâ (yahut Ebil) bölgesi yağmalanıp ateşe verildi ve 70 gün sonra geri dönüldü. Ancak bunlar Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki İslâm fetih hareketlerinin başlangıcı niteliğinde olaylar olsalar da, konumuzun dışında kalmaktadır.

573. Böylece İslâm'ın Bizans imparatorluğu ile ilişkilerinin tamamen barış ortamı içerisinde, hatta sempatik bir ortamda başladığı (bk. Rûm Suresi) ve bu arada Müslüman bir elçinin Bizans topraklarında öldürülmesinin İslâm ile Hıristiyanlık arasında gelişmesi beklenen ilişkilerde çok ciddi sonuçlar doğurduğu ve bunun etkisinin sonraki 14 yüzyıl boyunca süregeldiği görülmektedir.

Resulullah'ın Bizans İmparatoru Heraklius'a Gönderdiği Mektup

Herakliyus'a Gönderilen Mektubun Aslı

574. Resulullah (as)'ın H. 6 yılında Herakliyus'a hangi koşullarda mektup yazdığını görmüştük.

575. Doğubilimciler arasında Goldziher,[657] İslâm kaynaklarının bu konuyla ilgili anlattıklarında hiçbir tuhaflık bulmadığını söyler.

576. Buhl[658] ise bunu efsanevî bulduğunu söyler. Zira İslâm kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Muhammed (as)'ın elçileri, İsa'nın havarileri örneğinde olduğu gibi mucizevi olarak, görevlendirildikleri ülkelerin dilini konuşabilme yeteneğine sahiptiler. Ancak, Danimarkalı bu yazar, belki de İbn Sa'd'de rastladığı[659] eksik bir metine dayandığı için böyle yanlış bir kanıya varmıştır. Tam metinde[660] ise gerçekten bir gün çevresindeki sahabelerin, Resulullah (as)'a yabancı hükümdarlara elçiler göndermeyi önerdikleri, kendisinin ise basiretli bir insan olarak, onlara önce İsa'nın havarilerinin başından geçenleri, onların tereddütlerini ve mucizevî bir biçimde yabancı dilleri öğrenmiş olduklarını anlattığından bahsedilir.[661] Daha sonra Resulullah (as) elçilerini seçmiş ve her ülke için orayı daha önceden ziyaret etmiş, o yöreyi bilen birini tercih etmiştir. Kelb kabilesinden Dihye, mektubu Busrâ (Filistin) valisine götürmekle görevlendirilmişti. Ama bir rastlantı sonucu o sırada Kudüs'te bulunan Herakliyus, bu elçi ile bizzat buluşma imkânı bulmuştur.

577. Caetani'nin[662] ortaya koyduğu itirazlar daha bilimsel bir görüntüye sahiptir. Şöyle ki:

578. a) “Kaynaklar, elçinin H. 6 yılı sonlarına doğru gönderildiğini belirtirler; yine onlara göre bu elçi, aynı yılın ortalarında dönüş yolunda iken Arap kabilelerince soyulmuştur. Burada açıkça bir tarih uyuşmazlığı vardır.” Kaynakların tamamı, elçilerin gönderilmesi olayının Hudeybiye dönüşünde (H. 6 yılının Zu’l-hicce’si ya da H. 7 yılının Muharrem ayı) gerçekleştiğinde mutabıktır. Dihye’nin eşyalarının yağmalanmasının ve misilleme olayının H. 6 yılının 6. ayında olduğunu söyleyen sadece Vakıdî’dir.[663] Onun bu yanlışı nasıl yaptığı anlaşılıyor: Kendisi, bu tarihlendirmeyi yaparken, Mekke ve dolayısıyla Arap takviminde Hac mevsimi nedeniyle uygulanan ve H. 6 yılında iki aylık bir farkın ortaya çıkmasına neden olan Nesî’i dikkate almamıştır.[664] Ayrıca yazar, olayları kimi kez Müslümanların ilk kez Mekke’den Medine’ye hicretine dayandırarak, çoğu kez de bizzat Resulullah (as)’ın hicret tarihini esas alarak tarihlendirmektedir ki bu da üç ila dört aylık bir zaman farkına yol açmaktadır: İşte böylece her iki hicret olayını birbirinden ayırt etmeme gibi küçük bir dikkat hatasından ortaya çıkan “olayların tarihini ileri atarak” tarihlendirme, daha önce Zeynî Dahlân ve diğerlerince de ortaya konulduğu gibi, bu yanlış tarihlendirmeyi açıklar niteliktedir. Olay başka kaynaklarca da bilinmektedir ve bunlardan sadece birinde görülen bir tarih hatası, konu ile ilgili tüm anlatımların reddedilmesi için haklı bir neden olmasa gerekir. Kaynakta geçen “dönüş yolu üzerinde” ifadesine gelince, İbn İshâk,[665] ayrıntıya girmeksizin bunu “Cuzâm kabilesinden bazı kimseler”e dayandırmaktadır. Olayı anlatan kimse, elçinin gidiş yolu üzerinde mi, yoksa dönüş yolu üzerinde mi olduğunu bilemiyor olabilir. Aynı şekilde bu kişi, olayı naklederken, “yurîdu Kaysar (يريد قيصر) (İmparatora doğru giderken)” şeklindeki yazıyı “min indi Kaysar (من

عند قيصر) (İmparatorun yanından gelirken)” diye okumuş olabilir, ki el yazmalarında her ikisi de güçlükle okunmaktadır. Biz ikinci varsayımı tercih ediyoruz. Zira hangi biçimi olursa olsun basılı metin bize bir fikir vermemektedir: “*min ind kaysar sâhib er-Rûm hîn ba’ashâ Resulullah (slm) ileyhi*” (Romalıların başkanı İmparatorun huzurundan, Resulullah’ın gönderdiği elçi dönerken). “İmparator’a doğru giderken” şeklinde bir okuyuş, metnin bağlamına daha uygun düşmektedir. Arapça metindeki “*min ‘ind*” ifadesi, tam bir satır yukarıda yer almaktadır ki, bu da yazıyı çoğaltan kişinin (müstensihin) yanıldığını göstermektedir. Dikkat çeken bir başka ayrıntı da, İbn İshâk’a göre,[666] Dihye’nin eşyalarının yağmalanmasıdır. Oysa, tarihî romancı niteliği taşıyan Vâkıdî,[667] rivayetteki bu eşyaları “İmparator’un hediyesi” olarak değiştirmiştir. Ne olursa olsun, bütün kaynaklar, o bölgede İslâm’ı kabul eden kabilelerin Dihye’nin yardımına koştuğunu ve ona ait eşyaları bulup ele geçirdiklerini, elçinin de öfkeli ve kızgın bir biçimde Medine’ye döndüğünü naklederler. Bunun üzerine Resulullah (as), bu kabileleri cezalandırmak için Zeyd ibn Hârise komutasında bir askerî birliği yola çıkarmıştır. Vâkıdî’ye göre,[668] Dihye de, muhtemelen eşyalarını teşhis etmek için bu sefere katılmıştır. Yağmanın yapıldığı yer olan Hismâ, Medine’ye sekiz günlük mesafede yer almaktadır.[669] Ancak bölge halkının Resulullah (as) nezdinde gönderdiği ve kendisinden, Zeyd’inki de dahil, bir misillemede bulunulmamasını ricaya gelen heyet, bu mesafeyi üç günde kat etmiştir.[670] O zaman Resulullah (as), işi halletmesi için buraya damadı Ali’yi göndermiştir. Resulullah (as) Hayber kuşatması için, İbn İshâk’a[671] göre H. 7 yılının ilk ayı olan Muharrem sonlarına doğru, Vâkıdî’nin[672] verdiği bilgiye göre ise Cumâde’l-ûlâ (beşinci ay)da yola çıkmıştır. Her iki durumda da, Zeyd

ve Ali’nin, Resulullah (as) büyük Hayber seferine çıkmadan önce, Hismâ’dan Medine’ye dönmelerine yetecek kadar zaman kalıyordu ki, bu sefere gerçekten Ali ve Dihye,[673] her ikisi de katılmışlardır. Dihye’nin, elçilik görevini tamamladıktan sonra Hayber’den Suriye’ye geçmiş olması daha makul görünmektedir.

579. b) “Dihye İmparator’a Kutsal Haç töreni dönüşünde Kudüs’te rastlamıştı. Bu tören, Müslüman tarihçilerin öne sürdüğü gibi H. 7 başlarında değil de, 629 yılının başlarında (H. 7 sonları) yapılmıştır.” Ancak bu itirazın bir değeri yoktur; zira Müslüman tarihçiler buluşmanın tarihini değil, sadece elçinin hareket ettiği tarihi belirtmektedirler. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Dihye’nin de bizzat katıldığı Hayber Seferi, en erken H. 7 yılının birinci ayı sonlarına doğru (Vâkıdî’ye göre ise Cumâde’l-ûlâ’de) vuku bulmuştu. Dihye daha sonra Resulullah (as)’ın mektubunu bölge valisine teslim etmek üzere Busrâ’ya gitmek zorunda kalmıştır. İşte bu vali,[674] o sırada Emèse’de bulunan ve dini amaçlarla Kudüs’e doğru yola çıkmış bulunan İmparator’a mektubu ulaştırmıştır. Fransız Büyük Ansiklopedisi’ne göre “her zaman kesin bilgi vermeyen, eleştirel anlayıştan uzak ve gerekli tarafsızlıktan yoksun bir tarihçi olan” Théophane’a (750-817) göre,[675] İmparator Kudüs’e (*Aelia* Capitolina) 628 baharında (H. 7. yıl sonları) girmiştir. İmparatoriçe İrena’nın özel sekreteri Nicéphore’a (758-829) göre,[676] İmparator 628 yılı Eylül ayında, ikinci *Indiction*’da, yani şu meşhur H. 7 yılının Cumâde’l-ûlâ’sında Kudüs’e girmiştir. Kilise tarihi yazarları İmparator’un 14 Eylül’de kutlanan “Haç Kutsama” bayramına katıldığını doğrularlar. Bu olay ister 628 Eylülünde isterse 629 yılı baharında olsun, Müslüman elçi için bir sakıncası yoktur. Zira o zamanki kervancılar hemen bugünden yarına dönemezlerdi. Dolayısıyla,

elçi, Busrâ valisinden, İmparator'un Kudüs'e gelmesi kesin olduğu için, kendisini beklemesini rica etmiş olmalıdır (bk. § 607-608) .

580. c) "Olay tamamen İbn Hişâm'ın uydurmasıdır, zira elçilerin gönderilmesiyle ilgili anlatımda üstadı İbn İshâk'ın adı geçmemektedir." Ancak İbn Hişâm'ın metni daha dikkatli okunduğunda,[677] paragrafın başında İbn İshâk'ın adını belirtmese de, aynı paragrafın içinde ona iki kez göndermede bulunduğu görülür. Ayrıca İbn Hişâm, Bahreyn'e ve Yemâme'nin birlikte tahtta oturan iki hükümdarına gönderilen elçileri kendi kişisel araştırmaları sayesinde tanıdığını açıklamaktadır. Buradan, diğer elçilerle ilgili bilgilerin İbn İshâk tarafından nakledildiği sonucu çıkıyor ki İbn Hişâm, sadece bunları elden geçirip özetlemiştir. Taberî, Beyhakî, Kalkaşandî gibi diğer kaynaklar,[678] söz konusu mektupların metnini İbn İshâk'a dayanarak naklederler.

581. d) "Bu anlatım sadece İbn Abbas tarafından nakledilmektedir." Sonuçları itibarıyla pek önem taşımasa da, Caetani'nin bu itirazı, bir İtalyan soylusu olan kendisiyle işbirliği yapan kişilerin eksik kalmış araştırmalarından kaynaklanmaktadır. Zira aynı anlatım, Resulullah (as)'ın özel hizmetçisi Enes ibn Mâlik,[679] özel katibi Hâlid ibn Sa'îd,[680] söz konusu elçi ve olayın kahramanı Dihye[681] ve yağma olayının vuku bulduğu bölgedeki Cüzamlılar[682] vs. gibi daha birçok kaynaktan rivayet edilmiştir.

582. Bu olası itirazlara cevap verdikten sonra, İslâm kaynaklarınca nakledilen bu rivayetin doğruluğu lehinde bir takım olumlu kanıtları da gösterebiliriz.

583. a) O sırada Araplar arasında olup bitenlerin aksine, dönemin Bizanslı tarihçileri, Resulullah (as)'ın hayatta olduğu yıllara rastlayan dönemle ilgili olarak yaklaşık bir yüzyıllık hesap hatası yaparlar. Sonraki Grek

tarihçilerinin Resulullah (as)'ın mektubundan hiç söz etmemelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Araplar arasından çıkan yeni dine, yani İslâm'a davet eden bir mektup için bu, beklenen bir şeydir. Ayrıca, söz konusu mektubun, doğrudan doğruya Herakliyus nezdinde bir elçi aracılığıyla değil de Bizans'a bağlı bir vali tarafından gelişi gibi bazı siyasal olaylar nedeniyle bu dine karşı bir soğukluk meydana gelmiş ve Hıristiyan Greklerce önemsenmeye değer bir şey olarak görülmemiştir. Aksine, İslâm Ordusunun Bizans kuvvetleri karşısında Mute'de uğradığı başarısızlık, Grek tarihçisi Théodore'un eserinde sevinçli bir üslupla nakledilir. Ancak bu suskunluk tüm Grek kaynaklarını kapsamaz. Bugün elimizde bulunmayan kaynaklardan yararlanan Zonaras, Resulullah (as) ile Herakliyus arasında cereyan eden bir takım ilişkilerden bahsederken şu ifadeyi kullanır:

"İmparator İran'dan muzaffer bir şekilde dönerken, Muhammed kendisini karşıladı. Yesrib'den dışarı çıkarak hükümdarla buluştu ve iskân etmek istediği bölgeyi ondan aldı."[683]

Zonaras'ı ya da onun dayandığı kaynakları olayları çarpıtmaya iten kin ve nefretin asıl nedeni böylece pekala ortaya çıkmış olmaktadır. Ancak, onun anlattığı şeylerin temelinde bazı tarihsel gerçekliklerin yattığı da göz ardı edilmemelidir.

584. b) Her zaman doğru ve makul bilgiler veren Buhârî de dahil bütün klasik İslâm tarihçileri, Herakliyus'a bu mektubun gönderildiğinden söz ederler.

585. c) Bu anlatımda gerçek dışı ve imkânsız gözüken bir şey yoktur. Rum Suresi'nde de işaret edildiği gibi, Muhammed (as) Herakliyus'u çok iyi tanıyor ve onun İranlılarla giriştiği savaşları dikkatle izliyordu. Mektubun içeriği o dönemin tarihiyle tam olarak uyuşmaktadır.

Muhammed (as), İsa tarafından yabancı ülkelere havarilerin gönderildiğini de biliyordu. Öyleyse niçin kendisinden önceki bir peygamberin davranış ve sünnetini tekrarlamayacaktı ki?

586. d) Asıl nüshanın varlığıyla ilgili bilgiler görgü tanıkları aracılığıyla bize kadar ulaşmaktadır. Suheylî (ö. 1185), bu mektubun aslını Castilya kıralı VII. Alphonse'un sarayında gördüğünü söyler.[684] Bir asır sonra Aynî,[685] Mısırlı Memluk hükümdarı tarafından İspanya'ya gönderilen bir elçinin tanıklığına dayanarak, bu mektuptan bahsetmiştir. 1211 yılında Muvahhid hükümdarı Nâsır ibn Ya'kûb ve beraberindeki heyet, kendisine şefaat dilenmek üzere gelen Castilya kıralının getirmiş olduğu bu kıymetli belgeyi bizzat görmüşlerdir.[686] Mısır Saray Başkâtibi İbn Fazlullah el-Umârî[687] (ö. 1347) de, İspanyol elçisinin, bu mektubu İspanya kıralının sürekli yanında bulundurduğunu ve esasen bu kıralın Herakliyus'un soyundan gelme biri olduğunu kendisine söylediğini yazar.

587/1. Bu durumda, böyle bir belgenin Hıristiyan İspanya'da var olduğuna şüphe yoktur. Ancak bunun gerçek mi, yoksa Hıristiyan olan Doğu ülkelerindeki daha niceleri gibi sahte mi olduğunu bilemiyoruz. Aralarında Abdu'l-Hay el-Kettânî'nin[688] de bulunduğu Mağripli tarihçiler, belgenin halen mevcut olduğu ve hatta Paris'te bulunduğu kanısındadırlar. Bu belgenin Constantinople'deki (İstanbul) Bizans Devlet arşivlerinden İspanya'ya gidişini, Herakliyus hanedanının düşüşüyle açıklamak mümkündür. İspanya'dan Fransa'ya gidişi ise İspanya'nın Napolyon tarafından işgali ile alakalı olsa gerektir. Günümüzde gerek İspanyol gerekse Fransız yüksek görevlileri, kendi devlet arşivlerinde böyle bir belgenin varlığı hususunda bir bilgileri olmadığını beyan etmektedirler.[689]

587/2. Elinizdeki bu eserin ilk baskısından (1959) sonra, söz konusu mektubun aslı yeniden ortaya çıkmıştır. Londra British Museum uzmanlarına göre, mektubun üzerine yazıldığı parşömen, Resulullah (as)'ın yaşadığı döneme ait olacak kadar eskidir. Tunus'ta çıkan *el-Amel* gazetesi (No 5807, 5 Mayıs 1974 / Rebi'us-Sânî 1394), bu konuda sekiz sütun üzerine bilgi vermiş ve orijinal mektubun bir tıpkıbasımını yayınlamıştır. Belgede, daha önce 521 ve aşağıda da 623/b, 650/c nolu paragraflarda ele aldığımız gibi, meşhur ortada yazılan hâ (ـهـ) harfinin, 2. satırda (الهدى) ve 7. satırda (اشهدوا) de olduğu gibi T şeklinde yazıldığı görülmektedir. Arabistan'ın güney doğusundaki Abu Dabi devleti, bu çok değerli belgeyi, Ürdün'ü terk edip İsviçre'ye yerleşen sahibine yüklü bir tazminat ödeyerek ele geçirmiştir. Abu Dabi Devleti Kültür İşleri danışmanı, kıymetli bilim adamı Dr. İzzeddin İbrâhim, çeşitli çevrelerde bu belgeyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Abu Dabi Devlet Başkanının huzurunda verdiği konferansın özeti, aynı ülkede yayınlanan *el-İttihad* dergisinde de yayınlanmıştır (8 Mayıs 1974). Makalenin sondan bir önceki paragrafının çevirisini aşağıda vermeyi uygun bulduk:

"Modern bilirkişi raporu:

a) Yapılan mikroskobik incelemede, (Peygamber'in Herakliyus'a yazdığı mektup üzerindeki) tabaklama işlemi oldukça ilkel usullerle yapılmış olup, British Museum'da bulunan H. 2. yüzyıldan kalma elyazması Kur'an ve diğer belgelerde görülen tabaklama işlemine göre daha az gelişmişlik arz etmektedir. İnceleme sırasında belge üzerinde yeşil renkli iplik kalıntılarına rastlanmıştır. Bunun sebebi, muhtemelen Kıral Alphonse'un ve günümüzde belgeyi elinde bulunduran kişilerin onu yeşil ipek bir bez parçası içerisinde saklamış olmalarıdır.

b) Mor-ötesi ışınlarla yapılan incelemede, mürekkebin eskiliği ve deriye iyice işlediği; ayrıca deri üzerine daha önce başka herhangi bir yazı yazılmadığı ve ilk kez bu mektup satırlarının yazıldığı kanıtlanmıştır.

c) Mürekkebin kimyasal analizi: (Belge üzerindeki) mürekkep analiz edilememekle birlikte, kuvvetli çözeltiler içeren bir mürekkep özelliğine sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Belgedeki yazının sürekli taze ve parlak olması, yazım sırasında "iron tannate" (sepileme demir) kullanılmasıyla açıklanabilir. Bilindiği gibi, H. 2. yüzyılda kullanılan mürekkepler kömürden (karbon) imal ediliyordu.

d) Leeds Üniversitesi'nde Dr. Reed tarafından yapılan laboratuvar incelemelerinde, adı geçen bilim adamı, belgenin bin yıldan daha az yaşlı olmadığı sonucuna vararak, aynen şöyle demektedir: "Deri üzerindeki yazının incelenmesinden, belgenin genellikle doğru (güvenilir nitelikte) olduğu görülmüştür."

Dr. İzzeddin İbrâhim Beyefendiye teşekkürlerimizi sunuyoruz. Kendisi gibi bizler de, Resulullah (as)'dan günümüze kadar ulaşan diğer orijinal mektupların da modern imkânlardan yararlanarak benzer bir bilirkişi denetiminden geçirilmesini temenni ediyoruz.

Not: Öyle anlaşılıyor ki Ürdün Kıralı Hüseyin, bu konuyla ilgili çalışmalardan haberdar olunca duruma müdahale etmiştir. Paris'teki Ürdün Elçisinin ifadesine göre, bu değerli belge halen (1977) Amman'da bulunmakta olup, bu şehirde yapımı devam eden Hâşimiye Ulu Camii tamamlandıktan sonra buraya nakledilecektir.

İran'la İlişkiler

588. İran İmparatorluğu'nun komşularıyla ilişkileri her zaman için önemini korumuştur. Bir yandan Farslar Arabistan'ın Kuzey, Doğu ve Güney bölgelerini işgal edip kendi sömürgeleri haline getirirken, öte yandan Arap kabileleri de İran topraklarının en ücra köşelerine kadar nüfuz edip, buralarda çok eski dönemlerden itibaren nüfusun önemli bir kesimini oluşturmuşlardır. Eski bir Çince kelime olan "Tâ-şî" (Arap anlamına gelir ve aynı anlamda Farsça'daki Tâzî kelimesinden türemiştir), bize bu bölgeye çok eskiden bir göç yaşandığını anımsatmaktadır. Güney Arabistan'da bir kabile olan Tay'ın aslı bu kelimeye dayanır. Farsça'da, Tâzî "Tay kabilesine mensup olan" anlamına gelir (Rey şehrinde oturanlara Râzî, Merv şehrindekilere Mervezî dendiği gibi). Tay, onca Arap kabilesi içinde bir tek kabileyi temsil ettiği halde, İranlılar Tâzî sözcüğünü Arap ırkının tamamı için kullanıyorlardı; tıpkı "Franklara mensup" anlamındaki "frenk" sözcüğünün eskiden Avrupa'nın neresinde yaşarsa yaşasın bütün Avrupalıları temsil etmesi gibi. Bu Tay kabilesinin bir bölümü Arabistan'ın iç kesimlerinde, yani yarımadanın kuzeyine, Hayber'le Dûmetu'l-Cendel arasındaki bölgeye, en azından Resulullah (as) zamanında yerleşip kalmıştı. Lahm kabilesinin takındığı tutum ise daha tuhaftır. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi bu kabile, Mute savaşında Herakliyus'a paralı asker sağlayan kabileler arasında bulunuyordu. Aynı Lahm kabilesinin bir başka kolu da Arabistan'ın Kuzey-Doğu bölgesine yerleşip, Hire'de (Hz. İbrahim'in yaşadığı Ur şehri ile bugünkü Kûfe

arasında) önemli bir hükümdarlık hanedanı kurmuştu. Bizans ve İranlılar arasında çıkan savaşlar sırasında Lahmîlerin bu çeşitli kolları da kardeş kavgalarına sürüklenmek durumunda kalmışlardır. Durum ne olursa olsun, iki imparatorluk için de aynı sorunlar söz konusuydu: Arabistan'daki komşu göçebe kabilelerin düzenlediği vur-kaç ve yağmalama hareketlerine karşı kendilerini korumak ve aralarındaki sürekli savaşlarda, şayet mümkünse bu kabilelerden devşirilecek insanlarından paralı asker olarak yararlanmak. Daha önce, Décius'un Gassanlılarla ittifak anlaşmasını yenilediğini ve onun haleflerinin de aynı şekilde Duc'umlularla anlaştığını görmüştük. İranlılar ve Irak'taki göçebe Arap kabileleri arasındaki ittifak ilişkileri de aynı tarihlere rastlamaktaydı. İbn Habîb'e göre,[690] Lahmîler Hire'deki krallıklarını M. 110 yılında, ilk Sasanî imparatoru Erdeşir'in M. 208'de tahta çıkışından çok önce kurmuşlardı. Erdeşir iktidara geldiğinde de, çok geçmeden, Dicle nehrinin Basra körfezine döküldüğü yer olan ve o zamanlar anlaşıldığı kadarıyla Uman'dan gelen ve Sasanilerin tahta çıktıkları sırada Fırat'ın Batısındaki Hira'ya yerleşecek olan Arap kabilelerin öncüleri durumundaki Arapların egemenliği altında bulunan küçük Mesen krallığını boyunduruğu altına aldı.[691] Tansar'ın mektubundaki şu sözler Erdeşir'e mal edilir: Bağlılıklarını sunmaya gelerek bize tam bir itaatte bulunacaklarını belirten hiçbir hükümdarın unvanını elinden almayacağız.[692] Muhtemelen Mesen'de uğradıkları bozgun ve aldıkları yardım sözü üzerine, Hireli Lahmîler, İran'la bir bağlılık ittifakı yapmak üzere uzlaşmaya karar verdiler. Mes'ûdî'nin de bize belirttiği gibi,[693] Lahmîlerin özerkliğinin kabulü, İranlılara, ihtiyaç duyulduğunda kendilerine meşru bir yardım imkânı ve İran için de bir tampon devlet kurma imkânı sağlayacak bir yarar sağlamıştır. Arabistan'da yetişen

hayvanların (örneğin atların) bile bağlılıkları dillere destandır. Bu durumda, Lahmî hanedanının yüzyıllar boyunca İranlı efendilerine karşı gösterdikleri sarsılmaz sadakatle dikkati çekmelerine şaşmamalıyız. Tarihe baktığımızda, bir Lahmî hükümdarının, İranlılar savaşta tamamen yenildikten sonra bile Greklere karşı savaştığını ve İran topraklarını Bizans işgalinden kurtardığını görürüz. Yine dünya tarihinde belki de bir başka benzeri olmayan şu olayı hatırlatalım: İran İmparatoru şehzadelerinden birini doğumundan hemen sonra, müstakbel imparator olarak yetiştirmesi için himayesi altındaki Hire kralının yanına göndermişti. Gerçekten de daha sonra Behram Gûr adlı bu şehzade, gerek bedensel gerekse ruhsal nitelikleriyle imparatorluk başkentinde yetişmiş diğer bütün şehzadelere üstünlüğüyle dikkati çekmiştir. Behram, Hire'de geçirdiği günlerde, Lahmî kralı Nu'mân'ın yaptırdığı ünlü Havarnak sarayında kalmıştı. İmparatorun 421 yılında ölümü üzerine birçok prens tahta çıkma iddiasında bulundu. Ancak Behram başkente girerek, kendisine eşlik eden kudretli Arap ordusunun da yardımıyla, tahtın gerçek sahibinin kendisi olduğunu kabul ettirdi. Bu etkili desteğin yanı sıra, yeni hükümdarın Arap diline olan mükemmel hakimiyeti, İran ile Hire krallıkları arasında dostane ilişkilerin sağlamlaştırılmasında önemli bir rol oynadı. Bugün birçok müzeyi dolduran Sasani dönemine ait sanat eserleri arasında, Behrâm'ın Bedevî giysileri içinde ve bir deveye binmiş olarak gösterildiği parçalara rastlanması bizi şaşırtmamalıdır.[694]

589. Hire krallığının Arabistan'ın kendi içindeki tarihine etkisi hiç de az olmamıştır. V. yüzyılda Yemen'de kurulan büyük Kinde krallığı, siyasal alanda sınırlarını Hire'ye komşu olacak kadar genişletmesini bilmiş, bu da iki Arap krallığı arasında kanlı çarpışmalara neden olmuştu.[695]

Söylentiye göre, Hire krallarından biri olan Nu’man’ın edebiyat alanında hazırlattığı Arapça şiirlerden oluşan bir güldestenin (antoloji) parçaları, Arap edebiyatçıları adına mutlu bir rastlantı sonucu Müslüman halifeler döneminde tekrar ele geçirilmiş ve bu sayede, o zamana kadar meçhul kalmış birçok metin gün ışığına çıkarılmıştır.[696] Arap edebiyatının bu Lahmi kralları sayesinde geliştiğini ve aynı zamanda bu kralların Arapların kültür hayatına katkılarını anlatmak için ayrı bir cilt yazılsa yeridir.

590. Mekke bölgesi ile ilgili olarak, Taif şehrinin surlarının, hadislerdeki bilgilere göre,[697] eşraftan birinin isteği üzerine İmparator tarafından gönderilen ve onun teveccühünü kazanmış İranlı bir mühendis tarafından yaptırıldığını söyleyebiliriz. Mekke’de müzik ve tıp biliminin yanı sıra yazı sanatı da varlığını Hire şehrine borçludur. Hire kralları, ticaret malı göndermek suretiyle Mekke bölgesindeki fuarlara, özellikle de Ukaz’a düzenli olarak katılırlardı. 590 yılında el-Berrâd bölgesinden transit geçiş sırasında bu malların yağmalanması tarihte meşhurdur. Bu olay, malın naklinden ve korunmasından sorumlu kabile ile yağmacıların mensup olduğu kabile arasında *Ficâr* savaşının çıkmasına yol açmıştır. Bu savaş, Arap hükümdara ait malların yağmalanmasından üç yıl sonraya rastlar.[698]

591. İran’ın resmî dini, ateşe tapanların dini olan Mecusilik idi. 485-528 yılları arasında hüküm süren İmparator Kubaz, Mezdekçiliği benimsemiş ve bu yeni dine geçmek istemeyenlere büyük işkenceler uygulamıştı. Bu anlayışa göre kadın ortak bir mal gibi kabul ediliyordu. Arap tarihçileri, Mezdek’in bir gün imparatorluk sarayında krala hitaben şöyle dediğini naklederler:

“Senin karın olan kraliçe de sadece sana ait değildir; O, erkek cinsinin tamamına aittir.”

İşin garibi, bu sözlerin hiç biri bir skandala yol açmamıştır. İmparatorun yeni dini uygulamadaki gayretkeşliği siyasal tutumuna da yansımış, bu arada Araplara karşı tavırları da değişmiştir. Sadık bilinen dostları, böylesi bir özgür hayatı kabul etmek istemedikleri için kovulmuşlardır. Kubâz öldüğünde yerine geçen oğlu Enûşirvân (528-575), babasının izlediği siyasi anlayışı ters yüz etmiş ve bu kez de Mezdek’in yandaşları takibata uğratılarak yeni ve acımasız zulümler sürdürülmüştür. Hatta Hire krallığına, önceki İran İmparatoru tarafından Mezdek dinine girmediği için tahttan uzaklaştırılan kral Münzir’i tekrar oturtmuştur. Araplar genel olarak bu hükümdardan memnun kalmışlar ve bunun göstergesi olarak kendisine “Adil” lakabını vermişlerdir. Ancak Enuşirvan’dan sonra Hire tahtına çıkan halefleri acıklı bir akıbete uğramışlardır. İmparator Pervîz, kızını imparatorluk haremine göndermesi için Hire kralına baskı yapmış, bunu reddetmesi üzerine, durumu açıklaması için kendisini başkente çağrılmıştır. Numan kendisini nasıl bir akıbetin beklediğini bildiği için, dostlarının kendisine emanet ettiği birçok eşyayı, asıl sahiplerine geri vermeleri için kendi arkadaşlarına bırakmış, daha sonra ailesini çölde uzak bir yerlere göndererek, başının vurulacağını bile bile İmparatorun huzuruna çıkmıştır. Öfke içindeki İmparator Lahmî hanedanlığının geçersizliğini ilan edip, Hire’ye İranlı valiler yerleştirdi. Daha sonra, zavallı Numan’ın bıraktığı emanetleri kendisine teslim etmeleri için Numan’ın arkadaşlarına baskı yaptı. Bu, Araplık onurunun kabul edemeyeceği bir şeydi. Bu kabileleri cezalandırıp hadlerini bildirmek için İran’dan güçlü bir ordu yola çıktı. Ancak bu kez Takdir-i İlahi İranlılara bir ders vermek

istedi: Zukar gölü kıyılarında yapılan kanlı savaşta İran ordusu birçok askerini yitirip, bozguna uğrayarak geri çekildi. Daha önceki bölümlerde, bütün Arabistan'ın bu "ulusal" zafer karşısında ne denli sevince boğulduğunu ve Resulullah (as)'ın bu zaferi kendisi sayesinde Araplara verilen ilahi bir lütuf olarak yorumladığını görmüştük.[699] Zukar'da bir avuç bedevî tarafından İran ordusunun bozguna uğratıldığı sırada, Türk hükümdarı Tung Yabgu (hük. 619-630), Zeki Velidi Togan'ın[700] verdiği bilgiye göre, Rey ve İsfahan şehirlerini İranlıların elinden almış, daha sonra da Herakliyus'la işbirliği yaparak, 623 yılında İran'ın ağır bir yenilgiye uğramasında rol oynamıştır. Zukar savaşı da, Ya'kubî'nin ifadesine göre[701] ertesi yıl (624 yılı Temmuzunda) meydana gelmiştir. Durum ne olursa olsun, İran örf ve adetleri genellikle Muhammed (as)'ın hoşuna gitmiyor ve kendisi, daha önce Bizanslılar konusunda belirttiğimiz gibi, Hıristiyanları Mecusilere tercih ediyordu (bk. § 554). Resulullah (as) işi daha da ileri götürdü. Müslümanların Hıristiyan ve Yahudi kadınlarıyla evlenmelerine izin verdiği halde, Mecusi dinine mensup kadınlarla evlenmelerini yasakladı. Bunun nedeni her halde Mecusilerin *Huvezvagdas* kanununa göre aile içi (kendi oğul ve kızlarıyla) evliliği mubah saymalarıydı. Kan ve nesep temizliğine büyük bir önem veren Araplar ise bu uygulamayı ahlaksızca buluyorlardı. Arap edebiyatında yakın akraba ile cinsel ilişkiyi (*dayzan*) yeren çok sayıda şiir vardır. Cyrène şehrinde bulunan ve malların ve kadınların ortak kullanımı konusuna değinen Grekçe bir kitabede, bu uygulamanın Zadarès ve Pisagor tarafından tavsiye edildiği ifade edilmektedir. Eserinde bu kitabeden alıntı yapan Christensen,[702] Zaradès'in kimliğini tartışmaya açar ve burada söz konusu olan kişinin Zerdüşt değil, Mezdek olduğu sonucuna varır.

592. Lahmî hanedanından bize, onların sahip olduğu takdire şayan dini hoşgörü konusunda birçok iz kalmıştır. Gerçekten, Doğu İran'da olduğu kadar Batı Roma'da da zulüm ve işkencenin egemen olduğu bir anda, onlarla ilgili olarak şu satırları okuruz:

"Maruz kaldıkları onca zulüm ve işkenceye rağmen... Manehîler Hire krallarından biri olan Amr ibn Adî tarafından himaye ediliyorlardı."[703]

İran, Zerdüşt dinindendi. Ancak biz, kaynaklarda Perviz tarafından öldürülen son Hire hükümdarı III. Nu'man'ın Hıristiyanlığı kabul ettiğini okumaktayız.[704] Bu da, İran'ın himayesi altında olmalarına rağmen, bu Arapların sergiledikleri mükemmel bağımsızlık anlayışını ortaya koymaktadır.

593. Rothstein'in[705] ifadesine göre, İran İmparatorunun sarayında, aynı zamanda tercümanlık yapan ve dolayısıyla maaşı Hireli Araplarca ödenen, Arap işlerinden sorumlu bir sekreter (buna elçi de denebilir) bulunmaktaydı.

594. Bazı tarihi kaynaklarda, Resulullah (as)'ın Lahmî hanedanından Ziyâd ibn Cahûr'a gönderdiği mektubun bazı parçalarına rastlamaktayız.[706] Burada, tıpkı Habrûn'un Dâre'li Temîm'e *in eventum* (istisnaî) olarak tanıdığı meşhur ihsan ve imtiyazda olduğu gibi, daha çok Lahmî hanedanının Bizans topraklarında oturan bir kolu söz konusudur.[707] Doğrudan Hire krallarına yazılmış bir mektup yoktur. Buna da şaşmamak gerekir. Zira Lahmî hanedanı, Resulullah (as)'ın H. 7 yılında yabancı hükümdarlara elçi heyetleri göndermeye başlamasından yirmi yıl kadar önce lağvedilmişti. Hire krallığının bulunduğu bölgeye gelince; burası İslâm'ın henüz nüfuz etmeye başladığı Bekr ibn Va'il gibi kabilelerle İslâm topraklarından ayrılmıştı.

İran İmparatoruna Yazılan Mektup

595. Mekkeli Abdullah ibn Huzâfeti's-Sahmî birçok kez İran'a gitmişti.[708] Muhammed (as), görünüşe bakılırsa, İran İmparatoruna hitaben yazdığı mektubu Doğu Arabistan'daki bir İran valisi aracılığıyla ulaştırması için, onu görevlendirmişti. Bütün kaynakların ittifakla söylediğine göre, mektup alıcısına ulaşınca, İmparator mektubun kendisine okunmasını emretmiş, ancak daha okuma işlemi bitmeden tercümanı durdurup, mektubun başındaki hitap kısmını kendi imparatorluk şanına uygun bulmayarak öfkeye kapılmış ve mektubu yırtmıştır. Söz konusu mektubun tam metni, Arapça kaynaklara dayanarak aşağıda sunulmuştur:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla başlarım!

Allah'ın Elçisi Muhammed'den İranlıların Başbuğu Kisrâ'ya:

Allah'ın selamı, hakikat yolundan giden, Allah'a ve O'nun Elçisine inanan, Allah'tan başka tanrı olmadığına, O'nun Tek ve ortaksız olduğuna, Muhammed'in O'nun Kulu ve Elçisi olduğuna şehadet edip bunu kabul edenin üzerine olsun! Ben seni tam bir İslâm daveti ile (İslâm'a) çağırıyorum. Zira ben, can taşıyan herkesi uyarmak ve Allah'ın inanmayanlar hakkındaki sözünü gerçekleştirmek üzere Allah'ın tüm insanlara gönderdiği bir elçiyim. Öyleyse (İslâm'a) tabi ol ki esenliğe kavuşasın; ama reddedersen, o zaman Mecusilerin günahı senin üzerine olacaktır."[709]

596. Resulullah (as), mektubuna hakaret edildiği haberini alınca, şöyle demekle yetinmişti:

"Allah da onun hükümdarlığını başına geçirip helak etsin!"

597. Olay bu kadarla bitmiş görünüyor. Ancak diğer anlatımlarda, örneğin mektubun gönderildiği kişi ile ilgili başka ayrıntılara da rastlıyoruz.

Kaynaklarda İran İmparatoru Perviz'den söz edilmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî, mektup metnine bu ismi sokan tek yazardır. Büyük bir olasılıkla, onun şerh olarak yazdığı bilgiler, kitabı çoğaltanlarca yanlışlıkla ana metne dahil edilmiştir. İsim konusunda kesin bir bilgi yoktur. 38 yıllık bir hükümdarlıktan sonra, Perviz yaklaşık bu dönemlerde (627-628) bir suikaste kurban gitmişti. O dönemde yaşamış İranlı bir tarihçi bulunmadığı gibi, olayların kronolojisi hakkında yazarlar arasında da bir görüş birliği yoktur. Bizans tarihçisi Théophane,[710] İmparator Herakliyus'un savaş meydanından oğluna gönderdiği bir mektuba dayanarak, Ninova'da uğradığı ağır yenilgiyle zaten yıkılan İran İmparatorunun, öz oğlu tarafından 27 Şubat 628 de öldürüldüğünü nakleder. Arap yazarlar da kendi açılarından Arabistan'da yankılandığı şekliyle haberi bize ulaştırmaktadırlar.

598. a) İbn Hişâm'ın[711] Zuhrî'den naklettiği gibi değil de, Taberî'nin[712] İbn İshak ve Yezid ibn Habib'e dayanarak verdiği bilgiye göre öfkeye kapılan Perviz, Yemen'deki valisine bir mektup yazmış ve Peygamber'i derhal İmparatorluk sarayına davet etmesi için özel görevliler göndermesini emretmişti. Bu görevliler Medine'ye gelip valinin mektubunu ilettiklerinde, Muhammed (as) ertesi gün cevaplayacağına söz verdi. Ertesi gün de şu cevabı verdi:

"Bu gece benim Rabbim senin efendini oğlu prens Şiruye aracılığıyla öldürttü."

Özel görevliler o günün tarihini not edip Yemen'e döndüler. Suikast haberi kendilerine ulaşıp da Resulullah (as)'ın gaipten verdiği haberin doğru olduğu anlaşılınca, vali Bâzan ve çevresindekiler İslâm'ı kabul ettiler.

599. El-İbşeyhî'nin verdiği bilgiler doğruysa, İran İmparatoru bu arada Resulullah (as) nezdinde gönderdiği elçi heyetinin içinde, kendisine

Peygamberin bir resmini çizip getirmesi için bir ressam ve Peygamber'in geleceği hakkında bilgi vermesi için keşfi kuvvetli bir kâhin görevlendirmişti.[713]

600. b) Taberî, bir başka kaynağa dayanarak bize şu bilgiyi vermektedir:

"Ve sonunda Allah, Kisrâ'nın da canını aldı. Resulullah (as)'a Hudeybiye Anlaşmasının yapıldığı gün gelen bu haber, O'nu ve arkadaşlarını çok sevindirdi." [714]

Bu arada, Arapça kaynakların ittifakla bildirdiğine göre, Resulullah (as)'ın bu mektubu Hudeybiye Anlaşmasından sonra ve Medine'ye döndüğü zaman gönderdiğini de hatırlatalım.

601. c) Ebû Nu'aym'ın verdiği bilgi ise biraz farklıdır:

"İranlılar, Hudeybiye Anlaşmasının imzalandığı aynı gün Bizanslılara yenilmişlerdi. Ve bunun haberi kendisine ulaştığında çok sevindi."[715]

Yine hatırlatmak gerekir ki, on yıl kadar önce İranlılar Bizans'a karşı büyük bir zafer elde ettiklerinde, Resulullah (as), Kur'an'da da okuduğumuz gibi, durumun "on yıla varmadan" tersine döneceğini önceden haber vermişti. Onun istisnai olarak belli ettiği sevinç, Allah'ın bu vaadinin gerçekleşmesinden ileri geliyordu.

602. d) Vâkıdî,[716] İran'da meydana gelen suikast haberini Resulullah (as)'ın mucizevi bir şekilde öğrenmesinden söz eden anlatımı şu ifadelerle daha da netleştirir:

"Oğulun babayı öldürmesi olayı H. 7 yılının 10 Cumâde'l-ûlâ (5. ay) Salı günü gecesini altı saat geçe meydana geldi."

603. e, f) Hudeybiye Anlaşması'nın genel tarihi sıralamaya göre, H. 6 yılının onbirinci ayında (Zu'l-Kade) meydana geldiğini, ancak bu konuda tam bir görüş birliğinin bulunmadığını belirtelim. Ancak burada şu iki önemli kaynağı zikretmekte yarar vardır: Harun Reşit Sarayının

büyük hukukçusu Ebû Yûsuf'a göre,[717] Resulullah (as) Hudeybiye'ye gitmek üzere Medine'den 9. kameri ay olan Ramazan'da ayrılmıştı. Yine, büyük bir tarihçi ve hadis bilgini olan İbn Kesîr de[718] bu olayı onbirinci kamerî aya oturtarak, şöyle ekler:

"Urve, anlaşmanın Şevval ayında (10. ay) olduğunu söylüyor. Bu ise Urve adına çok tuhaf bir durumdur."

604. Bu çelişkileri gidermek için, Arap kaynaklarında *Ebnâ* şeklinde geçen ve Yemen'e gelip yerleşmiş olan İranlıların durumunun o dönemde oldukça nazik ve eğreti olduğunu hatırlatmak gerekir. H. 2 yılında meydana gelen olayların da bize gösterdiği gibi, ülkenin yerlileri bu yabancıları hiç sevmiyorlardı.[719] İran'daki merkezî iktidarı sarsan Ninova bozgunu bunların eğretiliğini daha da artırmış olmalıdır. Yemenlilerin kendilerine karşı bir kılıçtan geçirme girişiminde bulunacakları beklentisi içindeki *Ebnâlar* ve özellikle de Bâzan valisi, Muhammed (as)'ın Yemen'e karşı bir askerî sefer düzenlemesine gerek kalmadan İslâm'ı kabul ettiler. Öyle anlaşılıyor ki İslâm'ı yeni kabul edenler arasından biri, Müslüman oluşlarının gerçek nedenini gizlemek için, Yemen'deki İran karşıtı kışkırtmalara karşı Muhammed (as)'ın desteğini sağlamak üzere bu mucize olayını halk arasında yaymıştı. Gerçekten de Muhammed (as), Bâzan'ın Yemen'de İslâm valisi olarak görevde kalmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, Bâzan'ın ölümünden sonra oğlu Şehr'i onun halefi olarak aynı makama tayin etmiştir.

605. İmparatorun bir suikaste kurban gitmesi mülkî idare bakımından çok önemli bir olaydı ve yeni imparator kuşkusuz derhal bütün eyaletlere elçiler gönderip, iktidara kendisinin çıktığı haberini yaymıştı. Yemen'deki valilerin yanı sıra Arabistan'daki diğer İran sömürgeleri

suikast haberini Mekkelilerden önce öğrenmişlerdi. Hudeybiye'deki Müslüman ordusunun da bundan hiç haberi olmamıştı. Taberî *Te'rîh* adlı yıllığında bu mucizeye de yer vermekte, ama bu arada Resulullah (as)'ın Hudeybiye'ye geldiği yolunda bir ifadeye de yer vermektedir ki bu, mucizenin tarihinde bir karışıklığa yol açmaktadır.. Ancak yazar, *Tefsir* adlı eserinde, kendi tercihi doğrultusunda sadece (600 b) paragrafında belirtilen anlatıma yer verir.

606. Haberin Hudeybiye'ye ulaşması, Herakliyus'un oğluna yazdığı ve baba katli olayını 27 Şubat 628 (H. 6 yılının 10. ayı ortaları) olarak gösteren mektubuyla örtüşmektedir. Yukarıda kendisinden alıntı yaptığımız Ebû Yûsuf'a göre, Muhammed (as) Medine'den Hudeybiye'ye 9. ayda hareket etmişti. Resulullah (as)'ın yakın akrabası ve Arap dilinde eser veren ilk tarihçilerden biri olan Urve'ye göre, anlaşma 10. ayda imzalanmıştı. Medine ile Hudeybiye arası yürüyerek en az oniki günlük uzaklıktadır ve anlaşma imzalanmadan önce uzun görüşmeler cereyan etmiştir. Bu durumda Ebû Yûsuf ile Urve'nin ifadeleri arasında bir çelişki yok demektir. Resulullah (as) Medine'den 9. ayda ayrılmış, 10. ayda da Hudeybiye'de anlaşmayı imzalamıştır. Belki de Resulullah (as), baba katili Şiruye'nin adını kasıtlı olarak belirtmemişti.

607. Geriye tek bir güçlük kalıyor: Genel olarak tarihçilere göre, anlaşma 11. ayda cereyan etmişti. Bu durum sadece Mekke ve Medine'de kullanılmakta olan iki ayrı takvim arasındaki farktan ileri gelmektedir. Ayların adları aynıdır, ancak Mekke takviminde *nesiy* uygulaması vardır. Oysa Resulullah (as)'ın (yani Medinelilerin) kullandığı takvim tamamen kamerîdir. Mekke ile ilişkilerden söz ederken, Resulullah (as)'ın Mekke'deki *nesiy* uygulamasını H. 10 yılında kaldırdığına işaret

etmiştik. Gerçekten de o yıl, her iki takvimin ay sayıları ve yıl başlangıçları aynı zamana denk geliyordu. Bu verilerden yola çıkarak, Hudeybiye Anlaşması'nın imzalandığı H. 6 yılında, Mekke ve Medine'deki takvim düzenleri arasında iki aylık bir fark olduğu görülmektedir: Mekkelilerin 11. ayı, *nesiy* uygulamayan Medinelilerce ancak 9. ay olarak kabul görecektir. Ebû Yûsuf ve Urve'nin dayandıkları kaynak n*esiy* uygulanmayan takvimi, diğer tarihçiler ise Mekke takvimini esas almaktadırlar.

608. Vâkıdî'ye gelince; önceki bölümde H. 6 yılında meydana gelen olaylar konusunda onun eserinde altı aylık bir fark bulunduğundan bahsetmiştik. Bu durumu, H. 6'dan *nesy*'in kaldırıldığı H. 10 yılına kadar geçen sürede ortaya çıkan iki aylık farkı, ya da ilk hicret olayıyla Resulullah (as)'ın sonuncu kişi olarak hicreti arasındaki toplam süreyi göz önünde bulundurarak açıklayabiliriz. Ancak Vâkıdî'de karışık bir durum vardır; çünkü olayları bazen birine, bazen de diğerine göre tarihlendirmektedir.

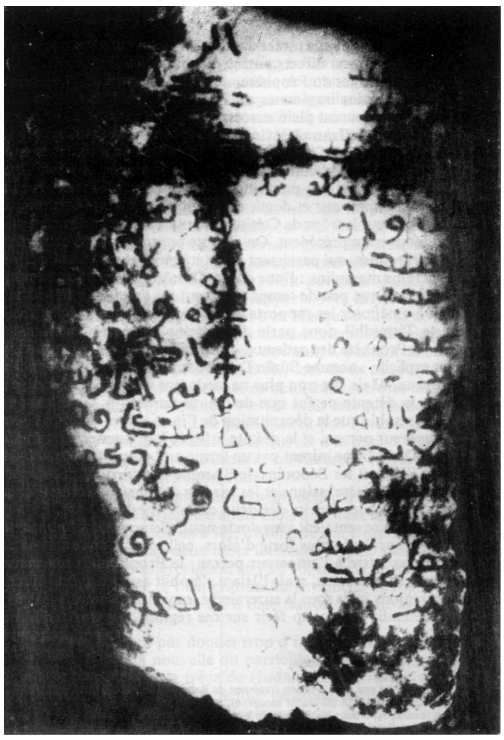
609. "İran İmparatorunun, oğlu tarafından öldürülmesiyle ilgili haberin Resulullah (as)'a Hudeybiye Anlaşması'nın imzalandığı gün geldiğini belirten" Taberî ile "Ninova bozgununun Hudeybiye Anlaşmasıyla aynı gün meydana geldiğini söyleyen" Ebû Nu'aym arasındaki farka çok önem vermemek gerekir. Herhalde Ebû Nu'aym'ın naklettiği metinde "...haberin ulaştığı" şeklinde birkaç kelime eksik olsa gerektir. Bunun dışında her iki anlatım da birbirini doğrulamaktadır ve mucize olayından her ikisinde de söz edilmemektedir.

610. Bununla birlikte, İslâm'ı tebliğ davetinin bu şekilde büsbütün reddedilmesi, Medine ile Medâyin (Ctésiphon) arasındaki doğrudan ilişkilerin bir süre kesilmesine neden oldu. Resulullah (as)'ın

Arabistan’da bulunan Bahreyn, Uman, Yemen gibi İran sömürgelerinin yönetici başkanlarına hitaben gönderdiği tebliğ mektupları o kadar büyük bir başarı sağladı ki, bu bölgeler İran’dan ayrılarak, bundan böyle İslâm Devleti’nin eyaletleri haline geldiler. İlerde de göreceğimiz gibi, tüm bunlar birkaç haftalık bir süre içinde meydana geldi. İran’ın başkentinde durum son derece karışıktı. Baba katili Şiruye ancak sekiz ay hüküm sürebildi. Sonraki dört buçuk yıllık süre içinde, çoğunluğu bir öncekini öldürtmek suretiyle en az sekiz hükümdar art arda Medâyin’de tahta çıktı. Bu hükümdarlar arasında, erkeklerden daha akıllı bir siyaset izliyor görünümünü veren kadınlar bile vardı. Bunlardan biri olan Bûran Duht, çok kısa bir süre hüküm sürmesine rağmen, Arap tehlikesini sezmiş ve Medine ile ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır. Büyük hadis bilgini Tirmizî,[720] İranlı bir kraliçenin Resulullah (as)’a hediyeler gönderdiğinden, onun da kabul ettiğinden bahseder. Taberî[721] daha açık konuşarak, hediyeleri gönderenin Bûrân Duht olduğunu belirtir. Ancak bu kadın da çok geçmeden tahttan uzaklaştırılmış, dolayısıyla yumuşama süreci çok kısa sürmüştür.

611. Öyle görünüyor ki, masum Hîre kralının İran İmparatoru tarafından idamı ve ardından bu imparatorun Zukar’da Araplarca bozguna uğratılması, İran ile Kuzey Arabistan bedevileri arasındaki düşmanca ilişkilerin ortadan kalkmasına yetmemiş, aksine misilleme saldırıları, baskın ve yağmalamalar her iki tarafın zihinlerini karıştırmaya devam etmiştir.[722] Bu bölgede yaşayan Arap kabileleri, doğal olarak o sıralarda kendi aralarında en büyük gücü oluşturan İslâm’ın cazibesine kendilerini kaptırmışlardır. Muhammed (as), İran İmparatoruna davet mektubunu gönderdikten sonra ancak dört yıl hayatta kalabilmiş, ama bu süre içinde İslâm, bir zamanlar İran himaye ve egemenliğindeki

bölgelerde kendi nüfuz ve hükümranlığını kabul ettirmiştir. Böylece İslâm Devleti, bu bölgelerde ok atıp kılıç kullanmaya gerek kalmadan yayılıp yerleşmiştir.

Resulullah'ın İran İmparatoru Kisrâ'ya Gönderdiği Mektup

Peygamber (as)'ın Kisrâ'ya Gönderdiği Mektubun Aslı

Mektubun Ortaya Çıkış Öyküsü

612. Resulullah (as)'ın yazdığı mektup asıllarından son zamanlarda ortaya çıkarılanlardan biri de İran İmparatoru Kisrâ'ya gönderilendir. Olayın nasıl geliştiğini birlikte görelim: 1963 yılı Mayıs ayının ikinci haftası başlarında İstanbul'da bulunduğum sırada, haber ajansları, sanırım Beyrut'ta yayınlanan el-Mesâ gazetesindeki bir habere -kanaatimce, bir ifşaata- dayanarak, Sayın Henri Pharaon'un (Lübnan'ın dış işleri eski bakanı) koleksiyonları arasında, Resulullah (as)'ın kendi çağdaşı olan İran İmparatoruna onu İslâm'a davet için göndermiş olduğu mektubun aslının bulunduğunu açıkladılar. Bundan birkaç ay önce Paris Milli Kütüphanesi (*Bibliothèque Nationale*), bu mektubun aslının bir fotoğrafını inceleme ve istişare amacıyla temin etmiş, ben de Sayın Georges Vajda'nın yakın dostluğu sayesinde bu fotoğrafı görmüştüm.

613. Resulullah (as)'ın Kisra ile yazışmasının tarihçesini anlatmak üzere basının[723] birçok ayrıntılı makale yayınlandığı Türkiye'nin yanı sıra, tüm dünya bu mektup olayıyla yakından ilgilenmişti. Bir süre sonra, yine Beyrut'ta çıkan günlük *el-Hayât* gazetesi haberin yeterince ayrıntısıyla birlikte, belgenin resminin tıpkıbasımını üç sütun halinde yayınladı (27.12.1382, H. 22.5.1963, No: 5242, s. 1-7). Ünlü bilim adamı Dr. Salâhuddin el-Munecced'e ait olan Arapça makale şu başlığı taşıyordu: "Resulullah Muhammed ibn Abdullah'ın (as) İranlıların kralı İbravîz'e gönderdiği mektup."

614. Sayın Munecced ilerde bu konuyu daha teknik olarak, yani hat sanatı (paleografi) yönünden bir kez daha ele alacağına söz vermişti. (Ancak kendisinin daha sonra Arapça hat sanatıyla ilgili yayınladığı eserinde, söz konusu mektupla ilgili özel durumlar ele alınmamıştır.)

615. Burada büyük bir memnuniyetle şunu belirteyim ki, 1964 yılında kendisini Beyrut'ta ziyaretimiz sırasında, Sayın Henri Pharaon bizi evine kabul ederek, söz konusu değerli belgeyi incelememize imkan tanımıştı. Yine büyük bir kadirşinaslık örneği sergileyerek belgenin 40x30 cm ebadında büyük boy iki harika fotoğrafını temin etmiş; yeni bir incelemeye girişmemiz için tüm imkânları seferber ederek bizi teşvik etmişti. Daha sonra hazırladığımız makale Rivista degli Studi Orieintali'de (Roma, C. 40, 1965, s. 57-69, 4 adet resimle birlikte) çıktığında, onu iktibas yoluyla Lübnan basınında da yayınlamıştı. Çok mütehassis olduğum bu olay, aynı zamanda benim için bir şerefti.

Belgenin Yüzyıllar Sonra Günümüzde Tekrar Ortaya Çıkışı

616. Medine'den Medayin'e gönderilişinden itibaren geçen yaklaşık ondört yüzyıllık sürede bu mektup aslının başından neler geçtiği hakkında henüz fazla bir şey bilmiyoruz. Ancak, günlük el-Hayat gazetesinin yukarıda adı geçen sayısındaki makaleye göre, mektubun bugünkü sahibinin babası, Birinci Dünya Savaşı sonunda bu belgeyi 150 liraya (herhalde Osmanlı altını) satın almıştır. Ya değerini bilmediği için, ya da -kendisi bir Hıristiyan olduğundan- bu tarihî ve Müslümanlarca pek kıymetli parçanın mahiyetini ifşa etmemek için, onun oğlu ve liyakatli mirasçısı Sayın Henri Pharaon bu belgenin gerçek değerini bilmez görünüyordu. Ancak 1962 yılının Kasım ayı sonlarına doğru H. Pharaon, söz konusu belgeyi deşifre etmesi için Sayın Munecced'e teslim etmiştir.

617. Sayın Munecced'in ifadesine göre, belge, bir çerçeveye (itâr) oturtulan ve yeşil bir kumaş parçası[724] üzerine yapıştırılmış bir rakk (parşömen) üzerine yazılmıştır. Kumaşın rengi zamanla solmuş, dokusu da yıpranmıştır. Bütün bu kısımlar camdan bir çerçeve içinde korunduğundan, parşömen oraya yapışıp kalmıştır. Sayın Munecced şöyle devam etmektedir:

a) Parşömen malzeme eski ve yumuşak, koyu kahve renginde, sayfa kenarları kararmış durumdadır. Boyu 28 cm., eni ise 21,5 cm.dir.

b) Belgenin boyu enine göre daha uzun, üst kısmı da alt kısmından daha geniştir.

c) Belge 15 satırdan oluşmakta ve her satır, parşömen üzerindeki metne bağlı olarak 2,5 ila 21,5 cm. arasında değişmektedir.

d) Yazıların en altında, 3 cm. çapında dairevi bir mühür izi bulunmaktadır.

e) Yukarıdan aşağıya doğru akmış su izleri göze çarpmaktadır. Bunlar bazı yerlerde harf ya da kelimelerin silinmesine neden olurken, bazı yerlerde de mürekkebin rengini açmıştır. Orta ve sağ tarafa doğru görülen ve herhalde *Rasul* kelimesinin R harfi dışında mühürdeki bütün harfler silinmiştir.

f) Belgenin yırtılmaya çalışıldığı söylenebilir. Gerçekten, yırtık 3. satırın başından başlayıp yatay bir şekilde devam etmekte, daha sonra dikey olarak 10. satıra kadar inmektedir. Bu haliyle yırtık izi ters dönmüş bir L harfini andırmaktadır.

g) Bu yırtık, daha yakın bir zamanda ve parşömeninkinden farklı deriden ince bir iplikle dikilmiştir.

h) Elimizde mevcut olan ve İslâmî dönemin Arap yazısıyla ilgili en eski örnekleri arasında öncelikle Medine'deki Sal tepesinin grafit kayaları

üzerindeki duvar yazıları vardır. H. 4 yılına ait bu yazılar arasında Ebû Bekir, Ömer ve Ali'nin adlarına rastlanmaktadır.[725]

618. Sayın Munecced tarafından belge ile ilgili olarak sağlanan bilgilerin temeli bundan ibarettir. Önceki bölümde metnin gönderilmesine yol açan neden ve koşullardan söz etmiştik. Burada sadece asıl belgenin içeriğiyle yetineceğiz.

619. İlkin belge üzerinde çözüp ortaya koyduğumuz kadarıyla metni verip, daha sonra bu metni eserlerine alarak muhafaza eden İslâm tarihçilerinin varyantlarını göstereceğiz. Bu amaçla satırları numaralandırıp, belgenin okuma ve incelemesini kolaylaştırmak için harflerin noktalarını ekliyoruz:

1) بسم الله الرحمن
2) (ا) لرحيم من محمد عبد الله و
3) رسوله الى كسرى عظيم فا
4) رسـ سلام على من اتبع الهد
5) ى وآمن بالله ورسوله و
6) شهد أن (لا) إله إلا الله و
7) حدهـ لا شريك له وأن محمد (ا)
8) عبدهـ ورسوله أدعوك
9) بدعاية الله فانني أنا رسو
10) ل الله الى الناسـ كافة
11) لانذر من كان حيا ويحق
12) القول على الكافرينـ
13) أسلم تسلم فان أبيته فا
14) نما عليك اثم المجو
15) سـ

الله
رسول
محمد

620. Önceki bölümde mektubun çevirisini vermiştik. Ancak, pek önemli olmasalar da, bazı varyantlara[726] işaret etmek durumundayız:

1-2. satırlar: “Besmele” bölümü sadece Taberî, Halebî ve Ya’kûbî’deki kayıtlarda yer almaktadır.

2-3. satırlar: Kaynakların hepsinde “Muhammed Rasûlullah” ifadesi yer alırken, sadece Ebû Nu’aym’da bu “Muhammed Rasûlullah, en-Nebiyyu’l-Azîm” şeklindedir. Yukarıda verdiğimiz metinde ise “Muhammedun Abdillah ve Rasûlih” biçimindedir.

3. satır: “Kisrâ Ebrevîz” şekli sadece Askerî’de yer almaktadır. Elimizdeki asıl metin ise diğer kaynaklar gibi Kisrâ’nın adını vermemektedir.

8. satır: Orijinal metindeki “seni davet ederim ادعوك” cümlesi diğer kaynaklarda “ve seni davet ederim وادعوك” şeklindedir. Yine Halebî ile birlikte bu belgede yer alan *bidu’âye* بدعاية sözcüğü diğer kaynaklarda *bidu’â* بدعاء olarak geçmektedir. Her iki kelime de “...davetiyle” anlamına gelmektedir.

13. satır: Bu metinde “İslâm’ı kabul et” anlamındaki اسلم, diğer kaynaklarda “O halde İslâm’a gir واسلم” olarak geçmektedir. Yine elimizdeki belgede “eğer ondan yüz çevirecek olursan” anlamındaki فأن أبيته, diğer kaynaklarda “eğer yüz çevirecek olursan فأن أبيت” şeklindedir. Kalkaşandî’de ise “eğer sırtını dönecek olursan” anlamında bir cümle vardır.

13-14. satır: “Bu durumda kuşkusuz, Mecusilerin günahı da senin üzerine olacaktır” anlamına gelen فأنما عليك اثم المجوس ifadesi, Taberî’de “Hiç kuşkusuz, Mecusilerin günahı senin üzerinde toplanacaktır”

şeklinde; Ya’kûbî’de ise “O halde gerçekten Mecusilerin günahları senin üzerinde toplanacaktır” şeklindedir.

621. Mektubun özünde ve içeriğinde hiçbir değişikliğe yol açmayan bu varyantlar, eski hadis bilgini ve tarihçilerin, metni tam bir sadakatle kelimesi kelimesine aktarmak yerine, kimi kez sadece anlamın nakline izin verdiklerini kanıtlamaktadır. Bu yaklaşım, eski klasik yazarlarda oldukça yaygındır.

622. Mühürden geriye kalan izle ilgili olarak, Sayın Munecced’e göre sadece ikinci satırdaki R harfi görülmektedir. Oysa bize göre asıl mektuptakinin yanı sıra, belge sahibinin lütfedip bize sağladığı fotoğraf üzerinde de, çok belirsiz de olsa (Resûl) sözcüğünün yer aldığı ikinci satırın tamamı görülebilmektedir. Mührün tam metni tarihçilerce de doğrulanmaktadır. Eserlerinde bu mührün metnini ya aynen verirler, ya da bunun “Kelime-i Tevhid”i içerdiğini söylemekle yetinirler.

623. Bu durumda her şey tam bir uyum içinde gözüküyor. Peki ama bu belgenin kendisi gerçek midir? Bunu önce paleografi (yazı okuma bilimi) yönünden inceleyelim. Ama öncelikle, bu asıl belgede şimdi kullanılan noktalama işaretlerinin bulunmadığını belirtelim. Bilindiği gibi bu işaretler Resulullah (as)’den çok sonraki dönemlerde kullanılıp yaygınlaşmıştır. Üzerinde bu noktaların bulunmayışı onun eskiliğine bir kanıttır. Ancak gözlerden kaçan bazı özellikler de vardır.

a) Arap yazısının bir özelliği olarak kelimenin sonunda kullanılması gereken büyük harf yerine küçük harfler kullanılmıştır. Örneğin, 3-4. satırlarda فارس yerine فارسـ;s10. satırda الناس yerine الناسـ;s12. satırda الكافرين yerine الكافرينـ;s14-15. satırlarda المجوس yerine المجوسـ

b) Kelime ortasındaki yuvarlak H ه harfi, fotoğrafta görüldüğü gibi T'ye benzer bir şekilde yazılmıştır. Bunun için, fotoğrafın 4-5. satırındaki الهدى ve 6. satırdaki شهد kelimelerine bakınız. H ه harfine böyle T şeklinde sonraki dönemlerde rastlanmaz. Ancak şunu belirtmeliyim ki, bu harfin ortada t ya da v şeklinde yazılışına elimizde Resulullah (as)'a ait olan tüm diğer orijinal mektuplarda rastlamaktayız. Örneğin, Mukavkıs'a gönderilen mektubun 3. satırındaki الهدى ve 11. satırdaki (biraz soluk olsa da) اشهدا kelimeleri gibi. Aynı şekilde, Münzir'e gönderilen mektubun 3. satırındaki اشهد ve 6. satırdaki امرهم ve لهم kelimeleri, 8. satırdaki أهل,s9. satırdaki مهنم (kalem sürçmesi nedeniyle منهم yerine böyle yazılmış) ve مهما. Ve nihayet Necâşî'ye gönderilen mektubun 4. satırındaki لهدى, s6. satırındaki المهيمن, s7. satırındaki أشهد ve 17. satırındaki الهدى kelimelerinde de aynı T harfi görülmektedir. (Bk. § 587/2).

Bu arada, mektupları yazan katiplerin muhtemelen farklı kişiler olduğunu da belirtelim. Zira kaynaklarda, bütün bu mektupların aynı gün kaleme alınıp gönderildiği belirtilmektedir. Resulullah (as), Hayber'e düzenlediği sefere çıkmakta acele ediyordu. Bu işi çabuklaştırmak için aynı anda beş ayrı katipten yararlanmış olabilirdi.

c) H harfinin kelime sonundaki biçimi üzerinde de durulmaya değer: 6, 7 ve 8. satırlarda وحده ve عبده şeklinde yazılması gereken kelimeler وحدهـ ve عبدهـ olarak görülmektedir.

d) 13. satırda فان ve فانما kelimelerinde iki kez geçen F harfi, sanki bunların bir başka katibin elinden çıktığı izlenimini vermektedir. 10. satırdaki كافية kelimesinin F harfi için de aynı şeyi söyleyeceğim. Acaba bu durum, daha sonraki dönemlerde su ile temas sonucunda

metin üzerinde oluşan silintiyi ya da mürekkebin solukluğunu telafi için belge üzerinde yapılan bir rötuştan mı kaynaklanmaktadır? Belgenin görünüşü bende bu izlenimi bırakmamakla birlikte, inceleme sırasında elimde teknik bir imkân da yoktu. Ayrıca, Paris Milli Kütüphanesi'nin, belgeyi elinde bulundurduğu süre içinde, belgelerin ömrünü yaklaşık olarak tayin eden kızıl ötesi ya da mor ötesi ışınlara tabi tutup tutmadığını da bilmiyorum. Bu konu benim alanıma girmediğinden, işi uzmanlarına bırakıyorum.

Sonuç

624. Bu değerli belgenin tarihçesi ve onu yüzyıllardır kimler tarafından muhafaza edildiği hakkında belki bir gün daha fazla bilgi sahibi olunacaktır. Ancak bugün için sahip olduğumuz bilgiler, yani yırtık izi, mühür izi, belgenin büyük bir bölümünde göze çarpan eski yazı özellikleri ve klasik İslâm tarihçilerinin eserlerinde verdikleri metinlere uygunluğu, bizi en azından şimdilik bunun aslına uygun ve gerçek bir belge olduğu kanısına götürmektedir.

625. Kuşkusuz, yukarıda söz ettiğimiz tuhaf yazıların yanı sıra, Resulullah (as)'ın yazdığı 5 mektuptan 3'ünün Şam'da bulunmuş olması gibi bazı rahatsız edici durumlar da yok değildir. Kisrâ'ya gönderilen elimizdeki bu mektup da aslında Şam'da satın alınmıştır; Münzir'e gönderilen mektup da, Alman ZDMG muhabiri haberi öğrendiğinde, Şam'da bulunuyordu. (Bu arada, halen Kuvatlî ailesinin elinde bulunan ve aynı muhataba, yani Münzir'e yazılmış orijinal bir mektubun da Şam'da bulunduğundan bahsetmedik. Ancak, müteveffa Sayın Reich/Rice'nin bana verdiği belgenin fotoğrafında, orijinal metnin satır aralarında modern Arap yazısı ile bir transkripsiyon göze çarpmaktadır. ZDMG muhabirinin belgeyi yayınlarken sonradan eklenen bu yazıları silip

silmediğini bilmiyorum; aynı şekilde, Necâşî'ye gönderilen mektup da, JRAS dergisindeki meslektaşın makalesinde açıkladığı gibi, Şam'da bulunmuştur. Asıl konunun dışında kalsa da bu durum insanın kafasını karıştırmaktadır.

626. Bununla birlikte bu belgeler yakın zamanda yapılmış bir sahtecilik eserine benzememektedir. Hatırlatmak gerekirse, Fleischer gibi bir bilim adamı bile el-Münzir'e gönderilen mektubun içeriğini çözüp aydınlatamamıştı. Yazarın ZDMG'deki makalesine göre, mektubun metni hiçbir tarihî kaynakta bulunmamaktaydı. Peki bu durumda konu hakkında fazla bilgisi olmayan bir sahtekâr nasıl olup da bu mektubun metnini önce bulup, sonra da oldukça eski bir yazı tarzı ile yazarak ortaya çıkaracaktı?

627. Mizaç ve eğilimlere göre bu belgeler karşısında duyulan ilk izlenim ya da tepkiler birbirinden çok farklıdır. Ancak, insanlar birbirinden oldukça farklı ve tarafsız araştırmalardan elde edilen sonuçlar üzerinde genellikle ittifak ederler. Ümit ediyoruz ki bu birkaç mütevazı satır, kendi değerli bilgilerini de katarak, henüz aydınlatılamamış bazı karanlık noktaları açıklamak üzere diğer bilim adamlarını gayrete getirecektir.

İran Sömürgeleri ile İlişkiler

Bahreyn (el-Hasâ)

628. Günümüzde el-Hasa (el-Ahsâ) denilen Doğu Arabistan'ın sahil şehri, ilgilendiğimiz dönemde Bahreyn olarak adlandırılıyordu (Bugünkü Bahreyn adasının adı da o zamanlar Uvâl idi). Tarih içinde çok geriye gitmeksizin burada hatırlatalım ki, Bahreyn eyaleti Şâpûr II'den (310-379) beri İran İmparatorluğunun bir parçasıydı. Buranın valisi, Hire kralı tarafından atanmış bir Arap kabile başkanı idi. Ama bu valinin yanında, en azından Sasanilerin son dönemlerinde, soylu bir İranlı bulunuyordu.[727] Acaba buradan, imparatorluktan herhangi bir yardım almaksızın ve idari yapıda daha etkili olabilmek amacıyla Lahmîlerin Bahreyn'i kendi topraklarına kattıkları sonucunu mu çıkarmak gerekir?

629. Bu bölgede iki önemli yer ismine rastlamaktayız: Müşekker ve Hacer. Kaynaklarımıza göre İranlı ilbay Merzuban Hacer'de oturmakta, yıllık büyük fuar da Müşekker'de kurulmaktaydı.[728] Kelime anlamı olarak Hacer "şehir", "en üstün şehir" demektir. Müşekker ise kırmızı ya da kızarmış anlamına gelmektedir. Her halde müstahkem kale Hacer'de bulunuyor ve kervanlar sadece şehrin dışındaki Müşekker'de konaklıyorlardı. Eski Hacer şehri günümüzde el-Husuf adını almıştır.

630. Temim ve Abdu'l-Kays kabileleri bu bölgede otururlardı. İbn Habîb'in[729] naklettiğine göre, Abdu'l-Kaosların Müşekker'de *Zu'l-Laba* dedikleri bir putları vardı. Bu putun sapık hizmetkarı olan insanlar Benû Amir sopundan geliyorlardı. Yazarımız, Zu'l-Laba'yı ziyarete gelenlerin şöyle bir ifade kullandıklarını ekler:

“Buyur (Lebbeyk) tanrım, buyur, işte huzuruna geldik. Buyur, tanrım! Mudarlıları bizden uzak kıl, bu yolculuğu bizim için güvenli kıl ve bizi koru. Ey tanrım bizi Hacer’in efendilerinden koru!”

Dua cümlesindeki ifadelere bakılırsa, Hacer’deki her halde İranlı olan valilerden çok korkuyorlardı.

631. İslâm’ın ortaya çıkmasına az bir süre kala bu bölgedeki idari yapılanma hakkında elimizde net ve kesin bir bilgi yoktur. İbn Habîb’in ifadesine göre,[730] İran İmparatorları Bahreyn valilerini, aşağıda adı geçen Münzir ibn Sâve’nin de mensup olduğu Temim kabilesinin Abdullah ibn Zeyd’in sopundan seçiyorlardı. Elimizde, Resulullah (as)’ın Bahreyn valiliği yapan *Usaybuht*[731] adında bir İranlıyla ve yine Bahreyn Sâhibi olarak geçen el-Hilâl[732] adlı bir Arapla yapmış olduğu yazışmalar bulunmaktadır. Resulullah (as)’ın Hurmuzan[733] adında unvanı belirtilmeyen bir İranlıya yazmış olduğu mektubu ise burada değerlendirmeye almayacağız. Ancak şu kadarını belirtelim ki, Resulullah (as)’ın Münzir ibn Sâve’ye gönderdiği mektuplarda onun göreviyle ilgili bir açıklamaya yer verilmemiştir. Acaba Münzir o sırada, başka birçok Arap memur gibi, İmparatorun kaprisli tutumu yüzünden zorla görevden mi alınmıştı?

632. Ne olursa olsun, İslâm Devleti ile Münzir arasındaki diplomatik ilişkiler oldukça eskiye dayanmaktadır. Büyük hadis bilgini ve mezheb imamı Ahmed ibn Hanbel’in naklettiği bir hadise göre,[734] Muhammed (as) gençliğinde bu bölgeyi ziyaret etmişti ve buraları çok iyi biliyordu. Belazurî,[735] Resulullah (as)’ın, Münzir’e ilk siyasi mektubu H. 6’da gönderdiğini belirtmekle birlikte, söz konusu mektubun metnini vermez. Acaba bu mektup H. 7 yılı başlarında değişik yöneticilere gönderilenlerden önce mi kaleme alınmıştı? Bugün elimizde, Resulullah

(as) tarafından bizzat Münzir'e gönderilen sekiz mektubun yanı sıra, Temim, Abd el-Kays vs. gibi diğer kabilelere gönderilenlerin metinleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki aşağıda verilmiştir:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den Münzir ibn Sâve'ye:

Selam hakikat yolunu izleyenlerin üzerine olsun. O halde ben seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'a boyun eğersen sonunda esenliğe kavuşursun ve Allah şu anda iki elinin (iktidarı) arasında sahip olduğun şeyleri gerçekten sana bağışlayıp, senin yapar. Şunu da bil ki benim dinim (güç ve iktidarım) yumuşak tabanı üzerine basan develerle tek tırnaklı atların erişebileceği sınırlara dek uzanan ülkelerde, çok yakın bir zamanda muzaffer olacaktır."

Mühür: Allah
Resûl
Muhammed[736]

633. Mektubu götürmekle görevli el-Alâ ibn el-Hadramî Mekke'de oturan bir kimseydi.[737] Kendisine, Münzir'in İslâm'ı kabul etmesi halinde Bahreyn'de kalıp oradaki Müslümanların hükümet işleriyle ilgilenmesi ve zenginlerden alınacak olan vergilerle yoksullara yardım etmesi görevi de verilmişti.[738] Mektubu teslim amacıyla gelen elçi el-Alâ şöyle dedi:

"Ey Münzir! Sen bu dünya işlerinin görülmesinde büyük bir bilgi sahibi kimse olarak ün yapmışsın. Bu durumda, öte dünyayı daha az biliyor olman düşünülemez. Şu Mecûsilik dinlerin en kötüsüdür: Onda ne Arabın şeref ve haysiyeti, ne de Ehl-i Kitab'ın (Yahudi ve Hıristiyanların) bilgi ve hikmeti bulunmaktadır. Bu din, çok utanç verici aile içi evliliklere izin vermekte ve Kıyamet Günü kendilerini yakıp kavuracak olan ateşe tapmayı emretmektedir. Sen zekâ ve hikmetten

yoksun biri değilsin. Öyleyse söyle bana: Hayatında hiç yalan söylememiş bir kimseyi yalanlamak, hayatında hiç ihanet etmemiş bir kimseden kuşkulanmak ve hayatında asla sözünden dönmemiş birine inanmamak ne derece doğru olur? Bu saydığım nitelikler kendisinde bulunan kişinin bir *ümmi* Peygamber (asil, İsrail'e mensup olmayan) olması gerekir. Allah'a yemin ederim ki hiç kimse kalkıp da onun yapılmasını emrettiği şeylerin yasaklanması gerektiğini, ya da yasakladığı şeylerin yapılmasının daha yerinde olacağını söyleyemez. Aynı şekilde, akıl ve hikmet sahibi hiçbir insan onun uyguladığı cezalarda daha hoşgörülü ya da affettiği şeylerde daha sert ve katı olması gerektiğini söyleyemez."

Bu açıklama karşısında Münzir şöyle cevap verdi:

"Sizin dininizin en çok hoşlandığım tarafı sadece bu dünya ya da sadece ahiretle sınırlı olmayıp, her iki dünyanın da saadetini kendi içinde bir araya getirmiş olmasıdır. Öyleyse niçin onu kabul etmeyecekmişim?"[739]

634. Münzir'in Resulullah (as)'a gönderdiği cevap mektubu kaynaklarda geçmemekle birlikte, her halde düşmanca bir ifade taşımıyordu. Ancak bu mektupta muhtemelen yanına gönderilen Müslüman vali ile kendisi arasındaki yetki paylaşımı konusunda bazı açıklamalar istediği için, Resulullah (as)'ın ertesi cevabı[740] şöyle olmuştur:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla!

Allah'ın Elçisi Muhammed'den Münzir ibn Sâve'ye:

Selam senin üzerine olsun! O halde ben, kendisinden başka tapınılacak bir tanrı bulunmayan Allah'ın hamd ve senasını iletir ve beyan ve ikrar ederim ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhammed onun Kulu ve Elçisidir. Ayrıca sana sonsuz güç ve kudret sahibi olan yüce Allah'ı hatırlatırım. Zira, iyi ve güzel bir öğüdü tutan kişi kendi menfaatine

çalışmış olur. Benim gönderdiğim elçilere itaat eden ve onların emirlerine uygun hareket eden kimse de bana itaat etmiş olur. Ayrıca, kim onlara saygı ve ilgi gösterirse, bizzat bana saygı ve ilgi göstermiş olur. Gerçekten, gönderdiğim elçiler senden bana övgüyle söz ettiler. Ben de halkının nazarında sana şefaatçi olmayı kabul ettim. O halde sen de İslâmiyet'e girdikleri sırada Müslümanların sahip olduğu malları onların elinde bırak. Ben suçluları bağışlayan bir kimseyim. Öyleyse sen de (onların af isteklerini) kabul et. Sen iyi ve güzel davrandığın sürece biz de seni üstlendiğin görevlerinden alıkoymayız. Aksine, kim Yahudiliğinde ya da Mecusiliğinde ısrar ederse bu durumda *Cizye* ödemeye tabi tutulur.

Mühür: Allah
Resûl
Muhammed"

635. Bu belgenin aslı yeniden bulunmuş olup, bundan sonraki bölümde ayrıntılı olarak üzerinde duracağız. Metinde geçen selamlama ifadeleri Münzir'in İslâm'ı kabul ettiğini göstermektedir. Zira Resulullah (as)'ın Müslüman olmayanlara gönderdiği davet mektuplarında kullandığı değişmez selam ifadesi "Allah'ın selamı hakikat yolundan gidenlerin üzerine olsun!" şeklinde idi. Bu mektupta kullandığı "Kim gönderdiğim elçilere itaat eder..." ve ."..biz de seni üstlendiğin görevlerinden alıkoymayız" cümleleri, Bahreyn "eyaletinde" Müslüman vali ile yerel yönetici arasında, mülkî ve idarî görevlerde bir yetki paylaşımına gidildiğini göstermektedir. Muhtemelen, İslâm'ı kabul eden kişilerin yönetilmesi, zekat ve fitrelerin tahsili, İslâm'ın öğretilmesi ve yaygınlaştırılması vb. görevler Müslüman valinin yetki alanı içine sokulmakta, öte yandan, gayrimüslim halkın yönetimi Münzir'in elinde

bırakılmaktaydı. Daha sonra neler olduğunu Ebû Ya'lâ'dan (İbn Hâcer'den naklen, *Metâlib*' No: 3867) okuyalım: "Bahreyn'in (bugünkü el-Ahsâ) başkanı, Resulullah (as)'a, muhtemelen kolye yapımında kullanılan deniz kabuklularından yapılmış süs eşyalarını hediye olarak göndermişti. Resulullah (as), bu süs eşyalarından iki avuç dolusunu, sahabenin önde gelen kadınlarından biri olan er-Rubeyyi' bint Mu'avviz'e gönderdi." Onun bu bağışı yapmasındaki amaç, herhalde bu genç kadının hemşire olarak askerî seferlere çok faal biçimde katılmış olmasıydı (Buhârî, 56/67, 68; İbn Hâcer, *İsâbe*, "Kadınlar" bölümü No: 415). Bu izlenimimiz muhtemelen H. 9 yılına ait olan ve Tebûk Seferi hazırlıkları sırasında kaleme alınan bir başka belgeyle[741] daha da güçlenmiştir:

"el-'Alâ ibn el-Hadramî'ye:

İmdi ben, *cizye* olarak toplayabildiği şeyleri kendisinden alıp getirmesi için el-Münzir ibn Sâve'ye birini gönderdim. Onu bu konuda sıkıştır ve aynı zamanda *sadaka* ve öşür olarak toplayabildiklerini de gönder. Selam üzerine olsun. Kâtip Ubey tarafından yazılmıştır."

636. Kaynaklarda sözü edilen 80.000 dirhemin gönderilmesi de aynı döneme rastlamaktadır.

637. Müslüman valinin her şeyden önce, İran etkisi nedeniyle Mecusiliğin Araplar arasında taraftar bulduğu bölgede İslâm'ın yayılmasıyla ilgilendiğine hiç kuşku yoktu. Araplar arasında tabii ki Yahudiler ve putperestler de vardı. Ancak belgeler, bu bölgede Hıristiyanların bulunduğunu belirtmezler. Putperestler arasında, atlara tapan ve kendilerine *asbâz* denilen kimselere de rastlanmaktaydı (*Asp* sözcüğünün Farsça kökenli olduğu düşünülürse, bu topluluğun da İran kökenli olduğu düşünülebilir mi? Bk. § 693). Bu toplulukla ilgili olarak

elimizde değirmenlerden, vergilerden ve İslâm'ı kabul ettikten sonra bir cemaatin sahip olabileceği kamu mallarından söz eden bir beyanname de bulunmaktadır:

"Resulullah Muhammed'den, Allah'ın kulları Asbazîlere, Umân hükümdarlarına ve bunlar arasında Bahreyn'de bulunan kimselere!

Bunların hepsi, iman ettikleri, namazlarını kıldıkları, zekâtlarını verdikleri, Allah'a ve Resûlüne itaat ettikleri, Resulullah'a karşı görevlerini yerine getirdikleri ve Müslümanların izlediği Hakikat yolundan gittikleri takdirde, tam bir himâye ve koruma içinde bulunacaklardır. Ve herhalde, Allah'a ve Resûlüne geri verilecek olan Ateş Tapınağı'nda saklanan hazine dışında, onların İslâm'ı kabul ettikleri sırada ellerinde bulunan her şey yine onlara bırakılacaktır. Meyvelerden alınan öşür (1/10) ve tahıllardan alınan yarım öşür (1/20) bundan böyle sadaka olarak tahsil edilecektir. Onlar yardımlarıyla ve iyi davranışlarıyla Müslümanlara katkıda bulunacaklardır Aynı şekilde Müslümanlar da üzerlerine düşen sorumluluğun gereğini yerine getireceklerdir. Değirmenlerine gelince: Onlar istedikleri şeyleri burada kendi istedikleri biçimde öğüteceklerdir."[742]

638. Mecusiler İslâmiyeti kabul edince, artık eski Ateş Tapınaklarının varolma nedeni de ortadan kalkmıştı. Burası kuşkusuz başka amaçlarla kullanılmaya başlanmış ve doğal olarak daha önce buraya yapılan dinî bağışlar, kamu malı olarak Devlet'e ait olmuştu. Arabistan'ın tahıl ambarı durumundaki bu bölgede değirmenlerin taşıdığı önem, pek tabii olarak buraların özel bir işleme tabi tutulmasını gerektiriyordu. Ama ne yazık ki bu konuyla ilgili elimizde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

639. Tarihî kaynaklar bu bölgede İslâmî otoriteye karşı bir ayaklanmadan pek söz etmezler. Ancak bir başka genel beyannamenin satır aralarında

şunları okuyabilmekteyiz:

“Resulullah Muhammed’den Hacer bölgesinde oturanlara:

Barış ve özgürlük içinde olun! Ben size, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan Allah’ın övgülerini gönderiyorum. Ayrıca, Allah’ın adına ve sizin nefisleriniz adına, doğru yola erdirildikten sonra bu yoldan asla sapmamanızı ve hakikat yolunda iken asla sapkınlığa düşmemenizi size tavsiye ediyorum. Öte yandan, sizin elçiniz bana geldi ve ben kendisine hoş gelmeyecek hiç bir davranışta bulunmadım. Oysa, eğer ben üzerime düşen haklarımın gereğini sonuna dek yerine getirseydim, sizi Hacer’den çıkarırdım. Ama ben, aranızda bulunmayanlara karşı af yetkisi ve aranızda bulunanlara karşı da cömertliğimi kullanıyorum. Öyleyse siz de Allah’ın üzerinizdeki nimet ve lutfunu görmezden gelmeyin. Sizin yaptığınız bazı şeylerin haberinin bana geldiğini de ekleyeyim. Sonuç olarak, aranızda iyi davranışlarda bulunanlar, asla suçluların kusurundan sorumlu değildir. Öyleyse, valilerim sizin yanınıza gelir gelmez onlara itaat edin ve Allah uğruna ve O’nun gösterdiği yolda onlara yardım edin. Zira, aranızdan güzel bir iş yapan kim olursa olsun, ne Allah katında ne de benim yanımda bir şey kaybetmiş olmaz.”[743]

640. Herhalde bu beyannamede hitap edilen kimseler, vergilerini ödemekten kaçınmışlar ya da Medine’den gelen bir başkana itaat etmeyi reddetmişlerdi. Akla gelen daha mantıklı bir açıklama ise, bunların Münzir’e karşı ülkedeki bir başka soylu kimsenin yanında yer almaya çalışmalarıdır. Gerçekten, yukarıdaki mektubun sonunda, İbn Sa’d’in rivayet ettiği metinde, şöyle bir cümle yer almaktadır:

“el-Münzir ibn Sâve’ye:

Gönderdiğim elçiler bana seni övdüler. (Sonuç olarak), sen iyi ve doğru hareket ettiğin sürece ben de sana karşı iyi davranır ve seni ödüllendiririm. Sen de Allah'a ve Resûlüne karşı samimi kalırsın. Selâm üzerine olsun!"

641. Elimizde, bir öncekine cevap niteliğinde başka bir mektup daha bulunmaktadır. Kaynaklarımızın bildirdiğine göre, bu mektup Münzir tarafından yazılmıştır:

"O halde ey Allah'ın Resûlü! Senin Bahreyn halkına gönderdiğin mektubunu okudum. Onu dinledikten sonra İslâm'ı seven, İslâm'ın kendilerine huzur verdiği ve sonuçta onu kabul eden insanlar oldu. İslâm'ın hoşlarına gitmediği kimseler de oldu. Ayrıca, benim ülkemde birçok Mecusi ve Yahudi de bulunuyor. Bu konu ile ilgili isteklerini bana ilet."[744]

642. Muhammed (as)'ın Münzir'e yazdığı diğer mektupların yanı sıra, bu mektuba gönderdiği cevap da günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Bütün bu mektupların içeriğini geniş olarak (*in extenso*) sunmak yerine, Resulullah (as)'ın, günlük namazlar gibi İslâm'ın ana ilkelerini Münzir'in anlayacağı şekilde açıkladığını ve asker olmayan kimselere karşı İran yasalarının gerekli değişiklikler yapılarak (*mutatis mutandis*), yani ülkedeki Yahudi ve Mecusi halka bir cizye vergisi konularak aynen sürdürülmesini söylediğini belirtmekle yetineceğiz. Bu arada gayrı müslimlere uygulanan bu cizye vergisinin sadece teknik bir ayrım olduğunu hatırlatalım. Müslümanlar zekat vergilerini altın ve gümüş ile hayvan sürüleri üzerinden ödüyorlardı. Gayrı müslimler ise bu vergiden tamamen muaftı. Üzerinde ziraat yaptıkları topraklar üzerinden, Müslümanlar elde ettikleri ürünün onda birini *öşür* olarak ödüyorlardı. Gayrı müslimler ise, çoğunlukla fetih sırasında belirlenip öngörülen özel

hükümler çerçevesinde, *haraç* adı altında ziraî vergiler ödüyorlardı. İki vergilendirme yöntemi birbirinden farklı olduğu için, hangisinin daha ağır bir yük getirdiğini söylemek her zaman için mümkün değildir. Gayrı müslim tebaa askerlikle yükümlü değildi, ama bu görevi yerine getirdikleri takdirde, o yılki cizyeyi vermekten muaf tutuluyorlardı. Resulullah (as), Münzir'e gönderdiği mektuplarından birinde, toprağı olmayan yani geçimini zanaatkârlık ya da ticaret gibi diğer imkânlarla sağlayan herkesin yılda 4 dirhem ve bir elbise (abâ'a) parası ödeyeceğini bildiriyordu.[745]

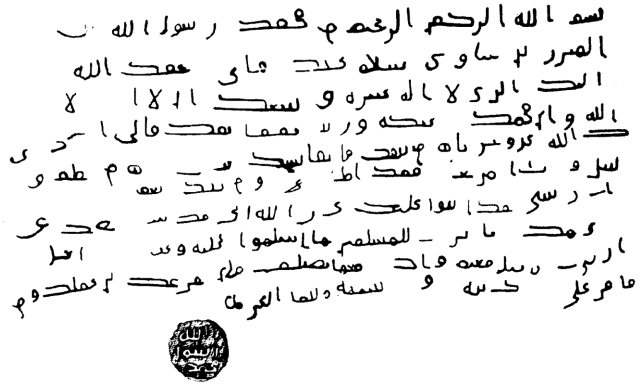
643. Son olarak, Resulullah (as)'ın Mecusilerle ilgili olarak Münzir'e gönderdiği bildirilen bir belgeye değineceğiz:

"Eğer İslâm'a tabi olurlarsa bizimle aynı haklara ve aynı sorumluluklara sahip olacaklardır. Reddeden kimseleri ise, onların kestiği hayvanların etini yememek ve onların kadınlarını nikâhlamamak koşuluyla, cizyeye bağlayacaksın."[746]

644. Kur'an'da Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlarca kesilen hayvanları yemelerine izin verilmiştir.[747] Boğazlayan kimse Zerdüşt dinine mensup olması halinde ise, o hayvanın Müslümanlarca yenmesi yasaktır. Muhtemelen onların hayvanları kesiş biçimi insan sağlığı açısından pek uygun değildi. Zerdüşt dininden kadınların nikahlanması da yasaklanmıştı. Genellikle bütün dinler, zaman içinde kendileri lehine din değiştirme olasılığını göz önünde bulundurarak, başka dine mensup bir kadınla evlenilmesine izin vermiştir. Kur'an, yukarıda anılan ayette Müslümanların "Ehl-i Kitap" (burada genellikle Yahudi ve Hıristiyanlar kastedilmektedir) kadınlarla evlenmelerine izin verirken, bir başka ayette ise putperest bir kadınla evlenmeyi açıkça yasaklamıştır.[748] Burada bir başka neden daha olduğu kanısındayız: İslâm kan bağının

saflığına büyük bir önem vermektedir. Mecusiler ise, her türlü nesep bağının ortadan kalktığı *huvezvagdas*'ı (öz kızkardeş, öz kızı gibi çok yakın akrabayla evliliği) normal sayıyorlardı.

645. Münzir'in dışında bölgedeki öteki başkanlarla olan ilişkilerden söz etmeden önce, Resulullah (as)'ın Münzir'e gönderdiği ve bir asır kadar önce ortaya çıkan mektuplardan birinin orijinali ile ilgili bazı özellikler üzerinde durmak istiyoruz.

Resulullah'ın Münzir'e Gönderdiği Mektup

Münzir'e Gönderilen Mektubun Aslı

646. Almanca ZDMG[749] dergisinde yayınlanan bir makalede, Resulullah (as)'ın Münzir'e gönderdiği mektuplardan birinin orijinalinin ortaya çıktığı bildirilmişti. Aşağıda, söz konusu makaleden bazı kesitler sunuyoruz: İstanbul'daki Prusya Kraliyet Elçiliğinde ataşe olarak çalışan Busch, Prof. Brockhaus'a şu mektubu yazdı:

"Geçen sonbahar burada, Muhammed'in mektuplarından birinin orijinalini elinde bulundurduğunu iddia eden bir İtalyanla karşılaştım. Bu zat, geçen yaz, Müslüman kılığında -ve iddia ettiğine göre Müslüman olarak- gittiği Şam'da, bu mektupla birlikte kûfi yazılı dört Kur'an parçası aldığını da söylüyordu. Kur'an parçacıkları gibi koyu kahverengi ve çok ince bir parşömen üzerine yazılmış sözüm ona orijinal mektubu bana gösterdi. Bu mektuba iliştirilen fotoğraf, mührün üzerinde çok belirgin bir biçimde kuşku uyandıran iziyle, orijinalinden farklılık gösteren bir taklide aitti. Uzun ve dikkatli bir okumadan sonra, orijinal mektuptaki mührün üzerinde hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, aynı harf işaretlerini taşıdığına kanaat getirdim. Yalnız, insan okuyacağı şeyi önceden bilince kendisini göz yanılmalarına kaptırması ne kadar kolay! Dindar kesimin büyük ilgi göstermesine rağmen, bu yazı parçasının Türk hükümetine -tabii yüksek bir meblağ karşılığında- satılması girişimleri, öğrendiğime göre sonuçsuz kalmıştır."

ZDMG Yazı Kurulunun Notu

Görüldüğü kadarıyla olay, Doğu ülkelerinde bile büyük ilgi uyandırdı, ve henüz kimse bunun bir sahtekârlık olduğunu ortaya çıkaramadığı için, burada, yukarıda zikredilen fotoğrafın bir tıpkıbasımını veriyoruz. Bu belgenin incelenmesinden sonra hiçbir uzman, bu sözüm ona keşfin gerçeğe uygun olmadığı hakkında bir kanıt istemeyecektir. Burada, adı geçen fotoğrafın gönderilmesi konusunda dostumuz Sayın Prof. Brockhaus'a yazdıklarımı tekrarlamama izin veriniz:

"Kıymetli belgeyi ilişikte size geri yolluyorum. Eğer bunu uyduran ya da yayan İtalyan, Osmanlı dönemindeki eğitim bakanı Kemal Efendi gibi, gerçekten âlim Müslümanları kandırmayı başarabildiyse, çok şanslı biri olmalı. İnsan, Muhammed (as)'ın Mısır'lı Yunan valiye gönderdiği (Barthélemy'nin Mısır'da ortaya çıkardığı) mektubu satana bu kadar güzel altın yumurtalar yumurtlayan tavuğun hala yaşayıp yaşamadığını bilmek istiyor. Bu amaçla o kişi, Muhammed (as)'ın Bahreyn'deki İran valisi Münzir b. Sâve'ye, onu İslâm'a davet etmek için yazdığı bir başka mektubu elinde oynatıp duruyor (İbn Hişâm, Wüstenfeld baskısı, C. I, s. 945, 13-14. satırlar; Caussin de Percival, *Essai sur l'Histoire des Arabes*, III, 265, 6-13. satırlar). Bu mektubun içeriği bildiğim kadarıyla hiçbir yerde ayrıntılı olarak verilmedi. Demek ki Sayın X...in, eğer onu kendisi uydurmamışsa, kolay bir tekzipten korkacağı bir şey yoktu. Oysa, çok mükemmel bir biçimde muhafaza edilen mektubun baş kısmında, kendisini en çok ilgilendiren, okunması ne yazık ki çok güç ve imkânsız birkaç harfe rağmen, akıllılık ederek, kelimeler üzerinde ihtiyatla durmuştur. Özellikle kutsal *Allah* ve *Muhammed* sözcükleri zamanın yıkıcı etkisinden kurtulmuşlardır ki öyle olması da gerekirdi.

(Bunları, deşifre edilen ve çevirileri aşağıda verilmiş olan şu üç satırlık Arapça metin izlemektedir:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın adıyla! Allah’ın Elçisi Muhammed’den el-Münzir bin Sâve’ye. Selam üzerine olsun. İmdi seni, kendisinden başka ilah olmayan Allah’a hamd etmeye çağırıyorum ve ilan ediyorum ki Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed O’nun kulu ve elçisidir. İlave ederim ki...”

Bu birkaç satır bizde belgeyi satın alma arzusu uyandırmaya yetmektedir. Ancak tedbirli bir insan rastgele hareket edemez. Mektubun gerisi ise, ince sezgileriyle (*Scharfsinn*) yoktan bir şeyler yapabilen insanlar için adeta yeniden yazılmıştır. Ancak İslâm’ın bu işten eli boş çıkmaması için, metindeki eski püskülük ve haraplıktan, ortaya birden bire, “İslâm’ı kabul ettikleri sırada Müslümanlar için” şeklinde bir şart cümlesi çıkmaktadır.

“Fakat mektubun çok iyi korunan başlangıç kısmında, Muhammed (as)’ın katibi birçok yerde kendisine özgü bir yanlışa düşmüş ve el-Münzir kelimesindeki peltek ze’yi ذ Türkçe’deki keskin ze ز şeklinde; gayruhu عيره kelimesini bir yerine iki y ى ile غييره şeklinde; daha sonraki eşhedu اشهد (şehadet ederim ki) kelimesini -herhalde lehçe farklılığından dolayı- اشاد şeklinde; ve çok gariptir, hemze ile yazılması gereken fe’emma فاما kelimesi de ayın harfi ile fe’ammâ فعما biçiminde yazmıştır. Umarım konu hakkında yeterli bilgiyi edinmişsinizdir. İmza FL(eischer)”

647. Schwally’nin[750] derin bir hayranlıkla “yok edici” (*vernichtende Kritik*) olarak tanımladığı bu eleştiri şu üç itirazla özetlenmektedir:

1. Kaynaklar, Resulullah (as)’ın el-Münzir’e gönderilen bir mektubundan bahsediyorlar. Ancak kimse bunun içeriği hakkında bilgi

vermiyor.

2. Elimizdeki belgenin hemen baş tarafında, gönderenin ve alıcının adları okunmakta. Ama daha aşağıda sadece Arap yazısıyla taklit edilmiş bazı işaretler göze çarpıyor.
3. Arapça'dan bozma bir yazıyla kaleme alınan bu ikinci kısımda, bir Arap kâtibe mal edilmesi imkansız derecede imla hatalarıyla dolu, Arapça yazılı birkaç sözcük bulunuyor.

648. Bu itirazlardan ilki, araştırma eksikliğinden kaynaklanıyor. Bu mektubun metni Kastallanî, İbn Tûlun, Kalkaşandî, İbnu'l-Kayyım vb. gibi çok güvenilir yazarların eserlerinde bulunmaktadır.[751] Doğubilimci Fleischer gibi bir bilgin kaynaklarda böyle bir belgenin bulunduğundan habersiz ise, İtalyan satıcının en azından bunun sahtesini yaptığı olasılığı daha zayıf demektir.

649. İkinci itiraza gelince: biraz fazla çaba gösterirsek, metnin tamamının okunabildiğini görürüz. Bu arada, asıl nüshayı kopya ederken Dr. Busch'un yaptığı hatalar da göze çarpmaktadır. Niçin doğrudan doğruya bu belgenin fotoğrafını çekmediğini bilemiyoruz. Öyle görünüyor ki, mürekkep onüç asırdan sonra yer yer silinmiş ve mektubun kopyası çıkarılırken bazı yanlış yazımlar ortaya çıkmıştır. Herhalde, yukarıda bahsettiğimiz klasik yazarların eserlerinde geçen metin sayesinde, söz konusu asıl belgenin içeriği hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

650. Üçüncü itiraz, ikincinin sonucu niteliğindedir. Fleischer burada topu topu dört imla hatasına işaret etmektedir:

a) Münzir'in adı zal ذ yerine ze ز ile yazılmıştır. Yanlışlık sadece taklit nüshadan kaynaklanmaktadır. Bu ad, fotoğraftaki 2. satırın ilk kelimesi olarak görülmektedir. Eğer bu durum ذ harfinin bulunduğu bir başka kelimeyle, örneğin 3. satırdaki 2. kelimeyle karşılaştırılacak olursa,

kâtibin bu iki harfi arasındaki farkın ne kadar ince olduğu görülecektir. Bu harf ancak 1 mm.lik bir uzunluğa sahiptir. Belki de mürekkep silinmiştir. Bu durumda kusurun, kâtipten daha çok belgenin kopyasını çıkaran Alman bilim adamına yüklenmesi gerekir.

b) *Gayruhu* غيبره kelimesinde (3. satırın 5. kelimesi) bir yerine iki ye ى kullanıldığı doğrudur. Günümüz imlasına göre bu kullanım yanlış olarak kabul edilmektedir. Ama bu da belgenin eskiliğini kanıtlamaktadır. Modern bir taklitçi bu hatayı yapmazdı. Bu "Yanlış", belgenin Muhammed (as)'ın sağlığında yazılmış olabileceğinin de bir kanıtıdır. Zira bu, Resulullah zamanında kullanılan bir yazım biçimiydi. Bunun kanıtı, Kur'an'da bunun bir örneğinin yer almasıdır (bk. Zâriyat: 51/47); aynı kullanım, Resulullah (as)'ın Necâşî'ye gönderdiği ve yukarıda bahsettiğimiz mektubun orijinalinde de bulunmaktadır. Bu bir hata değil, bazı kitabelerin de tanıklık ettiği gibi, bir süre devam edip yürürlükten kalkan eski bir yazım biçimidir.[752] Ne gariptir ki, Mısır baskısı Kur'an'larda aksi bir durum söz konusu olduğunu ve bu harfin iki kez yazılması gereken yerde bir kez yazılmış olduğunu da ilave edelim (bk. Enbiya: 21/88'de ننجى nin نجى şeklinde yazılması gibi).

c) Üçüncü duruma gelince: burada vav harfini andıran küçük işaret, Fleischer'e göre hâ ح değil de ayn ع harfini göstermektedir. Harf, belgenin altı kelimesinde de doğru biçimde kullanılmış ve istisnasız hepsinde, bu işaret bir ح yi temsil etmektedir. Vurgulamak gerekir ki ح yi belirten bu işaret, Resulullah (as)'ın Mukavkıs, Necâşî, Kisrâ, Umân melikleri -Cafer ve Abd- ve Herakliyus'a gönderdiği diğer beş asıl nüshada da bulunmaktadır. Bunların hepsi elinizdeki kitapta ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

d) Fleischer’e göre (bk. yukarıdaki c maddesi) ع harfi bir و ile gösterilmiştir. Ancak kendisi, bu durumda, ayın harfinin küçük bir kare şeklinde gösterildiğini söylüyor. Lâkin bir bilim adamının sık sık fikir değiştirmemesi gerekirdi. Kendisinin işaret ettiği iki kelimede de iki kare işareti vardır; bu durumda Fleischer’in söylediği gibi, kelimeyi fe ‘ammâ فعما olarak değil fe’a’â فععا şeklinde okumak gerekir. Oysa ilk kare, önceki kelimenin son hecesidir (yani Rasuluhu kelimesinin luhu kısmıdır).

651. Hulasa, Fleischer’in yürüttüğü muhakeme, bizi bu belgenin uydurma olduğuna inandırmaktan uzaktır. Bizzat inceleme şansımız olmadığı için, tüm söyleyeceğimiz, ZDMG’nin ortaya koyduğu bilgi ve belgelere göre, mektubun gerçek olma ihtimalinin sahte olma ihtimalinden yüksek olduğudur. Bu belge üzerinde yapılmış başka herhangi bir incelemeye de rastlamadık.

652. Türk hükümetinin İtalyan satıcıdan almayı reddetmesinden sonra bu orijinal belgenin başına neler geldiğini bilmiyoruz. Ancak, 1917’de Hace Kemalüddin, bir makalesinde, bu belgeyi Salahattin ailesinin elinde gördüğünü açıkladı.[753] Bana söylendiğine göre, 1932’de Kuvvetli ailesinin elindeydi, ama onu bizzat görme imkânım olmadı. 1939’da meslektaşlarımdan Sayın Reich, Şam’dan belgenin bir fotoğrafını bizzat göndererek, bana olayı doğrulayan bir mektup yazmıştı. Bu fotoğraf ZDMG’de yayınlanana benziyordu; ancak bir özelliği, belgenin içeriğinin satır aralarında günümüz Arap harfleriyle haşiye şeklinde verilmiş olmasıydı. 1956 yılında Sayın Selahaddin Muneccid bana bir mektup göndererek, bu belgenin öteden beri Kuvvetli ailesinde bulunduğunu ve bu ailenin İtalyan satıcı olayından haberi olmadığını doğrulamıştır.

Arabistandaki Diğer İran Sömürgeleri

Temîm Kabilesi

653. Bahreyn bölgesi başkanı Münzir, bir kısmı çölde göçebe hayatı sürdüren Temîm kabilesine mensuptu. Arabistan'ın en doğusunda yaşayan bu kabile, bugün bilmediğimiz nedenlerden ötürü, Yarımadanın en Batısında bulunan Mekke şehrinin yönetiminde belli bir etkiye sahipti. Gerçekten, Arafat'ta toplanan hacıların yerine getirmeleri gereken dini görevlerden Temimliler sorumluydu; *İcâze* yani dini törenlerin artık bittiğini ilan etme yetki ve ayrıcalığı da onlara verilmişti.[754] Aynı şekilde, Mekke'nin banliyösünde bulunan büyük Ukaz fuarında hakemlik göreviyle de onlar ilgileniyorlardı.[755]

654. Suheylî'nin[756] verdiği bilgiye göre, Utarid et-Temîmî bir defasında İran İmparatoru Şiruye'nin huzuruna çıkarak, kendisinden kuraklık dönemi boyunca kabilesinin hayvanlarını bir süre İran topraklarında otlatma izni istemiş, Şiruye de kabilenin, topraklarında kaldığı süre içinde iyi davranacağına ve otlatma mevsiminden sonra buradan hemen ayrılacağına dair güvence istemiştir. Bedevî töreleri gereğince, Utarid ok ve yayını İmparator'a sunmuş, bu duruma şaşıran İmparator'a, çevresindeki saray erkânı, bir Bedevî'nin bu yaydan daha sağlam bir güvencesi olamayacağını açıklamak durumunda kalmışlardır. Birkaç ay sonra Utarid, konukseverliği dolayısıyla İmparator'a teşekkür etmek ve Arabistan'ın daha iç bölgelerine dönüp gitmeden önce onun iznini almak için tekrar huzuruna çıkmış, bu arada güvence olarak bıraktığı yayını geri istemeyi de unutmamıştır. Utarid'in ve kabilesinin güzel

davranışlarından etkilenen İmparator, kendisine bir kraliyet kaftanı hediye etmiştir. Bedevi bu armağana çok memnun olmuş ve onu büyük törenler esnasında sırtında taşımıştır. Aynı şeyi Resulullah (as)'i ziyareti sırasında da yapmıştır. Ancak, Peygamber'in kendisini uyarıp azarlamasına bakılırsa, kaftan muhtemelen ipekten dokunmuştu. Bu konuya ilerde değineceğiz.

655. Aynı kaynak (Suheylî, II, 335), Temim kabilesinin sarık ve kumaşlardan yapılmış bir putları olduğunu, buna safran vb. kokular sürdüklerini ekler. Temimliler, "hac" amacıyla bu putu ziyaret ederlerdi. Öyle görünüyor ki, şair ez-Zibrikan bu puta bekçilik ve hizmetçilik yapmakta idi.

656. Bu kabilenin İslâm'ı kabul edişi, çok merak uyandırıcı koşullarda gerçekleşmiştir. H. 9 yılında Resulullah (as), *Zâtu'l-Eştât* gölü çevresinde otlayan sürülerin yıllık vergilerini tahsil etmek üzere, Huzâa kabilesi nezdinde bir memur göndermişti. Temimli birkaç aile (özellikle Benû Enbâr), görüldüğü kadarıyla bir kuraklık ve kıtlık yüzünden, aynı yerde konuk olarak bulunmaktaydı. Huzaalılar daha önceden Müslüman olmuşlar ve vergilerini itirazsız ödüyorlardı. Vergi tahsildarı Temimlilerin de aynı ödemede bulunmalarını istedi. Onlar ise, henüz İslâm'ı kabul etmedikleri için bunu reddettiler ve hemen silahlarını kuşandılar. Tahsildar, olaydan Resulullah (as)'i haberdar etmek amacıyla Medine'ye döndü. Bu arada, Huzâalılar, Resulullah (as)'ın temsilcisini tehdit etmenin doğuracağı sonuçlardan korkarak, bu uygunsuz misafirlerini ülke dışına çıkarmak zorunda kaldılar. Enbarîler başka koruyucular aradılarsa da, Medine'den gelen askerî bir birlik onlara yetişip, 11 erkek, 11 kadın ve 30 çocuğu esir alarak, hepsini Medine'ye götürdü. Diğerleri ise kaçıp kurtuldu.[757] Temimiler, Enbarlılar ve

diğerleri bir araya gelerek savaş tutsakları arasında kız kardeşi Safiye'nin de bulunduğu el-A'ver ibn Beşşâme başkanlığında önemli bir elçi heyetini Resulullah (as)'ın huzuruna gönderdiler. Elçi heyetini oluşturanlar arasında, Mekke'nin fethi sırasında İslâm ordusu saflarında olduğu göz önünde tutulursa en azından bir yıldır Müslüman olan el-Akra ibn Hâbis,[758] Şiruye'nin kaftanını giyen Utarid, şair Zibrikan ve diğerleri bulunuyordu. Bunların karşılanışı gerçekten görmeye değerdi. Bu sert ve haşin tabiatlı Bedeviler Medine'ye gelir gelmez Resulullah (as)'ın evinin kapısı önünde bağırıp çağırmaya başlayarak, dışarı çıkmasını ve kendilerini hemen kabul etmesini istediler. Ayrıca, kime karşı olursa olsun saygı göstermek ya da bu saygıyı geri almak gücünde olduklarını eklediler. Muhammed (as) dışarı çıkarak onlarla bir süre yumuşak bir dille konuştu ve daha sonra öğle namazını kılmak üzere mescide geçti. Namazdan sonra kendilerini huzuruna kabul etti. Utarid hemen ayağa kalkarak bir konuşma yaptı: Temimlilerin kendi içlerinden krallar çıkardığını, zengin oldukları kadar cömert de olduklarını, sayılarının çok ve kendilerinin de güçlü olduklarını sayıp döktü. Bu bedevîlere özgü bir meydan okuma idi. Muhammed (as), Medine'li kâtibi Sâbit ibn Kays'dan bu sözlere bir cevap vermesini istedi. Kendisi yüksek ve gür sesiyle ün yapmıştı. Doğaçlama yaptığı konuşmasında Sâbit, Allah'ın kendilerine krallara karşılık çok daha iyi ve güzel, hayırlı şeyler verdiğini, bunların da bir Peygamber, bir Kutsal Kitap (Kur'an) ve her iki dünya için geçerli iyilikler içeren bir din olduğunu dile getirdi. Ve şöyle ekledi: "Sizin yaptıklarınızın aksine, bizler bu Peygamberin izinden gidiyor, onu canlarımız ve mallarımız pahasına koruyor ve ona karşı çıkanla mücadele ediyoruz."

657. Daha sonra Temimli şair Zibrikân ayağa kalkarak, kabilesinin sahip olduğu erdemleri sayıp döktü. Ona cevap vermek için de Hasan bin Sâbit çağrıldı. Onun hemen doğaçtan söylediği şiir de az etkileyici ve gösterişten uzak değildi. Temimliler aralarında görüşmek üzere bir kenara çekilip, birbirleriyle şöyle konuştular: “Onların hatipleri bizimkinden daha iyiydi, şairleri de öyle; sesleri de çok tatlı ve yumuşaktı; üstelik Muhammed, kendisine sert ve haşin davranmamıza rağmen, bizden daha kibar ve nazik.” Ve İslâm’ı kabul etmeye karar verdiler. Daha sonra Resulullah (as)’ın huzuruna girerek, tutsaklarının bağışlanmasını rica ettiler. Muhammed (as), elçilik heyetinden Sabire ibn Amr adlı Temimlinin, kararını kabul edeceğini önceden belirterek, bu konuda hakemlik yapmasını istedi. Bu hakem, tutsakların yarısının kurtulmalık bedeli alınmaksızın salıverilmesine, diğer yarısının ise örf ve adete uygun olarak fidyelerinin ödenerek salıverilmelerine karar verdi. İbn Hişâm,[759] bu askerî sefer sırasında, Resulullah (as)’ın hanımı Ayşe’nin kendisine şöyle söylediğini ekliyor:

“Ey Allah’ın Resulü! Ben bir süre önce İsmail’in soyundan gelen (Arap) bir köle azat etme adağında bulunmuştum.”

Bunun üzerine Resulullah (as) şu karşılığı verdi:

“İşte! Birazdan gelecek olan Temimlilerden istediğin herhangi birini azat edebilirsin!”

Nitekim, müminlerin annesi Ayşe, savaşta tutsak edilenler Medine’ye gelince bu adağını yerine getirmiştir (Resulullah (as) bunlardan sadece Ayşe’nin seçtiği birini köle durumuna getirmiş ve böylece o adağını yerine getirebilmiştir). Elçi heyetinin başkanının kız kardeşini ise, Muhammed (as) bir fidye almaksızın ona iade etmiştir.[760] Resulullah

(as), ayrıca heyet üyelerinin her birine, hatta develerine bakan çocuğa bile çok cömert bir biçimde armağanlar vermiştir.

658. Olay böylece bir dostluk havası içinde tatlıya bağlanmış ve İslâm, Temimlilerin yurdu olan Basra körfezi bölgesinde yayılmaya başlamıştır.

659. Tarihî kaynaklar bize, Resulullah (as) tarafından Temimlilere gönderilmiş en az dokuz mektup olduğundan söz ederler.[761] Ama ne yazık ki bu mektuplardan çoğunun metinleri muhafaza edilmemiştir. Kendilerine mektup gönderilen iki kişiye, yani Katade ibn el-A'ver ve Huseyn ibn Müşmit'e Muhammed (as) bir takım arazi imtiyazları (tımar) vermiştir; Ahmer ibn Muâviye'nin ise bütün malları için güvence vererek, bu aileye zarar verecek olanların sert bir biçimde cezalandırılacağını ilan etmiştir. Temim kabilesinden Kayle bint Mahramad adlı bir kadına gönderilen mektup oldukça dikkat çekicidir:

"Resulullah (as), kırmızı bir deri parçası üzerine aşağıdaki satırları yazmıştır: Kayle ve Kayle'nin kızları durumundaki kadınlardan hiçbiri sahip oldukları haklardan yoksun bırakılamaz ve hiçbiriyle zor kullanarak nikah yapılamaz. Sonuç olarak her itaat eden mümin kendi payına düşeni alacaktır. Bu kadınlar iyilik yapsınlar ve kötülüklerden kaçınsınlar."[762]

660. Bu mektubun hangi şartlar altında yazıldığını bilmiyoruz. Ancak, bu Kayle'nin bir başka olayda daha karşımıza çıkması oldukça anlamlıdır: Temimli olmasına rağmen, bu kadın, başka kabileye (anlaşıldığına göre Bekr ibn Vâil'e) mensup biri ile nikâhlanmıştı. O sıralarda İslâm'ı kabul etmiş olan bu kabileden bir heyet, Dahnâ çölünün tamamının bu kabileye tımar olarak verilmesini Resulullah (as)'den istemişlerdi. Bu durum Temimlilerin çıkarlarına ters düşmekteydi. Bu durumu gören

Kayle büyük bir gayretle işe müdahale ederek, Resulullah (as)'i böyle bir haksız uygulamadan vazgeçirmeye çalıştı ve bunda da başarılı oldu.[763]

661. Yine, Temimli el-Ahsem ibn Sayfî, Resulullah (as)'ın huzuruna bizzat çıkmak istiyordu; ancak yakınları, kendisinin çok yaşlı olduğunu ve yollarda bazı tehlikelerle karşılaşabileceğini söyleyerek kendisine engel oldular. O da oğlu aracılığıyla, aşağıdaki mektubu gönderdi:

"Allah'ım! Senin adınla başlarım. (Allah'ın) Bir kul(un)dan (başka) bir kul(un)a! İmdi, Sana ulaşmış olan şeye bizi de ulaştır; zira biz, seninle ilgili olarak, aslını bilmediğimiz bazı haberler aldık. Eğer sen doğru yola eriştirilmiş biriysen, bize de rehberlik et; ve eğer sana bazı şeyler öğretilmişse, nimetlendirildiğin şeyleri bizimle paylaş. Selâm!"

Resulullah (as)'ın bu mektuba şöyle cevap verdiği rivayet edilir:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den, el-Ahsem ibn Sayfî'ye! Allah'ın selâmı üzerine olsun. Sana Allah'ın övgülerini bildiririm. Gerçekten de Allah bana, kendisinden başka hiçbir tanrı olmadığını, kendisinin Tek ve Bir olduğunu, hiçbir eş ve ortağının bulunmadığını (kullarına) söylememi emretti. Ben de aynı şekilde insanların bunu ifade etmeleri uyarısında bulunuyorum. Yaratılanların hepsi Allah'ın yarattıklarıdır ve her şey O'na aittir. Onları Allah yaratmıştır. Onlara ölümü tattıracak olan da, onları tekrar diriltecek olan da Allah'tır. Gidiş O'nadır. Ben sizi önceki peygamberlerin davetiyle çağırıyorum. Gerçekten sen (bu) büyük olay hakkında sorguya çekileceksin, ve kuşkusuz sen daha sonra bu olayın aslını öğreneceksin."[764]

662. Ancak şunu belirtelim ki, çok eski kaynaklar bu mektuplaşma olayından söz etmemektedirler

663. Temimliler konusunu, Muhammed (as)'ın vefatından sonra bu kabile içinde bir dinden dönme olayına rastlandığını belirterek bitirelim: Bu kabile bir süre, peygamber olduğunu iddia eden Secahî adlı bir kadın tarafından yönetilmiştir. Bir süre sonra bu kadın, Benû Hanife kabilesinden ve yine sahte peygamberlik davası güden Müseyleme ile evlenince, artık peygamberlik iddiasından vazgeçmiştir. Bu kadın daha sonra tekrar Müslüman olmuş ve uzun bir süre yaşadıktan sonra vefat etmiştir. Secâhî'nin bu sözde peygamberlik olayı, İslâm tarihinde oldukça dikkat çekici bir konudur. Bu olay, bize Arap kadınının o dönemdeki konumu hakkında bir değerlendirme yapma imkânı vermektedir.

Bekr ibn Vâ'il Kabilesi

664. Bahreyn bölgesinin İran etkisinde kalan komşuları arasında Büyük Bekr ibn Vâ'il kabilesi de bulunuyordu. Bunlar yarımadanın en kuzeyinde, Basra'nın Kuzey-Batısında yerleşmişlerdi. İslâm'dan önce bu kabile cengâver ve savaşçı özelliğiyle tanınmaktaydı: Taglib, Bekr'in kardeşiydi ve Bekr ile Taglib arasındaki kardeş kavgası, İslâm-öncesi Arabistan'ının en uzun ve en kanlı savaşları arasında yer almaktadır. Sasaniler, diğerlerinin yanı sıra bu kabileye de baskı ve zulüm uygulamışlar ve onları İran'ın azılı düşmanı haline getirmişlerdi. Bu durumda, Resulullah (as)'ın onlarla ilgilenmiş olmasına ve kendilerine bir dine davet mektubu yazmasına şaşmamamız gerekir.[765] İbn Sa'd'in ayrıca belirttiğine göre,[766] Benu'l-Katib kabilesinden biri (yani Dubey'etu'bn Rebîa) çıkıncaya kadar hiç kimse bu mektubu okumamıştı. Kaynaklar bu mektuba ne gibi bir tepkide bulunulduğunu açıklamamakla birlikte, şurası kesindir ki, bu kabilenin Şeybân kolundan Hureys ibn Hassân, Bekr ibn Vâilleri temsil etmek üzere bir

heyetin başında Resulullah (as)'ın huzuruna çıkarak, ona halkının İslâm'ı kabul ettiğini bildirmiştir.[767] Yine, yukarıda anlatıldığı biçimde, Temimlilerin aleyhine olmak üzere, bütün Dahnâ çölünün tımarının kendilerine verilmesini isteyen de bu Hureys'dir. İbnu'l-Esir bize Resulullah (as)'ın, Bekr ibn Vail kabilesinin Amir ibn Zuhl koluna mensup 'Adî ibn Şerâhil lehine[768] bir mektup gönderdiğini söyler, ama mektubun içeriğinden söz etmez. Burada söz konusu edilen şey, her halde servetin güvence altına alınması ya da tımarlı bir arazinin bağışlanması olmalıdır.

665. İbn Hanbel'de geçen bir hadiste,[769] Bekr ibn Vâil kabilesine mensup birinin Resulullah (as)'ın huzuruna çıkarak:

"Benim halkım üzerine öşür vergisi koy"

demesi üzerine, Resulullah (as) şu cevabı vermiştir:

"Hayır! Öşür vergileri Yahudi ve Hıristiyanlar üzerine konulan vergilerdir; Müslümanlar için öşür vergisi yoktur"

Acaba burada ticari mallardan alınan gümrük vergileri ya da madenlerden alınan vergiler mi kastediliyordu? Zira Müslümanlar bu tür mallar üzerinden sadece 1/20 oranında (beşte bir) vergi ödüyorlardı.

666/1. Son olarak şu konuya dikkat çekelim: Resulullah (as)'ın vefatından birkaç ay sonra, Müslümanlığı kabul eden Şeybanîler İran egemenliğine karşı topyekün bir isyan hareketi başlattılar. Bu kabilenin elde ettiği ilk başarılar, Halife Ebû Bekir'i buraya takviye birliklerinin yanı sıra en başarılı Müslüman komutanlardan Hâlid ibn Velîd'i gönderme konusunda da ikna etti. Acaba bu duruma bakarak, Şeybanîlerin ve Bekr ibn Vâil kabilesinden bazı kolların İranlılara karşı izlenecek politika konusunda Resulullah (as)'ın sağlığında kendisinden bir takım kesin talimatlar aldığı sonucunu mu çıkarmak gerekir?

Benû Taglib Kabilesi

666/2. Yukarıda adı geçen Bekr ibn Vâil'in kardeşinin soyundan gelen Taglib oğulları Hıristiyan idiler. Onların Resulullah (as)'a karşı izledikleri barışçı ve yumuşak tutuma bakarak, şu müphem anlatıma bir açıklık getirmek mümkün olacaktır: Resulullah (as), Benû Tagliblerin bazı Hıristiyan soplarıyla bir anlaşma imzalamıştı. Buna göre:

"Onlar kendi Hıristiyan dinlerinde kalmakta serbest olacaklar, ama bundan böyle kendi çocuklarını vaftiz edemeyecekler" idi.

Ama Tagliblıler daha sonra bu anlaşmayı bozdular (Bk. Ebû Ya'lâ'dan naklen İbn Hacer, *Metâlib*, No: 1072; İbn Sa'd, *Tabakât*, II/i, *Elçiler* bölümü). Anlaşmanın imtiyaz konusuyla ilgili maddesi hakkında ayrıntılı bilgi yoktur ve rivayet bazı kuşkular içermektedir. Zira Kur'an, *Zimmi* statüsündeki gayrı müslim ve Hıristiyanlara karşı zaten hoşgörülü bir yaklaşım sergilemektedir ve Resulullah (as) de Yemen, Umân vs. bölgelerindeki Hıristiyanlara karşı aynı tarzda davranmamıştır.

Abdu'l-Kays Kabilesi

667. Abdu'l-Kays kabilesi Bahreyn'in güneyinde oturmakta ve Temimlilerle birlikte bu bölgenin nüfusunu oluşturmaktaydı. Taglib kabilesine mensup bir şair olan Ahnes ibn Şihâb, Abdu'l-Kaysların bir kolu olan Lukayz ailesi hakkında şöyle bir şiir yazmıştı:

"Bahreyn ve bütün bu sahillerin sahibi işte bu Lukayz'dır,
Onlara Hindistan tarafından müthiş bir istila gelse bile..."[770]

668. Bu şiir onların geçmişlerinin ne denli eskiye dayandığını yeterince dile getirmektedir. İbn Hanbel'de geçen bir hadise göre,[771] Muhammed (as) gençliğinde Basra körfezi üzerindeki Abdu'l-Kaysların ülkesine yaptığı uzun süreli seyahatleri daima taze bir anı olarak saklamıştı. Bu

hadiste Hacer şehrinden ve el-Muşakkar kalesinden bahsedilmekte ve Muhammed'in şu sözüne yer verilmektedir:

"Zâre adlı su kaynağının karşısında durdum."

Şimdilerde Hacer, Riyad ve Zahran arasında bayındır bir şehir olan el-Hufûf'a dönüşmüştür. El-Müşakkar ise, şehrin dışında ve muhtemelen oraya yakın bir yerdeki Kâra dağı üzerinde bulunuyordu. Zâre adlı su kaynağı bugün de aynı adla varlığını sürdürmekte ve Kuveyt yolu üzerinde, uçsuz bucaksız bir vahada, Zahran'ın kuzeyinde on kilometre öteden görünmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için, "Sur les traces du Saint Prophète dans son voyage en Arabie de l'Est (*Resulullah (as)'ın Doğu Arabistan seyahatinin izleri hakkında*)", (*France-Islam*, Paris, No: 93-95, 1975) ve "Les voyages du Prophète avant l'Islam (*İslâm'dan önce Peygamber'in seyahatleri*)", Festschrift Henri Laoust (Bulletin d'Etudes orientales/*Şarkiyat İncelemeleri Bülteni*), Şam, 1977, C. 90, s. 221-230) adlı makalelerime bakılabilir.

669. Makrızî'nin verdiği bilgiye göre,[772] H. 3 yılında cereyan eden Uhud Savaşı sırasında Abdu'l-Kays kabilesinden bir grup insan Medine'ye gelmişti. Belki de bir hububat kervanı söz konusu idi. Aynı yazar,[773] H. 5 yılında, Resulullah (as)'ın Benû Musta'liklere karşı düzenlediği askerî sefer sırasında, Abdu'l-Kayslardan biri yolda kendisine rastlamış ve İslâm'ı kabul etmişti. Daha sonra İslâm bu kabile içinde önemli ilerlemeler kaydetmiş olmalıdır ki, H. 8 yılında Muhammed (as) bu kabileyi, İbn Sa'd'in bize bildirdiğine göre,[774] Bahreyn'de oturan kimseler aracılığıyla, Medine'ye 20 kişilik bir heyet göndermeleri için davet etmiştir. Kaynakta açıklandığına göre, heyetin tamamı gayrı müslimlerden oluşuyordu. Hatta aralarında Hıristiyan biri de vardı. Heyetle ilgili diğer ayrıntıları Buhârî'den çıkarıyoruz:[775]

a) Bir gün Resulullah (as) hiç adeti olmayan bir saatte namaz kılmaya başladı. Zevcesi Umm Seleme'nin hayret ederek sebebini sorması üzerine şu cevabı verdi:

"Abdu'l-Kays heyetinin gelerek ihtida ettikleri haberini vermeleri, öğle namazından sonra kıldığım nafile (diğer Müslümanlar için sünnet) namazlarımı kılmamı engellemişti. Şimdi onları tamamlıyorum."

b) Medine'de inşa edilen Mescit'ten sonra, içinde Cuma namazlarının kılınmasına izin verilen ilk mescit, Abdu'l-Kaysların ülkesindeki (bugünkü el-Hufûf) *Cuvâsa* şehrinde inşa edilen camidir.

c) Abdu'l-Kayslar Resulullah (as)'ın huzuruna girdiklerinde, onlara şöyle hitap etti:

"Ey cemaat! Hoş geldiniz! Sizler ne onur kırıcı bir duruma ne de pişmanlığa uğrayacaksınız."

Bunun üzerine topluluk şu cevabı verdi:

"Ey Allah'ın Elçisi! Bizi senden ayıran ve bizi alıkoyan, aradaki putperest Mudar kabilesinin topraklarıdır. Haram Aylar dışında bizler istediğimiz zaman senin huzuruna gelemiyoruz. O halde sen bize İslâm'ın temel esaslarını öğret ki bunlar Cennet'e girmemiz için yeterli olsun ve kendi bölgemizdeki gayrı müslimler arasında bunları tebliğ edebilelim."

O da şöyle cevap verdi:

"Sizlere şu dört şeyi emrediyor ve dört şeyi de yasaklıyorum:

Allah'ın Bir'liğine iman etmek koşuluyla;

1. Günlük namazları kılmanızı,
2. Zekât vergisini vermenizi,
3. Ramazan ayı boyunca oruç tutmanızı,
4. Ganimet malların beşte birini Devlet Hazinesine teslim etmenizi emrediyor ve alkollü içkileri size yasaklıyorum."

670. Buhârî tarafından nakledilen bu son hadis, bize hem Rebi'alıların bir kolu olan bu kabile ile Mudarlı komşuları arasında bir savaş halinin var olduğunu, hem de İslâm'dan önce bu insanların ekonomik ve toplumsal hayatında alkollü içkilerin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

671. İbn Sa'd'in verdiği bilgiye göre,[776] Cuvâsa'da müstahkem bir kale vardı ve buranın Müslüman valisi, Resulullah (as)'ın vefatından sonra ortaya çıkan dinden dönme hareketleri sırasında asilere karşı bu kaleye kapanarak kendisini savunmuştu. Yazar, ayrıca el-'Alâ ibn el-Hadramî adındaki bu Müslüman valinin yukarıda adı geçen 20 kişilik heyetle birlikte Medine'ye geldiğini ve görevi başında bulunmadığı süre içinde kendisine Münzir ibn Sâve'nin vekalet ettiğini belirtir.[777] Resulullah (as)'ın Abdu'l-Kayslara gönderdiği bir mektubun metni elimizde bulunmaktadır[778]

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Bu, Allah'ın Elçisi Muhammed'den Abdu'l-Kayslar ve Bahreyn ile çevresindeki topraklarda oturanlara hitaben gönderilmiş bir yazıdır: Sizlerin İslâm'a bağlanarak ve Allah'a ve O'nun Elçisine iman ederek benim huzuruma geldiğinizi ve O'nun dininin hükümlerine tabi olmayı kabul ettiğinizi (beyan ederim). O halde, sizlerin hoşunuza gitsin ya da gitmesin, Allah'a ve O'nun Resulüne itaat etmeniz, namazlarınızı kılmanız, zekatlarınızı ödemeniz, Beytullah'ı (Ka'be'yi) haccetmeniz ve Ramazan ayında oruç tutmanız (koşuluyla) bunu kabul ediyorum. Kendi aleyhinize de olsa, daima Allah rızası için adaletle hükmediniz. (Yine ben) içinizdeki zenginlerin malları üzerinden belirli miktarların alınıp aranızdaki yoksullara dağıtılmasını (size tavsiye ederim). Bu (zekat) vergi(si) Allah ve Resulünün Müslümanların malları üzerinden tanzim edecekleri, farz kılınan miktarlarda yılda bir kez tahsil edilecektir."

672. Bu kabile ile ilgili bir başka belge daha olmakla birlikte, bu ikisinden hangisinin daha eski olduğunu ayırt etmek güçtür. İkinci belgeden söz etmeden önce, alıcısının adının bazı sorunlara neden olduğunu belirtmek gerekiyor. Yegane başvuru kaynağımız olan İbn Sa'd'e göre[779] bu belge "Abdu'l-Kaysların en büyüğüne" gönderilmiştir. Ancak İbn Sa'd'in neşrinde tercihan kullanılan bir başka el yazması nüshada ise "*el-Ekber ibn Abdu'l-Kays*" ibaresi kullanılmaktadır. Oysa bu ailenin soy kütüğü kayıtlarında *el-Ekber* adına rastlanmaz. Ayrıca bu, Arapça'da insanlar için kullanılan özgün bir ad da değildir. Bence bu ismin Lukayz ibn Abdu'l-Kays şeklinde okunması uygun olur ki, hem el yazmalarındaki olası yazım hatalarından, hem de tarihi gerçekler bakımından bunun böyle olması gerekir. Zira, yukarıda adı geçen 20 kişilik heyet arasında, Abdu'l-Kaysların *Lukayz* adlı güçlü koluna mensup bazı kişilere rastlamaktayız.[780] Söz konusu belge aşağıda verilmiştir:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den el-Ekber (Lukayz) ibn Abdu'l-Kays'a: Onlar, Allah'ın ve O'nun Elçisinin eman ve himayeleri sayesinde, Cahiliye döneminde (İslâm'ı kabul etmelerinden önce) işledikleri cürüm ve cinayetlerden muaf tutulmuşlardır. Ancak, yaptıkları anlaşmalara bağlı kalmakla yükümlüdürler ve buna karşılık, onların hububat yolları kesilmeyecek, yağmur sularıyla yeşeren otlaklar kendilerine yasaklanmayacak ve olgunluk dönemine gelmiş meyveleri toplamalarına engel olunmayacaktır. Onların arazileri, denizleri, yerleşik hayat süren insanları, göçebeleri ve memleketlerinden (askerî sefer amacıyla) çıkan herkese karşı, Peygamberin güvenli memuru el-'Alâ ibn el-Hadramî sorumlu olacaktır. Bahreyn ahalisi her türlü tehlikeye karşı el-'A'lâ'nın eman ve himayesinde olacak, herhangi bir tecavüz ve şiddete karşı ondan askerî destek sağlayacaklardır. Bu onları Allah'ın

güvence ve emniyeti altına alacaktır. Onlar Muhammed'e karşı sözlerinden caymayacaklar ve herhangi bir yere baskın düzenlemeye kalkışmayacaklardır. İslâm ordusu kendilerine ganimetten bir pay ayıracak, onlar hakkında hüküm verirken eşitliğe ve tutum ve davranışlarda ılımlı davranmaya özen gösterecektir. Her iki taraf da anlaşma hükümlerinde kendiliğinden bir değişikliğe gitmeyecektir. Allah ve Resulü buna şahit olsunlar."[781]

673. Bu metinde aydınlatılması gereken çok sayıda karanlık nokta bulunmaktadır. İşte bu konuda bizim ne düşündüğümüz: Öncelikle "Cahiliye döneminde işledikleri cürüm ve cinayetler"i ele alalım. Bu konuda akla ilk gelen, Müslümanlara karşı işlenmiş kötü davranışlar gelir ki, Resulullah (as), Müslüman oldukları için bunları bağışlamıştır. Burada muhtemelen, yukarıda sözünü ettiğimiz Münzir ibn Sâve'ye karşı isyan hareketi kastedilmektedir. Daha sonra gelen "hububat yolları, yağmur sularının yeşerttiği otlaklar, meyvelerin toplanması" gibi ifadeler, bu belgeleri inceleyen herkesi zor durumda bırakmıştır. Caetani, "hububat yolları" ile, yaz mevsiminde Abdu'l-Kaysların İran hükümetinin izniyle sürülerini otlattıkları Fırat vadisinin bazı bölümlerinin kastedildiğini ifade etmektedir.[782] Aynı yazara göre, "yağmur sularıyla yeşeren çimenlikler", sürü hayvanlarının kış aylarını geçirdiği Arabistan'ın iç kesimlerindeki otlakları kapsamaktadır. "Meyvelerin toplanması (*harîm*)" deyimiyle ilgili olarak hiçbir yorum yapmamakta, sadece deyimin Wellhaussen'in "geheiligten Früchte" şeklindeki Almanca karşılığını "frutti consecrati" şeklinde İtalyanca'ya çevirmekle yetinmektedir. Kanaatimizce bütün bu terimler vergilerin toplanmasında uygulanan yöntemlerle ilgilidir. Bu son deyimi Arapça'daki *harîm* şeklinde değil de, *cerîm* şeklinde okumak gerekir ki,

zaten Müslüman botanikçi Dineveri'ye göre[783] bu sözcük "toplama" anlamını taşımaktadır. (Bu iki sözcüğü birbirinden ayıran sadece ج harfine konulan noktadır). Belazurî[784] ise şu ayrıntı üzerinde durmaktadır: "(Müslüman vali) Bahreyn halkı ile, onların yeterince çalışmaları ve meyveleri kendileriyle paylaşmaları konusunda anlaşmıştı." Muhtemelen burada Devlete ait hurmalıklar ve bahçeler söz konusu edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah (as) her halde, Abdu'l-Kaysların, meyveler toplanır toplanmaz, vergi memurlarının gelmelerini beklemeksizin bunlardan yararlanmalarına izin vermişti. "Yağmur sularıyla yeşeren çimenlikler" ise sürü hayvanları üzerine konan vergilerle ilgili bir deyimdir. Resulullah (as), aynı şekilde, vergi memurlarının gelişini beklemeksizin bu otlaklardan yararlanmalarına izin vermiştir. Başka birçok kabile için olduğu gibi, Resulullah (as), Abdu'l-Kaysların, vergi toplamak amacıyla gelen memurlarla aynı haklara sahip olacaklarını beyan etmiştir. "Hububat yolları" ifadesi, bize göre, tahıl ürünlerinin ihraç edilmesiyle ilgili bir konudur: Kabilenin zirai vergileri ödemesi gerekiyordu, ancak vergi tahsildarlarının gelmesini beklemeksizin, istedikleri zaman tahıl ihraç etmeleri engellenmemişti. Vergiye tabi mahsul miktarı hususunda Resulullah (as) onların dürüstlüğüne güveniyordu.

674. Anlaşılması oldukça güç konulardan biri de savaşlar ve bunlardan elde edilen ganimetlerdir. Kuşkusuz Müslüman vali, düşman üzerine asker sevki konusunda merkezden talimat almaktaydı. Ama, acaba burada söz konusu olan İranlılar mı, yoksa putperest Arap kabileleri mi idi? İslâm öncesi baskın savaşlarında Abdu'l-Kayslar, kuşkusuz elde ettikleri ganimetin tamamını kendilerine ayırıyorlardı. Bu kabileden Müslüman ordusu ya da askeri birlikleriyle beraber savaşa katılanlar,

Kur’an’da yer alan bir hükme göre,[785] ganimetin beşte birini Devlet Hazinesi’ne teslim etmekle yükümlü olup, ancak kalanını sefere katılanlarla paylaşmak durumunda idiler.

675. Resulullah (as)’ın Abdu’l-Kaysların bir kolunun temsilcisi sıfatıyla Muşemric ibn Hâlid es-Sa’di’ye bir su kaynağı bağışladığını biliyoruz.[786] Bu bağış olayını gösteren metin elimizde değildir. Yine, Abdu’l-Kaysların gönderdiği heyette yer alan Şubeyb ibn Kurra ve Suhâr ibn el-Abbas’a verilen, ancak içeriğini bilmediğimiz diğer iki mektubun metni de elimize geçmemiştir.

Benû Hanîfe Kabilesi

676. O sıralarda Arabistan’ın en güçlü kabilelerinden biri olan Benû Hanîfe (Hanîfe Oğulları) kabilesi Necd bölgesinde yaşamaktaydı. Bölge oldukça verimli topraklara sahipti. Öyle ki, Halife Ömer (ra) zamanında, buradaki tek bir devlet merasında otuz bin develik bir sürü bulunmaktaydı. Ayrıca burada uçsuz bucaksız ormanlara rastlamak da mümkündü.[787] Bugün artık izi kalmayan, ancak vaktiyle Riyâd yakınlarında kurulu olduğu sanılan Yemame şehri, bu Benû Hanîfe kabilesinin ana yerleşim bölgesi idi. Burası aynı zamanda Arabistan’ın tahıl ambarı idi[788] ve Mekkeliler geniş ölçüde tahıl ithalatını bu bölgeden yapıyorlardı.[789] Hal böyle olunca, Benû Hanîfe’nin un ve pişmiş hurmadan yapılmış bir puta tapmaları bizi şaşırtmamalıdır. Bir kıtlık sırasında bu kabile mensupları bu devasa putu yıkıp yiyecek olarak kullanmışlar ve bu olay, hasım kabileden bir şaire şu hiciv dolu dizeleri yazma fırsatı vermişti:

“Hanîfeler tanrılarını devirip yediler
O kıtlık ve kuraklık esnasında;
Tanrılarından hiç mi hiç korkmadılar,

Başlarına ne felaketler gelecek diye!”[790]

677. Aşağıda değineceğimiz olay, bu kabilenin sahip olduğu üstün niteliklerin yanı sıra, kusurlarını da sergilemesi bakımından oldukça yeterlidir: Kilâb kabilesinden biri, çok güzel bir kadın olan karısı ile birlikte Benû Hanîfe kabilesinden Umeyr ibn Sulmâ’nın yanına sığındı. Umeyr’in erkek kardeşi Kurayn, çok geçmeden kadına sarkıntılık etmeye başladı. Zavallı mültecinin elinden, karısına o gençle konuşmayı yasaklamaktan başka bir şey gelmiyordu. Bu duruma sinirlenen delikanlı, ağabeyi Umeyr’in bir ara yok olmasını fırsat bilip, Kilablı adamı öldürdü. Maktulün kardeşi olayı haber alınca Benû Hanîfe topraklarına gelip, sığınma hakkı veren adamın babasının kabrini ziyaret etti ve öldürme olayını şikayet konusu edinen bir şiiri mezarın başında okudu. Umeyr seyahatten dönüp, kardeşinin işlediği cinayeti ve ayrıca babasının kabri başında bir şikayet şiirinin okunduğunu öğrenir öğrenmez, öz kardeşi olan katili derhal yakalayıp, öldürülen kişinin kardeşine intikamını alması için teslim etti. Ailenin diğer fertleri araya girerek, katilin serbest bırakılması için tazminat tespit etmek üzere öldürülen şahsın kardeşi ile görüşmeler yaptılar, hatta kan bedelini, bu tür olaylarda ödenen miktarın iki katına çıkardılarsa da, çabaları sonuç vermedi. Kilablı adamın kendisine teslim edilen esirle birlikte güven içinde yurduna dönmesi için, Umeyr onlara bizzat eşlik etti. Sonra kendi kardeşini bir hurma ağacına bağlayıp, Kilablıdan izin aldı ve ona: “Madem ki sen kan bedelini kabul etmek istemiyorsun, senden bir iyilik yapmanı rica ediyorum: Ben buradan ayrılıp kendi evime gidene kadar bekle, daha sonra esirine ne istersen onu yap, ancak bir daha asla karşıma çıkma!”[791]

678. İran hükümdarlarının kabile başkanlarına karşı lütufkar tutumları nedeniyle, bu bölgede İran etkisi oldukça yaygındı. Ancak Benû Hanîfeler henüz bir Devlet halinde yapılanmaktan uzak idiler. İslâm'ın ortaya çıkmasından kısa bir süre önce, Yemame, Kinde hükümdarı Muâviye ibn Hucr'un başkenti idi. Kendisi, babasının hükümdarlığının bir başka varisi olan kardeşinden ayrılmış bulunuyordu.[792] Yemame bölgesinde, Muşakkar'da kurulan yıllık fuar, Araplar arasında önemli bir yere sahipti ve 10 Muharrem'den itibaren 20 gün boyunca kurulu kalırdı.[793] Ka'be'yi hac ziyareti Benû Hanîfeleri oraya çekmekle birlikte,[794] Mekkeli Kureyşliler arasında Yemame ve Umân'a gelip yerleşenler de vardı.[795]

679. İbn Hişâm, Benû Hanîfe kabilesinden Sumame ibn Usal ve Havza ibn Ali için "Yemame'nin iki hükümdarı" ifadesini kullanır.[796] Acaba bunlar birlikte hükmeden, ortak iki hükümdar mı idi? Her ne ise, bu Sumame, Resulullah (as)'ın hicretinden önce Mekke'yi ziyaret etmişti. Resulullah kendisini İslâm'a girmeye davet ettiğinde Sumame ona şu cevabı verdi: "Eğer bir daha bu teklifi yinelersen, seni öldürürüm."[797] Hatta daha sonra Resulullah (as)'ın kendisine gönderdiği bir elçiyi öldürmek istemiş ve amcasının araya girmesiyle bundan vaz geçmiştir.[798] Buraya gelen bir İslâm askerî birliği Sumame'yi kıskıvrak yakalayıp Medine'ye getirdi ve Mescid-i Nebevî'deki bir sütuna bağladı. İbn Hişâm'a göre,[799] devriye birliğindekiler onu tanımıyorlardı. Muhammed (as) onu görür görmez, kendisine saygı gösterilmesini emredip, derhal bu pisboğaz esirine kendi evinden yemek gönderdi. Zira bir deveden bir defada sağılan süt ona yetmiyordu. Resulullah (as) onun yanından her geçişinde kendisini İslâm'a davet ediyor, ancak Sumame'nin cevabı hiç değişmiyordu: "Eğer beni öldürürsen zaten kanı dökülmesi gereken bir

katili (*zû* dem) öldürmüş olacaksın; eğer kan bedeli kabul etmek istiyorsan, ne istersen iste (veririm).” (Sumame’nin burada kimin dökülen kanına göndermede bulunduğunu bilmiyoruz.) Muhammed (as) onun bu sözlerine hiçbir şey söylemeden, oradan uzaklaşıp gidiyordu. Sumame bu arada mescitte olup bitenleri ve İslâm dininin ne anlama geldiğini gözlemliyordu. Üç gün sonra o yine aynı cevabı yineleyince, Resulullah (as) hiçbir fidye almaksızın kendisinin serbest bırakılmasını emretti. Sumame mescitten çıkıp, Baki koruluğunda güzelce banyo yapıp temizlendikten sonra Muhammed (as)’ın huzuruna geldi ve İslâm’ı kabul ettiğini kendisine bildirdi. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu:

“Şimdiye kadar sen benim için dünyanın en iğrenç insanı idin, şimdi ise seni herkesten çok takdir ediyorum.”

Akşam olunca hizmetçiler her zamanki gibi ona yemeğini getirdiler ve sonunda kendisine getirilen şeylerin çoğunu yemeyip bıraktığını görünce hayret ettiler. Durumu Resulullah (as)’a anlattıklarında şöyle buyurdu:

“Buna hiç şaşmayınız! Mümin olan bir mide ile, kâfir ise yedi mide ile yemek yer.”

Daha sonra Sumame Medine’den ayrılıp ülkesine döndü. Yolu üzerinde Mekke’ye uğradı ve orada herkesin gözü önünde İslâmi kurallara göre namaz kılarak herkesi şaşırttı. Mekkeliler onu öldürmek için hemen kıskıvrak yakaladılar. Ancak içlerinden birinin, Mekkeliler için Yemame’den gelecek olan hububatın ne denli gerekli olduğunu hatırlatması üzerine kendisini serbest bıraktılar. Sumame ise onlara şöyle dedi:

“Bundan sonra, Muhammed (as) izin vermediği sürece benim ülkemden bir tek tane bile tahıl alamayacaksınız.”

Gerçekten, bir süre sonra Mekke’de kıtlık belirince, halk, hasımları olan Resulullah (as)’a müracaat ederek, ambargonun kaldırılması için yalvarmak zorunda kaldılar. O da isteklerini kabul etti. Bu olay H. 6 yılı başlarında meydana gelmiştir.[800] İbn Hişâm’da geçen ve H. 7 yılının başlarında “Yemame’nin iki hükümdarına” bir elçi gönderilmesi ile ilgili bilgiler, belki de Resulullah (as)’ın Sumame aracılığıyla Havza’ya gönderdiği elçiye işaret etmektedir. Zira Sumame, Havza ile aynı bölgede ikamet ediyordu ve İslâm’ı kabul etmişti.

680. Salît ibn Amr adlı muhacir, Habeşistan’dan döndüğünde, Resulullah (as), “Yemame’ye sık sık gidip geldiği için”,[801] Havza’ya götürülecek davet mektubu için onu görevlendirmiştir. Aynı kaynağın ifadesine göre “Tarihçi Vesîme, Sasani imparatorunun Havza’ya bir kraliyet tacı gönderdiğini nakletmektedir. Müslüman elçi kendisine şöyle demiştir: “- Ey Havza! Sen şu anda çok gülünç konumda bir başkansın ve Cehennem’e gitmeleri mukadder insanların efendisisin. Gerçek başkan, iman ederek kendisini emniyet altına alan ve züht ve takva ile gıdalanan kimsedir” vs. İran İmparatorunun verdiği ve üzerinde değerli bir taş bulunan başlık dolayısıyla Havza’ya *Zu’t-Tâc* (Tac sahibi) unvanı verilmişti.[802] Havza, Şosroes’in müttefiki idi ve kendi bölgesinden geçen İran ticaret kervanlarını koruyup gözetiyordu. Tarihî kaynaklarda, Resulullah (as)’ın kendisine gönderdiği mektubun metni ile, Havza’nın buna verdiği cevap muhafaza edilmiş bulunmaktadır. Havza cevabi mektubunda şöyle yazıyordu:

“Senin beni kabul etmeye davet ettiğin şey ne kadar mükemmel ve güzel bir şey! Oysa ben halkımın şairi ve hatibiyim. Araplar da bana saygı

gösterirler. O halde sen (elinde bulundurduğun) iktidarın bir bölümüne beni de ortak yap ki senin yolundan gideyim.”[803]

681. O sırada Medine’ye gelen elçiler el-Hâris’in kızı Remle’nin evinde konaklıyorlardı. Burada kendilerine sabah ve akşam yemeği çıkarılır ve “bazen et ve ekmek, kimi zaman ekmek ve süt, kimi zaman da ekmek ve eritilmiş tereyağı yahut hurma”[804] ikram edilirdi. Suhaylî’ye göre,[805] heyetin en önemli temsilcisi olan Müseylime o sırada 148 yaşında idi; Resulullah (as)’ın henüz doğumundan öncesine kadar, Müseylime, kendi yurdunda *Rahmânu’l-Yemâme* adıyla tanınırdı. Resulullah (as)’ın Havza ile olan yazışmalarından tabii ki haberdardı. Bununla birlikte aynı ayrıcalıkların kendisine de tanınmasını istedi. Muhammed (as)’ın hemen önünde bir hurma dalı bulunuyordu. Onu kaldırıp, Müseylime’ye şöyle dedi:

“Benden tek bunu bile istesen, onu sana vermeyeceğim.”[806]

Görüşmeler sırasında Müseylime’nin adamları kendisini bir tür perde ile örtülü tutuyorlardı. Bu tuhaf adet, kendisinin sıradan insanlarca görülemeyecek kadar büyük bir kişilik olduğunu göstermeye yönelikti. İbn Hişâm’da geçen ve İbn Sa’d’in eserinde de tekrarladığı bir başka anlatıma göre, Müseylime, adı geçen konakta Resulullah (as)’le hiç görüşmemiş, ancak görüşmeler tamamlanıp heyette bulunanlar İslâm’ı kabul ettiğinde, Resulullah (as) o sırada hazır bulunanların her birine hediyeler vermiş, ayrıca her zamanki gibi, gelmeyen üye olup olmadığını da sormuştu. Kendisine, develere ve eşyalara göz kulak olması için yaşlı başkanı konak yerinde bıraktıkları söylenince: “Böyle bir kimse daha az bir saygı ve hürmete layık görülmemelidir” şeklinde açıklamada bulunarak, diğerlerine verdiği hediyelerden ona da göndermiştir. Yemame’ye dönen Müseylime, kendisinin de Allah’ın bir

elçisi olduğu, hatta bunun Muhammed tarafından da kabul edildiği iddiasını yaymıştır (O, bu iddiasını, kendi yokluğu sırasında Resulullah (as)'ın ona hediyeler gönderip, hakkında söylediği birkaç söze dayandırıyordu). Müseylime, kendisine vahy edildiğini öne sürdüğü ve aslında Kur'an'ın gülünç birer taklidi durumundaki sözlerini etrafa yayıyordu. Ayrıca, yumurtayı bir şişenin dar ağzından geçirmek vs. gibi "mucizeler" de gösteriyordu.[807] Halk kitleleri için onun yaptığı en ilgi çekici şey, herhalde içki yasağını kaldırmak ve zinayı serbest bırakmak gibi İslâm'da yaptığı "reformlar" (!) idi. Hatta, İbn Hişâm'a göre günlük beş vakit namazı da yürürlükten kaldırmıştı.[808] Suhaylî ise, aksine, adını da verdiği ve bir takım maceralarını aktardığı bir müezzini olduğundan söz eder.[809] Anlaşılan, Müseylime başlangıçta sadece namazların sayısını azaltmakla yetinmiş ve daha sonra bunları tamamen yürürlükten kaldırmıştır.

682. Müseylime, Muhammed (as)'e sadece peygamberlik konusunda ortaklık iddiasında bulunuyordu. Yine kendisine yazdığı mektuplardan birinde,[810] "Kureyşlilerin adaletten şaşmayan insanlar olduklarını" ekleyerek, onun bu peygamberlik iddiasını kabul etmesini, ayrıca İslâm topraklarının yarısının kendisine verilmesini istemişti. Cevap kısa ve netti:

"Allah'ın Elçisi Muhammed'den yalancıların en yalancısı (Kezzâb) Müseylime'ye:

Allah'ın selâmı dosdoğru yol üzerinde bulunanlara olsun! Hemen ilave edeyim ki yeryüzü Allah'a aittir. Onu kulları arasından dilediğine verir; bütün işlerin sonunda kurtuluş, Allah'tan hakkıyla korkup çekinenlerindir."

683. Muhammed (as), o bölgedeki memurlarına konu ile yakından ilgilenmeleri talimatını vermiş, ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Böylece, bu dinden dönme hareketiyle kararlı bir şekilde mücadele etme işi, Resulullah (as)'ın halifesi Ebû Bekir'e nasip olmuştur. Kanlı savaşlar birbirini izlemiş ve sonunda, büyük komutan Hâlid ibn Velîd bölgede barış ve düzeni tekrar sağlamıştır. Yüzelli yıl gibi efsanevî yaşına rağmen Müseylime, yukarıda da değindiğimiz gibi, Temimli Secahî ile evlenmiş ve onun sayesinde askerlerinin sayısını artırmıştı. Ama sonunda yine kendi savaşçılarından bir bölük tarafından öldürüldü. Bu arada, sadık bir mümin olan Sumame'nin bölgede yaptığı hizmetlerin bu karışıklık döneminde pek büyük bir değer taşıdığını da hatırlatalım. Vakıdî,[811] Sumame'nin İslâm lehine çalışmaya teşvik amacıyla Müseylime'ye gönderdiği mektuba eserinde yer vermektedir.

684. Benû Hanîfe'nin bir diğer başkanı Mücca'a ibn Murâha da az rastlanan kişiliklerden biridir. Kabilesi içinde, Resulullah (as)'den timar elde edebilmiş yegane kimsedir.[812] Kardeşi, Benû Zuhl kabilesi tarafından öldürülmüştü. Resulullah (as), ona bir yazı yazarak, bu kabilenin cezalandırılacağına ve elde edilecek ganimetle, kardeşinin ölümünden dolayı Mucca'a'nın uğradığı zararın karşılanacağına dair söz verdi.[813] Mucca'a, Muhammed (as)'ın vefat etmesi üzerine, dinden çıkan mürtedlerle birlik oldu ve kendisini kuşatma altına alan komutan Hâlid ibn Velîd'i kandırarak, onunla istisnaî bir barış anlaşması yapmayı başardı.[814] Şöyle ki, kabilesindeki tüm savaşçılar kılıçtan geçirilmiş ve müstahkem kalede sadece kadın ve çocuklar kalmıştı. Mucca'a onlara askerî elbiseler giydirip silahla donattı. İslâm ordusu ise, savaşacak daha çok düşman askeri olduğunu sanarak, uzlaşma yoluna gitti. Halife Ebû Bekir, yeniden hidayete ermesi üzerine kendisini bağışlamıştır.

‘Umân (Oman)Kabilesi

685. Doğu Arabistan sahillerinin en güneyinde bulunan Umân, o devirde Mekke’li tüccarlar için büyük bir cazibe merkezi haline gelmişti. H. 3. yüzyılda yaşamış büyük İslâm botanikçisi Dineverî, sık sık bu bölgeye özgü bitkilere göndermede bulunur; günümüzde de Bureymî bölgesinde petrol izine rastlanmıştır. Resulullah (as) döneminde burada Ceyfer ve Abd adında iki kardeşin ortak hükümdarlığına tanık olmaktayız.[815] Babaları el-Culandâ, İran İmparatoru tarafından Umân hükümdarı olarak tanınmış (belki de tayin edilmiş) idi. Arabistan’ın en büyük fuarlarından ikisi, bu bölgedeki Daba ve Suhar liman şehirlerinde kurulurdu. İbn el-Kelbî’nin naklettiğine göre:[816]

“İran hükümdarları Umân’ın başkanlarını Benu’l-Mustekbir ailesi içinden seçerek tayin ediyorlardı. Bu başkanlar, söz konusu fuar bölgelerinde, Dûmetu’l-Cendel’deki diğer başkanlarınkine benzer bir tavır sergiliyorlar ve sonuç itibarıyla ticarî mallar üzerinden *öşür* (onda bir) vergisi tahsil ediyorlardı. Umân’daki Suhar fuarı için ise, Recep ayının ilk günü Bahreyn’deki el-Muşakkar fuarından ayrılıp, aynı ayın 20. günü Suhar’a gelinirdi. Fuar beş gün sürerdi. Müstekbir’in oğlu Culandâ burada vergileri tahsil ederdi. Daha sonra Daba fuarı gelirdi ki, burası Arabistan’ın en büyük iki limanından biridir. Sind (bugünkü Pakistan), Hind ve Çin gibi hem Doğu’dan hem de Batı’dan gelen birçok tüccar burada buluşurlardı. Daba fuarı Recep ayının son günü faaliyete geçerdi. Buradaki ticari işlemler sadece satılan ürünün fiyatının belirlenmesi ve bunun kabul edilmesi şeklinde yürütülürdü. El-Culandâ ibn el-Müstekbir, Suhar’da yaptığı gibi, burada da öşür vergilerini toplar ve diğer bölgelerdeki hükümdarlar gibi hareket ederdi.”

686. Arap vakanüvislerinin çok hoşlandığı ve el-Culandâ'nın kızı olan bir prensesin başından geçen bir fıkra vardır. Bu prenses, çok sevdiği bir kaplumbağa ile oynardı. Bir gün onu mücevherleriyle süsleyip sahile oynamaya götürdü. Kaplumbağa ansızın denize dalıp gözden kayboldu. Şaşkına dönen prenses kıyıya koştu ve bir yandan da adamlarına şöyle bağırarak, iki eliyle denizin suyunu boşaltmaya başladı: "Bana yardım etmeye gelin: neredeyse birkaç avuç su kaldı."[817]

687. Deniz ticareti ile uğraşan bir liman şehri olduğu için, Adavla'da, *adavlî*[818] denilen bir de gemi inşa tezgâhının bulunması bizi şaşırtmaz. İran hükümdarı Erdeşir Bâbakân, deniz kuvvetlerini, Umân'daki Şihr şehrinde oturan ve Ezd kabilesine mensup Araplar arasından devşirme usulüyle oluştururdu. Bu, İslâm'dan altı yüzyıl (aslında dört yüzyıl) önce meydana gelmiş bir olaydır. Umân'daki el-Mazûn şehrinde ise Yahudiler otururdu. Bu bölgenin denizcileri de sadece onlar arasından çıkardı."[819]

688. İranlılar Ninova'da ağır bir yenilgiye uğrayınca, Umân hükümdarlığının İran'ın başkenti Ktesifon'la bağları *fiilen* kopmuş oldu. Umân'ın İran'la olan bağlarını çözüp Medine'deki yeni siyasal yapıya kolayca bağlandığı göz önüne alınırsa, Sasanilerin diğer Arap bağımlı bölgelerine göstermedikleri güzel davranışları bunlardan da esirgedikleri sonucunu çıkarabiliriz.

689. Diğer komşu hükümdarlara yaptığı gibi, Resulullah (as) (H. 7 yılında) Umân'a da bir dine davet mektubu yazarak, bu konuda Amr ibnu'l-As'ı görevlendirdi. Mekke'nin önde gelen tüccarlarından olan Amr, İslâm'dan önce de Mısır ve Habeşistan'a sık sık giderdi. Muhtemelen Umân'daki fuarlara da katılmıştı ve tıpkı Necâşî'yi tanıdığı gibi, bu

ülkenin hükümdar ailesini de şahsen tanımaktaydı. Resulullah (as)'ın gönderdiği mektup şöyle idi:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla. Allah'ın Elçisi Muhammed'den, el-Culandâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'e:

Selam, hakikat yoluna tabi olanlar üzerine olsun!

Sizin her ikinizi İslâm'ın davetine çağırıyorum. İslâm'a tabi olun ki kurtuluşa eresiniz. Zira ben, Allah'ın tüm canlıları uyarmak üzere ve vaadini kafirler üzerinde tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği Elçisiyim. İmdi, eğer her ikiniz de İslâm'ı kabul edecek olursanız, her ikinizi de iş başında tutacağım. Ancak, her ikiniz de aksine İslâm'ı kabul etmeyi reddederseniz, bu durumda ikinizin de krallığı sizden uzaklara yok olup gidecektir. Süvarilerim ülkenizde karargâh kuracaklar ve benim Peygamberlik vasfım her ikinizin krallığına galip gelecektir! Ubey ibn Ka'b tarafından yazıldı."

Mühür: Allah
Resulü
Muhammed[820]

690. Elçi Amr, İslâm Hükümeti'nin Umân'daki Özel Vâlisi görevini üstlenmenin yanı sıra, bölgedeki Müslüman halkın vergilerini toplama ve bunlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözmekle de görevlendirilmişti. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, gayrı müslimlerin işlerini idare etme görevi, yerli başkanlara bırakılmıştı.[821]

691. Bu mektup, sadece sert ve tehdit edici dili ile değil, aynı zamanda bölgedeki "ortak hükümdarlık" olgusunu kabul etmesi bakımından da oldukça dikkat çekici idi. Muhammed (as)'ın siyasi bir kargaşa içindeki Arabistan'da kurmaya çalıştığı Devlet, bir bakıma *konfederal* bir yapıya sahipti. İslâm'ın gelişiyle, eski başkanlar bazı siyasal haklarını merkezî

otoriteye bırakmışlar, kimileri ise önceden olduğu gibi durumlarını korumayı sürdürmüşlerdi.

692. Bu mektuba gönderilen cevabî yazı elimizde mevcut değildir. Ancak her iki hükümdar da İslâm'ı kabul etmiş ve Özel Vali Amr'ın bu bölgede yeni dini yayma işini kolaylaştırmışlardır. Onların dinlerini değiştirmede gösterdikleri samimiyet, cereyan eden başka olaylarla da doğrulanmıştır. Nitekim, Muhammed (as) vefat ettikten sonra, bu iki hükümdara komşu ülkelerde dinden dönme hareketleri baş gösterdiyse de, bunlar İslâm'a bağlılıklarını sürdürmüş ve barış ve düzenin sağlanmasında çok yardımları dokunmuştur.[822]

693. Önceki bölümlerde, Resulullah (as)'ın "Allah'ın kulları, Umân prensleri ve Umân'lı Asbâz'a" hitaben yazdığı ve vergilerden, değirmenlerden vb. bahseden bir mektuptan söz etmiştik. Ebû Ubeyd'in verdiği bilgiye göre,[823] Asbazlılar İran kökenli idiler. Mektupta geçen *İbadullah* (Allah'ın kulları) deyimi Benû Abdullah ibn Dârim kabilesine işaret etmektedir. Mektuptaki *Umân'lı Asbâz* deyiminden ise bölgedeki Ezd'leri anlamamız gerekiyor. Bunlar hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.

694. Yine, aynı bölgeden çıkmış olan ve Tâc Sahibi (*Zu't-Tâc)* lakabını taşıyan Lâkît ibn Mâlik adlı birinden söz edilmektedir. Taberî'ye göre,[824] Muhammed (as)'ın vefatından sonra bu kişi sözde peygamberliğini ilan etmiştir. Onun hakkında bilinenler bundan ibarettir.

Semâve

695. Kuzey Arabistan'da, Fırat ırmağının batı sahillerinde uzanan Semâve bölgesinde, o sıralarda adı değişik biçimlerde telaffuz edilen bir kabile oturmaktaydı: *Di'il*, *Du'al*, *Du'il.* (İlk Arapça dilbilgisi kitabını yazan Ebu'l-Esved bu kabileye mensuptur.)

696. İbn Sa’d’in belirttiğine göre,[825] “Allah’ın Elçisi, Semâve hükümdarı Nufâse ibn Ferveti’d-Du’ilî’ye bir mektup yazmıştır.” Yazar, bu mektubun ne konusu ne de sonucuyla ilgili bir bilgi vermez. Ancak elimizde başka bir kaynak bulunmamaktadır. Muhtemelen, Nufâse, Resulullah (as)’ın bu ilahî davetini hiç dikkate almamıştır.

Yemen

697. Arap yarımadasının güney-batısında, İran etkisinin hissedildiği en uzak bölge Yemen idi. Daha önce de birçok vesile ile gösterdiğimiz gibi, *Mes’ûd* adı da verilen Arabistan’ın bu bölgesi, art arda gelen çok sayıda yabancı istilasına ve işgallerine maruz kalmıştı. Birkaç bin yıllık geleneğe sahip,[826] bağımsız yerli hükümdarlıklara bölünmüş, kendine özgü bir güç ve kültür sahibi olan Yemenliler, asla yabancı egemenliğine boyun eğmemişlerdir.[827] Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Habeşliler sonunda bu ülkeyi işgal etmişlerdir. Babu’l-Mendeb’in ötesinden gelen bu siyahilere karşı tek başlarına kendilerini koruyamayacaklarını gören Yemenliler, İran hükümdarı Şosroes nezdinde, sözcülerinin hükümdarın huzurunda söylediği gibi bu “kargalara” karşı yardım istemek üzere bir elçi heyeti gönderdiler. Bizanslılara karşı galip gelmiş bir hükümdar olarak o, böyle bir isteği yerine getirebilecek belki de yegane kişi idi. Şosroes biraz tereddüt etti ise de, sonunda siyasal, dinsel vb. nedenlerle hapishanelerde tutuklu bulunan kimselere, Yemen’e gidip orada savaşmaları koşuluyla kendilerini serbest bırakacağı vaadinde bulundu. Komutan Vihriz ordunun başına getirildi. Ebrehe’nin halefi olan başkan, Yemenlilerin desteğinin nelere yol açabileceğini düşünmekten aciz biri idi ve sonuçta, deniz yolu ile gelen istilacılar, kolayca ülkeyi işgal ettiler. İktidarı ele geçirdikten sonra da, yerli başkan Seyf ibn Zî Yazan’a ülkeyi teslim edip oradan ayrılmaları düşünülemezdi. Böylece, buraya gelip

yerli halk arasına karışan bu İranlılara, Araplar, *Ebnâ* (oğullar) adını vermişlerdir.

698. İran'ın başkenti Ktesifon'la Yemen'in başkenti San'a arasındaki ilişkiler herhalde meydana gelen bu siyasal olaylardan olumsuz etkilenmiştir. H. 6 yılında Yemen'deki İranlı vali Bâzân (ya da Bâzâm) adını taşıyordu. Daha önce anlattığımız bir "efsane"ye göre, Bâzân'ın, Resulullah (as)'ın Medine'de kendisine mucizevi bir biçimde İran İmparatorunun bizzat kendi oğlu tarafından öldürüleceğini bildirmesi üzerine nasıl İslâm'ı kabul ettiğini yazmıştık. Bu anlatımın bütünüyle uydurma olmadığı ve tamamen tarihsel bazı gerçekler içerdiğine inanmak durumundayız. Zira Bâzân bir kere tarihe mal olmuş bir kişiliktir. Arap asıllı olmamasına rağmen, İslâm'ı kabul etmesi üzerine Resulullah (as) tarafından Yemen valiliğine getirilmiştir. Bir süre sonra vefat ettiğinde ise, Muhammed (as), onun yerine oğlu Şehr'i atamıştır. Resulullah (as)'ın vefatı üzerine ortaya çıkan dinden dönme olayları sırasında, Yemenli "isyancılar" ile "dönmeler" onun komutasındaki İslâm ordusunu bozguna uğratmışlar, hatta Şehr'i savaş meydanında öldürmüşlerdir.

699. Tarihi belgelerden anlaşıldığına göre, Bâzân'ın Medine'ye gönderdiği ve her halde yanlarında siyasal bir belge de bulunan iki elçi, Yemen'deki İran aleyhtarlarına karşı Medine'den yardım talebinde bulunmuşlardı. Ninova bozgunuyla, Yemen'deki İranlıların Ktesifon'dan herhangi bir yardım alma umutları da suya düşmüştü. Bu bakımdan, Resulullah (as)'dan yardım alabilmek için, bu İranlıların İslâm'a girmekten başka çarelerinin kalmaması bizleri şaşırtmamalıdır. O dönemde İslâm'ı kabul eden tek topluluk onlar değildi. Kur'an, insanların art arda İslâm'a girmeleri dolayısıyla Muhammed (as)'i şöyle kutlamaktadır:

“Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah’ın dinine girdiklerini gördüğünde, Rabbine hamd ederek O’nu tesbih et ve O’ndan bağışlanma talebinde bulun. Çünkü O, gerçekten tövbeleri en çok kabul edendir.”[828]

700. Böylece Yemen’de İran aleyhine öyle bir “milliyetçilik” duygusu alevlendi ki, Muhammed (as)’ın vefatından sonra isyana kalkışanlardan biri tarafından, henüz karar vermemiş olan kabilelere hitap eden ve onları ayaklanmaya davet eden bir mektupta şu satırlar gözümüze çarpmaktadır: “Ebnâlar (İranlılar) aramıza sızmış asalaklardır; onları yurdumuzdan çıkarıp kovmak için bizimle işbirliği yapın!”[829]

701. Alışılagelmiş politikasını sürdüren Muhammed (as), İslâm’ı çok üstün niteliklere sahip bir halk yığınının gönlüne nakş etmek üzere, Yemen’de büyük bir eğitim faaliyetine girişti. Onun bu konudaki şu hadisi herkesçe bilinmektedir:

“Hikmet Yemen’lidir, iman Yemen’lidir.”[830]

Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz. Biz yine o dönemde İslâm’a girmiş İranlılar hakkında birkaç ayrıntıyı hatırlatalım. Medine’de Selman adında İranlı biri vardı. Bir takım maceralardan sonra, İslâm’dan önceki dönemde bazı Arap kabilelerince tutsak edilmiş ve nihayet Medine’li Yahudilere satılmıştı. H. 4 yılına doğru Muhammed (as)’ın huzuruna çıkarak, İslâm’a girdiğini bildirdi[831] ve kendisinin azat edilmesini istedi. Ancak Yahudi olan efendisi, bir miktar altın paranın yanı sıra, onun dikmiş olduğu hurmalardan olmak koşuluyla bir miktar da hurma karşılığında azat edilmesine razı oldu. Selman’ın ücretinin ödenebilmesi için, Benû Suleym kabilesinin altın madenlerinden gelen zekat vergisi kullanılmış ve bir mucize sonucu, yeni dikilen hurma fidanları bir yıl sonra meyve vermişti. Sonunda Selman hürriyetini elde

etmiş ve Resulullah (as)'ın en yakın arkadaşlarından biri olmuştur. Hadislerden öğrendiğimize göre, H. 5 yılında cereyan eden Hendek Savaşı sırasında, bir hendek kazılarak bunun arkasında savunma savaşı yapma düşünce ve önerisini de Selman ortaya atmıştı.. Bu olaylar sırasında Muhammed (as), "Selmân benim ailemdendir" açıklamasında bulunmuştur. Ne olursa olsun, büyük İslâm fıkıh bilgini Sarahsî'nin eserinden aldığımız aşağıdaki ifade[832] bize oldukça ilginç görünmektedir:

"İslâm'ı kabul eden İran kökenli Müslümanlar, namaz kılarken okuyabilmeleri için, hemşehrileri Selmân'dan, Kur'an'ın bazı önemli surelerini Farsça'ya tercüme etmesini istemişlerdi. Selmân da Kur'an'ın ilk suresi olan Fâtiha'yı tercüme edip onlara göndermiştir."

Başka bir kaynakta ise,[833] Selmân'ın Resulullah (as)'le istişare ettikten sonra tercüme işine başladığı belirtilmektedir. Kaynaklarda söz konusu kişilerin Yemen'li Ebnâlar mı yoksa Bahreyn ya da Umân'lı diğer İranlılar mı olduğu bildirilmeyip, ancak Arap olmayanların namaz sırasında okunması gereken Kur'an surelerini ezberleyinceye kadar bu tercümelere geçici olarak izin verildiği vurgulanmaktadır.

702. Muhammed (as)'ın dünya hayatının son yılı, kendisi için pek de mutlu olaylarla dolu olmamıştır. Bu süre içinde, bir takım maceracılar kendilerinin peygamber olduğu iddiasına kalkışmışlardır. Bunlardan el-Esved adında biri (ki gerçek adı Abdullah ibn Ka'b Zu'l-Hımâr'dır), kendisini Mazhic kabilesine peygamber olarak kabul ettirmiş, hatta Necran halkı kendisine işbirliği yapma vaadinde bulunduğu için, San'a'yı ele geçirmişti. Başından geçen onca olayın yanı sıra, bir İranlıyı da öldürtmüş ve onun Azad adlı karısını zor kullanarak elde etmişti. Resulullah (as), Temimli ve Kayslı bazı kabile başkanlarına

mektup yazarak, Yemen’deki Müslümanların yardımına koşup gelmelerini istedi. Yine bu konuda “Necran bölgesindeki Arap olan ya da olmayan ahaliye” de ayrı ayrı mektuplar gönderdi. Azad, samimi bir Müslüman kadındı. El-Esved’in öldürülmesi için gönderilen Müslüman fedailere destek oldu. Başarı haberi, Medine’de hasta yatağında yatmakta olan Resulullah (as)’a ulaştığında, bu, onun aldığı son sevinçli haberlerden biri olmuştur. El-Esved’e karşı girişilen mücadelede seçkin bir yer işgal eden İranlılar arasında Şehr’in oğlu Amir, Firûz ve Dâzue’yi de görürüz. Yemen özel valisi Muaz da, bütün sadık insanları kendi çevresinde toplamayı başarmış ve Medine’den gelen talimatlara göre hareket ederek, Merkezî hükümetin vekilliğini tam anlamıyla yerine getirmiştir.[834]

Resulullah (as)'ın Umân Melikleri Ceyfer ve Abd'e Gönderdiği Mektubun Aslı

702/1. Resulullah'ın Umân'da birlikte hükümdarlık yapan iki krala gönderdiği mektubun aslı kısa bir süre önce ortaya çıkarıldı. Burada sadece, bazı problemler taşıyan belgeyle ilgili giriş niteliğinde bir inceleme söz konusu olacaktır.

702/2. Herkesin pek iyi bildiği gibi, İslâm Peygamberi, cemaatini sadece ahiretle ilgili işlerde -inanç, ibadet, tasavvuf vb.- değil, aynı zamanda dünya ve siyasi işler konusunda da idare etmekteydi. Diğer bilginlerin yanı sıra, Resulullah'ın hayat hikayesini yazan siyer bilginleri, O'nun çeşitli şahsiyetlere gönderdiği çok sayıda mektuptan bahsetmişlerdir. *Vesâ'iku's-Siyâsiyye* adlı eserimde bunlardan üçyüzü aşkın örnek yer almaktadır.

702/3. 1854'den günümüze kadar geçen süre içinde bunlardan orijinali bulunanlar aşağıda sıralanmıştır:

1. el-Mukavkıs'a gönderilen mektup, bk. Journal Asiatique, Paris, 1854, s. 482-518, yukarıda geçen § 531-541.
2. el-Münzir bin Sâve'ye gönderilen mektup, bk. ZDMG, Berlin, 1863, s. 385-386, yukarıda geçen § 646-652.
3. Necâşî'ye gönderilen mektup, bk. JRAS, Londra, 1940, s. 54-60, yukarıda geçen § 516-524.
4. Kisrâ'ya gönderilen mektup, bk. RSO, 1965, s. 57-59, yukarıda geçen § 612-624.

5. Herakliyus’a gönderilen mektup, bk. el-İttihâd, Abu Dabi, 5/8/1974, yukarıda geçen § 574-587.

702/4. Bunlardan yakında ortaya çıkarılan altıncısı ise, Umân hükümdarı Culandâ’nın iki oğlu Ceyfer ve Abd’e gönderilen mektuptur. Burada bu mektuptan bahsedebildiğim için bahtiyarım.

Mektubun Ortaya Çıkış Öyküsü

702/5. 1980 yılında, Paris yakınlarında bir işçi yurdunda bulunuyordum. Kendileriyle birlikte namaz kıldığım sırada, işçilerden biri, bana yaklaşıp, adı ve tarihi belirsiz Arapça bir gazete kupürünü elime tutuşturdu. Haberde, Resulullah’ın iki kişiye, Culanda’nın oğulları Ceyfer ve Abd’e ortaklaşa gönderdiği bir mektup söz konusu ediliyordu. Ondan, fotokopi etmek üzere belgeyi bana ödünç vermesini istemeye cesaret edemedim. Daha sonra, kendisinden söz konusu gazetenin Tunus’ta çıkan ve 1975 yılına ait *es-Sabah* olduğunu öğrenebildim. Bunun üzerine, gazeteyi bulmak için Tunus’taki dostlarımla temas kurdum ama, ulaşacağımdan ümidimi kesince, bu iyilik sever işçiden kupürü emaneten alıp, işbu inceleme için fotokopisini çektirdim. Ve bunun Tunus’ta değil de Umân’da çıkan bir gazete olduğuna kanaat getirdim. Zira gazetede söz konusu edilen Şeyh el-Halilî, Paris’teki Umân büyükelçisinin verdiği bilgiye göre, Umân’ın baş müftüsü idi.

702/6. Bu, beş sütun üzerine ve muhtemelen gazetenin ilk sayfasında yer alan, 25x20 cm boyutlarında bir metindi. Beş sütun üzerine iki satır halinde şu satırlar göze çarpıyordu:

“Günümüz İslâm tarihçileri, Resulullah Muhammed (as)’ın Umân’da birlikte hükmeden ve Culanda’nın iki oğlu olan Ceyfer ve Abd’e gönderdiği mektubun elyazması aslını buldular.”

Daha sonra, sol tarafta, üç sütun üzerine belgenin resmi ve bunun her iki yanında noktalı ve harekeli modern yazıyla, Uman ve belki de Lübnan'da yaygın olan harflerle, mektubun metni yer almaktaydı. Belgenin hemen altında, Resulullah'ın mührünün hemen yanında şu kelimeler göze çarpıyordu: "Resulullah'ın mübarek mührü." Sayfanın sağında, iki sütun halinde, mektubun matbaa harfleriyle yazılı metninin yanı sıra, gazetenin yazı kurulunun bir notu vardı. Yazı kurulunun bu notunu tercüme etmekte bir sakınca görmüyorum: Bu çeviri iki sütun halinde, 21 ve 22 satır halinde, yine iki satırdan oluşan bir başlıkla verilmişti. İşte benim çevirim:

* Elyazmasının yaşı: 1390 yıl.
* İslâm tarihi üzerine araştırma yapan bilginler, Resulullah Muhammed (as)'ın, Umân'da birlikte hükümdarlık yapan, Culandâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'e gönderdiği mektubun elyazması aslını keşfetmiş bulunuyorlar. Mektubu teslim etmekle görevli kişi, seçkin sahabe Amr ibnu'l-As idi.
* Bu keşif olayı, İran'daki Uman eski büyükelçisi Prof. İsmail er-Rasasî'nin bir Arap ülkesine seyahati sırasında meydana geldi. Kendisi, elyazması orijinali, amatör bir antikacı olan Lübnan asıllı bir kişinin topladığı eşyalar arasında bulmuştur.
* Kaynaklar, söz konusu şahsın elyazmasını büyükelçiye satmayı reddettiğini, ancak resmini çekmesine izin verdiğini belirtmektedirler. Biz de, belgenin resmini, görüşünü belirtmesi için, Şeyh Ahmed ibn Hamad el-Halili Hazretlerine takdim ettik. Kabul buyurup, şu cevabı verdi:

"Elyazması belge, en önemlileri aşağıda sıralanan esaslı nedenlerden dolayı, aslına uygun ve gerçektir:

a) Elyazmasının tam metni zaten çok iyi bilinmektedir ve benim de bildiğim kadarıyla, Resulullah (as)'a nispet edilen metnin tamamen aynıdır.
b) Belgede yer alan harfler üzerinde ayırt edici noktalama işaretlerinin olmaması, Resulullah (as) döneminde yaygın bir uygulamadır. Zira harfleri noktalama sistemi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.
c) Bugünkü uygulamalardan farklı olarak, harfler oyuk (içi boş) bir görünümdedir.
d) Bu belgenin yaşı 1390 yıldan daha fazladır. Zira, H. 7 yılında, yani Elçiler Yılı'nda yazılmıştır. İslâm bilginleri Resulullah (as)'ın aynı mesajı içeren ve yine İslâm'a davet amacıyla yazılmış olan, Bizans hükümdarı Herakliyus'a gönderdiğine benzer bir belgenin aslını yakın zaman önce ortaya çıkarmışlardır.

Mektubun Türkçe çevirisi

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla. Allah'ın Elçisi Muhammed'den, el-Culandâ'nın iki oğlu Ceyfer ve Abd'e:

Selam, hakikat yoluna tabi olanlar üzerine olsun!

Sizin her ikinizi İslâm'ın davetine çağırıyorum. İslâm'a tabi olun ki kurtuluşa eresiniz. Zira ben, Allah'ın tüm canlıları uyarmak üzere ve vaadini kafirler üzerinde tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği Elçisiyim. İmdi, eğer her ikiniz de İslâm'ı kabul edecek olursanız, her ikinizi de iş başında tutacağım. Ancak, her ikiniz de aksine İslâm'ı kabul etmeyi reddederseniz, bu durumda ikinizin de krallığı sizden uzaklara yok olup gidecektir. Süvarilerim ülkenizde karargâh kuracaklar ve benim Peygamberlik vasfım her ikinizin krallığına galip gelecektir."

Mühür: (Aşağıdan yukarıya doğru okunmak üzere)

Allah

Bazı Gözlemlerimiz:

702/7. Bu belgenin tarihçesi, içeriği ve diğer özellikleriyle ilgilenmeden önce, onun, aslından değil de, İslâm tarihini temel alarak yapılmış Fransızca çevirisinin *Corpus des documents* adlı eserimin 63 no'lu bölümünde ve *Documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalifes orthodoxes* (Paris 1935) adlı kitabımın 77. sayfasında, bu mektupla ilgili kısa bir incelemenin bulunduğuna dikkat çekelim. Mektubun Arapça metni de, *el-Vesâ'iku's-Siyâsiyye* (Beyrut 1983) adlı eserimin 76 no'lu belgesi olarak yayınlanmıştır. Eserin 6. baskısında, aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır:

- İbn Tûlûn, *İ'lâmu's-Sâ'ilîn an kütüb-i Seyyidi'l-Mürselîn*, No 10/a.
- Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Leduniyye*, I, 294.
- İbnu'l-Kayyım, *Zâd el-Me'âd*, III, 62
- Kalkaşandî, *Subhu'l-'Işâ*, VI, 380.
- Abdu'l-Mun'im Hân, *Risâletu'n-Nebeviyye*, No 35.
- Ferîdûn, *Münşe'âtü's-Selâtîn*, I, 33.
- Zurkânî, *Şerhu Mevâhibu'l-Leduniyye*, II, 353.
- Halebî, *Şerhu's-Sîre*, III, 350.

Şerhler:

- İbn Sa'd, *Tabakâ*.
- Belazurî, *Fütûhu'l-Buldân*.
- İbn el Cevzî, *Vefâ*.

Ayrıca bk. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, III, 382-83.

- Son olarak ve özellikle bk. *Six Originaux des Lettres diplomatiques du Prophète de l'Islam*. Paris, 1986.[835]

Mektubun Arapça Aslının Dökümü

(Satır numaraları tarafımdan eklenmiştir)

1 ١) بسم الله الرحمن الرحيم
2 ٢) من محمد رسول الله
3 ٣) الى جيفر و عبد ابنى الجلند
4 ٤) ى سلام على من اتبع (aynen böyle) الهدى
5 ٥) اما بعد فانى ادعوكما بد
6 عاية الاسلام اسلما تسلما فا
7 ٧) ني رسول الله الى الناس
8 ٨) كافة لانذر من كان حيا
9 ٩) ويحق القول على الكافرين
10 ١٠) فانكما ان اقررتما بالا
11 ١١) سلام وليتكما وان ابيتما
12 ١٢) فان ملككما زايل و خيلى
13 ١٣) تحل بساحتكما و تتظهر (aynen böyle) نبو
14 ١٤) تى على ملككما

◯ (Yuvarlak mühür işâreti):

الله
رسول
محمد

Bazı farklı metinler:

(satırda .2) (الزرقانی) محمد عبد الله ورسوله، (الحلبی) محمد عبد الله

(satırda .4) (ابن طولون) السلام (Bütün kaynaklar) اتبع

(satırda .12) (الحلبی) زایل عنکما

(satırda .13) (Bütün kaynaklar) تظهر

(Son satırdan sonra) (ابن طولون) وكتب أبيّ بن كعب

Orijinal Belge ile İlgili Özellikler

702/8. 1. Orijinal mektubun bulunduğu haberini yayınlayan Arapça gazetenin editörü Şeyh Ahmed ibn Hamad el-Halîlî'nin de belirttiği gibi, bu el yazmasının yazıldığı kalemin bir değil, iki ucu vardı. Böylece, harfleri oluşturan çizgilerin arasında beyaz bir boşluk kalıyordu. Bu usul, Resulullah (as)'ın mektubu olarak bilinen diğer beş orijinalin hiç birinde bulunmamaktadır. Bu durum, kâtibin ve kullandığı yazı takımının farklı olmasıyla açıklanabilir. Dahomeyli bir dostum Fassasi Obaorin, ikiye yarılmış kamış ya da bambudan yapılan bu iki uçlu kalem türünün, bugün hala Dahomeyli ve Nijer-Nijerya'lı Müslümanlarca kullanıldığını, hatta okuyucuya daha net bir yazı sunduğu için oralarda pek tutulduğunu ifade etmişti. Yeri gelmişken, el-Hatt'da (Bahreyn-Uman) imal edilen mızrak ve okların, Arap edebiyatında pek ünlü olduğunu da hatırlatalım. Çünkü bu bölgede yetişen kamış ve bambular, diğer bölgelerdekine göre daha sağlam ve dayanıklıdır.[836]

2. Şeddeli Te ت harfi konusunda (4. satırda اتبع yerine اتتبع ve 13. satırda تطهر yerine تتطهر tahminim odur ki, bu, Resulullah döneminde yagın bir kullanılış idi. Zira bugün hala, Kur'an'ın Zâriyât Sûresi 47. ayetinde بأيد yerine بأييد yazılmakta; elimizde orijinali mevcut olan, Resulullah (as)'ın Münzir ibn Sâve'ye gönderdiği mektupta da, yâ (ى) harfi için,

yüzyıllardır süregelen bir uygulamanın sonucu olarak, غیره yerine غییره kelimesi bulunmaktadır. Aynı şey Tâ harfi için de geçerlidir. Tâ ve Yâ aynı biçimde yazılırlar. Bunları birbirinden ayırt eden noktalar Resulullah döneminde kullanılmıyordu. Hatta o zamanlar henüz yeni kullanılmaya başlamıştı. Nitekim bu belge metninde hiç kullanılmamışlardır.

3. Hâ (güzel he) harfinin (4. satırda geçen el-hudâ الهدى) Resulullah (as)'ın bugüne dek ortaya çıkarılan diğer tüm mektuplarında gördüğümüz T şeklinde yazılışı burada da karşımıza çıkmaktadır.
4. Ortada yazılan Mim (م) harfinin gözü, bugün olduğu gibi satırın alt hizasında değil, üstünde yer almaktadır ve bu belgede 12 kez geçmektedir ki, bu halen elimizde mevcut olan, Resulullah'a ait diğer orijinal mektuplardaki yazım biçimine de uygun düşmektedir.

الرحمن محمد ادعوكما اسلما تسلما فانكما
اقررتما وليتكما ابيتما ملككما بساحتكما ملككما

5. Orijinal belgenin modern bilimin teknik imkanlarıyla incelenmesi ve belgenin menşeini araştırmak ise şimdilik benim gücümü aşmaktadır.

Yazışmanın Gerçekleştiği Toplumsal Durum ve Koşullar

702/9. Resulullah (as)'ın Uman hükümdarlarıyla yazıştığı dönemin durum ve şartlarını daha iyi anlayabilmek için, belki Arap-İran ilişkilerini hatırlamak gerekecektir. İbn Habib'e göre (*el-Muhabbar*, s. 265), İran hükümdarları, Uman meliklerini Beni Mustekbir ailesi içinden (belgede adı geçen Culanda, el-Mustekbir'in oğlu idi) seçerek tayin ederlerdi ve onlar da ellerinde bir tür özerklik olduğu halde İran'a bağımlı idiler. H. 2 yılına doğru, İranlıların Zukâr'da (Irak'ın güneyi) Kuzey Arabistan kabileleri karşısında beklenmedik ve ağır yenilgileri, ayrıca H. 6 yılına doğru Ninova'da Bizanslılar karşısında uğradıkları bozgun İran rejimini

sarstı ve artık, başkentte ani ve sürekli iktidar değişiklikleri görülmeye başlandı. Arapların morali çok yüksekti ve İran yönetiminin Arap kabileleri kendi sömürgeleri olarak tutma imkânları kalmamıştı. Bu Arapların artık kendilerini İran'ın vesayetinden kurtulmuş olarak gördüklerini söyleyebiliriz. H. 7 yılının başlarında Resulullah (as) İran İmparatorunu İslâm'a davet etti. O ise, Müslüman elçinin huzurunda Mektub-u Nebevî'yi yırtmak suretiyle küstah bir tavır takındı. Gerçekçi bir siyaset izleyen Resulullah (as), bu durumda doğrudan doğruya İmparator'a tabi olan diğer hükümdarlara mektup göndermeye başladı. Yukarıda söz ettiğimiz Sayın Şeyh el-Halilî, H. 7 yılını Elçiler Yılı olarak belirtiyor; ancak İbn Hişâm, H. 9 yılına "S*enetu'l-Vüfûd* (Elçiler Yılı) adını vermektedir.

702/10. Resulullah (as), önce Bahreyn'deki (bugünkü el-Ahsâ) Münzir ibn Sâve'ye (unvansız) ve İki İranlı'ya: Bahreynli Sâhib-i (?) Usaybuht ve Hurmuzân'a (unvansız); daha sonra Sâhib-i Bahreyn sıfatıyla el-Hilal adlı bir Arab'a mektuplar yazdı (Metinler için bk. *Documents sur la diplomatie musulmane* ve *Vesâ'iku's-Siyâsiyye* adlı çalışmalarım).

702/11. El-Münzir kendi isteğiyle İslâm'ı kabul etti ve Resulullah (as) onu bölgenin en büyük başkanı tayin etti. Bu arada, Buhârî'de geçen şu hadisi (11/11) hatırlatalım:

"Mescid-i Nebevî'de kılınan Cuma namazından sonra, ilk Cuma namazı Cuvase'deki (bugünkü el-Hufûf) Abdu'l-Kays mescidinde kılınmıştır."

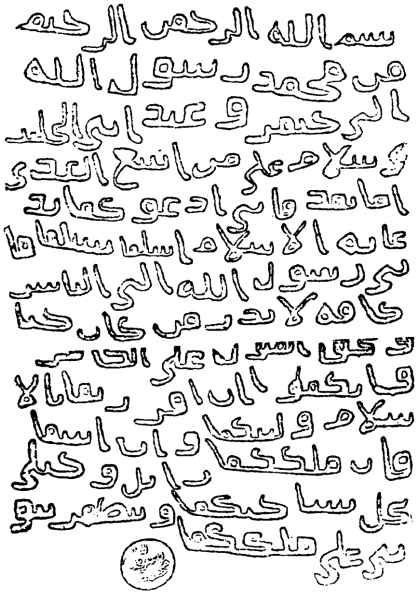
Arkeolojik kazılarda bu mescid tekrar ortaya çıkarılmıştır (bk. *France-Islam*'daki makalem, Paris No: 93-95, 1975). Görünüşe bakılırsa bu olaylar H. 6 yılında geçmektedir.

702/12. Artık Bahreyn'den daha bağımsız hale gelen Umân'da İran etkisi oldukça zayıflamıştı. Çabalarının Bahreyn'de ortaya çıkan

sonuçlarından cesaret alan Resulullah (as), yörenin hükümdarları olan Ceyfer ve Abd'e bir mektup yazdı ve, İbn el-Cevzî'nin naklettiğine göre, bu mektubu, ashabın ileri gelenlerinden Amr ibnu'l-As aracılığıyla gönderdi. Mektupta doğal olarak İslâm'ı kabule davetin yanı sıra, bir istila tehdidi, daha doğrusu ülkelerinin İslâmiyet'le fethedileceğine dair bir kehanet bulunuyordu. O dönemde İslâm'a düşman olan Mekke ve Hayber şehirleri henüz tarafsızdı ve Kuzey, Doğu ve Güney Arabistan'ın büyük bir bölümü, Umân'ın yakın komşusu olan Bahreyn de dahil olmak üzere İslâm'ı kabul etmişlerdi. Müslüman elçinin, Arap putperestliği ve İran Zerdüştlüğüne karşı çıkan İslâm'ın din olarak sahip olduğu üstün değerleri açıklamış olması gerekir. Nitekim bunun sonucu olarak bu iki kardeş hükümdar kendi istekleriyle İslâm'ı kabul etmişler ve elçi, ülkenin bir tür Genel Valisi (Elçisi) olmuştur. Yerli hükümdarlar ülkeyi ve gayrı müslim tebaalarını idare etmeyi sürdürürken, o da ülkedeki Müslümanlarla ve İslâmiyeti tebliğle meşgul olmuştur.

702/13. Resulullah (as)'ın vefatından sonra, H. 11 yılında, bazı Arap kabilelerinde dinden dönme (irtidat) olayları ortaya çıkmıştı. Elimizde Halife Ebû Bekir zamanında bu iki hükümdarın sergilediği siyasi tutum ve davranışlarla ilgili ilginç belgeler bulunmaktadır. Ancak bu konuya girildiği takdirde, Resulullah (as)'ın mektubunun incelenmesi için çizilen sınır aşılacağından, konuyu burada kapatıyoruz..

702/14. Bu bölümde yeniden gözden geçirerek verdiğim metin, aslında *Connaissance de l'Islam* (Paris, No: 13, Ocak-Şubat 1983) adlı dergide yayınlanmıştır. Söz konusu derginin yetkililerine burada şükranlarımı sunuyorum.

Resulullah'ın Ceyfer ve 'Abd'a Gönderdiği Mektup

Yarımadadaki Diğer Arap Kabileleri

703. Beşerî toplulukları çok iyi gözlemleyen bir insan olarak, Resulullah Muhammed (as), insanlığın esas itibarıyla birbirine eşit olmayan üç sınıfa ayrıldığını ortaya çıkarmıştı: 1. Sürekli doğru yolda yürüyüp, kendilerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmekte hiçbir ikna ve zorlamaya gereksinim duymayan, seçkin bir ruh ve gönül sahibi olan insanlar; 2. Islah edilmeleri imkansız olup, asla bir şey öğrenmek istemeyen ve haksızlığa yol açsa da sürekli kendi kişisel çıkarlarını gözeten kişiler; 3. Kendilerini kollayıp gözeten bir sistem olduğunda hemen hemen iyi davranan, ancak kendilerini meşru bir yaptırımın baskısı altında hissetmedikleri takdirde ellerindeki fırsatı kötüye kullanan vasat durumdaki insanlar. Yenilikçi bir kişiliğe sahip olması dolayısıyla, öyle görünüyor ki, Resulullah Muhammed (as)'ın arzusu, bu ilk sınıfa mensup kişilere rehberlik etmek, ikinciyi zararlı olmaktan alıkoymak, ve nihayet, hangi toplum içinde olursa olsun çoğunluğu oluşturan üçüncü sınıfa mensup kişilerle yakından ilgilenmekti.

704. Aynı şekilde Muhammed (as), insanın ruhî ve manevî yönüne ağırlık vermek adına dünyevî işlerin iyice ihmal edildiği aşırı idealist bir eğitim anlayışının sıradan insanları ürkütüp soğutabileceği sakıncasını taşıdığını, ve bunun sonucu olarak, olabildiğince çok sayıda insanı ıslah edip doğru yola sokma şeklindeki asıl hedef ve gayenin kaybolacağını fark etmişti. Başka bir deyişle o, her şeyden önce, ancak meleklerin sahip olabileceği kişilik ve davranış özelliklerini kazanmış çok az sayıda insandan oluşan küçük bir topluluktan çok, hoş görülebilir bir toplumsal

ahlak düzeyinin yanı sıra, ortalama bir kişilik ve davranış özelliğine sahip çok sayıdaki insan topluluklarının tercih edilmesi gerektiği sonucuna varmıştı. Bu melek tabiatlı kişiler toplum içerisinde çabucak ortadan kaybolabilirdi: Bu gibiler, insan denilen yırtıcı yaratıkların oluşturduğu kalabalıklardan kaçıp, sıradan insanlarla olan her türlü ilişkilerini keser ve hiçbir insanın yaşamadığı ücra köşelere çekilebilirlerdi. Muhammed (as) sık sık, "adaletle hükmeden bir devlet başkanının, çok sayıdaki zahit ve din adamından daha üstün olduğunu" söylerdi.[837] Yine o, "bir tek alimin, Şeytan'a karşı mücadelede bin zahitten daha sağlam ve çetin olduğunu" söylerdi.[838] O, bu sözleriyle, sadece toplumsal ahlak kurallarını uygulamakla kalmayıp, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak suretiyle diğer insanlara da rehberlik edebilen yetişmiş ve bilgili bir insanın, sadece kendi ruhunu olgunluğa erdirip yüksek bir kalp temizliğine ulaşmış, ancak insan kitlelerine yön vermekten, onlara rehberlik etmekten uzak durmuş insanlara göre daha çok tercih edilebilir olduğunu, böyle yapılmadığı takdirde kalabalıkların hiçbir ilke ve kural gözetmeyen yırtıcı hayvanlar gibi davranacaklarını söylemek istiyordu. Yine Muhammed (as)'ın ifadesine göre, "Allah, kullarının amellerini, ortaya koydukları işe bakarak değil de, bunları yapmaya kalkıştıklarında sahip oldukları niyete göre ödüllendireceğini"[839] ifade ediyordu. Hal böyle olunca, özellikle insanları toplumsal davranış konusunda doğru yola sevk etmek suretiyle başkalarına hizmet etmek, insanın iç alemine kapanıp sadece kendisini olgunlaştırmaya çalışmasından daha çok değer taşıyacaktır. Aşağıdaki hadis metni, onun ruhi-manevi alanda sergilediği yaklaşımı ve toplumsal anlamda dayandığı temeli açıklaması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

705. Bir gün Muhammed (as) etrafındaki sahabelerine şöyle buyurdu:[840] “Hesap gününde, Hâkim makamındaki Allah’ın huzuruna üç kişi çıkacaktır. Allah’ın kendilerini hesaba çekmesi üzerine, bunlardan ilki şöyle diyecektir:

“-Allahım! Ben bütün ömrümü namaz kılarak, oruç tutarak, çok sayıda Hacc’a giderek ve Senin emrettiğin şeyleri yerine getirerek geçirdim.”

Bunun üzerine Allah şöyle söyleyecektir:

“-Hayır! Sen bütün bunları, insanların gözünde zahit bir kimse olarak tanınmak için yaptın ve gerçekten bu üne de kavuştun. Ey Cehennem bekçileri, onu ateşe atın!”

Aynı şekilde ikinci kişi şöyle cevap verecektir:

“- Allahım! Ben dini bilimleri tahsil ve tetkik ettim ve bütün ömrümü bu ilmi öğretmek ve Senin dininin gerçek kavramlarını insanlar arasında yaymakla geçirdim.”

Allah buna da şöyle diyecektir:

“-Hayır, sen bütün bunları sana alim desinler diye yaptın ve gerçekten, dünya hayatında bu amacına ulaştın. Ey Cehennem bekçileri, onu ateşe atın!”

Üçüncü kişi, din yoluna cihat ile ömrünü tükettiğini ve nihayet bu uğurda şehit düştüğünü söyleyince, kendisine bunu yaparkenki amacının insanların onu cesur ve yiğit olarak değerlendirmeleri olduğu ve gerçekten de onun bu üne dünyada iken kavuştuğu bildirilerek, Hesap Günü’nde Allah onun da Cehennem’e atılmasını emredecektir.

706. Muhammed (as), yukarıda anlatılanların aksine, o gün Allah’ın huzuruna bir fahişenin getirileceğini söyler. Kendisi dünyada iken bütün ömrünü günah içinde geçirip, insanlara hiçbir iyiliği dokunmamıştır.

Durumu hiç de iç açıcı gözükmemekle birlikte, Allah ona şöyle hitap edecektir:

“-Aksine, sen havanın çok sıcak olduğu bir gün kuyu başında bulunuyordun ve hemen yakınlarında susuzluktan ölmek üzere olan bir köpek, suya erişmek için çırpınıp durmaktaydı. Çevrede suyu almak için bir kap da yoktu. Sen ona merhamet edip ayakkabını çıkardın, elbiseni de bir ip gibi kullanarak köpeğin susuzluğunu giderdin. Ey Cennet’in bekçileri! Bu kadını doğruca Cennet’e götürünüz!”

707. Muhammed (as)’ın kanaatine göre, maddî güce dayanmayan manevi-ruhî hayat toplum için ne kadar tehlikeli ise, ruhî-manevî değerlere sahip çıkmayan maddî güç de o kadar tehlikeli ve sakıncalıdır. Çevresi görünüşte insan denen yırtıcı yaratıklarla dolu olan ve esasen sayıca az durumdaki zühd ve takva sahibi insanlar, çok geçmeden yapanın yanına kâr kaldığı haksızlıklara uğrarlar. Ahlakî ve manevî değerlerden uzak maddî bir gücün ne denli tehlikeler doğuracağı bilinmektedir. Peki o halde ne yapmak gerekir? Ahiret kazancını ön plana çıkaran bu züht ve takva sahibi insanlar kişisel çıkarlarından (yani manevî anlamdaki beklentilerinden) biraz fedakârlıkta bulunup biraz da dünyevî işlere yönelmeli ve böylece bir takım zalimleri ve maceraperestleri kamusal iktidardan uzaklaştırmalıdırlar! Zaten biz de Muhammed (as)’ın Mekke’de onüç yıl boyunca sürdürdüğü İslâm’ı tebliğ görevinden sonra kesin sonuca bu şekilde ulaştığını düşünüyoruz. Kur’an’da bulunan kimi ayetler, iman meselesi konusunda her türlü zorlamaya karşı çıkan hükümler içermektedir.[841] Bazı ayetlerde ise Allah’ın hükmü yeryüzünde tamamıyla tesis edilinceye kadar cihat halinde bulunmak gerektiğinden bahsedilmektedir.[842] İster inanç serbestliği isterse zor kullanma şıkkı söz konusu olsun her iki durumda da ortaya çıkan kesin sonuç, kendi

rızasıyla din değiştirme ile daha güçlü istilacılara siyasal anlamda tabi olmanın birbirinden ayırt edilmesi gerektiğidir. Kuşkusuz bireyin sahip olduğu hakların en önemlisi vicdan hürriyeti ya da kendi dinini seçme özgürlüğüdür. Ancak, haksızlık yapan zalim yöneticilerin kendilerine çeki düzen vermeleri ve ıslah etmeleri, ya da yerlerini başkalarına bırakmaları da, bireyin olduğu kadar bir toplumun, hatta bütün insanlığın umumî menfaat ve yararınadır. İslâm'ın Devlet anlayışı, Muhammed (as)'ın şu sözleriyle özetlenebilir:

"Devlet Başkanı, halkın hizmetçisidir."[843]

Arabistan'ın, ihmal edilmemesi gereken bir başka özel durumu vardı ki bu da, ülkede herhangi bir hükümetin bulunmaması ve buranın çoğunlukla göçebe kabilelerce iskan edilmiş olmasıydı. Her bir küçük kabile ya da onun kolu, herhangi bir krallık ya da imparatorluğun sahip olduğu egemenliğe sahip olduğunu iddia ediyordu. Bu durum ise sadece anarşi ve kargaşaya yol açıyor ve herkes birbiri ile çatışma halinde bulunuyordu. Mümkünse ikna yoluyla, aksi takdirde gerekirse zor kullanarak bu gidişata bir son verilmesi, kabilelerin de çıkarına olacaktı. Muhammed (as), tıpkı bir cerrah gibi, daha büyük bir "hastalığın" önüne geçmek için, uzva daha az zarar verecek bir yönteme başvurma taraftarı idi. Bu düşüncesinin yansımalarını onun şu hadisinde bulmak mümkündür:

"Eğer Allah bir toplumun iyiliğini ve yücelmesini isterse ona iyi devlet başkanları ve iyi bakanlar nasip eder; ve eğer bu toplumun kötülüğünü, gerilemesini isterse, ona kötü ve liyakatsiz başkanlar ve bakanlar musallat eder."

(Bu hadisin derin anlamından, İslâm'da hareketsizliğe ve durağanlığa yer verilmemesi gerektiği sonucu çıkarılmalıdır; insan kaderini, yani

yaşadıkça başına neler geleceğini bilemez. Allah nazarında önemli olan, insanın bir işi yapması değil, o işi yaparken giriştiği mücadelede ortaya koyduğu azim ve niyettir. Sonucu takdir edecek olan ise ancak Allah'tır.)

708. Toplumdaki yenileşme hareketini başlatabilmek için, Muhammed (as)'ın öncelikle olayların uygun bir biçimde denk gelmesiyle oluşan özel bir güce sahip olması gerekiyordu. Nitekim, 3'ü Yahudi, 2'si Arap beş kabilenin Medine'de Muhammed (as)'ın çevresinde bir araya gelerek nasıl küçük bir Şehir-Devlet oluşturduklarını daha önce görmüştük. Ancak Muhammed (as)'ın ilgi alanını bulunduğu şehrin sınırları dışına taşıması gerekti. Zira Mekke'deki putperest sermaye çevreleri sürekli olarak, Arap kabilelerin çoğunluğunu İslâm'a karşı savaşmaları için kışkırtıyorlardı. Bir icraat adamı olan Muhammed (as), her şeyden önce, Medine'de bulunan çeşitli toplulukları kendi yetki alanı içinde toplamasını bilmiş ve daha sonra kendisine yeni dost ve müttefikler edinme çarelerine başvurmuştur. Mekkelilerce başlatılan saldırı ve kışkırtmalarla etkin bir biçimde mücadele etmek için, Muhammed (as)'ın, Medine ile Kızıl Deniz'i birbirinden ayıran dar geçitten geçen Kuzey kervan yolunu kesmek suretiyle, düşman üzerinde ekonomik bir baskı icra etmek istediğine önceki bölümlerde biraz değinmiştik. İşin ayrıntısına geçmeden önce, bu bölgede oturan kabilelerden bahsedelim:

Damra, Mudlic, Cuheyne ve Muzeyne Kabileleri

709. Medine'nin batısında en azından dört büyük kabile oturmaktaydı: Damra ve Mudlic kabileleri Bedir yakınlarında, Muzeyne, Yenbu' yakınlarında, Cuheyne de biraz Kuzeyde bulunuyordu. Halen elimizde bulunan bilgilere bakarak, Medinelilerin İslâm'dan önce bu kabilelerden

bir ya da birçoğuyla, yeni İslâmî hükümetin “öncekinin devamı niteliğinde” bir hükümet olarak tanınmasına imkan veren bir anlaşma imzalayıp imzalamadıklarını belirtmemiz mümkün değildir. Cuheyneliler hakkında ise fazla dikkat çekmeyen şöyle bir anlatım vardır: “Resulullah (as) Medine’ye hicret edip yerleştiği zaman, Cuheyneliler onu ziyarete gelerek şöyle söylediler:

“Sen şimdi gelip bizim yakın komşumuz oldun. Bizim sana, senin de bize gönüllerimizin rahat ve emniyette olabilmesi için bizimle bir anlaşma yap.”

Resulullah (as) da öyle yaptı. Ancak onlar bu anlaşmaya rağmen, en azından o sırada, İslâm’ı kabul etmediler (bk. İbn Râhûye, İbn Hacer’den naklen, *Metâlib*, No: 971). Müslümanların Cuheynelileri kendi müttefikleri olarak kabul etmeleri için anlaşılan vakit çok erkendi. Dolayısıyla, Cuheynelilerin bu anlaşmadan ne anladıkları ve onu nasıl yorumladıkları konusunda, sonradan meydana gelen şu olay bizi fazla şaşırtmamalıdır:

710. Medine’ye gelişinden altı ay sonra, Muhammed (as), bu Yesrib vahasında, -örneğin Muhacirlerin yerleştirilmesi, Devlet Anayasası’nın hazırlanıp yürürlüğe konulması, şehirdeki gayrı müslim ahali ile bir arada yaşama çare ve imkanlarının (*modus vivendi*) araştırılıp bir sonuca bağlanması gibi-, zorunlu ilk önlemleri aldıktan sonra, amcası Hamza’nın komutasında 30 kişilik küçük bir askerî birliği, bölgeden geçmekte olan Mekkeli bir ticaret kervanına karşı, Cuheynelilerin bölgesindeki el-’Is mevkiine gönderdi. Bölgenin başkanı olan Cuheyneli Mecdi ibn Amr, hem Müslümanlarla hem de Mekkelilerle müttefik (*muvâdî*) idi. Bir çatışmaya engel olmak için derhal araya girdi ve iki taraf da bir vuruşmaya girişmeksizin kendi yoluna devam etti.[844] Bu

“ittifak” konusunda elimizde herhangi bir ayrıntılı bilgi bulunmadığı için, birçok varsayımda bulunmak mümkündür: Acaba bu müdahale, sadece Cuheynelilerin kendi toprakları üzerindeki bir çatışmaya engel olma amacını mı taşıyordu, yoksa; 1. Muhammed (as)’ın henüz müşrik akrabaları ile, 2. Henüz İslâm’dan önce gayrı müslim Yesrip’lilerle (ama gönderilen askerî birlikte hiçbir Medine’li yoktu, aralarında hiçbir Yesribli yoktu), 3. Ya da hicretten sonra Resulullah (as)’la yapılmış (ki bu konuda tarihî bir veri yoktur) bir ittifak anlaşması mı söz konusu idi?

711. H. 1. yılın Ramazan ayında düzenlenen bu ilk askerî seferden sonra, ertesi ay, Resulullah (as)’ın bir başka amcası olan Ubeyde b. El-Hâris b. El-Muttalib komutasında 60 ila 80 kişilik bir askerî birlik, İkrime b. Ebî Cehl (veya Mikraz ibn Hafs) idaresindeki yeni bir Mekkeli kervanın bölgeden geçişine engel olmak üzere, Râbiğ liman kentine doğru yola çıkarıldı. Karşılaşma Kudayd yolu üzerindeki Cuhfe’nin 10 mil kadar uzağında, Ahyâ’da gerçekleşti. Karşılıklı oklar atıldı, ancak üç kat daha fazla sayıda olmasına rağmen, düşman kuvvetleri savaşa tutuşmayıp geri çekildi ve geldiği yoldan kaçmaya başladı.[845] Bu çatışma sırasında Mikdâd ve Utbe b. Gazvân adlı iki kişi düşman saflarından kaçıp Müslüman birliğine sığınmıştır.[846] Her ikisinin de adı, Habeşistan’a hicret eden Müslümanlar arasında geçmektedir.[847] Kuşkusuz bunlar, Medine’ye gitmek için çareyi, Suriye’ye gitmekte olan bu kervana eşlik etmekte bulmuşlardı. Tıpkı ilk askerî birlikte olduğu gibi, bu Müslümanların hepsi de Mekke kökenliydi.

712. Ertesi ay bir başka İslâm birliği de aynı bölgede bulunan Hum (Cuhfe, Râbiğ) yakınlarındaki Harrâr’a gönderildi.[848] Yirmi gönüllünün tamamı da Mekkeli idi. Komutanları Sa’d ibn Ebî Vakkâs, sade bir keşif harekatından sonra Medine’ye dönmüştür.

713. Öyle görünüyor ki bu askerî harekatların amacı, Mekkeli müşrikleri bundan böyle İslâm'ın etkili olduğu bölgelerden geçmemeleri yönünde uyarmaktı. Tarihçiler, bu seferlerde Medineli Ensar ve gayrı müslimlerin yer almamasını, yapılan anlaşmalar çerçevesinde onların sadece Medine'ye karşı düzenlenecek düşman saldırılarında savaşacakları hükmünün bulunmasına bağlamaktadırlar. Ancak vesvese ve kuruntuya kapılmanın da bir anlamı yoktu. Çünkü onlar iyi birer Müslüman olarak bu farklı durumları büyütüp abartmıyor, sonuçta İslâm'ı bir bütün olarak değerlendiriyorlardı. Medine ile onun çevresinde bulunan topraklarda yaşayan gayrı müslim halk arasındaki ilişkileri kesin ve açık temeller üzerine oturtmak çok daha önemli idi. Bunun için de Resulullah (as)'ın bizzat ortada bulunması zorunluydu. Birazdan göreceğimiz gibi, kendisi belli bir nedenden dolayı Benû Gıfâr kabilesi ile bizzat görüşmüştür.

Benû Gıfâr ve Benû Damra Kabileleri

714. Gerçekte Gıfâr kabilesinden Ebû Zerr çok erken dönemde Müslüman olmuştu. On yıldan beri kendi kabilesi içinde İslâm'ı yayma faaliyetlerinde bulunuyordu. Muhammed (as)'ın bu pek yakın dostunun sahip olduğu nüfuz ve etkiden yararlanmak istemesi gayet doğaldı. Kendisi H. 2 yılının Safer ayında bir Medineliyi (Sa'd ibn Ubâde'yi) Hükümet işlerini yürütmek üzere kendi yerine vekil bırakıp Medine'den ayrıldı[849] ve Mekke'li 60 Muhacir'den oluşan bir askeri birliğin başında, annesinin yaklaşık elli yıl önce defnedildiği Ebvâ'ya geldi. Ve hadislerde nakledildiğine göre muhtemelen annesinin kabrini ziyareti sırasında, henüz çok küçükken tatmış olduğu anne şefkatini tekrar hatırlayıp mübarek gözlerinden yaşlar döküldü. Buradan sonra 6 mil daha ilerleyerek, Benû Gıfâr'ın akrabaları olan Benû Damra topraklarındaki Veddân'a geldi. Burası Medine'nin güneyine 3 günlük

uzaklıkta bulunmaktaydı. Resulullah (as) ancak iki hafta sonra evine dönebilmişti. Bu durumda, bütün bir haftayı bölge sakinleriyle, özellikle de gayrı müslimlerle bir anlaşma yapmak için Veddân'da geçirmek zorunda kalmış olsa gerektir. Bu müzakereler sonunda ortaya çıkan belge, Muhammed (as)'ın akdettiği ilk uluslararası anlaşmadır ve buna bakarak o dönemdeki İslâm Devlet diplomasisi hakkında bir nebze de olsa fikir edinebiliyoruz. Bu belgenin tam metni aşağıda sunulmuştur:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla!

Bu, Resulullah Muhammed'in Benû Damra ibn Abd Menât ibn Kinâne kabilesiyle yaptığı yazılı anlaşmadır:

Onların canları ve malları emniyette olacak ve kendilerine bir saldırı olması halinde yardım edilecektir. Buna karşılık, onlar da Resulullah (as)'a yardım ellerini uzatacaklardır. Bu hükümler, deniz dalgaları bir istiridye kabuğunu (صوفة) (veya bir yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Müslümanların Allah yolunda yapacakları seferler bundan müstesnadır. Ayrıca, Resulullah (as) kendilerini ne zaman yardıma çağırsa, hiç vakit geçirmeden yardıma koşacaklardır. Bu nedenle onlar Allah'ın ve Resulünün teminatı altındadırlar. Yine onlar arasında olup, verdikleri bu sözleri tutacak ve anlaşmayı bozmaktan kaçınacak kimselere de yardım eli uzatılacaktır."[850]

715. İbn Sa'd'deki şu anlatım da muhtemelen aynı olayın bir özeti niteliğindedir:

"Hicretinden 12 ay sonra, bir Sefer ayında yola çıktı ve bu esnada Damra'lı Mahşî ibn Amr ile bir ittifak anlaşması imzaladı. Böylece o, Damrîlere yönelik bir askerî harekata kalkışmayacağını, kendisinin de onlardan gelecek bir saldırıya maruz kalmayacağını, ve nihayet

kendisine karşı onların hiçbir düşman tarafa yardım etmeyeceklerini hükme bağlamış oldu.”[851]

İbn Sa’d, Resulullah (as)’ın bu seferi sırasında Ensâr’dan kimsenin bulunmadığını belirtmesine karşılık, Muzeyne kabilesinden bazı gönüllülerin katıldığını ifade eder.

716. Anlaşma metninde geçen “Müslümanların Allah yolunda yapacakları seferler”de onları yardımdan müstesna kılan hükme dayanarak, o sırada Damrîlerin henüz Müslüman olmadıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte askerî ittifak da ortadadır. Bu durumda, Damrilerin neden Mekkeli Kureyş müşrikleriyle mevcut bağlarını koparıp onların öfkelerini üzerlerine çekecek şekilde davrandıklarını; buna karşılık o dönemde henüz ne sayıca üstün ne de maddî bir zenginliğe sahip olmadıkları halde, Mekkelilerin kendilerine ticaret kervanlarından sağladıkları kârların yerini tutacak bir getiri sağlayamayacak durumdaki Müslümanlarla ittifak yoluna gittiklerini kendi kendimize sormak durumundayız. Şurası bir gerçek ki, Veddân Medine’ye ancak 3 gün, Mekke’ye ise 9 günlük uzaklıktadır. Muhtemelen Medine o sırada Veddân’da üretilen malların satıldığı ve karşılığında Veddânlıların bütün ihtiyaçlarını giderdikleri bir Pazar durumundaydı.[852] Her halde bu ilişkilerde Damralı bazı ailelerin parmağı vardı. Zira daha güneyde, Mekke’nin haram (kutsal) sınırları dahilindeki bir bölgede oturan aynı kabilenin bir başka kolu, Benû Abd ibn Adi, Muhammed (as) ile Mahşî arasında varılan anlaşmadan kendisini muaf tutmakla kalmayıp, aynı zamanda, birkaç yıl sonra Medine’ye bir temsilci heyeti göndererek, Müslümanlarla Mekkeli müşrik Kureyşliler arasında bir savaş çıkması halinde Benû Abd ibn Adi kabilesinin tarafsız kalacağını hükme bağlayan bir anlaşma yapılmasını istedi.[853]

717. Resulullah (as), Benû Gıfâr kabilesi ile ayrı bir ittifak anlaşması imzaladı. Bu anlaşmanın metnini aşağıda veriyoruz:

“Benû Gıfâr kabilesi de Müslümanların bir parçasıdırlar[854] ve Müslümanlarla aynı hak ve sorumlulukları üstlenmişlerdir. Ayrıca Resulullah (as), canları ve malları konusunda onlar lehine Allah’ın ve O’nun elçisinin teminatını mahfuz tutacaktır. Şayet Resulullah (as) kendilerinden bir yardım talebinde bulunursa, onlar onun çağrısına derhal cevap vereceklerdir. Din uğruna yapılacak bir savaş dışında, onun yardımına koşmak onların görevidir. Bu hükümler, deniz dalgaları bir sûfeyi (صوفة) (istiridye kabuğu ya da bir yün parçasını) eritip yok edinceye kadar yürürlükte olacaktır. Taraflar, işlenecek bir suçun bağışlanması amacıyla birbirlerine müdahale ederek bu anlaşmanın ihlal edilmemesinde mutabıktırlar.”[855]

718. Damralılarla varılan anlaşma metnindeki ifadelerle aynı olmasına bakarak, Gıfârlılarla yapılan bu anlaşmanın da aşağı yukarı aynı dönemlerde, yani H. 2 yılında imzalandığı sonucunu çıkarabiliriz. O sırada Arabistan tam anlamıyla siyasal bir kargaşa içinde bulunuyordu: Aynı kabileye mensup farklı kollar kimi kez kendi aralarında savaşıyorlardı. Örneğin Damralılar, hatırlanacağı gibi, Hudeybiye Anlaşması sırasında Kureyşliler safında yer almış olan Benû Bekr kabilesinin bir kolu durumunda idiler. Resulullah (as), uygun bir şekilde ve inanılması güç bir sabır ve tahammül örneği sergileyerek, rütbe ya da akrabalık ilişkisi gözetmeksizin, adalet ve düzenin herkes için egemen olduğu merkezî ve düzenli bir Devlet etrafında bu küçük insan topluluklarını bir araya getirmek için büyük bir çaba ve gayret sarfetmiştir.

719. Damra ve Gıfâr kabileleriyle ittifak anlaşmaları yaptığı bu çok verimli seferin ardından, Muhammed (as) Medine'ye döndü. Artık bu iki kabileye güvenebilirdi. Ne zaman askerî bir sefere çıkacak olsa, kendi yerine Medine valisi olarak genellikle Ebu Zerr'i görevlendiriyordu. Oysa Ebû Zerr ve İmâ'ubn Rahda, Hudeybiye seferi sırasında Gıfârlı birliklerin başkanlığını yapmışlardı.[856] Bu sefer sırasında onlar Resulullah (as)'a, kendi arazilerinden geçtiği sırada yüz koyun ve iki deve yükü miktarında süt ikram etmişlerdir.[857] H. 8 yılında, yine Gıfârlı Ka'b ibn Umeyr İslâm Ordusu'nun başına komutan olarak atanmış ve gidip "Suriye-Filistin" bölgesindeki Zat Atlah'ta oturanları cezalandırmıştır. (Bu olay, muhtemelen Mute savaşından sonra meydana gelmişti.) Ordu bu seferde büyük kayıplar verdi.[858] H. 9 yılındaki Tebuk Seferi'nde de Gıfârlılar gönüllü olarak büyük yararlıklar göstermişlerdir. Bunlardan bazıları, ulaşım araçlarının yetersizliği nedeniyle orduya alınmayınca üzüntüden ağlamış, bu yüzden kendilerine *Benû Bekkâ* (Çok ağlayanlar) kabilesi denmişti. Yine, Benû Bekkâ kabilesinden Mâ'iz adında bir sahabe, gönüllü olarak Resulullah (as)'un huzuruna çıkarak, işlemiş olduğu zina suçunu itiraf etti: Oysa bunun cezasının *recm* (taşlanarak öldürülmek) olduğunu biliyordu.[859]

720. Damralılar arasından "Mükemmel Elçi" sıfatıyla Amr ibn Umeyye adlı Müslüman bir elçi çıkmış olup, biz kendisine özel bir bölüm ayıracağız (bk. § 732-746).

Cuheyne Kabilesi

721. Damralıların memleketine yaptığı ziyaretten sadece birkaç hafta sonra, Resulullah (as), Radva (Yenbû) dağı üzerindeki Buvât'a doğru yola çıktı. Biz daha önce, Hicret'in ilk aylarından itibaren Müslümanların bu kabile ile olan dostane ilişkilerinden söz etmiştik (bk.

§710). Bu kabileye mensup çok sayıda insan İslâm'a geçmiş ve kabilelerinden hicret ederek Medine'ye yerleşmişlerdi. Bu nedenle Resulullah (as), Muhacir kabilelerin bulunduğu semtte, onların bulunduğu mahalleye Medine'deki ilk mescidin inşa edilmesi önerilerini kabul etti.[860] Cuheynîlerle, anlaşıldığı kadarıyla Damra ve Gıfâr kabileleriyle aynı dönemde imzalanan anlaşmada kullanılan ifade ve koşullar bakımından oldukça benzeyen bir anlaşma metni elimizde bulunmaktadır. Muhtemelen anlaşma, H. 2 yılının Rebiu'l-Evvel ayında yine bu Buvât seferi sırasında imzalanmıştı. Anlaşmanın metni şöyle:[861]

"Cuheyne kabilesinin Benû Zur'a ve Benû Rab'a soplarına: Onların canları ve malları emniyette olacak ve dinî amaçlı ya da kabile üyeleri yüzünden girişilen çatışma ve savaşlar dışında, herhangi bir baskı ya da saldırıya uğramaları halinde kendilerine yardım edilecektir. Kendi aralarındaki göçebe kabile üyelerinden verdikleri sözü tutarak yükümlülüklerini yerine getirenlere kendilerini her türlü saldırı ve haksızlığa girişmekten alıkoyanlara, yerleşik kabilelere tanınmış olan bütün haklar tanınacaktır. Allah onların yardımcısı olacaktır."

722. Bu metin sadece bir kaynakta geçmekte olup, anlaşıldığı kadarıyla bazı kusur ve yanlışlıklar içermektedir. Biz, "ve kabile üyeleri arasında" ifadesinin kaldırılması gerektiğini düşünüyoruz. Zira Arapça metinde, bir sonraki cümlenin hemen başında tekrarlanan (el-ehl, اهل) sözcüğü, metni çoğaltan (müstensih) tarafından yanlışlıkla ikinci kez yazılmıştır. Yine Damra ve Gıfâr kabileleriyle yapılan anlaşma metinlerine bakarak, "ancak" (illâ, ا) sözcüğünden önce şöyle bir eklemek gerektiğini düşünüyoruz: "Şayet Resulullah (as) onları yardımına çağırırsa, onun çağrısına derhal cevap vereceklerdir."

723. Altı ay sonra Bedir Ovası'nda yapılan büyük savaşa Cuheynîlerden iki kişi keşifçi,[862] bir bölümü de savaşçı olarak[863] katılmışlardır. Dolayısıyla, bunların aldığı çeşitli ödül ve hediyelere şaşmamamız gerekir. Nitekim Resulullah (as), Belkese, Masna'a, Cefela ve Cedd noktaları arasında kalan geniş bir araziyi timar olarak Zu'l-Merve'de oturan Evsec ibn Hermele'ye bağışlamıştır.[864] Bu bağışın kesin tarihi bilinmemekle birlikte, muhtemelen bu iş için Zu'l-Merve'de oturan birinin seçilmiş olması, Kureyş müşrikleri üzerinde ekonomik bir baskı oluşturma amacına yönelikti (Hudeybiye Anlaşmasının imzalanmasının hemen ardından, Mekke'den kaçıp gelen Ebû Busayr'ın durumunu anlatırken bu soruna değinmiştik, bk. "Mekke ile İlişkiler" bölümü). Benû Şemah (veya Şenah) kabilesine de benzeri tımarlar verilmiştir.[865] Yapılan ayrı bir anlaşma ile Benu'l-Curmuzların can güvenlikleri ve "İslâm'a girdikleri sırada sahip oldukları her çeşit mal" teminat altına alınmıştır.[866] Bu anlaşmayı bizzat kaleme alan, H. 6 yılından önce İslâm'a girmiş olan Mugîre ibn Şu'be'dir ki bu bilgi sayesinde anlaşmayı tarihlendirmemiz mümkün olmaktadır. Yine, elimizde bulunan daha ilginç bir anlaşma metninden, Cuheyne kabilesinin iki kolunun (Benu'l-Curmuz ve Benu'l-Huraka) kitle halinde İslâm'a geçtiklerini anlıyoruz. Bu anlaşma metni şu maddeleri öngörüyordu:

a) Müşriklerle olan tüm ilişkilerini keseceklerdir (Kendi akrabaları da bu hükme dahildir).

b) Namaz kılmak, zekât vermek, Allah'a ve Resulüne itaat etmek ve İslâm yasalarıyla belirlenmiş ganimet miktarından Devlet lehine feragat etmek gibi gerek siyasi gerekse ruhî-manevî alanlardaki bütün İslâmi yükümlülükleri yerine getireceklerdir.

c) Borç verilen ana para üzerindeki haklar dışında, başkalarına verilen parayla ilgili herhangi bir faiz talebinde bulunmayacaklardır.

d) Onlarla birlikte herhangi bir anlaşmaya dahil olan herkes, onlarla aynı haklara sahip olacaklardır.

724. Bu anlaşmanın, Resulullah (as)'ın hayatının son yıllarında, muhtemelen H. 9 yılında imzalanmış olması gerekir. Anlaşmanın ilk koşulu, Muhammed (as)'ın gayrı müslimlerle ittifak ve dostluk bağları kurmak zorunda olduğu dönemlerin artık çoktan geçtiğini açıkça göstermektedir. Büyük bir iktisadi devrim niteliğindeki faizin yasaklanması hususu da anlaşma şartları arasındaki yerini almıştır. Diğer topluluklarla dostluk anlaşması imzalama yetkisine sahip olduğu göz önünde tutulursa, sonuncu madde ile söz konusu kabilenin büyük bir siyasi otoriteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, dostun dostu da bir dost olarak görülmektedir.

725. Dünya hayatına veda etmeden iki ay önce, Resulullah (as) Cuheynîlere şu genel mesajı göndermişti:

"Hayvan leşlerinden çıkan hiçbir şeyi kullanmayınız: Ne derisine, ne de sinirlerine el sürünüz."[867]

Burada sağlığın korunması söz konusudur. Bu arada, Cahdam ibn Fudâle'ye[868] de bir mektup yazılmıştır, ancak metni elimizde yoktur. Resulullah (as)'ın "Cuheyne kabilesi adına" Amr ibn Murre'ye yazdığı mektup,[869] sürü hayvanları üzerinden alınan vergi tarifeleri, büyükbaş hayvanlarca sürülen toprakların ziraî zekât vergisinden muaf tutulması gibi konulardan bahsetmektedir. Bu arada, Cuheyne kabilesinden 800 kişilik bir askerî kuvvetin H. 8 yılında Mekke'nin fethi hareketine katılmış olduğunu da hatırlatalım (bk. Makrîzî, İmtâ', I, 373).

Mudlic Kabilesi

726. Resulullah (as), Medine'ye doğru çıktığı hicret yolculuğu sırasında, Mudlic kabilesinden Surâka'nın dostluğunu kazanmasını bilmişti. İttifak anlaşmaları yapmak üzere büyük bir hamle başlattığı sırada, Resulullah (as), H. 2 yılı ortalarında, kaynakların belirttiğine göre yanındaki 150 adamıyla birlikte Uşeyre yöresinde bulunan Mudliclerin arazisine girdi. Hicret yolculuğu sırasında, kendisine hediye etmek istediği deve ve koyunları Resulullah (as)'ın almayışı Surâka'nın aklından hiç çıkmamıştı. Ona karşı beslediği minnet ve şükran duygularının bir ifadesi olmak üzere, Surâka, bu ikinci ziyaret sırasında, Bedevî usullerine göre sefere katılan herkese ikramlarda bulundu. Konukseverlik konusunda o derece cömert davranıldı ki, Suriye'ye doğru yol almakta olan Kureyşlilere ait büyük bir ticaret kervanını takip etmek mümkün olmadı ve o da kaçıp kurtuldu."[870] Ancak Resulullah (as)'ın geliş nedeni bir askerî ittifak anlaşması yapmaktı ve sonunda bunu başardı.[871] Bu anlaşmanın metni bugün elimizde bulunmamakla birlikte, aynı dönemde Damra, Gıfar ve Cuheyne kabileleriyle imzalananlara benzediğinde hiç kuşku yoktur. Yeri gelmişken Damralılar için de geçerli olan küçük ama önemli bir bilgi verelim:

"Benû Mudlic kabilesi henüz İslâm'ı kabul etmemişlerdi. Resulullah (as)'la yaptıkları anlaşmaya rağmen, gayrı müslimlerle yaptığı tüm anlaşmaları iptal ettiğini açıkladığı H. 9 yılına kadar da müşrik olarak kaldılar."[872]

Surâka'ya gelince: Kendisi bundan yaklaşık bir yıl önce bizzat İslâm'ı kabul etmiş ve Resulullah (as) ona büyük bir itibar göstermişti. Muhammed (as)'ın onun hakkındaki şu meşhur sözün hangi tarihe ait olduğu ise bilinmemektedir:

“Ey Surâka, belki buna şaşıracaksın ama, İran İmparatoru Şosroes’un tacının ve bileziklerinin senin başına konacağı gün hakkında ne dersin?”[873]

Ömer (ra) halife olduğunda bu sözleri hatırlayacak ve gereğini yerine getirecektir. Surâka konusunda, Kureyşlilerin Bedir Savaşı sırasında gördükleri tuhaf bir hayalden de bahsedelim: Kureyşliler, Mudliclilerin Muhammed (as)’ın safında kendilerine hücum edeceklerini sanıyorlardı. Fakat Şeytan onlara Surâka sûretinde görünerek, Müslümanlara karşı kendilerini destekleyeceğine güvence verdi.[874] Son olarak, Surâka İslâm’ı kabul ettiği zaman Resulullah (as)’a şu soruyu sorduğunu da belirtelim:

“Başkalarına ait develer bazen benim kendi hayvanlarım için suyla doldurduğum yalaklara gelip su içiyorlar, ben de ses çıkarmıyorum. Acaba bu hareketim Allah katında güzel bir davranış mıdır?”

Muhammed (as) şöyle cevap verdi:

“Hiç kuşkusuz! Susamış hangi yaratığa karşı olursa olsun yapılacak iyilik Allah’ın nazarında övgüye layık bir davranıştır.”[875]

Siyaset ve ahlak, Muhammed (as) için asla birbirinden ayrılmaz unsurlardı.

727. İslâm’ın ilk amirali de Mudlicliler arasından çıkmıştır. Gerçekten, H. 9 yılı başlarında, Resulullah (as)’ın sağlığında çıkılan yegane deniz seferine Mudlic kabilesinden Alkame ibn Mucezziz komuta etmiş ve Habeşli korsanları üslendikleri bir adadan çıkarıp kovmayı başarmıştır. Bu adanın yerini belirlemek zordur, zira kaynaklarımız adını vermemekte ve sadece “Ehl-i Cidde”ye (*sahil halkına*) karşı duyulan büyük bir korkudan bahsetmektedir (O sırada Cidde limanı henüz kurulmamıştı). Anlaşıldığı kadarıyla bu komşuların korsanlıkları bir süre daha devam etmiştir. Zira daha sonra Halife Ömer aynı komutanı bir

ordunun başında Habeşlilere karşı göndermiştir. Ancak bu seferde çıkan bir fırtına nedeniyle tüm mürettebatıyla birlikte boğulmuştur. Uzre kabilesinden bir şair, bu felaketle ilgili olarak uzun bir mersiye yazarak, sonunda şöyle söylemiştir:

"Alkame bir adamı ayak izlerine bakarak izlemekte mahir idi."[876]

Muzeyne Kabilesi

728. Damra kabilesinin amca çocukları olan Muzeyneliler, Medine'nin batısında ikamet ediyorlardı. Hicretin ilk yıllarında kendileriyle ilgili elimizde bir bilgi mevcut değildir. H. 5 yılında ise aralarından birkaç yüz kişilik bir grup Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etmişlerdir. Resulullah (as), bunların İslâm topraklarına hicret etmek yerine, Medine'ye sadece 20 mil uzaklıktaki kendi topraklarında oturmaya devam etmelerini istemiştir.[877]

729. Elimizde, Bilal ibn Hâris adına iki adet imtiyaz belgesi bulunmaktadır.[878] Bunlardan birinde Resulullah (as) kendisine el-Fur' bölgesindeki el-Kabalîye madenlerinin işletme hakkını ve Kadas'daki tarıma elverişli bütün alanları tımar olarak bağışlamıştır. Öteki belgede ise altıya yakın başka tımarlardan bahsedilmektedir. Kaynaklarda bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd'e göre,[879] Kadas kelimesi yolculuk torbası anlamına gelmektedir. Bu ise anlaşma metni içinde bir anlam ifade etmemektedir Halife I. Ömer, üzerinde ziraat yapılmayan bu toprakların büyük bir bölümünü, bedelini ödemek suretiyle istimlak etmiştir. Daha sonra Bilal'in mirasçıları belgeyi göstermek üzere Halife II. Ömer'e getirdiler. Medine'ye yerleşmiş ve Suudi Arabistan'da ziraat mühendisi olarak görev yapan Sayın Twitchell'in yanında sekreter olarak çalışan Sudanlı bir zat, bu satırların yazarına, Yenbû liman kenti yakınlarındaki Kabîl kasabasında eski bir belge gördüğünü ve bu

belgede yukarıda sözünü ettiğimiz madenlerin işletme hakkının verilişinden söz edildiğini anlatmıştı. Ancak bu bilgiyi aktaran zat belgenin ne resmini ne de fotokopisini almadığı için, konu hakkında fazla bilgi edinemedik. Belki de günümüzde Mehdu'z-Zeheb denilen bu Kabîl, eski Kabalîye kasabasıdır.

730. Muzeyne'li büyük şair Ka'b ibn Zuheyr'in İslâm'la şeref bulması H. 9 yılına rastlamaktadır.[880] Ka'b'ın babası, erkek kardeşleri ve hatta kız kardeşleri, hepsi de şair idiler. Erkek kardeşi İslâm'ı kabul edince ailesi bundan hiç de memnun olmamıştı. Ka'b ağabeyinin Müslüman olmasına çok sinirlenerek, Resulullah (as)'ı yeren şiirler kaleme aldı. H. 9 yılında, Muzeyneliler de dahil Arabistan'ın büyük bir bölümü Resulullah (as)'ı tanıyarak Müslüman olmuşlar ve Ka'b'ı toplum dışı ilan etmişlerdi. O zaman bu şair de gizlice Medine'ye giderek İslâm'ı kabul etmiş, daha sonra Muhammed (as)'e övgülerle dolu bir şiir kaleme almıştı. Bundan çok etkilenen Muhammed (as), şaire, kendisinin kullandığı bir hırka (bürde) hediye etti. Çok meşhur olan bu şiir günümüzde *Kaside-i Bürde* adıyla anılmaktadır. Bu şiire yirmiye yakın şerh yazılmış ve bütün Müslüman ulusların dillerine tercüme edilmiştir. Ka'b ibn Zuheyr'in tüm şiirleri *Divan* haline getirilerek 1950 yılında Polonya'nın Cracovie şehrinde yayınlanmıştır. Bu şiirlerde Muzeynelilerin İslâm'dan önceki dönemlerde Medinelilerle (o dönemdeki adıyla Yesriblilerle) yaptıkları savaşlardan söz edilmektedir (Bu konu bizi çok uzaklara götürecektir). Makrîzî'deki bir başka anlatıma göre,[881] Ka'b ibn Zuheyr, Ebû Tâlib'in kızı ve Resulullah (as)'ın yeğeni Umm Hânî aleyhine de hicviyeler yazdığı için Resulullah (as) tarafından yasa dışı bir kimse ilan edilmişti. Ancak, İslâm'a girildikten sonra, önceden işlenmiş olan kötülüklerden sorumlu tutulmayacağı ilkesine göre, kendisini bağışlamıştır.

731. Yukarıda verilen tüm bu bilgiler sayesinde, Resulullah (as)'ın Medine'ye komşu bölgelerde yaşayan kabileleri nasıl birleştirmeyi başardığı ve böylece henüz filizlenmekte olan bu dini ve onun genç İslâm Devletini başlangıçta karşılaştığı güçlüklere karşı nasıl koruduğu görülmüş olmaktadır. Burada sadece Medine'nin batısındaki kabilelerle olan ilişkiler söz konusu edilmiştir. Diğer yönlerdeki siyasî faaliyetlere geçmeden önce, ilginç kişiliğiyle ün yapmış bir siyasî temsilciden söz etmek istiyoruz.

Olağanüstü Elçi: Amr İbn Umeyye

732. Aslen Damra kabilesinden olan Amr ibn Umeyye ibn Huveylid ibn Abdullah ibn Iyâs ibn Abd (yahut) Ubeyd ibn Nâşire ibn Ka’b ibn Cudeyy ibn Damra ibn Bekr ibn Abd Menât ibn Aliyy ibn Kinâne, Resulullah (as) dönemindeki diplomatik etkinliklerde çok önemli görevler üstlenmiş bir şahsiyettir. Kendisini meslekten yetişmiş İslâm’ın ilk siyasî temsilcisi (diplomatı) olarak nitelendirebiliriz.

733. Elimizde kesin bir bilgi olmamakla birlikte, hicretten 25 yıl önce dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Resulullah (as)’ın yakın akrabalarından Suheyle bint Ubeyde ibn Hâris ibn el-Muttalib’le evlendi.[882] Kayınpederi olan Ubeyde, ilk Müslümanlardan biridir ve Bedir Savaşı’nda (H.2) şehit düşmüştür. Kaynağımızın belirttiğine göre Amr ibn Umeyye’nin sülalesi, daha önce yapılmış ittifak anlaşması gereği Mekke’deki Abd Şems kabilesinin bir kolunu oluşturuyordu. Amr, H. 60 yılından önce vefat etmiştir.[883] Yukarıda zikredilen soyağacını verdikten sonra, kaynağımız, onun Ebû Umeyye künyesini de taşıdığını ve çok sayıda çocuğu olduğunu, hatta bunlardan Cafer, Abdullah ve Fadl adlı oğullarının yanı sıra ez-Zibrikân adlı yeğeninin de hadis alanında yetişmiş bilginler olduğunu eklemektedir. Derin bir hadis bilgini olan eş-Şa’bi de Amr’ın öğrencisi olmuş ve Muhammed (as)’ın hayat hikâyesi (siret) başta olmak üzere birçok bilgiyi ondan naklettiği hadis bilgilerine dayandırmıştır. Amr, Medine’de vefat etmiştir.[884]

734. Amr ile Abdu Şems ailesi arasındaki ittifak oldukça ilginç olup, Amr’ın Habeşistan’la olan samimi ilişkilerine açıklık getirmektedir. *Îlâf*

adı verilen meşhur anlaşmalar sayesinde, Abd Şems ve onun soyundan gelenler, Mekke'nin Habeşistan'la olan ticaretini kendi tekellerine almışlardı (aynı tekel, Hâşim ailesinin Suriye ile, el-Muttalib ailesinin Yemen'le ve Nevfel ailesinin Irak'la yaptığı ticari ilişkiler için geçerliydi).[885]Abd Şems kabilesinin müttefiki olması dolayısıyla, Amr muhtemelen Habeşistan'a düzenlenen kervanlara da katılmıştır. Biz daha önceki bölümlerde, Habeş hükümdarı Necaşî Ashame'nin, gençlik yıllarında Habeşistan tahtı için mücadele eden akrabaları tarafından satıldığına işaret ederek, ömrünün bir kısmını, konumuzun kahramanı Amr'ın kabilesi olan Damralılar arasında köle olarak geçirdiğini yazmıştık.

735. Başlangıçta Amr muhtemelen İslâm hareketine karşı duyarsız kalmış ve Bedir ve Uhud savaşlarında Mekkelilerin safında yer almıştır.[886] Müslüman oluşu, Uhud savaşından sonra Mekkelilerin geri çekildikleri döneme rastlar. Hiçbir tarihçi, bu iki kanlı savaş sırasında kendisinin herhangi bir askerî harekata katıldığı hakkında bilgi vermez. Duruma bakılırsa, Amr bu savaşlara da formalite gereği katılmıştır: Mekkeli bir ailenin mensubu olarak, kabile başkanının katıldığı her savaşta hazır bulunması gerekiyordu. Acaba kendisinin Muhammed (as)'ın şahsi bir dostu olduğunu düşünebilir miyiz? Her ikisi de İslâm'dan önce kervan ticaretiyle meşgul olmuşlardı. Aşağıda göreceğimiz gibi, böyle bir şeyin olması mümkün görünmektedir:

736. Büyük sîret yazarı Şe'mî'nin ifadesine göre,[887] Resulullah (as)'ın Bedir Savaşı'nda Mekkeliler karşısında elde ettiği zaferden sonra bunlar, uğradıkları yenilginin intikamını almak üzere Necâşî nezdinde bir elçi heyeti göndererek, kendisinden Habeşistan'a sığınmış olan Müslümanların sınır dışı edilmesini istediler. Resulullah (as),

Mekkelilerin bu hilesini öğrenir öğrenmez, derhal Amr ibn Umeyye'yi Müslümanlar lehine şefaatçi olmak üzere Necâşî'ye elçi olarak gönderdi. (Olayın ayrıntısını Habeşistan'la ilgili bölümde vermiştik.) Bu küçük olay bile, Amr'ın öncelikle Muhammed (as)'ın şahsî dostu olduğunu ve her ne kadar Bedir Savaşında Müslümanlara karşı safta yer almış olsa da kendisine sonsuz bir güven duyduğunu delilleriyle birlikte gayet güzel açıklamaktadır. Yine bu olay bize, Muhammed (as)'ın gayrı müslimleri de elçi olarak görevlendirmekte hiç tereddüt etmediğini göstermektedir. Son olarak bu olay bizi bu zatın diplomatik özellikleri ve Necâşî ile olan yakın ve samimi ilişkileri hakkında bilgilendirmekte ve düşmanlarının oyun ve hilelerini boşa çıkarmak için Resulullah (as)'ın daima yerinde ve zamanında bilgi toplamayı bildiğini göstermektedir.

737. H. 4 yılında, bedevilerin önde gelen başkanlarından Ebû Berâ' Mulâ'ib el-E'inne, yanında hangi amaçla getirdiği bilinmeyen hediyelerle birlikte Resulullah (as)'ı ziyaret için Medine'ye geldi. Ancak İslâm'a girmek istemiyordu. Yapılan görüşmeler sonucunda, Resulullah (as)'ı, kendi kabilesinde İslâm'ı yaymak üzere çok sayıda sahabeyi kendisiyle birlikte götürmeye razı etti. Olayın kahramanı Amr da onlardan biriydi. Bi'ru Maûne denilen yerde,[888] Ebu Berâ'nın yeğeni 'Amir ibn Tufeyl[889] Müslümanlara ani bir baskın düzenledi; hayvanları otlatmak için kamptan ayrılmış olan Amr ve bir başka Medine'li Müslüman dışında tüm kafile kılıçtan geçirildi. Döndüklerinde düşman süvarileri hala oradaydı. Girdikleri çatışma sonunda Amr esir edildi, arkadaşı ise şehit düştü. Ancak saldırgan Amir ibn Tufeyl: "Annem bir köle azat etmeyi nezretmişti" diyerek, onu fidye almaksızın azat etti. Kaynaklarımızın ek olarak verdiği bilgiye göre, azat edildiğinin bir

göstergesi olarak alnının üstündeki saçları kesip, o haliyle serbest bıraktı. Amr tebliğle görevlendirilen 70 arkadaşının şehit edildiğini haber vermek için yaya olarak Medine'ye yöneldi. Ancak Medine yakınlarında bu kılıçtan geçirme olayının sorumlusu olan kabileye mensup iki kişiye rastladı ve onların Resulullah (as)'ın himayesi altında olduklarından habersiz, sakin sakin kendi yollarına gitmekte olan bu iki kişiyi öldürdü (Belki de bunlar İslâm'ı kabul etmişlerdi). Resulullah (as), Amr'ın başından geçenleri öğrenince, yanlışlıkla öldürülen bu iki kişinin yakınlarına alışılagelmiş kan diyetini gönderdi.[890]

738. Ebû Sufyân, Resulullah (as)'ı öldürmek üzere Medine'ye bir bedeviyi göndermişti. Belki de böylece hem Bedir Savaşında öldürülen çok sayıda yakın akrabasının, hem de Müslümanlar tarafından Mekke ticaret kervanlarına karşı yürütülen ve arkası gelmeyen ekonomik baskının intikamını almak istiyordu. Resulullah (as) bu suikasttan kurtuldu. Bu sırada, Müslüman misafirlerin hainçe kılıçtan geçirildiği er-Raci' olayı meydana geldi. Bu davetlilerden birkaçı da tutsak edilerek Mekkelilere satılmış, onlar da bu iki Müslüman'ı çarmıha gererek öldürmüşlerdi. Bu durum karşısında Resulullah (as), Ebû Sufyân'ı öldürmeleri için iki görevliyi, yani Amr ve yanındaki Medineli Müslümanı gönderdi. Amr'ı Mekke'de tanıdılar ve Ebû Sufyân, bu korkunç "şeytan"ın oraya geliş amacını anladı. Ve sadece kendi güvenliği için değil, aynı zamanda ellerinden kaçmış olan Amr'ı ele geçirmek üzere önlemlerini aldı. Amr ve arkadaşı dağlardaki bir mağaraya saklanmışlardı. Ertesi gün aramaya son verildiğinde, kendisi yeniden şehre gelerek, Hubeyb'in çarmıha gerilmiş durumdaki cesedini bulunduğu yerden indirdi. Daha sonra, o sırada karşılaştığı halktan üç kişiyi öldürüp, birini de esir aldı ve sağ

salim Medine'ye dönerek, olup biteni Resulullah (as)'a anlatmak üzere Medine'nin yolunu tuttu.[891]

739. Amr daha sonra Kuzey-Doğu Arabistan'da oturan Benu'd-Di'l kabilesi nezdinde bir kez daha elçi-tebliğci olarak gönderildi. Ancak hiçbir başarı gösteremeden Medine'ye döndü. Muhammed (as)'e verdiği sözlü raporunda şunları anlattı:

"Onlara vardığımda dağınık bir durumda idiler. Kaldıkları yere döndükleri zaman aralarına girdim ve onları Allah ve Resulünün yoluna girmeye davet ettim. Ancak beni kesin bir dille reddettiler."

Bunun üzerine Resulullah (as)'ın yanında bulunanlar onlara karşı bir cezalandırma seferi düzenlenmesini istedilerse de, o bu teklife şöyle diyerek karşı çıktı:

"Hayır, onları kendi hallerine bırakınız! Eğer başkanları İslâm'ı kabul edip namazlarını kılar, sonra onlara dönerek "siz de Müslüman olun" derse, kimse bunu reddetmeyecektir."[892]

Ancak bu rivayetin yer aldığı kaynaktaki (Ya'kûbî) hadisler genellikle şüphelidir.

740. H. 6 yılına doğru Amr Habeşistan kralı Necâşî nezdine gönderilmiştir. Bu görevlendirmenin amacı, genç bir dul kadın olan, Ebû Sufyân'ın kızı Umm Habibe'yi Resulullah (as)'la *gıyaben* nikâhlamaktı. Umm Habibe'nin kocası, Habeşistan'a hicret ettikten sonra burada İslâm'dan çıkmış ve Hıristiyanlığa geçmişti. Taberî'nin verdiği bilgiye göre,[893] karısının da Hıristiyanlığa geçmesi için büyük çaba harcamış, ancak başarılı olamamıştı. Ve sonunda alkolik bir adam olarak ölmüştü.[894] Muhammed (as), bu genç dul kadını İslâm'a olan bağlılığından dolayı ödüllendirmek istemişti. Necâşî, Umm Habîbe'nin rızasını aldıktan sonra, parlak bir törenle bu *gıyabî* nikâhı kıymıştır.[895] Elçi Amr'ın görevi

sadece Necâşî nezdinde bu nikâhın kıyılmasını rica etmek değil, aynı zamanda Müslüman mültecilerin Medine'ye gönderilmesini sağlamaktı. Necâşî bunlar için iki gemi temin etmiş ve Amr'ın görevi de böylece başarıyla sonuçlanmış oldu.

741. İslâm tarihi ile ilgili kaynaklarda, Resulullah (as)'ın iki ayrı Necâşî'ye gönderdiği ve İslâm'a davet içerikli iki mektuptan söz edilir. Bunların her ikisinde de elçilik görevini Amr üstlenmiştir (bk. "Habeşistan'la İlişkiler" bölümü).

742. Hendek Savaşı'ndan sonraki dönemde[896] Resulullah (as) Mekkeli müşriklere karşı kesin bir yumuşama politikası gütmüş ve bu amaçla, bölgede çıkan kıtlığı fırsat bilerek, diğer insani bir takım davranışların yanı sıra, günümüzde önemli bir meblağ oluşturan 500 altın dinarı, Mekkeli yoksullar arasında dağıtılmak üzere göndermişti. Bu dağıtım işinde, Ebû Sufyân ve Safvân ibn Umeyye gibi Mekke'nin ileri gelen başkanları devreye sokulmuş ve böylece onların da gönülleri alınmış oldu.[897] Bu yardım dağıtma işinde Amr da görevliydi. Resulullah (as) aslında bu parayı Amr ibn el-Fagavâ el-Huzâî adlı sahabeye teslim etmiş ve kendisine bu yolculuğunda yanına bir arkadaşını almasını emretmiştir. Seçtiği yol arkadaşının Damra kabilesinden Amr ibn Umeyye olduğunu bildirmesi üzerine, Resulullah (as) şöyle söylemiştir:

"Damralıların bulunduğu bölgeden geçerken, bu kabileyle seninki arasında mevcut gerginlikten dolayı, kendine dikkat et!"

Göründüğü kadarıyla Amr ibn Umeyye bir vesile ile Amr ibn el-Fagavâ'nın Damralıların bölgesinden geçeceğini onlara bildirmiş ve onlar da kalabalık silahlı bir grupla bu iki elçiyi "karşılamaya" gelmişlerdi. Resulullah (as) tarafından önceden uyarılmış olan İbn el-Fagavâ, devesinin yürüyüşünü hızlandırıp, yol arkadaşını oldukça

gerilerde bırakmış, Damralılar yetiştiğinde ise kendisi kabile arazisi dışında güvenli bir yere gelmişti. O zaman Amr ibn Umeyye biraz acele edip arkadaşına yetişti ve Damralıların kendisine konukseverliklerini sunmak üzere geldiklerini, kötü bir şey yapma niyetinde olmadıklarını vs. söyleyerek, onunla yeniden uzlaşmayı başardı. Yolculuğun bundan sonraki gidiş ve dönüş aşamaları tatsız bir olay çıkmadan tamamlandı.

743. Resulullah (as) H.9 yılında Tebuk Seferi için Medine'den yola çıktığı zaman, aynı zamanda Dûmetu'l-Cendel hükümdarı Ukayzir'e karşı Hâlid ibn Velîd komutasında askeri bir birlik göndermişti. Halid bu hükümdarı tam avlandığı sırada bir baskın düzenleyerek ele geçirmiş ve haberi ulaştırması için Amr ibn Umeyye'yi Resulullah (as)'a geri yollamıştı. Bu arada hükümdar ve yandaşlarından ele geçirdiği ganimetleri ve özellikle hükümdarın kardeşine ait ipekten kıymetli bir kaftanı da Resulullah (as)'a gönderdi.[898]

744. İbn el-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre,[899] Resulullah (as), H. 10 yılına doğru sözde peygamber Museylime'ye yazdığı cevabi mektubu göndermek üzere Amr'ı bir kez daha elçilikle görevlendirmiştir. Yazarın ifadesi şöyledir:

"Resulullah (as) Amr'ı beş kez siyasi elçi olarak görevlendirmiştir: Bir kez kendisini İslâm'a davet etmek üzere Necâşî'ye, bir kez Habeşistan'da bulunan muhacir bir Müslüman kadınla kendisini *gıyaben* nikahlaması için yine Necâşî'ye, bir kez yine Habeşistan'a olmak üzere Cafer ibn Ebî Talib ve diğer mültecilerin dönüşlerini sağlamak için, bir kez sahte peygamber Museylime'ye yazdığı mektubu teslim etmesi için ve nihayet, Mekkeli Kureyşlilerin çarmıha gerdiği, Ensar'dan Hubeyb ibn Adî'nin naşını bulunduğu yerden aldıktan sonra Ebû Sufyân'ı öldürmek üzere toplam beş kez."

Museylime ile yapılan yazışmadan daha önce bahsetmiştik. Muhammed (as), cevabi yazısını Museylime'nin elçisi aracılığıyla değil de, kendisinin görevlendirdiği elçilerden biriyle göndermeyi tercih etmesindeki amaç, herhalde bir sahtekarlığın önüne geçmek ve durumu Benû Hanîfe kabilesine bizzat açıklamak olsa gerektir. Amr, bu son elçilik görevinde hiçbir başarı elde edememiştir. Çünkü Museylime iddiasında ısrar etmiş ve daha sonra Ebû Bekir'in halifeliği döneminde ölüp gitmiştir.

745. Amr daha sonra kesin olarak Medine'ye yerleşmiş ve oldukça yaşlanmış olarak vefat ettiği Harratîn (marangozlar) mahallesinde oturmuştur.[900]

746. Amr'ın çok yönlü ve renkli kişiliği bir takım romancılara (menkıbe yazarlarına) da ilham kaynağı olmuştur. Nitekim, *Dâstânu Emîr Hamza* adlı eserde, diğer birçok şahsiyetin yanı sıra, kitaptaki en heyecan verici ve şeytani kurnazlıkları planlayan Amr adında bir kahraman da yer almaktadır.

Diğer Arap Kabileleri

Huzâ'a Kabilesi

747. Arabistan'ın en kuvvetli kabilelerinden biri olan Huzâ'a, İslâm'ın ilk ortaya çıkış dönemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kökü Yemen'e uzanan bu kabile, ünlü Mârib su bendi yıkılınca, aralarında Gassan, Ezd-Şanû'a ve diğerlerinin de bulunduğu birçok kabileyle birlikte topraklarını terk etmiş ve artık kesin olarak yerleşebilecekleri başka bir toprak parçası aramaya çıkmışlardı. İbn Habib'in verdiği bilgiye göre,[901] o sırada Roma İmparatoru Desiyus iktidarda idi (ö. 251). Mekke yakınlarına geldiklerinde, Gassanlılar kuzeyde Suriye'ye doğru yol almaya devam ettiler. Ezd-Şanû'alar ise doğuya yönelip sonunda Umân'a vardılar. Aksine, Huzâ'alılar daha fazla ilerlemek istemedi. Başkanları Mekke'ye bir haberci gönderip,[902] orada oturan Curhumlulardan, keşif görevlileri uygun bir yer buluncaya kadar bölgede geçici olarak kalabilmeleri için izin istedi. Huzâ'alılar çok kalabalık oldukları için, Curhumlulardan korkup çekinecek bir şeyleri yoktu. Ama onlar bu isteği reddettiler. Bu duruma öfkelenen Huzâ'alılar savaş çıkardılar ve sonunda Curhumlular perişan oldu. Huzâ'alılar böylece Mekke'yi ele geçirdiler ve etraftaki kılıç artığı Curhumluları, hatta savaşta tarafsız kalmış aileleri bile bölgeden kovup çıkardılar. Ancak İsmail (as) soyundan gelen ve sayıları fazla kabarık olmayan bir kısım şehir ahalisine dokunmadılar.

748. Burada bulunan Ka'be sayesinde, Mekke önceden beri bir Hac yeriydi. Curhumlular, buraya gelen hacılar üzerine ondalık (öşür) vergisi

koymuşlar ve bu nedenle bütün ülkenin nefretini üzerlerine çekmişlerdi. Huzâ'alılar, Ka'be'yi ziyaretle ilgili kural ve uygulamaları geliştirip bazı değişiklikler getirdiler. Tarihi kayıtlara göre, putperestliğin Mekke'ye girişi bunlar zamanında gerçekleşmiştir. Huzâ'alı kabile başkanı Rabi'a, Ka'benin çevresine çok sayıda put yerleştirdi. Muhtemelen ticaret amacıyla gittiği Filistin'deki Maob şehrinde oturan Amalikîlerden *Hubel* adı verilen büyükçe bir putu getirip, Ka'be'nin içine dikti.[903] Başkan Rebi'a, her halde Hubel'e nasıl tapılacağını kendilerine öğretmek için, gelen hacıları çok cömert bir biçimde karşılıyor ve Ka'be'nin dış duvarlarını pahalı kumaşlardan yapılmış perdelerle kaplıyordu.[904]

749. Muhammed (as)'ın atalarından Kusay, Huzâ'alı başpapazın kızı Hubbâ bint Huleyl ile evlenmişti. Kayınpederi olan papazın ölümü üzerine Kusay, Ka'be'nin anahtarlarını eline geçirdi. Bunun üzerine Huzâ'alılarla, hem Kudâ'a ve hem de Esed kabilelerinden yardım alan Kusay arasında bir savaş başladı.[905] Sonunda Huzâ'alılar yenilgiyi kabul edip şehri terk ettiler ve Mekke'nin dışında oturmaya razı oldular. Tek eşli bir aile hayati süren Kusay'ın hanımı, Huzâ'alı olması nedeniyle, bu işi çabucak tatlıya bağlamış görünüyor. Zira Kusay'ın oğlu olan Abd Menâf da Huzâ'alı bir kızla evlenmiştir ki, bu Resulullah (as)'ın hanımı Hatice'nin ve annesi Amine'nin ninelerinden biriydi. Aynı şekilde Ömer'in ve Kusay soyundan gelen daha birçok kimsenin dede ve nineleri arasında çok sayıda Huzâ'alı bulunmaktaydı.[906] İbn Hişâm, Resulullah (as)'la aynı dönemde yaşayan Huzâ'alı Budeyl ibn Verkâ'nın Mekke'de bir evi olduğundan bahseder.[907] İbn Habîb'in belirttiğine göre,[908] Kusay'ın soyundan gelen Kureyşliler, Hac işlerinin idaresiyle ilgili bir takım ayrıcalıklara sahiptiler ve bunları Huzâ'alılarla birlikte paylaşıyorlardı. Hatta bu özellikler nedeniyle kendilerine el-Hums

(sertlik ve şiddet yanlısı) kabileleri adı verilmişti. Bu arada, Kusay'ın soyu ile Huzâ'alıların bazı kollarının, Ehâbişlerle yaptıkları ittifak anlaşması sayesinde Benû Bekrler'e karşı bir dayanışma içinde olduklarını da hatırlatalım.

750. Bu iki kabile arasındaki dostluk ve dayanışma yüzyıllarca devam etmiş ve dedesi Abdu'l-Muttalib zamanından başlayarak Muhammed (as)'ın ailesi içinde daha da pekişmiştir. Abdu'l-Muttalib bazı su kuyularının kullanımı konusunda amcası Nevfel'le ihtilafa düştüğünde, Nevfel'in Abdu Şems kolu ile yaptığı ittifak karşısında bir denge unsuru olmak üzere, o da Huzâ'alılarla anlaşmıştır. Bu ittifak anlaşmasının metni şöyledir:

"Ey Allahım! Senin adınla başlarım! Bu, Abdu'l-Muttalib ibn Hâşim'in Huzâ'a kabilesiyle, bu kabilenin başkanları ve içlerinde güzel önerilerde bulunan kişilerin bulunduğu bir heyet, O'nun huzurunda iken yapılmış bir ittifak anlaşmasıdır. Müzakerelere katılmayanlar, hazır bulunanların aldığı kararları kabul ve tasdik etmek durumundadırlar. Allah'ın güvence ve koruması sizin ve bizim üzerimizedir. Şurası da unutulmamalıdır ki el ve iş (eylem ve hareket) bir bütün oluşturur ve zafer de toplumun tamamına aittir. Bu birlik, Sebir Dağı'nın (güneş ışıkları altında) ışıldadığı, Hira Dağı bulunduğu yerde kaldığı ve deniz bir sûfeyi (istiridye kabuğu ya da bir yün parçasını) ıslatmaya (yetecek suyu kalıncaya) kadar sürecektir. Sonsuza dek sizin ve bizim aramıza bu anlaşmanın yenilenmesinden başka hiçbir şey girmeyecektir."

Aynı anlaşmanın son bölümüyle ilgili bir başka rivayet ise şöyledir:

"Burada parçalara ayırıp bölen değil, toplayıp bir araya getiren bir anlaşma söz konusudur: yaşlılar yaşlılarla, gençler gençlerle, burada bulunanlar bulunmayanlarla beraberdir. Onlar böylece ittifak etmişler ve kendi

aralarında sıkı ve güvenilir bir biçimde, hiçbir ayrılık ve kopmaya meydan vermeksizin birbirleriyle anlaşmışlardır. Bu durum, güneş Sebîr Dağı üzerinden doğduğu, bir deve çölde acıdan inlediği, Ahşaban dağının iki tepesi ayakta kaldığı ve insanlar Hac (Umre) için Mekke'ye geldikleri sürece devam edecektir. Bu anlaşmada kabul edilen hükümler zaman akıp durduğu sürece geçerli olacaktır. Öyle ki her güneş batışıyla bu anlaşma daha da pekişecek ve her gecenin karanlığı bu anlaşmanın süresini uzatacaktır! İmdi, Abdu'l-Muttalib, onun oğulları ve onlarla birlikte olan herkes, Huzâ'a kabilesinin insanlarıyla karşılıklı yardımlaşma içinde olacaklar ve birbirleriyle kaynaşıp yardımlaşacaklardır. Abdu'l-Muttalib'in kendisine ve arkadaşlarına düşen görev ise, her türlü saldırgan harekete karşı onlara yardım etmektir. Huzâ'alılara düşen görev ise, ister doğuda ister batıda, ister ovada ister dağda-bayırda, her nerede otururlarsa otursunlar bütün Araplara karşı Abdu'l-Muttalib'e, onun çocuklarına ve onlarla dostluk içinde olan herkese yardım etmektir. İşbu anlaşmanın yürütülmesinde taraflar Allah'ı kefil -hem de ne güzel bir kefil!- olarak kabul ederler."[909]

751. Muhammed (as) Mekke'de İslâm dinini tebliğ etmeye başladığı zaman, bizzat kendi hemşehrilerinin ve özellikle bazı Huzâ'alıların çeşitli muhalefet ve itirazıyla karşılaşmıştır. Bu Huzâ'alılar arasında örneğin İbn et-Tulâtile (ki adı bazı kayıtlarda Amr[910] ya da el-Hâris[911] değil, Mâlik[912] olarak geçmektedir), "Kureyşliler arasındaki şeytanlardan biri" olan Ebû Burde el-Eslemî[913] ve Adî ibn el-Hamrâ[914] gibi isimler sayılabilir. Bunlar aslında Muhammed (as)'ın ailesi ile ittifak halinde bulunmayan bir takım soplara ait kişilerdi. Hatırlatalım ki, Muhammed (as) Taif'den döndüğünde, kendisi için bir eman ve himaye hakkı tanıyacak kimse bulması için bir Huzâ'alıyı Mekke'ye

göndermişti.[915] Hicret yolculuğu sırasında da, yolda rastladığı Huza'alı bir kadın olan Umm Ma'bed'e süt temin etmesi için başvurmuştu. Ancak o sırada bu hanımın elinin altında süt yoktu. Hadislerde anlatıldığı üzere, Resulullah (as)'ın gösterdiği bir mucize sonucu bu hanım, hasta ve açlıktan bitkin haldeki koyunundan bol bol süt sağmıştır. Yolcular gittikten sonra otlaktan dönen kocası durumu öğrendiğinde, karısı ile birlikte Müslüman olmuştur.[916] Burada söz konusu edilen ve Muhammed (as)'ın Uhud savaşından hemen sonra Kureyşlileri Hamrâ el-Esed'e kadar kovaladığı sırada, yoluna çıkan Kureyşlilere rastladığı takdirde onlara Muhammed (as)'ın kendilerini büyük bir ordu ile beklemekte olduğunu haber vermesini istediği zat, henüz bir putperest olan Ebû Ma'bed'in oğlu Ma'bed el-Huzâ'î, muhtemelen bu karı-kocanın oğludur.[917] Bundan sonrasını ise biliyoruz.

752. Huzâ'alılar, bir savaş çıkması durumunda on bin kadar asker çıkarabiliyorlardı.[918] Mekke'nin güney bölgelerinden kuzeydeki Râbiğ'e varıncaya dek onlara rastlamak mümkündü. Huzâ'alıların iki kolu olan ve Muhammed (as)'ın hayatında önemli bir rol oynayan Eslem ve Musta'lik kabileleri bu liman şehrinin yakınlarında otururlardı.

753. Yapılan ilk ittifak anlaşmalarının hemen hepsinde Eslemlilerin adı geçmektedir.Mekkeli Kurz ibn Câbir'in Medine'ye yaptığı baskınlar ve Resulullah (as)'ın onu Safavân'a kadar kovalayıp izlediği hatırımızdadır. İşte tam bu bölgede, İbn Habîb'e göre,[919] Resulullah (as) Gıfâr kabilesinin yanı sıra Eslem'lilerle de bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar Bedir Savaşı'ndan bir ay önce (H. 2 yılı Ramazanı) yapılmıştır. Aynı yazarın belirttiğine göre,[920] Ku'aybe bint Sa'd adında Eslemli bir kadın, hasta ve yaralıların tedavisiyle meşgul olmak için Medine'deki Mescid-i Nebevî'ye yerleşmişti. Elimizde bazı

Eslemlilerin erken dönemde İslâm'ı kabul ettiğini gösteren başka kanıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca Resulullah (as)'ın el-Huseyn ibn Evs el-Eslemî'ye hitaben yazdığı ve kendisine el-Furgayn ve Zâtu Ayşâş yörelerini tımar olarak bağışladığını bildiren bir belge de vardır.[921] Eslemlilerle ilgili bir başka imtiyaz belgesi ise derinlemesine bir incelemeyi gerektirmektedir:

"Huzâ'a kabilesinden Eslemliler arasında, Allah'a inanan, namazlarını kılıp zekâtlarını veren ve Allah yolunda samimiyetle iş yapanlar içindir. Aralarından haksız yere saldırıya uğrayanların yardımına koşulacaktır. Bunun karşılığında, Resulullah (as) kendilerini yardıma çağırdığında derhal yardıma koşmakla yükümlü olacaklardır. Yerlilerine tanınan haklar bunların göçebeleri için de aynen geçerlidir ve nerede bulunursa bulunsunlar (İslâm topraklarına) hicret edenler Müslümanlarla aynı hükümlere tabi olacaklardır. Bu belge el-'Alâ ibn el-Hadramî tarafından yazılmış ve kendisi buna şahit olmuştur."[922]

754. Bu belgenin tarihini belirleme konusunda kâtibin adı olan el-'Alâ ibn el-Hadramî bize bir ipucu vermemektedir. Zira bu zat, Benû Umeyye'nin mevlası olarak Mekke'ye yerleşmiş ve erken dönemde, Hicretten önce İslâm'ı kabul etmiştir. Belgede geçen zekât kelimesi bize H. 9 yılını düşündürmektedir ki, bu tarihten sonra zekât vergisini ülke genelinde toplamak üzere özel görevliler tayin edilmişti. Ancak aynı belgede Hicret muafiyetinden de söz edilmektedir. Oysa bilindiği gibi Resulullah (as) Mekke dışından gelip yeni Müslüman olanların kendi memleketlerini terk edip İslâm diyarına yerleşmelerini zorunlu tutmuştu ve H. 8 yılında Mekke'nin fethiyle bu uygulamaya son verilmişti. (Bununla beraber, daha önce de gördüğümüz gibi, H. 5 yılında Muzeynelilere böyle bir muafiyet tanınmıştı). Burada şuna işaret etmek

gerekir ki, Vâkıdî'nin anlatımında[923] Eslemli elçi heyetinin başkanı olarak Bureyde ibn el-Huseyb'in adı geçmekte, görüşmelerin yapıldığı yer olarak da, Mekke'ye üç günlük uzaklıkta, Mekke-Medine yolunun Cidde sapağı ile Usfân arasında bulunan Gadîru'l-Eştât gösterilmektedir.[924] Ancak namaz ve zekatla ilgili bir kayda rastlanmamakta, aynı katibin adı zikredilmekte ve benzer cümle ve ifadeler yer almaktadır:

"Bu belge, onlar arasından Allah rızası için hicret edip, Allah'dan başka tanrı olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna iman eden kimseler içindir. Allah'ın ve Resulünün güvence ve koruması Allah'a bu şekilde inanan kimse üzerinde olacaktır. Gerçekte, bize haksız yere saldıran kimselere karşı sizin ve bizim hedefimiz aynıdır; el ve iş birliğinde ortak olunca zaferde de ortak olunacaktır. Onların göçebeleri yerlileriyle aynı haklara sahip olacaklar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar kendilerine muhâcir işlemi yapılacaktır."

755. Burada, ilk belgede ele alınandan farklı bir kabile söz konusu edilmeksizin, düşünebiliriz ki, ilk belge, farklı dönemlere ait iki değişik belgenin bir karışımı niteliğindedir: Namaz ve zekâttan bahseden bölüm daha sonraki bir döneme, karşılıklı yardımlaşmadan söz eden bölüm ise çok daha önceki dönemlere, belki H. 5'den önceye kadar gitmektedir.

756. Vâkıdî'ye göre, Eslem heyetinin başkanı dikkatimizi çekmektedir. Hatırlayacağımız gibi bu zat hicret yolu üzerinde iken Resulullah (as)'la karşılaşmış, bunun üzerine kendisi ve bütün ailesi İslâm'ı kabul ederek, Resulullah (as)'a büyük bir itibar ve saygı göstermişlerdi. Aynı yolculuk sırasında, Evs ibn Hucr adlı bir başka Eslemli de, devesi uzun yol yürümekten dolayı yorgun düşen Resulullah (as)'a, Mes'ûd ibn Huneyde adlı elçinin güttüğü bir deveyi ödünç vermişti.[925]

757. Gıfar ve Eslem kabileleri ile aynı anda yapılan ve yukarıda zikrettiğimiz ittifak anlaşması, bu iki kabilenin komşu olduklarını düşündürmektedir. Resulullah (as)'ın sahabesi Bureyd el-Eslemî'yi hem Eslemlilere hem de Gıfarlılara vergi toplama memuru olarak tayin etmiş olması bu varsayımımızı doğrulamaktadır.[926] Ayrıca, Resulullah (as)'ın şu iki hadisini de hatırlıyoruz:

1- "Kendilerinden en çok razı olduğum insanlar, Mekkeli Muhacirler, Medineli Ensâr, Gıfarlılar ve Eslemlilerdir."

2- (Bir kelime oyunu yaparak) Eslem *sâlemehullah*, *Gıfâr gaferahullah* (Allah Eslemlilere selamet versin, Gıfârlılara gufrân nasip etsin)."[927]

758. Eslemlilerle olan ilişkilerin aksine, Huzâ'alılar'ın bir başka kolu olan Benu'l-Musta'lik'le İslâm'ın ilişkileri, belirteceğimiz şu nedenden dolayı, genellikle zorluklar içinde geçmiştir: el-Fur' mevkiine[928] bir günlük uzaklıktaki el-Mureysî kuyusu çevresinde oturan Benu'l-Musta'likler, Kureyşlilerin sadık müttefiki olan Ehâbişlerin bir bölümünü oluşturuyorlardı. H. 5'deki Hendek Savaşı'nda gayrı müslimlerin yapmış olduğu büyük saldırı ittifakı zamanında, kabile başkanının Medine'ye hücum etmek üzere "kendi halkını ve diğer Arapları" bir araya getirmekte olduğu haberi Medine'ye ulaşmıştı. Resulullah (as), Musta'liklerin başkanı el-Hâris ibn Ebî Dırar'ın akrabası olan Eslemli Bureyde ibn el-Huseyb'i onların arasına gönderip savaş hazırlıkları hakkında kesin bilgi toplamayı başardı. El-Hâris'in Medine'ye gönderdiği keşif eri öldürüldü ve Resulullah (as) Musta'likleri pusuya düşürdü: On erkek öldürülüp, yüz kadar kadın esir alındı, gerisi ise kaçmayı başardı. Resulullah (as), kadın tutsaklar arasında bulunan, Musta'liklerin başkanının kızı Cuveyriye'yi serbest bıraktı ve kısa zamanda uzlaşma sağlandı: Musta'likler İslâm'ı kabul

ettiler. Savaş esirlerinin serbest bırakılması konusunda, kaynaklarımız biraz farklı bilgiler vermektedir: İbn Hişâm'da[929] iki anlatım vardır: 1- Resulullah (as) Cuveyriye'yi nikâhladıktan hemen sonra, savaşa katılan bütün Müslümanlar, ganimet olarak aldıkları esirleri azat ettiler; 2- Savaş esirleri Medine'ye getirildi; el-Hâris de kızının fidyesini verip onu geri almak için geldi ve Müslüman oldu. Bunun üzerine Resulullah (as) kızını kendisine nikahlamasını istedi, o da rıza gösterdi. İbn Sa'd'e göre ise,[930] Resulullah (as), bu savaş esirlerinin ya tamamını ya da kırk kadarını Cuveyriye'nin mehri olarak serbest bırakmıştır. Son ihtimale göre, geri kalanlardan bir bölümü karşılıksız, bir bölümü ise fidye mukabilinde (bir kadın ya da çocuk başına altı deve) serbest bırakılmıştır. Akrabalığı nedeniyle, Bureyde el-Eslemî'nin tutsaklarla ilgilenmek üzere görevlendirilmesine şaşırmıyoruz.[931]

759. Bu olayın Şa'ban ayında geçtiği yolunda herkesin görüş birliği içinde olduğunu hatırlatalım. Yıl konusunda ise Musa ibn Ukbe H. 4 (bk. Buhârî), Vâkıdî 5; İbn İshâk ise 6 yılından bahsetmektedir 10.000 kadar savaşçının bir varlık gösteremediği H. 5 yılındaki Hendek Savaşı'ndan sonra, Musta'lıklardan birkaç yüz kişilik bir kuvvet H. 6 yılında Medine'ye tek başlarına yeni bir saldırıyı asla göze alamazdı. Bu durumda biz, İbn Sa'd ve Belazurî'nin kabul ettiği H. 5 yılını tercih ediyoruz. Bu tespitimiz, Hendek Savaşı'nı tertipleyen düşmanın büyük ittifakıyla da uyuşmaktadır.[932]

760. Yine bu arada hatırlatalım ki, Hendek Savaşı için Mekkelilerin yola çıktığı haberini Resulullah (as)'a getiren Huzâ'alılar, normal zamanda oniki günde alınan bir yolu sadece 4 günde almışlardı.[933]

761. Etrafına Ehâbişlerden bazı kimseleri toplayan Huzeyl kabilesi başkanı Sufyân ibn Nubeyh'i öldürmek üzere, Abdullah ibn Uneys el-Kudâ'î'nin

yaptığı faaliyetleri de aynı döneme oturtmak gerekir.[934] Sufyân, Nahle ya da Urana'da oturmaktaydı ki, her ikisi de Mekke'nin doğusundadır (Bu da, yapılacak işin ne denli tehlikeli olduğunu göstermeye yeter). Görevli memur kendisini bir Huzâ'alı gibi tanıttı ve görevini başarıyla tamamladı.[935] Çünkü Kudâ'a قضاعة ve Huzâ'a خضاعة kelimeleri arasında pek az bir telaffuz farkı vardır ve bu Arap lehçelerinde bile genellikle birbirine karıştırılır. Böylece, Medine'ye düzenlenecek saldırı ittifakına dahil kabilelerden biri daha zararsız hale getirilmiş oldu.

762. Huzâ'a kabilesi ile ilgili en önemli husus, bunların H. 6 yılında Hudeybiye barış anlaşmasında oynadıkları roldür. Onlar bu sırada Müslümanların safında olmak üzere anlaşmada taraf olmuşlardı. Ancak burada sadece bazı kabileler söz konusu idi: Gerçekten de, Huzâ'alı iki başkan, Amr ibn Sâlim ve Busr Resulullah (as)'a hediye olarak bir miktar deve ve koyun gönderirken (ki Resulullah bu hayvanları İslâm ordugâhına getiren çobana bir kaftan hediye etmiş ve ordu da kendisine büyük bir ziyafet çekmişti);[936] öte yandan, Budeyl el-Huzâ'î, Kureyşlilerin elçisi olarak Resulullah (as)'ın huzuruna gelerek Müslümanları tehdit etmiş ve Ebû Bekir'le şiddetli bir tartışma yapmıştır.[937]Yine iki yıl sonra Mekke'nin fethi sırasında aynı Budeyl, İslâm Ordusunun harekâtıyla ilgili haber toplamak üzere Ebû Sufyân'la birlikte bulunuyordu.[938]

763. Huzâ'alı bu büyük başkanın kişisel özellikleri üzerinde biraz durmak istiyoruz: Hudeybiye barış görüşmelerine kendisi Mekkelilerin temsilcisi sıfatıyla katılmıştı; ancak anlaşmanın imzalanması sırasında, o ve kabilesine mensup üyeler Müslümanların yanında yer aldılar. Aradan bir yıl geçmeden Mekkeliler Huzâ'a kabilesi topraklarına girmek suretiyle anlaşmayı ihlal edince, Budeyl Medine'ye gelmiş ve

Resulullah (as)'dan, onları cezalandırmak üzere bir sefer düzenlenmesini istemiştir. Dönüş yolu üzerinde Ebû Sufyân'a rastlamış, sorması üzerine, ona Medine'den gelmediğini söylemiştir. Bir süre sonra Ebû Sufyân, İslâm ordusunun gizlice Mekke yakınlarına kadar geldiğini fark edince, yanında bulunan Budeyl, onu büsbütün şaşırtmak için, kendisine Müslümanlarla değil de, daha çok Huzâ'alılarla ilgilenmesi gerektiğini telkin etmiştir. Bütün bunlardan, kendisinin hem Resulullah (as)'ın hem de Ebû Sufyân'ın güveninden kendi lehine yararlanma yeteneğine sahip biri olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

764. Resulullah (as)'ın, katıldığı bu son askerî sefer sırasında[939] ne Huzâ'alı bir keşif erinin görevlendirilmesine, ne de yanlarında kurbanlık hayvanlar olduğu halde, başkanları Nâciye komutasında bu sefere kuvvetli bir Eslem birliğinin katılmasına[940] izin vermemesine şaşırmamalıyız. Zira Resulullah (as) Mekke'ye Hac niyetiyle gitme niyetinde olduğunu açıklamıştı. Yolculuğun bazı bölümlerinde Resulullah Muhammed (as)'ın, fazla işlek olmayan sapa yollardan geçerken Eslemli rehberlerden yararlanması gayet doğaldı.[941] Ancak başvuru kaynağımız olan Makrîzî'de bize tuhaf gelen bir husus da, Resulullah (as)'ın Hudeybiye karargâhından Mekke'ye, Ka'be'nin tam karşısındaki Merve tepesinde bu Hac ibadetinin gereği olarak kurban edilmek üzere yirmi kadar deve göndermiş olmasıdır. Hayvanların getirilip boğazlanmasından sorumlu olan Eslemli sahabe, kurban edilen hayvanların etlerini Mekke'li yoksullara dağıtmıştır.[942] Bu haber başka kaynaklarda geçmez; zira diğer bütün kaynaklarda Mekkelilerin Müslümanlara sadece şehre girmelerini değil, aynı zamanda Hudeybiye ötesine kurbanlık hayvan göndermelerini de yasakladıkları yazılıdır. Bu konuda, anlaşma maddesi kesindir:

“Onlar kurbanlarını, şu anda bulundukları yerde (yani Hudeybiye’de) keseceklerdir.”

Belki de sadece Eslemlilere ait kurbanlıkların şehre sokulmalarına (yine Budeyl el-Huzâ’î’nin aracılığıyla) izin verilmiş, Resulullah (as) da buna itiraz etmemiştir.

765. Daha önce de gördüğümüz gibi, Resulullah (as), bu anlaşma ile Mekkelilere tanıdığı “suçluların tek taraflı olarak geri verilmesi” hükmünden kadınları muaf tutmuştur. Tarihçilerin çoğunluğuna göre, Kulsüm bint Ukbe o sırada Resulullah (as)’ın Hudeybiye’deki karargâhına sığınmıştı. Makrîzî de aynı haberi yinelemekte,[943] ancak başka bir anlatımda,[944] durum ortaya çıkınca, Huzâ’alı bir rehberin kendisini devesi üzerinde Medine’ye götürdüğünü söylemektedir.

766. Elimizde Resulullah (as)’ın Huzâ’alılara gönderdiği, ancak hangi koşullarda yazıldığı bilinmeyen bir mektubu vardır. Mektupta şu satırları okuyoruz:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Elçisi Muhammed’den Budeyl ibn Verkâ’ ve Busr’a, ayrıca Benû Amrların (yani Huzâ’alıların) Başkanlarına:

İmdi size Allah’ın övgülerini bildiririm: O’ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Hemen ekleyeyim ki ne ben sizin olan bir şeye zarar verdim, ne de sizin tarafınızdan (bana) bir gasp ve tecavüzde bulunuldu. Sizler, Tihâme ahalisi içinde en çok takdir edip beğendiğim ve akrabalık yönünden kendime en yakın bulduğum insanlarsınız. Bu sözlerim size ve sizi izleyen *Mutayyibûn* (Koku sürünenler) arasında bulunanlaradır.

Ayrıca, ben kendi adıma sahip olduğum şeyleri, kesinlikle sizin aranızdan çıkan Muhacirler için elde ettim. Yani bulunduğu yerden küçük hac (umre) ya da büyük Hac dışında bir amaçla Mekke’ye hicret eden bir

kimse, kesinlikle orada yerleşip kalamaz. İmdi, sizinle barış anlaşması yaptığımdan beri size asla endişe vermedim; sizin de benden yana korkacak bir şeyiniz olmadı ve kendi aranızda da bir karışıklığa düşmediniz.

Yine ilave edeyim ki, Alkame ibn Ulâse ile birlikte Havza'nın iki oğlu olan 'Addâ ve Amr, ayrıca Amir ibn İkrime kabilesinden Hâlid ibn Havza'nın iki oğlu İslâm'a girip hicret ettiler ve kendilerini izleyenler adına bana biatte (bağlılık yemininde) bulundular. Şimdi bizler helal kılınan şeylerde olduğu gibi haram kılınan şeylerde de aynı durumdayız (Bize helal ve haram kılınanlar aynen size de helal ve haram kılınmıştır). Ben size asla yalan söylemedim.

Rabbiniz size muhabbet ve şefkatiyle muamelede bulunsun! يحبونكم (bir diğer okunuşa göre) Rabbiniz sizin ömrünüzü uzun etsin! [945] يحييكم

767. Yukarıda, Budeyl'in ne Hudeybiye anlaşması sırasında ve ne de Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olmadığını görmüştük. Belgenin başında "Selamu aleyke سلام عليك ifadesinin bulunmayışı, onun bu mektubu aldığı sırada İslâm'ı kabul ettiğini göstermez. Putperest olmalarına rağmen, Huzâ'alılar, Hudeybiye anlaşması sırasında Müslümanların safında yer almışlardı. Anlaşıldığına göre Mekkeliler Budeyl'e güvenmekle birlikte bu durumdan rahatsız olmuşlardı. Huzâ'alılar ise her iki tarafça, yani Müslümanların yanında yer aldıkları için Mekkelilerce, putperestliklerinde ısrar ettikleri için de Resulullah (as) tarafından terk edildikleri duygusuna kapılmışlardı. Muhtemelen içinde bulundukları bu sıkıntılı durumu Resulullah (as)'a bildirmişler, o da bu mektupla kendilerine cevap vererek, onlara duyduğu samimi dostluk konusunda güvence vererek, onları kendisine bağlayan bir takım dünyevî ilişkilere işaret etmişti. *Mutayyibûn* kelimesini de bu bağlamda

kullanmıştır. Bilindiği gibi, Kusay'ın ölümü üzerine oğulları arasında ihtilaf baş göstermiş ve Mekke halkı iki hasım zümreye bölünmüştü: *Müttefikûn* (Hısımlar ya da Müttefikler) ve *Mutayyibûn* (Koku sürünenler). İkinci zümreye, ittifak için yemin ettikleri sırada ellerini bir kokuya bandırdıkları için bu ad verilmişti. "Koku sürünenler", Muhammed (as)'ın mensup olduğu Haşim Oğullarına bağlı kabileleri (Benû Zuhre, Benû'l-Hâris ibn Fihr, Teym ve Esed) kapsıyordu.[946] "Küçük Hac" ve "Büyük Hac" kavramlarına gelince: Ka'be'nin yılda bir kez Hac mevsimi geldiğinde, yani Zilhicce ayında ziyaret edilmesine büyük Hac; bu dönem dışında, özellikle Receb ayında ziyaret edilmesine de küçük Hac (*Umre*) adı veriliyordu. Mektupta Kilâb kabilesinden Alkame ve Havza'nın oğulları Amirlilerin İslâm'a girdiklerinin[947] belirtilmesindeki amaç ise, muhtemelen Huzâ'alıları da Müslüman olmaya teşvik ve ikna etmekti.

768. H. 7 yılında gecikmeli olarak yapılan Hac sırasında, Eslemli Nâciye yeniden Resulullah (as)'a refakat etmiş ve Mekke'de kurban edilecek hayvanlarla ilgilenmek üzere görevlendirilmişti.[948] Bu olay sırasında bu kabile ile ilgili belirtilmesi gereken özel bir durum yoktur. Ancak bir süre sonra, anlaşıldığına göre birkaç ay sonra, H. 8 yılı ortalarında bu kabile, aşağıda belirtilen çok ciddi bir olaya karışmıştır:

769. Huzâ'a ve Bekr kabilelerinin kuşaklar boyunca savaş halinde olduğunu biliyoruz. Hudeybiye anlaşması bunların düşmanlıklarına da bir son vermişti. Ancak, üzerinde çalıştığımız bu dönemde, Bekrlilerden birinin çıkıp da Huzâ'alıların huzurunda Resulullah (as) aleyhinde ağır hakaretlerde bulunması üzerine, Huzâ'alı biri derhal Bekr'linin üstüne atlamış ve onu yaralamıştı.[949] Bunun üzerine Bekriler misillemede bulunarak, Mekke'nin güneyindeki Vetîr ovasında, Huzâ'alılara gece

baskını düzenlediler. Tarihçilerin ifadesine göre[950] bazı Mekkeliler onlara silah ve erzak yardımında bulunmuşlar, hatta gizlice bu yağma olayına bizzat katılmışlardı. Bu suçu işleyenler daha sonra Mekke'ye sığınmışlar ve oradan himaye (eman) elde etmişlerdi. Bunun üzerine Huzâ'alılar da Medine'ye bir heyet göndererek, Resulullah (as)'dan yardım talep etmişlerdi. Heyet sözcüsü Amr ibn Sâlim doğaçtan (irticalen) şu şiiri okumuştur:

"Ey Allahım! Ant verdim Muhammed'e (ki hatırlasın)
Babamızla babası arasında yapılan ittifak anlaşmasını...
Gerçekten Kureyşliler anlaşmayı bozdular;
Ve senin görkemli anlaşmanı da!
Onlar bana Kadâ'da bir pusu kurdular,
Ve yardıma çağıracak kimsem olmadığını sandılar.
Bununla birlikte onlar horlanmış ve sayıca daha azdılar.
Ve bizi öldürdüler, diz üstü ya da secdede iken."[951]

770. Bu sonuncu mısra, bu baskında daha önce Müslüman olmuş Huzâ'alı ailelerin de bulunduğu yolundaki izlenimimizi güçlendirmektedir. Daha sonra Mekke'nin fethi sırasında Müslümanların harekâtı ile ilgili bilgi toplamak amacıyla Ebû Sufyân'la birlikte[952] keşfe çıkmış olan ve bu kez Budeyl'in başkanlığında bir başka elçi heyeti Medine'ye geldi. [953] Olayın bundan sonrasını biliyoruz. Yalnız, şunu hatırlatalım ki, şehrin fethi sırasında Resulullah (as) genel af ilan etmiş, ancak Bekrîleri (Benû Nufâse[954]) bunun dışında tutmuştu. Bunun üzerine Huzâ'alılar onlardan intikam almaya kalktılar. Ancak, bu "af kapsamı dışında tutma" işini yeniden gözden geçiren Resulullah (as), aşırıya kaçtıkları için Huzâ'alıları azarlayıp uyarmak durumunda kalmıştır.[955] Eslemlilerin de doğal olarak bu fetih harekâtına katıldıklarını belirtmeye gerek

görmüyoruz. Bunların sayıları o kadar çok idi ki, biri Nâciye'nin, diğeri ise Bureyde'nin elinde olmak üzere her biri özel bir sancağa sahip iki tabur çıkarmışlardı.[956]

771. Mekke'nin İslâm Devleti'ne bağlanmasının ardından, Muhammed (as), şehrin çevresinde bulunan ve kutsal bölge sınırlarını gösteren işaretleri elden geçirip onarmak üzere Temîm ibn Esed el-Huzâ'î'yi buraya gönderdi.[957] Fetih sırasında bir Eslemli Resulullah (as)'ın huzuruna gelerek kendisine birkaç koyun hediye etmiş, Resulullah da bunları kabul etmişti, daha sonra bütün bir koyun sürüsünü Eslemliye ihsan ederek onu ödüllendirdi.[958] Eslemli Bureyde birçok kez Resulullah (as) tarafından özel işlerde görevlendirilmiştir. H. 9 yılında Muhammed (as), Tebûk seferi için kabilesi el-Fur'dan çıkabilecek gönüllüleri toplamak üzere onu göndermiştir.[959] Yine H. 10 yılında, Resulullah (as)'ın damadı Ali (ra) Yemen seferine çıktığında, dürüstlüğünden dolayı ganimetleri muhafaza etmesi için Bureyde'yi görevlendirmiştir.[960] H. 11 yılında da Usâme, Bizans topraklarına karşı bir sefere komuta ederken, bu birliğin sancaktarlığını Bureyde üstlenmiştir.[961]

772. Anlaşıldığına göre Huzâ'alılar oldukça cömert insanlardı. Onlar, çevrelerindeki bütün kabilelerin, kurak geçen aylarda gelip kendi arazilerinde oturmalarına izin verirlerdi. Müslüman olmadan önce Huzâ'alıların memleketinde yaşayan ve vergi ödemeyi reddeden Temimlilerden daha önce bahsetmiştik. Daha sonraları Resulullah (as) yerli halk arasından yeni bir vergi memuru olarak Eslemli Bureyde'yi seçmiş ve onu hem Eslem hem de Gıfâr kabilelerinin vergilerini toplamakla görevlendirmiştir.[962] Diğer vergi memurlarıyla birlikte ona da, Resulullah (as) tarafından vergi tarifelerinin açıklandığı bir mektup gönderilmiştir.[963]

Benû Suleym Kabilesi

773. Eslemlilerle komşu olan Suleymliler, Medine'nin güneydoğusunda, Orta Arabistan'da otururlardı. Bunların toprakları otlakların, vahaların, altın, gümüş ve demir madenlerinin bulunduğu Hicaz ve Necd bölgeleri üzerinde uzanıp gidiyordu. Savârikiye, Rabaze ve Sufeyne buradaki en parlak ve gelişmiş şehirlerdi. Savaşçı özelliklerle donatılmış olan süvarileri etrafa dehşet saçardı. Arap edebiyatının en büyük kadın şairi olan el-Hansâ[964] bunlar arasından çıkmış olup, onun oğlu el-'Abbâs ibn Mirdâs da Arap şiirinde oldukça ün yapmış bir şairdir. Bunların Mekke ile olan ilişkileri çok erken dönemlerde başlamıştı:

774. Mekke ile Ta'if arasındaki Nahle'de, içinde el-'Uzzâ adlı bir put olan tapınak bulunmaktaydı Mekkeliler kadar, Gatafân, Ganî ve Bâhile kabileleri de bu puta çok saygı ve itibar gösterirlerdi. Buranın hizmetkârları kimi zaman Gatafânlılar,[965] kimi zaman ise Suleymliler[966] arasından çıkardı.

775. Resulullah (as)'ın şöyle bir hadis söylediği rivayet edilir:[967]

"Ben 'Atikelerin oğluyum (başka bir metne göre[968]): Suleym kabilesinden 'Atike ve Fâtıma'lardanım."

Gerçekten, Resulullah (as)'ın annesinin babası Vehb ve yine Resulullah (as)'ın iki atası Hâşim ve 'Abd Menâf, 'Atike adını taşıyan Suleymli annelerden dünyaya gelmişlerdi.[969]

776. Öte yandan, Resulullah (as)'ın amcası Ebû Tâlib, Suleymli kabilelerden biriyle ittifak anlaşması yapmıştı.[970]

777. Ancak ne, her zaman yürürlükte kalmış olan bu ittifak anlaşması, ne de yüzyıllar öncesine dayanan akrabalık bağları, Resulullah (as)'ın bir işine yaramamış ve Suleymliler onun için birçok sıkıntıya yol açmıştı. Peki bunun sebebi neydi?

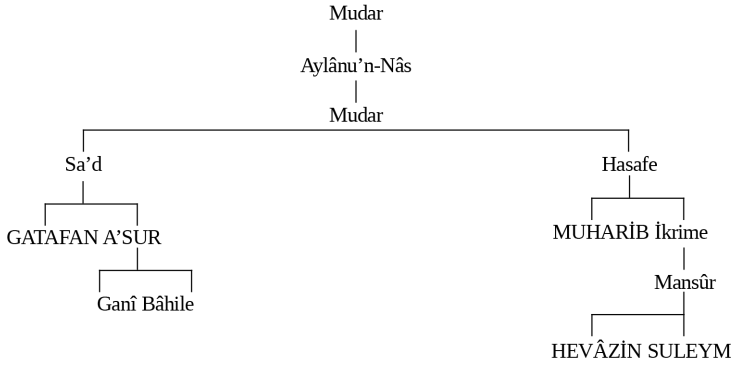
778. Hiç kuşkusuz, Suleymlilerin elinde büyük bir itibara sahip ve o sırada Ka’be’nin rakibi durumundaki el-’Uzzâ adlı put bulunmaktaydı. Fakat bu puttan Arabistan’ın hemen her yerinde vardı. Mekkelilerle Kayslıları birçok defa kana boğan *Ficâr* savaşları bu nedenlerin kendisi ya da birçoklarından biri olabilir. Ama niçin sadece Suleymliler ve Gatafânlılar? Bu iki kabilenin İslâm karşıtlığını neredeyse kendi tekellerine alarak sert ve amansız toplumlar haline gelmesi için, ortada maddi ya da psikolojik nitelikli, zincirleme etki ve tepki doğuran bir neden bulunması gerekir. Bunu hala bilmiyoruz.. Bununla birlikte şu önemli olguyu da göz ardı etmeyelim: el-Hâzimî’ye göre,[971] Suleymlilerin başına Mâlik ibn Hâlid ibn Sahr ibn Şerîd adında bir başkan geçince, bu kabileyi ihtiraslı ve zaferle sonuçlanan birçok savaşa sürükledi. Bunun üzerine Suleymliler kendisine krallık tacı giydirdiler ve o da *Zu’t-Tâc* (Tac sahibi) adını aldı. Ancak, giriştiği Burze savaşında talihi yaver gitmemiş, hatta hayatını da kaybetmişti. Bundan kısa bir süre sonra İslâm ortaya çıkmış ve Suleymlilerin bütün Arabistan üzerinde egemen olma tutkularına son vermiştir.

779. Muhtemelen yaptıkları kardeş savaşları ile Suleym kabilesi bölünmüş ve bunlardan birinin Müslüman olması otomatik olarak diğerlerinin gözünü korkutmuştur. Böylece el-Hallâc ibn ‘Ilât es-Sulemî, Mekke’ye gelip yerleşmiş, hatta oradan bir kızla evlenmiş,[972] üstelik Mekkelileri[973] ve tabii ki Suleymlileri de üzüntüye boğacak şekilde İslâm’ı kabul etmiştir. Diğer bir Suleymli olan Kays ibn Nuşbe, İslâm uğruna o kadar coşkulu ve gayretli işler yapmıştır ki, Resulullah (as) tarafından kendisine Hayru Benî Suleym (Benû Suleym’in en hayırlısı)[974] unvanı verilmiştir. Kaynağımız şöyle ekliyor: “Nuşbe, Kutsal Kitapları okuyup incelemişti.” Acaba bu bilgiye dayanarak, kendisinin Müslüman

olmadan önce bir Hıristiyan olduğu söylenebilir mi? Habeşli Ebrehe, Yemen'den hareketle Mekke'ye karşı meşhur Fil seferine girişti̇ğinde, Suleymli iki kişi, gönüllü (paralı asker?)[975] olarak mı Ka'be'nin yıkım işini üstlenmişlerdi. Bu olay, Suleymlilerin Mekkelilere karşı besledikleri ezeli bir kinin göstergesidir. Nitekim cereyan eden olaylar, onların verdikleri şeref sözüne güvenilmeyeceğini göstermiştir. Aşağıya aldığımız küçük olay, bu durumun bir sonucudur: "Medine'li Evs kabilesi Suleymlilerle bir ittifak anlaşması yapmak isteyince, Resulullah (as) kendilerini şöyle uyarmıştır:

"İslâm'da (gayrı müslimlerle yeniden) yapılabilecek ittifak anlaşması yoktur. Eski anlaşmalara gelince, İslâm bunlara daha çok önem verir."[976]

Daha sonra göreceğimiz gibi, bunlar mizaç ve yaratılışları gereği fitne ve karışıklık çıkaran kişilerdi. Biz sadece şunu hatırlatalım ki, İbn Habîb'e göre,[977] İslâm öncesi Arabistan'ında bazı kabilelere "tencere taşları" (أثافى) (*sac ayağı*) denilmekteydi. Bu üç ayaktan birini Hevâzinlilerle birlikte Suleymliler, ikincisini Gatafânlılar, üçüncüsünü de A'surlarla Muhâribler oluşturuyordu." Bunların soyağacı aşağıda verilmiştir.

Bu sacayağını oluşturan kabileler, İslâm'ı ortak düşman olarak gören bir dayanışma içinde bulunuyordu.

780. Bizi burada en çok ilgilendiren nokta, Suleymlilerin Hicret'ten önce sahneye çıkmış olmalarıdır: el-'Uzzâ tapınağının hizmetkârı olan Eflah

es-Sulemî ölüm döşeğine düştüğü zaman, Ebû Leheb ziyaretine gelerek, ondan geleceğe dair bilgiler vermesini istemişti. O da Ebû Leheb'e:

"Benden sonra el-'Uzzâ yok olup gidecek!"

diyerek kaygılarını dile getirince, Ebû Leheb onu şöyle teselli etti:

"Asla! Bu işle bizzat ben ilgileneceğim. Şayet Muhammed muzaffer olursa -ki asla olamayacaktır- o ne de olsa benim yeğenimdir (O'nun el-'Uzzâ'ya bir kötülük yapmasına engel olabilirim); ama el-'Uzzâ bu işten galip çıkacak olursa -ki o galip gelendir!- onun lütuf ve nimetlerine layık olabilmek için el-'Uzzâ'ya bir hizmette bulunmayı çok isterim!"

Bunun üzerine, Allah, elçisi Muhammed (as)'e Leheb Sûresi'ni nâzil etmiştir:

"Kurusun elleri Ebû Leheb'in, ki zaten kurudu da!"

İbn el-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre,[978] el-'Uzzâ'nın hizmetkârının adı Dubeyye ibn Haramî es-Sulemî idi. Kısa bir süre sonra, peygamberliğinin 10. yılında (Hicretten 3 yıl önce), Resulullah (as) Hac mevsimi sırasında kendisiyle yabancılar arasından ittifak anlaşması yapacak kimseler ararken, aralarında Suleymlilerin de bulunduğu onbeş hacı kafilesi ile art arda temaslarda bulunmuştur. Onların, içinde bulundukları putperestliği bırakıp Resulullah (as)'ın davetine uymayışlarına hiç şaşırmıyoruz (bk. yukarıda § 274).

781. Müslümanların Medine'ye hicret etmesiyle birlikte Mekke ekonomisine karşı girişilen askerî seferlerden ilki, Abdullah ibn Cahş'ın, Suleymlilerin tapınağının bulunduğu Nahle'ye yaptığı seferdir. Bu birlik, Suleymlilerin toprakları üzerindeki Buhrân'dan da geçmişti. Suleymlilerin çıkarlarına bu şekilde zarar verilmiş, ancak Resulullah (as) bu kabileyi yatıştırmak için bir girişimde bulunmamıştır. Bundan iki ay kadar sonra Bedir Savaşı başladığında Suleymlilerin tepkileri akıl

almaz boyutlara varınca, Resulullah (as) bunlara karşı bir cezalandırma seferi düzenlemek zorunda kalmıştır. Ana başvuru kaynağımız olan İbn Hişâm bu konuda şöyle diyor:

"Bedir Savaşı'ndan sonra, Resulullah (as)'ın Medine'ye dönüşünün üzerinden henüz yedi gece geçmişti ki, tekrar ordusunun başına geçip Suleymlilerle savaşmaya çıktı. Onların *El*-Küdr'deki su kaynağına varıp üç gece düşmanı bekledi. Ancak hiçbir ize rastlayamayınca, Medine'ye geri döndü."[979]

Bu küçük anlatım üzerinde uzun uzun düşünülmesi gerekir. Elimizde daha başka ayrıntılı bilgi olmadığı için, buradan belki de Bedir'deki karşılaşma sırasında Suleymlilerin tavırlarının İslâm için bir tehdit unsuru oluşturması nedeniyle böyle bir cezalandırma seferine gerek duyulduğu sonucunu çıkarmak gerekir. İbn Sa'd'deki anlatımda "Suleymlilerle Gatafânlıların bir araya gelişlerinden söz edilmektedir. Acaba bunlar Bedir'deki Kureyşlilerin yardımına gitme hazırlığı içinde miydiler? Bu sefer sırasında ele geçirilen tek savaş esiri Yesâr adlı bir köle çobandı. O da İslâm'ı kabul edince Resulullah (as) kendisini azat edip serbest bırakmıştır.

782. Biraz efsanevî nitelikteki şu anlatım, belki de Ali (ra)'nın İslâm sancaktarlığını yaptığı bu askerî seferle ilgilidir: Müslüman coğrafya bilginlerinden İbn Mücâvir'e göre,[980] bu kabilenin hurmalığında, üzerinde birçok arı kovanının bulunduğu kutsal bir ağaç vardı. Ne zaman bir düşman bu kabileye saldıracak olsa, bu hurma ağacını tütsülerler ve kovanlarından kızgınlıkla fırlayan arılar gidip düşman askerlerini sokarak onları bozguna uğratırlardı. Resulullah (as) Suleymlilere karşı savaşmak üzere yola çıkınca, Ali'yi önceden buraya gönderdi. O da müthiş kılıcı *Zu'l-Fikar*'ın bir darbesiyle bir çırpıda

ağacın gövdesini devirdi. Batıl inançlara sahip olan Suleymliler -kutsal ağaca yapılan bu saldırı karşısında tanrının gazabından korkarak- kaçıştılar. Ürkerek kovanlarından dışarı uğrayan arılar ise, Suleymlilerin koşuştuğunu görüp her bir yönden onların peşine düştüler. Suleymliler çok geçmeden gerçek Tanrının kim olduğunu öğrendiler ve İslâm'ı kabul etmek üzere Resulullah (as)'ın huzuruna geldiler. Öte yandan, İbn Habîb'in belirttiğine göre,[981] Suleymli temsilci heyeti, kabile olarak İslâm'a geçtiklerini açıkladığı zaman, Resulullah (as) onlara İslâmî dönemde de kendisini tasdik etmek üzere, başkanlarının kim olduğunu sordu. Suleymliler, "Bizi her zaman yöneten, *Kaçak oğlu kaçak*'tır" dediler. Üç kez aynı soruyu tekrarlaması üzerine, bu kişinin Hibbân ibn el-Hakem olduğunu açıkladılar. Aynı kaynağın verdiği bilgiye göre bu kişi, Benû Avf karşısında tutunamayıp kaçtıktan sonra *Kaçak* lakabını almış ve hayatını sürdürebilmek için bunun en iyi politika olduğuna inandığını böbürlenerek söyleyip durmuştur. Bu kabilenin putperestliği ile ilgili olarak şunu hatırlatalım ki, Tâ'if yakınlarındaki Nahle'de bulunan el-'Uzzâ putunun hizmetkârları, Resulullah (as)'ın amcası olan Ebû Tâlib'in müttefiki ve aynı zamanda Suleymlilerin sopundan Benû Şeybân kabilesine mensup idiler.[982]

783/1. Karkaratu'l-Küdr'e karşı düzenlenen bu seferde kesinlikle kan dökülmemiştir. Ancak kaynaklarımız[983] beş yüz deve vs. gibi önemli bir ganimetten söz ederler. Bu durum, Suleymlilerle olan ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmış olmalıdır. Dolayısıyla, Suleym ve Gatafân kabilelerinin Medine'ye saldırıya geçmek üzere işbirliği hazırlığında olmalarına şaşırmamamız gerekir. Bilgi toplamakla görevli memurları Resulullah (as)'ı uyarmışlar, o da, bu saldırıyı önlemek amacıyla, Zu'l-Kussa ve Zû Amr istikametine 450 kişilik bir kuvvet göndermiştir ve

düşman, canını kurtarmak için çareyi kaçmakta bulmuştur. Bu askerî seferde de görüldüğü gibi, Resulullah (as)'ın amacı kesinlikle siyasi değildi. Nitekim, yolda bir düşman ele geçirilmiş, Resulullah (as)'ın kendisine İslâm'ı anlatması üzerine o, sadece Müslüman olmakla kalmayıp, aynı zamanda, kendiliğinden düşmanın toplu halde saklandığı yeri açıklamıştır. Saldırının başlayacağı gün yağmur yağmaya başladı. Düşmanın dağılmasından sonra, Resulullah (as) giysilerini kurutmak üzere bir ağacın dallarına serdi, kendisi de ağacın altına uzandı. Düşmanın önde gelen başkanlarından Du'sûr el-Muhâribî[984] onu bir tepenin ardından gözetlemekteydi. Bir fırsatını bulup tepeden aşağı inerek Resulullah (as)'ın karşısına yalın kılıç dikildi ve şöyle haykırdı:

"-Şimdi seni elimden kim kurtaracak?"

Muhammed (as) uzandığı yerden doğrularak, sükûnetle cevap verdi:

"-Allah!"

Koskoca kabile reisi bu cevap karşısında o kadar heyecanlandı ki, kılıcını elinden düşürüp tir tir titremeye başladı. Bu kez Resulullah (as) kılıcı eline alarak sordu:

"-Peki, şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?"

-Vallahi hiç kimse! Kurtaracaksa da ancak Allah kurtarır, ve ben şehadet ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur, ve yine şehadet ederim ki Sen Allah'ın Elçisisin."

Bunun üzerine Muhammed (as) ona kılıcını geri vermiş ve o da bundan böyle İslâm'ın yayılması için çalışmıştır.[985]

783/2 Bu arada, klasik dönem yazarlarının eserlerinde ele aldıkları ayrıntılarda bazı farklılıklar olduğuna da işaret edelim. Şöyle ki:

a) Resulullah (as)'ın hayatına karşı düzenlenen bu suikast girişimi, Hicretin 2. mi, 3. mü yoksa 7. yılında mı yapılmıştır?

b) Bu olay Zû ‘Amr’da mı, Zâtu’r-Rikâ’da mı meydana gelmiştir?

c) Burada söz konusu olan başkan Du’sûr ibn el-Hâris mi, yoksa onun kardeşi Ğavres midir?

d) Düşman, kılıcını vurmak üzere kaldırdığında, Resulullah (as) kılıcı bir ağaca dayalı olarak uyuyor muydu, yoksa uyanıktı da düşmanını kibarca karşılayıp, onun isteği üzerine, nezaketen kılıcını incelemesine izin vermişti?

Buhârî (bk. 64/31/0, 1, 8 ve 64/32/2) olayın Zâtu’r-Rikâ’da, Gavrat’ın başkanlığında ve H. 7 yılında geçtiği görüşünde olup, Resulullah (as) o sırada uyuduğunu ve hasmının hücum etmeden önce o devrin savaşçılarına özgü bir nara atarak kendisini uyandırdığını ileri sürer. Olayın H. 2 ya da 3. yılda meydana geldiği rivayetlerine gelince, burada, daha önce açıkladığımız (yukarıda § 759 dipnotu) basit bir takvim başlangıcı meselesi söz konusudur. H. 7 tarihi ise, sadece Buhârî’nin çıkardığı bir hükümdür. Zira onun rivayet ettiği hadiste yer alan ek bilgide, Resulullah (as)’ın bu askerî sefer sırasında, tehlike nedeniyle özel bir tarzda (korku namazı; bk. Nisâ Sûresi: 4/101-102) namazlarını kıldığı ve kendisine bu hadisi nakleden Ebû Hureyre’nin İslâm’ı ancak H. 7 yılında kabul ettiği belirtilmektedir. Ancak bu olay, Resulullah (as)’ın sadece bir kez değil, durumun gerektirdiği her defasında bu şekilde namaza başvurduğu, ayrıca aynı bölgede uzun yıllar boyunca birçok askerî sefere komuta ettiği gerçeğiyle açıklanabilir. Buhârî, savaşın yapıldığı Zâtu’r-Rikâ (kelime anlamı: Yamalı kimse) ile ilgili olarak, bunun bir yer ismi olmadığını, ordunun geçtiği bölgenin taşlık ve kayalık olması nedeniyle yalın ayaklı bazı askerlerin ayaklarının yaralandığı bir savaşa verilen sıfat olduğu açıklamasında bulunur. Zû ‘Amr konusunda ise bir anlaşmazlık yoktur. Suikasta adı karışan kişinin

adının da bu anlatımda hiçbir önemi yoktur. Aynı şekilde, olay sırasında Resulullah (as)'ın uyanık mı yoksa uyur vaziyette mi olduğu da önemsizdir. Burada daha çok olayı anlatan kişinin izlenimi söz konusudur. Kısacası, her iki anlatım da özü itibarıyla birbirini destekler niteliktedir.

784. Birkaç ay sonra, Muhammed (as), Suleymlilerin diyarına gitmek üzere tekrar Medine'den ayrıldı. Maden yataklarının bulunduğu el-Fur' bölgesindeki Buhrân'a geldi ve Rebiu'l-Ahir ve Cumade'l-ûlâ ayları boyunca orada kaldı.[986] Bu süre boyunca herhangi bir olumsuz olay olduğu kaydedilmemiştir. Orada kalış süresinin uzaması, onun bu kabile ile uzlaşma ve onlarla ittifak yapma girişiminde bulunduğunu akla getirse de, kendisi buna muvaffak olamamıştır. (İbn Sa'd, yalnızca on günlük bir kalış süresinden söz eder.)

785. Kısa bir süre sonra, yani H. 4 yılının Sefer ayında, İslâm'ı tebliğle görevli 70 sahabenin, Suleymlilerin topraklarında bulunan Bi'ru Maûne kuyuları mevkiinde 'Amir ibn Tufeyl tarafından pusuya düşürülerek haince kılıçtan geçirildiği o acı olay meydana geldi. (Kuşkusuz Suleymliler, daha önceki aylarda Müslümanların kendi topraklarına yaptığı askerî seferlerden hiç de memnun olmamışlar ve bunun intikamını almak için, doğuracağı sonuçları hiç düşünmeksizin ellerine geçecek ilk fırsattan yararlanmak istemişlerdi. Kaynakların belirttiğine göre, İslâm'ın o sırada uğraşmak zorunda kaldığı diğer sıkıntılar nedeniyle, Bi'ru Maûne şehitlerinin kanı yerde kalmış gibi gözüküyor.) Adı geçen 'Amir'in annesi Kebşe, aynı zamanda meşhur savaşçı 'Urve er-Rahhâl'in kızı idi. 'Amir'in şöhreti de tüm Arabistan dışında o denli yaygındı ki, ne zaman bir Arap kabile başkanı Kayser'in (Suriye valisi ya da Bizans İmparatoru?) huzuruna çıksa, bu kişi kendisine: "Senin

‘Amir’le ne gibi bir akrabalığın var?”, diye sorardı. Huzâ’a kabilesinden söz ederken belirtildiği gibi, ‘Amir’in bir akrabası olan ‘Alkame ibn ‘Ulâse bu durumu kıskandı ve aralarında bir gerginlik meydana geldi. Bundan başka, ‘Amir, Resulullah (as)’ı ziyaret edip yurduna döndükten kısa bir süre sonra[987] hıyarcık vebâsından (tâun) öldü. Kabilesi,[988] kimsenin bir saygısızlıkta bulunmaması için, mezarının çevresindeki iki kilometre karelik alanı kutsal ilan itti. Burada ne hayvanlar otlayabilir, ne de yolcular yaya veya binekli olarak yakınından geçebilirlerdi.[989]

786. Bu olaydan bir yıl sonra Medine’de Hendek Savaşı meydana geldi. Saldırı ittifakı için hazırlık yapmakta olan Hayber Yahudileri, bu kabileye de bir heyet gönderdiler. Sonunda bir anlaşma sağlandı ve Suleymlilerden oluşan 700 kişilik bir kuvvet, Medine yolu üzerinde Marru’z-Zahran denilen yerde Mekke ordusuna katıldı.[990] Suleymliler bu savaşta pek varlık gösteremediler ve Mekkeliler kuşatmayı kaldırmaya karar verir vermez diğer kabilelerle birlikte çekilip gittiler.

787. Resulullah (as)’ın, H. 6 yılı Rebiu’l-Ahir ayında Zeyd’in komutasında Suleymlilerin bölgesindeki el-Cemûm’a niçin bir askerî birlik gönderdiği bilinmiyor. Zaten burada hiçbir göçebe kabilesine de rastlanmamıştır.[991]

788. Öyle anlaşılıyor ki İslâm, tüm bunlara rağmen, bu kabile içine yavaş yavaş nüfuz etmeye başlamıştı. H. 7 yılında Resulullah (as) Hayber üzerine yürüyüşe geçtiğinde, Suleymli şair el-’Abbâs ibn Mirdâs haberi Mekke’ye yetiştirerek, Müslümanların savaşı kaybedeceği kehanetinde bulunmuştu. Hatta birçok kimse sonuç hakkında bahse bile tutuşmuşlardı. Aksine, aynı zamanda tüccar olan el-Hacc ibn ‘İlât adlı bir diğer şair, daha Hayber’de iken İslâm’a geçmiş ve Müslümanlarla birlikte savaşa katılmıştı. Daha sonra, İslâm’ın muzaffer olduğu haberi

henüz oraya ulaşmadan, Mekke'ye dönüp geldi. İslâm'a geçmesi dolayısıyla Mekke'deki mallarının yağmalanmasını önlemek için de bir kurnazlık düşündü: Kendisinin Hayber'den geldiğini, Müslümanların orada ağır bir yenilgiye uğradıklarını, Muhammed'in esir alındığını ve Yahudilerin kendisini hediye olarak Mekke'ye yollayacaklarını bildirdi. Ve şöyle ekledi: "Yahudiler ele geçirdikleri ganimetleri satacaklar, ve bu fırsatı değerlendirmek için de bana para lazım." Böylece Mekke'deki bütün alacaklarını tahsil ettikten sonra çekip gitti. Birkaç gün sonra gerçek haber Mekke'ye ulaştı ve Mekkeliler, hem yenilmekten, hem de oyuna getirilmekten dolayı iki yönlü bir kedere boğuldular.[992]

789. Olayın üzerinden birkaç ay geçtikten sonra (H. 7 sonları), İbn Ebi'l-Evcâ' adlı bir Suleymli, İslâm'ı tebliğ etmek amacıyla 60 kişilik bir heyetin başında Suleymlilerin yanına gönderildi. Bu insanlar, onu dinlemek yerine, gelen görevlileri ok atarak karşıladılar ve ağır yaralanarak daha sonra Medine'ye götürülen komutanları dışında hepsini öldürdüler.[993]

790. Fakat ertesi yıl, Mekke'nin fethi sırasında bu kabileden tam donanımlı bir bölüğün Kudeyd'de İslâm askerî birliğine katıldığını görmekteyiz.[994] Beraberlerinde çok sayıda at da getirmişlerdi; Resulullah (as) onları Hâlid ibn Velîd'in emrine verdi. Bununla birlikte, içinde bulundukları ruhsal durumun pek de memnuniyet verici olmaması bizi şaşırtmamaktadır. Mekke üzerine düzenlenecek olan seferin hazırlıkları tam bir gizlilik içinde sürdürüldüğü sırada, Ebû Bekir bir gün kızı Ayşe'ye (Resulullah'ın hanımı ve Müminlerin annesi) şöyle sordu:

"-Resulullah (as)'ın gitmeye niyetlendiği yer hakkında ne düşünüyorsun?"

Ayşe şöyle cevap verdi:

“-Bilmiyorum, belki Suleymlilerin, belki de diğerlerinin üzerine.”[995]

Böylece o, Resulullah (as)’ın kendisine verdiği sırrı gizli tutmak istiyordu. Ancak konuşma sırasında ağzından kaçırdığı *Suleymliler* sözcüğü, Müslümanların o dönemde genel olarak taşıdıkları duyguları çok iyi yansıtmaktadır. Mekke’nin fethinden sonra Hevâzin kabilesinin takındığı tehditkâr tutum, Resulullah (as)’ı şehrin dışına çıkmak ve Huneyn’de onlarla savaşmak zorunda bırakmıştı. Makrîzî,[996] Suleymli kuvvetlerin bu savaş sırasındaki davranışlarından uzun uzadıya bahseder: İki taraf karşılaştığında, önce Suleymli süvariler kaçışmaya başladılar. Zor kazanılan bir zaferden sonra, Resulullah (as) düşmanı takip etmelerini emrettiği zaman, kendileri bu emri yerine getirmedikleri gibi, diğerlerinin bunu yapmalarına da engel oldular. Muhammed (as)’e nispet edilen aşağıdaki meşhur kelime oyunu, muhtemelen o dönemde söylenmiştir:

“Usayye asat Allah ve Rasûleh.”[997]

(Yani, “Suleymlilerin bir kolu olan Usayyeler, Allah’a ve Resûlüne isyan ettiler”, ya da “‘Usayye, Allah ve Resûlünün arslanıdır.”) Resulullah (as), bu savaşta ele geçirdiği ganimetle Mekkeli Ebû Sufyân, Suleymli el-’Abbâs ibn Mirdâs vb. İslâm’a yeni girmiş olan birçok kimseyi ödüllendirmiştir. El-’Abbâs, kendisine tahsis edilen miktardan memnun olmadığı için, Resulullah (as) aleyhinde bir taşlama (hicviye) dizelemişti.[998] Resulullah (as) ise, ona karşı bir disiplin cezası uygulamak yerine, sadece şairin ödül payının iki katına çıkartılmasını emretti. Birkaç gün sonra, Huneyn’de yenilgiye uğrayan Hevâzinli bir heyet Resulullah (as)’ın huzuruna girmiş, İslâm’a geçtiklerini bildirerek, kendisinden mallarının yanı sıra, esir alınan kadın ve çocuklarının iadesini rica etmişlerdi. Daha önce de gördüğümüz gibi, Resulullah (as)

esir alınan tutsakların azat edilmelerini emretti. Savaşa gönüllü olarak katılan ve aralarında bu şair ‘Abbâs’ın da bulunduğu bazı gruplar böyle yapılmasına karşı çıktılar. Abbâs şöyle diyordu:

“Ben kabilem adına buna hayır diyorum!”

Makrîzî’nin verdiği ek bilgiye göre,[999] Suleymli diğer savaşçılar, Resulullah (as)’ın aralarında sütannesinin kabilesinin de bulunduğu esirleri azat etme emrine karşı çıkılmasını bir rezalet olarak değerlendirerek, şöyle haykırdılar:

“-Hayır! Biz Suleymliler de diğerleri gibi, elimizde bulunan Hevâzinli köleleri azat ediyoruz.”

‘Abbâs açıkça bu duruma öfkelenerek, kendisini böyle yalnız bırakıp aşağıladıkları için kabilesi mensuplarına sitem ve serzenişte bulunmuştur.

791. Aynı askerî sefer sırasında Resulullah (as), bir yandan da Mekke’nin güneyinde, Yelemlem dağının eteklerinde oturan Benû Cezîme kabilesine Hâlid ibn Velîd komutasında bir tebliğ heyeti gönderdi. Bu sefere Suleymli süvariler de katılmıştı. Ancak bir yanlış anlama nedeniyle, komutan, daha önce Müslüman olmuş olan Benû Cezîme kabilesi mensuplarını tutuklayıp, sonra da hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretti. Âdet olduğu üzere savaş tutsakları, gözetim altında tutulmaları için birlik üyeleri arasında taksim edilirlerdi. Bu emri sadece Suleymliler yerine getirdiler. Diğerleri, iyi birer Müslüman olduklarına bakarak tutsakların suçsuzluğuna hükmedip, onları serbest bıraktılar. Komutan bu durumdan hiç de hoşnut olmadı. Birlik seferden döndüğünde, Resulullah (as) komutan Hâlid’i fena halde azarladı ve mağdur kabileye kan bedeli olarak yüklü bir meblağ gönderdi. Dökülen insan kanının yanı sıra, köpeklerin su içtikleri kırık çanakların bedeline

varıncaya kadar tüm zararın giderilmesi için de Ali'yi görevlendirdi. Ayrıca "bizim bilmediğimiz daha ne kadar zarar ziyan varsa hepsi için" diyerek fazladan bir tazminat ödenmesini emretti. Bu tavır, mağdur kabilenin yatışması için yeterli oldu.[1000]

792. Ertesi yıl (H. 9), Resulullah (as), ülke halkını merkezî hükümet yararına düzenli bir vergiye bağlama kararı aldığında, iki komşu kabile olan Suleymliler ve Müzeynelilerden vergi tahsil etmek amacıyla, Medineli 'Abbâd ibn Bişr el-Eşhalî'yi görevlendirdi.[1001] Ancak, daha H. 5 yılında Suleym madenlerinden vergi alınmaktaydı. Hatta Selmân-ı Fârisî'nin azat edilmesi için Yahudi efendisine verilmesi gereken parayı, Resulullah (as), Suleymlilerin işlettiği altın madenlerinden alınan zekatla ödemişti.[1002]

793. O tarihte henüz Suleymlilerin tamamı İslâm'ı kabul etmiş değildi. Temimliler, Huzâ'alıların topraklarında misafir olarak bulunan Müslüman vergi memurlarını tehdit edip kötü davranınca, ev sahibi durumundaki Huzâ'alılar buralardan çekilerek, Suleymlilerin yanına sığınmışlardır.[1003]

794. Birkaç ay sonra, Resulullah (as) Tebûk Seferi hazırlıklarına girişiğinde, şair 'Abbâs'ı, kendi kabilesinden gönüllü asker toplamakla görevlendirdi.[1004] Ancak bu olayla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur.

795. Resulullah (as)'ın Suleymlilere bazı toprakları tımar olarak vermesine, daha doğrusu onların eskiden sahip oldukları mülkiyet haklarını onaylamasına hiç şaşırmamak gerekir. Savârikiye hurmalıklarını içindeki sarayla birlikte Sa'îd ibn Sufyân er-Ri'lî'ye tımar olarak vermesi de böyle olmuştur.[1005] Kayıtlarda, Medfû bölgesinin iki ayrı kişiye tımar olarak verildiği gözükmektedir: Seleme ibn Mâlik ve el-'Abbâs ibn Mirdâs.[1006] Bir başka belge ile, Seleme ibn

Mâlik’e bir kısım toprak daha tımar olarak bağışlanmıştır.[1007] Eğer burada sözünü ettiğimiz, yukarıda söz ettiğimiz Seleme ile aynı kişi ise, burada ilk bağışın yerine geçmek üzere siyasal ya da kişisel nedenlerle yenilenen bir işlemden söz etmek mümkündür. El-Cifr’in bölgesinin tamamı, Benû Usayye’nin bir koluna mensup olan Havza ibn Nubeyşe’ye bağışlanmıştı.[1008] Kaynaklarda bu konu ile ilgili ondan fazla belgeden söz edilmektedir.[1009]

796. Bu konuyu bitirirken, Resulullah (as)’ın Sanâ bint es-Salt adlı Suleymli bir kızla evlenme hazırlığında olduğunu, ancak kızın daha Medine’ye gelmeden yolda vefat ettiğini belirtelim.[1010] Yine bu konuda, Resulullah (as)’ın Kelb kabilesinden evlenmek üzere olduğu iki nişanlısından bahsedilir. Muhtemelen burada tek bir evlilik söz konusu olup, isim karışıklığı nedeniyle sanki birçok evlilik yapıldığı, oysa bu evlilik girişimlerinin hepsinde, nişanlıların daha Medine’ye gelmeden yolda vefat ettikleri için bu yanılgıya düşüldüğü söylenebilir.

Hevâzin Kabilesi ve Tâ’if Şehri

797. Suleymlilerle ittifak halindeki Hevâzinliler, İslâm öncesi Arabistan’ında yaşanmakta olan şiddetli kargaşa ortamının sacayaklarından birini oluşturuyorlardı. Bu büyük kabile, Mekke ile Necd arasındaki bölge ile, güneyde Yemen’e kadar uzanan topraklarda yaşıyordu. Bunlar arasında bulunan Sakîfliler Tâ’if şehrinde otururlardı. ‘Amir ibn Sa’sa’alar daha çok göçebe bir hayat sürerlerdi. Yemen’deki Kinde krallığı Hevâzinlileri kendisine tâbi kılmakla birlikte, meşhur en-Nefrevât Günü savaşından sonra bunlar tekrar bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Çok geçmeden kuzeydeki kabilelerle yeni bir savaş başlatmışlar, ancak ‘Abs’larla Zubyânların kudretli birliği onları bir bozguna sürüklemiştir. Mekke’ye çok yakın olan bölgelerde, Haram

Aylar'da ve el-Ficâr günlerinde olmak üzere dört kez çatışma yasağını delmişlerdi. Bir defasında, Hevâzinli biri yıllık Ukâz fuarında Kinaneli birine kredili bir satış yapmış, ancak üzerinden yıllar geçtiği halde borç ödenmemişti. (Bu durum savaşa yol açmış ve çatışma yardıma gelen diğer toplulukların müdahalesi sonucu ciddi boyutlara ulaşmadan önlenmişti.) Bir defasında da Hire kralı, bu fuarda satmak istediği mallara Ukâz'a kadar yolda korumalık etmesi için 'Urve er-Rahhâl adlı bir Hevâzinliyi görevlendirmişti. Kinâneli bir haydut olan el-Berrâd, 'Urve'yi yolda öldürdü. Bu olay, söylentiye göre Muhammed (as)'ın de gençliğinde katıldığı yeni bir savaşın çıkmasına yol açtı. Bu ihtilafı çözmeye tek bir çatışma yetmemiş ve savaş birçok kez yeniden başlamış ve her defasında sonuç farklı olmuştu. Burada belirtmek gerekir ki, Mekkeli Kureyşliler bu savaşlarda her defasında Hevâzinlilere karşı Kinânilerin safında yer almışlar, Hevâzinliler de Suleymlilerle ittifak yapmışlardır. Belki de bu "sacayaklarının (*tencere taşları*)" Kureyşli Resulullah (as)'a karşı olan düşmanlığının nedenini burada aramak gerekmektedir.

798. Tâ'if, Hevâzinliler için övünç kaynağı olan bir şehirdi. Deniz seviyesinden yüzlerce metre yükseklikte bir yaylaya kurulmuş olan bu şehir, oldum olası çöllük Arabistan'dan çok, bereketli Suriye'nin bir parçası olarak görülmüştür. Birbirlerine eşek sırtında bir, deve sırtında ise iki günlük uzaklıktaki Tâ'if ile Mekke, birbirlerinin ayrılmaz parçası iki şehir durumunda idi. Tâ'ifliler ziraî ürünlerini Mekke'de satarlar, Mekkeliler de yaz mevsiminde Tâ'if ikliminin yumuşaklığını ararlardı. Çoğu Mekkelinin Tâ'if'de arazisi bulunur, aynı şekilde Tâ'if'liler de özellikle ticaret yapmak için Mekke'de otururlardı. Buradaki refah ve işten arta kalan boş zamanların çokluğu Tâ'if'te kültürel etkinliklerin

yayılmasını kolaylaştırmış ve insanlarının entelektüel düzeylerini yükseltmişti. Buna birkaç örnek verelim:

799. İslâm'ın başlangıcında Arabistan'ın bu bölgesinde tanınan tek tabip olan el-Hâris ibn Kalade, Benû 'İlâc kabilesinden bir Tâ'if'liydi.[1011] Tıp eğitimini İran'daki Cundaysâbûr tıp okulunda yapmış[1012] ve tabip olarak ünü Arabistan sınırları dışına taşmıştı. Bir gün, Nûşcân adlı İran'lı bir *satrap* hastalanmış ve İranlı doktorların tedavisi onu iyileştirememişti. El-Hâris ibn Kalade sayesinde eski sağlığına kavuştu.[1013]

800. Sakîf kabilesinden biri İran İmparatorunu ziyarete gitmiş ve o da bundan o kadar memnun olmuştu ki, bedevînin bütün arzularını yerine getirmeye söz vermişti. Bu vaadini yerine getirmek için, İranlı bir mühendisi Tâ'if'e göndermiş ve oraya korunaklı bir kale ile surlar inşa ettirmişti.[1014] (*Sur* anlamındaki Tâ'if ismi buradan gelmektedir; eskiden buraya Vac deniliyordu. Tâ'if'in bugün üzerinde kurulu olduğu vadiye de aynı ad verilmektedir.) Bu surlar o kadar önemli idi ki, ilerde de göreceğimiz gibi, Muhammed (as)'ın H. 8 yılında şehre yaptığı hücumda orayı ele geçirememişti. Halkının entelektüel yaşantısı ile ilgili olarak, Sakif'li Gaylân ibn Seleme'nin, Ukâz fuarında kurulan mahkemenin başkanı olduğunu ve kendisinin orada bir gün mahkeme işleriyle, ikinci gün şiirlerini yazmakla ve üçüncü gün de gelen ziyaretçileri kabul etmekle meşgul olduğunu söyleyebiliriz.[1015] Arabistan'ın en meşhur şairlerinden biri olan en-Nâbigatu'l-Ca'dî de aynı kabileye mensuptu. Meşhur Ukâz fuarı da bu bölgede kurulmaktaydı. Aynı bölgede sürdürülen ticaret, spor, "uluslar arası" hakemlik, edebî çalışmalar (şiir ve düzyazı), dinî ve toplumsal reform hareketleri gibi etkinlikler, Tâ'if'i eski Arabistan'ın en ideal merkezi yapmak üzere bir araya gelmiş bulunuyordu.[1016] Tâ'if'de çok sayıda

Yahudi vardı.[1017] Yine burada faizcilerin hummalı çalışmalarına işaret edilmektedir; yıllık % 100 faizle nakit para ya da hububat borç olarak verilirdi. Eğer borçlu, bir yılın sonunda borcunu geri ödeyemezse, aynı koşullar altında sözleşmesini yenilemek zorundaydı. Yani aldığı 100 dirhem borç, bir yıl sonunda 200 dirhem, ikinci yıl sonunda 400 dirhem ilh. oluyordu.[1018]

801. Arabistan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, Tâ'if' nüfusu tek bir yapıdan oluşmuyordu. Hevâzinliler'den (Sakîfliler) ve aynı zamanda yabancı müttefiklerden (kaynaklarımızda Ahlâf olarak geçmektedir) başka burada, iki temel grup olan Mekkeliler, Yahudiler ve diğer birçok kabileye mensup mevlalar bulunuyordu. Araplar genellikle putperesttiler. Tâ'if'de, bir kaya üzerine kurulmuş, tanrıça el-Lât'a ait meşhur bir tapınak vardı. Duvarları perdelerle kaplı olan bu tapınakta, babadan oğula devam eden kapıları açıp kapatmakla görevli insanlar vardı. Tapınağın çevresindeki arazi, mutlak bir korumaya sahipti: Burada ne sıradan biriyle, ne de cinayet suçu işlemiş biriyle bile kavga edilemediği, ayrıca bir av hayvanının bile öldürülemediği gibi, komşu vadideki yabani ağaçlar bile kesilemezdi. Bu putperestlik dininin törenleri, Sakîfler arasında bulunan Yesâr ibn Mâlik ailesinden el-Ebu'l-'As'ın evindeki kimselerce icra edilirdi.[1019] Başvuru kaynağımızda hem bu putu, hem de Cihâr adlı bir başka putu ziyarete gelenlerce okunan dua ve formüller yer almaktadır. Cihâr denilen put da Hevâzinlilere aitti ve Ukâz'da dikiliydi. Hizmetkârları Benû Nasr ailesinden el-'Avf'ın ocağından gelirler ve bu görevi Muhâriblerle birlikte yerine getirirlerdi. Put, Ethal Dağı eteklerinde bulunuyordu (Bu değerli bilgiden hareketle, Ukâz'ın tam olarak nerede kurulduğunu yeniden ortaya çıkarmamız mümkün olacaktır).

802. Bu arada, şu sıradan olaya değinmeden geçemeyeceğiz: Habeşistanlı Ebrehe, Kâ'be'ye karşı sefer düzenlediği zaman, yolu üzerinde, önce Yemen'de ve daha sonra da Has'am adlı büyük kabilenin topraklarından geçtiği sırada, bu girişime karşı çıkan bazı Arap kabileleriyle karşılaştı. Ebrehe, bu tür direnişleri kırarak, Has'am'lı komutan Nevfel'i esir aldı. Nevfel, kendisine rehberlik etme vaadiyle hayatını kurtardı. İstilacılar Tâ'if'e ulaştıklarında, Sakîfli Mes'ûd ibn Mu'attîb, Ebrehe'nin yanına gelerek, halkının dostane duygularını iletti ve Tâ'if'deki el-Lât tapınağına ilişmemesi koşuluyla, kendisine Mekke'ye kadar yol gösterecek kılavuzlar tahsis etti. Ebrehe buna razı oldu ve kendisine yol göstermesi için Ebû Rigâl adlı bir rehber verildi.[1020] Halk arasında anlatıla gelen rivayetlere göre, Ebû Rigâl, ordu Mekke'nin dış mahallelerine gelir gelmez, el-Muğammas denilen yerde ansızın ölmüş ve oraya gömülmüştür. Mekkeliler, ona duydukları nefretin bir göstergesi olarak, mezarını taşlamayı bir gelenek haline getirmişlerdi. Yine söylentiye göre, onunla birlikte mezarına -ganimet olarak almış olduğu- "altından yapılmış iki ağaç dalı" gömülmüştü. Daha sonra Resulullah (as) mezarın açılmasını ve bu hazinelerin oradan çıkartılmasını emretmiştir.[1021]

803. Tâ'iflilerin entelektüel düzeylerinin genel olarak komşularından daha yüksek olması bizi şaşırtmamalıdır. Muhammed (as)'ın doğumuna yakın, Tâ'if taraflarına çok sayıda göktaşı düşmüş, Tâ'ifliler de, bu kaygı verici olay hakkında kendisine danışmak üzere, yukarıda bahsi geçen İlac kabilesinden 'Amr ibn Umeyye'nin (aynı adı taşıyan Damra kabilesinden büyük diplomatla karıştırılmasın) yanına gitmişlerdi. Bu zat şöyle cevap verdi:

“-Şayet insanların yeryüzünde ve denizlerde yollarını bulmak ve yağmur mevsimlerini tahmin etmek için başvurdukları yıldızlar(ın düşmesi) söz konusu ise, bu dünyanın sonunun geldiği anlamına gelir. Ama eğer kimsenin bilmediği yıldızlarsa söz konusu olan, endişelenmeyiniz: Allah bununla size bir mesaj vermek istemektedir. Ancak korkulacak ciddi bir şey yoktur.”[1022]

804. Tâ’if yakınlarında, kayalıklar üzerine kazınmış, tarih öncesi dönemlerden kalma çok sayıda hayvan vb. resimleri bulunmuştur. Bu da, söz konusu toplulukların geçmişinin çok eskilere dayandığını gösterir ki, şu anda özel olarak üzerinde durduğumuz konuyla fazla bir ilişkisi yoktur.[1023]

805. Resulullah Muhammed (as)’ın hayatının daha ilk dönemlerinden itibaren, Hevâzinliler sahneye çıkmışlardır. Nitekim, ‘Abd Yâlil kabilesinden olan dayıları Tâ’if’de otururlardı.[1024] Mekke’li sermaye sahipleri Tâ’iflilere ödünç para verirlerdi.[1025] Amcası ‘Abbâs’ın da aynı işi yapmasında şaşılacak bir şey yoktur. (Vedâ Haccı sırasında, Resulullah, amcası ‘Abbâs’a ait olan faiz borçlarını kaldırdığını açıklamıştı.)[1026] Diğer iki amcası da, kızlarını Sakîflilere ya da Hevâzinlilere nikâhlamışlardı.[1027] Resulullah Muhammed (as) dünyaya geldiğinde, kendisini ilk yıllarda emzirip büyütme işiyle Hevâzinli Halîmetü’s-Sa’diye görevlendirilmişti. Hatta onun çocukken sütannesiyle birlikte Ukâz fuarına gittiğini görüyoruz. Resulullah (as) bu hanıma ve ailesine karşı daima büyük bir şefkat ve yakınlık göstermiştir. O da, Resulullah (as) evlendikten sonra Mekke’ye ziyaretine gelirdi. Elimizde mevcut olan bazı verilere bakılacak olursa, kendisi çok ileri bir yaşta iken, Ömer (ra)’in halifeliği döneminde vefat etmiştir.[1028] (Medine’deki Bâkî Kabristanı’nın Kuzey-Doğusunda bulunan kabri

halen ziyaret edilmektedir.) Başka kaynaklar ise, onun H. 8 yılından önce vefat ettiğini, Resulullah (as) Mekke'nin fethi sırasında vefat haberini alınca gözlerinden yaşlar boşandığını ve sütannesinin bir akrabasına bir deve, bir elbise ve 200 dirhem para bağışladığını naklederler.[1029]

806. Muhammed (as)'ın ilahi tebliğ görevinin ilk on yılı boyunca, Tâ'if ya da Hevâzinliler hakkında kayda değer hiçbir olaya işaret edilmemektedir. Mekkelilerin boykot faaliyetlerinin yol açtığı mahrumiyetlerin bir sonucu olarak Hatice ve Ebû Tâlib vefat etmiş, kabilenin yeni başkanı Ebû Leheb de Resulullah (as)'ı çeşitli ambargolar uygulayarak toplum dışı ilan etmişti. O da doğduğu yeri terk ederek, Tâ'if'deki akrabaları 'Abd Yâlillerin yanında kendisine sığınacak bir yer aramak üzere doğduğu şehri terk etti. Ancak akrabaları ne İslâm'ın tebliğine kulak vermek, ne de İslâm'ın bu tebliğcisini korumaları altına almak istediler; aksine ona hakaretler yağdırıp, sokak çocuklarını onun peşinden koşup taşa tutmaya kışkırttılar. Bunun sonucunda mübarek başı ve ayakları ciddi biçimde yaralanıp kanlar içinde kaldı.[1030] Rastlantı sonucu, Mekkelilere ait bir üzüm bağı görüp oraya sığındı. Muhammed (as) çok üzüntülüydü ve acılar içinde Allah'a şöyle dua ediyordu:

"Allahım! Ben ancak senin rızan için çalışmaktayım; ama şimdi çok zayıf ve tamamen çaresizim. Kuşkusuz ilâhi tebliğ görevimi sürdürmek istiyorum ve bu güçlüklere aldırmıyorum. İnşaallah bu sıkıntılar bana senin gazabından dolayı gelmemiştir; Herşeye rağmen senin himaye ve koruman daha hoştur. Sen her şeye gücü yeten ve en çok bağışlayansın.."

Üzüm bağının sahibi kendisine acıdı; O'na Ninovalı Hıristiyan kölesi ve bekçisi 'Addâs'ın eliyle bir salkım üzüm gönderdi. Resulullah

Muhammed (as) salkımı eline alıp, onu yemeye başlamadan önce "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" diyerek besmele çekti. 'Addâs buna şaşırdı ve bu misafire soru sormaya başladı. Resulullah Muhammed (as) kendisine: "Tıpkı senin hemşehrin Yunus Peygamber gibi, ben de Allah'ın bir Elçisiyim" deyince, köle ona daha çok ilgi gösterdi. Daha sonra Muhammed (as), Tâ'iflilerden ümidini keserek Mekke'ye geri döndü.

807. Aralarındaki rekabet ve çekişmelere rağmen, Mekke ile Tâ'if halkı, İslâm'ın putperestliği kaldırmak için başlattığı harekete karşı işbirliği halindeydiler. H. 3 yılındaki Uhud Savaşı sırasında, Mekkeli 'Abdullah ibn Ebî Umeyye ibn el-Mugîre doğruca Medine'den Tâ'if'e gitmiş ve oradan, Mekke'deki dostlarına savaşla ilgili haberler göndermişti.[1031] Hendek Savaşı sırasında Sakîfler, Mekkelilerin safında yer almışlardı.[1032] Ancak ertesi yıl (H. 6), Resulullah (as)'ın çevresinde Tâ'ifliler görülmeye başlamıştı: Muhammed (as) Hudeybiye'de Mekkeli elçi heyetini kabul ettiği sırada, Mugîre ibn Şu'be kendisine korumalık yapıyordu.[1033] Hudeybiye'deki İslâm ordugâhına sığınmış olan Ebû Busayr da Sakîfliydi. Barış görüşmeleri sırasında Mekkelilerin Muhammed (as)'ın huzuruna gönderdikleri heyetlerden birine Mugîre ibn Şu'be'nin amcası 'Urve ibn Mes'ûd başkanlık etmekteydi. 'Urve çok seyahat etmiş bir kimseydi ve kendisinin Bizans, Ktesifon (Medâyin) ve Habeşistan hükümdarları tarafından kabul edildiğini iddia ediyordu. Görüşmeleri tamamlayıp Mekke'ye döndüğünde, Mekkelilere sakin olmalarını ve ılımlı davranmalarını tavsiye etti.[1034] Tâ'ifliler de, Mekkeliler kadar, kuzeydeki kervan yollarının kesilmesinden rahatsız idiler. Bu durumda, Hudeybiye anlaşmasında açıkça Tâ'if'den söz edilmesine hiç şaşmamak gerekir:

“Kim ki Hac ya da Umre niyetiyle Mekke’ye gelir ya da Yemen ve Tâ’if’e gitmek üzere buradan (Mekke’den) transit olarak geçerse, emniyet içinde olacaktır.”[1035]

808. Anlaşıldığına göre, Hevâzinlilerin göçebe kolları da aynı görüşte değillerdi ve anlaşma koşullarına riayet etmemişlerdi. Resulullah (as) da, Hudeybiye Anlaşmasından onbir ay sonra, bu koşullara uymayan bazı kabileleri cezalandırmak üzere, Mekke’nin güneyinde dört günlük uzaklıktaki Turabe’ye, Ömer (ra)’i gönderdi. Ancak onlar bulundukları yeri çoktan terk ettikleri için, Ömer’in komutasındaki birlik düşmanla karşılaşmadan geri döndü.[1036] Ancak kaynaklarımız bu askerî seferin gerçek nedenleri hakkında kesin bir bilgi vermezler. Aynı ay, Necd’deki Dâriye’de oturan, ‘Amir ibn Sa’sa’a’nın bir kolu durumundaki Benû Kilâbları cezalandırmak amacıyla, bu kez Ebû Bekir komutasında bir başka sefer düzenlendi. Yapılan gece baskınında düşmana pek çok zayiat verdirildi ve bir genç kız da esir alındı. Ancak Resulullah (as), Mekke bölgesindeki bazı esir Müslümanlara karşılık, bu kızı serbest bırakmıştır.[1037] Hemen hemen aynı günlerde, Turabe ve Dariye gibi Hevâzinin oldukça uzak bölgelerindeki iki koluna yapılan bu ziyaretler, merakımızı çekmekten uzak değildir. Bu seferlerde belki de Medine’ye karşı düzenlenmekte olan büyük bir kışkırtma olayına karşı önlem alınması söz konusu idi. Birkaç ay sonra (H. 8, Rebiu’l-Ahir), Resulullah (as), maden yataklarının bulunduğu bölgenin biraz ilerisindeki Rukbe yakınlarında, Si denilen yerde oturan ‘Amir ibn Sa’sa’aları cezalandırmak için, Şuca’ ibn Vehb komutasında 24 kişilik bir askerî birlik gönderdi. Bu sefer sırasında bir miktar esir ele geçirilmişse de, daha sonra Medine’ye gelen bir heyet bunların kusurlarının bağışlanmasını isteyip İslâm’a geçtiklerini de bildirince,

bunlar serbest bırakılmışlardır.[1038] Ancak bu konuyla ilgili başka bir bilgiye sahip değiliz. Bundan birkaç ay sonra, Hevâzinlilerin Huneyn'de yapılacak olan büyük savaşa katılmak üzere bir araya gelmeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Bu arada, Ebû Bekir'in kızı Ayşe'nin, Mekke'ye karşı girişilecek olan gizli fetih hazırlıklarından henüz habersiz babasına verdiği kaçamak cevabı bir kez daha hatırlatalım:

"-Bilmiyorum, belki Suleymlilerin, belki Hevâzinlilerin, belki de Sakîflilerin üzerine gidilecektir."[1039]

Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre (*İmtâ*, I, 366), Resulullah (as)'ın, keşif kıtası olarak el-Arac'dan başlamak üzere Mekke yolu üzerine gönderdiği süvari birliği, Hevâzinlilerden bir casusu ele geçirmiş ve bu adam, o sırada Hevâzinlilerin toplanma hazırlığı içinde olduklarını, başlarında Mâlik ibn 'Avf'ın bulunduğunu, Benû 'Amir'den Ka'b ve Kilâb kabilelerinin ise bu sefere katılmayı reddettiklerini itiraf etmiştir. Resulullah (as), sefer (Mekke'nin Fethi) tamamlanıncaya kadar koruyup gözetmesi için, bu casusu Hâlid ibn Velîd'e teslim etmiştir. Müslüman askerlerin güzel davranışları bu casusun çok hoşuna gitmiş ve o da İslâm'ı kabul etmiştir. Mekke'nin fethinden üç gün sonra (H. 8, Ramazan), Resulullah (as), çevrede bulunan putları yıkmaları için birçok askerî birlik gönderdi. Bunlardan Hâlid ibn Velîd komutasındaki bir birlik, Mekke ile Tâ'if arasındaki Nahle'ye gelerek, buradaki meşhur el-'Uzzâ putunu devirdi.[1040] Bu olay, kendi putları Lât'ın da başına aynı olayın gelmesinden korkan Tâ'iflileri daha çok galeyana getirdi. Hevâzinliler çoktan yürüyüşe geçmişlerdi. Resulullah (as)'ın görevlendirdiği bir casus, Evtâs'da kıpırdanmalar başlar başlamaz, Resulullah (as)'ı mektupla haberdar etti. Durumdan daha da emin olmak isteyen Resulullah (as), Mekke'ye bir keşif eri göndermiş ve o da kesin

bilgilerle dönüp gelmişti.[1041] Bunun üzerine Resulullah (as), düşmanla karşılaşmak üzere Mekke'den ayrıldı.[1042] Hareket halindeki ordusu Huneyn'de sabahın ilk saatlerinde ansızın pusuya düşürüldüğünde, kendisi henüz yolda idi.[1043]

809. Huneyn adı Kur'an'da günümüze kadar tekrarlanarak gelmiştir. Ancak, aradan geçen bin yılı aşkın bir süreden sonra, bu bölgeyle ilgili tüm bilgiler yok olup gitmiştir. Kimileri burasının deve sırtında Mekke'ye bir günlük, kimileri iki günlük, bir kısmı da üç, hatta dört günlük uzaklıkta bir yer olduğunu söylerler. Kuşkusuz Huneyn, sudan yoksun, çöllük ve uzun zamandır kimseciklerin oturmadığı bir yerdi. Galiba Resulullah (as) bir saldırı harekâtıyla düşmanı şaşırtma girişiminde bulunabilmek için, her zaman yaptığı gibi, farklı bir yoldan gitmeyi tercih etmişti. Fakat o sırada Mekke'ye doğru daha önceden yola çıkmış bir düşmanı durdurması gerekiyordu. Bu durumda düşmanı bizzat kendisinin karşılaması daha yerinde bir hareket olacaktı. Tarihî kaynaklardaki bazı veriler bizim onun daha sonra izlediği yol hakkında aydınlanmamızı sağlamaktadır. Huneyn'deki çatışmadan sonra, Resulullah (as), düşmanın sürülerini, kadın ve çocuklarını bıraktığı Evtâs'a doğru yürüyüşe geçti. Daha sonra, yanına aldığı ganimetlerle birlikte, günümüzde hala bilinen ve Mekke'nin kuzeyine onbeş kilometre uzaklıktaki Ci'râne'ye geldi. Daha sonra, Huneyn'den kaçanların sığınmış olduğu Tâ'if'i kuşatmak üzere yola çıktı. Bu durumda, Huneyn ve Evtâs'ın Tâ'if (Mekke'nin güney-doğusu) istikametinde bulunmadıkları, aksine buralara giden yolların Ceyrane'de Tâ'if'e giden yolla kesiştiklerini düşünmek gerekir. Kanaatimizce, Huneyn ve Evtâs bölgelerini Mekke ve Tâ'if'de değil de, Mekke'nin kuzey-doğusunda aramak daha doğru olur. Resulullah (as)'ın izlediği

yolla ilgili ayrıntılı bilgi veren İbn Hişâm, onun Ci'râne'den sonra, buradan doğu yönündeki Nahle'ye, oradan da, Lîye ve daha sonra Tâ'if'e ulaşmadan önce, güney-doğudaki Karn'a geçtiğini belirtir. Lîye'nin Tâ'if'in doğu-güney-doğu istikametinde, şehre yaklaşık on kilometre uzaklıkta bir yer olduğunu da hatırlatmak gerekir. Böylece, Resulullah Muhammed (as)'ın Mekke, Huneyn ve Tâ'if arasında yarım daire biçiminde bir güzergâh izlediği anlaşılıyor.

810. Durum ne olursa olsun, 12.000 kişilik bir İslâm Ordusu Huneyn'de baskına uğramıştı: Süvari birlikleri önce yoğun bir ok yağmuruna tutuldu ve sonra kaçış başladı. Askerlerin geri kalanı uzun süre direnemediler. Tam ricat başlamıştı ki bozgun Resulullah Muhammed (as)'ın soğukkanlılığı sayesinde önlenmiş oldu. Etrafındaki bir avuç sahabesi ile, saldıran düşmana yiğitçe göğüs gerip, kaçışan askerlerini tekrar bir araya getirmeyi başardı. Durum çok geçmeden tersine dönmüş ve bu kez düşman dağ yolları ve vadilere sığınarak takipten kurtuldu. Kur'an bu olaydan şöyle bahseder:

"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi bozguna uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti; sonunda (bozularak) sırtınızı düşmana döndürmüştünüz.

Daha sonra Allah, Resulü aracılığıyla inananlar üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusunu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi ve böylece kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır."[1044]

811. İbn Hanbel'den nakledilen (bk. *Müsned*, III, 435) aşağıdaki hadiste, Muhammed (as)'ın en ağır ve çirkin tahrikler karşısında bile son derece yüksek insanî ve ahlakî niteliklerini koruduğu görülmektedir. Huneyn

savaşının yapıldığı gün, kendisinin düşmanı takip amacıyla gönderdiği askerî birlik, birkaç çocuğun da ölümüne neden olmuştu. Resulullah (as)'ın azarlaması üzerine, savaşçılarından biri:

"Bunlar zaten putperest müşriklerin çocuklarıydı",

diyerek kendisini mazur göstermeye kalkınca, Resulullah (as) şu cevabı verdi:

"Sizin aranızdaki en seçkin Müslümanlar da müşrik ve putperestlerin çocuklarıydılar! Dikkat edin, asla çocuk yaştaki kimseleri öldürmeyin! Her insan, (hangi dini seçtiğini) kendi diliyle söyleyinceye kadar İslâm yaratılışı üzerindedir. Onun bir Yahudi ya da Hıristiyan olmasına sebep, onu bu şekilde eğitip yetiştiren ana-babalarıdır."

812. İslâm tarihçileri,[1045] İslâm Ordusunda görev alıp çarpışan bazı hanım sahabelerin anılarını özellikle eserlerine almışlardır. Huneyn savaşında yararlıklar gösteren bu hanımlardan biri, daha sonra Resulullah Muhammed (as)'den, düşman karşısında gevşeklik gösterip kaçan tüm erkekleri hor görerek, bunların ölümle cezalandırılmalarını istemişti! Evtâs mevkiinde kolayca ele geçen ganimetlerden sonra Resulullah (as), Tâ'if'e doğru yoluna devam etti. Kaynaklar, Resulullah (as)'ın bu arada Mekke'ye bir görevli göndererek oradan çok sayıda elbise satın aldırdığını ve Evtâs'da ele geçirilen esirlerin hepsinin bu elbiselerden birer tane almalarını emrettiğini belirtirler.[1046] Lîye'ye gelindiğinde, İslâm Ordusu düşman başkomutanı Mâlik'e ait müstahkem kaleyi bir hücumla ele geçirip yerle bir etmiştir.[1047] Daha sonra meydana gelen Tâ'if kuşatmasında, Müslümanların taş atmak için mancınıklardan yararlandıklarını ve düşmanın oklarından korunmak için öküz derisiyle kaplanmış tekerlekli sur rampaları kullanarak, böylece şehrin surlarına iyice yaklaşıp temelinden yıkmaya çalıştıklarını biliyoruz. Yine İslâm

karargâhının düşmanın gece baskınlarına karşı nasıl savunulduğunu da biliyoruz: Burası bir ucu toprağa gömülü kereste ve kütüklerle çevrilmişti. Bu arada, (muhtemelen kale kapılarının ön tarafı) düşmanın istediği gibi çıkmasını engellemek için, dikenli ağaç dallarıyla kaplanmıştı.[1048] Ancak, kuşatma altındaki Tâ'if kalesinin içinde hiçbir şey eksik değildi ve Resulullah (as)'ın elindeki her türlü imkâna rağmen, burası ne düşürülebildi, ne de vergiye bağlanabildi.

813. Ancak "soğuk savaş" daha etkili olmuştur. Resulullah (as), "düşmanın elinde bulunan kölelerden kim teslim olur da İslâm'a girerse, ona özgürlüğünü bağışlayacağını" ilan etti. Belazurî'nin verdiği bilgiye göre[1049] bu esirlerin sayısı 80 kadardı. Bunlar şehrin içinde çatışma çıkarmak istemişlerse de, Resulullah (as), sayılarının azlığı nedeniyle kendilerini engellemiş ve sadece İslâm Ordusunun saflarına katılmakla yetinmelerini istemiştir. Resulullah (as) ayrıca, Tâ'if'e sığınmış olan Hevâzinli komutan Mâlik'in, İslâm ordugâhına gelmesi halinde hem aile mensupları ile birlikte özgürlüklerinin bağışlanacağını, hem de kendisine lütuf ve ihsanda bulunacağını bildirmiş, bunun üzerine de Mâlik çıkagelmiştir.[1050] Muhammed (as) Tâ'iflileri, o sırada ellerinde bulunan bağ ve bahçeleri, ayrıca sulama tesislerini yıkmakla tehdit etmiştir. Durumdan endişelenen kent sakinlerinin, "onları tahrip etmektense kendi mülkiyeti içine almasını" bildiren cevabı gelmekte gecikmemiştir. Bu konudaki yalvarıp yakarmalar devam ettiyse de, Resulullah (as) hepsini reddetmişti. Ancak şehir teslim olmak istemiyordu. Kuşatmanın başlangıcından bu yana kırk gün geçtiği halde bir sonuç alınamamıştı. O zaman, İslâm Ordusu küçük bir savaş meclisi topladı. Toplantıda Nevfel ibn Mu'âviye ed-Di'lî, çevredeki bütün kabilelerin esasen İslâm egemenliğine girmiş olmaları nedeniyle, zaten

tek başına kalan Tâ’if’in İslâm Devleti’nin güvenliğini tehdit edemeyeceği görüşünde olduğunu, aksine şehri hücumla almanın “yeraltındaki inine saklanan bir tilkiyi yakalamakta” olduğu gibi, büyük bir sabırla mümkün olabileceğini söyledi.[1051] Resulullah (as) da bu görüşü benimseyip kuşatmayı kaldırarak, Mekke yönüne doğru geri çekildi.

814. Ci’râne’ye geldiği zaman Evtâs’da ele geçirilen ganimetlerin ve Hevâzinli tutsakların akıbetinin ne olacağı konusunu ele aldı. Ganimetler kolayca bölüştürüldü. Sayıları altı bini bulan[1052] tutsakların ise İslâm Devleti tarafından nasıl yedirilip içileceği belirsizliğini koruyordu. Resulullah (as) uzun bir süre tereddüt ettikten sonra, bunların köle sıfatıyla kendi adamları arasında dağıtılmasına karar verdi.

815. Muhammed (as) tarafından önce Tâ’if’de, daha sonra da Ci’râne’de yapılan uzlaşma girişimleri, yavaş yavaş kaçak durumdaki Hevâzinlilerin kulağına kadar gitmiş olmalıydı. Ci’râne’de iken, tutsaklar arasında bulunan bir kadın kendisini Resulullah (as)’a tanıtarak, kendisinin süt kardeşi Şeymâ olduğunu söyledi. Durumdan emin olunca bu hanıma büyük bir ilgi ve alaka göstererek, eğer isterse kendi yanında şerefli ve itibarlı bir şekilde kalabileceğini ya da isterse kendi yurduna dönebileceğini bildirdi. O yurduna dönmeyi yeğlemiş, Resulullah (as) da yanına bir muhafız bölüğü katarak, binek hayvanı ve çok sayıda hediye ile yola çıkarmıştır. Şeymâ, kendisine gösterilen bu yakınlıktan yararlanarak, vaktiyle bir Müslüman’ı diri diri yakıp öldürdüğü için İslâm karargâhında tutuklu bulunan ve kendi kabilesine mensup bir esirin lehine tanıklık yapmış, Resulullah (as) da suçluyu bağışlayarak serbest bırakmıştır.[1053]

816. Birkaç gün sonra, Resulullah (as) henüz Ci’râne’de iken, Hevâzinlilerden bir heyetin onun huzuruna çıktığını görürüz. Bunlar, pişman olduklarını ve İslâm’a girmek istediklerini, ayrıca kendisinin süt kardeşiyle akrabalıkları olduğuna göndermede bulunarak affedilmelerini istiyorlardı. Muhammed (as) heyettekilerden, bunu cemaatle namaz kılındıktan sonra Ordu önünde alenen yapmalarını emretti. Onlar da öyle yaptılar. Resulullah (as) bu arada bir uyarıda bulundu:

“Ben sizin İslâm’a girmenizden çok mutluluk duyuyorum. Ancak siz çok geç kaldınız. Ben sizleri, Huneyn gününden beri, sizin payınıza düşen ganimetleri dağıtmaksızın haftalardır bekledim. Siz yine de şu iki şıktan birini seçin: Ya savaş esirleri ya da ganimet malları.”

Heyettekiler doğal olarak esir düşmüş kabile mensuplarını seçmeyi tercih ettiler. Bunun üzerine Muhammed (as) şöyle dedi:

“Bu esirler, savaşçılar arasında köle olarak taksim edilmişlerdir. Ancak ben, şahsım ya da aile bireylerim adına bana düşen köleleri sizin hatırınız için, hiçbir fidye almaksızın azat ediyorum.”

Bunun üzerine Ebû Bekir de derhal ayağa kalkıp, kendi ailesinin de aynı şeyi yapacağını açıkladı. Diğerleri de onu izlediler ve böylece çok geçmeden kölelerin tamamı serbest bırakılmış oldu.[1054] Hevâzinli komutan Mâlik’e ise ayrıcalıklı bir işlem yapıldı: Hem ailesi hem de bütün malları kendisine geri verildi. Üstelik kendisine 100 tane de deve hediye edildi. Bedevî, gösterilen bu yakınlıktan çok etkilendi ve ateşli bir İslâm tebliğcisi haline geldi. Öyle ki, Tâ’if’de bulunan Sakîfli putperest akrabalarıyla bile savaşacak kadar ileri gitti.[1055]

817. Tâ’ifli ‘Urve ibn Mes’ûd, oldukça farklı özelliklere sahip bir insandı. Hudeybiye Antlaşması sırasında Mekkeli bir heyete başkanlık yapmış ve Müslümanların Resulullah (as)’a karşı gösterdikleri saygı ve hürmetten

çok etkilenmişti. Daha sonra Müslümanların Tâ'if'e bir saldırı düzenleyeceklerinden endişelenerek, kendisi gibi soylu birini yanına alıp acele ile Yemen'e gitti. Amacı, burada mancınık, deri kaplı kuşatma arabaları vb. savaş gereçlerinin nasıl yapıldığını öğrenmekti.[1056] Muhammed (as) kuşatmadan sonra Tâ'if'den ayrılırken, artık din değiştirmeye karar verdi ve Medine yolunda iken ya da Medine'ye vardıktan hemen sonra onun huzuruna çıktı. Bu şekilde İslâm'ı kabul ettiğini açıkladıktan sonra, Resulullah (as)'tan, Tâ'if'de İslâm'ı tebliğ etmek için kendisine izin vermesini istedi. Muhammed (as), savaştan hemen sonra tebliğ görevine başlayacak olursa, Tâ'if'lilerin olası bir düşmanlıkta bulunabileceklerini göz önünde tutarak, 'Urve'nin hayatını tehlikeye sokmamak için önce tereddüt etti. 'Urve'nin ısrarı üzerine Resulullah Muhammed (as) sonunda razı oldu. Hemşehrileri arasında sahip olduğu büyük nüfuz ve itibara rağmen, İslâm'ın emrettiği ibadetleri herkesin gözü önünde yerine getirmesi Tâ'iflileri öylesine tahrik etti ki, sonunda onu ok darbeleriyle şehit ettiler.[1057] Masum şehidin kanı Tâ'iflilerin vicdan azabı çekmelerine yol açtı ve onları Mekke pazarındaki paylarını kaybedişlerinden, Müslüman olmuş komşu kabilelerin düşmanca tavırlarından vs. çok daha fazla etkiledi. Çok geçmeden, sükunet içinde oturup düşünmeye başladılar. 'İlac kabilesinin bilgesi 'Amr ibn Umeyye işleri yoluna koymak üzere harekete geçti. Kendisi ile şehirdeki bir diğer soylu olan ve Resulullah (as)'ın yakın akrabası 'Abd Yâlil arasındaki kişisel ilişkiler uzun zamandır kopma noktasında idi. Bir gün 'Abd Yâlil'e, 'Amr'ın kapıya geldiğini ve kendisiyle konuşmak istediğini haber verdiler. 'Amr'ın şu sözleri karşısında 'Abd Yâlil'in şaşkınlığı daha da arttı:

“Birbirimizden ayrılıp parçalanmamız nedeniyle durum oldukça ciddi... İslâm’ın bu bölgede yaptığı atılımları sen de gördün. Sence de bunun üzerinde durup düşünülmesi gerekmez mi?”

Tâ’ifliler sonunda, bütün halkı temsil etmek üzere, Medine’ye bir heyet göndermeye karar verdiler. Benû Mâlik ve Ahlâf kabileleri kendi temsilcilerini seçtiler; ‘Abd Yâlil de bunların başına getirildi. H. 9 yılının Ramazan ayında, Resulullah (as) uzunca süren Tebûk seferinden döndüğü sırada, Medineliler uzaktan Tâ’ifli heyetin gelmekte olduğunu fark ettiler. Onları beklemiyorlardı. Mugîre ibn Şu’be onları hemen tanıyıp, haber vermek üzere Resulullah (as)’ın yanına koştu. Yolda Ebû Bekir’le karşılaştı. O da haberi duyunca, bunu Resulullah (as)’a iletme şerefini kendisine vermesini rica etti. Zira Sakîflilerin İslâm açısından taşıdığı önem biliniyordu. Muhammed (as), heyeti büyük bir alaka ile karşılayıp itibar gösterdi ve onları Mescid-i Nebevî’ye yerleştirdi; ve her zaman olduğu gibi heyete ikramlarda bulunup konukseverlik gösterdi. Heyettekiler de artık İslâm’ı kabul etmeye hazır olduklarını bildirip biat ettiler ve aşağıdaki koşulları öne sürdüler:

1. Tâ’ifliler günlük farz namazlardan muaf tutulacaklardır.
2. Onlar, zekât vermekten de muaf tutulacaklardır.
3. Tâ’if şehri kutsal bir şehir olarak tanınacaktır (Mekke gibi; bu şart ile heyet her halde Ka’be’yi haccetme görevinden de muaf tutulmak istiyordu).
4. Zorunlu askerlik hizmetinden (Cihattan) muaf olacaklardır.
5. Şehirlerindeki putun bulunduğu tapınak yıkılmayacaktır (Acaba Putperest ibadetlere devam etmek için mi?)
6. Kendileri için gayrı meşru cinsel ilişki (zina) yasaklanmayacaktır.
7. Aynı şekilde, faizle borç para vermek de yasaklanmayacaktır.

8. Alkollü içki içmek de onlar için yasak sayılmayacaktır.[1058]

818. Rivayete göre heyettekiler anlaşma koşullarını baştan sona yazmışlar, sadece Muhammed (as)'ın mührü için boş yer bırakmışlardı. Onların, listeyi tamamlamak üzere, Ramazan orucundan da muaf tutulmalarını isteyip istemediklerini bilmiyoruz. Görüldüğü gibi heyet, Tâ'if'lilerin İslâmî ibadet ve yaşayışlardan muaf tutulmak koşuluyla, Muhammed'i Allah'ın Elçisi olarak tanımaya razı olmuşlardı. Öyle görünüyor ki, heyettekilerin gözünde İslâm siyasal bir bağlılık, herhangi birini kendilerine bir başbuğ, siyasî bir şef olarak görmek anlamına geliyordu. Bu üyelere göre Resulullah Muhammed (as) sadece kişisel şan ve şöhret peşinde koşan biriydi.

819. Öne sürdükleri koşullar dolayısıyla, Resulullah (as) bunları huzurundan hakaret edip kovabilirdi; ama o, onlara tatlı ve yumuşak bir dille hitap edip meseleleri o kadar güzel açıkladı ki, heyettekiler istedikleri şeylerden dolayı utanç duymak zorunda kaldılar. Onlara şöyle dedi:

"Namaz, Rabbimiz olan Allah'ın varlığını kabul etmenin sadece bir dış görüntüsüdür. Allah inancı taşıyan bir din, namaz kılmak gibi Allah'ın varlığını tanımayı ifade eden bir hareketi içinde barındırmıyorsa, din denilmeye layık değildir. Fuhuş ve zinaya gelince, toplumsal hayatta bundan daha iğrenç ve nefrete layık bir hareket yoktur. İçinizden hanginiz hanımının, kız kardeşinin ya da kızının herhangi bir insan tarafından tecavüze uğramasını ister? Öyleyse diğer insanların da sizden kendi akrabalarına tecavüzde bulunmanızı istememelerini anlayışla karşılamanız gerekir."

Kaynaklarda, Resulullah (as)'ın alkollü içkiler konusunda neler söylediği belirtilmemiştir. Kuşkusuz o, bu tür içkilerin insan ahlakı ve onuru

üzerindeki zararlı etkilerine heyettekilerin dikkatlerini çekmiş olmalıdır. Tâ'if'in kutsallığını kabul etme konusunda, Muhammed (as) buna hazır olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde, onları zorunlu askerlik hizmetinden (cihat) ve zekât vergisini ödemekten muaf tutmuştur. Faizli işlemler konusunda öyle anlaşılıyor ki, Resulullah (as), şehrin ileri gelenlerini yatıştırmak için, onları bir süreliğine serbest bırakmıştır. Put konusunda ise, Muhammed (as), meselenin köküne inerek, onlara şu açıklamayı yapmıştır:

"Eğer put gerçekten herhangi bir kuvvet ve kudrete sahip ise, her şeyden önce kendisine zarar veren kimseyi cezalandırması gerekir. Hem onu sizin içinizden birinin yıkması gerekmez. Onu yıkacak olanları biz buradan göndeririz ve böylece, putun olası gazabına da onlar uğrarlar."

820. Heyettekiler durum değerlendirmesi yapmak için huzurdan ayrıldılar ve arabulucu bir kimsenin bir süre iki taraf arasında gidip gelmesinden sonra, heyet, Resulullah (as)'ın kendilerine önerdiği şeyleri kabul ettiklerini açıkladı.

821. Oldukça nâzik bir ortamda geçen bu görüşmelerde Resulullah Muhammed (as)'ın üstlendiği ilâhî tebliğ görevinin esası ve hangi noktalar üzerinde durduğu hemen göze çarpmaktadır. Allah'ın birliği (*vahdâniyet*) ve putperestliğin kabul edilemezliği konularında o sarsılmaz bir kararlılık sergiliyordu. Yine, fuhuş ve zina gibi, ahlâka aykırı düşen en önemli kusur ve kötü fiilleri kesinlikle hoş karşılamıyordu. Geriye kalan diğer konularda ise, bunlar İslâm'ın *sine qua non* (olmazsa olmaz) koşulları olmadıkları için, üzerlerinde fazla durmuyordu. İşte bu nedenle bu insanları merkezî hükümete vergi vermekten muaf tutmuş, yine askerî seferlere gönüllü olarak katılma şartını da kaldırmıştır. Ebû Dâvûd'un naklettiği bir hadise göre, heyet

kendisinin huzurundan ayrılırken, Resulullah (as), şaşkın durumdaki sahabelerine, İslâm'ın bu iki emrinin kesinlikle lağvedilip kaldırılmadığını, ancak, İslâm'a girdikten sonra kalplerinin ısınacağına olan inancı dolayısıyla Tâ'if'lileri bunlardan muaf tuttuğunu, onların yakında bu emirlerin de İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu anlayacaklarını ve o zaman kendilerinden istenmeksizin gönüllü olarak bunları yerine getireceklerine inandığını açıklayıp, sahabesini ikna etmiştir. Ordu kuvveti ve devlet hazinesi toplumun ortak kurumları olup, Devlet Başkanı'nın keyfi ve rahatı için tahsis edilmiş şeyler değildir. Gerçekten de, Muhammed (as) yanılmamıştı: aradan henüz iki yıl geçmişti ki, halife Ebû Bekir'in dinden dönme (irtidat) harekâtı için oluşturduğu birliklere Tâ'if'den gelen gönüllülerin de katıldığı görüldü.[1059] Tâ'if şehrinin kutsallığı, yani buradaki ağaçların kesilmesinin ve av hayvanlarını avlanmasının yasak edilmesinde İslâm'a ters düşen bir şey yoktur. Bu durumda orası bir "milli park" haline gelecekti ki, bunun devam ettirilmesi İslâm için kesinlikle bir engel oluşturmazdı.[1060] Tâ'if hiçbir zaman Mekke'deki Ka'benin yerini almamıştır ve Tâ'if'liler de, kimsenin baskısı olmadan, şehirlerinin kutsallık taşıdığı iddiasından kısa zamanda vazgeçmişlerdir. Eğitim ve öğretim, merkezî hükümetin elinde olduğu için, tebliğ faaliyetleri için Medine'den gönderilen muallimler, Tâ'if'lilere İslâm'ın ne olduğunu öğretmişlerdir.

822. Kısacası, bu görüşmeler sonunda bir anlaşma yapılarak, üzerinde anlaşılan hususlar kayıt altına alınmıştır. Maddeler halinde gösterdiğimiz anlaşma metni şöyledir:

1. Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

2. Allah’ın Elçisi Muhammed’in Sakîf (kabilesi) için (yazdırdığı) bir yazı(sı)dır.
3. O şöyle yazdırdı: Bu belgenin içeriği ile ilgili olarak, onlar (Sakîfliler), kendisinden başka tanrı olmayan Allah’ın ve Abdullah’ın oğlu Resulullah Muhammed’in teminatı altındadırlar.
4. Onların vadileri, bütünü itibariyle kutsaldır (haramdır) ve burada bulunan yabanî ağaçlar ile av hayvanlarına karşı her türlü tecavüz, hırsızlık ve kötü muamele, Allah adına yasaklanmıştır.
5. Sakîfliler, Vac’(vadisin)in mülkiyet hakkına herkesten daha fazla sahiptir. Onların surlarla çevrili şehirlerine (Tâ’if) asla zorla girilemez, ve hiçbir Müslüman, onlara baskı yapmak niyetiyle buraya giremez. Onlar, vadilerindeki etrafı surlarla çevrili bu şehirlerine inşaat vb. konularda ne isterlerse getirebileceklerdir.
6. Onlardan öşür (*onda bir vergisi*) toplanmayacak ve onlar bu yükümlülüğe tabi olmayacaklardır. Ayrıca, onların mallarına ve şahıslarına yönelik hiçbir zorlamada bulunulmayacaktır.
7. Onlar, Müslümanlarla birlikte bir *ümmet* (topluluk) oluştururlar ve istedikleri yerde Müslümanların arasına karışabilir ve canlarının istediği yere girebilirler.
8. Ellerindeki bütün esirler kendilerine ait olacaktır. İstedikleri gibi tasarruf edebilmeleri için, onlar hakkında herkesten daha çok hak sahibi olacaklardır.
9. Bir rehin karşılığında güvence altına alınmamış, ancak vadesi gelmiş bütün borçlar, (borcunu ödemeyen) borçlunun, Allah’ın (ve onun Elçisinin) haram kıldığı *faiz* suçunu işlemesine yol açacaktır. Ukâz fuarına denk gelen tarihler dışında vadesi dolan ve bir rehinle teminat

altına alınan borçların sadece anaparaları, kendilerine Ukaz'da ödenmiş olacaktır.

10. Sakîflilerin İslâm'a girdikleri gün, halktan olan ve kayıt altına alınmış alacakları kendilerine ödenecektir.
11. Sakîflilere ait olup, halkın elinde bulunan mal, yahut köle şeklindeki her türlü emanet, ister onu alanın eline ganimet olarak geçsin, isterse elden çıkıp kaybolsun, her iki durumda da asıl sahiplerine ödenecektir.
12. Sakîfliler arasında bulunan herkes, (anlaşmayı imzalayanlarla birlikte) burada bulunmasalar da, ve onlara ait bütün mallar, burada hazır bulunanlarla aynı güvenceye sahip olacaklardır. Öte yandan, onların Lîye'de sahip oldukları her şey, Vac'da sahip olduklarına tanınanlarla aynı güvenceye sahip olacaklardır.
13. Sakîflilerle ittifak halindeki herkes ya da (yabancı oldukları halde onların memleketinde bulunan, her tüccar, Sakîflilerle aynı muameleye tabi tutulacaklardır.
14. Eğer herhangi bir suçlayıcı Sakîflileri suçlar ya da herhangi bir zalim onlara zulmedecek olursa, (Sakîflilerin) ne canları ne de malları konusunda böyle bir kimseye itaat edilmeyecektir. Aksine, Resulullah (as) ve Müslümanlar, zulmeden kişiye karşı onlara yardım edeceklerdir.
15. Kendi aralarına girmesini istemedikleri hiç kimse, onların arasına girmeye çalışmayacaktır.
16. Alışveriş ve Pazar işleri evlerin avlularında yapılacaktır.
17. Herkes kendi başkanını kendi kabile mensupları arasından seçecektir: Benû Mâlikler kendi başkanlarını, Ahlâflar da kendi başkanlarını.

18. Mülkiyeti Kureyşlilere ait olup, Sakîfliler tarafından sulanan üzüm bağlarından elde edilen gelirin yarısı, onu sulayanlara verilecektir.
19. Vâdesi içerisinde rehinle güvence altına alınan hiçbir borç karşılığında faiz işletilmeyecektir. Eğer borçlular (anaparayı) ödeme imkanına sahipse, bunu derhal ödeyecekler; ödeme imkanı olmayanların borçları, ertesi yılın Cumâdel-ûlâ ayına kadar ertelenecektir. Vadesi geldiği halde borcunu ödemeyen kimse faiz suçu işlemiş olur!
20. Devlete vergi borcu olanlar, bu borçlarının sadece anaparasını vermekle yükümlüdürler.
21. Ellerinde bulunan esirleri, eğer sahibi satmak istiyorsa satabilecektir. Satılmamış olanların fidyesi, iki farklı kalitede, yani yarısı dört yaşında, diğer yarısı yağlı ve semiz olmak üzere üç yaşında on devedir.
22. Bir şeyi satın alan kimse, o şeyle ilgili tüm haklara da sahip olacaktır.”[1061]

823. Bu önemli belge ile ilgili bazı karanlık noktaları aydınlatmaya çalışmadan önce, bir başka belge metnine göz atmak istiyoruz. Bu belgede, Vac vadisinin kutsallığı konusunda alenî bir açıklama söz konusudur ki, aynı konu, yukarıdaki belgenin 4. maddesinde de ele alınmıştır. Metni aynen veriyoruz:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Elçisi Muhammed’den Müminlere:

Ne Vac vadisinde bulunan dikenli ağaçlar ve ne de orada bulunan fundalıklar kesilmeyecektir. Orada bulunan av hayvanları da öldürülmeyecektir. Kim böyle bir fiili yaparken yakalanırsa, giysileri çıkarılarak kırbaçlanacaktır. Kim bu konuda haddini aşarsa, bizzat

yakalanarak Resulullah Muhammed (as)'ın huzuruna getirilecektir. Bu Allah'ın Elçisi Muhammed'in emridir.

Bu belge, 'Abdullah'ın oğlu Resulullah Muhammed'in emriyle Hâlid ibn Sa'îd tarafından yazılmıştır. Eğer bir kimse, Resulullah Muhammed (as) tarafından emredilen bu yasak konusunda kendisine yazık etmek istemiyorsa, bu emre karşı gelmesin."[1062]

824. Bu anlaşmanın esas bölümü, üzerinde uzlaşılan şu koşulları kapsamaktadır: 4. madde ile Tâ'if vadisinin kutsallığı kabul edilmektedir; ve yukarıda da gördüğümüz gibi, Resulullah (as) heyetin isteklerini kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda, bu maddenin ihlali halinde uygulanacak yaptırımları içeren bir genelge yayınlamıştır.

825. Anlaşmadaki 6. madde ile Tâ'ifliler askerlik hizmetinden ve vergiden muaf tutulmuştur. Burada hatırlatılması gereken iki nokta vardır: Iº Bu çifte muafiyet sadece Tâ'if'lilere tanınmış bir lütuf değildi; Gerçekten de, kaynaklarımızda, farklı Arap kabileleriyle yapılan ve Resulullah Muhammed (as)'ın rıza gösterdiği benzer imtiyazların yer aldığı çok sayıda anlaşma metni bulunmaktadır.[1063] 2- Öşür vergileri konusuna gelince: Tarihî kaynaklar[1064] burada bağ ve bahçelerin söz konusu olduğunu belirtmektedir; Ebû Yûsuf,[1065] Tâ'if'lilerin ayrıca kendi ülkelerinde ürettikleri bal üzerinden her zamanki vergiyi ödemeye devam ettiklerini belirtmektedir.

826. 6. ve 21. maddeler, Tâ'if'lilerin ellerinde bulunan savaş tutsaklarıyla ilgilidir. Onların bu tutsaklar üzerindeki haklarını tamamen kabul etmekle birlikte, Resulullah (as), bunların serbest bırakılmaları için bazı imkânlar sağlamış, fidye miktarını bile belirlemiştir. Bunların köle statüsüne sokulması ise yasaklanmıştır.

827. 9. maddenin Arapça özgün metninden yaptığımız çeviride, iki yerde bazı kelimeler ekledik; Bunlardan ilki olan “ve O’nun Elçisinin” kısmı, anlamda hiçbir değişikliğe yol açmadığı gibi, zaten bir başka varyantta da bu şekliyle geçmektedir. “Borcunu ödemeyen” şeklindeki ikinci ekleme çok daha önemlidir. Zira böyle bir açıklamanın yapılmaması halinde cümle anlamsız görünecekti. Ancak, 19. maddede konunun bir kez daha ele alınmasıyla, ortadaki belirsizlik ve anlaşılmazlık giderilmiştir: Vadesi geldiği halde borcun ödenmesinin geciktirilmesi de bu madde ile açıkça faiz kadar ağır bir suç teşkil edecektir. Bu metni şerh edip yorumlayan İbnu’l- Esîr[1066] “Ukâz fuarının kurulacağı vakte kadar ek bir süre tanındığını” hatırlatmaktadır. Başka bir yazar ise, daha açık ve daha da merak uyandıracak bir biçimde, bu maddenin içinde şöyle bir cümle bulunduğuna dikkat çekmektedir:

“Ukâz fuarında faizli işlemler de yapılabilecektir (*yulât bi-’Ukâz*) [bu durumda (bu işlemler] geciktirilemeyecektir.[1067]

Anlaşma Ramazan ayında imzalanmıştı. Buradan, Resulullah (as)’ın bu imtiyazı, ‘Ukâz fuarının üç ay sonra kurulacağı gelecek mevsime kadar, birtakım bankerlerin lehine tanıdığı sonucunu mu çıkarmak gerekir? Yoksa bu ek kısmının, metni nakleden râvilerin hata ya da yanlış anlamasından mı kaynaklandığını düşünmek gerekir? Bu konular üzerinde durmak gerekir.

828. 13. maddede, Tâ’if’deki yabancı kervanlardan söz edilmektedir. Acaba burada üzerinde durulan, uluslararası kervanlar mı, yoksa Yahudiler gibi, Arap olmayan tüccarlar mıdır? Kaynaklarımız bu konuda da bizi fazla aydınlatmamaktadır.

829. 18. madde ziraî şirketlerden bahsetmektedir. Bu şirketlerde toprak sahibi ile ekip biçen kişiler farklı olup, elde edilen ürünü

paylaşmaktadırlar. Acaba anlaşmaya konulan bu hükümle, örfe dayanan eski bir uygulama mı kastedilmekte, yoksa -yukarıda bahsettiğimiz gibi- şehrin kuşatılması sırasında Tâ'if'lilerin Resulullah (as)'a bırakmış oldukları bağlar söz konusu edilip, şimdi toprak sahibi (Hükümet) ile üzerinde çalışan ziraatçı arasındaki ilişkilerin normale dönmesi mi amaçlanmaktadır? Bu ihtimallerden hangisinin gerçek olduğu hakkında yeterli verilere sahip değiliz. Ziraî ürünlerin yarısı için çalışmak (yarıcılık), şüphesiz Tâ'if'de bir gelenek idi.[1068] Aynı gelenek Hayber'de de yaygındı.

830. Her ne kadar, 17. maddeye göre Tâ'if'in valisi ancak bir Tâ'if'li olabilir idiyse de, onu seçmek Resulullah (as)'ın elinde olan bir hususstu. Ebû Bekir'in tavsiyesi üzerine, Resulullah (as), gelen heyetin en genç üyesi 'Osmân ibn Ebi'l-'Âs'ı Tâ'if bölgesinin valisi olarak atadı. Ebû Bekir şöyle bir tespitte bulunmuştu:

"Ben bu genç adamı, heyetin en liyakatlisi olarak görüyorum: Kendisi, heyetteki diğer üyelerden daha fazla miktarda Kur'an ezberlemiş durumda; ve yine, ibadetin uygulamaya yönelik esaslarını yerine getirmede en coşkulu ve en samimi davranan o."

Tâ'if heyeti dönmek için tam yola çıkacağı sırada, Resulullah (as) bu genç valiye şu talimatı verdi:

"Cemaatle kılınan namazlarda ılımlı ve yumuşak tutumlu ol; ölçüt olarak, cemaat içindeki yaşlıları, küçük çocukları, hasta ve zayıfları, ve işleri dolayısıyla acelesi olanları göz önünde bulundur."[1069]

831. Muhammed (as), kısa bir süre sonra, Lât adlı putu ortadan kaldırmak için Tâ'if'e özel görevliler gönderdi. Bu küçük heyetin içinde Sakîfli Mugîre ibn Şu'be de bulunuyordu. Putu kırmakla görevli heyet belirtilen yere gelince, özellikle şehirdeki batıl inançlı kadınlar arasında büyük bir

üzüntüye yol açtı. Mugîre, hemşehrilerinin ruhsal durumunu çok iyi bildiğinden, biraz eğlenmek için bundan yararlanmak istedi: Puta ilk darbeyi indirir indirmez bir çığlık atıp, bayılmış gibi yaparak kendini yere attı. Henüz gönülleri İslâm'a tam bağlanmamış olanlar ve batıl inançlı kimseler bundan çok hoşlandılar. Aralarında bu konuyla ilgili olarak konuşmaya dalmışken, Mugîre kahkaha atarak ayağa kalktı ve putu ve bütün tapınağı yerle bir edip, daha önce puta adak olarak getirilip bırakılmış bütün kıymetli eşyaya, İslâm hükümeti adına el koydu. Muhammed (as), buradan ele geçirilen para ve değerli eşyanın, çok miktarda borç bırakarak şehit olan 'Urve'nin oğlu Ebu'l-Muleyh'e, sadaka olarak verilen diğer paralarla birlikte yardım olarak verilmesini emretti.[1070]

832. Şurası dikkat çekicidir ki, heyetin Resulullah (as)'tan istediği şeylerin başında alkollü içkilerin serbest bırakılması geliyordu. Yukarıda verilen her iki belgede de bu konuya değinilmemiştir. Ancak elimizde Resulullah (as)'ın Tâ'if halkına hitaben yazdırdığı ileri tarihli başka bir mektupta şu ifade yer almaktadır:

"(Mısırdan yapılan) *Gubeyra* içkisi yasaklanmıştır."[1071]

Buradan, Resulullah (as)'ın içki konusunda hiçbir ayrıcalıkta bulunmadığı sonucu çıkarabiliriz: Genel hüküm Tâ'if'lilere de uygulanmaktaydı. Bu insanlar, üzümden yapılan içkileri içmekten kaçınıyorlardı. Ama içlerinden bazıları, anlaşıldığı kadarıyla Kur'an'da bu konuyla ilgili olarak sadece *hamr* kelimesinin kullanıldığını göz önünde bulundurarak, üzümden başka maddelerden yapılan üretilen içkilerin yasaklanmadığı yorumunu çıkartmışlardır. İşte Resulullah (as), muhtemelen işleri sıkı tutan valinin isteği üzerine, *gubeyra* (bira)'nın da yasak olduğunu açıklamıştır

833. Bu anlaşmanın bazı kimseler tanık gösterilerek sağlama bağlanması için alınan önlemlerden de söz ederek bu bahsi kapatalım: Kaynaklarımızın verdiği bilgiye göre, diğerlerinin yanı sıra, Resulullah (as)'ın kızı Fâtıma'dan dünyaya gelen iki torunu Hasan ve Hüseyin de bu olaya tanık gösterilmişlerdir.[1072] O sırada, büyük olan Hasan dört yaşında idi. Acaba Tâ'if'li heyet üyelerinin isteği üzerine, mühür olarak bu iki çocuğun parmak izleri mi kullanılmıştı, yoksa onların yerine biri çıkıp, onların adını belgelerin üzerine mi yazmıştı? Bu konu bilinmemektedir.

834. İşte dönemin toplumsal tarihi bakımından ilginç olan küçük bir olay daha: İslâm'a yeni girmiş olan Tâ'if'li Gaylan ibn Seleme'nin on hanımı vardı. Resulullah (as), ona, içlerinden kendi tercih ettiği dördünü alıkoyup, diğerlerini boşamasını emretmiştir.[1073] Gaylan'ın kızının takı ve mücevherleri Arabistan'da dillere destan idi.[1074] İbn Habîb'in söylediğine bakılırsa (bk. *Muhabbar*, s. 357), Tâ'if'te Müslüman olduğu sırada on hanımı olan 5 kişi daha vardı.

Ezd Kabilesi ve Curaş Şehri

835. Tâ'if'in komşularıyla ilgili birkaç kelime söylemek istiyoruz: Tâ'if'in güneyinde bulunan yukarı Necd bölgesinde, Curaş denilen bölge birçok vadiden akıp gelen derelerle sulanırdı. Hemdânî[1075] bu bölgeyi "müstahkem kaleler ve ekili alanlar ülkesi" ya da "üzüm bağları ve kuyular ülkesi" olarak tasvir eder. Curaş şehri müstahkem bir kale (*medînetu'l-muğlaka*) haline getirilmişti ve vaktiyle göçebe durumdaki birçok kabilenin mensupları burada yerleşik bir düzen kurmuşlardı.[1076] Muzhic kabilesinin taptığı put olan *Yeğus*'un bulunduğu tapınak da bu şehirde idi.[1077] Bu yörede kulağı ve kuyruğu olmayan, kısa boylu ve tüysüz, *hazef* adlı bir tür koyun yetiştirilip ihraç edilirdi.[1078] Curaş'ın

develeri Şair Lebîd’in şiirine konu olmuştu.[1079] Burada aynı zamanda mancınık, deri kaplı rampalı arabalar gibi, hem putperest Arapların hem de Müslümanların Tâ’if kuşatması sırasında kullandıkları savaş araç gereçleri imal edilmekteydi.[1080]

836. İslâm bu bölgeye pek erken bir dönemde girmişti. Devs kabilesinden Tufeyl ibn ‘Amr, daha Hicret’ten önce Mekke’de Müslüman olmuş, daha sonra ülkesine giderek İslâm’ı tebliğle uğraşmıştı. Ebû Hureyre, Ebû Musâ el-Eş’arî ve diğerleri, onun çabaları sayesinde İslâm’la tanışmışlardı.[1081] Pek tabiidir ki, yörenin bütün sakinleri aynı görüşte olmayıp, bazıları putperest olarak kalmışlardı. H. 8 yılında Mekke’nin İslâm’a girmesinden sonra, Tufeyl, Resulullah (as) tarafından Zu’l-Kafeyn (ya da Zu’l-Kaffeyn) adlı putu yakarak ortadan kaldırmak üzere buraya gönderilmiştir.[1082]

837. H. 10 yılına doğru, Ezd kabilesinden onbeş kişilik bir heyet, kabilelerinin İslâm’ı kabul ettiklerini bildirmek üzere Medine’ye geldiler. Resulullah (as), bunlar arasından Surad adlı birini başkan tayin etmiş ve onları Curaş bölgesinde savaşmakla görevlendirmiştir. Surad kabilesine dönerek, Curaşlar üzerine gönderilen askerî birliği yönetmiştir. Bu arada, Cureyşlilerin Resulullah (as)’la görüşmelerde bulunmak üzere Medine’ye gönderdiği iki heyet de işlerini bitirmiş ve memleketlerine dönme hazırlığı içinde idiler. Surad’ın Curaş kabilesine karşı giriştiği sefer çok kanlı bir şekilde sonuçlandı ve sonunda, bu şehrin sakinleri İslâm’a olan düşmanlıklarından vazgeçip, dinlerini değiştirmeye karar verdiler. Bu amaçla Medine’ye gönderdikleri heyet, aşağıdaki koşulları içeren bir anlaşma yaparak geri döndü:

“Bu, Curaş halkı lehine, Resulullah (as) tarafından çıkarılmış bir fermandır:

İslâm’a girdikleri sırada sahip oldukları ve otlak olarak kullanılan alanlar yine onların mülkiyetinde kalacaktır. Kim sahiplerinin rızası olmaksızın burada kendi sürüsünü otlatmaya kalkarsa, mallarını ölmüş bilsin.

Has’am kabilesinden Zuheyr ibn el-Hamâse’ye gelince: Onu alınız, zira o onların elinde rehine olarak bulunuyordu.

Şahitler: Ömer ibn el-Hattâb ve işbu belgeyi kaleme alan Mu’âviye ibn Ebî Sufyân.”[1083]

838. İbn Hişâm,[1084] Has’amların İslâm’dan önce, komşuları olan Ezdlere karşı baskınlar düzenleyip, Haram ayları ihlal ettiklerine kısa bir göndermede bulunur; Yukarıda ele aldığımız belgenin son kısmında da bu konuya dikkat çekilmektedir. Resulullah (as)’ın emriyle girişilen ve Surad’ın icra ettiği savaş kuşkusuz aynı kusurlu davranışlarla ilgiliydi. Yazar burada açık bir ifade ile, Curaş’a yerleşmiş birçok Has’amlının bulunduğunu söylemektedir.

839. Çok geçmeden, Has’amlar da Medine’ye bir elçi heyeti göndermiş ve bölgede barışın sağlanmasına yönelik, aşağıdaki fermanı elde etmişlerdir:

“Bu, Has’am kabilesine ve aynı zamanda Bişe’nin yerleşik ve göçebe halkına Allah’ın Elçisi Muhammed tarafından çıkarılan bir fermandır:

İslâm’dan önceki her türlü kan dökme suçlarınız bağışlanmıştır. Ayrıca, içinizden gönüllü ya da zorla İslâm’ı kabul eden ve gökyüzünden yağan yağmurla ya da düşen çiğle ıslanmış, yumuşak ya da sert bir toprağa sahip olan ve kıtlık ve kuraklık dönemleri dışında, üzerinde ziraat yapılan bir araziye sahip kimsenin, bu topraklar üzerinde biten ilk çimen ve meyveler üzerinde hakkı olacaktır. Aksine, toprak eğer bir akarsu ile sulanıyorsa ürünün onda biri (öşür), kovalarla (taşıma su ile) sulanıyorsa onda birin yarısı tutarında vergi ödemek zorundadır.

Şahitler: “Cerîm ibn ‘Abdullah ve hazır bulunan kimseler.”[1085]

840. Bu metin bize, diğer konuların yanı sıra, Muhammed (as)’ın ziraî vergilerle ilgili hikmet dolu politikasını göstermektedir. Ebû Sufyân’ın Curaş valiliğine atanması[1086] da bu bölgeye verilen önemi gösterir.

841. Bu fermanda, Bişe bölgesinin adına da yer verilmiştir. Bu yörenin verimli topraklarında, Bahile gibi, diğer kabileler de oturmaktaydı. Aşağıdaki belge bu duruma işaret etmektedir:

“(Bu belge) Bâhile kabilesinden Mutarrıf ibn el-Kâhin ve Bişe’de oturan Bâhilîler içindir:

Kim üzerinde ağaç yetişmeyen kıraç bir toprağı, içinde develerin gezinip çeşitli hayvanların dinlenebileceği verimli bir hale getirirse, oranın mülkiyeti o kişiye ait olacaktır. Bu kişi, her bir 30 baş sığır için üç yaşında bir dana, her bir 40 koyun için genç bir koç ve her bir 5 deve için ergin bir koyun olmak üzere vergiye tabi olacaktır. Bu vergileri toplamak üzere gelen memurlar, mera yerleri dışında bu vergileri tahsil edemeyeceklerdir.”

Bu vergi mükellefleri de Allah’ın emniyet ve himayesi altındadırlar.”[1087]

842. Burada, Muhammed (as)’ın ekonomik bakımdan geri kalmış bölgeleri kalkındırmak için duyduğu kaygılar da görülmektedir.

843. Elimizde, yine Bâhile kabilesinin Benû Vâ’il kolu için verilmiş aynı türde bir başka belge (ferman) daha bulunmaktadır. Resulullah (as) bu belgede, söz konusu kabileyi günlük namazları kılmak ve vergileri vermekle yükümlü kılmanın yanı sıra, onlara putperestlerle de her türlü ilişkiyi kesmelerini de emrediyordu.[1088] Onlara emniyet ve himaye hakkı tanıyor, askerlik hizmetinden muaf tutuyor ve yöneticilerini sadece kendi kabileleri içinden seçmelerine rıza gösteriyordu. Bu yazıda ise, Resulullah (as)’ın damadı Osman (ra) şahit olarak gösterilmiştir.

Gatafânlılar

844. Muhtemelen Suleymlileri Resulullah (as)'ın düşmanı haline getiren nedenlerden dolayı, üç sacayağından biri olan Gatafânlılar da, tıpkı Suleymliler gibi, hemen hemen sonuna kadar İslâm'la düşmanca ilişkiler içinde olmuşlardı.

845. En büyük Arap kabilelerinden biri olan Gatafânlılar tamamen göçebe insanlardan oluşmaktaydı. Yerleşik hayat sürenleri kendilerinden saymazlardı. Bunlar Hayber yakınlarından başlamak üzere, Necd'den başlayıp Mekke'nin güneyine kadar uzanan topraklar üzerinde yaşarlardı.Bu kabilenin hayat hikâyesi, savaşma hırsını atalarından miras almış olan başkanları 'Uyeyne ibn Hısn'ın kişiliğine odaklanmıştır. Gerçekten, İbn Habîb,[1089] verdiği diğer bilgilerin yanı sıra, Huneyn Günü Bekr ibn Vâ'illere karşı girişilen savaşta Gatafânlıların başında 'Amr ibn Cu'ayye'nin bulunduğunu bildirmektedir. Onun oğlu Bedr ibn 'Amr bu insanları Benû Esed'e karşı yönlendirmiştir. Bedr'in oğlu Huzeyfe ise, en-Nasâr ve el-Cifâr kabileleriyle savaşıldığı günlerde onlara kumanda etmiş ve nihayet Dâhis savaşında öldürülmüştür. Yukarıda sözünü ettiğimiz 'Uyeyne, aslında büyük savaşçı Huzeyfe'nin torunuydu. Bu kabileden çıkan kadınlar da az cengâver değillerdi: Bedr'in kız torunu Umm Kirfe Fâtıma ve Umm Kirfe'nin kızı Umm Ziml bunlara örnektir.[1090]

846. Arabistan'ın her yerinde olduğu gibi, bu kabile içinde de dışarıdan gelmiş kimseler ya da bu kabile içinden çıkıp başka kabilelere sığınanlar vardı. Örneğin,[1091] Mekkeli 'Avf ibn Lu'ey Gatafânlıların arasına gelip yerleşmiş, Lakît ibn 'Abd Kays da Medine'nin Benû Zufer kabilesini kendisine yurt edinmişti. Putperest olan Gatafânlılar, Nahle'deki 'Uzzâ'ya taparlardı; Tapınağın hizmetkârları ise Benû Şirme ibn Murre

kabilesine mensuptular.[1092] ‘Ukâz fuarı bu tapınağın hemen yanı başında kurulurdu. Kuşkusuz Gatafânlılar da buraya sık sık giderlerdi.

847. Bunların farklı kolları arasında Fezâre, Eşca’, Muhârib, Sa’lebe ve Murre, Resulullah Muhammed (as)’ın hayatı boyunca özellikle dikkat çeken kabilelerdir. Görünüşe bakılırsa Fezâreler en kalabalık ve en güçlü olanlardı ve ellerinin altında kalabalık bir süvari birliği bulunuyordu. ‘Uyeyne ibn Hısn el-Fezârî’ye gelince: Bu zât Arap edebiyatında iki isim altında tanınır: İbn Lakîta (*yolda bulunmuşun oğlu*) ve el-Ahmak em-Mutâ’ (*itaat edilen ahmak*). Birinci lâkabı, pek önem taşımayan çeşitli biçimlerde açıklanmıştır. Kimin taktığı bilinmeyen ikinci lâkabı ise onun kişiliğini tam anlamıyla özetlemektedir. Burada özelliği olan küçük bir olayı aktaralım (bk. Suheylî, II, 187-188): Bir gün, önceden izin almaksızın Resulullah (as)’ın Mescid-i Nebevî’deki özel dairesine girdi ve Resulullah’ın zevcesi Ayşe’yi görünce, şöyle söylemekten çekinmedi: “Ey Muhammed! Benim karılarımdan birine karşılık, şu gonca gülü (:*hümeyra*) bana bağışlasana!” Hiç şüphesiz, Resulullah (as) bu densiz teklife gereken cevabı vermiştir.

848. İlahî tebliğ görevinin 10. yılında, Resulullah Muhammed (as), Hac amacıyla Mekke’ye gelen çeşitli putperest kabile mensuplarına, İslâm’ı anlattıktan sonra kendilerinden sığınma hakkı istediğinde, bunlar arasında bulunan Fezâreler, Muhammed (as)’i hiç desteklememişlerdi.[1093] Hicretten sonra, 3. yıl başlarında Medineliler, Gatafânlılardan Muhârib ve Sa’lebe kollarının, Medine’ye bir baskın düzenlemek üzere, Du’sûr el-Muhâribî komutasında bir araya geldiklerini haber aldılar. Resulullah (as), bir miktar süvariyle birlikte 450 kişilik ordusunun başına geçti ve Zû Amr’a doğru hareket etti.

Yolda, düşman kabile mensuplarından Cebbâru’s-Sa’lebî esir olarak ele geçirildi. Resulullah (as) kendisiyle konuştuktan sonra Cebbâr İslâm’ı kabul etti ve kendi kabilesi aleyhine de olsa ona rehberlik etti. Medineliler düşmana baskın düzenlediyse de, bunlar olanca hızlarıyla kaçıp dağlara sığınmayı başardılar. Resulullah (as) Zû Amr’da karargâhını kurduğunda, hayatına kastedilen bir suikast girişimiyle karşılaşmıştır ki bundan daha önce bahsetmiştik. (bk. yukarıda § 783/1 ve 783/2)

849. H. 4 yılının sonuna doğru, Resulullah (as), Muhârib ve Sa’lebe kabileleriyle savaşmak üzere Zâtu’r-Rikâ’ya[1094] doğru yürüyüşe geçti. Düşman saflarında çok sayıda asker vardı ve her iki taraf da birbirinden çekiniyordu. Bu nedenle, Resulullah (as) vakit namazlarını gerçek bir *korku namazı* şeklinde kıldırdı (Bu durum Nisa: 4/101-4’de açıklanmıştır). Dönüş sırasında düşman tarafındaki küçük birlikler baskın yaparak Müslümanları tedirgin etmek istediler. Bir gece, son derece tehlikeli bir vadide mola verildiğinde, Resulullah (as), en çok zarar gelebilecek iki noktayı gözetmek üzere iki nöbetçi dikti. Bunlar sırayla nöbet tutuyorlardı. İlk nöbetçi namaza durduğunda onun secde hareketleri düşmanın dikkatini çekti. Ve okunu atarak isabet ettirdi. Nöbetçi yine de namazını bozmayıp devam etti. Düşman, okun hedefe isabet etmediğini sanarak bir ok daha attı. Müslüman asker namazına bozmadı ve böylece üç ok daha vücuduna isabet etti. Ve ancak o zaman, düşmanla ilgilenmesi için arkadaşına seslendi ve ona: “İslâm Ordusu’nun güvenliği için böylesine önemli bir nöbetle görevlendirilmiş olmasaydı, namazını bozmaktansa, kendisini bitirip tüketen bu yaralara tahammül edip ölmeyi yeğleyeceğini” söyledi. Kaynağımız, bu yolculuk sırasında meydana gelen bir başka olaydan daha söz eder. Resulullah

(as)'ın Câbir adlı bir sahabesinin devesi yorgunluk belirtileri gösterdi. Resulullah (as)'ın aldığı önlemler sayesinde deve iyileşti. Daha sonra Resulullah (as) ile Câbir arasında şöyle bir konuşma geçti.

"- Ey Câbir! Deveni bana satmak istemez misin?

- Elbette ey Resulullah (as)! Ancak onu, yolculuk bittikten sonra Medine'ye vardığımızda teslim etmek koşuluyla.

- Peki kaça satmayı düşünüyorsun?

- Fiyatı sen belirle!

- Bir dirheme razı mısın?

Bunun üzerine Câbir, Resulullah (as)'ın şaka yaptığını anladı ve aynı latifeli sözlerle karşılık verdi:

- İşin doğrusu, sen beni oyuna getirmek istiyorsun.

Ciddiyetini hiç bozmayan Resulullah (as):

- Öyleyse iki dirhem olsun,

dedi ve pazarlık sonunda devenin fiyatını 40 dirheme kadar çıkarınca, Câbir de bunu kabul etti, olay da tatlıya bağlanmış oldu. Muhammed (as) daha sonra konuyu değiştirerek, Câbir'le ailesi hakkında konuşmaya başladı. Ona, evli olup olmadığını sordu.Câbir:

- Evet, kısa bir süre önce nikâhlandım.

- Bir bakireyle mi, yoksa dulla mı?

- Bakireyle değil.

- Niçin bir kızla evlenmedin? Birbirinizle daha hoşça vakit geçirirdiniz.

Bunun üzerine Câbir şöyle cevap verdi:

- Ey Allah'ın Elçisi! Bildiğin gibi babam Uhud'da şehit düştü ve geride yedi kız çocuğu bıraktı. O zaman ben de aileme sahip çıkacak ve onlara göz kulak olacak bir kadınla evlenmek istedim.

- Çok güzel düşünmüşsün, ey Câbir! Medine'ye döndüğümüzde, birkaç deve kesip dostları davet ederek senin bu nikâhını kutlayalım.

Medine'ye döndüklerinde Câbir bütün olup biteni hanımına anlattı. Nikâhlı hanımı bütün bunları Câbir'in bir şaka olarak kabul etmesi gerektiğinde ısrar edip durduysa da, Câbir dayanamayıp deveyi Resulullah (as)'ın evine götürdü. Resulullah (as) gülmeye başladı, sonra kişisel hesaplarını tutan memuruna dönerek, devenin parası olan kırk dirhemi ödemesini emredip, Câbir'e de devesini yanında alıkoyabileceğini söyledi. Kasadan sorumlu Bilal, üzerinde anlaşılan miktardan biraz daha fazla vererek hesabı kapattı. Bu deve kırk yıl kadar daha yaşamıştır. Kaynağımızın belirtmemesine rağmen, Câbir'in söz konusu düğün ziyafeti de yine Resulullah (as) tarafından düzenlenmiştir. Bu arada Câbir karşılaştığı herkese, hatta Yahudilere bile, bu deve hikâyesini anlatmadan edememiştir. Hatta İbn Râhûye ve Ebû Ya'lâ'nın naklettiğine göre, bu Yahudilerden biri şaşkın şaşkın: "Nasıl! Sana hem deveyi hem de parasını mı geri verdi?" demiştir (bk. İbn Hacer, *Metâlib*, No: 3827).

850. Gatafânlıların bir kolu olan Eşca' ve 'Amir ibn İkrime kabileleri kervan yolları üzerinde otururlar ve yolcu ve tüccarların kendi bölgelerinden geçerken yaptıkları alışverişle geçimlerini sağlarlardı. Resulullah Muhammed (as), kuzeye giden Mekke kervanlarına İslâm'ın etki alanı içindeki bölgelerden geçme yasağı getirince, bu durum adı geçen kabileler açısından ciddi bir krize yol açmıştı. Bunun üzerine bu kabile mensupları Medine'ye heyetler göndererek, Müslümanlarla birçok anlaşmalar imzaladılar.[1095] Eşca'lara gelince, onlarla ilgili olarak elimizde şöyle bir ferman bulunmaktadır:

“Bu (yazı) Nu’aym ibn Mes’ûd ibn Ruheyle el-Eşca’î’nin yemini ile üzerinde anlaşmaya varılan hususlardır: O, Uhud (Dağı) yerinde durduğu ve deniz bir *sûfe*’yi صوفة (yün parçasını ya da kılı) ıslatmaya gücü yettiği sürece onunla (Muhammed) yardımlaşma ve istişare etme konusunda anlaşmıştır. Ali tarafından yazılmıştır.”[1096]

851. Bu belge bize fazla bir bilgi vermemektedir. Kullanılan ifade biçimleri hicretin ilk yıllarına aittir ve biz, Eşca’ların Hendek Savaşı sırasında kuşatmacı düşman grupları arasında karışıklıklar çıkararak Müslümanlar lehine gerçekten övgüye lâyık hizmetlerde bulunduklarını biliyoruz.. Resulullah (as) vefat ettiğinde, Gatafânlıların çoğu dinlerinden dönerken, Eşca’lar inançlarında sebat etmişlerdir.[1097] Yine Resulullah (as) ölüm döşeğinde iken, sadık bir Müslüman olan Nu’aym’a, bu dinden dönenlerle savaşmak gibi önemli bir görev yüklemiştir. Hatırlayacak olursak, Hendek Savaşı dolayısıyla Yahudi-Mekke ittifakının yapıldığı sıralarda, Resulullah (as) Dûmetu’l-Cendel bölgesine bir cezalandırma seferi düzenlediği zaman, yolu Gatafân topraklarından geçmekteydi. Yine hatırlanacak olursa, bundan birkaç hafta önce Resulullah (as) Benû Musta’likler üzerine bir cezalandırma seferine çıktığı zaman da, Gatafânlı ‘Uyeyne ibn Hısn’ın, içinde savunma amaçlı hiçbir kuvvetin kalmadığı Medine’ye hücum etmesinden korkuluyordu.[1098] Bu durumda, Resulullah Muhammed (as), kendisiyle bir dostluk ve iyi komşuluk anlaşması yapmak üzere bu başkanla temas kurdu. Makrîzî,[1099] o dönemde bir ittifak anlaşması yapıldığını doğrulamakla birlikte bize işin ayrıntısı hakkında bilgi vermemektedir. Öyleyse bunun, hiçbir kural ve vicdanî endişe tanımayan ‘Uyeyne’nin bir aldatmacası olması gerekir. Zira birkaç gün sonra kendisi, kuşatmacı kuvvetlere katılmak üzere Medine’nin yolunu

tutmuştur; orada Gatafânlılar, Uhud yakınlarında Medineli Benû Hâriselerin oturduğu mahallenin tam karşısına konuşlanmışlardı.[1100] Gatafânlı süvari birliğinin sayısı üçyüz kadardı. Hatta bir defasında ‘Uyeyne, birkaç arkadaşı ile birlikte hendeği aşmayı başardı. Bu arada, Resulullah (as)’ın, daha önce sözünü ettiğimiz gibi, ‘Uyeyne ile ayrı bir barış anlaşması yapmak üzere gösterdiği çabaları da hatırlatalım.

852. Hendek Savaşı’nın üzerinden henüz dört ay geçmişti ki, Gatafânlılar, Medine’nin dış mahallelerine bir baskın düzenlediler. ‘Uyeyne (veya oğlu), 40 kadar süvarinin başına geçip, yirmi deveyi gasp etti ve Ebû Zerr’in oğlu olan çobanı öldürüp, yaşlı anasını da yanlarına alarak kaçtılar. Burada muhtemelen, daha önce “Mekke ile ilişkiler” bölümünde sözünü ettiğimiz, Hendek Savaşı sırasında ayrı bir barış anlaşması yapılması konusunda ‘Uyeyne tarafından istenen ücretin reddedilmesi söz konusu idi. Medineliler de karşı saldırıda bulundular ve bu çatışmada Seleme ibn el-Ekvâ büyük yararlıklar gösterdi: Büyük ve ünlü süvari, atıyla düşmana yetişip, attığı oklarla, gasp edilen develerin yarısını kurtardı. Düşmanı takip sırasında, bizzat Resulullah (as)’ın komutasındaki Medineliler, namazlarını “korku namazı” usulleri çerçevesinde kıldılar. Akşam olunca, Resulullah (as), savaşçı sahabelerine ziyafet çekmek için, düşmandan ele geçirilen birçok hayvanı kestirdi. Beş gün sonra da tekrar Medine’ye döndü. Daha sonra, Ebû Zerr’in hanımı, çalınan develerden birine binerek Medine’ye gelmiş ve nasıl kaçıp kurtulduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

“Ey Allah’ın Elçisi! Ben, şayet Allah beni selamete erdirirse, bu hayvanı boğazlayıp, ciğerini yiyeceğime dair adakta bulundum!”

Resulullah (as) bunun üzerine gülümseyerek ona şöyle cevap verdi:

“- Ne kötü bir adak! Hem hayvan sana ait değil, hem de seni kurtaran bu hayvanı kurban ediyorsun. Şimdi selametle evine dön; sen böyle bir adakla bağlı değilsin.”[1101]

Makrîzî’ye göre,[1102] daha sonra ‘Uyeyne’nin bir yeğeni Medine’ye gelerek, Resulullah (as)’a, söz konusu baskında çalındığını fark ettiği bir deve hediye etmişti. Ama o, yine de gülümseyerek bu hediyeyi kabul etmiş ve misafirini bir miktar parayla ödüllendirmiştir.

853. H. 6 yılı Ramazan ayında, Zeyd ibn Hârise, bir ticaret kervanının başında Gatafân topraklarından geçtiği sırada pusuya düşürüldü. Tüm arkadaşları öldürülüp, malları yağmalandı. Zeyd yaralı bir halde Medine’ye döndü, daha sonra misillemede bulunmak üzere yeniden askerî bir birliğin başına geçip şehrin dışına çıktı. Düşmanla Vâdi’l-Kurâ yakınlarında karşılaştı ve başta Umm Kirfe ve kızı Câriye olmak üzere birçoklarını esir aldı. ‘Uyeyne’nin yeğenlerinden biri olan bu kadının onüç oğlu vardı ve çevresinde o denli saygın biriydi ki, Gatafânlılar arasında çıkacak bir savaşın durdurulması için, onun sadece peçesinin gönderilmesi yetiyordu. Kendisi, uzun zamandan beri kabilesini Resulullah (as)’a karşı kışkırtmaya ve İslâm topraklarına bir baskın düzenlemek üzere bir araya getirmeye çalışıyordu. Zeyd’in bu kadını yakalayıp idam ettirmesi ihtiraslı gönüllerin yatıştırılması için yeterli olmadı.[1103] Gerçekten de, Hayber’in soylularından Ebû Râfi’, Gatafânlıları yeniden Medine üzerine kışkırtmak üzere onlarla irtibata geçti. Neden sonra, süt annesinin Hayberli olması nedeniyle bu yöreyi çok iyi bilen Medineli bir ajan, Ebû Râfi’in hayatına son verdi.[1104] Birkaç ay sonra, Hayberli bir başka soylu olan Esîr ibn Zârim, öldürülen hemşehrisinin intikamını almak isteyerek, Gatafânlılardan parayla asker

tutmuş, ancak o da, Samhudî'nin verdiği bilgiye göre (2. bs., s. 1165), Hayber'e altı mil uzaklıktaki Sibâr denilen yerde öldürülmüştür.

854. H. 7 yılı başlarında, Resulullah (as) Hayber'e karşı bir başka askerî sefer düzenledi. Yol, Gatafânlıların topraklarından geçiyordu. Hayberli Yahudilerin de kendilerine yardıma koşmalarına şaşmamamız gerekir. Sayıları 4.000 kişiyi buluyordu. Resulullah (as) önce Gatafânlıları tarafsız kalıp bu işe karışmamaları için iknaya çalıştı ve kendilerine bazı avantajlar da önerdi. Ancak hırs ve tamahkârlık gözlerini öylesine bürümüştü ki, Muhammed (as) bu durumda yolunu değiştirdi. Hayber'e değil de, o sırada asıl kuvvetler Hayber'e hareket ettiği için, en iyi savaşçılarından yoksun kalmış olan Gatafânlıların ülkesine gidecekmiş gibi bir harekat planı hazırladı. Gatafânlı askerler endişeye kapılıp, kendi yurtlarını savunmak üzere birliklerini derhal geri çektiler ve Hayber Savaşı sonuna kadar da yerlerinden kıpırdamadılar.[1105] Müslümanlar savaştan sonra Medine'ye dönünce, 'Uyeyne Resulullah (as)'ın huzuruna çıkıp, hiç utanmadan, tarafsız kalması için savaştan önce kendisine sunulan ayrıcalıkları istedi. Pek tabii, onun bu girişimleri bir sonuç getirmemiştir.

855. Aynı yılın Şevval ayında, Gatafânlı bir Müslüman, bu kabilenin Medine'ye baskın düzenlemek amacıyla hazırlık içinde oldukları ve 'Uyeyne'nin de onlara destek olacağı vaadinde bulunduğu haberini getirdi. Bunları durdurmak üzere, Ensâr'dan Beşîr ibn Sa'd komutasında 300 kişilik bir birlik, Yumm, Cubâr ve el-Cinâb kabilelerinin bulunduğu Hayber ve Vâdi'l-Kurâ arasındaki bölgeye geldi ve iki esir almayı başardı. Medine'ye getirilen bu esirler İslâm'ı kabul ettiklerini açıkladılar ve Muhammed (as) de onları serbest bıraktı.[1106] Aslında bu gibi durumlarda benzeri beyan ve açıklamalara pek güvenilmemesi

gerekirdi. Ancak Resulullah (as)'ın bundan daha farklı bir yaklaşım tarzı sergilemesi düşünülemezdi. Bazı sakıncaları göze almak gerekiyor ve bazen onun bu yumuşaklığı bu bedevîleri etkileyerek, onların anlayışlarında olumlu yönde değişikliğe yol açıyordu. Bu defa 'Uyeyne de artık Müslümanlara karşı düşmanca tavırlar takınmaya cesaret edemez hale gelmiş ve hatta İslâm'ı kabul ettiğini açıklamıştır.

856. H. 8 yılı Şaban ayında, Ensar'dan Ebû Katâde komutasında 15 kişilik bir askerî birlik, Hudra bölgesindeki Muhâribleri cezalandırmak üzere Medine'den hareke etti.[1107] Birkaç hafta sonra aynı birlik, Mekke üzerine düzenlenecek sefer hazırlıklarını düşmanın dikkatinden gizlemek için, Suriye yolu üzerinde bulunan ve Medine'nin kuzeyine birkaç günlük uzaklıktaki Batnu İdâm'a[1108] gönderilmiştir.

857. Resulullah (as), ertesi ay askerleriyle birlikte Mekke'yi fethetmek üzere Medine'den ayrıldı. Tam bir gizliliğin sağlanması için, çeşitli kabilelerden bu sefere gönüllü olarak adlarını kaydettirenlerin şimdilik yerlerinde kalmalarını ve kendi memleketlerinden geçtiği sırada asıl orduya katılmalarını emretti. 'Uyeyne Resulullah (as)'a el-'Arec'de katılmış, ancak kendi kabilesinden kimseyi yanına almadığına sonradan pişman olmuştur. Zira Resulullah (as), kabilelerinden önemli miktarda gönüllü asker toplayarak İslâm Ordusu'na katılan herkesi, tabur komutanı olarak atamıştır.[1109] Mekke'nin kan dökülmeksizin fethedilmesinden hemen sonra, Müslümanlar, Hevâzinlilerden gelebilecek bir saldırıya karşı savunma önlemi olarak, derhal şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Savaş devam ederken, 'Uyeyne, Batnu İdâm seferi sırasında İslâm'a geçtiği halde öldürülen, kendi kabilesinden 'Amir ibn el-Edbet el-Eşca'î'nin kan diyetini istemekte ısrar etmiş, Resulullah (as) da onu tatmin edici bir tutum sergilemiştir.[1110] Birkaç gün

sonra, Resulullah (as) Huneyn'de yenilen düşmanı izlemek üzere Tâ'if'i kuşattığı sırada (bk. önceki sayfalar), 'Uyeyne, yanındaki arkadaşlarından birine, buraya gelmekteki amacının Resulullah (as)'a yardım etmek değil, aslında Sakîf kabilesinden bir kızı ganimet olarak almak olduğunu itiraf etmiştir.[1111] Tâ'if kuşatması kaldırılıp Hevâzinlilerden bir heyetin kabulünden sonra, Resulullah Muhammed (as), esir düşenlerin serbest bırakılmalarını emretmiş, birisi 'Uyeyne olmak üzere iki kişi dışında herkes bu emre itaat etmiştir. Muhammed (as), bütün esirlerin serbest bırakılmasında ısrar ederek, emre karşı gelenlere, daha sonra Devlet hazinesinden ödül verilmesini vaat etmiştir.[1112] Vaat yerine getirilmiş ve her şeye rağmen birkaç gün sonra, Resulullah (as) İslâm'a yeni girenlere zengin armağanlar verirken, 'Uyeyne'ye de yine bir miktar bağışta bulunmuştur.[1113]

858. Ertesi yıl (H. 9), onlarca Arap kabilesi, İslâm'ı kabul ettiklerini açıklamak üzere Medine'ye heyetler gönderdiler. Bunlar arasında, 'Uyeyne'nin yakın akrabası olan Hârice ibn Hısn başkanlığındaki Gatafân heyetini de görmekteyiz. Bu heyet kuraklık ve kıtlıktan yakınınca, Resulullah (as) bir yağmur duası yapmıştır.[1114] Aynı yıl Resulullah (as) bütün İslâm ülkesini Devlet adına zekât vergisine bağlamış ve bu vergileri toplamak için Amr ibnu'l-AS'ı Gatafânlılar arasına tahsildar olarak gönderilmiştir.[1115] Yine o sırada, Temîmliler, daha önce de belirttiğimiz gibi, vergi tahsildarlarına silahla karşı koymuşlardır. Bu haber Medine'ye ulaştığında, o sırada orada bulunan 'Uyeyne, bu dik kafalıların cezalandırılması için hizmete amade olduğunu belirtmiş, Resulullah (as) da buna rıza göstermiştir. Bunun üzerine 'Uyeyne kendi kabilesinden 50 kişilik bir süvari birliğinin

başında sefere çıkmıştır. Olayın nasıl seyrettiğini “Temim Kabilesi” adlı bölümde anlatmıştık (bk. § 654 vd.).

859. Bir yıl sonra Muhammed (as) vefât ettiği zaman, ‘Uyeyne İslâm’dan çıkarak *mürted* olmuş ve Esed kabilesinden çıkan sahte peygamber Tulayha ile işbirliği yapmıştır. Ancak bu uzaklaşma, halife Ebû Bekir’in aldığı önlemler sayesinde uzun süre devam etmemiştir. *Seyfullah* (Allah’ın Kılıcı) lakaplı Hâlid ibn Velîd, ‘Uyeyne’yi esir alıp Medine’ye göndermiş; Ebû Bekir kendisini ölümle cezalandırmak isteyince de, kurnaz ve hilekâr Bedevî ona şöyle demiştir:

“Ey Ebû Bekir! Resulullah Muhammed (as) için hiçbir şey gizli ve saklı değildi; benim ikiyüzlülüğüme, münafıklığıma rağmen bana hep hoşgörü ile davrandı. Ama şimdi gerçekten pişmanlık duyuyor ve İslâm’ı yeniden kabul ediyorum. Beni bağışla, Allah da seni ödüllendirsin!.”

Ebû Bekir merhamet edip, bu bedeviyi serbest bırakmıştır.

860. Sahneye çıktığından beri İslâm için nice kaygı ve endişeye yol açan bu kabilenin hareketli öyküsü işte bundan ibarettir.

Tay’lar

861. Asıl vatanları Yemen olan bu kabile, Arap göçleri tarihinde başından en dikkat çekici ve heyecanlı serüvenlerin geçtiği bir topluluk olmuştur. Onlara verilen Tay adı, Tâzî, Tâcik, Tâşî vb. gibi Orta ve Doğu Asya’nın çeşitli dillerinde Arapları ifade etmek üzere kullanılan kelimelerin doğmasına yol açmıştır. H. 9 yılından önce bu kabile ile İslâm arasında herhangi bir ilişki olduğu bilinmemektedir. Bu kabilenin bir bölümü, o sırada Orta Arabistan’da, özellikle de Necd bölgesinde oturuyordu. Selmâ ve Acâ’ adlı sıradağlara, Tay’ın İki Dağı denilmekteydi. Bunlar, Araplara özgü barış ayları olan *Eşhuru’l-Hurum* kurumunu tanımıyorlar,

bu nedenle Hac mevsiminde yaptıkları yağma ve baskınlar özellikle nefretle karşılanıyordu. Bununla birlikte, içlerinden konukseverliği ve cömertliğiyle ün yapmış Hâtim gibi birini çıkaran da yine bu haydut ve soyguncu kabile idi.

862. Mekke'nin fethedilip idarenin İslâm devletine bağlanması, birçok kabileyi öteki kabilelerden soyutlanmaktan vazgeçirmiş ve İslâm'la birlikte yaşama çareleri aramaya yöneltmiştir. H. 9 yılında Medine'ye gelen heyetler arasında Tayları da görürüz. Bunların temsilcilerinden biri olan Zeydu'l-Hayl (yani At Zeyd) Medine'ye geldiğinde (onun buraya geliş nedeni bilinmemektedir), Resulullah (as) getirdiği dinin esaslarını kendisine anlatmış, o da dinini değiştirmeyi kabul etmişti. Bunun üzerine Resulullah (as) onun adını Zeydu'l-Hayr (Hayırlı Zeyd) olarak değiştirmiş ve şu sözlerle onun özelliklerine dikkat çekmiştir:

"Bana ne zaman bir Arap şahsiyetin büyüklüğünden bahsedilse ve ben onu daha sonra görsem, hep bu övgülerde abartma yapıldığını fark ederim. Ancak Zeydu'l-Hayl müstesna: Onun hakkında söylenenlerde hiç abartma yoktur."[1116]

Muhammed (as) ona, arasında son derece verimli toprakları olan Feyd bölgesinin de bulunduğu önemli miktarda arazi bağışında bulunmuştur.[1117] Zeyd'in hikayesiyle ilgili iki anlatım vardır: Bunlardan ilkine göre Zeyd, Medine'ye gelmeden önce, kabilesine ait *Fils* adlı putu kendi eliyle devirmiş ve Fils'e adak olarak sunulan iki değerli kılıcı da getirip Resulullah (as)'a hediye etmiştir.[1118] Diğer anlatıma göre, Resulullah (as) putu yıkıp içindeki hazinelere el koyması için Ali (ra)'yi göndermiştir.[1119] Zeyd'in akıbetinin ne olduğu konusuna gelince: Kimilerine göre o, dönüş yolculuğu sırasında vefat etmiş, bazılarına

göre ise Ebû Bekir'in halifeliği dönemindeki dinden dönme savaşlarına faal bir şekilde katılacak kadar uzun bir ömür sürmüştür.

863. Efsanevî Hâtim'in oğlu 'Adî, Ali (ra)'nin putu kırmakla görevlendirildiği bu sefer esnasında, ordunun geldiğini öğrenince ortadan kaybolmuştu. Kendisi Hıristiyan dininden olduğu için, ailesiyle birlikte Suriye-Filistin yoluna düştü. Ancak, muhtemelen Suffâne adındaki kız kardeşini de beraberinde götürmeyi ihmal etmişti. Bu kadın esir alınıp Medine'ye getirildi. Resulullah (as)'ı görür görmez, ona şöyle dedi:

"- Babam öldü, kardeşim ise utanç verici bir biçimde beni terk etti. Sen bâri bana karşı cömert davran. Allah da sana karşı cömert olsun."

Resulullah (as), Tayy'a giden bir kervana katılması için ona bir binek temin etti ve gerekli ne varsa hepsini yanına verdi. Bu hanım daha sonra Suriye'deki kardeşinin yanına varmış ve kendisini yüz üstü bırakıp kaçtığı için ona sitemde bulunmuş, ama kolayca da barışmışlardır. Ona daha sonra başından geçenleri anlatarak şöyle demiştir:

"- Senin de Medine'ye gitmen gerek; eğer Resulullah (as) gerçekten Allah'ın Elçisi ise, onu en önce kabul ve tasdik edenler daha çok övgüyü hak edeceklerdir; eğer sıradan bir hükümdar ise, ona biat edip boyun eğmen senin değerini düşürmez, çünkü sen ne isen öyle kalırsın."

'Adî, bu öneriyi kabul edip Medine'ye geldi ve Resulullah (as)'ı mescitte tanıyarak ona selâm verdi. Muhammed (as) kendisine yakınlık ve ilgi gösterip, onu evine götürmek üzere mescitten ayrıldı. Yolda yaşlı bir hanım Resulullah (as)'ın yanına gelip onunla uzun uzun konuştu. 'Adî, bir hükümdarın böyle bir şeye asla izin vermeyeceğini anlamıştı. Eve girdiklerinde, Resulullah (as), sahip olduğu tek minderi 'Adî'ye uzatıp, oturması için ısrar etti, kendisi de toprak zemine oturdu. 'Adî giderek

daha çok etkilendi. Daha sonra Resulullah (as) kendisine, kabilesinin giriştiği baskınlarda ele geçirilen ganimetin dörtte birini alıp almadığını, ve onun dinine göre bunun yasak olup olmadığını sordu. ‘Adî hatasını itiraf etti. Ardından, Muhammed (as) ona İslâm’ın inceliklerini açıklayarak, şöyle ekledi:[1120]

“Senin bu dini kabul etmene engel olan nedir? Eğer Müslümanların fakir olduklarını düşünüyorsan, şunu bil ki kısa bir süre sonra onların arasında sadaka kabul edecek kimse kalmayacaktır; yok eğer onların zayıf olduklarını düşünüyorsan, yakın bir gelecekte bir kadının Irak’taki Kadisiye’den Mekke’ye kadar, Hac yapmak amacıyla ve Allah’tan başka hiç kimseden korkmaksızın tek başına seyahat edebileceğini göreceksin; eğer hükümdarlığın Müslümanlardan başka uluslarda bulunduğunu söylüyorsan, yakında Bâbil’deki beyaz sarayların kapılarının onlar için açılacağını göreceksin.”

‘Adî sonunda Müslüman oldu ve gerçekten, inanmakta güçlük çektiği, Tayların yağmaladıkları ülkelerden geçen yolların güven içinde olduğunu ve İslâm Ordularının Sasanî İmparatorluğunu fethedişini görecek kadar uzun yaşadı. Bu arada şunu da hatırlatalım ki, Benû Ma’n ve Tay kabileleri İslâm’ı kabul ettikleri sırada, Resulullah (as), fermanın da işaret ettiği gibi, kendilerinden dinin emirlerini uygulamanın yanı sıra, “Müslüman oldukları sırada ellerinde bulunan toprakların sahipliğini vererek”, yolların güvenliğini sağlamalarını da istemiştir.[1121]

864. Bu kabilenin çeşitli kolları lehine Resulullah (as) tarafından verilmiş on kadar fermanın var olduğu biliniyor.[1122] Bunlardan metin itibariyle birbirinin benzeri olan beş tanesi elimizdedir. Muhammed (as), bir yandan söz konusu kabileye himaye ve destek sağlarken, İslâm’ı kabul ettikleri sırada ellerinde bulunan mal varlıkları üzerindeki haklarını da

geri vermekte, öte yandan, bunlara İslâm'ın gereği olan ibadetleri uygulayıp, vergilerini ödemelerini ve ana-babaları da olsa bütün putperestlerle ilişkilerini kesmelerini emretmektedir. Benû Ecâ'ya verilen fermanda, ister göçebe isterse yerleşik olsun, tüm kabileler arasında söz konusu haklar bakımından bir eşitlik olduğu dile getirilmektedir. Bu fermanlardan üçünde, "sabah erkenden otlatmaya çıkarılan koyun sürülerinin geceyi kendi bölgelerinin dışında geçirebilecekleri" ne işaret edilmektedir. Belki de bu hüküm, Tayların sürülerini kendilerine ait bölgenin dışında otlatmamaları gerektiği anlamını taşımaktadır. Bu yazıyla Resulullah (as), otlatma bölgesini, sabah erkenden çıkan bir sürünün akşam olduğunda ağıla döneceği kadar bir mesafe ile sınırlamakta, daha fazlasına izin vermemekteydi. Bu da bizi, onların komşusu olan Benû Esedlerden söz etmeye sevk etmektedir.

Benû Esed Kabilesi

865. Tayların komşusu olan Benu Esedler de büyük bir kabileyi oluşturuyorlardı. Görüldüğü kadarıyla, kültürel düzeyleri oldukça yüksektir. Zira Arabistan'ın göçebe kabileleri içinden ilk demirci ustasını bunlar çıkarmışlardır: el-Hâlik ibn Esed, daha sonra Benû'l-Kayn (demirci oğulları)[1123] adını alacak olan kabilenin atasıdır.

866. Resulullah (as) tarafından bu kabileye verilen ferman çok dikkat çekicidir. Şöyle ki:

"İlave ediyorum ki: Tayların ne sularına ne de topraklarına kesinlikle yaklaşmayınız, zira onların suları sizin için kesinlikle meşru değildir ve davet edilenler dışında onların topraklarına girilmesine izin yoktur. Aksi halde, Resulullah Muhammed (as)'e itaatsiz davranan kimse üzerinden emniyet ve himaye (emân) hakkı kaldırılacaktır..."[1124]

867. Ardı arkası kesilmeyen bu sınır ihlalleri nihayet güçlü bir el sayesinde önlendiği zaman, baskın ve yağmalama olaylarındaki bu kısır döngünün kesilmesi ve uzun zamandır hasret kalınan barış ve iyi komşuluk ilişkilerinin bölgeye yeniden dönmesi çok tabii idi.[1125] Zaten sadece İslâm geçmişi unutturup yeni bir hayatı başlatabilirdi.

Kudâ'a Kabilesi

868. Büyük bir kabile olan Kudâ'alılar, Resulullah (as)'ın hayatında önemli bir rol oynamışlardır. Aynı kabilenin Cuheyne, 'Uzra, Balî ve Kelb gibi kolları bile, bağımsız kabileler oluşturacak kadar güç ve kudret sahibi idiler. Anlatılanlara göre, Kudâ'alılar Güney Arabistan kökenli olup, meşhur Mârib su bendinin yıkılması üzerine ülkelerini terk etmişler ve Medine'nin kuzeyinde, Filistin'e kadar uzanan topraklar üzerinde yaşamaya başlamışlardır. Bu arada, Resulullah (as)'ın büyük dedelerinden Kusay'ın annesinin de bir Kudâ'alı olduğunu hatırlatalım. Dul kalınca, kendi kabilesinden biriyle tekrar evlendi. Mekke doğumlu olan oğlu Kusay, gençlik yıllarını bu kabile içinde geçirmiş, üvey kardeşi ve onun kabilesiyle sıkı dostluk ilişkileri kurmuştu. Kusay, bu sayede Mekke'de iktidarı ele geçirirken, Kudâ'alılardan destek aldı.[1126] Bunlarla ilgili şöyle tuhaf bir fıkra anlatılır: el-Gavs ibn Mur, İslâm'dan önceki dönemlerde Hac işlerini düzenleme görevini yerine getirirken, Arafat'taki topluluğa şöyle bir hutbe vermeyi adet haline getirmişti:

"Ey Allah! Ben (önceden konulmuş) kural ve kaidelerin uygulanmasına nezaret ediyorum. Eğer bir kusur ve günah işleniyorsa, bunun vebali Kudâ'alılar üzerine olsun."[1127]

Kudâ'alılar kutsal aylara (*Eşhuru'l-Hurum*) riayet etmezler ve gelen Hacı adaylarına baskın verip mallarını yağmalarlardı.. Yedi kuşak sonra, Kusay Mekke'de iktidarı ele geçirdiği zaman, bu durum hiç kuşkusuz

tamamen değişmiştir: Zira onun gelişinden itibaren, bu kabilenin içinden *Hums* (gayretli ve yardımsever) adı verilen ve dini kurallara sıkı sıkıya bağlı bir takım kimselerin çıktığı görülür.[1128] Diğerleri de, Ka'be'yi aşağılayıp ona saygısızlık etmek şöyle dursun, onun getirdiği kurallara katıldılar. Bilindiği gibi, hicretten 3 yıl önce, Muhammed (as), Minâ'ya gelen kabilelere kendisini takdim edip onlardan eman hakkı istediğinde, büyük atası Kusay'ın soyundan gelen Kudâ'alı 'Uzre'ye de müracaat etmişti.[1129]

869. İlk dönemlerde Kudâ'alılar İslâm'ı kabul etmemiş olmalarına rağmen, İslâm'la ilişkileri her zaman için iyi ve hatta dostça olmuştur. Bunların bir kolu olan Cuheyne'lerden daha önce söz etmiştik. Dûmetu'l-Cendel seferi sırasında (H. 5) İslâm Ordusu'na Mezkûr adında bir 'Uzreli rehberlik etmişti.[1130] Olayın tam olarak hangi tarihte geçtiğini belirlemeksizin şunu nakledelim ki, Umm Kebşe adında 'Uzreli bir kadın sahabe, yaralılarla vs. ilgilenmek üzere, bu seferlerden birine hemşire olarak katılabilmek için Resulullah (as)'tan izin istemişti (İbn Hacer'den naklen (Metâlib, No: 1970), İbn Ebî Şeybe, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'den rivayet edilmiştir). Mu'te Savaşında (H. 8) İslâm ordusunun sağ kanadına komuta eden Kutbe ibn Katâde de bir 'Uzreli idi.[1131] Bunun hemen akabinde Amr ibnu'l-As diplomatik görüşmelerde bulunmak üzere aynı bölgeye gönderildiğinde de, Resulullah (as) kendisine 'Uzrelilerin yardımını kabul etmesini emir ve tenbih etmişti.[1132] Bir yıl sonra (H. 9) girişilen Tebûk Seferi'nde, Müslüman ordugâhında 'Uzreli Müslümanlara rastlarız; bunlardan biri, Resulullah (as)'a bir at hediye etmişti.[1133] Yine H. 11 yılında, komutan Usâme, Hureys adlı bir 'Uzreliyi rehber olarak kullanmıştır.[1134]

870. Öte yandan, H. 9 yılında Uzreli bir temsilci heyetinin Medine'ye gelmiş olması bizi şaşırtmamaktadır. Bu heyetin başkanı Zemil ibn 'Amr, Resulullah (as)'ı öven bir şiir kaleme almış, Resulullah (as) da buna karşılık, taşıyacağı yetki ve sorumlulukların bir göstergesi olarak bir sancak, ayrıca bütün kabile mensupları üzerinde onun idareci olarak tayin edildiğini ve İslâm'ı tebliğ etmekle görevlendirildiğini gösteren bir ferman vermiştir.[1135] Ancak İbn Sa'd'in verdiği bilgilere bakacak olursak,[1136] bu kabile ile Muhammed (as) arasında daha H. 6 yılından önce bir takım yazışmalar cereyan etmiştir. İbn Sa'd şöyle nakleder:

"Resulullah (as) Uzrelilere hitaben bir mektup yazdırıp, bunu Uzre'li biriyle gönderdi. Yolda Sa'd-Huzeym kabilesinden Verd ibn Mirdâs konvoya saldırıp, ele geçirdiği mektubu yırttı. Ancak daha sonra aynı Verd İslâm'ı kabul etti ve Zeyd'in Vâdi'l-Kurâ ya da el-Karade üzerine yaptığı sefer sırasında şehit düştü."

(Zeyd'in Karadeye karşı çıktığı sefer H. 3 yılı ortalarına rastlar ki, bu çok erken bir dönemdir. Vâdi'l-Kurâ'ya yapılan sefer ise H. 6 yılında yapılmıştır ve İbn Hişâm da eserinde bundan söz eder;[1137] ancak ona göre bu seferde şehit düşen büyük sahabenin adı Verd ibn 'Amr ibn Medâş'tır.) Söz konusu mektubun içeriği hakkında bir bilgi mevcut değildir.

871. H. 9 yılı Rebi'ul-evvel ayında, aynı kabilenin Belî adlı kolu Medine'ye bir temsilci heyeti göndererek İslâm'ı kabul etti ve gayet memnun bir şekilde geri döndü.[1138] Elimizde bu konuyla[1139] ilgili çok değerli bir belge olup, aşağıda sunulmuştur:

"(Belîlerin soyundan gelen) Benû Cu'aylller hakkındadır:

Bunlar Kureyş'in, özellikle 'Abd Menâf oğullarına mensup kolunu teşkil ederler. Burada söz konusu olan haklar ve aynı zamanda yükümlülükler

onlar için de geçerlidir. Ayrıca onlar (askerlik hizmeti için) çağrılmayacak ve öşür vergisinden de muaf tutulacaklardır. İslâm'ı kabul ettikleri sırada sahip oldukları mal ve mülk onlara aittir. Aynı şekilde, Nasr, Sa'd ibn Bekr, Sumâle ve Huzeyl kabilelerinden toplanan zekât vergileri ve sadakalar bu kabileye tahsis edilecektir." (Bu yazıda şahit olarak, diğerlerinin yanı sıra Ebû Sufyân'ın da adı geçmektedir.)

872. Belîler, Kuzey Arabistan'ın uç kesiminde, Akabe körfezi yakınlarında oturuyorlardı. Acaba bunlara bağlı olan Benû Cu'ayl kolu Mekke bölgesine mi gelip yerleşmişti, yoksa burada Resulullah (as)'ın ailesiyle bütünleşmelerini sağlayan ve sonuç itibarıyla onların Bizans sınırında oturmalarına engel olmayan basit bir askerî ittifak anlaşması mı söz konusuydu? Birinci varsayıma göre burada az sayıda bir insan topluluğu söz konusudur; yoksa, aralarında en azından Huzeyllerin oldukça önemli bir yer tuttuğu bu dört kabileden toplanan devlet gelirlerinin bunların lehine tahsis edilmesinin bir anlamı olmazdı. Ama eğer bunlar Bizans sınırı yakınlarında oturuyor idiyseler, uzak bir bölgeden değil de, Mekke'nin hemen yanı başında oturan Huzeyller gibi oturdukları bölgeye komşu topraklardan gelen Devlet gelirlerinin kendilerine tahsis edilmesi gerekirdi. Her ne olursa olsun, Tebûk Seferi sırasında Belîlerin yaptığı yardımın çok özel bir yeri olmuştur.[1140] Zira onlar, Mu'te savaşı sırasındaki düşmanlıklarını tamamen unutmuşlardı.[1141]

873. Sa'd-Huzeym kabilesinden bir heyet, H. 9 yılında Medine'ye gelmiş, burada birkaç gün kalıp İslâm'ı kabul ettikten sonra memleketlerine dönmüşlerdir. Bu arada Resulullah (as), onları yönetmek üzere kendi içlerinden bir başkan seçip, çok sayıda hediyeye boğarak onları uğurlamıştır. Heyet bu şekilde geri döndüğünde, bütün kabile üyeleri İslâm'ı kabul etmişlerdir.[1142]

874. Bu arada, Benû' Uzre'li âşıkların Arapçada darbı mesel haline geldiğine de işaret edelim. İslâm'dan önce, Benû Vebereler dışında, Sa'd-Huzeymler ve Kudâ'aya mensup diğer bütün Arap kabileleri es-Sa'îde ve Menât adlı putlara tapıyorlardı. Menât adlı putun Kızıldeniz yakınlarında bir de tapınağı vardı. Ezdler de bu iki puta tapıyorlardı. Benû Vebereler ise, Dûmetu'l-Cendel'de dikili olan Vad adlı puta taparlardı. Bu putların babadan oğula geçen hizmetkarlarının adları ve bunlara tapınmaya gelenlerin okudukları dua formülleri kayıtlarda geçmektedir.[1143]

Kelbler ve Dûmetu'l-Cendel Şehri

875. Kelbler de Kudâ'alıların bir kolunu teşkil etmekteydi. Bunların yönetim merkezi olan ve günümüzde Cevf adıyla bilinen Dûmetu'l-Cendel, Arabistan'ın kuzey ucunda ve vaktiyle çok önem taşıyan bir yerdi. Kuzeyden ve güneyden gelen kervanların kesiştiği noktada bulunması dolayısıyla, Aram ve Babil'den gelen yollarla Mısır ve Hindistan'dan gelen yollar, bu noktada kesişirlerdi. Hatta Mekkelilerin bile, Suriye'ye ya da Irak' gitmek üzere yollarını ayırmadan önce, buraya kadar çıkmaları gerekiyordu.[1144] Öyleyse, burada Mârid[1145] adlı meşhur bir kalenin, ve Kur'an'da sıkça geçen Ved adlı putun tapınağının bulunmasına şaşırmayalım. Halk arasında anlatılan rivayetlere göre, Nuh (as) zamanındaki putperestlerin tapındığı putlar, Tufan sırasındaki dalgalarla Cidde'ye kadar sürüklenmişler ve Has'amlı 'Amr ibn Rebî'a tarafından, bir Cin'in yol göstermesiyle bulundukları yer keşfedilmişti. Daha sonra bu putlar Arabistan'ın değişik kabileleri arasında dağıtılmıştır. İşte bu sırada Kelb kabilesinden 'Avf (b. Kinâne b. 'Avf b. 'Uzre b. Zeydellât b. Rufeyde b. Kelb), Ved denilen putu ele geçirmiş ve onu Dûmetu'l-Cendel'e dikmiştir. Buradaki bütün Kudâ'alılar onun

kutsallığını kabul etmişlerdir.[1146] Yine bu nedenle, her yıl Dûmetu'l-Cendel'de böyle önemli bir fuarın kurulması ve bölgenin sahipliği konusundaki tartışmaların sürekli uzayıp gitmesi bizi şaşırtmamaktadır. Aşağıda, bu bölgede kurulan fuarlar ve ekonomik hayatla ilgili önemli bir değerlendirme bulacaksınız:

"İslâm öncesi Arabistan'ındaki ünlü fuarlar ve buralarda uygulanmakta olan alış-veriş tarzı şöyleydi: Bunlardan Suriye ve Hicâz bölgeleri arasında bulunan Dûmetu'l-Cendel fuarı, Rebi'ul-evvel ayının ilk gününden, ayın sonuna kadar açık kalır ve ertesi yıl aynı mevsimde tekrar kurulmak üzere dağılırdı. Kelb ve (Tay'ın bir kolu olan) Cedîle kabileleri bu fuara yakın bölgelerde otururlardı. Siyasal iktidar, 'İbâdî-Sekûnî'lerin Ukeydir ve Kelblilerin Kunâfe kolları arasında nöbetleşe el değiştirirdi. Bu fuara, iktidar sırası İbâdiler'e geldiğinde Ukeydir, Gassanlılar (Kelbliler ?) geldiğinde ise Kunâfe başkan olurdu. İktidarı ele geçirme yöntemi şöyleydi: Her iki hükümdar birbirlerine bilmeceler (:muammâ) sorarlardı; her iki hükümdardan hangisi daha çok bilmece çözerse iktidarı ele geçirmiş olur, ve yenilen taraf, istediği gibi yönetebilmesi için fuarı rakibine bırakırdı. Gerçekten de, bu hükümdar kendi istediği şeylerin tamamı satılıncaya kadar, kimse onun yetki ve izni olmaksızın burada hiçbir şey satamazdı. Ayrıca bu kişi, fuarda satılanlar üzerinden öşür vergisi alırdı. Kelb kabilesine gelince: Bunlar buraya (fuhuş için) çok sayıda köle kadın getirirlerdi. Bunlar, yün çadırlar altında kendilerini (müşterilerine) sunarlardı. Bu kabile, genç kızlarını fuhuş yapmaya zorlardı ve fuara katılan en kalabalık Arap kabilesi idi. Arapların bir mal alırken başvurdukları yöntem ise, çakıl taşı atmaktı. Bazen birçok kişi aynı malı satın almak üzere toplaşıp, sahibiyle pazarlık ederlerdi. Fiyatı kabul eden, elindeki taşı ortaya

atardı. Bazen de birçok kişi aynı malı ortaklaşa almak üzere anlaşırlar (ve ellerindeki taşı aynı anda atarlardı). Bu durumda malı aralarında bölüştürmek gerekirdi. Diğer bazı durumlarda ise, alıcılar kendi aralarında anlaşarak, kendi ortak rızalarıyla, birlikte taş atmaktan vazgeçerlerdi. Bu yönteme, sayıca fazla oldukları ve mal sahibine karşı aralarında anlaşarak fiyatta indirim yapmasını istedikleri zaman başvururlardı. Yemen ya da Hicâz'dan yola çıkan her tüccar, Mudâr topraklarında yolculuk yaptıkları sürece yanlarına Kureyşlilerden muhafız alırlardı. Zira hiçbir Mudarlı bir başka Mudarlının mallarına baskın yapıp yağma etmez ve Mudarlıların hiçbir müttefiki de bu şekilde bir baskına yeltenmezdi. Aralarında böyle bir uzlaşma vardı. Bu durumda, Kelbliler de Temîmlilerle olan anlaşmaları nedeniyle bu kervanları yağmalayamazdı; Tayy'lar da Benû Esedlerle olan anlaşmaları nedeniyle böyle bir işe kalkışamazlardı. Mudarlılar şöyle söylemeyi adet haline getirmişlerdi: "Kureyşliler, bizim (atamız) İsmâil'e olan namus borcumuzu ödediler." Bu kervanlar İran yönüne gidecek olurlarsa, bu takdirde Benû Kays ibn Salebelerin bir kolu olan Benû 'Amr ibn Mirsâdlardan koruma alırlardı. Bu, Rebî'aların bütün kolları için yeterli idi. (Bu fuardan) Sonra buradan kalkıp, Hacer'de kurulan el-Müşekker'e gelinirdi. Buradaki fuar, Cumâde'l-Âhire ayının ilk gününden, ayın son gününe kadar devam ederdi. İranlılar buraya deniz üzerinden mallarıyla birlikte geçerek gelirlerdi. Sonra, ertesi yıl aynı dönemde yeniden bir araya gelmek üzere dağılırlardı. 'Abd el-Kays ve Temîm kabileleri bu bölgenin yakınlarında otururlardı. Bunların hükümdarları, Münzir ibn Sâvâ ailesinden Benû 'Abdallah ibn Zeyd'in bir kolu durumundaki Temîmlilerdi. İran hükümdarları, Hîre'ye Benû Nasr hanedanını, 'Umân'a da Benû Müstekbir hanedanını nasıl tayin

ettilerse, onları da bu bölgeye öyle tayin etmişlerdi. (el-Müşekker'deki bu hükümdarlar) burada şenlikler düzenlerler ve Dûmetu'l-Cendel'in hükümdarları gibi hareket ederlerdi: (yani) burada öşür toplarlardı. Kim olursa olsun, buraya gelmek isteyen tüccarlar, yanlarına Kureyşlilerden koruma alırlardı, zira buraya ancak Mudar topraklarından geçerek ulaşılabiliyordu..."[1147]

876. Dûmetu'l-Cendel'deki hükümdarlık seçiminin, yukarıda belirtildiği gibi, bilmece sorma yöntemiyle, barışçı ve masum bir şekilde yapılması, savaşlardan ve şiddetten söz etmenin alışkanlık haline geldiği Araplar arasında pek görülmemiş bir şeydi.

877. Biraz da bu bölgedeki nüfus yapılanmasını incelemekle vakit geçirelim. Yukarıda aynen iktibas ettiğimiz metinde, İbn Kelbî bize Kelb, Cedîle ve İbâdî-Sekûnî kabilelerinden söz etmektedir. Hepsi de Yemen kökenli olan bu kabileler, Arabistan'ın en uçtaki güney bölgelerinden gelmektedirler. Onların buraya oldukça eski bir dönemde gelmiş olmaları gerekir. Zira o sırada bölgenin egemenliğini ellerine geçirmişlerdi ve artık ortalıkta Kuzey-Arabistan kökenli kabileler kalmamıştı. Kelb'e gelince: Bu kelime, anlam olarak "köpek" demektir. Ancak buradan, bu kabilenin putlara taptıkları ya da bir köpeğin soyundan geldikleri sonucunu çıkarmamak gerekir. Arapçadaki özel isimlerin çoğu üç grupta toplanır: Bitki isimleri, taş isimleri, hayvan isimleri. Bütün bu isimler, ahlâkî ve ruhsal bir anlam yüklenmişlerdir: Cömert, cesur, muzaffer gibi. Köpeğin iki vasfı vardır: Sahibine bağlılık ve sadakat, yabancılara karşı dikkatli ve uyanık olma. Kelblerin büyük babasının adı Tağlib (yani, galebe çalıp üstün gelen) idi. Sürekli savaşların olduğu bir ülkede, köpeğin, aslanın, kaplanın, kayanın vs. üstün nitelikleri, doğal olarak, yeni doğmuş bir bebeğin babasını en çok

cezbeden sıfatlar olmuştur. ‘İbâdlara (=tapıcılar) gelince: Bunlar, elde mevcut bazı bilgilere göre, şatafat ve gösterişin, savaş dönemlerinin en değerli ve gözde hayvanı olan “at”a taparlardı. Aynı durum, sıcaklığından dolayı güneşe tapan soğuk ülke insanları için de geçerlidir.

878. Kelb, ‘İbâd ve Tayy kabilelerinin vaktiyle Hıristiyanlık faaliyetlerine hedef oldukları gözlenmekle birlikte, buradan, bütün kabile kollarının, İslâm henüz ortaya çıkmadan önce, yüzeysel de olsa Hıristiyanlığı kabul ettikleri sonucunu çıkarmamak gerekir. Tayy’lardaki Fils ve Dûmetu’l-Cendel’deki Ved tapınakları bunun aksini göstermektedir. Ayrıca, ilâhî tebliğ görevine başlamasının 10. yılında (hicretten 3 yıl önce), Resulullah (as), Kelblerin bir kolu olan Benû Abdullah’a hitaben yaptığı bir konuşmada, onlara aynen şöyle söylemişti:

“Ne kadar güzel bir adınız var: Abdullah, yani “Allah’a kulluk eden! Sizler tek bir Allah’a inanmaya ve vahdâniyet dinine girmeye en çok lâyık olanlarsınız!”

Ancak onlar, nâzik bir biçimde, dinlerini değiştirmek istemediklerini belirttiler.[1148] Medinelilere göre, Kelblilerin yaşadığı bölgeler oldukça uzaktı: Mekke’den yaya 27 gün, Medine’den 15 gün. Bu nedenle, İslâm Devleti ile Dûmetu’l-Cendel’deki bu kabile arasında doğrudan ilişkilerin kurulması için uzun bir sürenin geçmiş olması bizi şaşırtmamalıdır. Mes’ûdî’nin verdiği bilgiye göre,[1149] Resulullah (as), H. 5 yılında, Dûmetu’l-Cendel hükümdarı Ukeydir’i cezalandırmak üzere Medine’den çıktı. Çünkü bu hükümdar “İmparator Herakliyus’a (bir başka rivayete göre İran hükümdarı Kisrâ’ya)[1150] sadakat gösteriyor ve Medine’ye giden kervanlara baskın düzenliyordu. Bu olayın Hendek Savaşına neden olan büyük komplo ile nasıl aynı zamana denk geldiğini daha önce açıklamıştık. Çözümlenmesi gereken tek bir sorun kalıyor ki,

o da, Hayberli başkanların Dûmetu’l-Cendel hükümdarıyla ittifak yapabilmek için ne gibi çarelere başvurduklarının bilinmesidir. Ancak ortada gerçek olan bir şey vardır: Nabatlılar, o sırada nüfusu hızla çoğalan Medine ahalisi için hububat ithalatı yapıyorlardı.[1151] İşte muhtemelen bu Nabatlılar, Mezopotamya ve Suriye’den getirdikleri malları nakletmek amacıyla Dûmetu’l-Cendel’den geçerken, bu ittifakı sağlamışlardır. Her halde Resulullah (as)’ın bu sefer için Rebi’ul-evvel ayını seçmesi anlamlıdır: Şehrin fuarı bu ayda kurulurdu ve Resulullah (as), o sırada Ukeydir ve taraftarlarını fuarda bulacağından emindi. Mezkûr el-Uzrî’nin rehberliğinde çıkılan bu seferde, Resulullah (as)’ın arkasında bin kişilik bir ordu vardı. İbn Sa’d’ın da bize belirttiği gibi, o dönemde Dûmetu’l-Cendel’de hiç kimsenin olmaması düşünülemezdi. Bu konuda, daha kesin bir ifade kullanan İbn Hişâm’a kulak vermek yerinde olacaktır: Resulullah (as) yarı yolda iken dönmüş ve bu sırada da Gatafânlıların arazisinden geçmiştir. İbn Sa’d’in verdiği bilgiye inanmak gerekirse,[1152] aynı sefer sırasında Gatafânlıların başkanı ‘Uyeyne ibn Hısn, Resulullah (as) ile bir ittifak anlaşması yapmış ve sürülerini İslâm toprakları içindeki Taglameyn’de otlatma izni almıştı. ‘Uyeyne, bundan az önce, verilecek bazı ayrıcalıklar karşılığında, Medine’nin istilasına katılmak üzere Hayberli Yahudilerin teklifini de kabul etmişti. Acaba çıkar dağıtımında zarara uğramış bir Gatafânlı mı Resulullah (as)’ı istila planlarından haberdar etmişti? Bu oldukça güçlü bir ihtimal gibi gözüküyor. İşte Resulullah (as) da bunun üzerine, başlangıçtaki hedefi olan Dûmetu’l-Cendel’e gitmekten vaz geçip, acele ile Medine’ye dönmüştür. Müttefik düşman kuvvetleri Medine’yi kuşatmaya gelinceye kadar da, Benû Mustalikleri dağıtmak üzere çıkışı dışında, artık hiçbir yere kımıldamamıştır.

879. Medine önünde kazılan hendek önünde bozguna uğrayan düşmanın hücum gücü böylece kırıldıktan ve belki de Dûmetu'l-Cendel'deki koşullar hakkında daha net bilgiler topladıktan sonra, Resulullah (as), sahabeleri arasından bölgeyi en iyi bilmesi gereken, en büyük tüccarlardan biri durumundaki 'Abdurrahman ibn 'Avf'ı, Dûmetu'l-Cendel'e gidecek olan 700 kişilik orduya komuta etmek üzere görevlendirdi.[1153] Kendisine verilen talimatlar arasında, bir Hıristiyan olan Kelbli el-Esbağ'ın yanına varıp onu İslâm Devleti ile ittifaka davet etmek, ayrıca kabul ettiği takdirde kızını nikâhlamak da vardı. Gerçekten de Esbağ İslâm'ı kabul etti ve kızı Tumâdir de 'Abdurrahman ibn 'Avf'ın çocuklarının annesi oldu. Kelbliler, Ukeydir'in rakipleriydi. İttifakın önemi işte buradan ileri geliyordu. Gatafânlılar gibi düşman kabilelerle İslâm topraklarının ayrıldığı bölgede böyle bir Müslüman savunma hattının kurulması dışında hiçbir şey, kuvvetler dengesini en azından hemen ilk birkaç ay içinde İslâm lehine bozacak kadar önemli bir rol oynamamıştır

880. Gerçekten, İbn Hanbel[1154] bu konuda şu bilgiyi nakleder:

"Resulullah (as)'ın kişisel hizmetlerine bakan Enes bize, Resulullah (as)'ın, Ukeydir'e, kendilerini İslâm'a davet etmek üzere bir mektup yazdırıp gönderdiğini söyledi."

Ancak İbn Hanbel mektubun içerik ve tarihi hakkında kesin bir bilgi vermediği gibi, diğer kaynaklar da bundan söz etmezler. Resulullah (as) tarafından yabancı hükümdarlara mektuplar H. 7 yılı başlarında gönderilmişti. Görüldüğü kadarıyla davet mektuplarından hiçbir sonuç alınamamıştı. Ancak aradan henüz iki yıl geçmesine rağmen hem Mekke'nin fethedilmiş olması İslâm devletinin ihmal edilmemesi konusunda herkesi ikna etmeye yetmiş, hem de Hayber'in İslâm

topraklarına bağlanması ile ülke sınırları Dûmetu’l-Cendel’e kadar genişlemiştir. H. 9 yılı içerisinde, Hârise ibn Katan ve Hamel ibn Sa’dâne başkanlığında bir Kelb heyeti Mekke’ye gelerek İslâm dinine geçmişlerdi. Resulullah Muhammed (as), askerî komutanlık simgesi olarak Hamel’e bir sancak, diğer başkan Hârise’ye de, muhteva olarak bazı problemler taşıyan bir ferman vermiştir:

“Resulullah Muhammed’den, Hârise ibn Katan’ın velayeti altında Kelb kabilesine bağlı kolların oturduğu Dûmetu’l-Cendel ve civarı sakinlerine fermandır:

Yer altı kaynaklarıyla sulanan bütün araziler bize, yerleşim birimlerindeki hurmalıklar ise size ait olacaktır. Akarsularla sulanan araziler öşür (1/10) vergisine, kuyu ve sarnıç suları ise yarım öşüre (1/20) tabi olacaklardır. Otlak hayvanlarınızdan hiçbir vergi alınmayacaktır. Vergi hesaplanmasında ortaya çıkan küsuratlar da dikkate alınmayacaktır. Namazlarınızı vaktinde kılacak ve zekât vergilerinizi gereği gibi ödeyeceksiniz. Otlaklar size hiçbir zaman yasak edilmeyecek, evlerinizdeki araç-gereçler de öşür vergisine tabi olmayacaktır. Bunlarla ilgili her hususta size garanti ve güvence verilmiştir. Bunun karşılığında, bize karşı hep iyi muamelede bulunacak ve verilen görevleri en güzel şekilde yerine getireceksiniz. Bütün bu koşullar, Allah ve Resulünün zimmet ve teminatı altındadır. Allah ve burada hazır bulunan Müslümanlar bu (yazıya) şahittirler.”[1155]

881. Aralarında savaş çıkmadığı ve Kelbli temsilci heyeti kendi isteğiyle Medine’ye geldiği halde kaynakta kesin ifadelerin yer alması, bizi zor durumda bırakmaktadır. Bu tür durumlarda topraklara el konulmasının mantıklı bir açıklaması olamaz. Üstelik, aşağıda göreceğimiz gibi, kendisi yenilip esir düştüğünde Ukeydir ile yapılan anlaşmada da aynı

ifadeler kullanılmıştır. Bu arada, aynı kaynak, yani İbn Sa’d, özet olarak da olsa, Kelbler arasındaki Benû Cinâblar lehine verilen ve tam metnini başka kaynaklarda[1156] da bulabileceğimiz bir ferman metnini vermektedir. Resulullah (as) bu ikinci yazıyı Katan ibn Hârise’ye (önceki belgenin verildiği kişinin oğlu, ya da baba ve oğulun isim karışıklığından dolayı aynı kişi) vermiştir. Resulullah (as), bu ikinci fermanla, bunların topraklarına el koymak bir yana, sürülerin vergilendirilmesi sırasında, gıda maddesi taşıyan develerin hesaba katılmayacağını da açıkça belirtmiştir. Hiç kuşku yok ki burada H. 9 yılının başları söz konusudur.

882. Bu olaydan birkaç ay sonra, Resulullah (as) Tebûk’e geldiği zaman, buradan, Hâlid komutasında bir birlik gönderdi ve o da Ukeydir’i kolayca yakalamayı başardı. İbn Sa’d’in belirttiğine göre, bir Hıristiyan olan Ukeydir, İslâm’a girmeye yanaşmamış, ancak cizyesini ödemeyi ve hayatını kurtarmak için kendi kalesini teslim etmeyi kabul etmiştir. Bununla birlikte, aynı yazar, kendisinin putperestlikten vazgeçip Müslüman olduğundan söz eden bir anlaşma metnine de yer vermektedir. - (Belazurî’nin ifadesine göre, Ukeydir herkesin gözü önünde İslâm’ı kabul ettiğini söylemesine rağmen, İslâm Ordusu bölgeden uzaklaşır uzaklaşmaz, bu kararından vazgeçip, eski dinine dönmüştür; Resulullah (as)’ın vefatından sonra Hâlid ibn Velîd, bu bölgeye düzenlediği büyük sefer sırasında Ukeydir’i tekrar ele geçirmiş ve onu ölümle cezalandırmıştır)- İbn Sa’d’in ek olarak verdiği bilgiye göre, Hâlid, geceleyin avlanmaya çıktığı sırada Ukeydir’i esir alınca, kendisine İslâm Ordusu’nun girmesi için kale kapılarını açmasını önermiş ve sefer dönüşünde hayatını bağışlayacağını, onu Tebûk’de bulunan Resulullah (as)’ın huzuruna götüreceğini ve onun istediği

doğrultuda bir karar vereceğini söylemiştir. Resulullah (as) Ukeydir'i ancak Medine'de kabul edebilmiş ve ona aşağıdaki fermanı vermiştir.[1157] Yine aynı yazar, Resulullah (as)'ın söz konusu belge üzerine, mühür yerine parmak bastığını ekler.[1158] Fermanın metni şöyledir:

""Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Allah'ın Elçisi Muhammed'den Ukeydir'e:

Onun (Ukeydir'in), Dûmetu'l-Cendel ve çevresindeki putlara ve Allah'ın hasımlarına tapınma dininden vazgeçerek, Allah'ın kılıcı Hâlid ibn Velîd huzurunda İslâm'a girdiği sırada (kaleme alınmıştır):

Su kaynakları bakımından fazla zengin olmayan ve etrafı çitle çevrilmemiş bütün topraklar ve aynı zamanda terk edildiği ya da ihmal edildiği için kıraçlaşmış bütün araziler bize ait olacaktır. Ayrıca, bütün zırhlı giysiler, silahlar, ekili topraklarda bulunan her türlü sular da bizimdir. Geviş getiren hayvanlarınızın otlatılmasına hiçbir zaman engel olunmayacaktır. Sürü hayvanları üzerinden alınan vergilerde küsuratlar göz önünde bulundurulmayacaktır. Otlaklar da size asla yasaklanmayacaktır. [Sizden sadece iyice kök salmış hurmalıklarınızdan öşür vergisi tahsil edilecektir].[1159] Namazlarınızı belirlenen vakitlerde kılacak ve zekât vergilerinizi gereği gibi ödeyeceksiniz. Bütün bunlar için Allah'ın taahhüt ve güvencesi altında olacaksınız. Bunun karşılığında, size iyi niyet ve vefa ile davranılacaktır. Allah (C.C.) ve o sırada hazır bulunan Müslümanlar (bu yazıya) şahittirler."[1160]

883. Hadis bilgini Ebû Ubeyd, bu mektup metnini bizzat Dûmetu'l-Cendel'de rastladığı yaşlı birinden sağladığı özgün metinden kopya ettiğini beyan etse de,[1161] biz bu metnin, Ebû Ubeyd'den (öl. H. 224) önceki bir dönemde, Ukeydir'in ölümünden birkaç kuşak sonra uydurulmuş olduğunu düşünüyoruz. İçerdiği metinlerin Hârise ibn

Katan’a yazılan mektupla aynı olması, her iki belgenin de kuşkuyla karşılanmasına yol açmaktadır. Bazı cümlelerin gerçek olma ihtimali vardır; ama öyle görünüyor ki, bazı tarih tutarsızlıkları ve göze batan bir takım uydurma cümleleri saymazsak, atalarının şan ve şerefi uğruna, asıl metne sonradan bir takım düzmece cümleler eklenmiştir. (bk. *Documents* adlı kitabımız, s. 97-100).

884. Bu belgeyi bir yana bırakarak, toplumsal açıdan ilgi çekici bazı ayrıntılar üzerinde duralım: Resulullah (as)’la buluştuğu sırada, Ukeydir’in üzerinde altından bir haç ve (İran İmparatorundan aldığı)[1162] ipek giysiler bulunuyordu. Müstahkem kalesi elinden gittikten sonra, Ukeydir Hire’deki akrabalarının yanına sığınmış ve orada aynı şekilde Dûmetu’l-Cendel adıyla yeni bir hisar inşa ettirmiştir.[1163]

885. ‘Ureyneler de Kelblerin bir koluydu. Çok sayıda kaynakta, H. 6 yılının 10. ayında, sekiz kişilik bir Ureyne heyetinin Medine’ye geldiği ve İslâm’a geçtiği bildirilmiştir. Bu haydutlar daha sonra Medine’nin havasının kendilerine dokunduğundan şikâyet edince, Resulullah (as) onları develerini otlatabilecekleri şehir civarında bir yere gönderdi. Ayrıca onların bu hayvanların sütüyle beslenmelerine ve tedavi amacıyla onların idrarını içmelerine izin verdi. Aradan bir süre geçip tekrar eski güçlerine kavuşunca, bir çobanı öldürdüler ve sürüsünü alıp kaçtılar. Bunlar izleri sürülerek bulunup Medine’ye getirildiler ve Samhûdî’nin ifadesine göre (2. bs., s. 879), Medine’nin Cummâvât adlı tepelik bölgesinin batısında bulunan Fayfâ el-Habâr’da hak ettikleri cezaya çarptırıldılar.[1164] Birkaç yıl sonra Resulullah (as) bu kabile ile tekrar uzlaşma çareleri aramış ve başkanları Ri’ye es-Sulemî’ye bir mektup göndermiştir. Ri’ye buna öyle kızmıştır ki, üzerinde Peygamber mektubunun yazılı olduğu deri parçasını, su kırbasının tamirinde yama

olarak kullanmıştır. Bunun üzerine bir cezalandırma seferi düzenlenmiş, kendisi kaçıp kurtulduysa da oğlu yakalanarak esir alınmıştır. Daha sonra Ri'ye, Müslüman olduğunu açıklamak üzere Medine'ye gelmiş, Resulullah (as) da oğlunu kendisine iade etmiştir.[1165]

886. Yukarıda, 'Abdurrahman ibn 'Avf'e kızını eş olarak veren el-Esbağ el-Kelbî'den bahsetmiştik. Bu zatın ölümü üzerine Resulullah (as), oğlu İmru'ul-Kays ibn el-Esbağ'ı bölgenin başkanı tayin etmiştir. Resulullah (as)'ın vefatından sonra ise, bölgede bazı karışıklıklar çıkmasına rağmen, İmru'ul-Kays'ın kabilesinin sadakat ve bağlılığı sarsılmaz bir şekilde devam edip gitmiştir.[1166]

887. Kaynaklarımızın işaret ettiğine göre, Resulullah (as), büyük bir kabile olan Kelblerle daha çok kişisel ilişkiler kurmak istemiştir. Gerçekten de, onun siyasî elçilerinden biri olan Dihyetu'l-Kelbî, kız kardeşini Resulullah (as)'a eş olarak vermiş, ancak bu hanım, henüz Medine'ye varmadan, yolda vefat etmiştir. Bunun üzerine Dihye bir başka kız kardeşini vermek istediyse de, bu kez Resulullah (as), onun gelişinden önce son nefesini vermiştir.[1167]

Cuzâmlar

888. Bu bölümü yine İslâm'la bir türlü kolayca anlaşamamış olan Cuzâmlarla bitirelim. Bedevîlere özgü tüm kötülüklere kendisini kaptırmış ve göçebe bir hayat süren bu kabilenin İslâm öncesi geçmişi oldukça karanlıktır. İşte buna bir örnek: Zeyd ibn 'Amr ibn Nevfel, daha İslâm'dan önce putperestliği reddeden nadir Mekkelilerden biriydi. Kendisi, gelişmiş dinleri incelemek amacıyla Suriye'ye birçok yolculuk yapmış, ancak ne Yahudilik ne de Hıristiyanlık ona hoş görünmemişti. Bu seyahatlerden birinden dönüşü sırasında, Cuzâmların diyarından

geçerken, onu öldürdüler.[1168] Muhammed (as) Zeyd'i gençliğinde tanımış ve İslâm'ı tebliğ sırasında da onu sık sık yad etmiştir.

889. Cuzâmların ülkesi, Arabistan'ın en kuzey bölgesinde yer almaktaydı. Bunlara ait köylerden biri olan Hismâ, Medine'ye sekiz günlük uzaklıkta bulunuyordu.[1169] Ancak bunlara Filistin'deki Ma'ân ve 'Ammân'a kadar olan yerlerde rastlamak mümkündür.

890. Bedir Savaşı'nın (H. 2) çıkmasına yol açan Mekkelilere ait büyük ticaret kervanını hatırlıyorsunuzdur. Ebû Sufyân Suriye'ye doğru yol alırken henüz Filistin'de bulunduğu sırada, Resulullah (as)'ın kendisine pusu kurduğu haberini getiren de bir Cuzâmlıydı.[1170] Cuzâmlılar Medine'ye oldukça uzakta oturdukları için, İslâm bunlarla oldukça geç dönemlerde doğrudan ilişkiye girebilmiştir.

891. Bütün kaynaklar, bu kabilenin Dubeyb kolundan Rifâ'a ibn Zeyd'in H. 6 sonlarına doğru Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul ettiği ve kendisine şu hayret verici tavsiye mektubunun verildiği konusunda görüş birliği içindedirler:

"Ben bu (mektubu), onları Allah ve Resûlün(ün yoluna) davet etmesi için, aralarına girmiş bulunan yabancılar da dahil olmak üzere bu yörenin insanlarına göndermiş bulunuyorum. Bu durumda, onların arasından kim bu çağrıya kulak verirse Allah'ın hizbine ve O'nun Elçisinin hizbine dahil olacaktır; kim yüz çevirip reddederse, kendisine iki aylık bir süre tanınacaktır."[1171]

892. Bu bölgenin yağma ve baskınlar nedeniyle ne kadar çok zarara uğratıldığını da unutmayalım. Gerçekten, daha Rifâ'a kabilesine döner dönmez, Resulullah (as)'ın Herakliyus'a gönderdiği elçisi Dihye, bu bölgede baskına uğramış ve eşyaları yağmalanmıştı. Haberi alan Rifâ'a hemen onun yardımına koştu. Daha sonra Resulullah (as), misillemede

bulunmak üzere buraya Zeyd komutasında bir birlik gönderdi. Ancak Zeyd, bu sırada İslâm'a yeni girenleri de takip etmeye kalkınca, Resulullah (as) zararı telafi etmek için Ali (ra)'yi göndermek zorunda kalmıştır.[1172]

893. Ertesi yıl (H. 8), Cuzâmlıların Mu'te'deki Bizans Ordusu saflarına katıldığını görürüz. Bir süre sonra Resulullah (as) Amr ibnu'l-As'ı bölgeye diplomatik görevli olarak gönderdiğinde, Amr, Cuzâmların topraklarından geçmek zorunda kalmış ve bunların gösterdiği tavır nedeniyle küçük Müslüman birliği savaş düzeni almıştır. Amr'ın talebi üzerine Resulullah (as) hemen kendilerine bir takviye birliği göndermiştir. Sulsul'de (Zâtu's-Selâsil) yapılan küçük bir çatışmadan sonra, Müslümanlar Medine'ye dönmüşlerdir. Bu konuda, insanın merakla okuyacağı birkaç ayrıntıya değinelim:

894. O günlerde hava çok soğuktu. Bir gece Müslümanlar ısınmak için bol miktarda odun topladılar. 'Amr (tabii ki karargâhın yerinin belli olmaması için) her türlü ateş yakılmasını yasaklamıştı. Bu askerlerinin pek hoşuna gitmedi. Bir başka gece, komutanın gusül abdesti alması gerekmişti. Ancak Kur'an'da ihtiyaç halinde izin verildiği için teyemmümle yetindi ve bu halde namaz kıldırmak üzere cemaatin başına geçti. Bu durum, asker arasındaki hoşnutsuzluğu daha da artırmıştı. 'Amr İslâm'a yeni girmiş biriydi ve o sırada Müslümanlar arasında özellikle Ebû Bekir, Ömer ve takviye birliğinin komutanı Ebû 'Ubeyde gibi seçkin sahabeler de bulunuyordu. Ebû 'Ubeyde'nin gelişi üzerine, Müslümanlar cemaate onun imamlık etmesini istediler. 'Amr, bu durumu protesto ederek şöyle dedi:

"Namazda imamlık yapmak, Ordu komutanına tanınmış bir ayrıcalıktır. Başkomutan benim! Sen ise bana yardım etmek üzere geldin!"

Bunun üzerine Ebû ‘Ubeyde imamlığı ona bırakmak zorunda kaldı. Bundan başka, ‘Amr bir gün düşman devriye birliklerinin takip edilmesini yasaklamıştı. Ordu Medine’ye döndüğünde, ‘Amr, Resulullah (as)’a, geceleyin ateş yakılmamasının ve düşmanın takip edilmemesinin, tamamen askerî kaygılarla ve düşman tarafından pusuya düşürülmemek için verilmiş emirler olduğunu açıkladı. Bunun üzerine Resulullah (as)’ın kendisini övmekten başka yapacağı bir şey kalmamıştır.[1173]

895. Aradan onüç ay geçtikten sonra (H. 9 Receb ayı), Resulullah (as) Tebûk’e büyük bir askerî sefer düzenledi. Kaynaklarda, Bizans Ordusu saflarında o dönemde bile hala bazı Cuzâmlıların bulunduğu yolunda bilgiler vardır.[1174] Makrîzî’de yer alan şu bilgi,[1175] bildiğim kadarıyla başka hiçbir kaynakta bulunmamaktadır:

896. “(Yazarın hangi kabileden olduğunu belirtmediği)’ Ubeyd ibn Yâsir ve beraberindeki (yine adı belirtilmeyen) Cuzâmlı biri, Tebûk’e gelerek Resulullah (as)’ın huzuruna çıktılar ve İslâm’a girdiler. Resulullah (as) bu sırada (Akabe körfezi üzerinde bir liman kenti olan) Maknâ’dan yeni dönmüştü. Bu yörenin insanları, her yıl meyve ve balık türünden ürettikleri şeylerin dörtte birini İslâm hükümetine ödemeyi kabul etmişlerdi.” Resulullah (as)’ın, Cuzâmlıların İslâm’a girmelerine verdiği önem, yeni Müslüman olmuş bu iki kişiye, Maknâ’da ele geçen ganimetlerin hükümete düşen payının tamamını vermesi olayında açıkça görülmektedir. Yazarın ilave ettiğine göre, adı geçen ‘Ubeyd, Resulullah (as)’a saf kan bir at hediye etmiş ve hemen orada, Murâvih denilen yerde düzenlenen at yarışında, bu at galip gelmiştir. Resulullah (as) bu atı en iyi süvarilerinden olan Mikdâd ibn ‘Amr’a bağışlamıştır (Bu

Maknâ konusuna, “Yahudilerle İlişkiler” adlı bölümde tekrar döneceğiz.)

897. Resulullah Muhammed (as)’ın Tebûk’e geldiğini öğrenen Cuzamlı başkan (Ahmar ya da ‘Umar’ın oğlu) Mâlik el-’Avfî, onun huzuruna çıkarak İslâm’ı kabul etmiş ve aşağıdaki fermanı almıştır:[1176]

“Bu, Resulullah Muhammed’den Malik ibn Ahmer ve onun yolundan giden Müslümanlar için, onlara himaye ve eman hakkı vermek üzere verilmiş bir belgedir. Onlar namazlarını kıldıkları, zekat vergilerini ödedikleri, Müslümanlarla birlikte olup müşrik ve putperestlerden uzaklaştıkları, ganimetin beşte birini, ağır borç altına girmiş olanların (garimîn) ve filan ve falanca kişilerin vermeleri gereken miktarı ödedikleri sürece, Aziz ve Celîl olan Allah’ın ve Resulullah (as)’ın emân ve himâyesini elde etmiş olacaklardır.”

898. Yakın akraba da olsa müşriklerle olan ilişkinin kesilmesi burada da karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, İslâm kan, vatan ya da dil birliği üzerine değil, sadece hayat anlayışı, ortak bir dünya görüşü ilkesine dayalı bir toplum oluşturmaya çalışıyordu. Bu, doğum (kan bağı) esasına ya da arızî-tesadüfî özelliğe dayalı olmayan, bireysel ve serbest irâdeye dayalı bir tür “milliyetçilik” anlayışıdır. “Borçluların yükümlülüğü ile ilgili husus, Kur’an’ın (Tevbe: 9/60) yanı sıra, Medine Şehir-Devleti’nin anayasasında ayrıntılı olarak sözü edilen “sosyal güvence” kurumuna işaret etmektedir. Bu anayasada her insan topluluğu ayrı bir birim olarak ele alınmakta ve üyelerinden biri, örneğin kasta dayanmayan bir cinayete karışarak tazminat ödemek zorunda kaldığında, birliğin oluşturduğu ortak hazine (fon), bu tazminatı ödeme yoluna gitmektedir. Kuşkusuz Resulullah (as), bu kabilenin kendi içinde

bir “sosyal sigorta”, bir yardımlaşma sandığı oluşturması üzerinde durmaktadır.

899. Bildiğimiz kadarıyla Resulullah Muhammed (as)’ın, Benû Cifâl kabilesi lehine ve muhtemelen H. 9 dolaylarında verdiği[1177] ve bu kabilenin İrem bölgesinde sahip oldukları mülkiyet haklarını tasdik eden bir fermanı daha vardır. Cuzâm ve Sa’d-Huzeym kabilelerine birlikte gönderilen bu fermanda vergi tarifeleri gösterilmekte ve bunların, ganimetlerden elde edilenlerin beşte biriyle birlikte, Resulullah (as)’ın görevli memurlarına bizzat teslim edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[1178] Ancak Benû Cifâllerin görevlendirildiği askerî seferle ilgili ayrıntılar hakkında bir bilgimiz yoktur.

Diğer Kabileler

900. İslâm’la olan ilişkileri konusunda haklarında kesin ve net bilgilere sahip olduğumuz daha başka kabileler de vardır. Fakat bu küçük insan topluluklarıyla ilgili konuların fazla önem taşımaması ve bu ilişkilerin tekdüze benzerliği, öyle sanıyoruz ki, bunları göz ardı etmemiz için yeterlidir.

Müşriklerle Yapılmış İttifak Anlaşmalarının Yürürlükten Kaldırılması

901. Müslümanlarla diğer Arap kabileleri arasındaki ilişkileri bundan önceki bölümde ele almıştık. Dost ve müttefik kabileler arasında, putperest oldukları halde, İslâm'la hala işbirliği içerisinde olan ve karşılıklı anlaşma hükümlerine titizlikle uyan Müdlic ve Huzâ'a gibi kabileler de vardı. Bununla birlikte, bu kabilelerin gönüllerinde İslâmî bir etkinin var olduğunu ve İslâm'a girenlerin de müşrik ve putperest akrabalarıyla barışçı bir biçimde yaşadıklarını görmekteyiz. H. 9 yılı sonlarına doğru, Resulullah (as)'a çok önemli konulara değinen bazı ayetler vahy edilmiştir. Bunlar, *Berâet* ya da *Tevbe* adını taşıyan surenin 1-29. ayetleriydi.

902. Bir önceki yıl Mekke'yi fethetmiş olan Resulullah (as), Hac mevsimi geldiğinde, Kur'an'ın bu ayetlerini Arabistan'ın dört bir yanından gelen Hacılara bildirmesi için damadı Ali'yi gönderdi. Bu ayetlerde şu temel konulara değinilmekteydi:

1. Varlık nedeni aynı zamanda kendi dünya görüşünü ön plana çıkarıp yaymak olan İslâm Devleti, İslâmi ilke ve temellere dayalı olmakla birlikte, diğer gelişmiş dinlerin mensupları lehine de önemli bir hoşgörü tanımıştır (Tevbe: 9/29). Bunlar İslâm Devleti'nin tebe'ası ve vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Bu inanç özgürlüğünü Yahudi, Sâbiî, Hıristiyan ve Mecûsîlere bizzat Resulullah (as) tanımıştır. Onun sahabeleri de, Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu hoşgörünün Berberîlere,

Budistlere ve Brehmenlere tanınmasında hiçbir güçlük çıkarmadılar.[1179] Eserleri bize kadar ulaşan Abbasî dönemi hukukçuları ise bu hükmü daha da yaygınlaştırarak, puta tapanların ve hatta ateistlerin de bu inanç özgürlüğünden yararlanabileceklerini belirtmişlerdir.[1180]

2. Müslümanlara, müşrik ya da putperest bütün gayrı müslimlerle yapmış oldukları barış veya ittifak anlaşmalarına titizlikle uymaları emredilmektedir.

3. Gayrı müslimlerle yapılan ittifak anlaşmaları ebedî olmak üzere imzalanmamışlardır. Şayet böyle bir anlaşma varsa bundan kurtulmak gerekir. Kur'an, belli sürelere bağlı yeni anlaşmalar yapmaları için, gayrı müslimlere dört aylık ek bir süre tanımıştır. Resulullah (as) da süresi en çok 10 yıla kadar varan anlaşmalar yapmıştır.

4. İslâm ile İslâm olmayan arasında bir eşitsizlik söz konusu değildir. Ancak, bu durum, dünya işleriyle ilgili konularda, her iki sınıfa mensup insanların, yani Müslümanlarla gayrı müslimlerin, mahkemeler karşısında olduğu kadar, kamusal ve askerlikle ilgili idarî makamlar önünde de tam bir tarafsızlık içinde muamele görmelerine engel oluşturmaz. Şu anda üzerinde durduğumuz sureden hemen önce nâzil olan 5. surenin 2. ayetinde (Mâide: 5/2), Kur'an, iyilik ve yasaklardan sakınma (*birr*) konusunda gayrı müslimlerle "işbirliği" içerisinde olmayı emredecek kadar ileri gitmiştir.

5. Şu hüküm gayet net ve açıktır (Tevbe: 9/6): "Ve eğer müşriklerden biri senden emân dilerse, Allah'ın sözünü işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır."

6. Ka’be sadece Müslümanların ibadet etmelerine tahsis edilmiştir; müşriklerin orada kendi âdet ve usûllerine göre tapınmaya hakları yoktur (Tevbe: 9/28). Bir başka deyişle, Medine İslâm Devleti’nin siyasal başkenti olduğu halde, Mekke sonsuza dek dinî merkez olarak seçilmiştir.

903. Ebû ‘Ubeyd’in belirttiğine göre,[1181] belirli bir zaman sınırlaması olmaksızın barış ve ittifak anlaşmalarının yürürlükten kaldırılması, Huzâ’aları, Mudlicleri ve İslâm’ın henüz fazla yaygın olmadığı bazı dost kabileleri ilgilendiriyordu. Bu kabilelerden İslâm’ı kabul etmeleri istenmemişti ve bir ittifaka son vermek de hiçbir zaman savaş ilan etmek anlamına gelmiyordu. Ancak dinsel nedenlerle böyle bir yürürlükten kaldırma işlemine gidilmesinin, Arabistan’ın putperest kabilelerine İslâm’ı kabul etmeleri yönünde bir baskı oluşturacağı da inkâr edilemez; ayrıca, burada söz konusu olan bölgeler, Arabistan’ın dışında bulunan, ya da Yahudi, Hıristiyan gibi Allah inancına sahip gayrı müslim topluluklar değildir. Bu, sanki bir aile babasının kendi yaramaz çocukları üzerinde yaptığı bir baskı gibi bir şeydi.

Bazı Kabilelerde Görülen Dinden Dönme ve İsyan Olayları

904. Arap kabilelerinin meydana getirdiği kargaşa ortamında, Muhammed (as)'ın Müslümanlardan oluşan dinî bir toplum meydana getirmesiyle ortaya çıkan siyasal güç, daha onun sağlığında bazı kıskançlıklara yol açmıştır. Bazı maceraperestler (dalavereciler) öfkeden kudurmakla yetinirken, daha gözü pek olan bazıları da Resulullah (as)'ı taklit edip, kendilerinin de ilahi mesajı taşımaya ehil peygamberler olduğu iddiasında bulunmaya kalkıştılar. Önceki bölümlerden, Necd'li Havza ibn 'Ali'nin Müslüman olmak için hükümet iktidarının ikiye bölünmesini şart koştuğunu biliyoruz. Onun akrabası olan Müseylime de aynı şekilde davranmıştı; ancak bu sonuncusu daha da ileri giderek, kendisine ilâhî vahiyler alan bir peygamber süsü vermiştir.

905. Göründüğü kadarıyla, gerek zirâî ürünler gerekse hayvan sürüleri üzerinden, o zamana kadar Bedevilerce bilinmeyen zekât vergisi ödeme zorunluluğunun getirilmesi, bu başkaldırı olaylarının en başta gelen nedeniydi. Henüz İslâm'ın etki alanına girmemiş olan Necd'de, Müseylime'nin büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Bu konuda, Yemen'deki Mezhic kabilesinden de söz etmemiz gerekir. Bu kabile içinden çıkan ve gerçek adı Zu'l-Himar 'Abhala olan el-Esved el-'Ansî, San'a şehrini işgal etmekle işe başlayıp, daha sonra Resulullah Muhammed (as) tarafından tayin edilen memurları buradan kovmuştur. Bundan bir süre sonra, Arabistan'ın kuzey-doğusunda aynı iddialarla ortaya çıkan Tulayha el-Esedî, kendisine katılan kuvvetleri Samayrâ'da topladı.

Gatafânlı Umm Kirfe adlı bir kadından daha önce söz etmiştik; bu kadının kızı Umm Zamil de Medine'ye karşı düzenlenen bir ayaklanmanın başını çekmiştir.[1182] Bütün bu olaylar H. 11 yılında meydana gelmiştir.

906. Bu olaylar üzerine derhal harekete geçen Resulullah (as), başkaldıran topluluklara komşu olup da İslâm'a bağlılığını sürdüren kabile başkanlarına birer mektup yazarak, bu sözde peygamberlerle mücadele etmelerini emretmiştir. Taberî[1183] bize, Temîm, Himyer, Kays, Hanîfe vs. kabilelerinden değişik kimselere ve Feyrûz, Dâzûe gibi İran asıllı Müslümanlara; Sumâme ibn Usâl, Zibrikân ibn Bedr vb. önemli kişilere gönderilen 19 mektuptan bahsetmektedir. "Geçirdiği ağır hastalık Resulullah (as)'ın dini ile meşgul olmasını asla engellememiştir.

907. Yemenli el-Esved el-'Ansî, Resulullah (as)'ın vefatından bir gün önce öldürülmüştü. El-Esved, İran asıllı 'Azâd adında bir Müslüman tarafından ele geçirilmiş ve yine onun aracılığıyla, İslâm hükümetinin görevli memurları müstahkem kalesine girip onun işini bitirmişlerdir. Bu asi, Hadramut'tan Tâ'if'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi egemenliği altına almıştı.

908. Tıpkı Museylime gibi Tuleyhâ da "kendisiyle bir ittifak anlaşması yapmak üzere" Resulullah (as)'a başvurmuştu. Ancak her iki isyancının öncülük ettiği ayaklanmalar devam etmiş, ayrıca Resulullah (as)'ın vefatı da başka kopmalara yol açmıştır. 'Umân'da Zu't-Tâc Lâkît ibn Mâlik, Yemen'de el-Eş'as el-Kindî (el-Esved'in ölümünden sonra), Gatafânlılar arasından çıkan ve Umm Kirfe'nin kızı Umm Zamil (veya Umm Ziml), ve Temim kabilesinden Secâhî gibi. Bu sonuncu kadın, kendisinin peygamber olduğunu da iddia ediyordu.

909. Arap tarihçisi Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde* (Dinden Dönme Kitabı) adlı eserinde, vergi ödeme zorunluluğu getirilmesinin bu kopmaların tek nedeni olmadığı sonucunu çıkarmaktadır. Ona göre bu olaylarda kişisel nedenler de rol oynamıştır. Bütün bu olayların ayrıntılı bir şekilde açıklanması ve halife Ebû Bekir'in bu konuda nasıl davrandığına girdiğimiz takdirde, esas konumuz olan Resulullah (as)'ın hayatını anlatma çerçevesinden sapmış olacağız. Resulullah (as), vefatından önce bu konu ile ilgili tavrını ortaya koymuş ve hatta izlenmesi gereken yolu da çizmiştir. Ebû Bekir'in yaptığı, sadece onun yolundan gitmek olmuştur. Taberî'ye göre, Resulullah (as), Yemen'de yerleşik İran asıllı Ebnâ'ların başkanı Cuşeyş ed-Deylemî'ye yazdığı mektupta şunları yapmalarını söylüyordu:

"Dinin kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmak, cihat için kıyam etmek, ister suikast yoluyla isterse açıkça vuruşarak el-Esved'den kurtulmak, inanan ve gücü yeten herkesi Resulullah'ın adına seferber olmaya davet ederek, onların yardımından yararlanmak."

910. Alınan önlemler sayesinde, o dönemdeki Arapların anarşik toplum yapısının, istikrarlı bir devlet teşkilatına dönüştüğü görüldü. Bundan böyle yapılacak tek şey, bir takım gericilerin kurulmuş olan yeni düzeni değiştirmeye kalkmalarını önlemek ve bir kez yenildiklerini anladıktan sonra yeni Devlet ve toplum düzenini kabul etmelerini sağlamaktı. Gerçekten bu tepki hareketleri açık ve kesin bir biçimde Resulullah (as)'ın hayatının son aylarında ortaya çıkmış, ancak Resulullah (as) ve daha sonra onun yerini alacak olan halifesi Ebû Bekir sükûnetle, ama hiç yılmadan çalışmışlardır. Bu gayretlerin sonunda elde edilen başarı, insanlık tarihinde göze çarpan en büyük inkılâp ve değişim hareketinin

başarısızlıkla sonuçlanmasını önlemiş ve onun dünya çapında bir misyon yüklenmesi için gerekli çığırı açmıştır.

Yahudilerle İlişkiler

911. Kimi zaman Yahudi ve İsrailli kavramları arasında bir ayrım olduğu söylense de, biz bu bölümde her iki terimi birbiriyle eşanlamlı olarak kullanacağız. Tamamen akrabalık temeli üzerine kurulmuş olan ve yeryüzünde halen mevcut uluslar arasında, Yahudiler en eskilerinden birini oluşturur. Bu ulusun kendisine özgü, hepsi de heyecan verici ve canlı bir dini, bir edebiyatı ve bir tarihi vardır. Yahudilerin atası olan İsrail lâkaplı Yakup Peygamber, aynı zamanda İbrahim Peygamber'in torunudur. Bilindiği gibi İbrahim (as) aslen Mezopotamyalı idi ve onun Tektanrıcılık ilkesine dayanan dinî düşünceleri, Bâbil kıralı Nemrut'un öfkesini üzerine çekmişti. (Bazı modern bilginler, Nemrut'un önemli kanunlar ortaya koyan Hammurabi ile aynı kişi olduğu kanısındadırlar; bu kanunların üzerinde kazılı olduğu taş, Paris Louvre müzesindeki en güzel anıtlardan birini oluşturmaktadır.) Arabistan, Suriye, Mısır gibi Orta-Doğu'nun hemen her ülkesinde İbrahim (as)'le ilgili hatıralara rastlamak mümkündür. Kabrinin Filistin'deki el-Halil'de olduğu söylenir. Öyleyse, onun soyundan gelenlerin hep bu bölgelerde yerleştiğini görmekten hayrete düşmemeliyiz. İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre (özellikle Kur'an'daki Yûsuf sûresi), ailenin Mısır'a göç etmesinin temelinde Yakup'un oğulları arasındaki kıskançlık yatmaktadır: Yakup'un gözde oğlu Yûsuf, kardeşleri tarafından, oradan geçmekte olan bazı kervancılara satılmıştır. Gelişen olaylar sonunda Yûsuf, Firavun'un (Suriye asıllı Hyksos hanedanı, MÖ 1700-1580) bakanlık hizmetine girer. O günlerdeki yönetici sınıfa mensup olanlarla

bir tür yurttaş olan Yûsuf, sonunda maliye bakanlığı görevine getirilir. Yûsuf gibi gerçekten yetenekli ve dürüst bir insanın yönetimi altında, kırallık büyük bir refah düzeyine ulaşır. Yûsuf, kıtlık ve bereket yıllarının nöbetleşe birbirini izlediğini gözlemleyince büyük miktarda hububat stoku yapmıştır. Yine büyük bir kıtlığın baş gösterdiği sırada, Yakup'un diğer oğulları, erzak bulma ümidiyle Mısır'a gelirler. Yûsuf kardeşlerini tanır ve böylece, yaşlı ebeveynler de dahil bütün aile Mısır'a göç etmiş olur.

912. Suriyeli Hyksos hanedanı çok geçmeden yerini Mısır'daki Firavunlar hanedanına bırakmak zorunda kaldı. Bunun doğal bir sonucu olarak, dünün gözdeleri, ertesi günün mağdurları ve kurbanı haline geldiler. Hyksos'ların iktidardan düşüş tarihi olarak MÖ 1580'i alır ve Yahudilerin II. Ramses'in hükümdarlığı sırasında Mısır'dan Çıkış tarihi olarak da MÖ 1260 tarihini kabul edecek olursak, bu durumda Kenânîlerin, özellikle de İsrail Oğulları'nın, yaklaşık üç yüzyıllık bir süre boyunca Mısır'da büyük bir zulüm ve işkence dönemine maruz kaldıklarını görürüz. Ramses, I. Siti'nin oğlu ve veliahtı olup, söylendiğine göre MÖ 1330-1260 yılları arasında hükümran olmuştur. Kur'an'da belirtildiğine göre bu hükümdarlık dönemi İsrail Oğulları için özellikle zor ve güçlükler içinde geçmiştir. Bu ulus, Firavun'un din değiştirmesi için yaptıkları beyhude ve sonuçsuz girişimlerden sonra, iki ortak komutan olan Musa ve Harun'un idaresinde topluca Mısır'ı terk edip, bu diyarlardan gitme kararı aldılar. Bu, aynı zamanda Mısır için hem el sanatları hem de ziraate dayalı çalışma alanlarında büyük bir işgücü kaybı demekti. Ramses, ordusuyla birlikte onların peşinden gittiyse de, suda boğularak ölüp gitti. Kur'an bu suyun Nil nehri mi yoksa Kızıl Deniz mi olduğunu açıkça belirtmemekle birlikte, Firavunun

cesedinin mutlaka (sonraki kuşaklara ibret olması için cansız olarak) kurtarılacağını ifade etmektedir. Kur'an'ı yorumlayan Müslüman bilginler, Ramses'in halen Kahire Müzesi'nde bulunan mumyası 1881 yılında keşfedilinceye kadar bu ayeti nasıl yorumlamak gerektiğini bilemiyorlardı.[1184]

913. Yine Kur'an'ın ifadesiyle (Mâide: 5/23-29), Musa halkı ile birlikte yerleşmek üzere Filistin'e doğru yola koyuldu. Ancak Yahudiler, bu ülkenin Arap halkından korkup, başkanları konumundaki Musa'yı dinlemeyi reddettiler. Bu karşı çıkışın ilk cezası olarak, 40 yıl boyunca çölde kalmaya mecbur oldular. Bu arada Harun ve Musa vefat ettiler. Eski Ahit'te (Tevrat) geçen kıssa (Samuel, 15: 1-3) Kur'an'da yer almaz: Şayet İsrail Oğulları, Tevrat'ta belirtildiği gibi, Filistin'de yaşayan Amalikalı Arapları "kadın-erkek, çoluk-bebek, sığır-davar, deve-eşek" demeden kılıçtan geçirip, yabancı bir istilaya karşı kendi vatanlarını savunmak istedikleri için onları öldürdülerse, zamanı gelince, zulme uğramış bu insanların da kendi intikamlarını almak üzere aynı yola başvuracağı kolayca anlaşılır. Bu mücadeleler sonunda Tâlût (ya da Kral) Saül tarafından Yahudi krallığının nasıl kurulduğu ve Davud ve Süleyman peygamberlerce nasıl sağlam temellere oturtulduğu, ve nihayet ülkede çıkan iç savaşlarla önce ikiye bölünüp, daha sonra Doğu'dan (Irak) ve Kuzey'den (Suriye) gelen saldırılara maruz kaldığı konusunda da Kur'an bir açıklamada bulunmamaktadır. Ancak, Nabukadnazar (Buhtunnasr), Herod, Antiokus ve Titus'un istilaları konusunda, Yahudileri bir zamanlar Araplara ait büyük tapınağın bulunduğu Sion'dan çıkarıp atan bu fatihlerin adlarını zikretmeksizin, kısa bir göndermede bulunur (İsrâ: 17/4-5). O zamandan beri Yahudiler, aralarında burada inceleme konusu yaptığımız Arabistan da dahil olmak

üzere, dünyanın dört bucağına irili ufaklı topluluklar halinde dağılıp gitmişlerdir.

İslâm'dan Önce Yahudiler

914. Arap Yarımadası'na Yahudi cemaatlerinin ne zaman gelip yerleştikleri bilinmemektedir. Kur'an bu konuda bize Yemenli Saba Melikesinin Süleyman Peygamber'e yapmış olduğu ziyareti nakleder.[1185] İslâm'ın ortaya çıkmasına yakın, Yahudilerin Arabistan'ın her tarafına dağılmış olduğunu görürüz. Bunlar birbirine tutkun, gerek bireysel gerekse küçük topluluklar halinde, Akabe Körfezi'ndeki Eyle Limanı'ndan Yemen ve 'Umân'ın en ücra köşelerine, Medine'den Bahreyn'e kadar uzanan bölgelere yayılmışlardı. Bunlara Maknâ'da, Vâdi'l-Kurâ'da, Teymâ'da, Fedek'de, Tâ'if'de, kısaca bütün "şehirlerde" olduğu kadar, fuar ve kervanlarda rastlamak mümkündü.

915. Mekke'de yok denecek kadar az idiler. Ancak, bölgede özellikle 'Ukâz gibi yılda bir kurulan fuarlarda, ticarî mal satmanın yanı sıra kendilerini saklı-gizli ya da kayıp şeylerin nerede olduklarını bilen kâhinler olarak tanıtmak suretiyle bol para kazanmasını bilen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. "Ehl-i Kitap" oldukları için, okur-yazar olmayan ve saf ve temiz gönüllü Bedeviler üzerinde özel bir nüfuz ve itibar sağlamışlardı.

916. Arap tarihçilerinin söylediklerinden başka, örneğin Casanova[1186] gibi batılı çağdaş araştırmacıların çalışmalarından da çıkardığımız sonuçlara göre, Miladî 7. yüzyıl başlarında, Yahudiler ve Hıristiyanlar, büyük bir şahsiyetin ortaya çıkacağını ve son peygamber olarak insanlığın ihtiyaç duyduğu şeyleri gelip tamamlamasını beklemekteydiler. Resulullah Muhammed (as)'ın hayatı ve faaliyetiyle ilgili yerli kaynakları inceleyen bir kişi, açıklanması zor bir güçlükle karşılaşır: Bu kaynaklar, bir

yandan Medineli Yahudilerin yakında bir peygamberin zuhur edeceğini, kendilerinin ona tâbi olacaklarını ve onunla birlikte tüm düşmanlarını ezip yok edeceklerini söyleyerek Arap hasımlarını tehdit ettiklerini;[1187] öte yandan bazı söylentiler yayarak,[1188] Yahudilerin bu peygamberi, onun yolundan gitmek için değil de, (haklarındaki kötü kehanetleri önlemek için?) doğar doğmaz onu öldürmek için bekleştiklerini söylüyorlardı. Kaynaklarda, bir gün 'Ukâz fuarında Muhammed (as)'ın süt annesinin yanındaki çocuğu bir Yahudi kâhine gösterdiği, kâhinin de onu öldürmek için arkadaşlarını çağırdığı, ancak süt annenin çocukla birlikte oradan kaçıp kurtulduğu anlatılır. Daha sonraki yıllarda, Resulullah (as) amcası ile birlikte bir ticaret kervanına eşlik ettiği sırada, bu kervan daha Filistin'de iken geri dönmek zorunda kalmış, zira Hıristiyan keşişler Muhammed (as)'ın amcasını, Yahudilerin kendisini görürlerse öldürecekleri konusunda uyarmışlardı. Acaba bu anlatımların kasıtlı ve taraf tutucu olduklarına mı inanmak gerekir? Yoksa bu insanların, beklenen Peygambere karşı beklentilerinde farklı niyetler sergilemelerine rağmen, bu bilgilerin gerçek ve doğru oldukları, ve bunların farklı insan gruplarının kendilerine özgü tutum ve davranışları temsil ettiğini mi düşünmek gerekiyor? Bu konu üzerinde daha fazla durmak istemiyoruz.

İslâm'ın Başlangıcında Yahudiler

917. Bütün insanlığı kuşatan ilahî bir görev üstlenmiş, her zaman ve her yerde "en mükemmel ve en güzel davranış örneği" (*Usvetu'l-Hasene*) olmak zorunda olan Resulullah Muhammed (as)'ın, aynı zamanda şu dünyadaki olayların bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde meydana geldiğini de göz önünde bulundurması gerekiyordu. Kur'an'ın birçok ayetinde yinelendiği gibi, "bütün bir insanlığa" gönderilmiş olmakla

birlikte, Muhammed (as)'ın kişisel sorumluluğunun da bir sınırı vardı. Kur'an'daki ilahi buyruk, ona her şeyden önce şöyle emretmişti:

"Önce en yakın akrabalarını uyar!"[1189]

Önceleri gizli yapılan tebliğ, giderek alenî ve açıktan yapılmaya başlandı:

"Sana emrolunan şeyi açıkça ortaya koyup söyle!"[1190]

Ve nihayet, Muhammed (as)'ın bütün alemi kuşatan sorumluluğu şu ifadelerle açıkça bildirilmiş oldu:

"Bu (Kur'an), Şehirlerin Anası (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı, mübarek bir kitaptır..."[1191]

918. Acaba Muhammed (as)'ın Allah'a itaatsizliğin doğuracağı sonuçlar konusunda uyarmak zorunda kaldığı bu bölgede Yahudiler de var mıydı? Arapça tarih kitaplarında bunların Mekke'de bulunduklarına dair hiçbir kayıt yoktur ve bu durum, Kur'an'daki bazı ayetlerin içerdiği bilgilerden de anlaşılabilir. Gerçekten, İslâm tarihçilerine göre, Hicret'ten önce nazil olan 86 surenin hiçbirinde "Ey İsrâil Oğulları!" şeklinde bir hitaba rastlamıyoruz. Bu ayetlerdeki sesleniş, sürekli "Ey Adem Oğulları", ya da "Ey İnsanlar!" şeklindedir. (Bu arada, Tâhâ Sûresi'nin 80. ayetindeki "İsrail Oğulları" ifadesi, bir çağrı ya da sesleniş değil, kıssa içerisinde Yahudilere işaret amacıyla kullanılmıştır.) Kur'an'daki sure ve ayetlerin zaman içerisinde iniş sırası ile, bugün elimizde mevcut nüshalardaki yazılış sırası aynı değildir. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında, Kur'an ayetleriyle ilgili atıflarda çift rakam kullanacağız: Roma rakamları iniş sırasını, Arap rakamları ise yazılış sırasını gösterecektir. Örneğin "III/73: 15" ifadesi, iniş sırasına göre üçüncü, elinizdeki Kur'an nüshasında ise 73. surenin 15. ayetine işaret etmiş olacaktır. Daha sonraki bir bölümde de, Kur'an'dan ve onun yazılı

bir bütün haline getirilişinden (:*tedvîn*) bahsedeceğiz. Burada, surelerin iniş sırası konusunda klasik İslâm müfessirlerinin benimsediği verileri izleyeceğimizi hatırlatmak yeterlidir. Zira modern Doğubilimciler kendi aralarında henüz bir görüş birliği sağlayamamış ve hala bu konudaki ateşli tartışmalarını sürdürmektedirler.

919. Muhammed (as)'ın Yahudilere karşı güttüğü politika ile ilgili olarak "siret" kitapları bize pek yardımcı olmamaktadır ve bu konudaki tek bilgi kaynağımız Kur'an'dır.

920. Dolaylı yoldan da olsa, Kur'an'da bu konuya değinen ilk ayet şu olmalıdır:

"Nasıl Firavun'a bir elçi göndermiş idiysek, hakkınızda tanıklık yapmak üzere size de bir peygamber gönderdik."[1192]

Ancak burada söz konusu olan Yahudiler değil, daha çok Yahudilerin peygamberi olan Musa Peygamber ve onunla Muhammed (as) ile olan benzerliğidir. Kur'an, bu ayetle, Allah'ın Ramses'e bir peygamber gönderdiği, ancak onu dinlemeyi reddedince kendisini cezalandırdığı gibi; aynı şekilde, Mekkelilerin ve diğer insanların da Muhammed (as)'ın tüm dünyayı kuşatan tebliğ görevine duyarsız kalmaları halinde, Allah'ın onları da cezalandırmaya muktedir olduğunu söylemek istemektedir.

921. Bunun hemen ardından şu ayetler indirilmiştir:

"Fakat siz (ey insanlar!) Ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde, dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Kuşkusuz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda ve İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır."[1193]

Kur'an'ın bu konuda en sık başvurduğu ima ve telmih, Yahudilerin pek yakından tanıdıkları Firavun'un elim kaderine yapılan göndermelerdir.[1194] Sina Dağı'nın zikredilişi ise, Mısır'dan Çıkış

olayıyla ilgili küçük bir ayrıntıdır.[1195] Kur’an bu dağın adını anmak suretiyle, Musa’nın öğretisine çağrışım yapmakta ve insanların en yükseği ile en alçağı arasındaki farkın onların sahip oldukları iman ve yaptıkları hayırlı amellerden kaynaklandığını söylemek istemektedir. Yukarıda geçen 38. (Sâd) suresi ise Allah’ın insanlara daha önce göndermiş olduğu Davud, Süleyman, Eyyûb gibi çok sayıda peygambere atıfta bulunmaktadır. Tıpkı onlar gibi, Muhammed (as) de aynı Allah tarafından gönderilmiş bir elçidir. Herhalde Mekkelilerin bu eski kıssalarla ilgili bir takım ön bilgilere sahip olmaları gerekirdi; ve bu konuda fazla ayrıntıya da ihtiyaçları yoktu. Bu dönemin sonunda, Muhammed (as)’ın ilahî tebliğ görevine başlamasından birkaç yıl sonra, bazı Yahudiler onun tebliğ ettiği şeylerden haberdar olmakla kalmayıp, aynı zamanda ona karşı bir tutum da sergilediler. Bu Yahudilerin kim oldukları ve nerelerde oturdukları hakkında ise elimizde bir bilgi mevcut değildir.

922. İşte böylece Kur'an'ın 7. sûresi olan A’raf (indiriliş/nüzul sırası XXXIX) suresinin tamamı, Firavun’un elinden nasıl kaçıp kurtuldukları, Musa Peygamber’in Sina Dağı’nda ve Kutsal Topraklara dönüş yolunda tabletleri nasıl aldığı vb. konularında oldukça ayrıntılı olarak Yahudi toplumunun tarihine tahsis edilmiştir (Ancak bu surenin 163-170. ayetleri Medine’ye hicretten sonra indirilmiş olup, Muhammed (as)’den sonraki farklı ülke ve zaman dilimlerinde Yahudilerin başlarına gelecek felaket ve sıkıntıları önceden haber vermektedir). Daha sonra ise, Muhammed (as)’ın Peygamber olarak gönderileceğine dair Musa’nın Kitaplarına ve İsa Peygamber’e göndermeler yapılmaktadır:

“Musa, bizim belirlediğimiz bir vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: “Ey Rabbim!

Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden bir takım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!

Bize bu dünyada da iyilik yaz, ahirette de. Kuşkusuz biz sana döndük." Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.

Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî[1196] Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülükten sakındırır, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur. O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.

Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır."[1197]

923. Bu ayetlerin indiriliş tarihi ve hangi koşullar altında indirildiklerine dair verileri bulamadık. Muhtemelen Mekkeliler, ticaret vb. amaçlarla, kendi ülkeleri dışına, örneğin Tâ'if, Yemen, Medine, Hayber, Teyma, Vâdi'l-Kurâ, Irak, Mısır, Habeşistan vs. gibi yerlere gittiklerinde, bu şehir ve ülkelerin halkına, (memleketlerinde kendisinin Allah'ın Elçisi olduğunu iddia eden bir adamın bulunduğunu söyleyerek), Mekke'deki

İslâmî hareketle ilgili *büyük haberi*[1198] anlatmışlardı. Onların Yahudi ve Hıristiyan muhataplarının da bu konuyla ilgili düşünce ve görüşlerini bildirmiş olmaları gerekir. Yukarıdaki ayetlerin, ilâhî tebliğe başlanmasının 5. ya da Hicret'ten 8 yıl öncesine tarihlendirilmesi mümkündür. Zira o yıl Mekkeliler, Habeşistan'a sığınmış olan Müslüman mültecilerin sınır dışı edilmelerini sağlamak için bu ülkeye bir elçi heyeti göndermişlerdi. Bilindiği gibi, Habeşliler bu öneriyi reddetmiş ve bu Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için büyük bir seferberliğe girişmişlerdi. Bunun sonucu olarak, tarihi kayıtlarda bu mülteci Müslümanlardan ikisinin Hıristiyan dinine geçtiği yolunda haberler bulunduğunu daha önce görmüştük. Ancak, daha ilerde değineceğimiz Yahudi tarihi ile ilgili imalar, çoğunlukla Hıristiyanların yönelttiği eleştirileri gösterir. Resulullah (as)'ın Mekkeli hasımları, Yahudilerce telkin edilen bir takım cevaplardan da yararlanıyorlardı. Durum ne olursa olsun, Kur'an'ın söz konusu suresi, kendisinden önceki dinler karşısında İslâm'(ın takındığı tutumu ayrıntılı olarak sergilemektedir: Buna göre, Resulullah Muhammed (as) ilahî tebliğ görevi ile gönderilen ne ilk ne de tek peygamber olmayıp, kendisinden önce sayısız peygamberler gönderilmiştir. Bu peygamberlerin kendi dönemlerinde ortaya çıkmış muhaliflerin Allah'ın gazabını üzerlerine çektikleri için cezalandırıldıkları da bir gerçektir. Ancak, tüm bunlara rağmen, bu inananların soyundan gelen sonraki kuşaklar, yenilik adı altında bir takım *bid'atler*, sapıklıklar çıkararak, yavaş yavaş hakikat dininden uzaklaşmışlar, ve bu dini kendi hayatlarında uygulamayı ihmal etmişlerdir. Tek Allah ilkesine dayalı bu ebedî dinin son izleri silinmeye yüz tutunca, ya da henüz bir peygamber göndermediği toplumlara Allah yeni bir peygamber göndermiştir. Kur'an'ın bu suresinde, kimileri

Tevrat'ta da önemli bir yer tutan Nûh, Hûd, Lût, Şuayb peygamberlerin adı geçmektedir. Kur'an daha sonra, Firavun'u ve onun halkını hak dine sokmak için Musa'nın gösterdiği çabaları dile getirir. İbrahim (as) gibi eski peygamberlerin öğretileriyle karşılaştırıldığında, Musa (as)'nın öğretisinin çok daha iyi korunmuş olduğu göze çarpar. Nitekim *Pentatök*, yani Tevrat'ın ilk beş kitabı ve "Musevîler (Yahudiler)"in kendileri halen ortada idiler. Bu durumda şöyle sorulabilirdi: Öyleyse yeni bir peygambere, yeni bir Kutsal Kitab'a neden ihtiyaç duyulmuştur? Bütün dünya "Museviliğe" sokulamaz mıydı? Yahudiler, en azından Arabistan'dakiler, kendi dinlerini İsrail Oğullarının tekelinde görmüyorlar, hatta aksine, bizim ilgilendiğimiz dönemde, Araplar arasından dahi bir takım kimseleri kendi dinlerine döndürmeye çalışıyorlardı. Bu konuya daha önce Yemen'deki Zû Nuvâs'dan bahsederken değinmiştik. Medine konusunu yeniden ele aldığımızda bu konuya tekrar döneceğiz. Yukarıdaki sorularımıza Kur'an şu cevabı vermektedir:

a) Muhammed, daha önce Musa ve İsa peygamberlerce de bizzat açıklandığı gibi, gönderileceği vaat edilmiş bir peygamberdir.

b) İnsanın zihin ve mantık yapısında ve insan topluluklarında meydana gelen değişiklikler, Tek Allah inancının özünün korunarak, genel davranış kurallarının Allah tarafından yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Ayrıca Allah, kullarına olan merhamet ve acıması nedeniyle, özellikle kullarının hak ettikleri cezalar olarak onların üstlendiği bazı yükleri hafifletmek istemiştir.

c) Allah, bundan önceki eski peygamberleri ya belli bir ulus ya da topluluk, ya da belli bir dönem için göndermiştir. Oysa, Kur'an'ın ifadesiyle Muhammed "sizin tümünüz için gönderilmiş bir Resuldür."

(Bir başka ayette de O, bütün devirler için gönderilmiş ebedî bir Resuldür.)

924. Bu cevaplardan ilki oldukça ilginçtir; Kur'an bu konuya sık sık değinir. Yukarıda geçen bir paragrafta, *Pentatök (*Tevrat*)*'e ve İncil'e atıfta bulunulmaktadır. Bir başka ayette ise,[1199] Kur'an daha müphem ve anlamı kapalı ifadeler kullanır: Müslüman bilginler, o zamandan beri, eski dönemlere ait, Brahman, Budist, Parsi, Yahudi, Hıristiyan din kitaplarının incelenip içeriklerinin ortaya konulması için sürekli çalışmışlardır. Kelâm ilminin konularından olan bu tür tartışmalar, bizim ilgi alanımıza girmemektedir.[1200]

925. O zamana kadar Muhammed (as) sadece Mekkelilere ya da Ka'be'yi ziyaret etmek ya da alışveriş yapmak için şehre gelenlere hitap etmek zorunda kalmıştı. Ama Hac görevinin yerine getirildiği Mekke şehri ya da Mina vadisi, kendisine çok sayıda Yahudi veya Hıristiyan'la buluşma fırsatını vermemişti. Kur'an o sırada bu toplulukları üçüncü sırada ele alıyor ve bunu da, onların dini kökenlerini tanıtıp, aynı zamanda tek Allah inancı içerisinde İslâm'ın gerçekliğine bu dinleri tanık göstermek için yapıyordu.

926. Bundan sonra Muhammed (as)'ın başvuracağı kanıtlama araçlarına yeni bir öğe daha eklenecektir. Kur'an'ın bir suresi,[1201] öncelikle bizzat kendisinin vahye dayanan bir nitelik taşıdığını açıklamakta, ve hemen ardından Musa Peygamber'in Firavun karşısında yüklendiği ilahi tebliğ görevine kısaca değinerek, öncekinden daha ayrıntılı bir biçimde Süleyman Peygamber ve Saba Melikesi'nin kıssalarını ele almakta, bu kadının *İslâm*'a nasıl girdiği üzerinde durmaktadır. Zira Kur'an'a göre (Hac: 22/78), "Allah'ın iradesine teslim olma" anlamına gelen İslâm,

tüm zamanları kuşatan bir din olup, ilk kez İbrahim (as) tarafından kullanılmıştır. Başka bir ayette ise (Neml: 27/76):

“Doğrusu bu Kur’an, İsrail Oğullarına, hakkında ihtilaf ede geldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır”

şeklinde bu görüşün teyit edildiği görülür.[1202] Kur’an’da rastlanan bu tür açıklamalardan, bazı Yahudilerin Muhammed (as)’ın getirdiği dini kabul edip, bazılarının ise reddettikleri sonucunu mu çıkarmak gerekir? Ne olursa olsun, Kur’an Yahudiler konusunu çok önceden ele almaya başlamıştı: Aşağıda peş peşe verilen iki surede, Musa Peygamber’den ve onun ilahi tebliğ görevinden uzun uzun bahsedilir. Bu surelerde Tevrat’ın “insanlara düşünüp öğüt almaları için apaçık deliller, hidayet rehberi ve rahmet olarak verilen bir Kutsal Kitap”[1203] olduğu ve yine “İsrail Oğulları için bir hidayet rehberi kılındığı”[1204] anlatılır. Aynı surenin başka ayetlerindeki (İsrâ: 17/101-103) şu ifadeler de, bazı Yahudilerin İslâm’ı kabul ettikleri yönündeki varsayımımıza ters düşmemektedir.

“Andolsun ki biz, Musa’ya açık açık dokuz ayet verdik. Haydi İsrail Oğullarına sor. Musa onlara geldiğinde Firavun ona, “Ey Musa! Dedi, senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum (...) Derken, Firavun onları ülkeden çıkarmak istedi. Bu yüzden biz onu ve maiyetindekilerin hepsini (denizde) boğduk.”

927. Söz konusu “dokuz ayet” ya da Allah’ın nişaneleri, Resulullah (as)’ın da belirttiği gibi, Cumartesi gününün kutsal sayılması hükmü dışında, On Emir’i (*Evâmir-i Aşere*) kapsamaktadır. Bu metinlerde görüldüğü kadarıyla, gerçek durumun kendilerinden sorulabilmesi için, Yahudilere başvurulabileceği belirtilmektedir. Öte yandan, Firavun’un suda boğulmasıyla ilgili kıssa[1205] Mekkeli ve diğer yerlerde bulunan

müşriklere uyarı niteliğinde hatırlatılmaktadır. Herhalde bu süre içinde Yahudiler, Resulullah (as) ve onun hemşehrileri arasındaki tartışma ve ihtilaflarla yakından ilgileniyorlar ve onun Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olma niteliğini çürütmek için canla başla çalışıyorlardı. Aşağıdaki ayetler[1206] yeniden ve uzun uzadıya Musa ve Harun peygamberlerden bahsederek, Yahudilerin,

“kendilerine ilim gelinceye kadar aralarında ihtilaf halinde oldukları”

beyan edilmekte ve Muhammed (as)’e hitaben:

“Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce (Mukaddes) Kitab’ı okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana hak (gerçek bilgi) gelip ulaşmıştır. Sakın şüphecilerden olma!”

denilerek gönlü yatıştırılmaya çalışılmaktadır. Tarihçiler,[1207] Muhammed (as) konusunda Mekkelilerle Yahudilerin yapmış olduğu görüşmelerden ve Hicret’ten hemen önce yirmi kadar Hıristiyan’ın İslâm’a geçtiğinden bahsederler. Daha sonra nazil olan surede[1208] de aynı konu ele alınmaktadır: Allah, Musa’ya bir Kitap vermiş, ancak onun ulusu kendi aralarında bu konuyu tartışmaya başlayarak kuşku ve ihtilafa düşmüşlerdi. Ancak Musa’ya indirilen Kitabın ya da Kitapların ilahi bir vahiy olarak kabul edilmesi,[1209] aynı zamanda Tevrat’ta adları geçen peygamberlerin (Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Musa, Harun, Lut, İlyas, Zekeriya, Elyesa’, Eyyûb, İsa, Yahya gibi) Allah’ın gönderdiği resuller olarak kabul edilmesi, en azından aralarından bazıları için ciddi inanç sorunlarına yol açmaktaydı. Yukarıda değinilen son ayetlerde (En’am: 6/83-90), Kur’an onyedi peygamberin adını zikrettikten sonra Muhammed (as)’e şöyle buyurmaktadır:

“İşte Allah’ın hidayet edip doğru yola ilettiği kimseler bunlardır. Sen de onların yoluna uy!”

Bilindiği gibi, bu peygamberlerden bazıları hakkında Tevrat’ta anlatılan kıssalar, izlenip taklit edilmesi gereken ideal davranış biçimleri olmaktan uzaktırlar. Mekkeli Araplar arasında, Tevrat’taki bu kıssalar hakkında bilgisi olan hemen hemen hiç kimse olmadığı doğrudur. Ama ortada bir sorun vardır. Bir süre sonra, Medine dönemine gelindiğinde, Kur’an bu ikilemi Müslümanlar adına kesin bir biçimde çözecektir. Ancak henüz Mekke döneminde bulunulduğu için, sadece önceki peygamberlerin kıssalarıyla yetinilmekte ve sorunla ilgili bazı ipuçları verilmektedir. İlerde de göreceğimiz gibi, Kur’an hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, Yahudilerin ilahi emir ve buyrukları kendi arzu ve istekleri doğrultusunda nasıl değiştirdiklerini ortaya koyacaktır; burada, Mekke döneminde, Kur’an sadece önceki peygamberlerin kıssalarını anlatmakta ve Allah’ın göndermiş olduğu bu elçilerin kişilik ve tutumları hakkında yanlış anlamaya yol açacak tek bir kelime bile sarf etmemektedir. Eski Ahit’in (Tevrat) başına gelen acıklı olay ve yaşanan felaketler bugün herkesçe bilinmektedir: Müşrik ve saldırgan istilacıların gelip, henüz matbaa tekniklerinin bulunmadığı bir çağda Tevrat nüshalarının tamamını sistemli bir biçimde nasıl değiştirip tahrif ettikleri, Tevrat’ın metninin, söylendiğine göre tek bir kişinin basit hafızası doğrultusunda ve birkaç kuşaktan sonra nasıl iki kez değişikliğe maruz bırakıldığı da ortadadır. En zâhid insanların olanca iyi niyetine rağmen, yine de insan hafızasının eksiklik ve kusurlarla dolu olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır ve bilindiği gibi bugün elimizde mevcut Tevrat’ta aynı kitabın önceden kaybolmuş bölümlerine bazı göndermeler bulunmaktadır. Yine Tevrat’ın bazı bölümlerinde, görünüşe bakılırsa

işine özen göstermeyen, ihmalkâr hattat ve kâtiplerden kaynaklanan metin ve şerh karışıklıklarına rastlanmaktadır: Bizzat Musa Peygamber'e ait olduğu söylenen kitaplarda Musa'nın ölümünden söz edilmesi gibi. İçerik olarak kabul edilmesi imkânsız görünen kimi metinlerin düzeltilmesi için din adamlarınca yapılan değişiklikler vardır. Çok sayıda elyazması güçlüklerine (metin farklılıklarına) rastlanmaktadır. Bunlardan başka, çeşitli elyazması Tevrat nüshaları arasında yapılan karşılaştırmalarda, onlarca ya da yüzlerce değil, belki binlerce metin farklılıkları göze çarpmaktadır. Nihayet, son zamanlarda Ölü Deniz yakınlarında, aralarında Milattan önceki dönemlere kadar dayanan bazı yeni elyazması bölümlerinin keşfedilmesi, bilim adamlarının ifadesine göre, halen kullanılmakta olan metinlerde çok sayıda ve önemli değişiklikler yapılmasını gerektirmektedir. İbrani alfabesi ve yazı tarzının özgün metnin korunmasında bazı güçlüklere yol açtığı söylenebilir. Bu arada iç savaşlar, Yahudi Devleti'nin parçalanması ve dinsel farklılık ve parçalanmaların da önemi küçümsenmemelidir. Örneğin Süleyman Peygamber, Jeroboam'ı isyana kalkıştığı için cezalandırıp sürgüne göndermiştir. Bunun üzerine Jeroboam putperestliğe dönmüş ve on kadar Yahudi kabilesini kendi etrafında birleştirmiş, oysa Süleyman Peygamber'in yerine geçen oğlu Roboam ancak iki kabile ile yetinmek zorunda kaldı. İki grup arasında karşılıklı olarak birbirini bölücülükle suçlayan yazışma ve tartışmalar cereyan etti. Bunlar arasında, Jeroboam taraftarlarının Süleyman Peygamber ve ailesi aleyhinde iftira ve yalan haber kampanyası başlatmalarını da gösterebiliriz. Hatta bir süre sonra, ortada açık ve net bilgiler olmadığı için, en azından bazı durumlarda, her iki tarafın birbiri aleyhine ortaya attığı, Yahudi topluluğu içinde fitne ve kargaşaya yol

açacak metinleri birbirinden ayırt etmek oldukça imkânsız hale gelmiştir. Bu arada, Yahudiler tarafından Süleyman Peygamber'e karşı girişilen küfür suçlamasını Kur'an'ın kesin bir dille reddetmiş olduğunu da belirtelim (Bakara: 2/102).

928. Durum ne olursa olsun, Kur'an'ın art arda gelen birçok suresi, Yahudileri kendilerine gönderilen ilahî kökenli gerçek bilimi kasıtlı olarak reddetmekle ve bu konuda kendi aralarında bitip tükenmez sığ tartışmalara dalmakla suçlar.[1210] Yahudilerin sahip olduğu bazı meziyetlerin Kur'an'da asla inkâr edilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Yine, Kur'an'da şöyle bir ayetin yer almış olması hayret vericidir:

"Andolsun ki biz İsrail Oğulları'na Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızklarla besledik ve onları dünyalara üstün kıldık. Din konusunda onlara açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Kuşkusuz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."(Câsiye: 45/16-17)

Daha sonra şu ayet nazil olmuştur:

"Ondan önce de bir rahmet ve rehber olarak Musa'nın kitabı vardır. Bu (Kur'an) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır."(Ahkâf: 46/12).

Kur'an hiçbir zaman Tevrat'ı rakip olarak gören bir kitap olmayacaktır; aksine onunla işbirliği içerisinde ve onun destekçisi olacağını beyan etmektedir. Yukarıdaki ayetlerden kısa bir süre sonra nazil olan bir başka ayette, *Pentatök (*Tevrat*)*,

"...takvâ sahipleri için bir ışık, bir öğüt ve Furkan (doğruyu yanlıştan ayıran)"[1211]

olarak nitelendirilmiştir

929. Onun tebliğ görevinin yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar, Kur’an’ın zaman zaman konu değiştirmesine ya da bazen aynı konuya tekrar dönmesine neden olmuştur. Bir surede Musa ve diğer birçok peygamber ele alınarak[1212] bunların hitâp etmiş olduğu çağdaşları olan toplulukların itaatsizlikleri nedeniyle başlarına gelen felaketler ele alınmakta; hemen ardından gelen başka surede ise[1213] İsrail Oğullarına hiç göndermede bulunmadan, Kıyamet’in kopmasından sonra kurulacak olan Hesap Günü’nde insanoğlunun başına gelebilecek sonuçlar ve ilahî yaptırımlar vurgulanmaktadır. “Mağara” (*Kehf*) adını taşıyan ertesi surede ise, Kur’an, İslâmî iman ve inanç lehine bazı sonuçlar çıkarabilmek için birçok kıssaya yer vermektedir.[1214] Bunlardan özellikle biri, bizim şu anda üzerinde durduğumuz konuya değinmektedir: Musa adlı bir zat -Peygamber ya da aynı adı taşıyan başka biri- ilim tahsili için yollara düşer. Sûrede onunla ilgili dört ayrı kıssaya yer verilir: İlkinde, kendisinden ilimce daha yüksek biriyle iki suyun (nehir ya da deniz) birbirine kavuştuğu yerde buluşmak üzere anlaşırlar. Bir araya geldiklerinde, yanında azık olarak getirdiği balığa o zatın “*âb-ı hayat*”ı sürmesiyle balık canlanır ve suya atlayıp gözden kaybolur. Sonra her ikisi de bir gemiye binerler. Tam denizin ortasında iken, bilge kişi, tüm yolcuları dehşete düşürecek şekilde gemiye zarar verir. Daha sonra, karaya çıktıklarında, yolda rastladıkları genç bir çocuğu o bilge kişi ortada hiçbir neden yokken öldürür. Ve son olarak, bir şehre varıp, bir eve konuk olmak istediklerinde kendilerini reddederler. Ancak o bilge yoldaş aynı yerde bir evin duvarını ücret almaksızın onarır. Daha sonra bu zat, hayretler içindeki Musa’ya tüm bu yaptıklarının nedenini açıklar. Bu hikâyeden çıkarılması gereken ders, kimsenin her şeyi bilmediğidir. En bilgin bir kimse bile, kendi mesleği olmayan bir konuda bazı şeyleri

bilemez. Kutsal kitaplarda bu tür öğüt alınacak kıssalar vardır ve bunların mutlaka gerçek tarihsel olaylar olmaları gerekmez. “Dirilen balık” kıssası bir başka yerde Büyük İskender’in ahçısına, hatta daha da eskiye giderek Gılgamış’a dayandırılır ki, her ikisinin de Musa’dan sonra yaşadığını anımsatalım. Burada geçen *Musa*’nın, Gılgamış’a ya da Peygamber Musa’ya ait Arapça bir isim mi olduğu konusunda Kur’an’da bir ipucu yoktur. Tevrat’ta da Musa Peygamber’le ilgili olarak böyle bir kıssa yer almaz. Ama bu durum, burada adı geçen Musa’nın gerçek Musa Peygamber olmadığını reddetmek için tek başına yeterli değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tür ibret verici öykülerde önemli olan bu olayların gerçekten yaşanmış olup olmadıkları değil, bunlardan çıkarılması gereken derstir. İbn Abbâs bu görüşe karşı çıksa da (bk. Buhârî 60/27/1), Tabiînden Nevfel el-Bekalî, Kur’an’daki bu mucizevi olayda geçen Musa’nın, Tevrat’ta geçen Musa değil, Efraim’in oğlu Mîşâ’nın oğlu olduğunu beyan etmektedir (bk. Kastallanî, *Buhârî Şerhi*, VII, 216). Mîşa ve Gılgamış arasındaki isim benzerliği oldukça dikkat çekicidir.

930. Kur’an’da Mekke döneminde nazil olan surelerden birinde Yahudilikle ilgili olarak geçen son bir noktaya daha değinmek istiyoruz:

“Yahudilere tırnaklı bütün hayvanları haram kıldık. Sırtlarında ya da bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar dışında, sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. İsyan ve zulümleri nedeniyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz elbette sözünde doğru olanlarız.”[1215]

Kur’an aynı konuya daha sonra tekrar döner:

“Sana anlattıklarımızı daha önce Yahudileşmiş olanlara haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendilerine haksızlık

ediyorlardı.”[1216]

Burada muhtemelen Tevrat’ta geçen deve,[1217] tavşan ve devekuşu etinin yenmesiyle ilgili yasaklamalar söz konusudur (bk. Tevrat’ın *Tesniye* bölümü, XIV, 7, 15). Ayrıca, temiz ve *necis* yiyeceklerle ilgili hükümler konulurken, Kur’an, muhtemelen İslâm Öncesi Arapları arasında bu hayvanların etlerinin yenmesinin adet haline geldiğini göz önünde bulundurarak hoşgörüde bulunup bu tür yasakların sayısını azaltınca, Yahudiler bu durumdan yakınmışlar ve “Şayet Kur’an *Tesniye* kitabını doğruluyorsa, bu hayvanların (özellikle devenin) etlerinin yenmesine izin vermemeliydi” demişlerdir. Medine’de nazil olan surelerden birinde Kur’an bu konuyu yeniden ele alarak şu hatırlatmada bulunmaktadır:

“Tevrat’ın indirilmesinden önce, İsrail’in (Ya’kub’un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrail Oğullarına helal idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat’ı getirip ona okuyun.”[1218]

Gerçekten, İslâm geleneğinde yaygın bilgilere göre, Ya’kup Peygamber, en çok hoşlandığı bazı yiyecekleri, günahların affedilmesi için bir kefaret olmak üzere, kendisine yasaklamıştı. Ya’kup’dan önce, Tevrat’ın *Tekvin* bölümünde şu kural geçerliydi:

“Hareket halinde ve canlı olan her hayvan sizin için yiyecek olabilir: Size, yeşil ot gibi, bunların hepsini veriyorum: Ancak siz kesinlikle eti, canı ve kanı ile yemeyiniz.” (*Tekvin*, IX/3-4)

Kur’an bu konuda, Yahudilere kefaret amacıyla yasak kılınan yiyeceklerin diğer masum milletlere, yani Yahudiler dışındaki uluslara yasaklanmaması gerektiğini öne sürmektedir: Allah, Rahmet sıfatının bir gereği olarak, yeni hayat bulmaya başlayan bir dini cemaat (:İslâm) lehine eski sert uygulamaları böylece kaldırmıştır.

931. Mekke döneminde indirilen Kur’an ayetlerinde görüldüğü kadarıyla, Kur’an’ın Yahudilere yönelik olarak ortaya koyduğu en yüksek övgülere rağmen, İslâm ile Yahudilik arasındaki ilişkiler hep kötüye doğru bir gidiş göstermiştir. Bunun nedeni belli değildir. Hıristiyanlar da Resulullah (as)’ın çağrısına kulak vermemişlerdir. Ancak, bir bakıma İslâm’ın rakibi durumundaki bu iki dinî topluluğa karşı gösterilen bu yaklaşım farklılığında açıklayabileceğimiz bir şey vardır. Kur’an, Hıristiyanlıktaki yaygın kanaat ve inanışlarla, Yahudilerde olanlardakinden daha fazla mücadele etmiştir. Ama Yahudilerle olan ilişkiler Hıristiyanlarla olandan daha iyi konumda değildir.

Hicret Sonrasında Medine

932. Medine şehrinin, hangisinin daha eski olduğu bilinmemekle birlikte birçok adı olmuştur. Kaynaklarımız bu şehre kimi kez Tâbet طابت, kimi kez de Taybe طيبة adını vermişlerdir. Ancak biz, şehrin üzerinde kurulduğu vadinin başlangıçta “ne kadar güzel” anlamında bileşik bir isim olan “Tâbet-Taybe” طابت طيبة adını taşıdığını, sonraki devirlerde ise bu ismin kısaltılarak şehre bu iki isimden birini verme yoluna gidildiğini düşünüyoruz. Kelime anlamı *zararlı* olan *Yesrib* de Medine’nin en eski isimlerinden biridir. Büyük bir ihtimalle, burada sadece küçük bir yerleşim birimi bulunmaktaydı. Bazı kaynaklarda bu yerleşim biriminin, şehrin kuzeyinde, yani eteklerinde bol su ve gelişmiş hurma vahaları bulunan Uhud Dağı’nın güney-batı yakası olduğu belirtilir. Yesrib’de yapılan okların ünü atasözlerine geçmiştir.[1219] Bu duruma bakarak, burasının (düşmana) zarar veren bu aletlerin yapıldığı bir yer olması dolayısıyla *Yesrib* adını aldığı sonucunu mu çıkarmak gerekir? Yoksa, Samhudî’nin bahsettiğine göre (2. bs., s. 161) bir takım sefih ve ayyaşları kendine çeken çok sayıda ünlü birçok ev nedeniyle mi

bu adı almıştı? Nihayet, şehir İslâm'dan hemen önce kısaca Medine (kelime anlamı kent, şehir) adıyla anılmaya başlandı. İslâmî dönemle birlikte burası Medinetü'n-Nebî adıyla anılmaya çalışıldı ise de, uzun isimlerin tutunma şansı olmadığı için kısaca Medine olarak kaldı.

933. Resulullah (as) hicret ederek bu şehre sığındığında, nüfusun neredeyse yarısı Yahudi idi. Yahudilerin bu bölgeye ne zaman geldikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. İslâm'ın hemen öncesinde bunlar tamamen Araplaşmış durumdaydılar. İbrani alfabesiyle yazmalarına rağmen, Arapçayı çok iyi konuşuyorlardı. Çocuklarına Arap adları koyarlar, hatta kabileleri bile Arapça isimler taşırdı.

934. Yahudilerin hem okul olarak kullanılan hem de içinde hukukçuların bulunduğu Beytu'l-Midrâs[1220] (Bilim evi) adında bir kurumları vardı. Aynı zamanda, en azından Benû Nâdir kabilesi içinde bir hazineleri (*kenz)*[1221] olup, herkes buraya savaş vb. durumlarda ortak ihtiyaçları karşılamak üzere katkıda bulunurlardı.

935. Tıpkı komşuları putperest Araplar gibi, Medineli bu Yahudiler de, kabilelere ayrılmış olmanın yanı sıra, birbirine muhalif bölükler ve küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Bazı Yahudi kabileleri Arap kabileleriyle ittifak anlaşması yaparken, bazıları ise bu Yahudi kabileleriyle ittifak halindeki diğer Araplarla savaşıyorlardı. Ortak adları Benû Kayle olan Medineli Araplar iki gruba ayrılmışlardı: Bunlar Evs ve Hazrec kabileleri olup, iki erkek kardeşin soyundan gelmekteydiler. Esaslarını Resulullah (as)'ın belirlediği Medine Şehir Devleti Anayasasında, adları belli olmayan dokuz Yahudi kabilesi zikredilmektedir (bunlar ittifak yaptıkları ya da mevlası oldukları Arap kabilelerine göre tasnif edilmişti). Ancak tarihçiler bunları üç kabile halinde bir araya getirmektedirler: Benû Kaynuka, Benu'n-Nadîr ve

Benû Kurayza. Bu ayrımda sadece kabilelerin büyüklük ve kudretleri göz önünde tutulmuştur. Bunlardan başka, yine Yahudi olan ve şehrin kuzey-doğusunda yaşayan Benû Ureydler de vardı. (Bugün Medine'deki 'Ureyd Camii, herhalde onların oturdukları yeri göstermektedir.) Samhûdî (2. bs., s. 165, 171), adlarını belirtmeksizin, Medine'de yirmiyi aşkın Yahudi kabilesinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu üç büyük Yahudi kabilesine gelince, birincisinin adı olan *Kaynuka*, kuyumcu anlamına gelir; gerçekten de bunlar, İslâm'ın başlangıcında bu mesleklerinin yanı sıra genel ticaret işleriyle de uğraşmaktaydılar. Bunlara ait anılar Benû Kaynuka şehir çarşısında yaşatılmaktadır.[1222] *Nadîr* kelimesi ise, birçok anlamının yanı sıra yeşil ve çiçekli bir bitki demektir. Bu kabile büyük hurmalıkların sahibi olarak da bilinir. Nihayet *Kurayza* kelimesi, Arabistan'da deri tabaklamakta kullanılan bir ağaç olan akasya anlamını taşır. Yoksa bu kabile aslında deri tabaklayan, çizmeci ya da derici kimselerden mi oluşmuştu?

936. Zekâ ve çalışkanlıkları ile Medineli Yahudiler, kısa sürede şehrin bütün ekonomik faaliyetlerini ellerine geçirdiler. Dünyanın her yerinde küçük gruplar halinde yaşayan bu ulusun kendi aralarında sürekli yardımlaşma ve irtibat halinde bulunması, onların uluslar arası ticarette başarılı olmalarına yardımcı olmuştur. Böylece zenginleşip büyük servetlerin sahibi olduktan sonra, ödünç para vermeye ve faizciliğe (bankacılığa) başlamışlar, bu yolda yavaş yavaş diğer insanların mülk ve arazilerini ele geçirmeye başlamışlardır. İbn en-Neccâr'ın verdiği bilgiye göre,[1223] İslâm'ın ortaya çıkışından az önce Medine'de Arapların elindeki 13 hisara karşılık, Yahudilerin 59 hisarı vardı.

937. Ticaret, ziraat ve sanayi alanında zengin ve varlıklı kişiler olan, kendi ırklarıyla övünen, aynı zamanda kendilerine has bir dine ve kutsal bir

Kitaba sahip olan, Arabistanlı Bedevîlere göre çok daha üstün şan ve şerefe erişmiş bu Yahudiler, kendi dinlerini bırakıp yabancılarınkini kabul etmeye pek hevesli görünmüyorlardı. Kuşkusuz Mesih'in gelmesini bekliyorlardı. Ama onların bundan anladığı şey, içinde sadece takva sahibi kimselerin üstün sayılacağı, insanlar arasında eşitlik ilkesine dayalı bir dünyadan çok, tüm yeryüzünde Yahudilerin egemen olmasıydı. İslâm'ın getirdiği demokrasi anlayışı, onların Devletin güç ve kuvvetini ve ekonomik zenginliğini kendi tekellerine almak konusunda besledikleri ümitleri tamamen ortadan kaldırmıştır.

938. Yukarıda, Resulullah (as) henüz hiçbir Yahudi'nin bulunmadığı Mekke'de iken Kur'an'ın Yahudilere karşı takındığı tutumu görmüştük. Medine'de ise tamamen farklı bir durumla karşılaştı; binlerce İsrail oğlu bu şehirde yaşıyor ve bölgenin ekonomik hayatını kendi hakimiyetleri altına almış bulunuyorlardı. Mekke'den hicret edenlerin yerleştirilmesi kaygısından kurtulur kurtulmaz, Muhammed (as) tebliğ çalışmalarına başladı. Kendisinin, öncelikle acil güvenlik nedenlerinden dolayı, daha sonra da dini yaymak amacıyla Medineli Yahudilerle temas kurması gayet doğaldı.

939. Medine şehrinin tamamını kapsayacak bir devlet teşkilatının kurulması, yöre halkının tüm unsurlarıyla istişare edilmesini gerektiriyordu. Daha önceki bir bölümde, Medine'de yürürlüğe konulan anayasanın metnini incelemiş ve Yahudilerin hükümetle ilgili işlerin icrasında sahip oldukları durumu ortaya koymuştuk. Ancak burada küçük bir nokta gözümüze çarpıyor: Yukarıda adı geçen anayasa metninde "Benû 'Avf... Benû'n-Neccâr... Benû'l-Hâris... Benû Sâ'ide... Benû Cuşem... Benû'l-Evs...Benû Sa'lebe... Benû'ş-Şuteybe Yahudilerinden" bahsedilmektedir. Oysa bütün bu saydıklarımız Arap

kabileleridir. Acaba buna bakarak, ister Arap ister Yahudi olsun her kabilenin, kendi aralarından bir başka kabile ile ittifak anlaşması yapması gerektiği sonucunu mu çıkarmak gerekir? Çünkü burada Arap ve Yahudilerin karışımı olan ve her ikisi de aynı derecede önemli bu topluluk içinde sükunet ve barışı korumak söz konusudur. Yoksa bu durum, şehrin asıl nüfusunun Arap soyundan geldiği ve burada yerleşmiş olan Yahudi ailelerin Arap kabileleriyle *mevlalık* ilişkilerini kabul etmek zorunda kaldıkları anlamına mı geliyor? (Bir başka deyişle, Yahudilerin kendilerine ait kabileleri yoktu ve bu şehre, asıl nüfustan ayrı bir topluluk oluşturacak şekilde kitleler halinde gelmemişlerdi. Yine muhtemeldir ki, başına buyruk Araplar bu göçmen Yahudilerin ayrı bir blok halinde yaşamalarına olanak tanımamışlar ve Yahudi kimliklerini kaybedip ülke insanıyla kaynaşabilmeleri için, değişik Arap kabileleri arasında bölüklere ayrılmalarını istemişlerdir.) Ancak tarihsel veriler bizim bu konuda kesin bir şey söylememize izin vermemektedir. Ancak küçük bir ihtimal de olsa bu insan topluluklarının, putperest Araplarla kaynaşabilmiş az sayıda gerçek Yahudi barındıran Yahudileşmiş Araplar olduğu söylenebilir. Gerçekten, ilerde değineceğimiz gibi, Medine'de küçük çaplı da olsa bir Yahudileştirme hareketi olmuş, ama bu girişim önemli sonuçlar doğurmamıştır. Durum ne olursa olsun, Resulullah Muhammed (as)'ın hayatı ve faaliyeti ile ilgili olarak önemli olan, kendisinin bir Şehir-Devleti oluşturacak biçimde şehirdeki Yahudileri bir araya getirmeyi başarıp, yabancı istilalarına karşı buranın savunmasını sağlamış olmasıdır. (Bu girişimin bir hanedan değişikliği değil, bütün kurumları ile yeni bir Devlet'in kurulması olduğuna dikkat çekelim.) Bu tür işlerle bir süre ilgilendikten sonra, Resulullah (as), zamanını kendi dinini yayma işine verebilmiştir. Henüz Mekke'de iken,

Resulullah (as) sahabelerine, Yahudilerin Kutsal Kitaplarında kendisinin geleceğinin haber verildiğini açıklamıştı. Medine'de binlerce Yahudi'nin bulunuyor olması, meselenin bu boyutuna ivedi bir güncellik kazandırmıştı. Nitekim, tarihi eserlerdeki kayıtların bize gösterdiğine göre, Muhammed (as), daha Medine'ye gelişinin ilk aylarından itibaren,[1224] Yahudilerin kendisini Allah'ın bir Elçisi, bir Peygamber olarak kabul etmeleri için büyük bir çaba göstermiştir. Buna gösterilen tepkiler çok farklı olmuştur: Kimi Yahudiler İslâm'ı kabul ederken, bir kısmı çekimser kalmış, hatta İslâm'a karşı girişilen alay etme ve savaşlarda etkin bir rol üstlenmişlerdir. İslâm'ı erken dönemde içtenlikle kabul edenler arasında en seçkini 'Abdullah ibn Selâm'dır. Arap tarihçilerin söylediklerine bakılırsa,[1225] bu Yahudi bilgini, İslâm'a girerken Resulullah (as)'a, Yahudilerin söyledikleri şeylere güvenilmemesi gerektiğini, bunu kanıtlamak için, kendisinin Müslüman olduğunu onlara haber vermeden, kişiliği hakkında Yahudilere bazı sorular yöneltmesini önermişti. O da öyle yaptı. Davet edilen Yahudiler ona 'Abdullah ibn Selâm'ın kendilerinin başkanı, başkanlarının oğlu, kabilelerinin bilgini ve çok iyi yetişmiş bir insan olduğunu söylediler. Tam bu sırada 'Abdullah ibn Selâm gizlendiği yerden çıkarak, Yahudilere Müslüman olduğunu açıkladı ve Muhammed (as)'ın beklenen peygamber olduğunu söyleyerek, onları da dinlerini değiştirmeye davet etti. Bunun üzerine onlar 'Abdullah'ın sahip olduğu nitelik ve unvanları hor görüp küçümsediklerini belirttiler. Aynı kaynak, görünüşte İslâm'ı kabul edip, ancak içerden Müslümanlar arasında ayrılık tohumları serpmeye çalışan Yahudilerin uzun bir listesini vermektedir.[1226]

940. Resulullah Muhammed (as) bütün bu olanlardan asla ümitsizliğe kapılmadı: Çevresindeki diğer topluluklara yaptığı gibi, Yahudileri de sürekli olarak İslâm'ı kabul etmeye davet etti. Bu durum doğal olarak birçok tartışma ve polemiğe yol açtı. Resulullah (as)'ın o sırada (H. 1) Medine'deki dindaşlarıyla sıkı ilişkiler içinde olan Hayber'li Yahudilere gönderdiği mektupta bunun bir yansımasını görüyoruz:[1227]

""Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Allah'ın Elçisi, Musâ'nın dostu ve kardeşi, onun (Musâ'nın) getirdiği her şeyi doğrulayan Muhammed tarafından (gönderilmiş bir mektuptur): Ey Tevrat'a tâbi olup onun etrafında bir araya gelen insanlar! Dikkat edip biliniz ki, gerçekten Allah'ın size söylediği şu sözleri kendi Kitabınızda bulacaksınız:

"Muhammed Allah'ın Elçisi'dir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında yumuşak ve merhametlidirler. Onları rükûa eğilirken, secdeye kapanırken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'ta anlatılan nitelikleridir. İncil'deki vasıfları ise şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."[1228]

Allah aşkına, size vahyedilen şey aşkına, yine kabileleriniz içinde sizden önce gelip geçmiş olanları *men* (kudret helvası) ve *selvâ* (bıldırcın) ile rızıklandıran aşkına, babalarınızı ve dedelerinizi Firavun'un elinden ve yaptığı zulümlerden kurtarmak için denizi kurutan (Yüce Varlık) aşkına bana söyleyiniz: Allah'ın size vahy ettiği Kitapta, Muhammed'e

inanmanız gerektiğini okumadınız mı. Eğer Kitabınızda bu (bilgiyi) bulamadıysanız sizin adınıza (benim dinimi kabul etmemekte) bir endişeniz olmasa gerekir. Zira artık hak ile bâtıl, doğru yol ile yanlış yol birbirinden ayrılmıştır. İmdi sizi Allah'ın ve Onun peygamberinin yoluna davet ediyorum."

941. ("Sapları üzerine doğrulmuş ekin" kıssası Matta (13: 31-32) ve Markos (4: 26-32) İncillerinde de yer almaktadır. Yüz ve alınlardaki secde iziyle ilgili bilgiler ise İncil'de "Yuhanna'nın Vahyi" kitabındaki (14: 1) cümleyi çağrıştırmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Fetih Suresi'nin 29. ayetine, ayrıca İsa Peygamber'in *Dağdaki Hutbe*'sine bakınız.) Hayber Yahudileri nezdindeki bu girişim sonuçsuz kalmış, ancak çok geçmeden Bedir'de kazanılan zaferle İslâm daha sağlam temeller üzerine oturmuştur.

942. Yukarıdaki mektubun baş tarafında yer alan "kâfirlere karşı çetin" ifadesi aynı zamanda bir tehdit içeriyordu. Muhammed (as)'ın Medine'de, olacağını önceden haber verdiği şeyler arasında bu konunun da yankılarını bulmamız bizi şaşırtmamalıdır: Bir gün Resulullah (as) Benû Kaynuka'lı Yahudilerin Pazar yerine gelerek onları bir araya topladı ve kendilerine şöyle hitap etti:

"Ey Yahudi topluluğu! Kureyşlilerin başına gelen felaketin aynısının sizin de başınıza gelmemesi için Allah'tan korkun ve İslâm'ı din olarak kabul edin. Zira siz, benim Allah tarafından gönderilen bir elçi-peygamber olduğumu biliyorsunuz. Bunun böyle olduğunu kendi kitabınızda da görüp duruyorsunuz, ve Allah sizi bu hükümle bağlamıştır."

Yahudiler kendisine şöyle karşılık verdiler:

"Ey Muhammed! Sen ancak kendi halkını bilirsin; Harp sanatını bilmeyen bir toplulukla karşılaşmış olman seni yanıltmasın: Sen onları tesadüfen

bozguna uğrattın. Allah'a yemin ederiz ki, eğer seninle savaşa tutuşacak olursak, bizim ne (cesur yürekli)[1229] insanlar olduğumuzu görürsün."

943. Böylesine bir güvensizlik ve kuşku ortamı içerisinde, çok önemsiz bir olay büyük bir karışıklığın çıkmasına yetti. Dokuz ay hiçbir olumsuz olay yaşanmadan geçtikten sonra, durum ansızın değişti: Müslüman bir hanım, alışveriş amacıyla Benû Kaynuka'lı bir Yahudi kuyumcunun dükkânına gelmişti. Buradaki bazı Yahudi gençler ona sataşıp, alaylı bir biçimde örtüsünü açmasını söylediler. Tabii kadın bunu reddetti. Kuyumcu, o dönemde çok yaygın olan kötü bir şaka yaptı[1230] ve bu sahabe hanımın elbisesinin ucunu habersizce bir yere bağladı. Öyle ki, kadın ayağa kalktığında vücudunun bir bölümü kısmen ortaya çıktı. Kadın, utanç ve öfkeden çığlık atmaya başladı. Oradan geçmekte olan bir Müslüman yardıma koşarak, yapılan hakareti öğrenince, kuyumcunun başını uçurdu. Orada bulunan diğer Yahudiler de bu Müslümanı oracıkta şehit etmekte gecikmediler ve bu olay bir çatışmaya yol açtı. Bu Yahudilerin mahallesi kuşatıldı ve onbeş gün sonra teslim oldular. Savaşçıların sayısı 700'ü buluyordu.[1231] Bu olayla ilgili olarak Buharî'de bulunan bir hadis,[1232] Muhammed (as)'e göre her zaman işin dinî boyutunun ağır bastığını göstermektedir. Böylece, onun sahip olduğu adalet duygusu ve suçluları bağışlama eğilimi, düşmanlarına karşı güttüğü politikada oldukça etkili oluyordu. Söz konusu hadiste şu satırları okuruz:

"Biz Mescid-i Nebevî'de bulunuyorduk. O sırada Resulullah evinden çıkıp bize doğru geldi ve şöyle söyledi:

"-Haydi Yahudilere doğru gidelim."

Beraber kalkıp yürüdük ve *Beytü'l-Midrâs*'ın önüne geldik. Resulullah burada durup Yahudilere seslenerek, şöyle buyurdu:

“-Ey Yahudi cemaati! İslâm’ı kabul edin ki kurtuluşa eresiniz!”

Onlar şöyle cevap verdiler:

“-Sen (bu konuda) bizi uyarmıştın yâ Ebe’l-Kâsım!

Resulullah (as) tekrar söz alıp şöyle buyurdu:

“-Benim de istediğim bu.”

Sonra cümlesini üçüncü kez tekrarladı ve nihayet şöyle dedi:

“-Şunu bilesiniz ki yeryüzü Allah’a ve O’nun Resûlüne aittir. Ben sizi bu bölgeden sürüp çıkarmak istiyorum; sizlerden kimin burada herhangi bir şeyi varsa onu satsın; aksi halde biliniz ki yeryüzü Allah’a ve O’nun Resûlüne aittir.”

Daha sonra Benû Kaynuka Yahudilerinin 1500 kılıç, 300 zırhlı giysi, 2000 mızrak ve 500 kalkandan oluşan silahlarına el konuldu (bk İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 695); ve Müslümanlar arasında bulunan onların bazı dostlarının araya girmesiyle, Resulullah (as) onları Medine’den çıkarmakla yetindi. Onlar da gidip Filistin’deki Ezri’at[1233] şehrine yerleştiler. Bu arada, Muhammed (as)’ın, Kaynukaları buradan çıkarırken onlara şöyle dediğini de hatırlatalım:

“Üç günden fazla kalmamak üzere, işlerinizi halletmek için Medine’ye her zaman gelebilirsiniz.”[1234]

944. Kaynaklarımıza göre öyle görünüyor ki Benû Kaynuka kabilesinin bütün bireyleri sınır dışı edilmiştir. Ancak bunlara, küçük gruplar halinde de olsa Medine’de daha sonraları rastlanmıştır. Örneğin, İbn Sa’d’in naklettiğine göre,[1235] bunların sürüldüğü söylenen tarihin üzerinden dört ay geçtikten sonra patlak veren Uhud Savaşı sırasında, “Resulullah (as)’ın:

“-(Bizim safımızda savaşmak üzere gelen) şu kimseler de kim?

sorusuna şöyle cevap verdiler:

“-Bunlar, Kaynuka Yahudilerinin bir kolu olan Abdullah ibn Selâm’ın sopundan Abdullah ibn Ubey ve 600 müttefikidir.”

“-Bunlar İslâm’ı kabul ettiler mi?”

“-Hayır!”

Bunun üzerine onların yardımını reddetmiştir.”

Buna rağmen onlar hala bölgede bulunuyorlardı. Bazı kaynaklar,[1236] bunların iki yıl sonra Hendek Savaşı sırasında Resulullah (as)’ın yardımına geldiklerini ve Benû Kurayza Yahudilerine karşı Müslümanların safında çarpıştıklarını kaydederler. Beyhakî’nin verdiği bilgiye göre,[1237] Hayber Seferi sırasında Benû Kaynuka Yahudilerinin Müslümanlara yararlı hizmetleri dokunmuş ve Resulullah (as) onları bir çok hediye ile ödüllendirmiştir.

945. Tarih yazarları kimi kez isimleri birbirine karıştırabilirler; ancak, yukarıda başvurduğumuz kaynaklarda, bunların Kaynuka adını taşımalarının yanı sıra, Müslüman olmadıkları da belirtilmektedir. Örneğin Makrîzî (I, 204-205) gibi başka kaynaklarda, bu kabile içinde İslâm’ı kabul ettikleri halde münâfıkların da bulunduğundan bahsedilmektedir. Fakat daha yukarıda değindiğimiz kaynakların ifadesi daha açık ve nettir: “Bunlar Müslüman değillerdi.” Peki bu sorunun nasıl çözümlenmesi gerekir? Kaynakların ifadesine göre, Yahudilerin silahtan arındırılmasından sonra, münâfık bir Arap olan Abdullah ibn Ubey, onlar adına araya girerek şefaatçi oldu. Bunun üzerine Resulullah (as) şöyle dedi:

“Onları sana bağışlıyorum.”

Kaynaklar, buradan, Resulullah (as)’ın onlara karşı daha katı bir ceza uygulamak istemiş olabileceği, ancak bu arabuluculuk üzerine onları sınır dışı etmekle yetindiği sonucunu çıkarırlar. Oysa biz, daha mantıklı

düşünen Buhârî'den yaptığımız nakilde olduğu gibi, Resulullah (as)'ın İslâm'ı kabul etmeyen herkese karşı sürgün cezasına karar verdiğini gösterdik. Bu durumda Abdullah ibn Ubey'in arabuluculuk yapması, bu Yahudilerin hayatlarının mutlaka bağışlanacağı anlamına gelmez. Soruna şöyle bir açıklama getirmek kuşkusuz daha yerinde olur: Abdullah ibn Ubey'in kabilesiyle ittifak anlaşması yapmış olan Kaynukalıların tamamı olmasa da yarısı, ya da üçte biri tamamen bağışlanmış ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmek üzere Medine'de kalmalarına izin verilmiştir.

946. Bu arada hemen belirtelim ki, Kaynuka olayı esnasında Medineli diğer Yahudiler yerlerinden kıpırdamamışlardı. Bu, Yahudilerin kendi aralarında bölündükleri anlamına geliyordu. Esasen Kaynukalar Medineli Hazrec kabilesiyle müttefik idiler. Bu durum aynı zamanda Yahudilerin Medine Şehir-Devleti Anayasası'na bir bütün halinde değil de, içlerinden her zümrenin ayrı ayrı ve bağımsız bir birlik halinde katıldıklarını göstermektedir. İbn Sa'd[1238] bu konuda kesin bir ifade kullanır:

"Kaynukalılar, daha Bedir Savaşı vuku bulmadan önce Resulullah ile ittifak anlaşması yapmışlardı."

Yine ilave edelim ki, iki hafta boyunca devam edecek olan bu savaşta, her iki taraftan tek bir ölüm ya da yaralanma olduğundan söz edilmez. Öyle görülüyor ki, kuşatma altındakiler iki hafta boyunca dışardan bir yiyecek yardımı alamamışlar ve evlerinde olan biteni tüketmişlerdir. Ayrıca, bu kuşatmanın kimilerine göre H. 3 yılında, kimilerine göre ise H. 2 yılının 10. ayında meydana geldiğini belirtmek gerekir.[1239] Biz burada, ya nesiy uygulamasının göz ardı edilmesi, ya da Resulullah (as)'ın bizzat yaptığı Hicret ile, onun emri doğrultusunda

Müslümanların Mekke'den Medine'ye başlattıkları Hicret çağı arasındaki farklılık nedeniyle bir karışıklık olduğunu belirtmek istiyoruz.

947. Kaynukalılarla yapılan "savaşta" tek bir damla kan bile dökülmemiş ve diğer Yahudi kabileleri bu ihtilafta tarafsız kalmışlardır. Ancak bazı Kaynukalı kabilelerin sürgün edilmesi muhtemelen Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine ve İslâm'ı yayma faaliyetlerinde daha önce görülmemiş zorluklara neden olmuştur. Ne var ki Yahudilik dini, Muhammed (as)'ın insanlar arasında yaymaya çalıştığı dine en yakın olanıdır. Bu durumda Müslümanların Medineli Yahudilerle bir türlü uzlaşma sağlayamamış olmaları oldukça esef verici bir durumdur. İnsanın karşısındaki kimsede bazı kusurlar bulması kolaydır; ancak şunu kabul etmek gerekir ki, ortaya bir kez yanlış anlama çıkınca, tarafların karşılıklı olarak birbirlerini suçlama kısır döngüsü içinde, gerçekten kusurlu ya da suçlu taraf da kendisini haklı çıkaracak şeyler bulmaya çalışacaktır.

948. Ünlü şair Ka'b ibnu'l-Eşref, babası tarafından Tayy'ların bir kolu olan Nebhânîlerden idi. Annesi ise Medine'den Benû'n-Nadîrli bir Yahudi kızıydı.[1240] Kaynakların ifadesine göre kendisi ahlâkı çok bozuk bir hâkim idi.[1241] Bedir'de Mekkelilerin uğradığı bozgundan sonra Mekke'ye gelerek, Kureyşlileri desteklediğini açıklamış ve karşı saldırı için onları tahrik etmiştir.[1242] Mekke'de misafir olduğu evin hanımına sarkıntılık yapması, yazdığı aşk şiirlerinde Medineli Müslümanlara iftira etmesine engel olmamıştır. Oturduğu müstahkem köşkün harabeleri, günümüzde Medine'nin güneyinde hala mevcuttur. Ka'b'ın bu davranışı karşısında Müslümanların nasıl bir tepki gösterdiğini tahmin ediyoruz: Aralarında süt kardeşinin de bulunduğu bazı Müslümanlar geceleyin

onu evine baskın düzenleyip öldürmüşlerdir. İbn Sa’d, ancak bu olay üzerine Benu’n-Nadîrlerin Resulullah (as)’la bir ittifak anlaşması yaptığını söyler.[1243]

949. Ancak barış ortamı sadece birkaç ay devam edebildi. Benu’n-Nadîrler aynı zamanda Necd’li Benû Amirlerle müttefik idiler.[1244] Yukarıda Amr ibn Umeyye ed-Damrî’nin bir yanlış anlama sonucu, Benû Amirlerin işlediği bir cinayetin intikamını almaya kalkarak, aslında Resulullah (as)’ın kendilerine eman belgesi verdiği ve hatta İslâm’ı da kabul etmiş olan aynı kabileden iki kişiyi nasıl öldürdüğünü anlatmıştık. Bu durumda kan diyeti ödemek gerekiyordu ve Amr ibn Umeyye bu kişileri tamamen kasıtsız bir biçimde öldürdüğü için, bu durumda işin sorumluluğu İslâm Devleti’ne düşüyordu. Bu konuda iki anlatım vardır: (a) Kendilerinden sonra gelen yazarların üzerinde fazla durmadan nakiller yaptığı İbn İshak ve İbn Hişâm’a göre, Benu’n-Nadîrler Müslümanlarla müttefik oldukları için, Resulullah (as) kendilerinden uygun bir miktarla bu kan diyeti ödeme işine katılmalarını istedi. Onlar ise bu teklifi reddetmekle kalmayıp, Muhammed (as)’ın kendi mahallelerine doğru geldiğini öğrenince, Yahudilerin ödemeyi kabul ettikleri meblağı almak üzere Resulullah (as)’ın dibine oturduğu bir kulenin tepesinden onun üzerine bir değirmen taşı yuvarlayarak öldürmeye teşebbüs ettiler. (O döneme ait anlatımlarda, Resulullah’a aynı yöntemle girişilen birçok suikasttan söz edilmekte ise de, bunlardan hiçbirinde bizzat Resulullah’ın gözü önünde böyle bir değirmen taşının, onun oturduğu kulenin tepesine çıkartıldığından söz edilmez.) Ancak bu anlatım, Benu’n-Nadîrlilerin neden Yahudilerden değil de Müslüman müttefiklerden biri tarafından dökülen kanın diyetini ödemeye iştirak ettiğine açıklık getirmemektedir. Herhalde daha sonraki dönemlerde İbn

İshak’ın eserini çoğaltmaya çalışırken, kâtip birkaç satır atlamış olmalıdır. (b) Kusursuz bir rivayet zinciriyle İbn Mardûye tarafından nakledilen ve aynı zamanda ‘Abd ibn Humeyd’in Kur’an tefsirinde işaret edilen bir başka anlatıma göre ise -ki bu Samhudî’nin *Vefâu’l-Vefâ* adlı eserinde (2. bs., s. 298) tercih edip kullandığı bir anlatımdır-, Bedir yenilgisinden sonra Mekkeli putperestler, Resulullah’a karşı kendilerini kışkırtmak üzere Benu’n-Nadîrlere bir mektup göndermişlerdir (Benû Kaynuka Yahudilerinin Medine’den sürüp çıkarılması, kendileri dışında bir ulus olan (*gentil*) Müslümanların giderek artan gücü karşısında, zaten Benu’n-Nadîrli diğer Yahudilerde bir takım endişelere neden olmuştu). Ve sonunda kendi aralarında alçakça bir komplo düzenlemeye karar verdiler: Bir gün Resulullah (as)’a haberci göndererek:

“Arkadaşlarından üç kişiyle bizim yanımıza gel ve bilginlerimizden üçüyle oturup konuş. Şayet bunlar (bizimkiler) sana inanacak olursa, biz de hep beraber senin yoluna tabi olacağız.”

diyerek onu aralarına davet ettiler. Bu üç Yahudi giysilerinin içine hançer saklamışlardı. Ancak Benu’n-Nadîrlerden bir kadın, Müslüman Ensar zümresi arasında oturan erkek kardeşlerinden birine, Nadirlilerin giriştiği suikastı haber vermek üzere birini gönderdi. Kardeşi de bu haberi daha Resulullah (as) Nadirlilerin mahallesine varmadan ona yetiştirdi. Bunun üzerine Resulullah (as) yoldan geri döndü. Ancak ertesi sabah kuşluk vakti, yanında askerleriyle birlikte Nadirlilerin karşısına çıktı ve onları bütün gün kuşatma altında tuttu. Ertesi gün ise ansızın kuşatmayı kaldırıp, bu kez Benû Kurayza üzerine yürüyerek onları kuşatma altına aldı. Bunun üzerine Yahudiler kendisiyle bir anlaşmaya vardılar. Resulullah (as) daha sonra Nadirlilere dönmüş ve onların mahallesini kuşatma altına almış, ancak bu sırada her iki tarafta

da bir ölüm ya da yaralanma olayı meydana gelmeden, teslim olmuşlardır. Resulullah (as) her zamanki gibi kendilerini İslâm'a davet etmiş ve bu teklifi kabul edenleri bağışlamıştır.[1245] Direnmekte ısrar edenlere ise silahları dışında taşınabilir bütün eşyalarını alıp Medine'den gitmelerine izin verilmiştir. Bunlardan bazıları Filistin'deki *Ezri'at* şehrine yerleşirken, diğerleri kısa sürede hakim sınıf haline geldikleri Hayber'e gitmişlerdir.[1246] Bazı kaynakların ifadesine göre[1247] bunlar aynı zamanda Gatafânlıların da müttefiki idiler. Ancak ne Hazrecli müttefikleri ne de Benû Kurayza Yahudileri onların yardımına koşmamıştır. Fakat yukarıda İbn Mardûye'den okuduğumuz farklı bir anlatıma göre, Resulullah (as) Benû Kurayzaları Benu'n-Nadîrlerle olan askerî ilişkilerinden dolayı kuşatma altına almıştır. Ve bu verdiğimiz bilgi Buhârî (64/14), Muslim (32/62, No: 1766) ve Ebû Dâvûd (19/23, *Benu'n-Nadîr* bölümü) gibi güvenilir kaynaklarca da desteklenmektedir. Buna göre "Benu'n-Nadîrler ve Kurayzalılar savaş açmışlar, sonra Resulullah Benu'n-Nadîrleri buradan sürüp çıkarırken, Benû Kurayzaları yerlerinde bırakıp, daha sonra Müslümanlara savaş ilan edecekleri döneme kadar onlara destek olmuştur. O zaman da Resulullah (as) kendilerine ceza olarak." Durum ne olursa olsun, Nadirliler Medine'den sürülüp çıkarılırken, mücevher ve diğer değerli eşyalarının yanı sıra evlerinin kapılarına varıncaya kadar her şeylerini söküp yanlarında götürdüler.[1248] *Kenz*'lerini, yani Hayber'deki kabilelerinin merkezi hazinesini de birlikte alıp gittiler. Resulullah (as), onların Medineli Müslümanlardan alacaklarını tahsil etmelerini yasaklamadı. Hatta, henüz vadesi gelmemiş alacaklar konusunda onlara şöyle bir imkân tanındı:

“Alacağınız meblağı biraz azaltınız ve böylece alacaklarınızı daha erken tahsil ediniz.”[1249]

Kur’an’ı yorumlayan diğer tefsirciler gibi Taberî de, Kur’an’daki “dinde zorlama yoktur” meâlindeki ayetle (Bakara: 2/257) ilgili olarak, İslâm’dan önce Medine’de çocuğu olmayan ailelerin adakta bulunup, şayet Allah kendilerine bir çocuk verirse onu Yahudi terbiyesine göre yetiştireceklerini belirtmektedir.[1250] Bunun bir sonucu olarak, Medine’de bu yolla Yahudileşmiş çok sayıda çocuk bulunuyordu. Yahudiler giderken bu çocukları da yanlarında götürmek istediler. Çocukların ana-babaları araya girdi ise de, Resulullah (as) Müslümanların tarafını tutmayı reddedip, Yahudileşmiş olan bu Arap çocuklarının onlarla gitmesine göz yumdu. Böylece 600 deveden oluşan kervan, şarkıcı ve çalgıcıların eşliğinde yola koyuldu. Benu’n-Nadîrli Yahudilerin parayla tuttuğu ve şair ‘Urve ibn el-Verd’in dostlarından biri olan Gıfârlı Umm ‘Amr adlı bir kadın da görülmemiş mücevherlerini takınmış olduğu halde onlarla birlikteydi.[1251] Olayın devamını biliyoruz: Bunların şehirden ayrılmalarının üzerinden bir yıl geçmeden, Benu’n-Nadîrlerden bir heyet, H. 5 yılında Medine’nin kuşatılması ve Hendek Savaşıyla sonuçlanan büyük saldırı ittifakını organize etmişlerdir.

950. Aşağıda özetleyerek verdiğimiz Kur’an ayetlerinin kesin tarihini bilmemekle beraber, H. 3 ila 5 yılları arasında indirildiğini söyleyebiliriz:

951. Yahudiler, Resulullah (as) hakaret etmek için iki anlama da çekilebilecek sözcükler kullanırlar.[1252] Örneğin, Arapça “bizi gör, gözet” anlamına gelen راعنا sözcüğü, İbranca’da yapılan vurgularla kolayca “kötü, rezil”[1253] gibi sövgü anlamı yüklenir. Hatta onlar, İslâm’ın Kutsal Kitabı Kur’an’la alay edip[1254] Müslümanların ibadetle ilgili hareketlerini

eğlence konusu yaparlar. Kendi Kutsal Kitaplarını bile tahrif edip değiştirir[1255] ve Ahiret hayatı karşılığında bu dünya hayatını satın almaya kalkışırlar.[1256] Kendi dinlerinde de yasak olmasına rağmen, faiz ve tefecilikle uğraşıp, başkalarının mallarını haksız olarak yerler.[1257] İçinde Allah'ın kendilerine imanı emrettiği Kutsal Kitaplarına sırt çevirirler.[1258] Peygamberlerini haksız yere öldürürler.[1259] Bu ve benzeri birçok durum Kur'an'da tespit edilmiştir. Yahudilerin İslâm karşısında gösterdikleri dik kafalılık ve inat konusunda Müslümanları teselli etmek için, Kur'an, Dâvûd ve İsa Peygamberlerin bile Yahudileri lanetlediğini hatırlatır.[1260] Onların sahip olduğu belli kafa yapısı birçok ayette açıkça sergilenmiştir: Allah, kendilerine "altın buzağıyı" derhal yok etmelerini emrettiği halde, onlar güya işin aslını araştırır gözükerek, "nasıl bir şeydir, rengi nasıldır, mahiyeti nedir" gibi sorularla işi savsaklamak istemişlerdir (Bakara. 2/67-71). Ayrıca, gerekli muhakemeyi yapıp karar vermeleri için Kur'an'da ifadesini bulan İslâmî tebliğ de onlar için yeterli olmamıştır:

"(Ey Muhammed!) Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi." Nisâ: 4/153)

Bu ayetle onlar hakkında söylenmek istenen şudur: Bu insanlar için Kitap neye yarar! Musa da onlara kitap getirdi ama onlar bununla yetinmeyip, Allah'ın bizzat kendi eliyle onlara kitabı verdiğini görmek istediler.

952. Şurası dikkat çekicidir ki, Kur'an, bazı Yahudilere karşı bu suçlamalarda bulunmasına rağmen, Yahudi cemaatinin gerçek meziyetlerini asla inkâr etmez:

"Ey İsrail Oğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın."

Bu ayet Kur’an’da bir tek surede iki kez tekrarlanır.[1261] *Pentatök (*Tevrat*)* de ilahi bir kitap olduğu için, Yahudilerin onun içerdiği hükümlere titizlikle uymaları gerekir. Bu hususa da aynı sure içinde iki kez değinilmiştir.[1262] Her iki surede de, Kur’an herkesin uyabileceği asgarî müşterekleri içeren ortak bir dinin özünün temelini atmaktadır ki bu bütün dinler arasında bir tür “barış içinde bir arada yaşama” halidir:

“Kuşkusuz, iman edenler; yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sabiîlerden Allah’a ve Ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.”[1263]

953. Bununla birlikte, Kur’an’a göre, insanın sadece Allah’a iman edip de Onun gönderdiği peygamberlere inanmaması kabul edilemez: Kur’an bu tür “inananları” gerçek inkârcılar arasına katmaktadır:

“Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip “Bir kısmına iman ederiz, ama bir kısmına inanmayız” diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu: İşte bunlar gerçek kâfirdirler.”[1264]

954. Her ne kadar Kur’an, Müslümanların putperest müşriklerle evlenmesini ve bunlar tarafından kesilmiş hayvanların etini yemeyi yasaklamışsa da, diğer Ehl-i Kitap milletlerin yanı sıra, Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmelerine ve onların kendi dini kurallarına göre kesilen etleri yemelerine izin vermiştir.[1265]

955. Medine şehri içinde yaşayan Benû Kurayza Yahudileri, önceleri doğru dürüst davrandıkları halde, Hendek Savaşında, çarpışmaların en yoğun bir anında, daha önce de belirttiğimiz gibi, ihanet etmişlerdir. Böylesine ağır bir ihanet suçu kolay kolay affedilemezdi: Tam müttefiklerin kuşatmayı kaldırdıkları gün, Resulullah (as) da Benû Kurayzaların

oturduğu mahalleyi kuşattı; birkaç günlük bir direnişten sonra teslim oldular. Kur'an onların sahip olduğu kale ve hisarlardan (*sayasî*) bahseder (Ahzâb: 33/26). Samhudî de (2. bs., s. 1256), bu kalelerin özelliklerinden söz ederken, bunlardan birinde yangın çıksa diğerine sıçrayacak kadar birbirine yakın ondört "*utum*" (müstahkem kale) bulunduğunu nakleder.

956. Doğubilimci Wensinck,[1266] hangi ulus söz konusu olursa olsun, en uygar toplulukların bile, Benû Kurayzalıların durumunda aynı cezayı vereceklerini güzel bir biçimde dile getirmektedir: "Resulullah (as) vaktiyle Benu'n-Nadîrlere hoşgörüyle davranmış, ancak onlar buna korkunç Hendek kuşatmasıyla karşılık vermişlerdir. Aynı af ve hoşgörüyü şimdi Benû Kurayza'ya göstermek, çok büyük tehlikeleri göze almak anlamına gelecekti." Eğer Benû Kurayza, kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etseydi, Resulullah'ın onları Medine'den uzaklaştırmakla yetineceğini düşünebilirdik. Zira Benu'n-Nadîr Yahudileri, bizzat onun hayatına kastetmiş oldukları halde onlara böyle davranmıştı. Ancak, İbn Hişâm'ın bize açıkça bildirdiğine göre,[1267] onlar müttefiklerinden Evsli bir Müslüman olan Sa'd ibn Mu'âz'ın hakemliğini Resulullah (as)'ın kabul etmesi koşuluyla görüşmeleri kabul etmişlerdi. Onlar bu kararı alırken, herhalde daha önce müttefiki olan Kaynuka Yahudileri lehine cesaret ve azimle arabuluculuk yapan Hazrecli Abdullah ibn Ubey'in davranışını dikkate almışlardı. Resulullah (as) bu hakemliğe razı oldu. Sa'd, Hendek Savaşı sırasında aldığı yaralar yüzünden bir süredir tedavi olduğu için, Resulullah (as) kendisiyle birkaç hafta boyunca hiç konuşamadı. "Askerî hastane"den bir eşeğin sırtına bindirilerek getirilen Sa'd, Resulullah (as)'ın huzuruna çıktı: önce, kendi kabile üyelerine, hakem sıfatıyla vereceği tüm

kararları kabul edip etmeyeceklerini sordu. Onlar buna razı oldular. Daha sonra aynı soruyu Resulullah (as)'a yöneltti; o da olumlu cevap verdi. Hakem, kendi kutsal kitapları olan *Pentatök*'deki Musevi yasasının (*Tesniye*, XX/10-14) bu Yahudilere uygulanmasına karar verdi. Humeyd b. Hilâl'e göre (Samhudi'den naklen, 2. bs., s. 308), hakem, ayrıca Yahudilere ait evlerin de, Ensâr zümresinden biraz daha bağımsız olmaları için Mekke'den gelmiş olan Muhacirlere verilmesini hükme bağladı. Böylece Resulullah (as) hem hakeme yeni bir teklifte bulunamazken, hem de verilen kararın tekrar gözden geçirilmesi konusunda da eli kolu bağlı kaldı. Hakemden böyle sert bir kararın çıkacağını beklemediği için, şöyle mırıldandı:

"Allah'ın, yedi kat göğün yüceliklerinden onlar için takdir ettiği kader meğer bu imiş."[1268]

Ama değişik biçimlerde içindeki merhamet ve bağışlayıcılığını açıkça ortaya koymaktan çekinmemiştir. Şöyle ki:

957. Savaş tutsaklarına iyi davranılmış ve onlara hurma gibi yiyecekler verilmiştir (bk. Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, II, 264, Münecced bs., § 2000). Sâbit ibn Kays adında başka bir Müslüman da, hükümlülerden biri lehine Resulullah (as)'la konuşup, bu kişinin İslâm öncesi dönemde kendisine çok iyiliği dokunduğunu söyleyince, Resulullah (as) İbn Bâtâ adlı bu Yahudi'nin ve çocuklarının hayatını bağışlamıştır. Hatta kendisine bütün ailesi ile birlikte mallarını da iade etmiştir.[1269] Rifâ'a ibn Samuel adlı bir Yahudi de, yaşlı bir Müslüman kadının yanına sığınmıştı. Bu kadın Resulullah (as)'ın huzuruna çıkıp, kendisine şöyle dedi:

"Rifâ'a'nın canını bana hediye et; kendisi namazlarını kılacağına hatta deve eti bile yiyeceğine söz veriyor."

Muhammed (as) de bu isteği olumlu karşılamıştır.[1270]

958. Bu arada Kurayza konusu ile ilgili olarak şunu hatırlatalım: Medine Şehir-Devletini kurma çalışmaları sırasında, bir gün Yahudiler Muhammed (as)'ın huzuruna çıktılar ve geleneğe göre Kurayzalılar'la Benu'n-Nadîrler arasında bir farklılık olduğunu, Kurayzalıların kanının Benu'n-Nadîrlerinkinin sadece yarısı (140'a karşılık 70 *vask* hurma) değerinde olduğunu söylediler. Muhammed (as) bu konuda eşit davranılmasını emretmiştir. Benu'n-Nadîrli Ka'b ibn Eşref bunun üzerine homurdanarak şu itirazda bulundu:

"Biz senin kararını kabul etmiyoruz, senin emrine itaat etmeyeceğiz ve bu konuda eski âdet ve geleneğimizi sürdüreceğiz."[1271]

Belki de Benu'n-Nadîrli Ka'b'ın Resulullah (as)'a duyduğu şiddetli kinin kaynağında bu karar yatmaktadır; Benu'n-Nadîrlere karşı Müslümanların başlattığı savaşta Kurayzalıların tarafsız kalmasının nedeni de bu olsa gerektir.

Medine'deki Diğer Yahudiler

959. Anlaşıldığı kadarıyla Medine'de kalan diğer Yahudiler, Müslümanlar aleyhindeki her türlü siyasal etkinlikten kesinlikle vazgeçip sadece ticaret yapmakla yetinmişlerdir. Hiçbir zaman da Resulullah (as)'ın huzuruna gelip şikâyet ya da kendilerini acındırma durumuna düşmemişlerdir. Buna karşılık o da onlara gayet anlayışlı ve şefkatle davranmış, hatta onlara her yıl sürekli ihsan ve hediyelerde bulunacak kadar ileri gitmiştir. Bugün elimizde Benû 'Ureyd Yahudilerine önemli miktarda hububat verilmesini emreden bir fermanın metni bulunmaktadır.[1272] İbn Hişâm, Hurretu'l-'Ureyd ('Ureydlerin lavlık ovası) adında bir yer olduğundan bahseder.[1273] Aynı yazarın tarif ettiği güzergâha bakarak (Şi'bu'l-'Acûz, Benû Umeyye ibn Zeyd, Benû

Kurayza, Bu’âs, ‘Ureyd), bu bölgenin Medine’nin güney-doğusu ile doğusu arasında bir yer olduğunu söyleyebiliriz. Aynı adı taşıyan ve İbn Sa’d’de geçen öteki yerin ise Medine’nin kuzeyinde, Uhud Dağının doğu ucunda olması gerekir.[1274] H. 10 yılında hala Medine’de bazı zengin Yahudi tüccarlar bulunmaktaydı. Muhammed (as) o yıl amcası ‘Abbas’a hediye olarak verdiği değerli kaftanı o, 8000 dirhem karşılığında bir Yahudi’ye satmıştır.[1275] Muhammed (as) H. 11 yılında vefat ettiği sırada, onun zırhlı gömleği, Benû Zafarlar’ın mevlası olarak[1276] Medine’de ticaretle uğraşan ve Ebû’ş-Şehm adlı bir Yahudi’nin elinde bir borca karşılık rehin bulunuyordu.[1277] Kastallânî’ye göre (*İrşâd*, 4/296), Resulullah (as), fiyatı 1 altın dinar tutan 30 sa’ (yaklaşık 60 kilo) arpayı kredili olarak (taksitle) satın almıştı. *Zâtu’l-’Ukul* adını taşıyan zırhlı gömlek, daha sonra Halife Ebû Bekir tarafından borcu ödenerek rehinden kurtarılmıştır.

Medine Dışındaki Yahudiler

Hayber

960. Hayber, Medine'nin kuzeyinde yer alır. Burasını arkadaşlarımla ziyaret ettiğimde, arabamızın kilometre sayacı Medine'de 36949, Hayber'de ise 37133'ü gösteriyordu ki, bu yaklaşık 184 km.lik bir mesafe olduğu anlamına gelir. Hayber, volkanik ovalarla çevrili geniş bir vahadır. Vadiler ve bölgenin yağışlı iklimi burada sulama kanallarının inşasına imkân sağlarken, derelerden çağlayan kaynak suları da burada çiftçilerin imdadına yetişmektedir. İslâm'ın yayılmaya başladığı sıralarda, Hayber 20.000 savaşçı çıkaracak bereketli bir yer idi. Biraz ilerde de göreceğimiz gibi, burada yedi sekiz tane müstahkem kale bulunmaktaydı. Bunlar arasında Kamus adını taşıyan ve Merhab ibn el-Hâris'e ait olduğu bildirilen bir kale *Hısnu Merhab* adıyla bugün hala ayaktadır ve buradaki Suudî Arabistan valisi tarafından lojman olarak kullanılmaktadır.

961. Hayber'in tarihsel kökeni hakkında elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bugüne kadar ele geçen en eski belge Harran'da bulunmuş olan ve MS 568 yılına ait bir kitabe olup, üzerinde, Hayber kalesinin yıkılmasından bir yıl sonra yazıldığı bilgisi yer almaktadır.[1278] Bildiğimiz kadarıyla bu yıkım işi Gassan hükümdarı el-Hâris ibn Ebî Şamir Cebele'nin düzenlediği bir sefer sırasında gerçekleşmiştir.[1279] Bizans'ın koruması altındaki bu hükümdarın Hayber'e neden böyle bir sefer düzenlediği ise bizce meçhuldür. Bu olaydan altmış yıl sonra burada sadece Yahudiler yaşamaktaydı. Yoksa burada oturan Arap nüfus

el-Hâris tarafından tamamen saf dışı mı bırakılmıştı? İslâm'dan önce Hayber zengin bir ticaret merkezi olarak bilinmekteydi: Örneğin, Mekkeliler düğün törenleri için büyük ziyafet tencerelerini ve kadınların mücevher ve takılarını kira yoluyla Hayberlilerden sağlarlardı. Bir defasında mücevherler kaybolmuş ve Hayberlilere onbin altın dinar tutarında tazminat ödemek zorunda kalmışlardır.[1280]

962. Hayber bölgesi nemli bir yer olduğundan burada sıtma hastalığı yaygındı. Eski insanlar bu bulaşıcı hastalıktan nasıl kurtulacaklarını bilmedikleri için, yabancılar bu bölgeye seyahat etmeye çekinirlerdi. Bu yörede oturan Yahudilere kötü iklime rağmen sağlıklı olmalarının sırrı sorulduğunda, onlar alaylı bir biçimde, şehre girerken durup on kere eşek gibi anırmak gerektiği cevabını verirlerdi. Saf yürekli Bedeviler onların sözüne inanır ve Hayberlileri büyük bir zevke gark eden bu sihirli sesleri çıkartırlardı. Buna *ta'şîr* (onlama) denilirdi. Ancak ünlü Arap şairi 'Urve es-Sa'âlik bir istisna teşkil etmiş ve eşek gibi anırarak gülünç duruma düşmektense sıtmaya yakalanarak ölmeyi tercih ettiğini belirten dizeler kaleme almıştır.[1281]

963. Bu konuyla ilgili bir başka hikaye de şudur: En büyük salgın hastalıklar, Araplara göre *Süreyya* takım yıldızının batışı ile doğuşu arasına rastlayan dönemdir. Onların "ulusal doktoru" (*tabîbu'l-'Arab*) şöyle diyordu: "Bana Süreyya takım yıldızının batışı ile doğuşu arasını emniyetli kılın, ben de size yılın geri kalan kısmını sağlıklı kılayım." Hayberli Yahudilere "Hayber'de sağlığınızı nasıl koruyorsunuz?" diye sorulduğunda, onlar: "Şarap içerek, sarımsak yiyerek, yüksek yerlerde oturarak, alçak ve basık vadilerden uzak durarak ve Süreyya takım yıldızının batışından doğuşuna kadar Hayber'den dışarı çıkarak" diye karşılık verirlerdi.[1282]

964. Şu anlatım ise daha az önem taşımaktadır: Bir gün, Resulullah (as)'ın sahabesinden Ebû Hureyre, arkadaşlarını yeni moda olmuş giysiler içinde görünce onları şöyle uyardı: Siz bugün bu *taylasân*'larla Hayberli Yahudilere benzemişsiniz.[1283]

965. Rivayete göre[1284], Resulullah (as)'ın büyük dedelerinden Hâşim, Hayberli bir Yahudi kızıyla evlenmiş ve ondan iki oğlu dünyaya gelmişti: Seyfî ve Ebû Seyfî. Bu hanım Hâşim'in kardeşi Abdu'l-Muttalib'le de evlenmiş (ancak yazar bunun önce mi sonra mı olduğunu açıklamaz) ve ondan da Mahrama adında bir oğlu olmuştur. Mahrama da Dâse adında bir başka Hayberli Yahudi kızıyla evlenmiş ve ondan Kays adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Aynı yazar, İslâm'dan önce Mekkelilerce nikahlanan Medineli Yahudi kadınların durumu hakkında da bilgi vermektedir.

966. Abdu'l-Muttalib'in, şayet Allah kendisine on erkek çocuk verirse bunlardan birini kurban edeceğine dair adağıyla ilgili hikayeyi biliyoruz. O bu konuda kâh Medine'de kâh Hayber'de oturan bir kahin kadına başvurmuştu.[1285]

967. Medineli Benu'n-Nadîrlerin buraya göçmesiyle, Hayber'deki Yahudi nüfusu hem sayıca artmış, hem de servetçe daha zenginleşmiş oldu. Bu yeni gelenlerin Hendek Savaşını çıkararak İslâm Devleti'ni yok etme girişimleri boşa çıktıktan sonra bile, halkın sahip olduğu güç ve kudret etkisini hiç kaybetmedi. Klasik İslâm Tarihçisi Sarahsî, bu konuda şöyle derin bir tespitte bulunmaktadır:

"Mekkelilerle Hayberliler arasında bir uzlaşma vardı: Şayet Muhammed (as) bu iki topluluktan birisi üzerine yürüyecek olursa, diğeri Medine'ye hücum edecekti. O zaman Resulullah (as), Hayber üzerine yürüyeceği

sırada, bu cepheyi güven altına almak için, Mekkelilerle bir barış anlaşması (Hudeybiye) imzaladı.”

Medine’nin, Mekke ile Hayber’in tam ortasında yer aldığını biliyoruz. Hudeybiye Anlaşmasından hemen sonra, Müslümanlar bu sürekli ve görünür tehditten kurtulmak için Hayber’e karşı savaş hazırlıklarına başladılar (H. 7 yılı Muharrem ayı).

968. Müslümanlar yolda Gatafânlıların arazisinden geçtiler. Bunlar Hayberlilerle müttefik oldukları için, Resulullah (as) kendilerine, tarafsız kalmaları karşılığında bir miktar Medine hurması vermeyi önerdi. Ancak onlar bunu reddedip, Hayber’i savunmak üzere kuvvetli bir askerî birliği yola çıkardılar. Bunun üzerine Resulullah (as) güzergâhını değiştirip, Gatafânlıların oturduğu bölgenin tam merkezine yöneldi. Askerî güçler Hayber’e gönderildiği için burada geriye sadece kolay bir ganimet olabilecek durumdaki kadınlar, çocuklar ve sürü hayvanları kalmıştı. Haberi öğrenen Gatafânlı birlik derhal Hayber’den kendi memleketine döndü ve harekat tamamlanıncaya kadar da yerinden hiç kıpırdamadı.[1286] (Olaylar daha sonra şöyle gelişti: Hayber’in fethinden sonra, Resulullah (as) dönüş yolu üzerinde bulunan Gatafânlıların arazisinden geçtiği sırada, onlar kendisine bir heyet göndererek, Hayber Savaşında tarafsız kalmaları karşılığında vermeyi vaat ettiği hurmaları ondan istediler. Onların bu şekilde zoraki hareketsiz kalmış olmalarının gönüllü bir tarafsızlık anlamına gelip gelmediğini bilmiyoruz ama, Siyer kitabı yazarı Şe’mî’nin bildirdiği gibi Resulullah (as)’ın gönderilen heyeti huzurundan kovmuş olduğuna da şaşmıyoruz.

969. Kuşatmacılara karşı kendilerini savunabilmek için ellerinin altında mancınıklar da bulunan Hayberli 20.000 savaşçının,[1287] bu seferde

Muhammed (as)'ın komuta ettiği İslâm Ordusu karşısında tutunamamış olması gerçekten şaşırtıcıdır. Müstahkem kaleler birbiri arkasına teslim oldular.[1288] Ele geçen ganimetler arasında Müslümanların yararlandığı tahıl ürünü stokları da bulunuyordu. Bir gün, bu hisarlardan birinden 20-30 kadar eşek çıktı ve Müslümanların eline geçti. Herhalde ortalığı kasıp kavuran açlık nedeniyle bunları kesip pişirme hazırlıklarına giriştiler. Oradan geçmekte olan Resulullah (as), onların bu halini görünce, her türlü işte kullanılan ehlî bir eşeğin etini yemenin İslâm'da haram olduğunu belirterek, içindekilerle birlikte tencerelerin devrilmesini emretti (Makrîzî, I, 317). Kalelerin Hayberliler tarafından teslimi sırasında yapılan görüşmelerde, Resulullah (as) şu konularda uzlaştı:

"Canları bağışlanacak, aileleri hiçbir şekilde incitilmeyecek, üzerinde taşıdıkları dışında bütün giysilerini, arazilerini, paralarını, silahlarını ve kumaşlarını Resulullah (as)'ın yararlanmasına bırakarak çıkıp gidebilecekler ve ondan hiçbir şeyi gizlemeyecekler."[1289]

Ebû Dâvûd'da geçen metin ise bazı küçük farklılıklar içerir:

"Hayber seferi sırasında Resulullah hurmalıkları ve tarlaları ele geçirip kaleleri kuşatınca, burada oturanlar, altın, gümüş ve silahların Resulullah (as)'a bırakılması, bunun yanı sıra Hayberlilerin, hiçbir şeyi gizleyip saklamaksızın, yük hayvanlarının taşıyabileceği her şeyi beraberlerinde götürebilecekleri, aksi takdirde her türlü himaye ve güvenceyi kaybedeceklerini kabul ettiler."

970. Durum ne olursa olsun, bölgenin tamamen İslâm idaresine geçmesi üzerine, vahanın bakımsızlıktan bir çöle dönüşmemesi için yeni bir tüzük yürürlüğe konuldu. Çünkü, Ebû Dâvûd'un da belirttiği gibi, Müslümanlar arasında çiftçilikle uğraşan pek kimse yoktu. Buna göre, yerli halk, yeni ve kesin bir karar alınıncaya kadar, ziraî gelirlerinin

yarısını her yıl İslâm hükümetine vermek koşuluyla, yerlerinde bırakıldı.[1290] Daha sonra hasat sırasında ürünleri paylaştırmak için Medine'den bir memur gönderilmiş, yerli çiftçiler bu memuru boş yere yanıltmaya çalışmışlardır. Tahsildarın izlediği adaletli yöntemden memnun kalan çiftçiler şöyle söylemişlerdir:

"İşte bu yüzden gökler yere düşmüyor!"[1291]

971. Hayber Anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra, yenilgiye uğrayan halk tüm medenî haklarını elde etmeye başlamıştır. Tarihi belgelerde okuduğumuza göre, bazı Müslüman askerler hala bahçe ve hurmalıklara girerek, hiçbir ödemede bulunmaksızın ürünlerden yemeyi sürdürüyorlardı. Yahudilerin şikâyeti üzerine Muhammed (as) adamlarına, derhal bölge ahalisine ait olan hiçbir şeye kesinlikle el sürmemelerini emretmiştir.[1292]

972. Aynı şekilde, ganimet olarak ele geçirilen Tevrat nüshaları Yahudilere geri verilmiştir.[1293]

973. Kuşatma sırasında Hayberli bir köle-çoban İslâm ordugâhına sığınarak, İslâm'ı kabul etti. Resulullah (as) ondan, efendisine ihanet etmemesini ve beraberinde getirdiği hayvan sürüsünü yerine teslim ettikten sonra karargâha geri dönmesini emretti.[1294] Makrîzî'nin yazdığına göre (bk. *İmtâ'*, I, 312-313), bu çoban geri döndükten sonra, Yahudilere karşı başlatılmış olan savaşa katılmış ve şehit düşmüştür.

974. Bu sefer sırasında bazı Müslüman askerleri (belki de Yahudi kadınlarla ?) belirli süreler için (*mut'a*) nikâh akdi yapmışlardı. Bunun üzerine Resulullah (as), kiminle olursa olsun geçici nikâh (mut'a) yapılmasını yasakladı.[1295] Muhammed (as) bu arada Yahudi-Müslüman ilişkilerini düzeltmek için etkili bir çareye başvurdu ve Hayberli genç bir dul olan Safiye'yi kendisine nikâhladı. Bu kadın sürekli olarak kendi

gayrı müslim akrabalarına yardım etmeye devam etmiş, hatta tarihçilerin ifadesine göre,[1296] ölümü halinde, 100.000 dirhem tutarındaki servetinin üçte birinin o sırada hala Yahudi dini üzerinde bulunan yeğenine verilmesini vasiyet etmiştir.

975. Hayber bölgesine tam bir özerklik tanınmıştır. Bununla birlikte, Hakem ibn Sa'îd'in, diğer bölgelerin yanı sıra[1297] aralarında Hayber[1298] ve Fedek'in de bulunduğu *Kurâ Arabiyye*[1299] bölgesine Müslüman vali olarak atandığına işaret edilmektedir. İbn Sa'd'e göre Hayber bölgenin en güzel şehriydi. Burada yetiştirilen ürünler atasözlerine bile geçmiştir.[1300] İbn Hanbel'in verdiği bilgiye göre (5/244), Resulullah (as) bir defasında buraya, elde edilen ürünün üçte biri ya da dörtte biri oranındaki *hazzu'l-arz* adlı arazi vergisini tahsil etmek üzere Mu'âz ibn Cebel'i -muhtemelen ilk vergi tahsildarı 'Abdullah b. Revâha'nın vefatından sonra- de göndermiştir. Genç Mu'âz, aşırı cömertliği nedeniyle iflas etmiş ve Resulullah (as), evine varıncaya dek onun her şeyini satmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Resulullah (as) kendisini Suffe'ye yerleştirmiş ve onu, burada toplanan yoksulların (demek ki Mu'az da yoksuldu) günlük ihtiyaçlarında kullanmaları amacıyla hayırseverlerin sadaka olarak getirip Mescid-i Nebevî'nin duvarlarına astıkları hurma salkımlarının korunması ve bakımı işiyle görevlendirmiştir (Samhudî, 2. bs., s. 1265). Mu'az'ın böyle yeni bir muhafızlık görevine getirilmesi, kendisinin yeniden doğru düzgün bir hayata başlamasını temin etme amacına yönelikti. Nitekim Resulullah (as), Hayber'den sonra onu Yemen'e vali olarak gönderecektir.

976. Öyle görünüyor ki, bazı Yahudiler, bu bölgede Ömer'e ait bazı arazilerin çıkardığı sorunlar yüzünden, bütün taşınmaz mallarını satıp bu toprakları terk etmeyi yeğlemişlerdir. Bizzat Resulullah (as)'ın sahip

olduğu araziler ise[1301] muhtemelen, İslâm hukuku çerçevesinde sahipsiz topraklar kapsamına girmişlerdir.

977. Müslüman bir tüccar, Hayber'de bulunduğu sırada faili meçhul bir cinayete kurban gitmişti. Resulullah (as) yöre sakinlerine mektup göndererek, kan diyetinin ortaklaşa ödenmesini emretmiş, ancak onlar suçsuz olduklarına yemin edince, sonunda Resulullah (as) kurbanın yakınlarına Devlet hazinesinden ödeme yapmak durumunda kalmıştır.[1302]

Vâdi'l-Kurâ

978. Hayber'e pek fazla uzakta bulunmayan Vâdi'1-Kurâ, Arap ve Yahudilerin yanı sıra birçok kabile tarafından iskân edilmiş durumdaydı. Belazurî'nin verdiği bilgiye bakılırsa,[1303] Resulullah (as), Hayber'den ayrıldıktan sonra Vâdi'l-Kurâ üzerine yürümüştür. Özellikle sığınmış oldukları müstahkem kalelerde (utûm) gösterdikleri bir günlük bir direnişin ardından (bk. Samhûdî, II. bs, s. 1328), bölgedeki Yahudiler, Hayber halkının kabul ettiği aynı koşullara boyun eğmişlerdir: Buna göre toprak mahsullerinin yarısının (% 50) vergi olarak İslâm Hükümetine ödenmesi gerekiyordu. Resulullah (as) buraya vali olarak 'Amr ibn Sa'îd'i tayin etmiştir.[1304] Hayber halkının başına gelenler, civar bölgelerdeki diğer Yahudi ahalinin de aynı koşullara bağlı olması sonucunu doğurdu. Benû Uzre Yahudileri buna bir örnektir.[1305] Resulullah (as), Uzre kabilesinden Hamza'ya, İslâm'a girdiğinde tımar olarak Vâdi'1-Kurâ'da geniş araziler bağışlamıştır.[1306] Yine H. 9 yılında, aynı bölgede geniş arazilere sahip bir hanımdan bahsedilir.[1307]

Fedek

979. Vâkıdî, Medine ile Hayber arasındaki bölgede yaşayan ve özellikle atların koşum takımlarını yapmakla ün yapmış (Samhûdî, II. neşir s. 1245) Fedekli Yahudilerin, Hayberlilerin yardımına koşmak üzere toplanıp bir araya geldiklerini; bunun üzerine Resulullah (as)'ın H. 6 yılı Şa'bân ayında onlara karşı Ali'nin komutasında bir askerî birlik gönderdiğini nakleder.[1308] Oysa Hayber savaşı bu tarihten beş ay sonra, yani H. 7 yılının Muharrem ayında cereyan etmiştir. Acaba yine bu yazarda daha önce sıkça karşılaştığımız bir hesaplama yöntemi farklılığı mı söz konusudur? İbn Hişâm'a göre,[1309] Fedek halkı Hayberlilerle aynı koşulları içeren bir barış anlaşması yapmak üzere Resulullah (as) nezdinde bir heyet göndermişlerdir. Bu bölgeden elde edilen gelirler, diğer bazı devlet giderleri de dahil olmak üzere, daha sonra Muhammed (as)'ın aile fertlerinin harcamalarına tahsis edilmiştir. Sadece Ebû Dâvûd'da yer alan bir anlatımda (Sünen, 19: 33-35, "Gayrı Müslimlerin sunduğu hediyeler" Bölümü), bir gün Fedekli Başkanın Resulullah (as)'a hediye olarak kumaş ve tahıl yüklü dört deve gönderdiği, Resulullah (as)'ın da bu hediyeleri kabul ettiği belirtilmekte ve başka bir bilgi verilmemektedir.

Teymâ

980. Arabistan'ın en kuzeyinde bulunan Teymâ. şehri, M. VI. yüzyılın neredeyse tamamını kapsayan Arap edebiyatında bir çok hatıra ve olaylara sahne olmuş bir yerdir. Arkeolojik kazı ve araştırmalardan çıkarılan ve Hıristiyanlık öncesi antik döneme ait bilgiler ise burada hiç bir şekilde bir Yahudi tesir ve izinin bulunmadığını göstermektedir.

981. İkinci Asur İmparatorluğunun kurucusu III. Tiglath-Pileser (M.Ö. 745-727) Kuzey Arabistan'ı istilâ etmişti. İmparatorluk tarihiyle ilgili

yıllıklarda (*sâlnâme*), M.Ö. 728 yılında bu hükümdarın Temai (Teymâ) şehri ile Mas'ai ve Seb'ai kabilelerinden vergi olarak altın, deve ve baharat tahsil ettiği belirtilmektedir.[1310] Bundan iki yüzyıl sonra, son Kalde kralı Nabonidus (M.Ö. 559-539) burada bir eyalet konağı inşâ ettirdiği zaman, bu şehir yeniden önem kazanmıştır. Çivi yazısı ile yazılmış bir kitabeye göre, tahta çıkışının üçüncü yılında Nabonidus, Têmâ (Teymâ) hükümdarını öldürüp bu kez kendisi aynı vâhaya yerleşti.[1311] (Bu konu ile ilgili bir diğer kitabe için bu bölümün sonuna bakınız).

982. *Pierre de Taimâ* (Teymâ kitabesi) adıyla günümüzde Louvre/Paris) Müzesi'nde sergilenen M.Ö. V. yüzyıla ait bu kitabede gerçekten de çarpıcı ifadeler yer almaktadır. Arâm dilinde çiviyazısı ile yazılan bu kitabede, bir dîn adamı tarafından Hacem'li Selem adında bir putun Teymâ'ya nasıl getirildiği ve bundan sonra kurduğu tapınağa nasıl bağışlar yapıp burada babadan oğula geçen dîn hizmetleri ihdas ettiği anlatılmaktadır.[1312]

983. Teymâ'daki Yahudi nüfuz ve tesiri muhtemelen M.S. VI. yüzyıla kadar dayanır. Arapça başvuru kaynaklarımızda, Samuel ibn 'Adiyâ adında, Teymâ'da büyük üne sahip bir müstahkem konakta oturan Yahudi bir hükümdardan bahsedilir. Bu Samuel sadece Arapça bilirdi ve onun kaleme aldığı şiirler bir divan (antoloji) halinde toplanarak Beyrut'ta yayınlanmıştır. Gerek dil ve gerekse düşünce bakımından bu şiirlerde onu bir Araptan ayırt etmek mümkün değildir. Belki de kendisi İsrail Oğullarından olmayıp Yahudileşmiş bir Araptı. O dönemlerde Araplar, temeli animizme dayanan bir dini bırakıp Allah inancına dayanan başka bir dine geçmek istiyorlardı. (Zû Nuvâs da bu dönemde Yahudiliğe girmişti. Sonuç itibarıyla, Samuel (Samev'el) Arapçada

“Samuel’den daha sâdık” deyiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim, aşağıda da göreceğimiz gibi o bunu gerçekten hak etmişti:

984. Onun oturmakta olduğu müstahkem konağa *el-Ablak* (alaca)[1313] ve bazen de *el-Ablak’ul-Ferd* (yegâne alaca) adı veriliyordu. Belki de burası çeşitli renkte taşlarla inşa edilmiş bir saraydı. Teymâ, Medine’ye 7 günlük uzaklıkta, etrafı surlarla çevrili ve el-’Ukayra gölü üzerine kurulmuş bir şehir olup, içinde çok sayıda hurma, incir ve asma bahçeleri bulunuyordu. Tarihçi el-Bekrî’nin verdiği ek bilgiye göre,[1314] buradaki konak Süleyman Peygamber (Salomon) tarafından inşâ edilmişti. Bu konuda kendisini desteklemek üzere büyük şair el-A’şâ’dan bir şiir de nakleder. Arap şâirlerinin en meşhuru İmru’ul-Kays, Samuel’in çağdaşıdır. Bir gün bu şâir Teymâ’ya gelerek bütün taşınabilir eşyalarını, özellikle de silâhlarını Samuel’e emanet etmiş ve 540 yılında Bizans İmparatoruyla buluşmak üzere Ankara’ya doğru yola çıkmıştır. Kendisi bu şehirde öldürülmüş olup, kabri bugün bile Ankara’da gösterilmektedir). Bunun üzerine Gassân Hükümdarı el-Hâris el-A’rec, kendi kıskançlığı yüzünden öldürülen İmru’ul-Kays’ın eşyalarını kendisine teslim etmesini Samuel’den istemiş, onun bunu reddetmesi üzerine de Teymâ’yı kuşatmıştır. Kötü bir talih sonucu, Samuel’in oğlu o sırada bu müstahkem konağın dışında bulunuyordu ve el-Hâris tarafından esir alındı. El-Hâris, bir kez daha Samuel’den İmru’ul-Kays’ın eşyalarını kendisine teslim etmesini, aksi halde oğlunu öldüreceğini bildirdi. Ancak Samuel, bunu da reddetti; hattâ kendisi konağının kulelerinden birinden baktığı sırada oğlu gözleri önünde boğazlandı. El-Ablak şatosu bir kuşatmaya karşı koyacak kadar güçlü olduğundan, düşman boş yere onu ele geçirmek üzere uğraştıktan sonra geri dönüp gitmiştir.

985. Kaynaklarımız, Resulullah (as)'ın ordusu karşısında Teymâ'nın tam olarak ne zaman teslim olduğunu açıklamamakla birlikte, o sırada Teymâ'da Benû Âdiyâ adlı bir Yahudi hanedanının iktidarda bulunduğunda görüş birliği içindedirler (Âdiyâ, Samuel'in babasıydı). Belâzurî'nin açıkladığına göre,[1315] Hayber ve Vâdi'1-Kurâ seferlerinden bir süre sonra (*Yıllık* 7), Teymâlı bir heyet Muhammed (as)'ın huzuruna çıkıp, *cizye* vergisini ödemeye razı olduklarını, buna göre bir barış anlaşması yapmak istediklerini beyan etmişler, Resulullah (as) da bu öneriyi kabul etmiştir. Burada sözü edilen heyet H. 9 yılında ziyarete gelmiş olmalıdır. Gerçekten de Resulullah (as) H. 9 yılında kudretli ve 30.000 kişilik büyük ordusuyla *Tebûk* üzerine yürüdüğü zaman, daha önce Teymâ'ya uğraması gerekiyordu. Başka bir yazardan öğrendiğimize göre, Resulullah (as) buraya Yezid ibn Ebû Sufyân'ı vali olarak atamıştır.[1316] Elimizde o döneme ait diplomatik yazışma tarzına güzel bir örnek teşkil eden, Teymâ Barış Anlaşması'nın metni bulunmaktadır:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Bu, Allah'ın Elçisi Muhammed'den *Benû Âdiyâ*'ya yazılmış bir yazıdır: *Cizye* vergisine mukabil onların himaye ve korunma hakları vardır. Onlara hiçbir şekilde baskı ve şiddet uygulanmayacaktır! Gece uzasın, Gündüz sıkı ve sağlam olsun... *Hâlid ibn Sa'îd* tarafından yazılmıştır."[1317]

(Burada *Gece* uzunluğa, *Gündüz* ise sağlamlık ve kararlılığa işaret etmektedir. Aynı zamanda uzun kış gecelerine ve aşırı sıcak nedeniyle zor geçen yaz günlerine de bir gönderme söz konusudur.)

986. Anlaşma metninde, hüküm süren *Benû Âdiyâ* hanedanının zikredilmiş olması, bizce burada söz konusu edilen anlaşma hükümlerinin sadece

Teymâ şehrinde değil, onların eli altındaki bütün topraklarda da geçerli olduğunu göstermektedir. İbn Sa'd neşrinde bu hanedanın adı *Benû Gâdiyâ* olarak geçmektedir ki başka yerlerde bu ada hiç rastlanmamıştır. Ancak diğer kaynaklar bunu açıkça *Âdiyâ* olarak vermektedirler. [Her iki kelime arasında sadece bir nokta farkı vardır: Âdiyâ عاد يا ve Ğâdiyâ غاد يا] Bu anlaşma metninden bir cümle aktaran İbn Manzûr[1318] şu açıklamada bulunmaktadır: "Bu, *Teymâ* ile yapılan barış anlaşmasından alınmıştır." Buradan, Teymâ'da sadece *Benû Âdiyâ* hanedanının hâkim olduğu sonucu çıkarılabilir.[1319] Üstelik, metinde *cizye* vergisinin zikredilmesi de anlaşmanın yapıldığı tarihe işaret eder: Bildiğimiz kadarıyla Resulullah (as), gayrı müslimlerle yaptığı anlaşmalara bu *cizye* şartını ancak H. 9 yılından itibaren koymuştur. H. 7 yılındaki Hayber seferi sırasında da ziraî ürünlerin paylaşımıyla ilgili bir maddeye rastlamaktayız: Ayrıca Makrîzî[1320] de açıkça "Tebûk seferi sırasında Teymâlar korkuya kapıldılar" ifadesini kullanmaktadır.

987. Kendi köy ve kasabalarından geçen Müslümanlara yaptıkları ardı arkası kesilmeyen suikast ve saldırılar nedeniyle,[1321] Halîfe Ömer, Arabistan'daki Yahudi tebeaları, yine İslâm Devletinin diğer bölgelerine sürgüne yolladı. Bununla beraber İbn'ul-Kayyım'ın ilave ettiğine göre, Teymâ'da ve hattâ Yemen'de oturan Yahudilerden hiç birine dokunulmadı. Ancak bu durum, hiç kuşku yok ki sadece onların, Yemenli Hıristiyanlar örneğinde olduğu gibi, diğer topluluklardan daha iyi davranmalarından kaynaklanmış ve özellikle bu Yemenli Hıristiyanlar Ömer'in emriyle Necrân'dan alınıp Irak bölgesine yerleştirilmişlerdir.

Maknâ

988. Kudretli İslâm Ordusunun Tebûk'e varması üzerine, bütün komşu bölgelerde yaşayan insan toplulukları, ister istemez Resulullah (as)'a boyun eğdiler. Tebûk'ün batısındaki Akabe Körfezi kıyısında, Yahudi balıkçılara ait Maknâ adlı bir köy vardı. O sırada burası içinde hurma bahçeleri ve yün dokuma atölyeleri bulunan bayındır bir vaha idi. Öyle anlaşılıyor ki buradaki huzur ve refah, aynı körfezin daha kuzeyinde bulunan Eyle adındaki büyük liman şehrinde Bizans'a tabi olarak yaşayan Hıristiyan ahalinin hırs ve tamahla gözlerini buraya dikmelerine neden oluyordu. Muhtemelen Heraklius'un emri üzerine Yahudiler aleyhine başlatılan işkence ve eziyetler sırasında, Maknâ ahalisini buradan sürüp çıkardılar. Bu durumda, Maknâ'dan sürülen bu insanların Tebûk seferi sırasında Resûlullah'ın huzuruna çıkmış olmalarına ve onunla, müşterek düşmanları Bizans'a karşı bir dostluk ve karşılıklı yardım anlaşması imzalamış olmalarına hiç şaşmıyoruz. Tebûk'ten hareket eden çok sayıdaki askerî birlikten biri, Eyle limanına girip buranın piskoposuna Resulullah (as)'ın bir mektubunu vermiş ve ondan ya İslâm'a girmesini, ya da cizye vergisi ödemek suretiyle İslâm Devleti'nın tebaası olmayı kabul etmesini istemişti. Bu yazılı ültimatomun sonunda şöyle bir cümle yer almaktaydı:

"O halde, Maknâ ahalisini, tam donanımlı olarak kendi ülkesine gönderiniz" (Biraz yukarıda, Eyle piskoposunun Tebûk'e kadar gelip Resulullah (as) ile bir anlaşma yaptığını belirtmiştik).

İslâm kaynaklarında herhangi bir açıklama bulunmamakla birlikte, Eyle'yi temsil etmek üzere gelmiş bulunan bu heyetin, Tebûk'te İslâm Ordusunu görüp, o güne kadar himayesi altında hayatlarını sürdürdükleri Bizanslı kuvvetlerden de hiç bir ses ve seda çıkmaması karşısında muhakkak

dehşete düştüklerini ve ültimatom'da Maknâ ile ilgili bu isteğin kabul edilmiş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Yine rahatlıkla inanıyorum ki Maknâ'lı Yahudiler, Resulullah (as)'a Eyle üzerine bir harekâtta bulunmasını da tavsiye etmişler ve hatta kuvvetlerin buraya sevk edilmesinde onlara yardım etmişlerdir.

989. Ancak böyle bir sonucu çıkarırken, sadece Resûlullah ile Yahudiler arasında varılan ve az sonra vereceğimiz anlaşma metnindeki muhtevadan değil, aynı zamanda bu anlaşmanın iki ayrı metni arasında göze çarpan büyük farklılıklardan doğan zorluklarla da karşılaşmaktayız. Ayrıca, elimize son zamanlarda yayınlanan Maknâ ile ilgili yeni bir belge geçmiş olup, bizden önce bu konuyu tartışan yazarlar bundan habersiz idiler. Konunun halledilmesi gerçekten zordur, zira kaynaklarımız Maknâ'nın hangi koşullar altında boyun eğdiğine bir açıklık getirememişlerdir; ne tarihi, ne sebebi, ne de tarzı bilinmeyip, söylenebilecek her şey sadece tahmin ve varsayımlara dayanmaktadır.

990. Az önce bahsettiğimiz yeni bulunup yayınlanan belge ile söze başlayalım:

"Nihayet 'Ubeyd ibn Yâsir ibn Numeyr ve keza Cüzam kabilesinden bir adam, Tebûk'e gelerek İslâm'ı kabul ettiler. Resulullah (as) bu iki adama Maknâ'da denizden ve hurmalıklardan elde edilen mahsulün dörtte birini ve yine eğrilen yünün dörtte birini bağışladı ve 'Ubeyd ibn Yâsir'e yüz örme giysi, yani manto bağışladı. Çünkü o atlı, Cüzamlılar ise yaya idiler. Sonra her ikisi de Maknâ'ya geldiler. Burada onun atıyla ilgilenen Yahudiler bulunuyordu. Ve o (?) ona (?) atının (?) altmış balyasını bağışladı. Ve 'Ubeyd, Resulullah (as)'a Murâvih cinsi, yarış kazandığını söylediği saf kan bir at hediye etti. Resulullah (as) Tebûk'te bir at yarışı

düzenledi ve o at, yarışı kazandı. Daha sonra Resulullah (as) bu atı Mikdâd ibn ‘Amr’e hediye etti.”[1322]

991. Görüldüğü gibi, muhtemelen bir tek elyazmasına dayanarak yayınlanan bu metnin bazı bölümleri karışık ve müphemdir. Muhtemelen 60 balya yaya olan Cuzâmlılara bağışlanmıştı -ki bu balyalardan 100’ü Ubeyd’in süvari birliğine aitti- ve bu balyalar at üzerinde nakledilmişlerdi. Ancak bizim en çok dikkatimizi çeken, Resulullah (as)’ın Maknâ’da elde edilen mahsullerin dörtte birini bu komşu kabilelerden iki başkana bağışladığını belirten metnin gayet açık ve anlaşılır olmasıdır. Acaba Maknâ şehri eski Yahudi sakinleriyle bütünleşmek suretiyle zaten boyun eğmiş miydi, yoksa bu bağış *in eventum* (belli bir olayın gerçekleşmesine bağlı) bir armağan mıydı? (Resulullah’ın konu ile ilgili şu talimatına bakınız: “Maknâ’yı benim adıma fethediniz ve hem masraflarınıza karşılık ve hem de bir ödül olarak dörtte birini alınız”). İşin ilginç yanı, Maknâlılarla imzalanan ve aşağıdaki sayfalarda verdiğimiz anlaşma metninde, gerçekten de hurma, balık ve dokuma mahsullerinin dörtte birinin İslâm Devletine teslim edileceği belirtilmektedir.

992. Anlaşma metniyle ilgili en eski kaynak, İbn Sa’d’ın eseridir; ancak elimizdeki, bu yazardan kısa bir müddet sonra yaşamış ve İslâm Halifeliğinin resmî yazışma ve arşiv dairesinde görevli Belâzurî tarafından da nakledilen bir metin daha vardır. Bu zat, eserinde söz konusu belgeyi şehrin yerlilerinin elinde görüp orijinal metni kendi eserine aktardığını ifade etmektedir. İki farklı yoldan nakledilen bu belgedeki metin farklılıklarını okuyuculara daha iyi gösterebilmek için yan yana sütunlar halinde vermeyi uygun gördük. Çizgili yerler (-) her iki kaynakta da metnin aynı olduğuna, üç nokta (...) ile gösterilen yerler

ise, eksik cümlelere işaret etmektedir. Şimdi her iki metni birlikte görelim:

Belazurî

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Elçisi Muhammed’den Benû Habîbe’lere:

— —

Selâmet içinde olunuz. Bana sizin kendi şehrinize döneceğiniz vahy edildi.

— —

— —

— —

Ve Allah’ın Resulü sizin kusurlarınızı, güttüğünüz bütün kan davalarınızı affetmiştir.

... ...

... ...

Şehrinizde Resulullah’tan yahut Resulullah’ın gönderdiği elçiden başka hiçbir kimseye (idareye) katılma hakkı tanımayacaksınız.

Ve hiçbir __ __

tecavüzde bulunulmayacaktır.

— —

O kendisini korur.

— —

— —

kölеleriniz

— —

— —

— —

— —

— —

Bundan sonra muafsınız ve Resulullah sizi her türlü cizye ve angarya vergisinden bağışık tutuyor.

— —

— —

— —

Müslümanlardan kim olursa olsun (herkes), Benû Habîbelere ve Maknâlılara iyi muamele gösterilmesini sağlayıp bu tavsiyede bulunacaktır.

__ __ Aile üyeleri(ehli beyt) __

— —

— —

‘Alî ibn Ebû (aynen böyle) Tâlib tarafından H. 9 yılında yazılmıştır.1323

993. Ancak hiçbir tarihçi, Maknâlıların Resûlullah ile bir çatışmaya girdiklerini beyan etmemektedir. - Gerçekten de otuz bin askeriyle Tebûk'e gelmiş olan İslâm Ordusu'na nasıl karşı gelebileceklerdi?- Bununla birlikte, Maknâlılar, imzalandığı öne sürülen bu anlaşma metnine göre, Resûlullah'a silâhlarını, kölelerini, hayvan sürülerini ve dokudukları kumaşları, ayrıca çıkardıkları ziraî mahsullerin, ürettikleri sınaî malların, sandala binerek tuttukları balıkların dörtte birini ödemek zorunda kaldılar. Buna karşılık, baş vergisi şeklindeki bütün angaryalardan ve keza, haraç ya da imece vergisi denebilecek *suhre* vergisinden de muaf tutuldular. (Sanki bu vergi Resulullah (as) zamanında mevcuttu! Belki de bununla kastedilen, Bizans hâkimiyeti altında iken onlar tarafından konulmuş ve suhre (angarya) adı altında boğaz tokluğuna çalıştırmak olan bir uygulamadır); Kendilerini suçlu duruma düşüren bütün kusurlu hareketleri bağışlanarak tatlıya bağlanmaktadır. Resulullah (as) bu yazı ile onların asil ve soylularını onurlandırarak suçlarını bağışlamaktadır. Başkanları ise, ya onlar arasından ya da sadece Resûlullah'ın yakınları arasından seçilecektir (bu madde sadece İbn Sa'd'in naklettiği metinde yer almaktadır). M. 845'de vefat eden İbn Sa'd'den kısa bir süre sonra, Belazurî (öl. 892), bu anlaşma metnini (kırmızı deri üzerindeki yazıları neredeyse kaybolmaya yüz tutan) asıl belgeyi bizzat görmek suretiyle kopya eden bir Mısırlıdan elde ettiğini söylemektedir. Belazurî'nin alıntı yaptığı bu nüsha bir takım önemli ekler ve katıştırmalar taşımaktadır: Heyet mensuplarının sıradan bir şekilde karşılandıktan sonra şehirlerine dönüşleri, vahye dayanan bir öngörüye dönüştürülmektedir; dökülen bütün kanlar bağışlanmaktadır; Resulullah ya da onun temsilcisi, yönetim ya da mülkiyette kasabalarının ortağı yapılmaktadır (Ne büyük bir şeref!).

“Resulullah’ın veya onun gönderdiği elçinin istisna kıldıkları dışında” silâhların teslim edileceği kuralı getirilmektedir. Şehrin valisi olarak “Resulullah’ın hemen yakınında bulunan kimselerden biri” ifadesi, Belazurî’nin metninde “Resulullah’ın Ehli Beytinden bir kimse”ye dönüşmüştür. (Bu durum, özellikle Şiîlerin gözünde büyük bir şeref demektir); Metni yazan kâtip olarak (Şiî’lerce çok özel bir hürmet ve yüceltmeye tabi tutulan) Ali’nin adının verilmesinde aynı düşünce yatmaktadır; Nihayet belgenin 9. yıl olarak tarihlendirilmesi kesinlikle kabul edilemez; zira Resûlullah’ın sağlığında Hicret olayının tarih ve takvim başlangıcı olarak kullanılmasına henüz başlanmamıştı; Bu uygulamaya ancak Ömer’in Halifeliği ile birlikte, yani H. 16 yılından itibaren geçilmiştir.

994. Bu konuda kesin bir yargıya varmadan önce, aynı anlaşmanın bir üçüncü nüshası üzerinde de duralım. Bu belge, şimdi İngiltere’deki Cambridge Üniversitesi’nde muhafaza edilen ve Kahire Kenizesi’nden alınıp götürülmüş bir Yahudi elyazması içinde bulunuyordu. Arapça olan metnin yanında ibranca çevirisi de bulunmaktadır. Birçok imlâ ve gramer yanlışlarıyla dolu bu uzun vesikanın[1324] tam bir tercümesini vermek yerine, İbn Sa’d ve Belazurî’ye ait en eski nakillerde görülen ana konularla yetineceğiz:

Kenize’deki bu yazı, Maknâ ahalisinin yanı sıra Hayberlilere ve onların soyundan gelenlere, Kıyamet kopuncaya kadar hükümleri devam etmek üzere gönderilmiştir.

Yapılan bir takım bağışların gerçek nedeni olarak, Resulullah (AS’ın Hayberli Safîye ile nikâhlanması gösterilmektedir.

Söz konusu Yahudiler, ne silâhlarını, ne kölelerini, ne paralarını ve ne de hayvan sürülerini teslim edeceklerdir. Bu konuda bir ayrıcalık

tanınmamıştır. Tüm bu sayılanların onların elinde kalacağı açıkça belirtilmiştir.

Zaman sırası tutarsızlıkları (anakronizm) arasında, her çeşit vergiden (rüsum) muafiyet, Yahudilere özgü ayırıcı bir takım elbiselerin giyilmesi, alâmetlerin takınılması gibi istisnalar gösterilebilir. Aksine, kıymetli elbiseler giyilmesi, her çeşit silâh takınılması ve ata binme imkânı açıkça belirtilmektedir.

Bir Yahudinin kasıtlı olarak bir Müslümanı öldürmesi halinde, MüsİümanlarIa eşit hukukî işleme tâbi tutulması.

Öteki gayrı müslim tebaalara karşı Yahudilere öncelik tanınması..

Mescitlere girebilmeleri; mal ve hayvan kervanlarını ana yollardan geçirebilme imkânı (Burada şunu hatırlatalım ki burada henüz hiç bir Müslümanın oturmadığı, tamamen yeni fethedilmiş yerler söz konusuydu. Bu gibi bölgelerde mescitlerin olmayacağı bellidir).

İçlerinden biri İslâm'ı kabul ettiği takdirde Resulullah (as)'ın aile fertleri arasına karışması.

Burada büyük bir dil hatası yapılmıştır; şöyle ki: "Kim bu anlaşma hükümlerine uymazsa, ben (Muhammed), Allah'ın huzurunda onun şefaatinin ve himayesinin dışında olacağım." Burada söylenmek istenen sadece şudur: "Böyle biri, benim himâyemden ve şefaatimden mahrum olacaktır."

Bu belge 3 Ramazan Hicrî 5 tarihini taşımaktadır (Oysa Maknâ'nın fethi H. 9 yılına rastlar).

Son olarak şunu ifade edelim ki belgede şahit yerinde görülen üç isim de Şiîler nezdinde velî sayılan sahabelerdir: yani, 'Ammâr, Selmân ve Ebû Zer.

995. Bu belgenin sahte ve uydurma olduğu hakkında daha fazla bir şey söylemeye gerek yoktur sanırız. Oysa Hirschfeld ve Leszynsky[1325] gibi Yahudi bilginler, bu belgenin tam bir sıhhat ve doğruluk içinde olduğunu göstermek için bütün hüner ve marifetlerini ortaya dökmüşlerdir. Sperber ise, bu belgenin sahte ve uydurma olduğunu ileri sürmüş,[1326] ayrıca bunun, Belazurî'deki rivayetten yola çıkılarak uydurulduğuna işaret etmiştir ki esasen kendisi bu belgenin de doğruluğunu kabul etmemekte, ancak İbn Sa'd'ın rivayet ettiği belgenin doğruluğunu kabul etmektedir. Yazar, bizim değindiğimiz zaman sırasındaki tutarsızlıklar (anakronizm) ve istisnaî hükümlerle ilgili noktaları ise hiç tartışma konusu yapmaz..

996. Biz ise okuyucunun dikkatini silâhlar, dokuma kumaşların, vb. eşyanın teslimi ile ilgili maddelere çekeceğiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Resulullah (as)'ın H. 7 yılında Hayber'i fethetmesinin ardından buradaki Yahudilere önerdiği hükümler burada da yer almaktadır. Daha sonra Resulullah (as) kendilerine Hayber bölgesinde, ancak İslâm Hükümetinin uygun görüp izin verdiği sürece oturabileceklerine dair bir izin çıkarmıştır. İşte bu şartlı izine dayanarak, -sadece- Hayber ahalisi, Ömer'in Halifeliği zamanında Suriye taraflarına hicret ve iskân ettirilmiştir. Çünkü bunlar, bize göre, Hayberlilerin Resulullah (as)'la yaptıkları anlaşma haberini sızdırarak bu olayı Maknâ Yahudilerine de duyurmuşlardır. Halife Harun Reşîd 807 yılında çıkardığı bir ferman ile gayrı müslimleri bir takım haklardan mahrum edip yetkilerini ellerinden alınca,[1327] muhtemelen buradaki Yahudiler, İbn Sa'd'ın (öl. 845) eserine iktibas ettiği anlaşma metnini uydurmuşlardır. Daha sonra işbaşına gelen Halife Mütevekkil, 850 ve 854 yılında, Yahudilere karşı aldığı bir çok diğer önlemin yanı sıra,

gayet sert fermanlar çıkardığı zaman,[1328] yine bu Yahudiler Belazurî'de kayıtlı olan sözde anlaşma metnini uydurmayı akıl etmiş olabilirler. Bir başka ihtimale göre ise, dengesiz bir kişiliğe sahip olan Fatımî hükümdarı el-Hâkim'in (996-1021) yaptığı eziyet ve zulüm hareketleri, bu kez Kahire Kenizesi'nden kaynaklanan sözde anlaşma metninin uydurulup ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu uydurmanın asıl hedef ve gayesi ise, bağnaz tutumlardan kaynaklanan duyguları ortadan kaldırmak ve böylece Şiî'lerin Mısır'da kalkıştıkları zulüm ve işkence hareketlerini önlemekti.[1329]

997. Daha sonraki dönemlerde bu belgenin başına gelen tuhaf olaylarla ilgili birkaç söz daha söyleyelim.

998. M. XIV. Yüzyılda İran'ın Kazvîn bölgesinde Benû Zâkân adında, Arap asıllı bir kabile bulunuyordu (Ünlü şâir 'Ubeyd Zâkânî bunlardandır). Hamdullah Mustevfî'nin 730/1330 M. Yılında yazdığı *Te'rih Güzide* adlı eser, Kazvîn'de oturan kabilelerin çoğunun Arap asıllı olduğunu belirterek (bk. s. 843) ve şöyle söylemektedir (bk.s.845-6):

999. "Zâkânîler, kökleri itibariyle Benû Hafâce Araplarının soyundan gelmektedir. Bunların elinde bizzat Ali'nin kendi elinden çıkmış Resûlullah'a ait bir ferman bulunmaktaydı ki metni şöyledir:

"Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Benim huzurumda İslâm'ı kabul etmelerinden sonra Resûlullah Muhammed'in Benû Zâkânlara yazdığı yazıdır. Ben size kendisinden başka bir tanrı bulunmayan Allah'ın övgülerini gönderiyorum. Sizin tekrar ülkenize, sığınaklarınıza ve evlerinize döneceğiniz bana vahy edildi. Allah'a ve Resulüne olan yakınlığınız nedeniyle size hiç bir kötülük dokunmayacaktır. O (Resûlullah), sizin suçlarınızı ve

kusurlarınızı bağışlayacaktır. Resûlullah ona(?), bizzat kendisine verdiği aynı yetenek ve imkânı verecektir. Onun Resulünün himaye ve koruması sizin üzerinizedir. Gerçekten Allah sizin kusurlarınızı sizler mümin kimseler olduğunuz ve (nas'sı) kabul ettiğiniz için, affetti ve yakarışlarınıza kulak verdi. Size tanınmış olan hiçbir hak, sizler Allah'ın Resulünü dinleyip ona itaat ettiğiniz sürece yürürlükten kaldırılmayacaktır. Sizler otuz adet zırhlı gömlek ve kırk adet deve ödünç vermekle mükellefsiniz. Resulullah Yemen'i fethettiğinde bu ödünçler sizlere geri verilecektir. Buna karşılık sizler, kendi canlarınız, mallarınız ve çocuklarınız için Allah'ın ve O'nun Resulünün himayesine nail olacaksınız. Sizler cizye vergisine ya da angaryaya tabi tutulmayacaksınız. Doğru bildiğiniz yolda aranızda yardımlaşınız, zaten doğru olan da budur.

Onlara kim iyi davranırsa, hayırlı bir iş yapmanın sevabına kavuşacaktır; kim onlara eziyet ederse kötü bir iş yapmanın getireceği şerefsizliğe uğrayacaktır. Kadın-erkek her mümin, kadın-erkek her Müslüman, bu yazıda yer alan hükümleri yerine getirmekle yükümlüdür... (Daha sonra, yayınlanan metinde hiç anlamı olmayan şöyle bir cümle yer almaktadır: "O kadının ağladığı yerde, size bırakıldı ve bu yazıda bu ikisinden başka").

Şahitlik edenler: Ömer ibn'ul-Hattâb, Ebû Bekir es-Sıddîk, Selmân el-Fârisî, Sakîf'li el-Muğîre ibn Şu'be, Cerîr ibn Abdillah el-Becîlî ve Mâlik ibn 'Avf.

Ali ibn Ebî Tâlib tarafından 7 Muharrem'de yazılmıştır,

Mühür (*el-Vesâ'ik* adlı kitabımdaki Ek VI'ya bakınız)

1000. Oysa ne Benû Zâkân ve ne de Benû Hafâce kabileleri, Muhammed (as)'ın hayat hikayesiyle ilgili eserlerde hiç geçmezler. Aslında İbn

Hişâm'da[1330] Hafâce adlı birinden şu sözlerle bahsedilir: Rivayete göre, Resulullah (as)'ın sahabelerinden Sa'd ibn Mu'âz'a ok atan kimsenin adı Hafâce ibn Âsım ibn Hibbân olarak verilmekte ve daha sonra bir daha kendisinden hiç bahsedilmemektedir. Bununla birlikte, Samhudi'de (II. bs., s. 1193-94) yer alan müphem kayda göre, Medine'nin güney banliyösündeki Zu'l-Huleyfe'de bulunan içme suyunun mülkiyeti, Benû Cuşem ve Benû Hafâce arasında paylaşılmış durumdaydı. Yukarıda zikredilen mektup metni, içinde Arapça metinlerin de bulunduğu Farsça yazılmış bir eserden alınmıştır. Ancak metin çok sayıda müstensih hatasıyla doludur ve klasik Sîret yazarlarınca hiç bilinmemektedir. Farsça yazılan bu eser, belirtildiği gibi yedi yüzyıl sonra kaleme alınmıştır. Eserde geçen Arapça mektup metni, oldukça belirgin bir biçimde, Maknâ Yahudileriyle imzalandığı iddia edilen anlaşma metnine benzerlik arz etmekte, ayrıca zırhlı gömlek ve develerin ödünç verilmesiyle ilgili cümle, Necrânlı Hıristiyanlarla varılan anlaşma metninde de yer almaktadır.[1331] Gerçekte hiç değişmeyen bir uygulamaya göre, Muhammed (as), bu tip silâhları sadece gayrı müslimlerden almıştı. Müslüman olan kimselerin silâhları zaten İslâm lehine kazanılmış durumdaydı. Belgede belirtildiği gibi, şayet Benû Zâkân İslâm'ı kabul etmişse, onların silâhlarının ödünç olarak alınması hâdiselerin gerçek yüzüne uygun düşmemektedir. Benû Zâkân ahalisinin eskiden oturdukları yerlere döneceğinin vahye dayanılarak mucizevî bir biçimde haber verilişi, Maknâ Yahudileriyle varılan anlaşma metninde de görülmektedir; ancak Benû Zâkân'ın döneceği yerler mağara olarak gösterilmektedir. İnsanların bir mağarada oturması için onların dinlerinden dolayı eziyet ve işkenceye tabi tutulmaları gerekirdi. Bu ise Arabistan'da pek bilinen bir şey değildir. Acaba buradaki mağara

kelimesi ile, son zamanlarda meşhur hale gelen Mağâriyye (Essen'li, mağarada oturan) adlı Yahudi mezhebine göndermede mi bulunulmaktadır?[1332] Burada hemen hatırlatalım ki, son zamanlarda Filistin'deki Ölü Deniz yakınlarındaki mağaralarda bulunan bazı el yazması metinlerin muhtevasına bakacak olursak, bu Mağâriyye Yahudileri, diğer Yahudilerden ayrı inanış ve yaşayış özelliklerine sahiptiler. Tomar halindeki bu el yazmaları incelendiğinde, bunlarda verilen bilgilerin, halen Yahudi ve Hıristiyan topluluklar arasında okunan resmî dîn kitaplarına aykırı düştüğü görülür. Doğubilimci Profesör Kahle bu mağarayı, yine Ölü Deniz kıyılarında bulunan ve el yazması eski Tevrat metinlerinin bulunduğu mağara ile aynı saymaktadır.

1001. Öte yandan, bu mektubun muhatapları şayet İslâm'ı kabul etmiş kimseler idiyse, imece vergisinden muaf tutulmaları onların Müslüman olmadıkları anlamına gelir ki bu çok tuhaf bir şey olur. Zira Benû Zâkân örneğinde olduğu gibi, İslâmî bir hükümet kural gereği Müslümanlar üzerine herhangi bir imece vergisi yükleyemez ki, onları da bundan muaf tutmuş olsun. Ayrıca, bildiğimiz kadarıyla Resulullah (as) zamanında imece (suhre) uygulaması yoktu. "7 Muharrem" tarihinin ise hangi yıla ait olduğu belirsizdir. Hemen ifade edelim ki Resulullah (as)'ın Hayber Yahudileri üzerine düzenlediği sefer (H. 7 yılının) Muharrem ayının başlarına rastlamıştı. Belgedeki Arapça'ya gelince bu, taşıdığı dil özellikleri bakımından insanı tatmin etmemekte ve sanki bir yabancı kalem kokusu hissedilmektedir.

Cerbâ ve Ezruh

1002. Bunlar, her birinde sadece yüz kadar insanın yaşadığı iki ayrı köydür. Elimizdeki bazı verilere göre bunlar Yahudi idiler ve aynı zamanda

Eyle'ye tâbi olarak yaşıyorlardı. Makrîzî'ye göre[1333] bu iki köyün temsilcileri, Eyle piskoposu Tebûk'te Muhammed (as)'ın huzuruna çıktığında kendisine eşlik etmekteydiler. Buradan hareketle, bu üç mahallin birbirine komşu oldukları sonucu çıkarılabilir (Bugün Ma'ân'ın biraz ötesinde Ezruh adını taşıyan bir demiryolu istasyonu vardır). Her iki köy de Resulullah (as)'tan yılda ortalama 100 dinar karşılığında onun yazılı teminat ve himâyesini almıştı.[1334] Ezruh'a gönderilen yazıdaki şu cümle oldukça karanlıktır:

"Allah, Müslümanlara karşı ve Müslümanlar arasından, cezalandırılacakları ve tehlikeye düşecekleri korkusuyla onların yanına sığınacak kimselere karşı gösterecekleri iyi tutum ve davranışların kefilidir. Ve onlar (Ezruh ahalisi), Muhammed yola koyulmadan önce kendilerini haberdar edinceye kadar emniyet içinde olacaklardır."

Bu durumda bu köyün, istilâcıların sığınacakları bir yer, eziyet görmüş Müslümanların kolayca girebilecekleri bir merkez olması gerekirdi (Ma'ân valisinin ölüme mahkûm edilmesini göz önünde bulundurursak, o devirde onlar Bizans İmparatorluğu içinde de aynı sıkıntıları çekiyorlardı).

Tâ'if

1003. Tâ'if'te[1335] aralarında şâir Umeyye ibn Ebî's-Salt'ın da bulunduğu çok sayıda Yahudi bulunmaktaydı.[1336] Bu şehirdeki İsrâil Oğulları hakkında hiç bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, bu bölgenin iktisadî hayatı üzerinde bunların önemli bir etkileri olduğundan bahsetmek mümkündür. Tâ'if şehri H. 9 yılında İslâm'a katılmıştı. Elimizdeki belgeler, buradaki Yahudiler konusuna açıkça değinmemektedirler Fakat Tâ'iflilerle yapılan anlaşma metninin 13. maddesi, muhtemelen Yahudilerle ilgilidir:

“Sakîflilerin bütün müttefikleri ve tüccarları, Sakîf’lilere gösterilenle aynı muameleye tâbi tutulacaklardır.”

(Bu konu ile ilgili olarak Tâif şehri ve Sakîf’lilerle ilgili bölümlere bakınız; § 822.) Aynı şekilde faizle ödünç alma hakkındaki maddeler de Yahudileri ilgilendirmektedir; en azından, daha çok onların durumunu yansıtan bir hükümdür. Geçmiş ve gelecek bütün faizlerin ortadan kaldırılması, normal ya da mâkul ölçüler dışında büyük bir etki ve nüfuza sahip olan bir avuç kapitalistin cesaretini herhalde kırmış olmalıdır.

Güney ve Doğu Arabistan Yahudileri

1004. Yemen, Bahreyn ve ‘Uman’da da Yahudiler vardı. Bu bölgelerin İslâmlaşması sırasında onlar, gayrı müslim yurttaşların tâbi olduğu hukukî statüye girmişlerdir.

1005. ‘Umân’da[1337] özellikle de el-Mazûn limanında geçimini denizcilikten sağlayan birçok Yahudi bulunuyordu. Bahreyn vâlisinin (Münzir ibn Sâvâ) sorduğu bir soruya karşılık gönderdiği cevabî yazısında Resûlullah:

“Dinlerini terk etmek istemeyen Yahudiler”

için mükemmel bir dini hoşgörü vaat etmişti (bk. daha yukarıda “Bahreyn” Bölümü).

1006. Tarihçi İbn Habîb’in naklettiğine göre,[1338] Resulullah (as), Cerîr ibn Abdillah el-Becîlî’yi, Yemenli başkanlar Zu’1-Kalâ’ve Zû ‘Amr nezdinde kendilerini İslâm’a davet etmek üzere acele olarak göndermişti. Üstelik Zû ‘Amr Yahudi idi; Gelen elçiye şöyle söyledi:

“Eğer seni gönderen kimse doğru söylüyorsa onun tam bugün ölmesi gerekir; zîra bizim Kitaplarımızda son Peygamberin şu şu tarihte öleceği yazılıdır.”

Yazarımız İbn Habîb, Zû ‘Amr’ın söylediği bu tarihin bir kenara kaydedildiğini ve gerçekten de bir süre geçtikten sonra, Muhammed (as)’ın vefat ettiği haberinin bölgeye ulaştığını, ayrıca her iki Yemenli başkanın da İslâm’a geçtiklerini eklemektedir.

Çeşitli Olaylar

1007. Tevrat ve İsrail Oğullarıyla ilgili tarihi eserlerde, sadece Musa peygamberden sonra gelmiş Yahudi krallarından bahsedilir. Kur’ân’da yer alan şu âyetler (bkz. 5/20-21) bizce zikredilmeye değer:

“Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti: ‘– Ey kavmim! Allah’ın size (lütfettiği) nimetini hatırlayın; zîra o, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı... Ey kavmim! Allah’ın size (vatan olarak) yazdığı kutsal toprağa girin...”

Bu âyetlerde, Mısır’dan “Çıkış” sonrasında Musa Peygamberin Sina Yarımadasında İsraillilerin hükümdarı olduğu döneme işaret edilmektedir. Kur’ân’ın aynı sûresi, gayrı müslim tebaaya tanınan özerklikle ilgili kuralları düzenlemektedir. Bu âyette Yahudilerle ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır:

“Gerçekten de biz içinde doğruya rehberlik ve nur bulunan Tevrat’ı indirdik. Kendilerini (Allah’a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah’ın Kitab’ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zahitler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) tanık idiler. Şu halde (Ey Yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah’ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.” (Mâide: 5/44)

1008. Daha sonraki ayette ise Kur’ân, Tevrat’ın Levililerle ilgili Yahudi yasalarında ifadesini bulan (24/17, 19/20, 25/18) kısas konusuna değinmektedir

1009. Bu hukukî ve kültürel özerklik, yaşanan bir realite olarak kaldı. Birçok olay bize bunu kanıtlamaktadır. Kimi durumlarda ise Yahudiler kendi aralarında çıkan ihtilâfları çözmesi için Resulullah (as)’a başvurmuşlar, o da Benû Kurayza ile Benû’n-Nadîr arasında çıkan adam öldürme olayında olduğu gibi Yahudi yasalarını uygulamıştır. Bir başka sefer ise, Resûlullah’a, her iki tarafın da Yahudi olduğu bir zina olayında hüküm vermesi için müracaat olunmuştur. Resûlullah onlara, bu konuda kendi yasalarının neyi emrettiğini sormuş, onlar da suçluların suratlarını kara boya ile boyamak ve her ikisini de sokaklarda alenen dolaştırıp teşhir etmek olduğunu söylemişlerdir. Muhammed (as) onlara inanmayarak Tevrat’ı getirtmiş ve ilgili bölümü okutmuştur. Daha sonra kitapta okunan hüküm doğrultusunda her ikisinin de recm edilmesini (taşlanarak öldürülmesini) emretmiştir.[1339] Şurası dikkati çekicidir ki, elimizdeki Tevrat’ın ilk beş kitabında (*Pentatök*) (bk. *Levililer*, 20:10-11; ayrıca bakınız 19: 20, 21: 9; *Tesniye*, 22: 21 ve 24), *Yuhanna İncili*’ndeki hükmün aynısı yer almaktadır (bk. 8: 3-5).

“Yazıcılar ve Ferisi’ler zina (yaparken) yakalanmış bir kadın getirip ortaya atarak, İsa’ya şöyle dediler: Efendim! Bu kadın zina yaparken suçüstü yakalandı. Musa, kendi şeriatında bize bu gibilerin taşlanmasını emretmişti; sen ne buyurursun?”

Bu yasa ile ilgili bir başka kanıtı ise *Journal Asiatique* dergisinde Dr. B.R. Sanguinetti tarafından çevrilip yayınlanan *Les préceptes de l’Ancien Testament*” adlı makalede yer alan Arapça metinde görmek mümkündür.[1340]

1010. Taraflardan sadece birinin Yahudi olması halinde, öyle anlaşılıyor ki suçlamaya maruz kalan davalının tabi olduğu hukuk sistemi Resûlullah tarafından davanın çözümünde kullanılmıştır. Bir Yahudinin, Müslüman bir kadını, başını iki taşın arasında ezerek öldürmesi olayında da böyle olmuş ve Resûlullah, katilin de aynı şekilde, yani başının iki taş arasında ezilerek (kısas) öldürülmesini emretmiştir.[1341]

1011. Kur'ân'da çok özel bir hukuki önem taşıyan Yahudi tarihi ile ilgili bir kıssaya göndermede bulunulur. Gerçekten de Kur'ân'daki bu âyetlerde İsrail Oğulları, kendi peygamberleri olan Samuel'in huzuruna girip, kendilerine bir hükümdar seçmesini istemişler ve o da hükümdar (yani Talût) olarak Saül'ü tayin etmiştir:

"Kuşkusuz Allah sizin üzerinize onu seçip gönderdi, ilim ve bedende ona üstünlük verdi."[1342]

Bilindiği gibi Musa Peygamber, cismanî ve ruhanî olmak üzere her iki gücü kendi elinde toplamıştı. Allah'ın bir Peygamberi yanına onunla rekabet edercesine bir de hükümdar getirilmesi, o güne kadar aynı elde toplanmış bu iki iktidarın birbirinden ayrılması sonucuna yol açmıştır. Bu durumda ortaya şöyle bir prensip çıkmaktadır: Şayet bir tek başkan, devletle ilgili bütün fonksiyon ve görevleri yerine getirmekte aciz kalırsa, hiç şüphesiz her biri kendine tahsis edilen alanda ilâhî hukuk düzenini sürdürecek olan bir çok kimse arasında bu otoritenin taksim edilip bölünmesi gayet meşru bir şey olacaktır.

1012. En azından nazil olduğu dönemde, Kur'ân'da İsrailliler aleyhine yer alan itham ve suçlamalar arasında öyle biri vardır ki bu, bir çok tartışmaya yol açmıştır. Kur'an'da şöyle denilmektedir:

"Yahudiler 'Uzeyr, Allah'ın Oğludur' dediler. Hıristiyanlar da Mesih (İsâ) Allah'ın Oğludur' dediler."[1343]

Kur’ân’ı Fransızcaya tercüme eden doğubilimci Blachère bu âyeti açıklarken[1344], Hell’e atıfta bulunarak, “şayet Uzeyr Esdras’la aynı kişi ise, Esdras’ın IV. Kitabının başlığı altında verilen ve Milâdî birinci yüzyıldaki Apocalyps’e çağrışım yapılmaktadır” demektedir.

1013. Ancak burada Tevrat’ın Tekvin Kitabında “Allah’ın oğulları” ifadesinin geçtiği bir bölümü (6/2) hatıra getirmek de mümkündür. Zira, Yahudi hahamlarının dediklerine göre, bu “Oğullar” bazen “Uzael” olarak da anılmaktadır. Blachère, bu “Uzael” adının Arapça’da Uzeyr’e dönüştüğünü ifade etmektedir.

Çivi Yazısıyla Yazılmış Bir Kitâbe

1014. Nihayet, bilgi vermek amacıyla, 1956 yılında Harran’da bir çivi yazısı kitabenin ortaya çıkartıldığını ekleyelim. Bu kitabede, kıral Nabuna’id’in (Nabonidus, M.Ö. 556-539) Arabistan’a bir yolculuk yaptığı ve Teymâ’da “Babil gibi bir şehir” inşâ ettirdiği sırada Hayber, Fedek, vb. yerlerden geçerek Yesrib’i ziyaret ettiği belirtilmektedir. Bu, Medine şehriyle ilgili elimizdeki en eski tarihî kayıttır.[1345]

Hıristiyanlarla İlişkiler

1015. İslâm'ın beşiği durumundaki Mekke'de bir zamanlar putperest bir inanç sistemi egemendi. Hıristiyanlara burada pek az rastlanırdı. Asıl eğitimini muhtemelen Suriye'de "papazların yanında" tamamlamış olan ve anlaşıldığına göre Arapça yazılmış bazı İncil el yazmalarına da sahip bulunan Varaka ibn Nevfel dışında, buradaki Hıristiyanların hepsi köle idi.[1346]

1016. İbn İshâk tarafından nakledilen oldukça müphem bir hadise göre,[1347] Hicretten önce Mekke'ye yirmi kadar üyeden oluşan bir Hıristiyan heyeti gelerek Resûlullah (as)'ı ziyaret etmişti. Bunlar Kur'ân'dan bazı ayetlerin tilâvetini dinledikten sonra İslâm'ı kabul etmişlerdir. Eldeki bazı verilere göre,[1348] gemi tayfası anlamına gelen ve muhtemelen efsanevi yolculukları[1349] sebebiyle kendisine *Dârî* lâkabı verilen Hıristiyan Temîm ed-Dârî de aynı şekilde Hicretten önce İslâm'a girmiş ve şayet gerçekleşirse (*in eventum*) Filistin'de bulunan Habrûn vb. köyleri kendisine tımar olarak bağışlamasını Muhammed (as)'dan rica etmişti.

1017. Medine'de, Ebû Âmir er-Râhib[1350] adında, Resûlullah (as)'ın kendisine Fâsık (sefih, ahlâksız) adını verdiği bir Hıristiyan keşiş vardı. Resûlullah'ın buraya Hicret etmesi üzerine Medine'yi terk etmiş ve Mekke'ye yerleşerek, çevresine topladığı bir rivayete göre on beş, başka bir rivayete göre elli kadar adamıyla aktif bir şekilde Uhud savaşına katılmıştı. Belki bu taraftarları da Hıristiyandı.

1018. Bizans, Gassân, Eyle, Dûmet’ul-Cendel ve Tay kabilesi Hıristiyanlarıyla olan ilişkilere daha önce değinmiştik. Hıristiyanların sayıca en çok olduğu tek kabile ise Yemen bölgesindeki Necrân’da yaşayan ve Mazhiclerin alt kolu durumundaki Belhârisler (Benû’l-Hâris ibn Ka’b) idi.

Necrân

1019. Necrân vadisi bereketli topraklarıyla meşhurdur. Strabon ve Pline adlı tarihçilere göre Roma İmparatoru Aelius Gallus (251-253) bu şehri savaşarak ele geçirmiş ve daha sonra onu yerle bir etmiştir. Meşhur Namâra kitabesinde bu olaydan söz edilmektedir. Kıtalar arası ticaret kervanlarının yolları üzerinde kurulu şehir oldukça zengindi ve gelişmiş bir dokuma ve dericilik sanayiine sahipti. Resûlullah (as) döneminde de dokuma sanayii bu bölgede gelişmişliğini sürdürmekteydi. Yahudi Kralı Zû Nuvâs, Necrânlı Hıristiyanlara çok büyük işkenceler yaparak büyük ateş çukurları açtırmış ve bu insanları diri diri ateşe attırmıştı. Bu olayın acıklı hatırası Kur’ân’da konu edilmiştir (bk. Ashab-ı Uhdûd).[1351] Günümüzde buraları ziyaret eden kimselerin verdikleri bilgilere göre, Medinet’ul-Uhdûd (Çukurlar Şehri)’un ve Halife Ömer’in bu Hıristiyanlık şehitleri anısına yaptırdığı mescidin harabeleri ibret verici anıtlar olarak ayaktadır. İbn İshâk da Yahudi hâkimiyetinden sonra Hıristiyanlığın Yemen’e tekrar nasıl geldiğinden ve el-Uhdûd’da yakılarak şehit edilen Hıristiyanlardan uzun uzun bahseder (bk. İbn Hişâm, s. 20 vd.).

1020. İmparator Justinyen’in (527-565) imparatorluk sınırları dahilindeki sapık Hıristiyanlara karşı başlattığı işkence ve zulüm sırasında, çok sayıda Monofizit[1352] Hıristiyan Necrân’a sığınmıştı.[1353] Ancak çok sonraki dönemlerde Bizans İmparatorları bu bölgede birçok kilise inşâ

ettirdiler ve buranın piskoposuna zengin armağanlar sundular (Bu piskopos aslen Kuzey Arabistan'daki Bekr ibn Vâ'il kabilesindendi).[1354] Bu duruma bakarak bütün Necrân vadisinin ya da Belhâris'in bütün kollarının Hıristiyanlığı kabul ettiği sanılmamalıdır. Resûlullah (as)'ın Belhâris kabilesinin Müslüman olan çeşitli başkanlarına verdiği birçok fermanda, onları putperest olan yani sapık inançlarından henüz vazgeçmemiş akrabalarıyla ilişkilerini kesmelerini istemesinde bunu açıkça görürüz. Ancak bu fermanlarda Hıristiyan akrabalara bir göndermede bulunulmamaktadır. Dahası, Necrân Hıristiyanları Resûlullah (as) ile bir anlaşma imzalamış olmalarına rağmen, biraz ilerde de göstereceğimiz gibi, Muhammed (as), Allah'ın Kılıcı Hâlid ve Ali'nin komutasında, Hıristiyanlarla barış anlaşması yaptıkları dönemden çok önce ve onlarla hiçbir ilgisi olmayan bir konuda, Belhâris'lere karşı iki askerî sefer düzenlemiştir.[1355]

1021. Elimizde Resûlullah (as)'a ait şöyle bir mektup metni bulunmaktadır:

"Muhammed'den Necrân piskoposlarına: İbrahim, İshâk ve Yakûb'un Allah'ının adıyla! Gerçekten ben sizi yaratılmışların dışında bir varlığa, Allah'a kulluk ve ibadette bulunmaya davet ediyorum ve sizi yaratılmışlarla yapılmış olan ittifak anlaşmalarının ötesinde, Allah ile ittifak yapmaya çağırıyorum. Bu durumda, eğer reddedecek olursanız, cizye gelir; cizyeyi de reddedecek olursanız, size savaş ilan ederim. Ve's-selâm!"

1022. İlâhi Tebliğ konusundaki bu yazışmanın öncesinde neler yaşandığını bilmiyoruz. Zuhrî'nin verdiği bilgiye göre,[1356] İslâm Devleti'nin tebaası olarak cizye vergisini ilk ödeyenler Necrânlılar olmuştur. Bilindiği gibi Eyle ahalisi bu hukukî rejime Tebûk seferinin düzenlendiği H. 9 yılı Recep ayında tabi olmuştur. Bu durumda, Necrânlıların, bu tarihten önce

söz konusu rejimi kabul etmiş olması gerekir. Yukarıda alıntı yaptığımız mektup da, Necrân'la yapılan barış anlaşmasından önceye ait olmalıdır. O halde bu mektubu H. 8 ila 9 yılları arasına tarihlendirebiliriz. Hatırlatalım ki Bahreynli Yahudiler de aynı şekilde Tebûk seferine çıkmadan önce cizye vergisi ödemeyi kabul etmişlerdi. Durum ne olursa olsun, sonuçta Necrânlı Hıristiyanlar, *Midras*'larının (okul ve mahkeme) başkanı ve piskoposları durumundaki Ebû Hârise ibn Alkame, onun naibi Abdu'l-Mesîh ve kervan başkanı el-Eylem'in idaresinde altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdiler. Kaynağımız bu konuda birçok ayrıntılı bilgi verir:[1357] Onların giysileri ve develeri Medinelileri çok etkilemişti; öğleden sonra geç saatlerde, Mescid-i Nebevî'de Muhammed (as)'ın huzuruna çıktılar. Daha sonra kendilerine has ibâdetlerini yerine getirmek istediler; bu amaçla Resûlullah (as) dışarı çıkıp Mescid'i onlara bıraktı: "İbâdetleri sırasında doğuya yöneldiler. Bunlar krallarının dini olan Hıristiyanlık inancına sahiptiler, sadece tutum ve davranışlarında biraz farklılık vardı" (metinde geçen ifade aynen böyle). Muhtemelen bazıları Melkî, diğerleri ise başka mezheptendi. Doğal olarak Hıristiyanlık ve İslâmiyet'le ilgili uzun tartışmalar cereyan etti. Ancak, nedendir bilinmez, bu tartışmalara Yahudiler de katıldılar ve bir ara tartışma Hıristiyanlarla Yahudiler arasında kavgaya dönüştü. "O sırada Muhammed (as)'e, Kur'an'ın üçüncü suresinin seksenden fazla âyeti nazil olmuştu." Gerçekten de bu surenin ilk 89 âyeti, Necrân'lı Hıristiyanlarla Resûlullah (as) arasında cereyan eden tartışmaların canlı bir hatırasını içermektedir: Bu ayetlerde, İslâm dinindeki Hıristiyanlıkla ilgili bütün verileri bulmak mümkündür. Şimdi bu âyetleri çözümleyelim: Sûre, Allah'ın Hayy (Diri) ve Kayyûm (herşeyi elinde bulunduran) olduğunu açıklamakta ve

böylece hiç kuşkusuz İsâ'nın Allah olduğu ve buna rağmen çarmıha gerilerek öldürüldüğü yolunda Hıristiyanların beslediği inanca göndermede bulunmaktadır. Ertesi ayette ise, Muhammed (as)'e indirilen Kitab'ın, Pentatök (Tevrat) ve İncil'in tasdik edilmesinden başka bir şey olmadığı, ayrıca Allah'ın Tek ve Mutlak Kudret sahibi olduğu belirtilmektedir. Daha sonra şöyle bir ifade göze çarpar:

"(Ey Resûlüm!) De ki: -Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

De ki: "Allah'a ve Resûlüne itaat edin!" Eğer yüz çevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.

Allah, birbirinden gelme bir nesil olarak Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı."(Âl-i İmrân: 3/31-34)

(İmran, Musa Peygamber'in babasıydı.) Bundan sonra Kur'ân İsa'nın annesi Meryem'den, onun doğumundan itibaren İmrân ailesine evlâtlık olarak alındığından ve nihayet İsa'nın mucizevî doğumundan bahseder.

"O, salihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak... Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek. O, İsrail Oğullarına bir elçi olacak" (Âl-i İmrân: 3/46-49).

Belki de bu son âyetleri, İsâ'nın çevresindeki yakın arkadaş ve talebelerini (Havâriler), getirdiği dini inancı insanlara anlatıp yaymaları için etrafa gönderirken onlara "sadece İsrail'in evinin (soy ve ailesinin) kaybolmuş koyunlarıyla ilgilenmeleri" (Matta, 10: 6) şeklinde verdiği talimata bir gönderme olarak algılamamız gerekmektedir. Kur'an, bir annesi bile olmayan Âdem ile İsa'yı birbiri ile mukayese etmektedir. Buna göre Adem'in yaradılışı İsâ'nınkinden daha mucizevî, daha harikuladedir ve

her iki olay da sadece Allah'ın Mutlak Kuvvet ve Kudret sahibi olduğuna tanıklık eder. Kur'an'ın şu ayetlerinde ileri sürülen tezin son kısmı pek önemlidir:

"Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişip münakaşa edenlere de ki: Geliniz sizler ve bizler de dahil olmak üzere (hepimiz), siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lanet dileyelim. Şüphesiz bu (İsa hakkında söylenenler), doğru haberlerdir. Allah'tan başka ilah yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları hakkıyla bilendir. De ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz."

1023. Kur'an'da açıkça ortaya konulan bu ültimatom (yalancıların herkes tarafından lanetlenmesi için yapılan bu meydan okuma) üzerine Necrân heyeti kendi aralarında görüşüp istişare etmek üzere huzurdan çekildi. Daha sonra heyettekiler, önerilen bu ciddî metoda karşı bir fikir beyan etmeyip, sadece siyasî bağlılık şeklinde bir barış anlaşması yapmaya karar verdiler. Muhammed (as) de buna razı olarak aşağıda metnini verdiğimiz anlaşmayı kaleme aldırdı. Daha sonra heyet mensupları Muhammed (as)'den, kendi aralarında çıkan parasal ve mali ihtilafları hakem sıfatıyla çözmek üzere bir Müslümanı görevlendirmesini istediler. Resûlullah (as), Ebû 'Ubeyde'yi bu işle görevlendirdi ve kendisine ihtilâfları daima hukuka uygun bir biçimde halletmesi talimatını verdi. Necrânlılarla varılan anlaşmanın metni şöyledir:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Bu, Resûlullah Muhammed (as) in üzerinde yetkili kılındığı Necrân ahalisi adına, bütün meyve (mahsulleri), bütün sarı ve beyaz (altın ve gümüş para), bütün köleler konusunda yazıp tespit ettiği bir belgedir. Kendisi cömertlik göstererek, bütün bunları, 1.000 tanesi her yılın Recep ayında, diğer 1.000 tanesi ise her yılın Safer ayında teslim edilmek üzere (her biri bir ons [ûkiye] ağırlığında) 2.000 zırhlı elbise karşılığında onlara terk etmiştir. Ayrıca her zırhlı giysi başına bir ons (ûkiye) ağırlığında gümüş de verilecektir (diğer bir okuyuşa göre giysilerin her biri bir ons değerinde olacaktır). Belirlenen vergi (haraç) miktarının üzerinde ya da gümüş miktarından eksik olan kısım, hesaplama sırasında göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca, üzerlerinde taşıdıkları zırhlı giysi ya da at ve binek hayvanı (deve) gibi yanlarında götürdükleri her şey onların hesabına yazılacaktır. Gönderdiğim elçilerin, en çok bir ay (diğer bir okuyuşa göre yirmi gün) süreyle yedirilip içirilmesi ve ihtiyaçlarının sağlanması Necrânlılara aittir. Elçilerimin onların yanında kalma süresi bir ayı geçemez. Yemen’de bir suç işlenmesi ya da bir savaş çıkması halinde, onlar (NecrânIılar), (gönderdiğim elçilere) ödünç olarak 30 zırhlı gömlek, 30 at, 30 deve vereceklerdir. Elçilerime ödünç olarak verilen bu zırhlı gömleklerden, atlardan ve binitlerden diğer temin edilen şeylerden telef olup kaybolanlar, Necrânlılara geri verilmek üzere, bu elçilerimin zimmet ve sorumlulukları altındadır.

Allah’ın himayesi ve Resûlullah Muhammed (as)’ın zimmeti, onların gerek malları, gerek canları ve gerekse dini inançlarını yerine getirmeleri konusunda, hazır bulunanlarını ve bulunmayanlarını, ailelerini, mabetlerini, ve az ya da çok ellerinin altında bulunan her şeyi kapsayacak şekilde, Necrânlılar ve çevresindeki müttefikleri üzerine bir

haktır. Hiç bir piskopos kendi dini görev yeri dışına, hiç bir keşiş, içinde yaşadığı manastırından başka bir yere, hiçbir papaz, görevli olduğu kilisenin dışına gönderilmeyecektir. Alınan borç paralar için hiç bir şekilde faiz söz konusu olmayıp, bu tâbi oluştan önceki Câhiliye dönemine ait kan davaları da kaldırılmıştır. Onlar hiçbir şekilde toplanıp bir araya getirilmeyecek ve öşür vergisine tâbi tutulmayacaklardır. Onların toprakları üzerine hiç bir askeri birlik ayak basmayacaktır. İçlerinden biri alacağını talep ettiğinde hakkaniyet ölçüleri içerisinde hareket edilecektir. Onlar ne zulmedenlerden, ne de kendileri zulme uğrayanlardan olacaklardır. Eğer içlerinden biri daha sonra faizli muamelere girecek olursa, benim himayemin dışında kalacaktır. Aralarından hiçbir kimse, bir başkasının işlediği suç ve yaptığı haksızlıktan sorumlu tutulmayacaktır.

Bu durumda, Necrânlılar iyi davranışlar sergiledikleri, üzerlerine düşen görevleri gereğince yerine getirip hiç bir zulümde bulunmadıkları sürece, Allah'ın bütün kuvvet ve kudretini göstereceği güne kadar, Allah'ın himâyesi ve Resûlullah Muhammed (as)'ın koruyup gözetmesi bu belgenin içerdiği hususlar üzerinde olacaktır.

Tanık olanlar: Ebû Sufyân ibn Harb, Gaylân ibn Amr, Mâlik ibn 'Avf en-Nasrî, Akra' ibn Hâbis el-Hanzelî ve el-Muğîre ibn Şu'be. Bu belgedeki hususlar 'Abdullah ibn Ebî Bekr tarafından yazılmıştır."[1358]

1024. Belâzurî'ye göre, iki yüzyıl kadar sonra Necrânlıların elinde bulunan anlaşma metninin bir nüshasında, katip olarak Ali ibn Ebû (aynen böyle) Tâlib'in adı görülmekteydi. Herhalde bu belge Abdullah tarafından çoğaltılarak Medine'de muhafaza edilmek üzere alıkonulmuştur. Ali tarafından yazılan diğer metin ise, kendilerinde kalması için Necrânlılara verilmiştir. Demek ki, her kopya üzerinde onu yazanın adı

bulunmaktadır. Şahitler arasından üç kişinin Tâ’ifli, diğer ikisinden birinin Mekkeli, diğerinin ise Temim kabilesinden olması dikkat çekicidir. İşin içinde Temîmlilerin de bulunması, acaba ekonomik çıkarlar ve faiz yasağı ile açıklanabilir mi?

1025. Görüldüğü gibi, Necrânlılara mükemmel bir dîn ve vicdan özgürlüğü tanınmıştı. İster istemez faizi reddetmek zorunda kaldılar. Ancak, Resûlullah (as) için pek büyük önem taşıyan bu ekonomik reforma onların sonradan karşı çıkmaları nedeniyle, Halife Ömer sonradan bunları Irak’a tehcîr etmiştir. Hıristiyan Necrânlıların sayısı her geçen gün İslâm lehine azalıyordu. Bu nedenle, onlardan alınan elbise vergisi miktarı, önce Halîfe Osman R.A., daha sonra da II. Ömer ve diğerleri tarafından yavaş yavaş azaltıldı. El-Cahşiyâri, Harun er-Reşîd zamanında yılda sadece iki yüz elbise mükellefi kalmış olduğunu söylemektedir.[1359]

1026/1. Resulullah (as)’ın piskoposlar ile diğer Necrânlı Hıristiyan ahaliye hitaben gönderdiği bir mektup daha vardır:[1360]

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

Allah’ın Elçisi Muhammed’den piskopos Ebû’l-Hâris’e, Necrân’ın diğer piskoposlarına, onların papazlarına, onların yolundan gidenlere ve onların keşişlerine: Az ya da çok, ellerinin altında bulunan her şey, kiliseleri ve manastırları kendilerine aittir. Allah’ın ve Resulünün zimmeti de aynı şekilde (onlar üzerinedir). Hiçbir piskopos, piskoposluk görevini yaptığı yerden, hiç bir keşiş kendi manastırından ve hiçbir papaz de kendi kilisesinden alınıp bir başka yere gönderilmeyecektir. Onların ne hak ve hukuku, ne de alışageldikleri örf ve âdetleri bir değişikliğe tâbi tutulacaktır. Samimi davranıp kendilerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirdikleri sürece, Allah’ın ve Resulünün

zimmeti bunlar üzerine olacaktır.Ne kendileri zulme uğrayacaklar, ne de kendileri başkalarına zulmedeceklerdir. El-Muğîre tarafından yazılmıştır.”

1026/2. Bu olayın devamı niteliğinde İbn Sa’d’de (1/2, s. 85) yer alan şu anlatım da bizi hiç şaşırtmamaktadır: Necrân heyeti Resulullah (as) ile barış görüşmelerini tamamladıktan sonra ülkesine döndü; ama çok geçmeden Başkanları ve Âkibleri (piskopos ya da naip) tekrar Medîne’ye gelerek Resulullah (as)’ın huzurunda, İslâm’ı kabul ettiklerini açıkladılar. Peygamber onları Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evine yerleştirmiştir (çok anlamlı hatıraları olan bu ev hk. bk. yukarıda § 323).

1027. Bu arada, tarihi belgelerin sergilendiği Patrologia Orientalis[1361] adlı eserde, tarihsel yanlışlıkların yanı sıra çok sayıda ilâve ve katıştırmalarla birlikte bu belgenin de yer aldığını hemen hatırlatalım.

1028. Bir kere daha belirtelim ki Ömer R.A., kendi halifeliği sırasında, Arabistan’da yaşayan ve dik başlılık ederek verdikleri sözü tutmayan bazı Yahudi ve Hıristiyanları İslâm Devleti’nin diğer bölgelerine tehcir etmiştir. Necrânlı Hıristiyanlar da bu kararname hükümlerine tabi tutulmuşlardır. Zira onlar, Resulullah (as)’la yaptıkları anlaşmanın aksine, faizli işlemlerle uğraşmaya devam ediyorlardı. Onlara cömertçe tazminatlar ödenmiş ve kendilerine Irak’da üzerinde yine Necrân adlı bir şehir kurdukları geniş araziler verilmiştir. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Necrân vadisindeki bütün Hıristiyanlar bu göç hareketine zorlanmamıştır; bu zorunlu iskân uygulaması, sadece faiz alıp verme suçu işleyen materyalist kapitalistlere uygulanmıştır. Zira tarihi kaynaklar, Hicretten sonra üçüncü yüzyılda bile Necrân’da hâlâ Hıristiyanların bulunduğundan bahsetmektedir. Necrânlı Hıristiyanların

Halife Ömer tarafından tehcir edilmediğini söyleyen Müslüman coğrafya bilgini Bekrî[1362] de muhtemelen aynı şeyi söylemek istiyordu.

Belhâris Kabilesinin Diğer Kolları

1029. H. 10 yılı başlarında Resulullah (as), Allah'ın Kılıcı Hâlid'in kumandasında bir askerî birliği, onlarla herhangi bir savaşa tutuşmadan önce, üç gün boyunca kendilerini İslâm'a girmeye davet etme göreviyle Necrân'a, Belhârislerin bir kolu olan Abd el-Mudânlara gönderdi.[1363] Bu, uzlaşma yolu aramakla görevlendirilmiş bir cezalandırma harekâtıydı. Bir süre sonra komutan Hâlid, Resulullah (as)'a bir mektup göndererek, söz konusu kabilelerin İslâm'ı kabul ettiklerini bildirdi; Resulullah (as) ise cevap niteliğindeki yazısında, diğer konularla birlikte şu uyarıda bulundu:

"Allah kendi lütuf ve iradesiyle onları doğru yola iletti; öyleyse sen onların müjdecisi ve yol göstericisi ol ve sözü dinlenenlerden oluşturacağın bir heyeti de yanına alarak beni görmeye gel!"

Medine'ye geldiklerinde Muhammed (as)'ın onlara karşı takındığı tavırdan, bu kabilelerin daha önceleri baskın düzenlemek ve düşmanca hareketlerde bulunmaktan suçlu oldukları sonucunu çıkarıyoruz. Resulullah (as) onların arasından başkan olarak Zu'l-Gussa ibn el-Huseyn'i tayin etti. Abd el-Mudânların heyeti bir süre Medine'de kaldıktan sonra (Şevval ayının sonlarına doğru) kendi yurtlarına döndüler. Yaşadıkları bölgenin valisi olarak Resulullah (as), onlara 'Amr ibn Hazm'ı göndermiştir. Onun, kendisine verdiği yazılı talimatlar oldukça ilginç bir belge niteliğindedir.[1364] Oldukça uzun bu yazısında, Resulullah (as), bir valinin adlî işler, insanların eğitim ve öğretimleri, vergilerin toplanması ve İslâm inancıyla ilgili bilgi ve birikimlerin yayılması gibi işlerle uğraşması gerektiğine işaret etmekte, ayrıca kendi

dinleri konusunda da olsa, gayrı müslim tebaaya karşı mükemmel bir hoşgörü örneği sergilenmesini öğütlemektedir. Ayrıca, valinin örf ve âdetlerin işleyişine nezâret etmesi, âdâba aykırı her türlü fiili önlemesi gerektiğine işaret etmektedir. İslâm'a yeni girmiş bir ülke söz konusu olduğunda, bu bilgiler arasında gündelik dini hayatla ilgili ayrıntılara girilmekte, hattâ günlük beş vakit namazın saatlerinden bile bahsedilmektedir. Kısas uygulaması bu talimatlarda önemli bir değişikliğe uğramıştır: Bedene karşı işlenen ve yaralanmaya neden olan suçlar için maddî cezalar öngörülmüştür: Örneğin bir diş'in 5 deve, bir göz, bir kol veya bir ayağın 50 deve etmesi gibi.

1030. Bu kabile içinde siyasal bir birlik olmadığı görülmektedir. Bunu, Resulullah (as)'ın Medine'ye gelen heyet mensuplarına beş farklı imtiyaz fermanı vermiş olmasından çıkarıyoruz. [1365] Bunun dışında, Resulullah (as) tarafından aynı kabilenin farklı ailelerine verilmiş dört ayrı imtiyaz yazısı olduğunu da biliyoruz.[1366] Ancak kaynaklar, bu yazıların heyetin Medine'ye geldiği aynı tarihlerde verilip verilmediği konusunda bir açıklama yapmamaktadır. Bu belgelerde genellikle bazı arazi ve su kaynaklarının tahsis ya da bağışı söz konusu edilmektedir.

1031. İbn Hişâm'ın belirttiğine göre,[1367] 'Abd el-Mudânlardan bir heyet Medine'ye geldiği zaman, Muhammed (as) yanındakilere şöyle sormuştu:

"Hindistan ahalisine benzeyen bu adamlar da kim?"

Burada hatırlatalım ki Hintliler güney-doğu Arabistan'daki fuarlara gelip giderlerdi; Resulullah (as)'ın bu bölgede oldukça uzun süre kaldığını göz önünde bulundurursak, Hindistanlıları buradan görüp tanıdığını söyleyebiliriz.

1032. Bir defasında Ömer'in, zenginliğini kastederek:

“Zu’l-Gussa’nın kızı için de olsa, nikâh için zevcenize vereceğiniz mehirde Hükümetçe belirlenen sınırı aşmayınız.”[1368]

dediği büyük başkan Zu’l-Gussa, Muhammed (as)’den hem kendi kabilesi ve hem de muhtemelen komşuları ve müttefikleri olan Benû Nehdler[1369] için bir imtiyazname almıştı. Bu yazı onları askerlik hizmetinden muaf tutmakla birlikte, onların putperest dost ve akrabalarıyla ilişkilerini kesmelerini gerektiriyordu. Yine bu yazı onları öşür vergilerinden muaf tutuyor, buna karşılık zekât vergileriyle yükümlü kılıyor ve “Müslümanların onların malları üzerinde bir hakka sahip olduklarını” ekliyordu. Burada zekât ile öşür’ün birbirinden farklı vergi grupları olduğunun açıkça hükme bağlanması oldukça önemlidir: Muhtemelen, öşür’den maksat, zekâta tâbi ziraî mahsullerden alınan vergiler değil, ihracat ve ithalata tâbi ticarî mallardan alınan “gümrük vergileri”dir. Eğer durum böyle ise, “öşür’lerden (yani gümrük vergilerinden) muaf tutulma” hükmünün, ticarî hayata bir canlılık ve hamle getirmesi gerekirdi. Benû Kenân ibn Yezîdler[1370] de Resulullah’tan kendilerine bazı imtiyazlar sağlayan bir ferman alarak, üzerinde yaşadıkları topraklar ve sulama kanalları hakkında bir takım teminatlar elde etmişler ve buna karşılık vergi ödemekle yükümlü olmuşlardır. Ancak şurası oldukça dikkat çekicidir ki, onların mülkiyet haklarının korunması, bölgelerinden geçen ticaret yollarının emniyet ve asayişini sağlamaları koşuluna bağlanmıştı. Bu hüküm, onların geçmişi hakkında bize çok şey ifade etmektedir.

1033. “Putperest-müşriklerle ilişkilerin kesilmesi” koşulu bu fermanların hemen hepsinde tekrarlanmaktadır. Başkan Yezîd ibn et-Tufeyl,[1371] “putperest-müşriklerle savaştığı sürece” mülkiyet haklarının güvence altında olduğuna dair bir imtiyazname almıştı. Askerlik hizmetinden

(Cihat) muaf tutmak bir yana, Muhammed (as) onu, bölgedeki çok önemli bir silahlı mücadelede görevlendirmiştir. Öyle görünüyor ki burada söz konusu olan, onun esasen sahip olduğu herhangi bir arazinin tanınması değil, yeni bir arazinin tımar olarak verilmesidir.

1034. İşte burada Muhammed (as)'ın ülkede asayiş ve emniyeti sağlama ve ekonomik bir hamle yapma konusunda gösterdiği gayret açıkça ortaya çıkmaktadır. Halkın eğitilip aydınlatılması alanında gösterdiği gayret ve çalışmalar da bundan aşağı kalmaz. Taberî'nin de belirttiği gibi[1372] Resulullah (as), Mu'âz ibn Cebel'i değişik köy ve kasabaları dolaşıp, halkın eğitim ve öğretimiyle ilgilenmesi için Yemen'e göndermiştir. Bir yandan güçlü bir şekilde anarşi ve kargaşa ortamına son vermek, öte yandan halkın maddî ve manevî beklentilerini karşılamak: İşte resmî belgelerin ortaya koyduğu kadarıyla onun çift yönlü politikası bu olmuştur.

Bir Başka Askerî Sefer

1035. Muhammed (as) H. 10. yılı Ramazan ayında, Ali'nin komutasında aynı bölgeye bir askerî birlik gönderdiği sırada, yukarıda adı geçen heyet henüz Medine'de bulunuyordu. Ali'ye asla hücum etmemesi, sadece kendini savunmakla yetinmesi talimatı verilmişti. Başlangıçta bazı çatışma olayları yaşanmışsa da, daha sonra dini tebliğ faaliyeti için yola çıkan bu heyet başarılı bir şekilde dönebilmiştir. Tarihçi ve tefsirci Taberî bu konuda yukarıda verdiğimizden hafif farklılık gösteren iki anlatıma yer verir: Bunlardan ilkine göre Resulullah (as), buraya önce Hâlid'i göndermiş ve o da hiçbir başarı göstermemesine rağmen, Hemdânlıların ülkesinde altı ay kadar kalmıştır. İkinci rivayete göre, aynı bölgeye Ali'yi göndermiş ve bir gün içerisinde bütün Hemdânlılar Müslüman olmuştur. (Burada, taraf tutucu bazı eğilimler kolayca göze

çarpmaktadır.) Makrîzî[1373] bu konu ile ilgili olarak, bize Ali'nin sert ve kesin tavırlı kişiliğiyle ilgili küçük bir olay nakleder: Ali, ele geçen ganimeti askerleri arasında usûlüne uygun biçimde dağıtmış ve Devlet Hazinesi'ne (Beytu'l-Mâl'e) ait hisseyi de mühürleyerek kontrol altına almıştı. Daha önce diğer komutanlık yapan kimseler ise, kendi arzu ve keyifleri doğrultusunda bu Devlet hissesinden bazı hediye ve mükâfatlar dağıtmayı âdet edinmişlerdi. Ancak Ali, "Resulullah'ın kendisi versin" diyerek, bu yönde en ufak bir dağıtımda bulunmamıştır. Dönüş yolculuğu sırasında bu konuda bazı acı ve üzüntü veren şiddetli tartışmalar olmuş ve hatta bu konuda Resulullah'a şikâyette bulunanlar olmuştur. Ne var ki, Muhammed (as), komutan Ali'nin dürüstlüğü konusunda övgüler yağdırarak, Müslümanlara, ganimet olarak ele geçirilen malların devlet hissesine ayrılan kısmından, komutanın askerlere hediye ve mükâfat dağıtmasının doğru olmadığını, İslâm uğruna hizmette bulunurken bir hediye ya da ödül beklenmemesi gerektiğini dolaylı bir biçimde anlatmıştır. Bu olayın yankılarının bir süre daha devam ettiği ve bunun Resulullah (as)'ı endişelendirdiği anlaşılmaktadır. Zira, yolda komutan Ali ve askerî birliğiyle karşılaştığı Hac dönüşü sırasında, Resulullah (as) Râbiğ kasabası yakınlarındaki Cuhfe'de, Hum gölü kıyısında konakladığı sırada, yeniden etrafını kuşatan sahabelerine hitap ederek, sözlerini şöyle tamamlamıştır:

"– Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur; ey Allahım! Ona dostluk gösterenin dostu ol ve ona düşmanlık gösterenin de düşmanı ol!"

Ruhâlar

1036. Belhârisler gibi Ruhâlar da Mazhic kabilesinin bir kolu durumundaydılar. H. 9 yılı ortalarına doğru Himyer kabilesinin birçok büyük başkanı, İslâm'a girdiklerini bildirmek üzere Mâlik er-Ruhâvî'yi

Resulullah (as)’a temsilci olarak gönderdiler. Bu ziyaret sonrasında Resulullah kendilerine şöyle bir mektup göndermiştir:

“Himyer kabilesinden el-Hâris, Masrûh ve Nu’aym ibn Abd Kulâl’e: Allah’a ve O’nun Resulüne inandığınız sürece barış ve huzur içinde kalın! Gerçekten de Allah Tek’dir ve hiçbir ortağı yoktur. O Mûsâ’yı mucizeleriyle donatarak gönderdi; kendi Kelimelerinin bir sonucu olarak İsa’yı yarattı. Yahudiler, “Uzeyr Allah’ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar da, “Allah, Üç’ün Üçüncüsüdür ve Mesih (İsa) Allah’ın oğludur” dediler.”[1374]

1037. Bu Himyerli başkanlar arasında Hıristiyan ve Yahudiler de olsa gerektir. Tebûk seferi dönüşünde Resulullah (as) onlara ayrı ayrı cevap göndermiş ve İslâm’a girişlerini kutladıktan sonra, yürürlüğe koyacağı idarî uygulamaları onlara açıklamıştır. Yine, ödemeleri gereken zekât vergilerini açıkladıktan sonra, Muhammed (as), toplanacak bu vergilerin asla kendisi ya da ailesi mensupları için harcanmayacağını, ancak yoksullara, yolda kalmış ve sıkıntıya düşmüş yabancılara sarf edileceğini bildirmiş ve şöyle eklemiştir:

“İster Yahudi isterse Hıristiyan olsun İslâm’a geçen herkes, Müslümanların daha önceden yükümlü olduğu aynı hak ve sorumluluklara tabi olarak, müminler arasına katılacaktır. Yahudi ya da Hıristiyan olarak kalmakta ısrar edenler, bundan (zorla) döndürülmeyecekler, ancak cizye vergisine tâbi tutulacaklardır.”[1375]

1038. Bu arada belirtelim ki, cizye vergisi ödeyen gayrı müslim tebaalar, Müslüman tebaaların ödemekle yükümlü olduğu zekât vergisinden muaf tutulmuşlardı. Aslında zekat, yüzde hesabına dayandığı için, kişi başına sadece l dinar olan cizyeye göre daha ağır bir vergiydi.

Kur’an’a Göre İsâ Mesîh ve Hıristiyanlık

1039. Kur’an bütün insanlığa hitap eden bir kitaptır. Bu durumda onun diğer din mensuplarına olduğu kadar Hıristiyanlara da hitap ediyor olması normaldi. Kur’an’da anlatıldığı şekliyle İsâ (as)’nın hayatı esas itibariyle iki görünüşe sahiptir: Onun bir insan olarak sürdürdüğü hayatı ve dünyaya gelişindeki özel ve ayrıcalıklı durum.

1040. İsa’nın kişisel hayatıyla ilgili olarak Kur’an, birçok yerde onun “bir Peygamber, halkını her şeyin yaratıcısı olan Allah’ın çizmiş olduğu doğru davranışların yoluna iletmek üzere Allah tarafından gönderilmiş bir elçi” olduğunu tekrarlayıp durur.

“Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrail Oğulları! Kuşkusuz ben, size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Benden önce gelen Tevrât’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek adı Ahmed olan bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti...”[1376]

Bir başka yerde geçen bir ayette de:

“Ve o (İsâ), İsrail Oğullarına bir elçi olacak...”[1377]

İsa da diğer bütün peygamberler gibi, saf ve temiz bir hayat sürmüştür. Kur’an bu konuda şöyle der:

“O salihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak.”[1378]

Yine Kur’an, İsa’nın ağzından şu sözleri nakleder:

“Kuşkusuz ben Allah’ın kuluyum. O bana Kitâb’ı verdi ve beni Peygamber yaptı; nerede olursam olayım O beni mübarek kıldı, yaşadığım sürece

bana namazı ve zekatı emretti. Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı.”[1379]

Yine Kur’an şunları tekrarlar:

“O (İsa) sadece kendisine bol bol nimet ve rızık verdiğimiz ve İsrail Oğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.”[1380]

Başka bir âyette ise şu konu üzerinde durmaktadır:

“Ne Mesîh ve ne de Allah’a yakın melekler, Allah’ın kulu olmaktan geri dururlar.” (Nisâ: 4/172)

Bu arada hatırlatalım ki Kur’an, “Allah’ın Kulu” deyimini Muhammed (as) de dahil bütün peygamberler için kullanmaktadır. Allah yegâne hüküm sahibi varlık olduğuna göre, aşağıdaki âyetteki şu ifadelerin bizi şaşırtmaması gerekir:

“Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân (olan Allah’ın huzurun)a gelecektir.”[1381]

Bir başka ayette (Zuhruf: 43/19), meleklerin de Allah’ın kulu oldukları belirtilmektedir.

1041. İslâm inancına göre mucizeler, Allah’ın işleyip yapmış olduğu, genellikle tabiat olayları gibi fiillerdir. Allah, böylece göndermiş olduğu peygamberlerin doğruluk ve gerçekliğine bir kanıt olmak üzere ve böylece ilâhî tebliği yaymakla görevli Elçilerinin öğretimi karşısında onların hitap ettiği kişileri inatçılıktan ve ayak diremekten vazgeçmeye ikna eder. Bu hususta peygamberler asla mucizeye ihtiyaç duymazlar ve zaten onlar kendiliklerinden, tek başlarına mucizeler gösterme gücüne de sahip değillerdir. Mucizeleri tek başına yaratıp yapan ancak Allah’tır. Kur’an’da İsa (as) ile ilgili olarak sıralanan mucizeler, yani Allah’ın İsa’ya yardım etmek için yapmayı istediği şeyler, önce doğumu sırasında yaşanan olaylardan başlayarak, dünyaya gelişi ve daha sonra

da, aşağıda ele alacağımız başka konuları kapsamaktadır. Kur’an’a göre İsa, insanlar arasından herhangi bir babası olmaksızın dünyaya gelmiştir. Kendisinin bir çocuk dünyaya getireceğini bildiren ilâhi hitap karşısında:

“Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?”[1382]

Nuh, İbrahim, Yahya (Jean-Baptiste), kısacası bütün insanoğlu için bir baba ve bir de anne söz konusudur;[1383] ancak az önce gördüğümüz ayette, İsa (as):

“Beni anneme saygılı kıldı” (Meryem: 19/32),

derken, sadece annesinden bahsetmektedir. Ayrıca, İsa’nın doğumu ile ilgili olarak Kur’ân’da bütün bu anlatılanlar,[1384] çocuğun, namus ve iffeti Allah tarafından doğrulanan bir “bâkire”den dünyaya geldiği esasına dayanmaktadır; ve nihayet Kur’an’ın doğruladığı bir hakikat daha vardır:

“Allah katında İsa’nın durumu, Adem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona “Ol!” dedi ve oluverdi.”[1385]

Dikkat edilirse burada bir çocuğun babasız dünyaya gelişi, birincisine göre kolay bir şeydir: Gerçekten de Allah, Âdem’i (ve Havva’yı) ne annesi ne de babası olmaksızın yaratmıştır. Bu Allah’ın bir lutfudur; ve tıpkı Nuh’u Tufan’dan, İbrahim’i Nemrut’un ateşinden kurtardığı, ve Musa ile konuştuğu gibi, İsa’yı da babasız olarak dünyaya getirmiştir. Böyle bir özellik, o kimseyi insanlığın üzerine çıkarıp ilâhî bir seviyeye ulaşmasını sağlamaz ama, her peygamberin kendisini farklı kılacak bir özelliği olmuştur. Aksine bu mucizeler istisnai olaylar olup, sadece Tek olan Allah’ın Mutlak Kudret sahibi olduğunu kanıtlar.

1042. Kur’an’da şöyle bir âyet vardır:

“Şüphesiz ki o, kıyametin (ne zaman kopacağının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve ona (Muhammed’e) uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.” (Zuhruf: 43/61)

Ayetin başında yer alan O zamirinin neyin veya kimin yerine kullanıldığını açıklarken tefsir bilginleri sıkıntıya düşmüşlerdir. Bunlardan bazıları O zamirinin İsa’yı temsil ettiğini söylemiştir. Biz ise bunu Kur’an’ın yerini tutan bir zamir olarak kabul edenlerin görüşünü tercih ediyoruz. Zira Kur’an, vahiy yoluyla inmiş Kutsal kitapların hepsinden daha fazla *Öte Dünya*dan bahseder ve *Kıyamet Günü*nü, *öldükten sonra dirilmeyi*, *Hesap Günü*nü, *Cenne*ti, *Cehennem*i, *Cennetten sonra olacak şeyleri* tasvir eder. Bu âyetin sonunda tartışmasız olarak Muhammed (as)’den bahsedilmesi de bizim bu tefsirimize uygun düşmektedir. Bu arada şunu belirtelim ki, Hıristiyanların inancına göre İsa, “çarmıha gerilip” idam edildikten sonra göğe çıkmıştır ve “hem canlıları ve hem de ölüleri hesaba çekmek” üzere tekrar yeryüzüne inecektir. Allah’ın onu kendisine yükselttiğini (urûc) kabul eden Kur’an (Nisâ: 157-158) ise onun tekrar yeryüzüne ineceğinden bahsetmez. Ancak hadiste de aynı konuya değinilmektedir (bk. Müslim, 52,. No: 110, 116):

“Yeryüzü adaletsizlik ve zulüm ile dolduğu zaman “O”, Muhammed ümmetinden biri olarak yeryüzüne dönecek, Deccâl’i öldürerek, zamanın Müslüman Halifesi el-Mehdî Muhammed ibn Abdillah ile işbirliği yapacak vs. ..ve ölümünden sonra yeryüzü tekrar küfre dalacak ve o zaman dünyanın sonu (Kıyamet Günü) gelecektir.”

Ahmed ibn Hanbel’den (bk. 5/13) nakledilen metninde ise, şunları okuruz:

“Sonra İsa, Muhammed’in (Resûllüğünü) tasdik eden ve onun milletinden (yani ümmetinden) biri olarak yeniden (dünyaya) gelecektir.”

Başka bir hadiste de şunları okuruz:

“Meryem’in oğlu sizin aranıza inip geldiği zaman, imamınız sizin kendi içinizden (Müslümanlar arasından) biri olacaktır” (bk. Buhari, 60/49/2)

1043. Kur’an’a göre İsa’nın diğer özellikleri arasında şunlar göze çarpmaktaydı: O, henüz beşikteki bir bebek iken konuşmuştu;[1386] Allah’ın izniyle körleri tedavi edip, çamurdan yapılmış kuş heykellerine can verme ve ölüleri diriltme yeteneğine sahip olduğunu ifade etmiştir.[1387]

1044. İsa’nın sıfatları arasında sayılan “Allah’ın Ruhu”, “Allah’ın Kelimesi” ve “Rûh’ul’-Kudüs tarafından yardım edilmiş” gibi özellikler çok karmaşık bir nitelik taşımaktadır:

“Ey Ehli Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah’ın Resulüdür. (O), Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı “kün: Ol” kelimesi(nin eseri)dir. Ondan bir ruhtur. (Onun tarafından gönderilmiş, yahut teyit edilmiş, yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur) Şu halde Allah’a ve O’nun peygamberlerine îman edin: “Tanrı üçtür” demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah’tır. O çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi onundur. Vekil olarak Allah yeter.”(Nisâ: 4/171)

“O Peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya açık mucizeler gösterdik ve onu Ruhu’l-Kudüs ile güçlendirdik.” (Bakara: 2/253; *Ruhu’l-Kudüs* hakkında bk. İsrâ: 17/85).

1045. Bana öyle geliyor ki, Kur’an, (örneğin Hıristiyan’lar arasında) halen yaygın olan terimlerin kullanılmasına izin vermektedir. Ancak o, bu terimlere saf tek tanrıcılık inancına uygun yeni bir anlayış ve kavrama biçimi yüklemektedir. Peygamberlerin ve hattâ sıradan insanların[1388] bile

imdadına koşan melekler Kur’an’da “*Ruhu’l-Kudüs*” adıyla sık sık ele alınmaktadır. (Burada hatırlatalım ki, Muhammed (as) bir hadisinde, nazmettiği şiirler aracılığıyla Allah yolunda mücâdele eden sahabesi şâir Hassân ibn Sabit gibi peygamber olmayan bir kimse için de bu terimi kullanmış ve bu şiiri yazdığı sırada *Ruhu’l-Kudüs*’ün kendisine yardıma geldiğini beyan etmiştir.)[1389] Dolayısıyla, bu terim kesinlikle peygamberlikle doğrudan ilişkili bir sıfat, bir özellik değildir. “Allah’ın Sözü” ya da “Kelimesi” ise, Allah’ın emir ve irâdesi dışında bir anlam taşımıyor gibi gözükmektedir. Allah “Ol” demiş ve kâinat da oluvermiştir; aynı şekilde Allah, Meryem’in üzerine Söz’ünü (Kelime’sini) atıp bırakmış ve bu sayede o, İsa’nın annesi olmuştur. Yine hatırlatalım ki Kur’an, İsa ile ilgili olarak “Allah’ın Sözü” ve “Allah’ın Ruhu” terimlerini kullanmakla birlikte, hiçbir zaman “Allah’ın Oğlu” terimini kullanmaz. Bu, çok uzak da olsa bir antropomorfizm (Allah’ı insan şeklinde düşünme) ihtimalinin önüne geçmek içindir. Benzer terim ve ıstılahları kullanan bütün dini inanışlara karşı İslâm’ın açtığı bu şiddetli mücadele, tektanrıcılık anlayışını temizleyip saflaştırmak, Tek ve Bir olan Allah’ın zâtını yüceltmekten başka bir amaç taşımamaktadır. Gerçekten de Yahudilerde, “Allah’ın Çocukları”, Çinlilerde “Göğün Oğulları”, Japonlarda “Güneş’ten İnen”, Eski Yunanlılarda, Brahmanlarda vb. “Tanrıların Soyundan Gelenler” şeklinde dinsel terimler vardır. Allah’ın (hâşâ) “babamız” olarak gösterilmeye çalışılması çok ilkel bir yaklaşımdır. Resulullah (as), her biri ayrı bir sıfatı temsil etmek üzere Allah’ın “doksan dokuz” güzel adı (Esmâ’ul-Hüsnâ) olduğunu söylemiştir: O, Allah’tır, Yaratan’dır, Rahmân’dır, her şeyin sahibi ve efendisidir, Öldüren ve Yeniden diriltendir, Ödüllendiren ve Cezalandırandır vs... İslâm, dil imkânlarının

gelişip ilerlemesi ve en soyut düşüncelerin bile ifade edilmesine yetecek imkân ve yeteneklere kavuşulması sayesinde, artık bizim, örneğin aile topluluğunda diğer sıfatları arasında “bizi besleyen, ve gerekirse bizi cezalandıran, bizden daha büyük, daha kudretli ve daha akıllı bir varlığı belirtmek için”, ailevi ilişkilerde kullandığımız baba terimine artık ihtiyacımız olmadığını ısrarla belirtir. Hıristiyanlıktaki Teslis (Üçleme) inancı, Tek Tanrıcılığa uygunluk arz etse ve hiç bir şekilde “üç Tanrı”yı temsil etmese bile İslâm, “eşyayı kendisine özgü isim ve kelimelerle ifade etmek gerektiğini” söyler.

1046. Gerçeği söylemek gerekirse, Hıristiyanlık, tarih sahnesine çıktığı çok uzun yüzyıllar boyunca bütünlüğünü koruyamamıştır. Örneğin, Sosiniyenler[1390] ve Unitaristler[1391] ile Katolikler arasında hiç bir ortak yön bulunmamaktadır. Bir yandan Arianizm,[1392] diğer yandan Blachère vb. tarihçilerin[1393] işaret ettiği Koliridiyenler gibi Meryem’e tapmaya varacak kadar ileri gidenler, aynı konunun ikinci bir örneğini oluştururlar. Günümüzde sadece “Science Chrétienne” (Hıristiyan İlmi) mezhebinin taraftarları arasında bile öyle ayrılıklar ortaya çıkmıştır ki, bu mezhebin bir “düşünce topluluğu” mu, yoksa “inanç topluluğu mu” olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Her birinin birbirine yönelttikleri itham ve töhmetler bir yana, bunların hepsi de gerçek Hıristiyanların kendileri olduğunu iddia ederler. Ne yazık ki bu durum, dünyadaki bütün dini cemaatlerde oldum olası görülen bir durumdur. Bir Katolik ve hatta bir Protestan’ın, Kur’an’da geçen ve “Hıristiyanların, Allah’ın dışında kendilerine papaz ve rahipleri Rab edindikleri”[1394] mealindeki âyetteki ithamı ele alarak, Kur’an’ı doğru olmayan, haksız bir şey yapmakla suçlaması kolaydır. Ancak azizlerin kutsallığına ve beşerî varlıkların (Peygamberler dışında) kusursuz olabileceğine olan

inanışlarda aşırıya kaçan mezhepler, geçmişte olduğu gibi bugün de vardır. Hattâ bu âyetlerde yer alan tespitlerin, Muhammed (as) ile aynı çağda yaşayan Hıristiyanlara ait olduğu da düşünülebilir. Örneğin bu durumu, İsa A.S.'nın şu gayet kesin ve sağlam sözü ile mukayese edelim:

"Sakın benim Tevrat ('daki Şeriat)'ı yahut Peygamberleri (n Kitaplarını iptal) etmeye geldiğimi sanmayın. Ben yıkmaya değil, ikmal etmeye geldim. Zira, gerçekten ben size şunu söylüyorum: Gökyüzü ve yeryüzü yok olup gitmeden ve her şey olup bitmeden önce, Şeriat'ın tek bir harfi bile yok olmayacaktır. Öyleyse, onun en küçük bir kuralını bile kim bozar veya insanlara da aynı yanlış şeyleri öğretirse, göklerin hükümranlığında kendisine en küçük denilecektir; aksine, kim onları doğru bir biçimde yerine getirir ve öğretirse, o da göklerin hükümranlığında büyük (azim) muamelesine tabi tutulacaktır." (Matta İncili, 5: 17-19)

Yine Matta İncili'nde şöyle denilir:

"Size emrettiğim her şeyi gözetmelerini onlara öğrettiğiniz zaman..." (Matta, 28/20)

İsa (as)'nın verdiği bu talimat ve emirlere rağmen uygulamada neler olduğuna bir bakalım:

''Ruhu'l-Kudüs ve biz, yapılması kaçınılmaz olan şu emirlerden fazlasını size yüklememeye karar verdik: Putlara kurban edilen hayvanların etinden, kandan ve boğulmuş hayvanların etlerinden ve zinadan çekinin. Bunlardan sakınırsanız iyi edersiniz" (İncil, *Havarilerin İşleri*, 15: 28-29).

Bir de Aziz Paul'ün şu tasdikine bakalım:

"İsa, Şeriat'ın (Tevrat'ın) sonudur" (İncil, *Romalılara Mektup*, 10/4).

Oysa İslâm'da, dini ya da dünyevi alanda yetkili kim olursa olsun, Allah'ın ya da O'nun gönderdiği Peygamberin sözünü iptal veya ilga edemez.

1047. Kur'an'a göre İsa'nın çarmıha gerilmesi de önemli bir şey değildir. Gerçekten, Kur'an'da insanların kurtuluşu için (hâşâ) Allah'ın oğlunun ölümü kesinlikle söz konusu edilmemektedir: Her insan, bu dünyada yaptığı işlerden dolayı Allah'a karşı bireysel olarak sorumludur; ve Allah, onu kendi adalet ve bağışlama ölçütlerine göre, mükâfatlandırır, affeder ya da cezalandırır. Bununla birlikte Kur'an, İsa'nın bizzat çarmıha gerilmek suretiyle idam edildiğini tarihsel bir gerçek olarak kabul etmez ve bu işi yapanların bir benzerlik dolayısıyla yanıldıklarını ifade eder.[1395] Yine burada, bu tür tarihi yaklaşımların sadece Kur'an'a has bir görüş olmadığını; aslında Hıristiyanlar arasındaki Modalist'ler ve Gnostiklerin de aynı görüşte olduklarını hatırlatmak gerekmektedir.

1048. Bu çeşit bazı ayrılıklar dışında Kur'an, Hıristiyanlar konusunda genellikle çok hoşgörülü bir tutum sergiler: Onları, sıradan inançsız ve küfre sapmış kimselerden üstün tutar; çünkü onlara "Kutsal kitabın sahibi kimseler" (Ehli Kitab) olarak bakar. Bu bağlamda, bir Müslüman erkek bir Hıristiyan kadınla nikahlanırsa -ki putperest yahut Allah inancı taşımayan bir kadınla nikahlanması haramdır-, bu kadın isterse kendi dininde kalma hakkına sahiptir ve ibadetlerini yerine getirebilmek için kiliseye bile gider.[1396] Hatta bazı İslâm Hukukçuları, kendi dininde yasaklanmadığı için, o kadının şarap bile içebileceğini savunurlar. Ve o kadın, bir Müslüman erkeğin karısı olarak, bu konuda, yahut İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki diğer farklılıklar nedeniyle, hakkını ve özgürlüğünü kaybetmez.

1049. Kur'an'daki şu ifade belki daha şaşırtıcı ve daha beklenmedik bir şeydir:

“... Onlar içerisinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da “Biz Hıristiyanlarız” diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”[1397]

Burada belki şöyle bir söz söylenmesi uygun olur: Kur’an, insanları yeni bir dine (başka bir deyişle ezeli ve ebedi dine), yani İslâm’a davet ederken, eğer bunlar Allah inancına sahip bir dine mensup iseler, bu davete uymayıp Müslüman olmayanları, kendi dinleri konusunda asla ihmalkar davranmaya çağırmaz; aksine biz, Kur’an’da, gayet anlaşılır bir üslupla, bu insanların kendi dinlerinin gereğini yerine getirmeleri için ısrar edildiğini görürüz. Örneğin Kur’an, İsa’ya İncil’i verenin Allah olduğunu ve,

“Onda hidayet ve nûr olduğunu,”[1398]

hatta onun:

“...İnsanlara doğru yolu göstermek üzere,”[1399]

gönderildiğini ifade eder; ve sürekli olarak Hıristiyanların İncil’e sadık bir şekilde ibadetlerini yerine getirmelerini tekrarlar;

“İncil’e inananlar, Allah’ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler.”[1400]

Aynı şekilde:

“De ki: Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, (doğru) bir şey (yol) üzerinde değilsinizdir.”[1401]

(Bu ayet, İslâm Hükümetlerini, gayrı müslim tebaalarına hukuki ve adlî özerklik vermekle yükümlü kılmaktadır.)

1050. “Yahudilerle İlişkiler Bölümü”nde belirttiğimiz gibi, Kur’an, Muhammed (as)’ın gelişinin, art arda gönderilen bütün peygamberlerce bildirilmiş olduğunu açıklar. Bu durumda, Hıristiyanların İncil’i baştan

aşağı gözden geçirmeleri halinde muhakkak Muhammed (as)'i tasdik edeceklerdir. Kur'an'daki şu ayeti hatırlatalım:

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyanlar ..."[1402]

İncil'le ilgili olarak ise, Kur'an, Muhammed (as)'ın gelişini önceden haber veren bir çok bölüm bulunduğunu belirtir ki kuşkusuz en önemlisi şu ayettir:

"Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrail Oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, adı Ahmed olan bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti."[1403]

İlk İslâmi dönemlerden itibaren Müslüman bilginler, -örneğin H. 151 (M. 768) yılında vefat eden İbn İshak,[1404]- bu ayeti Yuhanna İncili'ndeki metinle (bk. 14/16) mukayese ederler:

"Ben de Baba'ya yalvaracağım ve o da sizinle ebedi olarak[1405] kalması için başka bir Teselliciyi (*Ruhu'l-Kudüs*) verecektir."

Yine Yuhanna İncili'nin başka bir bölümünde şu satırlar gözümüze çarpmaktadır:

"Şimdi, beni gönderene gidiyorum; ve sizden kimse bana "Nereye gidiyorsun?" diye sormuyor. Ama ben size bunları söylediğim için yüreğinizi keder kapladı. Ne var ki ben size gerçeği söylüyorum; gitmem sizin için hayırlıdır, zira gitmezsem, Tesellici size gelmez; ama gidersem, onu size gönderirim. Ve o geldiği zaman, günah, adalet ve yargı konusunda dünyayı ikna edecektir (...) Size söyleyecek daha çok şey var; ama şimdi bunlara dayanamazsınız. Tesellici olarak o *Ruhu'l-Kudüs* gelince, gerçeğe giden tüm yolları size gösterecektir; zira o kendiliğinden konuşmayacaktır; ama duyduğu herşeyi söyleyip, bunları

size haber vermeye gelecektir. O beni aziz kılacaktır; çünkü bende olanı alıp size bildirecektir. Babanın sahip olduğu her şey bana da aittir; bu nedenle, onun bana ait olanı aldığını ve bunu size ileteceğini söylüyorum.” (Yuhanna İncili, 16, 5-15)

1051. İsa’nın hangi Aramca kelimeyi kullandığı bilinmemekle birlikte, bu metinlerde geçen yunanca paraklètos sözcüğü, Tesellici ya da İdareci anlamına gelmektedir. İncil uzmanları, bu kelimenin eski Yunan dilinde (Grekçe) daha çok periklytos şeklinde kullanıldığını ve bunun tam olarak Kur’an’da geçen (Ahmed) sözcüğünün karşılığı olduğunu düşünmektedirler. Gelecek olan Tesellicinin sıfatının “en çok övgüye değer” ya da “yönetici” olmasının hiç bir önemi yoktur: Bir tek kişinin binlerce sıfatı olabilir. Burada şunu belirtmek uygun olacaktır ki, Hıristiyanlara göre, (İncil’de geçen ve) İsa tarafından önceden haber verilen gerçek *Ruhu’l-Kudüs*, “Pentecôte Günü” ortaya çıkmıştır. Ancak o sırada İsa’nın öngörüde bulunduğu her şeyi Onun da bildirmiş olduğu yolunda bir kayıt yoktur. *Ruhu’l-Kudüs* daima İsa ile beraber bulunuyordu. Ancak İncil’deki vurgu gayet kesin ve serttir:

“Eğer ben gitmezsem, Tesellici size gelmeyecektir.”

Bunun dışında, “Hakikat Ruhu”nun özellikleri ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1052. Kur’an, birçok ayette, Allah’ın İsa’ya *Ruhu’l-Kudüs* aracılığıyla yardım ettiğini belirtmektedir.[1406] Aynı Kur’an’a göre, diğer peygamberler de aynı yolla Allah tarafından teyit edilip desteklenmişlerdir: Bizzat Muhammed’in şahsı[1407] ve Allah’ın diğer seçkin kulları da böyledir.[1408] Yine, İsa, Allah’ın Ruhu aracılığıyla yaratılırken,[1409] Âdem de, yine Kur’an’a göre[1410] Allah’ın Ruhu vasıtasıyla yaratılmıştır. Bir başka ayete göre,[1411] Ruh, “Allah’ın emri ve

iradesi”nden başka bir şey değildir. Daha önce Allah’ın Sözü (Kelimesi) deyimini incelerken belirttiğimiz gibi, burada da, Kur’an’ın, Hıristiyanlar arasında yaygın biçimi değiştirmeyip, ona yeni bir mefhum kazandırdığını, saf Vahdaniyet (Tek Allah) inancının esaslarına uygun, herhangi bir antropomorfizmle (Allah’ın cisimde maddeleşmesi) karışmasına imkân tanımayacak bir anlam verdiğini görürüz. Kur’an’a göre,[1412] İsa Mesih Allah’ın bir kuludur, Allah’a kulluk etmeyi asla küçümsemeyen ve sürekli olarak, etrafındaki öğrenci ve havarilerini sadece tek ve ebedî olan Allah’a ibadet etmeye davet eden bir insandır. Öte yandan İsa Mesih de annesi de, yeryüzünde oturan herkes gibi ölümlü ve fani varlıklardır.[1413]

Sonuç

1053. Buraya kadar gördüklerimizden, İslâmiyet ve Hıristiyanlık arasında İsa-Mesih ile ilgili temel farklılığın şu iki noktada toplanmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır: “Allah’ın Oğlu” terimi ve Teslis (Üçleme) inancı. Dediğimiz gibi Kur’an, İsa’nın çarmıha gerilerek idam edilmesinin günahkar insanlar için bir kurtuluş vesilesi olduğu inancından hiç bahsetmez. Kur’an, İsa’nın çarmıha gerilerek öldürülmesini reddettiği için ve başka nedenlerden ötürü, bu konuya değinmeyeceğiz. “Allah’ın Oğlu” konusuna gelince; Tevrat’ta (Tesniye, 14: 1) da ifade edildiği gibi, çok önceden beri Musa, “Allah’a gerçekten teslim ve tabi olmuş” ve “İnanan ve inandığı şeyi bizzat yaşayan” bir kimse olabilmek için çok çalışmıştır. Nitekim bu yolda çaba gösterenler için Tevrat’ta şöyle bir ifade vardır:

“Sizler Allah’ınız Yahova’nın oğullarısınız” (Tesniye, 14/1).

Aynı şey, Allah’ın Davud Peygamber’e şu sözlerle hitap ettiği Mezmurlar (2:7) için de söylenebilir:

“Rab bana şöyle dedi: “Sen benim oğlumsun! Ben seni bugün doğurdum.”

İsa ise, İncil’lerde genellikle “İnsan Oğlu”, kimi zaman da “Allah’ın Oğlu” diye adlandırılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla, bizzat kendisi, bu ifade ve terimlerden neyin anlaşılması lazım geldiğini, kendi düşüncesinde nasıl bir mana taşıdığını şu sözlerle açıklamaktadır:

1. “Ne mutlu barış ve huzuru sağlayanlara; çünkü onlar *Allah’ın Oğulları* diye çağrılacaklar” (Matta İncili, 5: 9).
2. “Aksine, düşmanlarınızı seviniz, karşılığında hiç bir şey beklemeksizin iyilik yapınız ve ödünç veriniz; bu durumda sizin mükafatınız büyük olacaktır ve siz O Çok Yüce’nin Oğulları olacaksınız...”(Matta İncili, 5: 44-45)

Acaba ‘‘Müslim, Müslüman” kelimesinin *boyun eğen* ve *sulh ve selamet veren* şeklinde iki anlamı olması sadece bir rastlantı mıdır, yoksa bunda ilahi bir hikmet mi vardır? İkinci anlam şu pek ünlü hadiste şöyle geçmektedir:

“Müslüman, elinden ve dilinden diğer insanların emin ve selamet içinde olduğu kimsedir” (Buhari, 2: 4, 5; Müslim. 1: 64, 65; diğer kaynaklar için bk. Wensinck, Concordance, *selim* ve *İslâm* maddeleri).

Kur’an, her türlü yanlış anlamanın önüne geçmek için, “Allah’ın Oğlu” terimini kendi metni dışında tutmak istemektedir. Bugün elimizde bulunan İncil’lerde görülen İsa’nın sözleri ise, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, bu terimin kapsamı hakkında hiçbir şüphe bırakmayacak bir açıklıktadır:

“Fakat o Gün ve Saat hakkında Baba’dan başka kimse, ne göklerin melekleri ve ne de Oğul, hiç kimse bir şey bilmez.” (Matta, 24: 36; Markos, 13: 32)

1054. Teslis inancına gelince: Bu akide, İsa'dan birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkmış, ancak Tek Tanrıcılık anlayışını benimseyen Arius ve taraftarlarının uzun bir süre gösterdikleri büyük direniş ve mücadelelere rağmen, Hıristiyanlar arasında kabul görmüştür. Bugün bile Hıristiyanlar arasında, Arius'un görüşlerini kabul eden ve kendilerine *unitarien* denilen mezhepler vardır. Teslisçiler, kendi görüşlerini desteklemek amacıyla Matta İncili'ndeki şu cümleleri örnek gösterirler:

"Şimdi gidip bütün uluslardan şakirtler edinin, Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs adına onları vaftiz edin ve Size emrettiğim şeyleri yerine getirmeyi onlara da öğretin." (Matta İncili, 28: 19-20)

Müslüman biri, burada kastedilen varlıkların: 1. Vahyi gönderen Allah, 2. İlahi tebliği, yani vahyi alan Resul, ve 3. Bu tebliği Allah'tan alıp Resule ulaştıran bir Aracı olduğuna inanır. Ve Müslüman, bu üç ayrı şeyi birbirine karıştırma gereğini de duymaz. İsa, İncil'de (bk. Matta, 21: ll; Luka, 7:16, 26) "Peygamber" olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Yuşa (as)'nın önceden haber verdiği gibi (42: 1), İsa (as), kendisine "Allah'ın kulu"[1414] denmesiyle iftihar etmektedir.

"İşte insanlar arasından seçip çıkardığım ve lutuf ve inayetime mazhar kıldığım sevgili kulum! Ruhumu onun üzerine koyacağım ve o, bütün insanlara gerçek imanı bildirecek."

Hatta öyle anlaşılıyor ki bizzat Teslisçiler de, *Amentü*'lerinde İsa'nın "Göğe yükseltildiği ve Allah'ın sağ tarafında oturduğunu ifade ederken, Allah ile İsa (as) arasındaki bu büyük farkı kabul ve itiraf etmektedirler. İnsan kendi kendisinin sağına oturamayacağına göre, İsa'nın da hem bu dünyada iken hem de gökte, yani Arş-ı Alâ'da Allah'tan ayrı ve farklı bir varlık olması gerekir.

1055. Bu durumda, İsa (as)’nın zamanındaki Hıristiyanlıkta, İslâm’a aykırı ve onunla çelişen hiçbir hususun olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan Hıristiyanlık anlayışlarında ise durum tamamen farklıdır.

Diğer Dinler

1056. İslâm Öncesi Arabistan'ında, Hıristiyan ve Yahudiler dışında, Mecusiler, Sabiiler, Tanrıtanımaz Materyalist'ler de bulunuyordu. Ayrıca Putperestler, Fetişistler ve Animistler de Yarımada nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı.

Mecusîler

1057. Kur'an'da bir tek yerde, o da tamamen bağlantısız bir şekilde Mecusîlerden (Zerdüştler) bahsedilir; şöyle ki:

"Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sabiîler, Hıristiyanlar, Mecusîler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar hakkında Kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verecektir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Hac: 22/17)

1058. Kur'an, bunların ne dini inançlarından, ne de dini ve toplumsal uygulamalarından bahseder. Oldukça şaşırtıcıdır ki, Arabistan'da bunların sayıları oldukça fazlaydı ve bunlar, Arapların yüzyıllar boyunca yakın ilişkiler kurduğu ve en kudretli komşularından biri olan İran Sasani İmparatorluğu'nun başında bulunuyorlardı. Muhtemelen, İran'da Zerdüşt'ün Mecusîliği ile Mezdekçilik arasında yaşanan hararetli mücadeleler, İran'ın resmî dini olan Mecusiliğin etkisiz ve yararsız bir hale gelmesine neden olmuştur. Her halde İslâm, bu ülkeye geldiğinde karşısında kendisinden korkulacak bir rakip kalmamıştı. Şimdi Muhammed (as)'ın bu dine karşı tutum ve davranışını daha net bir biçimde öğrenmek için şu hadise bir göz atalım:

1059. Hadis bilginlerinin eserlerinde sıkça naklettikleri Muhammed (as)'e ait bir hadis vardır:

"Mecûsilere, Ehl-i Kitab'a gösterdiğiniz tutumun aynısını gösteriniz."[1415]

Resulullah (as)'ın Bahreyn ve Hacer bölgesi valisine gönderdiği bir mektupta Mecusilerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Onları İslâm'a davet ediniz; eğer boyun eğerlerse, bizimle aynı haklara ve yükümlülüklere sahip olurlar. Bu daveti reddedenlerin ise kestikleri eti yemeyip onların kadınlarını nikâhlamaman ve onlardan cizye tahsil etmen gerekir."[1416]

Burada hatırlatalım ki Kur'an,[1417] Müslümanların Ehl-i Kitap (Hıristiyan ve Yahudiler) tarafından kesilen hayvanların etini ve pişirilen yemekleri yemelerini, ayrıca bu dinlere mensup kadınları nikâhlamalarını meşru saymıştır. Muhtemelen Mecusîlerin hayvanları kesiş tarzı İslâm'ın şu iki koşuluna uygun değildi: Hayvanı boğazlamadan önce Allah'ın adını anma ve hijyenik koşullara uygunluk. Evlenme yasağı ile ilgili olarak İslâm'ın üzerinde ısrarla durduğu konu, büyük önem verdiği insan neslinin bekası ve nesep temizliğidir. Oysa Mecusilerin uyguladığı Huvezvagdas yöntemi, bir erkeğin kendi kız kardeşi, kızı ve hatta annesi ile nikahlanmasına izin veriyordu.[1418] Böyle bir evlilikten doğan çocuk, acaba kocanın oğlu mu, yoksa sırasıyla yeğeni, torunu ya da kardeşi mi sayılacaktı? Şair Evs ibn Hacer'in bir hicviyesinde de okuduğumuz gibi, bu uygulamadan (*Deyzan*) İslâm öncesi Bedevileri bile nefret edip tiksinmekteydi.[1419]

1060. Resulullah (as) dönemine ait belgelerde,[1420] 'Uman bölgesinde Mecusîlere ait bir ateş tapınağı ve değirmenler olduğundan bahsedilmektedir. Bu konuda Ebû Dâvûd[1421] ilginç bir ayrıntı nakleder:

"Resulullah (as) şöyle dedi:

“Bebeklerini emziren annelerle eşlerinin bir yatağa girmelerini yasaklamak istedim, ancak bu durumun Bizanslılar ve İranlılar arasında da bulunduğunu ve bunun çocuklarına zarar vermediğini hatırlayıp (vazgeçtim).”

1061. Son olarak hatırlatalım ki, Hindistanlı Parsîler (Mecusiler), Selman-ı Farisi’nin devreye girmesiyle kendilerine bağışlandığını ileri sürdükleri Resulullah’a ait bir imtiyaz belgesini gösterirler.[1422] Ancak bunun tamamen düzmece bir belge olduğu kesinlikle kanıtlanmıştır.

Sabiîler

1062. Kur’an, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi İslâm dışı çeşitli dinleri sıralarken, Sabiîlere de üç ayrı yerde değinir.[1423] Bunun dışında, ne Kur’an’da ve ne Hadislerde, bunların inançları ve tarihleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmez. Ancak, Resulullah döneminde, çıktığı yer olan Irak da dahil bütün Arabistan’da esasen ölmüş bulunan bu dinin temel özelliğinin yıldızlara tapmak olduğu sanılmaktadır.

Putperestler ve Müşrikler (Allah’a Ortak Koşanlar)

1063. Kur’an bu dine ve onun mensuplarına diğerlerinden daha şiddetli bir biçimde karşı çıkar. O dönemde Arabistan’da taştan, ağaçtan ya da madenden yapılmış bir takım heykellere tapan insanlar vardı. Yine bunlar arasında, bu insanların az ya da çok ilkel oluşuna göre, yontulmamış kayalar, ağaçlar ve özellikle at gibi çeşitli hayvanlar da bulunuyordu. Örneğin, atasözlerine geçecek derecede verimli topraklara sahip Necd bölgesinde oturan Benu Hanife kabileler topluluğunu ele alalım: Bunlar, un ve hurma karışımıyla, devasa bir put yapmışlardı. Kıtlık baş gösterdiği bir yıl, bu topluluk, kendi elleriyle yaptıkları putu parçalayıp koparark yiyip tükettiler. Rakiplerine de, kendi tanrılarını

yemek gibi bir skandala yol açtıkları için, birçok hicviye yazma fırsatı vermiş oldular.[1424] Özellikle Mekke'deki din ile ilgili olarak, Devletin anayasa esaslarından bahsederken bu konuya tekrar döneceğiz.

1064. Dini yayma faaliyetleri ve genel anlamda dini hoşgörü konusunda İslâm'ın tutumunu daha iyi anlamak için, Kur'an'ın özellik taşıyan bir ayetini zikredelim:

"Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler."[1425]

Budistler

1065. Daha Muhammed (as) döneminde Budizm, dünyanın en büyük dinlerinden biri durumundaydı. Hindistan ve Çin'den gelen Budist tüccarlar, Arabistan'ın özellikle güneydoğu bölgelerinde kurulan büyük fuarlara katılırlardı. Ancak bunların dillerinin farklılığı, sayıca az oluşları ve ülkelerinin Arabistan'a uzaklığı, bu dinin Araplar arasında fazla bilinmeyişinin nedenini açıklamaktadır. Kur'an bu din ile ilgili doğrudan bir bilgi vermemektedir. Kur'an'ı yorumlayan bazı bilginlerin ince zekâsı sayesinde, Zu'l-Kifl peygamberden bahsedilirken, Budizm'in de Kur'an'da geçtiği ortaya çıkarılmıştır.[1426] Kur'an'da geçen ve başka bir şekli bilinmeyen bu isim, "Kif'li veya Kifl'e mensup" anlamına gelmektedir ve tefsir bilginleri bu isimle Kapilavastu, yani Gotama Buda'nın doğduğu şehir arasında bir ilişki kurarlar. "Zu'l-Kifl" aynı zamanda "*besleyici*" ya da "besin" anlamına gelmektedir. Hatırlatmak gerekirse, Filliozat adlı doğubilimci (*L'Inde Classique*, II, s. 468-9, § 2177), Gotama Buda'nın babasının, başkenti Kapilavastu olan bir Devlet başkanı olduğunu, adının da "temiz ve saf besin" anlamına gelen Sudhodâna olduğunu belirtir. Başka tefsirciler ise, Budizmle ilgili olarak Kur'an'ın şu ayetine göndermede bulunurlar:

“Andolsun İncir’e ve Zeytin’e; Andolsun Sîna Dağına; Andolsun şu emin Belde’ye ki...”[1427]

Ayette geçen “Şu Emin Belde”, Muhammed (as)’ın doğduğu şehir olan Mekke’ye işaret etmektedir. “Sina (Sînîn) Dağı” ise ister istemez Musa (as)’yı hatırlatmaktadır. “Zeytin Ağacı” denince de herkesin aklına Filistin’deki Zeytin Dağı ve İsa Peygamber gelmektedir. “İncir Ağacı”na gelince: Bazı müfessirler, burada söz konusu edilenin, yabani bir incir ağacı altında kendisine vahiy gelen Buda olduğunu ileri sürmüştür.

Hindistan ve Çin’deki Diğer Dinler

1066. Belhârisler konusunu ele alırken, Resulullah (as)’ın Hintlilerin giydiği elbiseleri tanıdığına işaret etmiştik. Kur’an’da ve hadis kitaplarında, bu büyük ülkelerdeki diğer dinlerden söz edilmemektedir. Bazı hadis kitaplarında Resulullah (as)’ın ağzından şu sözlerin döküldüğü nakledilir:

“Çin’de de olsa bilimi arayınız; zira bilimsel araştırma yapmak erkek ve kadın her Müslüman üzerine düşen bir görevdir.”[1428]

1067. Kendilerine bir öğünme ve iftihar payı çıkartmak için, İslâm’ı kabul eden toplulukların, Resulullah (as) ile ilişki kurmaya çalışmalarını anlayışla karşılamak gerekir. Bu bağlamda, Hindistan’ın güney-batı yakasında yaşayan Malabarlıların, kıralları Çakravati’nin, Hicretten önceki yıllarda Resulullah’ın herkesçe bilinen “Ayın Yarılması” (*Şakku’l-Kamer*) mucizesini gördüğünü iddia etmelerine şaşırmamamız gerekir. Bu mucize üzerine Kıral, İslâm’ı kabul etmek üzere Arabistan’a gelmiş ve dönüş yolu üzerinde, Yemen’in liman şehri olan Zafar’da vefat etmiştir.[1429]

1068. Aynı şekilde Çinliler de, Resulullah (as)’ın kendilerine akrabalarından birini gönderdiğini ve Çin İmparatorunun da, İslâm’a girdiğini bildirmek

üzere Medine'ye bir elçi gönderdiğini öne sürerler.[1430]

1069. Halk arasında dolaşan, efsane niteliğindeki bu bilgilerin bizi yolumuzdan alıkoymasına izin vermek istemiyoruz. Ayrıca, Hindistan ve Türkistan gibi ülkelerde de, Resulullah (as)'ın vefatından birkaç yüzyıl sonra bir takım maceraperestler ortaya çıkmışlar ve kendilerinin Resulullah (as)ın sahabesi olduklarını iddia etmişlerdir. Ve ne gariptir ki, bu kimseler asırlar boyunca, peşlerinden sürükleyecekleri kitleler bulma şansına sahip olmuşlardır. Örneğin, Ratan Hindi (bk. İbn Hacer, *İsabe*, No: 2759), Sarbâtak Hindî (a.g.e., No: 3739), Malkabe ibn Melkan el-Harezmi (a.g.e., No: 8126) ve bize *Sahîfe* (bk. Ahmed ibn İsmail el-Kazvînî'nin *Kitâbu's-Serd ve'l-Ferd fî Sahâ'ifi'l-Ahbâr* adlı derlemede) adlı bir eser bırakan ve Zehebî'nin *Tecrîdu Esmâu's-Sahâbe* adlı eserinde bahsettiği (No: 806) Cafer ibn Nastûr er-Rûmî bunlardandır. İslâmabad'lı Prof. Hurşîd Rizvi'nin varlığından haberdar etme lutfunda bulunduğu, Ahmed ibn Muhammed es-Selefî'nin *Mu'cemu's-Sefer* adlı Dublin kütüphanesindeki Chester Beatty elyazması eserde de aynı konulara değinilmektedir.

Devlet Sınırlarının Genişlemesi ve Devletin İdari Bölünmesi

1070. Resulullah (as)'ın yabancılarla olan medenî ilişkileri ve uyguladığı ruhanî-dünyevî politikalar sonucunda elde ettiği olumlu sonuçları irdeleyerek bu incelememizi bitirelim. Muhammed (as), başkanı olduğu Devleti asla bir başkasından ya da babadan oğula geçen bir yönetim anlayışıyla devralmamış -ki böyle bir uygulama zaten bu ülkede mevcut değildi-, onu, en ince ayrıntısına varıncaya dek kendi elleriyle kurmuştur. Ve bu Devlet, küçük bir şehir ya da kasabanın belli bir bölümünden başlayarak, kuruluşundan tutun da, onu kuran kişinin hayatının son günlerine kadar devam eden on yıllık bir süreçte yayılıp genişlemiştir.

1071. İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşamış olan (klasik) yazarlarda veya bizden önceki yazarların kitaplarında başkaca veriler bulunmadığı için, bu Devlete ait ülke sınırları ve topraklarının genişlemesiyle ilgili bilgileri, ittifak anlaşmalarını ve nihaî fetihle sona eren askerî seferleri incelemek suretiyle yeniden ortaya koymaya çalışabiliriz:

H. 1. yıl: Medine'de bir Şehir-Devlet'in kuruluşu; Medine ile Kızıl Deniz arasındaki bölgede yaşayan kabilelerle nüfuz (dostluk) alanı oluşturulması ve özellikle Cuheyne kabilesiyle kurulan ilişkiler.

H. 2. yıl: Benu Damralılarla yapılan savunma anlaşmaları sonucunda, bu ilişkilerin Medine'nin güney ve güneybatı bölgelerine doğru pekiştirilerek yayılması. Resulullah (as), savaşta ele geçen

ganimetleri sadece İslâm toprakları üzerinde sefere katılanlar arasında bölüştürüyordu. Bedir savaşında ele geçen ganimetlerin Safra vadisi yakınındaki Seyer mevkiinde bölüştürüldüğüne işaret edelim (bk. İbn Hişam, s. 458). Aynı yıl, Resulullah (as), Medine'nin doğusunda Suleym ve Ğatafanlıların arazisi üzerindeki Karkaratu'l-Küdr üzerine kendi komutasında bir cezalandırma seferi düzenlemiştir.

H. 3. yıl: Medine'nin doğusundaki Necd bölgesinde, Zatu'r-Rika'ya, Karade'ye vb. bir çok askeri sefer düzenlendiğine işaret edilir.

H. 4. yıl: Daha da doğuda, Necd'deki Feyd bölgesine kadar düzenlenmiş bir çok sefer.

H. 5. yıl: Arabistan'ın en kuzey taraflarındaki Dûmetu'l-Cendel bölgesine ve güneyde, Mekke'ye fazla uzak sayılmayan Mureysi' bölgesindeki Benu Musta'likler üzerine de birer sefer düzenlenmiştir. Bu kabilelerin de Müslüman olmasıyla, İslâm ülkesi, Mekke sınırlarına kadar genişlemiş oldu.

H. 6. yıl: Medine'nin doğusundaki Necd bölgesine birçok sefer düzenlendi. Ayrıca, Mekke'nin hemen yakınlarındaki 'Usfân'a ve Kura'l-Ğamim'e de birer sefer düzenlendi.

H. 7. yıl: Medine'nin kuzeyinde uzanan Hayber, Vadi'l-Kurâ ve Fedek düzlükleri de İslâm topraklarına ilhak edildi. Necd üzerine daha birçok askerî sefer düzenlenmiştir. Yarımadanın doğu ve güney-doğusunda uzanan Bahreyn (bugünkü Ahsâ) ve 'Uman bölgeleri de İslâm Devletine bağlanmıştır.

H. 8. yıl: Mekke ve daha güneyde, Kızıl Deniz kıyıları üzerinde bulunan Tihame fethedilerek, aralarında Mu'te ve Zat Atlah gibi şehirlerin de bulunduğu Filistin topraklarına birçok askerî sefer düzenlenmiştir.

H. 9. yıl: Yarımadanın güney bölgelerinde bulunan Yemen vs. ile kuzeyde Dûmetu'l-Cendel'den Filistin'e kadar uzanan topraklardaki Maknâ, Eyle, Cerba', Ezruh vb. şehirleri ülke sınırlarına katıldı. Bu yıl, "Âmu'l-vüfûd (*Elçiler Yılı*) adıyla ün kazandı. Gerçekten de Resulullah (as) o yıl Arabistan'ın her yöresinden gelen heyetleri ayrı ayrı huzuruna kabul etmiştir. Irak'ın güneyi ile Filistin'deki bazı bölgelerin fethedilerek itaat altına alınmasıyla, Yarımada'nın fetih ve itaat altına alınma işlemi tamamlanmış oldu.

H. 10. yıl: Yemen'den Aden'e kadar uzanan bazı dağlık bölgeler tamamen ve kesin bir biçimde itaat altına alındı. Resulullah (as), Mekke'ye yaptığı Veda Haccı sırasında, Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelmiş bulunan 100.000'i aşkın Müslüman onu dinleme imkân ve fırsatını bulmuştur.

H. 11. yıl: Bu yılın üçüncü ayında Resulullah Muhammed (as), bu fani dünyadan göç ederek *Refîk-i A'lâ*'ya (En Yüce Dost Allah'a) kavuşmuştur.

1072. Arabistan Yarımadası 3 milyon km2 lik bir yüzölçümüne sahiptir. Gerçekleştirdiği fetih hareketinin 10 yıllık bir süre içinde tamamlanabilmesi, günde ortalama 845 km2 lik toprağın ülke sınırları içine katılması anlamına gelmektedir. H. 10 yılında 140.000 kadar Müslüman, Hac için Mekke'ye gelmiştir. Ayrıca Hacca katılamayıp kendi ülkesinde kalan daha ne kadar Müslüman vardı, bilemiyoruz. Başka hangi din kurucusu, bizzat kendisi hayatta iken davasını yayma çalışmaları sonunda böyle bir başarı elde etmiştir?

İdari Bölünme

1073. Henüz işin başında iken, Müslümanlar günlük vakit namazlarını kılma ve sadaka adı altında Medine'ye birtakım vergiler gönderme gibi

tamamen ruhi-manevi yükümlülükler altında iken bile, bir takım idarî amaçlar doğrultusunda ülkeyi bazı bölümlere ayırma gereği hissedilmekteydi. Resulullah (as) kuşkusuz İslâm'ı yeni kabul etmiş kabileler nezdinde, buralara hem ibadetler hem de hukuki-adlî meselelerde karşılaşılacak sorunları çözmek üzere bazı sorumluluklar yükleyerek bir takım idareciler tayin etmişti; ama o, bütün bu insan topluluklarının eskiden beri sahip oldukları mülkiyet haklarını da kabul ediyordu. Bu durumda, kabile ya da diğer bağımsız insan topluluklarından oluşan çok sayıda "eyalet" ortaya çıktı. Bu "eyaletler"in yüzölçümleri, bu insan topluluklarının sahip oldukları toprakların miktarına bağlı olarak son derece çeşitlilik arz etmekteydi.

1074. Ancak H. 9 yılına gelindiğinde, Resulullah (as), bundan böyle doğrudan merkezi hükümete ödenmesi gerekli vergiler kapsamına alınan zekât vergisini tahsil etmek üzere, -daha çok geçici görevle- vergi tahsildarlarını bu eyaletlere göndermeye karar verdi. İşte bunun üzerine, gerçek anlamda bir idari bölünme işine başlanmıştır. Bir yandan, Abbâd ibn Bişr el-Eşhali'nin, Suleym ve Muzeyne gibi iki ayrı kabileye -bu iki kabile aynı mahalde oturup birbiri ile nüfusça tamamen kaynaşmadığı halde- tek başına gönderilmesi, iki küçük eyaletin topraklarının bir tek ve daha büyük bir "Eyalet" halinde birleştirildiğine işaret ederken; öte yandan, Temim kabileleri örneğinde olduğu gibi, bir tek bölgeye çok sayıda vergi tahsildarının tayin edilmesi, nüfusça çok kalabalık bir "eyalet"in alt bölümlere ayrılması gerektiğini gösterir. (Taberî, İbn Habib, Safadî vb. yazarların eserlerindeki bazı özel bölümlerde, veya Resulullah'ın yaptığı anlaşma ya da verdiği imtiyaz belgelerinin metinlerinde bu tür görevlilere ait onlarca isim göze çarpmaktadır). Bunlara bakarak, araştırmacıların, henüz doğup gelişmekte olan bu

Devletin eyaletlerinin ve daha küçük çaptaki yerleşim birimlerinin idari bölünmesini ortaya çıkarmaları mümkün olacaktır. Her kabilenin sınırları içinde bulunan su kaynakları, dağlar, vadiler vb. bugün çoğunlukla bilinmektedir. Ayrıca elimizde Arap Yarımadası ile ilgili oldukça iyi hazırlanmış haritalar bulunmaktadır Her ne kadar bazı yer isimleri değişmiş olsa da, birçoğu aynen muhafaza edilmiş ve halk tarafından kullanılmaktadır. Bu da, tarihçinin işini çok daha kolay hale getirmektedir.

1075. Bu idari hiyerarşi içerisinde iki temel kategori ayırt etmek mümkündür:

1. Resulullah (as)'ın aynı kabile üyeleri arasından seçip farklı kabilelere göndermek üzere tayin ettiği veya esasen tevarüs yoluyla geldiği halde eski yerinde bıraktığı başkanlar,
2. Vergi tahsildarları, hukuki anlaşmazlıkları çözen hakimler, İslâm'ı öğretmekle görevli muallimler ve Resulullah (as)'ın başkentten sık sık gönderdiği diğer devlet memurları.

Görevi tevarüs yoluyla sürdüren başkanlar da bazen, Devlet vergilerini tahsil etme ve bunları ya doğruca Medine'ye gönderme ya da gezici tahsildarlara teslim etme yetkisine sahip idiler. İlk gruba giren başkanların sayısı oldukça fazladır. Gerçek anlamda krallıkların süregeldiği, yabancı devletlere ait eski sömürgelerde, iş başındaki yerli başkanların görevlerinde kalmalarına izin verilmiştir. Bölgedeki özerk yapı günün koşullarına uyarlanmıştır. Böylece ortaya çıkan dolaylı idare tarzı, bize federatif veya konfederatif türde yapılanmanın söz konusu olduğunu düşündürmektedir.

Birinci Cildin Sonu

İslâm Peygamberi

Hayatı ve Eserleri

2. Cild

Resulullah (as)'ın Özel Hayatı

1076. Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında, Araplar arasından çıkmış bir peygamber olarak Muhammed (as)'in toplum içindeki hal ve hareketlerinden genel anlamda bahsetmiş ve cemiyet insanı olarak sahip olduğu özellikleri gözler önüne sermiş bulunuyoruz. Artık kitabımızın bundan sonraki sayfalarını rahatlıkla onun kişisel hayatıyla ilgili farklı konulara tahsis edebiliriz: ne yiyip içtiği, nasıl giyindiği, çevresindeki arkadaşları ve kendisini ziyarete gelen insanlarla nasıl ve neler konuştuğu vb. gibi. Bu konuda elimizde bol miktarda malzeme mevcut olup, klasik yazarlar bu konularda ciltler dolusu eser kaleme almışlardır. Ancak, Resulullah (as)'ın hayatıyla ilgili dikkatimizi çekmesi gereken en temel konu, onun aile hayatıdır.

1077. Muhammed (as)'den şöyle bir hadis nakledilir:

"Şu dünya hayatından bana kadınlar ve güzel koku hoş gösterildi; bununla beraber, namaz kılmak gözümün nûru (gönlümün neş'esi)'dur."[1431]

Bu söz, İslâm Peygamberinin kişiliğini ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu hadis bir yandan insanın elinin altında bulunan tüm nimetlerde bir âhenk sağlayarak hem ruhu ve hem de bedeni kapsamakta, öte yandan bize, Muhammed (as)'in kendisine tâbi olup onun yolundan giden müminlere, orta halli bir insan için uygulanabilecek, hayata dair geçerli bir örnek verme kaygısı taşıdığını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, Allah'ın Elçisi olan bir kimse, vasat bir insan için asla geçerli bir örnek oluşturmayacak olan, tamamen zühd

ve takvaya dayalı insanüstü bir hayat sürmek gerektiği görüşünü hiçbir zaman savunmamıştır. Bu nedenle, Resulullah (as) Muhammed (as):

“Düşmanınızı seviniz!”

demediği gibi, böyle yapanlara da karşı çıkmamakta; ancak:

“(Düşmanınıza), onun size vermiş olduğu zarar kadar (daha fazla değil) bir zarar veriniz; aksihalde, bağışlayacak olursanız., Allah size bunun mükâfatını verecektir,”

buyurmaktadır. Bu tavsiye, Kur’an’da bir çok kez yinelenmektedir. Başka bir ifadeyle, Resulullah (as), gerek toplum hayatında gerekse manevî hayatında dosdoğru olan bir insan için gerekli “asgarî davranış” biçimini göstermekte, ancak, eğer istiyor ve elinden geliyorsa iyilik istikametinde gerekli asgarî davranış sınırını aşmaya çalışmayı bireyin kendisine bırakmaktadır. Kur’an’da da geçen aşağıdaki dua, İslâm düşüncesinin insan davranışlarıyla ilgili en belirgin özelliklerini mükemmel bir biçimde özetleyerek bize sunmaktadır:

“Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da güzellik ve iyilik ver, Öteki Dünyada da iyilik ve güzellik ver! Ve bizi Cehennem azabından koru!”[1432]

Muhammed (as) bütün hayatı boyunca bizzat bu gerçeğin ideal bir örneği olmak, öğrettiği ve başkalarının da yapmasını istediği şeylerin yaşanan bir örneğini ortaya koymak istiyordu. Onun her hareket ve davranışı, her sözü İslâm toplumu için hukukî bir kural olduğundan, Resulullah (as), istese bile, *kendiliğinden daha fazla kural koyamazdı*. Kur’an’ın bu konudaki görüşü gayet açık ve nettir:

“Andolsun ki Resulullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örnektir.”[1433]

Bu ilâhî buyruk, istisnasız bütün Müslümanları kapsamaktadır; şayet Muhammed (as) beşerî alemde hoş ve güzel olan şeyleri hor görüp

küçümseyerek, bunlardan uzak bir melek hayatı sürdürmeyi tercih etseydi, Kur’an’daki bu buyruğun hiçbir hükmü kalmazdı.

1078. Muhammed (as)’in özel hayatıyla ilgili en hassas konu, hiç kuşku yok ki onun çok kadınla evlenmiş olmasıdır. Bu sorunun çok farklı boyutları vardır.

1079. Müslümanlar için *izlenmesi gereken örneğin*, evlenmemiş bir bekârın hayatı olduğu kabul edilemez: Böyle bir hayat, insan neslinin sonu olacağı gibi, bu, insanın doğasına da aykırıdır. İslâm, kadınların çok erkekle evlenmesini (*polyandrie*) yasaklamıştır; ve bildiğimiz kadarıyla Resulullah (as) zamanındaki Arabistan’da böyle bir âdet yoktu. Muhammed (as) çok sayıda hanımla evlenmiş ve aşağıda göreceğimiz gibi, bazı koşullarda, Müslümanların çok kadınla evlenmelerine izin vermiştir. Bekâr kalmak yasaklanmamıştır; ancak her türlü zina, fuhuş ve eşcinsellik kesinlikle yasaklanmıştır. Tek hanımla evliliğe (monogami) gelince: Kur’an, karı-koca ilişkilerinde gözetilmesi gereken adalete daha uygun olduğunu beyan ederek, bunu açıkça teşvik etmektedir. Ne var ki çok kadınla evlilik, sadece yapılmasına izin verilen (mübah) bir şeydir. Acaba İslâm’da durum niçin böyle olmuştur? Şimdi bunu daha yakından görmeye çalışalım:

1080. Canlıların biyolojik yapısı bu sorunu çözümleyecek gibi görünmemektedir. İnsanlardan çok farklı yapıdaki bitkileri bir kenara koyarsak, hattâ hayvanlar âleminde bile bu konuda benzer ve tekdüze bir kural bulunmadığını görürüz. Bütün hayvan türleri arasında, içinde bulundukları koşullar bakımından büyük farklılıklar göze çarpar. Bunlar arasında, hiç bir kural gözetmeyen serbest bir cinsel hayat sürenler olduğu gibi, çok dişi ile veya tek dişi ile hayatlarını sürdürenler de vardır. Kuşlar aleminde bile tekdüze bir cinsel hayata rastlayamayız.

İnsan fizyolojisine en yakın çeşitli maymun cinsleri de bu bağlamda olağanüstü çeşitliliğe sahiptirler.

1081. Muhtemelen doğa koşulları, canlıların sürdürdüğü yaşam biçimleri üzerinde etkili olmaktadır. Nitekim, söylentiye göre her doğumda biri kız, diğeri erkek ikiz çocukları dünyaya gelen Âdem ve Havva çifti, insan soyunun devamı için şayet bir batında doğan ikiz kardeşlerin kendi aralarında evlenmelerine imkân tanısalardı, insan nesli, sürekli olarak biri kız diğeri erkek ikiz çocuklar dünyaya getirmek durumunda olacaktı. Yine büyük bir olasılıkla, böyle bir durum, ilk çiftin soyundan türeyecek olan kuşaklarda her türlü zihinsel gelişmeyi engelleyecekti.[1434] Kısacası, biyolojik yapıyla ilgili özelliklerin incelenmesi, bize bu sorunla ilgili makul çözümler sunmaktan yoksun gibi gözükmektedir.

1082. Tarih boyunca hemen bütün devirlerde, en azından toplumun bazı sınıflarına mensup insanlar arasında çok kadınla evliliğin (poligami) uygulandığı görülür. Kendilerine kutsal kitap gönderilen toplumlarda, İbrahim, Musa, Davut, Süleyman başta olmak üzere bütün peygamberlerin, poligam bir evlilik hayatı sürdükleri anlaşılmaktadır. Matta İncili'nde (25: 112) geçen "on karılı koca" hikâyesi pek meşhurdur. Aralarında Martin Luther'in de bulunduğu, Hıristiyanlık üzerine araştırma yapan uzmanların bir bölümü, bu hikâyeyi esas alarak, İsa (as)'nın hiçbir zaman çokeşliliği yasaklamadığı sonucunu çıkarmışlardır (bk. *Dictionnaire de la Bible*, "Polygamie" maddesi).

1083. Toplumsal yaklaşımlar bu konuda daha belirleyici gibi gözükmektedir. Eski Yunan ve Romanın da içinde bulunduğu Antik dönemde meydana gelen savaşlarda, her zaman ve her yerde kadınlara erkeklerden daha çok saygı gösterilmiştir. Üstelik ganimetler, ele geçirilen mal ve eşyayla birlikte, büyük çoğunluğunu kadınların

oluşturduğu esirlerden meydana geliyordu. Bu durum doğal olarak nikâhsız birliktelik (cariyelik) ve çokeşlilik ile sonuçlanıyordu. Nedenler ortadan kaldırıldığında sonuçlar da kendiliğinden yok olacaktır. Toplama kampları ya da zorunlu çalıştırma biçimleri altında ulusallaştırılmış ya da kamusal kölelik uygulaması halen varlığını sürdürmekle birlikte, Allah'a şükürler olsun ki çokeşlilik veya cariyeliği doğuran nedenlerden biri olan özel kölelik sistemi, bugün artık fiilen ortadan kalkmıştır. Savaşlar günümüzde de vardır. Ancak kullanılan modern silâhlar iki farklı cins arasında ayrım gözetmemekte, öte yandan kadınlara düzenli asker olarak ordu saflarında sıkça rastlanmaktadır. Bu ise, her iki cins arasında sayı farkını ortaya çıkaran ikinci nedenin de kaybolup gitmekte olduğu anlamına gelmektedir. Çokeşliliğin sürüp gitmesindeki en büyük etken olan servet dağılımındaki eşitsizlik, artık kapitalist ülkelerde bile yürürlüğe konan toplumsal yasalar sayesinde bugün azalmaya yüz tutmuştur. Başka bir deyişle, suiistimal kaynakları, en azından günümüz dünyasının büyük bir bölümünde azalma eğilimi göstermektedir.

1084. Ancak şu kadarı var ki, kimi durumlarda birden fazla kadınla evlenme zorunluluğu, ideal bir toplum oluşturuncaya dek varlığını sürdürecektir. Burada, zevcenin müzmin ve devamlı bir hastalığa yakalanması gibi anormal durum ve koşulları kastediyoruz: Bu durumda onu boşayıp aile dışına atmak, ikinci bir hanımın eve getirilmesinden daha acıklı durumlara yol açacaktır. Bunun dışında, insanın öngörülerini aşan birçok durum daha söz konusu olabilir.

1085. Muhammed (as)'in ortaya koyduğu İslâm hukukunda kadın, nikâh akdi ile hayatını bir erkekle birleştirmeye razı olurken, erkeğinkiyle eşit bireysel bir özgürlük ve bağımsızlığa sahiptir. Bu durumda, nikâh akdi yapılırken çokeşli bir evliliğe razı olup olmaması tamamen o kadına

bağlıdır. Muhammed (as), evliliği, her türlü koşula imkân veren, tarafların karşılıklı serbest irâde ve rızâlarıyla gerçekleşecek normal bir hukuksal işlem haline getirmiştir. Kendisine evlenme önerisinde bulunulan kadın, evinde zaten başka bir kadın olan bir erkeğin bu önerisini reddetme hakkına sahip olmakla kalmayıp, nikâh kıyıldığı sırada nişanlısına, gayet haklı olarak, evlilikleri boyunca sadece kendisi ile nikâhlı kalacağı ya da boşanma hakkını kadının kendisine ya da bir hakeme bırakması koşulunu ya da bir başka şartı öne sürebilir. Aynı zamanda kadın, bu ayrıcalıkların hiçbirini istememe hakkına da sahiptir. Böylece, Müslüman kadının, sadece tek evliliğe dayalı bir aile hayatı sürmekten başka seçeneği olmayan Batılı hemcinsinden daha fazla haklara sahip kılındığı görülmektedir. Unutmamak gerekir ki, bireysel tabiatlar ve olanaklar birbirinden çok farklıdır: erkek ya da kadın olsun, her iki tarafın da karşılıklı olarak birbirlerinin kişiliğini ömürleri boyunca tamamlayıp eksikliklerini giderebilecekleri ideal bir sevgi kurumu olan evlilik, ancak pek az kimsenin gerçekleştirebileceği bir ideal olarak varlığını daima sürdürecek, insanların çoğunluğu ise bu idealin pek azını hayata geçirebilecektir. İslâm her alandaki kanun ve kurallarını, normal bir insanı göz önünde bulundurarak ortaya koymuş ve bu konuda gerçekçi bir esneklik payı bırakmıştır.

1086. Muhammed (as)'in ümmetine şöyle bir öğüdü vardır:

"Nikâha rağbet ediniz ve çoğalınız! Ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla öbür ümmetlere karşı iftihar edeceğim."[1435]

Bu hadisten edindiğim izlenime göre, Resulullah (as) evlenmeyi, İslâm'ın yeryüzünde daha çabuk yayılmasını sağlayacak barışçı bir yöntem olarak görmekteydi. Demokratik Hükümet biçimlerinde nüfus sayısı her şeyden daha önemlidir; özellikle çoğunluğu oluşturan gayrı müslimlerin

böyle çokeşlilik uygulamasından kaçındığı toplumlarda. Ancak körü körüne uygulanacak bir “çokeşlilik” hiç de arzu edilen bir şey değildir. Çünkü her şeyden önce çokeşlilik, hiç bir zaman dinin insanlara zorunlu olarak emrettiği bir şey değil, sadece belli koşullarda izin verilen bir imkândır. Bundan başka evlilik, karşılıklı anlaşmaya dayalı hukuksal bir sözleşme olduğu için, çokeşlilik erkeğin tek taraflı olarak dayatacağı bir uygulama olamaz: Kadının da kendi arzu ve iradesiyle, kendisiyle eşit haklara sahip diğer eşlerle birlikte ortak evliliğe razı olması gerekir. Ve nihayet İslâm, herhangi bir kadınla evlilik bağı kurulmasına da izin vermemektedir. Müslüman bir erkeğin, Ehli Kitap dışında, Allah’a inanmayan (ateist), putperest, müşrik ya da monoteist kadınlarla nikahlanması yasaklanmıştır (bk. Mâide: 5/5). Bu arada, Müslüman bir kadının da hiçbir gayrı müslim erkekle evlenmesine izin verilmediğini hatırlatalım. (Bakara suresinin 221. ayeti müşrik erkeklerle nikahlanmayı yasaklarken, Mümtehine suresinin 10. ayeti daha da ileri giderek, hangi dinden olursa olsun bütün gayrı müslim erkeklerin bu hükme dahil olduğunu belirtmektedir.)

1087. Biz şimdi asıl konumuz olan Muhammed (as)’in hayatına dönelim. Resulullah (as)’ın şahsen çokeşli bir hayat sürmesinin çok daha başka nedenleri olduğunu belirtmek uygun olacaktır. Bilindiği gibi İslâm, Resulullah (as)’ın hayatı boyunca tedricen şekillenip olgunluğa kavuşmuştur: Kendisi, getirdiği reformları kademe kademe yürürlüğe sokmuştur. Oysa putperestliğin yanı sıra çokeşlilik de Arabistan’da olağan şeylerdi. Resulullah (as), dini yayma faaliyetine, inanış ve akideleri öğreterek başlamıştı. Kur’an’da çokeşlilikle ilgili ortaya çıkan kısıtlamalar, onun hayatının son yıllarına rastlar. Kur’an, İslâm toplumunun bu yönü ile de ilgilenmeye başladığı sırada, biraz sonra

ortaya koyacağımız nedenlerden ötürü, kendisi esasen çok hanımla evli bulunuyordu. Bu durumda, bütün insanları kapsayacak mutlak ve kesin bir tekevlilik kuralının getirilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşılabilirdi. Öte yandan Kur'an, şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri onların analarıdır (...) Sizin Allah'ın Resulünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla câiz olamaz..."[1436]

Bu durumda, yani çokeşliliği kısıtlayan ayetler indikten sonra Resulullah (as)'ın kendi zevcelerini boşaması, onun adına bir zulüm ve gaddarlık olurdu.

1088. Tekeşlilik kuralının kesin bir biçimde gündelik hayatta uygulanmaya başlaması, İslâm adına çokeşlilik imkânının sağlayacağı yararları bir çırpıda silip atmak demek olurdu. Zira, az önce de belirttiğimiz gibi, çokeşlilik, Muhammed (as) döneminde bütün Arabistan'da oldukça yaygın ve herkesçe benimsenen olağan bir yaşam biçimiydi; özellikle çokeşliliğe dayanan evlilik ilişkileri, farklı insan grupları arasında dostluk ve ittifak bağlarının güçlendirilmesi için en etkili araç ve yöntemlerden birini oluşturmaktaydı. Kur'an'da buna işaret eden birçok ayet vardır. Hatta tarihî kaynaklarda geçen kayıtlar da bu konuda görüş birliği içindedirler. Henüz gelişme dönemindeki İslâm, olabilecek her türlü desteğe muhtaçtı; ve İslâm toplumunun bu konuya duyduğu aşırı ilgisi dolayısıyla da Resulullah (as)'ın kendi şahsında bir çok özveride bulunması gerekiyordu.

1089. Yine hatırlatalım ki, Resulullah (as), kadınlarla ilgili bir takım İslâmî kural ve uygulamalar konusunda yine kadınlardan yardım almak durumundaydı. Kadınların gündelik hayatla ilgili olarak öyle farklı sorunları vardır ki, bir hanım bunlar hakkında gerekli bilgiyi utanma

duygusuna kapılmaksızın bir erkeğe sorarak öğrenemez. Ve bu yüzden, Resulullah (as)'ın hanımları, bir bakıma ülkedeki Müslüman kadınların hukuk danışmanları görevini üstlenmişlerdi. Şayet Resulullah (as) geride çok sayıda dul hanım bırakmış olsaydı, bu hanım müfessirler ve danışmanlar, bir tek kalıncaya dek daha uzun süre müminler topluluğunda en büyük yetkililer olarak aynı görevlerini yerine getirebileceklerdi. Kur'an, aşağıda meali verilen ayetlerde onlara şu görevleri yüklemektedir:

Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır. Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun azabı iki katına çıkarılır. Bu, Allah'a göre kolaydır. Sizden kim, Allah'a ve Resulüne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz. Ve ona (cennette) bol rızık hazırlamışızdır. Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun, eski Cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır."(Ahzâb: 33/28-34)

1090. Öte yandan, meselenin insanî yönünü de ihmal etmemek gerekir. Zaman zaman İslâmî hedef ve gayeler uğruna övülmeye değer hizmetlerde bulunan bazı Müslümanların mükâfatlandırılmaları gerekiyordu. Acaba o devirde hangi Müslüman kadın, yanında başka kadınların da olacağını bildiği halde, Allah'ın elçisi olan bir peygamberin karısı olmayı istemezdi! Konu ile ilgili olarak aynı surenin müteakip ayetlerinde bu düşüncenin yansımasını görmekteyiz:

"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık)." (Ahzâb: 33/50)

Ayette geçen "kendisini peygambere hibe eden bir kadın" cümlesinden de anlaşıldığı gibi, Peygamber'e hayranlık duygusuyla bağlı birçok kadın vardı. Resulullah (as) kendilerinden bu bağlamda yararlanmamakla birlikte, İbn Habîb'in *Muhabbar* adlı eserinde işaret ettiği Ummu Şerîk ve Buhârî'nin *Sahîh*'inde (67: 33) geçen diğer müslüman kadınlar, buna örnektir. Ebû Sufyân'ın kızlarından birinin başından bu konuyla ilgili çok dikkate değer bir olay geçmiştir: Bir gün Resulullah (as)'ın eşlerinden Ummu Habîbe, (hiç şüphesiz kız kardeşinin ısrarı üzerine) Resulullah (as)'a:

"Kız kardeşimle de nikahlanmak istemez miydin?"

diye sorunca o:

"Bunu sen mi arzu ediyorsun?"

diye sormuş, Ummu Habîbe de:

“Ben senin tek hanımın değilim. Yeryüzündeki bütün kadınlar içinde en çok kız kardeşimle birlikte seninle müşterek yaşamayı tercih ederdim” (bk. Buhari, 67/27)

cevabını vermiştir. Muhakkak ki Kur’an iki kız kardeşin aynı koca ile nikâhlanmasını kesinlikle yasaklamaktadır (Nisâ: 4/23); ancak biz Resulullah (as)’ın eşi Ummu Habîbe ile olan bu konuşmayı naklederken, sadece bütün kadınların çokeşliliği mutlaka reddetmediğini göstermek istedik.

1091. Netice itibarıyla çokeşlilik, ta Antik dönemden beri, özellikle büyük bir direnç gösterdikten sonra bir ülkenin ele geçirilip istilâ edilmesi durumunda, saldırgan savaşçıların öfke ve saldırganlığını dolaylı olarak yatıştırmak amacıyla, gayet akıllıca ve takdir edilecek bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Böylece galip gelen tarafın başkanının yenilgiye uğrayan taraftan bir prensesle ya da ileri gelen bir kadınla evlenmesi, iki hasım taraf arasında bir köprü kurulmasına vesile olmuş ve en yüksek düzeyde etkili müdahale ve arabuluculuk imkânları ortaya çıkarmıştır. Bu tür evliliklerin hiç bir derin anlam taşımadığı gibi bir önyargıya varılmaması gerekir.

1092. Bu arada, hangi dinden olursa olsun bütün beşerî topluluklarda erkeklik yeteneği çok güçlü bazı kimselerin bulunduğunu da belirtmeliyim. Hamilelik ya da doğan çocukların henüz pek küçük bulundukları bir sırada durum gereği birkaç ay hanımlarından ayrı kalmaları gerektiğinde, bu tip erkekleri kendilerine yakışan bir iffet ve namusluluk içinde tutabilmek imkânı, katı biçimde uygulanan tekeşlilikten ziyade, çokeşli bir evliliğin meşru olması durumunda daha fazla mevcuttur. Kaldı ki çokeşliliğe izin veren toplumlarda bile, bu yetkiyi kullanıp çok kadınla evlilik bağı kuran kimselerin yüzdesi pek

düşüktür; geri kalan kesim hayatlarını tek kadınla evli olarak sürdürürler.

1093. Belki benim bu görüşüme karşı birileri çıkıp, nefsine hakim olmanın sağlam bir kişiliğin göstergesi olduğunu söyleyip ve bir Allah Elçisinden beklenen şeyin, sıradan insanlara bu imkândan yararlanma fırsatı vermekle beraber, bu “nefsine hakim olma” örneğini kendi şahsında yaşaması gerektiğini öne sürebilir. Ancak, bana göre bu sözleri Muhammed (as)’e olduğu kadar, daha önce gelmiş geçmiş peygamber ve resullere de yöneltmek gerekir. Ben, “kâmil insan” ile “kemâle ermemiş” insan arasında kesin bir ayrım yapıyorum. Kanaatimce, bedenlerinin maddi ihtiyaçlarını göz ardı ederek dünya hayatının cazibelerinden tamamen sıyrılmış ve sadece kendi rûhî-mânevi âlemlerine dalarak, böylece Allah’ın insana bağışladığı bir takım yetenekleri kaybetmiş olan bütün herkes, artık insanlıktan çıkıp melek mertebesine ulaşmış kimselerdir. Yaratılışları gereği melekler kötülük yapma yeteneğinden arındırıldığı gibi, şeytanların da iyilik yapma gibi bir meziyetleri yoktur. İnsanı her iki yetenekle de donatarak yaratan ve ona akıl ve irâde gibi yetenekler bağışlayan Allah’ın bundan beklediği özel bir amacı olmalıdır. Şayet insan sadece melek veya sadece şeytan tabiatına sahip olursa, Allah’ın insanları meleklerden ve şeytanlardan ayrı yaratılışa sahip kılmaktaki amacı, yani O’nun bahşettiği bedensel ve manevî bütün kabiliyetlerden insanın yararlanması gerçekleşmemiş olacaktır. Zühd ve takva hayatı yaşayanlara büyük bir saygı duyuyorum. Ancak bu insanlar benim idealim olan düşünce tarzını temsil etmemektedir. Allah’ın Elçileri, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan vasat insana, onun en kolay şekilde yaşayabileceği, en uygun yaşayış örneğini sunmak zorundadırlar. Muhammed (as) ise bunların hepsinden

daha fazla, maddî (dünyevî) ve mânevî (rûhî) her iki gücü birden kendisinde toplamış bir Elçi idi; Kendisi hem bir zâhid hem de bir hükümdardı. O kendisini iki yönün her çeşit aşırılıklarından korumasını bilmişti. Ne dünya hayatını reddedip terk etti, ne de bu dünya hayatının içinde kaybolup gitti. Ramazan ayı dışında da sık sık oruç tutar ve sahabelerinin hepsinden daha fazla, gece uyanıp saatlerce teheccüt namazı kılardı. Tüm bunlara rağmen o, kendisine özgü nedenlerden dolayı çok kadınla evlilik hayatı yaşadı.

1094. Genel anlamdaki bu birkaç gözlem ve tespitten sonra, her ne kadar aşırı şüpheciler için pek bir anlam ifade etmese de, iffet ve namus timsali bir insan olan Muhammed (as)'in ilgi çekeceğini ümit ettiğimiz veciz bir hadisini zikretmek istiyoruz. Şöyle buyuruyor:

"Benim kadınlara ihtiyacım yok."[1437]

O bu hadis ile, evlendiği kadınları sadece aşk duygusu ve şehvet düşkünlüğü ile değil, tamamen başka nedenlerden dolayı nikahladığını ifade etmek istiyordu. İlâhi tebliğ ile görevlendirildikten sonra, ömründe ilk kez ikinci bir hanımla evlenmeyi düşündüğünde 53 yaşına varmıştı. Burada söz konusu olan kimse, birazdan göreceğimiz gibi, Ebû Bekir'in kızı Â'işe'dir.

1095. Kısacası, çok kadınla evlenmeyi Muhammed (as) icat etmediği gibi, bunu dışardan kendi toplumuna sokan da kendisi değildi. O yalnızca kendisinden önceki Peygamberlerin yolundan yürümekle kalmayıp, aynı zamanda hiçbir sınır gözetmeyen çokeşlilik kavramına ve uygulamasına bir takım sınırlar getiren ilk Resul olmuştur. Kur'an bu konu ile ilgili olarak şöyle söylemektedir:

"Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz (veya size helâl olan)

kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.

Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız, Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." (Nisâ: 4/3, 129)

1096. Ayette yer alan "yetimlere adalet ve doğrulukla davranamama ihtimaline karşı çok kadınla evlenme" önerisiyle gündeme getirilen muhakeme yöntemi, bazı açıklamalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla burada anlatılmak istenen şu olsa gerektir: "Sorumluluğunuz altında yetim bir takım çocuklar bulunuyor ve siz de bekârsanız ya da bir tek kadınla evli olsanız bile o, evin ve çocukların bakımı ile idaresine yetişemiyorsa, bu halde sizin ikinci, üçüncü veya dördüncü bir hanımlar nikâhlanmanızda şer'î hukuka göre bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bu çokevlilikte, nikâh altına alınan eşler arasında, bir eşitlik ve adalet sağlanamayacağından korkuluyorsa, bu durumda bir tek kadını nikâhlamakla yetinmek gerekir. Çok kadınla evli bulunan bir erkeğin aile yükünü hafifletmek amacıyla, cariyeler edinmesine de izin verilmiştir."

1097. Burada söz konusu edilen eşitsizlikten kastedilen, hiç de eşler arasındaki sevgi ve evlilik ilişkileriyle ilgili eşitsizlik ve adaletsizlik gibi gözükmemektedir. Zira bazı durumlarda çokeşliliğe açıkça izin vermekle birlikte, Kur'an, şu noktayı özellikle vurgular:

"Allah, hiç bir erkeğin göğsüne iki kalp yerleştirmemiştir."[1438]

Şüphesiz diğer ayetlerde olduğu gibi, Kur'an (Nisâ: 4/3), çok kadınla evliliğin mübah sayılabileceği diğer noktalara değinmemekte, sadece en

geçerli duruma işaret etmektedir. Diğer durumlarla ilgili olarak, Resulullah (as)'ın yaşantısını dikkatle incelememiz gerekecektir. O, sahabelerine, maddî bakımdan eşleri arasında adil davranmaları ve onlara eşit miktarda zaman ayırmaları koşuluyla aynı anda dörde kadar kadınla nikâhlanabilmelerine imkân tanıyordu. Tekeşlilik her zaman arzu edilen bir şey olmuş, çokeşliliğe ise yargı makamlarının gözetiminde ancak belli koşullar altında izin verilmiştir. Ben buradan, Kur'an'ın, evliliğe rıza gösterme hususunda kadın tarafına erkekle aynı hakları vermek suretiyle çokeşliliği yürürlükten kaldırdığı -ya da en azından yürürlükten kaldırma imkânını verdiği- anlamını çıkarıyorum: Kadın, nikâh akdi sırasında ya da sonradan, eğer ilk hanımı olacaksa erkeğin daha sonra bir başka kadınla evlenmemesini şart koşar ve bu durum nikâh akdinde açıkça beyan edilirse, veya erkek daha önceden bir ya da daha fazla kadınla evli olduğu için bu hanım kuma olmak istemediğini belirterek evlenmeyi reddederse, çokeşlilik de kendiliğinden ortadan kalkacaktır. İslâm, çok kadınla evliliği bazı durumlarda hoşgörü ile karşılamakla birlikte, onu asla ebediyete kadar sürdürüp toplumda yaygın hale getirmeyi istememektedir.

1098. Bu giriş bölümü ile ilgili olarak son bir söz daha söylemek istiyoruz: Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi, dört kadınla nikâhlanmak İslâm hukuku çerçevesinde meşrû sayılmıştır. Muhammed (as)'in hayatıyla ilgili kaynakların belirttiğine göre, o bu sayıyı en üst sınır olarak anlıyor, hatta dörtten fazla hanımla evli bulunan sahabelerin bunlardan boşanmalarını emrediyordu.[1439] Sakîf kabilesinden Gaylân, İslâm'ı kabul ettiğinde on hanımı vardı: Resulullah (as) ona, bunlar arasından dördünü seçmesini, kalan diğer altısından ayrılması talimatını vermiştir.[1440]

1099. Şu husus üzerinde de önemle durmak gerekir ki Muhammed (as), farklı türden konular üzerine aynı hassasiyetle gitme eğilimine karşı çıkmıştır: Örneğin Allah'a ortak koşma ile alkollü içki içmeyi bir tutmamıştır. İçki içmek de kumar oynamaya göre daha çok cezaya lâyık görülmüştür. Giyim tarzı, saç şekli vb. hususlarda erkeklerin kendilerini kadınlara benzetmelerinin yasaklanışı da, kumar vb. talih oyunları ile aynı değerde tutulmamıştır. O, kesinlikle emretmeksizin ya da hepsini istisnasız zorunlu hale getirmeden, birçok talimat bırakmıştır ve böylece, değişik devirlerde yaşayan veya farklı entelektüel birikimleri olan ya da değişik sosyal çevrelere mensup bağlılarına, bireysel ihtiyaçları doğrultusunda hareket etme imkânı tanımıştır. Bu esneklik, aile hukuku ile ilgili konularda da en az öncekiler kadar göze çarpar. Çeşitli nedenlerden ötürü çok kadınla evliliğin, İslâma yeni giren kimselere yasaklanamayacağı gayet açıktı. Dinî ve toplumsal hayatın diğer birçok alanlarında olduğu gibi, çok kadınla evliliğin sürdürüldüğü bir yuvada bulunması gereken tutum ve davranışlar konusunda, Muhammed (as)'in bizzat kendi şahsından örnekler vermesi gerekiyordu. Muhammed (as) sık sık şöyle söylerdi:

"Sizin en hayırlılarınız, eşlerine karşı en iyi tutum ve davranış içinde olanlarınızdır."[1441]

Dünyanın çeşitli ülkelerinde ve önceki din önderlerinin öğretilerinde de pek yaygın olan, zayıf ve korumaya muhtaç kadın cinsinin aşağılanmasına ve hor görülmesine asla izin vermemiştir. O, kadın güzelliğine hayran idi. Bu *cins-i lâtif*'ten gelecek düşünce, öğüt ve önerilere fazla itibar etmemekle birlikte, onları toplum içinde incitip aşağılanacak bir duruma da düşürmüyordu. Yaratılış ve fiziksel bünyeden kaynaklanan eksiklik

ve kusurları göz önünde bulundurmakla birlikte, her iki cins arasında eşitliği meşru bir hale getiriyordu.

Muhammed (as)'in Hanımları[1442]

1100. (I) *Hatice:* Mekke'deki Esed kabilesinden Huveylid'in kızıdır. Çalışmamızın birinci cildinde, bu evlilikten ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştik. Tarihçilerin çoğunun verdiği bilgiye göre, o sırada 25 yaşında bulunan Muhammed (as) ile nikâhlanacağı sırada, kendisi 40 yaşında, iki çocuk annesi bir dul idi. 25 yıl boyunca, Hatice'nin vefatına kadar Muhammed (as), tek kadınla evli kalmıştır. Mutlu bir evlilikleri olmuş ve Muhammed (as)'in ondan üç oğlu ve dört kızı dünyaya gelmiştir. Oğullar küçük yaşlarda ölmüşler, bunlardan büyük olan el-Kâsım'ın adı babasına künye olarak verilmiştir: (Ebe'l-Kâsım). İlk kızları Zeyneb, Hatice'nin kız kardeşinin oğlu olan yeğeni Ebu'l-Âs ile evlenmiştir. Diğer iki kızı olan Rukayye ve Umm Kulsum, ilerde Halife olacak olan Osman (ra) ile, birincinin evlendikten sonra vefatı üzerine diğerinin nikâhlanması suretiyle evlenmişlerdir. En küçük kızları Fâtıma ise, Ali (ra) ile evlenmiştir; Muhammed (as)'in soyu, daha çok bu evlilikten dünyaya gelen torunlar aracılığıyla sürüp gitmektedir. İslâm dünyasında Fâtıma'nın soyundan gelenler, her ülkenin âdetine göre, Şerîf, Seyyid veya Habîb sıfatıyla anılırlar.

1101. (II) Sevde: Zem'an'ın kızıdır. Âmir ibn Lu'eyy kabilesinden, Mekkeli bir hanımdır. Daha önceden es-Şukrân' ibn 'Amr ile evlenmişti. Rivayete göre önce kendisi İslâm'ı kabul etmiş, bir süre sonra da kocasının İslâm'a geçmesinde önemli rol oynamıştır. Mekke'de Müslümanlar eziyet ve işkencelere tabi tutuldukları sırada, Şükran (anlaşıldığı kadarıyla karısını da yanına alarak) Habeşistan'a sığınmış ve

orada Hıristiyan dinine geçmiş,[1443] kısa bir süre sonra da burada ölmüştür. Hanımı Sevde ise, Müslümanlığını sürekli korumuş ve bu olaydan bir süre sonra da Mekke'ye dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Hatice yeni vefat etmişti ve Muhammed (as)'ın bakıma muhtaç çok sayıda küçük çocuğu bulunuyordu. Resulullah (as), Sevde'nin inancına olan bağlılık ve sadakati son derece etkilenmiş ve ona karşı duyduğu bu takdiri ve verdiği yüksek değeri somut olarak göstermek istemiştir. O sırada, Sevde 50 yaşında bulunuyordu; buna rağmen Muhammed (as) ona evlenme teklifinde bulundu ve Hicretten önce 3. yıla doğru nikahları kıyıldı. Bu hanım, H. 24 yılında, Ömer (ra)'in halifeliği sırasında vefat etmiştir. Sevde'nin bir erkek kardeşinin yanı sıra bir çok yeğeni pek erken dönemde İslâm'a geçmişler ve İslâm'dan çıkmaktansa hicret etmeyi yeğleyerek başka ülkelere sığınmışlardı. İnancının ateşli bir savunucusu olan Sevde, kendisinin bu özelliğinden dolayı onurlandırıldığını hissediyordu. Bu nedenle de, Resulullah (as)'ın çocukları ile yakından ilgilenmiş ve onları gerçek anneleri imiş gibi büyütüp yetiştirmiştir.[1444] Kendisi H. 24 yılında, Ömer (ra)'in halifeliğinin son dönemlerinde vefat etmekle birlikte, İbn Hacer (bk. *Isâbe*, "Hanımlar Bölümü," No. 606) gibi bazı kaynaklar vefat tarihi olarak H. 54 yılını gösterirler. Kendi oturduğu daireyi, bitişik dairede oturan büyük dostu Ayşe'ye vasiyet etmiş (Samhûdî, 2. bs., s. 464) ve böylece Müminlerin Annesi Ayşe, kendi yatak odasının bir bölümünde Resulullah (as) defnedilmiş olduğu için çok sıkışık durumdaki odasını biraz genişletme imkânı bulmuştur.

1102. (III) *Ayşe*: Ebû Bekir'in kızıdır. Teym kabilesine mensup olup Mekkelidir. Hicretten önce 2. yılda Muhammed (as) kendisini nikahladığında henüz 7 yaşında idi. Nikâhtan sonra ebeveynlerinin

yanında kaldı ve Medine'de bulunan kocasının yanına, ancak ergenlik dönemine ulaştıktan sonra varabildi. Bu nikâh akdi yapıldığı sırada, ortada İslâm'ın geleceği ve ulaşabileceği hedeflerle ilgili somut bir şey yoktu ve Resulullah (as), kendisine iman edip bağlanan cemaatiyle ilgili olarak her zamankinden fazla endişe taşımaktaydı. Kendisi, İslâm'ın ilke ve kurallarını lâtif cinsin mensupları arasında anlatıp açıklayacak akıllı ve coşku dolu bir kadına gereksinim duymaktaydı. Ayşe bütün bu niteliklere fazlasıyla sahip kimseydi ve doğrusu pek genç olmasına rağmen bu nitelikleriyle Resulullah (as)'ın dikkatini üzerine çekmişti. Ayrıca, küçük yaşta olmasına rağmen, kocası Resulullah (as)'ın görmek istediği her türlü haslet ve güzellikleri benimsemeye elverişli bir yapıya sahipti. Ayşe'nin ilme susamış bir kişiliğe sahip olduğunu ve kendisinin, Resulullah (as) ile görüşmelerinde sorunların çok derinliklerine indiğini ve ele alınan konuların her yönüyle anlatılıp açıklığa kavuşturulması için uzun tartışmalara girdiğini gösteren çok sayıda hadis mevcuttur (bk. Buhârî, 3/35). O, tüm bu saydığımız özellikleri dışında, Resulullah (as)'ın en büyük dostu Ebû Bekir'in, henüz evlenmemiş öteki kardeşleri içinde bu işe en uygun tek kızıydı. Öte yandan, nesep (soy) konusuna büyük bir önem veren Arap toplumunda evlilik bağları, iki aile yahut iki kabile arasındaki dayanışmanın sıkı ve sağlam esaslara oturtulmasında büyük bir rol oynuyordu. Ebû Bekir, İslâm'ı ilk kabul eden birkaç kişiden biriydi ve onun imanı o denli sağlam ve ateşli idi ki Resulullah (as) kendisine Sıddîk (En doğru, en sâdık) şeklinde onurlandırıcı bir lâkap takmıştı. Ebû Bekir, Resulullah (as)'tan böyle bir nikâh teklifinin geleceğini hiç beklemiyordu ve o sırada kendisi, kızı için bir sözlü (nişanlı) bakınmaktaydı. Ancak Muhammed (as) kendisine konuyu açınca buna memnun oldu; çünkü, özellikle aklından geçirmekte olduğu

damat adayının, “kendisini İslâm’a çevirmeye çalışmamasını” ifade eden sözlerinden dolayı o sırada zaten gururu incinmişti.[1445] Kısacası, Muhammed (as)’in Ayşe’ye karşı beslediği ümitler fazlasıyla ve mükemmel bir biçimde gerçekleşmiştir: O, İslâm’ın yetiştirdiği en büyük hukukçu hanımlardan biri olmayı başarmış ve tarih, belagat ve şiir gibi edebiyatla ilgili konularda *zevk-i selim* sahibi bir kişilik olarak temayüz etmiştir. Medine’de dokuz yıl boyunca Resulullah (as)’ın en yakın ve en samimi arkadaşı olmuş, bunun sonucu olarak, Muhammed (as)’in hayatı ile ilgili birçok hadis onun sayesinde bize kadar ulaşabilmiştir. Aynı zamanda o, askerî seferlere de katılmış ve bizzat savaş alanında cesur bir hastabakıcı hemşire olarak görev yapmıştır. Onun hukukî, tıbbî, matematik, edebî, tarihî ve folklorik konulara olan büyük kabiliyeti herkesçe bilinmekteydi. Hattâ sportif bir yönü de vardı. Resulullah (as) kendisini eğlendirip hoşnut etmek için kimi zaman kırlara çıkarak onunla yarış yaptığı bile olmuştur. H. 57 yılında vefat etmiştir.

1103. (IV) *Hafsa:* Ömer’in kızıdır. ‘Adî kabilesine mensup olup, Mekkelidir. Daha önce Huneys ibn Huzâfe ile evlenmiş ve İslâm’ın ilk dönemlerinde Müslüman olarak Habeşistan’a hicret etmek durumunda kalmıştır. Kocası H. 3 yılındaki Uhud savaşında vefat edince, Hafsa 22 yaşında iken dul kalmıştır. Daha sonra hilâfet makamına geçecek olan babası ve aynı zamanda Resulullah (as)’ın en yakın dostlarından biri olan Ömer, kızı Hafsa için Müslümanların en ileri gelenleri arasından bir koca aramaya başlamış, ancak ne Ebû Bekir ve ne de Resulullah (as)’ın kızı olan zevcesi Rukiyye’yi henüz kaybetmiş bulunan Osman, Ömer’in kendilerine yaptığı bu öneriyi kabul etmemişlerdi. Bu duruma çok üzülen Ömer, içini Resulullah (as)’a döktü. Resulullah (as)

kendisini teselli edip, Hafsa'ya bizzat talip olduğunu bildirdi. Bu durumu herkes memnuniyetle karşıladı; Ömer de, ne Ebû Bekir'e ne de Osman'a karşı herhangi bir hınç duymamış oldu. Aydın ve okumuş bir aileden çıkmış olan Hafsa, o devirde okumayı ve yazmayı bilen ender hanımlarından biriydi. O da bize, Resulullah (as)'ın yaptığı veya söylediği şeylerle ilgili çok sayıda hadis nakletmiştir.

1104. (V) *Zeyneb:* Necidli Huzeyme'nin kızı olup, Mekke'ye sonradan gelip yerleşmiştir. Mensubu bulunduğu 'Âmir ibn Sa'sa'a kabilesi, o sıralarda Arabistan'ın en güçlü kabilelerinden biriydi. H. 3 yılında bu kabile ile İslâm arasındaki ilişkilerin, İslâm'ı tebliğle gönderilen sahabelerin haince kılıçtan geçirilmesi ve bu olaydan sonra sağ kurtulan bir sahabenin yolda, İslâm'a geçtiklerinden habersiz olduğu için bu kabileye mensup iki Müslümanı yanlışlıkla öldürmesi ile bu ilişkilerin nasıl büsbütün bozulduğunu önceki bölümlerde açıklamıştık. Bu büyük kabile ile İslâm'a olan husumetinin daha uzun süre devam etmesini önleyecek bir şeyler yapılması gerekiyordu. Esasen Resulullah (as)'ın ailesine mensup biriyle evlenmiş bulunan Zeyneb, ikinci kocası olan ve Bedir savaşında şehit düşen 'Ubeyde ibn el-Hâris ibn Muttalib'i de kaybetmişti. O sırada yaklaşık 30 yaşlarındaydı. Kendisi, İslâm'dan önceki devirde de merhametli ve iyilik sever bir kimse olduğu için Ummu'l-Mesâkîn (Yoksul ve düşkünlerin annesi) lakabıyla biliniyordu. Dolayısıyla, ülkedeki insanlar üzerinde tartışılmaz bir manevî etki ve nüfuza sahip olsa gerekti. Resulullah (as), onunla nikahlanmak suretiyle Âmir ibn Sa'sa'a kabilesi ile İslâm arasında belki de bir uzlaşma zemini oluşturmaya çalışıyordu. Ancak bu hanımı üç ay geçmeden vefat etmiştir.

1105. (VI) *Ümmü Seleme Hind:* Ebû Umeyye ibn el-Mugîre'nin kızıdır. Mahzûm kabilesine mensup olup, Mekkelidir. Allah'ın Kılıcı Hâlid'in yakın akrabasıdır. Tıpkı ilk kocası Ebû Seleme gibi kendisi de daha ilk devirlerde İslâm'ı kabul etmiş idi (Hattâ İbn Hişâm'a göre, Ebû Seleme, İslâm'a ilk giren on kişi arasında yer almaktadır). Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar arasında bu çiftin adına da rastlarız. Daha sonra bunlar Medine'ye giderken yolları üzerinde bulunan Mekke'ye uğramışlar, ancak kocası Mekke'den ayrılırken, akrabaları Ümmü Seleme'nin kocasının yanında gidişini engellemişlerdir. Mekke'de kaldığı süre içerisinde, hem kendi ailesi hem de kocasının ailesine karşı, büyük bir mücadele vermek zorunda kalmıştır. O, her gün Safa tepesi üzerine çıkar ve Kâbe'ye doğru dönerek, kendisini burada tutan akrabalarına öyle beddualar ederdi ki, akrabaları intikam almak için, henüz bebek olan çocuğunun kolunu çıkaracak kadar ileri gitmişlerdir. Onun bu sürekli feryadı nihayet Mekkelileri yumuşatmış ve çıkıp gitmesine izin vermişlerdir. Daha sonra tek başına Medine'ye çıkıp gelmiştir.[1446] Hicrî 3. yılda Uhud savaşı sırasında kocası şehit düşmüştü. Tekrar elem ve kedere boğulan bu hanımın ağlayıp feryat etmesi bir yıl kadar devam etti. Bunun üzerine Resulullah (as) kendisine çok acımış ve "ilerlemiş yaşına, birçok çocuğu olmasına" rağmen ona, çok sevdiği kocasının ölüm acısını unutturabilmek için evlenme teklifinde bulunmuştur. Bu hanım H. 61 yılında vefat etmiştir. Kendisi okur-yazarlığı olan şair bir hanımdı.[1447] Bize Muhammed (as)'in öğretimi ve ilahi tebliği ile ilgili birçok hadis nakletmiştir. İlk evliliğinden olan kızları arasında Habeşistan'da dünyaya gelen Zeyneb'in, sonradan büyük bir hukukçu olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bilindiği gibi Hâlid, Uhud savaşına kadar azılı bir İslâm düşmanıydı. Ümmü

Seleme’nin Resulullah (as) ile evlenmesinden sonra ise onun bu düşmanlığı yatışmış, iki yıl sonra da İslâm’ı kabul etmiştir.

1106. (VII) *Zeyneb:* Cahş’ın kızıdır ve Mekke’ye sonradan gelip yerleşmiştir. Annesi Umeyme, Resulullah (as)’ın halasıydı. Resulullah (as)’ın bu evliliği birçok beyhude tartışmaya yol açmıştır. İşin aslının şöyle olma ihtimali vardır:

(1) Zeyneb (ra), kuzeni Resulullah (as)’a karşı şefkatli bir sevgi besliyordu ve gizliden gizliye adakta bulunarak, bir gün Resulullah (as) kendisi ile nikâhlanacak olursa, Allah’a şükranının ifadesi olarak, iki ay devamlı oruç tutmaya yemin etmişti. O kadar çok beklediği bu haberi aldığında, kendisine müjdeyi getiren kimseye, o sırada üzerindeki bütün mücevherleri çıkarıp hediye etmiştir (bkz. Belâzurî, *Ensâb*, I, § 900, s. 436);

(2) Resulullah (as)’ın yaptığı bunca evliliğe rağmen Zeyneb, ümidini asla yitirmeyip, 35 yaşına kadar bakire olarak hayatının sürdürmüş ve o sırada Resulullah (as)’nın ısrarıyla Zeyd ibn Hârise ile evlenmek zorunda kalmıştır. Tabii ki o, hiçbir kimseye bu gizli adağından bahsetmemiştir;

(3) Zeyneb Zeyd’den boşandıktan sonra, nihayet Resulullah (as)’ın kendisiyle evlenmek istediği müjdesini alır almaz, daha bu haberi getiren elçiye cevabını vermeden, hemen kalkıp Allah’a bir şükür namazı kılmıştır, (bkz. İbn ‘Abd el-Berr, *İstî’âb*, “Zeynep” maddesi). Öte yandan Resulullah (as), azatlı köleleri kapsayan, geleneksel hukuka dayalı her türlü kısıtlılık halini ortadan kaldırmaya iyice karar vermişti. İşte onun verdiği talimat doğrultusunda Zeyneb, Muhammed (as)’in azatlı kölesi (mevlâsı) ve evlat edindiği Zeyd ibn Harise ile evlenmişti. Fakat taraflar mutlu olamadılar: Karı-koca birbirine karşı sinirli

davranıyor ve karşılıklı acı sözler sarf ediyorlardı. Resulullah (as)'ın sürekli müdahalesine rağmen Zeyd, boşanmak istiyordu. Bir gün Resulullah (as), onun ailesine karşı gösterdiği bu tutumu değiştirmek amacıyla bizzat evinde onu ziyarete gitti ise de Zeyd'i evde bulamadı. Zeyneb evdeydi -ve yaklaşık 36 yaşında olmasına rağmen-, safranlı suda yıkanmış elbisesi içinde pek cazibeli bir duruşu vardı; bu görüntü karşısında Resulullah (as) şöyle söylenmekten kendini alamadı:

"Gönülleri bir halden diğer bir hale evirip çeviren Allah'ın şânı ne Yücedir!"

Kanaatimizce Resulullah (as), kendi özel hayatıyla ilgili eserler bırakmış birçok yazarın da görüşleri doğrultusunda, bu sözlerle şunu kast etmiş olsa gerektir: Daha evvel bir siyahi (zenci) olan ve kendisinden yaşça büyük hanımı Ümmü Eymen ile mutlu bir evlilik hayatı sürdüren Zeyd'in böylesine güzel ve hoş, iyi bir aileden gelen ve pek seçkin bir huy ve kişiliğe sahip bir hanımla uyuşamamış olması çok garibine gitmiştir. Resulullah (as)'ın bu şekilde söylenmesi, beklenen etkiyi sağlayamamış, hattâ açık seçik olarak verdiği "Allah'tan kork ve zevceni boşama!" talimatına rağmen Zeyd, kısa bir süre sonra nikâh akdini bozmuştur. Bundan birkaç ay sonra Resulullah (as), Allah'tan, Zeyneb ile evlenmesini emreden bir vahiy aldı. Kur'an'ın bu ayeti ile, evlenme ile ilgili yasaklar konusunda öz oğulla evlatlık oğulu bir tutan örf ve âdetin ıslâh edilip değiştirilmesi amaçlanmaktaydı: Evlat edinilen oğulun boşanmış ya da kocasının vefatı nedeniyle dul kalmış karısının, kayınpederi ile nikâhlanması geleneğe göre yasaktı. Bu örf, toplum üzerinde o kadar derin bir biçimde yer etmişti ki, Müslümanlar arasından bir kimse bile böyle utanç verici bir şey yapmayı aklından geçiremezdi. Zeyneb'in akrabalarının geçirdiği tereddütler bir yana,

bizzat Muhammed (as)'in bile, Kur'an'daki şu ayetler kendisine vahy edildiğinde, bir süre tereddütte kaldığı anlaşılmaktadır:

Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur. (Resulüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikahladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir. Allah'ın, kendisine helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur. Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyle idi. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir. O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah (herkese) yeter. Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

1107. Allah'ın kullarına olan rahmet ve sevgisinin bir tecellisi olarak, lütuf ve himayesiyle desteklediği, böylesine yüksek düzeyli, her hareketi güzel bir örnek oluşturan bir insanın tasarrufları sayesinde İslâm, köleler konusunda da önemli yenilikler getirmiştir. Ben şahsen, İslâm dışında hiçbir toplumda azatlı kölelerin oluşturduğu bir hükümdar hanedanına tanık olmadım. Mısır'daki Memluklular, Kuzey Hindistan'daki Gulâmlılar, Güney Hindistan'da Âdil Şâhidler ve Kutb Şâhidler, bakanlık ve komutanlık görevlerinin yanı sıra, hükümdar olarak

kendilerini kabul ettirip, imparatorluk hanedanları kuracak kadar ileri giden gerçek azatlı köleler idi. Zeyneb'in bu evliliği H. 3. yıla rastlar; Resulullah (as)'ın vefatından sonra geride dul olarak bıraktığı hanımları arasında, H. 20 yılında hayata veda eden ilk kişidir. Kendisi, elinden iş gelen ve iyilik sever bir insandı; deri işlemeyi (debbağlığı) ve deriden mamul eşya (maroken) yapımını bilen bir kadındı. Bu yoldan kazandığı parayı, hayır işlerinde sarf ederdi; ufak tefek bir hanımdı (Kastallânî, *İrşâd*, III, 22; İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 104; Hâkim, *Mustedrek*, 4/25, bk. "Zeynep bintu Cahş' maddesi).

1108. (VIII) *Cuveyriye:* Benû'l-Musta'lik kabilesinden el-Hâris'in kızıdır. Daha önce bu kabileden bahsederken belirttiğimiz gibi, Hendek Savaşı ile hemen hemen aynı tarihlerde, Benû'l-Musta'likler İslâm'a karşı savaş hazırlıkları içine girmişlerdi. Bu durumda, Resulullah (as) onlara karşı, hiç beklemedikleri anda ve çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu yüzlerce esirin alınmasıyla sonuçlanan bir harekat düzenledi. Paralı askerlerden ibaret bu İslâm düşmanı kabileye merhametli davranmak için hiç bir neden yoktu. Köleliği hiç sevmemesine rağmen Resulullah (as) henüz şu meşhur talimatını açıklamamıştı:

"Araplara hiç bir şekilde kölelik yoktur."[1448]

Bölgenin örf ve adetlerine göre, bu sefere katılmış olan kendi askerleri arasında harp esirlerinin ganimet olarak dağıtılmasını kabul etti. Cuveyriye, yenilgiye uğrayan kabile başkanının kızıydı ve iki askerin hissesine düşmüştü. Bu ikisi, ya aynı kişinin mülkiyetini paylaşmanın uygunsuz olduğunu düşünerek, ya da onun kabile başkanının kızı olması nedeniyle, esir kızı değerinden daha yüksek bir fidyenin ödenmesi halinde serbest bırakmaya karar verdiler. Her ne ise, esir kız, Resulullah

(as)'ın huzuruna girip ona başından geçen felâketi başından sonuna kadar anlattıktan sonra İslâm'a girdiğini beyan etti şu sözlerle kendisinden tekrar özgürlüğünün geri verilmesini rica etti:

"Ey Allah'ın Elçisi! Ben kabilemin Başkanı el-Hâris'in kızıyım; başıma gelen felâketi ve içine düştüğüm durumu görüyorsun. Özgürlüğümü tekrar elde edebilmem için bana yardım et! Allah da sana yardım edecektir."[1449]

Resulullah (as) ona acıyıp yardım isteğini kabul etti ve kendisi ile nikahlanmasını teklif etti. O da hiç tereddüt etmedi. Bu haber ordu içinde yayılır yayılmaz, hiç bir müslüman asker, bu evlilikten sonra ortaya çıkacak olan akrabalık nedeniyle, Resulullah (as)'ın hısımı olan birini köle olarak alıkoymak istemedi ve sonunda bütün esir düşenler derhal azat edilip özgürlüklerini elde etmiş oldular. Kabilenin savaştan kaçıp kurtulan erkekleri ise, çok geçmeden Resulullah (as)'ın huzuruna çıkıp İslâm'a girdiklerini beyan etmeye başladılar. Resulullah (as) böylece bir taşla iki kuş vurmuş oldu: Köle durumuna düşmüş olan Arapların özgürlüklerine kavuşmaları ve böylece büyük bir kabilenin İslâm'ın saflarına katılması. Bu Cuveyriye daha sonraları, kıldığı namazlar, tuttuğu oruçlar ve takvası ile şöhret bulmuştur. Kendisi H. 57 yılında vefat etmiştir. Muhammed (as)'in hayatıyla ilgili bazı hadisleri de ona borçluyuz.

1109. (IX) *Ümmü Habibe:* Mekkeli, Benû Umeyye kabilesi'nden Ebû Sufyân'ın kızıdır. İslâm'ın henüz başlangıcında Müslüman olmuş ve kocası 'Ubeydullah 'ibn Cahş ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. Alkolik bir kimse olan kocası oraya varınca, İslâm'ı terk edip Hıristiyan dinine geçmiş ve kısa bir süre sonra da ölmüştür. Kocasının tüm baskılarına rağmen o, İslâm'a sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Muhtemelen

Habeş hükümdarı Necâşî huzuruna Resulullah (as) tarafından bir elçi gönderilmesinin ardından, bu hanımın İslâm lehine gösterdiği sebat ve cesaret haberi Medine'ye kadar ulaşınca, bundan son derece memnun olan Resulullah (as), Habeşistan'a özel bir elçi göndererek, eğer o da kabul ederse Ümmü Habibe'nin kendisi ile nikâhını gıyaben (*in absentia*) kıymasını ve onu da beraberinde alıp Medine'ye getirmesini emretmiştir. Bu, onun İslâm'a olan sıkı bağlılığın bir mükâfatıydı ve hangi Müslüman kadın böyle bir şeyden onur duymazdı ki? Bu olay yaklaşık H. 6 yılında meydana gelmiştir. Biz, onun babası Ebû Süfyân'ın İslâm'a karşı ne kadar azgın bir biçimde mücadele ettiğini de biliyoruz. Bu konuyla ilgili olarak İbn Habib'den şu satırları okuyoruz:

"Bu olaydan önce Allah, Kur'an'ın şu ayetini (Mümtahine: 60/7) vahy etmişti: "Olur ki Allah, sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir." Resulullah (as)'ın, Ebû Sufyân'ın kızı Ümmü Habibe ile nikâhlanması işte bu dostluğun başlangıcı idi. Çünkü Ebû Sufyân'ın bu olaydan sonra Resulullah (as)'a olan tavırları yumuşamıştır. Ayette geçen dostluğun da bu olması gerekir."[1450]

Ebû Sufyân'ın İslâm'a karşı içinde hissettiği sıcaklık ve yakınlığı gösteren şu küçük olayı sizlere hatırlatalım: Mekkeliler Hudeybiye anlaşmasının hükümlerini çiğnemişlerdi. Ebû Süfyân bunun doğuracağı sonuçlardan endişe duyarak, durumu düzeltmek amacıyla Medine'ye çıkageldi. Önce, kızının, yani Resulullah (as)'ın hanımı olan Ümmü Habibe'nin yanına vardı. Küçücük odasında, yerdeki tek sergi, Resulullah (as)'ın yatağı idi. Ümmü Habibe bunu derhal dürüp kaldırdı. Babası:

"Niçin böyle yaptın?"

diye sorunca, ona şöyle cevap verdi:

“Bu Allah’ın Resulünün yatağıdır. Sen ise bir putperestsin ve buna oturamayacak kadar necîssin, pissin.”

Ebû Süfyân ise şu cümleleri homurdandı:

“Kızcağızım! Sen bizi terk ettiğinden beri ne kadar değişip bozulmuşsun.”

Ve daha fazla bir şey söylemeden evini terk etti. Ümmü Habibe, H. 59 yılında vefat etmiştir. Hadis derlemelerinde, onun rivayetiyle gelen bir çok hadis bulunmaktadır.

1110. (X) *Safiye:* Huyey’in kızıdır. Hayberli Yahudi bir hanımdır. Kastallânî’ye göre (*İrşâd*, VI, 368) onun adı aslında Zeyneb idi; evlendikten sonra Resulullah (as) bunu Safiye olarak değiştirmiştir. H. 7 yılında birkaç günlük bir direnişten sonra, bölge insanları ile Medine’deki Müslümanlar arasında patlak veren ve Hayber’in fethiyle sonuçlanan olayları esasen biliyoruz. Safiye genç ve dul bir hanımdı. Muhammed (as), “mağlûplarla uzlaşma ve anlaşma” şeklindeki değişmez politikasının bir neticesi olarak onu kendisine nikâhladı. Birçok kaynağın ifadesine göre[1451] olay şu şekilde gelişti: Resulullah (as), yeni hanımıyla ilk tanıştığı gece, onun yanağında mor bir leke gördü. Ne olduğunu sorunca, Safiye şöyle cevap verdi:

“Bir süre önce rüyamda ayın yerinden kalkıp göğsümün üzerine düştüğünü gördüm; bunu kocama anlattığımda, o: ‘Sen şu Medine kralı ile evlenmek istiyorsun,” dedi. Ben ise o sırada senin hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Ve tutup suratıma müthiş bir tokat indirdi; işte bunun izi hâlâ devam ediyor.”

Düğün gecesi Resulullah (as), onun kabilesinin uğradığı zarar ve kayıplar konusunda onu teselli etmiş ve kendisini Hayberlilerle savaşmaya iten nedenleri ona açıklamaya çalışarak, bu durumda, olayların sorumluluğunun tamamen onlara ait olduğunu anlatmıştır.[1452] Safiye, H.

50 yılında vefat etmiştir. Ölüm döşeğinde iken, mallarının üçte birini Yahudi dinine bağlanmakta ısrar eden yeğenine vasiyet etti. Bazı Müslüman sahabeler bu vasiyetin yerine getirilmesine karşı çıkmışlar, ancak Muhammed (as)'in hanımı Ayşe, araya girerek vasiyet yapılanın lehine taraf tutmuştur.[1453] İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre,[1454] Safiye annesi tarafından Yahudi Kurayza kabilesine mensuptu. Nesâ'î'ye göre ise,[1455] Safiye'nin pişirdiği yemekler, Resulullah (as)'ın aile bireyleri (*Ehl-i Beyt*) arasında pek beğenilirdi. Bu hanımı da, Muhammed (as) hakkında bir miktar hadis rivayet etmiştir.

1111. (XI) *Meymûne:* 'Âmir ibn Sa'sa'a kabilesinden Hâris'in kızıdır. Yukarda (V) numara altında gösterdiğimiz Huzeyme kızı ve Resulullah (as)'ın beşinci hanımı olan Zeyneb'in üvey kardeşidir. Resulullah (as) H. 7 yılında Mekke'ye umre yapmak üzere gelip de kendisini nikâhladığında, Meymûne 36 yaşında dul bir kadındı. Bu evliliğin nedenlerinden sadece ikisini biliyoruz:

1. Meymûne'nin, hepsi de çeşitli kabilelerin ileri gelen kimseleriyle evlenmiş 8 kız kardeşi vardı; öyle ki, İbn Habîbe göre,[1456] "(Meymûne'nin annesi olan) Hind'in sahip olduğu kadar soylu damadı olan hiç bir Arap kadını yoktu."
2. Resulullah (as)'ın İslâm ile Mekke arasındaki ilişkilerde bir uzlaşma, bir yumuşama meydana getirmek için çare ve yollar aradığı varsayımı daha akla yatkın gözükmektedir. Kendisi Hudeybiye anlaşmasının koşulları çerçevesinde Mekke'ye gelmişti ve burada üç geceden fazla kalmaması gerekiyordu. Gerçekten de, Müslümanların burada kalacaklarını tahmin ederek şehri tamamen boşaltmış bulunan Mekkelilerden bir elçi gelip ondan şehri terk etmelerini istedi. Resulullah (as) bu elçiye şöyle söyledi:

“Şayet bizim burada daha fazla kalmamıza izin versen bunun sana ne zararı olur ki? Ben daha yeni evlendim. Büyük bir şölen düzenleyeceğim ve sizin hepinizi bu düğün yemeğine davet ediyorum.”[1457]

Şayet Mekkeliler bu düğün davetini reddetmişlerse, bunun kabahati, düşmanları ile anlaşıp uzlaşmak için hiç bir fırsatı kaçırmayan Muhammed (as)’in üzerine atılamaz. Meymûne H. 51 yılında vefat etmiş ve o da kocası Resulullah (as)’ın hayatıyla ilgili çok sayıda hadis nakletmiştir.

1112. Muhammed (as)’in nikâhlandığı hanımları bunlardan ibarettir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, aralarından ikisi zaten ölmüştü. Onun aynı anda nikâhlı olduğu eşlerinin sayısı, on bir evlilik yapmış olmasına rağmen dokuzu aşmaz. Evvelce evlendiği kimselerden bahsederken esasen işaret ettiğimiz gibi, kendisine özgü nedenlerden dolayı, bu nikâhlardan beklenen karı-koca ilişkileri gibi normal evlilik hayatının yaşanmadığı bir kısmını burada tekrar ele almayacağız. Bununla birlikte şunu hatırlatalım ki, bu gibi durumlarda bile Muhammed (as)’in asıl hedefi, çevresinde Arap Yarımadası’nın dört bir köşesine dağılmış olan çeşitli kabilelerin dostluklarından bir halka meydana getirmekti.

1113. Muhammed (as)’in ayrıca iki cariyesi olmuştur. Bunlardan bahsetmeden önce, başka bir sorunu çözmeye çalışalım: Kur’an’a göre,[1458] bir Müslümanın nikâhı altına alabileceği kadın sayısı en çok dörttür. Resulullah (as) asla kendisini, toplumda yürürlüğe koyduğu dini hükümlerin dışında saymamıştır. Öyleyse niçin bu konuda kendisini daha serbest hissetmiştir? Acaba onun böyle yapması ilâhî vahye dayanan bir imtiyazdan, bir istisnaî durumdan mı kaynaklanıyordu? Kur’an bu konuya hiç değinmez. Resulullah (as)’ın kendi ağzından nakledilmiş hadisler de, bildiğim kadarıyla bu konuya hiçbir açıklık

getirmemektedirler. Geriye bir ihtimal kalıyor: Zevcelerin sayısını sınırlayan ilâhî hüküm, kendisinin sonuncu nikâhı kıymasından sonraki bir dönemde nazil olmuş olabilir. Kaynaklarda tespit ettiğimiz olaylar bu varsayımı doğrulamaktadır. Yukarıda, Sakîf kabilesinden Gaylân'ın, Resulullah (as)'dan, on hanımından sadece dördünü nikâhı altında tutması emrini aldığına işaret etmiştik. Bu olay yaklaşık H. 8-9 yıllarına rastlar. Az önce de gördüğümüz gibi Resulullah (as)'ın gerçekleştirdiği nikâhların en sonuncusu ise H. 7 yılında akdedilmiştir. Peki öyleyse niçin Resulullah (as) da bu sınırlayıcı ayet indiğinde, evli bulunduğu bu dokuz hanımdan beşini boşamamıştır? İbn Sa'd ve İbn Habîb,[1459] diğer bazı yazarlar, bu konu hakkında bize gayet açık ve anlaşılır bir biçimde; Buhârî (bk. *Tefsir* adlı eseri, Ahzâb: 33/28-51. ayetlerin açıklandığı kısımlar) ise, üstü kapalı ancak yeterince anlaşılır bir üslupla bizleri bilgilendirmektedirler. Bunların ifadesine göre, Resulullah (as), hanımlarından her birine, nikâh akdini bozucu kararı kendilerinin almalarını teklif etmiş ve onlara geçimlerini temin edecek imkânlar sunmuştur. Ancak bu hanımlardan hiç biri buna razı olmamıştır ki böyle bir davranış, esasen bütün Müslüman hanımlar için gayet doğaldır. Kur'an bir çırpıda ikilemin üstesinden gelmiştir:[1460] Resulullah (as), bundan böyle bu dokuz hanımından ancak dördü ile karı-koca ilişkilerini sürdürecektir. Resulullah (as)'ın hanımlarının hepsi, bu fiilî ayrılık durumunda bile, hukukî bakımdan onun eşi olarak kalmayı tercih etmişlerdir. Bu arada şunu hatırlatalım ki, bu şekilde fiilî bir ayrılığa maruz kalan eşleri arasında en gençleri olan Safiye ve Cuveyriye de bulunmaktadır. Yine hatırlatalım ki, Kur'an'a göre, Resulullah (as)'ın bütün hanımları, Müslümanların anneleri durumundaydılar. Buna göre, bir Müslüman, ister dul isterse boşanmış olsun, bu hanımlarla

nikâhlanmayı asla düşünmemesi gerekir; zira “böyle bir şey, Allah katında çirkin ve yakışıksız” olacaktır.[1461] Muhammed (as), hanımlarına mümkün olan her türlü serbestliği tanımış, onlar da kendi seçimlerini yapmışlardır. Bu konuda bizim söyleyebileceğimiz hiçbir şey olamaz.

1114. Muhammed (as)’ın evlendiği hanımlar konusuna, biraz karmaşık bir durumu da göstererek son verelim: Daha önce, Allah’ın Resulullah (as)’a sayısız kadınla evlenme yetkisi verdiği bir ayetten söz etmiştik.[1462] Aynı şekilde, çok kadınla evli bir erkeğin hanımlarının sayısını dört ile sınırlayan ayeti de zikretmiştik.[1463] Şimdi burada bir başka ayete göndermede bulunalım:

“Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helâl değildir. Allah herşeyi gözetler.” (Ahzâb: 33/52)

1115. Bu ayetin vahyedildiği tarih tam olarak bilinmemekle birlikte, Mukâtil’in[1464] bu konudaki görüşü oldukça kesindir: Ona göre, Resulullah (as)’ın o sırada dokuz hanımı bulunuyordu. Daha önceki sayfalarda, Resulullah (as)’ın Yemenli yahut Kelb kabilesinden bir hanımla nikâhlandığı ve bu hanımın Medine’ye varamadan vefat ettiğine dair bir olaya işaret etmiştik. Şayet bu anlatım gerçek ise, yukarıdaki satırlarda söz ettiğimiz ayet ile bunu bağdaştırmak çok zor olacaktır. Acaba bu hanım, söz konusu ayetin vahy edilmesinden önce yapılan nişan töreni sırasında henüz küçük mü idi ?

“Sağ elinin sahip olduğu”

1116. Bu deyimle kastedilen genellikle kölelerdir. Onların İslâm’daki hukukî statülerinden bahsetmeden önce, Muhammed (as)’in (Kur’an’ın izniyle) sahip olduğu kadın kölelerden (cariyelerden) bahsedelim.[1465]

1117. (a) *Reyhâne:* Medine'deki Yahudi Kurayza kabilesine mensup bir hanımdır. Bu kabile ile yapılan bir savaş sonunda, Muhammed (as)'in payına ganîmet olarak düşmüştür. Bazı tereddütlerden sonra İslâm'ı kabul etmiştir. Bunun üzerine Muhammed (as) ona nikâhlanma önerisinde bulunmuş ve böylece özgürlüğüne kavuşacağını söylemiş, o ise şu cevabı vermişti:

"Beni nikâhlamaktansa cariyen olarak al! Ben bir câriye kadın olarak kalmayı yeğlerim, zira hür müslüman kadınlar gibi başıma örtü ve yüzüme peçe takmak istemiyorum."[1466]

Muhammed (as) de buna rızâ göstermiş ve böylece o, eski evinde oturmaya devam ederek, Medine şehrine bile gelip yerleşmemiştir. Resulullah (as) Veda Haccı'ndan döndükten kısa bir süre sonra, H. 10. yılında da vefat etmiştir (bk. Samhûdî, II. bs., s. 309).

1118. (b) *Mâriye:* Mısırlı Hıristiyan bir hanımdı. (Bazı yazarların belirttiği gibi o, belki de Kopt soyundan, kız kardeşi Şirin'in adından yola çıkarak da yine muhtemelen İran asıllı idi. Diğer kaynaklar ise annesinin Grek olduğundan bahsederler.[1467] Muhtemelen babası, Mısır, İranlılar tarafından fethedildiğinde, Hıristiyan bir Grek kadın ile evlenmiş bir İranlı idi.) H. 7 yılında Mısır'daki "Koptların Büyük Başkanı," Resulullah (as)'ın gönderdiği İslâm'a davet mektubuna bir yazı ile cevap vermiş ve aralarında bu köle kadının da bulunduğu bir çok hediye göndermişti. Resulullah (as) bu hediyeleri kabul etmiş, Mâriye de daha sonra İslâm'a geçmişti. Kaynaklar, bu sırada bir nikâh teklifinin yapılıp yapılmadığından söz etmezler. Mariye, ilk hanımı Hatice (yukarıda No: I) dışında, Resulullah (as)'a bir erkek evlat (İbrahim) doğuran tek kadındır; ancak bu çocuk küçük yaşta vefat etmiştir. Bu birliktelik, diğer

bütün cariyeler için de bir nimet teşkil etmiştir; zira Resulullah (as)'ın şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

"Şayet bir cariye, sahibinden bir çocuk dünyaya getirirse, sahibi onu daha önce azat etmemiş olsa bile, onun vefat etmesiyle birlikte o kadın kendiliğinden azatlı (hür) hale gelir."[1468]

Kendisinden sonraki İslâm toplumu için bir örnek oluşturmak üzere, Resulullah (as)'ın böyle bir "cariye ile evlilik" hayatı da sürmesi gerekmiştir.

1119. Resulullah (as)'ın hayatını anlatan ilk kaynaklarda belirtilen cariyeler sadece bunlardır. Reyhâne hakkında fazla bir bilgi verilmemekle birlikte, bir çocuk dünyaya getirmesi nedeniyle Mâriye, efendisi Resulullah (as)'ın vefatı üzerine kendiliğinden hür bir hanım haline gelmiştir:

İslâm'da Kölelik

1120. Çok şükür ki kölelik kurumu bugün artık dünyanın hiçbir yerinde mevcut değildir. İslâm'ın bu konuya yaklaşımını bir kaç kelimeyle belirtmekte yarar vardır. İlk Müslümanlar, bütün dünyaya yayılmış olan bu uygulamayı kendileri icat etmemiş, aksine önceki kuşaklardan devralmışlardı. İslâm'a göre kölelik, ne bir cezalandırma yolu ve çaresi, ne de bir takım ekonomik kaygılarla kendisinden yararlanılmaya çalışılan bir savaş ganimetidir. Bu kölelik müessesesi esas itibariyle -ki tek başıma da olsam benim görüşüm budur- insanlığa hizmet amacı güden, âcizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir "ıslah evi" gibi bir şeydir. Bu durumda olanların halleri düzeltilir, entelektüel ve maddî anlamda kendilerini yetiştirip geliştirmeleri için her türlü imkân kendilerine sağlanır, daha sonra da onları özgürlüklerine kavuşturması için bu defa köle sahibine bazı yükümlülükler getirilir; kanunun

öngördüğü belli kültür ve bilgi seviyesine ulaşmış olmaları koşuluyla köleler, isterlerse özgürlüklerini satın alabilirler. Bu, işin bir yanıdır; öte yandan Kur'an, kölelerin serbest bırakılması için sadece öğüt ve tavsiyelerde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm Hükümetlerine, her yıl devlet bütçesine kölelerin azat edilmesi için ödenek ve fonlar koyma zorunluluğunu da getirmiştir (bk. Tevbe: 9/60). Ayrıca Kur'an, kölelerle ilgili olarak şu "zorunlu azat etme" kuralını da getirmiştir:

"...Sağ elleriniz altında bulunanlardan (köle ve cariyelerden) kölelikten azat edilme sözleşmesi (mükâtebe) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (yetenek ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..." (Nûr: 24/33)

1121. Hiç şüphe yok ki bir kölenin İslâm'ı kabul etmesi, hâkimin bu köleyi azat etmesi için sahibine bir yükümlülük getirmesinde en kuvvetli sebeptir. Bu durumda köleye bir meslek icra edip kazanç sağlama imkânı sağlanacağı için, takdir edilen uygun bedeli sahibine ödeyebilmek ve böylece özgürlüğünü satın alabilmek için para biriktirmeye başlar. Kur'an, Müslümanları köle azat etmeleri konusunda teşvik etmektedir (Beled: 90/13; Bakara: 2/177). Diğer ayetlerde de,[1469] bazı durumlarda Müslümanların nakdî bir ceza (sadaka) ödeme ya da bir köle azat etme hakkına sahip oldukları beyan edilmektedir. Son olarak bir başka ayet de,[1470] savaşta düşmana esir düşen Müslüman ve gayrı müslim yurttaşların fidyelerinin yanı sıra, İslâm Devletinde kölelerin azat edilmesi ile ilgili ödemelerin de, Devletin zorunlu harcamaları arasında sayıldığına işaret etmektedir. Daha evvelce de belirttiğimiz gibi, savaş sırasında düşman safları arasında esir olarak bulunan kimseler de, İslâm ordusuna sığınıp teslim oldukları ve İslâm'ı kabul

ettikleri takdirde, kendiliklerinden özgürlüklerini elde etmiş sayılmışlardır. İbn Sa'd'e göre, Muhammed (as), Ramazan ayı geldiğinde, elinde ne kadar esir varsa, bir sadaka ve bir iyilik olmak üzere, hepsini azat ederdi (bk. Yukarıda § 459).

1122. Köleliğin temelinde savaş ve onun doğurduğu sonuçlar yatmaktadır. Kur'an'a, Resulullah (as)'ın sünnetine ve İslâm fıkıhçılarının oybirliğiyle ortaya koydukları görüşlere göre, İslâm Ordusu'nun başkomutanı, -uluslararası, karşılıklı iki ülke arası ya da evrensel nitelikli bir anlaşmanın bulunmaması durumunda-,

(1) karşılıksız olarak serbest bırakma,

(2) kurtulmalık (fidye) karşılığı yahut savaş esirlerinin mübadelesi şeklinde,

(3) ya da onları köle statüsüne sokma gibi, savaş esirlerinin kaderini tayin etmekte mutlak bir yetkiye sahiptir.

Komutanın yetki sınırları içindeki bu üç seçeneği sınırlandırmak için, İslâm, uluslararası bir uzlaşmanın imkân ve meşruiyetine de imkân tanımıştır. Artık bugün bu kölelik kurumunun yeryüzünde mevcut olmadığını, ancak İslâm hukuku çerçevesinde böyle bir uygulamanın meşru sayılmasının da gerçek bir insanî ihtiyaca cevap vereceğini burada sevinerek tekrar etmek istiyorum: Her şeyden önce, kendisi ile savaş halinde bulunulan ve bu kölelik kurumuna henüz son vermemiş bir millete karşı, kalkıp da köleliği tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdığını ilan etmek anlaşılmaz bir şey olurdu. Öte yandan, köleler, genellikle her şeyini, ailesini, evini barkını, geçim kaynaklarını kaybetmiş, bir tür "yerlerinden, yurtlarından olmuş insanlar" topluluğunu oluşturuyorlardı. Kendilerine bir çatı altı temin edecek ve maddî bakımlarını üstlenecek olan, onların Müslüman sahibi idi. Dahası, benim kanaatime göre, kendi kendilerini ıslah etmeyi reddeden ve

insanlık dışı alışkanlık ve gelenekleri sürdürmekte ısrar eden topluluklar, günümüzde de vardır. Acaba bu topluluklara, hatalı ve yanlış tutumlarını yavaş yavaş görmelerine olanak sağlayacak, daha güvenli ve daha gelişmiş bir ortam ve çevre sağlamak suretiyle, biraz zorla da olsa onları doğru yola sevk etmek gerekmez mi? Bu tür toplumlarda zulüm ve kana susamışlığın başını alıp gitmesi, kimi insanların doğuştan sahip oldukları bazı özellikleri nedeniyle hor görülerek körü körüne “dokunulmaz” ilan edilmesi, bazı insanların sadece derilerinin rengi yüzünden linç edilmesi ya da açıkça haksızlığa maruz kalması vb. gibi insan haklarına tecâvüz kapsamına giren birçok fiil, halledilmesi gereken sorunlar yumağı olarak ortada durmaktadır. Hatta, eğer yer yüzünde hâlâ bu tür akıl almaz ve insanlık dışı uygulamalar varsa, bunlara karşı uluslar arası kuruluşların gözetiminde bir kölelik kurumunun oluşturulmasını düşünüyorum.

1123. Biz tekrar konumuza dönelim: Bir kadın köle (cariye) açık ve kesin bir nikâh akdi olmaksızın, sadece efendisinin emir ve hizmetine bağlıdır. Çünkü, evlilik (nikâh) durumunda erkek hanımının vücudu üzerinde sadece bir yararlanma hakkına sahip iken, kadın kölenin sahibi, cariyesinin şahsı üzerinde de bir *mülkiyet* hakkına sahiptir. Diğer bütün insanlar, hattâ efendinin kendi oğlu bile bu câriye ile cinsel ilişkiye girmekten kesinlikle men edilmişlerdir. Bir efendi, kendisinden çocuk dünyaya getirmemiş olan bir câriyeyi satabilir. Efendi, cariyenin bir başka erkekle nikâh akdi yapmasına da izin verebilir; ancak bu durumda efendi, bu cariye ile bir daha karı-koca hayatı yaşayamaz. Eğer nikahlanan her iki taraf da köle ise, doğan çocuk da köle olur. Sadece kocanın köle olması halinde, çocuklar hür kimseler olarak anaya tâbi olurlar; sadece annenin köle olması durumunda, doğacak çocukların o

câriye kadının efendisine ait olmayacağı konusunda efendi ile önceden anlaşmış olmak gerekir. Câriye bir kadının kendi efendisinden olan çocukları hür olarak doğarlar ve bu kadın artık “çocuklu anne” sıfatını alır. Hukuken bu, efendinin bundan sonra o cariyesini satamayacağı ve ne şekilde olursa olsun, onu her hangi bir erkeğe veremeyeceği, hatta efendisi onu hayatta iken azat etmemişse, onun ölümüyle birlikte cariyenin kendiliğinden hürriyetine kavuşacağı anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda nikâhlı hür bir zevce ile bir câriye arasındaki en temel fark, cariyenin efendisi konumundaki kocasından, nikâhlı hür bir eş gibi miras alma hakkına sahip olmamasında görülür.[1471]

1124. Yukarıda gördüğümüz gibi, Resûlullah’ın da birkaç kölesi vardı. Erkek kölelerin hemen tamamını azat etmişti.[1472] Kadınlar konusunda ise, Umm Eymen adlı bir cariyesi olduğunu ve onu, kendi kölelerinden Zeyd’le nikâhladığını biliyoruz. Reyhâne ve Mâriye ile ilgili olarak da gerekli açıklamalarda bulunduk.[1473] Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, biyografik yönden yeterli olsa gerektir.

Resulullah'ın İslâm'ı Tebliğ Faaliyetleri ve Ortaya Koymuş Olduğu Eser

Muhammed (as)'in Öğretisi'nin Korunarak Sonraki Kuşaklara Aktarılması

1125. Muhammed (as)'in öğretisiyle ilgili belli başlı ayrıntıları ele almadan önce, öyle görünüyor ki, günümüzde Resulullah (as)'a ait olduğu ileri sürülen şeylerin doğruluk ve gerçeğe uygunluğuyla ilgili birkaç söz söylememiz yararlı olacaktır. Bu konu, eski peygamberlerle ilgili tarihsel verilerin, az çok karanlık ya da zayıf oluşundan çok daha önemlidir. Bilindiği gibi, Muhammed (as) hakkında bütün bildiklerimiz, yani onun hayatı, fiil ve hareketleri, sözleri, onun genel davranış biçimi ve etrafındakilere öğrettikleri ile ilgili her şey, esas itibariyle yazı ile tespit edilmiş olan şu iki kaynakta toplanmış durumdadır: Bu kaynaklar, Kur'an ve Hadis (Sünnet)'tir. Aşağıda bu kaynaklarla ilgili bazı açıklamalar verilmeye çalışılmıştır.

Kur'an[1474]

1126. Kur'an, Müslümanların Kutsal Kitabıdır. Müslümanlar onun, Allah'ın yaratılmamış sözü olduğuna, Allah'ın Elçisi olarak görevlendirilen ve 23 yıl boyunca ilâhî tebliği insanlara bildirmeye çalışan Muhammed (as)'e kısım kısım vahy edildiğine inanırlar. Müslümanlara göre bu kitap, asla Muhammed'in ortaya koyduğu bir eser olmayıp, aksine Allah'ın, insanlığa hitaben ve onların yararlanmaları için kendisine vahy etmiş olduğu, ayet ve surelerden meydana gelen bir eserdir. Muhammed (as)

bu ilâhî tebliğin yazarı değil, sadece onu insanlara iletmek üzere seçilmiş bir aracıdır.

1127. Tarihsel verilere göre, Resulullah (as) ne zaman kendisine bir vahiy, yani Kur’an’dan bir parça gelse, bunu önce erkeklerden oluşan bir topluluğa, daha sonra da kadınlardan oluşan bir topluluğa okuyup tebliğ ederdi (Bu, onun kadınların eğitimine verdiği önemi açıkça göstermektedir) (bk. İbn İshâk, *Megâzî*, Fes bs., § 192). Daha sonra da yazıcılarından birini çağırıp, kendisine vahiy yoluyla gelen ayetleri yazı ile kaydettirirdi. Yazım işi tamamlanınca, Resulullah (as) ona, kaydettiği ayeti yüksek sesle okumasını emreder ve böylece vahiy kâtibinin muhtemel yanlış ya da eksikliklerini düzeltme imkânı bulurdu (bkz. Heysemî, *Mecma’uz-Zevâ’id*, I, 152; VIII, 257, Taberânî’den naklen). Ayrıca Muhammed (as), yeni vahyin, daha önce gelen parçalar arasında nereye ve hangi sıraya göre konulması gerektiğine de işaret ederdi. Muhammed (as) inen bu parçaları, burada açıklamaya gerek duymadığımız bazı önemli nedenler doğrultusunda, vahy ediliş sırasına göre bir araya getirmemiştir. O, Kur’an’ın bu parçalarının yazı ile tespiti ve topluluğun diğer üyeleri için çoğaltılmasının yanı sıra, aynı zamanda bunların namazlarda okunmak üzere ezberlenmesini de Müslümanlardan istiyordu. Alınan bu iki yönlü önlem sayesinde kutsal metinler insanı oldukça tatmin edici bir biçimde muhafaza edilmiş oluyordu. Vahiy süreci Resulullah (as)’ın vefatına kadar devam ettiği için, kendisi henüz hayatta iken Kur’an’ın tam ve kesin bir biçimde yazımı söz konusu olamazdı. Bununla birlikte aralarında Buhârî vb. nin de bulunduğu birçok güvenilir kaynak, Muhammed (as) vefat ettiği sırada -az çok uzun Kur’an metinlerini ezbere bilen binlerce Müslümanı saymazsak-, Ensâr’dan en az dört kişinin, -6.000 i aşkın ayet ve 114 sureden

meydana gelen ve bu haliyle Tevrat'ın *Pentatök*'ü ve dört İncil metninden daha kapsamlı bir kitap olan- Kur'an'ın tamamını ezbere bildiklerini belirtmektedirler. Resulullah Kur'an ayetlerini, her gün cemaatle olduğu kadar tek başına kıldığı namazlarda da okurdu. Ancak, tarihçilerin verdiği bilgilere göre o, her yıl bir defa, vefat edeceği yılda ise iki kez olmak üzere, Kur'an'ın tamamını, kendisinin belirlediği ayet ve sure sırasına göre baştan aşağı tekrarlayarak okumuştur.[1475] Tebliğ konusunda gösterdiği yumuşaklık ve hoşgörü nedeniyle, Resulullah (as)'ın çeşitli kabilelere mensup sahabeleri arasında Kur'an'ın, Arap dilinin değişik lehçe ve ağızlarıyla okunuşunu hoş görüyle karşıladığını düşünmek makul bir yaklaşım sayılmalıdır. Resulullah'ın vefatından sonra ise bütün Müslümanlar, kuşkusuz bilinçaltında yatan bazı özlemler nedeniyle -Resulullah (as)'ın kullandığı lehçe olan- Mekke ağzı üzerinde birleşmeyi tercih edeceklerdir. Öte yandan, kimi durumlarda, ellerinde Kur'an'la ilgili bazı yazılı ayet metinleri olan kimseler, orada geçen bazı kelimelerin açıklaması niteliğinde bizzat Resulullah'tan duyduğu bilgileri, unutmamak için, metnin kenarına haşiye şeklinde eklemişler ve bu ilave metinler, daha sonraki kuşaklarca, çok nadir de olsa, ayet metni sanılarak esas metne ilave edilmeye kalkışılmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz Arapça'daki lehçe farklılıkları ya da metin kenarı açıklamaları ile açıklanamayacak çok ender rastlanan durumlar da olmuştur. Örneğin, en güvenilir kaynaklardan biri olan Buhârî'nin *Tefsir* adlı eserinde de belirtildiği gibi, Kur'an'ın Leyl suresinin 3. ayetini önceleri Resûlullah, والذكر والأنثى şeklinde okurken, daha sonra aynı metni وما خلق الذكر والأنثى şeklinde okumaya başlamıştır. Bu farklı okuyuşun, üslûbun gözden geçirilmesi sırasında ortaya çıkan bir durum olduğu söylenebilir. Tabii burada,

kesinlikle Allah'ın bir üslup değişikliğine gittiği ya da aynı şekilde Rûhu'l-Kudüs olan Cebrail'in, ayetleri Resulullah'a ulaştırırken bir hata işlediği ve daha sonra bunu düzeltme yoluna gittiği gibi bir şey akla getirilmemelidir. Resulullah (as)'ın unutma ya da dalgınlık gibi insan doğası ile ilgili bir özelliğinin söz konusu olduğu da akla getirilmemelidir. Bu görüşlerimizle ilgili olarak diğer sahîh hadis kaynaklarının yanı sıra Buhârî (52/11 ve 80/19/5), Muslim (6/22, No. 788) ve Ahmed ibn Hanbel'de (6/138) yer alan Resulullah (as)'ın şu hadisini ele alalım:

"Kur'an'ı (geceleri okuduğum için) Allah bu kuluna merhamet etti de unuttuğum (yahut metin dışı kalmış) filân surede geçen falanca ayeti bana hatırlattı."

Acaba bu hadisteki bazı bilgilere bakarak, kendisine vahyedilen bu ilâhî tebliğlerin, -Musa (as)'nın tabletlerinde olduğu gibi yazılı olarak değil de- şifahî olarak kendisine bildirilmesi nedeniyle, bazen küçük nüansların atlandığını mı düşüneceğiz? Ayrıca daha sonra her yıl Ramazan ayında Cebrâil'in huzurunda icra edilen ve Kur'an ayetlerinin karşılıklı okunma işlemi (*arza*) sırasında, ve yine Resulullah'ın arada sırada içine düştüğü ilâhî istiğrak hallerinde acaba Kur'an'ı daha net ve doğru bir biçimde alıyor ve kendi kendisini düzeltip doğrultma imkânı mı buluyordu? Resulullah'ın yukarıda bahsi geçen ve yılda bir kez gerçekleştirilen *arza* olayı, Ramazan orucunun ancak Medine'ye hicretten sonra farz kılınıp yerleşmesinden sonra başlamış gibi görünmektedir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, yukarıda verdiğimiz Buhârî'nin bu hadisiyle ilgili olarak, Kur'an'daki bütün ayetlerin yazıyla tespiti için bizzat Resulullah tarafından tayin edilmiş kâtipler olan, meselâ aralarında bir yandan Ebu'd-Derdâ ve İbn

Mes’ûd’un, öte yandan Zeyd ibn Sabit’in bulunduğu kıdemli sahâbelerin, genç vahiy kâtiplerine tâbi olarak onlara teslimiyet göstermek istememelerinden kaynaklanan bir takım önemsiz kayıt ve tespit farklarının (varyantlar) ortaya çıkabileceği düşünülebilir. Ancak, işin aslına bakılırsa, bu varyantlar (tespit farklılıkları) çoğunlukla hayatî önem taşımayan farklılıklardan ibarettir.

1128. Anlaşıldığı kadarıyla “resmî” vahiy kâtiplerince kaydedilip çoğaltılan nüshalar, Resulullah tarafından saklanmış olmayıp, bunları yazan kâtipler tarafından ayrı ayrı muhafaza edilmişler ve bunları çoğaltmak isteyenlere de izin verilmiştir. Böylece yeni nüshalar da, günden güne artan müminlerin sayısıyla doğru orantılı olarak çoğalmıştır. Çok sayıda Müslüman, parşömen, deri, kürek kemiği, hurma yapraklarının orta damarı, düz satıhlı taş parçaları ve çanak çömlek kırıkları vb. çeşitli malzeme üzerine kaydettikleri ve aynı zamanda da ezberlemiş oldukları bu Kur’an parçalarını tilâvet etmek veya yeni baştan yazıp çoğaltmak amacıyla ya bizzat Resulullah’ın huzuruna çıkar, ya da kendisinden daha bilgili ve daha iyi yetiştirilmiş dindaşı diğer sahâbelerle birlikte ders çalışırlardı; ve böylece yapılan yanlışları düzeltme fırsatından yararlanırlardı. Tabii olarak bunlardan her biri, kendi yetenek ve imkânları oranında bu işlerle ilgilenirlerdi. Resulullah (as), bütün bunları anadili Arapça olan kimseler için yapmıştı. Ancak Kur’an, Muhammed (as)’in bütün insanlık için gönderildiğini açıklamaktadır (Sebe’: 34/28). Gerçekten de bütün peygamberlere örnek olarak gönderilmiş olan Muhammed (as), Arap dilini bilmeyen toplumların gereksinimlerini de göz ardı etmemiştir. Aşağıdaki kısa fakat özlü anlatım bize bunu kanıtlamaktadır: es-Sarahsî’nin *Mebsût* adlı eserinde (bkz. I, 37) şöyle bir kayıt vardır:

“İmâm Ebû Hanîfe’nin görüşüne göre, namaz esnasında Kur’an ayetlerinin, örneğin Farsça’dan yapılmış çevirilerinin okunması caizdir. Zira nakledildiğine göre, İranlılar Selmân el-Fârisî’ye bir mektup yazarak kendilerine Fâtiha Suresini (Fars alfabesiyle değil de herhalde Arap alfabesiyle) Farsça olarak yazıp göndermelerini istemişler, o da gerekli cevabı yazmıştır. Böylece İranlılar, dilleri Arapça telâffuza alışıncaya dek namazlarında bu Farsça tercümeleri okumuşlardır.”

Sarahsî’nin metnini aynen alan Tâcu’ş-Şerî’a da (bk. *Nihayetu Hâşiyeti’l-Hidâye*, Delhi 1915 bs., s. 86, not 1) şu ek bilgiyi vermektedir:

“Selmân el-Fârisî. bu (tercüme) çalışmasını bitirir bitirmez Resulullah’a sundu. O, böyle yapmasına ses çıkarmayınca, tercümeyi tamamlayıp İranlılara gönderdi. Onlar da Arapça metnin telâffuzu dillerine kolay gelinceye kadar bu tercümeyi namazlarında tilâvet ettiler...”

Tâcu’ş-Şerî’a’nın verdiği bir başka bilgiye göre, bu tercümede geçen *besmele*’nin Farsçası şöyle idi:

“*Benâm-ı Hudâvend-i Bahşâyende-i Mihrebân*.”

1129. Resulullah’ın vefatı üzerine İslâm camiasında birkaç ay süren *ridde* ya da *irtidat* adı verilen “dinden dönme savaşları” baş gösterdi. Sözde Peygamber Yemâmeli (Necd) Museylime’ye karşı verilen bu savaşlardan biri özellikle kanlı olmuş ve savaşta, Kutsal Kitabımız Kur’an’ı ezberlemiş olan ve onunla ilgili geniş bir bilgiye sahip ilk dönem Müslümanlarından çok sayıda kişi şehit düşmüştü. Bu durum, merkezî hükümeti harekete geçirmiş ve Halîfe Ebû Bekir, o sırada çeşitli sahâbelerin elinde dağınık vaziyette bulunan Kur’an’a ait bütün parçaları bir araya getirerek, tam ve mükemmel bir Kur’an nüshası hazırlamaya karar verdi. Bu amaçla Muhammed (as)’in vahiy kâtiplerinden biri olan ve onun sağlığında esasen özel olarak bu işle

uğraşmış olan Zeyd ibn Sabit bu işle görevlendirildi. Bu vahiy kâtibinin aynı zamanda Kur'an metnini baştan sona ezberlemek gibi seçkin bir özelliği de vardı. Kendisi yukarıda değindiğimiz nitelikleri taşıyan dört sahabeden biriydi. Hazırlanacak olan Kur'an metninin mümkün olan en büyük itimat ve güvene sahip olabilmesi için Halife Ebû Bekir, Zeyd'e, her bir ayetin yazılı bir halde metne katılabilmesi için en az iki yazılı delil ile kanıtlanması ve kesinlikle sadece hafızaya itimat edilmemesi emrini verdi. Haklarında sadece birer yazılı kanıt bulunan ikisi dışında bütün ayetler için bu emir yerine getirildi. Ancak bu ayetlerin doğruluğu da bir çok kimsenin hafızasından olmak üzere tasdik edilmişti. Böylece bütün metin tek bir kitap halinde derlenip toparlanarak, buna *Mushaf* (sahifelerin toplanıp bir araya getirildiği yer) adı verildi.[1476]

1130. Yıllar geçtikçe Kur'an nüshalarının sayısıyla birlikte Kur'an'ı ezberleyenlerin sayısı da giderek çoğalıyordu. Resulullah'ın vefatı üzerinden henüz bir yıl geçmeden hazırlanmış olan bu resmî nüsha önceleri Halife Ebû Bekir'in yanında kaldı. Sonra onun vefatı üzerine Halife Ömer'e geçti. Halifeliğinin son dönemlerinde Ömer, esasen Kur'an'ın özel kişilerdeki nüshalarını kontrolden geçirmeyi tasarlıyordu. Ancak kendisi bu konuda bir karar alamadan vefat etmiş, böylece onun muhafazası altında tuttuğu resmî nüsha, Resulullah'ın dul eşi olan ve ilimce oldukça yüksek seviyedeki kendi kızı, "Müminlerin annesi" Hafsa'nın eline geçmiştir. Bundan sonra Devlet yönetiminde kısa süreli bir boşluk yaşanmıştır.

1131. Bilindiği gibi, Muhammed (as)'in vefatından sonra geçen onbeş yıl, O'nun yolundan giden Müminler ordusunun bir yandan Endülüs'e (İspanya), diğer yandan Mâverâünnehir'e kadar ulaşmasına ve bu iki uç arasındaki bütün toprakları ele geçirmesine yetmişti. Bunlar ayrıca

Ermenistan’dan Batı Hindistan’ın kıyı şehirlerine kadar uzanan ülkeleri tamamen fethetmişlerdi. Kuşkusuz, Arapların dışındaki yüz binlerce insanın dinlerini değiştirip Müslüman olması, hiç beklenmedik sorunları da beraberinde getiriyor ve bu nüshaların o sırada henüz pek gelişmemiş bir yazı biçimi ile çeşitli topluluklar arasında yayılması, Kur’an metninin saf ve doğru bir biçimde öğrenilebilmesinde kötü ve tehlikeli sonuçlara yol açıyordu. Üçüncü Halife Osman, bu durumu göz önünde bulundurarak, sorunu çözmek için etkili bir yöntem önerdi: Yukarda adı geçen Hafsa’nın yanında muhafaza edilen resmî Mushaf’ı getirtti ve aynı Zeyd ibn Sâbit’i, yanına birkaç yardımcı daha alarak bu resmî metinden yedi ayrı nüsha çıkartmakla görevlendirdi. Bu heyet, Mekke lehçesi esas alınmak suretiyle ayetlerin daha tam ve daha doğru telâffuz edilebilmesi için yazılış tarzı ve imlâsını da gözden geçirerek kısa zaman içinde çalışmasını tamamladı. Halife bunlardan birini kendi yanında alıkoydu, diğer altı nüshayı ise üç kıtaya yayılmış olan bu muazzam İslâm ülkesinin altı büyük merkezine gönderdi. Kur’an bilimleri ile uğraşanlar arasında çıkan ihtilâf ve fikir ayrılıkları durumu iyice karıştırıp bozduğundan, ortaya çıkan ciddi sorunları halletmek üzere Halife Osman, hadis bilgini İmam Buhârî’nin bize naklettiğine göre, o sırada elden ele dolaşmakta olan Kur’an parçalarının toplatılıp yakılmak suretiyle ortadan kaldırılmalarını emretti. Muhtemelen burada, düşünce ve kanaatlerini açıkça beyan etmekten çekinmeyen bazı inatçı ve dik kafalı kimselerin elinde bulunan bir kısım yazılı metinler söz konusu idi. Aksi takdirde, bu resmî nüshalar dışında bütün yazılı Kur’an metinlerinin imha edildiğini söylemek pek abartılı bir ifade olurdu. Bizi böyle söylemeye iten neden, çok daha sonraki devirlerde, Osman (ra) tarafından yapıldığı iddia edilen bu imha hareketinden iki, üç, hattâ dört

asır sonra bile, resmî nüshalar ile aralarında sadece bazı kelimelerin yazılışı bakımından farklılıklar bulunan İbn Mes'ûd, Ubeyy, 'Ukbe ibn 'Amir el-Cuhenî gibi sahabelerin yazıyla tespit ettiği Kur'an parçalarının hala var olmasıdır. O dönemde kâğıt denilen yazı malzemesi henüz keşfedilmemişti. Üzerine yazı yazılan parşömenleri yakmak yahut yırtmak yerine, üzerinde yazılar bulunan bu değerli malzemeyi yıkayıp yeniden kullanmak daha kolay olurdu. Bazı hadis mecmualarındaki anlatımlarda, Kûfe şehrinde bulunan İbn Mes'ûd'un resmî nüshalardaki metne karşı çıktığından bahsedilmekte ve kendisinin başşehir Medine'ye çağrılarak Halife Osman tarafından cezalandırıldığı bildirilmektedir. Emevî karşıtı bu efsânenin ciddi bir inceleme karşısında tutarlı hiçbir yanı yoktur: Bu anlatımda, o sırada İbn Mes'ûd'un oturmakta olduğu Kûfe'de, şehrin valisi olduğu söylenen bir kişinin, İbn Mes'ûd'u yakalayıp onu işkenceye tâbi tutmakla görevlendirildiği belirtilmektedir. Aynı kaynaklar, bu valinin daha sonra uzunca bir süre bir başka eyaletin valiliğini yaptığından söz ederler. Anlaşıldığı kadarıyla, gerçek gayet açıktır ve aşağıdaki gibidir: Halife Osman zamanında, bir takım münafıklar tarafından uydurularak, henüz doğmakta olan bu dini bozmak amacıyla elden ele dolaştırılan bazı Kur'an parçaları bulunuyordu. İşte Halife Osman, bu sahtekâr münafıkları büyük bir üzüntü ve kedere boğacak şekilde bu parçaları yaktırmıştır; bu tür insanların döktüğü timsah göz yaşlarının nedenini anlamak gayet kolaydır. Bu arada, İbn Mes'ûd'a ait olduğu iddia edilen bu sözde Kur'an parçalarında Ali'yi yüceltip öven ayetlerin bulunduğunu ve bu Kur'an nüshasının, aradan asırlar geçtikten sonra Ali taraftarı bir mezhep mensubunun yanında bulunduğunu da hatırlatalım.[1477] Her halde o sırada bazı namuslu ve dinine samimiyetle

bağlı kimselerin elinde eski metinler olup, bunlar özellikle eyâletlerde oturdukları için bazı ayetlerin sonradan nesih edildiğinden (hükümlerinin kaldırıldığından) ve bizzat Resulullah tarafından metin dışı bırakılmış olduğundan habersiz idiler. Yakûbî'nin naklettiğine göre parşömenler sıcak ve sirkeli suda yıkanıyorlardı.[1478] Bu yöntem, Kur'an'ın resmî nüshasına uygun olması gerektiğini kendiliklerinden kabul edenlerin ellerinde bulundurdukları parçalara uygulanmış olabilir. Bu olayın geçtiği söylenen devirde (H. 32 yılına doğru), Halifenin başında bulunduğu Devletin sınırları Endülüs'ten Mâverâünnehir'e, Ermenistan'dan Hindistan'daki Gucerât kıyılarına kadar yayılmış bulunuyordu. Bu uçsuz bucaksız topraklarda hiç şüphesiz binlerce, hattâ yüz binlerce Kur'an nüshası bulunuyordu. Bu arada, resmî nüshaya uygun nüshaları imha etmek gerekmiyordu; uygun olmayan diğerlerinin ise her bir kelimesini bu sayısız nüshalarla karşılaştırmak gerekiyordu. Bu ise maddî bakımdan çok zor hattâ imkânsız bir husus olduğu gibi, tarihsel olarak da böyle bir olay cereyan etmemiştir. Bilindiği gibi Halife Osman'ın yaptığı tek şey, Ebû Bekir zamanında bizzat Resulullah'ın baş vahiy kâtibi Zeyd tarafından toparlanarak bir araya getirilen Kur'an'ı çoğaltıp yaymak olmuştur. Halife Osman bu konuda o kadar titizdi ki, sıkça geçen bir anlatıma göre, resmî nüshadaki bazı kelimelerin imlâsını (yazılış biçimini) kişisel olarak beğenmediği halde, bu tür önemsiz ayrıntılarda bile işe müdahale etmek istememişti. O şöyle söylemekle yetiniyordu: Nasıl olursa olsun yazınız, Arap okurlar bunların nasıl dosdoğru okunacağını bileceklerdir.[1479] El-Aynî'nin söylediğine bakılırsa, [1480] Halife Osman, Zeyd'in hazırlamış olduğu nüshadaki imlâ tarzının muhafaza edilmesini emretmişti. İslâm dünyasında halen bu yazılış tarzı devam ettirilmektedir ve hatırlanacağı gibi, Resulullah'ın

göndermiş olduğu mektupların orijinallerinin gerçek ve doğru nüshalar olup olmadığı ile ilgili bölümlerde bu husus, bilimsel bir araştırma ortaya koyabilmemiz için çok işimize yaramıştı.

1132. Kısaca söylemek gerekirse, şimdi elimizde bulunan Kur’an metni, Ebû Bekir zamanında toplatılıp bir araya getirilen ve Halife Osman tarafından resmen çoğaltılıp İslâm Dünyasının yedi tarafına yayılan metindir. Şimdi bütün dünyada yaygın olan metin budur. Tarihçiler, bu eski metinlerle ilgili bazı hatıraları eserlerinde muhafaza etmişler ve sayıca az ve pek önemli olmasalar da, bugün elimizdeki metinden farklı olduğu anlaşılan bazı bölümleri aktarmışlardır. Bu farklı metinler daha yakından incelendiğinde, bunlardan çoğunun, vaktiyle Kur’an nüshalarını elinde bulunduranlar tarafından yapılmış, açıklama ve yorum niteliğinde bilgiler olduğu kolayca görülür. Bu eklemeleri yapanlar, muhtemelen bizzat Resulullah’tan duydukları bu bilgileri başlangıçta açıklama amacıyla satır aralarına yerleştirmişken, daha sonraları bilgisiz birtakım yazıcılar (müstensihler) bu nüshaları esas alarak yazdıkları Kur’an’larda bu açıklayıcı bilgileri esas metne dahil etmişlerdir. Özellikle İbn Mes’ûd’a ait olduğu belirtilen farklı ayet metinlerinde durum böyledir. Diğer farklılıklar ise Resulullah’ın emri ile yürürlükten kaldırıldıkları için Kur’an metninden çıkarılanlar dışında, yazıcı (müstensih) hatalarından, yanlış okuma hatalarından vb. kaynaklanmaktadır. Her halde, şurası kesindir ki bugün elimizde bulunan Kur’an metni, ta işin başından beri, onu ezberlemiş olan kimselerin hafızalarının yanı sıra, aynı zamanda yazılı metinlere de dayandırılmaktadır. Burada şunu belirtmek yerinde olacaktır ki, Kur’an öğretimiyle ilgilenen Müslüman öğretmenler, öğrencilerine diploma (icazet) verirken, bu talebelerine kendi üstatlarının ağızlarından çıkan

aynı telâffuz ve ses ölçüleri içinde öğretim yaptıklarını, onların da aynı şeyi kendi hocalarından gördüklerini ve zincirleme olarak bu tarz Kur'an okuyuş ve tilâvetinin Osman, Ali, Zeyd ibn Sabit, Ubeyy gibi sahabelerin ağızlarından çıktığı şekilde olduğunu tasdik ve ifade ederler ki, bu dört sahabe de bu okuyuş tarzını Resulullah'ın ağzından duydukları şekliyle kendi talebelerine naklettiklerini tasdik etmektedirler. (Benim de Medineli Şeyh Hasan ibn İbrahim eş-Şair'den aldığım bu tür bir icazetnamem vardır). Bu da, Resulullah'ın çeşitli sahabelerine atfedilen bazı varyantların gerçekte bu ayetlerin açıklama ve yorumlarından başka bir şey olmadığı varsayımını doğrulamaktadır.

1133. Halife Osman devrinde çoğaltılıp dağıtılan yedi asıl nüsha ile Ebû Bekir zamanında bir araya getirilen nüshalardan hiç biri günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak, bugün Taşkent, Londra ve İstanbul'da sergilenen nüshaların Halife Osman dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Eski yazarlar bu ilk nüshaların yanıp kül olduğu muhtelif devirlerde çıkmış bir takım yangınlardan söz etseler de bugün elimizde, bu ilk nüshaların henüz mevcut olduğu bir sırada bunlara bakılarak çoğaltılmış, sonraki dönemlere ait bir çok el yazması Kur'an nüshası bulunmaktadır. Yine belirtelim ki, bu en eski el yazması Kur'anlarla bugün elimizde bulunan Kur'an metinleri en küçük bir fark olmaksızın tıpatıp aynıdır. Kur'an'ın yazıyla tespiti konusunda manzara böyledir. Öte yandan, Kur'an'ı ezberlemiş bulunan hafızlar her devirde var olmuş ve hattâ günümüzde de mevcut bulunmaktadır. 1956 yılında bana söylendiğine göre, sadece Türkiye'de çoğunluğu genç olan bu hafızların sayısı 150.000'e varmaktaydı. Bu hafızların ezberlerindeki Kur'an ile yazılı metin halindeki Kur'an mükemmel bir uyum göstermektedir. Hafıza ve yazılı metin, her ikisi birden, Kur'an metninin

doğruluk ve sahihliğinin dayandığı ana temelleri oluştururlar. Daha ayrıntılı bilgi için, benim Fransızca Kur'an çevirime[1481] bakılabilir.

Hadis

1134. Hadis, Muhammed (as)'in sahabeleri arasında yaptığı, söylediği ya da yapılmasını hoşgörü ile karşıladığı şeylerin anlatımıdır. Burada, binlerce kaynaktan gelen parça parça anlatımların bir araya getirilmesi söz konusudur. Her bir anlatımda Resulullah'ın bir sahabesi bizzat tanık olduğu bir olayı anlatıp nakletmektedir. Kuşkusuz bu tür bilgilerin nakli, hem şifahî olarak, yani ağızdan, hem de yazılı olarak yapılmıştır. Aşağıda da göreceğimiz gibi Resulullah'ın sözlerinin mecmualar halinde yazılı olarak derlenerek bir araya getirilmesi, kendisi henüz hayatta iken zaten başlamış bulunuyordu; zira Resulullah'ı ziyaret edip onunla görüşen birçok kimse, onunla yapmış olduğu konuşmaları ve tanık olduğu olayları yazılı bir biçimde tespit etmeye başlamışlardı. Daha sonraki kuşaklar arasından çıkan araştırmacılar ise, çok sayıdaki sahabenin hatıralarını ve naklettikleri bilgileri bir tek kitapta toplayarak, daha tam ve daha mükemmel hadis derlemeleri meydana getirdiler. Daha sonraki kuşaklar ise çok daha gelişmiş eserler kaleme almış olup, bugün bu hadis kitaplarının bir çoğu elimizde bulunmaktadır. Bunlardan altısı (*Kütüb-i Sitte*), yazarlarının derleyip bir araya getirdiği hadis kitapları olup, diğerlerine göre daha doğru ve daha sahîh kabul edilmiş, adetâ resmî nitelikli eserlerdir. Ayrıca burada, İslâm hukukunun ve İslâm inancının ikinci ana kaynağı olan Hadis derlemelerinin Kur'an'dan sonra ikinci sırada geldiğine işaret etmek gerekir. Bunun nedeni, Kur'an'ın bizzat Resulullah'ın denetim ve kontrolü altında yazıyla tespit edilmiş olması, buna karşılık Hadisin özel şahıslar tarafından tespit ve nakil edilmiş olması ve ayrıca bütün bu tespitlerin yetkili kişi ve

makamlarca herhangi bir denetimden geçirilmemiş olmasıdır. Hadis sadece kişisel gayret ve çabalara dayanır ve bireysel çalışmaların ürünü olan derlemeler ve hatta tek bir anlatım, bu olayı nakledenlerin ve bunları seçip sınıflandırarak eserine alan kimselerin zihinsel kabiliyet, yatkınlık ve güvenilirlikleri oranında kabul görür. Bu güvenilirlik şartını ararken, hadisi nakleden kişinin olayın öncesi ve sonrası ile ilgili durumlara ne derece hakim olduğu da göz önünde bulundurulur: Anlatımı nakleden kimsenin o sıradaki yaşı, aklî ve zihinsel yapısı, hafıza derecesi, kişiliği, güvenilir biri olup olmadığı, onun anlatımlarının muhafaza ve naklinde kendisinden sonra gelenlerin gösterdikleri itina ve titizlik vb. gibi. Resulullah'ın sahabeleri arasından çıkan ilk devir İslâm bilginlerinin sayısı yüz binlerle ifade edilmektedir. Klasik dönemde yaşamış (Selefiyyûn'dan) bir hadis mütehassısının ifadesine göre, bunlar arasından yüz bini aşkın insan, kendilerine dinlerini öğretmiş olan Muhammed (as) hakkında bize en az bir hadis nakletmiş bulunmaktadır. Yine bunlardan elli kadarının Resulullah'tan sonra 50 veya daha fazla yıl yaşamış olduğu bilinmektedir. Örneğin, Ebu't-Tufeyl, H. 110 yılında, yani Muhammed (as)'in vefatından 100 yıl sonra; Hirmâs ibn Ziyâd H. 102 de; Mahmûd ibn Rabî' ise H. 99 yılında vefat etmişlerdir. Bütün bu sahabeler, halifelik döneminde başta Mısır, Suriye, Mezopotamya olmak üzere ülkenin her yerine dağılmışlardı. Resulullah (as)'ın sahabelerinin tamamının okuyup yazmayı bilmedikleri bir gerçektir. Bunlardan bazıları, Resulullah'tan duyduğu yahut ondan gördüğü şeyleri kaydedecek durumda da değildi. İhtiyaç duyduklarında yaşanılan olayları hafızalarında canlandırıyorlardı. Bunlar genellikle, öğrencilerine ya da diğer araştırmacılara, Resulullah'ın vaktiyle sarf ettiği bir söz veya takındığı tavırla ilgili

olarak hafızalarında kalmış olan şeyleri sözlü olarak anlatıp nakletmişlerdir. Elimizde sahabe neslinden gelen ve bizzat onlar tarafından bir araya getirilmiş birkaç hadis derlemesi olmakla birlikte, diğer mecmualar bunların öğrencileri tarafından meydana getirilmişlerdir.

1135. Kimi durumlarda art niyete dayanmayan bazı hadislerin uydurulduğu da olmuştur. Örneğin, kendisini dinleyen cemaati iyi yola sevk etmek ve sözlerini bazı kanıtlarla desteklemek isteyen bir vaiz ya da hatip, sözde Resulullah'a ait olan ve kendi amacı doğrultusunda bir vecize ya da bir buyruk ortaya atardı. Hatta İslâm toplumunda inançla ilgili ya da başka konularda birtakım ihtilaflar ortaya çıktığında, sorumsuz ve hiçbir utanma ve çekinme duygusu taşımayan bazı hasımlar, Resulullah'a mal ettikleri nice uydurma sözler icat etmişlerdir. Bu nedenle, daha ilk dönemlerden başlayarak, hadislerin hem dahilî (*rivayet*), hem de haricî (dirayet) tanıklıklarla bireysel olarak rivayet edildiklerinde bunların doğruluk derecesini kontrol etme ihtiyacı duyulmuş ve buna dayanarak yeni bir ilim ortaya çıkmıştır. Bu tenkit ilmi, her şeyden önce, Resulullah'ın sahabelerinden başlayarak, herkes tarafından sahihliği kabul edilmiş ve tamamı ya da bir kısmı derlenmiş hadis çalışmalarının ortaya çıktığı döneme kadarki süre içinde mevcut bütün hadis ravilerinin hayat hikâyelerini kapsamaktadır. Her bir râvînin biyografik bilgileri arasında, hadis nakleden o kişinin doğum ve ölüm tarihleri, hadis rivayetinde yararlandığı hocaları ve kendisinden hadis rivayetinde bulunan öğrencilerinin adları, bu râvîlerin zihinsel yetenek ve ahlakî nitelikleri vb. bilgiler bulunuyordu. Bu çalışma o kadar gerekli ve önemli idi ki, her bir anlatım için hadis yazarlarınca, bu anlatımı ilk

kaynaktan itibaren nakleden ve râvî silsilesi, senet, isnat zinciri gibi adlarla anılan bir kaynak zinciri verilirdi:

“Ben (A)’dan, (B)’nin kendisine şöyle dediğini işittim, o da (C)’den duymuş ve o da filân’dan... Resulullah’ın şöyle dediğini işitmiştir: ....”

Örneğin, Ahmed ibn Hanbel gibi bir hadis bilgininin mecmuasına otuz bin anlatım almışsa, yazar bunlarla birlikte bazen birbirinin aynı bazen de farklı otuz bin kaynak zinciri vermiş demektir. Öyleyse, bu çeşit eserlerde yer alan hadis râvîlerinin hayat hikâyelerine bakarak, hadisin senedinde geçen (A) râvisinin (B) râvisinden, (B)’nin de (C)’den ders alıp almadığı ve nihayet (C) ya da (D)’nin gerçekten Resulullah’ın sağlığında yaşayıp yaşamadığını belirlemek mümkündür. Yine, (A), (B) ve (C) adlı râvîlerin, hem ahlakî hem de bilimsel açıdan güvenilir olup olmadığı da bu eserler aracılığıyla ortaya çıkarılabilir. Hadis tenkidi ilmi, sadece hadisin dış özellikleriyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda her anlatımın dahilî yapısı ile de ilgilenir. Örneğin iki hadis anlatımı arasında birbirine zıt gibi gözüken bir nokta varsa, ya da bir anlatımın maddî yapısında bir imkânsızlık olması halinde vs. ortaya çıkacak güçlüklerin üstesinden gelmek için bir takım kural ve ölçütler geliştirilmiştir. Öte yandan, aynı olay çoğunlukla birbirinden tamamen bağımsız çok sayıda tanık tarafından ayrı ayrı nakledilmiş olabilir. Bu durumda, olayla ilgili ayrıntıları kontrol etme ve hatta bunları belirleyip tamamlama imkânı da doğabilir. Kuşkusuz her dönemin, her topluluğun ve her sınıfın kendisine has özellikleri vardır. Chicago ya da Londra’daki gangsterleri yakalayıp ele geçirmeye elverişli yöntemler, örneğin Yemen’deki Bedevî haydutların yakalanmasında bir sonuç vermeyebilir. Aynı şekilde, Yahudi-Hıristiyan çevrelerinde ortaya konulan edebî eleştiri yöntemlerinin de Müslümanların meydana

getirdiği hadis eserlerine mutlak surette uygulanması gerektiği düşünülemez.

1136. Müslümanların, hadislerde yer alan bilgileri öğrenmeye duydukları ihtiyaçları o kadar büyüktü ki, pek eski devirlerden itibaren konularına, nakleden râvîlerine, güvenilirlik derecelerine, hadiste geçen kelimelerin alfabetik dizilişine vb. göre olmak üzere bir çok hadis derlemeleri yapılmıştır. Sonuç olarak bu konu o kadar geniş bir boyuta ulaşmıştır ki, günümüzde yapılacak tek şey, Hadis bilimi ile ilgili herhangi bir dalda uzmanlaşmaktır. Bu hadislerden Resulullah'ın hayatı ve faaliyeti ile ilgili anlatımlar, daha sonra siyer (Resulullah'ın gerçek hayatı ve faaliyeti) adı altında ayrı hadis eserlerinde bir araya getirilmiştir ki bu durum bize, İsa (as)'nın hayat hikâyesi ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler veren çeşitli İncil kitaplarını hatırlatmaktadır. Resulullah'ın sahabeleri, kesitler halinde hadis rivayetlerini derleyerek kaleme almışlardı. Sîretle ilgili hadislerin bir araya getirilebilmesi için ise ikinci kuşak Müslümanları (*Tabiîn*) beklemek gerekmiştir. En eski siyer yazarları şunlardır:

1. 'Urve ibn ez-Zubeyr (öl. H. 94)
2. Ebân ibn 'Osman (öl. H. 105)
3. Vehb ibn Münebbih (öl. H. 110)
4. Şurahbîl ibn Sa'd (öl. H. 123)
5. Ez-Zuhrî (öl. H. 124)
6. Mûsâ ibn 'Ukbe (öl. H. 141)
7. İbn İshâk (öl. H. 151)
8. Ma'mer ibn Râşid (öl. H. 153)
9. Ebû Ma'şer (öl. H. 170)
10. Yahyâ ibn Sa'îd ibn Ebân (öl. H. 194)

11. El-Vâkıdî (öl. H. 206)

1137. Bir başka çalışmamda[1482] hadislerin yazılı bir biçimde tespit ve tedvîninin tarihsel gelişimi, çeşitli kaynaklardan yararlanarak Resulullah'a ait olduğu öne sürülen ve onun Kur'an dışında söylemiş olduğu şeylerin Hadis adı altında tespitinin yasaklanması ya da buna izin verilmesiyle ilgili daha fazla bilgiler sunmuştum. Ben burada sadece Resulullah zamanında ve onun vefatından sonra da sahabe döneminde ilk Müslümanlarca yapılan Hadis çalışmalarına işaret etmekle yetineceğim:

1138. Hadislerin dışında, Resulullah'ın kurmuş olduğu "resmî yazışma bürosu" tarafından düzenlenen arazi imtiyaz fermanları, resmî mektuplar, askerî ve mülkî yüksek devlet memurlarına hitaben yazılan talimatlar, gelen mektuplara verilen cevabî yazılar, Medine Şehir Devleti anayasası, Müslümanlarla ilgili nüfus sayımları, her askerî sefer için ayrı ayrı düzenlenmiş gönüllü asker kayıtları, ittifak ve barış anlaşmaları, vergi tarifeleri vb. gibi çok sayıda resmî belge de yer almaktadır. *Mecmû'atu'l-Vesâ'ıki's-Siyâsiyye* adlı kitabımda bunlara ait üç yüzden fazla metni bir araya getirebildim. Muhammed (as) H. 8 yılında Mekke'yi fethettiğinde burada büyük bir nutuk (hutbe) irat etti. Buhârî'de belirtildiğine göre,[1483] dinleyenler arasında Ebû Şah adında biri, okunan bu hutbenin bir metninin kendisine yazılı olarak verilmesini Resulullah'tan rica etmiş, o da bu isteğin yerine getirilmesini emretmiştir. Resulullah'ın bir takım özel tasarruflarıyla ilgili sözleşmelerin metinleri de bize kadar gelmiştir; bir kölenin alım-satım belgesi, yine bir kölenin azat edilmesi ile ilgili belgeler gibi. Bütün bu belgeler bizzat Resulullah'ın elinden çıkmıştır. Ancak hepsi bu kadar

değildir. Henüz kendisi hayatta iken de, sahabelerinden bazıları onunla ilgili bazı anıları kaleme aldılar:

1139. (a) Ensâr'dan Medineli bir Müslüman bir gün onun huzuruna çıkarak şöyle dedi:

"Benim hafızam zayıf, sen ise her gün, akılda tutmamız için bunca şey söylüyorsun. Ne yapacağımı bilemiyorum?"

Bunun üzerine Resulullah ona şu cevabı verdi:

"Sağ elini kullan!.."[1484]

(Her halde o sahabe bu izni aldıktan sonra onun sözlerini kayıt altına almış olmalıdır.)

1140. (b) Mekkeli bir genç olan Abdullah ibn 'Amr ibn el-'As bize şöyle nakleder:

"Resulullah, kendi sözlerinden istediğim her şeyi yazmama izin verdi; bu beni şaşırttı ve aramızda şu konuşma geçti:

-Senden duyduğum her şeyi yazabilir miyim?

- Evet!

- Sen sevinçli ya da öfkeliyken hiç fark etmez mi?

- Kesinlikle evet. Çünkü ben, hangi durumda olursam olayım sadece gerçeği söylerim."[1485]

Bu Abdullah daha sonraları, Resulullah'ın hadisleri üzerinde en çok bilgiye sahip kişi olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten de kendisi, *Sahîfetu Sâdıka* adını verdiği ve içinde kendisine ait bir takım görüşler de bulunan bir hadis kitabı kaleme almıştır. Elimizdeki bazı verilere göre, bu kitapta bine yakın hadis vardı. Bu elyazması eser uzun süre muhafaza edilmiş ve yazarın torunu 'Amr ibn Şuayb, bizzat dedesinin yazdığı bu nüshayı kendi eline alıp, talebelerine buradan hadis yazdırmıştır.[1486] İbn Manzûr[1487] ise bu konuda bize bir başka ayrıntıyı bildirmektedir:

“Biz Abdullah ibn ‘Amr’ın yanındaydık; kendisine şöyle bir soru yöneltildi:

- Şu iki şehirden hangisi, Kostantiniyye (İstanbul) mi, yoksa Roma mı ilk önce fethedilecek?’

Abdullah eski bir sanduka getirtip, içinden bir kitap çıkararak ona baktı, sonra bize şunları okudu:

-Biz Resulullah’ın yanında onun söylediklerini yazmakla meşgul idik; kendisinden hangi şehrin, Kostantiniyye’nin mi, yoksa Roma’nın mı daha önce fethedileceğinin sorulması üzerine, Resulullah: Heraklius’un oğlunun şehrî (İstanbul) dîye cevap verdi.”

1141. (c) Enes ibn Mâlik’in durumu daha da ilginçtir. Resulullah Medine’ye hicret edip yerleşince, okumayı ve yazmayı bilen bir delikanlı olan Enes, ailesi tarafından Resulullah’a hizmet etmek üzere onun yanına bırakıldı. Enes, gece-gündüz on yıl boyunca, Resulullah son nefesini verene kadar onun yanında bulundu. Gerçekten de kendisi bu sayede Muhammed (as) hakkında, başkalarının bilmediği bir çok şeyi görme ve duyma imkânı buldu. Daha sonra, yanında yetiştirdiği öğrencilerinden Sa’îd ibn Hilâl bize şu bilgileri nakletmektedir :

“Çok sayıda olduğumuzda (diğer bir okunuşa göre: biz çok ısrar edince) Enes, elinin altında bulunan bir çekmeceden bize defterler (mecelle) çıkarır ve şöyle derdi:

- Benim Resulullah’tan işitip yazdığım ve sonra kendisine kontrol etmesi için arz ettiğim şeyler işte bunlardır.”[1488]

Bu anlatım, Enes’in Resulullah’tan duyduğu şeyleri yazmakla kalmayıp, bunları zaman zaman Muhammed (as)’e, olası yanlışları düzeltmesi için okuduğunu kanıtlamaktadır.

1142. Muhammed (as)’in vefatından sonra onun hakkındaki anlatımların ve hâtıraların tespit edilerek muhafaza altına alınma ihtiyacı, her geçen gün

daha çok hissedilmeye başlandı. Onun sağlığında her hangi bir şey kaleme almamış olan sahabeleri bile yavaş yavaş buna yöneldiler. Bu konuyla ilgili elimizde çok sayıda anlatım bulunmaktadır. İşte bunlardan bazı örnekler:

1143. *I)* Bir gün Halife Ebû Bekir, Resulullah'la ilgili anılarını kaleme almaya başladı ve bunlardan 500 kadarını bir araya getirmeyi başardı. Sonra küçük de olsa bilmeyerek bir yanlış yapmaktan çekinerek hepsini yok etti.[1489]

1144. *II)* Ebû Cuheyfe'nin kendisine sorması üzerine Halife Ali, Kur'an ve kendisine gösterdiği bir tomar yazı dışında, Resulullah hakkında hiç bir şey yazmadığı cevabını vermiştir. Bu sahifelerde ise adam öldürme, savaş esirlerinin kurtarılması ve diğer adlî vakalarda ödenmesi gerekli diyet ve fidyelerle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktaydı.[1490]

1145. *III)* 'Amr ibn Hazm, Resulullah zamanında Yemen valiliğine atanmış ve Yemen'e hareketinden önce uzun bir yazılı talimat almıştı. O, bu belgeyi muhafaza etmekle kalmayıp, aynı zamanda, Resulullah'ın diğer kabile başkanlarına gönderdiği yirmi kadar belgeyi de bir araya getirerek, günümüze kadar ulaşan bağımsız bir hadis kitabı ortaya çıkardı.[1491]

1146. *IV)* Kaynaklar Câbir ibn Abdullah'a ait bir çok eserden söz ederler ki bunlardan biri Hac'la ilgilidir.[1492] Belki de bu kitap, Resulullah'ın yapmış olduğu Veda Haccı ve Hutbesi'ni konu edinmekteydi. Diğer rivayetleri[1493] bir yana bırakarak, öğrencisi Katâde'nin şu sözlerini nakledelim: "Ben Câbir'in *Sahife*'sini, Kur'an'ın ikinci sûresinden daha iyi bilirim."[1494]

1147. *V)* Semure ibn Cundeb, oğlunun yararlanması için, "çok miktarda bilgi içeren" ve "oldukça hacimli" hâtıralarını kaleme aldı.[1495]

1148. *VI)* Sa’d ibn ‘Ubâde İslâm’dan önce de bir âlim olarak tanınırdı. Oğluna miras olarak bıraktığı bir hadis kitabı kaleme almış ve o da bunu kendi talebelerine okutmuştur.[1496]

1149. *VII)* Resulullah (S) vefat ettiği sırada henüz genç bir çocuk olmasına rağmen ‘Abdullah ibn Abbâs, o yaşta önemli eserler yazmaya başlamıştır. Kendisi sadece özel anılarını yazmakla kalmamış, aynı zamanda Resulullah’ın diğer sahabeleri arasında kendisinden daha yaşlı olanların hâtıralarını da, onlardan Muhammed (as)’le ilgili bilgiler toplayarak yazıyla tespit etmiştir. ‘Abdullah vefat ettiğinde, geriye bu derlemelerden oluşan bir deve yükü tutarında yazılı malzeme bırakmıştır.[1497]

1150. *VIII)* Ebû Hureyre’nin durumu da ilginçtir: Bir gün öğrencilerinden biri, kendisine bir hadis sormuş ve Ebû Hureyre ona: “Ben bu hadisi hatırlamıyorum” diye cevap vermişti. Öğrencisi: “Ama bunu bana nakleden sendin!” deyince, Ebû Hureyre: “Eğer ben bu hadisi sana rivayet etmişsem, bunun benim yazılarımın arasında bulunması gerekir” karşılığını vermiş ve öğrencinin elinden tutarak onu kendi evine götürmüş ve ona, Resulullah’la ilgili “çok sayıda kitap” (Kütüben kesîraten) göstermiştir. Ve sonunda söz konusu hadisi bulmuş ve şöyle eklemiştir: “Sana, şayet onu ben rivayet etmişsem, benim yanımda yazılı olması gerekir dememiş miydim?”[1498] Aynı Ebû Hureyre’nin, Hemmâm ibn Münebbih adında genç bir öğrencisi vardı; onun dikkat edip yararlanması için Resulullah’la ilgili yaklaşık 140 anlatım seçip ayırdı. Bize kadar ulaşmış olan onun bu derlemesi, yüzyıllar boyunca, hadis alanında bir el kitabı olarak kullanılmıştır. Bu elyazması derlemeyi basıp neşretme şerefi bana nasip olmuştur.[1499]

1151. Burada sıraladıklarımızın yanı sıra daha başka birçok örnek, Muhammed (as) ile ilgili anlatımların ilk elden yapılıp yapılmadığı konusundaki her türlü kuşkuyu dağıtmaya yeterli olsa gerektir. Resulullah'ın sahabelerinin, hâtıralarını doğrudan doğruya kendi öğrencilerine yazdırdığı oldukça fazla sayıda vakaya da rastlamaktayız. Resulullah (as)'ın sahabelerinin bizzat kendilerinin kaleme almış olduğu ya da öğrencilerine dikte ettirdikleri bu hadis derlemeleri kuşaktan kuşağa aktarılmış ve daha sonraki yüzyıllarda büyük hadis koleksiyonlarıyla yavaş yavaş karışıp onlarla bütünleşmişlerdir. Belgelerin bu şekilde kesintisiz olarak aktarılması karşısında insanın heyecan duymaması mümkün değildir. H. 58 yılında vefat eden Ebû Hureyre'nin, kendi talebesi Hemmâm ibn Münebbih'in (öl. H. 101) yararlanması amacıyla kaleme alınmış *Sahîfetu's-Sahiha* adlı hadis derlemesine yukarıda işaret etmiştik. Aynı şekilde Hemmâm'ın öğrencisi Ma'mer ibn Râşid'in (öl. H. 153) *Cami'*[1500] adlı eseri ile Ma'mer'in öğrencisi olan Abdu'r-Rezzâk'ın (öl. H. 211) *Musannef*'i[1501] de elimizde bulunmaktadır. Ahmed ibn Hanbel, Abdu'r-Rezzâk'ın öğrencisi ve aynı zamanda İmâm Buhârî'nin hocası idi. İbn Hanbel'in *Müsned* adlı büyük hadis kitabı uzun zamandan beri yayınlanmış bulunmaktadır. Yine bugün, hepsi de Buhârî'nin hocası durumundaki el-Humeydî'nin, et-Tayâlisî'nin, İbn Mübârek'in, Ebu'l-Yemân'ın, İbn Râhûye'nin, İbn Ebi Şeybe'nin eserleri elimizde bulunmaktadır. Bütün bu yayınlanan belgeler karşısında, kalkıp hâlâ Buhârî'nin, eserini meydana getirmek için kendi dönemine ait folklorik malzemeleri bir araya getirdiğini ya da önceki kaynaklara atfetmek suretiyle, kesintisiz isnat zincirleri halinde Resulullah (as)'la ilgili anlatımların her birinden bizzat kendisinin hadis uydurduğunu söylemek çocuksu bir iddia olacaktır. Gerçekten de, Ebû

Hureyre'nin *Sahîfe*'sinden tutun da, önceki kaynakların da mutluluk verici bir biçimde ortaya çıkmasıyla doğruluk ve sıhhati kanıtlanmış olan İmâm Buhârî'nin *Sahih*'ine varıncaya dek, yukarıda belirttiğimiz bütün kaynaklarda, aynı bilgileri ve aynı ifadeleri hiç değişmemiş bir biçimde bulmaktayız.

1152. Son bir noktayı daha aydınlatalım: İlk dönemlerdeki Arapça yazısı, bir takım üstü kapalı anlamlar taşıma gibi bir kusura sahipti. Bunun önüne geçmek için, etkili bir yöntem izlenerek, anlatımlar kişiden kişiye aktarılırken sadece yazılı metinle yetinilmemiş, aynı zamanda yazıyı veren kişinin önünde baştan sona yüksek sesle okunarak doğruluğu kontrolden geçirilmiştir. Bu şekilde yazılan hadis metinleri üzerine, bunların gözden geçirildiğini belirtmek üzere, gerekli durumlarda bir doğruluk kaydı (tasdikname) düşülmüştür. Bu tür gözden geçirme ve karşılaştırmalar, aynı eser için kuşaktan kuşağa ve bazen aynı nüsha için devam edip gitmiştir. Bu eğitim ve öğretim geleneği, İslâm ülkelerinde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hiç kimse, günümüze kadar aktarılması sırasında o eserle ilgili kuşaktan kuşağa kesintisiz bir isnat zinciri kaydına sahip değilse, güvenilir bir bilim adamı ya da rivayet edici olarak görülmemiştir. Yazan kişinin ya da onun icazet vermek suretiyle yetkili kıldığı öğrencilerinin ya da onların öğrencilerinin huzurunda sözlü bir denetimden geçirilen bu yazılı kayıt yöntemine, Muhammed (as)'in hayatıyla ilgili bütün hadis kitaplarında başvurulmuştur. Zaten bir toplumun hayatında böylesine önemli bir yer tutan metinler için, çok küçük de olsa, herhangi bir kuşkunun bulunması kabul edilemezdi.

Muhammed (as)'in Dînî, Ahlâkî ve Toplumsal Alanlardaki Eğitim ve Öğretimi

Dini Eğitim-Öğretim

1153. Muhammed (as) her şeyden önce, dini alanda yenilikler getiren bir kimseydi. O, sadece kendi ülkesi olan Mekke'ye ya da genel olarak bütün Arabistan'a değil, aynı zamanda bütün dünyaya gönderilmiş olduğunu ve yine kendisinin, Allah'ın, kullarına göndermiş olduğu en son peygamberi olduğunu ve bu durumda, getirdiği ilâhî tebliğin sadece kendi içinde bulunduğu dönemi kapsamayıp sonsuza dek geçerli olduğunu ilan ediyordu. Muhammed (as)'in, ilâhî bir vahiy ve ebedî gerçeğin yenilenmesi olduğunu belirttiği bu bildirinin özellikleri nelerdi?

1154. İslâm inancının basit ve yalın bir formül olan *Kelime-i Tevhid*'le özetlendiğini biliyoruz: "*La ilahe illallah Muhammed Resulullah*" (Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed Allah'ın Elçisidir). Muhammed (as), pek meşhur bir hadisinde[1502] bu formülün üç farklı boyutunu gün ışığına çıkartmakta ve bunları:

İman (inanç)

İslâm (Teslim olma ve ilahî buyrukları yerine getirme)

İhsan (Maddî, manevî ve ruhsal anlamda güzellik)

şeklinde adlandırmaktadır. O, *İman*'ı şöyle tanımlar:

"Allah'ın bir ve tek olduğuna, melekler arasından görevlendirmiş olduğu Elçilerine, kendi katından insanlara vahy ettiği Kutsal Kitaplarına,

insanlar arasından seçtiği Elçilerine (Peygamberlere), (dirilip hesap verilecek gün olan) Âhiret Günü'ne, iyilik ve kötülüğün (hayır ve şerr'in) Allah'tan geldiğine inanmak."

"İslâm nedir?" sorusuna ise şu cevabı vermiştir:

"Allah'tan başka hiçbir tanrı olmadığını ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğunu kabul etmek; namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve Mekke'deki Allah'ın evini Hac maksadıyla ziyaret etmek."

"İhsan" ile ilgili olarak da şu açıklamada bulunmuştur:

"Sanki Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk et! Sen O'nu göremesen bile, O seni mutlaka görmektedir."

Yukarıya almış olduğumuz bu hadis, bir bakıma İslâm inancının kısa bir açıklaması niteliğindedir.

1155. Görüldüğü gibi burada inanç, günlük ibadetler ve bunları yaparken içinde bulunulması gereken manevî haller ve bunların yapılış yöntemleri söz konusu edilmektedir. İslâm'ın özünü oluşturan bu üç yönlü öğretimi daha yakından inceleyelim:

1156. Tek Allah İnancı, İslâm öncesi devirlerde de insanlar tarafından bilinmiyor değildi; Muhammed (as), hiçbir zaman kendisinin yeni bir şey icat etmediğini, ancak ve sadece ezelî gerçeğin ve daha önce defalarca vahiy yoluyla bildirilen ama insanın yine de unuttuğu ilâhî mesajı yenileştirerek gündeme getiren biri olduğunu açıklamıştır. Hattâ günümüzde bile, insan neslinin en çok gelişmiş olduğu bölgelerde görülen büyük dinlerin yanı sıra, ilkel toplumlarda bile az çok belirgin bir biçimde, her şeyin yegâne sahibi olan bir Allah inancı mevcuttur. Böyle bir düşünce tarzını, fetişlere, putlara ve kendisine saygı gösterilen her türlü nesneye tapanların batıl inançlarının derinliklerinde görmek

mümkündür. Muhammed (as)'in eğitim ve öğretim tarzı, saf ve arınmış Tek tanrıcılık inancıyla kendisini gösterir: O, her türlü insanî algılamanın ötesinde olan, varlığı ezelî ve ebedî olan, eşi, çocukları ve ortağı olmayan ve daima her şeyin üzerinde olan Allah'ın resim, suret ve heykellerle temsil edilemeyeceğini ve O'na herhangi bir ortak koşulamayacağını kabul eder: Geçici bir süre için de olsa, ne Allah insan suretine girer, ne de insan Allah olabilir. Muhammed (as) eşyayı kendi isimleriyle adlandırır ve böyle yapılmasında da ısrar eder. Ona göre Allah, sadece her şeyin yaratıcısı değil, aynı zamanda, göklerde olduğu kadar yeryüzünde de hüküm sürendir ve bütün bu yarattıklarının tek Sahibidir. O'nun izni ve bilgisi olmaksızın hiçbir şey yerinden kımıldayamaz. Resulullah (as), Allah'ın 99 temel sıfatına karşılık 99 güzel ismi (*Esmâu'l*-Hüsnâ) olduğunu söylemiştir. Örneğin O, Yaratandır, her şeyin özünü teşkil edendir, Hakîm (Hikmet ve Bilgelik sahibi)dir, Adaleti gözetendir, her an ve her yerde Hâzır ve Nâzırdır, Mutlak Kudret Sahibidir (Herşeye gücü yeter), her şeyi Bilendir, her şeyi Takdir edendir, hayat bağışlamak, öldürmek ve öldükten sonra tekrar diriltmek hep Ona aittir vs. Kur'an'a göre: "Allah, göklerin ve yeryüzünün Nûr'udur."[1503] Muhammed (as)'in bir hadisine göre ise Allah, gündüzleri ve geceleri birbiri arkasına getirdiği için, Zaman'dır (*Dehr*). [1504] Allah aynı zamanda Aşk'tır, Sevgi'dir (*Vedûd*, bk. Hûd: 11/90 ve Bürûc: 85/14).

1157. Kuşkusuz Allah anlayışı ve düşüncesi kişiden kişiye değişir: Bir filozof O'nu sıradan bir insan gibi açıklayıp ifade etmez. Bizzat Muhammed (as), alelade insanların imanlarındaki coşku ve heyecanı daima takdir eder, sarsılmaz ve güven dolu bir inanç için genellikle "yaşlı kadınların imanını" örnek gösterirdi. Fil ile körler topluluğunun

şu çok hoş hikâyesini hepimiz biliriz: Hikâyede geçen kişiler daha önce hiç filden bahsedildiğini duymamışlardır; körlerden her biri bu tuhaf hayvanın yanına gelir ve içlerinden biri elini hortumuna, bir başkası kulağına, üçüncüsü ayağına, bir başkası kuyruğuna, bir başkası da dişlerine vb. değdirir. Sonunda her biri fili kendi algılama biçimine göre bir sütun, bir kanat, taş gibi sert, yumuşak ya da ince bir şey vb. olarak tarif eder. Bu hikâyedeki körleri, gözle görülemeyen Allah'ı arayan insanların yerine koyacak olursak, onlardan hiç birinin yalancı olmamakla beraber, hiç birinin de gerçeği tam olarak ifade edebilecek, yeterli bilgiye sahip kimseler olmadığını görürüz. İslâm'ın ilk dönemlerinde yetişmiş bazı tasavvuf erbabının haklı olarak söylediği gibi, avamın (sıradan kimselerin) Allah anlayışı ile İslâm'a yeni girenlerin anlayışı ya da Peygamberlere özgü anlayış arasında çok fark vardır. Allah'ın kendi kendisini değerlendirişi ve bunu insanlara ifade edişi ise daha farklıdır. Muhammed (as)'in getirmiş olduğu basit ve yalın inanç sisteminde, alim ve cahil, zeki ve sıradan, şair, sanatçı, fıkıh bilgini, kelâmcı gibi farklı sınıflara mensup insanların, kendilerine özgü düşünsel ihtiyaçlarını karşılayıp onları gönül huzuruna erdirmeye yeterli bir yumuşaklık ve esneklik vardır. Görüş açısı ve görüş noktası değişebilir. Ancak gözün gördüğü şey olduğu gibi kalır.

1158. *Melekler*: Allah her türlü fiziksel algılamanın tamamen ötesinde ve görünmez bir varlık olduğu için, ayrıca O'nun, algılanamayan ilâhî bir varlık olarak ve meçhul bir biçimde kalmaması için, insanların Allah'la temas kurmasının bir çıkar yolu olmalıydı. Allah sadece bizim maddî bedenimizin değil, aynı zamanda gelişmeye oldukça elverişli ve çok yönlü zihinsel ve ruhsal yeteneklerimizin de yaratıcısı olduğu için, insan kendisini doğru yola eriştirecek sezgi, bilinç ve diğer imkânlarını da

Allah’a borçludur. İnsan ruhu iyi ilhamların yanı sıra kötülerini de alabilir. Avama mensup ancak iyi yaratılışlı insanlar kimi kez kötü ilhamlar alabileceği gibi, sıradan ama kötü insanlar da iyi ilhamlar alabilirler. İslâm, insan ve Allah’ın birbirine karıştırılması olasılığını reddeder: İnsan insandır ve Allah, herhangi bir insanın tabiat ve vücût yapısıyla birleşmez. İnsan, ilâhî bir ilhamı ancak dışardan alır. Allah’ın insanlara gönderdiği çeşitli ilâhî ilhamlar arasında hem nicelik ve hem de nitelik bakımından derece farkları vardır. Ancak herkes bu ilhamları almakla birlikte, aralarından bazıları bunlara kulak asmazlar.

1159. Muhammed (as)’in bir hadisine dayanan İslâmî bir prensibe göre, “iyi rüyalar” da Allah tarafından ilham edilir ve insanı doğru yola sevk ederler. Muhammed (as) bu gerçeği bilmesine rağmen bu tür rüyalara pek önem vermemiştir.

1160. Ayrıca, kelime anlamı bir şeyi birine doğru atmak olan *ilkâ* kavramı vardır ki bu, bir tür kendi kendine telkin, sezgi, içinden çıkılmaz bir durum ya da çözümlenmesi imkânsız ya da zor bir sorun karşısında çıkar bir yol olduğunun insanın içine doğması demektir.

1161. Bir de ilâhî esinlenme olarak ifade edebileceğimiz *ilhâm* kavramı vardır. Kişisel çıkarlardan ve tutkulardan tamamen sıyrılmış ve kendisini başkalarının iyiliğine adamış bazı insanların gönlüne Allah bazı şeyleri ilham edebilir. Her devirde aziz ve veli olarak bilinen insanlar bu ayrıcalığa nail olmuşlardır. İnsan kendisini tamamen Yaratan’ına verip, maddî varlığından sıyrılarak O’na yöneldiği zaman, öyle bir an gelir ki, bir şimşeğin çakışı gibi kısa süreli bir parıltı kendisini huzur-u ilâhî’ye çeker alır ve o, hiç bir gayret ve çalışma ile anlayamayacağı şeyleri hiçbir çaba göstermeksizin kavrayıp anlar hale gelir. Böylece insanın rûhu (eskilerin ifadesiyle *gönlü*) aydınlanmış olur ve o kişide tam bir

kanaat (yakîn), bir gönül hoşnutluğu (*rızâ*) ve kendisinde yok oluş (*fenâ*) hali meydana gelir. Artık ona yol gösteren, düşüncelerinde olduğu kadar fiil ve eylemlerinde de onu kontrol (*murâkabe*) eden hep Allah'dır. Ancak ne yazık ki böylesine bir îlhama nail olan insan, kendisine bağışlanan bu ayrıcalığı yanlış yorumlayabilir. Tasavvufî düşünce ve yaşayışa sahip hal ehli kimseler, en zâhid ve sofu insanların bile, içlerindeki gizli "ben"leri (Ar. *Ene*; Fr. *Ego*) yüzünden, Allah'ın kendilerini sınamayı dilediği Şeytan aracılığıyla gelen kötü ilham ve telkinlerle bazen doğru yoldan sapabileceklerine dikkat çekerler.

1162. İnsanın Yaratıcısı ile hem hâl olup O'nunla buluşmasının en yüksek derecesi, insanla Allah arasında bir iletişim kurmanın en güvenilir ve kesin yolu, Muhammed (as) tarafından *vahy* olarak adlandırılmıştır. Bu basit ve sıradan bir esinlenme değil, tanrısal bir ilhamdır. İnsan maddeden yaratılmıştır. Allah ise aksine "rûh"un da ötesindedir; yani O, insan denen yaratık ile doğrudan ve aracısız ilişki kurmanın ötesindedir. Bunun bir sonucu olarak, Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçisine, yani peygambere, genellikle insanların istifade ve dikkatlerine sunmak üzere ilâhî tebliği (vahyi) ulaştırmakla yine bir elçi olan *melek* görevlendirilmiştir. Peygamberlerden başka hiç bir kimse, semavî bir elçi olan melek aracılığıyla gelen böyle bir vahyi alamaz. Burada *Melek* denilen bu yaratığın kâinattaki maddî varlıklardan tamamen farklı, ruhanî ya da daha başka nitelikte bir varlık olup olmadığını tartışacak değiliz. Kur'an'a göre, Muhammed (as)'e ilâhî vahyi getiren semavî elçi Cibril adındaki melektir. Kur'an, diğer belli başlı meleklerden biri olarak Mikâil'in[1505] de adını verir; ayrıca isimlerini ve özel görevlerini belirtmeksizin, Allah'ın emirlerini yerine getiren diğer meleklerin varlığından söz eder. Cibril, Kur'an'da aynı zamanda *Rûhu'l-Emîn*

olarak adlandırılmıştır. Bizzat Muhammed (as)'in ağzından çıkmış hadislerde, bu semâvî elçinin, yani Cibril'in her zaman aynı şekilde kendisine görünmediği belirtilmektedir: Muhammed (as) bazen onu gökyüzünde asılı duran bir varlık şeklinde, kimi kez sıradan bir insan olarak, bazen de kanatlı bir varlık vb. biçiminde görmüştür. Vahiy olarak adlandırılan olay, şu şekiller altında meydana geliyordu: Muhammed (as) kulaklarında bir takım gürültüler duymaya başlıyor, yahut kendisini pek ağır bir yükün altında ezilmiş gibi hissederek, soğuk bir günde bile hararetten kan ter içinde kalıyordu. Vahyin, yani ilâhî tebliğin kendisine bildirilmesi sona erdiğinde, Muhammed (as) normal durumuna geliyor, ancak bu sırada inen vahiy kalbine (belleğine) nakşedilmiş oluyordu. Muhammed (as), kendisine vahiy indiği sırada değil de, normal hale döndükten sonra, almış olduğu ilâhî tebliği sahabelerine okuyordu. İnsan ile Yaratıcısı arasında bu tür bir ilişki kurmanın yollarıyla ilgili sırları açığa çıkarmayı uzman ruhbilimcilere ve ilâhiyatçılara bırakıyoruz. Sıradan bir insan için önemli olan ise, bu ilahi tebliğin kendi yararına sunulmak üzere alınıp muhafaza edilmiş olmasıdır.

1163. *Vahye dayanan kitaplar*: İslâm inancına göre, Allah sadece bizi yaratmakla kalmamıştır; o, aynı zamanda bu dünyada bizim Sahibimiz, yani Rabbimizdir. Bu nedenle hepimizin, onun emir ve buyruklarına göre hareket etmesi ve bunlara uygun davranışlar göstermesi gerekir. Allah, mutlak hâkimdir ve dinî-mânevî olduğu kadar dünyevî her türlü hukuk kuralının da kaynağıdır: Yukarıda vahiyden bahsetmiş ve bununla insana ilâhî buyrukların nasıl bildirildiğini göstermiştik. İşte bu vahiylerin bir araya getirilmesiyle, ilahi buyrukları içeren bir Kitap ortaya çıkmıştır.

1164. Muhammed (as)'in ortaya koymuş olduğu iman formülünde, tek başına Kur'an'ı kasteden bir kitaptan değil, bütün kutsal kitaplardan söz edilmektedir. Bu hoşgörülü yaklaşım, Muhammed (as)'in öğretiminin en belirgin özelliğidir. Kur'an, birçok ayette bu gerçeği dile getirir. Örneğin:

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız'..."[1506]

Bir başka ayette ise:

"Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur."[1507]

Ve yine:

"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmediğimiz kimseler de var."[1508]

Kur'an açık seçik bir biçimde: "İbrâhim'e gönderilen Sahîfeleri," "Mûsâ'nın Tevrât'ını," "Dâvut'un Zebûr'unu" ve "İsâ'nın İncil'ini" Allah tarafından gönderilen kitaplar olarak kabul eder. İbrahim (as)'in *Suhuf*'undan (sahifeler) artık hiçbir iz kalmadığı bir gerçektir. Musa (as)'nın Tevrat'ı ise birçok tahrifata maruz kalmış ve daha sonra belleklerde kalan bilgiler doğrultusunda yeniden kaleme alınmaya çalışılmıştır; aynı şey Zebûr için de geçerlidir. İsa (as)'nın ise, hiçbir zaman insanlara öğütlediği şeyleri toplayıp kaleme alarak bir kitap haline getirme fırsatı olmamıştır. Bugün elimizde bulunan İnciller ise, ya onun öğrencileri (Havâriler) ya da onlardan sonra gelen kuşaklarca, tarihsel gerçeklerin öncesi ve sonrası göz önünde bulundurularak, İsa (as)'nın hayat hikâyesi doğrultusunda toplanıp bir araya getirilmiş, ona

ait sözlerden ibarettir. Öğrencileri, bu sözleri birçok nüsha halinde sonraki kuşaklara aktarmışlar, ancak bunlar birçok Hıristiyan zümreler tarafından sahte veya uydurma olarak değerlendirilmişlerdir. Ne olursa olsun, her Müslümanın, Kur'an'ın yanı sıra, Muhammed (as)'den önceki devirlerde gönderilmiş olan diğer ilâhi vahiy kitaplarına da inanmaları İslâmî bir inanç kuralıdır. Kur'an kendisinin, insanlar arasında daha önce çıkan kardeş kavgalarında birçok kez kaybolup sonra yeniden gönderilen ilâhî tebliğin en son ve en yeni "baskısı" (muhdes)[1509] olduğunu açıklamaktadır.

1165. *Allah'ın gönderdiği Elçiler*: Yukarıda yaptığımız açıklamalar aynı zamanda Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçiler için de geçerlidir. Müslümanlar onları hiç bir şekilde birbirinden ayırt etmeksizin, peygamber, resul, nebî, nezîr vb. gibi değişik adlarla anarlar. Bunlar arasından bazıları Kutsal Kitapları Allah'tan bizzat aldıkları için, Kur'an onlardan söz eder. Diğerleri ise kendilerinden önceki Resûl'e gönderilen Kutsal Kitab'ı takip etmekle yetinmişlerdir. İbn Arabî'nin kaynağını belirtmeden naklettiği (bk. *Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, III, 607) bir hadiste, Allah'ın 100.000 ayrı Âdem yarattığından ve bizlerin, bunların en sonuncusu olan Âdem'in soyundan geldiğimizden bahsedilmektedir. Ahmed ibn Hanbel de (*Müsned*, 5/266), yine Muhammed (as)'den bir hadis naklederek, Allah'ın Âdem'den sonra 124.000 peygamber gönderdiğini ve bunlardan 315'ine vahiy yoluyla kitaplar indirildiğini belirtmektedir. Bu rakam, İbn Kesîr (*Bidâye*, II, 15152) ve İbn Hacer (*Metâlib*, No: 3023, 3453 ve 3454)[1510] tarafından da nakledilmektedir.

1166. *Âhiret Günü*: Muhammed (as), Âhiret Günü'ne (Kıyamet ya da Hesap günü) de inanılmasını istiyordu. Kur'an'a göre Allah, insanı öldükten sonra diriltecek, bu dünyada yaptıklarının hesabını sorup onu

yargılayacak, daha sonra da iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandıracaktır. Kur'an ve Hadis, içinde yaşadığımız evrenin bir gün gelip Allah'ın emri ile yok olacağını açıklamaktadırlar. Bundan kısa bir süre sonra da, bizi ilk kez yaratmış olan Allah, bizleri yeniden diriltecektir. Ödül olarak Cennet, ceza olarak da Cehennem, dinsel inançlarımızın doğal bir sonucu olarak benimsediğimiz, ancak şu dünya hayatında tamamen göz ardı ettiğimiz bir durumu açıklayan kavramlardır. Muhammed (as)'in çok sık nakledilen bir hadisinde şöyle belirtilmektedir:

"Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hatta hiçbir insanın gönlünden (hayalinden) asla geçirmediği şeyler vardır."[1511]

Bir başka hadiste ise, Cennet ehlinin Allah'ın huzuruna varıp O'nun c*emâl'*ine (güzelliğine) daldıktan sonra, duydukları gönül hoşnutluğu ile kendilerinden geçecekleri ve artık başka hiç bir şey düşünmeyecekleri ifade edilmektedir.[1512] Bu açıklamaları yapmakla birlikte, Kur'an ve Hadis, Cennet'in nimetlerini ve orada yaşanacak sevinç ve huzur halini, ayrıca Cehennem'in insanı dehşete salan korkunç gerçeklerini, içinde bulunduğumuz dünyada olup bitenlere en yakın terimlerle tasvir etmekten geri kalmazlar. Örneğin, Cennet'te bahçeler, genç ve güzel kadınlar, halılar, inci ve kıymetli taşlarla süslü giysiler, şaraplar, meyveler, kuşlar ve insanın gönlünün çekebileceği her şey bulunmaktadır. Cehennem'de ise aksine ateş, yılanlar, işkenceler, zincirler, son derece soğuk bölgeler olup, ancak bütün bu işkence ve eziyetlere rağmen ölüm yoktur. Arabistan gibi çöllük bir ülkenin okur-yazar olmayan ve basit köylülerine (Bedevîlerine) bu ilâhî ve göksel kavramları anlatabilmek için başka hangi çare ve yöntemlere başvurulabilirdi ki? Herhalde o dönemde Suriye, düşlerindeki tek

ülkeydi. Bu insanlar Suriye'yi, "Altlarından ırmaklar akan bahçelere sahip" bir ülke olarak tanıyorlardı. Şarabı, balı, sütü, kuşların etini seviyorlardı. Başka her yerde olduğu gibi, onlar da bedensel ve cinsel hazlardan hoşlanıyorlardı. Çok güç koşullar altında bir ömür süren hangi insan, en azından öldükten sonra, yukarıda betimlediğimiz gibi içinde sonsuz nimetler ve zevkler bulunan bir Cennet'te yaşamayı istemez? Her insanla, onun kültürel düzeyine göre ve kavrama yeteneğine göre konuşmak gerekir. Bir gün Muhammed (as) etrafına toplanmış sahabelerine Cennet'ten ve oradaki zevk ve nimetlerden (insan taşımaya mahsus bir takım tahtlar vb.) bahsediyordu ki, o sırada bir Bedevi ayağa kalkarak şu soruyu sordu:

"Orada develer de olacak mı?"

Resulullah bu soruya gülümsemekten kendini alamayıp, kibarca şu cevabı verdi:

"Orada insan istediği her şeye sahip olacaktır."

1167. Kısacası, bir Müslüman için Cennet, bu dünya hayatında yapmış olduğu iyi işlerden dolayı Allah'ın vaat etmiş bulunduğu bir ödül, Cehennem de bir cezadan başka bir şey değildir. Kur'an'a göre bunun belli bir yer veya belli bir hal olmasının önemi yoktur; aslında her iki durumda da sonuç aynıdır. Kur'an, sadece insanları dürüst bir hayat sürmeye ve doğru yoldan ayrılmamaya ikna etmek için bu konulara değinmektedir.

1168. Hiç kuşku yok ki, Cennet ödülü ve nimeti ebedîdir: İnsan bir kere buna lâyık görülmüşse, artık bundan yoksun kalması söz konusu olmayacaktır. Bazı insanlar oraya bir çırpıda girecekler, kimileri ise, günahları karşılığında az ya da çok bir süre Cehennem azabına maruz kaldıktan sonra Cennet'e girmeyi hak edeceklerdir. Cehennem'in

kâfirler yani inanmayanlar için ebedî olup olmadığı da sık sık tartışma konusu edilir. Kelam bilginleri bu konuda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bunlardan çoğu, Kur'an ve Hadislerdeki verilere dayanarak, "inkâr ve şirk" (Allah'ın varlığını kabul etmemek ya da O'na ortak koşmak) dışında, Allah'ın bütün günahları affedebileceğini, bunların cezasının ise ebedî olduğunu kabul ve beyan ederler. Bu bilginlerden pek azı ise, bu inkârcılığın gerektirdiği cezanın da bir gün sona ereceğini öne sürmekte delil olarak da Kur'an'daki bazı ayetleri ve Muhammed (as)'in bazı hadislerini göstermektedirler. Ancak bu tartışmayı daha fazla uzatmanın yerinin burası olmadığı görüşündeyiz.

1169. *İlâhî Kazâ-Kader ve İnsanın Özgür İradesi*: İman'ın şartları arasında, Muhammed (as) en son olarak, her türlü iyiliğin (*hayır*) ve her türlü kötülüğün (*şer*) Allah'tan geldiğine, yani kadere inanmayı emretmektedir. Acaba bu, insanın başına gelen ve gelecek her şeyin Allah tarafından önceden kararlaştırılıp takdir edildiği anlamına mı gelmektedir? Yoksa, hiç bir şey kendiliğinden iyi yahut kötü olamayacağına ve Allah onun o şekilde olmasını isteyip emrettiği için öyle olduğuna göre, insan bu ilâhî isteğe boyun eğmek zorundadır ve herhangi bir fiilin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi sadece Allah'a mı aittir? Gerçekten burada ilahiyatçılar açısından bir ikilem söz konusudur: Eğer insan kendi fiillerinden sorumlu ise bu, onun fiil ve davranışlarının önceden takdir edilmesi ilkesi ile pek bağdaşmaz; aynı şekilde eğer insan, fiil ve davranışlarında özgür ise, bu durumda, Allah'ın, herhangi bir kulunun bu dünya hayatında yapacağı şeyler konusunda her şeye gücü yeten (*Kâdir-i Mutlak*) ve her şeyi bilen (*Alîm*) bir varlık olmaması ve deyim yerinde ise, en azından Kıyamet Günü'ne kadar devre dışı kalması gerekir. Burada bir güçlüğün olduğu kesindir:

İnsan yaptıklarından sorumlu tutulmak istenirken, aynı zamanda da Allah'a her şeyi önceden bilme ve evrende olup bitenler hakkında mutlak bir kudret verilmek istenmektedir. Muhammed (as), hiç bir sonuç alınamayacak olan bu tür tartışmaları gülünç ve yararsız bulmuş ve şöyle söyleyerek, sahabelerinin böyle tartışmalara girmelerini açıkça yasaklamıştır:

"Sizden önceki topluluklar bu tür tartışmalar yüzünden sapıtıp doğru yoldan çıktılar."[1513]

O bir bakıma bunları "Yumurta mı tavuktan çıkar yoksa tavuk mu yumurtadan?" tarzındaki gülünç tartışma ile aynı seviyede tutmaktadır. Kur'an, bir yandan "insan, iyi ya da kötü bütün yaptıklarının hesabını vereceğini göz önünde bulundurmalıdır"[1514] diyerek onların yaptıklarından tamamen sorumlu olduklarını bildirirken, öte yandan, evrende olup biten her şeyin ancak Allah'ın kudret ve bilgisi dahilinde meydana geldiğine işaret eder.[1515] Bu iki açıklama arasında hiç bir çelişki yoktur. Çünkü, Kur'an iki şeyi birbirinden ayırmaktadır. 1. İnsandan bahsederken hiç bir şekilde onu Allah ile ilişkilendirmemekte, 2. Allah'tan bahsederken de O'nu hiç bir şekilde insanla ilişkilendirmemektedir. Bu açıklamanın mantıklı bir yönünün olmadığı söylenebilir. Ancak, Kur'an'a göre,[1516] Allah mümin kullarını, müminler de Allah'ı severler; aşk ve sevgide mantık aranmaz: Akıllı ve mantıklı kişi, bütün davranışlarından sorumlu tutulacağını kabul eder ve aynı zamanda Allah'ın mutlak kudret sahibi ve herşeyi bilen bir varlık olduğundan emindir. Ne de olsa sorumluluk anlayışı, bu dünyada geçerli olan bir şeydir; oysa her şeyi Allah'ın takdir etmesi ve kaderin onun elinde bulunuşu semâvî bir konudur; bu ikisini birbirine karıştırmamak gerekir.

1170. Bir uyuşukluk ve gevşekliğe yol açmaktan uzak olan bu anlayış, ilk Müslümanların son derece canlı bir faaliyet içine girmelerinde başlıca rolü oynamıştır. Onların askerî alanda olduğu kadar, düşünce ve bilim alanında gerçekleştirdikleri fetihlerin sürat ve büyüklüğünün, insanlık tarihinde bir benzeri yoktur.

1171. Yukarıda, bir Müslümanın inanması gereken şeylerin bir özetini vermiş olduk; ancak İslâm kuru ve yalın bir inanç sisteminden ibaret değildir. Onun ayrıca ruh ile bedeni bir araya getiren uygulama ve eylem yönü bulunmaktadır. Muhammed (as)'in de bizzat açıkladığı gibi, bu eylemin esas itibarıyla dört boyutu vardır: Namaz, Oruç, Hac, Zekât:

Namaz

1172. Resulullah (as), bir hadisinde, "Namaz dinin direğidir"[1517] buyurmaktadır. Kur'an ise yüzden fazla ayette bu konuya değinerek ona *salât* (eğilip çökme), *zikir* (anma, hatırlama), *tesbîh* (arındırma, saflaştırma), *inâbe* (saygıyla diz çökme) vb. gibi değişik isimler vermektedir.

1173. Allah'ın yeryüzündeki egemenlik ortamını oluşturabilmek düşüncesiyle Kur'an, günde beş vakit namazın kılınmasını emretmiştir:

"... (1) Güneşin doğmasından önce de, (2) batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; (3) gecenin bir kısım saatleri ile (4-5) gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ..."[1518]

Ayette geçen "etrafında" deyimi çoğul olduğu için bunu en azından "iki" şeklinde anlamamız gerekir. Nitekim başka bir ayette geçen *tarafeyn* deyimi de bunu doğrulamaktadır.[1519] İlkin güneşin doğuşundan önceki namazdan söz edildiği için, "günün her iki ucu (*etrâf*) deyimi sadece "öğle," ve "akşam" namazları için kullanılabilir. Bu durumda, sabahleyin erkenden kalkıp sabah namazını (*salâtu'l-fecr*), daha sonra

öğle (*salatu'z-zuhr*) ve ikindi (*salatu'l-asr*) namazlarını, güneş battıktan hemen sonra akşam namazını (*salâtu'l-mağrib*) ve gece olduğunda da yatsı namazını (*salâtu'l-ışâ*) kılmak gerekmektedir. Böylece her mümin, Yaratıcısına itaat ettiğini ve onu tanıyıp kabul ettiğini göstermek üzere, her namaz vakti içinde birkaç dakikalığına da olsa bütün maddî ve kişisel çıkarlarını bir yana bırakacaktır. Haklar ve görevler arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğuna göre namaz, insanın yerine getirmesi gereken bir ödev ve Rabbinin de bir hakkıdır. (Burada biraz konumun dışına çıkıp, hemen tamamı gayrı müslim olan toplumlarda yaşayan müslüman bireylere, inançlarının gereği olan görevlerini yerine getirirken kendilerine bir takım ayrıcalık ve istisnaî durumların tanınması gerektiğine işaret etmek istiyorum. Vakit namazlarının farz kılınması sırasında vahyedilen Kur'an'ın şu ayetine kısaca göz atmak yeterli olacaktır:

"Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar."[1520]

Allah katında önemli olan, insanın gösterdiği niyet ve iradedir, yoksa ortaya koyduğu çabanın sonucu değil.)

1174. Vakit namazları dışında, haftada bir kez cuma günleri kılınan bir namaz daha vardır.[1521] Ayrıca yılda iki kez kutlanan bayramlar, -biri Ramazan ayının sonunda ve diğeri Hacc için Mekke'de toplanıldığı sırada- kılınan özel bayram namazları ile başlar.

1175. Kur'an'a göre,[1522] canlı ya da cansız her varlık, kendisine özgü bir biçimde Rabbini tesbih edip yüceltir. Aşağıdaki ayet son derece ibret verici ve öğreticidir:

"Görmez misin ki göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur..."[1523]

Aşağıdaki ayette *salât* (namaz) teriminin kullanılışı özellikle dikkat çekicidir:

“Göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi *salât*ını (duasını) ve tesbihini (öğrenip) bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”[1524]

Bir Müslümanın namaz kılış biçimi, bir bakıma bütün yaratıkların çeşitli şekillerde gerçekleştirdiği namaz kılma tarzlarını bir araya toplamıştır: Yıldızlar gökyüzündeki hareketlerini sürekli tekrar edip dururlar (Müslüman da namaz esnasında belli hareketleri tekrar eder). Dağlar ayakta dikili dururlar (Müslüman da namaza ayakta durarak başlar: *Kıyâm*). Hayvanlar sürekli öne eğik dururlar (Namazdaki ikinci hareket öne eğilmektir: *Rükû*). Ağaçların ağızları onların kökleridir ve onlar aracılığıyla, yani sürekli yerlere kapanarak, kendileri için gerekli besinleri ararlar (Müslümanlar da namazlarının üçüncü hareketi olarak, alınlarını yere koymak suretiyle *secde* ederler; ağaçların secdesi için bk. Rahmân: 55/6). Akarsular sürekli olarak yıkayıp temizlerler (Müslüman da namazdan önce abdest alır) vs.

1176. Namazın taşıdığı sırlardan bahseden büyük mutasavvıf Ahmed Veliyyullah ed-Dihlevî şu açıklamada bulunur:

“Şunu bil ki insan, bazen şimşek hızıyla Huzur-u İlâhî’ye götürülüp kendisini Allahu Azîmü’ş-Şân’ın Arş’ının mümkün olduğu kadar yakınında bulur. Orada bu insanın bütün benliğini kuşatan bir takım ilâhî *tecelliler* meydana gelir. Orada öyle şeyler görüp hisseder ki, insan dili bunları ifadeden âciz kalır. Bir şimşek hızıyla meydana gelen bu hal geçip gittikten sonra insan, daha önceki durumuna döner ve bu coşku ve vecd halinin kaybolup gitmesinden dolayı kendini üzüntü ve ızdırap

içinde bulur. Ve böylece elinin altından kaçıp giden bu hali tekrar elde etmek için büyük çaba gösterir. Allah hakkında edindiği bu bilgi (*Ma'rifetullah*) sayesinde ve bu dünyada içinde bulunduğu koşullar dahilinde, O'nunla hemhâl olmaya çalışır. Bu, hürmet, sadakat ve neredeyse doğrudan doğruya Allah ile baş başa olma durumudur... Namaz esas itibariyle üç aşamadan oluşur: Önce, Allah'ın büyüklük ve yüceliği karşısında tevazu ve alçak gönüllülük göstermek; daha sonra (Allah'ın) bu mutlak üstünlük ve yüceliğini tanıyıp bildiğini belli formüllerle dile getirmek; ve nihayet, vücudu ve bütün organlarıyla en uygun saygı ve hürmet ifadesine bürünmek... Herhangi birine saygı ve hürmette bulunmak istediğimizde ayağa kalkar ve saygı gösterip kendisinden bir istekte bulunacağımız kimseye karşı döneriz. İnsan, daha fazla saygı gösterdiğini vurgulamak için eğilir ve başıyla selam verir... Tevazu ve alçakgönüllülüğün en tepe noktası, zirvesi başı öne eğmektir; böylece benlik bilinci, saygı duyulan nesne karşısında toprağa kadar değdirilmek suretiyle, olabildiğince yoğunlaştırılmış olur... İnsan, manevî gelişiminin zirvesine yavaş yavaş ulaşabildiği için, kuşkusuz böylesine bir yolculukta üç aşamadan geçecektir. Nitekim namazın tam ve sahih olması için, şu üç rüknü içermesi gerekir: Ayakta durup dikilmek (*kıyâm*), öne eğilmek (*rükû*), ve Allah'ın büyüklüğü karşısında insan olarak aczini ve O'nun yüceliğini hissetmek ve böylece ruhun gerekli olgunluğa ermesini sağlamak için, Allah'ın huzurunda başını yere koymak (*secde*).[1525]

1177. Bilindiği gibi günde beş vakit namaz kılmak, Resulullah (as) Mirac'a çıktığı sırada Müslümanlara farz kılınmıştı. Ayrıca Muhammed (as):

"Namaz, mü'minin miracı, yani ilâhî huzura yükselmesidir"[1526]

buyurmuştur ki, gerçekten de namazın sonunda mümin kendisini Allah'ın huzurunda hisseder. Bunlar boş yere söylenmiş sözler değildir. Bir Müslümanın namaz sırasında yaptığı hareketlere bir göz atalım:

1. Önce ayakta dikilip durarak ellerini kaldırır ve "Allahu Ekber (Allah en büyüktür) der. Böylece O'nun dışında herşeyi reddedip sadece O'nun emir ve irâdesine tâbi olur.
2. Rabbinin şânına yaraşır övgülerde (*hamd*) bulunduktan sonra, O'nun *Zât-ı Ulûhiyeti* karşısında kendisini o denli aciz ve zayıf hisseder ve saygısının göstergesi olarak başını eğer (rükû'a gider) ve şöyle der: "Büyüklük ve Yücelik sadece kendisine ait olan Rabbimi her türlü noksanlıktan arındırıp yüceltirim" (*Sübhâne Rabbiye'l-Azîm*).
3. Sonra doğrularak kendisini bu doğru yola ilettiği için Allah'a şükür ve hamd eder. Ve bir an için, Allah'ın yüceliği ve kendi hareketinin basitliği ve küçüklüğü karşısında düşünceye dalıp bundan o derece etkilenir.
4. Ve derhal secde'ye kapanarak, tam bir acizlik içinde başını yere değdirir ve şöyle der: "Büyüklük ve Yücelik sadece kendisine ait olan Rabbimi bütün noksanlıktan arındırıp yüceltirim" (*Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ*).
5. Bu hareketleri birkaç kez tekrarladıktan sonra, namaz kılan kişi kendini, arada hiç bir aracı olmaksızın doğrudan doğruya Allah'ın huzurunda bulur ve dua ederek ondan yardım talep eder. İki kişi karşılaştığında daima aralarında bir selâmlaşma olur. Müslüman da, namaz kılarken, Mirâc sırasında Muhammed (as) ile Allah arasında geçmiş olan selamlaşma ifadelerini aynen tekrar ederek şöyle der:

"- En kutsal ve en zâhidâne saygı ve yüceltmeler Allah'adır.

- Ey Nebî! Allah'ın rahmet ve bereketi de Senin üzerine olsun!

- Allah'ın selâmı bizim üzerimize ve Allah'ın sâlih kulları üzerine olsun!"

(-Et-Tahiyyâtu li'llahi ve's-Salevâtu ve't-Tayyibâtu.

-Es-Selâmu aleyke eyyühe’n-Nebiyyu ve Rahmetu’llahi ve berakâtuhu.

- Es-Selâmu aleynâ ve alâ ibâdi’llahi’s-Sâlihîn).

1178. İşte İslâm’da insanın Allah’a erişebileceği en yüksek mertebe, bir Müslümanın günde beş vakit erebileceği “*mirâc*,” Muhammed (as)’in kendi göğe erişinin (Mirac’ın) bir hatırası olarak kendisine inananlara Allah katından getirdiği “ilâhî armağan” bundan ibarettir. Resulullah (as) bir hadisinde, namazın mü’minin mirâcı olduğunu söylerken (bkz. Suyûtî), bir başka hadisinde de namazın *Kurbân* (Allah’a yaklaşma) ya da *Burhân* (Allah’ın tecellisi) olduğunu ifade etmektedir (İbn Hanbel’den naklen, *Müsned*, III, 321, 399).

1179. Biz burada sadece namazın rûhî-mânevi yönünü ortaya koymaya çalıştık; oysa onun birçok maddî-dünyevî yararları da vardır. Namaz, günde beş defa bir semtin sakinlerini ve haftada bir kez (Cuma günü) de bir şehrin halkını bir araya toplar. Bunların dışında, birbirlerinden uzak şehirlerde oturan insanların, gerek toplumdaki sıradan memurların gerekse o bölgedeki yüksek dereceli Devlet görevlilerinin yan yana gelip buluştuğu bayram namazları vardır. Öte yandan, o yörenin idarî başkanının (başkentte ise Devlet Başkanının), namazlara imamlık etmek gibi bir ayrıcalık ve hatta görevi vardır. Toplumsal yönden bu namazların ortaya koyacağı sonuç ve bunlardan alınacak yarar, müminlerin çevrelerinde Allah’ın hüküm ve irâdesinin egemen olduğunu yakından görüp hissetmeleridir; böylece inançlı kimse ömrünü askerî bir disiplin içinde geçirir; gösterişli ve parlak bir tören olmaktan çok uzak bir ibadet olan cemaatle namaz sırasında, onu kıldıran imamın bir takım komutları doğrultusunda hep birlikte belirli hareketler yapılır. Ayrıca, dünyanın dört bir tarafındaki Müslümanlar, namazları esnasında hep birlikte bedenlerini ve yüzlerini tek bir merkez olan Mekke’deki

Beytullah'a (Allah'ın Evi), Kâbe'ye çevirirler. Bu *Kıbleye yönelme* hareketi, en basit ve en az gelişmiş bir insanın bile ruhunu ürpertmekten geri kalmaz ve ona, bütün cemaatin her yerde Hâzır ve Nazır olan, itaat edilmeye değer Bir ve Tek Allah'a boyun eğdiğini hatırlatır.

1180. Her namazdan önce *abdest* alma denilen birtakım temizlik faaliyetlerinde bulunulur; insanın bedeni, giysileri ve üzerinde namaz kılınacak yer temizlenir, ve bütün bunlara bir de, insanla Rabbi arasında gerçekleşecek olan buluşma (miraç) için gerekli koşul olan ruh ve gönül temizliği eklenir.

1181. Bu daha çok, işin maddî-dünyevî hayatın içinde rûhî-mânevî bir ortam meydana getirmek amacıyla bedenle yapılan ibadetlere özgü boyutudur. Ancak bu arada müminin her an Allah'ı düşünmesi ve çalışırken, yatarken ve bir iş yapmak için kalktığı sırada onu hatırlayıp aklına getirilmesi de tavsiye edilmektedir. Kur'an bu konuda bize şöyle söyler:

"Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın..."[1527]

Kur'an'ın bir başka ayetinde ise Allah'ın, gökte ve yerde olan herşeyi bizim için yarattığı ve bundan yararlanmamız gerektiği belirtilmektedir.[1528] Ancak, bizim yararlanmamız için emrimize sunulan bu nimetlere karşılık, bizim de kendisine bütün bunları borçlu olduğumuz *Zât*'a itaat etmemiz ve ona şükranlarımızı sunmamız, (Allah'a) isyandan, (diğer yaratıklara karşı) zulüm ve haksızlıktan uzak durmamız gerekir.

Oruç[1529]

1182. İnanan bir insanın ikinci ruhî-mânevî görevi oruç tutmaktır, yani Allah rızası için gün boyu yemek ve içmekten kendini uzak tutmasıdır. Yılda kaç gün, hangi günlerde ve günün hangi saatlerinde oruç tutulacağı konusu dünyanın her yerinde ve her toplumda aynı olmasa bile, bütün topluluklarca bilinen oldukça eski bir adet ve gelenektir. İslâm öncesi Mekke halkı -ve onlarla birlikte müstakbel peygamber Muhammed (bk. Buhârî 30/69/3)-, takvimlerinin birinci ayı olan Muharrem'in 10. günü (Aşûre) yılda bir gün oruç tutarlardı. Anlaşıldığı kadarıyla İslâm'ın başlangıcında oruç farz kılınmamıştı. Medine'ye hicret ettikten sonra Resulullah (as), her Müslümanın Aşûre orucunu tutmasını emretmiştir. Ancak Medineli Müslümanlar arasından bazı zahit ve dine düşkün kimseler, bu emri yanlış anlayarak, süt emzirmekte oldukları bebeklerini dahi yedirip içirmeyecek kadar ileri gittiler (bkz. Buhârî, 30/47). Resulullah (as) durumu öğrenir öğrenmez, orucun sadece bulûğa ermiş erginleri kapsadığını, hasta ve yolcular için bu yükümlülüğün kaldırıldığını açıklamıştır. H. 2 yılında meydana gelen bu olaydan birkaç ay sonra Kur'an, Aşûre günü tutulan orucun yerine Arap takviminin 9. ayı olan Ramazan'ın tamamını oruç ayı ilân etmiş (bkz. Bakara: 2/183-185) ve böylece, tan yerinin ağarmasından güneşin battığı vakte kadar, gün boyu yemekten ve içmekten uzak durulması zorunluluğu getirilmiştir. Tütünün yanı sıra, tedavi amaçlı iğne yaptırmak da o sırada Arabistan'da bilinmiyordu. Günümüzde İslâm hukuku (Fıkıh) üzerinde uzman olanların oybirliğiyle belirttiklerine göre, oruçlunun tütün içmesi yasaklanmıştır. Hastalar ise, hastalıkları sırasında tutamadıkları oruçlarını, doğal olarak Ramazan ayı dışında kendileri için uygun bir zamanda tutabilirler. Tan yerinin ağarmasından

güneşin battığı vakte kadarki sürede yemek, içmek ve tütün çekmekten kaçınmak, Ekvatoral ve Tropikal bölge insanlarını kapsamaktadır. Bu süre, bazı mevsimlerde güneşin haftalarca ve hatta aylarca batmadığı kutuplara yakın bölgeler için geçerli değildir (bk. aşağıda § 1304-1305). Sayıları her geçen gün daha da artan modern İslâm hukukçularına göre, sadece 45º Kuzey ve 45º Güney paralelleri (enlemleri) arasında yaşayan ülkelerdeki insanlar oruçlarını güneşin hareketlerine göre tutabileceklerdir. 45º Kuzey paralelden Kutuplara doğru uzanan bölgelerdeki insanlar ise 45º paralelde gözlemlenen güneşin doğuş ve batış saatlerine tabî olacaklardır. Hemen belirtelim ki, oruç esnasında şehevî ya da herhangi bir diğer dünyevî zevki düşünmekten de kaçınmak gerekmektedir. Bu oldukça katı bir disiplin olup, başka dinlere mensup kimselerce uygulanması çok zor görünebilir. Ancak gerçekte kendi gönül rızasıyla İslâm'ı kabul eden yeni Müslümanlar, yüzyıllarca edinilen deneyimlerin de gösterdiği gibi, kısa sürede buna alışmaktadırlar.

1183. Oruç, bir ay boyunca aralıksız tutulur, ve bilindiği gibi İslâm toplumları tamamen kamerî takvimi uygulamaktadırlar. Bu uygulamanın doğal bir sonucu olarak, Ramazan ayı, yaz kış demeden sırasıyla yılın dört mevsimini dolaşır durur ve insan, oruç tutarken, yazın kavurucu sıcaklarından, kışın dondurucu soğuklarına kadar her mevsimin kendine özgü mahrumiyetlerine alışır. Bütün bunlara katlanırken gözettiği ise, sadece Allah'a itaat ve O'nun rızasını kazanmaktır. Kuşkusuz, namaz ibâdetinde olduğu gibi, oruçtan da bir takım dünyevî yararlar sağlanmaktadır. Ancak oruç aynı zamanda insanın meleklere özgü yanını geliştirmeyi de amaçlamaktadır.

Hac[1530]

1184/1. Yeryüzünde Bir ve Tek olan Allah'a adanmış olan en eski tapınak, İbrahim (as)'in Mekke'de inşâ ettiği *Ka'be*'dir. Geçmişi İbrahim (as)'e kadar uzanan Hac geleneklerinin vârisi olarak İslâm, mensuplarına, ömürlerinde en azından bir kez Allah'ın Evi olan Kabe'yi ziyaret etmelerini emretmiştir. Bu mâbet aynı zamanda bütün Müslümanların günde beş vakit kıldıkları namazları esnasında yöneldikleri yapıdır. Hac, her şeyden önce, Müslümanların Mekke yakınlarındaki Arafat ve Minâ düzlüklerinde toplanması ve daha sonra görkemli topluluklar halinde Kâbe'yi ziyaret etmelerinden ibarettir. Bu, aynı zamanda bir Devlet Başkanından tutun da sıradan bir dilenciye kadar istisnasız herkesin en çok tevazu ve alçakgönüllülük göstermesini ve kendi nefsinden en çok özveride bulunmasını gerektiren bir ibadet türüdür: Burada, traş olmamak, hatta tek bir kılını bile koparmamak ve karı-koca ilişkilerinden uzak durmak gerekmektedir. Asgarî üç-dört gün süren Hac günleri esnasında (ihram'dan çıkana kadar), yılan ve akrep dışında bir sineği bile öldürmek yasaktır. Bu sırada kendini tamamen unutup sadece Allah'ı tefekkür etmek gerekir. Hac ibadetini yapan kimsenin böyle bir tutum ve davranış içinde olması gerekir.

1184/2. Tıpkı namaz gibi (bk. yukarıda § 1175) Hacc'ın da kendisine özgü ve en azından namaz kadar etkileyici simgesel bir yönü vardır. Bu ibadet, diğer dinlerde olduğu gibi ne bir aziz veya velinin kabrini ya da bir mucizenin ya da doğa üstü bir olayın meydana geldiği bir yeri ziyarettir; bu, sadece Allah'ın Evi'ni (Beytullah) ziyaret etmektir. Allah her türlü insan algılamasının üstünde ve mekândan soyutlanmış bir varlıktır. Bizler, kul olarak duyduğumuz ibadet ihtiyacını gidermek amacıyla O'nu bir simge, bir mecaz ile somutlaştırırız. İslâm'ın

dışındaki dinlerde ise Allah'ın Kerem, Kudret, Yaratma, İlim ve daha başka herhangi bir sıfatı ele alınarak, bu sıfat insan elinden çıkmış bir putta sanatsal olarak somutlaştırılır. İslâm, Allah'ın Evi (*Beytullah*) simgesini seçmiştir. Bu ev, üstü kapalı olarak (zımnen) bütün sıfat ve isimleri ile birlikte, orada oturan, orayı işgal eden varlığı simgesel olarak temsil etmekte, ancak onu işgal eden ve insanın beş duyusuyla algılayamayacağı bu Varlıkla ilgili bir şekil ya da suret verme ihtiyacı duymamaktadır. Allah'ın *Esmâu'l-Hüsnâ*'sından (güzel isim ve sıfatları) *Melik* (Hükümdar) sıfatı, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi bize en iyi tanımlayan bir sıfat olarak gözükmektedir: Allah, her şeye gücü yeten (*Kâdir-i* Mutlak) bir hükümdar, insan ise onun bütün emir ve buyruklarını yerine getirmeye hazır ve bununla yükümlü olarak O'nun kulu ve kölesidir. Kur'an bu ilişkiyi birçok ayetinde çok güzel ifade edip kullanmıştır. Şöyle ki: Allah, kelimenin tam anlamıyla bir hükümdardır (*Melik*'dir) (Tâ-Hâ: 20/114, vs.) ve bunun sonucu olarak:

1. O'nun bir Taht'ı (*Arş*) vardır (Tevbe: 9/124, vs.),
2. Hazineleri (*Hazâ'in*) vardır (Münâfikûn: 63/7),
3. Orduları (*Cünûd*) vardır (Fetih: 48/4),
4. Hükümdarlığı vardır (*Mâliku'l-Mülk*) (Âl-i İmrân: 3/189),
5. Geniş bir kırallıkta elbette bir başşehir, anakent (*Ummu'l-Kurâ*) olması gerekir (En'am: 6/92, Şûrâ: 42/7),
6. Başşehirde doğal olarak bir Hükümdar Sarayı (*Beytullah*) vardır. (Mâide: 5/97, Bakara: 2/125 vs.).
7. Bu sistemde, Hükümdarın tebe'ası bizzat onun elini tutarak bağlılık andı içmek (*biat* etmek) zorundadır. (Burada, en azından dört sahabenin farklı kaynaklardan naklettiği şu meşhur hadise işaret etmek istiyoruz: "Kâbe'deki Haceru'l-Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elini temsil

eder.”[1531] (Bu hadis, İbn Mâce (25/32, No: 2957), İbn Huzeyme (*Sahîh*), Taberânî, Aliyyu’l-Kârî (*Risaletu fî Fadli Mekke*), eş-Şâmî (*Sîre*) vb. kaynaklarda kayıtlı olup, hepsi de İstanbul Kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır; ayrıca, İbn Hacer de (*Metâlib*, No: 1147) Muhammed ibn Ebî Ömer’den nakletmiştir. Hacceden kişi, tavaf sırasında elini Haceru’l-Esved’in üzerine koyarak, Efendisine (Rabbine) bağlılık yemininde bulunur (bîat eder). Hükümdar (*Melik*), tebaasından birinin samimiyetinden hoşnut olur ve içinde bütün sıfat ve isimleriyle birlikte sahibinin ve bütün nimetlerin bulunduğu evin muhafızlığı görevine tayin etmesi o kişi için ne büyük bir şereftir! Kâbe’nin çevresinde yapılan tavafı bu muhafızlık göreviyle özdeşleştirmemiz mümkündür (Hac: 22/29). Bu arada, simgesel olarak gökyüzünde tam Arş-ı A’lâ’nın altına gelecek şekilde, etrafında Meleklere özgü bir Kâbe olduğundan ve yeryüzündeki Kâbe’nin tam olarak onun altında bulunduğundan, yani Mekke’deki Kâbe’nin Arş-ı Alâya açılan bir pencere olduğundan bahseden bir hadis olduğunu da hatırlatalım (İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 239); bu kaynakta, göklerde bulunan ve meleklere özgü bu Kâbe, *el-Beytu’l-Ma’mûr* olarak geçmektedir. Aynı yazar (*Bidâye*, 1/163), yedi kat göklerin her bir katında, o katta oturanların ibadet ihtiyacını karşılamak üzere özel bir Kâbe bulunduğunu eklemektedir (bu öyle bir şeydir ki, eğer insanoğlu bir gün Ay üzerinde de yerleşim bölgeleri kuracak olursa, belki de insanların Hac ibâdetlerini yerine getirebilmeleri için Ay’da da bir Kâbe inşâsı gerekecek, ayrıca insanlar Ay’a bilimsel ya da turistik amaçlı gezi programları düzenlediklerinde, günlük beş vakit namaz ihtiyaçları için yönelecekleri bir kıbleye ihtiyaç duyacaklardır).

Zekât

1185. Bir Müslümanın dördüncü ve son görevi, Resûlullah tarafından belirlenen oranda malının belli bir yüzdesini Hükümetine vermesidir. Kur'an'da çok dikkat çekici bir ayette, bir tek cümle içinde "ekîmû's-salâte ve âtû'z-zekâte" (Namazlarınızı kılınız ve zekâtlarınızı veriniz) denmektedir. Bu ayette, hem bu fani dünya hayatının hem de Ahiret hayatının tam bir uyum halinde olabilmesi için, insanın ruhî-mânevî yönü ile maddî yönü bir araya getirilmektedir. Müslümanın hayatının hiçbir yönü ihmal edilmemiş, her şey ayrıntılı olarak düşünülmüştür. Zekât asla bir yoksulu sevindirmek amacıyla verilen, isteğe bağlı bir malî fedâkârlık değildir; aksine, tamamen zorunlu bir vergidir. İlerde ayrı bir bölümde bu konuyu ayrıntılı olarak yeniden ele alacağız. Bununla birlikte belirtelim ki İslâm, dünyevî olan şeyi manevî bir konu haline getirerek, vergi ödeme yükümlülüğünü insan bilincine yerleştirmiştir. Bu, insana ya da Devlet'e karşı duyulan bir yükümlülük değil, Allah'a karşı bir borç, bir görev, dinî bir kuraldır (Daha ayrıntılı bilgi için bk. ilerde "Ekonomik Sistem" Bölümü, § 1616-1676).

Anlayış ve Yöntem

1186. Muhammed (as)'in ilgili hadiste açıklamış olduğu gibi, dinin üçüncü boyutu, ahlâkî ve ruhî bilincin geliştirilmesi, fiil ve davranışların güzelleştirilmesi, yani onun deyimiyle *ihsân*'dır; insanın her an ve her yerde Allah'ın huzurunda olduğu bilincine varması gerekir: Deyim yerindeyse, sanki efendi kölesinin yaptığı işi en küçük ayrıntısına kadar gözetliyormuş gibi davranmak gerekir. Yani:

"Sanki Allah'ı görüyormuşçasına hareket et! Sen O'nu göremesen bile, O seni mutlaka görmektedir."

1187. İman etme, inandıklarını uygulama ve bilinçli gözlem: Muhammed (as)'in öğretilerinde göze çarpan üçlü temel yapı işte bu öğelerden oluşmaktadır. Dikkat edilirse İslâm'ın temel gayesi manevî-ruhsal âlemle maddî-dünyevî âlem arasında eşgüdüm sağlamak ve uyumlu bir denge kurmaktır. Rabbimizi tefekkür edip zikretmek amacıyla dünyadan ve insanın nefsine hoş gelen nimetlerden vazgeçmek; işte insanın rûhî-mânevî yönü bunu gerektirir. Sadece maddî hayatın zevk ve nimetlerini düşünmek ve bunlardan mümkün olduğu kadar yararlanmak ise onun bedensel ve maddî yönünün gereğidir. Eğer insan, doğasının gereği olan bu iki yönden birini diğerinin aleyhine dışlayacak olursa, bu iki eğilimden sadece biri geçerli ve baskın duruma gelecektir. Ayrıca, bireylerin anlayış ve zihinsel durumları da birbirlerine göre çok değişkendir. Böylesi durumlarda, insan hayatının bütün yönlerini hedef alan ve mümkün olduğu kadar çok sayıda insanı kurtarmayı amaçlayan bir dinin, orta yolu izleyerek, maddî ve manevî olmak üzere her iki yöne de eşit derecede ağırlık vermekten ve istisnâî durumdaki insanlardan (*havâs*) ziyade, çoğunluğu oluşturan orta halli insanı (*avâm*) düşünmekten başka seçeneği olmayacaktır.

1188. İslâm, bir yandan insana yukarıda açıklamaya çalıştığımız bir takım rûhî-mânevî eylemler (*ibadetler*) yüklerken -ki bunlar ona göre asgarî yükümlülüklerdir-, öte yandan da, münzevî bir hayatı benimseyip dünya nimetlerinden el etek çekmeyi açıkça yasaklayacak,[1532] bu arada hiç kimseye haksızlık etmemek ve dürüstlük ve erdem sınırlarını aşmamak koşuluyla dünya nimetlerinden yararlanmanın meşru bir şey olduğunu da açıkça belirtecektir. Kur'an ısrarla şunu belirtir:

"De ki: Allah'ın kulları için hazırladığı ziynetleri ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"[1533]

Bir başka ayette ise şöyle buyurulmaktadır:

"... Bu dünyadaki nasibini de unutma! Ve Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de (insanlara) iyilik et!"[1534]

Yine bir başka ayette de mümin insana şöyle dua etmesi söylenmektedir:

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi Cehennem azabından koru!"[1535]

Daha birçok ayette işaret edildiğine göre Allah'ın bu evrende, göklerde ve yeryüzünde yarattığı her şey, insanın yararlanması içindir. Ancak insanın kendisine gelince, Allah onu sadece kendisine itaat ve ibadet etmesi için yaratmıştır.[1536]

1189. İnsanın doğasında gizli bu iki yön arasında bir uyum ve denge sağlama kaygısıyla, Resulullah (as), estetik anlayış (*bediî zevk*) üzerinde durmaktan da geri kalmamıştır.

Estetik

1190. Hiç kuşku yok ki Muhammed (as), estetik konusunda pek ince bir zevk ve anlayışa sahipti. Hadis alanında en yetkili eser sahiplerinden olan Müslim'in *Sahih* adlı eserinden öğrendiğimize göre, Resulullah (as):

"Allah güzeldir ve güzelliği sever," [1537]

ve yine:

"Allah her konuda *ihsan*'ı (incelik gösterilmesini) emretmiştir: (Düşmanınızı bile) öldürürken bunu ince ve zarif bir biçimde yapınız."[1538] (Böylece o, canlıların organlarını kesmeyi ve hiçbir zorunlu durum yokken işkence ve eziyet yapılmasını yasaklamıştır)

diyecek kadar incelik göstermiştir.

1191. Kur'an sık sık refah ve mutluluktan, hattâ gösterişli ve şatafatlı bir hayattan bahseder ve belli bir dengeyi gözetenler için böyle bir hayatı

yasaklamaz. Bu konuyla ilgili olarak aşağıda sıraladığımız ayetleri örnek gösterebiliriz:

“Biz yakın göğü bir süsle, yıldızlarla donattık.”[1539]

“Kuşkusuz biz, insanlardan kimin daha güzel işler yapacağını sınayalım diye, yeryüzünde bulunan her şeyi kendine özgü bir ziynet yaptık.”[1540]

“Servet ve oğullar, bu dünya hayatının süsüdür.”[1541]

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (giysiler) ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz. Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken bir güzellik (zevk) vardır. Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlüklere katlanarak ulaşabileceğiniz ülkelere taşırlar... Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve övünüp gösteriş yapmanız için yarattı. Allah bunlardan sizin bilmediğiniz daha nicelerini yaratmıştır.”[1542]

Bu ayetlerin yanı sıra, Kur’an gerçekten şu açıklamayı da yapacaktır:

“De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşi bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.”[1543]

1192. Resulullah (as)’ın görüşü açık ve nettir:

“Allah, verdiği nimetlerin izini kulunun üzerinde görmekten hoşlanır.”[1544]

Kur’an’ın şu ayeti de konu ile ilişkilendirilebilir:

“Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an!”[1545]

Yukarıda da açıkladığımız gibi, namaz kılmak, tam bir tevazu ve alçak gönüllülük içinde insanın Rabbi ile buluşması demektir. Öyleyse Kur’an’ın sadece beden temizliği için gusül ve abdesti emretmekle kalmayıp, şu konuya da dikkat çekmesine şaşırmamamız gerekir.

“Ey Âdem Oğulları! Gerçekten de biz sizin üzerinize, çıplaklığınızı örtüp kapatması için giysiler ve (süslenmeniz) için kuş tüyü indirdik... Ey

Âdem Oğulları! Her namaza kalktığınızda güzel elbiselerinizi giyinin."[1546]

1193. Resulullah'ın hayatıyla ilgili şu iki küçük olay, bize onun bu konuda nasıl bir yol izlediğini açıkça gösterecektir:

Bir gün, bir cenazenin defin törenine katılmıştı. Mezarın içinde küçük bir kazım hatası göze çarpıyordu. Derhal düzeltilmesini emretti. Cemaatten biri kendisine:

"Bunun ölüye bir zararı dokunur mu?"

diye sorunca, Muhammed (as) şöyle buyurdu:

"Aslında bu tür şeyler ölüye ne bir zarar verir, ne de fayda; ancak bu (düzeltme), yaşayanların gözlerini rahatsız etmemek içindir" (bir diğer kaynakta ise "bu, yaşayanların gözüne hoş görünmesi içindir").[1547]

Bir başka gün, saçı sakalı birbirine karışmış, korkunç görünüşlü bir kimse onu mescitte ziyarete gelmişti. Resulullah ona, dışarı çıkıp üstünü başını düzeltmesini işaret etmiş, o kişi de derhal bu isteği yerine getirmişti. Döndüğünde, Muhammed (as) şu açıklamada bulundu:

"Öyle şeytan gibi karmakarışık saçlarla gelmektense böylesi sizin için daha güzel değil mi?"[1548]

1194. İşte Resulullah (as)'ın bunca emir ve talimatının temelinde bu sağlam estetik duygusu yatmaktadır. Örneğin, onun erkeklere ve kadınlara dış görünüşleri, saçlarının şekli ve giysileri konusunda birbirlerine benzememelerini emretmesi[1549] hep bu duygudan ileri gelmektedir. Bu da bizi güzel sanatlardan bahsetmeye götürecektir:

Güzel Sanatlar

1195. Sanat zevki, insanlarda görülen doğal bir dürtüdür. Aslında sanatsal bir etkinlikte bulunabilecek çok az sayıda insan olmasına rağmen, bir çok insan buna ilgi duyar. Heykel, resim, müzik, edebiyat, mimarlık ya

da sanatın hangi dalı olursa olsun, sanatsal eserlerin hepsinin de temelinde aynı dürtü ve eğilim yatmaktadır.

1196. Tıpkı hafıza, akıl ve zekâ, görme, işitme vs. gibi diğer yetenekler kadar, bu özellik de az ya da çok yüksek derecede her insanda bulunur. İnsanda görülen bu yeteneklerin geliştirilmesi mümkündür; bu özellikler, bitkilerin gelişip büyümelerini andırır; şayet yararsız kısımlar, örneğin gereğinden fazla uzayan dallar kesildiği takdirde bu, aynı bitkinin çiçek, meyve gibi diğer özelliklerinin çoğalıp gelişmesine katkıda bulunur. Bilindiği gibi, körlerin hafızası, gözleri iyi gören kimselere göre genellikle daha güçlüdür.

1197. Birazdan göstereceğimiz gibi Resulullah (as), hiçbir zaman güzel sanatları yasaklamış gibi görünmemektedir. Ancak o, tıpkı bir bahçıvanın daha iyi meyve vermesi için bir bitkinin dallarını budaması gibi, sadece güzel sanatların açılımı konusunda bazı engeller koymuştur.

1198. Şurası bir gerçektir ki, Resulullah en büyük darbeyi, hayvan ve insan heykellerine ve resimlerine indirmiştir. Tevrat'ın aksine,[1550] Kur'an bu konudan bahsetmeye gerek duymamıştır. Ancak Resulullah (as)'ın hadislerinde konu ile ilgili olarak şu buyrukları görürüz:

"Kıyamet günü en çetin azaba uğrayacak olanlar, resim (sûret) çizen kimseler olacaktır."[1551]

"Canlı suret yapan her kişiye, Allah, yapmış olduğu suretlerin sayısınca, onu cezalandırmak üzere özel görevliler tayin edecektir."[1552]

"(Kıyamet günü), suret yapanlardan yaptıkları resimlere can vermeleri istenecektir."[1553]

"Bir canlının suretini yapan kimse cezalandırılacak ve ruh (can) vermeye zorlanacaktır."[1554]

"İçinde bir canlı resmi bulunan eve melekler girmez"[1555] vs.

Anlaşıldığına göre bu konudaki yasaklama mutlak ve her şeyi kuşatır nitelikte değildi. Biz önce bu yasağın tasavvufî (*mistik*) ve fizikötesi yönü üzerinde duralım. Tevrat'ın *Pentatök*[1556] yazarının ve İslâm Peygamberi'nin[1557] kabul ettikleri gibi, Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır: Asl olan Allah'dır ve insan O'nun yansımasıdır. İnsan, sahip olduğu takva duygusuyla, Yaratıcısı karşısında her an tevazu ve aczini dile getirmeye çalışır: Bunu yaparken de (hâşâ) Allah olmaya ya da kendisini O'nunla eşit ve denk tutmaya çalışmak şöyle dursun, Yaratıcısının huzurunda tam bir saygı ve yüceltme duygusuyla bulunduğunun bir göstergesi olarak, kendi istek ve iradesiyle kendisine bazı sınırlamalar getirir. İnsan, ilâhî yaratılış içinde madenlerden ve hatta bitkilerden daha çok hayvanların, Rabbinin yaratıcı kudretinin bir tezahürü olduğunu gördüğü için, Allah'ı bu yüce kudretinde taklit etmeyi kendisine yasaklayarak, daha alt düzeydeki şeylerle yetinmiştir. Heykel ve resim alanında sadece madenlerin ve bitkilerin "yaratılışı" ile yetinmiş, canlıların (hayvan ve insanların) "yaratılışını" ise sadece Allah'a tahsis etmiştir. Çevremizdeki somut gerçeklere daha yakından baktığımızda, Antik dönemden beri insanın Görülemeyen, Aşkın (Gayb) âlem hakkında bir fikir sahibi olmaya çalıştığını ve bu yolda, büyük bir ahmaklık ve akılsızlık içinde, kendi eliyle yapmış olduğu şeylere Tanrı diye tapacak kadar ileri gitmiştir. Putperestlik, İslâm Peygamberi tarafından insanın içine düşebileceği en korkunç bir çılgınlık olarak görüldüğü için, ister bir sanatkârın hayal gücünden çıkmış bir tanrı sureti, isterse bir velinimetin, bir atanın, manevî bir kılavuzun vs. tanrılaştırılmasına adanmış bir heykel, hangi türden olursa olsun, yaratılmış bir şeye tapınma konusunda Resulullah (as) tavrını açık ve kesin bir biçimde ortaya koymuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi,

insanın içinde gizlenmiş olan ilâhî yetenek bazı engellemelerle yok olup gitmez: bir taraftan bastırılıp susturulsa, bir başka yerden çok daha güçlü olarak ortaya çıkar. Bilindiği gibi İslâm sanatı, bütün diğer toplumlardakinden daha aşağı düzeyde değildir; hattâ bazı alanlarda diğer uygarlıklar onunla boy bile ölçüşemezler.

1199. İşin bir de ahlakî ve manevî yönü vardır: Sanatçı, eğer nefsanî duyguları baskın geliyorsa, çıplaklığı konu edinen çalışmalar ortaya koymaya kalkışır. İslâm'a göre bu, sanatın "güzel" adını kirletmekten ve saygınlığını zedelemekten başka bir şey değildir. Toplum içerisinde alenen yapılması hoş karşılanmayan şeylerin sanat adı altında resim ya da heykel olarak da ortaya konmaması gerekir.

1200. Daha önce de işaret edildiği gibi, bu yasaklamanın bir takım serbest yönleri de olmalıdır. Resulullah (as), üzerine basılan halılar ya da oturulan minder ve yastıklar üzerine yapılan canlı varlık resimlerine izin veriyordu.[1558] Aynı şekilde, çocukların oynadığı bebekleri ve çeşitli canlıları temsilen yapılmış oyuncakları da hoşgörü ile karşılıyordu. Şu anlatacağımız olay herkesçe bilinmektedir: "Bir gün Muhammed (as), çocukluktan yeni kurtulmuş bir genç kadın olan Ayşe'nin oyuncakları arasında bir takım kanatlı atlar şeklinde oyuncaklar görmüş ve şakalaşmak için şöyle demiştir:

"Aaa! Hiç atların kanatları olur mu?..."

Bunun üzerine Ayşe hemen şu cevabı vermiştir:

"Nasıl olur? Sen ki Allah'ın Resulüsün, Süleyman Peygamber'in atlarının gökte uçtuklarını bilmiyor musun?"[1559]

Resulullah (as) bu tür eşyalara izin verdiğine göre, en azından bunların üretimine de izin verildiği anlamı çıkarılabilir. Ahâlisi tamamen Müslüman olan ülkelerde bile küçük çocukların oyuncak bebeklere

düşkünlüğü bilinen bir şeydir. Yine, anatomi, tıp, antropoloji gibi bilim dallarında canlı varlıkların resimlerine duyulan ihtiyaç, ya da kimlik belgelerindeki resimlerde olduğu gibi güvenlik ve askerî ihtiyaçlar konusunda İslâm hep hoşgörülü davranmıştır. Kendi görüşümde çok ısrar etmemekle birlikte, bu düşünceleri yetkili bilginlerin değerlendirmesine sunuyorum.

1201. Şiir güzel sanatların bir parçasıdır. Kur'an'da bu konuyla ilgili olarak şu ayetler göze çarpar:

"Şairlere gelince; onların peşinden ancak sapık ve başıboş kimseler giderler. Onların her vâdîde başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söyleyip durduklarını görmedin mi? Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında (yazacakları karşı şiirlerle) kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, sonlarının nereye varacağını yakında bileceklerdir."[1560]

1202. Burada Muhammed (as)'in şu hadisini hatırlatalım:

"Bilgelik (hikmet) dolu nice şiirler vardır; hitabet ve beyan sanatı ise insanı âdeta büyüleyip etkisi altına alır."[1561]

Resulullah (as)'ın çevresinde, İslâm dâvasını savunmak için daima şairler olurdu. Yine bir gün kendisi şu konuya dikkat çekmiştir:

"(Şair) Hassan ne zaman iman lehine şiirler kaleme alsa, Cibrîl ona yardım eder."[1562]

Kendisi bir çok kez, gayrı müslim şairlerin bile şiirlerine takdir ve hayranlıkla atıfda bulunmuştur. Öte yandan bazı şairleri lanetlediği de olmuştur. Şair İmru'ul-Kays'a yönelttiği aşağılayıcı sözler çok meşhurdur.[1563] Gerçekten, bu hayâsız ve rezil Arap şairini kim tanımaz? Sonuç itibarıyla onun için önemli olan, şiirin kullanılış biçimi ve

içeriğiydi. Böylece o, topluma zararı dokunacak konularda boş yere enerji sarf edilmesinin önüne geçmek istemiştir.

1203. Şarkı ve müzik konusunda da benzer bir tutum sergilemiştir. Görev ve sorumluluklarını ihmal etme pahasına bu tür eğlencelerde aşırıya kaçanlara Resulullah (as) şiddetle karşı çıkmıştır. Aksine, insanın müziğe ve şarkıya olan içgüdüsel yatkınlığı onun sayesinde yeni ve farklı bir yola yöneltilmiştir. Nitekim Kur'an tilâveti ve bunun Müslümanlar arasında ne kadar çok gelişmiş bir durumda olduğu hepimizin bildiği bir şeydir. Resulullah (as), Kur'an okumayı, Dâvûd (as)'a ait olduğu söylenen[1564] ve musikînin en ulvî tezahürü olan *Mezâmir*'le karşılaştırır. Askeri mûsikî için ise bir engelleme söz konusu olmamıştır. Muhammed (as)'in hayatında bu sanatın din dışı kullanılışı ile ilgili bazı olayları burada hatırlatalım: Araplar arasında bayram günleri şarkılar söyleyip def çalma adeti yaygındı. Ömer, yine böyle bir vesile ile def çalıp şarkı söyleyen kişileri tehdit edince, Resulullah araya girerek bunun bir bayram günü olduğunu ona hatırlatmıştır.[1565] Yine bir defasında bazı zenci cambazlar ellerinde mızraklarla oyunlar oynayıp dans ederken, Resulullah (as), hanımı Ayşe'yi evinin kapısı önüne çağırmış ve bu oyunları ona seyrettirmiştir.[1566] O, aynı tavırları düğün törenlerinde de sergilemiştir; ona göre düğün kutlamalarının böyle neşe ve eğlenceden yoksun bir şekilde yapılması düşünülemezdi.[1567] Manevî olduğu kadar dünyevî görevlerin de ihmaline ve engellenmesine yol açacak türden her türlü eğlence daima yasaklanmıştır. Bunun dışında, Müslüman ılımlı bir biçimde eğlence ve refahtan yararlanma özgürlüğüne sahip olacaktır.[1568]

1204/1 Mimarî ile ilgili olarak, Kur'an'ın bir ayetinde şunları okuruz:

“Siz her yüksek tepeye bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?”[1569]

Ama aynı Kur’an ayetleri arasında şunları da okuruz:

“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih eder ki..”[1570]

Milli servetin ister Devlet eliyle isterse fertler aracılığıyla her türlü israfı cezayı gerektirecektir. Bir ülkenin zenginliklerini ellerinde bulunduran kimselere mutlak bir özgürlük tanınacak olursa, bir avuç insan görkemli köşk ve saraylarda yaşarken ulusun geri kalan kısmı neredeyse başını sokacak bir çatı altından yoksun hale gelecektir. Hayatın hangi alanında olursa olsun, hattâ namaz ve oruç gibi ibâdetlerde bile, itidal ve tevazu her şeyden önce gelir: Muhammed (as)’in öğretisinde temel ilke budur.

1204/2. Resulullah (as) şiirin yanı sıra folklora da değer verirdi. Onun şu hadisini çoğumuz duymuşuzdur:

“Halanız sayılabilecek dişi hurma ağaçlarına değer verip saygı gösteriniz. Zira bu ağaç, Adem’in yaratıldığı çamurun arta kalanından yaratılmıştır ve döllenmeyi gerektiren tek bitkidir” (bir hayvan gibi,) bk. Ebû Ya’lâ, İbn Hacer’den naklen, *Metâlib*, No: 2380).

Resulullah (as), hanımlarına bazen Umm Zer hadisi[1571] ya da güyâ cinler tarafından kaçırılıp bir süre sonra tekrar yeryüzüne getirilen Hurâfe[1572] hadisi gibi hikâyeler de anlatırdı. Yine, ünlü demagog Kuss ibn Sâ’ide el-İyâdî’ye ait cümleler naklettiği de rivayet edilir (bk. İbn Kesîr, Bidâye, II, 230-237).

1205. Tartışmamızı bizzat Resulullah (as)’ın koymuş olduğu şu genel kuralla bitirelim:

“Sizden biri bir iş yaptığında, onu en güzel biçimde yapması (itkân) Allah’ın hoşuna gider.”[1573]

Bu, güzel sanatlardan tutun da hayatın her alanına uygulanabilecek bir kuraldır.

Manevî-Ahlâkî ve Toplumsal Eğitim

1206. Kur’an’ın en belirgin özelliklerinden biri de, *İyilik* kavramı için “*Ma’rûf*” (herkesçe iyi bilinen, iyi tanınan) ve *Kötülük* kavramı için de “*Münker*” (herkesçe kötü, âdet ve usûle aykırı bilinen, kabul edilmeyip reddedilen şey) terimlerini kullanmasıdır.[1574] Bir başka deyişle Kur’an, herkesçe iyi bilinen şeyi emreder ve herkes tarafından kötü bilinen şeyi de yasaklar. Bu da, Kur’an’ın ve Muhammed (as)’in, sadece ebedî gerçeğin, yani Peygamberler aracılığıyla birçok kez yinelenen ilâhî buyrukların bir teyit ve doğrulanmasından ibaret olduğu şeklindeki bir başka ilâhî hükümle[1575] uyuşmaktadır.

1207. Demek ki Kur’an, adaleti, iyiliği, tevazuu, hayvanlara karşı bile merhametli olmayı, ayrıca doğru söz söylemeyi, sözünde durmayı, Allah’a, diğer insanlara ve hattâ kendisine karşı olan görevlerini yerine getirmeyi emretmektedir (zira insan, kendisine ait bir varlık değildir; o Allah’a aittir ve bu varlık ona emânet olarak verilmiştir). Öte yandan Kur’an, adam öldürme, haksızlık, zulüm ve eziyet, yalan, hırsızlık, fuhuş ve zina, namussuzluk, sözünde durmama vb. gibi hususları da yasaklamıştır.

1208. Ancak, eğitim-öğretim konusunda sadece İslâm’a özgü olan ve üzerinde durulması gerekli konular da vardır:

1209. Her şeyden önce Kur’ân ve Hadis’in en belirgin özelliği, mutlak anlamda iyi ve doğru bilinen konularda bile *itidal* (orta yol) ve tevazu üzerinde ısrarla durmalarıdır. Muhammed (as) sık sık şöyle buyururdu:

“Ey insan! Senin kendine karşı da birçok görevlerin vardır.”

Ayrıca:

“İşlerin en hayırlısı orta (yolda) olanıdır.”

Bir gün o, sahabelerinden birinin gece boyunca namaz kıldığını öğrenmiş ve böyle yapmasını açıkça yasaklamıştır. Bir başkası, Ramazan ayı dışında bile sürekli oruç tutuyordu; onu da aynı şekilde böyle davranmaktan men etti. Muhammed (as) eyâletlere İslâm’ı yaymak için görevliler ve valiler gönderdiğinde de onlara şu talimatı verirdi:

“(Din konusunda) Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz!”

Yine bir valiye şöyle söylemişti:

“Cemaate imam olduğunda namazı uzatma, zira içlerinde hastalar, yaşlılar ve acelesi olan yolcular bulunabilir.”

Parayla yapılan iyilikler konusunda ise Muhammed (as), sık sık şöyle buyururdu:

“Allah, bütün mal varlığınızı sadaka ve zekât olarak harcayarak mirasçılarınızı insanlardan dilenen kimseler olarak bırakmak yerine, çocuklarınızın refahını sağlamanızı tercih eder.”[1576]

Kendisine sahabeden biri gelerek bütün servetini, yakın akrabalarını mahrum bırakma pahasına hayır yolunda harcamak için izin istedi. Resulullah, “Hayır!” diye cevap verince, zâhid ve takva sahibi sahabe, teklifini önce 2/3’e indirdi; yine reddetmesi üzerine 1/2’ye indirdi; ve Muhammed (as)’in yine olumsuz cevap vermesi üzerine, sonunda malının 1/3’ünü vermeyi önerdi. Bunun üzerine Resulullah (as) şöyle buyurdu:

“Peki, üçte bir olsun; aslında üçte bir bile fazla!”[1577]

İntikam konusunda da Resulullah'ın öğretimi aynı itidal anlayışının izlerini taşır: Kötülük yapan bir kişinin herkes tarafından affedilmesi için pek ısrar edilmez. Oysa Kur'an bu konuda şöyle der:

"Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Ancak kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir."[1578]

Yine bir ayette şöyle buyurulmaktadır:

"Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır."[1579]

Aşağıdaki ayetteki ifade ise daha serttir:

"Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) dır. Allah'a isyandan sakının..."[1580]

1210. Kur'an, özellikle ana-babaya, yetimlere ve yabancılara güzel davranmak gerektiği üzerinde durur. Köle azat etmeyi Kur'an, "bir dağı aşıp geçmek" gibi pek güzel bir hareket olarak tanımlar. Muhammed (as) de şöyle buyurmuştur:

"Aramızdaki küçüklere sevgi ve merhamet, yaşlı kimselere de saygı ve hürmet göstermeyen asla bizden değildir."

Yine anlamlı bir hadisinde, Resulullah (as) şu açıklamada bulunur:

"Her biriniz birer çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz: Devlet adamı bir çobandır ve yönetimindekilerden sorumludur. Kişi ailesinin çobanıdır ve aile bireylerinden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve kocasının evinden sorumludur. Hizmetkâr bir çobandır, efendisine ait maldan sorumludur. Oğul da bir çobandır ve babasının servetinden sorumludur. Kısacası, her biriniz birer çobansınız ve kendi sürünüzden sorumlusunuz."

Komşularla ilgili olarak ise, Muhammed (as)'in şu iki hadisini nakledelim:

“Kendisi için sevdiği şeyi bir başkası için de sevmeyen kimse gerçek mümin olamaz.”

“Cebrail bana sürekli olarak komşu hakkına saygı gösterilmesini salık verirdi (Bu konuda o kadar ileri gitmişti ki) ben yakında (Allah’ın emriyle komşuyu) komşuya mirasçı kılacak sandım.”

1211. Muhammed (as)’ın eğitim-öğretimiyle ilgili büyük bir kural da şu hadisinde özetlenmiştir:

“Ameller (insanların yaptıkları şeyler) (Allah tarafından) niyetlere göre değerlendirilecektir.”[1581]

Kur’an da bu konuda belirgin bir örnek vermektedir:

“(Kurbanların) ne etleri, ne de onların kanları Allah’a ulaşır; O’na ancak sizin takvanız ulaşır.”[1582]

İnsanlar arasında saygınlık kazanmak niyetiyle, ne dinî de olsa ilimle meşgul olmanın ve ne de inancı uğruna canını feda etmenin bir önemi vardır. Bütün eylemlerimizi başka hiçbir art niyetle değil de, sadece Allah’ın hoşnutluğunu ve rızasını kazanmak için yapmalıyız. Bir gün Muhammed (as) şöyle buyurdu:

“Allah, kendi gölgesinden başka hiç bir gölgenin bulunmayacağı (Kıyamet) gününde şu yedi kişiyi kendi gölgesinde barındıracaktır:

1. Adaleti gözeten Devlet Başkanı,
2. Rabbinin ibadetine kendisini adamış olan genç,
3. Gönlü mescitlere bağlı kimse,
4. Birbirleriyle Allah için buluşup, yine o amaçla ayrılan iki kimse,
5. Şöhretli ve güzel bir kadın kendisine musallat olduğunda ona “Hayır! Ben Allah’tan korkarım” diyerek harama yanaşmayan erkek,
6. Sadaka verirken (ihtiyaç sahibine maddi bir yardımda bulunurken), bu işi solundaki (sol eli) haberdar olmayacak kadar gizli yapan,

7. Yalnızken, Allah’ı anıp da gözü (yaşla dolup) taşan kişi.”[1583]

1212. İslâm her türlü batıl inanca karşı çıkar. Şu hadis buna güzel bir örnektir: Resulullah, en son dünyaya gelen oğlu vefat ettiğinde Güneş tutulduğu ve insanlar, bunun Resulullah’ın oğlunun ölümü için bir yas işareti olduğunu iddia ettiklerinde, Muhammed (as) onların bu ifadelerini kabul edebilir veya sadece susmakla yetinebilirdi. Ancak o, bu söylentileri duyar duymaz öfkeye kapılmış ve şöyle buyurmuştur:

“Hayır! Güneş ve Ay, Allah’ın kudretinin işaretleridir; bunların tutulmasının herhangi bir kimsenin ölümü ile hiçbir ilgisi yoktur.” (Buhârî, 16/1).

İnsanlar Arasında Eşitlik ve Takvâ Sahiplerine (Allah’tan Korkup Çekinenlere) Öncelik Tanınması

1213. İslâm’ın gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de insan denen canlı türünün üyeleri arasında sonradan meydana gelmiş olan eşitsizlikleri kaldırmak olmuştur: İslâm, tek bir ırkın Allah tarafından seçilmiş olabileceği düşüncesine kapılmamıştır. Kur’an şöyle der:

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdâr olandır” (Hucurât: 49/13).

Bir başka ayette ise şöyle buyurulur:

“... O’nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.” (Rûm: 30/22)

1214. H. 10 yılında Mekke’de vermiş olduğu meşhur Veda Hutbesi’nde, Muhammed (as) şöyle buyurmuştur:

“Sizler hepiniz Âdem’in soyundansınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Takvâ dışında Arabın Arap olmayana karşı ya da Arap olmayanın Arap olana karşı hiçbir üstünlüğü yoktur.”

Alkollü İçkiler ve Şans Oyunları (Kumar):

1215. İslâm’ın diğer özelliklerinin yanı sıra, her türlü alkollü içeceği ve şans oyunlarını (loto, at yarışlarında bahis vs. gibi) kesinlikle yasakladığını da belirtmeliyiz.[1584]

1216. Günümüzde alkolizmin neden olduğu hastalıklar herkesçe bilinmektedir; bunun üzerinde daha fazla durmak istemiyorum. Şans oyunları ise, millî servetin toplumu oluşturan bireyler arasında ölçülü ve dengeli dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Binlerce ve yüz binlerce insan bir tek kişinin kazanabilmesi için kaybetmekte ve emek harcamadan elde edilen bu kazanç İslâm’ın her türlü toplumsal ahlâk anlayışına ters düşmektedir. Kur’an bunu “Şeytan işi” olarak adlandırmaktadır. Gerçekten de bu tür gündelik “küçük kayıplar” uzun süre devam edecek ve bunun zararları bütün topluma bulaşacak olursa, ekonomik hayat tamamen tahrip olacaktır; ve intihar olaylarına ya da diğer suçlara yol açması bir yana, bütün kalkınma ümitleri de suya düşecektir.

1217. Alkollü içkilerden başka, Kur’an domuz etini ve İslâmî usûllerle kesilmemiş hayvanların etini, ayrıca hayvan kanının içilmesini de yasaklamıştır.[1585] Kur’an ayrıca, kıtlık ve kuraklık gibi açlık ve susuzluktan ölme tehlikesi karşısında kalan kimselerin, yasak olmayan gıdaları bulamadıkları takdirde, bu tür yasaklanmış gıdaları yiyebileceklerini eklemektedir.

1218. Ödünç olarak verilen para üzerinden faiz alınması yasağı açık ve kesindir; Kur’an, böyle yapanların “Allah’a ve O’nun Resulü’ne karşı

savaş açmış olacağını” beyan etmektedir.[1586] Bu konuya ilerde tekrar dönecek ve Kur’an’ın faizsiz kredi sistemini nasıl “millileştirdiğini” açıklayacağız; bu sisteme göre Devlet, geçici olarak kredi (kısa vadeli kredi) ihtiyacı duyan kimselere yardım etme sorumluluğunu kendisi üstlenmektedir. Kur’an, toplumun devamı için paranın vazgeçilmez bir unsur olduğunu da kabul etmektedir.[1587] Bu nedenle, Kur’an’ın, millî servetin az sayıda bir zengin insan topluluğunun eli altında toplanmasına izin vermeksizin, bu serveti, toplumun bütün bireyleri arasında dönüp duran bir varlığa dönüştürmek istemesi bizi şaşırtmamaktadır.[1588] Bu hedefe ulaşabilmek için, İslâm, örneğin faizle borç para vermeyi ve şans oyunlarını yasaklamış, hatta servetin tamamının tek bir kişinin eline miras olarak geçme ihtimalini ortadan kaldırmak için mirasın bütün yakın akrabalar arasında paylaştırılması ilkesini koymuştur.[1589] Buna göre ölen bir kimsenin mirasçıları, vasiyete gerek kalmaksızın, hukuken hisselerine düşen payı alırlar; meşru ve kanunî mirasçılar dışında kalan yabancılar ise, ölen kişinin bıraktığı servetin üçte birinden fazlasını, ortada lehlerine bir vasiyet bulunsa bile alamazlar.

Eğitim ve Öğretim

1219. Toplumsal yapıda reformlar yapabilmek için eğitim sisteminin yeni bir anlayışla düzenlenmesi gerekiyordu. Resulullah (as) hep şöyle derdi:

“Allah beni bir *muallim* (öğretmen) olarak gönderdi.”[1590]

Kur’ân, bu konuyu ele aldığı birçok ayetinde, Muhammed (as)’ın ilâhî tebliğ görevinin bir eğitim-öğretim işi (*yu’allim, ta’lim*)[1591] olduğunu açıklamaktadır. Kuşkusuz bu öğretimin konusu İslâm’dır; ancak İslâm hem maddî ve hem de rûhî-mânevî olmak üzere hayatın her safhasını içine alan bir kurallar bütününden başka bir şey olmadığından, Resûlullah’ın göstermiş olduğu çaba ve gayretleri sadece rûhî-mânevî olarak nitelendirmek mümkün değildir.

1220. Muhammed (as)’ın ifadesi ile, onun döneminde yaşayan Araplar:

“Ne okuyup yazmayı ve ne de hesap yapmayı bilen bir câhiller topluluğu”[1592]

idi. Ancak iki yüzyıla kalmadan, Arap dili o dönemdeki bütün bilim dallarında uluslar arası bir dil haline geldi. Böyle bir sonuca yol açan nedenlerin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekir.

1221. Arabistan’ın en güney bölgelerinde, Roma ve hattâ Atina şehirlerinin kurulmasından da önce, bir çok gelişmiş uygarlık gün ışığına çıkmıştı. Ma’în ve Sebe’de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kitabeler, yasaların yazılı olarak yayınlanması amacıyla anıtlar dikildiğini göstermektedir. Ancak bu uygarlıklar, İslâm’ın ortaya çıkışından çok önceleri yitip gitmişlerdir. Ayrıca, İslâm’ın doğup kök saldığı Kuzey ve Orta Arabistan

bölgeleri, Güneyli Araplarca “uygar” olarak görülmemekteydi. Zaten, eski Yemen’de konuşulup yazılan dil de Arapça değildi. Mekkeli Arapların konuştukları dil ve kullandıkları yazı ise tamamen farklı idi.

1222. Bugün elimizde, İslâm’dan önce hatta bazıları M. 1. yüzyıl başlarında Hicaz, Yemen, Necd ve Arap Yarımadası’nın diğer bölgelerindeki şairlerce kaleme alınmış çok sayıda şiir ya da küçük nazım parçaları bulunmaktadır. Bunların hepsinde aynı dil, aynı dil kuralları ve aynı ölçüler (*vezin*) göze çarpar. Aynı şekilde, elimizde İslâmî dönem öncesine ait atasözleri, meşhur kitabe ve nutuklardan cümleler, bazı kâhin ve hakemlerin söylemiş oldukları cümleler, çocuk ninnileri, kabilelerin yeni meralar ve su kaynakları aramak üzere gönderdikleri keşifçi ya da öncülerin (*ra’îd*) dolaştıkları bölgeleri tariflerinden ibaret anlatımlar ve daha birçok diğer konuyla ilgili düzyazı metinler içeren anıtlar da bulunmaktadır. Bu düzyazı parçalarda kullanılan dil, şiir şeklinde yazılanlardan kesinlikle farklı değildir. İşin daha da tuhaf yanı, Kur’ân’da karşılaştığımız dil özellikleri bunlardakiyle tamamen aynıdır. Bu da, henüz İslâm ortaya çıkmadan önce, Arap Yarımadası’nın bütün bölgelerindeki insanların, dilbilimsel açıdan tek bir ulus olduğu anlamına gelmektedir.

1223. Bu dilin bizâtihi sahip olduğu kurallar aslında o denli sabit ve yerleşik bir hal almıştır ki, Kur’ân’ın derlenmesinin üzerinden 14 yüzyıllık bir süre geçmesine rağmen, bu kurallarda hiçbir değişiklik olmamıştır. Çoğu dillerde göremediğimiz eklemeli özelliği ile sözcüklerin başına ve sonuna ekler getirerek yeni sözcükler türetmeye imkân vermesi ve böylece olası gelişmelere açık olmasının yanı sıra, Arapça daha o devirde oldukça zengin, açık ve anlaşılır bir kelime hazinesine sahipti. Hatta bu ulusun kendisine taktığı *arab* sözcüğü bile

“düşüncelerini açık ve net bir biçimde ifade eden kimse” mânasına gelmektedir; aynı ad, “göçebe” anlamını da taşır. Arap olana göre kendisinin dışındaki bütün uluslar *acem*, yani “dilsiz,” “konuşamayan”dır. Bu, yabancılara Greklerin *barbar*, Brahman Hinduların ‘mileç’ demelerinden kesinlikle çok daha kibar bir adlandırmadır.

1224. Bununla birlikte, Arabistan’daki ilk dönem edebiyat faaliyetleri konusunda geniş bir birikime sahip olan Hammâd er-Râviye’nin bize vermiş olduğu şu bilgileri biraz tereddütle karşılamak gerektiğine inanıyoruz:

“Hîre Hükümdarı Nu’mân, Arapların şiirlerinin bir kitap halinde toplatılarak kendisine getirilmesini emretti. Sonra bu şiirleri Beyaz Sarayında toprağa gömdürdü. (İslâmî dönemde) Muhtâr ibn Ebî Ubeyd bu bölgeye vali olarak atandığında, söylentilere göre bu Sarayın bir yerlerinde gömülü bir hazinenin bulunduğu kendisine söylendi. O da bunun araştırılmasını emretti ve kazı çalışmaları sonunda bu şiirler ortaya çıkarıldı. Hîre’nin temelleri üzerine yeniden inşâ edilen Kûfe şehrinin halkı bu nedenle eski Arap şiirini, rakipleri olan Basralılardan çok daha iyi bilirler.”[1593]

1225. İslâm Öncesi Arabistan’ında yazının pek nâdir kullanıldığı muhakkaktır. Klasik İslâm tarihçileri daha da ileri giderek, İslâm’ın henüz ortaya çıkmakta olduğu bir sırada, o zamanın en gelişmiş şehri olan Mekke’de onbeş yirmi kişiden başka kimsenin yazmayı bilmediğini ısrarla belirtmişlerdir. Ancak bu iddiayı aynen kabul etmemiz gerekmez. O sırada Mekke’de yazmayı bilen kadınlar da yok değildi. Ömer (ra)’in aile mensupları özellikle bu konuda diğerlerinden ayrı bir üstünlüğe sahipti. Yakın akrabalarından biri olan Şifâ, Ömer’in kızı Hafsa’ya

yazmayı öğretmişti.[1594] Ömer'in kız kardeşinin de yazmayı bilmemesi imkânsızdır, zira kendisi Hicretten önce henüz Mekke'de otururken, üzerinde Kur'ân'ın bazı sûrelerinin yazılı bulunduğu yapraklara sahipti.[1595] Huzeyl kabilesi -ki bunun Lihyân adlı kolu kitâbeleriyle ünlüdür-, çok sayıda şairiyle ve bunların şiirlerinin yer aldığı divanlarıyla ayrı bir yere sahipti. Bu kabile Mekke yakınlarında otururdu. İbn Kuteybe'nin eserinde yer alan şaşırtıcı bir bilgiye göre,[1596] İslâm öncesi dönemde bu kabileye mensup Zilme adlı bir fahişe, henüz küçük bir kız iken kabilenin okuluna gitmekte ve burada, öğrencilerin kalemleri ve mürekkep hokkalarıyla oynamaktaydı. Herhalde o da, ne derece ilkel olursa olsun, zamanı gelince bu okula gitmiştir. Bu arada yeri gelmişken belirtelim ki, Mekkelilere atalarından miras kalan ve Resulullah (as)'ın da inen Kur'ân ayetlerini tespit ettirmekte kullandığı yazı biçimi, ihtiyaçları tam anlamıyla karşılamaya yetmiyordu (bk. *San'atu'l-kitâbe fî 'Ahdi'r-Rasûl ve's-Sahâbe* adlı makalem, *Fikrun ve Fen* dergisi, Hamburg, No: 3, 1964, s. 21-27). O sırada, Arapça'daki 28 sese karşılık, alfabede 22 harf bulunuyordu ve bunların karşılığı olarak da topu topuna 15 şekil vardı. Üstelik kısa sesli harfler yazıda belirtilmiyor ve etken (*malûm*) ve edilgen (*meçhul*), geçişli (*müte'addî*) ve geçişsiz (*lâzım*) fiillerin tespiti vs. tamamen okuyucunun tahminine kalıyordu. Diğer alfabeleri taklit yoluna başvurarak Arap dilinin kimliğini ve kendisine özgü yönlerini yok etmek yerine, Resûlullah, mevcut olan yazı tarzının geliştirilmesi ile bizzat ilgilendi. Benzer harf işaretlerini noktalama (*rakş*) ile birbirinden ayıran ve anlaşıldığı kadarıyla bir takım özel işaretler kullanarak harflerin seslendirilmesini, en azından nunlama (*tenvin*) yöntemini düşünen de kendisi olmuştur; bu

çalışmaların izlerini bugün Kur’ân’ın resmî imlâsıyla yazılı Mısır nüshalarında görmekteyiz. Bu nüshalarda:

كأى كأين Âl-i İmrân: 3/146

لنسفعن لنسفعا Alak: 96/15

şeklinde yazılmaktadır. Arap alfabesi çok geçmeden kusursuz bir alfabe haline gelmiştir. Estetik bakımdan ise, Alman doğu bilimci Helmut Ritter’in ifadesiyle bu yazı biçimi “Dünyadaki yazıların kraliçesi” olup, aynı zamanda, tam olarak yani günümüzde kullanılmakta olan *hareke* işaretleriyle yazıldığında en açık seçik, hiçbir karışıklığa yer vermeyecek nitelikte bir yazıdır. Bugün bazı kimseler bu yazıyı, zaman ve yer tasarrufunda bulunmak amacıyla stenografi olarak kullanmakta ve hiç zorlanmadan anlayabilmektedirler. En iyisi olduğu öne sürülen diğer yazı sistemlerinin hiçbiri hakkında aynı şeyi söylemek mümkün değildir. En basitinden, Latin harfleriyle bir tek yazım şekli olan *Hamid* sözcüğünün Arapça’da dört farklı yazım şekli vardır:

حمد حامد حميد حاميد

Hamd Hâmid Hamîd Hâmîd

(Bunun nedeni, Latin alfabesinde sesleri uzatmaya yarayan herhangi bir harf veya işaret bulunmamasıdır.)

1226. Mekke yakınlarında her yıl kurulmakta olan Ukâz fuarı, neredeyse Arapları bir araya getiren (Pan-Arap) edebî bir kongre niteliği taşıyordu. Bu durumda fuarın, en yakın komşuları olan Mekkeli ve Tâ’iflilerin etkisinde kalması çok doğaldır; ancak onun gerçekten Araplar arası bir özelliğe sahip olduğunu gösteren nokta, Batı Arabistan’da kurulan bu fuarda, hukukî ihtilâfları çözme görevinin kalıtsal olarak Temîm kabilesine bırakılmış olmasıydı.[1597] Bu kabile, Yarımadanın Doğu

ucunda, Basra körfezi kıyılarında oturmaktaydı. Arabistan'ın en Güneyinde hüküm süren Kinde hükümdarları bu fuara ticarî emtia gönderirken,[1598] Kuzey ucundaki Hîre hükümdarları da kendi ülkelerinde çıkan ürünleri buraya göndermek suretiyle bu imkândan en az onlar kadar yararlanıyorlardı.[1599] En ünlü hatipler ve şairler, kendi değerlerine bir de "uluslararası" nitelik kazandırabilmek için, buraya gelen halk yığınlarına nutuklar atarak kendilerini göstermeye çalışıyorlardı. Büyük kadın şair Hansa buraya düzenli olarak gelirdi. Ukâz'ın İslâm Öncesi edebî etkinliklere olan katkısı, benim burada ondan söz etmeme gerek bırakmayacak kadar yaygın ve bilinen bir gerçektir. Mekke ve Ukâz arasındaki yakın ilişkiler konusunda bir fikir verebilmek için, Ukâz'da okunan ve en mükemmel olarak kabul edilen şiirlerin (tarihi kaynaklar bunların sayısının yedi olduğunu belirtirler) yapraklar üzerine yazılarak Mekke'deki Kâbe'nin içine asıldığını söylememiz yeterlidir. Muhtemelen Ukâz fuarının açık olduğu günlerde, Tâ'ifli Gaylan ibn Seleme, vaktinin bir bölümünü hukukî anlaşmazlıkları çözmeye ve öte yandan kendi huzurunda okunan şiirleri değerlendirmeye ayırırdı.[1600]

1227. Mekke şehrine gelince: En ileri fikrî-edebi faaliyetleri burada görmekteyiz. Resulullah (as)'ın ilk hanımı Hatice'nin yeğeni Varaka ibn Nevfel, Mekke'de İncil'i Arapçaya tercüme etmekle meşguldü (bk. Buhârî, 65: Alak ve Şems surelerinin tefsiri). Kız kardeşi Kutayle de "Kutsal Kitapları okurdu."[1601] Kadınlar o dönemde kültürel bakımdan bu derece ilerde iseler, erkeklerin onlardan daha geri kalmamaları gerekirdi.

1228. El-Hâris ibn Kelede, Mekke'de hekimlik yapardı; hatta halk sağlığı üzerine bir kitap yazdığı da söylenir[1602] ki bu esere ait uzun parçalar günümüze kadar koruna gelmiştir.[1603] Bu Arap tabip, bir valiyi tedavi etmesi için İran gibi uzak bir ülkeden bile çağrılmıştı.[1604]

1229. Yazı araçlarına gereksinim duymadan da bir edebiyat gelişebilir. Mekkelilerin gerek meslekten gerekse amatör bir takım “anlatıcıları” vardı ki bunlar, hikâye ve masallar anlatarak halkı geceleri eğlendirirlerdi. *Müsâmere* denilen bu eğlentiler, Kâbe mabedinin tam karşısında bulunan Dâru’n-Nedve adındaki Şehir Meclisi’nde yapılırdı. Tabii daha mütevâzı başka benzer toplantılar da olurdu; bunlar özellikle havanın güzel olduğu mehtaplı gecelerde, kabilelerin Nâdî adı verilen toplantı yerlerinde yapılırdı. Bazen bu toplantılara yabancı ülkelerdeki gezilerinden henüz dönmüş kimseler de katılır ve ziyaret ettikleri ülkelerle ilgili ayrıntılı bilgileri naklederler, böylece genel bilgilerin ülkede yaygınlaşmasına katkıda bulunurlardı. Mekke’ye yolu düşen yabancıların ve özellikle de tüccarların bu konudaki katkıları göz ardı edilemez. Bunlar mallarını satmak ve ticarî hesaplarını ayarlamak üzere bir süre burada kalırlar ve doğal olarak kendilerine de açık olan bu gece toplantılarında, ahbap ve müşterileriyle gevezelik etme imkânı bulurlardı.

1230. Bugün elimizde Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından yazılmış Arapça şiir antolojileri bulunmaktadır. Bu şiirler ne dil ve ne de içerik bakımından, “putperest” Araplarınkine göre pek hissedilebilir bir farklılık göstermezler. Arabistan’da İbranî alfabesi kullanılarak kaleme alınmış Yahudi edebiyatının durumu ise tamamen ayrıdır. Medine gibi büyük merkezlerde, içinde Yahudilerin hem adlî-hukukî işlerinin, hem de öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü *Beytu’l-Midrâs* adlı kurumları vardı. Önceki bölümlerde, örneğin Mesih’in yeryüzüne geleceği ile ilgili Yahudilere özgü bir takım inanışların putperest Araplar arasında nasıl yayıldığını ve Medine, Yemen ve daha başka bölgelerdeki Araplar arasında Yahudilerin nasıl kendi dinlerini yayma girişiminde

bulunduklarını açıklama fırsatı bulmuştuk. Yarımadada İncil öğretimi, yani misyonerlik de çok yaygındı; Arap toplumunu yönlendirmek üzere o günlerde dışardan gelmiş olan bir takım papazların durumu hakkında da elimizde bilgiler bulunmaktadır.

1231. Bununla beraber dil ve edebiyatla ilgili (*filolojik*) incelemeler, İslâm Öncesi Arapça'sında yazı sanatı ve yazıyla ilgili çok sayıda terim bulunduğunu bize açıkça göstermektedir. Sadece Kur'ân'da bile şu kelime ve terimlere rastlamaktayız:

Kırtâs ve *Karâtîs*: Karton gibi, üzerine yazı yazılan sert ve kalın düz şey veya papirüs.

Rakk: Parşömen, üzerine yazı yazılan özel deri.

Esfar, zübür, kütüb, suhuf vs.: Kitaplar, yapraklar, isim belirtmeksizin İncil, Tevrat, Zebur, Elvâh gibi kutsal kitaplar.

Kalem, aklâm: Kamış ya da divit şeklinde kalem.

Nûn : Mürekkep hokkası (bazı müfessirlere göre).

Midâd: Mürekkep.

Ketebe, neseha (nestensih, nushatihâ), rakam, hatta (tehuttuhû), emlâ (tumlâ), emele (yümlil): Hepsi de yazma, yazdırma ve nüsha (kopya) çıkarma anlamına gelen fiillerdir.

Sefere, Katip: Yazıcı.

Sicil: Bir mektubu mühürleyen kimse, mühürdar.

Hâtem: Mühürlemek anlamına gelen fiilden türemiş bir isim.

1232. Ayrıca Muhammed (as)'ın hadislerinde ve İslâm Öncesi Arapça şiirlerde yazmak, kitap vs. gibi kavramlarla ilgili daha birçok kelime yer almaktadır.

1233. Son bir nokta: Muhammed (as), Arabistan'ın hemen hemen bütün bölgelerine İslâm'a davet mektupları göndermişti ki bu, aynı alfabeyi

okuyabilen insanların Arabistan'ın bütün bölgelerinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. İşte İslâm, Arabistan'daki düşünce ve inanç sistemini bu temeller üzerine oturtarak, hepimizin bildiği sonuçları elde etmek için bilimsel ve edebî faaliyetleri teşvik etmiştir.

1234. Muhammed (as)'in göstermiş olduğu çabaları daha iyi anlayıp değerlendirmek üzere, elimizde bilgileri iki bölüme ayıracağız: Hicretten Önce ve Hicretten Sonra.

Hicretten Önce

1235. Bu, İslâm'ı kabul edenlerin işkence ve eziyetlere maruz kaldığı ve az sayıda kimsenin yeni hareketi benimsediği bir dönemdir. Ancak bu dönemden itibaren, sürdürdüğü eğitim-öğretim politikasında Resulullah (as)'ı canlandırıp kendisini yüreklendiren bir ruhun ortaya çıktığını görüyoruz.

1236. Bilindiği gibi Muhammed (as), bir yetim olarak büyüdüğü için, okuma-yazma öğrenme şansı olmamıştı.[1605] Yine kendisine indirilen ilk ayetlerin *"oku!"* emri ile başlaması ve bu ayetlerde bütün ilimlerin temel öğesi olarak *kalem*'e övgüde bulunulması göz ardı edilemez.[1606] Muhammed (as)'in ifadesiyle:

"Allah'ın ilk yarattığı şey, kalem olmuştur."[1607]

1237. Şurası dikkati çekicidir ki, ilmin araştırılmasını emreden ya da çeşitli vesilelerle ilim konusuna değinen ayetlerin neredeyse tamamı, Hicretten önce Mekke devrinde nazil olmuşlardır. Buna karşılık, Kur'ân'ın Medine döneminde inen ayetleri ise eylem ve icraattan bahsetmektedirler. Aşağıda Mekke dönemine ait bazı ayetlerin meâlleri verilmiştir:

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer: 39/9)

"... Size ancak az bir bilgi verilmiştir." (İsrâ: 17/85)

“... ve şöyle de: Rabbim! Benim ilmimi artır!”(Tâhâ: 20/114)

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah’ın sözleri (yazmakla) bitmez. Kuşkusuz Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.” (Lokman: 31/27)

“Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.” (Nahl: 16/ 43)

“Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun ki!” (Kalem: 68/1)

1238. Yukarda naklettiğimiz ilk ayetin dışında, Kur’ân’da bu konuyla ilgili daha birçok ayet bulunmaktadır.

1239. İlâhî bir mesaj getiren bir peygamberin yegâne görevi, gönderildiği toplumu eğitmektir. Kur’ân bu konuya değişik vesilelerle temas etmektedir:

“Hani İbrahim, İsmail ile birlikte Beytullah’ın temellerini yükselttiği zaman (şöyle dua etmişlerdi): Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur, şüphesiz sen hakkıyla işiten ve bilensin! Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tevbelerimizi kabul et; zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara Kitab’ı ve Hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder...” (Bakara: 2/127-129).

“Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitab’ı ve Hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (Âl-i İmrân: 3/164; bk. Cum’a: 62/2)

1240. Allah’ın ayetleri, buyrukları ve hikmeti, her iki dünyada da insanın hayrını ve iyiliğini amaçlamaktadır.

1241. Hicretten önce 2. yıl gibi henüz daha işin başında bulunulduğu bir dönemde, Medine'den gelen bir takım kimseler Mekke'de kaldıkları kısa süre içerisinde İslâm davasına katılmak üzere bir araya gelmişler ve Muhammed (as), yanlarına Kur'ân'ı ve İslâm'ın ilkelerini öğretmek üzere bir *muallim* vererek gitmelerine izin vermiştir.[1608] Onun bu konudaki duyarlılığı, daha sonra Medine'de gerçek iktidarı yürürlüğe koyduğu zaman daha da artmıştır.

1242. Şunu da hatırlatalım ki, ilâhî tebliğ görevinin henüz Mekke döneminden başlayarak, Muhammed (as), vahiy yoluyla gelen ayetlerin yazılı olarak saklanmasına büyük bir önem veriyor ve bunların kopyalar halinde çoğaltılıp dağıtılmasını teşvik ediyordu.

1243. Son olarak, Kur'ân'ın Mekke'de nâzil olan surelerinden birinde[1609] anlatılan Musa kıssasını ele alalım. Bu Musa, ilmi aramak üzere evinden çıkıp yollara düşmüş ve yolculuğu sırasında, kendisinde bulunmayan bilgi ve tecrübeleri kazanmak üzere Allah tarafından musallat edilen çok sert sınamalara tâbi tutulmuştu. Kur'ân'da yer alan bu kıssadan çıkarılması gereken asıl ders, ne kadar bilgili olursa olsun, insanın asla her şeyi bilemeyeceği ve her zaman için öğreneceği daha bir çok şeyin olduğudur.

Hicretten Sonra

1244. Medine dönemi hakkında söyleyecek daha fazla sözümüz olduğu için, konumuzu alt başlıklar altında ele almak istiyoruz:

Suffe ve Diğer Okullar

1245. Muhammed (as), Medine'ye gelir gelmez içinde vakit namazlarının kılınabileceği ve İslâmî eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılabileceği bir bina inşa etmeyi düşündü. Bu iş için uygun bir arsa satın alarak üzerini

düzelttirdi ve tuğladan bir bina inşa ettirmeye başladı. Muhammed (as) bu inşaatta sıradan bir işçi gibi çalışmakla kalmayıp, bir mimar-mühendis olarak yeteneklerini sergiledi. Gerçekten, binanın kıble yönünü belirleyen de kendisi olmuştur. Bilindiği gibi Müslümanlar dünyanın neresinde bulunurlarsa bulunsunlar, namazlarını kılarken tek bir noktaya doğru yönelirler. *Kıble* denilen bu merkezî nokta daha önce Kudüs mabedi olarak belirlenmiş iken, Resulullah (as)'ın Medine'ye hicretinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, Kudüs'deki mâbetten çok daha önce Mekke'de İbrahim (as) ve oğlu İsmâil (as) tarafından inşâ edilen ve Tek Allah inancına dayalı bir dinin ibâdet ihtiyaçlarına tahsis olunan Ka'be, *kıble* olarak seçilmiştir. Vaktiyle Kudüs istikametine dönüldüğünün izleri, Medine'nin Benû Seleme mahallesinde[1610] bulunan İki Kıbleli Mescit'te (*Mescid-i Kıbleteyn*) hâlâ muhafaza edilmektedir; Resulullah (as) yeni kıble düzeni ile ilgili ayet kendisine nazil olduğunda bu mescitte bulunuyordu. Elinde ne bir pusula ne de daha başka bilimsel alet olmaksızın, Resulullah (as)'ın Medine'deki mescidinden Mekke yönünü tam bir isabetle belirlemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Muhammed (as)'in gençliğinde Kâ'be'nin yeniden inşâsında çalışmış olduğunu da yeri gelmişken hatırlatalım. Medine'deki bu cami-okul'un yapımı sırasında işçilerin koro halinde söyledikleri şarkılar da mâlûmumuzdur. Hurma ağaçlarının kütük ve dalları, bu yapıda sütun ve dam örtüsü olarak kullanılmıştır.

1246. Bugün Mescid-i Nebevî denilen bu camide birbirinden ayrı üç bölüm vardı 1. Namaz kılmaya tahsis edilen geniş bir salon, 2. Okul olarak kullanılan ve Suffe veya Zulle (üstü kapalı yer, gölgelik) denen bölüm ve 3. Resûlullah'ın hanımlarına ayrılmış birkaç küçük oda.

1247. Suffe İslâm’daki ilk “üniversite”dir. Resûlullah burada bizzat ders verirdi; ancak henüz işin başında bulunanlara okuma-yazmayı, Kur’ân’ı vs. öğretmek üzere kendisine yardımcı olmak üzere başka öğretmenler de görevlendirmiştir. Bunlardan biri olan Ubâde ibn es-Sâmit, okuma-yazma ve Kur’ân öğretme işiyle görevliydi.[1611] Aslında yazı uzmanı olan Abdullah ibn Sa’îd ibn el-Âs, Resûlullah tarafından “Hikmet Öğretmeni” olarak atanmıştı.[1612] Muhammed (as)’in okuma ve yazmaya verdiği önem, Bedir savaşında esir düşen müşrik düşman askerleri için fidye olarak adam başına 4.000 dirhem biçildiği halde, bunlardan okuma-yazması olanların Medineli 10’ar Müslüman çocuğuna bu sanatı öğretmek suretiyle serbest bırakılmasını emretmesinden anlaşılmaktadır.[1613] Müslüman bir yazar, eserlerinden birine “Müslümanların müşrik öğretmenler edinmesine izin verilmesi” başlığını vermiştir. Yine kaynaklardan birinde, bu müşrik öğretmenlerden birinin, herhalde Bedir’de uğradıkları ağır yenilginin intikamını almak üzere, küçük öğrencileri fena halde dövdüğünü okumaktayız.[1614]

1248. Kur’ân dersleri, günlük ibadetler yerine getirilirken okunacak birkaç surenin öğretilmesinden ve ayrıca bunun belirli bir tonda ahenkli seslerle okunup tilâvet edilmesinden ibaretti. Ayrıca Kur’ân, inançlardan ve ilahiyatla ilgili kavramlardan, aynı zamanda birçok hukuk kuralından ve ahlâk esaslarından bahsettiğine göre, bu buyrukların gündelik hayata uygulanabilmesi için ayet metinlerinin açıklanıp yorumlanması gerekmekteydi. Bazı kişiler Kur’ân’ı kendi aralarında konuşur gibi, kelimelerin son seslerine ve harekeleme ilkelerine pek dikkat etmeksizin telaffuz edip, ayrıca tecvit kurallarına uymaksızın okuyorlar ve durak yerlerine dikkat etmiyorlardı. Resûlullah bu şekilde okumayı yasakladı.

Kimileri ise sanki mekanik bir görevi yerine getirir gibi çok hızlı bir biçimde tilâvet ediyorlardı. Bunlar da, az ve fakat düzgün bir biçimde, ayetlerin anlamını düşünüp tefekkür ederek okumaları konusunda uyarılmışlardır.

1249. Suffe, aynı zamanda Medine'de kalacakları bir evi olmayanlar için geceleri bir yurt-yatakhâne olarak da kullanılmaktaydı. İslâm'ın temel kurallarını öğrenmek üzere dışardan gelen yabancılar da burada kalmaktaydı; bunlar kendi memleketlerine dönmeden önce burada bir süre kalıyorlardı. Bir defasında buraya, Temim kabilesinden 80 kadar insan yerleştirilmişti.[1615] Medineli cömert insan Sa'd ibn 'Ubâde, her gün buradaki 80 öğrenciye yemek temin ederdi.[1616] Bir dönem Suffe'deki öğrenci sayısı 400'e kadar çıkmıştır. Muhtemelen bu sayıya yerli ve yabancı öğrenciler de dahildir. Resulullah (as), burada kalan ve çoğu su taşıyıp odun keserek geçimini sağlayan yabancı talebelere yardım etmeleri için Medinelilerin cömertlik ve hayırseverlik duygularına hitap ediyordu. Bu hayırsever insanlar, üzerlerinde hurma salkımları bulunan dalları getirip, yenmesi için yüksekçe bir yere asıyorlardı. Samhûdî'ye göre (I, 458), Resulullah (as) zamanında bu öğrencilerle Mu'âz ibn Cebel ilgilenmekteydi. Kastallânî de *İrşâd* (I, 425) adlı eserinde şu bilgileri nakletmektedir: "Bir gün Resûlullah buraya düşük kaliteli hurma salkımlarının getirilip bırakıldığını görünce şöyle mırıldandı:

"Bu hayır sever kimse, buraya daha güzel bir şey bırakabilirdi."

Resulullah (as), sahip olduğu şeyleri daima bu öğrencilerle paylaşırdı.[1617]

1250. Bir gün Resûlullah'ın eline bir miktar para geçmişti; kızı Fâtıma gelip, kocası kuyudan su çekerken zorlandığını ve kendisinin de un yapmak için taneleri öğütecek gücünün olmadığını söyleyerek,

kendisine yardım etmek etmesi için bir köle satın almasını istedi. Resûlullah ona şöyle cevap verdi:

“Suffe’deki insanların midelerini boş bırakıp da sizin isteklerinizi yerine getiremem; bu paranın hepsini onların yararına harcayacağım.”[1618]

Suffe’deki öğrenciler, İslâm’ı tebliğ eden, bilgi öğreten ve inanç taşıyan kişiler olarak Arap Yarımadası’nın değişik bölgelerinde görev alacak şekilde sürekli kendilerini yetiştirip hazırlıyorlardı. Tasavvufla ilgilenen ilk Müslümanlar da onlar arasından çıkmıştır. Bunlar İslâm ideali ile ilgili öyle kuvvetli hatıralar bırakmışlardır ki, sonraki kuşaklar arasından çıkacak olan bir çok yazar (*Müteahhirîn*), Suffe’de yetişen insanların hayatlarını konu edinen uzun isim listeleri ve biyografiler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerde, büyük İslâm hukukçusu İbn Mes’ûd ve Halife Ömer’in oğlu Abdullah, Resûlullah’ın müezzini Bilâl-i Habeşî, keşiş Ebû Âmir’in oğlu Hanzala, büyük tasavvuf adamı Ebû Zer, Yunanlı Suheyb, Selmân-ı Fârisî, ünlü hadis yazarı Ebû Hureyre, Irak Fâtihi Sa’d ibn Ebî Vakkâs ve diğerlerinin adına rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Arabistan’ın en uzak bölgelerindeki kabilelerden gelmiş insanların isimlerine de rastlamaktayız ki, bu hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.

1251. Resûlullah bu öğrenciler arasından bir kişiyi başkan olarak tayin ederdi; bir dönem de bu görevi Ebû Hureyre yerine getirmiştir.

1252. Suffe’deki öğrenciler esas itibariyle Kur’ân’ı okuyup incelemekle meşgul olurlardı. Bu nedenle kendilerine okuyucu (kârî-قاري) denilirdi. Bunlardan bir çoğu kendilerini rûhî-mânevî hayata vermişlerdi: Bütün gece namaz kılarlar, bütün günü oruçlu geçirirler ve zühd ü takvaya yönelik işlerle meşgul olurlardı. Hatta bunlardan bazısı, dünya hayatı ile hiçbir kelime söylemek istemez, kimilerinin parada pulda gözü olmaz,

bir başka grup ise asla gülmez, bir kısmı da bütün zamanını ağlayarak geçirirdi.

1253. Bir süre sonra Suffe artık ihtiyacı karşılayamaz hale geldi ve Resûlullah buradaki yığılmanın önüne geçmek için başkentin değişik semtlerinde ilkokul ya da hazırlık okulu niteliğinde okullar açtı. Hicretin henüz 2. yılında Medine'de, Makrame ibn Nevfel'in evinde *Dâr'ul-Kurrâ* adıyla Kur'ân öğretimine yönelik yeni bir okul faaliyete geçirildi.[1619] Aynı şekilde, Medine'nin güneyinde kurulu, Küba Mescidi'nde de bir okulun bulunduğundan söz edilmektedir ki, Resulullah (as) buraya sık sık gelip öğretime nezaret ederdi.[1620] Resûlullah'ın merkez edindiği Mescid-i Nebevî dışında, Belazurî, bizzat onun sağlığında dokuz ayrı küçük mescidin varlığından söz etmektedir.[1621] Gerçekte bütün bu camiler, aynı zamanda okul olarak da hizmet görmekteydi. Çünkü Resûlullah, Müslümanların dini konularda kendilerini yetiştirmeleri için en yakın camiye gitmelerini salık vermişti.[1622]

1254. Resulullah (as) döneminde İslâmî hükümet tarafından öğretmenlere ödenen maaşlarla ilgili verilere ulaşamadık. Ancak eğitim-öğretim için öğrencilerden herhangi bir ücret alınmadığı kesindir; ve öğrenci minnet ve şükran duygularıyla öğretmenine bir hediye sunmak istese bile, Resûlullah öğretmenlere devamlı olarak bunu kabul etmemelerini tavsiye ediyordu; bu uyarı özellikle Kur'ân ve dinî eğitimle ilgili alanlar için geçerliydi. Bir gün öğrencilerinden biri Ubâde ibn es-Sâmit'e güzel bir yay hediye etmişti. Bunu öğrenince Resûlullah:

"Bu ateşten bir yaydır"[1623]

buyurmuştur. Resulullah (as)'ın bir başka sahabesi olan Ubey ibn Ka'b hakkında da benzer bir olay nakledilir. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki,

sonraki dönemlerde Resûlullah tarafından eyâletlere tayin edilen Devlet görevlilerine Hükümet tarafından maaşları ödenmiştir. O dönemde memurların, eğitim-öğretim işi de dahil aynı anda birçok görev almaya yetecek kadar zamanları oluyordu. Örneğin Mu'âz ibn Cebel, Yemen'de bir yandan yargıçlık ve vergi tahsildarlığıyla, bir yandan da Kur'ânî ve dinî eğitim öğretmenliği ile uğraşıyordu.[1624]

1255. Resûlullah'ın genç sahâbeleri arasında en aydın kişilerden biri olan 'Abdullah ibn 'Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah bir gün camiye girdiğinde burada iki ayrı insan kümesi gözüne çarptı: Bunlardan bir kısmı namaz kılıyor, bir kısmı ise eğitim-öğretimle meşgul oluyordu . Topluluğa şu uyarıda bulundu:

"Her iki küme de güzel şeyler yapıyorlar; şu kadarı var ki, Allah'a dua edip ondan bir şey isteyen kişilerin bu isteklerini kabul etmek tamamen O'na aittir. Oysa diğerleri bir şeyler öğrenip böylece cehaleti kovuyorlar; ben ise Allah tarafından bir muallim olarak gönderildim."

Böyle söyleyerek, eğitim-öğretimle meşgul olanların arasına gidip oturdu.[1625] Muhammed (as), sık sık şöyle derdi:

"Bir tek âlim, Şeytana karşı (savaşta) bin zahitten daha çetindir."[1626]

1256. Dünyevî ve manevî konuları birbirinden ayırmamaya oldukça özen gösteren Muhammed (as), imamlık ile merkezî ya da bölgesel bir yöneticinin görevlerini bir araya getirerek aynı şahıs üzerinde toplamıştır. Hiç kuşkusuz idarî görevlerde onun tercihi, daima iyi yetişmiş aydın kimselerden yanaydı. Kabile başkanlarının atanmasıyla ilgili anlatımlarda bu durum açıkça göze çarpar. Kur'ân'ı daha iyi bilenler, kendilerinden daha yaşlı durumda kimseler bulunsa bile, onlara karşı tercihen seçilmişlerdir. Örneğin Cerm ve Sakîf kabilelerine yapılan

atamalar bu şekilde gerçekleşmiştir.[1627] İmam olmak, mülkî olduğu kadar askerî başkan için de hep bir ayrıcalık olmuştur.

1257. Resulullah (as), kadınların eğitilmesi konusuna da özel bir özen göstermiştir. Buhârî'ye göre,[1628] haftada bir günü tamamen onlara ayırmış ve o gün sadece onlara hitap edip sorularına cevap vermeye çalışmıştır. Muhammed (as)'in hanımları da bu çalışmalarda görev alıyorlardı. Bilindiği gibi, hanımı Hafsa okumayı ve yazmayı biliyordu. Ayşe ise hukuk alanında uzmanlaşmış ve daha sonraki yıllarda, en bilgili erkekler bile, kendisine hukukî konularda sürekli olarak müracaat etmişlerdir. Aynı şekilde kendisi, şiir, tıp, Arabistan tarihi ve Arap kabilelerinin soy ağaçları (*ensâb*) vb. konularında da temayüz etmişti. Kur'ân, Resûlullah'ın hanımlarına eğitim-öğretimle meşgul olmaları konusunda yükümlülükler getirmiştir:

"Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır."[1629]

Buhârî de bize şu ilginç hadisi nakletmektedir:

"Kimin bir cariyesi varsa onu en güzel bir şekilde eğitsin, ona iyi bir eğitim imkânı sağlasın, ve sonra kendisiyle hür bir kadın olarak evlenebilmek için onu azât etsin. Böyle yapan bir insan, Allah tarafından iki katıyla ödüllendirilecektir."[1630]

Sahâbeler arasında 20 kadar kadın hukukçunun adı geçmektedir (bk. İbn Hazm, *Cevâmi'us-Sîre*, Mısır bs. 1956, s. 319 vd.).

Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Geniş Halk Kitlelerine Ulaştırılması

1258. Muhammed (as) bir yandan, az da olsa sahabelerinden bir şey bilenlerin bunu asla saklamamalarını ve yaymalarını istiyor, bir yandan da, ihtiyaç duyulan yerlere öğretmen göndermek için idâri önlemler

alıyordu. Devlet ve bireylerin işbirliği içinde gösterdiği çabalar böylece aynı anda sergilenmiş oluyordu.

1259. Kendisi şöyle söylüyordu:

“Erkek ya da kadın olsun, ilim peşinde koşmak her Müslümanın görevidir.”

Bazı kaynaklarda bu hadisin önünde şöyle bir cümle de yer almaktadır:

“Çin’de bile olsa ilmi arayınız, zira ...”[1631]

Arabistan, Asya’nın Batı ucunda, Çin ise Doğu ucunda yer almaktadır. Bunların aralarındaki uzaklık ve o dönemde bu iki ülke arasındaki iletişim güçlükleri, bu ilginç buyruğa özel bir anlam kazandırmaktadır. İbn Hanbel’de geçen[1632] ve İbn Kelbî’nin eserinde[1633] de doğrulanan bir rivayete göre, Resûlullah, Çinlilerin çok sık uğradıkları liman şehirleri olan Bahreyn ve ‘Uman fuarlarında bulunmuştu. Büyük bir olasılıkla Muhammed (as), buralarda Çin’den gelen bazı tüccarlarla tanışmıştır. Bu tüccarlar kendisine, hiç durmaksızın kaç ay yolculuk yaptıklarını anlatırken, aynı zamanda bu uzak ülkeden getirip ithal ettikleri ürünlerin kalitesiyle onun dikkatini çekmiş olmalıdırlar. Yine Muhammed (as) şöyle buyurmuştur:

“Herhangi bir bilgiyi araştıran kimseden bunu saklayan insanın ağzına, ceza olarak Hesap Günü ateşten bir gem vurulacaktır.”[1634]

Eğitimin yaygınlaştırılması için, Muhammed (as)’in daha bir çok tavsiye ve buyruğu vardır.

1260. Medine’de insanlara verilen eğitim ve öğretimin seviyesi her geçen gün daha da yükselmiş olmalıdır. Aslında kendisi de Medine’ye sonradan gelip yerleşmiş bir Muhacir olan Muhammed (as), İslâm’a yeni giren Müslümanların, özellikle de uzak bölgelerde oturan kabilelere mensup üyelerin kendi yurtlarını terk edip İslâm diyarına, yani Medine bölgesine hicret etmesini ve buraya yerleşmesini zorunlu tutuyordu.

Bunun nedeni, onlara İslâmî bir eğitim ve terbiye verme kaygısının yanı sıra, bu dine düşman akrabaların yanında oldukça zor görünen İslâm'ı yaşamak ve uygulamak için gerekli güvenliğin sağlanmasıydı. Onun bu zorunlu hicret politikası Mekke'nin Fethi'ne kadar sürüp gitmiştir.

1261. Ancak, İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte, eyaletlerde oturan insanlarla da ilgilenmek gerekmişti. 'Amr ibn Hazm'ın Yemen valiliğine atanması sırasında kendisine verilen talimatlar arasında şöyle bir cümle okuruz:

"İnsanları hakları ve görevleri konusunda iyice aydınlatsın.. İnsanların gönüllerini kazanmanın yollarını araştırsın ki böylece bu insanlar, dinlerini iyice tanıyıp kemâle ersinler."[1635]

Bu resmî belgede, İslâm'ın dinî hayatla ilgili temel kurallarının yanı sıra, temizlik, sağlığın korunması, yöre halkının ahlâk ve manevî değerlerine önem verilmesi, zorunlu vergiler, adam öldürme ya da yaralama durumlarında ödenecek tazminat (yani medenî hukuk ve ceza hukukunun eğitimi) vs. gibi konular yer almaktaydı. Valinin bütün bu sayılan işlerle ilgilenmesi gerekiyordu. Muâz ibn Cebel'in üstlendiği görevlerden daha önce bahsetmiştik; onunla ilgili olarak şu ilginç anlatımı da ilâve edelim: Taberî'nin verdiği bilgiye göre[1636] o, bir bakıma eğitim- öğretim müfettişi olmuş ve bir kazadan diğerine, bir eyâletten diğerine yapılan eğitim faaliyetlerini denetlemek üzere yolculuk eder hale gelmişti.

Ders Programları

1262. Hükümetlerin kendi görevleri arasında saymadıkları için okur-yazar insanların bir avucu geçmediği ve her ferdin ihtiyaçlarını kendine özgü imkânlarla giderdiği bir devirde, eğitim-öğretim konusunda belli ve tek yapıda bir plân beklenmemesi gerekirdi. El sanatları, ticaret ya da

ziraatçılık gibi meslekleri yapan genç insanlar, bunları ebeveynlerinden, arkadaşlarından ya da komşularından öğreniyorlardı. Özellikle Kur'ân, din, hukuk gibi manevî ilimler için uygulanan belirli bazı programlar vardı. Hatta o sıralarda bu alanda belli bir uzmanlaşma bile göze çarpmaktaydı. Muhammed (as) sık sık şu tavsiyede bulunuyordu:

"Kim herhangi bir ilmi, -mirasın dağıtılması için matematik, Kur'ân okuma vb.- öğrenmek isterse, filân ya da falanca kimsenin yanına gitsin (örneğin Zeyd ibn Sabit, 'Ubeyy ibn Ka'b vs.).[1637]

Resulullah (as), genellikle ebeveynlerin gençlere, ok atma, yüzme, aritmetik (özellikle bütün ilimlerin yarısı değerindeki *ferâiz*, yani miras taksimi), tıp ve sağlık bilgisi ilkeleri, astronomi, soybilim (Arabistan tarihi - *nesep ilimi*), Kur'ân tilâvet sanatı (ki güzel bir mûsikî öğrenimi demektir) vs. öğretmelerini emir ve tavsiye ediyordu.[1638] Ayrıca şöyle demiştir:

"Mümin bir kadın için en iyi eğlence onun (yün, kumaş vs.) dokumasıdır."[1639]

1263. İlahiyat ve kelâm bilimlerinin bazen kader ve irâde-i cüziye konusun tartışmalarına şaşırmamamız gerekir. Bir gün Resûlullah mescide girince, insanların bu meseleyi tartıştıklarını duydu. Tirmizî'nin rivayetine göre,[1640] Resûlullah'ın öfkeden, sanki yanaklarına nar tanelerinin suyu sıkılmış gibi kıpkırmızı kesildiği görüldü. Hemen bu insanların bu konuyu tartışmalarını yasaklayarak şöyle ilâve etti:

"Sizden önceki topluluklar bu tür tartışmalar nedeniyle sapıtıp yoldan çıkmışlardır."

1264. Hiç kuşku yok ki, bir öğrencinin öğretmenine değer verip ona saygı göstermesi şiddetle tavsiye ediliyordu. Öğrenciye dayak ve azarlama cezası verilmesi yasaklanmamıştı: Öğretmenin vurduğu sopa darbesinin,

ana-babanın öpücüklerinden daha değerli olduğu söyleniyordu; Muhammed (as), bu konuda:

"Âlimler Peygamberlerin mirasçılarıdır."[1641]

buyuruyordu. Yine o:

"İlim peşinde koşan kimsenin yolu üzerine meleklerin kanatlarını gereceğini"[1642]

söyleyerek bilimsel araştırmayı emir ve tavsiye ediyordu. Her ne kadar namaz ergenlik çağından itibaren farz olsa da, çocuğa 7 yaşından itibaren namaz kılmanın öğretilmesini tavsiye ediyordu. Eğer uygun şekilde uyarıldığı halde bir sonuç alınamıyorsa, çocukların 10 yaşından sonra terbiye amacıyla dövülmesine izin veriyordu.[1643]

1265. Devletin çeşitli işlerinin görülmesinde görevlendirilecek insanlara duyulan ihtiyaç, hiç kuşku yok ki özel bir eğitimi gerektirdiği için, bu ihtiyacı gidermek üzere bir çok önlem alınmıştı. Örneğin Resulullah (as)'ın resmî yazışmalarını takiple görevli Devlet Kitabeti'nde İbrânî yazısını okuyabilecek kimselere ihtiyaç duyuluyordu. Nitekim onun talimatları doğrultusunda, bu kurumda görevli genç katip Zeyd, bu yazıyı birkaç günde öğrenmiştir; (Mes'ûdî'nin verdiği bilgiye göre[1644] Zeyd, Farsça, Yunanca, Mısır yerlilerinin dili olan Kıptîce ve Habeşçe'yi de konuşuyordu). Habeşistan, İran, Bizans İmparatorları gibi yabancı Devlet Başkanlarına elçi heyetleri göndermek gerektiğinde, daha önce bu ülkeleri ziyaret etmiş[1645] ve kuşkusuz bunların dilini konuşabilen kimseler seçiliyordu.

Genel Bilgiler

1266. Kur'ân, çok ilginç bir ayetinde, Devletin askere pek çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda bile, halkın eğitilmesinin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır:

“Müminlerin hepsinin toptan askere alınması (sefere çıkması) doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinî ilimlerde geniş bilgi edinmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”[1646]

1267. Muhammed (as)’in okunaklı bir biçimde yazı yazılmasıyla ilgili vermiş olduğu talimatları değerlendirmeden önce, onun yaşadığı günün koşulları çerçevesinde şu hususlara da dikkat edilmesi gerekmektedir: örneğin harflerin en ufak bir çizgisini bile ihmal etmemek, o dönemde özel kurutma kâğıtları bulunmadığı için yazının henüz taze olan mürekkebini toprak serperek kurutmak, yazı yazmaya bir süre ara verildiğinde kalemi yere bırakmak yerine kulağın üzerine sıkıştırmak vs.[1647]

1268. Yazılı şeylerin okunması öğrenmenin tek yolu değildir; ve gerçekten de Resûlullah, bunun dışında bir öğretim yoluna da başvurmuştur: Dinleme yoluyla, kulaktan öğretim. Kendisi ve eyâletlere gönderdiği naipleri, sürekli olarak halkın arasına karışıyorlar ve her şeyi yakından takip edip, uygun buldukları her fırsatta halka doğrudan doğruya hitap etme yoluna gidiyorlardı. Resulullah (as), dinî kuralları diğer insanlara öğreten kimselerin, bunları bizzat kendi nefislerinde yaşayıp yaşamadıklarına büyük önem veriyordu. Kur’an’ın bu konu ile ilgili gayet sert ifade ve emirleri bilinmektedir.

“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.”“[1648]

1269. Mekkelilerin çocuklarına kendi dillerini en iyi şekilde öğretmeleri için gerekli önlemleri almaları İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir şey değildir; ancak Resûlullah dil öğretimini yasaklamamıştır. Esasen

kendisi bu konuda başından geçenleri övünerek hatırlardı.[1649] Biz bu konuda yeni doğan çocukların şehir dışındaki Bedevîlerin yanına, arı bir dil öğrenmek üzere gönderilmesi geleneğini hatırlatacağız. Mekkeliler çıraklık şeklinde bir başka öğretim yöntemine de sahiptiler; her yıl, Arabistan'ın çeşitli bölgelerindeki fuarlara katılmak ve hatta Irak, Suriye, Mısır ve Habeşistan gibi yabancı diyarlara gitmek üzere çok sayıda büyük ticaret kervanları Mekke'den yola çıkarlardı. İşte bu yolculuklarda görevli yaşlıların yanına gençler de katılırlar, böylece alım-satım, yabancıların ticaret ve gümrük mevzuatı vb. konuları ve değişik dilleri öğrenip, bilgi ve becerilerini artırarak deneyim kazanırlardı. Muhammed (as) de gençliğinde bu tür bir eğitimden geçmişti.

1270. Kur'an, belli bir görüş sahibi olabilmek için bireysel düşüncenin ne kadar önemli olduğunu sürekli hatırlatır ve körü körüne bir muhafazakârlığın aksine, sırf babadan oğula geçen şeyler oldukları için atalarımızdan bize ulaşan inanç ve geleneklerde ısrar edilmemesini emir ve tavsiye eder. Yine Kur'ân, daha önceden gelip geçmiş diğer milletlerin çabalarıyla ortaya konulan eserleri bizzat gözlemlemek, tabiat kanunlarını incelemek ve Allah'ın yarattığı bütün bu şeylerden yararlanmak için seyahat etmeyi emreder. Zira, Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi, bütün kâinat insanın faydalanması için yaratılmış, hatta denizler ve yıldızlar insanın hizmetine verilmiştir. Öte yandan Kur'ân, insana daima bilinçli ve aklı başında hareket etmesi gerektiğini, zira bir gün gelip Yaratıcısına şu dünya hayatında yaptığı şeylerin hesabını vereceğini sık sık hatırlatmaktadır. Muhammed (as) şöyle dua ederdi:

"Yâ Rabbi! Ben Senden faydalı bir ilim, dürüstçe kazanılmış bir ekmek ve Seni hoşnût edecek bir davranış ve tutum sahibi olmayı isterim!"[1650]

Fen Bilimlerindeki Gelişmeler

1271. Her toplum ve her fert, bazı bilgileri önceki kuşaklardan kalıtım yoluyla alır ve sonra kendi deneyimleri, gözlem ve sonuç çıkarma yetenekleri sayesinde bunlara yenilerini ekler. Araplar da bu kuralın dışında kalmamışlardır. Toplumsal bir reform toplumdaki bireyleri çaba ve yeteneklerini coşkulu bir biçimde, o güne kadar ihmal edilmiş olan alanlara yöneltmeye teşvik eder; diğer insan topluluklarıyla temas etmeleri sayesinde, onların bilgilerini tanıma ve bunlardan yararlanma imkânı sunar.

1272. Doğmakta olan İslâm, Mekke-Medine ekseni üzerinde gelişmekteydi. Eski çağlarda bu bölgede pek fazla bir bilimsel faaliyet göze çarpmamakta; basit ve başlangıç düzeyinde bir çok bilgi mevcut olmakla birlikte, bunlar gelişmişlik ve ilerlemeden uzak, durgunluk içindeki bilgilerdi. Kur’ân ve ilk aşamada Araplar arasında yayılan İslâm, Müslümanların tefekkür ve düşünce alanındaki fetihlerinde önemli mesafeler almalarında vazgeçilmez bir etken olmuşlardır. Ve sonunda Resûlullah tarafından tesis edilen eğitim-öğretim sistemi, Müslümanların çabalarını boşa harcamayacak şekilde hayata geçirilmiş oldu.

1273. Resûlullah’ın hayatı ve faaliyetiyle ilgili bir siyer kitabında, bu döneme ait bilgiler içeren bir ansiklopedinin kaleme alınması söz konusu değildir; bununla birlikte, o dönemdeki dînî inanç ve uygulamaları çok yakından ilgilendiren kozmoloji-astronomi, ve tıp (zira insanlığın yeryüzünde varoluşu bu bilim dalına bağlıdır) ile ilgili

bazı bilgiler bu bölümde bir araya getirilip gösterilecektir. Diğer nazarî ve fiziksel bilimlerle ilgili temel kavramlar, daha sonra bağımsız bilim dalları halinde ve insanlığın yararına geliştirilmek üzere Kur'ân ve Hadis'ten çekilip çıkarılmıştır.

Kozmoloji (Evrenbilim) [1651]

1274. İnsan sürekli olarak kendisine şu soruları sormuştur: Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Üzerinde yaşamakta olduğum ama kendisinden kaçıp kurtulma çaresi olmayan ölümden sonra ayrılmak zorunda kalacağım şu dünyayı yaratan kimdir? İslâm bu konularda ne söylüyor?

1275. İslâm, din olarak bazı ibadetleri de beraberinde getirmiştir: Namaz kılmak, oruç tutmak, belli zamanlarda, belirli yerleri Haccetmek; bu belirli zamanları nasıl belirleneceğini bize öğreten, astronomi bilimidir. Bu konuya ilerde tekrar döneceğiz.

1276. Kozmoloji'ye gelince; nihâî, yani ilk sebep, bizi yaratan Allah'tır. Ancak İslâm, eşyanın varoluşuna yol açan neden ve sonuçlar zincirinin öğrenilmesi amacıyla araştırma yapılmasını yasaklamaz. Aksine, Kur'ân, bizi bu konudaki bilgilerimizi derinleştirmeye teşvik eder:

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler): Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın! Seni yüceltir, ululuğunu kabul ederiz. Bizi Cehennem azâbından koru!" (Âl-i İmrân: 3/190-191; bk. Bakara: 2/164.)

Ara bulucu ve ölçülü sınırlar konulduğu takdirde, iman ve ilim işbirliği içine girerler, dini bilimlerle fiziksel ya da insana yararlı bilimler at başı

giderler.

1277. Evrenin başlangıcı ve sonu ile ilgili olarak Kur’ân’da birçok atıf bulunmaktadır (Bu arada, olayların henüz M. 7. yüzyılın başlarında geçtiğini de unutmayalım). Örneğin bir ayette, bir zamanlar gökyüzünün bir “duman bulutundan” dan ibaret olduğu (Fussilet: 41/11) belirtilmekte, Enbiya (21/30) suresinde ise şöyle ilave edilmektedir:

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”

Daha sonra şu ayetleri okuruz:

“O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler.” (Enbiyâ: 21/33; ayrıca bk. Yâsîn: 36/40)

Ayrıca şöyle bir ayet daha vardır:

“Andolsun ki biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmaktan habersiz değiliz.” (Mü’minûn: 23/17)

Allah asla bu yaratma işleminden sonra bir kenara çekilip kalmamıştır; o, daima her şeyin aslı ve özü olarak kalmaya devam etmektedir.

1278. Kur’an, çok ilginç ve beklenmedik şekilde karşımıza çıkan bir ayetinde şöyle buyurur:

“...Ve güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren, Allah’tır. Bunların her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir...” (Ra’d: 13/2; bk. Fâtır: 35/13, Zümer: 39/5)

Demek ki yıldızlar da bir gün düşerek yok olacaklardır. Günümüzde uzaya fırlatılan yapay uydular (*sputnikler*) sayesinde, uzayda belirli bir yörüngede dönüp duran yıldızların nasıl belli bir cismin çekim alanına girerek düşüp parçalanacağını daha iyi anlamaktayız. Greklerin bir

zamanlar ortaya attıkları varsayım ve kavramlardan çok farklı olarak, Kur'ân bize şunları öğretmektedir:

"Güneş de kendisi için belirlenen yere doğru akıp gitmektedir. İşte bu Aziz ve Alîm olan (Allah')ın bir takdiridir." (Yâsîn: 36/38)

Yine bir başka ayette de şu çarpıcı açıklamayla karşılaşırız:

"Göğü de kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz." (Zâriyât: 51/47)

Konuyla ilgili ayetlerin tamamı incelendiğinde, evrenin genişleyip yayılması kavramı ile görecelik (*izâfiyet*) teorisi arasında çok yakın bir ilginin bulunduğu göze çarpacaktır.

1279. Kur'ân'ın birçok ayetinde "Allah'ın gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında bulunan şeyleri altı günde yarattığına" işaret edilir (Araf: 7/54, Yûnus: 10/3, Hûd: 11/7, Furkân: 25/59, Secde: 32/4, Kâf: 50/38, Hadîd: 57/4). Ancak bu ayetlerde geçen "gün" tabiri, ayetin geçtiği bağlama göre değişmektedir. Kimi kez bu süre "bin yıla" denk iken (Secde: 32/5), kimi kez de "elli bin yıla" eşit olmaktadır (Meâric: 70/4). Örnekler bu ikisiyle sınırlı değildir. Gerçekten de zaman kavramı, yıldızlara ve onların hareketine göre farklılıklar gösterir.

1280. Dünyanın sonu (Kıyamet Günü) da Kur'ân'ın bir çok ayetinde betimlenmiştir. Örneğin:

"Güneş katlanıp dürüldüğünde, ve yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, ve dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde..."(Tekvîr: 81/1-3)

Ya da:

"Gökyüzü yarıldığı, yıldızlar döküldüğü, denizler birbirine katıldığı, kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman..." (İnfitâr: 82/1-4)

Ve yine:

“Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği gün...”(İbrâhim: 14/48)

Yahut:

“(Düşün o) günü ki, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu) üzerimize aldığımız bir vaat oldu. Biz (vaat ettiğimizi) yaparız.” (Enbiyâ: 21/104)

1281. Konu ile ilgili bütün bilgileri burada verecek değiliz. Ancak yeri gelmişken hatırlatalım ki, Kur’ân’a göre her varlığın, hatta “cansız” dediğimiz taşların bile kendisine özgü bir yaşamı, bir hayat tarzı vardır; ve her varlık, Yaratıcısına karşı kulluk görevini yerine getirir. Örneğin, diğerlerinin yanı sıra İsrâ (17/44) suresinde de bu duruma şöyle açıklık getirilmektedir:

“O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlayamazsınız.”

1282. Ancak, kozmolojinin çok daha ötesinde, astronomi (gökbilimi), ibadetlerinin gereğini yerine getirirken bir Müslümanın hayatında önemli bir yer tutar:

Astronomi

1283. Kur’ân bu bilim dalına sık sık göndermede bulunur ve hatta bir ayetinde daha da ileri giderek şöyle buyurur:

“Hayır! Yıldızların battığı yerlere (kara deliklere) yemin ederim ki -eğer bilirseniz, bu gerçekten büyük bir yemindir.” (Vâkıa: (56/75-76)

1284. Burada, astronominin dinle ilgili bazı göze çarpan noktalarına işaret edelim:

1285. (a) Arabistan gecelerinin sıcak, açık ve çoğunlukla bulutsuz atmosferi, Bedeviler gibi sıradan Arapların ve bilhassa çölde göçebe bir

hayat süren insanların, eğlence ve vakit geçirmekten çok pratik ihtiyaçları ve bundan sağlayacakları yararlı sonuçlar bakımından bir astronomi amatörü olmasını gerektirmekteydi. Kur'ân'ın da işaret ettiği gibi:

"Kendilerine rehberlik eden yıldızlar sayesinde" (Nahl: 16/16)

kendisine yol gösterecek hiç kimsenin bulunmadığı çöllerde yollarını izlerlerdi. Hacca gitmek üzere yola çıkan Bedevi, kendisini ve devesini gündüzün kavurucu sıcağından korumak için özellikle geceleri seyahat eder. Bu durumda, onun yanlış yollara saparak yönünü kaybetmesini engelleyecek tek şey, gökteki yıldızlardır.

1286. (b) İslâm Devletine olan zekât vergilerinin ödenebilmesi için zamanın hesaplanıp tâyin edilmesi kaçınılmaz bir husustur; dahası, günlük (beş vakit), haftalık (cuma), ve yıllık (iki bayram) namazların kılınması için, ve yine Zilhicce ayında yerine getirilmesi gereken Hacc'ın mevsimini tayin etmek amacıyla ve özellikle de oruç ayı olan Ramazan ayının hem başlangıç ve bitiş gününü belirlemek, hem de oruçlu günlerde, tan yerinin ağarmasıyla birlikte yiyip içmeden el çekmek (*sahur*) ve orucu açmak için de güneşin batış saatinin belirlenmesi, hep astronomi bilgilerinin kullanılmasıyla mümkün hale gelmektedir. Ayrıca, günün beş ayrı vaktinde kılınan namazların vaktinin tayin ve tesbiti de astronomik olaylara bağlıdır: Tan yerinin ağarmaya başlaması(*fecr*), güneşin doğuşu, güneşin meridyeni aşması (*zeval*), bir nesnenin gölgesinin uzunluğunu ölçmek suretiyle ikindi namazının (*asr*) vaktini gözlemek, güneşin batıp ufuktaki alaca karanlığın kayboluşu (*mağrib*). Bütün bunlar, sıradan da olsa her Müslümanın pratik astronomi bilgilerine sahip olmasını ve o kimsenin, takvime ihtiyaç duymadan, güneşin durumlarını tayin etmek ve hilâlin çıkışını gözlemlemek için

sürekli olarak gök yüzüne bakmasını gerektirir. Hatırlanacağı gibi, Kur'ân, günde beş vakit namaz kılınmasını farz kılmıştır:

"(1) Güneşin doğmasından önce de, (2) batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et, (3) gecenin bir kısım saatleri ile (4-5) gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et..." (Tâ-Hâ, 20/130)

Ayetteki "gündüzün etrafında" ifadesinin, en azından iki uç noktayı içermesi gerekir. Bu durumda, mealde (l) numara ile gösterdiğimiz vakit sabah namazı (*fecr*), (2) numara ikindi (*asr*), (3) numara yatsı (*işâ*), (4 ve 5) numaralar da, öğlen (*zuhur*) ve akşam (*mağrib*) namazları olmaktadır. (4) numaranın öğlen namazına işaret ettiğini söyledik: zira öğle (*zuhr*) vaktinin girmesiyle birlikte Güneş, artık tepe noktasından aşağıya doğru kaymaya (*zeval*) başlamıştır. Akşam (*mağrib*) vakti ise, günün sonu (Kur'ân'daki ifadesiyle *nehâr*) demektir.

1287 (c) Takvim konusunda, İslâm Öncesi Arabistan'ında birbirinden tamamen farklı iki zaman hesabı kullanılıyordu: 1. Yıldız takvimi ve 2. Ay-güneş (kamerî-şemsî) takvimi.

1288 (i) Yıldız takviminde bir güneş yılı, her biri yaklaşık 13 gün süren 28 menzile ayrılmıştı. (Ne gariptir ki bugün Birleşmiş Milletler Teşkilâtı (UN), bütün yeryüzünde geçerli olmak üzere, her biri 28 gün süren 13 aylık bir yıl hesabına dayanan çok modern bir öneri hazırlamıştır. Yıldız takvimi, sanki bu öneriye öncülük etmiştir). İşte bu Yıldız Takvimi için eskiler, birbiri arkasına yaklaşık 13 günlük aralıklarla doğup batan 28 yıldız seçmişlerdi. Bu tam anlamıyla güneş yılı demekti ve mevsimler hep aynı yıldızların doğduğu sırada başlamaktaydı.

1289. (ii) Diğer hesaplama yöntemi[1652] ise ayın hareketlerini esas alıyor, ama güneşin hareketlerini de hesaba katıyordu. Zaten bu nedenle "Ay-güneş takvimi" denilmektedir. Güneş'in hareketleriyle uyum içinde

olması için, bu takvimde normal olarak her üç yılda bir, ve bazen de iki yılda bir, takvime fazladan bir 13. ay ekleniyordu. Bilindiği gibi, güneş yılı ortalama 365.2422 gün sürmektedir. Ay yılı ise 354.36705 gündür.[1653] Her ikisi arasında yaklaşık 11 günlük bir fark bulunmaktadır. Bu durumda, saat ve dakikalardan kaynaklanan küsuratlar bir yana atılırsa, 30 güneş yılında 10 gün 11 saat var demektir; 30 yıl 11 ay süren ay yılında ise daha fazla gün olacaktır. Bu durum, astronomları 30 Kamerî yıllık zaman diliminde, güneş takvimi ile uyum sağlamak üzere 11 aylık bir ilâve yapmaya yöneltmiştir. Her üç yılda bir, araya bir ay eklenmesi yeterli değildir, çünkü böylece otuz yıl boyunca toplam 10 ay eklenmiş olacaktır. Oysa fazladan bir aya daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda iki olası yöntem vardır: Ya otuz yıllık bir devrenin sonuna fazladan 11. ayı eklemek, ya da ay takvimi ile güneş takvimi arasındaki fark 29 gün veya daha fazla olduğunda, bir kamerî ay eklemek. Hesaplara göre bu ekleme işleminin 3., 6., 9., 11., 14., 17., 20., 22., 25., 28., ve 30. yıllarda, yani 30 yılda 11 kez yapılması gerekmektedir. Bu işlemin nasıl yapıldığı aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Yıl sayısı	**Güneş yılındaki gün sayısı**	**Kameri yılındaki gün sayısı**	**Güneş ve Kameri yıllar arasındaki itibari ay farkı**	**Güneş ve Kameri yılar arasındaki hakiki fark**
1	365.2422	354.36705		
2	730.4844	708. 73410		
3	1095.7266	1063.10115	1 ay	32 gün

4	1460.9688	1417.46820		
5	1826.2110	1771.83525		
6	2191.4532	2126.20230	2 ay	65 gün
7	2556.6954	2480.56935		
8	2921.9376	2834.93640		
9	3287.1798	3189.30345	3 ay	98 gün
10	3652.4220	3543.67050		
11	4017.6642	3898.03755	4 ay	119 gün
12	4382.9064	4252.40460		
13	4748.1486	4606.77165		
14	5113.3908	4961.13870	5 ay	152 gün
15	5478.6330	5315.50575		
16	5843.8752	5669.87280		
17	6209.1174	6024.23985	6 ay	185 gün
18	6547.3596	6378.60690		
19	6939.6018	6732.97395		
20	7304.8440	7087.34100	7 ay	217 gün
21	7670.0826	7441.70805		
22	8035.3284	7796.07510	8 ay	239 gün
23	8400.5706	8150.44215		

24	8765.8128	8504.80920		
25	9131.0550	8859.17625	9 ay	272 gün
26	9496.2972	9213.54330		
27	9861.5394	9567.91035		
28	10266.7816	9922.27740	10 ay	304 gün
29	10592.0238	10276.64445		
30	10957.2660	10631.01150	11 ay	326 gün

10957 gün süren 30 yıllık bir güneş takvimi, 10631 gün süren sâfî ay takvimi ile karşılaştırıldığı zaman, birinci takvim sisteminin 326 gün daha uzun sürdüğü göze çarpacaktır. Astronomi yasalarına göre, “ay takvimi”nde 30 gün süreli ayların sayısı, her zaman 29 gün süreli ayların sayısından biraz daha fazladır. Bu durumda 30 güneş yıllık bir dönem, ay hesabına göre 326 gün daha kısa demektir; bir Ay yılında, 4 tane 29 günlük ve 7 tane de 30 günlük ay olduğuna göre, o yıl 326 gün sürmüş olacaktır. Aradaki bu fark, ay yıllarına ilâve edilmek suretiyle her iki takvim, yani ay ve güneş takvimleri birbirine eşitlenmiş olacaktır. Yukarıda Kamerî-Şemsî takvimde uygulanan ay ilâvesi (*nesî*) ile ilgili iki metottan bahsetmiştik. Acaba Mekkeliler bu iki metottan hangisini uyguluyorlardı? Bugünkü bilgilerimizle bu soruya kesin bir cevap veremiyoruz; zira bu konuyu ele alan kaynaklarda görüş farklılıkları bulunuyor. Konu oldukça önemlidir, zira İslâm Peygamberi, vefatından 3 ay önce ay ekleme yöntemini (*nesî*) yürürlükten kaldırmıştı. Bu durumda, onun hayatı ile ilgili bütün olayların doğru bir biçimde tarihlendirilmesi tamamen bu sorunun halledilmesine bağlı gözükmektedir.

1290. (d) Nesî konusunda, Müslüman tarihçiler arasında en azından görünürde bir ayrılık göze çarpmaktadır: Bunlardan bazıları, *nesî*'nin yani Ay takvimine bir ay ekleme işleminin her yıl uygulandığından bahsederler; kimileri ise her iki yılda bir, bir grup da her üç yılda bir, ve nihayet bir kısım tarihçiler de, bazen üç ve bazen de iki yılda bir olmak üzere, astronomi hesaplarının gösterdiği ihtiyaçlara göre değişken bir biçimde nesî'nin uygulandığını öne sürerler (Bunlarla ilgili her türlü doğru referans için, önceki paragrafın dipnotunda geçen *Nesî* konusundaki makaleme bakınız). Her üç yılda bir (30 yılda 10 kez) takvime bir ay ilâve edilmesini ve böylece 30 yıllık dönemin sonunda da 11. ayın eklenmesi yöntemini benimseyecek olursak, ortaya çıkan bütün bu farklılıklar kendiliğinden kalkmış olacaktır. Zira 30. yılın sonunda normal bir ay eklenmiş olacaktır; 31. yılda ise, onbirinci defa on üçüncü ay (normalde o yılın ilâve bir ayı) takvime ilave edilecektir ki, 30 yıllık sürenin sonunda bunun yapılması zorunludur. 33. yılın sonunda ise yeni dönemin ilk ay ekleme işlemi gerçekleşecektir. Bu durumda, tarihçinin haber kaynağı belli bir *nesî* döneminin 30 ve 31. yıllarının sonunda Mekke'de gerçekleştirilen bir *nesî* işlemine tanık oldu ise, o zaman bu olayı aktaran kişi, "Nesî, her yıl uygulanmıştır" ifadesini kullanacaktır. Nesî'nin 31. ve 33. yıllarda uygulandığını gözlemleyen bir râvî ise: "Nesî, iki yılda bir uygulanmaktaydı" diyecektir. Bunların dışında, Nesî'nin normal olan her üç yılda bir uygulandığını gözlemleyen biri ise "Nesi her üç yılda bir uygulanırdı" ifadesini kullanacaktır. Görüldüğü gibi üç farklı rivayete rağmen, hiç biri de yalan söylememektedir; ancak bunlardan hiçbiri Nesî ile ilgili astronomi matematiği hakkındaki bütün gerçekleri bilmiş ve uygulamış olmayacaktır. Tarihten öğrendiğimiz kadarıyla, Irak'ta Hammurabi zamanında her iki yılda bir, bu yönteme

başvurulurdu. Ancak bu tür uygulamalarda da bazı uyumsuzluklar ortaya çıkmaktadır; zira İslâm tarihçilerinin verdikleri tarihler aşağıda sunulmuştur:

Olay	**Hicrî takvime göre**	**Milâdî takvime göre**
Resulullah'ın doğumu	2 Rebî'u'l-evvel	7 Haziran 569, Cuma
	8 Rebî'u'l-evvel	13 Haziran 569, Perşembe
	10 Rebî'u'l-evvel	15 Haziran 569, Cumartesi
	12 Rebî'u'l-evvel, Pazartesi (H.Ö. 53)	17 Haziran 569, Pazartesi
İlk vahyin inişi	17 Ramazan	22 Aralık 609, Pazartesi
	27 Ramazan, Pazartesi(H.Ö. 13)	1 Ocak 610, Perşembe
Hicri Takvimin başlangıcı	l Muharrem, (H. 1)	21 Mart 622, Pazar
Resulullah'ın Medine'ye varışı	12 Rebî'ul-evvel, Pazartesi(H. 1)	31 Mayıs 622, Pazartesi
Bedir Savaşı	17 Ramazan, Cuma (H. 2)	18 Kasını 623, Cuma
Hendek Savaşı'nın sona ermesi	29 Şevval, Cumartesi (H. 3)	24 Ocak 627, Cumartesi
Veda Haccı	9 Zilhicce, Cuma (H. 10.)	6 Mart 632, Cuma
Resulullah'ın vefatı	2 Rebî'u'l-evvel	25 Mayıs 632, Pazartesi
	8 Rebî'u'l-evvel	31 Mayıs 632, Pazar

	12 Rebî’u’l-evvel Pazartesi (H. 11)	4 Haziran 632, Perşembe

1291. Bizim hesaplama yöntemimiz şöyledir: Resûlullah, Veda Haccı’nı emin ve kesin olarak bir Cuma gününe denk gelen 9 Zilhicce’de gerçekleştirdiğine göre, daha sonraki olaylar için bu tarihi esas alabiliriz.

1292. (I) Veda Haccı’ndan Hendek savaşının H. 5. yılın Şevval ayının son gününde (ki o günün Cumartesi olduğu söylenir; zira Mekkeli Yahudi müttefikler çarpışmak istememişlerdi) bitişine kadar 5 yıl, l ay dokuz günlük bir süre vardır ki, Hammurabi sistemine göre buna 3 aylık bir ekleme yapılması gerekmektedir. Böylece aradan geçmiş olan 5 yıl 4 ay 9 günlük süre toplam 1897 gün etmektedir.

1293 (II) Hendek Savaşı, Bedir Savaşından 3 yıl l ay 12 gün sonra nihayete ermiş ve bu zaman zarfında bir Nesî işlemi yapılmıştır ki, bu da toplam 1134 gün etmektedir.

1294. (III) Resulullah (as)’ın 12 Rebî’u’l-evvel günü Medine’ye gelişinden Hendek Savaşının son bulmasına kadar l yıl 6 ay 5 günlük bir süre geçmiştir ki bu da 536 gün eder.

1295 (IV) Hicrî takvimin başlangıcı olarak, Resulullah (as)’ın Medine’ye varışından 2 ay 12 gün önceki tarih olan (l Muharrem) düşürülmüştür ki bu da toplam 71 güne denk gelmektedir..

1296 (V) Suheylî ve diğerlerine göre ilk vahiy bundan 12 yıl 3 ay 13 gün önce, 17 Ramazan günü gelmişti. Bu zaman aralığında 4 nesî işlemi yapılmış olup, toplam süre 4472 gündür.

1297. (VI) Melek Cebrail’in kendisini ilk ziyaretinden tam olarak 40 yıl 6 ay 5 gün önce, Resulullah (as)’ın dünyamızı şereflendirdiği 12 Rebî’u’l-evvel tarihine kadar geçen 14798 günlük süre içerisinde ise 15 kez Nesî’ye başvurulmuştur. Bu durumda, Resulullah (as)’ın doğumundan

Veda Haccı’na kadar 22908 günlük bir süre geçmiştir. Sonuç itibarıyla Resulullah (as) bir pazartesi günü doğmuş, Veda Haccı’nı da bir Cuma günü yapmıştır. Bu tarihler basit metot diyebileceğimiz yöntemle, yani içinde bulunulan döneme göre her yıl, iki yılda bir ya da üç yılda bir Nesî işleminin yapıldığı ve kaynaklardaki tarih uyuşmazlıklarını bağdaştırmaya yönelik olan yöntemle örtüşmemektedir. Aksine, eğer biz öteki yöntemi, yani Nesî işleminin 3., 6., 9., 11., 14., 17., 20., 22., 25., 28. ve 30. yıllarda uygulandığı metodu esas alırsak, yukarıda ele aldığımız bu tarihler doğrulanacak, ancak bu durumda da bazı tarihçilerin Nesî yöntemiyle ilgili olarak verdikleri bilgilerin reddedilmesi gerekecektir. Benim kişisel görüşüme göre Mekkeliler, biri Güney Arabistan’dan gelen Kinde’liler döneminde, diğeri ise Kuzey Arabistan’dan gelen Kusayy ve onun soyundan gelenlerin yönetimi altında bulundukları sırada, Nesî yönteminde değişiklik yapmışlardır. Bunlardan ilki Babillilerden alınan ve 30 yıllık dönem içerisinde 11 kez olmak üzere yıla fazladan 1 ay eklenmesini öngören basit yöntemdi. Daha sonra, bilimsel, ancak daha karmaşık hesaplara dayanan diğer yönteme geçilmiştir ki, bu yöntem Resulullah (as) zamanına kadar yürürlükte kalmıştır. Benim kanımca, olayları yürürlükten kaldırılan yönteme göre tarihlendiren râviler yalan söylememekte, sadece kabileler arasında söylenegelen, kendilerine atalarından miras kalan bilgileri, bu yöntemin gerçekten Mekke’de uygulanmakta olan yönteme uygun düşüp düşmediğine bakmaksızın, diğer kuşaklara aktarıp duruyorlardı. *Nesî* yani “Ay ekleme işi” ile ilgilenen kimseler için *nâsi* ve *kalammas* sıfatlarının kullanılması, değişik dönemlerde farklı iki *nesî* yönteminin kullanıldığını göstermektedir.

1298 (e) Resulullah (as)'ın Veda Haccı esnasında Arafat'ta söylemiş olduğu Veda Hutbesi'nde, bütün Arabistan için geçerli olmak üzere nesî'yi yürürlükten kaldırdığını biliyoruz; ancak, anlaşıldığı kadarıyla o, bu uygulamayı Hicret'le birlikte sadece Medine'deki Müslümanlar için zaten dolaylı bir şekilde yürürlükten kaldırmıştı. Gerçekte nesî' işlemine, Mekke'de ve Hac mevsiminin başlangıcını belirlemek için başvurulmaktaydı. Mekke ile ilişkiler Hicretten sonra tamamen koptuğu ve Hac için bile olsa Kâ'be'ye giriş kendilerine yasaklandığı için, Müslümanlar bu nesî işlemini göz önünde bulundurmaya gereksinim duymuyorlardı (çünkü nesî teknik ve karmaşık bir iş idi ve belki de bu işte kullanılan hesaplama yöntemi, Nâsî ya da Kalammas denilen, bir bakıma "Takvim Bakanı"nın ailesi tarafından kıskanç bir biçimde saklanıyordu). Kur'ân ayrıca, 4 ayı kapsayan Eşhuru'l-Hurum'a (Barış ve Esenlik Ayları) eklenmiş ve zamanla yerleşip kalmış örfî tabuları da yürürlükten kaldırmıştır. Resulullah (as) zekât vergisini kurumsal hale getirdiğinde, vergilerin tahsil edilme zamanlarını belirlemek için çift yönlü bir hesaplama sistemi geliştirdi: 1. Ziraî vergiler, fiilen hasadın yapıldığı mevsimde, yani güneş takvimine göre, 2. Ticaret, hayvan sürüleri, maden işletmeleri gibi diğer alanlardaki vergiler ise belirlenen aylarda, yani tamamen ay takvimine göre tahsil edilecekti. Tahsilat dönemleri itibarıyla ortaya çıkan bu iki yönlü sistem, Devlet Hazinesi için de memnuniyet verici bir sonuç verdi: Hükümetler genellikle, Mâlî yılın son aylarında gerekli ödemeleri yapabilmek için nakit sıkıntısıyla karşılaşırlar. Böylece tahsil devrelerinde yürürlüğe konulan bu ikili sistem sayesinde Hazine, birbirinden bağımsız iki ayrı dönemde vergi tahsiline imkân bulmuş ve Devlet, carî harcamalarında bir rahatlığa kavuşmuştur. Öte yandan, Güneş takvimine göre her 33 yıllık dönem 34

Ay yılına karşılık gelmektedir. Bu durumda, ay takvimi uygulamasında, güneş takvimine göre tahsil edilenden “bir dönem daha fazla” vergi tahsil edilmiş olmaktadır.

1299. (f) Müslüman-Arap takvim sistemi ile ilgili yenileştirme çalışmalarının ardından, “bilgin geçinen” bazı kimselerin yol açabileceği hatalardan uzak kalınmış ve böylece Jul Sezar, İznik Konsili ve Papa XIII. Gregorius dönemlerinde yapılmış olan takvim değişiklikleri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan ve tarihçileri oldukça zor durumda bırakan tarih kaydırmalarını izlemeye gerek kalmamıştır. Zira, örneğin Fransız, İngiliz ve Rus tarih kitaplarında aynı olayla ilgili olarak anlatılanlar birbirlerine göre farklılık gösterirler. Çünkü Fransızlar, 1582’den itibaren Gregoryen takvim reformuna tabi olarak takvimlerinden 10 günü silmişler, İngilizler de 11 günlük bir eksiltmeyle aynı şeyi 1752’den itibaren yapmışlar, ve nihayet Ruslar aynı değişikliği 1918’den itibaren benimseyerek 13 günlük bir farkla tarih düşürmeye başlamışlardır. Bütün bunların aksine İslâm takvimi, okur-yazar olmayanlar da dahil bütün kesimlerce benimsenmiş ve böylece, Ramazan orucuna ne zaman başlanacağını, ne zaman namaz kılınacağını belirlemek için astronomi uzmanlarına ve onların araç-gereçlerine ihtiyaç kalmamıştır. Yapılacak şey gayet basittir: Kamerî ay bazen 29, bazen de 30 gün sürmektedir; bunun dışında bir ihtimal yoktur. Ayın 29. günü akşamı güneşin battığı taraftaki gök ufkuna bakılır. Eğer yeni ay doğmuşsa, batı ufku üzerinde ince ve parlak bir hilâl şeklinde göze çarpacaktır. Aksi takdirde ay, 30 gün olacaktır.

1300. (g) Eğer ayın 29. günü akşamı ufuk bulutla kaplı olduğu için bir görüntü elde edilememişse, Resûlullah o ayın 30 gün olarak kabul edilmesine izin vermiştir.

اذا غم عليكم فاكملوا العدة ٣٠ يوما

Ancak, Buhârî ve Müslim'in İbn Ömer'e dayanarak naklettikleri bir başka hadiste Resûlullah'ın, astronomi hesaplarının kullanımına da izin verdiğini görüyoruz:

اذا غم عليكم فاقدروا له

Bu konuda ayrıntılı bilgi için İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Envâ'* adlı eserinin 146. paragrafına bakınız. Görünen o ki, bu hadislerden ilki, astronomi uzmanlarının bulunmadığı yerler için, diğeri ise daha gelişmiş bölgeler için söylenmiştir. Örneğin, Avrupa'nın kuzey bölgelerinde astronomi hesaplarına başvurulamadığı ve ayrıca hava da sürekli kapalı olduğu için üst üste birçok ayın 30 gün çektiği kabul edilse bile, havanın açık ve gözleme elverişli olduğu bir akşam, 29. günden birkaç gün önce de yeni ayın hilâlini ufukta görmek mümkün olabilir. (Ben Hacc için Mekke'de bulunduğum sırada da böyle bir durum vuku bulmuştu.) Demek ki, hesaplama yöntemine, buna imkânı olan ve içlerinde uzman Müslüman astronomların bulunduğu yörelerde izin verilmektedir.

1301. (h) Bilindiği gibi hilâlin görülebilme imkânı, bir ülkenin yer kürenin Doğu ya da Batı tarafında olmasına, Kuzey ya da Güney yarım küredeki durumuna, yani o ülkenin enlem boylamına göre değişmektedir. Ayın gökyüzünde incelerek hilâl şekline gelmesi ve gün batımından sonra Batı ufkunda doğuşu, tamamen dünya çevresindeki hareketlerine bağlıdır. Yani, yeni ayın işareti olan hilâl, Japonya veya Endonezya'da henüz oluşmasa ve insanlar tarafından görülmese bile, aynı gün Pakistan, Mısır, Türkiye, Fransa, İngiltere gibi ülkelerde pekalâ görülebilir. Aynı şekilde, o gün hilâl, gün batımında kuzeydeki Türkistan'da görülmemiş olsa bile, güneydeki Sri-Lanka'da (Seylan adasında) görülmüş olabilir. Veya Paris'te değil de, aynı boylam

üzerinde bulunan Afrika'nın güneyindeki Lagos şehrinde görülmüş olabilir. Madem ki tabiat kanunları, bazen bir günlük bir farkın meydana gelmesini gerektiriyor, o halde, örneğin Dakar'da görülen hilâlin Japonya'daki Müslümanlar üzerinde de geçerli olması istenmemelidir. İslâm'a göre önemli olan, Bayram'ın hangi güne rastlayacağını saptamaktan çok, namazın huşu içinde kılınmasıdır.

1302. (i) Biraz da namaz vakitleriyle ilgili birkaç kelime söyleyelim. Normal olarak, ilk namaz olan Sabah namazının vakti, *Subh-u Sâdık* ya da *Fecr-i Sâdık* (gerçek tan) göründükten sonra başlayıp, en geç güneş doğmadan önceye kadar devam eder. Öğlen namazı vakti, güneşin en tepe noktaya geldiği Zeval noktasından aşağı doğru eğilmeye başladığı andan, bir cismin gölgesinin, Zeval vakti sahip olduğu gölge boyunun iki misli olduğu zamana kadar devam eder. (Bu konuda küçük bir görüş ayrılığı vardır: Şafiî mezhebine göre, öğlen namazının vakti, bir cismin gölgesi, Zeval zamanındaki gölge uzunluğunun bir misline ulaştığı ana kadar devam eder. Ancak bu ölçü Paris gibi enlem derecesi yüksek olan bölgelerde her zaman uygulanamaz. Bu gibi yerlerde başka hesaplama yöntemlerine başvurulur.) Üçüncü namaz olan ikindinin vakti, öğlen namazının yukarda gösterdiğimiz son kılınma anından başlayıp, güneşin battığı ana kadar devam eder. Dördüncü namaz olan akşamın vakti ise, güneşin battığı andan başlar ve akşamın alaca karanlığının batı ufkunda kayboluşuna kadar sürer. Nihayet beşinci namaz olan Yatsı namazının vakti, akşamın alaca karanlığının batı ufkunda kaybolmasıyla başlayıp, *Subh-u Sâdık* zamanına kadar devam eder. (Az önce güneş ışığı altındaki nesnelerin uzunlukları ile ilgili olarak ifade ettiğimiz gibi, Enlem derecesinin yükseldiği, Ekvator'a uzak bölgelerde, vaktin tayini için alacakaranlık vaktindeki ölçümler pek de güvenilir değildir).

1303. (j) Vakitlerin belirlenmesinde sıra dışı özellikler gösteren bölgelerden bahsetmeden önce, *Subh-u Kâzip* ve *Subh-u Sâdık olmak üzere* iki ayrı "tan" vakti bulunduğunu belirtelim. Resulullah (as)'ın da işaret ettiği gibi bu ikisi arasındaki fark, *Subh-u Kâzib'in* ince, uzun ve ancak ufka yayılmayan bir ışıma olması; oysa bir süre sonra onu takip eden *Subh-u Sâdık*'ın, geniş ve yaygın bir ışıma olmasıdır (bk. İbn Kuteybe, *el-Envâ'*, § 168). Güneşin doğuşundan önce meydana gelen bu olay sırasında, önce doğu ufkunda bir ışık belirir: bu ışık önce dikine bir sütun şeklinde başlayıp, bir süre sonra bu ışık demeti bütün ufku kaplayacak şekilde yayılarak her yeri kaplar.

1304. (k) Ekvator bölgesinde güneş, hemen her sabah saat 6'ya doğru doğar ve yine her mevsimde akşam saat 6'ya doğru batar. *Subh-u Sâdık* ile güneşin doğuşu arasındaki süre gibi, güneşin batışı ile akşamın alaca karanlığının kaybolduğu an arasında da yaklaşık 90 dakikalık bir süre vardır. Yani ekvator üzerinde bir günlük oruç yaklaşık 13 saat 30 dakika sürmektedir. Ancak Kutuplara doğru gidildikçe, güneşin doğuşu ile batışı arasında giderek artan süre farklılıkları ortaya çıkar. Kışın geceler, yazın ise gündüzler daha uzundur. Bu uzunluk, bulunulan yerin enlem ve boylamına göre değişir; tam Kutup noktası üzerinde ise, -vaktiyle Bîrûnî ve ondan önce de Mes'ûdî'nin işaret ettikleri gibi-, yaz mevsiminin altı ayı boyunca güneş hiç batmaz ve yılın diğer altı ayında da hiç doğmaz. Bu bölgedeki enlem 90º dir. Öte yandan:

9 Mayıs-4 Ağustos arasında 72º Kuzey,

17 Mayıs-27 Temmuz arasında 70º Kuzey,

27 Mayıs-17 Temmuz arasında 68º Kuzey,

13 Haziran-29 Haziran arasında 66º Kuzey

enlemlerinde, İngilizce *Nautical Almanac*'da belirtildiği gibi, güneş sürekli olarak ufuk çizgisi üzerinde kalır ve ne "gece" olduğunda ne de "gündüz" olduğunda hiç batmaz. Aynı enlemler üzerinde bulunan Norveç, Finlandiya, Kanada gibi bölgelerde, altı ay sonra, gayet uzun bir gece hüküm sürer.

1305. (l) Namazlarda (günlük, haftalık ya da yıllık) olduğu kadar oruç, zekât vb. gibi ibadetleri yerine getirirken karşılaşılan bu güçlüklerin üstesinden nasıl gelinecektir? Gerçekten de uzun bir gündüzün ve uzun bir gecenin yaşandığı ve yılda sadece iki kez normal gün ve gecenin meydana geldiği ekinoks bölgelerinde, Cuma namazı üç yılda bir kez mi kılınacaktır, yoksa bu namaz vaktinin normal bölgelere göre hesaplanması mı gerekir? Kur'ân, bu konuda pekiştirerek şöyle söyler:

"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır." (İnşirah: 94/56)

Bir başka ayette ise şöyle denmektedir:

"Allah, her şahsı, ancak güç yetireceği ölçüde yükümlü tutar." (Bakara: 2/286)

Bu da bize çözüm için ne tür yollara başvurabileceğimizi göstermektedir. Resûlullah, hadislerinde gayet açık ve anlaşılır ifadeler kullanarak, eyâletlere tâyin edip gönderdiği vali ve memurlarına:

"Kolaylık gösteriniz! Güçlük çıkarmayınız! İnsanları yıldırıp (dinden) soğutmayınız."

şeklinde genel kapsamlı talimatlar vermekle kalmamış, aynı zamanda, anormal bölgelerde güneşin doğuş ve batış saatleri ile ilgili sorunların giderilebilmesi için, herkesi hayran bırakacak bir çözüm yolu göstermiştir. Gerçekten, Müslim'in *Sahîh*'inde (52. Bölüm, No: 110) ve daha başka birçok hadis kitabında şöyle bir anlatım yer almaktadır:

“Resûlullah bir defasında Âhir zamanda olacak şeylere dair bilgiler verirken, Kıyamet alâmetlerinden biri olarak *Deccâl*’in (Aldatıcı, Yanıltıcı) ortaya çıkacağından ve yeryüzünde 40 gün boyunca kalarak faaliyette bulunacağından haber verdi; ancak bu günlerden ilkinin bir yıl, ikincisinin bir ay, üçüncüsünün de bir haftaya tekabül edecek şekilde geçeceğini, kalan günlerin ise normal günlerin uzunluğu kadar süreceğini bildirdi. Bunun üzerine, orada bulunan sahabelerden biri ayağa kalkarak, şöyle sordu: “Bir yıl kadar sürecek olan bu uzun günde (normal gündeki gibi) sadece beş defa namaz kılmak yeterli olacak mı?.” Resulullah (as) şöyle buyurdu: “Hayır!.. Bunu hesaplamak gerekir.”

Kıyamet alâmetlerinden bahseden bu hadiste, kutup bölgelerinden, daha açık bir ifadeyle 65. enleme kadarki bölgelerdeki gün ve gece durumlarından bahsedilmektedir.[1654] Resûlullah’ın ifadesi gayet açıktır: “Bu gibi durumlarda, günlerin sayısını ve görünürdeki değil de gerçek “saat”i tayin etmek için, güneşin hareketleri yerine, elimizdeki saatin hareketlerini izlememiz gerekir.

1306. (m) Ancak bu da bütün sorunu çözüp ortadan kaldırmaz. Acaba hangi enlem derecesine kadar olan bölgeler normal kabul edilecek, ve anormal yani *Deccâlî* bölgeleri hangi noktadan itibaren başlatmak gerekecektir? Resûlullah zamanında Müslümanların gündeminde böyle bir sorun yoktu. Sahâbe döneminde ise, ancak 45. Kuzey enlemine kadar çıkılabilmiş ve Halife Osman zamanında, İslâm orduları Endülüs’ten Maverâu’n-nehir’e kadarki bölgelerde egemen olmuşlardır. Abdurrahman el-Gâfikî zamanında Endülüs Müslümanları, daha kuzeydeki bölgelerde (Paris’e 150 km. uzaklıktaki Tours ve Poitiers’de) uzun süre kalamadılar. Rusya’nın Volga bölgesinde yaşayan ve Hicrî 5.

asırdan itibaren İslâm dînine giren Türk asıllı Bulgarlar da görüldüğü kadarıyla bu konuyla ilgili yazılı bir belge bırakmamışlardır. İbn Fadlân bile, bu halkın İslâm'a geçişini konu edindiği seyahatnâmesinde bu konuya hiç değinmemektedir. Bildiğim kadarıyla bu konudaki deneyimlerinden ilk kez bahsedenler, M. 19. yüzyılda Rusya'nın kuzeyinde yaşamış olan Müslümanlardır. (bk. *el-Muslimûn* dergisinde çıkan makalem, Cenevre'de 1964, V, 455-459. Bu konudaki teorik tartışmalar kuşkusuz çok daha eskilere dayanmaktadır: bk. *Kâtip Çelebi*, *el-İlhâmu'l-Mukaddes* adlı makalem, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1971, IV/3-4, s. 153-215.) Sadece bir belgesel olması bakımından burada şunu belirteyim ki, çağımızda, hem kuzey ve hem de güneyde 45. enlem, uç sınır olarak kabul edilmektedir; bu noktadan kutuplara kadar uzanan bölgeler anormal olarak kabul edilmekte ve buralarda çalışma saatlerinde 45. enlem üzerinde fiilen tespit edilen saatler esas alınmakta ve hangi bölge olursa olsun, güneşin görünürdeki hareketlerine göre değil de, koldaki saate göre günlük hayat ayarlanmaktadır: Böylece, 45. enlem üzerindeki saatler, 90. enleme, yani kutba kadar uzanan bölgeler için de geçerli olmaktadır.

1307. (n) Bu hesaplama yöntemi, bunun dışında çeşitli konulara uygulanabilir. Az önce, 66º enlemi üzerinde güneş yılının normale göre 16 gün daha eksik olduğunu görmüştük. Bu durumda, Haziran ayı içinde kalan bir cuma günü karışıklığa gelmektedir. Örneğin, güneşin hareketlerinin izlenmesi sonucunda 12 Haziran'ın bir cuma gününe rastladığını varsayalım. Bu durumda, normal bölgelerde 19 ve 26 Haziran günlerine denk gelen diğer Cuma günleri, bu anormal bölgeye 16 günlük bir gecikmeyle gelecektir. Ramazan ayı ve dînî bayram günlerinin belirlenmesinde de aynı sorunla karşılaşılacaktır. 2 ekinoks

günü ve bunun dışında uzun bir gece ve uzunca bir güneşli gündüzden oluşan toplam 3 güneş gününe sahip kutuplarda, cuma günü üç yılda bir, Ramazan ayı ise 119 yılda bir gelecektir! Bugün Finlandiya ve Norveç'te çok sayıda Müslüman bulunmaktadır; bunların sayısı Kanada'da da giderek artmaktadır. Ancak bilindiği kadarıyla, bu bölgelerdeki insanlar, güneş kış mevsiminde bir hafta boyunca hiç doğmadığı zaman bütün bir hafta sürekli olarak uyumamaktadırlar. Aynı şekilde yazın bütün bir hafta güneşin batmadığını görerek, bütün bir haftayı uykusuz ve çalışarak geçirmemektedirler; aksine bu ülke insanları, örneğin saat sabah 9'u gösterdiğinde iş başı yapmakta, akşam saat 18'de evlerine dönmekte ve "gündüz" mü yoksa "gece" mi olduğuna aldırmaksızın akşam yemeklerini yedikten sonra yatmaktadırlar. Gerçekten de onlar, 168 saat süren uzun yaz gününde 7 defa uyumak üzere yataklarına girmekte ve 7 defa da uyanıp işlerinin başına koşmaktadırlar. Aynı şekilde 168 saat süren uzun kış gecelerinde bir defa değil de 7 defa öğle ve akşam yemeği yemektedirler. Yine onlara Haziran ayında, 23 günlük fiilî ve gerçek gün sayısına göre değil de, 30 gün üzerinden maaşları ödenmektedir. Haklar ve görevler birbirinden hiç ayrılmayıp, at başı giderler. Olağan dışı aylarda uzun bir gün boyunca birçok kez yemek yenilip uyunuyorsa, aynı şekilde, Ramazan ayına denk gelen uzun bir güneş gününde de birçok kez oruç tutulup açılabilir. Aynı şey zekât vergisi ödemelerine de uygulanmaktadır; fiilen 355 Kamerî takvim gününün henüz geçmediği gerekçesiyle bu dînî-malî sorumluluk ertelenemez.

1308 (o) Ramazan, Hicrî İslâm takviminin 9. ayıdır. Tamamen ayın hareketlerini esas alarak oluşturulan bu takvim, Hıristiyan Güneş takvimiyle karşılaştırıldığında yaklaşık 11 gün daha kısadır. Demek ki

Ramazan ayı, kademe kademe yılın bütün mevsimlerini dolaşarak, bazen kışın Ocak ayına, bazen de yazın Temmuz ayına ve böylece yılın her ayına konuk olacaktır.

1309. (p) Günümüzde giderek daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilen yolculuklar, dîninin gereklerini uygulamaya çalışan bir Müslüman için bir başka sorun daha çıkartmaktadır: Eğer bir kimse uçakla Sumatra'dan havalanıp doğruca Sibirya'ya gidecek olsa ya da tam tersini yapsa, oruçlu olması halinde, bu seyahati sırasında acaba orucunu saat kaçta açması gerekir? Hareket ettiği ülkenin saatine göre mi, yoksa vardığı ülkenin saatine göre mi, ya da yoksa uçuş sırasında güneşin battığını fiilen gördüğü ülkenin saatine göre mi orucunu açacaktır? Böyle durumlarda mevsimlere göre değişen büyük saat farkları ortaya çıkmaktadır. Hattâ sesten hızlı bir uçakla yolculuk yapan bir kimse, güneşin battığını hiç görmeden doğudan batıya doğru uçabilmektedir (tabii uçağın hızı yer kürenin dönüş hızına eşit olması halinde). Ya da, batıdan doğuya aynı uçakla gidilmesi halinde, 24 saat içinde bir çok defa güneşin doğup battığı görülecektir. Dünyanın çevresinde dönen uzay aracının içindeki astronot, dünya çevresinde yaklaşık 90 dakikada bir tam dönüş yapacağı için, 24 saat boyunca 16 defa güneşin doğuşuna, 16 kere de batışına tanık olmaktadır. Bu tür sorunlar, Resulullah (as)'ın sahabeleri zamanında geçen ve Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Hanbel tarafından nakledilen şu anlatım ile çözümlenebilir gibi gözükmektedir: Bir defasında Ramazan ayı, Suriye'de Medine'ye göre bir gün öncesinden başlamıştı; bu sırada, Suriye'den Medine'ye gelen yolcular, bayramı kutlamak için bir gün beklemek durumunda kaldılar. Ancak, aynı Ramazan ayı içinde eğer Medine'den bir başkası yola çıkmış olsaydı, o da oruçlu olduğu halde Suriye'deki Ramazan bayramına

kavuşmuş olacak, ama tutamadığı orucunu daha sonraki günlerde kaza edecekti. Başka bir deyişle, yolculuk esnasında, hareket edilen ülkenin saatleri göz önüne alınmakta ve gidilecek ülkeye fiilen vardıktan sonra ise artık oranın saatlerine uyulmaktadır. Daha önce tutulmaya başlanan oruç, ancak asıl yolculuğa çıkılan ülkenin saatlerine göre açılmaktadır. Örneğin, İngiltere'den Sibirya'ya uçakla gidildiği takdirde, güneşin göründüğü süre ve dolayısıyla güneşe uyularak tutulan oruç çok kısa olacaktır. Aksi yöne doğru, yani Sibirya'dan İngiltere'ye doğru gelindiğinde ise, bu defa da çok uzun süre oruç tutulmuş olacaktır Bu durumda, esasen başlanmış bulunan orucun, yolculuğa çıkılan başlangıçtaki ülkenin saatlerine açılması gerekir. Bir başka sorun da, Asya ve Amerika arasında bulunan ve Okyanus üzerinden boylam şeklinde geçen Tarih Çizgisinden kaynaklanmaktadır: Cumartesi günü Japonya'dan Amerika'ya doğru uçakla giden bir kimse, Amerika'ya vardığında hala cuma gününün yaşanmakta olduğunu görür; Cuma günü Amerika'dan Japonya'ya uçan bir yolcu ise, oraya vardığında, hiç farkına varmadan, birkaç saat içinde ömrünün 24 saatinin "yok olduğunu," zira Japonya'da çoktan cumartesi gününün başladığını görecektir! Cuma namazının kılınmasında da, benzer durumlar yüzünden karışıklıklar meydana gelmektedir. Yukarıda oruç konusunda verilen dipnot doğrultusunda, bu tür yolculuklar sırasında, yolculuğun başladığı ülkenin vakitlerine ve takvimine uyulması gerektiği, gidilecek yere vardıktan sonra da oradaki saat ve takvime uyulması gerektiğini söyleyeceğiz.

1310. (r) Yukarıdaki paragraflarda, ay takvimini uygulayan Müslüman bir hükümetin, mevsimlere bağlı olarak hasadı yapılan ziraî ürünlerin vergileri dışında, diğer bütün vergileri, her 33 güneş yılında 34 kez

tahsil ettiğini söylemiştik. Şüphesiz bu İslâm hükümeti, aynı dönemde memurlarına bir yıl fazladan maaş vermiş olacaktır. Ancak gelirlerin tamamı memur maaşlarına tahsis edilmiş değildir. Maaş ödemelerinden sonra devlet bütçesine kalan paranın önemli bir bölümü toplumsal koşulların iyileştirilmesi ve halkın refahı için harcanmaktadır. Dolayısıyla, Maliye bakanlığı açısından vergilerin ay takvimine göre tahsil edilmesi, Güneş yılını esas alan Gregoryen takvimine göre daha elverişlidir.

1311. Resulullah (as)'ın astronomi alanında gerçekleştirdiği reformlarla ilgili olarak verdiğimiz bu ayrıntılı bilgiler, sanırız bu konuda bir fikir vermek için yeterlidir.

Meteoroloji

1312. Resulullah (as) zamanındaki astronomi uygulamaları konusunda verilen bilgiler, özellikle rüzgârlar, yağmurlar vb. ile ilgili olarak meteoroloji hakkında birkaç söz söylenmediği takdirde eksik kalacaktır. Resulullah (as), askerî bir sefere çıkarken, karargâhını ve hattâ savaşın yapılacağı alanı, rüzgârın esiş yönünü hesaplayarak belirliyordu. Ve öyle ayarlıyordu ki, savaş sırasında güneş, doğarken ya da batarken Müslümanların gözünü alacak şekilde karşıdan değil de, arkalarından geliyordu. O dönemde sahip olunan meteoroloji bilgilerinin yeterliliği ve düzeyi hakkında ayrıntıya girmeksizin, Resulullah (as)'ın bu bilim dalının uygulamadaki öneminin tamamen bilincinde olduğunu, ve tabiatın bu kanunlarından kendi payına en iyi sonucu çıkaracak şekilde hareket ettiğini belirtmemiz sanırız yeterli olacaktır. Bu noktada, İslâm'ın dinî yönü ile manevî yönü birbiri içine girmektedir. Resulullah (as) şöyle diyordu:

“Hiç sanmayın ki yağmurun yağması filan ya da falanca yıldıza bağlıdır; her şeyi takdir eden ve gerçekleştiren ancak Allah’tır.”

Tabiat olaylarının meydana gelmesinde hiç kuşkusuz bazı sebepler ve sonuçlar söz konusudur. Ancak bu sebep ve sonuçlar da Allah’ın yaratmış olduğu şeylerdir. Öyleyse sebeplerin sebebine, yani her şeyin Yaratıcısı olan Allah’a yönelmek gerekir.

Resulullah (as)’ın Tıp Anlayışı (Tıbb-ı Nebevî)

1313. Müslüman tabipler, meslekten yetişme bir hekim olmasa bile, pekalâ pratisyen bir hekim olan peygamberleriyle gurur duymaktadırlar. Gerçekten de Resulullah (as), kendisine başvuran hastalar için birçok reçete önerip tedavi yöntemi göstermiştir. Bu konuya daha sonra döneceğiz.

İslâmiyet’ten Önce Arabistan’da Tıbbın Durumu

1314. Adı “büyük tabip” ile eşanlamlı hale gelen efsanevî şahıs Nitâsî (İbn Hizyâm)[1655] hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İslâmî döneme yaklaştıkça, birçok ünlü isim karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki:

1315. El-Hâris ibn Kelede es-Sakafî, aslen Tâ’ifli olup, tıp eğitimini İran’ın Cundeysâbur şehrinde yapmış ve giderek uluslararası bir üne kavuşmuştu. Bu nedenle, Zendâverd şehrinin Nûşcân adındaki *satrap*’ının (vali), İranlı tabiplerden ümidini kesmesi üzerine, tedavisi için onu getirtmesine şaşmamalıyız. Bu satrap, iyileştikten sonra, el-Hâris’e, kendisinden ödül olarak ne dilediğini sormuş, el-Hâris de, cevaben, doğduğu şehir olan Tâ’if’i surlarla takviye etmek üzere bir mühendis gönderilmesini talep etmiş ve Nûşcân da bunu kabul etmişti. Surların inşâ edilmesinden sonra, Vacc vadisindeki bu savunmasız şehir, gerçek Tâ’if (*sur*) haline gelmiştir. Nûşcân ayrıca kendisine bazı

kıymetli hediyelerin yanı sıra, Belazurî'ye göre (*Ensâb*, I, 489) *Bâmîh*[1656] (Türkçe'de yaygın bir kadın adı olan Pamuk; acaba buradan, onun Türk asıllı olduğu anlamı çıkarılabilir mi) adında genç ve güzel bir câriye hediye etmiştir. Daha sonra Mekke'ye gelen bu kız Sümeyye adını almış ve İslâm'ın ilk dönemlerinde Ebû Cehil, Müslüman olması üzerine, karnına bir mızrak saplayarak onu katletmiştir. El-Hâris adlı bu tabip, Mekke'de de pek aranırdı. Hatta İbn Ebî Usaybia'nın *Tabakâtu'l-etibbâ* adlı biyografik sözlüğünde verdiği bilgiye göre kendisi, sağlık bilgisi (hijyen) konusunda da bir kitap yazmış olup, bu eserden alınan bir takım uzun alıntılar el-Gazûlî'nin *Metaliu'l-Budûr* (II, 101-103) adlı eserinde günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca, el-Kıftî'nin tıp tarihi ile ilgili eserinde beyan ettiğine göre, el-Hâris, bir zamanlar Resulullah (as)'ı bile tedavi etmişti. Anlaşıldığına göre kendisi onun tedavisinden çok memnun kalmıştır; zira, İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserinde (bk. "el-Hâris" maddesi) naklettiğine göre, Sa'd ibn Ebî Vakkas hastalandığında, Resulullah ziyaretine gitmiş ve kendisini el-Hâris'e tedavi ettirmesini salık vermiştir. Kaynaklar, el-Hâris'in Iran imparatoru Kisrâ'nın huzuruna da kabul edildiğini ve Kisrâ'nın, acınacak durumdaki Bedevilerin bu temsilcisinin sahip olduğu akıl ve zekâ karşısında çok etkilendiğini ve görüşmeleri sırasında aralarında geçen konuşmaların hatırasının dilden dile dolaşarak muhafaza edildiğini doğrulamaktadırlar (Kaynakların referansları için, yukarıda geçmiş olan Hevâzin ve Tâif kabileleriyle ilgili bölüme bakınız). Bu tabibin oğlu en-Nadr ibn el-Hâris de, babasından öğrenmiş olduğu basit bilgiler sayesinde, şifâ dağıtan bir hekim sıfatıyla ün yapmıştır. Kendisi aynı zamanda bir müzisyen ve bir tarihçi olarak da bilinirdi. (Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, s. 191.) Ancak, Resûlullah'ın yakın bir akrabası (yani teyzesinin

oğlu) olmasına rağmen, sadece İslâm'a karşı değil, aynı zamanda Resulullah (as)'ın şahsına karşı da körü körüne saldırmış (bk. İbn Ebî Useybia, I, 113), ancak bunun hesabını daha sonra ödemek zorunda kalmıştır.

1316. Aynı dönemde, Tâ'if yakınlarında yaşayan Hıristiyan bir papaz vardı. Bu papaz da, Resulullah (as)'ın küçük yaşta iken yakalandığı bir göz hastalığını (muhtemelen çapak ya da göz iltihabı) tedavi etmişti (bk. el-Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, I, 149).

1317. Arabistan'ın güney-doğu bölgesinde yaşayan Damâd el-Ezdî de akıl hastalıklarını iyileştirme konusunda ün yapmıştı. Bir defasında Mekke'yi ziyaret ettiğinde (muhtemelen İslâm öncesindeki Hac dönemlerinden biri esnasında), oralarda Allah'ın Resulü olduğunu söyleyen bir mecnûnun bulunduğundan kendisine bahsetmişler ve o da merak ederek Resulullah (as)'ın yanına varmış, ve sokak çocuklarının onun peşine takıldığını görmüştü. Damâd ona tıbbî bir tedavi uygulamayı önermiş, ancak yaptıkları sohbetten sonra, İslâm toplumu, Mekkeli olmayan ilk Müslümanlardan birini daha kazanmıştı (bk. Muslim, *Sahîh*, ilgili bölümde; İbn Hanbel, I, 302).

1318. Doğu Arabistan'da yaşayan Teymu'r-Rebâb kabilesine mensup Ebû Rimse et-Teymî'nin hikâyesi de oldukça ilginçtir. Kendisi İslâm'ı kabul etmek üzere Medine'ye gelmişti. Hekim olması dolayısıyla duyduğu merak, kendisini, Allah Resulünü ayırt etmede bir işaret olarak bilinen ve Resûlullah'ın omuzunda bulunan güvercin yumurtası büyüklüğündeki mührü, bir tür tümör olabileceği düşüncesiyle incelemeye ve ameliyatla onu bulunduğu yerden çıkarmaya sevk etmişti. İbn Hanbel (II, 227, 228 vs.) ve İbn Sa'd (I/II, s. 132-133), Ebû Rimse'nin Resulullah (as)'a şöyle söylediğini naklederler:

“Ben tabipler ailesine mensup bir doktorum; benim babam da çok ünlü bir hekimdi. Vallahi insan vücudundaki hiçbir kan damarı ve kemik bizim için meçhul değildir. Omuzundaki şu hastalığı bana bir göster: eğer çıkıntılı bir yumru (*sal’a*) söz konusu ise onu kesip yerinden çıkarır ve ilâçla tedavi ederim.”

Tabii ki Resûlullah bu ameliyata razı olmamıştır. Ancak burada anlatılan olay, Arabistan’da tıp ilminin seviyesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Benû Âmir kabilesine mensup ve *Etabbu’l-‘Arab* (Araplar nezdinde en büyük doktor) lâkabıyla anılan bir başka tabip de aynı “tümör” ile ilgilenmiştir (bk. Taberî, *Târîh*, I, 1146).

1319. Resulullah (as) bir gün, anlaşıldığı kadarıyla Medine’de yaralı bir kimseyi ziyaret ederek şöyle söylemişti:

“Filân kabilenin tabibini çağırınız.”

Tabip geldiğinde ona şöyle sordu:

“Ey Allah’ın Resulü, ilâç bir işe yarar mı?”

(Tabibin bu soruyla, Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve ilâç kullanma ve tedaviye başvurmanın Allah’a tevekkülle bağdaşmayacağını söylemek istiyordu). Resulullah (as) şöyle cevap verdi:

“Sübhânallah! Acaba Allah şu yeryüzünde dermanını vermediği herhangi bir hastalık yaratmış mıdır?”

İbn Hanbel tarafından nakledilen (V, 371) bu hadiste başka bir ayrıntıya yer verilmemektedir.

1320. Mâlik tarafından (*Muvatta*, ‘Ayn 50/12)) nakledilen şu hadiste de keza fazla bir ayrıntı yoktur: Bir gün Benû Enmâr kabilesinden iki tabip, Resûlullah’ın huzuruna gelmişler ve o da onlara şöyle sormuştu: “İkiniz arasından hanginiz daha iyi tabipsiniz?” Ancak hadisin bundan sonraki

bölümünde, tedavi ve bakımın, en iyi ve en nitelikli uzmanlara yaptırılması öğütlenmektedir.

1321. Kadın tabibeler konusunda da elimizde bazı bilgiler bulunmaktadır. İbn Hanbel'in naklettiğine göre (VI, 67), Ayşe'nin yeğeni Urve, bir gün kendisine şöyle sormuştu:

"(Resulullah'ın hanımı olduğun için) senin fıkıh konusunda çok şey bilmene hayret etmiyorum; ve yine (bu konularda büyük bir uzman olarak bilinen Ebû Bekir'in kızı olduğu için) İslâm Öncesi Arap şiiri ve tarihi konusundaki birikimin de beni şaşırtmıyor. Ama sen aynı zamanda tıp ilmine de vakıfsın, bu bilgi nereden geliyor?"

Ayşe şöyle cevap vermiştir:

"Ey Urve'ciğim! Resûlullah ömrünün son dönemlerinde kendisini pek iyi hissetmiyordu. O sıralarda Arabistan'ın her köşesinden kendisini ziyarete bir takım heyetler gelirdi; Resulullah (as)'ın rahatsızlığını öğrenince, her biri değişik reçeteler önerdi ve ben de bu reçetelere göre kendisini tedavi ettim. Bilgim buradan gelmektedir."

1322. Bedeviler arasında efsane haline gelmiş bir kadın doktor daha vardı. Şâir Ebû Simâk el-Esedî şiirlerinde bu kadının yeteneklerini dile getirmekte ve şöyle yakınmaktadır:

"Benû Evd'in uzaklardaki tabibesi Zeyneb'e kendimi gösteremedim diye ölmem mi gerek?"

Bu kadın çok uzun bir ömür sürmüş olmalıdır, zira kendisi daha sonra aynı şairin yeğenini tedavi etmiş ve onun gözlerine antimon sürerek, ilâcın nüfuz etmesi için bir süre sırtüstü yatmasını istemişti (bk. el-Isfahânî, *el-Ağânî*, XIII, 114). İbn Ebî Usaybia da, tabiplerle ilgili biyografik sözlüğünde, bize coşkulu bir biçimde şu bilgiyi vermektedir:

“Bu kadın, bütün tıbbî uygulamalardan haberdardı ve kendisini tedavi konusunda yetiştirmiş, göz hastalıkları ve yaraların iyileştirilmesinde uzmanlaşmıştı; ve bu yüzden Araplar arasında büyük bir üne kavuşmuştur.”

Resulullah (as)’ın Tıp Konusundaki Genel Tutumu

1323. Allah’ın takdirine tevekkül etmenin faziletleri üzerinde durmakla beraber, dinler genellikle, bizzat Allah’ın içinde bulunduğumuz şu fani alemi bir “sebepler ve sonuçlar dünyası” olarak takdir ettiği gerçeğini görmezlikten gelirler ve mensuplarına, yakalandıkları hastalıkları tedavi ettirmekten çok, sabır ve tahammül göstermelerini salık verirler. Resulullah Muhammed (as)’in öğretisi şunu ortaya koymuştur ki, İslâm, Allah’ın *Kâdir-i Mutlak* sıfatının gerçek anlamını pek güzel kavramıştır. Örneğin, bir gün bir tabibin kuşkusuz zühd ve takvası nedeniyle Resulullah’a “İlaç ve tedavi bir işe yarar mı?” diye sorması üzerine, o derhal şöyle buyurmuştur:

“Sübhânallah! Acaba Allah şu yeryüzünde dermanını vermediği herhangi bir hastalık yaratmış mıdır? Onu bilen bilir, bilmeyen bilmez... Eğer sen hastalığı kesinlikle iyileştiren ilâcı bulmuşsan, Allah’ın takdir ve emriyle hasta iyileşir.” (İbn Hanbel, V, 371)

Şüphesiz herşeyi takdir eden Allah’tır, ancak O, bunları sebepler ve vasıtalarla gerçekleştirmektedir, ve Allah, istenilen sonuçları elde etmek için insanın çaba göstermesini ve sebeplere sarılmasını bizzat istemiştir.

1324. İbn Hanbel (IV, 278) de bize şöyle bir hadis nakletmektedir: Bir gün bazı Bedeviler Resûlullah’ın huzuruna girmişler ve konuşma sırasında kendisine şöyle bir soru yöneltmişlerdi:

“İslâm’da ilâç kullanmak suretiyle tedavi olmak meşru mudur?”

Resûlullah, gayet anlaşılır bir biçimde şöyle cevap vermiştir:

“Elbette! Zira, Allah, ihtiyarlık dışında, çare ve dermanını vermediği hiçbir hastalık yaratmamıştır.”

Kur’ân’da Tıp İlmi

1325. Kur’ân’da geçen şu ayet, Müslüman tıp adamlarını ziyadesiyle hayran bırakmıştır:

“Yiyiniz ve içiniz, ancak aşırıya kaçmayınız! Gerçekten O (Allah), aşırıya kaçanları sevmez.” (A’râf: 7/31)

Koruyucu hekimlik konusunda bundan daha iyi bir öğüt verilemez.

1326. Balın yararlarından bahseden şu ayetler de son derece ilginçtir:

“Rabbin bal arısına: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir” diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.” (Nahl: 16/68-69)

Balın her biri farklı özelliklere sahip çeşitli çiçeklerden meydana geldiğini gören tıbbî tedavi uzmanları, çeşitli bal türlerini ya da bunların karışımlarını esas alan ayrı bir bilim dalı geliştirmişlerdir. Ancak bu, son dönemlerde ortaya çıkmış, yani modern bir yöntemdir. Oysa, Resulullah (as), çeşitli hastalıkların tedavisi için balı tavsiye etmiş ve rivayetlerden de anlaşıldığına göre, bu tedavi yöntemi başarılı sonuçlar vermiştir.

1327. Kur’an’da Eyyûb Peygamber’le ilgili olarak anlatılan kıssada (Sâd: 38/42) kaplıca suyu ile tedaviden söz edilmektedir. Müfessir Taberî’ye göre tedavi edici iki ayrı su kaynağı mevcuttu: Eyyûb (as), bunlardan

birinde duş alarak yıkandı ve hastalığı iyileşti; diğerinden ise içme suyu olarak yararlandı.

1328. Kur’ân’da embriyon oluşumu ile ilgili tasvirler (Mü’minûn: 23/14; Hac: 22/5), gerek içerdikleri açık ve net ifadeler ve gerekse diğer uygarlıkların tıbbî tedavi konusunda bile pek bilmedikleri şeyler olması bakımından oldukça ilginç ve etkileyicidirler. Bu ayetlerden biri aşağıda verilmiştir:

“Andolsun ki biz, insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir.” (Mü’minûn: 23/12-14)

1329. Kur’ân’da geçen Ya’kûb ve Yûsuf peygamberlerin kıssaları (Yûsuf: 12/84-96), bize göz hastalıkları ile ilgili bir olaydan bahsetmektedir: Ya’kûb Peygamber sevgili oğlu Yûsuf’u kaybetmiş ve üzüntü ve kederinden ağlaya ağlaya gözlerine perde inmişti. Daha sonra kendisine oğlu Yûsuf’un bulunduğu haberi getirilip, Yûsuf’un gömleğinin yüzüne sürülmesi üzerine, Ya’kûb Peygamber öylesine heyecanlandı ki, cerrahî bir müdahaleye gerek kalmadan gözleri iyileşti ve yeniden görmeye başladı. Mekke’de kendisine işkence yapılan Zinnîre’nin başından geçenler de aynı olaya bir başka örnektir (bk. İbn Hişâm): Bu kadını o derece dövdüler ki, sonunda gözleri görmez oldu. Ancak onun için gerçekte dayanılmaz olan şey, alay ve hakaret amacıyla, terk ettiği putların ceza olarak kendisini kör ettiğini söylemeleri idi. Hüzün ve keder içinde ağlayıp, bütün zühd ve takvasını toplayarak öylesine bir

dua etti ki, ertesi gün kendisine işkence edenlerin şaşkın bakışları arasında tekrar görmeye başladı. Daha sonra Ebû Bekir onu satın alarak azât etmiştir.

1330. Kur'ân'ın şer'î hükümleri arasında yer alan oruç (Bakara: 2/183) üzerinde özellikle durulması gerekmektedir: Orucun tıbbî bakımdan sağladığı yararlar günümüzde giderek daha iyi anlaşılmaktadır. Öyle ki, Fransa, Almanya ve İsviçre gibi birçok ülkede özellikle bazı kronik rahatsızlıkların, her biri muhtelif süreleri kapsayan oruç tedavisiyle iyileştirildiği başlı başına bir tedavi ekolü bulunmaktadır. Oruç tutan kimselerin mide hastalıklarına pek az yakalandığı kuşkusuzdur. Orucun askeri, manevî vb. yönden sağladığı faydalar ise buradaki konumuzun dışında kalmaktadır.

Sağlık Teşkilatı

1331. Devlet Başkanı olması dolayısıyla Resulullah (as), tebeasının sağlık işleriyle yakından ilgilenmek zorundaydı. Onun hikmet dolu talimat ve emirlerinden birkaçına değinelim:

1332. İbn Mâce ve Nesâ'î'nin naklettiklerine göre, Resulullah, tıp ve hekimlik bilgisine sahip olmayan kimselerin, hastaların tedavisiyle uğraşmalarını resmen yasaklamış ve bu hastalara verecekleri her türlü zarardan kendilerinin sorumlu olacaklarını açıklamıştır. Ebû Dâvûd da, Resulullah (as)'ın, tabibe ödenecek tedavi ücretinin meşru olduğunu açıkladığını nakleder.

1333. Buhârî[1657] ve diğer hadis kitabı sahipleri, Resulullah (as)'ın, "Veba görülen bir yerde oturanların bulundukları yeri terk edemeyecekleri, başka bölgelerde oturanların da onları ziyaret edemeyecekleri" talimatını verdiğini naklederler. Modern karantina yönteminin ta kendisi

olan, bulaşıcı hastalıkların önüne geçmek için bundan daha iyi ne gibi bir çözüm olabilirdi ki!

1334. Askerî seferlere çıkıldığında, Resulullah (as)'ın karargâhında her zaman kadın hastabakıcılar da bulunurdu. Medine'de de, bu konuyla ilgili olarak sık sık "Rufeyde'nin çadırı"ndan söz edilir. Hattâ bu çadır bazen Medine'deki büyük mescide kurulur ve yaralılar buraya taşınırdı. Her halde Rufeyde'nin sıradan bir hastabakıcı olmaktan başka özellikleri de olması gerekir. İbn Hişâm'ın ifadesine göre, bu hanım Eslem kabilesine mensup olup, hem yaralıların bakımıyla ilgilenir, hem de gönüllü olarak, sahipsiz Müslümanların hizmetine koşardı.

Resulullah (as)'ın Tabipliği

1335. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah (as)'ın yeterli derecede tıbbî bilgisi bulunmaktaydı. Gençliğinde birçok ülkeye yolculuk yapmış, Filistin'de, Yemen'de ve Güney Doğu Arabistan'daki Umân'da bulunmuştu. Kur'an'ın denize, denizciliğe ve fırtınalı havalardaki gemilerin tasvirlerine sık sık göndermede bulunmasına bakarak, kimi müfessirler, Resulullah (as)'ın ticaret amacıyla muhtemelen Habeşistan'a gitmek için deniz yolculuğuna çıkmış olabileceğine dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Yeğeni Ca'fer, Mekke'de uygulanan işkence ve zulümden kaçmak için Habeşistan'a sığınma isteğini ilettiğinde, Resulullah (as) kendisine, Necâşî'ye hitaben yazdığı ve onunla bizzat tanıştığı izlenimi uyandıran bir tavsiye ve takdim mektubu vermişti. Sonuç ne olursa olsun, Resulullah (as)'ın tıbbî konularda birçok tavsiye, öğüt ve reçeteleri bulunmaktadır. Bu hususta ciltler dolusu eserler kaleme alınmıştır. Bir yandan Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce gibi büyük hadis bilginlerinin eserleri Resulullah (as)'ın tıp anlayışıyla ilgili uzun bölümler içerirken; öte yandan, daha ilk dönemlerden itibaren İslâm

Peygamberinin tabiplik ve hekimliği konusunda, çeşitli yazarlar, onu anlatan özel kitaplar kaleme almışlardır.

1336. Bildiğim kadarıyla, bu türe ait en eski derleme, H. 120'de vefat eden Abdu'l-Melik İbn Habîb'e ait olsa gerektir. İbn Hacer, *İsâbe* adlı eserinde onun bu konudaki çalışmasından bahseder. Brockelman (*GAL*) ve Kâtip Çelebi (*Keşfü'z-Zünûn*), *Tıbbu'n-Nebî* adını taşıyan ondan fazla Arapça kitap bulunduğuna işaret ederler. Bu konuda, Farsça, Türkçe, Urduca vs. gibi diğer dillerde yazılmış eserler de vardır. Bu tür eserlerin içeriğinin incelenmesi, bir tarihçiden çok bir tıp adamını ilgilendirmektedir. Bununla beraber, dikkat çeken bazı genel noktalara işaret edelim:

1337. İbn Hanbel (III, 453), bir tabibin Resulullah (as)'a kurbağanın bünyesinde ilaç özelliği taşıyan bir maddenin bulunduğunu söylediğini, ancak Resûlullah'ın, kurbağaların öldürülmesini ve onların ilaç yapımında kullanılmasını yasakladığını nakleder.

1338. Aynı yazar,[1658] Târık ibn Suveyd el-Hadramî'nin durumuyla ilgili bir hadisten de bahseder (IV, 311, V, 293): Adı geçen sahabe Resulullah (as)'a:

"Ey Allah'ın Elçisi! bizim memleketimizde yetişen üzümlerden şarap imâl ediyoruz; bunu içebilir miyiz?"

diye sormuş, o da bunu yasaklamıştı. Fakat Târık, emin olmak için ısrar etti:

"Ama biz (bu şarapla) hastalarımızı tedavi ediyoruz!."

Resulullah (as), alkollü içkilerle tedavi yapılamayacağını, hatta bu içkilerin bizzat hastalığa yol açtıkları cevabını vermiştir.

1339. Bu arada, her vakit namazından önce abdest alınması gerektiğini de unutmamamız gerekir. Kur'an, bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurur:

“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta, yahut yolculuk halinde bulunuyorsanız, yahut biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsel birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.” (Mâide: 5/6)

1340. Bu arada belirtelim ki, -ister erkek isterse kadın için- sadece cinsel birleşmeden sonra değil, aynı zamanda uyku halinde iken ihtilâm olunduğunda da boy abdesti (*gusül*) almak gereklidir. Bunların dışında, kadınların *hayız* (aybaşı, regl) hallerinin sona ermesinden ve çocuk doğurduktan sonra *nifâs* (loğusalık) hallerinin bitmesinden sonra da gusül abdesti almaları gerekir. Cuma namazı öncesinde, bir cenazeyi defnetmek amacıyla onu *gasletmeden* önce, ve sâir teçhiz işlerini tamamladıktan sonra cenazeyi yıkayan kimsenin gusül abdesti alması, farz derecesinde kuvvetle emredilmiştir.

1341. Kendim bizzat görüp inceleme fırsatı bulamamakla birlikte, E. Enke’nin *Die Medizin im Koran* (Stuttgart, 1906, 92 s.) adlı Almanca eserine de burada işaret etmek isterim.

1342. Resulullah (as)’ın sağlık konusunda vermiş olduğu genel talimatlara ait bazı parçaları okuyucuyla paylaşmak isterim: İbn Abd Rabbih (*el-‘Ikd*, VI, 271), Resulullah (as)’ın bir hadisinde, sağlığı bozulan kimselere hava değişimini tavsiye ettiğini bildirmektedir. Yine birçok yazar, Resulullah (as)’ın dişlerin gün içinde sık sık fırçalanması gerektiği üzerinde durduğunu belirtmektedirler. Aynı şekilde tırnakların

ve saçların kesilmesi ve vücûdun mahrem yerlerindeki tüylerin temizlenmesi de hadislerde emredilmiştir. Ayrıca, her yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması gerektiğine de işaret edilmiştir. Temizliğe teşvik konusunu Müslim, Tirmizî ve İbn Hanbel'in naklettikleri:

"Temizlik imanın yarısıdır"

hadisiyle bitirelim. Ayrıca, Resulullah (as)'ın İbn Mâce'den nakledilen şu hadisinde, insanın ruhsal yapısına verilen önem de göze çarpmaktadır (bk. No: 1438):

"Bir hastayı ziyaret ettiğinizde ona uzun bir ömür ümidi telkin ediniz; bu onun alın yazısını değiştirmez ama hastanın sevinmesini sağlar."

Resulullah (as) Döneminde Görülen Bazı Hastalıklar

1343. Hadis kitaplarını karıştırırken, bazı hastalıkların isimleriyle karşılaştım. Liste tam olmamakla birlikte, o dönemde Arabistan'da rastlanan tropikal hastalıklar hakkında bir fikir verecektir:

Beyaz cüzam (*bars*-برص): Deride beyaz lekelere yol açan bir hastalık.

Kara cüzam (*Cuzâm*-جزام): Parmakların dökülmesine yol açan cüzam.

Karın ağrısı (*batn*- بطن): Bir tür mide rahatsızlığı.

Migren (*şakîka*- شقيقة): Bir tür baş ağrısı.

Akciğer iltihabı: (*Zâtülcenb*- ذات الجنب)

Kızıl (*hasba*- حصبه): Kırmızı döküntülü bir cilt hastalığı.

Ateş (*humma*- حمّى): Şiddetli ateşin görüldüğü bir hastalık.

Çiçek (*cudrî*- جدريى): Deride çiçek şeklinde iz bırakan bir hastalık.

Akıl hastalığı: (*cünûn*- جنون)

İshal: (*meşî*-مشى)

Göz çapaklanması: (*ramd*- رمد)

Baş ağrısı: (*sudâ’*- صداع)

Boğaz ağrısı (‘*uzra*- عذرة)

Yumurtalık yangısı (*udre*- أدرة) vs.

1344. Aynı kaynaklarda, ilâç olarak kullanılan çok sayıda ot adı geçmektedir. Ayrıca bu kitaplarda, bu ilâçların nasıl hazırlanıp uygulanacağı hakkında da çeşitli bilgiler yer almaktadır: Boğazdan, burundan, şayet hastanın ağzını açamadığı durumlarda dişlerin arasından vs. gibi.

1345. Tedavi amacıyla, Kur’an’daki bazı özel ayetlerin usulüne uygun bir biçimde okunmasının meşruluğu da Resulullah (as)’tan naklen gelen hadislerde gösterilmiştir. Kur’ân tilâvetinin mümin üzerinde en azından ruhî-manevî bir yumuşama etkisi yaptığı inkâr edilemez. Ben, “kara büyü” denen belâya uğramış bir çok kimse üzerinde bunun olumlu etkilerine bizzat tanık oldum.

Bazı Tuhaf Olaylar

1346. İbn Hişâm’ın naklettiğine göre (s. 1006), Resûlullah, hasta olduğu bir gün, “yedi ayrı kuyudan alınmış bir su karışımı” ile yıkanmıştı.

1347. Yine Resûlullah, Buhârî (76/19) ve İbn Hanbel’in (2/443) naklettikleri bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

“Cüzamlıdan bir kaplandan kaçar gibi kaçınız.”

Ne gariptir ki, *Hansen* denilen cüzam mikrobunun şekli bir kaplanı andırmaktadır. Medine’ye gelen Sakîf heyeti içinde cüzamlı biri de vardı; Resûlullah ona şöyle bir haber gönderdi:

“Senin biat yeminini kabul ettik; (beni şahsen görmeden) ülkene dönebilirsin!” (bkz. İbn Mâce, No: 3544; Muslim, No: 2231).

Halkın arasında iken böyle davranmıştı ama, bir başka defa da, Cüzamlı birini özel olarak yemeğe davet etmiş ve onunla birlikte aynı kaptan yemek yiyerek, bu hastaya şöyle demişti:

“Allah’a güvenerek yemeğini ye!”(bkz. İbn Mâce, No. 3542).

1348. Bir defasında, çok zayıf düşmüş bazı Bedeviler Medine’ye gelmişlerdi. Resulullah (as) bunlara deve sütünün yanı sıra bu develerin idrarını da içmelerini salık verdi ve bu iş için bizzat kendisine ait olan deve sürülerinden yararlanmalarına izin verdi. Bir süre sonra bu Bedeviler, eski sağlıklarına kavuşup semirince, sürü çobanını öldürerek develeri kaçırdılar; daha sonra bunlar yakalanarak gerekli cezaya çarptırılmışlardır (Buhârî, 4: 66; Müslim 28 No: 9, 10 vs.).

1349. Buhârî, İbn Hanbel vs. gibi muteber hadisçiler,[1659] günümüz tıbbını güç durumda bırakan Resulullah (as)’ın şu hadisini naklederler:

“Eğer bir sinek yemek tabağının içine düşer de, sadece bir tek kanadı yemeğe batacak olursa, sineği çıkarıp atmadan önce diğer kanadını da yemeğe daldırmak gerekir; zira sineğin bir kanadında hastalık, diğerinde ise bunun ilâcı vardır.”

Acaba burada, özel bir sinek türü mü söz konusudur, yoksa sineklerin bugünkünden daha az mikrop taşıdıkları bir devir veya bölge mi söz konusudur? Muhammed (as)’in bu talimatını folklorik ya da batıl inanca dayanan bir bilgi olarak değerlendirmeden önce, biyolog ya da tabiblerin meseleyi derinlemesine ele alarak incelemeleri çok yerinde bir hareket olacaktır. Resulullah (as)’ın şu hadisinde ne kadar büyük bir hikmet bulunduğunu kim bilebilirdi:

“Şayet bir köpek ağzını bir kaba daldıracak olursa, insanlar tarafından bu kap kullanılmadan önce, ilki ince temiz toprak ile olmak üzere yedi defa su ile ovulup çalkalanması lâzımdır.”

Tıbbî imkânların bulunmadığı bir yerde, köpekteki kuduz mikrobuna karşı temiz kilden daha basit bir antiseptik olabilir mi?

1350. Tıp ilimlerini himâyesi altına almak ve bunların teşvik etmek suretiyle Resulullah (as)'ın izlediği bu politika çok mutlu sonuçlara yol açmıştır. Kendisi H. 11 yılında vefat etmiş ve daha H. 14. yılda, Halife Ömer (ra), Kadisiye meydan savaşı sırasında, askerlerin tıbbî ihtiyaçlarını karşılamak üzere, İslâm Ordusunun yanı sıra birçok doktor (*etıbba*) göndermişti (bk. Taberî, I, 2225-6).

İnşaat Mühendisliği, Şehircilik, Mimarlık ve Askerî İstihkâm Alanındaki Çalışmalar

1350/1. Tıp ve hekimliğin yanı sıra, insanoğlunun yeryüzündeki temel ihtiyaçlarından biri de, onun oturulacak yerler inşa etmesi ve bunları belli bir konfor ve dekor içerisinde düzenlemesidir. Arap Yarımadasında Yemen ülkesi, Atina Şehir devletinin kurulmasından çok önce, anıtsal binalara sahipti; ancak biz incelememizi Resulullah (as) dönemi ve onun çevresi ile sınırlandıracağız.

Kur'an'da Bu Konuda Göze Çarpan Malzeme

1350/2. İncelememizin arka planı olarak, bu konuda birçok terimin kullanılmış olduğu yüze yakın Kur'an ayetinin bulunduğunu belirtmek durumundayız:

1350/3. İnsanoğlunun yeryüzünde ilk önce mağara ve kovukları mesken tuttuğu varsayılmaktadır. Hattâ ev inşa etmeyi öğrendiği zaman bile, arada sırada bazı geçici ihtiyaçlarını karşılamak üzere önceki yerleri kullandığı da olmuştur (bk. Nahl: 16/81). Örneğin Kur'ân, dinleri yüzünden işkenceye maruz kaldıkları için uzun yıllar boyunca böyle bir mağaraya sığınan Yedi Uyurların (*Ashâb-ı Kehf*) başından geçenleri gözümüzde canlandırır (Kehf: 18/9 ve devamı). Aynı surede,

muhtemelen mağaralarda sakladıkları kütüphaneleriyle Essenli bir insan topluluğundan (*Rakîm*) da söz edilmektedir. Kur'ân'da, Resûlullah Muhammed (as) ve Ebû Bekir es-Sıddîk'in, Hicret sırasında Sevr Dağında bir kaç gece konakladıkları mağaradan da söz edilmektedir (Tevbe: 9/40). Bunun dışında, Resulullah (as)'ın, İslâm'dan önceki yıllarda Hira mağarasına ibadet niyetiyle itikâfa çekildiği bilinmektedir ki burada Kur'ân'ın ilk ayetleri kendisine nazil olmuştu (Kadir: 97/1'de bu olaya göndermede bulunulmaktadır). Tevbe: 9/57'de de bu olaydan genel ifadelerle bahsedilmektedir. Kur'an'da, dağlarda tabiatın açtığı mağaraların yanı sıra (Nahl: 16/80), insanoğlunun çeşitli vesilelerle kayalık bölgelerde oyarak yapmış olduğu meskenlere de işaret edilmektedir (A'râf: 7/74, Hicr: 15/82, Şuarâ: 26/14). Çünkü bu tür konutlar sahanlıklara inşâ edilen, dayanıksız ve yangın çıkması halinde hemen yok olup gidecek konutlardan daha güvenli ve dayanıklıydılar (Kayalıklara oyularak inşâ edilmiş bu evler, örneğin Kuzey Arabistan'da varlıklarını hala sürdürmektedirler).

1350/4. Göçebelerin seyyar çadırlarından başka (Nahl: 16/80) Kur'ân'ın birçok ayetinde, *beyt* ve *kasr* terimleri, ev anlamında kullanılmıştır. Muhtemelen *beyt*, çamur ve tuğlalardan, *kasr* ise kesme taşlardan inşâ edilmiş evlerdir. Kuşkusuz Kur'an'ın sözünü ettiği ev'in (*Beytullah*'ın) kaide ve temelleriyle ilgili gelişmeler (Bakara: 2/127, Nahl: 16/26) sonraki dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Örneğin:

Duvarlar: Kehf 18/77 ve 82,

Çatı: Nahl:16/26, Zuhruf: 43/33, Tûr: 52/5,

Kapı: Bakara: 2/189 vd.

Kilit: Muhammed: 47/24,

Anahtar: Nûr: 24/61,

Kilit altında tutulan hazineler: Kasas: 28/76,

Kiriş ve payandalar: Fecr: 89/7, Hümeze: 104/9,

Tünel: En’âm: 6/35.

1350/5. Hattâ yine Kur’ân’da kurşunla kaplanmış yapı (Saf: 61/4), takviye edilmiş kale burçları (Nisâ: 4/78), surlarla çevrili muhkem şehirler (Haşr: 59/14), her tarafı süslerle kaplı ev (İsrâ: 17/93) ve şu dikkat çekici ayet yer almaktadır:

“Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân’ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da (hep gümüşten yapardık). Ve onları ziynetlere boğardık. Bütün bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Ahiret ise, Rabbinin katında, Allah’ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur.” (Zuhruf: 43/33-35).

Öte yandan, *ziynet* sözcüğü evlerin dekorasyonu için de kullanılmıştır. Bir başka ayette şöyle buyurulmaktadır:

“Siz böyle eğlenmek amacıyla her yüksek yere bir anıt dikip duracak mısınız? Temelli kalacağınızı ümit ederek sağlam yapılar mı edineceksiniz? (Şuarâ: 26/128-129; Krş. Zümer: 39/20)

1350/6. Toplu halde bulunan konutları belirtmek amacıyla, Kur’ân’ın birçok ayetinde *mesken* (çoğulu: *mesâkîn*) ve *diyar* terimlerine rastlarız. Hadid suresinde (57/13) geçen “kapılı sur” ifâdesi herhalde insanların tek başlarına oturdukları evlerin kapıları dışında, bir sur’u ve güvenlik duvarı içinde merkezî bir kapısı bulunan müstahkem bir şehir için kullanılmıştır.

1350/7. Dekor olarak, içinde ırmakların ya da su kanallarının bulunduğu (Zuhruf: 43/51) bahçelerden de söz edilmektedir. Bahçe için *ravza* tabiri

kullanılmış, hatta birçok kez *cennet* sözcüğü, insan eliyle yeryüzünde yapılmış olan bahçenin eşanlamlısı olarak kullanılmıştır (Bakara: 2/266, İsrâ: 90-91). Ayrıca güzel kokulu bitkiler vb. göz kamaştıran, lüks eşyalardan da bahsedilmektedir.

1350/8. Kur'an'da, sürekli oturmak için yapılan evler dışındaki bina ve konutlardan da bahsedilmektedir. Örneğin, hapishâne (Yûsuf: 12/6 vd.), İbrahim Peygamber'le ilgili olarak, suçlunun diri diri yakılması için yapılmış özel yerler (Enbiyâ: 21/69), aynı amaçla Yahudi krallarının zulmüne uğrayan Yemen'deki Hıristiyanlar için hazırlanmış derin hendekler (Bürûc: 104/4-5); herhalde burada, suçlu ilan edilenlerin kubbe gibi üstü örtülü bir yerde ateşe atıldıkları değişik bir işkence yönteminden söz edilmektedir).

1350/9. İnsanın canını sıkan bu yapıların yanı sıra, tuğla pişirme fırını (Kasas: 28/38), ekmek fırını (Hûd: 11/40, Müminûn: 23/27) gibi başka yapılardan da söz edebiliriz. Anlaşıldığı kadarıyla aşağıdaki ayet, toplanan buğdayın depolanıp muhafaza edilmesi için yapılmış olan silolardan bahsetmektedir:

"Yûsuf dedi ki: Yedi sene âdetiniz üzere ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakınız." (Yûsuf: 12/47)

Gerçekten, Mısır'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda, binlerce sene sonra, halâ el değmemiş çok miktarda buğday stoku ortaya çıkarılmıştır. Kur'ân'da ayrıca, Firavun'un, üzerine tırmanıp Musa'nın Allah'ını görebilmek için Teb bölgesinde yaptırmış olduğu gökdelen piramitlerden söz edilmektedir (Kasas: 28/38, Mümin: 40/36-37).

1350/10. Burada, Kur'ân'da geçen halılar, yastıklar, tencereler ve diğer ev araçlarından ya da ekin tarlalarını sürüp biçmekte kullanılan âlet-

edevâttan söz edecek değiliz. Bununla birlikte su kuyularından:

“... Nice kullanılmaz hale gelmiş kuyular ve ulu saraylar..” (Hac: 22/45);

ya da çardak yapma çalışmalarından:

“Çardaklı ve çardaksız’ (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmalıkları, ekinleri ... zeytin ve narları yaratan O’dur...”

da söz etmek gerekmektedir.

1350/11. Doğal olarak, Kur’an’da ölüler, mezar ve kabristanlar, ve bunlarla ilgili kurallardan da bahsedilmektedir (Tevbe: 9/84).

1350/12. Şehirlerden söz etmeden önce, kutsallığı olan bir başka bina türünü de başlı başına tasvir etmemiz gerekiyor:

İbadet Yerleri

1350/13. İslâm’dan önceki antik dönemlerde, özellikle kabileler arasında yalçın kayalıklar, İlâhî Varlığın ortaya çıktığı, ibadet edilmesi uygun yerler olarak gösterilmekte idi. Buna örnek olarak, Kur’ân (Bakara: 2/158), çok öncelere giderek, İbrahim (as)’in hanımı Hâcer’in, susuzluktan kıvranan bebeği İsmâil için ümitsizce su aramak üzere Safa ve Merve tepeleri arasında koşuşturup durduğundan ve o sırada Zemzem denilen su kaynağının fışkırmaya başladığından bahsetmektedir. Bu olay, Hâcer’in henüz göçebe hayatı sürdüğü bir zamana rastlamaktadır. Daha sonra Mekke “kasabası” ortaya çıkmaya başladığında, İbrahim ve oğlu İsmail (as) burada birlikte Allah için bir ev (*Beytullah*) inşâ edecekler (Bakara: 2/157), daha doğrusu, (Meleklerin) Âdem (as) için inşa etmiş oldukları ve daha sonra Nuh (as) zamanında meydana gelen Tufan’da kaybolmuş olan binayı onarıp elden geçirmişlerdir. Bu, dört duvarı olan, yüksekliği insanı boyundan biraz fazla, mütevâzı bir yapı idi. İslâm’ın ortaya çıkışına yakın yıllarda, ibadet etmek isteyenlerin binanın içine girmelerini sağlayan bir de kapısı bulunuyordu. Bu kapı o

kadar yüksek bir yere konulmuştu ki, binanın içeriye girebilmek için bir merdiven kullanılmaktaydı. Bir zamanlar burada, sayıları gittikçe artan hacıların giriş ve çıkışlarına tahsis edilen iki kapı bulunduğunu tahmin edebiliriz. Beytullah'a getirilip takdim edilen eşyaların çalınması, mabet muhafızlarını bu kapılardan sadece birini kullanılır vaziyette bırakıp, diğerini ise kilitlemeye yöneltmiştir (Zamanla bu anahtarı muhafaza eden bekçi, kapının herkese açık olduğu saatler dışında, burayı özel olarak ziyaret etmek isteyenlerden bahşiş almak için elindeki bu imkânı değerlendirmiştir). O dönemde, Ka'be'nin damında biriken yağmur sularının aşağı boşalması için bir oluk (*mizâb*) bulunduğundan da söz edilmektedir.[1660]

İslâm'dan beş-altı yıl önce Ka'be'de gerçekleştirilen son tadilat çalışmaları sırasında, kalas sıkıntısı nedeniyle, Mekkeliler Ka'be çatısının bir kısmını açık bırakmak durumunda kaldılar. Bu açıklık bugün de devam etmektedir. *Hatîm* denilen bu bölümün oturduğu taban köşeli değil, dairesel bir biçimdedir; bu yarı dairesel bölüm dışında, binanın oturduğu kare şeklindeki taban tamamen bir kalp şeklini andırmaktadır. Rivayete göre, İslâm'dan çok önceki çağlarda, bu bölümde, hac amacıyla gelen ziyaretçilerin Beytullah'a takdim ettikleri hediyeleri attıkları dairesel bir kuyu bulunmaktaydı. Her ne ise, Ka'be'nin bir kalbi andıran bu yerleşim planı, İslâmî dönemde bazı tasavvufçuların Resulullah Muhammed (as)'ın kutsî hadisini farklı bir biçimde yorumlamalarına neden olmuştur:

"Allah şöyle buyurdu: Bir gün Ben (CC), Kendim için bu âlemde eğleşip kalacağım bir yer aradım. O kadar geniş olan yeryüzü Beni içine almaya yetmedi; O kadar geniş olan gökler de Bana yetmedi. Sonunda, gerçek müminin kalbi, oraya yerleşmeme kâfi geldi."

Yani, tasavvuf ehline göre Beytullah, mümin'in kalbini temsil etmektedir!

1350/14. Kur'ân'ın Dâvûd, Süleyman ve Zekeriyyâ peygamberlerle ilgili ayetlerinde *mihrâb* kelimesine yer verilmektedir (bk. : Âl-i İmrân: 3/37, Sebe': 34/13, Sâd: 38/21). Ancak bunu, Müslümanların mescitlerinde bulunan ve imamın cemâatle namaz kıldırırken önünde dikildiği, Ka'be'nin yönünü gösteren girintili bölme ile karıştırmamak gerekir. İbrahim (as), Kur'ân'da (Mâide: 5/97) Ka'be olarak geçen *Beytullah*'ı Mekke'de yeniden inşâ ettiği sırada, günlük ibadetler ve hatta usulleri İbrahim (as) tarafından belirlenen Hac görevi de muhtemelen sadece Ka'be önünde yapılmaktaydı (bk. Hac: 22/27). Dünyanın neresinde olunursa olunsun, namaz kılarken Kabe'ye yönelmek, İslâmî dönemde ortaya çıkmış bir gelişmedir. Eğer bir Müslüman, dua ve ibadet amacıyla Ka'be yapısının tam karşısında durup onu kendi gözleriyle görüyorsa, herhangi bir güçlük çekmeden ona yönelebilir. Ancak, namaz kılmak isteyen kimse, dünyanın herhangi bir uzak köşesinde ya da Kâ'be'nin görülemediği Mekke şehrinin herhangi bir mahallesinde bulunduğu için onu bizzat göremiyorsa, bu durumda Kur'ân şöyle emretmektedir:

"(Ey Muhammed!) Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.." (Bakara: 2/144)

İnsanların yönelmeleri, yani yüzlerini çevirmeleri istenen bu istikamete *kıble* adını veren, Kur'an'ın kendisidir (Bakara: 2/142-144).

1350/15. Bunun sonucu olarak, namaz kılan kimse, ister Ka'be binasının tam içinde olsun, isterse Ka'be'nin tam zıddı istikametinde bulunan Pasifik Okyanusu'nda Samoa adasının doğu tarafındaki bir noktada bulunsun, kıble için herhangi bir noktaya yönelebilir. Bunun dışında,

Medine’de bulunan kimsenin güneye, Nairobi’dekinin kuzeye, Paris’te ya da İstanbul’da bulunan bir müminin ise güney-doğuya yönelmesi gerekir. (Burada ortaya garip bir durum çıkmaktadır: Yeryüzünün küre şeklinde olması nedeniyle, *kıble*, düz bir dünya haritası üzerinde de görülebileceği gibi, Alaska bölgesinde, güney-batıya değil de kuzeye düşmektedir. Öte yandan, cami ve mescitlerin yanı sıra, yeryüzünde bulunan bütün Müslüman mezarlıklarındaki kabirler de aynı biçimde, yani cenazenin yüzü ve bedeni kıbleye dönük ve sağ kolu üzerine hafifçe yatırılmış olacak şekilde düzenlenmektedir.

1350/16. Ka’be’nin çevresindeki avlu (Mescid-i Harâm ya da Harem-i Şerif), Allah’a ibâdet etmek için belirlenmiş tek yer olmadığına ve her Müslümanın, dünyanın herhangi bir köşesinde günlük namaz ibâdetini yerine getirmek zorunda olduğuna göre, kıble konusunda böyle bir önlem alınması kaçınılmazdır. Dahası, Ka’be, en belli başlısı olmakla birlikte, Allah’ın yeryüzündeki yegâne evi *Beytullah* (Allah’ın Evi) olmayıp, Müslümanların mânevî-dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere dünyanın her yerinde cami ve mescitlerin inşâ edilmesi gerekecektir. Nitekim Kur’an’da şöyle buyurulmaktadır:

“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir.” (Nûr: 24/36)

Cami sözcüğü, Arapca *mescit* kelimesinin yerine kullanılmaktadır. (Çoğul biçimi olan *mesâcid*, Kur’ân’da altı yerde geçmekte ve dünyanın her tarafında küçük camilerin yerine kullanılmaktadır.)

1350/17. İslâm hoşgörüden yanadır. Kur’ân:

“Dinde zorlama yoktur” (Bakara: 2/256)

ayetinin yanı sıra;

“Eğer Allah bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, içlerinde Allah’ın adı bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi...” (Hac: 22/40)

diyecek kadar da açık görüşlüdür.

Şehirler ve Semtler

1350/18. Kuranı Kerîm, eskiden var olan ya da kendisinin indiği döneme ait çok az sayıda şehrin adından bizzat bahseder:

Bekke (Mekke)

Ahkâf

Medine (Yesrib)

Bâbil

Mısır

er-Ras

Hicr

el-Eyke

Medyen (Medâyin)

Arafât

bunlardandır. Yine Kur’ân’da (Saffat: 37/147), Yûnus Peygamber’in gönderildiği, adı belirtilmeyen ve içinde “yüz bini aşkın” insanın yaşadığı bir şehirden bahsedilir ki burası, hiç kuşkusuz Tevrat’ta geçen Ninova şehri olmalıdır (bk. Tevrat, *Yûnus’un Kitabı* 4/11), Yûsuf Peygamber (as) zamanında Firavunlar ülkesinin başşehri olan Mısır, o derece büyüktü ki surlarında çok sayıda giriş kapısı bulunuyordu (bk. Yûsuf: 12/67).

1350/19. *Mesâkin* (İbrahim: 14/45), *Dâr* (Hûd: 11/65 vs.) ve *Diyar* (Hûd: 11/67 vs.) kelimelerinin dışında, Kur’an’da *Medine* (Kehf: 18/19 vs.),

Karye (Bakara: 2/259 vs.) ve *Mısr* (Bakara: 2/61) gibi eşanlamlı kelimeleri de kullanmaktadır.

1350/20. Bir şehrin etrafını kuşatan yüksek duvar anlamına gelen *sûr* kelimesi de Kur'ân'da yer almaktadır (bk. Hadid: 57/13); ancak burada şehrin dışında bir şeyi çeviren "duvar" anlamı söz konusudur. Yine Kur'ân, yıkılıp harâbeye dönmüş ya da tamamen ortadan kalkmış birçok şehirden de söz etmektedir (bk. Kasas: 28/58).

1350/21. Bir şehirde ya da şehrin bir mahallesinde oturan insanların vakit geçirmek veya istişarede bulunmak için bir araya gelebilecekleri yerlere ihtiyaç vardır. Kur'ân bu amaçla *nâdî* (mahfil, kulüp) terimini kullanır (bk. Ankebut: 29/29).

1350/22. Yine Kur'an, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için gittikleri çarşı ve pazarlardan bahseder (Furkan: 25/7, 20). Dükkânlarda satılacak malların temin edilebilmesi için, uzak diyarlardan gelen kervanların mallarını boşaltacakları geniş yerler de gereklidir; ve görüldüğü kadarıyla Kur'ân'da (Yusuf: 12/82), teknik bir terim kullanma yoluna gitmeksizin, bu tür bir mal boşaltma alanından bahsedilmektedir. Büyük şehirlerin çok sayıda giriş kapısı olacaktır (bk. Yusuf: 12/67). Kardeşin kardeşi öldürdüğü toplumlarda, askerî savunma amacıyla bazı binaların inşa edilmesi de gerekecektir. Bu amaçla Kur'ân'da müstahkem burçlara (Nisâ: 4/78), kalelere (Haşr: 59/2), müstahkem şehirlere (Fecr: 89/14) özellikle yer verilmiştir. Kur'ân'da geçen şu anlamlı ayeti özellikle vurgulamak isteriz:

"Onların yurdu ile, içlerini bereketlendirdiğimiz memleketler arasında, kolayca görünen nice kasabalar var ettik ve bunlar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezip dolaşın, dedik." (Sebe': 34/18)

Ayetin son bölümünde, herhalde her yöne doğru kesintisiz bir biçimde akıp giden trafiğe işaret edilmektedir.

Bu bilginin ışığında, şu ayeti de okuyalım:

“Yeryüzünü sizin emrinize veren O’dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah’ın rızkından yiyin...” (Mülk: 67/15)

Acaba bu ayetlerde birbirinin trafiğine engel olmaksızın üzerinde gidip gelinen üst ve alt geçitlerin bulunduğu kavşaklara mı işaret edilmektedir?

1350/23. Böylece, konumuzla ilgili olarak Kur’ân’da geçen bazı terimlere işaret etmiş olduk. Hadislerde ve Resulullah (as)’ın hayatını anlatan eserlerde hiç şüphesiz bunlardan çok daha fazlası mevcuttur. Şehir ve kasaba kavramları arasında bazı ayırımlar yapmak ve her şeyden önce buralardaki sulama ve kanalizasyon sistemleri vs. üzerinde durmak gerekecektir. Aşağıda şu birkaç nokta üzerinde durmakla yetineceğiz:

Hadislerde Göze Çarpan Bilgiler

1350/24. İçinde oturulan evlerle ilgili olarak, halka şeklindeki kapı tokmaklarından, misafir geldiğini haber vermek için kapıların dışına asılmış madenî halkalardan söz edilmektedir.

1350/25. Kadınların tabiî ihtiyaçlarını gidermek için geceleyin kabilenin boş alanlarına gittikleri yolundaki bilgiler dışında, evlerin içinde tuvalet bulunduğundan söz eden pek az bilgiye rastlamaktayız (bk. İbn Hişâm, s. 733). Peki insanlar gündüz vakti bu ihtiyaçlarını nasıl gideriyorlardı? Görünüşe bakılırsa, evlerde topraktan yapılmış seramik kaplar (*fahhâr*) kullanılıyor ve bunlar evin erkekleri yahut hizmetçiler tarafından, kabileye ait boş araziye boşaltılıyorlardı (Resulullah (as) ve onun hizmetiyle ilgilenen sahâbe hanım Umm Eymen hakkında bkz. el-Kettânî, *et-Terâtîbu’l-İdâriyye*, I, 30; çeşitli kaynaklara dayanarak).

Belki de zengin kimselerin evlerinde, yeraltı sularının seviyesine kadar inmemek koşulu ile derin çukurlar (fosseptik) kazılıyor ve üzerlerine oturabilmek için keresteden özel bir oturak yapılıyordu.

1350/26. Her kabileye ait çöplüklerden de söz edilmektedir (bk. İbn Mâce, I, 13). Buralarda biriken çöpler muhtemelen arada sırada yakılmaktaydı.

1350/27. Henüz İslâm'dan önceki dönemlerde, Medine'de her kabilenin kollarına ait ayrı mahalleler (*rab'a*) bulunuyordu. Bu yerleşim birimlerinin durumları, daha sonra Resulullah (as) tarafından yürürlüğe konulacak olan Medine Şehir-Devleti anayasasında da ele alınacaktır. Medine'de *sakîfe* (mahfil, dernek) denilen ve bunlara bağlı üyelerin bir araya gelebildiği özel yerler vardı. Ebû Bekir'in halifeliğe seçilmesiyle ilgili işlemler, Benû Sâ'ide'nin *sakîfe*'sinde yapılmıştı (bk. İbn Hişâm, s. 1013). Gerek iç ve gerekse dış savaşların ardı arkası hiç kesilmezdi. Bu durumda, Medine'de oturan her kabile kolunun, sayısı kabile nüfûsuna göre değişmek üzere müstahkem kuleleri (*âtâm*) vardı; erkekler savaşmaya gittikleri zaman, kadınlar ve çocuklar kulenin en üst katına çıkarılır ve hayvan sürüleri de zemin katta alıkonulurdu. Bu kulelerden, İslâmî dönemde de yararlanılmıştı (bk. İbn Hişâm, s. 680; Suheylî, II, 193, Hendek savaşı sırasında).

1350/28. Hicretten sonra Medine şehri, Mekkeli Muhacirlerin yanı sıra, Arap Yarımadasının değişik bölgelerinden gelen diğer Muhacirler nedeniyle çok hızlı bir biçimde büyüyüp gelişmişti; çünkü Resulullah (as), uzun yıllar boyunca, İslâm dinine yeni giren Müslümanların, bulundukları ülkeleri terk edip Medine bölgesine yerleşmelerini zorunlu kılmıştı. Böylece her yeni kabilenin gelişiyle birlikte yeni bir yerleşim biriminin kurulmasının ardından, Resulullah (as) mescitler inşa edip, pazar yerleri kurmaktaydı. Bu yeni mescitlerde namaz kılarken

dönülmesi gerekli kıble yönlerini de bizzat kendisi belirliyordu. Yukarıda (§ 135 vd.), İslâm'ın ortaya çıkışına yakın, Mekke'deki Ka'be'nin yeniden inşâsından ve bu sırada Resulullah (as)'ın bu yapım işinde önemli rol üstlendiğinden bahsetmiştik. Şimdi biraz da, Medine'nin kurulması sırasında neler yaptığından söz etmek istiyoruz:

1350/29. Şehir, Resulullah (as)'ın Hicretinden birkaç yıl öncesinden itibaren İslâm'ı benimsemeye başlamış ve kaynakların ifadesine göre, vakit namazlarının kılınabilmesi için ve her bir kabilenin kendi oturduğu semte, muhtemelen mütevazı bir kulübe şeklinde mescitler inşa edilmişti. Benû Cureyclerin mescidi, diğerlerine göre daha ünlü idi; zira Samhûdî'ye göre (bkz. yeni yayın, s. 857), Râfi' ibn Mâlik ez-Zurkî, Hicretten önce Akabe'de İslâm'ı kabul ettiği zaman, Resulullah (as), o ana kadar vahyolunan bütün Kur'an ayetlerinin yazıya geçirilmiş bir nüshasını kendisine vermiş ve Benû Cureyclerin Medine'deki mescidi, böylece içinde yüksek sesle Kur'ân okunan dünyadaki ilk mescit olmuştu. Bir başka mescit ise, Es'ad ibn Zurâre'lerinki olup, daha büyük bir ün yapmıştır. Bu konuya birazdan değineceğiz.

1350/30. Resulullah (as) Medine'ye varıp kısa bir süre Kubâ'da kaldığı süre içinde, hiç şüphesiz oradaki Müslümanlara ait meyve bahçelerinde ya da açık arazide kılınan cemaat namazlarına imamlık yapmıştır. Daha sonra, rivayete göre Ammâr ibn Yâsir'in önerisi üzerine, kalıcı bir mescid inşâ edilmesi için bizzat emir vermişti. Bu bölge, vaktiyle faal durumdaki volkanlardan çıkan yanmış kara taşlarla dolu bir ovadır. Şüphesiz Ammâr, bu inşaat işinde diğerlerinden daha gayretli bir biçimde çalışmıştır. Resûlullah Muhammed (as), kıblenin yönünü bizzat tayin etmiş ve belli olsun diye o tarafa bir de taş dikmiştir; daha sonra sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan da, kendisininkinin yanına

birer taş dikmelerini istemiş ve orada bulunan diğer Müslümanlara da, mescidin duvarlarını inşâ etmek üzere arzu ettikleri yerlere birer taş koymalarını söylemiştir. (Ali'nin o sırada henüz Medine'ye varıp varmadığı bilinmemektedir.) Suheylî'nin ifadesine göre (bk. II, 11), Resulullah (as)'ın getirmiş olduğu taş pek büyük ve ağırdı ve onu kaldırıp taşıyabilmek için karnına dayamıştı. Sahabelerinden biri koşup kendisine yardım etmek istedi ama taşı kaldıramadı. Bunun üzerine Resulullah (as), gidip kendisine bir başka taş aramasını söyledi. Şüphesiz bu mescidin kıblesi, o sırada Mekke'deki Ka'be'ye değil de Kudüs'e yönelik idi.

1350/31. Bir rivayete göre dört, başka bir rivayete göre ise ondört gün sonra, Resulullah (as) birkaç km. kuzeyde bulunan asıl yerine yerleşmek üzere Kubâ'dan ayrıldı ve yol üzerinde, Benû Sâlim ibn 'Avfların bölgesinde Cuma namazını kıldırdı (bk. İbn Hişâm, s. 335). Namazın, bu ziyaretin anısına yapılmış olan ve halen orada mevcut mescitte mi, yoksa boş bir alanda mı kılındığı konusunda net bir bilgi yoktur. Sonuç itibarıyla Resulullah (as), Evslerin bölgesinden ayrılmış ve Hazreclilerinkine gitmiştir. Orada da, dayılarının sülalesine mensup olan Benû'n-Neccar kabilesi arasında (dedesi Abd'ul-Muttalib'in annesi bu kabileye mensuptu, bk. Buhârî, 2/30) kalmayı tercih etti. Günümüzde İstanbul'da bulunan kabriyle meşhur olan Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin evine yerleşti. Resulullah (as) önceleri bu evin zemin katında kalmış, daha sonra Ebû Eyyûb'un ısrarlı ricaları üzerine üst kata taşınmıştı (bk. İbn Hişâm, s. 338). Bu evin hemen yakınında, Hicretten önce Es'ad ibn Zurâre tarafından inşâ edilmiş bir mescid vardı. Bu zat, Akabe Biatları sırasında Resûlullah tarafından Medine'deki Müslüman topluluğunun Nakîbu'n-Nukabâ'sı (Resulullah'tan sonra gelen en yetkili başkan)

olarak atanmıştı (bk. Şe’mî, III, 485-6). Resûlullah bu mescitte vakit namazlarına cemaatle kıldırmaya başladıktan kısa bir süre sonra burası yetersiz hale gelmiş ve bu mescidin genişletilmesi gerekmiştir. Mescidin hemen yanında, iki yetim çocuğa ait ve hurma kurutmak amacıyla kullanılan boş bir arsa vardı. Resûlullah burasını satın aldırdı (10 dînâr tutan bu bedeli, Ebû Bekir ödedi; bk. Samhûdî, s. 324). Arsa üzerinde birkaç hurma ağacı ve ekili bölümlerin (*hars*, ya da *harab*) yanı sıra, birkaç eski mezar da bulunuyordu. Arsa tesviye edildi (Suheylî, II, 13). Çizilen plana göre buraya oldukça büyük bir mescit ve o sırada Resulullah (as)’ın nikâhlı olduğu iki hanımının ve henüz evlenmemiş iki kızının oturacakları birkaç oda yapıldı.

1350/32. Resulullah (as), gönüllü olarak çalışmaya gelen sahabeleriyle birlikte bizzat bu inşaat çalışmalarına katılmıştır. İnşaat sırasında, çalışanların söylediği şarkıların sözleri, çeşitli kaynaklar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır (bk. İbn Hişâm, s. 337) Talk adında bir sahabe, harcı diğer işçilerden daha iyi kardığı için, Resulullah (as)’ın övgülerine muhatap olmuştur (bk. Samhûdî, s. 333-334). Gücü kuvveti yerinde ve gayretli bir insan olan ‘Ammâr ibn Yâsir de, kendi ifadesiyle, biri kendisi, diğeri ise Resulullah (as) için olmak üzere bir defada iki tuğla taşırken, diğer gönüllü sahabeler, her defasında sadece bir tek tuğla taşımaktaydılar (bk. İbn Hişâm, s. 337).

1350/33. Medine’deki bu mübarek Mescid-i Nebevî’nin inşasıyla ilgili ayrıntılar şöyle sıralanabilir: Şe’mî’ye göre (bk. 3/389), ilk inşa edildiği sırada mescit, 70x60, kimi rivayetlere göre de 100x100 zira’[1661] boyutlarındaydı. Kıble yönündeki iç kısım, güneşte pişmiş tuğlalarla, bir başka rivayete göre de, üst üste konulmuş taşlarla inşâ edilmişti. Sütunlar, hurma ağacı kütüklerinden ibaretti. Yine kaynaklarda geçen bir

bilgiye göre, başlangıçta tavan yoktu; bu yüzden, namaz kılanlar, özellikle öğlen namazı sırasındaki sıcaktan rahatsız olunca, Resulullah (as), çamurla berkitilmiş hurma dallarından oluşan bir tavan yapılmasını emretmiştir. Tavan pek yüksek olmayıp, anlatıldığına göre, Ömer ibn el-Hattâb'ın başı neredeyse tavana değiyordu. Duvarlar hurma dallarından oluşuyordu; ancak daha sonra bunların yerine tuğla duvarlar inşâ edilmiştir. Başlangıçta Cuma namazı yahut diğer vesilelerle verilecek hutbeleri okumak üzere, üzerine çıkıp oturacağı herhangi bir kürsü yoktu. Resulullah (as), bir hurma kütüğüne yaslanarak hutbesini ayakta veriyordu. Daha sonraları bir marangoz, bu iş için bir *minber* yapmış ve Resulullah bunun üzerine çıkarak hutbelerini okumaya başlamıştır (Bu minberin öyküsü çok meşhurdur: Minberin yapılmasından sonra terkedilmiş duruma düşen hurma kütüğü, mescitte hazır bulunan herkesin duyabileceği şekilde sızlanıp inlemeye başlamış, bunun üzerine Resulullah (as), yeni yapılan minberden inerek kütüğü kolları arasına almış ve yatıştırmak için okşamaya başlamış, sonra da şöyle söylemiştir: "İstersen (eskisi gibi, hutbe okurken) senin önünde yerimi alayım, ya da istersen seni Cennet'e dikeyim." Kütük minber lehine feragat ederek Cennet'e dikilmeye razı olmuş ve bir daha sesi duyulmamıştır; bk. Buhârî, 11/26/2, 34/32/2, 61/25/13, 14, 15). Cemaatle namaz kılınan salonun arka tarafındaki bir bölüm, hem gündüzleri okul, hem de geceleri sığınacak bir yeri olmayan öğrencilere yatakhane vazifesi görüyordu. Bu bölmeye *Suffe* deniliyordu ve burası, İslâm tarihindeki ilk yatakhaneli üniversite idi.

1350/34. H. 7 yılında Hayber'in fethinden sonra, Resulullah (as), Mescit'i genişletme ihtiyacı duydu ve bunun üzerine boyutları iki katına çıkarıldı.

1350/35. Resulullah (as)’a tahsis edilen daireler, tam Mescid-i Nebevî’nin yanı başındaydı. Başlangıçta sadece üç oda vardı: Bunlardan biri, henüz evlenmemiş iki kızına, biri hanımı Sevde’ye, biri de nikâhlısı olduğu halde henüz birlikte olmadığı Ayşe’ye tahsis edilmişti (bk. aşağıda § 1845/a, b). Daha sonraki yıllarda, Resulullah (as)’ın yapmış olduğu her bir evlilik için yeni bir oda inşâ olundu. Suheylî’ye göre (bk. 2/13), Resulullah (as)’ın hanımlarından bazılarının oda duvarları, çamurla kaplı hurma ağacı dallarıyla örülmüş, tavanlarına ise sadece hurma yaprakları döşenmişti. Diğer odaların duvarları ise, üst üste konulmuş taşlarla inşa edilmişti; ancak bunların damları da sadece hurma yaprakları ile örtülmüştü. Aynı yazarın naklettiği bir başka anlatıma göre, Resulullah’ın (bazı) dairelerinin duvarları, *ar’ar* denilen bir ağaçtan kesilmiş ve yün çuvallara sarılmış levhalarla kaplı idi. Şe’mî’de geçen bir anlatıma göre (bk. 3/508), Resulullah (as)’ın hanımlarının odaları 6x10 zira’ boyutlarında ve yaklaşık 8 zira’ yüksekliğindeydi. Suheyli’ye göre (2/13), Resulullah’ın evinin kapısında, -şehirde çok yaygın olan- ve kapıyı çalmakta kullanılan mâdenden halka yoktu; konuklar parmaklarıyla vurmak suretiyle geldiklerini haber veriyorlardı.

1350/36. Devlet başkanı olduğu için, Hazine (*Beytu’l-Mâl*) doğrudan doğruya Resulullah (as)’a bağlıydı ve bu amaçla, kendisinin oturmakta olduğu dairenin üst katına bu amaçla özel bir oda inşa edilmişti. (Resulullah yalnız kalmak istediğinde, bazen *meşrabe* ya da *ulliye* denilen bu daireye çekilirdi.) Bu özel dairenin anahtarı, saklaması ve istendiğinde vermesi için, aynı zamanda müezzinlik yapan Bilâl-i Habeşî’ye emanet edilmişti. Bu *meşrabe*’ye çıkmak için, hurma ağacı kütüğünden yapılmış taşınabilir bir merdiven kullanılıyordu (bk. § 1845/2’deki kroki). Bu arada hatırlatalım ki, ister tuğladan isterse taştan

yapılmış olsun, önce başları dışarı gelecek şekilde bir sıra tuğla yan yana diziliyor, bu sıranın üstüne örülecek katta ise tuğlanın yarısı alt sıradaki tuğlanın birine, diğer yarısı da diğerine basacak şekilde dizilmek suretiyle duvar tamamlanmış oluyordu.

Kıble Değişikliği Sırasındaki Düzenlemeler

1350/37. Yukarıdaki paragraflarda, Kubâ'daki Mescit ile Resulullah (as)'ın evinin yanı başında inşa edilen Mescit'in, yani Mescid-i Nebevî'nin her ikisinin de kıblelerinin başlangıçta Kudüs'e, yani Medine'nin kuzeyine doğru olduğundan bahsetmiştik. Kur'ân'da şöyle buyurulur:

"...(O insanlar) yıldızlarla da yollarını doğrulturlar..." (Nahl: 16/16)

Resulullah (as), kendisine peygamberlik gelmeden çok önceki gençlik yıllarında, uzun süren ve çok sayıda seyahatlerde bulunmuş ve bu vesile ile Suriye, Filistin, Bahreyn ve 'Umân'ı da içine alacak şekilde doğu Arab Yarımadası, Yemen vs. gibi ülkeleri ziyaret etmişti. Bu nedenle kendisi, mevsimlere ve de gidilen bölgeye göre, kervanların yollarını nasıl bulduklarını çok yakından biliyordu. Bu iki Mescidin inşaatlarının sürdüğü sıralarda, Mekke'den yola çıkmış ve deve sırtında on iki gün kadar yol alarak doğruca Medine'ye ulaşmıştı. Vaktiyle bir kervan yöneticisi olarak Mekke'den Busrâ'ya (Bugünkü Şam'a yakın ve Kudüs'ün biraz ötesinde bir yer) doğru yola çıktığında, herhalde Medine'den geçmiş olmalıydı. Demek ki, Mekkeli ve Medinelilere namaz kılabilmeleri için Kudüs yönünü kolaylıkla gösterebilecek durumdaydı.

1350/38. İbn Hişâm'a göre (bk. s. 381), Hicretten 17 ay sonra, nâzil olan bir ayetle, o güne kadar Kudüs'e doğru olan kıble yönünün Mekke'deki Ka'be'ye çevrilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine, hem Medine şehrinde, hem de diğer yerlerde bulunan tüm mescitlerde tadilat

çalışmalarına gidilmesi gereği ortaya çıktı. Örneğin Medine'deki mescitlerde, kuzey yerine, tam yarım daire yaparak güneye dönmek zorunda kalındı. Medine'de yaşanan bu olayla ilgili bazı hatıra ve işaretler günümüze kadar korunmuş olup, halen bu şehirde *Mescidu'l-Kıbleteyn* (İki Kıbleli Mescid) adında meşhur bir cami vardır. Şe'mi'nin verdiği bilgilere göre (bk. 3/37 vd.), Resulullah (as) tam bu mescitte cemaatle namaz kıldırırken, namaz sırasında bu ayet nazil olduğu için Mekke'deki Kâbe'ye (*Mescidu'l-Harâm*'a) dönülmüş oldu.

1350/39. Mescide giriş kapıları, barınacak yeri olmayanların gecelemeleri için ayrılmış Suffe'nin konumu vb. gibi nedenlerden dolayı, Peygamber Mescidi'nde büyük çaplı tadilât ve değişikliklere gidilmişti. Resulullah ve ailesinin oturduğu dâireler yıkılmamış, ancak Resulullah'ın namaz kılınan kısma girebilmesi için odalardan birinde değişiklik yapılması gerekmiştir. Tadilat yapılmadan önce, Resulullah (as)'ın, kıblenin bulunduğu yere ulaşabilmek için, safların arasından geçiyordu. Bundan böyle, Ayşe'nin "yeni kıble" tarafına düşen odasından çıkıp, birinci safın önünden yürüyerek doğruca mihrap hizasında imamet için ayrılan yere gelmesi sağlanmıştır. Müslümanlar da, kendi evlerinde yeni kıble yönü ile ilgili önlemleri kolayca almışlardır.

Askerî İstihkâm

1350/40. İslâm Peygamberi Muhammed (as), Ordu komutanları başta olmak üzere herkese, savaşın insanî boyutunu ön plana çıkartarak ve kan dökülmesini en az düzeye indirgeyerek güzel bir örnek oluşturmuştur. Şu hadisi, kuşkusuz onun bu özelliğine işaret etmektedir:

"Ben rahmet peygamberiyim, ben savaş peygamberiyim" (bk. İbn Hanbel, *Müsned*, IV/395).

1350/41. Okuyucularımın konu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için, İngilizce kaleme almış olduğum "*Battlefields of the Prophet*"[1662] adlı esere başvurmalarını önererek, burada savaş sırasında istihkâm mühendisliği ile ilgili faaliyetleri sergilemekle yetineceğim. Bu konudaki ilk uygulamalara, H. 2 yılında yapılan Bedir Savaşı esnasında rastlarız ki bu savaşta Resulullah (as), savaş alanına hâkim alçak bir tepe üzerinde, korunma amaçlı ve *arîş* denilen bir kulübe inşâ ettirmişti. Kendisi buradan savaşmakta olan İslâm birliklerine, taktik ihtiyaçlar doğrultusunda talimatlar gönderiyordu. Ve bilindiği gibi o gün İslâm Ordusu, sayıca kendisinin üç katı olan düşman karşısında kesin bir zafer elde etmiştir.

1350/42. H. 3 yılındaki Uhud Savaşı'nda Müslüman karargâhını korumak için tabiî siperlerden yararlanılmış, ayrıca çatışmalar sırasında İslâm Ordusunun arka saflarını koruma altında tutmak amacıyla üzerine okçu birliklerinin yerleştirildiği, savaş alanına hâkim bir tepe (*Cebelu'r-Rummât*) seçilmişti.

1350/43. Resulullah (as)'ın askerlik hayatında gördüğümüz en önemli icraatı, H. 5 yılında yapılmış olan Hendek Savaşı'nda, dışardan gelebilecek düşman saldırılarına karşı Müslüman karargâhının çevresine bir hendek kazdırmak olmuştur. Göründüğü kadarıyla buradaki amaç, kendisinden sayıca on defa daha kalabalık olan düşmanı, savaşı bir günde yapıp bitirmekten çok, uzunca sürecek bir kuşatmaya mecbur etmekti. Oldukça düzenli ve bilinçli bir istihbarat servisi sayesinde, haftalarca öncesinden düşman hazırlıkları hakkında kesin bilgiler elde eden Resulullah, her şeyden önce askerî bir heyet topladı. İran asıllı Selmân-ı Fârisî adındaki bir sahâbenin önerisi üzerine, muhtemel düşman cephesi önüne bir hendek kazdırılmasına karar verdi. Planı

ikmal etmek için, bu konuda uzman olan bazı sahabelerini de yanına alarak, at sırtında arazîye çıkıp bölgeyi bizzat denetledi.

1350/44. Esas itibariyle düşmanın, Medine'nin güneyinde bulunan Mekke tarafından gelmesi gerekiyordu. Ancak Medinelilerin yığınak yaptığı alan, üç tarafı lavlık kayalarla (*harra*) ile çevrili bir ova idi ki çatışmaların buradan başlatılması imkânsızdı: normal koşullarda burada ne insan, ne at ve ne de deve yürüyebilirdi. Sadece kuzey ve kuzey-batı tarafları saldırının başlatılmasına izin vermekteydi. Hal böyle olunca, lavlık kayalardan oluşan bu üçgenin kuzey ve kuzey-batıya bakan iki ucunun bir hendekle kapatılmasına karar verildi. Başlangıçta bir kilometreden biraz fazla olan hendek, sonradan, Medineli bazı kabilelerin de özel girişimleriyle biraz daha uzatılmıştır. Hendeğin tamamı, sonunda büyükçe bir "N" şeklini aldı. Kuzey-doğuda Şeyheyn burçlarından itibaren kazıya başlanmış (günümüzde bu nokta, iki kubbeli Şeyheyn Mescidi adıyla anılmaktadır) ve buradan Zûbâb tepesine kadar inilmiştir (bugün burada Zûbâb Mescidi bulunmaktadır). Daha sonra, nispeten daha alçak tepelere doğru hendek kazımı sürdürülmüş ve nihayet kuzeydeki Vedâ tepesi denilen yere ulaşılarak, burayı stratejik bir yer olan Sal' dağıyla birleştirmiştir. Yol boyunca rastlanılan alçak tepelere, keşif ve gözcü birlikleri konuşlandırılmıştır. Hendek bir düşman atlısı dört nala gelse bile aşamayacağı genişlikteydi, derinliği ise, içine bir piyade asker düşse ya da girse, ne kadar uğraşırsa uğraşsın kaçıp kurtulamayacak şekilde ayarlanmıştı. Resulullah (as), kazılması gereken hendek mesafesini, anlaşıldığı kadarıyla her bir kabilenin nüfus sayısına göre belirlemişti. Kendisi ise, mevlâsı Selmânu'l-Fârisî de dahil olmak üzere, yakın akrabalarından oluşan küçük bir grupla birlikte kazı çalışmalarında görev almıştır. Hendeğin

kazılması sırasında bazı güçlüklerle de karşılaşılıyordu, zira toprak içinde yer yer sert kayalarla karşılaşılıyordu. Resulullah (as), kazı hattını saptırmak yerine, bunların kırılarak ortadan kaldırılmasına karar vermiş ve bunda başarılı da olunmuştur. Çalışmalar sırasında işçiler hep bir ağızdan şarkılar söylüyorlardı. Nöbet usûlü çalışılıyordu. Hatta o günlerde, çalışanların dinlenirken yumuşak kayalara işledikleri bazı yazılar günümüze kadar ulaşmıştır.

1350/45. Düşman birlikleri bölgeye ulaştığı zaman, karşılarına hiç de beklemedikleri bir hendek çıkması üzerine şaşkına döndüler ve Müslümanların emri vâki olarak ortaya koydukları bu savaş tarzını kabul etmek zorunda kaldılar. Özellikle de, kısa süreli bir savaş için beraberlerinde getirmiş oldukları azıkların tükenmesinin doğuracağı güçlükleri yakından hissettiler. Müslüman devriyeler, hendeği gece-gündüz gözetliyorlardı. Hattâ bazen düşman birliklerine erzak getiren kervanların önünü keserek, getirmekte oldukları yiyeceklere el koyuyorlardı.

1350/46. Eli silah tutan bütün savaşçı Müslümanlar cephedeydi; kadınlar, çocuklar ve besi hayvanları ise müstahkem burçlara (*âtâm*) kapatılmışlardı. İslâm'dan önceki dönemlere ait olan bu burçlardan bazıları günümüzde de hala mevcuttur. Örneğin, aslında birçok kattan oluşan görkemli *Utûmu'd-Dihyân* burcunun harabeleri; içinde bir su kuyusunun bulunduğu Kâ'b ibn el-Eşref Kasrı gibi. Bu su kuyusunun varlığı da gösteriyor ki, zaman zaman bu tür yerlere girişilen kuşatmalar çok uzun süre devam edebiliyordu.

1350/47. Bütün bu önlemler neredeyse bir hiç değerine düşmek üzereydi; zira, bu Müslüman şehrinde gayrı müslimler ve özellikle Yahudiler de bulunmaktaydı. Bunlar, savaşta tarafsız kalacaklarına dair söz

vermişlerdi ve o an için de sakin gözüküyorlardı. Ancak düşmanın girişebileceği bazı diplomatik girişim sonucunda bu kitle kandırılabilirdi. Nitekim beklenen olmuş ve Benû Kurayza Yahudileri, düşmanla gizlice anlaşarak, saldırganlar dışardan hücuma kalktıklarında onlar da içeriden aynı anda Müslüman savunma cephesinin arkasından bir saldırı başlatacaklarına söz vermişlerdi. Durumdan haberdar olan Resulullah (as), hemen karşı diplomatik girişimlerde bulunarak bazı askerî önlemler aldı ve hem saldırgan Mekkeliler ve hem de anlaştıkları Yahudiler sessiz ve sakin bir şekilde geri çekildiler. Savaş sona erip kuşatmacılar gidince, Benû Kurayzalılar ihanetlerinin bedelini ödemek zorunda kaldılar. Kısa süren bir kuşatmadan sonra teslim oldukları zaman, Resulullah (as) onların akıbetlerinin, yine kendilerinin seçecekleri bir hakem tarafından belirlenmesine razı olmuştur.

1350/48. Mekke ve Hayber arasındaki ittifak anlaşması, her iki Devlet'in tam ortasında bulunan Medine için sürekli bir tehdit oluşturuyordu. Sarahsî'ye göre (bk. *Mebsût*, X, 86; aynı yazar, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 201) bu anlaşma, eğer Resulullah saldırma amacıyla Mekke üzerine yürüyecek olursa, Hayberlilerin savunmasız kalan Medine üzerine yürüyüp onu yerle bir edeceklerini; aynı şekilde, eğer Hayber üzerine yürürse, bu kez Mekkelilerin, aynı amaçla, savunmasız kalan Medine üzerine yürümesini öngörüyordu. Bu nedenle, nereden bakılsa Medine'nin eli-kolu bağlı idi. Bu açmazdan kurtulmak için, ne pahasına olursa olsun, bu iki düşmanı birbirinden ayırmak gerektiğini pek iyi bilen Resulullah (as), H. 6 yılında akdedilen Hudeybiye Anlaşması ile istediği sonuca ulaşmıştır. Kur'ân, bu anlaşmayı "apaçık bir zafer" olarak nitelendirmektedir (bk. Fetih: 48/1). Böylece, öne sürdükleri birçok ağır şarta razı olup onlara imtiyazlar tanıma pahasına Mekkeli

Müşriklerle bir barış anlaşması imzalanmış ve bunun sonucunda, ister Müslümanlar arasında, isterse üçüncü bir tarafla (Hayber de dâhil) savaşa girilmesi halinde, Mekkelilerin tarafsız kalmaları sağlanmıştır.

1350/49. Hudeybiye'den döndükten birkaç gün sonra, Resulullah (as), yanına sadece 1500 savaşçısını alarak, Hayber'e doğru yola çıktı; burada kendisini 20.000 düşman savaşçı bekliyordu (bk. Ebû Yûsuf ve Ya'kûbî; Makrîzî'ye göre ise 10.000). Bunun yanı sıra, düşmanın (harabeleri günümüzde halen mevcut olan) taştan inşâ edilmiş çok sayıda müstahkem kaleleri, ve hatta kuşatmaların uzun sürmesi halinde bu kaleleri birbirine bağlayan yeraltı geçitleri de bulunmaktaydı. Hayberlilerin elinde, açık arazide hücuma kalkan savunmasız kuşatmacılar üzerine taş yağdırmak üzere mancınıklar da bulunmaktaydı. Makrîzî'nin işaret ettiği gibi (bk. *İmtâ'*, I, 318-19), Hayberlilerin elinde, *debbâbe* adı verilen ve o dönemin tankları diyebileceğimiz araçlar da vardı. Merhab kalesi de, yalçın kayalıklar üzerine inşâ edilmiş, ele geçirilmesi güç bir yapı idi.

1350/50. Bütün bu engeller karşısında, Müslümanların gönüllerinde sadece iman ve Allah yolunda hizmet etme duygu ve arzusu hâkimdi. Böylece onlar, birbiri arkasına düşman kalelerini fethettiler ve daha sonraki savaşlarda kullanmak üzere, mancınık ve deri kaplı arabalar (*debbâbe*) gibi içlerinde ne var ne yoksa hepsini ganimet olarak ele geçirdiler. Ancak bu savaş sırasında Müslümanların girişmiş olduğu herhangi bir inşâat işinden bahsedilmemektedir.

1350/51. Aradan çok geçmeden, Mekkeli Müşrikler, Hudeybiye anlaşmasını ihlal ettiler ve ardından, Müslümanlarca girişilen harekatta çok değişik askerî taktikler kullanıldı. Herhangi bir istihkâm faaliyetinden söz edilmemekle birlikte, Resulullah, 10.000 savaşçıdan oluşan Ordusunu

Mekke’nin dış mahallelerine kadar sokmayı başardığında, son dakikaya kadar düşmanın bundan haberi bile olmadı. Askerî ordugâhlarda toplu halde yemek pişirmek amacıyla birçok asker için bir tek ateş yakılır. O gece ise, Resulullah (as), her askerin ayrı ayrı ateş yakmalarını emretti. Böylece, dağların tepesinden manzaraya bakan Mekkeliler, elli bin civarında bir askerî kuvvetin gelmekte olduğu izlenimine kapıldılar. Komutanları Ebû Süfyân, dağlardan Mekke vadilerine inip ne olup bittiğini anlamak için İslâm karargâhına gizlice girmeye kalktıysa da, bir Müslüman devriyesi kendisini kıskıvrak yakaladı. Mekke’de herkes ne yapacağını şaşırmış bir durumdaydı. İslâm ordusu şafakla birlikte harekete geçti ve dört ayrı koldan Mekke’ye girdi. Bir süre sonra Resulullah (as), Ebû Süfyân’ı serbest bıraktı. O sırada Resulullah’ın habercileri sokaklarda dolaşarak halka şöyle haykırıyorlardı:

“Kim silahını bırakırsa emniyettedir, kim kendi evine kapanırsa emniyettedir; kim Haremi Şerif’in avlusuna girerse emniyettedir; kim Ebû Süfyân’ın evine sığınırsa emniyettedir!”

Bu sonuncu çağrı, şehirde karışıklığı büsbütün arttırdı; zihinlere şöyle bir soru takılmıştı:

“Yoksa Ebû Süfyân da mı bize ihanet edip Müslüman oldu?”

1350/52. Bir kısım haberciler ise şu duyuruyu yapıyorlardı:

“Herkes Harem-i Şerif avlusunda toplansın! Resulullah orada kendilerine bir hutbe okuyacak!”

Mekkelilerin kafaları iyice karışmıştı ve herkes endişe içindeydi: “Bu istilacı adam bize ne yapacak?” Bu arada herkesi kapsayan bir genel affın ilan edilmiş olması, Mekkelilerin zihinlerinde anî bir değişikliğe yol açmış ve hepsi birden geçmişi unutarak, can ü gönülden İslâm’ı kabul etmişlerdir. Öyle ki, bir kaç gün sonra Resulullah (as) Huneyn’de

Hevâzinlilerle savaşmak üzere Ordusunun başında yola çıkmaya karar verdiğinde, bu askerî sefer için oluşturulan birliklere, yeni Müslüman olmuş çok sayıda Mekkelinin de katıldığı görülmektedir.

1350/53. Mekke'nin fethedilmesi, Kabe binasında bazı çalışmaların yapılmasına da fırsat vermiştir. Resulullah burada puta tapıcılık ve müşriklik ile ilgili bütün iz ve işaretleri ortadan kaldırmıştır. Sadece Kâ'be'nin çevresindeki 360 putu kırıp yok etmekle kalmayıp, Kâ'be binasının içinde duvarlara resmedilmiş bir takım dinî freskleri de silip ortadan kaldırmıştır (bk. Buhârî, 60/8/3-4). Bir ara, Kâ'be'yi tamamen yıkıp, biri giriş ve diğeri çıkış için kullanılmak üzere, iki kapılı olarak binayı yeniden inşâ etmeyi de düşünmüştür. Böylece, bugün üstü açık vaziyette duran dairevî Hatim kısmı da dahil, her şey tek bir çatı altında toplanmış olacaktı. Ancak, Buhârî'nin naklettiğine göre (bk. 3/48, 25/42/3-5, 94/9/6), olayların üstüne fazla gitmek istemediğinden, bu tasarısından vazgeçmiştir.

1350/54. Aynı şekilde, şehrin dört bir tarafında bazı duvar örme faaliyetlerine de girişilmiştir. Bu çalışmalar, Mekke'nin haram sınırlarını (*ensâbu'l-haram*) gösteren işaret taşlarının (bk. Makrîzî, I, 358) yenilenmesinden ibaretti. Aslında, Mekke'de iki ayrı yönde insan akımı söz konusudur: Biri, Mekke'ye çok yakın bir güzergâh üzerindedir; yabancıların yanı sıra, bu şehirde bizzat oturanların da, Umre (Küçük Hac) yapabilmek için ihramlarını giymek üzere şehir dışına çıkıp sonra tekrar ihramlı olarak dönmeleri gerekmektedir. Diğer insan akımı ise, daha çok Hac (Büyük Hac) ile ilgilidir. Makrîzî'de geçen anlatımda, yeni sınır taşı inşaatının bu güzergâhlardan hangisi ile ilgili olduğu yolunda net bir bilgi verilmemektedir. Mekke'deki bu haram sınırları çok eskilere dayanır. İslâm bunları aynen kabul ve tasdik etmiştir.

İslâm’ın da benimsediği bu kutsal (haram) sınırlar içinde avlanmak yasaktır ve müeyyidelere bağlanmıştır; yine bu bölgede ağaç ve diğer bitkilerin kesilip koparılmaları da yasaklanmıştır.

1350/55. Mekke’nin fethinden sonra Resulullah (as), çevredeki yerleşim birimlerinde bulunan putları yıkmak bunların bulunduğu tapınakları yerle bir etmek üzere çok sayıda askerî birlikler göndermiştir. Bu gibi hareketler, herhalde olaylar karşısında duyarsız bazı insanların dinî konulardaki düşünme ve tefekkür etme duygularını canlandırmış ve böylece onlar, bu putlarla ilgili olarak atalarından kalan eski alışkanlıkları sürdürmek yerine, bunların kendi elleriyle yapmış oldukları putlar olduğunu ve ne bu dünyadaki ne de ahiretteki işlerinde kendilerine bir yarar sağlamayacaklarını anlamışlardır. Daha sonra Resulullah (as), Mekke’ye doğru gelmekte olan Hevâzin kabilelerine karşı Ordusuyla birlikte harekete geçti. Büyük bir şehir olan Tâ’if’e kadar uzandı ve şehri uzun süreli bir kuşatma altına aldı. Şehrin surları mancınık ve debbâbelerle dövülerek yıkılmaya çalışıldı. Ancak pek bir başarı sağlanamadı. Bunun üzerine şehir halkına bir duyuru yapılarak, “düşman içinde yaşayan kölelerden kim kaçar ve Müslüman Ordugâhına sığınırsa,” kendisinin otomatik olarak serbest ve hür olacağı ilân edildi. Bu duyuru üzerine Tâ’if halkı harekete geçerek, şehir dışına kaçabilmek için kale duvarlarından ipler sarkıtmaya başlayan kölelere karşı bazı ek önlemler aldı.

1350/56. Müslüman bir elçinin Bizans topraklarında öldürülmesi ve imparatorun da tazminat ödemeyi reddetmesi, Bizans ile olan ilişkileri vahim bir duruma sokmuştu. Bu olayla ilgili olarak, Mu’te üzerine düzenlenen cezalandırma seferi beklenen sonucu sağlayamayınca, Resulullah (as) vakit kaybetmeksizin, hayatının en büyük ve güçlü

askerî birliğini bir araya getirerek, başında da kendisi olduğu halde, Yarımadanın en kuzeyindeki Tebûk şehrine girdi. Hıristiyan Araplar ile Yahudilerin oturduğu Filistin'deki birçok bölge, Bizans'tan ayrılarak İslâm Devleti'ne bağlandılar. Büyük bir şehir olan Dûmetu'l-Cendel de, ünlü kalesine rağmen aynı şeyi yaptı. Kaynaklarda, Müslümanların bu seferler sırasında, ordugâhlarda yaptıkları geçici mescitler dışında, bölgede herhangi bir inşâat işine giriştiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1350/57. Ertesi yıl, yani Hicretin 10. yılında, Resulullah (as), gittikçe ağırlaşan sağlık durumuna rağmen büyük bir çaba göstererek Mekke'ye gitmiş, Hac ibâdetini yerine getirmiş ve bu son Haccında (Vedâ Haccı), Arafat'taki Rahmet Dağı'nda (*Cebelu'r-Rahme*), orada toplanmış olan Müslümanlara, ünlü Veda Hutbesi'ni irât ederek, böylece İslâm öğretisinin din olarak neler getirmiş olduğunu güzelce özetlemiştir. Medine'ye döndükten birkaç hafta sonra ise, Âhiret âlemine göç etmek üzere son nefesini vermiştir.

1350/58. Yukarıdaki paragraflarda, Resulullah (as)'ın gerek şehircilik, gerekse askerlik alanlarında bir mühendis olarak girişmiş olduğu bazı çalışmaları özet halinde verilmiştir. Bu bilgiler bize, o dönemle ilgili olarak İslâm Devleti içinde ve özellikle Arap Yarımadasında, bu alanda yapılan çalışmaların hangi koşullar altında gerçekleştirildiğine dair bir fikir verecektir.

Muhammed (as)'in İlk Dönemlerdeki Devlet Anlayışı

1351. Şayet Muhammed (as), manevî olduğu kadar dünyevî alanda da tasarladığı reform hareketini sürdürebilmek için, bir başka devlet başkanının danışmanı rolüyle yetinmiş olsaydı, toplumun gerçek çıkarları ve yararları yönünde hareket etmiş olmazdı. O, bir Devlet'i kurup örgütlemenin yanı sıra, din eğitiminin ve hükümet otoritesinin de bizzat kendi elinde olması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre Devlet (ya da Hükümdarlık), asla bir amaç olmayıp, asıl gayeye ulaşmak için sadece bir araç idi.

1352. Bir hükümdarlık yetkisini tevarüs etmek şöyle dursun, Muhammed (as), hiçbir zaman hükümdarlık altında bir araya gelmemiş olan bir ülkede Devlet örgütleyen ilk kişi olmuştur. Biz, Mekke'ye getirmiş olduğu yenilikleri ele almadan önce, Muhammed (as)'in doğumundan önceki yıllarda Mekke'deki durumu inceleyelim; zira o bu şehirde doğmuş ve 63 yıllık ömrünün 53 senesini burada geçirmiştir.

İlk Durumlar

1353. Arapça kaynaklardaki yaygın bilgilere göre, Mekke şehrini ilk tesis eden İbrahim (as)'dir. Kendisi, burada konumuzu aştığı için dile getirmeyi uygun bulmadığımız bazı nedenlerden dolayı, hanımlarından biri olan Hâcer'den ayrılmak istemiş ve onu, yeni doğmuş yavrusu İsmail ile birlikte, bir gün gelip Mekke şehrinin kurulacağı ve o sırada kimsenin yaşamadığı bir yere getirip tek başlarına bırakmıştı. Onları tamamen terk etmiş değildi; nitekim Suriye'den birçok defa onları

ziyaret için gelmiştir. Başlangıçta Hâcer ve İsmâîl vadinin tek sakinleri idi. Bir süre sonra, su aramaya çıkan bazı kâşifler buradan geçerken, Amâliklere mensup Cürhüm kabilesinin bir kolu olan kendi kabileleri adına, Zemzem suyu kaynağının yakınlarına yerleşmek için Hâcer'den izin istediler.[1663] Bu insanlar, o sırada Mekke ile Filistin arasındaki bölgenin tamamını işgalleri altında bulunduran Amâlika'lılara mensup idiler.[1664]

1354. Yine bu ziyaretlerinden biri sırasında, İsmâil henüz pek genç bir çocuk iken, İbrahim (as) Kâ'be'yi inşâ etmiş ve bu yapıyı Tek Tanrı dinine (*Vahdâniyet)* adamıştır. Kur'ân, bu Ev'in (*Beytullah*) dünyada bu türden, yani Tek Tanrı ilkesine dayanan ilk mâbet olduğunu beyan etmektedir.[1665] Binanın yapımında babası ile beraber çalışıp ona yardım eden İsmâil, bu mabedin baş hizmetkârı olmuş ve dolayısıyla bu küçük yerleşim biriminin "hükümdarı" durumuna gelmişti. İbrahim (as)'in getirdiği dinin şehrin civarında yayılmış olması ve onun inşa ettiği Kâ'be'yi hac amacıyla ziyaret etmenin de, daha sonraki yüzyıllarda putperestlikle ilgili birçok hurafe karıştırılmış olsa da, Arap Yarımadası'nda giderek daha çok sayıda kabileyi kendine çekerek İslâm'ın zuhuruna kadar devam etmiş olması gerekir. Her ne kadar Kur'an bu konuda daha başka örnekler vermekte ise de, biz bu kadar bir ayrıntıyla yetineceğiz.

1355. Hadisler aracılığıyla gelen anlatımlara göre, İsmâil (as) Cürhüm'lü bir hanımla evlenmiş ve bu çiftten doğan çocukları zamanı gelince kasabanın başkanı olmuştur. Daha sonra, niçin ve nasıl olduğu bilinmemekle birlikte, başkanlık görevleri tamamen Cürhümlülerin eline geçmiştir.

1356. İbn Hişâm’a göre,[1666] Mekke’ye gelen ilk Arap aileleri olan Cürhümlülerle Katûrâlar yakın akraba idiler. Cürhümlülerin başkanı, daha sonra kızını İsmâil’e eş olarak vermiş olan Mudâd ibn ‘Amr, Katûrâ’nın başkanı ise es-Sumeyda’ idi. İşin ilginç tarafı, her iki aile şehirde iktidarı paylaşmışlardı: Mudâd, şehrin yukarı kesimini (*Mâ’lât*), Sumeyda’ ise, aşağı kesimini (*Mesfele*) ele geçirmişti. (Yabancılardan) herhangi bir kimse, bu bölümlerden birine ya da diğerine girdiğinde, ticaret malları üzerinden yüzde on (*öşür*) gümrük vergisini ilgili bölümün başkanına ödemek zorunda idi. Daha sonra, bu iki aile anlaşamayıp kendi aralarında savaşa tutuşarak, zamanla yok olup gittiler.

1357. İsmâil’in oğlu Nâbit’ten sonra, başkanlık makamına (muhtemelen yukarıda adı geçen aynı isimli kişinin torunu) Mudâd ibn ‘Amr geçti.[1667] Rivayete göre,[1668] Mudâd ibn ‘Amr zamanında, Mekke halkıyla Huzâ’alılar arasında bir savaş cereyan etmişti. Huzâ’alılar Yemen’den ayrılmışlardı ve yerleşecek bir yurt arıyorlardı. Önce kısa bir süre için, keşif birlikleri kendilerine uygun bir yer buluncaya kadar, Mekke’de kalmak için izin istediler. Cürhümlülerin bu isteği reddetmesi üzerine, sorunu kılıçla çözdüler. İsmâil’in soyundan gelen aileler bu ihtilafta tarafsız kaldılar; Bunun karşılığı olarak da, bu savaştan galip çıkan Huzâ’alılar, bu ülkede onların kalmaya devam etmelerine izin verdiler Bu anlaşmazlıkta Mudâd da şahsen tarafsız kalmıştı. İbn Hişâm’ın açıkça beyan ettiğine göre[1669] bu Mudâd, İsmâil zamanındaki Mudâd değildir. Ancak, kendisinin yenilen Cürhümlülerle olan akrabalığı nedeniyle, Huzâ’alılar onun Mekke’de kalma isteğini reddetmişlerdir. Mudâd’ın oğlu el-Hâris, buradan ayrılmadan önce Kâ’be’nin kutsal taşı olan Haceru’l-Esved’i Mekke’de bir yere saklamayı başarmış ve

kabilesiyle birlikte Mekke'den ayrılmıştır (Belazurî'ye göre[1670], Huzâ'alıların sınır dışı ettiği bu kabile Cürhümlüler değil, Iyâdlılardır). El-Hâris'in kutsal taşı sakladığını fark eden Huzâ'alı bir kadın, (sonradan) bu taşı ele geçirmiş ve bu sayede Huzâ'a kabilesi, buradaki İsmâilîlerin kabul ve rızası ile mabedin başkanlığını ele geçirmişlerdir.

1358. Huzâ'alıların bu ülkede egemenliklerini sürdürüp mabedin sahibi olmayı sürdürdükleri ve içlerinden 'Amr ibn Luhay adlı birinin Mekke'ye putperestliği sokması[1671] gibi bilgiler dışında, bu olayı takip eden yüzyıllarda ne olup bittiği hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Mabedin sahibi olmak, o yüzyılda aynı zamanda siyâsî başkan olmak anlamına da geliyordu.

1359. Huzâ'alıların egemenliği uzun süre devam etmiştir.[1672] Daha sonra, İsmâil'in soyundan gelen biri yeniden Kâ'be'ye başkan olmuştur. Bu kimse, Resulullah (as)'ın beşinci kuşaktan dedesi Kusay idi. Kendisi, (Huleyl ibn Hubşiyye'nin kızı) Huzâ'alı Hubbâ ile evlenmişti. Bir gün kayınbiraderi sarhoş iken, ondan Kâ'be'nin anahtarlarını satın aldı (bu konuda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır). Aradan bir süre geçip de Huleyl vefat edince, oğulları bu yüce görev nedeniyle Kusay'la tartıştılar. Ancak, Kuzey Arabistan'daki büyük Kudâ'a kabilesinin başkanı olan üvey kardeşinin de desteğiyle, Kusay, silâh zoruyla her türlü muhalefete karşı çıkıp onları alt etmeyi başarmıştır. O dönemden sonraki yüzyıllar daha az karanlıktır.

1360. Bu arada hemen işaret edelim ki, Arapça kaynaklara göre[1673] Büyük İskender (MÖ. 356-323) de Mekke'deki Kâ'be'yi ziyaret etmişti. Araplar kendisine *Zu'l-Karneyn* (iki boynuzu olan) adını vermişlerdir. Konuyla ilgili çeşitli açıklama ve yorumlar arasında en kabul edilebilir görüneni şudur: İskender tekeye (erkek keçiye) tapıyordu ki bunun

simgesi de bu iki boynuz idi. Aynı dönemlerde kullanılmakta olan “çift boynuzla süslü şapka (*bikorn*),” bugün dahi Makedonya’da tamamen kaybolmuş değildir. Romalı tarihçiler, Yemen’de Necrân’ı istilâ eden General Aelius Gallus’un (M.Ö. 24) askerî seferinden ve kendisinin Mekke’ye girmek istediği halde buraya ulaşamadığından bahsederler. İmparator Neron (ölm. M. 68) zamanına kadar, Romalılar bir çok kez buralara kadar gelmişler, ancak her defasında başarısız olmuşlardır. Onları bu kadar uzak yerlere doğru çeken şey, muhtemelen güzel kokulu bitkiler (baharat) diyarı olan Yemen’in ticâret yollarına hâkim olma arzusu idi. Arapça kaynaklar, Bizans imparatorlarının da Kusay döneminde etki alanlarını Arabistan’a yayma girişimlerinden söz ederler. Gerçekten, İbn Kuteybe’nin bize rivayet ettiğine göre,[1674] Kâ’be’nin kontrolü konusunda Kusay’ın Huzâ’alılarla ihtilafa düşmesi üzerine, İmparator, Kusay’a yardım etmişti. Olaylar gerçekten bu şekilde gelişmiş ve söz konusu yardım doğrudan İmparator eliyle ya da Suriye hâkiminin aracılığıyla olmuşsa bile, bu olayın I. Theodose (379-359) veya onun oğlu Arcadios’un (395-408 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru) hükümdarlığı sırasında meydana gelmiş olması gerekir. O dönemde Bizans’ın Mekke’de ne denli etkili olduğu bilinmemektedir. Ancak şunu belirtelim ki, aynı Kusay’ın torunu Haşim, İmparatordan Suriye’ye ticâret kervanı göndermeye izin veren bir ferman almıştı; kendisi bu seferlerinden biri sırasında, Filistin’de (Gazze) iken vefat etmiştir. İki kuşak sonra yeniden Bizans’ın bir arabuluculuğu söz konusu olacaktır: Mekkeli Osmân ibn Huveyris[1675] Suriye’ye giderek, burada Hıristiyanlığı kabul etmiş ve kanaatimizce, İmparator Justinien’den, bir taçla birlikte kendisini Mekke’nin kıralı tayin eden ve Mekkelilerin onun bu yüksek rütbesini tanımalarını ve ona bir vergi

ödemelerini isteyen, Devlet mührü taşıyan çeşitli fermanlar almıştı. Günlük tarih yazarlarının (vakanüvislerin) söylediklerine bakılırsa Osman, Mekke'ye İmparatorun altın varakla mühürlü mektubunu getirmiş ve hemşehrileriyle genel bir toplantı yaparak durumu kendilerine bildirmişti. O sırada çok şanslı bir konumdaydı; zira Mekkeliler, ticarî ilişkileri bakımından Suriye ve Mısır'da hüküm süren ve Habeşistan üzerinde bile büyük bir saygınlığı olan Bizans İmparatoru'na büyük ölçüde bağlı idiler. Ancak Mekkeliler, bu tür mülahazalara boyun eğmeyecek kadar gururlu ve kibirli idiler: Nitekim, bizzat Osman'ın amcası mecliste ayağa kalkarak, "Mekkeli özgür hemşehrilerinin bir kıralın hükümdarlığına asla boyun eğmeyeceklerini" söyledi. O, alaycı konuşmasında o denli ileri gitti ki, sonunda İmparatorun fermanı oybirliğiyle reddedildi. Ümitleri boşa çıkan ve gururu incinen Osman, son nefesini vermek üzere Suriye'ye döndü. Onun talebi üzerine, Bizanslılar Mekke'den Suriye'ye gelen tüccarları hapse atmaya başladılar. İran'la savaşa girilmesi, büyük reis Osman'ın ölümü gibi olaylar, Mekkelilerin Suriye'ye giriş yasağını çabucak unutturdu. Bizans'la ilgili son bir olay: Benû Âmir[1676] adlı Medineli keşiş, Resulullah (as) döneminde, sık sık hemşehrilerini cezalandırmak üzere Bizans ordularını çağırmakla tehdit ederdi.[1677] Bu bilgiler bize, yüzyıllardır Roma İmparatorluğu ile Mekke arasında mevcut ilişkiler hakkında bir fikir vermektedir.

1361. Mekke, diğer bazı kuvvetleri de üzerine çekmiştir: Habeşlilerin, Yemen'i istilâ ettikten sonra Mekke üzerine bir sefer düzenlediklerini, ancak çıkan bir salgın hastalık sebebiyle geri dönmek zorunda kaldıklarını daha önce söylemiştik. İranlılar da, Habeşlilerden sonra Yemen'de iş başına geçince, bütün Hicaz bölgesinin hâkimi oldukları

düşüncesine kapıldılar. Resulullah (as)'ın İran İmparatorunu İslâm'a davet etmesi üzerine, bu Kisrâ'nın kalkıp Yemen'deki valisine, Medine'de bulunan Peygamberin, başkent Ktesifon'a (Medâyin) gelmesini sağlamasını, ve eğer reddedecek olursa zincire vurulmak suretiyle kendisine gönderilmesini yazmasından bunu açıkça anlıyoruz.

1362. Kısacası, görüldüğü gibi geçmişte bazı istilâ girişimleri yahut basit egemenlik iddiaları ortaya çıkmıştır. Ancak Mekke hiçbir zaman yabancı ulusun boyunduruğuna tabi olmamıştır: Bağımsızlığını daima muhafaza etmiş ve aşağıda ortaya koyacağımız kendine özgü anayasasıyla bir Şehir-Devlet olarak gelişmesini sürdürmüştür. Bu arada şunu da belirtelim ki, Mekke, Tâ'if ve Medine bölgesindeki kabile başkanları, girişimci tüccarlar ve hatta şairler yabancı ülkelere seyahatlerde bulunur, buraların hâkim ve hükümdarlarını ziyaret etmek için fırsat kollarlar ve bazen buna muvaffak da olurlardı. İşte böyle bir çabanın sonucu olarak onlar, Habeş İmparatoru Necâşî, Hîre ve Gassân hükümdarları ve hattâ İran ve Bizans İmparatorları hakkındaki bir çok anlatımı bizlere bırakma imkânı bulmuşlardır.[1678]

Mekke Şehrinin İdârî Yapısı

1363. Hâcer'in ikameti için Mekke vadisinin seçilmesinde, bu bölgede bir su kaynağı olduğunu gösterecek şekilde büyük bir ormanın varlığı[1679] etkili olmuş görünmektedir. Bilindiği üzere, yağmur getiren Güney rüzgârları Mekke'ye kadar ulaşırlar. Ancak kararsız Muson rüzgârları bir su kaynağını kolaylıkla kurutabilir ve daha çok su gelmesi için halkın su kaynaklarını daha da derinlemesine kazmasına yol açacak şekilde kurak bir dönemin başlamasına neden olabilir. Belki de Zemzem kaynağı bu yüzden Zemzem kuyusu haline gelmiştir. Nakledildiğine göre, Kusay zamanında bile bu vadinin sâkinleri, bölgenin kutsallığını göz önünde

bulundurarak ağaçlara dokunmazlardı; hattâ bu ağaçlar, Mekkelileri evlerinde bile rahatsız etmeye başlamışlardı.[1680] Nispeten yakın bir dönemde bile Mekke'de ağaçlar vardı; zira şehrin içme suları idaresince yayınlanan ve *Zübeyde* adı verilen "Mekke su yolları"nın geçmişiyle ilgili kitaptan öğrendiğimize göre, Türk hâkimiyeti sırasında bu su kemerlerinin ıslâh edilmesi ve bunun şehrin içine kadar ulaştırılması için girişimlerde bulunulmuş ve bu iş için bazı kayalık tepelerin tıraşlanması gerekmiştir. O çağda henüz dinamit bulunmadığından, yöredeki kütük yığınları toplanmış ve kayaların yarılarak kırılmasında işçilere kolaylık olması için bunlarla büyük ateş yığınları oluşturulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda bölgedeki bütün yeşillikler de yok olup gitmiştir. Şimdi Suud hükümetinin koruma ve gözetiminde bölge yeniden ağaçlandırılmaktadır.

1364. Sonunda Kusay Mekke'de egemenlik erkini ele geçirdiği zaman, Kâ'be'nin çevresindeki vadinin muhtelif kısımlarını kendi kabilesine mensup çeşitli boylar arasında taksim etti; yörenin eski sakinleri Huzâ'alılar ise şehrin kenar semtlerinde ve mâbetten daha uzak bölgelerle yetinmek zorunda kaldılar. İktidarın yetkilerini tamamen kendi elinde toplayan Kusay, kamu düzeniyle ilgili bazı yetkileri, başta es-Safvân, 'Advân, Nese'e ve Murre ibn Avf olmak üzere yabancı kabilelere bırakma basiretini gösterdi.[1681] Bildiğimiz kadarıyla es-Safvân, *icâze* görevini, Advân ise (Hac sırasındaki) *ifâza* görevini üstlenmişlerdi. Bu görevlerin neler olduğunu bu bölümün ilerleyen sayfalarında açıklayacağız. Nese'eler ise, Kinâne kabilelerine mensup olup, Mekke takvimindeki *nesî'* işlerinden sorumlu idiler. Gatafânların bir kolu olan Murre ibn Avfların hangi işle görevlendirildiğini ise tespit edemedim. Es-Safvânlar, Arabistan'ın doğusundaki Temim kabilesinin

bir kolunu teşkil ediyorlardı; ‘Advânlılar ise orta ve kuzey Arabistanlı Gatafânlarla kardeş çocukları idi. Mekke’yi Haccetme ibadeti sırasında kamu hizmetlerinin, en azından Muhammed (as) döneminde, Mekke’nin oldukça uzağındaki Necd bölgesinde ve Basra Körfezi kıyılarında oturmakta olan kabilelerce sevk ve idare edildiğine bakarak, Mekke’yi Haccetme kurumunun, Kinâne, Temîm, ‘Advân ve Gatafânların (ki hepsi de Mudar soyundandır) henüz Arap Yarımadasının uzak bölgelerine yerleşmeden önce Mekke yakınlarında ikamet ettikleri çok eski bir döneme kadar dayandığını söylemek mümkündür. *İcâze* görevi ise, Kinde hükümdarları[1682] tarafından (belki de onların kurduğu büyük imparatorluk sırasında) çok eskiden beri Gavs ibn Murr’a emanet edilmiş olsa gerektir.

1365. Eski Grek şehirleri, *polis* (yukarı şehir) ve *astu* (aşağı şehir) olmak üzere ikiye bölünmüştü; Mekke de, İslâm’dan çok önceki tarihi devirlerden beri, *Ma’lât* ve *Mesfele* adı altında, tamamen aynı şeyleri ifade edecek şekilde bölümlere ayrılmıştı.

1366. Kur’ân, bunların dışında yer adlarıyla ilgili başka terimler de içermektedir; öncelikle, Mekke bölgesinin tamamı *Haram*, yani “kutsal ve korunan yer” olarak adlandırılmaktadır.[1683] Gerçekten de burası, şehre ait ya da ona bağlı bir yer olup, Şehir-Devlet sadece bu alanı kapsamaktaydı. (Yunan şehirleri için de aynı şey geçerli idi.) Şehrin asıl kurulu bulunduğu yere “Batnu Mekke,” “Ummu’l-Kurâ” (şehirlerin anası) ya da “ziraat yapılmayan vadi” denilmekteydi.[1684] Mabedin inşâ edildiği düzlüğe Bekke denilmekteydi.[1685] Kur’ân, bu konu ile ilgili olarak şöyle söylemektedir:

“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Bekke’deki (Kâ’be)dir.”[1686]

Mâbet için Kur’ân çeşitli adlar kullanmaktadır: Kâ’be, el-Beyt (ev), el-Beytu’l-Harâm (Kutsal ve korunulup sakınılan ev), Beytu’l-Atîk (eski ya da şanlı ev), el-Mescidu’l-Harâm (secde edilecek kutsal yer) gibi. Aynı şekilde, Kur’ân, mabedin birkaç adım ötesinde yükselen Safa ve Merve adlı iki tepeden de bahseder.[1687] Suheylî’de (I, 82), Mekke’nin öteki adları arasında şu isimlere de yer verilmektedir: Salâhi, en-Nâse, el-Bâse, er-Re’s, Umm Rahîm, Kusâ.

1367. Şehirde oturan kabilenin en ulu başkanının ve yine diğer ileri gelen soylu kimselerin Yukarı şehir’de (Ma’lât) oturmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Aynı şekilde mezarlık da burada (Ma’lât) bulunuyordu. Kamu hizmetlerinin görüşülüp tartışıldığı *Dâru’n-Nedve* (parlamento) binası da burada idi.

1368. Halk arasında yerleşik inanca göre, şehrin haram (kutsal) sınırları, İbrahim (as) tarafından belirlenmişti. İslâmî dönemde bu sınırlar gayet iyi biliniyordu ve Muhammed (as), H. 8 yılında Mekke’nin Fethi sırasında muhtelif istikametlerdeki bu sınırları gösteren ve *hudûdu’l-haram* olarak bilinen sınır taşlarını bizzat tamir ettirmişti. Bu taşlar Kuzeyde Cairrâne’de, Kuzey-Doğuda Nahle Vadisi’nde, Doğuda Arafat’ta, Güney ve Güney-Doğu’da İdât Labin’de, Batı’da Hudeybiye’de ve nihayet Kuzey ve Kuzey-Batı’da Ten’îm’de bulunuyordu. Bugün de halen bilinmekte olan bütün bu mahallerin araları eşit mesafelere ayrılmış değildi. Ancak bunların tamamı yaklaşık 200 km2 lik bir alan oluşturmaktadır.

1369. Bu mıntıka içinde muhtemelen tahsis edilmiş otlaklar (*Himâ*) ve belki de askerî seferlere hazırlık ve at yarışları için bir alan bulunuyordu. Günlük tarih yazarları, çeşitli sporların yapıldığı alanlardan da bahsederler. Fâkihî’ye göre[1688] Mekkeliler “kurrek” denilen bir tür

“futbol”a düşkündüler ve büyük kalabalıklar halinde oynayanları seyretmeye gelirlerdi. Aynı yazar, Mekke’nin her semtinde bu kurrek oyununu oynamak için özel alanlar bulunduğunu, Resulullah’ın ise bu oyunu yasaklamadığını ilâve etmektedir.

Siyasal-Toplumsal Düzen

1370. Kusay’ın ortaya çıkışından önceki dönemlerle ilgili olarak Mekke’deki siyasal örgütlenmeler hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Cürhümlüler dönemi hakkında bildiğimiz tek şey ise, Hılfu’l-Fudûl adıyla bir tür “savaşçı dindarlar örgütü”nün kurulmuş olmasıdır ki bu örgüte üye olanlar, bir yabancı bile olsa zulme uğrayan kimsenin yardımına koşacaklarına dair yemin ediyorlardı.[1689] (Kaynaklarımız ithal edilen mallardan alınan gümrük vergilerinden de bahsetmektedirler.) Kusay dönemiyle ilgili olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi, o, şehrin iç işleriyle ilgili bazı imtiyazlarla yetinmiş -hatta bunlara kendisinin ihdas ettiği yenilerini katmış- ve eskiden beri atalarından kendisine kalmış olan bazı görev ve ayrıcalıkları diğer kabilelerin sorumluluk alanında bırakmıştı. Şimdi bu konuyla ilgili bazı ayrıntılı bilgiler verelim:

1371. Kinâneler Orta Arabistan’da oturuyor ve Ay takvimi üzerinde yapılan *nesi* çalışmalarının yararlı yönleri kadar, astronominin “gizemli yanlarını” da biliyorlardı. Muhtemelen Kinânelerin astronomi konusundaki bilgileri Kusay’ın dikkatini çekmişti. Kinâneler kendi bilgileriyle ilgili sırları kıskanç bir biçimde gizliyorlar, ancak İslâm’dan önce Mekke’ye Hac için gelenlerin bu bilgilerden yararlanmasına izin veriyorlardı. *İcâze* ve *İfâze* adı verilen ve Hacc’ın bazı merâsimleriyle ilgili görevlerin yerine getirilmesi, Kusay tarafından, kendisine gelir ve

şöhret kaynağı olan Kâ’be’yi haccetmekten vazgeçmelerini önlemek için, bilinçli olarak yabancıların eline bırakılmıştı.

1372. Kusay’la ilgili olarak günlük tarih yazarları,[1690] ölüm döşeğinde iken üzerinde en az altı görev (*umûr-ı sitte*) bulunduğundan bahsederler. Kendisi bu görevleri dört oğlundan ikisi arasında şu şekilde taksim etmişti: Mâbedin, Parlamentonun ve Savaş Sancağının muhafızlığı Abdu’d-Dâr’a; Hacılara su ve içecek sağlanması, hacılara ziyafet vermek için Mekkelilerin ödediği vergilerin muhafazası ve savaş halinde orduya komutanlık yapma görevleri ise Abd Menâf’a bırakıldı. “Genel Meclis binasını (*Dâru’n*-Nedve)” inşâ eden, Kusay’dır. Hacılara ziyafet vermek için vergi koyan da odur. Kuşkusuz, kendisinin başlattığı Hükümet darbesinin devamından korktuğu için, yabancı hacıları genel bir ziyafete davet etmek suretiyle onların gönüllerini kazanmak istemiştir. Sancaktarlık ve komutanlık görevleri başkanlığa yakından bağlı işlerdendi. Gerçekten Kusay bunları da kendi iradesiyle paylaştırmış ise, bu, herhalde onun iki oğlunu da eşit derecede, birini daha yaşlı olduğu, diğerini ise iktidara daha yatkın olduğu için sevmesinden kaynaklanmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Mekke’de Kusay’dan önce yabancılar tarafından görülen üç görev dışında, mabedin muhafazası görevi dışında bir kamu hizmeti mevcut değildi; Kusay’dan sonraki ikinci kuşakta ise altı kamu görevine tanık olmaktayız. İslâm’ın ortaya çıkmasına yakın, Mekkeli olmayanların elinde bulunan üç görev dışında, en az 19 görev bulunuyordu. Ancak bu 19 görev alanı, sadece Mekkeli on başkan arasında dağıtılmıştı. Bu on başkandan da sadece beşi doğrudan doğruya Kusay’ın soyundan, kalan diğer beşi ise kardeş çocukları yoluyla gelmekteydi.[1691] Şu kadarı var ki, en azından Kusay’ın soyundan gelenler arasında, bu görev dağılımının

kuşaktan kuşağa aktarımı konusunda ihtilaflar çıkmış ve bunların hemen tamamı kılıç yoluyla, yani savaşarak halledilmişlerdir. Sorunların barışçı yoldan halledildiği çok nadirdir. Hacılara içme suyu temin etme görevinin de tuhaf bir kaderi olmuştur. Belazurî'ye göre,[1692] Hâşim bu görevi bir kur'â sonucu elde etmişti. Daha sonra onun kardeşi el-Muttalib bu göreve vasiyet yoluyla sahip olmuş, ondan sonra da bu görev onun yeğeni Abdu'l-Muttalib'e kalmıştır (Ancak bunun nasıl olduğu belirtilmemektedir; belki de Zemzem kuyusunun yerini keşfettiği içindir); görev daha sonra Abdu'l-Muttalib'in oğlu ez-Zübeyr'e, ondan da kardeşi Ebû Tâlib'e geçmiştir. Ebû Tâlib fakir bir kimse olup, küçük kardeşi Abbas'dan sık sık ödünç para alırdı. Yine bir gün, borcunu ödeyecek durumda olmadığı bir gün, elindeki bu görevi ona devretmek zorunda kaldı. Abbâs kuru üzümleri Zemzem suyuna bandırıp, daha sonra bu içkiyi hacılara ikram ederdi.

İbn el-Kelbî'nin Mekke'nin Anayasal Yapısıyla İlgili Nakilleri

1373. Büyük Arap tarihçisi İbn el-Kelbî, İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında Mekkelilerin kendilerini yönetmesiyle ilgili koşullar hakkında bize vecîz olduğu kadar öğretici tasvirler bırakmıştır. İbn el-Kelbî'nin eserinin asıl nüshası bugün kayıp olduğu için, biz daha sonraki tarihçilerin kendi eserlerinde yapmış oldukları alıntıları tekrar aktarmak durumundayız:[1693]

"Ebû'l-Munzir Hişâm ibn Muhammed İbn es-Sâ'ib el-Kelbî şöyle rivayet eder: İşte Cahiliye günlerinde tevarüs yoluyla Kureyşliler arasında büyük rütbe ve makam sahibi olmuş ve daha sonra İslâm'ın ortaya çıkışına tanık olmuş kişiler şunlardır: Burada 10 aile, yani 10 sop söz konusudur: Hâşimîler, Emevîler, Nevfeller, Abdu'd-Dârlar, Esedler, Teymler, Mahzûmlar, 'Adîler, Cumahlar ve Sehmler.

Hâşimîler arasından el-Abbâs ibn Abd'il-Muttalib, Câhiliye döneminde, hacılara su temin ederdi (*sikâye*). İslâm'la birlikte bu görev kendisinde kalmaya devam etmiştir.

Emevîler içinde Ebû Süfyân ibn Harb, *el-Ukâb* (sözcük anlamı: kartal) yani Kureyşlilerin sancağını taşımakla görevliydi. Bu görevi elinde bulunduran kimse, bir savaş ilanı söz konusu olduğunda bunu çıkarırdı. Eğer biri (komutan) üzerinde anlaşmaya varabilirlerse, el-Ukâb adlı bu sancak ona teslim edilirdi. Aksi halde sancak muhafızı başkan olarak kalır ve öncelik ona verilirdi.

Benû Nevfeller içinden el-Hâris ibn 'Âmir ise *Refâde* ile, yani yoksul hacılara destek olmak için Mekkeli zenginlerden toplanmış olan maddî yardımları ilgililere dağıtmakla görevli idi.

Benû 'Abd ed-Dârlar arasında Osmân ibn Talha: Kendisine mabedin ve kapısının korunmasının yanı sıra, *liva* (bayrak) görevi verilmişti. Rivayete göre, Nedve'nin yani Parlamento binasının korunması işini de aynı şekilde Benû 'Abd ed-Dârlar üstlenmişlerdi.

"Benû Esedler arasında Yezîd ibn Zem'a ibn el-Esved'di: Ona da *meşveret* (şûra) görevi verilmişti; yani Kureyşli başkanlar onunla istişare etmeksizin asla bir karar alamazlardı: Eğer kendisi onay verirse, onların da söz konusu şeyi yapmalarına izin verir, ya da tercih hakkını kullanma konusunda kendilerinden yardım isterdi. Kendisi Tâ'if Seferi sırasında Resulullah'ın yanında (Müslüman olarak) şehit düşmüştür.

Benû Teymler arasında Ebû Bekr es-Sıddîk: Kendisine Câhiliye günlerinde *eşnâk*, yani kan diyeti ve maddî tazminat işlerinin halledilmesi görevi verilmişti. Eğer kendisi (bu konuda) bir sorumluluk üstlenecekse, Kureyşlileri bu konuda bilgilendirir ve şayet kendisi haklı görülürse, (şehir adına) üstlendiği sorumluluğun yerine getirilmesine herkes

katkıda bulunurdu. Yine ondan başkası (şehir adına) bir sorumluluk alacak olsa, bu kimse desteklenmez ve yalnız bırakılırdı.

Benû Mahzûmlar arasından Hâlid ibn Velîd'e ise *Kubbe* (tahtırevan) ve *A'inne* (at dizginleri) verilmişti. Tahtırevan toprak üzerine konulup, herkes sefere çıkacak ordunun donatılması için üzerine düşen payı (nakit olarak) getirirdi; "dizginlere" gelince bu da, bu görevi üstlenecek olan kimsenin, o savaş esnasında Kureyşlilerin süvari kıtaları komutanı olmasıydı.

Benû Adîler içinde Ömer ibn el-Hattâb'a ise Câhiliye günlerinde *Sifâre* (tam yetkili siyâsî temsilcilik ve elçilik) görevi verilmişti. Mekkeliler ile yabancılar arasında bir savaş çıkması halinde kendisini temsilci olarak gönderirler, ya da başka bir kabile ile arada bir *munâfere* (üstün tarafın kim olduğu konusunda ihtilâf ve tartışma) varsa, dâva vekili olarak Ömer gönderilir ve onun benimsediği karar aynen uygulanırdı.

Benû Cumahlar arasında Safvân ibn Umeyye: Kendisi *eysâr*'dan (yani alın yazısını okumak için talih oyunu aletleri) sorumlu idi. Bu kumar oyunu oklarla (*ezlâm*) oynanırdı. Bu görevlinin tezgâhından geçmeksizin, (yani bu kutsal (!) oklara danışmadan) bir kamu görevine atanacak kimsenin durumuna karar verilmezdi.

Benû Sehmler'den el-Hâris ibn Kays da, *hükûme* (tahkim?) görevi ile tanrılara sunulmak üzere alıkonulmuş malların (*emval-i muheccere*) muhafazası işini elinde bulunduruyordu.

Cahiliye döneminde Kureyşlilerin üstlendikleri büyük rütbeler şunlardı:

Sikâye: Su verme, sulama.

İmâre: Mabedin avlusunda hacılara nezâret etme.

Ukâb: Kartal, sancak.

Refâde: Vergiler.

Sedâne: Mabedin korunması.

Hicâbe: Mabedin kapısının korunması.

Nedve: Şehir meclisi (parlamento).[1694]

Liva’ : Bayrak.

Meşveret: Teknik danışma.

Eşnâk: Tazminat ödemeleri.

Kubbe: Tahtırevan.

A’inne: At dizginleri.

Sifâre: Tam yetkili siyâsî temsil.

Eysâr: Kâhin olarak oklara başvurma.

Hükûme: Tahkim, para cezası (?)

Emval: Muheccere (koruma altına alınmış kutsal eşyalar).

Bu büyük rütbeler, (tevarüste?) önceliklerinin bulunması koşuluyla, bu on boydan gelen on kişiye aitti. Onlar, bu görevleri “büyükten büyüğe” (yaşça büyük oğuldan yaşça büyük oğula mı, yoksa sop’un en yaşlısından yaşlısına mı, bu konu belli değil) olmak üzere, bunları kendilerinde aynen bırakarak onaylayan İslâm’ın zuhuruna kadar, ellerinde bulundurmuşlardır. Gerçekten, Cahiliye döneminden beri sürüp gelen bu büyük rütbelerden her biri İslâmî dönemde de varlıklarını sürdürerek benimsenmişlerdir. Örneğin, hacılara su temini (*Sikâye*), Mescidu’l-Harâm’a “insan yerleştirme” ve seferberlik tazminatının belirlenmesi (*hulvânu’n-nefer*) görevleri Benû Hâşimlerde bulunuyordu.

Hacılara su temini görevi herkesin bildiği bir konudur; Mescidu’l-Harâm’a “insan yerleştirme” ise, insanların bu mahalde kılık kıyafeti düzgün olmayan bir biçimde, ahlâk kurallarına aykırı ve yüksek sesle konuşarak dolaşmamalarını sağlamak anlamına geliyordu. Abbâs böyle yapanlara engel olurdu. Seferberlik mükellefiyeti ile ilgili olarak şunu belirtelim

ki, Cahiliye döneminde Mekkeliler üzerinde hiç kimse hükümdar olarak egemenlik oluşturmamıştı. Bu durumda, bir savaş çıkması halinde, mevcut başkanlar arasından kur'â çekilir ve kurâ'da çıkan kimse genç olsun, ihtiyar olsun, komutan seçilmiş sayılırdı. Ficâr (savaşı) günlerinde de böyle olmuştur. (Büyük rütbe ve makamın nöbetleşe geldiği) Benû Hâşim arasında kur'â çekildi. Kur'â, yaşı küçük olan Abbâs'a düştü ve kendisini bir kalkan üzerine çıkardılar.

1374. Bu tasvirler ilginç olmakla birlikte pek tatmin edici değildir. Zira bazı bilgi eksiklikleri vardır ve açıklamalar her zaman anlaşılır netlikte değildir. Esas kaynağı İbn el-Kelbî olan yukarda çevirisini verdiğimiz nakillerde bazı atlamalar bulunmasından kuşkulanıyorum. Diğer tarihî kaynaklarda, yukarıda saydığımız kamu görevleri dışında, *Kıyâde* (orduyu sevk), *Câdiru'l-Kâ'be* (Ka'be duvarlarının bakımı ve korunması) gibi başka işlerden de bahsedilmekte ve tevarüs yoluyla gelen bu tür "bakanlıklar" dışında, şehrin anayasal yapısı hakkında başka bilgiler de verilmektedir. Biz, yalnızca yukarıda sayılan bu kısımları açıklamak yerine, diğer kaynaklardan toplayabildiğimiz metinlerin tamamını göz önünde bulundurarak bu kurumları tasvir ve tarif etmenin daha yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Halk Kesimi ve Oy Verme Hakkına Sahip Kimseler

1375. Vatandaşların hepsine birden *cemâat* (topluluk) deniliyordu. Resulullah (as), diğer bütün insanlardan ayrı ve farklı bir nitelik taşıyan kendisine bağlı insanların tamamını ifâde etmek üzere bu terimi aynen benimsedi (Ülkedeki bütün diğer insanlar gibi, Bahreyn Meliki'ni de cemaate girmeğe davet eden mektubuna[1695] bakınız).

1376. Kur'ân ayrıca iki terim daha kullanmaktadır: *Millet* ve *Kavim*. Bunlardan ilki, dinsiz ve imansızların dışarıda tutulduğu, daha çok dinî

bir toplumu ifâde eder; Kavim ise, putperestler de dahil olmak üzere tüm toplumu kuşatan, çok daha geniş bir anlama sahiptir.

1377. Kuşkusuz, ancak çok az sayıda yurttaş genel halk meclislerine katılma hakkına sahip idi. Bu seçkin halk tabakasına *mele'* deniliyordu. (Kelime anlamı doldurmak, yardım etmek, tavsiye ve önerilerde bulunmak olan bu terim, muhtemelen başkanın çevresini ve danışma meclisini "dolduran" kimseleri kastetmesinin dışında, burada son iki anlamıyla kullanılmıştır). Kur'ân'da bu terim, çeşitli bağlamlarda 30 civarında yerde geçmektedir. Örneğin, Yûsuf (as)'ın Firavunu, Mûsâ'nın Firavunu ve Saba Melikesi, ayrıca Mısır'dan Çıkış'tan sonra İsrailliler ile ilgili olarak ve çeşitli dönemlerde ortaya çıkan toplum önderleri vb. gibi. Kur'ân'da bu terimin kullanılışı sırasında,

"Ey *Mele'*, bana düşünce ve görüşünüzü bildiriniz,"

"Hükümdar, çevresindeki *Mele'lere* şöyle söyledi...,"

"Mele'ler senin hakkında görüşüp karar veriyorlar" vs.

gibi ifadelere rastlıyoruz: İsrailliler, Musa (as) zamanında (Mısır'dan Çıkış'tan önce), Mısır nüfusunun bir bölümünü oluşturuyorlardı; ancak onlar, Firavun'un *mele'leri* arasında yer almıyorlardı. Kur'ân'ın şu ayeti, bize, tartışma ve görüşme anındaki bir mele'ler topluluğunun canlı bir betimlemesini vermektedir:

"Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak.(Süleyman'ın mektubunu alan Sebe' melikesi,) "Beyler, ulular! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı" dedi. "Mektup Süleyman'dandır, Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır. "Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadır)." (Sonra Melike) dedi ki: Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan)

hiçbir işi kestirip atmam. Onlar, şu cevabı verdiler: Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; buyruk ise senindir; artık ne buyuracağını sen düşün. Melike: Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. (Herhalde) onlar da böyle yapacaklardır, dedi. Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler. (Elçiler, hediyelerle) Süleyman'a gelince şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Hediyenizle (ben değil) siz sevinirsiniz. (Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamayacakları ordularla gelir, onları muhakkak surette hor ve hakir halde oradan çıkarırız! (Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?"[1696]

1378. Elimizde azâtlı kölelerin (*Mevlâ*), sözleşmeye dayalı kardeşlerin (*Dahîl*), ittifak anlaşması gereği Mekkeli ailelere karışmış olan yabancıların (*Hatif*), geçici olarak koruma altında bulunanların (*Câr*), vatandaşların genel meclis toplantılarına katılıp katılamayacaklarını araştırmak üzere bunların hukukî durumları üzerinde ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bütün koşullara uygun, yerleşik bir kural muhtemelen mevcut değildi. Şöyle bir olayı hatırlatalım[1697]: Resulullah (as)'ın hicretinden hemen önce, Mekkeliler, kendi üzerlerine gelmekte olan "İslâm tehdidi" ile baş etmenin en etkin çözümünün ne olduğunu tartıştıkları sırada, -Resulullah'ın, Ebû Bekr'in ve Ömer'in sopları dışında- yedi sülâlenin temsilcilerinin yanı sıra, "Kureyşlilerle birlikte bulunmakla birlikte onlar arasında sayılmayanlar" da bulunuyorlardı. Hattâ kendisinin Necdli olduğunu öne süren meçhul bir kimse de, kendi isteği üzerine ve oldukça sempatik görünmesinin verdiği güvene

dayanarak (klasik dönem İslâm tarihçilerine göre bu kimse, insan kılığına bürünmüş Şeytan'dan başkası değildi) kabul edilmişti. Suheylî'nin belirttiğine göre[1698], Kureyşliler bu görüşmelerde "Muhammed (as)'e yakınlık duydukları için "Tihâme'ye mensup olanların dışlanmasına" karar vermişlerdi.

1379. Mekke'de kırk yaşını dolduran herkes, bu danışma meclisine katılma hakkına sahipti; ancak bunlar her zaman bu haklarını kullanmış gözükmemektedir; kabilenin en seçkin kişilerinden oluşan çok az sayıda insanla yetiniliyordu.

Dâru'n-Nedve salonu, zaten çok sayıda davetliyi kabul edecek durumda değildi. Muhammed sorununu çözmek için görüşmelerin yapıldığı güne *izdiham günü* adı verilmiştir; muhtemelen o gün, bu tartışma sırasında bulunan tüm davetliler için yeterli miktarda yer kalmamıştı.

1380. Kusay döneminden sonra, öyle anlaşılıyor ki yaş sınırlaması konusunda bazı istisnalar gündeme getirilmiştir; zira Ebû Cehil, bilgeliği ve dirayeti dolayısıyla henüz otuz yaşında olduğu halde Dâru'n-Nedve'ye kabul edilmişti.[1699] Hakîm ibn Hizam ise bu şerefi yirmi yaşında, bir rivayete göre de onbeş yaşında iken elde etmişti.[1700]

Şehir Parlamentosu

1381. Kusay'dan önce Mekkeliler çadırlarda yaşarlardı. Burada birçok ev ve Kâ'be'nin tam karşısına şehrin ileri gelenleri ve soylular için bir toplantı salonu (Dâru'n-Nedve) yapılmasına da kendisi karar vermiştir. Hasan ibn Sâbit gibi dönemin şâirleri bize bu salonun adını naklederler.[1701] Daha sonraları İslâmî dönemde, Kâ'be avlusunu (*Mescid'ul-Harâm*) genişletmek için bu salon yıkılmıştır. Rivayete göre, Hatîm'in tam karşısında bulunan bugünkü Musalla el-Hanefiyye bu salonun arsası üzerine inşâ edilmiştir.

1382. “Kureyşliler halkın genelini ilgilendiren bir konuda görüşme yapmak istediklerinde, Parlamento tarafından görevlendirilen muhafız, onun oğlu yahut yeğeni kapıyı açardı. Bir kız bulûğ çağına eriştiğinde, kendisine Dâru’n-Nedve açılır, burada muhafızın kabilesine mensup üye ona giysisini hazırlayıp giydirirdi; daha sonra bu kız, bir daha peçesiz sokağa çıkmamak üzere evine dönerdi.”[1702] “Mekkeli kadın ve erkeklerin düğünleri de Dâru’n-Nedve’de yapılır, yine burada yaşanan olaylarla ilgili tartışma ve görüşmeler yapılır, kendilerine savaş sancağı teslim edilmek suretiyle askerî sefere çıkacak komutanlar tâyin edilirdi.”[1703] Muhtemelen ittifak ve barış anlaşmaları ile diğer askerî ve iktisadî anlaşmalar da bu binada karara bağlanmıştır.

1383. Dâru’n-Nedve , şehrin merkezî danışma meclisi idi. Ancak her sop’un, ayrıca *Nâdî* denilen kendilerine ait bir toplantı yeri de bulunuyordu. Kur’ân bu konuya iki ayrı yerde değinir:

“... Siz ... toplantılarınızda (*nâdilerinizde*) edepsizlik mi yapacaksınız?”[1704]

“... O hemen gidip meclisini (taraftarlarını) çağırsın! Biz de zebânileri çağıracağız.”[1705]

Herhangi bir sop’un üyelerine bir konuyu iletmek isteyen yabancılar, genellikle bunların *nadî*’lerinin (toplantı yerinin) nerede olduğunu sorarlardı.[1706] Gece meclislerinde (Arap yazarların ifadesiyle *müsâmere*lerde*)* şehir sakinlerini eğlendiren hikâyeciler de muhtemelen bu *nadi*’leri kullanıyorlardı. Bunlarla ilgili bazı anılar kimi şairlerce dile getirilmiştir. Bu şairlerden biri, mutsuz bir dönemden bahsederken şu ifadeleri kullanır:

“Sanki *Hacûn* ile *Safa* (Mekke’nin iki mahallesi) arasında hiçbir dost yoktu; ve Mekke’de hikâye anlatacak hiçbir kimse de kalmamıştı.”[1707]

Fakat Kur’ân, “uygunsuz konuların işlendiği gece oturmalarını” aşağılayarak dile getirir (*Sâmiran tehcurûn*).[1708] Bir sop’a ait ticaret kervanlarının uğurlanışı da o sop’un *nâdi*sinde yapılırdı.

1384. Bir kimseyi toplum dışına itme (aforoz) ve yasa dışı ilan etmenin yanı sıra, bir kimseye himaye *(emân*) hakkı tanıma gibi törenlerin de o sop’un *nâdî*sinde yapılması oldukça önemli idi; bu tür işlemler, değişik soplardan üyelerin tam kadro katılabileceği, örneğin mabedin avlusu gibi merkezî bir yerde yapılırdı. *Emân* hakkı verme konusunda şu olayı hatırlatalım: Ebû Bekir, Müslümanların Habeşistan’a sığındıkları bir sırada, başka bir yere yerleşmek üzere Mekke’yi terk etmiş ve Ehâbişlerin memleketine uğramıştı. Bunların başkanı İbn ed-Duğunne kendisini Mekke’ye geri getirerek, Ebû Bekir gibi asil birini kendi yurdundan hicret etmek zorunda bıraktıkları için Mekkelileri azarlamış ve sitemler etmiştir. Daha sonra İbn ed-Duğunne, Ebû Bekir’i kendi *eman*ına aldığını ve bundan böyle hiçbir kimsenin ona eziyet edip sıkıntı vermemesini söylemiş, Mekkeliler de bunu kabul etmişlerdir.[1709] Bu da gösteriyor ki, sadece bir vatandaş tarafından değil, aynı zamanda bir müttefik kimse tarafından verilen emânlar da Mekke’de geçerli idi.

1385. Mekke’de aynı anlama gelen ve *münâdî* ya da *müezzin* (bir tür elçi) denilen görevlilere de rastlanmaktadır ki, bunlar, o sop’un başkanı tarafından “genel ilan” işlerinde görevlendirilmişlerdi. Bazı kaynaklarda, Uhud savaşı sırasında askerî *münâdî* ve *müezzinlere* de görev düşmüştü.[1710] H. 9 yılında Ebû Hureyre, Resulullah (as)’ın Mekke’de müşriklerle yapılmış olan bazı kararları açıklayıp, bazı anlaşmaların da yürürlükten kaldırıldığını bildirmekle görevlendirdiği heyetin müezzini olmuştu.[1711] Kur’ân her iki terimi de kullanmıştır. Bu *münâdiler*, halka açık bir toplantıyı, şenliklere ya da ziyafetlere daveti

ya da bireyleri çok etkileyen toplum dışında bırakma (*aforoz* ya da *tard etme*) gibi kararları ilan ederlerdi. Belirtildiğine göre[1712] büyük başkan Abdullah ibn Cud'ân'ın iki münâdîsi vardı; biri yukarı şehir (*Ma'lât*) için, diğeri ise aşağı şehir (*Mesfele*) içindi. (Demek ki şehir o sırada oldukça büyümüştü.)

1386. Bu arada "çıplak uyarıcı" (*nezîr uryân*)'yı da unutmayalım: Örneğin düşmanın yaklaştığının bildirilmesi vs. gibi acil ve hayatî öneme sahip bir haber söz konusu ise, ister tanıdık ister yabancı kim olursa olsun insanlar herkesin bulunduğu bir yere gelerek kısmen ya da tamamen soyunarak, tehlikeyi haber verirlerdi; insanlar ne olup bittiğini öğrenmek için koşuştururlar ve bu uyarıcılar da kendilerine bu haberi iletirlerdi. Örneğin, H. 2 yılında Ebû Sufyân'ın sürdüğü kervan Müslümanların bir tuzak hazırlandığını öğrenince, habercisi Mekke'ye koşmuş ve haberi bu tarzda ilân etmişti.[1713]

Devlet Başkanı

1387. Görüldüğü kadarıyla Mekke'de hiçbir zaman bir hükümdar söz konusu olmamıştır. Kusay, bazı imtiyazları yabancılara bırakmış olmasına rağmen, kendi kabilesi içinde tartışmasız bir otoriteye sahipti. Bu durum, gelecek kuşaklarda kolaylıkla bir hükümdarlığın oluşumuna yol açabilirdi. Ancak o, elinde bulundurduğu imtiyazları, oğullarının birçoğu arasında taksim etmeye karar verdi. Daha sonraları yerinden yönetim (*adem-i merkeziyetçi*) anlayışına olan eğilim giderek artmıştır. Öyle ki, Bizans İmparatoru'nun desteklediği Osmân ibn el-Huveyris bile, Mekkelileri monarşik bir idare etrafında toplamayı başaramamıştır. İslâm'ın ortaya çıktığı sıralarda şehri *On'lar Meclisi*, adı altında oligarşik bir hükümet yönetmekteydi. İktidarın babadan oğula geçmesi

yöntemi ise pek belirgin değildi ve bu tür anlaşmazlıklarda genellikle kılıca baş vuruluyordu.

Dînî Görevler

1388. O sıralarda başkanların temel görevleri dinsel törenlerle yakından ilişkiliydi. Kâ'be mâbedi bu şehirde idi ve çoğu uygulamalar bu kuruma bağlıydı:

1389. *Sidâne* (mabedin bakımı ve korunması) ve *Hicâbe* (mabedin kapısının korunması), kaynaklarımıza göre birbirinden farklı iki görevdi. Putperestliğe rağmen, *Beytullah* (Allah'ın Evi), kendisi put olarak görülmeksizin, her şeyin üstünde tutuluyordu. Bu mabet bir giriş kapısıyla bir tek odadan ibaretti. İçerisi duvar resimleriyle süslüydü. Ancak görüldüğü kadarıyla iç kısımda hiçbir zaman put olmamıştır. Büyük put Hubel bile dışarıda, dam üzerinde bulunuyordu. Kâ'be'nin içerisinde, değerli eşyalardan oluşan bağışların atıldığı bir kuyunun bulunduğundan bahsedilir. Bu durumda, Kâ'be'nin anahtarları çok büyük bir öneme sahiptiler. Kusay ölürken, bu anahtarları oğlu Abd ed-Dâr'a bırakmıştı ve onun soyundan gelenler Resulullah (as) şehri fethettiği sırada bunların muhafazasını üstlenmişlerdi. İslâm Peygamberi bu muhafızlar ailesini değiştirmemiş olup, aynı aile bugünkü Suud yönetiminde bu görevi sürdürmektedir. Kusay'ın M.S. 4. yüzyılda yaşadığını da hatırlatalım.

1390. Kur'ân'a göre,[1714] Ka'be'yi ibadet amacıyla ziyaret etmenin kuralları, İbrahim (as) tarafından belirlenmişti; hacıların Mekke yakınlarında toplanmaları, eti yoksullar ve kurban kesen kimse arasında taksim edilen hayvanları kurban etmeleri, Kâ'be'yi ziyaret ederek samimi ve içten duygularla etrafında yedi defa dönmeleri (*tavaf*) ve böylece insanı "zühd ve takva bakımından yücelten" bu ibadeti tamamlamaları gerekiyordu.

Başka bir ayette ise[1715] *tavaf*, diz çökme (*kâde*) ve *secde* dışında, hacıların Meş'aru'l-Harâm'da durarak tam Arafat'a girdikleri yerde, yılın belirli bir döneminde, Mekke'de *itikaf*'a girilmesi (dünyadan el-etek çekip oraya sığınılması), ayrıca Kâ'be'nin önünde kurban kesilmesi söz konusu edilmektedir. (İbrahim *AS*'in bu sünneti, Muhammed *AS* tarafından muhtemelen çevre ve halk sağlığı göz önünde bulundurularak değiştirilmişti: o dönemden beri kurbanlar şehir dışında, Mina'da kesilmektedir. Hatîm denilen ve Kâ'be'nin yarım daire şeklinde üstü açık kısmı, Gulam Yezdânî'nin düşüncesine göre,[1716] kanları derin bir çukur içine toplamak üzere evvelce kurban kesme mahalli olarak kullanılmış olabilir.) Kur'ân'da geçen bu hususlar[1717] Büyük Hac ile ilgilidir. Küçük Hac ise, muhtemelen *Umre* denilen ve Kur'ân'ın başka bir yerde[1718] bahsettiği, Safa ile Merve tepeleri arasında koşulmasını bildirdiği hac olsa gerektir. Nihayet, bir başka ayete göre:

"Onların Beytullah yanındaki duaları, ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir."[1719]

(Acaba bu yaptıkları, Şeytanı korkutup kaçırmak için miydi?). Tarihçilerin bildirdiğine göre,[1720] Hac yapmak üzere her grubun ayrı bir ibâdet ve dua şekli vardı. Örneğin, " 'Âkk'lar Mekke'ye yaklaştıklarında bir deveye bindirilmiş iki zenci çocuğu önden gönderirlerdi; bunlar, giysileri olmayan ve tamamen çıplak kölelerdi; bunlar: "Biz 'Akk'ların iki kargasıyız!" diye haykırınca, onların arkasındaki hacılar da: "Senin Yemenli kulların olan 'Âkk'lar Sana tâbî olup bağlılıklarını ifade ederler; ancak selâmet getiren güçlüklere rağmen (umarız) bir daha hac yapmak üzere geliriz" diye bağırırlardı.

1391. Yukarıda, Mekke yakınlarındaki Arafat ve Meş'aru'l-Harâm'da yerine getirilen dua ve ibâdet toplantılarından bahsetmiştik. *İfâze* ile

görevli başkan, Arafat'ta haccın kurallarının usûlüne uygun olarak yapılmasını denetler[1721] ve (izdiham yaşanmasını önlemek için) buradan ilk çıkan kişi olma ayrıcalığını elinde bulundurarak, hacılara çıkış izni verirdi. *İcâze* ise, sabahleyin fecir vaktinde Minâ'ya doğru hareket etmek üzere gecenin geçirildiği Meş'aru'l-Harâm'daki (buraya *Müzdelife* de denir) bir toplantıda benzer bir ayrıcalık sağlamaktaydı. Kaynaklarımıza göre,[1722] daha çok Sûfe lakabıyla ünlü Gavs ibn Murr kabilesi, *icâze* görevini üstlenmişti. Ancak bir ara bu ailenin neslinden kimse kalmayınca, bunların kuzenleri olan Temimler tevarüs yoluyla bu görevi devralmışlar ve İslâm'ın zuhuruna kadar bunu sürdürmüşlerdir. İbn Habîb'in naklettiğine göre,[1723] -herhalde Mekke'nin fethedildiği H. 8 yılında-, Resulullah (as), görevi kendisine vermek için onu daha önce tevarüs yoluyla kimin üstlendiğini sormuş, ancak bu imtiyazı üstlenen en son kişinin, geriye sadece bir kız çocuğu bırakmış olduğunu öğrenmiştir. Böylece bu kurum fiilen yürürlükten kalkmış oldu. Bilindiği gibi, iki yıl sonraki *Veda Haccı* sırasında, Resulullah (as), eskiden kalma bütün bu bireysel ayrıcalık ve görevleri yürürlükten kaldırdığını ilan etmiştir. *İfaze* görevi ile ilgili olarak, Taberî, Advânlar'ın bu görevi kendi kabilelerinin uhdesinde muhafaza ettiklerini belirtir.[1724] Aynı kaynak, yine *Murre ibn Avflar'ın* elinde bulunan diğer bir dinî yükümlülükten, bunun niteliği hakkında ayrıntılı bir açıklama yapmaksızın bahsetmektedir. Murreler, Gatafân'ların bir kolu idi ve daha önce de belirttiğimiz gibi, Gatafânlar son zamanlara kadar İslâm'a karşı yorulmaksızın savaşmışlardı. Belki de İslâm tebliğinin özellikle bu Murre ibn Avf kabilesinin sahip olduğu imtiyazlara darbe vurduğunu ve bunların Resulullah (as)'a olan

düşmanlıklarının da buradan kaynaklandığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1392. Mekke'de Beytullah (Kâ'be) ile herhangi bir ilişkisi olmayan birçok put daha vardı. Hubel'den başka, Safa ve Merve tepelerinde İsaf ve Nâ'ile adlı putlar bulunuyordu. (Efsaneye göre bunlar birbirine âşık bir çift idi ve şehevî arzularını dindirmek amacıyla Kâ'be'ye girdikleri için İlâhî bir ceza ile taş haline getirilmişler ve diğer insanlara bir uyarı olmak üzere bu tepelere dikilmişlerdi. Ancak sonraki nesiller bu durumu unutarak onlara tapmağa başlamışlardır.)[1725] Kâ'be'nin etrafında 360 put olduğu söylenir.[1726] Bazıları bu 360 rakamının, bir yılın günlerinin sayısına işaret ettiğini düşünürler. Şunu belirtelim ki, bu putlara karşılık Tâif ve Nahle'de de Lât ve Menât adlı putlar dikili olmasına rağmen, Uhud savaşının yapıldığı gün, Ebû Sufyân bu iki putu kollarının altında taşıdığı söylenir.[1727] Acaba bu iki put, Mekkelilerin saflarını takviye için, Tâif ve Nahle'den gelen askerî kıtalar tarafından birlikte mi getirilmişlerdi, yoksa bunlar sadece Mekke şehrine ya da şahsen Ebû Sufyân'a ait kopyalar mı idi? Son ihtimali kabul etmemiz halinde, 360 rakamının, fazla açık ve anlaşılır olmamakla birlikte sadece çokluk ifade etmek için kullanıldığını ve bu putların, gerçekten de Kâ'be'ye kendi putlarından daha fazla saygı ve hürmet gösteren çeşitli kabilelere ait tapınma eşyalarını temsil ettiklerini düşünmek daha doğru olacaktır. Böylece Kâ'be, Mekkelilerin "hoşgörü" anlayışı sayesinde *anıt-tapınak* haline gelmişti.

1393. Mekke'deki bu putlara tapınma törenleri, Kâ'be için yapılanlardan daha renkli ve hareketli olmalıydı. Ama ne yazık ki, bu konuda elimizde herhangi bir ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

1394. *Tahtırevan* ve *At Dizginleri* olarak bilinen iki yönlü görev, yukarıda belirttiğimiz kaynak tarafından, bir askerî sefer için ve özellikle süvari kıtaları komutanına yapılacak ödemelerin toplanmasını amaçlayan, tamamen askerî bir imtiyaz olarak tanımlanmaktadır. Baş komutanın yetkisindeki imtiyazların bu şekilde bir alt bölümlenmeye tâbi tutulması ihtimalini göz ardı etmeksizin, bu görevlerin, günümüzdeki bazı yazarların da tahmin ettikleri gibi, barış zamanında sadece dini törenlere tahsis edilmiş olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda tahtırevanın, tören sırasında putun taşınması için kullanılan büyük şemsiye olması; ve dinî bir tören sırasında bu putu taşıyan atı dizginlerinden tutarak götüren kişinin de şehrin süvari komutanı olması gerekir. Barış ortamının bir tehdide maruz kalması durumunda, acaba halkı silâh altına çağırmak için tahtırevan kurmaktan ve bunun içine bir put yerleştirerek, halkı, şehrin ya da kabilenin düşmanı tarafından bu puta karşı girişilebilecek bir saldırıdan onu korumak için bir miktar ödeme yapmaya davet etmekten daha etkili bir çözüm olabilir mi?

1395. Başlangıçta *nesî*, yani takvim işiyle ilgilenme görevi de Mekke'ye, sadece dinî bir amaçla sokulmuştu: Böylece Hac mevsimi sürekli olarak yılın aynı dönemine rastlıyor ve Mekkeli tüccarların da katılması gereken çeşitli fuarlara yetişmeleri sağlanıyordu. Mekke'de *nesî* işleriyle uğraşanların önceleri Yemenli Kindeliler olduğunu ve rivayete göre bunun, Kindelilerin hem Mudarlı hem de Rebi'alı Arapların toprakları üzerinde egemen oldukları bir döneme rastlaması oldukça ilginçtir.[1728] Ancak, Mâlik ibn Kinâne, Mu'âviye ibn Sevr el-Kindî'nin kızı ile nikâhlanınca, takvim işleri ile ilgilenme görevini de üstlendi ve bu iş, kendi aile bireyleri arasında babadan oğula geçmeye başladı. Bu Mâlik ibn Kinâne, Resûlullah'ın 13. kuşaktan bir dedesinin kardeşidir.

Kaynaklar[1729] aynı şekilde *İcâze* görevinin Gavs ibn Murr kabilesine Kinde'liler tarafından bağışlanmış olduğunu belirtirler. Bu *nesi* uygulamasının tam olarak hangi tarihte başladığı belli değildir. Bu işle görevli kimseye Kalammas yahut Kalanbas deniliyordu. Hac sırasında bu kimse Kâ'be'nin kapısı önüne varır ve yardımcısı, mabedin Hatîm denilen üstü açık kısmına geçer ve her biri şu sözleri okurdu: "Ben, bütün ayıp ve kusurlardan arınmış, hiç kimsenin bir günah isnat edemeyeceği, verdiği hüküm asla reddedilmeyecek biriyim." İnsanlar, sözlerini kabul edip onayladıkları bu iki görevliye ne yapmaları gerektiğini danışmak üzere gelirlerdi. Daha sonraki iki yıl boyunca Kalammas, normal Kamerî takvimin akışını izlemelerini söyler; ancak her üç yılda bir ise bunun aksini söyleyerek, o yılın 12. ayından sonra bir boş ayın (Safer) geleceğini ve aydan sonra yeni yılın ilk ayının başlaması gerektiğini belirtirdi. Örneğin Hac, ilk iki yıl 12. ayda, sonra birinci, daha sonra ikinci ilah. olmak üzere yılın bütün aylarını dolaşırdı.[1730]

1396. *Nesî* ile yakından ilişkili bir kurum da Allah'ın haram kıldığı aylardı (*Eşhuru'l-Hurum*). Mekkeliler arasında bunun süresi dört ay idi. Onların takviminde, 7. sıradaki Receb ayı tek başına ve 11, 12 ve 1. aylar (Zu'l-Ka'de, Zu'l-Hicce, Muharrem) ise peş peşe olmak üzere dört ay süren Eşhuru'l-Hurum, aynı zamanda, Küçük Hac (1 ay) ve Büyük Hac (3 ay) ile aynı zamana rastlardı. Büyük Hacc'ın gerektirdiği ibadetler, Ukâz, Mecenne vs. (bunlara özel bir bölüm ayıracağız) gibi önemli fuarlar mevsiminde yerine getirilirdi. Bu kutsal aylarda her türlü kan akıtılması ve her çeşit silâh kullanımı yasaklanmıştı. Bu kurala titizlikle uyulurdu. Ancak *nesî* uygulaması, Hacc'ın işleyişini karıştırıyordu: Bilindiği gibi, her üç yılda bir olmak üzere, takvim aylarının on ikinci ve birinci ayları

arasına fazladan bir “on üçüncü ay” eklenirdi. Eklenen bu ay kutsal olmadığı için, Kutsal Aylar’ın akışını istenmeyen bir biçimde bozuyordu. Ne yazık ki Arabistan sürekli savaşların yapıldığı bir ülke idi ve bu “ilave ay” sırasında yağmacı haydutlar, meydanı boş bularak tüccar ve hacıların başına büyük dertler açıyorlardı. Doğal olarak, hiçbir eğitim görmemiş olan savaşçı Bedeviler, “ay eklemenin” (bilimsel nedenini) hiç anlamıyorlar, ancak silâhların bu şekilde zorunlu olarak üç ay boyunca kullanılmaması hoşlarına gidiyordu. Kur’ân bu konuya da değinmiş[1731] ve *nesî* (ay ekleme) yöntemini yürürlükten kaldırdığını açıklamıştır. Birkaç kuşak sonra, Müslüman olan Bedevilerin bu konuda eskiye ait olarak sakladıkları tek hatıra, -belki de *nesî* ile uğraşan Kinâneler dışında-, vaktiyle yağmacıların her türlü kanı dökmekten sakındırıldıkları “haram aylar”a bir süre için ara verilmiş olmasıdır. *Nesî*’in uygulanmadığı Kamerî takvim’e alışmış olan bu Bedevîler, Ay yılı ile Güneş yılı arasındaki farkı en az Gregoryen takviminin uygulandığı ülkelerde yaşayan avam tabakasından insanlar kadar anlamakta güçlük çekiyorlardı. Gregoryen takviminin uygulandığı ülkelerdeki insanlar, Ramazan ayının ya da Zu’l-Hicce’nin, Güneş takvimindeki aylardan hangisine karşılık geldiğini anlamakta gerçekten güçlük çekmektedirler.

1397. İbn İshâk’ın belirttiğine göre,[1732] Mekkeli bazı aileler bütün yarımadanın her yerinde tehlikesizce seyahat edebilecekleri sekiz aylık sürekli bir *Eşhuru’l-Hurum*’dan yararlanma hakkına sahip idiler. Bu hakka *Basl* adı veriliyordu. Ancak adı geçen yazar, bu konuda bize daha fazla ayrıntılı bilgi vermemektedir.

1398. Mekkeliler sadece putlarına tapınmakla yetinmiyorlar, aynı zamanda tasarladıkları bir işe girişip girişmeme konusunda onlara akıl danışırlardı

ki, bu uygulama bize Araplardan başka çevrelerde rastlanan, bazı konularda tanrıların görüşlerini alma, yani putlar aracılığıyla fal bakma âdetini hatırlatmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mekkeliler, *eysâr* ya da ezlâm adını verdikleri ucu olmayan çok sayıda oku bir torba içinde karıştırarak, putların fikrini alırlardı. Tevarüs yoluyla iş başına gelen bir din adamı bu okları muhafaza ederek para karşılığında bunların yorumunu yapardı.[1733] İbn Habîb bu işin nasıl yapıldığını bize nakletmekte,[1734] Kur'ân da bu adetin yasaklandığını belirtmek için göndermede bulunmaktadır.[1735]

1399. Mekke'de çok eskilere dayanan bir uygulama da, mabede takdim edilen hediyelerden oluşan "koruma altındaki mallar" (*emvâlu'l-muhaccere*) idi. Bu işin sorumluluğunu, tevarüs yoluyla işbaşına gelen bir muhafız üstlenmişti. Cürhümlüler savaşta yenilip Mekke'yi terk ettikleri sırada bu "kutsal emanetleri" Zemzem kuyusuna atmışlar, sonra da üzerini toprakla doldurarak bütün izleri yok etmişlerdi. Abdu'l-Muttalib bu eşyaların yerini keşfedince, burayı kazdırmış ve buradan birkaç kılıç ve yakut gözlü, altından yapılmış bir ceylân heykeli çıkarmıştır. Suheylî'ye göre[1736] bunlar, İran'daki Sasani İmparatorluğunun kurucusu Sâsân tarafından takdim edilmiş ceylânlardı. İbn Habîb'in ilâve ettiğine göre[1737] ceylânın iskeleti, üzeri altın kaplı ve kıymetli taşlarla süslenmiş tahtadan yapılmıştı; boynunda ve kulaklarında da birçok süs vardı ve bu eşyaların tamamı Arap köselesinden yapılmış bir torbanın içinde bulunuyordu. Kaynaklarımız, İslâm'dan önce, bu hediyenin daha fazla içki içmeye paraları kalmayan bazı sarhoş Mekkeliler tarafından çalındığından bahsederler. Bîrûnî'ye göre,[1738] Abdu'l-Muttalib Zemzem kuyusunu yeniden kazdırdığı sırada, burada *kalaiyye*[1739] denilen, sonradan Kâ'be'nin kapısına astığı ve sert

demirden yapılmış birkaç kılıç; ayrıca altından mamûl ve kıymetli taşlarla süslü, biri Kâ'be'nin kapısının süslemelerinde kullanılmış, diğeri ise mabedin iç kısmına asılmış iki ceylan heykeli bulmuştu. Yemen'in İranlı valisi Bâzân'ın Mecûsilikten (Zerdüştlük) ve onun kurallarını yerine getirmekten vaz geçip İslâm'ı kabul etmesinin anısına hediye olarak gönderdiği altından yapılmış *birsim* (?) konusunda da Resulullah (as) aynı şeyi yapmıştı. (Bîrûnî, a.g.e.).

1400. Arapların konuk severliği, yörenin başkanının yabancıları genel bir yemek ziyâfetine davet etmesini gerektiriyordu. Hattâ Arabistan'ın muhtelif bölgelerindeki fuarlarda bu genel kutlama (*sanî'a*) neredeyse olağan hale gelmişti. Belki de bu gelenek Mekke'de Curhumlular zamanında iken düzenlenmekteydi. Her ne olursa olsun Kusay, kabile mensuplarından özel bir fon oluşturmalarını isteyerek, "Tanrı misafirlerine" umûmî bir ziyafet vermelerini ve aynı zamanda yurduna dönüş imkânı olmayan yoksul hacılara yardım etmelerini söylemişti.[1740] Ya'kubî, bu katkının sağlanması için başka gerekçeler de olduğunu söylerken hiç de haksız sayılmaz.[1741] Kusay'ı Mekke'de iktidara getiren olay bir Hükümet darbesi olmuştu. Dolayısıyla, buraya Hac yapmak üzere gelen, ülkenin diğer kabileleri tarafından da "tanınması" gerekiyordu. Üstelik, kutsal mabedin civarında yerleşim birimleri inşa etme gibi bazı yenilikler konusunda da bu misafirlerin görüş ve onaylarını almak gerekiyordu. Bu vergiye *rafâde* (katılma, katkı) adı verilmişti. Daha sonraları, tevarüs yoluyla gelen bir başkan, herkesin kendi imkânı doğrultusunda ödediği bu vergiyi her yıl toplamaya başlamıştır.

1401. Mabedin duvarını Curhumlu başkan el-Hâris ibn Mudâd'ın damadı olan, Ezd kabilesinden 'Amir inşa etmişti (Kendisi, meslekten mimar

idi). Kendisine verilen *Câdir* (duvar kuran, mimar) lâkabı, onun soyundan gelenlerle birlikte devam edip gitmiştir. Belazurî şöyle ekler: "Hacılar Kâ'be'nin duvarlarına dokunarak, kendilerine bir hayrı dokunur ümidiyle buradaki taş parçalarını ve kokulu armağanları söküp götürüyorlardı. İşte, duvarlarda meydana gelen bu hasarları onarmak için 'Amir görevlendirilmiş ve bundan dolayı da *Câdir* lâkabını almıştır."[1742]

1402. Mekke'de uygulanmakta olan bir âdete göre, buraya Hac için gelen yabancıların, üzerlerindeki "kirli" giysileri çıkarıp, bu kutsal topraklarda oturanlara ait giysilere bürünmeleri gerekmekteydi. Yabancı, bir Mekkelinin evinde kalır, onun evinde yer-içer ve ondan bir elbise alırdı; sonra da onu kendi imkânları nispetinde ödüllendirirdi. Bu ödüle *Harîm*, Mekkeli ev sahibine de *Haremî* denilirdi.[1743] İslâm'dan önce, Muhammed (as) de bu tür misafirleri ev sahibi[1744] sıfatıyla kabul ederdi.

Askerî Görevler

1403. Kusay, iktidarını oğulları arasında taksim ettiği zaman, Abd Menâf'a "ordunun sevk ve idaresi'' (*Kavd'ul-Cuyûş*) görevini verdi ki bu görev, tevarüs yoluyla babadan oğula devam ederek Abdu'ş-Şems'e, sonra Ümeyye'ye ve daha sonra da Ebû Sufyân'a geçmiştir.[1745] Diğer kaynaklarda ise, Kusay'ın Abd Menâf'a *Riyâse (*Kabile Başkanlığı) görevini vasiyet ettiği bildirilmektedir.[1746] Belki de burada aynı görevin iki farklı yönü söz konusudur. Çünkü kaynaklar, barış zamanlarında kabile başkanı ve savaş zamanlarında da ordu komutanı olarak aynı kişiden bahsetmektedirler.

1404. Bizim en çok sıkıntı duyduğumuz konu, her ikisi de bayrak anlamına gelen '*ukâb* ve *livâ* görevleri arasındaki farkın ne olduğudur. '*Ukâb*, daima baş komutana ait ve onun sorumluluğu altında olmakla birlikte,

Livâ belirli bir kabileye ait bulunuyordu (bk. yukarıda § 1717 vd.). Bu ayrımın uygulamada hangi amaca yönelik olduğunu bilemiyoruz.[1747]

1405. Yukarıda *Kubbe* (Tahtırevân) ve *E'inne* (At dizginleri) şeklinde iki askerî görevden söz etmiştik. İbn el-Kelbî (bk yukarıda §. 1373), sadece bir süvari komutanından söz etmektedir Biz ise, bunların Mekke'de iki kişi olduğunu tespit ettik: Hâlid ibn Velîd ve İkrime ibn Ebî Cehil.[1748] Şurası bir gerçektir ki, bu iki zât yakın akraba idiler; daha genç olan ikincisi yardımcı olarak görülmüş olabilir (Bu durum bize, Atina Şehir Devletinde görülen "iki süvari komutanı" ve"on piyade kumandanı" olan "on kabile"yi hatırlatmaktadır; bk. Aristo'nun *Atina Anayasası* adlı kitabı).

1406. İbn el-Kelbî, sefere çıkan ordunun ödüllendirilmesi (*Hulvânu'n-Nefer*) görevini çok tuhaf bir biçimde açıklamıştır (§ 1373). Ona göre yaşça küçük bile olsa, komutanın kura ile belirlenmesi söz konusudur. Metnin bu kısmında bir boşluk olsa gerektir. Biz, kendisiyle istişare edilen kâhine verilen ödülün *Hulvânu'l-Kâhin* olarak adlandırıldığını biliyoruz. Bu durumda, *Hulvânu'n-Nefer*'in de herhalde, yapılan bir işin karşılığı olması gerekir. Belki de bu, askerliğe tabi tutulan kimsenin kendisi yerine bu görevi yerine getirecek kimseye ödemesi gereken bir bedel idi. Bu bedel, pekâlâ bu "işi" veraset yoluyla sürdüren ve asıl yükümlü ile Ba'îs (bedel karşılığında görevi üstlenen kişi, *gönderilen*) arasındaki ihtilafı çözmekle görevli biri tarafından tespit edilebilirdi. Bildiğimiz kadarıyla Ebû Leheb, Bedr savaşı sırasında buna benzer bir bedel ödemişti.[1749] Bu konuda daha başka örnekler olduğu da bilinmektedir.

1407. Lammens'in "Ehâbîşler ve Hicret Asrında Mekke'deki Askerî Teşkilât"[1750] adlı uzun makalesinde var olduğunu ileri sürdüğü *dâimî*

ordu'dan da burada bahsetmek uygun olacaktır. Yazarın savunduğu tez şöyle özetlenebilir: Mekke'deki Kureyşliler korkak ve ödlek kimselerdi. Kervanlarını korumak ve aynı zamanda savaş durumunda da yararlanmak üzere zenci askerlerden oluşan paralı ve dâimî bir ordu kurmuşlardı. Ancak bu doğubilimcinin lisan bilgisi o kadar zayıftı ki onun tezini ancak şüphe ile ele alabilmekteyiz. Örneğin, Mekke'de geceleri düzenlenen "hikâye anlatma" meclisleri ile ilgili olarak[1751] Azrakî'yi kaynak göstermektedir; ancak bu bölümde göndermede bulunduğu *samurât* deyimi "hikayeci meclisleri" anlamına gelmeyip, aynı adla anılan bir ağaç adıdır. Yine bir başka yerde de Belazurî'nin *Ensâb*'ına göndermede bulunarak, Kusay'ın, şehrin başkanı olarak, Mekke'de mirasçı bırakmadan ölen yabancıların miras edinme hakkını elinden aldığını ileri sürmektedir.[1752] Ancak Belâzurî bu bölümde sıradan bir olaydan söz etmektedir: "Kusay, pek cömert ve dindar bir kimseydi; onun ilk sahip olduğu şey, satmak üzere yüklü miktarda deri ile Mekke'ye gelen bir yabancının malları olmuştur. Bu yabancı, ağır bir hastalığa yakalanmıştı ve hiçbir mirasçısı da yoktu; bu durumda mallarını Kusay'a hediye olarak vasiyet etti." Ayrıca bu olay meydana geldiği sırada, Kusay Mekke'nin Huzâ'alı başkanının kızıyla henüz nikâhlanmamıştı.

1408. Biz yine Mekke'deki "dâimî ordu" konusuna dönelim: Doğrusunu söylemek gerekirse bu çok önemlidir. Çünkü her şeyden önce söz konusu Ehâbîşler asla zenci olmayıp, yukarıda (§ 462-477) işaret ettiğimiz gibi Arap idiler. Onların durumu, ücretli askerler gibi olmayıp, müttefiklik esasına dayanmaktaydı. Her ne kadar Mekkeliler bu insanlara Uhud Savaşı sırasındaki katkılarından dolayı bir bedel ödemişlerse de, kendilerine yardıma gelen diğer dost kabilelere de

ödemede bulunmuşlardır. Bu, o döneme ait bir uygulama olup, Ehâbîşlerin mutlaka Mekke'de para karşılığında dâimî statü ile çalışan bir ordu kurdukları anlamına gelmez. Öte yandan, Mekkelilerin devlet kurumlarını olduğu gibi muhafaza eden ya da kısmen değiştiren Muhammed (as), hiçbir zaman böyle bir ordu kurmayı düşünmemiştir: Ona göre ordunun sadece gönüllülerden oluşması gerekir. Bununla birlikte, hayatının son yıllarında bir tür yarı-dâimî bir ordu teşkilâtının kurulmasına başlanmıştı (bk. aşağıda § 1651 ve 1716).

1409. Son olarak Mekke'de uygulanan ganimet yasasından bahsedelim: Bu yasa pratik olarak, Arabistan'ın diğer yerlerindeki ile aynı olsa gerekti. Buralarda her savaşçının savaşta kendi gayretiyle elde edebildiği ganimetin hepsi, baş komutan (*mirbâ*) için ayırdığı dörtte biri dışında, kendisine kalıyordu. Komutanın başka imtiyazları da vardı: *Mirbâ*'lık dışında, ele geçirilen ganimetin tamamının (*sâfî*) içinden özellikle değerli bir eşyayı seçme hakkına sahipti: Bir kılıç, bir at, güzel bir esire vs. gibi. Aynı şekilde, o dönemde yaşayan bir şairin ifadesine göre, *fudûl* (bölünmeyen eşya) ve *naşîta* (düşmanı bozguna uğratmadan önce ve genel yağmadan önce elde edilmiş ganimet) komutana gidiyordu.[1753]

Adliye Teşkilatı

1410. Antik dönemde, başka ülkelerde olduğu gibi Mekke'de de hukukun tespit ve beyanı ile ilgili birçok imkân bulunurken, bunu yerine getirecek bir "icra ve infaz makamı" mevcut değildi.

1411. Her şeyden önce kabile hakemleri vardı: Eğer iki taraf birbiriyle uzlaşamaz ve akrabaların yahut aile başkanlarının müdahalesi sorunu çözümleyemezse, taraflar kemâl ve hikmet sahibi oldukları kanıtlanmış bazı kişilerin hakemliğine başvururlardı.[1754] Kaynaklarımız meşhur hakemlerin ayrıntılı bir listesini verirler. Bunlar arasında, Mekkeli Benû

Zühreler arasında hakemlik yapan, Tâ'if'deki Sakîf kabilesine mensup, bu ailenin müttefiki ve aynı zamanda Mekke'de oturan el-'Alâ ibn Câriye'yi sayabiliriz. Bu demektir ki, Mekke'de yabancıların toplumla bütünleşmesi, örneğin eski Yunan'dakinden daha gerçekçi idi. Bir diğer hakem ise, Hâlid'in babası el-Velîd idi ki, herkes onu *el-'Adl* (âdil, doğru) lakabıyla tanırdı. Hakemlerin önceden belirlenmiş bir görev yerleri yoktu. İster yabancı, isterse hemşeri olsun, bir hakemin tercih edilmesi kesinlikle tarafların seçimine bağlı idi. Hatırlatalım ki, Kâ'be'nin köşe duvarına *Haceru'l-Esved*'i yerleştirme şerefinin kime ait olacağı konusunda ihtilâfa düşüldüğünde, Mekkeliler bu kişinin rastgele seçimini kabul etmişlerdi. Oradan ilk geçecek olan hakem olarak seçilecekti ki bu kişi, genç Muhammed (as) olmuştur. Yine Kusay'ın taraftarları ile Mekkeli Huzâ'alıların ileri gelenleri arasında çıkan tartışmada Şeddâh el-Kinânî adlı bir yabancının hakemliği kabul edilmişti.[1755] Bunun dışında, Abdu'l-Muttalib kendisinin keşfettiği Zemzem Kuyusu'nun mülkiyeti konusunda hemşehrileriyle ihtilâfa düştüğü zaman, bir kadın kâhinin hakemliğine müracaat edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı. Aynı tartışma sırasında Abdu'l-Muttalib, Allah kendisine on erkek çocuk verirse bunlardan birini kurban edeceği adağında bulunmuş ve onun bu adağından dönme çaresini öneren de yine bir kadın kâhin olmuştu: Buna göre, oğul ve birkaç deve arasında kur'a çekilecek, eğer kurada oğul çıkarsa birkaç deve daha ilâve edilecekti; böylece kur'a hayvanlara isabet edene kadar artırma ve kur'a çekme işlemi devam edecekti. Nihayet, bir hemşehrisi ile aralarında hangisinin üstün olduğu konusunda çıkan bir ihtilâfın çözümü için de ilk önce Necâşî'ye müracaat etmişlerdi (bk. *Ehâbîşler* Bölümü). Keşiş Ebû Âmir'in terekesi ile ilgili olarak, göçebe ve yerleşik

mirasçıları arasında çıkan ihtilâfta da Bizans İmparatoru'na[1756] (belki de gerçekte Suriye hâkim veya valisine) başvurulmuştu.

1412. Bir hakemin kararına karşı "*temyize gitme*" gibi ikinci bir inceleme söz konusu değildi. Bu konuda tek yaptırım gücü batıl inançlar ve kamu oyu idi. Hakemler düşünce ve görüşlerini, önce tartışmaya konu olan şeyin ayrıntılı biçimde anlatılmasıyla başlayan ve nihayet vardıkları kararla son bulan kafiyeli düzyazılarla açıklıyorlardı.[1757] Eğer iki taraf da kendi arzularıyla hakemin kararını kabul ederlerse, ihtilâf yeni bir kan davasına dönüşmeden "gömülmüş" oluyordu.[1758] Örf ve âdetlere göre hakemlerin yün elbiseler giyip sarık sarmaları gerekiyordu. Kâhinler renkli giysi giymekten kaçınırlardı.[1759]

1413. Mekkelilerin hakimiyeti altındaki 'Ukâz panayırında kimi dönemlerde iki hâkime rastlanmaktadır: Birine "ticari anlaşmazlıklar," diğerine ise "temyiz" için müracaat olunurdu. İnsanlar bu mahkemenin açılışını dört gözle bekler ve ülkenin en ücra köşelerinden buraya gelirlerdi.[1760] 'Ukâz fuarındaki bu hâkimlerinden bazıları zamanla efsaneleşmişlerdir: Rebîa ibn Muhâşin, tamamen kütükten bir kürsü üzerine yerleştirilmiş bir sandalyeye oturduğu için, adı *Zu'l-A'vâd* (Kütüklü)'e çıkmıştı.[1761] Bir diğeri ise Âmir ibn ez-Zerîb idi. Bu zat, bunayıp da saçma sapan sözler söylemeye başlayıncaya kadar hâkim olarak kalmış ve kendisi gibi bilge biri olarak bilinen kızından, kendisine göz kulak olmasını ve böyle aklı başından gitmesi halinde, kendisini uyarmak için bir sopa ile kalkana vurmasını istemiştir.[1762] Bu hakem'in vermiş olduğu bazı hukukî kararlar, daha sonraki dönemlerde İslâm hukukçuları tarafından da benimsenmiştir.[1763] Yine, muhtemelen bir mabedin ya da kutsal sayılan bir başka şeyin yakınında bulunan bir

“tahkim ağacı”ndan bahsedilir ki hakem bunun altında yerini alarak kararını bildirirdi.

1414. Gerçeği söyleyeceğine dair yemin eden şahitlerin ve aynı zamanda, kimilerine kâ’if denilen ve bir hırsızı topraktaki ayak izinden tanıyan bilirkişilerin tanıklığına başvurulurdu. Batıl inançlar da bu konuda önemli bir rol üstlenmişlerdi: fal okları (*ezlâm*), kuş uçurtma (*‘â’if*), gaipten haber alma (*hâtif*) vs. gibi.

1415. Biraz da *tard* ve *hal’* (toplum dışı ya da yasa dışı ilan etme) uygulamasından ve bunun doğurduğu sonuçlardan söz edelim: İster göçebe, ister yerleşik olsun, bir Arap için kabile ya da Şehir Devleti, asılsız ve soyut bir düşünce değil, canlı ve hayat dolu bir hakikat idi: O, bu yurda çözülmez ve ayrılmaz bağlarla bağlanmıştı ve o bu yerleşim yerini canı pahasına savunmak için her an hazırdı; zira imtiyazlarını, saygınlığını ve hattâ varlığını ona borçlu idi. Kabile üyeleri için karşılıklı yardımlaşma kutsal ve içten gelen bir duygu idi. Ancak kimi kez kabile üyelerinden herhangi birinin davranışları, örneğin kendi kötü davranışı yüzünden topluma mal olan zararlara yol açıyorsa, bu durum giderek dayanılmaz bir hal alıyordu. Eğer kabile reisi, bu gibi sapıtmış kişilerin inatçı davranışı karşısında kendini âciz hissediyorsa, bu durumda tek taraflı olarak kendisi ya da kabilenin büyükleri, bu insanların fiillerinden doğacak her türlü sorumluluğu reddederek, mağdurun yakınları suçludan doğrudan doğruya intikam alma yoluna gidecek olsa bile, artık onu himaye etmeyeceklerini beyân ediyor ve bu gibi kimselerin toplumdan uzaklaştırılmasına karar veriyorlardı. Toplumdan uzaklaştırılan kimseler genellikle uzak bölgelere göçüp, buralarda bir eman anlaşması yaparak yeni bir hayata başlıyorlardı. Bu, bir bakıma, o döneme özgü “yeni bir tabiiyete girme” hareketiydi.

Toplumdan uzaklaştırılan kişi, kendisine eman hakkı veren kimsenin ailesi içinde eriyip gider, ancak kendisi, aşağıda anlatacağımız olayda olduğu gibi, sığındığı yeni kabile adına başkalarına eman verme ya da yabancılarla ittifak anlaşması yapma hakkına sahip olmazdı: Muhammed (as), kendi kabilesinin başkanı Ebû Leheb tarafından toplum dışı ilan edildiğinde, Tâ'if'de sığınacak bir yer aradı. İsteği kabul edilmeyip geri dönerken, Mekke'nin dışında Hira dağı yakınında konaklayarak, el-Ahnes ibn Şerîk'e bir haberci gönderdi ve ondan kendisine eman vermesini istedi. Bu kişi de cevaben: "Ben de eman altında bir kimseyim, bu halimle eman veremem" dedi. O zaman Muhammed (as) habercisini Suheyl ibn Amr'a gönderdi ve şu cevabı aldı: "Benim kabilem Benû 'Âmir, Benû Kâ'b'a karşı eman vermez" (Bu kabile, Kureyşli olmasına rağmen, Mekkelilerin çoğunluğunun mensup olduğu Kâ'b kabilesinden gelmiyordu). Muhammed (as) nihayet habercisini Mut'im ibn Adî'ye gönderdi ve bu zat, isteği kabul etti. Ancak kendisinin yanı sıra oğullarının ve tüm aile fertlerinin silahlanarak, himâyeleri altına aldıkları kimseye verdikleri sığınma hakkının koşullarını açıklamak üzere, Kâ'be'nin önüne varıncaya kadar şehirde kendisine refakat etmeleri gerekmişti (Taberî, I, 1203-7).

1416. *Hılfu'l-Fudûl* ve *Hılfu's-Silâh* denilen şövalyelik teşkilâtından daha önce bahsetmiştik. Bu örgütlerin üyeleri, yabancı da olsalar Mekke'de zulme uğrayan kimselerin yardımına koşmaya ant içmişlerdi (Bk. Mekke Bölümü).

1417. Son olarak *eşnâk* adlı bir görevden de bahsedelim. Bu uygulama, ödenecek tazminat miktarının belirlenmesi demek olup, bu işi tevarüs yoluyla gelen bir başkan üstlenmişti. Kısasın kaçınılmaz olduğu kasıtlı cinayet ile zararın nakden ödenmesine imkân tanıyan ve cürüm işleme

kastı ve niyeti taşımayan fiiller birbirinden gayet belirgin bir biçimde ayırt ediliyordu. Diğer tazminat ve telafi şekillerinden en çok bilineni ise "kan bedeli" idi. *Eşnâk* görevini üstlenen başkanın bu tazminatları kendi cebinden ödemesi diye bir şey söz konusu değildi; o, sadece bilirkişi sıfatıyla ödenmesi gereken tutarı tespit ederdi. Burada yeri gelmişken *kasâme* adlı bir uygulamayı da zikredelim: Ortada suçlu olduğunu gösteren bir kanıt olmaksızın bir cinayet işlenmesi halinde, sanığın yakın akrabaları onun masum ve suçsuz olduğuna yemin ederek, "eğer yalan söylüyor ve yalan yere yemin ediyorlarsa, Allah'ın lanetinin kendi üzerlerine olmasını" isterlerdi.[1764] Bu yemin, Kâ'be'nin Hatim denilen üstü açık kısmında yapılırdı.

Maliye İle İlgili Konular

1418. İslâm'dan önce Mekke'de olduğu gibi nispeten ilkel bir toplumda kabile başkanının -bir başka deyişle Devlet Başkanının- görevleri oldukça sınırlı idi. Devlet, kendisini halka çok sayıda hizmet götürmekle yükümlü saymazdı. Bu durumda Devlet Başkanının aşırı derecede vergi koyma hakkı da bulunmayacaktı.

1419. Emniyet ve adalet işleri hiç bir masraf gerektirmiyordu. Askerî sefere katılmak isteyen her gönüllü, silâhını, bineğini ve iaşesini kendisi temin ediyordu. Savaşa katılacak üyelerin imkânlarının elvermediği nadir durumlarda yardımlaşmaya gidilirdi; önemli askerî seferler sırasında da yabancı askerlere ödemede bulunmak üzere para toplanırdı.

1420. Dinî ibâdetlerin yerine getirilmesi, tütsüler vs. gibi harcamalarla ilgili olarak, yerli ve yabancıların yaptığı dinî armağanların fazlasıyla yeterli olduğunu kolayca tahmin edebiliriz. Koruma altına alınan bu kutsal armağanlarla (*emvâl-i muheccere*) ilgilenmek üzere, tevarüs yoluyla iş başına gelmiş bir görevli bulunurdu.

1421. Yukarıda, sadece Mekkeli vatandaşların yükümlü olduğu *Rafâde* adlı yıllık bir vergiden söz etmiştik. Bu vergi, yüzlerce hacıya toplu olarak yemek yedirme ve imkânı olmayan yabancı hacılara ulaşım imkânı sağlama amacını taşıyordu. Hac mevsimi dışında, başkanın üzerine düşen misafirperverlik görevini yerine getirmek ve sıradan insanlardan daha gösterişli bir yaşantıya sahip olmak için ihtiyaç duyduğu giderler, anlaşıldığı kadarıyla ticarî ithalattan, özellikle de yabancı tüccarlardan tahsil edilen vergilerle karşılanıyordu. Amalikalılar döneminden beri Mekke'de öşür (onda bir) vergisi ödeniyordu: "Kusay, şehir ahâlisinin dışında, Mekke'ye gelen herkese öşür vergisi koymuştu."[1765] Ancak Kusay'dan sonra artık bir hükümdar olmadığına göre, bu vergileri kim alıyordu, bunu bilemiyoruz. Mekke'de ziraatçılık yoktu. Dolayısıyla zirâat yapılan topraklardan bir arazi vergisinin alınması söz konusu değildir. Sürü sahiplerinin yıllık çoğalma üzerinden belirli bir yüzdeyi kabile başkanına ödemek zorunda olup olmadıklarını ise bilemiyorum. Fuarlardan tahsil edilen öşürler de vardı. Ancak bunların kimlerden toplandığı ve nerelere harcandığı da bilinmemektedir. Minâ, Mecenne, Zu'1-Mecâz ve en azından kısmen Ukâz fuarları, Mekkelilerin etki alanında idi.

1422. Aşağıdaki olay, insanî yönü ağır basan bazı uygulamaların da olduğunu göstermektedir: "Tıpkı Mekkelilerin Bizans topraklarına gittiklerinde ödedikleri gibi, Grekler de Mekke'de öylece öşür vergisi öderlerdi. Hicretten 18 yıl önce Mısır'dan Yemen'e gitmekte olan bir gemi Şu'ayba (bugünkü Cidde) yakınında batınca, Mekkeliler felâketzedelere yardım ve iyilikte bulundular: Onlardan batık geminin kalaslarını satın alarak, kazazedelerin Mekke'ye gelmelerine ve kurtarabildikleri malları burada alışılagelmiş öşür vergisini ödemeksizin

satmalarına izin verdiler."[1766] Gemi enkazına ise, diğer ülkelerdekinin aksine, ne el konuldu ne de yağmalandı.

Yabancılarla İlişkiler

1423. İslâm öncesinde Mekke şehrinin, yabancılarla ilişkiler kuracak kadar sağlam esaslara oturtulması ve günümüzün ifadesiyle "dışişleri bakanlığı"nın çekirdeğini oluşturan bir kurumsal yapıya sahip olması, göründüğünden de fevkalâde bir olaydır. Zira, yukarıda anılan kaynaklara göre, onlar meclisinde *Sifâre* (elçilik) görevini üstlenen ve tabii ki tevarüs yoluyla görevlendirilmiş bir üye bulunuyordu. Anlaşma müzakerelerine katılan ve diğer kabilelerle olan ihtilaf ve tartışmalarda deyim yerinde ise avukatlık (*munafir*) yapan bu kişi, aynı zamanda Şehir-Devlet'i temsil etmekteydi.

Yurtseverlik

1424. Şunu belirtelim ki, şüpheli davalarda da olsa, dayanışma ve yurtseverlik Mekkelilerde hiç eksik olmazdı: Bedir'deki yenilginin intikamını almağa karar verdikleri zaman, bütün yurttaşlar Mekke ordusunu donatmak üzere gönüllü olarak külliyetli miktarda bağışta bulundular. Nakledildiğine göre[1767] bu yardımların miktarı çeyrek milyon dirheme ulaşmıştı ki buna, savaştan sonra Müslümanlara esir düşenleri kurtarmak için ödenecek "kurtulmalıklar" dahil değildir. Bu masrafları karşılamak üzere bütün Mekkeliler, Ebû Sufyân'ın idaresindeki kervanda bulunan ticarî mallar üzerinden sadece ana parayı alıp, elde edilecek kârı tamamen bu askerî sefere ayırmayı kabul etmişlerdir.

1425. İşte klasik kaynaklardaki tarihsel verilerden çıkarabildiğimiz kadarıyla, İslâm'dan önce Mekke Şehir-Devleti'nin anayasal teşkilâtı

kısaca bu şekilde idi.

İslâmî Dönemde Devlet Anlayışı

1426. Mekkelilerin kendilerine özgü “demokratik” oligarşik kurumlarına titizlikle bağlı olduklarını, hatta bu yüzden Bizans İmparatorunun önerilerine karşı gelecek kadar ileri gittiklerini görmüştük. Bu tür ruhsal eğilimler yaygın iken ülkede İslâmiyet’in vücut bulması hiç de kolay olmamıştır. Sadece Muhammed (as)’in ailesinin sorumluluğunda bulunan kutsal Zemzem kuyusu hizmetinin yanı sıra, daha birçok önemli kurum vardı. Üstelik Muhammed (as)’in babası da, yetim oğluna miras bırakabileceği hiçbir idarî imtiyaza sahip değildi: Dedesinden kalan imtiyazlar ise, tevarüs yoluyla amcası Ebû Tâlib’e, daha sonra da diğer bir amcası Abbâs’a geçmişti. Ailesinin içinde de, başkanlığa Muhammed (as) değil, önce Ebû Tâlib, daha sonra da Ebû Leheb getirilmişti. O günkü koşullar altında, Muhammed (as)’in ne kendi kabilesi bünyesinde ne de genel olarak şehirde hiçbir idarî yetki elde etme imkânı bulunmamaktaydı.

1427. Ancak Resulullah (as) hiçbir zaman maddî-dünyevî bir iktidar düşünmemiştir. Zaten bu da, hemşehrileri kendi putlarına dil uzatıp gülünç duruma düşürmemek koşuluyla ona hükümdarlık önerisi götürdüklerinde, onun:

“Güneşi sağ elime ve ayı da sol elime verseniz, yine de davamdan vazgeçmem!”

demesinden anlaşılmıyor mu? Muhammed (as), bir Devlet kurmaktan çok, kendine inananları örgütlendirmeyi düşünmüştü. Hükümdarlıktan ise

nefret ederdi. Bir kabilenin ya da bir bölgenin yöneticileri onun tebliğ ettiği dava etrafında toplansalardı, siyasî iktidar da zaten kendiliğinden ve sıradan bir şey olarak onun eline geçebilirdi. Devlet onun gözünde bir amaç değil bir araç idi.

1428. Çalışmamızın ilk bölümlerinde, onun dine yeni girenlerden nasıl koşulsuz bir teslimiyet ve itaat istediğine dikkati çekmiştik:

“Genişlikte ve darlıkta, sevinçte ve tasada dinleyip itaat etmek esastır. Seni kendi nefsimizden üstün tutacağız. Emir ve kumanda hangimizde olursa sana muhalefet etmeyeceğiz. Nerede bulunursak bulunalım gerçeği beyan edeceğiz. Ve Allah yolunda kimsenin ayıplamasından korkmayacağız.”

(Bu ifâdeler, Hicretten önce Akabe’de Muhammed (as)’e edilen biat, yani “bağlılık yemini”, başka bir deyişle İslâm Devleti’nin temelini oluşturan toplumsal sözleşme metnidir.) Kendisine inananlara “dinlerini” getirip öğreten Resulullah (as) idi; onların “kanun koyucusu” da “hâkimi” de kendisi idi. Ortada henüz bir “ülke” yoktu. Ancak -belki teokratik, yani ilâhî kanun ve ilkelere dayanan bir düzende- Devletin ihtiyaç duyabileceği bütün diğer elemanlar burada mevcuttu. Mekke’de, Hicretten önce, doğrudan doğruya ve tek başına o küçük cemaatini “yönetebilmişti.” Bazı Medineliler ona iman eder etmez onları derhal on iki müttefik kabilenin her birine temsilci (*nakîb*) olarak tayin etti. Muhammed (as) Medine’ye yerleştiği zaman, kalan tek eksiği yani “ülke” de kendisine verilmiş ve o, Medine’de bir Şehir-Devlet kurup yönetmek üzere, dünya tarihinde bu türde ilk olmak üzere yazılı bir “anayasa” çıkaracak kadar ileri gitmişti (bk. § 341-358).

1429. Başlangıçta bu anayasa sadece Medine şehri için geçerli olmakla birlikte, çok sıkı bir biçimde Medine’ye özgü ulusal ve yerel bir anayasa

niteliği taşımıyordu. Aksine, bu anayasa İslâm'ı kabul eden bir başka yöreye ya da Medine'ye ilâve olunan bir bölgeye de pekalâ uygulanabilirdi. Gerçekten, bu anayasa, Medine'yi merkez olarak kabul eden ve üç kıtaya yayılmış koskoca bir imparatorluğu yönetecek esnekliğe sahipti; ve hiçbir zaman bu belgeyi değiştirme ya da ortadan kaldırma gibi bir ihtiyaç duyulmamış, sadece zaman içinde yeni idarî düzenlemeler eklenmiştir.

1430. Bu belgenin içeriğini daha önce çözümlemeye çalışmıştık; bu konuya tekrar dönmeyeceğiz. İlerleyen sayfalarda, Resulullah (as)'ın öğretisi ve uygulamasında, özellikle de Kur'an'da bulabildiğimiz kadarıyla anayasa ile ilgili diğer açıklama ve bilgileri bir araya getirmenin yararlı olacağını düşünüyoruz

Kur'an'da Devlet Anlayışı

1431. Muhammed (as) dünyaya geldiği sıralarda, Arabistan'da tam anlamıyla hiçbir Devlet yoktu. Yemen'deki Kinde Krallığı yerini uzun zamandan beri bir kabile anarşisine bırakmış ve kıyı bölgeleri genellikle İran, Bizans ya da Habeşistan gibi yabancı devletlerin himayesi altında bulunuyordu. Doğduğu şehir olan Mekke, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız oligarşik düzen dışında, hiçbir zaman, yerli ya da yabancı bir Devlet yönetimine tabi olmamıştı. Bununla birlikte, Kur'an'da krallıklara ve kralların görevlerine göndermeler yapan birçok ayet vardır. Doğruyu söylemek gerekirse, Kur'an sadece monarşik yönetimlere göndermelerde bulunur; örneğin, cumhuriyet gibi diğer yönetim biçimlerine asla atıfta bulunmaz. Resulullah (as)'ın vefatından sonraki ilk İslâm devletinin, hiçbir şekilde tevarüs anlayışına dayanmamasıyla daha çok bir "cumhuriyet rejimi"ni andıran özelliği oldukça dikkat çekicidir.

1432. Kur’an iyi krallardan da bahsetmiştir kötülerden de: Kur’an’da her iki türe ait anlatımlara yer verilmesi, insanların iyi örnekleri taklit edip kötülerden kaçınmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Kur’an, Bizans ve Sâsâniler arasındaki savaşta olduğu gibi, o dönemde yaşanan bazı olaylara göndermelerde bulunmakla birlikte, bu komşu imparatorluklardaki yönetim biçimlerini tanımlama ve açıklama yoluna gitmemiştir. Anayasa hukuku bakımından en önemli ayetler, hem eski çağlara ait hükümleri, hem de İslâm’ın konuyla ilgili özel hükümlerini ele almaktadır. Eski çağlarla ilgili olarak anlatılan kıssalarda dâima bir peygamberin hayatı yer alır; bu nokta çok önemlidir, zira Muhammed (as)’den önceki peygamberlerin uygulamalarının (*şeriat*larının) halen yürürlükte olduğunu bilmeleri Müslümanlara Kur’an emriyle hatırlatılır:

“(Aralarında İbrahim, İsmail, Yûsuf, Musa, Harun, Davut, Süleyman ve İsa’nın da bulunduğu 18 peygamberin adı zikredildikten sonra) İşte o peygamberler, Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir; *Sen de onlara uy*!”[1768]

Böylece, Müslümanlara benzer şekilde hareket etmeleri için en küçük bir emir bile vermeyen, ancak sadece eski peygamberlerin hayatlarını tasvir edip açıklayan ayetler, Muhammed (as)’e birtakım şeyleri yapmasını emreden ayetler kadar önemli hale gelmektedir. Kuşkusuz, eski peygamberlerin tutum ve davranışları ile ilgili olarak, İslâm’ın kendi asli kaynakları olan Kur’an ve Hadisler dışında güvenebileceği hiçbir kaynak yoktur. Ancak bu durum, hukukçuların ve anayasa uzmanlarının İslâm devletinde uygulanabilecek yasaları çıkarma gayretlerinde kendilerine geniş bir hareket imkânı sağlamaktadır. Eğer doğrudan doğruya Müslümanlara hitaben vaz’edilmiş açık ve kesin hükümler söz konusu olsaydı, durum böyle olmaz ve serbest hareket imkânı ortadan kalkardı.

1433. İslâm, insanların hem bireysel hem de ortaklaşa ilişkilerine çok önem verir. İktidardaki bir milletin yerini başka bir milletin almasından söz eder ama bir Devlet şeklinin yerini bir başkasının almasından bahsetmez. Kur'an'a göre peygamberlerin görevi daima, kötü yönetici ya da hükümdarın tutumu sonucunda töreleri bozulmuş bir toplumu ıslâh etmek olmuştur. Öyleyse Kur'an'da anlatılan Devletin tarihiyle ilgili açıklamaları izlemek çok yararlı olacaktır.

Kur'an'da Devletin Tarihçesi

1434. Âdem (as)'den Nuh (as)'a kadar geçen dönem içerisinde, Devlet söz konusu edilmemiştir; Kur'an'da ancak İbrahim (as)'den sonra kralların adının geçtiği görülür; bu kral ya da hükümdarlar, tebaalarının canları ve malları üzerinde mutlak bir egemenliğe sahiptiler.[1769] Kur'an'ın rahatsız olup karşı çıktığı mutlakıyet değildir; o, iktidarın kötüye kullanılmasına baş kaldırır; çünkü onun sözünü ettiği kral, sadece putperestlikten vaz geçmek konusunda İbrahim (as)'i dinlememekle kalmamış, onu yakmak için diri diri ateşe atacak kadar ileri gitmişti.[1770] Bu ayette söz konusu edilen yer ve kişi, Babil ve Nemrut (Hammurabi?)'tur. Kur'an'ın tasvirine göre, bu kralın kendisine danışmanlık hizmeti veren başkanları ve ayrıca kendisine suç isnat edilenlere savunma hakkının verildiği adil mahkemeleri vardı.

1435. Yûsuf (as) zamanında Mısır, Devlet kurumları bakımından oldukça gelişmişti.[1771] O zamanlar bir hükümdar (*melik*) ve onun çok kudretli bir veziri (*azîz*) vardı; ayrıca katiller ve şüpheli şahıslar için hapishâneler olduğundan bahsedilmektedir. Bunların kaderini tayin edecek kararlar alınmadan önce, haklarında soruşturmalar açılırdı. Görüldüğü kadarıyla bu vezir, herhangi bir kimseyi sorgusuz sualsiz, hakkında dava açmadan ve hatta kralın iznini almadan hapishaneye gönderebiliyordu. Ancak

idam cezasını sadece kralın kendisi takdir ediyordu. Devlet, özellikle kıtlık gibi âfetler sırasında halkla ilgilenmekteydi. Yûsuf (as) haksız yere hapis cezasına çarptırılıp daha sonra kralın emri ile özgürlüğüne kavuşunca, bu haksızlığa neden olan vezir, kralın gözünden düştü ve belki de bu yaptığını hayatı ile ödedi. Her halde, kral, kendisine nasıl bir iyilikte bulunabileceğini sorunca, Yûsuf kendisine verilecek görevi belirlemekle kalmayıp, bu görevi hakkıyla yerine getirmek için gerekli nitelikleri de bildirdi:

“Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim, dedi.”[1772]

Gerçekten de Yûsuf vezir oldu ve Mısırlıların yanı sıra, o zaman Mısır krallığının tebaası olan Suriyeli ve Filistinliler de onun vezirliğinden çok memnun kaldılar. Özellikle art arda yedi yıl süren kıtlık sırasında, Yûsuf (as)’un yönetiminin aldığı önlemler sayesinde, Devletin tahıl ambarları ağzına kadar doldu.

1436. Kur’an’da “kötü krallara” yapılan göndermelerde bile onların yaşantılarının bütün yönleri tam bir aşağılama ile anlatılmamıştır. Aksine, Musa (as)’nın Mısır’da kalışı ile ilgili kıssada, Kur’an, Mısır’ın mutlak hâkimi Firavun’un oldukça hikmetli ve makul hareket ettiğine işaret eder. Musa (as) sudan çıkarılmış ve kraliçe tarafından büyütülmüştü. Daha sonra bir İsrailliyi savunmak için Mısırlı birini öldürmekten sorumlu tutulmuş ve ertesi gün Musa’nın aynı Yahudi’yi güçlükler içinde bulduğunda karşılaştığı durum Kur’an’da şöyle nakledilmiştir:

“Musa, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince, o adam dedi ki: Ey Musa! Dün bir cana kıydığın gibi, bana da mı kıymak istiyorsun? Demek, düzelticilerden olmak istemiyor da, bu yerde ille yaman bir

zorba olmayı mı arzuluyorsun sen! Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhal (buradan) çık! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim, dedi."[1773]

1437. Bu ayet, bir yandan Mısırlıların köleleri İsrail oğullarına karşı yaptıkları son derece iğrenç tutumlarına rağmen oldukça gelişmiş bir ahlâkî ve siyasî vicdanın varlığını gösterirken; öte yandan, bir Mısırlının öldürülmesine rağmen, kralın tedbirsiz davranmayıp, suçluya ceza vermeden önce danışma meclisini toplantıya çağırdığını göstermektedir.

1438. Musa (as) Mısır'ı terk etmiş ve ancak aradan uzun yıllar geçtikten sonra dönebilmiştir. O zaman, gerçekleştirmek üzere kendisine iki hedef belirledi: Kavmini Mısır'daki putperest boyunduruğundan kurtarmak ve ona yeni bir yurt temin etmek. Kur'an'daki verilere göre, Musa ve onun bu ilâhî görevinde kendisine yardımcı olarak seçilen kardeşi Harun, önce bütün çarelere baş vurarak Firavun'un iman etmesi için çalıştılar. Bu takdirde İsrail oğulları kendiliğinden özgürlüklerine kavuşmuş olacaklardı. Bunu başaramayınca, Musa, Mısır kralından ülkeyi terk etmek üzere kendilerini bırakmasını istedi. Bu öneri Mısır kralının hükümetince kabul edilmedi. Kur'an'a göre bu hükümette Hâmân (Ammon?) adında bir vezir ve bir de "büyükler meclisi" (*mele'*) vardı. Bunların görüşünü almadan, kral önemli bir konuda karar vermezdi. Bu meclisin görüşmeleri oldukça hikmetli ve mantıklı görünmektedir. Zira Musa ve Harun'un, Kralın bağlı bulunduğu dine karşı meydan okuma ve kışkırtmalarına, ayrıca bu iki kardeşin Mısır'ın o günkü rejimini devirmek istemiş olmalarına rağmen, kral:

"(...) Bu çok bilgili bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne buyurursunuz?"[1774]

diye sorunca, danışmanlar şu karşılığı vermişlerdir:

“Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla. Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler.”[1775]

Musa’yı basit bir sihirbaz olarak görüyorlar, fakat ondan sadece kaba kuvvet zoruyla kurtulmak da istemiyorlardı.

1439. Günümüzün siyasî anlayışına göre belki Musa (as)’yı mutlak anlamda bir kral olarak değerlendiremeyiz. Ancak o kendi cemaati üzerinde bir başkan ya da komutanın sahip olabileceği tüm yetki ve güçlere sahipti. Kur’an’a göre, Musa’nın Allah’tan, ortak bir başkan, yardımcı bir peygamber istemiş olduğunu kaydetmesi oldukça ilginçtir:

“Bana kendi ailemden bir de vezir (yardımcı) ver:

Kardeşim Harûn’u.

Onun sayesinde arkamı kuvvetlendir.

Ve onu işime ortak kıl.”[1776]

Seçimler ve Temsilciler

1440. Kur’an’da anlatılan Musa kıssasında, Çıkış’tan sonra cemaatin temsil edilme sorununa değinilmekte ve delege tespiti için bir tür seçimden bahsedilmektedir

“Musa, belirlediğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti.”[1777]

1441. Kur’an, bu seçimin nasıl yapıldığını, seçim mi, atama mı yoksa daha başka bir yöntemle mi belirlendiğini açıklamamaktadır. Ancak kalabalık bir cemaat olması halinde, tam yetkili temsilciler halkın bütünü adına hareket etme hakkına sahiptiler. Seçimin yöntemi ikinci planda gelir; önemli olan, halkın bu seçimi sonucunu kabul etmesidir.

Manevî (rûhî) ve Maddî (dünyevî) İktidarların Ayrılması

1442. Daha sonra, İsrail Oğulları daha da ileri gitmişler; maddî (dünyevî) ve manevî (ruhî) iktidarları ayırarak Peygamberin yanı sıra komutanlık görevini de üstlenmiş bir hükümdarlık sistemi geliştirmişlerdir. Kur'an bu önemli olaya değinirken, bir kralda bulunması zorunlu gördüğü ya da öyle görmediği nitelikleri de zikretmektedir:

"Musa'dan sonra İsrail Oğulları'nın önde gelenlerini görmedin mi? Hani kendilerine gönderilmiş bir peygambere: "Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Ya üzerinize savaş yazılır da savaşmazsanız?" demişti. Onlar (şöyle) dediler: "Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda neden savaşmayalım? Kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir. Peygamberleri onlara: "Bilin ki Allah, Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi, dedi. Bunun üzerine: Biz, hükümdarlığa daha lâyık olduğumuz halde, kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken o bize nasıl hükümdar olur? Dediler. "Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende ona üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah herşeyi kuşatan ve herşeyi bilendir" dedi."[1778]

1443. Bir komutan-kralın ihtiyaç duyduğu şey ne zenginlik ne de dindarlıktır: Böyle bir görev için aranması gereken şey, dünyevî bilimlerin yanı sıra fiziksel yetenekler, askerî ve diplomatik ehliyettir. Bu ayette bir kral seçimi için soylu bir sülaleye mensup olmaktan da bahsedilmiyor. Peygamber (Samuel, *İşmuel*) böyle biriydi, o dinî ilimlere de vâkıftı; öyle ise kralın daha farklı bir şeye ihtiyacı vardır.

1444. Kur’an’a göre, Tâlût’un yerine geçen Dâvut ve Süleyman’da her iki güç, yeniden aynı ellerde toplanmıştı. Bu ise, hükümet şeklinin, içinde bulunulan koşullara ve halkın tercihine bağlı olduğunu gösterir: Allah katında yönetimin bir monarşi ya da oligarşi, ortaklaşa bir saltanat veya daha başka bir devlet yapısı olması hiç fark etmez. Önemli olan, adalet ve halkın refahının sağlanıp sağlanamayacağıdır. Dâvud (as)’un kıssası özel bir önem taşımaktadır:

“Dâvud da Câlût’u öldürdü. Allah ona (Dâvûd’a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti.”[1779]

“Onun hükümranlığını kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik. (...) Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”[1780]

“Ve Süleyman Dâvûd’a vâris oldu...”[1781]

1445. Görülüyor ki savaş zamanında askerî savunma ve barış zamanında ise adaletli yönetim, hükümdara özgü iki temel nitelik idi; ve krallığın tevarüs yoluyla el değiştirmesi organik bir süreklilik, Devlet iktidarında da bir devamlılık sağlıyordu. Bununla birlikte, Dâvûd ve Süleyman’ın durumunda olduğu gibi babadan oğula tevarüs yolu ile geçiş Kur’an’a göre kesin bir kural değil, sadece bir vakıa, zorunlu olarak ortaya çıkmış bir olay gibi gözüküyor; zira, bir başka ayette, Kur’an’ın Dâvûd (as) hakkındaki ifadesi gayet açıktır:

“Andolsun ki Zikir’den (Tevrat’tan) sonra Zebur’da da: “Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır” diye yazmıştık.”[1782]

1446. Kesinlikle özel bir mülkiyet olmayan krallığın babadan oğula geçen bir hak olduğu iddia edilemez; ancak tercih yapılırken esas olan, adayın

birikim ve yatkınlığı ve özellikle de, hakkı ve adaleti gözetmesidir.

1447. Süleyman Peygamber zamanında Yemen'de ortaya çıkan Sebe' krallığı, Kur'-an'daki güzel bir tasvirle hatırlatılır. Süleyman (as), Saba Melikesi'ne bir mektup yazınca, kraliçe de "meclisini" toplayıp şöyle demişti:

"(Süleyman'ın mektubunu alan Sebe' Melikesi:): "Beyler, Ulular! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı" dedi. "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır." "Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin" diye yazmaktadır." (Sonra Melike) dedi ki: "Beyler, Ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan) hiçbir işi kestirip atmam." Onlar şu cevabı verdiler: "Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; buyruk ise senindir; artık ne buyuracağını sen düşün."[1783]

1448. Kur'an, başka ayrıntılara girmeksizin bir *Tübba'*dan (Yemen Kralı) bahseder.[1784] Tübba'ın saltanatı hemen hemen İslâmiyet'in ortaya çıkışına dek sürmüştür. Bunların anayasal düzenleri üzerinde durmakta da yarar vardır.[1785]

1449. Kur'an aynı şekilde, insanların davranışlarıyla ilgili, gerek kral gerekse sıradan insanların uymaları gereken ve ilâhî vahye dayalı bir takım kural ve kanunlardan bahseder. Bu hukuk kurallarını ifade etmek için, Kur'an birçok terim kullanmıştır: *sahîfe* ve *zübür*, her ikisi de sayfa, yaprak anlamına gelir; *kitâb* öğüt ve talimatların yazılı olarak bir araya getirildiği şeydir; ve nihayet *elvâh* da Musa (as) kıssasında geçen levhalar, yani tuğladan tabletlerdir. Aynı şekilde, *yümlil* (yazı yazdırmak) kökünden gelen İbrahim'in *millet*'i de herhalde aynı anlama gelmektedir.

1450. Kur’an, kralların kötü tutumları karşısında hoşnutsuzluğunu dile getirir ve zorbalığa (tiranlığa) körü körüne itaat etmekten sakındırır. Örneğin, limanlarına gelen yabancıların güzel gemilerine el koyan hükümdarı kınar.[1786] Aynı şekilde kötü kralların savaştaki tutumlarını yerden yere vurur:

“Hükümdarlar bir ülkeye girince orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. (Herhalde) onlar da böyle yapacaklardır.”[1787]

Yine, Firavun’un İsrail Oğullarına yaptığı zulüm Kur’an’da birçok kez kınanmıştır. Örneğin:

“Biz ise o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (kutsal topraklara) varis kılmak istiyorduk. Ve o yerde onları hakim kılmak; Firavun ile Hâmân’a ve ordularına, onlardan (İsrail Oğullarından gelecek diye) korktukları şeyi göstermek (istiyorduk).”[1788]

1451. Muhammed (as) de şöyle buyurmaktadır:

“Yaratıcı’ya başkaldırı anlamına gelecek hiçbir konuda yaratılmış (insanlar)a itaat söz konusu olamaz.”[1789]

Muhammed (as)’in Hükümet Anlayışı

1452. İslâm’dan önceki devletlerden söz etmeksizin, Kur’an’ın birçok ayetinde anayasal ya da hükümetle ilgili sorunlara değinilmektedir. Bunlar, Müslümanlara siyasal topluluklarını nasıl yönetmeleri gerektiğini bildiren ayetlerdir:

Egemenlik

1453. Dikkatimizi çeken ilk husus, egemenliğin sadece Allah’a ait olduğunun ve insanın ancak Allah’ın vekili ve O’nun emanetini taşımakla yükümlü olduğunun tekrar tekrar ve hiçbir tereddüde yer bırakmayacak kesinlikle açıklanmış olmasıdır:

a) “De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten senin her şeye gücün yeter.”[1790]

b) Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği nimetler konusunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan, rahmet edendir.[1791]

c) Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

Ve bunlara benzer nice ayetler.

1454. Demek ki Mülkün sahibi insan değildir: O bunu ancak Allah’ın memuru ve vekili olarak elinde bulundurmaktadır. Öyle ise insan Rabbinin iradesine uygun şekilde hareket etmelidir. Ancak Allah her türlü fiziksel algılamanın ötesindedir. Kur’an bu güçlüğü, bizzat Allah’ın insanlar arasından bazı kullarını, emirlerini tebliğ etmek üzere Resul olarak seçtiğini bildirerek çözümlemiştir. Allah, görevlendirdiği bu kişilere, Buyruğunu vahy ve ilham yoluyla bildirmiştir. Adem (as), “yeryüzünde Allah’ın ilk Halifesi” olmuştur;[1792] bütün peygamberler de, kendi devirlerinde, İbrahim (as) , Dâvud (as) vs. gibi tek başına, ya da Musa ve Harun (as) gibi ikisi birlikte, Allah’ın Halifesi olmuşlardı. Muhammed (as) ise bunların sonuncusudur *(Hâtemu’l-Enbiyâ*). O’nun izlediği yöntem ise, kendisini Allah’ın Resulü olarak kabul edenlerden bağlılık andı (*biat*) istemek olmuştur. Bir insanı Allah’ın Resulü olarak tâyin eden Allah’ın kendisidir; ancak, siyasal-dinsel bir topluluğu oluşturan ise insanların yapmış olduğu bu bağlılık ve itaat yeminidir.

Burada, bir devletin, bir hükümetin, bir başkan tarafından yönetilen bir toplumun temelinde yatan bir tür toplumsal sözleşme söz konusudur.

1455. Resulullah (as) ve onun yerine geçmiş olan halifeleri mutlakıyet yanlısı bir hükümdar, bir zorba (tiran) olmamalıydı. Çünkü ona yapılan yemin, Muhammed (as)'e vahyedilmiş şekliyle ilahî buyruğa itaat etmeye söz verildiğini açıkça gösteriyordu. Resulullah (as) da, herhangi bir müslüman gibi bu kanuna uyacak bir fert idi (Hattâ bazı durumlarda, örneğin gece namazı (*teheccüt*) gibi, onun daha sıkı bazı yükümlülükleri vardı). En azından on vakanın açıkça gösterdiği gibi, ister müslim isterse gayrimüslim olsun, herhangi bir mütevazı insan bile Muhammed (as) aleyhine hukukî bir dava açabiliyor ve gerek maddî bir haksızlık, gerek parasal bir yükümlülük (borç, taksitli satış fiyatı, vs.) konusunda hakkını elde edebiliyordu. Devlet gelirleri üzerinde sıradan bir Müslüman'dan daha fazla bir hakka sahip değildi; bunu bizzat komutanı olduğu askerî seferlerde ganimetin paylaştırılması sırasında açıkça görüyoruz: Komutanın payı, sefere katılanlardan herhangi birininkiyle aynıdır. Şüphesiz ganimetin beşte biri Devlet hazinesine (*Beyt'u'l-Mâl*) gidiyordu.[1793] Fakat bu asla Devlet başkanının şahsı için değil, bütün toplumun yararına sarf edilmek üzere kamu harcamaları için ayrılıyordu. Normal yoldan toplanan vergiler konusunda da, Resulullah (as) ve ailesinin bunlardan yararlanabilmesi sıkı bir şekilde engellenmiştir. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu vergi gelirleri, halkın refahı için ayrılmıştı.

1456. Arapçada yemin karşılığında kullanılan *bey'a* بيعة, sözcük anlamı itibarıyla satış sözleşmesi demektir; Allah, müminlerin canlarını ve mallarını -karşılığında kendilerine Cennet'i vermek üzere- satın

almıştır.[1794] Bu bağlılık yemini (*biat*), aslında Peygamberin şahsına değil, ancak onun aracılığı ile, Allah'a verilmektedir.

"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."[1795]

Erkeklerin yanı sıra, kadınlar da bu yemini yapmak zorunda idiler:

"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."[1796]

1457. Peygamber nasıl *biat*'e (ittifak anlaşması) başvurmuşsa, daha sonra dinî bir kimliği olmaksızın onun yerine geçen halifeleri de, iktidara gelişlerini meşrulaştırmak için en üst derecede böyle bir uygulamaya ihtiyaç duymuşlardır. Prensip olarak egemenlik Allah'a aittir ve onu istediğine veren de O'dur; ancak uygulamada, ilâhî iradeyi temsil eden, toplumun genel iradesidir. Muhammed (as), *vox populi vox dei*[1797] demek yerine: şöyle diyecektir:

"Allah'ın eli, tek vücut olan topluluğun (cemaat) üzerindedir."[1798]

Başka bir hadisinde ise şöyle der:

"Ümmetim asla yanlış bir hüküm üzerinde ittifak etmeyecektir."[1799]

1458. Doğal olarak, başkanı seçen, aynı şekilde onu bu görevden alma hakkına da sahiptir. Bir peygamber söz konusu olduğunda ise, onun atanması doğrudan doğruya ilâhî vahiyle olabilir: ona inanan kişiler, onu peygamber olarak seçmezler, sadece onun bu özelliğini kabul edip onu tanırlar. Din dışı (dünyevî) bir iktidarda peygamberin yerine geçecek bir halifenin seçilmesi ise doğrudan doğruya halkın ya da onun yetkili

kıldığı temsilcileri aracılığıyla gerçekleşir. Demek ki bu temsilciler (*ehlu'l-hall ve'l-'akd*, iktidarı kurmaya ve bozmaya yetkili kılınanlar), başkanı yetersiz gördükleri takdirde görevine son verebilirler.

1459. Kendisine inananlar tarafından ilâhî görevlerinden uzaklaştırılma gibi bir duruma düşmesi şöyle dursun, Peygamber'in her türlü hata ve kusurdan arınmış olması gerekir. Ancak, yukarıda da gördüğümüz gibi, onun böyle olması, kendisini kanun ve kuralların üstüne çıkarmaz. Üstelik İslâm'da günah ve kusurdan arınmış olma, yani Allah tarafından himaye edilip korunmuş olma özelliği (*masûmluk*, *'ismet*), tamamen ilâhî vahiylerin tebliği ile sınırlandırılmıştır. Peygamber, insan olarak yaratıldığı için hata yapabilir: Eğer kanun veya hukuk kuralı oluşturacak bir hüküm ya da tümdengelim[1800] söz konusu ise, Allah onu gönderdiği vahiylerle düzeltir (Kur'an'da bununla ilgili birçok örnek vardır); eğer başkalarının hukukuna zarar verecek bir eylem söz konusu ise Resulullah mahkeme huzuruna çağırılabilir. Eğer Resulullah için durum böyle ise, onun halifeleri için durum haydi haydi öyle olacaktır. İlk halife Ebû Bekir döneminden beri, İslâmî gelenekler daima hükümdarın, ülkenin en mütevâzı vatandaşı tarafından bile hakim huzuruna çağrılabilmesini mümkün kılmıştır.[1801]

Kamu Erkine Boyun Eğme ve Ulusal Dayanışma

1460. Biat yemini bizi kamu erkine itaat etmeye yöneltir: Kimsenin kimseye boyun eğmediği anarşi durumu, devletin örgütleriyle ve bundan ortaya çıkacak olan karşılıklı işbirliğinin sağlayacağı nimetlerle bağdaşmaz. Önemli bir ayette, Kur'an, Müslümanların başkanlarına itaat etmelerini bildirmektedir.

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülülemre (yöneticilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -

Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah’a ve Resul’e götürün (onların talimatına göre çözümleyin); bu hem hayırlı, hem de sonuç bakımından daha güzeldir.”[1802]

1461. Aynı surenin 83. ayetinde de, söz tekrar Müslümanlar arasında iktidarı elinde bulunduranlara getirilmekte ve birlik, dayanışma ve itaatin sağlayacağı yararlar zikredilmektedir.

1462. Resulullah (as)’a itaat üzerinde doğal olarak ısrarla durulmaktadır. Kur’an kimi ayetlerde bu isteğin nedenlerini şöyle sıralar:

a) “Allah’a ve Resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de, sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”[1803]

b) “(...) Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasaklamışsa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”[1804]

c) “Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”[1805]

1463. Şu ayet daha da önemlidir:

d) (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz. O (bildirdiği şeyler) vahy edilenden başkası değildir.”[1806]

1464. Bu sonuncu ayet, İslâm hukuku ile ilgili olarak çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuya ilerde tekrar döneceğiz.

1465. Devlet başkanlarının tebaalarına karşı görevleriyle ilgili olarak, onların da tebaaları gibi ortak yasalara tâbi olduklarını hatırlatmak yeterlidir. Bir kimse, sadece üstün biri olduğu için değil, bilgeliği ve hikmet sahibi olması nedeniyle ve ayrıca toplumun genelinin hayrına bazı üstün meziyetlere sahip olduğu için başkan seçilir. Allah’a itaatsizliği gerektirecek hiçbir konuda ona itaat edilemez. Peygamberlerin sorumlulukları üzerinde ısrarla durulması ve bizzat

Muhammed (as)'in ilâhî buyruklara titizlikle itaat etmek zorunda oluşunun başka bir açıklaması olamaz. Konu ile ilgili olarak aklımıza şu ayetler geliyor:

a) "Elbette kendilerine Peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz."[1807]

b) "İşte bunun için sen (Ey Peygamber, tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır."[1808]

İktidarın Süresi

1466. Siyasî başkan, görevinden alınabilir; peki, sınırlı bir süre için bu göreve atanabilir mi? İslâmiyet, *Hulefâ-i Râşidîn* döneminde tevarüse dayanmayan bir cumhuriyet yönetimine tanık olmuştur. Ancak, bildiğim kadarıyla, seçimler belirli süreler için yapılmamıştır: Devlet başkanları, gerekli görülmesi halinde görevden alınabilmeleri koşulu saklı kalmak üzere, ömür boyu görevde kalmak üzere seçilmişlerdir. Sınırlı bir süre için seçim yapılması yasaklanmamıştır; ancak İslâmî gelenekler göz önünde bulundurularak ömür boyu göreve getirilme ilkesi benimsenmiştir. Muhtemelen ilk Müslümanlar, bütün Peygamberlerin Allah tarafından ömür boyu seçilmiş olduklarını düşünerek böyle davranmışlardı. Zira ne Kur'an'da ve ne de hadislerde, Allah tarafından herhangi bir peygamberin görevine son verildiği yolunda bir kayıt yoktur. Allah onları muaheze etmiş, ancak vazifelerinden uzaklaştırmamıştır. Şöyle de denebilir: Eğer insanın iktidarı yerinde ise,

onun başkanlıkta giderek artan deneyimlerinden yararlanma yoluna gidilmeli, aksi takdirde, yani artık âciz ve yetersiz bir hale gelmişse, bu görevinden af edilerek yönetimden uzaklaştırılmalıdır. Çünkü İslâm, başkanlığın mutlak tevarüs yoluyla bir başkasına geçmesini kabul etmez.

Madde ve Mânânın (cismânî olanla rûhânî olanın) Birleştirilmesi

1467. Romalılar daha işin başında *jus* (akla dayanan hukuk) ile *fas*'ı (dinî hukuk)birbirinden ayırmışlardı; İsrail Oğulları hem bir peygambere hem de bir krala sahip idiler. İsa'ya atfedilen bir söz vardır: "Sezar'a ait olanı Sezar'a, Allah'a ait olanı Allah'a verin." Budistler ve Brehmenler de, dünya hayatını hor görüp terk etmenin dindar insanın ideali olduğu üzerinde dururlar. Ancak, bilindiği kadarıyla hayatlarında bu ideali uygulayanlar her toplumda çok az sayıdadır ve bu ideal sâdece tavsiye edilmiş, ancak yaptırımlarla desteklenmemiş olduğundan, özlenen ahlâki seviyenin bu toplumun çoğunluğunu oluşturan vasat insan'da yüksek olma ihtimali pek yoktur. Vasat insanın iyi davranışlar sergilemesi için yaptırımlara ihtiyacı vardır.

1468. Burada "cismanî" ve "ruhânî" kavramlarının Müslümanlarda ve Hıristiyanlarda farklı bir biçimde algılandığını belirtmek çok önemli gibi görünüyor. Tarihsel evrimi ne olursa olsun, Kur'an'da neredeyse yüz kez kullanılmış olan *din* sözcüğünün çok sayıda anlamı vardır: Bu kelime, "insanın hem bu dünyadaki hem de ahiretteki hayat düzenine" göndermede bulunur. Kelime anlamı "boyun eğme", yani bireysel ya da toplumsal davranış bakımından ilahî iradeye itaat etmek demektir. Bu bağlamda İslâm ve din sözcükleri eşanlamdırlar. Batı dillerinde kullanılmakta olan "religion" sözcüğünün İslâm'da karşılığı yoktur. Ayrıca, Müslümanlarda din adamları (ruhbanlık) da yoktur: İnsan ile

Allah arasındaki ilişkiler aracısız ve kişiseldir. İslâm'da işler "dinsel olan" ve "dinsel olmayan" yerine, "dahilî" ve "harici" şeklinde ayrıma tabi tutulur. İster ibadet ve tapınma isterse din dışı konular söz konusu olsun, Devlet hep insanın dışa yansıyan eylemleriyle ilgilenir. Belirtmek gerekir ki, her ferdi gerek maddî-dünyevî, gerekse manevî-ruhî bakımdan uyum içerisinde eğitip geliştirme endişesi taşıyan İslâm Devleti, hem dinî hem de dinî olmayan konulara eşit derecede önem verir. Ancak insan ile Allah arasındaki ilişkiler, kendi mahremlikleri çerçevesinde Devletin yetki sınırlarının dışında kalır: İşte dahilî ve harici konular arasındaki ayrım burada yatmaktadır. Niyeti ve güdüleri, samimiyeti ve kanaatleri bireyin kendisine bırakılmıştır; işin gerisi Devlete aittir: Müslümanlara cemaat namazlarında imamlık yapan da, ülkeyi yöneten de hep bu Devlet Başkanıdır. Bu durum, dünyevî ve manevî-ruhî meseleler arasında bir denge kurmakla kalmaz, aynı zamanda zayıfların daha az fenalığa sapacağı ve insan kişiliğinin sağlam ve güvenli bir biçimde gelişmek için her türlü imkâna sahip olduğu bir ortam meydana getirir. Çünkü devletin sahip olduğu kaynaklar, hem maddî hem de manevî hedefler için elverişli durumdadır.

1469. Bir uyarı sözcüğü: İslâm'da madde ile mânanın bu şekilde birleştirilmesi, kimi zaman çok hassas bir hal alan ilahiyat tartışmalarının, siyasetin ve gündelik yaşamın temeli haline geleceği anlamını taşımaz. Bu birleşme, iç ya da dış politika sorunlarının inananların dini ile ilgili temel bir konu teşkil etmelerini de gerektirmez. Din ve siyâset hiç kuşku yok ki apayrı iki alandır: Birisi insanın Yaratıcısı ile ilişkilerini, diğeri ise insanın insanla ilişkilerini ele alır. Muhammed (as)'ın uygulamaları (sünneti) ve din bilginlerinin bilimsel görüş ve içtihatları bize sadece şunu öğretmektedir: Müslüman bir

devlet başkanının siyasal bir konudaki tutum ve davranışı kendi ruhî-manevî alemi ile aynı kaynağa, yani Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği buyruğu olan Kur'an'a dayanmalıdır. İster bir hükümdar isterse basit bir tebaa olsun, istisnasız olarak insanın her işinde hakemliğine başvurulması gereken merci, bu ilahi kanundur. Başka bir ifade ile, ne siyaset ahlâktan ve ne de ahlâk realiteden mahrum ve uzak olmalıdır. İnsanın insan olmayı hak etmesi için, her ikisinin karşılıklı olarak birbirlerini tamamlaması gerekir. Muhammed (as)'in hayat hikâyesini yazan çağdaş siyer bilginlerinden Hind-Pakistanlı *Seyyid Süleyman Nedvî*'nin (öl. 1953) haklı olarak işaret ettiği gibi, "Allah Elçisi Muhammed (as) bu dünyaya, her iki dünyanın da rahmet ve bereketi ile gelmiştir: O sadece Cennet'i müjdelemekle kalmamış, bunun yanı sıra, bu dünyada Allah'a endişe ve korkudan uzak bir şekilde ibadet edilebilmesi ve Allah'ın hükümranlığının tüm yeryüzünde tesis edilebilmesi için, bu fani dünyadaki hükümranlıkla ilgili müjdeleri de bildirmiştir. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır."[1809]

1470. İnsanın gayret ve çabalarını yönlendirmesi gereken ideal, Kur'an'ın birçok ayetinde şu şekilde belirtilmiştir

a) "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi Cehennem azabından koru!"[1810]

b) Bu dünyada güzel davrananlara, güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu gerçekten güzeldir."[1811]

c) "Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi), ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, iyi davrananları sever."[1812]

1471. "Bu dünyada elde edilecek ödül" egemenlik, şan ve şöhret, maddî refah vb. dir. İnsanın, çevresinde dönüp durmakta olan şer güçlere karşı bir mücadeleye girişmeksizin bunları elde edebilmesi mümkün değildir. Bu fani dünya ile ilgili ödül, aynı zamanda bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirir:

d) "Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse, ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür."[1813]

e) Allah kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."[1814]

1472. Bu sonuncu ayette bize, bir yandan Kur'an'a göre dini ibadetlerin ve devlete ödenen vergilerin birbirinden ayrılamayacağı gösterilirken, öte yandan kanunlara, emirlere ve yasaklara uyulmasını sağlamak için, Müslümanların gerekirse zor kullanarak devlete destek ve yardımcı olmaları gerektiği bildirilmektedir. İyilik ve kötülüğü (hayrı ve şerri) bildirdikten sonra, birey bunlara uyma ya da uymama konusunda özgür bırakılamaz; bazı yaptırımlar da gerekir. Vicdan asla göz ardı edilemeyeceği gibi, bu özgürlüğün gelişi güzel kullanılarak ahlâkî ve toplumsal yozlaşmaya zemin hazırlamasına izin verilemez.

Yetkilerin Dağıtılması

1473. Maddî (dünyevî) olanla manevî (ruhî) olanın birleştirilmesi, yetki alanlarının ayrılmasına engel oluşturmaz. Bu ayrım, gerekirse devlet başkanına bile uygulanabilir. Kur'an, her biri kendi alanında bağımsız olmak kaydı ile, bir peygamberin (Samuel ya da İşmuel) yanı sıra ayrıca bir de kralın (Tâlût ya da Saül) bulunması, ancak ikisinin birlikte aynı ilâhî kanuna, yani Tevrat'a dayanmaları gerektiğini kabul etmiştir. İslâm'a göre böyle bir ayrım zorunlu olmadığı gibi, yasak da değildir: Tamamen meşru ve mubahtır, zira bizzat Kur'an'ın da teyit ettiği gibi bu konuda bir peygamberin tutumu (İşmuel'in sünneti) söz konusudur.

Maddî Gelişme

1474. Kur'an'daki birçok ayette, yeryüzünün, denizin, güneşin, kısaca bütün evrenin insanın yararlanması için yaratıldığı, insanın ise Yaratıcısına karşı yükümlülüğünü yerine getirmek için yaratıldığı açıkça bildirilmektedir:

a) "O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."[1815]

b) "Allah o (yüce) varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirmiştir. O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lutfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir..."[1816]

c) O (öyle lütufkâr) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi; nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı." Düzenli seyreden güneşi ve ayı size yararlı kıldı, geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi. O, size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız..."[1817]

d) “Sağduyulu (aklıselim sahibi) insanlar ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın.”[1818]

1475. Kanaatimize göre Müslümanları tabiî ilimleri geliştirmeye, diğer toplulukların yüzyıllarca süren çabalardan sonra edindikleri gelişmişlik düzeyini daha hızlı bir biçimde yakalamaya ve maddî refah için keşif ve icatların yolunda mümkün olduğu kadar ileri gitmeye sevk eden de bu son ayettir. Kur’an, Müslümanlara dünyevî bilimlerle ilgili alanlarda inançlar empoze etmek şöyle dursun, bu konulara hiç değinmez. Zira herkes kendi çabasına göre bilgi sahibi olacaktır. Kur’an’da: “Allahım! Benim ilmimi artır” diye buyurulmaktadır. Bu ayetin altında yatan anlama göre, bu türden gelişme ve ilerlemelere ışık tutacak elverişli ortamlar meydana getirmek, İslâmî bir hükümetin görevlerindendir.

1476. İslâm anlayışına göre, maddî alandaki gelişmelerden yararlanmak, sadece din ile ilgisi olmayanların tekelinde değildir; velilik ve Allah’a yakın olma kavramı da, hiçbir zaman insanlıkla ilgisini kesip manastırlara çekilmek anlamına gelmez. Hangi insan bir peygamberden daha çok Allah’a yakın olabilir? Hiçbir peygamber, dünya ile ilişkilerini koparıp bir kenara çekilmeyi uygun görmemiştir. İdeal olan, bir İran atasözünün de belirttiği gibi, *bâ hâme* ve *bî hame* (herkesle birlikte ama yalnız) olmak, başka bir deyişle insanlar arasında yaşarken aynı zamanda sadece Allah’ı düşünmektir.

Politika Ahlâkı

1477. Hiç şüphe yok ki insanın kendi yakınları, arkadaş çevresi ve içinden çıktığı “ulus”unun gözünde daha fazla saygı ve itibar görmesi çok doğaldır. Ancak gelişmiş toplumlarda, coğrafî özelliklere dayanan bir

devlet anlayışı kabul edilmiştir. Ülkede yerleşmiş olan yabancıların medenî haklardan yararlanabilmeleri için, sadece kan birliğine dayalı siyasal birlik anlayışının kapsamı genişletilmiştir. Ancak, Devletin bütün dünyayı kuşatması dışında, sadece coğrafî özelliklere dayanan bu anlayış, *Âdem* ve *Havva* çiftinin soyundan geldiği kabul edilse bile, insan türüne uluslar arası bir nitelik kazandırmak için yeterli olamayacaktır. Dünya Devletinin ortaya çıkmasını beklemeksizin, Kur'an, etnik ya da coğrafî anlamdaki "ulus" kavramının dar kalıplarından kurtulmak için daha başka bir kavram geliştirmiştir: Kur'an, *ümmet* (veya ulus) anlayışını, deri rengi, konuşulan dil ya da yaşanılan yer birliği üzerine değil, düşünce ve inanç birliği üzerine kurmuştur. Başka bir deyişle, Müslümanlar arasında birliği sağlayan, bireylerin doğdukları yer değil, bireylerin kendi akıllarını ve deneyimlerini kullanarak ortaya koydukları kişisel tercihleridir. İnsanların eşitliği ve takva sahiplerinin üstünlüğü konusunda, Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu formül şudur:

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır."[1819]

1478. Kur'an'a göre önemli olan, "soylu bir aile ya da toplumsal sınıfa mensup olmak" değil, bireysel olarak güzel davranışlarda bulunmaktır.Tufan Nuh kavminin dört bir yanını kuşatınca, Nuh (as) şöyle dua etti:

"Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin ise elbette haktır. Sen hakîmler hakîmisin!"

Ancak Allah şöyle karşılık verdi:

“Ey Nûh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir...”[1820]

Bu bağlamda bir peygamberin oğluna bile ayrıcalık tanınmazken, başkalarının sahip olduğu haklar daha da sınırlı olacaktır.

1479. Kur’an’da ifade edildiğine göre “Müminler ancak kardeştirler.”[1821] *Weltanschauung* (İnanç birliği) üzerine kurulu böyle bir yapıda, bir “ulus”ta kişisel ya da ailevî çıkarlar asla öne geçemez:

“Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. (Sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah’ın katındadır.”[1822]

Ya da:

“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Resulünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini yerine getirinceye kadar bekleyin. Allah sapıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”[1823]

1480. Şu halde, İslâmî ölçüler içerisinde “yurtseverlik”, tamamen rastlantılarla belirlenen akrabalık ya da hemşerilik esasına dayalı olmayıp, insanın bilinçli olarak seçtiği bir durumdur. Kur’an bu konuya sık sık değinir:

“Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sımsıkı yapışın, parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah ayetlerini size böyle açıklar

ki doğru yolu bulasınız. Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."[1824]

Hükümet Yönetimi ve Danışma (istişâre)

1481. İslâm Hükümetinin temelinde danışma (meşveret) yatar. Bu danışmanın şekli ve nasıl uygulanacağı insanın tercihine bırakılmıştır. Ancak önemi Kur'an'da defalarca ele alınmıştır:

a) "(...Ey Muhammed!) İş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da Artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."[1825]

b) "Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat, iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar, kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızktan da harcarlar."[1826]

c) "(Karar verdikten sonra artık) Onlara yakışan, itaat ve güzel sözdür. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a sadakat gösterselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu."[1827]

1482. Bu sonuncu ayet açıkça göstermektedir ki, söz konusu danışma meclisinin kararı herhangi bir nedenle kabul edilsin ya da edilmesin, diğerleriyle tam bir dayanışma içinde olmalıdırlar. Ancak Kur'an, Devlet Başkanının danışma meclisinin (Şûra'nın) kararını veto etme hakkı olup olmadığını açıkça göstermemektedir. Muhtemelen dönem ve günün koşulları göz önünde tutularak bu kararı bizzat halkın vermesi daha uygun görülmüştür. Hiç kuşkusuz, bir karar Şura'da çoğunlukla ya da oybirliğiyle alınmış olsa bile, eğer Kur'an'da belirlenen ilkelere ters

düşüyorsa bir değer ifade etmeyecektir. Devlet Başkanının böyle bir kararı reddetmesi gerekir (Krş. En’âm: 6/114-7).

1483. Resulullah (as)’ın uygulamaları, dinî olmayan konularda danışmanın bu yönü ile ilgili olarak bize ışık tutmaktadır. Pek yakın sahâbelerinden biri bize şöyle anlatır:

“Arkadaşlarına Resulullah’tan daha çok danışan hiç kimse görmedim.”[1828]

Ya da:

“Allah’ın Elçisi, Ebû Bekir ve Ömer’e şöyle dedi: “Siz ikiniz bir noktada mutabık iseniz ben buna karşı çıkmam.”

Râvi şöyle ekliyor:

İbn ‘Abbâs’a göre onlar, Peygamberin iki bakanı (veziri) idiler.[1829]

Bir başka hadisinde de Muhammed (as) şöyle buyurmuştur:

“Eğer Müslümanlara (Şûra-yı Müslimîn’e) danışmaksızın birisini başkan tayin edebilmem mümkün olsaydı, İbn Umm Abd’ı (Abdullah İbn Mes’ûd) tâyin ederdim.”[1830]

İşte bu konu ile ilgili bazı somut örnekler:

1484. (a) Resulullah (as) Medine’ye geldiğinde, namaza davet için en uygun aracın ne olduğu konusunda sahabeleri ile görüş alış verişinde bulundu. Kimileri ateş yakılmasını, bir kısmı Yahudiler ya da Hıristiyanlar gibi boru ya da çan çalınmasını önerdiler; bir başkası ise rüyasında bir insanın “gür sesiyle ezan okuduğunu” gördüğünü söyledi. Ve Peygamber bu tarzı kabul etti.[1831] Diğer öneriler ise reddedilmiş oldu.

b) Medineli Müslümanlar, bir anlaşma yaparak, kendi akrabalarını korudukları gibi Resulullah (as)’ı da koruyacaklarına ant içmişlerdi. Bedir seferi sırasında, Mekkeli müşrik ordusunun geldiği öğrenilince, Resulullah (as) savaşa çıkılıp çıkılmayacağına karar vermek üzere genel meclisi toplantıya çağırdı. Mekke kökenli (Muhacir) Müslümanların hep

birlikte yardıma hazır oldukları konusunda güvence vermeleriyle yetinmeyip, sözlerini şöyle sürdürdü: “Aranızda görüştükten sonra kararınızı bana bildiriniz.” O zaman Medineli Müslümanların (Ensâr) temsilcisi ayağa kalktı ve Resulullah (as)’ın özellikle kendi görüşlerini sorduğundan emin olduktan sonra, O’na tam anlamıyla dayanışma içinde olduklarını bildirdi. Bu durum Resulullah (as)’ın çok hoşuna gitti.[1832] Medineli birlikler kendisine katılmayı kabul etmeselerdi, savaşa girişmeyecekti.

c) Bir yıl sonra, Uhud savaşı sırasında, Resulullah (as)’ın kişisel görüşü, düz ve çıplak bir ovada bir savaşa tutuşmaktansa, şehirde kalarak düşman saldırısını beklemekti. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla çoğunluğu oluşturan karşı tarafın ısrarı karşısında bu düşüncesinden vazgeçti. Bin kişi ile şehirden dışarı çıktı. Bir süre sonra Medineli “Müslümanlardan” üçyüz kişilik bir grup, açıkça döneklik anlamına gelen amaçları doğrultusunda ordudan ayrıldılar. Bunlar münafıklar idi. Resulullah (as), onlara rağmen savaşa girdi. Şunu belirtmek gerekir ki, oldukça önemli sayıda Medineli, Resulullah (as)’ı desteklemek üzere yanında kalmıştı.[1833] Ancak savaş meclislerinden konumuzla ilgili fazla abartılı sonuçların da çıkarılmaması gerekir.

d) Bedir’deki ilk savaşta esir alınanların durumu görüşüldüğü sırada, Ömer, bunların hepsinin öldürülmesi teklifinde bulundu; Ebû Bekir ise fidye karşılığında serbest bırakılmalarından yana idi. Resulullah (as) bu sonuncu görüşü kabul etti.[1834] Ancak rivayette bu iki ayrı görüşün taraftarlarının sayısı açıkça bildirilmemektedir. Çünkü o dönemde oylar sayılmıyordu.

e) Hendek savaşı sırasında, Resulullah (as) kuşatmaya katılan düşman birliklerinden birini, kendilerine bir miktar Medine hurması vermek

suretiyle saf dışı bırakıp düşmanı zayıflatmak istemişti. Medine'nin önde gelen başkanlarından biri, ekonomik nedenlerden dolayı değil de, sadece gururuna ve izzet-i nefsine dokunduğu için, bu uygulamaya karşı çıktı. Resulullah (as) da söz konusu düşman kabilesinin başkanına yapılan teklifi geri çekti.[1835]

f) Hudeybiye seferi sırasında, Resulullah (as) Mekkelilerin müttefiki olan ve İslâm aleyhine bir kaynaşma içinde bulunan Ehâbîşlere karşı harekete geçmek istedi, ancak Ebû Bekir'in tavsiyesi üzerine kararından döndü ve doğruca Hudeybiye'ye gidildi.[1836]

g) Hudeybiye barış anlaşmasıyla ortaya çok önemli bir durum çıkmıştır: Bu barış anlaşmasının Müslümanlar aleyhine görünen elverişsiz koşulları herkesi üzmüş ve Ömer gibi bazı insanlar bu durumdan duydukları hoşnutsuzluğu açıkça dile getirmişlerdi. Ancak Resulullah (as) şöyle buyurdu: "Allah bu koşulları kabul etmemi bana vahiyle emretti." Bu hadis, söz konusu hukukî soruna bir çözüm getirmemekle birlikte, bir Müminin elini kolunu bağlayıcı niteliktedir. Zaten ilâhî vahiyler Resulullah (as) ile birlikte son bulmuştu. Din dışı konularda onun yerine geçecek olan halifeleri ise böyle bir ayrıcalığa sahip değillerdi.

h) Son olarak, H. 8 yılında ortaya çıkan Hevâzinli esirlerin durumunu hatırlatalım. Köle kapsamına giren kadın ve çocukların da bulunduğu ganimetlerin dağıtımından sonra, mağlup kabileden bir heyet İslâm'a geçtiklerini bildirmek ve mallarının ve savaş esirlerinin iadesini istemek üzere Resulullah (as)'ın huzuruna çıktı. Muhammed (as) şöyle buyurdu: Mallarınızdan ya da esirlerinizden birini seçiniz." Heyettekiler bu sonuncuları, yani esirleri seçti. Ashabını bir araya toplayan Resulullah (as), Hevâzinlilerin İslâm'ı kabul ettiğini ve kararının, ganimetin paylaşımı sırasında kendisine ve kabilesinin mensuplarına düşen bütün

esirlerin geri verilmesi yönünde olduğunu bildirdi. Bazı kabile başkanları onun tutumunu izlerken, kimileri karşı çıktılar. Resulullah (as) bir tercih yapılmasını isteyerek her kabilenin içinde bulunan aile temsilcilerini huzuruna çağırdı. Sonunda, sadece iki kabilenin esirlerini bedelsiz olarak serbest bırakmak istemedikleri ortaya çıktı. Bunun üzerine Resulullah (as), dik kafalılık ederek karşı çıkan bu kabilelere devlet hazinesinden (Beytü'l-Mâl) uygun bir tazminat ödenerek esirlerin serbest bırakılmasını emretti.[1837]

1485. İtiraf etmeliyim ki bu çok sayıdaki istişare örneklerine rağmen veto sorunu hakkında bir karara varmak oldukça zordur. İzlenimlerimize göre İslâm, göründüğü kadarıyla devlet başkanının veto hakkı konusunda lehte ya da aleyhte bir hüküm koymamıştır. Dönemin koşullarına ve başkanın kişisel yeteneklerine göre bu hakkı ona tanıyıp tanımamak, başkanı seçecek olan kimselerin elindedir. Bir kez daha yineleyelim ki, İslâm Devletinin bütün yasama ve idarî kararları daima Kur'an ve hadisler doğrultusunda ve bunlara bağlı olmalıdır.

İstişârelerde Gayr-i Müslim Tebaanın Yeri

1486. Resulullah (as)'ın hayatında cereyan eden kimi olaylar bizi bu konuda aydınlatmaktadır: Medine'ye geldikten hemen sonra, Muhammed (as), Medine'yi bir "Şehir-Devlet" olarak örgütlendirmek üzere bir belge ortaya koydu; o sıralarda şehir halkının neredeyse yarısı Yahudi idi ve bunların (bağımsızlıklarını kısmen koruyarak) Konfedere Devlet'e katılmaları barışçı yollarla ve tamamen kendi istekleriyle olmuştur. Bu Anayasa metninin meydana getirilmesi sırasında, kuşkusuz Müslümanlar ile Medineli Yahudiler arasında bazı ön görüşme ve istişareler yapılmış olsa gerektir.

1487. Bu anayasada, barış, savaş ve askerî savunmanın, Müslümanlarla Medineli Yahudiler arasında ortak ve bölünmez oldukları açıkça ortaya konulmuştur. Bu maddenin günlük hayata uygulanırken, Yahudilerle bir istişarede bulunulmamış olduğunu düşünmek anlamsız olurdu.

1488. Resulullah (as) ile Arabistan'ın putperest kabileleri arasında, daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı ittifak ve askerî yardım anlaşmaları yapılmıştı. Bu itibarla, Gayrimüslim müttefiklerle zaman zaman görüş alış verişinde bulunması kendisi için zorunlu idi.

1489. Resulullah (as), bir Gayrimüslim olan Amr ibn Umeyye ed-Damri'yi, Necâşî'ye elçi olarak göndermişti. Bedir'de esir alınan müşriklerden de, her birinin "fidye" olarak on Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmesini şart koşmuştu. Kişisel sekreteri Zeyd ibn Sâbit'e İbranî yazısını öğrenmesini emretmiş, o da anlaşıldığına göre bunu şehirdeki Yahudilerden öğrenmişti. Demek ki kendisi, Gayrimüslimlerin memur, öğretmen, teknisyen, inşaatçı vb. olarak kullanılmasını meşru ve helal kabul ediyordu. Resulullah (as), bizzat Medineli Yahudi tüccarlardan gıda maddesi ve zahire satın almış, hattâ zırhlı gömleğini onlardan birine rehin bırakmış ve geri alamadan da vefat etmişti. Bir Yahudi bankerinin Resulullah (as)'a bizzat gelerek borcunu ödemesini istediğinden bahsedilir. Vasiyetnamesinde şöyle bir cümleye rastlarız (bk. Mâverdî, s.248): "Gayrimüslim tebaama (Ehli Zimme) iyi muamele ediniz!" (İhfazûnî fî zimmeti).

1490. Gayrimüslimlerle istişare ve onların Devlet hizmetlerinde görevlendirilmeleri ile ilgili olaylar, Hulefâ-i Râşidîn ve özellikle Ömer (ra) zamanında sıkça rastlanan ve önemli işlerdendir. Bu Halife'nin, valilerinden birine, Hıristiyan olan sekreterini görevden alması için verdiği emirle ilgili münferit bir olay üzerinde ısrarla durulmuştur. Bu,

genele uyarlanamayacak, tamamen kişisel bir emir idi. Burada, bu özel talimatın nedenlerinden[1838] uzun uzadıya söz edecek değiliz. Ancak, tezimizi doğrulayan diğer olaylara işaret edelim: Aynı halife Ömer (ra), bir gün Suriye'deki valisine, başkentin malî işlerinin yönetiminde görevlendirilmek üzere hesap uzmanı bir Rum göndermesi için mektup yazdı.[1839] Kendisi, zirâî vergiler ve hatta askerî meselelerde bile gayrimüslim tebaa ile sık sık görüş alışverişinde bulunurdu.

1491. Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki uygulamaların hem teorik anlamda hem de günlük hayatta uygulanmasıyla ilgili olarak göze çarpan bu ve benzeri örnekler, daha sonraki dönemlerde Şafiî mezhebinden Mâverdî ve Hanbelî mezhebinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ gibi hukukçuları,[1840] âmme hukukuyla ilgili eserlerinde, fazla önem taşımayan görevler dışında, Halîfenin gayrimüslimleri devletin icra organlarında vezîr olarak görevlendirmesinin tamamen meşru olduğunu kabul etmeye yöneltmiştir.

Yasama (kanun yapma) *Çalışmaları*

1492. Yürütme faaliyeti çok sâde bir biçimde yapılırdı: Gördüğü ya da bahsedildiğini duyduğu herhangi bir şey konusunda Resulullah (as) bir emir verme ihtiyacı hissettiği zaman harekete geçerek gerekli emirleri verirdi; herhangi bir uygulamayı benimsiyor, bir başkasını değiştiriyor, bir başkasını ise yasaklıyor ya da yerine tamamen yeni bir uygulama getiriyor ve bu böylece sürüp gidiyordu. Bütün bu durumlarda onun yapmış olduğu yasama çalışması, birbirinden tamamen farklı üç sınıfa ayrılıyordu: 1. Ya kendi ağzından (ya da örneğin kişilerin eyâletlerde bulunmaları sebebiyle yanında bulunmadıklarında) bizzat bir açıklamada bulunuyor, ya o şeyi bizzat işliyor ya da ashabının bir şey yaptığını gördüğünde ses çıkarmıyordu. Bu sessiz onama ve bazı eski

âdetleri hoşgörü ile karşılama, aynı zamanda İslâm hukukundaki kuralların bir kaynağını oluşturmaktadır.

1493. Resulullah (as)'ın bu şekilde koymuş olduğu bir yasadan haberdar olanlar, bunu diğer insanlar arasında da yayıyorlardı. Ancak nâdir de olsa bazen yeni konulan bir yasanın bütün halka duyurulmasına bizzat özen gösterirdi. Örneğin, damadı Ali (ra)'yi H. 9. yılda Hac sırasında Mekke'ye gönderip bazı yeni hükümleri orada ilân etmekle görevlendirmiştir. Ali (ra)'nin, aralarında Ebû Hureyre'nin de bulunduğu özel memurları, zaman zaman kalabalıklar arasında dolaşarak bu ilanı yüksek sesle tekrarlamışlardır.

1494. Yeri gelmişken, İslâm'a göre insan hayatının bir bütün olduğunu hatırlatalım: Bu hayatın manevî, ibâdetlerle ilgili, toplumsal vb. çeşitli yönleri tek bir yasa kapsamında bir araya getirilmiştir. Kur'an, birçok ayetinde, her türlü otorite kaynağının Yaratıcımız olan Allah olduğunu tekrarlamaktadır.[1841] Allah dilediğine hükmeder;[1842] hükmünde hiçbir ortağı yoktur.[1843] Allah her türlü fiziksel idrâk ve algılamanın ötesinde olduğu için, onun yeryüzündeki Halîfesi olan insan, yani peygamber aracılığıyla, Allah insanlara kanunlarını bildirir ve bunların uygulanmasını sağlar.

1495. Kur'an, Müslümanlar için Allah'ın vahyedilmiş sözü, Muhammed (as) tarafından müminlere iletilmek üzere alınmış bir ilâhî kanunlar bütünüdür. Bu Kitap, insan hayatının her yönüyle ilgili bir kanun ortaya koymuştur. Ancak, bu kutsal kitapta, hukukun tekâmülü ve uygulanan yasaların günün koşullarına uyarlanması öngörülmemiş olsa idi, giderek karmaşık bir hal alan bir toplumun değişen ve sürekli olarak artan ihtiyaçları karşısında yetersiz hale gelebilirdi.

1496. Şu halde Kur’an, her şeyden önce Resulullah (as)’ı, ilahi emir ve kuralları belli bir olgunluğa eriştirmek için en üst merci olarak kabul etmekte ve şöyle söylemektedir:

“O, arzusuna göre de konuşmaz; o (bildirdikleri) vahy edilenden başkası değildir.”[1844]

Ya da:

“Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının.”[1845]

Anlam olarak bunlara benzeyen daha başka birçok ayet vardır. Bu açık ve kesin beyanlar olmasa bile, Muhammed (as)’in Allah’ın Resulü olduğuna inanan birisi için, onu göndermiş olan Yüce Varlığın resmi elçisi olarak, getirmiş olduğu her şeye inanmak yine de çok tabii olurdu. Öte yandan, yirmiye yakın ayette, insana fert olarak düşünme, inceleme ve bizzat anlayıp idrâk etmesi emredilmektedir. Bazı ayetlerde ise:

“Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (âlimlere) sorun.”[1846]

buyurulmaktadır. Kuşkusuz, diğer bütün bilim alanlarında olduğu gibi, hukuk da özel bir bilim dalıdır; ve bu bilimi yorumlayıp geliştirecek ve ondan yeni kanunlar çıkaracak olanlar da ancak bu bilimin uzmanı konumundaki hukukçulardır. Tıbbî bir konuda bir şâirin görüşünün alınmayacağı gibi, mimarî ile ilgili bir konuda da, kendi sahasında uzman bir filozofa da soru sorulmamalıdır; hukuk ya da ilahiyatla ilgili sorunlarda da başka bilim dallarındaki kişilere, hele de sokaktaki bir insana danışılması çok sakıncalı sonuçlara yol açar. Kur’an bu konuya şu ayetlerle göndermede bulunur:

“Müminlerin hepsinin birden savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve

kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."[1847]

"Oysa onu Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi..."[1848]

1497. Resulullah (as)'ın yasama konusundaki uygulamaları, kendisinin aslında sadece bir ıslahatçı olduğunu ve kendisine tabi insanların eskiden beri uygulaya geldikleri ve değiştirip yürürlükten kaldırılmasına gerek duymadığı alışkanlıkları sürdürmelerine izin verdiğini bize göstermektedir. Bu durum, sadece ticaret vb. gibi dinî olmayan konularda değil, aynı zamanda ceza kanunları ve hattâ Hac gibi tamamen dinî konular için de söz konusudur. Bu âdet ve geleneklerden bazılarının İbrahim ve İsmail (as)'in getirdiği "Şeriat"a kadar dayandığını, ancak bir kısmının ise daha yakın zamanlara ait olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, Resulullah (as), İslâm öncesine ait ve putperestlikle ya da adaletsizlik ve haksızlıkla bir ilgisi bulunmayan uygulamaların sürdürülmesine izin vermiştir. Böylece bir eski uygulamalar "İslâm Şeriatı"na da girmiş oluyordu. Resulullah (as)'ın bu hoşgörüsü, belki de aynı yöntemin daha sonraki dönemlerde de geçerli olmasına yol açmıştır. Yani herhangi bir gelenek ya da alışkanlık, müminler için her zaman için bir mihenk taşı olan Kur'an ve Hadis'e aykırı olmadığı sürece, tabiatı itibarıyla iyi ve -en azından mübah- şeylerdir.

1498. İşte Muhammed (as)'in hayatına dair, oldukça anlamlı birkaç yaşanmış olay:

1499. a) Resulullah (as), Muaz ibn Cebel'i hâkim olarak Cened'e tayin etmişti (Yemen'deki bu şehirde ona ait anıları günümüze kadar saklamış

olan görkemli bir cami bulunmaktadır). Görev yerine gitmek üzere izin istemek için huzuruna geldiğinde, Resulullah (as) ile aralarında şöyle bir konuşma geçti:

-Ey Muaz! Bir anlaşmazlık durumunda bunu nasıl halledeceksin?

-Allah'ın Kitabı'na (Kur'an'a) göre!

-Ya orada uygun bir hüküm bulamazsan?

-O zaman, Resulullah'ın Sünneti ile.

Muhammed tekrar sordu:

-Peki onda da bir hüküm bulamazsan?

- Kendi içtihadımla hükmederim.

Mu'âz'ın bu cevabı karşısında Resulullah (as) çok sevinerek ellerini göğe kaldırmış ve şöyle dua etmiştir:

-Allah'a hamd ü senalar olsun ki Resulünün elçisini, Resulünün razı olduğu ve istediği şeye muvaffak kıldı."[1849]

Ve devesine binerek Medine'den yola çıkan Mu'âz'a, Resulullah (as), hem kendisini onurlandırmak hem de son birkaç talimat (bk. İbn Hanbel, 6/235, 243, 244) vermek isteyerek, bir süre yaya olarak eşlik etmiştir. Bu emir ve talimatlardan bazıları şöyle idi:

"-Gösteriş ve şatafattan kaçın; zira Allah'ın gerçek kulları, gösterişli bir hayat sürmezler." (İbn Hanbel, 6/243, 244.)

Mu'âz şöyle nakleder:

"Resulullah (as)'a şöyle sordum:

-Şayet senin sünnet ve tatbikatına uymayan ve senin buyruklarına uygun hareket etmeyen bir takım başkanlarla karşılaşırsak, onlara karşı nasıl davranmamızı önerirsiniz?

Resulullah (as) şöyle cevap verdi:

-Allah’a itaat etmeyene (yani Allah’ın emirlerine aykırı buyruklara) itaat yoktur.”(bk. Ebû Ya’lâ, İbn Hacer’in *Metâlib*’inden (No 2110) naklen; ayrıca bk. İbn Hanbel, 3/213.)

Hayber Yahudileri ile ilgili bölümün ek kısmında da belirttiğimiz gibi Resulullah (as), Mu’âz’ın namuslu ve dürüst bir hayat sürmesini istemiş ve bu nedenle, tamamen istisnaî bir şekilde, onun Devlet Hazinesi’nden (Beytü’l-Mâl) bir miktar borç alıp bununla ticaret yapmasına izin vermişti. Gerçekten de Mu’âz, Yemen’de birçok yıl görevde kalarak zenginleşmiş ve Ebû Bekir halife oluncaya dek Medine’ye dönmemiştir. O zaman Ömer, kamu yönetimi bakımından pek hoş olmayan ve diğerlerine kötü örnek oluşturan bu ödünç alma uygulamasından vazgeçmesini Mu’âz’a tavsiye etmiş, o ise bu tavsiyeden son derece etkilenerek, bu yolla elde ettiği bütün kazancını, kıymetsiz bir deve kırbacına varıncaya dek Halife Ebû Bekir’e iade etmiştir. O da Mu’âz’ın bu hareketinden çok duygulanarak, aldığı para ve malları Hükümetin bir hediyesi olarak ona geri vermiştir. Artık bu idarî görevlerden bıkan Mu’âz, gönüllü olarak askerî seferlere yazılmış ve Suriye’ye giderek bir süre sonra burada vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, Metâlib, No: 1389-1390, İbn Râhûye ve Abdurrezzâk’dan naklen; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 6/48).

1500. b) Resulullah (as) şöyle buyurmuştur:

“Hanımları henüz çocuklarını emzirdiği sırada, erkeklerin onlara yaklaşmalarını yasak etmeyi arzu ediyordum. Daha sonra Rumların ve İranlıların böyle yapmadıklarını ve bunun çocuklara bir zararı olmadığını görerek, bu düşüncemden vaz geçtim.”[1850]

Aşağıdaki hadis ise daha anlamlıdır:

1501. c) Muhammed (as) Medine’ye gelince, halkın çiçek açma döneminde hurma ağaçlarına sunî döllenme uyguladıklarını gördü. Bu durum, onun

edep ve haya duygularına ve toplumsal ahlâk anlayışına ters geldiğinden, böyle yapmamalarını önerdi. Daha sonra, bu uygulamadan vazgeçilmesi nedeniyle çok düşük miktarda ürün elde eden üreticiler gelip bu durumdan şikayetçi olunca, Resulullah (as) şöyle buyurdu:

“Nasıl alışmışsanız öyle yapınız; siz bu dünya işlerini benden iyi bilirsiniz.”[1851]

1502. d) Resulullah (as) bir gün şu açıklamada bulundu:

“Hakim karar verirken bazen yanılır, bazen doğru karar verir. Doğru karar vermişse Allah katında kendisine iki kat sevap vardır ve eğer yanılırsa, yine de o (gösterdiği iyi niyetli çabasından dolayı) bir sevap kazanır.”[1852]

1503. Herhangi bir konudaki uzman ve mütehassıs kişiler bile yanılabildiklerine göre, herhangi bir yetkilinin, kendisinden önceki bilim adamlarının görüşlerine karşı çıkması ve sorunlara daha iyi çözümler getirmeye çalışması gayet doğaldır. Bu, sadece eski fıkıh bilginlerinin kişisel görüşleri için değil, aynı zamanda herhangi bir dönemde birçok hukukçunun oybirliğiyle almış olabileceği kararlar için de geçerlidir: Aralarında büyük fıkıhçı Pezdevî’nin de bulunduğu birçok bilgin, sonraki döneme (*Müteahhirîn*) ait bir *icmâ*’ın önceki dönemlerde alınanın yerine geçebileceğini belirtmektedirler.

1504. Hukukçunun kanaatleri, Kur’an ve Hadis’in tefsirine dayanır. Tefsirler birbirlerine göre farklılık gösterebilir ve koşullar değişebilir. Resulullah (as)’dan başka herkes yanılabileceğine (en azından Sünnî Müslümanlar böyle düşünmektedirler) göre, eski fıkıhçıların *kıyas* yoluyla vardıkları sonuçların yine fıkıhçılar tarafından gözden geçirilmesi, Kur’an ve Hadis açısından bir sakınca doğurmaz. Bu kıyas ve yorumlamaların bizzat Kur’an ve Hadis’te yer alan talimatlara uygun bir biçimde yapılmış olması yeterlidir.

1505. Kur’an’a ve Resulullah (as)’ın sünnetine dayanarak ortaya konan delillerin hukuksal karakteri üzerinde son birkaç kelime daha söyleyelim: İslâm hukukunun bu iki temel kaynağında belirtilmiş bulunan her şey, taşıdığı önem ve kapsadığı yer bakımından hep aynı düzeyde olmamıştır; zira, gerçek Kanun Koyucu (Allah) tarafından kullanılan terimler, ele alınan konunun durumuna göre farklılık arz etmektedirler. Buradan hareketle, Müslüman fıkıhçılar şöyle bir genel teori geliştirmişlerdir: Onlar, her türlü kuralın Hayır ve Şer’i temel aldığını söylerler: şayet bir şey *hayır* ise onu zorunlu olarak yapmak gerekir. Eğer *şer* ise, ondan da kaçınmak gerekir; karışık durumlarda eğer iyilik (hayır) tarafı daha ağır basıyorsa, bu şeyin yapılması tavsiye edilir; kötülük (şer) tarafı baskın ise kaçınılması önerilir; hayır ve şerrin eşit göründüğü kuşkulu durumlarda ya da ne hayır ve ne de şerrin görünmediği durumlarda ise, duruma göre bir tercihte bulunmak kişiye bırakılmıştır: Öyle ki, aynı kişi, *şeriat*ı çiğnemeksizin, bir defasında yaptığı bir hareketi başka bir sefer yapmaktan kaçınabilir. Kur’an’da ve hadîsi şeriflerde, yapılması ya da kaçınılması kesin olan emir sayısı son derece sınırlıdır. Allah’a îman, namaz, oruç, hac ve zekât vergisi ile ilgili kuralları değiştirmek için yeni bir yasa koymak ise kesinlikle söz konusu olamaz; bunlar bir müslüman için daima zorunlu (*farz*) ibadetler kapsamında kalacaklardır. Aynı şekilde, adam öldürme, zina, başkasının malını gasp etme gibi şeyler de daima haram olarak kalacaklardır. Yapılması tavsiye edilen (*hasen*) ya da önerilmeyen (*mekruh*) fiiller konusunda ise, içinde bulunulan koşullara göre, kanun koyucu, herhangi bir kuralı geçici olarak askıya alabilir. Beşinci kategoriyi oluşturan ve insan fiillerinin çoğunluğunu meydana getiren, ne iyi ve ne de kötü denebilecek (*mubah*) fiilleri düzenlemek için ise, yasama mercii haydi

haydi ve öncelikle bu konuda yetkili makamdır. Böylece, sistemin ne denli esnek olduğu ve onun samimi ve inanan insanların meşru ihtiyaçlarına nasıl uyarlanabilir nitelikte olduğu görülmektedir. Müminlerin, İslâm Fıkhı'nda uzmanlaşmamış ve aşağılık kompleksi içinde bulunan ya da pek dürüst ve şerefli amaçlar peşinde koşmayan kişilere itibar etmelerine ve onların yolundan gitmelerine ise kesinlikle izin verilmemiştir.

1506. İçinde bulunulan koşulların değişmesi ve *şer'î* kuralların bunlara göre uyarlanabilirliği meselesine gelince: Herkes şunu kabul etmekte hemfikirdir ki, herhangi bir yetkilinin vermiş olduğu emir ya da talimat, bir üst konumdaki başka yetkili tarafından değiştirilebilir ya da tamamen yürürlükten kaldırılabilir. İslâmî esasların uygulanmasında belli bir hiyerarşi vardır: Fıkıh bilgininin bireysel görüşleri, bu fıkıhçıların ortak görüşü (*icma*), Resulullah (as)'ın sünneti ve Allah'ın ayetleri. Bir fıkıhçının bireysel görüşü, onun çağdaşı olan ya da daha sonra yaşamış bir başka hukukçu tarafından tartışılıp eleştirilebilir. Bu imkân, Kıyamet'e kadar geçerli olacaktır. Aynı şekilde bir *icmâ*'ın başka bir *icmâ* ile, bir peygamber buyruğunun bir başka gerçek peygamber buyruğu ile ya da onun getirmiş olduğu *sünnet* ile (İslâm inancına göre Muhammed *AS*, peygamberlerin sonuncusu olup, kendisinden sonra yeni peygamber gelmeyecektir) ve ilâhî bir hükmün bizzat Allah tarafından değiştirilmesinde (*nesh*) de aynı durum söz konusudur. Demek ki, sıradan bir fıkıhçı, bırakın Allah'ın koymuş olduğu ilahi bir hükmü, Resulullah (as)'ın bir sünnetini bile değiştiremez ve böyle bir şeye kalkışmamalıdır da.

1507. Sorunun bir başka yönü de, Resulullah (as)'ın vahiy olayında nasıl bir rol üstlendiğidir. Müslümanlar arasında Kur'an'ın birçok ayetine

dayanarak benimsenen görüşe göre, (örneğin, Enfâl: 8/68), vahiy Muhammed (as)'in ihtiyaçları doğrultusunda gelmezdi; Resulullah (as), kimi kez kendi kanaat ve sağduyusu doğrultusunda çaba sarf edip muhakeme yapmak durumunda kalıyor ve bazen de Allah, onun bu görüşünü desteklemeyerek, Resulünün hatası yüzünden toplumun bir kusur ve günah işlememesi için, derhal onun bu kararını *nesh edip* yürürlükten kaldırmak üzere bir vahiy gönderiyordu. Demek ki Resulullah (as)'ın şahsında, biri kendisine vahiy gönderilen peygamber -ve dolayısıyla yanılmazlık ve hata işlemekten uzak olma (*ismet*)-, diğeri ise fani ve beşerî bir kul olmak üzere iki özellik mevcut idi. Eğer vahiy gelmemesi durumunda Muhammed (as)'in ortaya koyduğu kişisel görüş ya da uygulama daha sonra Allah tarafından *nesh* edilmemişse bu, Allah'ın bu kararı uygun gördüğünü gösterir. Böylece, Muhammed (as)'in Allah tarafından nesh edilip yürürlükten kaldırılmamış her türlü görüş ve uygulaması (sünneti) Kur'an ile eşdeğer hale gelir. Zira, Kur'an'ın ifadesine göre (Necm: 53/3-4), Muhammed (as) hiçbir zaman kendi hevâ ve hevesine göre değil, ancak kendisine vahyedilen bir vahye dayanarak konuşur. Bununla birlikte Muhammed (as), aldığı bütün vahiyleri Kur'an'a sokmuyordu. İşte, *vahy-i metlû* (insanlara okunup açıklanan vahiy) ile *vahy-i gayri metlû* (okunup açıklanmamış vahiy) arasındaki farkı buradan kaynaklanmaktadır. Sadece vahy-i metlû (yani namazlarda okunan vahiy) kapsamındaki ayetler, baştan sona ve bir bütün olarak Kur'an metnine dahil edilmişlerdir. Gayri metlû denilen vahiyler ise Hadisleri oluştururlar. Sonuç itibarıyla, Resulullah (as)'ın sağlığında ve onun ashabına göre Kur'an ile Hadis arasında kesinlikle hiç bir ayrım gözetilmiyordu. Ancak bu ikisinin yazıyla tespit edilip bir araya getirilme yöntemleri aynı olmadığı için, Muhammed (as)'den

sonraki devirlerde, hadislerin doğruluğunu kanıtlama sorunu ortaya çıkmıştır: Eğer bir hadîsin doğru yani sahih olduğu kanıtlanırsa, bunu Resulullah (as)'ın dolayısıyla da bizzat Allah'ın emri olarak benimseyip, emir (*farz*), yasaklama (*haram*) ya da tavsiye (*mübah*) niteliğinde olmasına göre uygulamak gerekecektir.

1508. Fıkıhçıların başvurduğu *içtihat*, yani dinî hüküm çıkarma işlemi, iki durumda söz konusu olabilir: Ya Kur'an ve Hadis'te ilgili konuya yer verilmeyip sessiz kalınmıştır, veya Kur'an ya da Hadis'te yer alan ifadeler çeşitli yorumlara açık bırakılmıştır. Kur'an ve Hadis çerçevesindeki temel hukuk kurallarına dokunulamaz ve hiçbir hukukçu tarafından değiştirilemez. Ancak, yanılma olasılığı olan insanların yapmış olduğu açıklama ve yorumlar ise *beşerî* olup tartışmaya açıktırlar ve başka fıkıhçıların yorum ve tefsirleri zaman içerisinde bunların yerini alabilir. Her Müslüman, Allah katında izlenmeye en yakın ve en makul gördüğü ve genel olarak toplumun çıkarlarına en iyi hizmet edebileceğine inandığı din bilgininin görüş ve düşüncelerini izlemekte serbest olacaktır.

1509. Din'in, vahy edilen, yani Allah tarafından gönderilmiş, ilahî bir özellik taşıması ve insan elinden çıkmamış olması gerekir (İslâm'a göre kanunlar dinin bir parçasıdır). İlâhî kanunun zamana ve günün koşullarına göre değişmesi gerektiğini ya da değişebileceğini söylemek, İslâm dininin de insan elinden çıkmış bir sisteme dönüşme riskini beraberinde getirecektir. Hulefâ-i Râşidîn tarafından ikinci derecede kalan bir çok konuda bazı düzenlemeler yapıldığı olmuştur. Ancak her olayın diğerlerinden ayrı ve bağımsız olarak değerlendirilmesi ve Allah'ın emir ve buyruklarında insan eliyle bir değişikliğe gidilmemesi

gerekir. Bu noktada Resulullah (as)'ın eyâletlere gönderdiği vali ve hâkimlere vermiş olduğu şu talimatı bir kez daha anımsatalım:

"Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; ve bir Müslümanı dininden soğutacak şekilde hareket etmeyiniz."

1510. İslâm Hukukunun gelişmesi konusunda Muhammed (as)'in bizzat almış olduğu önlemler, bu hukuk sistemini her çeşit bozulma ve kokuşmanın kötü etkilerinden koruyup, onu bütün canlılık ve bütünlüğü içinde sürdürecek niteliktedirler.

Uluslar Arası Hukuk

1511. Kur'an, Devlet Başkanının iç ve dış sorunlar karşısında nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini ayrıntılı olarak ele alır. İslâm Devletinin bütün siyasetinin temeli, sadece Allah'ın hükümranlığını ve O'nun ilâhî düzenini bütün yeryüzünde tesis etmektir. Bir başka deyişle bu Devlet, elindeki bütün uygun imkânlardan yararlanarak, Tek Allah inancını ön plana çıkartıp, Tanrıtanımazlığın ve Çoktanrıcılığın ortadan kalkması için çaba sarf etmelidir; bu çabanın dünya çapında olması gerekir. Allah Kur'an'da şöyle buyurur:

"(Ey Muhammed!) Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."[1853]

Bir başka ayette ise şu ifadelere yer verilir:

"(Ey Muhammed!) Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[1854]

Allah katında en makbul şey, O'nun irâdesine boyun eğmektir. Allah'ın bildirmiş olduğu yegâne Hak din, budur.[1855] Bu din, Muhammed (as)'in vefatıyla sona ermeyip, sonsuza dek sürüp gidecektir.

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız ve Allah'a inanırsınız."[1856]

Bunun büyük bir ideal olduğu gayet açıktır; Muhammed (as) ve onun izinden giden halifeleri, kendi yetenek ve ölçülerine göre bu ideali gerçekleştirmişler ve aynı faaliyet bugün de sürüp gitmektedir.

1512. Yabancı politikasının temelinde yatan bu ayetler dışında, Kur'an, gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalara titizlikle uyulması (Tevbe: 9/7 vs.), kendisiyle anlaşma yapılan bir topluluğun anlaşmayı ihlal etmesi halinde tutulacak yol, (Enfâl: 8/58) dinî hoşgörü (Bakara: 2/256, Yûnus: 10/99-100, Kâfirûn: 109/6), İslâm topraklarına sığınıp himaye isteyen müşriklere iltica hakkı tanınması (9/6), cezalandırma savaşı (Bakara: 2/190-3), savunma savaşı (Nisâ: 4/75; Hac: 22/39-41), zulme uğrayanlara yardım amacıyla destekleme savaşı (Enfâl: 8/72), fethedilen ülkelerin yönetimi (A'raf: 7/10; Haşr: 59/6-10), savaş esirlerine nasıl davranılacağı (Muhammed: 47/4, İnsan: 76/8-9), kabul eden herkes ile barış anlaşması yapılması (Enfâl: 8/61), tarafsızlık (Nisâ: 4/90-93, Haşr: 59/11-12, Mümtahine: 60/8-9) gibi konularda da çeşitli talimatlar verir. Ayrıca, ayrıntılı bir biçimde açıklamaya giriştiğimiz takdirde bizi konumuzdan uzaklaştıracak, aynı türden birçok sorun daha vardır. Kur'an, dini kabul ettirmek için yapılan zorlama -ki buna asla izin yoktur- ve sosyal adaleti kabul ettirmek için yapılan zorlama arasında açık bir ayrım yapmıştır. Resulullah (as)'ın Herakliyus'a kendisini İslâm'ı kabul etmeye ya da en azından müslüman olmak isteyen tebaasına güçlük çıkarmamaya davet eden mektubuna dayanarak diyebiliriz ki, gayr-i müslim bir ülkede dînî hoşgörü ve vicdan özgürlüğü olmadığı ve bu durumu düzeltmek için yapılan bütün girişimler sonuçsuz kaldığı zaman, silâh zoruyla bu özgürlüğün elde edilmesi İslâm'da mübah sayılmıştır.

İktidarın El Değiştirmesi (Hilâfet)

1513. Müslümanlara göre insan hayatının: 1. Dinle ilgisi olmayan (siyasî ve dünyevî), 2. İbadetler ve dini kurallarla ilgili, 3. Manevî ve ruhsal olmak üzere üç farklı yönü bulunmaktadır. Muhammed (as), bunların hepsiyle ilgili iktidarları kendi elinde toplamıştı. Onun vefatından sonra, devrin ileri gelen Müslümanları ilk iki iktidarı, yani dinî olmayan siyasî ve dünyevî iktidar ile ibâdet ve dinle ilgili iktidarı birleştirdiler ve bunları, kendi aralarından seçtikleri bir başkana, yani halifeye bıraktılar. Manevî-ruhî iktidarı ise bunlardan ayırarak, müminleri bu alanda sevk ve idare etmek için, aynı zamanda Resulullah (as)'ın yerini alacak çok sayıda kişiye (tarikat şeyhleri ya da onların halifelerine) bıraktılar. O dönemde başlayan bu durum, İslâm ülkelerinde halen devam etmektedir. "Siyâsî ve dinî alanda Resulullah (as)'ın ilk halîfesi Ebû Bekir olmuş ve bu iktidara hiçbir ortak kabul edilmek istenmemiştir. Manevî-ruhî alan konusunda ise tanıdığımız simalar Ebû Bekir, Ali, Ebû Zerr, Ebû Hureyre ve diğerleri olup, bunlar da derhal Resulullah (as)'ın halifeleri olarak ortaya çıkmışlardır. Aralarından bazılarının günümüze kadar devam ettiği çeşitli tasavvufî tarikatların mürşitler silsilesi bunun kanıtı durumundadır: Örneğin, yetkilerini Ebû Bekir aracılığıyla icra eden Nakşibendîler ya da Ali aracılığıyla bu silsileyi sürdüren Kâdirîler ve Suhreverdîler gibi. Aynı anda iki farklı tarikat rehberine (Şeyh ya da mânevi Halîfe) biat edildiği de olmuştur: Bir müslüman, Resulullah'tan hemen sonra onun ruhî-mânevî alanda halifeleri olan Ebû Bekir ve Ali'ye aynı zamanda bîat ederek, hem Nakşibendî ve hem de Kâdirî olabilir.

1514. Bu mevzuda herkes aynı görüştedir. Ancak, Ebû Bekir'in siyasî ve ibâdetlerle ilgili dinî iktidara seçilişinin meşruluğu konusunda görüş

ayrılığı vardır. Zira dünyadaki Müslümanların yaklaşık % 10'unu temsil eden Şiî mezhebinin inancına göre, Ali hilafeti daha çok hak etmişti. Sayıları yaklaşık % 0,25 düzeyinde kalan Haricîler ise her türlü siyasî seçimin gayrı meşru olduğuna ve bireylerin hükümetlerin vesayetinden kurtulması gerektiğine, başka bir deyişle Hükümetin gereksiz olduğuna, her bireyin en azından siyasî alanda işlerini kendisinin yürütebilmesi için serbest bırakılması gerektiğine inanırlar. Geriye kalan ve büyük çoğunluğu oluşturan Sünnî mezhepler ise Resulullah (as)'ın bu konuda hiçbir açık emir ya da tavsiyesinin bulunmadığını, dolayısıyla iktidarın el değiştirmesi için en uygun şekli belirleme hak ve özgürlüğünün toplumun kendisine ait olduğunu ve nitekim sahabenin de yukarıda belirttiğimiz gibi hareket ettiğini doğrularlar. Bu eserin son bölümünde konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Kamu Görevlerinin Yerine Getirilmesi

1515. Önceki bölümde, her yönüyle Medine'de Resulullah (as) tarafından oluşturulan Devlet anayasası hakkında bilgiler vermiştik. Adalet, maliye, savunma, dış ilişkiler vb. gibi farklı yönetim birimlerinin işleyişini ayrıntılı olarak ele almadan önce, belki de genel olarak kamu görevlerinin ana hatlarının belirlenmesi ve bu görevlere getirilecek insanların seçiminde nasıl bir yol izlendiğinin belirlenmesi daha uygun olacaktır.

1516. İnançlarıyla ilgili değişmez kurallarda olduğu gibi, bunların ibâdetleri sırasında uygulanmasıyla ilgili olarak Müslümanların en büyük şansı, kamuya ait görevlerinde de bizzat Peygamberleri tarafından yönetiliyor olmalarıydı. Zira Muhammed (as), yalnızca dinini tebliğ eden bir peygamber değil, aynı zamanda en yüksek başkan olarak yönettiği İslâm Devleti'nin kurucusu idi. Bu durumda kendisi, Dâvud ve Süleyman peygamber örneklerinde olduğu gibi, hem bir Resul, hem de bir hükümdar idi. Şu konu üzerinde daha fazla durmanın bir anlamı yoktur: Er ya da geç, güçlü bir toplum, -ister kendi dinini kabul etmiş bir hükümdarın yönetiminde, isterse daha önceden bir dini benimseyerek savaş ya da bir başka yolla bir Devlet kurmuş olsun- kendisine ait bir Devlet sistemini oluşturacak ve dininin öngördüğü temel eğitim kapsamında, hükümdar ya da yöneticisinin kamu hukukuyla ilgili emir ve talimatlarını araştırma yoluna gidecektir. Benimsediği inanç sisteminde bu tür kuralları bulamadığı takdirde, bu önemli sorunun üstesinden gelmek için müşrik ve putperestçe uygulamalara yönelmek

zorunda kalacaktır ki bunlar genellikle bencil ve ancak bir peygamberin gönüllere nakşedebileceği *insanlık* anlayışından uzak yaklaşımlardır. Kur'an, İncil'de geçen (*Markos*, 12/17; *Luka*, 20/25) "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Allah'ın hakkını Allah'a veriniz", ya da İsa'ya gönderme yaparak kullanılan "Benim krallığım bu dünyada değildir" (*Yuhanna*, 18/36) gibi Kilise ve Devlet'in birbirinden ayrılmasını gerektiren ilkelere yer vermez. Zira İslâm'da her şey Allah'a aittir ve Kur'an sadece: "Bize Ahirette olduğu gibi, bu dünyada da iyilik ve hayır ver" (Bakara: 2/201) idealini öğretmekle kalmaz, hatta Resulullah (as)'a kendi lutfu ile hem Mülk'ü (hükümdarlığı) hem de Hikmet'i (bilgece yönetim) verdiğini söyleyecek kadar ileri gider:

"Yoksa onlar, Allah'ın lutfundan verdiği şeyler için insanlara (Müslümanlara) haset mi ediyorlar? Oysa biz, İbrahim soyuna (Müslümanlara) Kitab'ı ve Hikmet'i verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bağışladık."[1857]

Bir Peygamberin işlevi, bir hükümdarın işlevinden çok da farklı değildir; aksine, eğer bir peygamber aynı zamanda gönderildiği toplumun hükümdarı olma gibi bir görev üstlenmişse, maddî-dünyevî ve manevî-ruhî ihtiyaçları bu dünyaya ait hırs ve çıkarlardan arınmış bir başkan tarafından gözetilip sağlanan bir toplum için bundan daha güzel ne olabilir?

Kamu Görevlerinin Başlangıçtaki Durumu

1517. İslâm'ın Mekke'de ve bu şehrin bir Şehir-Devlet yapısına sahip olduğu ve din olarak da putperestliği benimsediği bir dönemde ortaya çıktığını görmüştük. Bu şehirde, kendilerine özgü idarî yapıları olan kabilelerin yanı sıra, şehrin tamamını ve orada oturanları da içine alan merkezî bir yönetim yapısı bulunmaktaydı. Şehri oluşturan kabileler

içinde, özellikle Resulullah (as)'ın mensubu bulunduğu kabilede başkan, ölünceye dek görevde kalırdı. Bir oğulun başkan olan babasının yerine tevarüs yoluyla geçmesi zorunlu değildi: Kabilenin akıllı, cesur ve tabii ki zengin olan her üyesi bu göreve gelebilirdi. Başkanlık, bazen o kabileye mensup kimselerin seçimiyle, bazen de önceki başkanın vasiyet yoluyla tayin etmesi şeklinde belirlenirdi. Bu kabile başkanı, savaş zamanlarında ordu komutanı, barış zamanında ise hakem-hâkim olarak görev yapardı. Bunun dışında, her kabilenin, aynı zamanda "kabile meclisi" olarak kullanılan bir toplantı yeri (*Nâdî*) vardı.

1518. Daha önce gördüğümüz gibi, şehir hayatı ile ilgili sorunların çözümünde oligarşik bir yapı söz konusu idi. Bu sistemde, Mekke'de ikamet eden ve tevarüs yoluyla işbaşına gelen on önemli kabilenin başkanları, kendilerine düşen görevleri otomatik olarak üstlenmekte ve aynı zamanda "Devlet Konseyi"ni teşkil etmekteydiler.

1519. İslâm'ın gelişip ilerlemesi tedricen olmuştur. Ashabının gözünde, Resulullah (as), din, yasama, yürütme, adaletin sağlanması, ibadetler vb. konusundaki tüm yetkileri kendi elinde toplamıştı. Putperest bir toplumdan çıkmış olan Tek Allah inancına sahip Müslümanlar, başlangıçta Mekke'de zorunlu olarak Devlet içinde Devlet oluşturuyorlardı. Çünkü içinde yaşadıkları toprakların Medine Şehir-Devleti sınırlarını aşarak bir başkent haline geleceği Medine'ye henüz hicret edilmemişti. Mekke dönemi ile ilgili olarak söylenebilecek fazla bir şey bulunmamaktadır. Ancak, görüldüğü kadarıyla, özellikle Kur'an ayetlerini yazıp çoğaltmaya çalışan gönüllü kâtipler vardı. Resulullah (as) Medine'ye gelir gelmez, kendisinin bizzat üstlenemeyeceği birçok kamu görevi için atamalar yaptı: Müttefik kabile başkanları, elçiler, askerî sefer komutanları, eyalet valileri, hakim ve yargıçlar, bölge bölge

gezen eğitici öğretmen ve müfettişler, vergi tahsildarları, gümrük ve zabıta denetçileri, imam, müezzin, Mekke'deki Hac işlerini sevk ve idare edenler vb. gibi. Kendisinin valilere, komutanlara ve özellikle hâkimlere verdiği talimatları içeren belgeler günümüze kadar muhafaza edilmişlerdir.[1858]

Sürgündeki Hukûkî Hükümet

1520. Muhammed (as)'in hayatını inceleyen bir okuyucu, O'nun Medine'deki bu sürgün döneminde, Mekke'deki hukukî *(de jure)* hükümetin başkanı olduğu, fiilî (*de facto*) hükümetin ise oradaki putperestlerin elinde olduğu izlenimini edinecektir. Zira, daha önce de işaret etme fırsatı bulduğumuz gibi, Resulullah (as), kendi sancağını, Mekke'de iken veraset yoluyla sancaktarlık görevini üstlenmiş olan bir Mekkeliye vermişti. Aynı şekilde, tevarüs yoluyla elçilik yapma (*Sifâre*) görevini elinde bulunduran ve artık İslâm'ı kabul etmiş olan Ömer'e, Medine'de yabancılarla yapılan görüşmelerde elçilik yapması için öncelik tanımıştır. "Hâlid ibn Velîd de İslâm'ı kabul ettiği zaman, Resulullah (as)'ın süvari kıtaları komutanlığına tâyin edilmiştir." (Kâ'be muhafızlığı vs. gibi sadece Mekke'de yapılabilecek görevleri burada tartışmayacağız. Ancak fetihten sonra Mekke, İslâmi yönetim altına girdiğinde, Resulullah (as) bu görevlerin mümkün olduğu kadar yine önceki ailelerin elinde kalmasına özen göstermiştir.) Hattâ denilebilir ki, sürgündeki Müslümanlar, Kur'an'ın emri doğrultusunda Mekke Şehir-Devletinin hukukî hükümetini oluştururken, Müşrikler, bizzat Şehir-Devlet içinde yaşayan kimseler olarak hükümeti fiilen (*de facto*) ellerinde bulunduruyorlardı. Zira Kur'an'ın bir ayetinde şöyle denilmektedir:

“Onlar Mescid-i Haram’ın mütevellileri olmadıkları halde (müminleri) oradan geri çevirirlerken, Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellileri takva sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.”[1859]

Kamu Görevleriyle İlgili Örf ve Âdetler

1521. Müslümanların da kamu görevlerini üstlenebileceği düşüncesini, bu sorunu ele alan Kur’an ayetlerinde görmek mümkündür. Kur’an, İslâm’dan çok önceki dönemlerde Devletin işleyişiyle ilgili birçok uygulamadan bahsetmiş ve önceki uygulamaların, adaletsizliğe yol açtıkları için Kur’an tarafından yürürlükten kaldırılmamışlarsa, İslâm için de geçerli olacaklarına işaret etmiştir. Daha önce bu konuyu özel bir bölümde ele almıştık. Bu örnekler arasında Hâmân’ın Firavunun emirlerini yürürlüğe koyan bir bakan olduğunu, Yûsuf’un ise, Devlet hazinesinin yönetiminden sorumlu olup, genel olarak Mısır’ın malî işleri ve ekonomik sorunlarıyla ilgilendiğini (bk. Yûsuf: 12/55), Saül’ün (Tâlut) ise bir Peygamberle birlikte ve onun hemen yanında bir hükümdar olarak atanmış olduğu ve hatta kendisinin, Kur’an’ın ifadesiyle “ilimde ve bedende (siyasi ve askerî bakımdan) diğer insanlara göre daha üstün niteliklerle donatıldığı (Bakara: 2/247), Musa (as) zamanındaki Firavun’un ve Süleyman (as)’ın çağdaşı olan Saba Melikesi’nin “danışma meclisleri” olduğu gösterilebilir.

Yeni Girişimler

1522. Yerinden yönetim ve dolaylı idare gibi yöntemler temel kural gibi gözükmektedirler. Medine Şehir-Devleti, federal olmaktan çok konfederal bir yapıya sahip olup, burada merkezî bir yönetimin aranmaması gerekir. Daha Hicret’ten önce Akabe Biatleri’nin yapıldığı

sıralarda Medinelilerin henüz siyasal bir topluluk olarak ortaya çıkmaları söz konusu değilken, Medine'de İslâm'ı kabul eden halkın gündelik işlerini takip etmek üzere, Resulullah (as), *Nakîpler* ve bir de *Nakîbu'n-Nukabâ* tayin etti. Resulullah (as) henüz Medine'ye hicret etmediği için, Mekke'de bir tek eyâletin bulunduğu göz önünde tutularak, *Nakîbu'n-Nukabâ*'nın, yetkilerini aşan konularda her bir *Nakîb*'in ya da kabile başkanının kendisine baş vurabileceği ve buna mecbur olduğu bir hükümdar vekili ya da bir vali olduğu düşünülebilir.

1523. Bu uygulama daha sonra da devam etmiş ve her bir yeni kabilenin üyeleri İslâm'ı kabul ettikçe Resulullah (as) bunlara kendi vekili sıfatıyla, bir başkan tayin etmiştir. Merkezî Hükümet, ihtiyaç duyduğu zaman müdahale hakkını mahfuz tutuyordu; ancak her kabile yönetimle ilgili konularda ilke olarak özerk idi: Sadece kabile başkanını atama yetkisi Merkez'in elinde bulunuyor ve çoğunlukla Resulullah (as) tarafından, iktidarının işaret ve sembolü olarak bu başkana bir bayrak veriliyordu.

1524. Kabile başkanı, kendisine uygun bütün iktidar ve yetkileri elinde topluyordu: Kabile mescidinin imamlığını yapıyor, kabile mensupları arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik ediyor ya da askerî bir sefer sırasında, Baş komutanla (Resulullah ya da onun vekili ile) doğrudan temas kurarak kendi kabilesinin oluşturduğu birliklere komuta ediyordu. Merkezî hükümetin göndermiş olduğu vergi tahsildarları da yine onun aracılığıyla mükelleflerle temasa geçiyorlardı. Kısacası o, hem kendi kabilesinin idarî yöneticisi ve hem de gerek kendi adına ve gerekse bütün kabile mensupları adına sadakat ve itaat yemini verdiği Devlet Başkanının naibi idi. Ayrıca bu Başkan, kendi emri altında çalıştıracağı kişileri de tam bir serbesti içinde seçerdi.

1525. İslâm’ı kabul etme vb. şeklinde ülkeye yeni katılan yerlerin idari bakımdan örgütlenmesi böylece daha kolaylaştırılmış oldu. Devletin bütünlüğü içerisindeki bu tür bölünmeler pek bir rahatsızlığa yol açmıyordu. İki kardeş hükümdar tarafından yönetilen Umân, İslâm’a katıldığında, her iki başkanın sahip olduğu imtiyazlar Müslüman olduktan sonra da ellerinde bırakılmış ve Resulullah (as) onlar nezdinde bir müşavir temsilci göndermekle yetinmiştir. Necrân’ın Hıristiyan olarak kalmasına izin verilmiş, ancak buraya Müslüman valiler gönderilmesine özen gösterilmiştir. Yemen’de ise özellikle karmaşık bir yönetim ortaya çıkmıştı: Yerinde bırakılan eski kabile başkanlarının yanı sıra, Medine’den gönderilmiş yüksek devlet memurları, Amr ibn Hazm adında bir Genel Vali, bölge valileri ve ayrıca kadılar bu yönetimde görev almışlardı. Mu’âz ibn Cebel halkın genel anlamda eğitim-öğretim işlerini denetlemek üzere bölgeden bölgeye dolaşıyordu. Kısacası, çeşitli yönleri olan bir yönetim anlayışı ve her bölgenin kendisine özgü bir yönetim şekli söz konusu idi. Zira göçebe hayatı süren bir kabilenin ihtiyaçları, meskûn bir şehrin ihtiyaçlarıyla aynı olamazdı. Küçük devletçiklerin ve eski krallıklara özgü adet ve geleneklerin bulunduğu bölgelerde karmaşıklık ister istemez büyüyordu. Devlet sınırları ne denli hızlı bir biçimde yayılırsa, bu karmaşıklık da o denli büyük olmaktaydı. Nitekim Medine’nin başkentliğinde İslâm Devleti, Resulullah dönemine rastlayan ilk on yılda 3 milyon km2’ye ve 25 yıl süren Hulefâ-i Râşidîn döneminin sonunda asgarî 10 milyon km2’ye ulaşan, Endülüs’ten Doğu Türkistan topraklarına kadar üç kıtaya yayılmış bir ülke haline gelmişti.

1526. Başlangıçta tesadüfi ve geçici imkânlarla yetinmek zorunda kalınmış, ancak Resulullah (as), tedricen sınırları çok iyi belirlenmiş bir kamu yönetimi oluşturmayı başarmıştır. El-Huzâî (öl. H. 789), *Tahricu’d-*

Delâlâti’s-Sem’iyye âlâ mâ kân fi’ahd Rasulillah mine’l-Hıref ve’s-Sinâ’ât ve’l-Amâlâti’ş-Şer’iyye (yay. Tunus) adlı kapsamlı eserinde bu konuyu ele almıştır. Eserin başlığı şu anlama geliyordu: “Resulullah dönemindeki meslekler, zanaatlar ve kamu görevleri ile ilgili belgelere dayalı referanslar.” Abd’ul-Hayy el-Kettânî’nin bu esere yazmış olduğu *et-Terâtîbu’l-İdâriyye* adlı iki ciltlik şerh (yay. Rabat), burada özetlenemeyecek kadar zengin bilgiler kapsamaktadır.

1527. Resulullah (as)’ın çevresinde, Kur’an’ın yazıyla tespit edilip yayılması gibi yasamaya yönelik ihtiyaçların yanı sıra, idarî işlerde görevlendirilmiş çok sayıda kâtip bulunmaktaydı. Karşılaşılan malî sorunlar çok sayıda insanın çalıştırılmasını gerektiriyordu (bk. Mes’ûdî, *Tenbih*, s. 282-283). Kaynaklarda sık sık Resulullah (as)’ın bazı aynî ya da nakdî harcamalar için Bilal’e emirler verdiğinden bahsedilir. Bu nedenle, onu Devlet Hazinesi’nin (Beytü’l-Mâl) muhafızı olarak değerlendirmek mümkündür. Düzenli vergiler için, savaşlarda ele geçirilen ganimetler için ve Devletin diğer vergileri için, bunların hem toplanmasında hem de harcanmasında ayrı ayrı memurlar görevlendirilmiştir. Her an savaşa gitmeye hazır vaziyette bekletilen askerlerin maaşları için kusursuz bir tazminat sistemi oluşturulmuştu; zira bir aile reisinin askerî sefere çıkması halinde, kendisi yokken bile geride kalan aile mensupları bu hükümet yardımından yararlanıyorlardı. Fakirler, bir geliri bulunmayan yetimler, dul kadınlar vs. için de başka yardım tazminatları mevcuttu. Bu yıllık ödemelerden yararlananlar arasında Müslümanların yanı sıra Yahudi kabileler (Benû Ureyd gibi) de bulunmaktaydı.

1528. Her yıl üç ya da dört askeri sefer düzenlenirdi. Bu nedenle, gönüllü asker toplamak, bunların adlarını kaydetmek, komutan atamak ve onun

emrine idarî ve teknik bütün gerekli imkânları seferber etmek gerekiyordu.

1529. Resulullah (as), halkın eğitim-öğretimine büyük bir önem veriyor ve bu işte görevlendireceği memurları titizlikle seçiyordu. Bu konuya önceki bölümde değinmiştik. Yönetici ve memurların yetiştirilmesi için özel okullar mevcut değildi; ancak devlete ait okulların programlarında Kur'an öğrenimi zorunlu olduğu için, bu okullardan "mezun olanlar", yürütme ya da yargıyla ilgili her türlü yönetim kademesinde görevlendirilmekte idi. Çünkü Kur'an, dinî ve idâri işlerle ilgili bütün İslâmî yasaları içine almaktadır.

1530. Görevlendirmeler kişisel liyakat çerçevesinde yapılıyor ve işe alınanlara uygun bir maaş bağlanıyordu. Bütün memurlar, Devlet Başkanına ya da onun temsilcilerine bağlıydı. Temsilciler, kişilikleri oturmuş ve zeki kimseler arasından seçilirdi. Mekke Valisine verilen 30 dirhem tutarındaki maaş (H. 8 yılı itibarıyla), devletin diğer memurlara ne kadar aylık verdiği hakkında bize bir fikir verebilir. Anlaşıldığı kadarıyla, Beytu'l-Mâl muhafızları her yıl geçici olarak göreve atanırlar ve kendilerine uygun bir maaş ödenirdi. Aşağıdaki olay anılmaya değer niteliktedir: Resulullah (as), Ömer'i Beytu'l-Mâl muhafızı olarak görevlendirmiş ve kendisine uygun bir maaş bağlamıştı. Bunun üzerine Ömer şöyle söyledi: "Bu parayı benden daha muhtaç durumda olan birine verseydiniz!" Ancak Resulullah (as) buna rağmen maaşını alması için ısrar etmiştir (Buhârî, 24/51; 93/12/1, 2).

1531. "Maliye" bölümünde daha ayrıntılı bir biçimde göreceğimiz gibi, Kur'an (Tevbe: 9/60), devlet bütçesiyle ilgili prensipleri de belirlemiş ve gayet açık bir ifade ile memurlardan ve bunların maaşlarından

bahsetmiştir. Fakat özellikle hadislerde, oldukça ilginç ayrıntılar karşımıza çıkmaktadır:

1532. a) “Kim ki bir kamu görevine girmeye çalışır ve bu konuda ısrar ederse, ona görev vermeyiz.”[1860] Ve yine: “Kendiliğinden bir göreve talip olma! Zira kendi isteğin üzerine sana bir iş verilecek olursa, yetersiz olduğun takdirde bundan sen sorumlu olursun; aksine, istemediğin halde bir iş sana tevdi edilmiş ise, sıkıntıya düştüğünde sana yardım edilecektir.”[1861] Böylece, haris ve maceraperest kimselerin cesaretleri kırılmak ve ehil olmayanların devlet görevlerine gelmeleri engellenmek istenmektedir.

1533. b) “Kendisine maaş ödediğimiz her memur, şayet kendi adına Beytu’l-Mâl’den başka bir gelir elde etmeye kalkışırsa, sahtekârlık yapmış sayılacaktır.[1862]

1534. c) “Kendisini görevlendirdiğimiz kimse aile yardımı da alabilecektir. Eğer hizmetçi ya da uşağı yoksa onunkini de, evi yoksa kira yardımını da alabilecektir. Devlete ait mallarla ilgili olarak bunların dışındaki her türlü harcama dolandırıcılık ve hırsızlık kapsamına girer.[1863]

1535. d) Resulullah (as), İbn el-Lutbiyye (veya İbn el-Utbiyye) el-Ezdî adında birini, vergi tahsildarı olarak görevlendirdi. Bu zat, vergileri toplayıp Medine’ye döndüğünde beraberinde çok miktarda eşya da getirerek şöyle dedi: “Şurası size ait, bunlar ise bana hediye olarak verildi.” Bunun üzerine Resulullah (as), mescidin minberine çıkıp şöyle buyurdu:

“Nasıl oluyor da gönderdiğimiz bir vergi tahsildarı (âmil) dönüp geldiğinde “bu size aittir, şu ise benimkidir” diyebiliyor? O anasının ya da babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi? (Bu kusurlu hareketinden dolayı

Hesap Günü’nde onun cezalandırılacağına işaret edilmektedir). Yâ Rabbi, onlara tebliğ edip uyardım mı? Yâ Rabbi, onlara tebliğ edip uyardım mı!”[1864]

1536. Rüşvetle ilgili olarak, onun alınmasını ve verilmesini kesinlikle yasaklayan, ayrıca bunları işleyenlerin Âhirette çarptırılacakları cezalardan bahseden çok sayıda hadis mevcuttur.

1537. Kamu görevleri konusundaki eğitim-öğretim konusunu daha yukarıda özel bir bölüm içerisinde ele almıştık. Şimdi ise, bugün için elimizde mevcut bilgiler çerçevesinde diğer idarî işlerin nasıl yapıldığını inceleyeceğiz.

Adalet Teşkilatı

1538. Daha önceki bölümlerde, özellikle Mekke'de ve genel olarak da Arabistan'da İslâm-öncesindeki hukuksal ve adlî kurumları göstermeye çalışmıştık. Çok özellik arz eden bir hadisinde Muhammed (as) açıkça şöyle beyan etmiştir:

"Cahiliye dönemine ait erdemli davranışların (*fezâil*) İslâm'da da uygulanmasına devam edilecektir."[1865]

Eski Arap adetleri arasında uygulanmakta olan bir husus gözlemcileri oldukça şaşırtmaktadır: *Hükm* sözcüğü, Arapça'da hem "hükmetmek" hem de "anlaşmazlıkları çözümlemek" anlamına gelir.[1866] Onlara göre, bir başkan ya da Devlet olmanın esas nedeni, adaleti tesis etmektir.

1539. İslâm'dan önceki adalet sisteminin eksik yönleri arasında, en basitinden bir hakemin doğru ve haklı olan şeyi sadece açıklamakla yetinmesini ve verdiği hükmün icrasının ise lehine karar verilen kişinin güç ve kuvvetine bağlı olmasını gösterebiliriz.Öte yandan, sürekli görev yapan hakimler de yoktu: Bir anlaşmazlık durumunda, aralarından seçtikleri soylu biri davalarını hallederdi. Belirgin bir yasa da mevcut değildi; hakemin tek rehberi sağduyusu idi ve verdiği kararı temyiz edecek bir üst makam da yoktu. İslâm, bütün bunlara bir çözüm getirecektir:

1540. Daha Hicretten önce Muhammed (as) Mekke'de, küçük ancak giderek büyüyen cemaatinin tartışmasız başkanı idi. Ancak dinlerini değiştirerek İslâm'a geçen bireyler, putperestliğin egemen olduğu

kabilelerin mensubu olarak kaldıkları için, ortada henüz bir İslâm Devleti yoktu. Müslümanların Muhammed (as)'den bazı emir ve bilgiler aldıkları oluyordu. Ancak ben, kaynaklarda iki Müslüman arasındaki bir anlaşmazlığı çözmek üzere kendisinden bir hüküm vermesini ya da hakemlik yapmasını istedikleri bir durumla karşılaşmadım. Muhtemelen Mekke'de böyle bir durum söz konusu olmamıştı.

1541. Tam anlamıyla ilk İslâm Devleti, Medine'de M. 622 yılında ortaya çıkmıştır. Resulullah (as) Medine'ye varır varmaz, daha önce çözümlemeye çalıştığımız meşhur Şehir-Devlet anayasasını ilan etti. Bu anayasa, bireylerin ve hattâ kabilelerin kendi haklarını kendilerinin savunması usulünü kaldırmış ve bu yetkiyi merkezî bir otoriteye, yani Devlet Başkanına vermiştir. Bu yasa, aynı zamanda yargı kararlarını infaz etmek için de merkezî otoriteyi görevlendirmiştir. Allah ve Resulü, yani Kur'an ve Hadis, ikisi birlikte en üst yargı mercii ve ülkenin yasalar dizgesi olarak ilân edildi. Aslında bir devrimden hiç de aşağı kalmayan bu hızlı gelişmeyi, gerek bireyler ve gerekse toplum için barış ve mutluluk getiren diğer değişiklikler izledi. Eskiden, şayet güçlü ve kuvvetli olan taraf bir hakemin kararını kabul etmeyecek olursa, davasının bir başka hakeme götürülmesini talep ederdi. İslâm'da ise durum artık böyle olmayacaktır:

"Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."[1867]

1542. Bu anayasa, o sırada çoğunluğu Yahudi olan Gayrimüslim tebaaya hukukî yasaların uygulanmasında tam bir özerklik tanıdı. Buna göre, Yahudilerle ilgili davalarda, Yahudi hukuku, Yahudi mahkemesinde, Yahudi olan taraflara uygulanacaktı. Ancak çeşitli Yahudi kabileleri

arasında kin ve düşmanlığın ortaya çıktığı ve bir Yahudi ile bir Müslüman'ın, bir Yahudi ile bir Hıristiyan'ın ya da iki Yahudi'nin, hakem tâyini hususunda aralarında anlaşamadıkları ya da Müslüman bir hâkim seçme konusunda anlaştıkları için bazı uyuşmazlıklar çıkabiliyordu. Böylesi durumlarda açmazdan kurtulmak için anayasa, Medineli Yahudilerin -yani genellikle gayrimüslim tebaanın- hukukî ve adlî bağımsızlıklarından feragat edip İslâm mahkemesine başvurabileceklerini açıklamakta idi. Kur'an da, bazı istisnâî durumlarda bu tür imkânların bulunduğundan söz eder.[1868] Yahudilerle ilgili bölümde, iki tarafın ya da sadece sanığın Yahudi olduğu davalarda, Resulullah (as)'ın Yahudi hukukunu uyguladığına işaret etmiştik.

1543. Bu anayasanın 14. maddesinde şu hüküm yer almaktadır:

"Hiçbir mümin, bir kâfir yüzünden bir mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine hiçbir kâfiri destekleyemez."

Bazı İslâm hukukçuları buradan, Gayrimüslim birini öldüren bir Müslümanın ölüm cezasına çarptırılamayacağı sonucunu çıkarmışlardır. İbn Rüşd[1869] ise, uzun ve derinlemesine bir incelemesinde, bizzat Resulullah (as)'ın bunun tam tersini uyguladığını ve onun zamanında Gayrimüslimlerin kanını döküp öldürmeleri halinde Müslümanların ölümle cezalandırıldıklarını göstermektedir. Hanefî hukukçular da bu konuda görüş birliği içindedirler. Öyle görünüyor ki, bu hükmün amaç ve hedefi daha başka olup, ya İslâm Devletinin tebaası olan bir Müslümanın muharip akrabalarını ya da *kan* davası adetini veya buna benzer bir şeyi kastetmekte idi. İslâm'dan önce Medine'de, yerli kabile mensuplarıyla, buraya sonradan gelip yerleşen kimseler(*mevâlî*) arasında bir ayrımcılık gözetilirdi. Şayet adam öldüren kimse kabilenin aslî üyesi ise ve öldürülen kişi mevlâ konumundaysa kısas uygulanmaz,

sadece kan bedeli ödenirdi. Meşhur Bu'âs savaşı, öldürülen bir mevla'nın sahibinin kısasta ısrar etmesinden dolayı patlak vermişti (bk. Samhûdî, II. neşir, s. 218).

1544. Göründüğü kadarıyla Gayrimüslim tebaa o dönemdeki İslâm adaletinden hiç de şikâyetçi değildi. Yemen'deki Necrânlı Hıristiyanları İslâm Devletine bağlayan anlaşma, kendi dindaşları tarafından yönetilen bu Hıristiyanların yargı bağımsızlıklarının güvence altına alındığını göstermektedir. Ancak onlar bizzat Resulullah (as)'a baş vurarak şu talepte bulundular:

"Aramızda çıkacak parasal ve mâlî ihtilaflarımız konusunda, sahabelerin arasından seçeceğin bir kimse bize hakemlik etsin; zira biz bu hususta size itimat ediyoruz."[1870]

Bilindiği gibi, Resulullah (as) onlara, Ebû Ubeyde ibn el-Cerrâh'ı göndermiştir. Olayın tanıklarından birinin ifadesine göre olay şöyle cereyan etmiştir: Resulullah (as)'ın vefatının ertesi günü İslâm'ın Bizans'a karşı yeni bir askerî harekâta başladığını biliyoruz. Suriye'nin fethinden yaklaşık 15 yıl sonra bir Nestûrî piskoposu, dostlarından birine şu mektubu yazmıştı:

"Allah'ın kendilerine şu günlerde egemenlik nasip ettiği Tay'lar (Araplar), bizim de efendilerimiz oldular. Ancak onlar, Hıristiyan dini ile hiç savaşmadıkları gibi, bizim imanımızı da koruyorlar, din adamlarımıza ve azizlerimize hürmet ediyorlar ve bizim kilise ve manastırlarımıza bağışlarda bulunuyorlar."[1871]

Karalevski'nin ifadeleri ise daha açıktır:

"Yakûbîlerin sevinçle selâmladıkları en önemli yenilik, her bir cemaatin başkanlarına, gerek dünyevî işlerde ve gerekse yargı konusunda birçok imtiyazın yanı sıra, özerk bir örgütlenme imkânı vermek olmuştur.

Arapların getirmiş olduğu bu yenilikleri Türklerin de sürdürmeleri sayesinde bu durum günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.”[1872]

Resulullah (as) zamanında geçen şu küçük ama heyecan verici olayı da hatırlatalım: Necrânlı Hıristiyan temsilciler bir barış anlaşması yapmak üzere Medine’ye geldiklerinde, bir gün kendilerinin ibâdet vakti gelip çattığı sırada Muhammed (as)’in huzurunda, Mescid-i Nebevî’de bulunuyorlardı. Resulullah (as) onlara, bu ibâdetlerini Müslümanların mescidi içinde yerine getirmelerine izin verdi, onlar da öyle yaptılar.[1873] Yine bir gün Ömer (ra), Mekke’deki Mescid-i Harâm’da Cuma hutbesini okuduğu sırada gelen bir Hıristiyan’ı kabul etti. Bu Hıristiyan sınırdaki Müslüman gümrükçüleri şikayet etmek üzere gelmişti. Ömer, derhal adaleti yerine getirdi (bk. Ebû Yûsuf, *Haraç*, s. 79).

İslâmî Gelişme

1545. Resulullah (as), mevcut kurumları yıkıp tahrip ederek bir boşluk meydana getirmek bir yana, bunlardan yararlanmasını çok iyi biliyordu. Hatta, Hicretten önce bir grup Medineli, İslâm’a geçtiklerini bildirmek üzere Minâ yakınındaki Akabe’ye geldiklerinde, Muhammed (as), müttefik on iki kabileyi temsil etmek üzere her birinden birer *nakîb* ve bunların da üstünde bir *nakîb’un-nukabâ*’ tâyin etti (bk. *Medinelilerin İslâm’ı Kabul Etmeleri*, § 274 vd.); her bir *nakîb*’e (bir tür yüzbaşı) bağlı çok sayıda *arif* bulunuyordu. Taberî’nin ifadesine göre,[1874] bir kabileden on kişilik bir grubun başkanına Resulullah (as) döneminde *arif* (onbaşı) denmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla *nakîpler*, nihâî başvuru makamı Resulullah olmak üzere temyiz hakimi olarak görev yapmaktaydılar. H. 8. yılda Hevâzinlilerle ilgili bir davanın halledilmesinden anladığımız kadarıyla, referanduma gidilmesi halinde de bu *nakîb* ve *arifler*den yararlanılmaktaydı (bk. yukarıda § 1484/h).

1546. Daha sonraları Medine’de yargı ve adliye ile ilgili davaların sayısı giderek artınca, Resulullah (as) hâkim sıfatıyla taşıdığı yetkilerden bir kısmını devretmek ve yargı konusunda sadece temyiz yetkisini kullanmakla yetinmek zorunda kaldı. Aşağıda sunacağımız bazı veriler o sıralarda nasıl bir sistem kurulduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır:

1547. “İlk dönemlerde *kadı*’ya (hâkim) *müftî* denilmekte idi.”[1875] “İki kişi, aralarındaki ihtilâfı halletmesi için bir gün Resulullah (as)’ın huzuruna çıkarak şöyle dediler: ‘Biz daha önce konuyu bilenlerin görüşlerini aldık; onlar bizim şöyle şöyle yapmamızı söylediler.”[1876] Bu son anlatımda, Resulullah (as)’ın temyiz makamı olarak kabul edildiği gayet açıktır. Vak’anüvisler, Resulullah (as) zamanında *müfti* olarak çalışmış kimselere ait listeler bırakmışlardır.[1877] Nakledildiğine göre, bir gün Resulullah (as) iki kişi arasında çıkan bir anlaşmazlığı halletmesi için Amr ibnu’l-As’ı görevlendirmişti. ‘Amr şöyle dedi: “Ey Allah’ın Elçisi, senin huzurunda mı hüküm vermem gerekiyor?” O da “Evet” diye cevap verdi. ‘Amr tekrar sordu: “Peki neyi esas alacağım?” Muhammed (as) şöyle buyurdu:

“Şayet bütün aklı selimini kullanarak adaleti yerine getirebilirsen on sevap elde edersin; yanılman halinde ise, yine de bir sadaka sevabı elde edersin.”[1878]

1548. Başlangıçta Resulullah (as), eyâletlerde çeşitli görevlere mensup memurlardan da yararlanmakta idi: Kamu ve askerlik hizmetleri, vergilerin toplanması ve adaletin sağlanması gibi. Daha sonra, gönderdiği hakimler ise sadece yargı sorunlarıyla ilgilenmek durumunda kaldılar. Bu hâkimlerin kararları aleyhine Resulullah (as)’ın temyiz makamı olarak yapmış olduğu bazı itirazlar bilinmektedir.[1879]

1549/1. Resulullah (as)'ın atadığı hâkimlere verdiği birçok talimat bize kadar ulaşmıştır. Bu konuda daha önce Mu'âz ibn Cebel'den söz etmiştik. Bu parlak ve genç sima, H. 18. yılda, sadece 33 yaşında iken vefat etmiştir. (Resulullah *AS* kendisini Yemen'e gönderdiğinde ancak 24 yaşındaydı.) Necrân'da hakimlik yapacak olan Ebû Ubeyd'e de Resulullah (as) şu tavsiyede bulunmuştu: "Onlar arasında her zaman adaletle hükmet."[1880] Bir başkasına ise şöyle buyurmuştu: "Kim bizim emirlerimize aykırı hareket ederse, görevinden alınacaktır."[1881] Yine bir başkasına hitaben: "Bir göreve tayin ettiğimiz kimse, büyük işlerde olduğu gibi önemsiz konularda da gereğini titizlikle yerine getirsin; kendisine emredilen şeyi yapsın ve men edildiği şeyden uzak dursun."[1882] Aynı şekilde: "Resulullah (as), ihtilaflı olan iki tarafın hakim huzuruna çıkmalarını emretti."[1883] "Resulullah (as), bir hakimin öfkeli ve sinirli iken asla hüküm vermemesini emretmiştir."

1549/2. Resulullah (as), İslâm'dan önceki Araplara ait hukukî kurumlardan en az ikisini devam ettirmiştir: 1. Eğer taraflardan hiçbirinin elinde kanıt yok ise ya da hakim, aynı değere sahip iki seçenekten hangisini (*hıyâr*) tercih edeceğini bilemezse, kur'a çekmesi caizdir (bk. İbn Mâce, vb.). 2. Aynı şekilde, Kur'an'ın da hukukî bir kurum olarak tavsiye ettiği hakeme müracaat (*tahkim*) yöntemi, İslâm öncesindeki Araplarca da biliniyordu. Ancak o dönemdeki hakemlerin kusuru, verdikleri kararı uygulayacak ya da başkasına yaptırtacak güce sahip olmamaları idi. Biraz özelliği olan şu olayı zikredelim: Resulullah (as) ve hanımı Ayşe arasında, Veda Haccı esnasında bir ihtilaf çıkmıştı: Ayşe'nin yanında pek az eşya bulunmasına karşılık, güçlü bir devesi vardı. Oysa Safiye, yanındaki oldukça ağır eşyaları, zayıf ve güçsüz bir deve ile taşımak zorunda kalmıştı ve bu da kervanı yavaşlatıyordu. Resulullah (as) her iki

hanımının rızalarını almaksızın, develerden biri üzerindeki yükün alınarak diğer deveye vurulmasını emretmişti. Ayşe'nin itirazı üzerine (bk. İbn Hacer, *Metâlib*, No: 1540), Resulullah (as) kendisine şöyle söyledi:

- Ebû Ubeyde'nin aramızda hakem olmasını ister misin?
- Hayır! Çünkü asla senin aleyhine ve benim lehime karar vermez.
- Öyle ise Ömer olsun...
- Olmaz! Ben ondan korkarım. Resulullah (as) şöyle cevap verdi:
- (Evet) Ondan Şeytan bile korkar; baban Ebû Bekir'in hakem olmasını ister misin?"

Ayşe bu işe razı olunca babasına haber verildi. Ebû Bekir hakemliğe başlamadan önce, kızının Resulullah (as)'a karşı inatçılık ettiğini öğrenince, daha Resulullah açıklamasına, kızı Ayşe' de savunmasına başlamamışken, elini kaldırıp kızına öyle sert bir tokat indirdi ki, kızının burnu kanamaya başladı. Resulullah (as) derhal araya girip O'nu durdurdu ve şöyle dedi:

"Ben asla böyle bir şey yapmak istememiştim."

Sonra ayağa kalkarak, kendi elleriyle Ayşe'nin yüzünü ve giysisini temizledi (bk. İbn'ul-Cevzî, *Vefa*, s. 652). Bunun dışında, Resulullah (as)'ın kendisiyle ilgili bir davada hakemlik görevini başkalarına devrettiği durumlar da olmuştur.

Hukuksal Kavramların Gelişmesi

1550. Muhammed (as)'in, Medine Şehir-devletini kurduğu zaman ümmetini yazılı bir anayasa ile de teçhiz ettiğini daha önce belirtmiştik. Aynı şekilde, insan eylemlerinin temelinde yatan "niyet" kavramını da ona borçluyuz. Babilliler kendi uygarlıklarının doruğuna eriştiklerinde (Hammurabi yasalarının 116, 210 ve 230. maddelerinde olduğu gibi),

sanığa uygulanacak olan kısas maddesinin sadece kurbanın hayatını ya da organlarını tazmin etmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda mağdurla ilgili her konuya uygulanabileceği sonucuna varmışlardı: Sığıra karşı sığır ve kız çocuğuna karşı kız gibi. Bu son durumda, şayet katil, birinin kızını öldürmüş ise, yasa gereği katil yerine onun kızının öldürülmesi gerekiyordu. İbrahim (as) aslen Babilli idi. Kendi doğduğu ülkede uygulanmakta olan bu tür bir kısas yasasında bazı değişiklikler yapılması önerisinde bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Ancak İbrahim (as)'in neslinden gelen biri bize, kısas konusunda daha insancıl bir izlenim bırakmıştır. Daha emin olabilmek için, Hammurabi kanunlarının 196, 197 ve 200. maddeleri ile "kız çocuğuna karşılık kız çocuğu"ndan hiç bahsedilmeyen Tevrat'ı (*Levililer*, XXIV, 17 vd.) karşılaştıralım. İslâm ise, kısasın şiddetini daha da azaltmıştır: Önce, kasıtlı olarak yapılmış fiiller ile istenmeden ortaya çıkan hareketler gayet açık bir biçimde birbirinden ayırt edilmiştir (Bu ayrım, Resulullah'ın Veda Haccı sırasında irât ettiği hutbe'de açıkça göze çarpmaktadır). Muhammed (as):

"Ameller (fiil ve eylemler) niyetlere göredir."[1884]

şeklindeki meşhur hadisinde olduğu gibi, özellikle *niyet* üzerinde durmaktadır. Daha sonra ise, kısas cezası para cezasına (diyet) dönüştürülerek sanığın hayatının bağışlanması, ya da bir uzvun zarara uğraması halinde, belirli bir tazminat ödenmesi (bunun karşılığı Arabistan'da bir deve kurban etmekti) imkânı getirildi. Yemen valisi Amr ibn Hazm görev yerine giderken kendisine verilen talimatlar konusunda bu hususa değinmiştik.

1551. Mahkeme ve hakimlere tanınan özgürlük, Kur'an emriyle iyice pekiştirilmiştir:

“Kuşkusuz Allah, adaleti ve iyiliği emreder.”[1885]

Burada ifade edilmek istenen şey, kitâbî ve körü körüne bir adalet yerine, İslâm Hukuku açısından hakkaniyet ölçülerinin aranıyor olmasıdır. Sorumluluk kişisel bir nitelik kazanmıştır. Kur’an’da sıkça tekrarlandığı gibi, suçlunun yerine vekil biri cezalandırılamaz:

“Hiçbir nefis bir başkasının yükünü çekemez.”[1886]

Şüpheli durumlarda sanığın lehine karar verilmelidir. Nitekim Resulullah (as)’ın şu hadisleri de buna işaret etmektedir:

“Şüpheli bir durum varsa cezayı kaldırınız.”[1887]

“(Kesin delil bulunmaması halinde) mümkün olduğu kadar Müslümanlara uygulanacak cezaları kaldırınız: Cezaya çarptırılmama ihtimali varsa, (sanığı) serbest bırakınız. Zira bir Başkanın yanlışlıkla cezalandırmaktansa, yanlışlıkla affetmesi daha hayırlıdır.”[1888]

1552. Kişisel sorumluluğun bir başka yönü ise, erkek ya da kadın, hür ya da köle olsun, her bireyin kendi yaptığı suçun cezasını çekmesidir. Örneğin İslâm, bir cariyenin, efendisinden hâmile kaldığı çocuğunu satmasına izin vermez;[1889] zira çocuklu bir cariye (*umm-u veled*), eğer efendisi daha önce kendisini azat etmemişse, onun ölümünden sonra bu çocuk nedeniyle onun nikâhlı hanımı sayılır ve otomatik olarak hürriyetini elde eder. Sahibinin bir kusurundan dolayı bir kölenin cezalandırılması ya da kocasının işlediği bir suç dolayısıyla karısının cezalandırılması da söz konusu değildir; ancak burada köleler lehine bir istisna vardır. Şöyle ki: Eğer köleler bir zarara yol açarak bir para cezasına çarptırılırlarsa, sahibi olan kişi bu cezayı ödemekle yükümlüdür; zira kölelerin, ilke olarak kişisel ve bağımsız bir mülkleri yoktur.

1553. Daha önce, gerek Araplar ve gerekse Yahudiler arasında, sorumluluk taşıma bakımından bir eşitsizlik vardı: Güçlü kabileler, kan diyeti gibi

örf ve âdetle belirlenmiş tazminatların ancak yarısını öderlerdi. Muhammed (as) bu âdeti de yürürlükten kaldırmıştır (bk. yukarıda § 958).

1554. Bir başka önemli yenilik de, Muhammed (as)'in "insanlar dışında kalan bütün varlıkların her türlü sorumluluktan muaf olduklarını" açıklaması olmuştur. XIX. Yüzyıl ortalarında ilan edilen *Judicature Act* yürürlüğe konuluncaya kadar, İngiltere mahkemeleri, eğer bir kimsenin ölümüne neden olmuşlarsa, arabaları, ağaçları, duvarları, gemileri, hayvanları vs. "ölüm cezasına" çarptırıyorlardı.[1890] Araplar arasında İslâm'dan önceki uygulamalar ve Muhammed (as)'in getirmiş olduğu değişiklikler konusunda Ebû Yûsuf'a başvuralım:

"Câhiliye dönemindeki Arapların uygulamalarına göre, eğer bir kimse (herhangi birine ait) bir kuyuya düşerek ölse, bu kuyunun mülkiyeti ölen kişinin kan diyeti olarak varislerine geçiyordu. Şayet bir hayvan bir kimseyi öldürecek olsa, o hayvan kan diyeti oluyordu; eğer bir maden ocağı birinin ölümüne yol açsa, o maden ocağı da o kişinin kan diyeti oluyordu. Bu durumdan Resulullah (as)'a bahsedilince şöyle cevap verdi: 'Konuşamayanlar (hayvanlar) muaftırlar, maden ocağı muaftır, kuyu muaftır."[1891]

Adliye Teşkilâtında Hiyerarşi

1555. Resulullah (as) döneminde onbaşılar (*arif*), yüzbaşılar (*nakîb*) ve nihayet birçok komşu kabileye emir vermeye yetkili başkanlar olduğunu belirtmiştik; bunlardan başka, eyâlet yahut bölgelerde bulunan vali ya da hakimlerden ve Devlet Başkanı olarak bizzat Resulullah (as)'dan oluşan nihaî istinaf ve temyiz makamı bulunuyordu. Yargı yetkisini de üstlenmiş olan Resulullah (as), şüpheli ya da halledilmesi zor görünen hukukî davalarda bir alt düzeydeki hakimlerin görüşlerine başvuruyor

ve onlara gerekli talimatları gönderiyordu. Örneğin, Mekke valisi Attâb ibn Esîd'in mektubunu ele alalım: Bu mektupta, Resulullah (as)'a, -bütün faizli işlemleri yasakladığına göre-, faiz yasağından önce akdedilmiş borçlardan kaynaklanan faizlerin alacaklıya ödenip ödenmeyeceğini sormuştu.[1892] Yine, Resulullah (as)'ın eyâletlerde görev yapan devlet memurlarının karar ve icraatlarını denetlemek amacıyla, Eşyem ed-Dubâbî'nin karısının, öldürülen kocasının diğer mallarında olduğu kadar kan diyeti üzerinde de bir miras hakkına sahip olduğunu belirtmek üzere, vali Dahhâk ibn Sufyân'a bir mektup gönderdiğini de belirtelim.[1893] Resulullah (as)'ın, Benû Cezîme davasında olduğu gibi, görevlendirdiği vekillerinin kararlarını yeniden gözden geçirmek üzere birçok kez olaylara müdahale ettiği de olmuştur; komutan Hâlid ibn Velîd, bu kabileden bazı kimseleri ölüm cezasına çarptırmıştı. Resulullah (as) ise, daha önce belirttiğimiz gibi, bu kimselerin kan diyetleri ve diğer zararlarından doğan tazminatları ödemiştir. Kendisine bağlı olarak çalışan görevlilerin fiil ve tasarruflarını sürekli olarak denetleme uygulaması, Resulullah (as)'ın şu sünneti ile Halifeler döneminde daha da önemli bir hale gelmiştir. Vefatına yakın günlerde bir gün Mescit'e gelerek şu açıklamayı yapmıştı:

"Eğer herhangi birinizin sırtına vurmuş isem işte kısas için sırtım; eğer herhangi birinize hakarette bulunmuşsam, öç almak için işte onur ve haysiyetim; eğer herhangi birinizin malını almış isem, işte servetim."

Böylece Halifeler, özellikle de Ömer, her yıl eyâlet valilerinin bile aleyhine yapılan her türlü şikâyeti bizzat dinlemek üzere Hac mevsiminde Mekke'ye gelmişlerdir. İngiliz hukukundaki şu meşhur prensibi bilirsiniz: "Kral asla hata yapmaz"; ve hemen her yerde Devlet Başkanları, gerek kendi ülkelerinde ve gerekse seyahat ettikleri herhangi

bir ülkede mahkemelerin yargı kapsamı dışında tutulmuşlardır. İslâm'da ise ne kuramsal olarak, ne de uygulamada durum böyle olmamıştır. İçinde bizzat Resulullah (as) aleyhine şikayetler bulunan ona yakın dava olduğunu biliyoruz. Medenî hukuk ya da ceza hukukuyla ilgili bütün bu davalarda, Resulullah (as) kendi aleyhine dahi karar vermiş ve aralarında Müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de bulunduğu şikayetçi tarafları tatmin etmesini bilmiştir.[1894] İslâm hukukçuları, "Devlet Başkanının kendisi ile ilgili bir davada hakimlik edemeyeceğini" açıkça kabul etmektedirler.[1895] Belki de kendisine özgü yönetim politikasının önemli bir ilkesi olarak, Resulullah (as) her zaman kendi aleyhine hüküm vermeyi alışkanlık haline getirdiği için, O'nun bu tür davaları temyiz ederek bir üst merci'e havale etmesi söz konusu olmuyordu. Daha sonraki dönemlerde, başşehrin hâkimi, kendisi aleyhine yapılan şikâyetlere cevap vermesi için, Halife'yi tıpkı sıradan bir vatandaş gibi mahkeme huzuruna çağırabiliyordu. Buna göre, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali,[1896] daha sonra da Abdu'l-Melik, el-Mansûr[1897] gibi bazı Emevî ve Abbasî Halîfeleri ile el-Hakem ibn Hişâm ibn Abd er-Rahmân ed-Dâhil[1898] gibi bazı Endülüs halifelerinin, bazen bir gayrimüslim tebaanın bile şikâyeti üzerine hakim tarafından mahkeme huzuruna davet edildikleri olmuştur. Türkiye'deki Osmanlı Halifeleri döneminde veya Haydarabad'daki Asaf Şah iktidarı sırasında da benzer davalara rastlamaktayız. Mâverdî, el-Ferrâ' vb. hukuk kuramları üzerinde çalışan yazarlar bu konuda görüş birliği içindedirler.

Muhakeme Usûlü

1556. Muhammed (as)'in bir hadisi bize adaletli bir yönetimin temel ilkesini öğretmektedir. Şöyle ki:

“Eğer hakimler, insanlara ‘sadece kendi beyân ve iddialarına dayanarak’ hak vermiş olsalardı, kişilerin kan bedeli ve mallarıyla ilgili davalarda âdil olmayan hükümler vermiş olurlardı; ancak, yeterli delil olmaması halinde, davalının kendini savunurken karşı iddiasını bir yeminle desteklemesi gerekir.”[1899]

İslâm öncesi Arabistan’ında, fal okları, oyun zarları, sihir vb. pek ilkel araçlar yardımıyla hüküm verilmekteydi. Muhammed (as) ise, hakimlerin, söz konusu tarafların sunmuş olduğu delillerle yetinmeleri gerektiğini emretmiştir: Hatta hakimin, şayet edindiği bilgi normal tanıklık şeklinde elde edilmemişse, bu bilgiyi esas almaması gerekmekteydi.[1900] Aksi takdirde hakimler, kendileri bir yaptırıma maruz kalmaksızın, taraf tutuculuk yapmış olacaklardı. Kimi durumlarda adalete aykırı karar verme sakıncası taşımasına rağmen, Resulullah (as), şu meşhur hadisinde ifade ettiği gibi, bu tutumunu değiştirmek istememiştir:

“Ben ancak ölümlü bir insanım (beşerim); önüme birçok ihtilaflar getiriyorsunuz, içinizden biri karşı tarafa göre beni daha çok ikna etmiş ve ben de ondan işittiğim şeye göre karar vermiş olabilirim. Ben verdiğim hükümle bir kimseye aslında din kardeşine ait bir şeyi (yanılarak) bağışlayacak olursam, o bunu kesinlikle almasın, zira ben ona bu şekilde ancak Cehennem’den bir pay vermiş olurum.”[1901]

1557. İşte bu adaletli yönetimin başlangıç dönemlerinde içinde bulunduğu durumu canlandıran bir başka anlatım: Ali (ra) şöyle rivayet eder: “Yaşım küçüktü ve daha önce hiç hakimlik görevinde bulunmamıştım. Bir gün Resulullah (as) beni hakim tayin etti. Tereddüt ettim, ancak o beni yüreklendirerek şu tavsiyede bulundu:

“İki taraf senin karşındaki yerlerini alınca, her iki tarafı da dinlemeden haklarında karar verme! Bu, (doğru) karar verebilmen için daha elverişlidir.”

Ali, o günden beri bu şekilde hüküm vermeye devam ettiğini ve hükmünde asla bir şüphe ve tereddüde düşmediğini söyler.[1902]

1558. Şu hadis ise, muhakeme usulü ile ilgili bir başka temel kuralı oluşturmaktadır:

“Resulullah (as) şöyle dedi: İddia makamına düşen delil göstermek, savunma makamına düşen ise yemin etmektir.”

Başka bir varyant ise şöyledir:

“... iddiayı reddeden tarafa ise yemin etmek düşer.”[1903]

1559. Resulullah (as) her iddia ve talep için genellikle iki şahit isterdi; az rastlanan ve özellik arz eden davalarda ise, iddia sahibinin isteğini özel bir törene tâbi tutulan yemin ile teyit etmesi koşuluyla, bir tek şahitle yetindiği de olurdu.[1904]

1560. Kur’an’da Haşirden sonraki Kıyamet Günü ile ilgili tasvirler yapılırken, bir Hakimin, iki tarafın, şahitlerin ve bunları desteklemek üzere, her insanın bu dünyadaki iyi veya kötü bütün hareketlerini gözetleyip kaydeden meleklerin tuttuğu amel defterlerinin o sırada hazır bulundurulacağı ifade edilir. Ayrıca, hesabı görülen kimseye meleklerin tespit ettiği şeylerin bir örneği verilir. Yine o gün, günahkâr kimseyi hakimin huzuruna zorla çıkaracak olan görevliler de olacaktır. Kıyamet Günü’nde o Büyük Mahkeme kurulduğunda, insanın eli, ayağı, dili vs. organlarının her biri, bu dünya’da iken yapmış oldukları şeyleri itiraf edip şahitlik yapacaklardır (bk. Nûr: 24/24, Yâsin: 36/69). Liyakatler doğrultusunda ceza ya da mükâfatlar verilecektir; bazen sadece Allah’ın hakkı ile ilgili işlenmiş günahlar için doğrudan doğruya, kul hakkının

söz konusu durumlarda ise karşı tarafın rızasının alınması koşuluyla af söz konusu olacaktır. Yapılmış olan iyilik ya da kötülükleri tartmak için terâziler (*mîzan*) bulunacak ve ağır gelen taraf o kişinin kaderini belirleyecektir. (Doğru ve hattâ mükemmel bir şekilde yapılan) bu açıklama ve tasvirler hiç şüphe yok ki, Resulullah (as)'ın dinleyicileri olan Arabistan'ın ilk Müslümanlarınca bilinen ve anlaşılan örneklere dayanmaktaydı. Bunlar bizim için de değerlerinden bir şey kaybetmiş değillerdir.

1561. Kur'an, genellikle iki "âdil ve dürüst" şahit getirme zorunluluğu üzerinde ısrar eder;[1905] ve hattâ zina gibi gayrı meşru cinsel ilişkiler söz konusu olduğunda dört şahit getirilmesini şart koşar.[1906] Öte yandan:

"...Böyle yapmanın Allah katında daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygun..."[1907]

olduğunu açıklayarak, "para ile ilgili işlemlerin" yazıyla kayıt altına alınması ve ayrıca şahitler aracılığıyla doğrulanması üzerinde durur.

1562. Resulullah (as) döneminde uygulanan muhakeme usûlü ile ilgili teamülleri, daha sonra yapılan değişikliklerden yola çıkarak ortaya koymak da mümkündür. Örneğin, meşhur hâkim Şureyh, görünüşe göre Emevîler zamanında, iddia makamının dahi, talebinin gerçeğe uygun olduğu konusunda yemin etmesini istiyordu. Daha önceleri yemin, sadece savunma makamına düşmekteydi. Halkın karşı çıkması üzerine hakim şöyle cevap verdi:

"İnsanlar arasında bazı yenilikler (bidatler) gördüm ve ben de bu yeniliği (bidati) getirdim."[1908]

Yemin, şahitlerin doğruluk derecesini anlamak için başvurulan eski bir uygulama idi: Hâkimler, şahadetlerini kabul etmeden önce, şahitler hakkında komşuları nezdinde bazı soruşturmalar yapardı. Sonraki

dönemlerde daha da geliştirilerek, İslâm Devleti ahalisinin çoğunluğunun dosyasını tutmaya kadar varan bu uygulamaya *tezkiye* (aklama) adı verilmekteydi. Başlangıçta hakimler açıktan açığa soruşturma yaparak bilgi toplarlardı. Ancak bu hakim, yani Şureyh, soruşturmanın gizlice yapılmasına karar veren ilk kişidir.[1909] Bir başka değişiklik ise, Ali (ra)'nin halifeliği zamanında vuku bulmuştur: Önceleri her iki taraf, şahitleri ile birlikte hakimin huzuruna çıkarlardı. Ali (ra), ilk kez tanıklık sırasında şahitleri birbirinden ayırmış ve böylece şahitlerin birbirlerinin ağzından bir şey öğrenmelerini engelleyerek, sadece kendi bildikleri şeyleri anlatmak zorunda bırakmıştır. Ali'nin şu sözü meşhurdur:

"Ben şahitleri birbirlerinden ayıran ilk kimseyim."[1910]

1563. Başlangıçtan beri Müslümanlar arasında hâkimin yapmış olduğu görev son derece önemli sayılmıştır. Lafızdan çok ruha önem veren ve dış şekilden ziyâde insanın yaratılışına uygun bir adalet isteyen bir toplumda, hakimin verdiği kararın, onun sahip olduğu bilgi birikiminden çok, kişiliğindeki bütünlüğü ve zekâsındaki incelik ve duyarlığı yansıtması gayet doğal idi: Hakimin tarafsızlığı onun feraset ve keskin zekâsından (*Scharfsinnigkeit*) daha önemli idi. Resulullah (as) zamanında herhangi bir hukukî formasyona sahip ve yetişmiş hakim kadrolarının bulunması tabii ki söz konusu değildi; hattâ muhtemelen hakimin okuma ve yazmayı bilmesi de gerekmiyordu. İlke olarak avukatlar da yoktu: Her iki taraf kendilerini hâkim önünde bizzat ifade ederlerdi ve verilen kararlar kısa ve özlü olup genellikle derhal yerine getirilirlerdi. (Sonraki devirlerle ilgili olarak, elimizde idam cezalarının Halifenin izni olmaksızın infaz edilemeyeceğini gösteren belgeler bulunmaktadır. Muhtemelen, taraflardan birinin bizzat Muhammed

(as)'e şahsen başvurulmasını istemesi dışında, Resulullah (as)'dan infaz izni alınmasına başlangıçta gerek duyulmamıştır. Çok geçmeden hakime bazı teknik danışmanlarca yardım edilmesi gereğinin hissedilmiş olmasına da şaşırmamalıyız. Halifeliği Resulullah (as)'ın vefatından ancak üç yıl sonra başlamış olan Ömer (ra) aracılığıyla bize ulaşan bir belgede, açıkça şu ifadelere yer verilmektedir:

"eş-Şa'bî, Şureyh'den naklen der ki: "Ömer beni hâkim olarak görevlendirdiğinde bana şöyle söyledi: Allah'ın Kitabı'nda bulduğun şeye göre hüküm ver! Allah'ın Kitabı'nın tamamında bir şey bulamadığın takdirde, Resulullah (as)'ın kararlarında bulduğun şeye göre hüküm ver! Resulullah'ın kararlarının tamamında da bir şey bulamazsan, Sünnî İmamların (Halifeler ?) kararlarında bulduğun şeye göre hüküm ver! Sünnî İmamların bütün kararları içinde de bir şey bulamazsan, kendi sağduyun doğrultusunda kararını ver ve ilim ve zühd ehli ile görüş alış-verişinde bulun!"[1911]

1564. Bazı hadis kitaplarında, Resulullah (as)'ın hadislerini temel alarak çalışan bir "hakimler kurulu"ndan söz edilmekle birlikte,[1912] Resulullah (as) döneminde böyle bir uygulama olduğu yolunda elimizde somut bir bilgi yoktur.

1565. Dava konusu ister hukukî, ister cezâî olsun, taraflardan hiçbiri mahkemeye kesinlikle bir ödemede bulunmuyordu: O dönemde adaletin sağlanması ile ilgili işlerden bir ücret alınmıyordu. Hakimler ve onların yardımcılarının ücret ve maaşları Hükümet tarafından sağlanıyordu. Daha H. 8. yılda, Resulullah (as), Attâb'ı Mekke hâkim-vâlisi olarak tayin etmiş ve ona ayda 30 dirhem maaş bağlamıştı;[1913] başka bir rivayete göre ise bu maaş, yılda 40 ons gümüş dirhem etmektedir[1914] (l ons 40 dirhem olduğuna göre, yılda 40x40= 1600 dirhem, ya da aylık

olarak yaklaşık 133 dirhem). Hakimin maddi bakımdan kendi kendine yeter olmasına büyük önem veriliyordu. Devlet memurları içinde en yüksek maaşı alanlar, hakimlerdi. Ömer (ra) zamanında hakimlerin maaşları aylık 500 dirheme kadar çıkmıştı.[1915] Bu konuda çok ilginç bir hikâye gözümüze çarptı: Şureyh'in fevkalâde zeki biri olduğunu gören Halife Ömer, kendisini Kûfe'ye hakim tayin etti. Ancak Şureyh pek genç olduğu için, diğerlerinin 500 dirhem maaşına karşılık, ona ayda 100 dirhem maaş bağladı. Daha sonra, halifeliği sırasında Ali (ra), Şureyh'in başkanlık ettiği mahkemenin huzuruna bir şikayetini iletmek üzere geldi ve şahit olarak da oğlu Hasan'ı gösterdi. Hakim Şureyh, "şahidin babası lehine tanıklık edemeyeceğini" söyleyerek şahadeti reddetti. Halife Ali'nin, Peygamber torunu olan Hasan'ın seçkin kişiliği üzerinde ısrar etmesi de, hakimin kararına etki etmedi. Bir süre sonra Halife Ali (ra), bu adaletli hakimin maaşını artırarak, diğer hakimlerle aynı seviyeye, yani ayda 500 dirheme çıkardı.

Hapishaneler

1566. Bir cinayet işlemiş olan Sumâme ibn Usâl'den daha önce bahsetmiştik: Kendisi hapse atılmış ve birkaç gün boyunca Mescidin sütunlarından birine bağlanmıştı. Aynı şekilde, Tay kabilesinden Hâtîm et-Tâî'nin kızı Saffâne'nin de esir alınarak Medine'ye getirildiğini ve "Mescitte sanıkların alıkonulduğu bir odaya götürüldüğünü görmüştük.[1916] Ancak burada daha çok savaş esirleri söz konusu idi.

1567. Belediye, ceza ve kamu hukuku kapsamında tutuklanan kişilerle ilgili olarak, Kur'an, Yûsuf (as) zamanında soruşturma sırasında şüpheli kimselerin hapsedildiklerinden bahseder.[1917] Muhammed (as)'in döneminde Medine'de de aynı uygulama geçerli idi: Bahz ibn Hakîm'in naklettiğine göre, dedesinin komşularından bazıları, cinayet zanlısı

olarak Resulullah (as) tarafından hapse atılmışlardı. Ancak dedesinin araya girerek onların masum oldukları yolunda güvence vermesi üzerine, Resulullah (as) onları serbest bırakmıştır.[1918] El-Hirmâs ibn Habîb de benzer bir olay nakleder: "Borçlularımdan birinin bana ödemede bulunmasından ümidimi kesince, Resulullah (as)'ın huzuruna çıkıp şikayette bulundum; o da bana bu kimseyi hapse attırma yetkisi verdi. Daha sonra Resulullah (as) geceleyin tutukluya ne yapıldığını görmek üzere yanına uğradı."[1919] Bir rehin ya da kefalet karşılığında, ya da kaçmayacaklarına ve duruşma sırasında hakim huzuruna geleceklerine dair söz vermeleri halinde, Resulullah (as)'ın sanıkları serbest bıraktığını kanıtlayan durumlardan da söz edilmektedir.[1920]

1568. Resulullah (as) herhangi bir binayı hapishane olarak kullanırdı; ilk dönemlerde tutukluların bazen bir kuyu içine bile hapsedildiği olmuştur.[1921] Halîfe Ömer (ra), hapishane olarak kullanılmak üzere Mekke'de bir ev satın almıştı. Ali (ra) de Kûfe'de *Nâfi'* denilen bir hapishane kurmuştu. Ancak tutuklular buradan kaçtıkları için, Ali (ra) burasını yıktırarak yeniden inşâ ettirmiş ve buraya *Muhayyas* adını vermiştir.[1922]

1569. Bu arada, Mekkelilerin, Müslümanlara işkence ve zulüm uyguladıkları sırada, onları damsız ve çatısız odalarda (muhtemelen güneş, yağmur ve soğuktan korunamamaları için) zincire vurarak hapsettiklerini de belirtelim. Ancak böyle bir yerden tutuklunun kaçma ihtimali de vardı. Rivayet edildiğine göre, bir defasında Resulullah (as) casus göndererek, bir merdiven yardımıyla bazı tutukluları kurtarmış ve sağ salim Medine'ye gelmelerini sağlamıştır.[1923]

Mahkeme

1570. Resulullah (as)'ın adlî duruşmalara mahsus sabit bir yeri yoktu: Mescit, pazar yeri, konaklama yerinde bir çadır, hepsi onun için uygundu. Daha sonra halifelerin yanı sıra onların atamış olduğu dâimî statüdeki hakimler, tarafları ya mescitte ya da kendi konutlarında kabul etmişlerdir. Henüz Halife Osman (ra) döneminde bir "mahkeme evi" (*Dâru'l-Kazâ*) olduğundan bahsedilir.[1924] Halifeler (örneğin Ömer), kendi tebaasından gayrimüslim veya yabancılar da dahil bütün şikâyetçi tarafları, eğer duruşma sırasında orada bulunuyorlarsa mescitlerde kabul ederlerdi. Aslında mescit, Resulullah (as) ve onu takip eden Halifeleri tarafından hem "devlet konuk evi" olarak, hem de mahkeme salonu ve dinî yükümlülüklerin yerine getirildiği bir yer olarak kullanılıyordu.

Hakimler

1571. Ömer (ra)'in akrabalarından Şifâ bint Abdallâh adlı hanım, İslâm'dan önce de okuma-yazma biliyordu. Bu sanatı Resulullah (as)'ın hanımı Hafsa'ya da o öğretmişti. Elimizdeki bazı bilgilere göre, Resulullah (as) kendisini bazı pazar (*sûk*) işlerinde görevlendirmişti. Bazı kaynaklara göre ise, bu görevlendirme Ömer'in halifeliği zamanında cereyan etmiştir.[1925] Muhtemelen, Ömer (ra), sadece Resulullah (as)'ın bu hanıma vermiş olduğu görevi sürdürmesini sağlamakla yetinmiştir. Durum ne olursa olsun, bu hanım en azından ticarî ihtilâflar konusunda muhakeme yetkisini kullanmış olsa gerektir. Semrâ bintu Nuheyk el-Esediyye'nin başından da buna benzer bir olay geçmiştir. İbn Abd el-Berr'e göre (*İstî'âb*, "Kadınlar" bölümü, No: 161):

"O, Resulullah (as)'ın sahabeleri arasında bulunuyordu ve uzun bir ömür sürdü. Çarşı ve pazar yerlerinde dolaşır, insanlara güzel ve doğru olan

şeyleri yapmalarını emreder, kötülüklerden sakındırır ve aksi yönde hareket edenlere elindeki bir kırbaçla vururdu.”

Onun bu davranışı, resmen bu işle görevlendirilmiş olmasından kaynaklansa gerektir. Ancak, bu anlatımda geçen olayın Resulullah (as) dönemine mi, yoksa daha sonraki bir döneme mi ait olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur.

1572. Taberî’ye göre kadınlar, her türlü davada hâkimlik yapma yetkisine sahiptirler. Ebû Hanîfe ise, cinayet vb. ağır ceza davalarını bu kuralın dışında tutmuştur.[1926] Daha sonraki dönemlere ait olmak üzere, elimizde çeşitli durumlarla ilgili bir yığın dava örneği bulunmaktadır: Bunlar arasında, iki hakimden oluşan mahkeme heyetleri, boşanma davaları, alacak davaları vb. gibi değişik alanlarda yetkili hakimler ve haftanın belirli günlerinde çalışan hakimler sayılabilir.[1927]

Olay Mahallinin İncelenmesi ve Bilirkişilerin Görüşlerinin Alınması

1573. Hakim, görgü tanıklarının bulunmaması durumunda, davaya konu olan mahalde tespit edebildiği delillere göre bazı sonuçlar çıkarıyordu. Kur’an bu kurala çok güzel bir örnek vermektedir: Yûsuf (as), Mısır’da Firavun’un bakanının karısı tarafından köle olarak satın alındıktan sonra, bir gün bu kadın kendisini baştan çıkartmak istedi. Yûsuf (as) bunu reddetti ve öfkeli bir şekilde odayı terk etti. Kadın ise, şaşkın ve çıldırmış bir halde arkasından koştu ve Yûsuf (as)’un kaçıp gitmemesi için gömleğine arkadan çekip asıldı. Ansızın bakan odaya girdi. Hem kadın hem de Yûsuf (as) karşılıklı olarak birbirlerini suçluyorlardı.

“Kadının akrabasından biri şöyle şahitlik etti: ‘Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir.’ (Kocası, Yusuf’un gömleğinin) arkadan yırtılmış

olduğunu görünce, (kadına): Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür."[1928]

1574. Resulullah (as) dönemine ait bildiğimiz birçok olayla ilgili olarak, kendisi bizzat olay yerine incelemelerde bulunmak üzere bilirkişiler göndermiştir. Muhammed (as) de bazen aynı amaçla yerinde incelemeler yapmıştır. Önce birinci duruma örnek teşkil eden bir olayı ele alalım: İki kardeşin ortaklaşa bir arsaları vardı ve buraya küçük bir kulübe inşâ edilmişti. Her ikisi de vefat edince, mirasçıları kulübenin mülkiyeti konusunda aralarında ihtilâfa düştüler. Resulullah (as), Huzeyfe ibn el-Yemân'ı olay mahalline gönderdi. O da, kulübenin, iki kardeşten evi söz konusu kulübeye en yakın olana ait olacağına karar verdi. Huzeyfe daha sonra Resulullah (as)'ın huzuruna gelerek, verdiği kararı kendisine iletti. O da bu kararı uygun bulup onayladı.[1929] İkinci duruma örnek olarak, Medine'de iki toprak sahibi arasında, bir araziden diğer bir araziye su geçirilmesi ile ilgili olarak çıkan bir anlaşmazlığı ele alalım. Birçok kimsenin iyi niyetli çalışmalarının sonuç vermemesi üzerine, Resulullah (as), ihtilâfı çözmek üzere bizzat olay yerine gitmişti.

1575. Bazı konularda hakemlerin tahmin ve takdir tasarruflarına başvurulduğu da oluyordu. Hayber barış anlaşmasından sonra, bu bölgede oturanlar, ürünlerinin yarısını İslâm hükümetine teslim etme yükümlülüğü altına girdiler. Resulullah (as) da, her yıl belirlenen mevsimde, ürünleri paylaştırması için birini gönderdi. Barış anlaşmasından bir yıl sonra, toplanan ürünü taksim etmek üzere bölgeye gönderilen ilk kimse, Abdullah İbn Revâha olmuştur.

"O, önce herşeyi bir araya yığdıktan sonra iki eşit bölüme ayırdı, ve Hayberli Yahudilere dönerek şöyle dedi: 'İstediğiniz kısmı seçiniz.' Bazı Yahudiler kendisine hanımlarının mücevher ve takılarını getirerek ona

şöyle dediler: ‘Bunları al ve taksimat işini bizim lehimize çevirerek ağır yükümlülüğümüzü hafiflet.’ Abdullah öfkelenerek şu karşılığı verdi: ‘Ey Yahudi topluluğu! Yemin ederim ki benim gözümde sizler, Allah’ın yarattıkları arasında en iğrenç ve tiksindirici olanlarsınız! Ancak bu durumunuz beni size hakaret etmeye zorlamaz. Sizlerin bana hediye olarak sunduğunuz şeye gelince bu, gayrı meşru bir şeydir ve biz onu yemeyiz.’ Bunun üzerine Yahudiler şöyle dediler: İşte yerler ve gökler bu (adalet) sebebiyle ayakta duruyor.”[1930]

1576. Resulullah (as) zamanında akrabalıkla ilgili sorunların çözümünde, fizyonomi uzmanlarından (*Kâ’if*) da yararlanıldığı olmuştur.[1931]

1577. Hakim atamaları her zaman merkezî hükümetin yetkisi içinde kalmıştır. İkinci sınıf hakimler için ise daha farklı bir uygulama göze çarpmaktadır. Örneğin Halife Ömer’in valilerine göndermiş olduğu bir mektupta şöyle denilmektedir: “Aranızdan salih ve müttaki kimseleri hakim olarak görevlendirin ve onlara yeterli miktarda ödemede bulunun.”[1932] Demek ki o sırada şehir ve kasabalara yapılan hakim atamaları eyâlet valilerine bırakılmıştı.

Hakimin Üstlendiği Görevler

1578. Başlangıçta hakimliğin yanı sıra birçok kamu görevinin tek bir kişide toplanması bir sorun teşkil etmediği için, anlaşıldığı kadarıyla Müslüman hakimler, daha ilk dönemlerden itibaren mesailerini sadece hukukî ihtilafların çözümlenmesiyle sınırlı tutmamışlardı. Buluğa ermemiş küçük çocuklara ait ve miras yoluyla gelen malların yanı sıra, her kesimden insanın servetine muhafızlık ve kasadarlık da yapıyorlardı. Örneğin uzun bir yolculuğa çıkarken, değerli eşyalar kendilerine emânet ediliyordu. Muhammed (as) de, Mekkeli müşrikler tarafından, sadece ciddî ihtilâf ve tartışmalar konusunda değil, aynı zamanda kendisiyle

aralarında iyiden iyiye bir gerginlik çıktığı zaman bile, -ki buna daha yukarıda değinmiştik-, mallarını teslim ettikleri bir muhafız, bir *yed-i emin* olarak seçilmiş idi.

1579. Hakimlik görevine çok benzeyen ve daha sonraki dönemlerde bağımsız bir kurum haline gelerek İslâm'ın şehir hayatında oldukça önemli bir yer işgal eden görevlerden biri de *muhtesiplik*, yani halkın örf ve âdetlerinin, yaşayışının denetlenmesi görevidir. Medine'de bizzat Resulullah (as) ve eyaletlerde de vali-hakimler bu işle ilgileniyorlardı. Bu kurum, şu ayete dayanarak ihdas edilmişti:

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir."[1933]

Yine bu konuda Muhammed (as)'in şu hadisine yer verilir:

"Aranızdan herhangi biriniz, hoşa gitmeyen, kötü bir şey görürse onu eliyle (zor kullanarak) düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltmeye çalışsın; buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin; bu sonuncusu, müminden beklenen en küçük tepkidir."

Satıcıların üzerinde en çok durması gereken husus, belki de tartı ve ölçü sorunudur. Kur'an bu konuya birçok ayette değinmektedir.[1934] Muhammed (as), hileli alışveriş ya da buna benzer usulsüz uygulamaların olup olmadığını teftiş amacıyla sık sık Medine pazarına giderdi. Bir gün Pazar yerinde elini bir hububat yığınına daldırınca, altta kalan kısımların ıslak olduğunu hissetti. Nedenini sorması üzerine satıcı, bir gün önce yağan yağmuru gerekçe gösterdi. Resulullah (as) şöyle cevap verdi:

"Yaş olan hububatın kuru olanlarla örtülmemesi ve alıcıların aldatılmaması gerekir."[1935]

1580. Çok sayıda kaynak, bize Resulullah (as)'ın hekimlik uygulamalarıyla ilgili bir emrini nakletmektedir. O, cahil kimselerin hastaların tedavisiyle ilgilenmelerini yasaklayarak şöyle buyurmuştu:

"Tıp biliminden anlamadığı halde bir hastayı tedavi etmeye kalkan kimse, bu yaptığından sorumlu tutulacaktır."[1936]

1581. Resulullah (as), sahiplerinin fazla yük vurmayarak ve iyi besleyerek hayvanlarına özen göstermelerini ve onlara iyi davranmalarını isterdi. Bu konuyla ilgili olarak, kaynaklar duygulu ve insanî bir çok hadis nakletmişlerdir

1582. Bu bölümün bir sonuca bağlamak için, İslâm'ın ideal adaletini özetleyen birkaç Kur'an ayetine değinmek istiyoruz:

a) "Ey îman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yaraşan (bir davranış)tır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir."[1937]

b) "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Ancak kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez."[1938]

c) "Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır."[1939]

1583. Af şiddetle tavsiye edilmektedir. Ancak herkesten, özellikle de sıradan insanlardan böyle bir davranış beklenemez: Bununla birlikte, insanın kendisine yapılan bir kötülüğe karşılık verirken, ölçü sınırlarını aşmaması tavsiye edilmektedir.

İktisâdî Sistem

1584. İslâm’ın beşiği durumundaki Arabistan, oldukça geniş ama büyük bölümü itibarıyla çöllük bir ülkedir. Bu durum, uygarlığın temeli durumundaki tarım ve sanayinin geniş çapta büyümesi ve nüfusunun da doğal yollardan artışı için pek elverişli bir durum teşkil etmemektedir. Bu nedenle, İsa (as)’dan önce en azından dört bininci yıldan bu yana, daha verimli bölgelere doğru kitleler halinde Arap göç dalgaları yaşanmıştır.

1585. Henüz İslâmiyet gelmeden önce, çok sayıda Arap kabilesi, oldukça yüksek bir kültür seviyesine ulaşmışlardı ve bunlar şehirlerde yaşıyorlardı. Bu şehirlerden en eskileri, “Mesut Arabistan” da denilen Yemen bölgesinde bulunuyordu. Süleyman Peygamber’le olan ilişkileri Tevrat ve Kur’an’da tasvir edilen Saba Melikesi, hiç de Arap uygarlığının başlangıcını temsil etmez. Zira, örneğin Ma’în gibi diğer krallıklar daha önceki yüzyıllarda ortaya çıkmış olup, son zamanlarda yapılan kazılar, vaktiyle bu bölgede yüksek düzeyde bir uygarlığın bulunduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Göründüğü kadarıyla, Arabistan’ın tamamı bir tek devlet başkanına tabi olmamıştır. İslâm’dan kısa bir süre öncesine kadar varlığını sürdüren Kinde krallığı, belki de ülkedeki en büyük hükümdarlık idi. Sınırları bir ara Güney Arabistan kıyılarından Irak’ta Serât Cemâsp’a[1940] ve daha da ilerde Suriye içlerine kadar uzanmakta idi.[1941] Ancak Hicaz ve Batı Arabistan bölgeleri Kinde krallarını tanımıyorlardı.

1586. İslâm henüz ortada yokken, Arabistan’da tam bir anarşi hüküm sürmekteydi: İranlıların Habeşlileri söküp çıkardıkları Yemen bölgesi birçok kabile ve devlet halinde parçalanmış durumdaydı. Her kabile kendisinin mutlak anlamda bağımsız olduğunu ileri sürerek, tek başına savaş ilân edebiliyor, barış anlaşması yapabiliyor, yabancıların kendi topraklarından geçişini keyfince ve kendi koşulları doğrultusunda kısıtlayabiliyor ve hiçbir yabancı hukukî merci, ülke içindeki veya uluslararası sorunlar konusunda bir yaptırım uygulayamıyordu. Bu kabilelerden bazıları gerçekten büyük şehirlerde yaşıyorlardı. Yarımadada bunlardan yirmi kadarını sayabiliriz: Batıda Mekke, Tâ’if, Medine, Yenbû’; Güneyde Curaş, San’â’, Âden (‘Adn); Doğuda Hacer, Suhâr, Dabâ; Orta kesimlerde Yemâme, Feyd; Kuzeyde Dûmetu’l-Cendel, Hayber, Fedek, Teymâ’, Vâdi’l-Kurâ; Kuzey-Batıda Eyle, Maknâ, tüm bu şehirler antik şehirlerin her türlü özelliğine sahip olup ithalat ve ihracat alanında büyük ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı.

1587. Biraz su olan her yerde sebze ve hurma yetişiyordu; komşu bölgelere Necd bölgesindeki Yemâme buğday, Tâ’if ise üzüm ihraç ediyordu. Deve ve koyun sürüleri, bazı kabileleri beslemeye hemen hemen yeterli idi. Ancak Suriye, Mısır, Habeşistan ve Mezopotamya’dan, hattâ Sind’den (Pakistan) gelen ve miktarı sürekli artan hububat kervanları, Arabistan’ın kendi nüfusuna yetecek kadar üretim yapamadığını bize göstermektedir. Yemen ve ‘Uman bölgesinde dokuma sanayii çok gelişmiş olmakla birlikte, Bedeviler de her yerde yün eğirip dokurlardı. İbn Haldun “Bedevi’nin uygarlık düşmanı demek olduğunu ve yemek pişirmeye ihtiyaç duyduğunda evlerin taşlarını söküp, bunların üzerine mutfak gereçlerini koymak ve ateş yakmak için de çatı direklerini kullandığını” söyleyerek haksızlık etmekte ve olayı abartmaktadır.

Bedevinin göçebe bir hayat sürdüğü doğrudur; ancak her Bedevi mutlaka haydut ve soyguncu demek değildi. Devesini, koyunlarını ve atlarını yetiştirir ve bunların yanı sıra, sakız, balsam vs. gibi ormandan toplamış olduğu ürünleri ve değerli ya da yarı değerli taşları bölge fuarlarına getirip satardı.

1588. Yerleşik nüfus ise toprağı işler, tavuk yetiştirir, bazı imâlat işleriyle ve özellikle müzik gibi bazı sanatlarla meşgul olurdu. İslâm-öncesi Arabistan'ında, demiri işleyen kimsenin oğulları anlamına gelen Balkayn ya da Benû'1-Kayn kabilesi oldukça ünlü idi. İbn Manzûr'a göre,[1942] el-Hâlik ibn Esed ibn Huzeyme, Arabistan çöllerinde demir işlemekle meşgul olan ilk kimsedir. Yesrib'in (Medine) okları çok ün yapmıştı. Tarihî kaynaklar bize Mekke ve Medine'de çalışan zanaatkârların listelerini vermektedirler.[1943] İşte bunların uğraştığı el sanatlarından bazıları: Terzilik, debbağlık, şarap imalâtçılığı, demircilik, kuyumculuk, mücevheratçılık, marangozluk gibi ağaç doğrama işleri, dokumacılık, tuğla imalatı; öte yandan hububat ve kumaş satıcıları, kasaplar, nadir de olsa hekimler ve hattâ bazen veterinerler, müzisyenler, özellikle zenciler arasından seçilen köçekler, güzel koku ve otlak hayvanı satıcıları vs. vardı. Medine, Tâ'if, Yemen gibi Yahudilerin bulunduğu yerlerde banker ve tefeciler de bulunurdu. Kur'an'da, her iki denizden (Kızıl Deniz ve Basra Körfezi) çıkarılan inci ve mercandan söz edilmektedir (Rahmân: 55/22). Bu konuda Resulullah (as)'ın da bir hadisi vardır:

"Bir dalgıcın, henüz bir şey çıkarmadan, getireceği var sayılan bir şeyi satmayınız" (Beyhakî, *Sünen*, V, 338; ve diğer kaynaklar).

Bu hadis bize, daha Resulullah (as) zamanında bile İslâm diyarında inci avcılığının yapıldığını göstermektedir.

1589. Medine, Tâ’if vb. yerlerde ziraat ve hayvancılık gelişmişti: Hurma ağaçlarında “tozlaşma”, meyve ağaçlarında “aşılama” yapılıyordu. Bu devirde at da büyük bir şöhrete sahipti; atın yetiştiriciliği özellikle Necd bölgesinde oldukça önemli idi.

1590. Arabistan’ın farklı bölge ve kabilelerinde “miras hukuku” ile ilgili olarak uygulanan kuralların belirlenmesi oldukça zordur; zaten bunlar muhtemelen tek bir yapıya da sahip değillerdi. Medine ile ilgili olarak elimizde kesin veriler bulunmaktadır; kadınların (eş, kız, kız kardeş, anne vs.) yanı sıra, küçük oğullar da ölenin bıraktığı mallar üzerinde hiçbir miras hakkına sahip değillerdi. Yasa gereği, oğullardan sadece savaşabilecek durumda olanlar mirastan pay alabilecek durumda idiler.[1944]

1591. İran ve Bizans gibi yabancı işgali altında olan bölgeler dışında, Arabistan’da bir hükümet kurumu olmadığı için, haliyle hükümete ödenmesi gereken vergiler söz konusu olmamaktaydı. Bununla birlikte vergi ödenmesini gerektiren örf ve âdetler mevcuttu. Öncelikle kabile başkanları, büyük arazi sahipleri kendi topraklarını tek başlarına ekip biçemezlerdi; bu yüzden “arazisi olmayan” kimselere, örneğin elde edilecek ürünün yarısını vermeleri koşuluyla, sahip oldukları topraklardan bir kısmını verirlerdi.[1945] Bu tür ödemelerde nakit ödeme pek bilinmemekteydi. Ziraatle ya da bir başka alanla ilgili konularda vergileri toplamak üzere bir “Hükümet” bulunmamasına karşın, Kur’an elde edilen ürünlerle ilgili olarak bazı haklardan söz eder: Genellikle ürünün küçük bir bölümünün yoksullara verilmesi emredilmekte ve böyle yapmayanlar kötü ve aşağılık kimseler olarak nitelendirilmekte idi.[1946] Ayrıca, İslâm’dan önce müşrik köylüler ürünlerinin bir bölümünü -muhtemelen yoksulların payı olarak- Allah’a ve bir bölümünü de -

muhtemelen tapınakların muhafızlarının payı olarak- putlara ayırırlar[1947] ve Allah'a ayırdıkları bölüme nispetle putların payı konusunda daha duyarlı davranırlardı. Sürü sahipleri de aynı şekilde bu "görevi" yerine getirirlerdi. Başlangıcı neredeyse efsanevî antik döneme kadar uzanan Mekke'deki ticarî ithalât üzerinden alınan *öşür* (onda bir) vergisinden daha önce bahsetmiştik. Kusay'ın torunlarının, kendi ticaret kervanlarını Habeşistan, Suriye, Irak ve Yemen'e gönderebilmek için bu ülkelerin hükümdarlarınca verilmiş olan imtiyaz sözleşmelerini nasıl elde etmiş olduklarını hepimiz biliyoruz. Bu anlaşmaların ayrıntıları bilinmemekle birlikte, bu ülkelerden hiçbirinin Mekke Şehir-Devleti ile ortak sınırlara sahip olmadığı da ortadadır. Aşağıdaki alıntıda, yağmalama ve anarşinin kol gezdiği bu yörede Mekke kervanlarının güvenliğinin nasıl sağlandığı gözlerimizin önüne serilmektedir:

"Hâşim, soylu bir geçmişe sahip biriydi. Kureyşliler lehine, onların güvenli bir biçimde gidip gelebilmeleri için Bizans İmparatoru'ndan bir 'anlaşma' (metinde aynen böyle) elde eden, işte bu kimsedir. Geçiş yolu üzerinde oturan yabancılarla da, Kureyşlilerin bu kimselerin ticarî malları karşılığında bir ödeme yapmaya gerek duymaksızın nakledebilmelerini öngören sözleşmeler yapmıştır."[1948]

1592. Kervanların geçiş yolu üzerinde yaşayan kabileler, bu işten başka türlü yararlar da sağlıyorlardı: Kervanların geliş-gidişleri sırasında onları ağırlıyorlar ve onlara su, odun, hayvan yemi ve diğer ihtiyaç malzemelerini satıyorlardı. Kendilerininki dışında da birçok güzergâh bulunduğundan, bu kervanların hiç rahatsız edilmemesi bu kabilelerin menfaatine idi.

Arabistan Fuarları

1593. Elimizde, İbn el-Kelbî'nin bu konu ile ilgili olarak yazmış olduğu ve görünüşe bakılırsa hemen tamamı muhafaza edilmiş olan, İslâm öncesi Arabistan'ın yıllık fuarları hakkında çok değerli bir eser bulunmaktadır. İbn el-Kelbî'nin önemli kişiliğinin yanı sıra, bu konuda yararlanılacak başka kaynaklar bulunmaması nedeniyle, eserin bu konuyla ilgili bölümünü olduğu gibi aktarmanın yararlı olduğu kanısındayız:[1949]

İslâm öncesi Araplarının ünlü fuarları ve bunların işleyiş tarzları

I. Bu fuarlar arasında, Suriye ve Hicaz arasında bulunan Dûmetu'l-Cendel fuarı da vardı. Rebî'u'l-evvel ayının ilk günü başlar ve ayın ortasına kadar devam ederdi; sonraki günlerde hareketliliği azalan fuar, ayın sonuna kadar devam eder, daha sonra, ertesi yılın aynı dönemine kadar dağılırlardı. (Tayların kolu olan) Cedîle ve Kelb kabileleri burada da komşu idiler. Bu fuarın mülkiyeti 'İbâd ve Sekûn kabilesine mensup olan Ukeydir ile Kelb kabilesinden Kunâfe arasında el değiştirirdi. Mülkiyet 'İbâdîlerin eline geçtiğinde Ukeydir başkan olur, Gassanlıların eline geçecek olursa bu kez Kunâfe'yi başa geçirirlerdi. İktidarı ele geçirme yöntemi şöyleydi: İki hükümdar (adaylar) birbirlerine bilmeceler sorarlar ve bu hükümdarlardan biri rakibine (bilmecelerin) çözülmesi konusunda üstün gelirse, yenilen taraf, kazanan adayın orada kendi arzusu doğrultusunda çalışması için fuarı terk ederdi. Bu hükümdarın iznini almaksızın ve bu hükümdar (kendine ait ticarî) mallardan istediğini satıp bitirmeden kimse orada bir şey satamazdı. Bunun dışında, fuar öşürlerini de o tahsil ederdi. Kelblilerin elinde kıldan (yünden) çadırlarda bir çok kadın köleler vardı ve bunları (köle kadınları) fuhşa zorlarlardı. (Fuardaki) Arapların çoğunluğunu Kelbliler oluştururdu; Araplar, bu fuarda alışveriş yaparken çakıl taşı atma

yöntemine başvururlardı: Yani, bazen aynı malı birkaç kişi almak istediğinde, bu kişiler mal sahibi (satıcı) ile fiyat üzerinde pazarlık yaparlar ve önerilen fiyatı kabul eden kimse, elindeki çakıl taşını yere atardı. Bazen bir mala aynı anda birçok müşteri talip olur, ve bu durumda ister istemez malı hep birlikte (ortaklaşa) satın almaktan başka çareleri kalmazdı. Bazen de, sayıları çok olduğu zaman aralarında anlaşarak, çakıl taşını hep birlikte atarlar ve böylece mal sahibini indirim yapmaya zorlarlardı. -(*Okuyucu, bu cümlenin üstü kapalı olduğunu görecektir; biz metni kelimesi kelimesine çevirdik. Muhtemelen yazar, bu alıcı grubunun, önceden anlaştıkları fiyatta ısrar ederek, malı satıcının talep ettiğinden daha düşük bir fiyata satın alma konusunda anlaştıklarını söylemek istiyor. Kuşkusuz bu, satıcı üzerinde kuvvetli bir baskı oluşturacaktır.*)- Yemen ve Hicaz üzerinden gelen tüccarlardan her biri, Mudar kabilesinin topraklarında bulundukları süre içinde, Kureyşlilerin kendilerine koruma görevi yapmalarını tercih ederlerdi. Zira Mudarlılar Kureyşli tüccarlara engel çıkarmadıkları gibi, Mudarlılarla anlaşma yapmış olan kabileler de onlara saldırmazdı. Aralarında böyle kararlaştırılmıştı. Bu durumda Kelbliler, Benû Temîm ile aralarında olan anlaşma nedeniyle Kureyşlilere, Taylar da, Benû Esed'le aralarındaki anlaşma nedeniyle onlara saldırmazlardı. Mudarlılar (gururla) şöyle söylemeyi adet edinmişlerdi: "Bizim İsmail adına yapmış olduğumuz [kardeş kavgaları ve *bellum omnium contra omnes* (tam bir kargaşa halinde) çıkarmış olduğumuz savaşlar nedeniyle] utanç verici hareketin borcunu Kureyşliler ödediler!" Onlar Irak yolunu tuttuklarında Benû Kays ibn Sa'lebe'nin bir kolu olan Benû Amr ibn Mersâd'ın muhafız kıtaları da onlara koruma görevini üstlenirler ve bütün Rebî'a kabileleri onlara saygı duyarlardı.

II. Oradan Hacer’deki (bugünkü el-Hasâ) Muşekker’e gidilirdi. Buradaki fuar Cumade’l-Ahir’in ilk günü başlar ve ayın sonuna kadar sürerdi. İranlılar buraya denizi aşarak ticarî emtialarıyla gelirlerdi. Daha sonra burası, ertesi yılın aynı dönemine kadar kapalı kalırdı. Abd el-Kays ve Temim kabileleri bu fuarın komşusu durumunda idiler. Ancak sahipleri sadece Temîm’e, yani el-Munzir ibn Sâvâ’nın sopu olan Benû Abdullah ibn Zeyd koluna mensup idiler. Bunları buraya İran hükümdarları tayin etmişlerdi: Yani Hîre’de Benû Nasr ve ‘Umân’da Benû’l-Mustekbir hanedanı. Muşekker panayırının başkanları burada Dûmetu’l-Cendel hükümdarları gibi davranırlar ve burayı öşüre tâbi tutarlardı. Tüccarlar arasından buraya gitmek isteyenler Kureyşlilerin muhafız kıtalarını tercih ederlerdi. Zira buraya ancak Mudarlıların arazisinden geçilerek ulaşılabiliyordu. Bunların alışveriş şekli ise, pazarlık yaparken birbirlerine dokunarak (*mulâmese*) ve *hamhama* şeklinde (göğsünden homurtulu sesler çıkararak) idi. Bir şeye dokunmak, bir el işaretiyle ifade edilirdi. Alışverişin gerçekleşmesi için birbirlerine parmakla göstermekle yetiniliyordu. Her iki taraf da, hareketleriyle mutabık kaldıklarını söyleyinceye kadar tek bir kelime söylemezlerdi. Homurdanmaya gelince bu, şayet alıcı aldatıldığını iddia ederse yalan yere yemin edilmemesi içindi (Metin burada müphemdir).

III. Daha sonra, ‘Umân’daki Suhar fuarı gelir. Ayın yirmisinde Suhar’a yetişmek için, Receb ayının ilk gününde, Müşekker’den ayrılırlardı. Buradaki fuar beş gün devam eder ve el-Culandâ ibn el-Mustekbir burada öşürleri toplardı.

IV. Bundan sonra ise, Arabistan’ın iki büyük limanından biri olan Dabâ fuarı gelir. Buraya Batıdan olduğu kadar, Doğudan da, örneğin Sind, Hind ve Çin’den tüccarlar gelirlerdi. -Buradaki fuar Receb ayının son

günü kurulur ve ticarî işlemlerini pazarlık usulüne göre yaparlardı. Tıpkı Suhar fuarında olduğu gibi, burada da Culandâ ibn el-Mustekbir onları öşür vergisine tabi tutar ve burada krallar gibi davranırdı.

V. Daha sonra, Güney Arabistan'ın Mehre bölgesinde Şihr olarak bilinen, eş-Şihr fuarı gelir. Bu fuar, üzerinde Hûd (as)'un kabrinin bulunduğu dağın eteklerinde kurulurdu. Burada krallık olmadığı için öşür uygulaması yoktu. Buradaki tüccarların koruma görevini, Mehrîlerin bir kolu olan Benû Muhârib İbn Harb'in kıtaları üstlenmişlerdi. Fuar, Şa'ban ayının ortasında kurulurdu. Ticarî işlemler, çakıl taşı atmak suretiyle yapılırdı.

VI. Daha sonra Aden ('Adn) fuarı gelir. Bu fuar, Ramazan ayının 1'inden 10'una kadar açık kalırdı. Burada koruma görevlilerine pek ihtiyaç duyulmazdı; zira burası bir krallığın ve güçlü bir hükümetin arazisi üzerindeydi. *Ebnâ* denilen ve Yemen'e yerleşip kalmış İran'lılar burada öşür tahsil ederler, ancak kendileri bu fuardaki alışveriş faaliyetlerine katılmazlardı. *Ebnâlar* (yani çocuklar), Yemen'i Vihriz'in idaresinde istilâ eden ve Habeşlileri öldüren İranlıların soyundan gelirler.

VII. Bundan sonra, Ramazan ayının ortasından sonuna kadar açık kalan San'â' fuarı gelirdi. Ebnâlar burada öşürleri tahsil ederlerdi. Ticarî işlemler ise eliyle (satın alınacak mala) dokunmak suretiyle yapılırdı.

VIII. Sonra er-Rabciye ve 'Ukâz fuarları gelir. er-Rabciye Hadramut'ta, Ukâz ise Necd'in yukarısında, Arafat'a yakın bir yerde kurulmakta idi. er-Râbiye'ye hiç kimse yanına koruma almadan gelemezdi; zira burası bir krallığa ait değildi ve "fırsatını bulsa, biri diğerinin (sırtındaki) elbiseyi soyup aşırırdı." Bu nedenle, Kureyşliler burada Benû Âkil el-Murâr'ın muhafız kıtalarını, diğerleri ise Kinde kabilesinin bir kolu olan el-Mesrûk ibn Vâ'il'in korumalarını kullanırlardı. Her iki kabile de bu

koruma görevini ücretsiz yerine getirirlerdi; ve Benû Âkil el-Murâr kabilesi, Kureyşliler sayesinde bütün diğer kabilelere karşı bir üstünlük elde etmişlerdi. Bazıları er-Râbiye'ye giderken, kimileri de Ukâz'a giderdi; zira her iki fuar da Zilkade'nin ortasından sonuna kadar ve aynı günlerde düzenlenmekte idi. Kureyşliler kadar Hevâzinliler ve Gatafân, Eslem, Ehâbîş (yani Benû Haris ibn Abd Menât İbn Kinâne, 'Adel, Dîş, Hayâ ve Mustalik) gibi çok sayıda kabile topluluğu buraya geldiğinde, Ukâz, Arap fuarları içinde en büyüğünü oluştururdu. Bu fuar da Zilkade'nin ortasından ay sonuna kadar devam ederdi. Burada ne öşür ne de koruma görevlileri vardı. Ticarî işlemler için ise *sirâr* (gizlice söz birliği etme) yöntemine başvurulurdu: Açık artırma sırasında, satıcının, ürünü almayacağı halde fiyatı artıran arkadaşları olur ve satıcı daha sonra kârını bunlarla paylaşırdı.

IX. Daha sonra 'Ukâz yakınlarında bulunan Zu'1-Mecâz panayırı gelir. Bu fuar da Zilhicce ayının birinci günü başlayıp *Terviye* gününe (yani ayın 8. günü) kadar devam ederdi; sonra (Hac için) Minâ'ya hareket edilirdi.

X. Bunlardan başka Hayber bölgesindeki Netât ve Yemâme'de (Necd'de) bulunan Hacer fuarı gelir ki, her ikisi de Aşûre (10 Muharrem) gününden ayın sonuna kadar sürerdi."

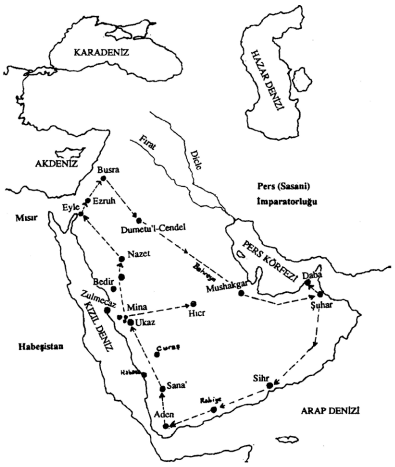
İbn el-Kelbî'den yaptığımız alıntı burada sona eriyor.

1594. Yukarıdaki bilgileri şöylece özetleyebiliriz:

Ay	Süre (Gün)	Yer	Koruma	Öşür	Özelliği
1	10-30	Hayber, Hacer	?	?	Aynı günlerde açık
3	1-30	Dûmetu'l-Cendel	Var	Var	Satış: Çakıl taşı atarak
6	1-30	Muşekker	Var	Var	Satış: İşaret ya da fısıldaşa-

7	20-25	Suhar	?	Var	?
7	30	Dabâ	?	Var	Satış: Pazarlık usulü; Kıtalararası
8	15	Şihr	Var	Yok	Satış: Çakıl taşı atarak
9	1-20	Aden	Yok	Var	?
9	15-30	San’a	?	Var	Alınacak mala dokunarak
11	15-30	Râbiye,	Var	?	Güvenlik yok.
		Ukâz	Yok	Yok	Açık artırma usûlü; Uluslararası
12	1-8	Zu’l-Mecâz	Yok	Yok	Muhtemelen hacıların katılımıyla

1595. Buraya kadarki bölümde, sadece İbn Habîb’de yer alan metni aktarmış olduk; Merzûkî ise, biraz daha ileri giderek, Arapların her yıl büyük kafileler halinde geldikleri Ezri’ât ve Busrâ (Filistin’de) fuarlarından bahseder. İbn el-Kelbî tarafından yapılan fuar tasvirleriyle ilgili olarak Merzukî’nin vermiş olduğu ilave ve varyantların çevirisine geçmeden önce şunu belirtelim ki, aşağıdaki haritadan da anlaşılacağı gibi, İslâm’dan önce Arabistan Yarımadası esasen ekonomik bakımdan birlik ve bütünlüğe kavuşmuş ve bu da daha sonra siyasal birliğe geçişi kolaylaştırmıştır.

1596. Ek bilgi: Daha önce de belirttiğimiz gibi, İbn el-Kelbî'nin Arabistan pazarları hakkındaki çalışması İbn el-Habîb (ö. H. 245) ve Merzukî (eserini H. 453'de kaleme almıştı) tarafından muhafaza edilmiş olup; Merzuki, kitabına İbn Kunâse, İbn Dureyd gibi klasik kaynaklardan derlediği bazı ayrıntılı bilgiler de eklemiştir. Bu ilaveler, önemli olduğu gibi, bir o kadar da ilginçtirler.

I. Bu fuarlardan bazıları Haram aylarda, bazısı ise kutsal sayılmadığı için korunmamış aylarda kurulurlardı; ancak hiçbir durumda katılımcılar buraya yanlarına koruma almaksızın ne gelebilir, ne de buralardan dönebilirlerdi (Merzûkî, *Ezmine*, II, 161).

II. Dûmetu'l-Cendel'e gitmek için, Kureyşliler Mekke'den hareket ederler ve şayet dağ yolunu izleyeceklerse gidiş-dönüş güzergâhı üzerindeki hiçbir bölüm için Araplar arasında koruma gücü aramazlardı; zira bu dağlık bölgede oturan Mudarlılar, Kureyşli (aynı zamanda Mudarlı) tüccarlara hücum etmezler, Mudarlıların müttefikleri de aynı şekilde onlara hücum etmezlerdi; bunun nedeni, Kâ'be tapınağı ile olan ilişkileri dolayısıyla Kureyşlilere saygı duyulması idi. Dağları aştıktan sonra Kureyşliler, karşılarında sulak yerleri, yani Kelb kabilesinin yerleştiği bölgeleri bulurlardı. Kelbliler, Mudarlı olan Benû Temîmlerin müttefiki idiler; bu nedenle Kureyşlilere saldırmazlardı. Bunlar biraz daha ilerleyince, kendilerini (yine Mudarlılardan) Benû Esedlerin memleketinde bulurlar ve Tay kabilesinin bulunduğu yerlere kadar giderlerdi. Taylılar onlara eman hakkı verirler ve kendilerine rehberlik ederlerdi; zira Taylılar Benû Esedlerin müttefiki idiler. (A.g.e., s., 162)

III. El-Muşekker'e gelince; buraya hiç kimse, yanına koruma almadan gelemezdi. Burası çok güzel bir memleketti: Bir kez gören, burasının

cazibe ve güzelliğine karşı koyamazdı. Dolayısıyla, buraya hangi kervan gelirse gelsin, mensuplarından birkaçı mutlaka burada kalmaya karar verirdi. Hacer konusunda da bütün Arap kabileleri için aynı şey söz konusu (A.g.e., s. 163).

IV. Suhar'a ise daha önceki fuarlara katılamamış olanlar gelirdi. Onlar bu fuarda (Suhar'da), kendi dokudukları kumaşları ve diğer satılık eşyalarını sergilerlerdi. Buradaki satış işlemi, çakıl taşı atmak suretiyle yapılırdı (A.g.e., s. 163).

V. Debâ'da Arabistan'a ve denizaşırı ülkelere ait ürünler satın alınırdı (A.g.e., s. 163).

VI. Deniz veya kara yoluyla Debâ'ya gelen bütün tüccarlar buradan Şihr'e giderler ve çok tutulan deri, kumaş ve sair mallarını burada satarak, karşılığında günlük (*kundur*), bir tür yapıştırıcı olan *mürr*, sarısabır (*sabir*) ve Hind darısı (*duhn*) satın alırlardı (A.g.e., s., 163-164).

VII. Herkes, deniz yoluyla gelen tüccarlar dışında, Şıhr'dan Aden'e giderdi. Bu sonunculardan, yani deniz yoluyla gelenlerden hiç kimse, henüz ellerinde satamadıkları malları kalanlar hariç, buraya gelmezdi. Yani, deniz yoluyla gelen tüccarlar arasından sadece ellerinde hala satacak bir şeyleri olanlar, ya da önceki fuarlara katılamamış olanlar buraya gelirlerdi. Daha önceki dönemlerde Himyer hükümdarları ve daha sonra bunların halefleri bu fuarlardan öşür vergisi almışlardır. Burada en son öşür toplayanlar ise, İranlıların soyundan gelen *Ebnâlar* olmuştur. Ancak bunlar, buradan hiçbir şey ne alır, ne de satarlardı. *Halûk* denilen (safran otunun terkibindeki) koku, bu fuara mahsus bir madde idi. Araplardan başka hiç kimse bunu o kadar güzel imal edemezdi; öyle ki, denizaşırı ülkelerden gelen tüccarlar bunu satın alıp

yanlarında götürürler ve Sind ve Hind'de bununla övünürlerdi. Buna karşılık, kara yoluyla gelen tüccarlar da bunu İran'a ve Rum diyarına (Bizans)'a götürürlerdi, Bu durum günümüze (Merzûkî'nin yaşadığı H. 5. yüzyıla) kadar aynen devam etmiştir. Aden'de Müslümanlardan başka hiç kimse bunu daha iyi imal edemez (A.g.e., s. 164).

VIII. Aden'den pamuk, safran, boya vb. nin yanı sıra, ihtiyaç duyulan diğer şeylerin de getirildiği San'â'ya gidilir, buradan da kumaş, demir vs. satın alınırdı. Bir fuar bölgesinde oturan ahali, kendi hemşehrileri ile yörenin alışılagelmiş fiyatları üzerinden alışveriş yaptığı sürece, başka yerlere gitmezdi (A.g.e., s. 164-165).

IX. Ukâz'da ise, Arabistan'ın başka hiçbir fuarında bulunmayan özellikler vardı. Örneğin, Yemen hükümdarlarından birisi çıkıp, buraya çok kaliteli bir kılıç ya da bir kaftan, hatta bazen iyi koşan bir at göndererek, "Arapların en soylusu kim ise, bunu alması gerekir" diye tellâl çıkarırdı. Hükümdar böylece fuarın seçkin davetlilerini tanıyarak kendisini ziyarete gelmeleri için onlara davetiye çıkarmak ister, onlara dostça ve cömertçe muamelede bulunurdu (A.g.e., s. 165). Ukâz'da, hatiplerin söz alıp kendilerine ya da mensup oldukları kabilelere özgü ayırt edici nitelikleri yıldan yıla sayıp döktükleri kürsüler bulunmaktaydı (A.g.e., s. 170). Eğer bir kimse bir başkasına ihanet eder ya da ağır bir cürüm işleyecek olursa, Ukâz'a gelip ihanet bayrağı çekilir ve bu ihaneti tasvir etmek için alenen nutuklar çekilerek şöyle ilave edilirdi: "Dikkat edin! Filân kimse bir haindir, onu böylece tanıyıp biliniz de bundan sonra onunla evlilik ilişkisine girmeyiniz, onun meclisinde oturmayınız ve onunla konuşmayınız." Şayet o kimse kendisine çeki düzen verirse ne âlâ; aksi takdirde onun bir resmi yapılarak Ukâz'da bir mızrak üzerine asılır, ona lanetler yağdırılır ve daha sonra taşlanırdı (A.g.y.).

X. Mekke’yi haccetme sırasında Allah’ın haram kıldığı üç ay vardı; ancak insanlar bu konuda üç gruba ayrılıyorlardı. Bir kısmı, kötü ve çirkin işler yaparak Mekke’deki *Harem-i Şerif* bölgesine bile tecavüzde bulunur ve burada yağmacılık yapıp adam öldürecek kadar ileri giderlerdi; bir kısmı bu tür hareketlerden çekinerek Allah’ın kutsal aylarına titizlikle riayet ederlerdi; ve nihayet, heva ve heveslerinin peşinde koşan (*ehl’ul-ehvâ*),[1950] Temimli Sulsul ibn Evs’in taraftarları gelir ki, bunlar Allah’ın kutsal saydığı aylara karşı saygısızlık edenlerle mücadele etmeyi mübah kabul ederlerdi. İbn el-Kelbî şunları ekler: Temimliler böyle söylüyorlardı. Ama biz, burada söz konusu edilen kabilenin (Sulsul değil de) Kinâneli Kalammas ve onun ataları olduğundan eminiz. Kalammas, kamerî Arap takvimine ay ekleme (*nesiy*) usulünü sokan kişidir. *Eşhuru’l-Hurum*’a uymayanlar ise Tay ve Has’am kabileleri ile Benû Esed İbn Uzeymelerin bir bölümü idi. Araplar içinde asil olanlar bu fuarlara tüccar sıfatıyla gelirlerdi; zira hükümdarlar asilleri mükâfatlandırırlar ve (elde ettikleri) ticarî kazancın bir kısmını onlarla paylaşırlardı. Bölge temsilcisi asiller kendi bölgelerindeki fuarlara katılırlar, ancak Ukâz’dakine bütün bölgelerden katılım olurdu Ancak buraya gelen asillerin bir ayrıcalığı vardı ki o da, tanınmamak için yüzlerine peçe örtmeleri idi. Bir gün haydutluğu meslek edinen kimseler tarafından yakalanıp esir edilmekten ve ağır fidye talepleri ile karşılaşmaktan korktukları için, böyle bir önlem almışlardı. Bu adeti terk ederek peçesini ilk atan kimse Enbar’lı Tureyf olmuştur (A.g.e., s. 166).

XI. İbn el-Kelbî’nin babasına dayanarak verdiği bilgiye göre, bir kimse *hac* (hacı) ya da *dâcc* (Allah’ın kutsal saydığı aylarda ticaretle meşgul olan kişi) sıfatıyla evinden çıktığı zaman, geleneklere göre üzerine

tasma ya da göze batacak şekilde yaralar (dağlama) gibi özel işaretler koyduğu kurbanlık hayvanları da beraberinde götürürdü; kendisi de hac elbiselerine bürünürdü. Bu, Allah'ın kutsal saydığı aylara karşı saygısız davrananların bile kendisine bir değer vermelerini sağlardı. Dâcc'a tek başına çıkmışsa, hayatından endişe eder ve uygun kurbanlık hayvanlar bulamaması halinde de kendi vücuduna kurbanlık hayvan işaretleri koyardı: Keçi ya da deve kılından bir tasma takar ve üzerine yünden bir giysi (*sûfe*) alırdı. Bu, kendisini *dokunulmaz* kılardı. Ve Mekke'ye girmek istediği sırada, kutsal (*haram*) bölgede bulunan ağaçların kabuklarından yapılmış bir kolye takardı. Eğer *Dâcc* ya da başka herhangi bir kimse bu adetlerden habersiz ve üzerinde bu hac giysileri olmaksızın Mekke'ye gidecek olursa, Allah'ın kutsal aylarını çiğneyenler tarafından yağmalanma tehlikesini göze almış demekti (A.g.e., s. 166-167).

XII. İbn Kunâse gibi klasik bir yazardan da alıntı yapan kaynağımız, daha sonra Arapların sık sık ziyaret ettikleri Filistin fuarları hakkında da kısa bilgiler vermektedir. Kuşkusuz bu fuarlar, güneş yılına göre belirlenmiş dönemlerde kurulurlardı. Deyr Eyyûb, Busra ve Ezri'ât fuarlarından ise ancak birkaç satırla bahsedilmektedir (A.g.e., s. 169-170).

Merzukî'den yapmış olduğumuz özet bilgiler burada son buluyor.

1597. Bu ayrıntılı bilgiler, Resulullah (as) dönemini de kapsamaktadır: Zira bu bilgiler arasında, Muhammed (as) ile aynı dönemde yaşamış olan Ukeydir'den ve Resulullah'ın son yıllarında iki oğlu 'Umân'da hüküm sürmüş olan el-Culandâ'dan da bahsedilmektedir.

1598. Bu bilgilerden ortaya bazı ilginç durumlar çıkmaktadır: Her yıl belirli bir tarihte Araplar arasında düzenlenen büyük fuarlar, (Bedr, Hubâşe vb.) mahallî panayırlardan tamamen farklı idi. Bunlardan *Hubâşe*, H.

197 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (bk. Kastallânî, *İrşâd*, III, 259). Araplararası fuarlar, kuzeyden doğuya, doğudan güneye, güneyden batıya ve batıdan kuzeye olmak üzere bütün Arap Yarımadasını dolaşıyordu; ve bu fuarlar, kendi bölgelerindeki tüccarların yanı sıra, aynı zamanda Arabistan dışındaki İran, Hîre, Hint, Çin[1951] vb. dış ülkelerin tüccarlarını da kendisine çekmekteydi. Bu da, İslâm'dan önce Arabistan'ın esasen ekonomik anlamda federe bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Anarşinin bölgede kol gezdiği doğru idi. Ancak iki etkili çareye başvurularak bu sorunun üstesinden gelinmiştir: *Eşhuru'l-Hurum* (kutsal aylar) müessesesi ve koruma alaylarının geliştirilmesi. *Eşhuru'l-Hurum*'un kökeninin nereye dayandığı bilinmemektedir. Bununla birlikte, bilindiği kadarıyla Arap takviminin 11, 12 ve 1. ayları, yani peşpeşe üç ay ve bunların dışında bir ay, yılın iki ayrı kutsal devresini oluşturuyor ve bu süreler içerisinde hiç kimse silâha başvurmuyordu. Resulullah'ın Veda Haccı sırasındaki hutbesinde belirttiği gibi, Mudarlı kabileler arasında, kutsal olarak bilinen ay, 7. ay olan *Receb* idi; Rebî'alılara göre ise bu ay, 9. ay olan Ramazan idi.[1952] Yedinci ayda, 'Uman bölgesindeki Suhâr ve Dabâ fuarları, dokuzuncu ayda ise Aden ve San'â fuarları kurulurdu. Yedinci ayda Medine'de hurma hasadı yapılırdı; dolayısıyla bu ay, yazın tam ortasına rastlardı. Muhtemelen dokuzuncu ay, Rebî'a kabilelerinde hasat ve ihracat zamanı ile ayrı döneme rastlamaktaydı. Aynı şekilde, Hac mevsiminin ilk üç ayı da hasat dönemine denk gelmekteydi. Zira dinî bayramların, ekonomik olarak en uygun aylara isabet etmesi ve aksine bir durumun olmaması gerekiyordu. İçlerinden en önemlileri (Bahreyn-'Umân'daki) Abdu'l-Kayslar ile (Yarımadanın kuzey-doğusundaki) Bekr ibn Vâ'iller olmak üzere Rebî'a kabileleri, İran egemenliği altında idiler. Onların kutsal

saydıkları ay, aynı şekilde İran işgali altında bulunan San'â ve Aden fuarlarının düzenlendiği dokuzuncu ay idi. Yedinci ayda Mudarlılar arasında ateşkes olduğunu ve aynı zamanda bu ayda Rebî'aların Suhâr ve Debâ'da fuarları olduğunu da belirtmek gerekir. Oysa dokuzuncu ayda, Doğu Arabistan'daki Rebî'a kabilelerinde olduğu gibi, Güney Arabistan'da Rebî'alı olmayan tüm diğer fuarlarında da ateşkes söz konusu idi. Bu durum, birbirlerini güvenli bir biçimde kendi bölgelerine çekebilmek için üstü kapalı bir işbirliği anlamına geliyordu.

1599. Bu arada hatırlatalım ki, İbn Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan çok meşhur bir hadisten çıkardığımız sonuca göre, Resulullah İslâm'dan önce (Yemen'deki) Hubâşe ve Abdu'l- Kaysların memleketindeki Suhâr ve Dabâ fuarlarına bizzat katılmıştı.[1953] Belazurî'nin[1954] naklettiğine göre, 'Umân bölgesinin İslâmlaştırılması sırasında, Resulullah (as)'ın 'Umân'daki ortak hükümdarlar nezdinde göndermiş olduğu Genel Vali dışında, Debâ'ya özel bir vali göndermiş olması hiç de rastlantı değildi.

1600. Bu uzun ateşkes dönemi, Mekke yöresinde 'Ukâz, Mecenne, Minâ fuarlarıyla, (Necd'deki) Yemâme ve Hayber fuarlarına rastlıyordu. Üç ay süren bu ateşkes döneminin tam ortasına ise "Mekke Büyük Haccı" geliyordu ve Hacc'ın altı hafta öncesini ve altı hafta sonrasını kapsayan bu süre, Mekke'ye en uzak bölgelerden gelen hacı adayı-tüccarların, yarımadaya çok güvenli bir biçimde gidiş gelişlerini gerçekleştirmek için haydi haydi yeterli idi. Dikkat edilecek olursa 7. ay, yani kısa süren ateşkes dönemi, Mekke'de Umre'ye (*Küçük Hac*) isabet etmekte idi ve yılda iki kez yapılan bu hac faaliyetleri sırasında şehir büyük bir ticarî faaliyete sahne oluyordu. Elimizde hac ibadeti sırasında alışveriş yapmanın tamamen meşru olduğu yolunda Kur'an'dan işaretler bulunmaktadır.[1955] Ayrıca Kur'an'da, dinleri gereği Kâ'be'ye girişleri

putperestlere yasaklanmakla birlikte, Müslümanlara bu “putperest hacıların” yokluğu dolayısıyla ortaya çıkacak maddî kayıplara karşılık, kendilerine mutlaka bir ödül verileceği ifade edilmiştir.[1956] Kastallânî’nin verdiği bilgilere göre ‘Ukâz fuarı, İslâmî dönemde de varlığını H. 129 yılına dek sürdürmüştür (bk. *İrşâd*, III. 259).

1601. Her iki “ateşkes dönemi” genel olup, herkes bundan yararlanıyordu; ancak ortada tamamen özel bir durum daha vardı: “Mekkeliler arasında *besl* denilen bir uygulama vardı ki bu, onların geleneklerine göre, Araplar arasında yılda sekiz aylık bir barış dönemi demekti; bütün Araplar bu hakkı birbirlerine tanır ve tereddütsüz riayet ederlerdi. Bu uygulama sayesinde, Arabistan’ın her yerine hiçbir endişeye kapılmaksızın gidebiliyorlardı.”[1957] Kaynaklar bu konuda şiirler yazmış olan Zuheyr ve A’şâ adındaki şairleri zikrederler. Dört aylık genel barış dönemine bu sekiz aylık süre de eklendiğinde, yılın tamamı güven ve barış ortamı içinde geçecek demekti.

1602. Mekkeliler gerçekçi kimseler olduklarından, az çok titizlikle riayet etmiş oldukları bu barış dönemleriyle yetinmemişlerdir; (Mekkelilerin kendileri de, Bedir savaşından hemen sonra Ebû Sufyân’ın Medine yakınlarına yaptığı saldırıda olduğu gibi, barışı ihlal ediyorlardı). Kendi kervan yolları üzerinde yaşayan bazı kabilelerle barış ve ittifak anlaşmaları yaptılar. Böylece, çeşitli kabilelerin arazileri üzerinde kendileri için güvenli bir ortam oluşturdular. Ayrıca, her kervanın tedbir olarak yağmacıları gözetleyen silâhlı muhafızları vardı.

1603. Doğu Arabistan fuarlarına Hindistanlı, Çinli vs. tüccarlar da katılmaktaydı. Burası, Sasanilerin etkisi altında olan bir yerdi; dolayısıyla, burada Bizanslıların bulunması beklenemez. Arabistan’ın diğer bölgelerinde bulundukları ise göz ardı edilmemelidir. Azrakî’nin

bildirdiğine göre, “Mekkeliler, kendi şehirlerine gelen Rumları (Bizanslıları) öşür vergisine tabi tutarlardı; çünkü onlar da kendilerinden memleketine gittiklerinde öşür vergisi almaktaydılar.”[1958] Yine Yahudi ve Nabatlılardan öyle kimseler vardı ki, bunlar geçici fuarlardan bağımsız olarak, çoğunlukla ticaret amacıyla Arabistan ile Sasani ve Bizans İmparatorlukları arasında kervan tertip ederlerdi. Bunun dışında, Araplar da, Filistin fuarlarına kalabalık bir şekilde katılırlardı. Bu durum, uzun çöl seferlerinin sakınca ve tehlikelerini göze alarak Rumların Arabistan’ın iç kesimlerine kadar gelmelerini engellemiş ve onlara kendi topraklarında ticarî mübadele imkânı sağlamıştır.

1604. Bizanslı yetkililer Araplara pek iyi gözle bakmazlar ve onlara kuşkuyla yaklaşırlardı. Araplara bazı bölgeler ayırarak, bunların dışına geçmelerini yasaklamışlardı. Onların yüklerini sıkı sıkı araştırırlardı; bu katı tutumun yankısını, “Gümrükçülerin Cehennemin en derin yerine atılacaklarını” ifade eden Resulullah (as)’ın hadisinde de görmek mümkündür.[1959] Doğal olarak kaçakçılık da vardı; nitekim Araplar, birçok ticarî malın yanı sıra ne kılıç vb. silâhları, ne de zeytinyağı ya da şarap gibi ürünleri Bizans toprakları dışına çıkaramazlardı.[1960]

1605. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Habeş tüccarlar da Mekke’ye kervanlar halinde gelirlerdi.

1606. İbn El-Kelbî’nin eserinden aktarılmış olan özet bilgiler arasında, bu fuarlarda görülen bazı yanıltıcı davranışlara da yer verilmektedir. Bu yüzden, daha önce de gösterdiğimiz gibi, Ukâz’da ticarî ihtilâflarla ilgilenmek üzere bir hakimin bulunması bizi asla şaşırtmamalıdır. Bu hakim, görev yaptığı Batı Arabistan’daki Ukâz’a çok uzak bir yerden, Doğu Arabistan’daki Temim’den geliyordu. Bir bakıma bu durum, Mekke bölgesi merkez olmak üzere, Arabistan’ın esasen federatif bir

iktisadî yapıya sahip olduğu izlenimini pekiştirmektedir. Bu arada hatırlatalım ki, (Güney Irak'taki) Hire hükümdarları, Ukaz fuarına düzenli olarak *latîme*lerini (ticaret kervanları) gönderirlerdi. Hatta Muhammed (as)'in gençliğinde kendi kabilesiyle birlikte katıldığı *Ficâr* savaşı da bu kervanlardan birine yapılan bir yağma ve saldırı yüzünden çıkmıştı. (Bu konuya daha önce değinmiştik.)

Bu Fuarların Doğurduğu Sonuçlar

1607. Hiç kuşku yok ki her yıl düzenli olarak kurulan bu Araplar-arası fuarlar, hem çeşitli bölgelerde konuşulan lehçelerin yakınlaşmalarına, hem de ülke birliğinin pekiştirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Örf ve âdetler arasındaki küçük farklılıklara rağmen, ticarî alanlarda kabul edilmiş kanun ve kurallar, kanaatimize göre tedricen her yerde aynı hale gelmişti. Ülke içerisinde yetiştirilen ürünler nüfusu beslemekte yeterli olmadığı için, ithalât faaliyetleri, insanları her yıl az çok uzun yolculuklar yapmak zorunda bırakıyordu. Suriye'ye, Mısır'a, Habeşistan'a, Mezopotamya'ya ve ayrıca Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yapılan seyahatler, bu insanların gittikleri ülkelerin sınaî ve toplumsal etkinlikleri, coğrafî yapısı, sahip olduğu kaynakları ve daha birçok alanlar hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlıyordu. Müslümanlar, daha sonra İslâm topraklarının hızlı ve kolay bir biçimde genişletilmesini sağlayan fetihler sırasında, bu bilgi ve deneyimlerden yararlanacaklardır.

Ülkenin Diğer Kaynakları

1608. İslâm'dan önce Arabistan'daki zanaatkârların kendi ürünlerine yabancı ülkelerde pazar bulabilmek için çalıştıklarını gösteren izler pek gözükmemektedir. Onların yapabildikleri en iyi şey, ithalat ihtiyaçlarını

biraz azaltabilmek için hemşehrilerinin yardımına koşmak olmuştur. Burada özellikle Yemen ve ‘Umânlı dokumacı ve bezzazlar aklımıza gelmektedir.

1609. Arabistan’ın kültürel gelişimi sırasında birçok güçlükle karşılaşılmasının yanı sıra, birçok kaleler, sulama bentleri ve çok katlı evler de inşa edilmişti ve toprağın altının nasıl inceleneceği ve madenlerin nasıl işletileceği bilinmekteydi. İslâm öncesine ait edebi eserlerde, Arabistan’ın bir çok bölgesinde altın madeni bulunduğundan bahsedilir. Arapların, içme suyu çıkarabilmek için, çölde inanılmaz derinlikte kuyular kazmalarını sağlayan sabırlarına hayran olmamak da elde değildir.

1610. Muhtemelen komşu ülkeler, Arapların yetiştirdiği küçük baş hayvanlara pek ihtiyaç duymuyorlar, ama Arabistan’ın deve ve hecin develerine pek rağbet ediyorlardı. Tevrat’ta, Süleyman (as)’ın hükümdarlığı sırasında ve sonrasında Filistinli Yahudilerin özellikle Yemen’den ithal ettikleri çeşitli ürünlerden bahsedilmektedir. Maknâ ve ‘Uman limanlarında nakliye ve balıkçı gemilerinin inşa edildiğini daha önce belirtmiştik. Kur’an, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi gibi iki komşu denizde yapılan inci ve mercan avcılığından bahseder.[1961] Kuşkusuz hekimlikte kullanılan bazı ot ve eczaların ticareti de yapılmaktaydı.

1611. Bu bilgiler, bize İslâm öncesinde Arabistan’ın ekonomik durumu hakkında genel bir fikir vermek için yeterli olmalıdır.

İslâm’ın Katkısı

1612. Dinsel ve toplumsal alanlarda reformcu bir rol üstleneceği İlahi bir göreve getirilmeden önce Muhammed (as), aynı mesleği icra eden hemşehrileri arasında çok saygın ve meşhur bir kervan tüccarı idi.[1962] Filistin’e, Yemen’e ve Bahreyn-’Umân bölgelerine birçok gezi

düzenlemişti; hattâ muhtemelen yine ticari amaçlarla Habeşistan'a da bir deniz yolculuğu yapmıştı. Buralarda kazanmış olduğu deneyimler, büyük ölçüde ekonomik alanda gerçekleştirmiş olduğu yenilikleri de açıklamaktadır.

1612/1. Bu konuya geçmeden önce, bir noktayı açıklığa kavuşturalım. Mekke, Tâ'if, Medine vs. gibi şehirler, gezici fuarlarının yanı sıra, dükkân şeklinde bir takım sürekli pazarlara da sahip olmalıydılar. Dükkânlar, normal olarak ticaretle uğraşan kimselerin evlerinin avlularında bulunuyordu (Tâ'if'deki durumla ilgili olarak, yukarda 822 sayılı paragrafta geçen anlaşmanın 16. maddesinde şu hükmü okumaktayız:

"Alış-veriş ve pazarlık işlemleri, evlerin avlularında yapılacaktır.")

Görünüşe bakılırsa, şehrin çarşı ve pazarlarında sebze ve benzeri gibi fazla dayanıklı olmayan gıda maddelerinin günübirlik satışları söz konusu idi; küçük esnaf mallarını her gün sabahleyin satacağı malları pazara getirir ve akşam olduğunda da satamadıklarıyla birlikte evlerine dönerlerdi. Bu pazar yerlerine, buğday, arpa, yağ, hurma, kumaş vb. malların yanı sıra, koyun, deve vs. gibi hayvanları satmak üzere yabancı tüccarlar da gelirdi. Kasaplık, kunduracılık, terzilik vs. gibi meslekleri kendi evlerinde icra edenlerin dışında, çarşı-pazar yerlerinin de olması gerekliydi. Aralarında çatışma ve savaşlar yaşanan çeşitli etnik grupların ve kabilelerin çokluğu, Medine'deki pazar yerlerinin de çok sayıda olmasını gerektiriyordu. Bu noktayı bir hadiste geçen şu bilgi ile açıklayalım:

"Ömer ibn Şebbah'ın[1963] naklettiğine göre, Resulullah Medine'de (Müslümanlara ait) bir çarşı-pazar yeri kurmak istediği zaman, önce Benû Kaynuka Yahudilerinin pazarına gitti; daha sonra da (halen)

Medine’de bulunan pazar yerine geldi. Orada durarak, ayağıyla gösterdi ve şöyle dedi: -İşte sizin çarşınız! Burada hiç kimse rahatsız edilmeyecek ve kimseden herhangi bir işgaliye de alınmayacaktır... İslâm’dan önce Medine’de, (Ru’ma kuyusu çevresindeki) Yesrib bölgesinde, Zebâle denilen yerde bir çarşı vardı; Benû Kaynuka’lar için el-Cesr (köprü)’de, ayrıca el-Asbah bölgesindeki es-Safasif’de pazar yerleri kuruluyordu. İbn Hibbeyn sokağının bulunduğu yerde de bir çarşı kuruluyordu; İslâm’dan önce kurulmuş olan bu çarşı İslâm’ın başlangıcında da Muzâhim adıyla varlığını sürdürmüştür... Resulullah Bakî ez-Zubeyr denilen yerde bir çadır kurarak şöyle buyurdu: “Burası sizin pazar yeriniz olacaktır!” Tam o sırada (Benû en-Nadir Yahudilerinden) Kâ’b ibn el-Eşref çıkageldi, çadırın içine girdi ve gergi iplerini kesip kopardı. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: “Kesinlikle bu çarşıyı öyle bir yere nakledeceğim ki, bu onu daha da kudurtacak. Ve daha sonra pazar yerini, bugünkü Medine Büyük Çarşısı’nın bulunduğu yere naklettikten sonra şu emri verdi: “İşte burası sizin çarşınız: burada sürekli ve sabit yerler edinmeyin (yani sabahleyin kim erkenden gelmişse, istediği yeri tutsun); burada vergi alınmayacaktır.” (bk. Samhûdî, I, 747-748).

Kuşkusuz bu olay, Hicret’in başlangıç dönemlerinde meydana gelmişti. Bu metinde, vergi (*haraç*) sözcüğü açıkça belirtilmemiştir. Vergi muafiyeti, doğal olarak satıcıların buraya akın etmelerini sağlamıştır. Şimdi Resulullah’ın gerçekleştirmiş olduğu reformlara geçelim:

1613. Resulullah (as)’ın İslâm’ı kabul ettikleri sırada Arabistan kabileleriyle yapmış olduğu anlaşmaların çoğunda yer alan bir maddeye göre, öşür vergisi yürürlükten kaldırılmaktaydı; Necrânlı Benû Nehd, Bâhile ve Belârislerle yapılan anlaşmalar, bu kabileleri öşürden muaf tutarken,

zekât mükellefiyeti altına sokmaktaydı.[1964] Zekat vergisi, hayvan sürüleri ve ziraî ürünler için geçerli olup, bunlara öşür vergisi tahakkuk ettirilmezdi. Dolayısıyla öşür, sadece şehirlere ve fuarlara dışardan ithal edilen ticarî mallar üzerinden alınan bir gümrük vergisi demekti. Ülke dahilinde evvelce alınan gümrük vergilerinin kaldırılması, her türlü malın ülke içindeki dolaşımı ve el değiştirmesini sağladı. Kaynaklar, Halife Ömer tarafından, Medine'ye tahıl ve yiyecek maddeleri ithal eden Nabatlı tüccarlara indirimli gümrük tarifesi uygulandığından söz ederler.[1965] Buradan anlaşıldığına göre, Medine'deki gümrük tarifesi İslâm'dan önceki devirlere ait olup, Resulullah tarafından da aynen sürdürülmüştür. Rivayete göre, Mekke'nin fethi sırasında Resulullah "Sa'îd ibn el-As'ı Mekke Çarşısı'na (*sûk*) tâyin etmiş olması"[1966] oldukça dikkate değer bir olaydır. Buna benzer başka olaylar da cereyan etmiştir: Ömer de Medine çarşısıyla ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir (Halebî, II, 365). Kadınlardan da, örneğin Semra bintu Nuheyk el-Esediyye, pazar yerlerinde hile ve kaçakçılığı önlemek üzere bir tür denetçi olarak görevlendirilmişti (İbn 'Abd el-Berr, *İsti'âb*, "Kadınlar" bölümü, No: 161). Yine, Şifâ bintu Abdullah da, Medine pazarında bazı görevleri yerine getirmekle görevlendirilmiştir (bk. İbn Hacer, *İsâbe*, "Kadınlar" bölümü, No: 618). Muhtesiplik görevinin ihdas edildiği o günlerde Resulullah (as)'ın bu işle yakından ilgilendiği ve İslâm'ın ruhuna uygun bir ticari anlayışın hayata geçirilmesi konusunda satıcılara nezaret ve rehberlik etmek amacıyla pazar yerlerini bizzat dolaştığı görülür. Örneğin bir gün, bu denetimlerinden biri sırasında, bir dükkândaki buğday yığınına elini daldırdığında, alt kısımların nemli olduğunu hissetmiş, nedenini sorduğunda da satıcı, bunun önceki gün

yağan yağmurdan kaynaklandığını söyleyince, Resulullah şöyle emretmiştir:

“Bunları bu şekilde müşterilerden saklayıp gizleme! Malları onlara oldukları gibi göster!”

Çarşı ve pazar yerlerinde kadın denetleyicilerin de bulunması, muhtemelen buralara kadınların da ürettikleri malları satmak üzere gelmelerinden kaynaklanıyordu.

1614. Millî servetin paylaştırılması ve sürekli olarak el değiştirmesi, çok erken dönemlerde Kur’an’ın dikkatleri çektiği bir konu olmuştur. Daha H. 3. yıldan itibaren, ölen bir kimsenin mirasının, yaşları ne olursa olsun baba, anne, eşler, çocuklar, erkek ve kız kardeşler gibi çok sayıda yakın akraba arasında zorunlu olarak paylaştırılacağını öngören şer’î bir hüküm yürürlüğe konulmuştur. Vasiyet yoluyla miras bırakan kimse, mirasçılarının hisseleri üzerinde bu hükümle belirlenenlerin dışında bir değişiklik yapamaz. Öldükten sonra yürürlüğe girecek olan vasiyetle, terekenin sadece 1/3’lük bölümü yabancılara bırakılabilir, geriye kalan 2/3’lük bölüm ise, ek bir irade beyanına gerek kalmaksızın kanuni mirasçılara gider. Bu hüküm sayesinde, servetin birkaç kişinin elinde yığılması önlenmiştir.

1614/1. Resulullah (as), kapitalistlerin riske dayalı birtakım ticari imkânları kötüye kullanmalarını önlemek amacıyla iktisadî hayata birçok yenilik getirmiş ve tek taraflı risk ilkesine dayanan, örneğin henüz ürün olgunlaşmadan bir çiftliğin hasadının satılması ya da henüz teslimatı yapılmamış malı bir başkasına tekrar satma vs. gibi her türlü ticarî işlemleri yasaklamıştır. Satılması yasak mallar listesinde, gerçekte henüz denizden çıkarılmadığı halde, “dalgıcın denize dalarak getireceği”

incilerin de bulunması oldukça dikkat çekicidir (İbn Mâce, 12/24, No: 2196; İbn Hanbel, I, 302, III, 42; Beyhakî, V, 358).

1615. Çok daha önemli ve temel bir yenilik de, faiz konusunda benimsenen tutumdur. İslâm, ödünç verilen paraya faiz işletilmesini yasaklamıştır. Bu ilâhî kanunun hikmetini tartışmaya açmak isteyenlere cevap olması için birkaç örnek verelim: Dünyada hiç kimse, zor durumda kalarak aldığı borç para karşılığında gönül rızasıyla faiz ödemek istemez. Öte yandan, çok az sayıda zengin, bir karşılık beklemeksizin tasarruflarını borç olarak vermeye razı olur. İşte faiz bir toplumda bu yüzden yaygınlık kazanır. Ödünç verilen meblâğlar üzerinden alınan faiz, millî servetin belli bir azınlığın elinde toplanmasına ve gitgide asıl halk yığınlarını oluşturan insanların yoksullaşmasına neden olur; ve bu da birçok toplumsal patlamalara yol açar. Faiz karşılığında borç para vermenin temel bir sakıncası da, tek taraflı risk taşımasıdır. Belli bir meblâğı borçlanan kimse, bütün iyi niyetlerine ve çabalarına rağmen yapmış olduğu ticaretten hiç bir kâr elde edemese bile, faiz ödemeyi kabul eder. Zira bir ticaretin ya da üretimin kimi durumlarda başarısızlıkla sonuçlanması mümkündür. İşte ödünç veren taraf, bu riski üstlenmemektedir. Ancak faizin İslâm'da yasaklanmış olması, her türlü kazancın reddedildiği anlamına da gelmez. Aksine İslâm, adaletin iktisadî ilişkilerde egemen olduğu toplumsal bir düzen öngörmektedir. Tek taraflı risk anlayışına dayalı bir ödünç verme sistemi yasaklanarak, onun yerine karşılıklı risk (kâr-zarar) ilişkisine dayalı bir borçlanma getirilmiştir. Burada kastettiğimiz, İslâm Şirketler Hukukunda *mudârabe* denilen ve sermaye sahibi ile onu işletmek üzere ödünç alan kişinin, hep birlikte kârı ve riski (zararı) paylaştıkları çeşitli borçlanma sistemleridir. Oysa toplumun çıkarları doğrultusunda, belli bir kesimin, örneğin faizci-

tefeci sermaye sahiplerinin üzerine bazı yükümlülük ve sınırlamalar getirilmesi daha makul ve uygun bir yaklaşım olabilir. Böylece bu tür gruplar, idarî yaptırımlar sayesinde, insanlık dışı asalak hayatı sürmekten vazgeçmek zorunda kalacaklardır. Bu durumda geriye, faizsiz borçlanmalara kaynak bulmak ve kâr amacı gütmeyen proje ve yatırımlar için gerekli para ihtiyacını karşılamak kalmaktadır. İslâm, önce faizci sermayedarların elinden faizle borç verme hakkını alarak ve daha sonra da borç verme işlemlerini devletleştirerek bu sorunun üstesinden gelmiştir. İlerde de göreceğimiz gibi, ihtiyaç sahiplerine borç para temin etmek devletin görevi olup, Hükümet, bireylerden (özel teşebbüsten) daha kolay bir şekilde, acil ihtiyaçlar içinde kıvranan vatandaşlarına borç para (kredi) temin etme işini bir ücret ya da faiz almaksızın gerçekleştirebilir. Fakat faizsiz borç verebilmek için, öncelikle elde para olması gerekir. Oysa İslâm Devleti, merkezî bir Hükümet ve teşkilât hesabına vergi ödeme yükümlülüğünden habersiz bir toplumda, bir ülkede doğmuştur. Peki Resulullah Muhammed (as), bu sorunu nasıl çözebilmişti? Şimdi bu konuya değinmek istiyoruz:

İslâm'da Devlet Vergilerinin Ortaya Çıkışı

1616. Göçebe kabileler arasında yaşanmakta olan anarşinin ya da az çok örgütlenmiş durumdaki küçük şehir-devletlerin yerini merkezî bir hükümetin alması, ülkenin iktisadî hayatını temelinden değiştirmiştir. Bu İslâmî Hükümet, kim olursa olsun en zengin bireylerin bile üstünde bir satın alma gücüne -ve satın alma ihtiyaçlarına- sahip olacaktı. Ancak özellikle üzerinde durulması gereken bir konu da, Resulullah (as)'ın değişen koşullarla ortaya çıkacak olan yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere, maliye ve vergi politikalarında yeniliklere tamamen açık olması idi.

1617. Hicretten önce Müslümanlar, Mekke'de esasen örgütlü bir toplum oluşturmuşlardı. Topraktan ve araziden yoksun oldukları doğru idi. Ancak, bir Devleti meydana getiren ögelerin çoğunluğuna sahip idiler: Örneğin onların, aynı zamanda kanun koyucuları ve yargıçları konumunda bulunan ve her işte nihâî yetkiye sahip bir başkanları vardı. Ve bu insan topluluğu her gün çoğalıp genişlemekteydi. Devlet içinde Devlet denebilecek bir ortamda yaşayan Mekkeli Müslümanlar, her ne kadar Mekke Şehir-Devleti denilen asıl Devlet'in bünyesinde yaşıyorlarsa da, bu Devlete asla boyun eğmiyorlardı. Bu anormal durum, Müslümanların doğup büyüdükleri memleketi terk etmeleriyle son bulacaktır. Ancak biz, öncelikle Hicretten önceki dönemin koşullarından bahsedeceğiz.

1618. Örgütlü bir toplumun, en azından bireyler kadar ve hattâ onlardan daha fazla ihtiyaç duydukları şeyler vardır. Resulullah (as), bunu daha ilk günden itibaren hissetmeye başlamış ve bu nedenle sahabelerini hayır işleyip sevap kazanmaya ve "Allah yolunda" servetlerinin bir kısmını, özellikle durumu iyi olmayan kimseler için harcamaya teşvik etmiştir.

1619. Hicretten önce nazil olan Kur'an ayetlerinde, kelime anlamı "artma, arındırma", gerçekte ise "artarken arındırma" olan *zekât* terimi ile, yine kelime anlamı "iyilik, doğruluk", gerçekte ise "dosdoğru ve sadık bir imanın göstergesi olmak üzere iyilik yapmak" demek olan *tasadduk* terimlerine oldukça sık yer verilmiştir. Bu terimler, henüz İslâm Devleti'nin kurulmadığı ilk dönemlerde, aslında *sadaka*nın yerine kullanılmışlardır. Kur'an, Müslümanları iyi ve güzel işler yapmaya teşvik etmek için önceki peygamberlere göndermelerde bulunur ve böylece, "eski peygamberlerin yolundan gidenler böyle yaptıklarına

göre, siz de onlar gibi yapın” demek ister. İşin daha da ilginç yanı, Kur’an’ın Mekke döneminde nazil olmuş âyetlerinde şu iki teknik deyimin kullanılmış olmasıdır: *İnfâk*[1967] *fî Sebilillah* (Allah’ın yolunda harcama) ve *hak* (hak ve aynı zamanda malî yükümlülük, vergi). Ben burada “hak” terimini içeren şu ayetlerin meallerini vermek istiyorum:

a) “Şüphesiz ki Allah’a isyandan sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı: Geceleri pek az uyurlar ve seher vakitlerinde de Allah’a tövbe ve istiğfar ederlerdi. Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak (pay) vardı (Zâriyât: 51/15-19).

b) Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır; kendisine bir kötülük dokunduğunda sızlanıp feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezler); mallarında, isteyene ve (istemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar.”(Meâric: 70/19-25).

1620. Bu ayetlerin nazil olduğu dönemde henüz bir zorlama ya da yaptırım söz konusu değildi; ancak bu âyetlerde sadece sadaka verme ve iyilikte bulunma gibi bir takım basit tavsiyelerin söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır. Burada, kabul edilmiş, zorunlu ve belirli kurallara bağlanmış, herkesçe bilinen vergilerden söz edilmektedir. Şüphesiz burada, maddî bir yaptırım ve hatta bir vergi teşkilatı göze çarpmamaktadır. Medine’ye hicret edip burada bir Şehir-Devleti kurar kurmaz, Resulullah (as), bir Müslümanın hayatının bu yönü üzerinde de giderek artan bir etki bırakacak olan Kur’ân âyetlerini almaya başladı. Kur’an, dünyaya malını, toplumun bekası ve devamlılığı için *olmazsa*

olmaz (sine qua non) bir temel ve koşul olarak görmektedir.[1968] Bu arada *zekât* ve *sadaka* terimlerinin kullanılmasına devam edilmiş, ancak bunlarla ilgili hükümlere riâyet edilmemesi halinde bazı maddi yaptırımlar uygulanmış ve bunun sonucu olarak, Hicretten önceki dönemde "sadaka" niteliği taşıyan yardımlar devlet tarafından tahsil edilen vergilere ve düzenli kamu yükümlülüklerine dönüştürülmüştür. Klasik İslâm yazarlarının verdikleri bilgiler doğrultusunda kronolojik sıraya konulmuş olan bu konudaki birkaç ayeti inceleyelim:

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir..."(Bakara: 2/177)

1621. Yukarıdaki âyette zekât vergisinin hasenat ve iyilik anlamına gelen ve zorunlu olmayan diğer ödemelerden ayrı tutulması oldukça dikkat çekicidir. Yine şöyle buyuruluyor:

"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lûtfu geniştir. O, herşeyi bilir (...) Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın..."(Bakara: 2/261, 267)

1622. Yukarıda ise sınaî, ticarî ve ziraî kazançlar üzerinden alınan vergiler söz konusudur. Şu ayet de oldukça değişik bir konuya değinmektedir.

"(...) Allah, kendisine yardım edenlere mutlaka yardımını ulaştırır. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler,

iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."(Hac: 22/40-41)

1623. Burada, Müslümanlar açısından Allah'a karşı görevler (namazlar) ile insanlara karşı görevlerin (vergiler), tıpkı ahlâk ve adalet kavramları gibi birbirlerinden asla ayrılmaz bir nitelik taşıdığı bir Devlet anlayışı göze çarpmaktadır. Hac sûresinin iniş sırası itibariyle Kur'an'ın 103. suresi olduğu kabul edilmektedir. İniş sırası itibarıyla sondan bir önceki, yani 113. sure olan ve bugün 9. sırada yer alan Tevbe Sûresi'nde de, Müslümanların parasal ve maddî yükümlülükleri ile ilgili açık ve net ifadelerin bulunması hiç de şaşırtıcı değildir.

"Ancak tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklarız. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırsanız) umulur ki küfre son verirler." (Tevbe: 9/11-12)

1624. Bir inanç birliğine ve ortak bir dünya görüşüne (*Weltanschauung*) dayalı siyasal bir topluluğun, kendi bünyesindeki bireylerle herhangi bir çatışmaya gitmemesi gayet doğaldır. Bu ortak kimliğin en ayırt edici niteliklerinin "namaz kılmak" ve "zekât vermek" olduğuna da âyette açıkça işaret edilmektedir. Aynı surede yer alan iki önemli ayetten biri Devlet gelirlerine (vergiler vs.), diğeri ise Devlet harcamalarına değinmektedir:

Devlet Gelirleri

1625. Devlet gelirleri ve aldığı vergilerle ilgili olarak, Kur'an şöyle buyurmaktadır:

“Onların malları üzerinden sadaka vergisi al! Böylece onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin... Allah’ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini, sadakaları geri çevirmeyeceğini ve Allah’ın tevbeyi çok kabul eden ve pek esirgeyen olduğunu hala bilmezler mi?” (Tevbe: 9/103-104)

1626. Kur’an’ın vergiye tabi tutulacak servet kategorilerinden ya da alınacak vergi miktarlarından hiç bahsetmemesi oldukça dikkat çekicidir. Allah, bu miktarı tayin edip gerekirse toplumun ihtiyaçlarına ve günün koşullarına göre gözden geçirerek yeniden belirleme işini insana, yani Devlete bırakmıştır. Resulullah (as) zamanında, vergiden muaf tutulan asgari miktarı aşan ziraî ürünler üzerinden 1/10 oranında (öşür) vergi alınmaktaydı. Ancak vergi tahakkuk ettirilirken, emek sarf edilerek (kuyu suyu ile) sulanan topraklarla fazla emek sarf etmeden (akarsu, yağmur suyu, yeraltı kaynak suları vs.) sulanan topraklar arasında ayrım yapılmaktaydı. Fazla bir emek harcanmadan sulanan arazilerden elde edilen ürünlerden 1/10 (öşür) oranında, emek harcanarak sulanan tarlalardan ise 1/20 (*nısfu’l-öşür*) oranında zekât vergisi alınırdı. Büyük çapta arıcılığın yapıldığı bölgelerde ise elde edilen ürün üzerinden 1/10 (öşür) oranında zekât tahsil edilmiştir. Biriktirilen altın ve gümüş üzerinden ise % 2,5 (1/40) oranında zekât vergisi alınmıştır. Kaynaklarda, Benû Suleymlerin topraklarından ve Yemen bölgesinden çıkarılan madenlerden de vergi alındığına dair bilgiler bulunmaktadır. Yer altından ya da ören yerlerinden çıkarılan definelerin ise % 20’sinin Devlet’e teslim edilmesi gerekiyordu. Açık arazide otlatılan sürülerden sadece develerle büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara zekât tahakkuk ettirilmiş, at ise zekât vergisinden muaf tutulmuştur. Ticaret amacıyla edinilen mallar, birikmiş altın-gümüş gibi değerlendirilerek, bunlar da yıllık % 2,5 (1/40) oranında zekâta tabi

tutulmuştur. Yine kaynaklara göre, yabancılar, ithal edilen malın cinsine göre % 5 ila 10 arasında gümrük vergisi ödemek zorunda idiler. Bu vergi tarifelerini tabu haline getirip değişmez kılacak şer'î bir hüküm yoktu. Nitekim, geçtiğimiz sayfalarda Halife Ömer'in, Nabatlı tüccarlar tarafından Medine'ye ithal edilen gıda maddelerine, Resulullah (as) zamanında uygulanmış olan oranın yaklaşık yarısı civarında gümrük indirimi yaptığını belirtmiştik (bk. § 1613).

1627. Bireylerin nakit olarak sahip oldukları ve piyasada dönen paralarına "gelir vergisi" adı altında bir vergi tahakkuk ettirilmeyip, sadece biriktirdikleri tasarrufları üzerinden zekât vergisi alınırdı. Devletin almış olduğu bu önlem, insanları birikimlerini piyasaya sürerek değerlendirmeye zorlamakta ve kadınlara özgü süs eşyaları ya da mücevherler şeklinde de olsa, bunlardan hazineler oluşturmalarını önlemekte idi. (Ancak bazı kaynaklar, Halife Ebû Bekir döneminde maaş gelirleri üzerinden bir "gelir vergisi" alındığını zikretmektedirler.[1969])

1628. Buraya kadar anlattıklarımızda, Müslüman tebaadan alınan vergiler söz konusudur. Gayrimüslim tebaa, ziraî ve ticarî vergi ödemekle birlikte, birikmiş tasarrufları ve ticarî mallarına karşılık zekât ödemekten muaf tutulmuşlardır. Kaynaklar, bunların besledikleri hayvan sürüleri üzerinden herhangi bir vergi alındığından da bahsetmezler. Bu insanlar, Devlet'in sağlamış olduğu can ve mal güvenliğinden yararlanmakla birlikte, zorunlu askerlikle (*cihat*) yükümlü değillerdi. "Millî savunma" gibi büyük harcamalar gerektiren ihtiyaçların bir bölümünü karşılamak amacıyla, gayrimüslimler arasından meslek sahibi kimseler, çok düşük miktarda baş vergisine (Kur'an'ın ifadesiyle, *kendi elleriyle cizye ödemeye*[1970]) tabi tutulmuşlardır. Ancak bunlar, Müslümanlara bir

savaşta yardım ettikleri takdirde, o yıla ait cizyeyi ödemiyorlardı. Gerçekten de, göründüğü kadarıyla gayrimüslim tebaa, Müslümanlarla karşılaştırıldığında çok daha uygun koşullarda yaşamaktaydı; ve ilerde de göreceğimiz gibi bunlar, Müslümanların ödedikleri vergilerden de yararlanıyorlardı.

1629. Buraya kadar sadece normal ve vergilerden bahsettik. Ancak, savaş ganimetleri (ki bunun 1/5'i Devlet hazinesine giderdi) ve barış anlaşmaları sırasında belirlenen harçların yanı sıra, taşınır ve taşınmaz mallardan elde edilen, geçici ya da olağanüstü durumlarda alınan oldukça değişik gelirler de vardı.

1630. Vergilerle ilgili son bir şeyi daha belirtelim: İbn Hazm gibi klasik yazarlar, toplumun refah ve mutluluğu için yeni vergilerin yürürlüğe konulabileceğini, ayrıca daha önceden konulan vergi oranlarının artırılabileceğini özellikle belirtmişler ve Resulullah (as)'ın belirlediği zekât miktarlarının asgari düzeyde olduğunu ve Devlet'in gerekli görmesi halinde geçici olarak yeni vergiler (*nevâib*) ihdas edileceğini belirtmişlerdir. Kuraklık ve kıtlık zamanlarında hükümet, zenginlere geçimleri için yeterli miktarın (*sedd'ur-ramk*) dışındaki tüm servetlerini içine alacak oranlarda vergiler koyabilir ve topladığı bu vergileri ülkedeki ihtiyaç sahipleri arasında paylaştırabilir. Bu yazarlar, görüşlerini şu olaya dayandırırlar: Bir gün, Medine'den çok uzakta bir sefere çıkıldığı sırada, İslâm Ordusunun elindeki yiyecekler tamamen tükenmişti. Resulullah (as), herkesin elinde yiyecek olarak bir parça ekmek, birkaç hurma vb. neyi varsa getirmelerini emretti; herkes de bu emri istisnasız yerine getirdi. Bunun üzerine Resulullah (as) bu yiyecekleri herkese eşit ve adil bir şekilde dağıttı. Bu arada, toplanan bu vergilerin, -ancak vasat bir insanın harcamalarına denk bir maaş alan-

devlet başkanının lüks ve konforlu bir hayat sürmesi için değil, tüm ülke insanlarının ihtiyaçlarına harcanmak üzere alındığını da belirtelim.

Devletin Yaptığı Harcamalar

1631. Öyle görünüyor ki Kutsal Kitaplar arasında Kur'an, Devlet bütçesi ve harcamaları ile ilgili temel kuralları açıkça ortaya koyan yegâne kitaptır. Bu konuya değinen, mealini verdiğimiz şu âyet üzerinde ayrıntılı olarak durmaya değer:

"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak:

1. Yoksullara,
2. Düşkünlere,
3. (Zekât toplayan) memurlara,
4. Gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara,
5. (Hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere,
6. Borçlulara,
7. Allah yolunda çalışıp cihat edenlere,
8. Yolcuya,

mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir."(Tevbe: 9/60)

1632. Ayette zekâttan yararlanacak sekiz sınıfın bu şekilde sıralanması, sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalışan başarılı bir devletin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak mükemmelliktedir. Burada tekrar hatırlatalım ki, *zekât* ile eşanlamlı olan *sadaka* terimi, Resulullah'ın sağlığında ve özellikle hayatının Medine'de geçen son yıllarında, ziraat, hayvan sürüleri, ticaret, birikmiş altın ve gümüş vs. gibi konularda Devletin Müslümanlardan tahsil ettiği vergileri ifade etmek üzere kullanılıyordu. Kur'an, yukarıda bahsettiğimiz ganimet, haraç vs. gibi bazı geçici ve olağanüstü vergilerin harcanması konusunda Devlet Başkanına büyük

yetki ve serbestlik tanımıştır. Ancak normal ve düzenli vergiler (*sadaka*) konusunda yukarıda mealini verdiğimiz âyette, bunların nerelere tahsis ve sarf edileceği açıkça gösterilmiştir. Şimdi sadakadan yararlanacak olan bu sekiz sınıfı ele alalım:

1633. 1, 2) İlk iki sırada yoksul ve düşkünlerin ele alınması fıkıh ve tefsir bilginleri açısından bazı güçlüklere yol açmıştır. Hiç kuşkusuz burada Resulullah (as)'ın birçok defa şu şekilde yinelemiş olduğu bir vergilendirme ilkesi söz konusudur:

"*Zekât*, aranızdaki zenginlerden alınıp yine aranızdaki yoksullara dağıtılacaktır."

Ancak bu ayette neden *yoksul* (fukarâ) ve *düşkün* (miskinler) şeklinde iki farklı terime yer verilmiştir? Endülüslü tefsir bilgini Ebû Hayyân (öl. H. 784), *Tefsir* adlı eserinde,[1971] aralarında İmâm Şâfiî'nin de bulunduğu bazı klasik dönem Müslüman bilginlerinin *fukarâ* ve *mesâkîn* terimlerinin eşanlamlı olduğu görüşünü savunduklarını, ve Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatlarının gereği olarak, toplumda muhtaç durumda bulunan bu kimselere, (her bir sınıfa 1/8'lik pay düştüğü göz önüne alınırsa), Devlet gelirlerinden 2/8 hisse ayrılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu görüşün aksine, Hulefâ-i Râşidîn'den Ömer (ra), âyette Müslümanlar arasındaki *fukarâ* ve Gayrimüslimler (Yahudi, Hıristiyan vs.[1972]) arasındaki *mesâkîn* olmak üzere iki ayrı türde ihtiyaç sahibinin söz konusu edildiğini savunuyordu: Diğerleri de bu görüştedirler. Hadisin metninden anlaşıldığına göre, hocası İbn Abbâs'ın görüşünü yineleyen İkrime de, *fukara*'nın Müslümanlar arasındaki, *mesâkîn*'in ise *Ehlu'z-Zimme*[1973] denilen Gayrimüslim tebaa arasındaki ihtiyaç sahiplerini ifade ettiğini söylemektedir. Halife Ömer ve İkrime'nin yorumu, dil yapısı yönünden de daha tutarlı gözükmektedir. Gerçekten

de Sâmî dillerinde *miskin* sözcüğü, Hammurabi yasalarında geçen ve uzun uzadıya açıklanan *moşkîn* teriminde olduğu gibi, bir başka ülkeye yerleşmiş bulunan yabancı anlamına gelmektedir.

1634. Yeri gelmişken, Halife Ebû Bekir zamanındaki bir uygulamayı hatırlatalım. Hîre şehrinin fethinden sonra, Ordu komutanı Hâlid ibn Velîd, Halife adına imzaladığı bir barış anlaşmasında şöyle diyordu:

"... Ayrıca, başlarına bir felâket gelmesi ya da zengin iken fakir olması nedeniyle artık çalışacak durumda olmayan ve bu yüzden kendi dindaşlarının lütuf ve merhametine sığınmış olan bütün yaşlı kimseler benim tarafımdan *cizye*'den muaf tutulmuş olup, kendisi ve geçimini üstlendiği kişiler, Hicret Ülkesinde (*Dâru'l-Hicre*) yahut İslâm Ülkesinde (*Dâru'l-İslâm*) ikamet ettikleri sürece Müslümanların Devlet Hazinesi'nden (*Beytu'l-Mâl*'den) yardım alacaklardır. Ancak (bu gibi yaşlılar ve onların yakınları) Hicret etmiş oldukları ülkeyi ya da İslâm topraklarını terk edip gitmeleri halinde, artık Müslümanlar, bunların geride bıraktığı kimselerin ihtiyaçlarını karşılamayacaklardır."[1974]

1635. 3) "(Zekat toplayan) memurlar" ise, açıkça anlaşılacağı gibi, Devletin bu işle görevlendirdiği kimselerdir. Belki de belirtilmesi gereken husus, burada sadece vergi tahsildarlarının değil, toplanan vergilerin muhasebesi, hesapların tasfiyesi, harcama kalemlerinin belirlenmesi, denetlenmesi gibi işlerle uğraşan memurların da söz konusu olduğu ve maaşlarını (ya da emekli maaşlarını) alırken bu sınıfa dahil edilmeleri gerektiğidir. Birazdan göreceğimiz gibi, bu vergilerden (*sadakât*) yararlananların sayısı oldukça fazladır. Zira, sivil ve askerî devlet memurlarının hemen tamamı bu kapsama girmektedir. Devlet Maliyesinin muhasebesini tutma konusu ile ilgili olarak şu küçük olayı

nakletmek istiyorum: “Halife Ömer, Suriye’deki valisine (Muâviye’ye ya da onun kardeşi Yezîd’e) şöyle bir yazı gönderdi:

“Mâlî hesaplarımızı düzenlemek üzere bize bir Rum (Grek) memur gönderiniz (yukîmu lenâ hisâb ferâ’idinâ[1975]).”

1636. 4) “Gönülleri ısındırılacak olanlar” (mü’ellefet’ul-kulûb): Bu ilginç terim, Devletin az çok gizlilik gerektiren işlemler sırasında duyduğu bazı ihtiyaçları gidermek için kullanılmıştır. Resulullah, diğer bütçeye ayrılan paranın bir bölümünü, bazı harcamaların yanı sıra, ruhî-mânevî konularla fazla ilgilenmeyen kabile veya sop başkanlarını toparlayıp bir araya getirmek için kullanıyordu. Hanefî mezhebine mensup bazı fıkıh bilginleri, âyetin (Tevbe: 9/60) bu hükmünün Halife Ömer tarafından yürürlükten kaldırıldığını, o devirde toplumun kendisi ile hemfikir olduğunu, bunun sonucu olarak bu konuda bir icma (*consensus*) oluştuğunu öne sürerler. Ancak bu konuda iki anlatım mevcuttur: İlkine göre, Resulullah (as), ‘Uyeyne ibn Hısn gibi bazı kimselere bu tür avantajlar sağlıyordu. Halife Ebû Bekir de bu ödemelere devam etti. Ancak Halife Ömer iş başına gelince, “artık İslâm’ın Uyeyne gibi kimselerin dostluğuna ihtiyacı kalmadığını” söyleyerek, bu uygulamaya son vermiştir. Diğer anlatıma göre ise, Medine’de Devlet Mâliyesi ve vergi muhasebesi ile ilgili işlerde görevli bazı Gayrimüslimler İslâm’ı kabul edince, Halife Ömer’e başvurarak, bütçenin “Gönülleri ısındırılacak olanlar” faslından kendilerine belli bir ödeme yapmasını telkin ettiler; Halife Ömer bu öneriye sinirlenerek şöyle dedi: “Maddî çıkar sağlamak amacıyla dinlerini değiştiren kimselere İslâm’ın ihtiyacı yoktur” şeklinde cevap verdi. Ne olursa olsun, bizzat Resulullah’ın ve ondan sonra da halifesi Ebû Bekir’in uygulamış olduğu bir Kur’an ayetinin, Halife Ömer tarafından yürürlükten kaldırıldığını söylemek

büyük bir hata olur. Bu olsa olsa bir kısım fıkıhçıların, Devletin ihtiyaçlarının altında yatan derin nedenleri ya da Halife Ömer'in bu tasarrufundaki hikmet ve anlamı göremeyecek kadar dar görüşlü olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira bu anlatımda kesinlikle özel bir kişi söz konusu olup, Ömer kendisine devletin harcama kaleminden bir avantaj sağlanmasını reddetmiş, ama bundan böyle hiç kimse lehine hiçbir iş yapmayacağını söylememiştir. İbn Rüşd'ün *Bidâye* adlı eserinde bize bildirdiğine göre,[1976] İmâm Şâfiî'nin yanı sıra İmâm Ebû Hanîfe de, söz konusu âyetin bu bölümünün hiç bir şekilde yürürlükten kaldırılmadığını ve bundan sonra da asla ilga edilmemiş olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda bazı yetkililerin görüşlerine yer verelim:

1637. I. Taberî[1977] (öl. H. 310), *Tefsîr*'inde şöyle demektedir:

"Allah, iki amaç gözeterek sadaka vermeyi emretmiştir: Birincisi, Müslümanlar arasındaki yoksulların yardımına koşmak; diğeri ise, İslâm'a yardım edip onu kuvvetlendirmektir. İslâm'a yardım ve onun peşinden koştuğu hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamakla ilgili olarak şunu açıkça belirtelim ki, yoksullara olduğu kadar zengin kimselere de (toplanan bu sadakalardan) ödemelerde bulunulacaktır. Zira, sadakayı verirken asıl amaç sadece onu alacak kimsenin özel ve belli ihtiyaçlarını gidermek değil, fakat İslâm dinine yardım etmektir. "Gönülleri kazanılmak" amacıyla kendilerine belli bir ödemede bulunulan kimseler için de aynı şey söz konusudur. Bu gibi kimseler zengin dahi olsalar, İslâm davasını yüceltmek amacıyla, kendilerine (toplanan sadakalardan) belli bir ödemede bulunulabilir. Demek ki, günümüzde bir kimsenin kalkıp, artık gönüllerin kazanılmasına gerek kalmadığını, çünkü Müslümanların sayıca yeterli çoğunluğa eriştiklerini ve İslâm'ın kendi

kendisini düşmanlarına karşı savunacak kadar güçlü olduğunu söylemenin tutarlı ve haklı bir yanı yoktur.”

1638. II. Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’ el-Hanbelî[1978] (öl. H. 458) de, şu değerli gözlemlerde bulunmaktadır.

“Kalpleri kazanılacak kimseler dört çeşittir: Kimilerinin kalpleri Müslümanlara yardım etmeleri sağlanarak, kimileri ise Müslümanlara kötülük ve zarar verecek eylemlerden uzak tutularak kazanılır; yine bazıları vardır ki bunlar “İslâmî bir inanç ve yaşayış içine” dahil edilerek kazanılır; ve nihayet öyleleri de vardır ki, kendileri sayesinde diğer yakınları ve mensubu bulundukları kabileler İslâm’ı kabul etmeye ikna edilebilir. Bu *müellefetu’l-kulûb* (kalpleri kazanılacak kimseler), ister Müslüman isterse putperest, bu dört çeşitten hangisine mensup olurlarsa olsunlar, âyette kendilerine ayrılan paydan yararlanmalarına izin verilmiştir.”

1639. III. İbn el-Arabî[1979] (öl. H. 458) ise şöyle der:

“Kalpleri kazanılacak kimselerle ilgili olarak birçok görüş ileri sürülmüştür. Bazıları bunların Müslümanlar... bazıları ise Gayrimüslimler olduğunu söyler. Bunlar arasında İslâm’a karşı bir eğilimi olduğunu söyleyen kimseler de vardır. Örneğin, Safvân ibn Umeyye, Resulullah’tan bazı hediye ve bağışlar aldığı sırada müşrik ve putperest bir kimseydi... Onuncu husus, sadakadan yararlanan bu sınıfın hak sahibi olarak varlığını hala sürdürüp sürdürmediğidir Bazıları bu sınıfın artık ortadan kalktığını söylerler; Mâlik de bu görüştedir. Bir başka grup ise, bu sadakadan yararlanan grubun halen varlığını sürdürdüğünü belirterek, her ne kadar Halife Ömer, İslâm’ın iyice kuvvet ve kudret kazandığını görerek Devlet Bütçesinden bu zümreye yapılan ödemeleri durdurmuşsa da, bir Devlet Başkanının her zaman İslâm yararına kalpleri kazanmaya

ihtiyaç duyabileceğini buna delil olarak gösterirler. Şahsen ben, İslâm'ın artık çok güçlü olduğunu ve artık bu tür harcamalara ihtiyacı olmadığını düşünüyorum. Ancak ileride buna yeniden ihtiyaç duyulacak olursa, tıpkı Resulullah'ın yaptığı gibi, bu gelir kaleminden bir pay ayrılabilir. Zira, Resulullah'ın sahîh bir hadisinde bize bildirdiği gibi, "İslâm garib (fakir ve kimsesiz) geldi, tıpkı başlangıçta olduğu gibi tekrar garib bir duruma düşecektir."

1640. IV. Hanefî fıkıh bilgini Kâsânî'nin[1980] (öl. H. 587) bize söylediğine göre:

"Kalpleri kazanılacak kimselerin sahip olduğu hak ve hisse ile ilgili olarak farklı görüşler ortaya atılmıştır: Hanefî bilginlerinin çoğunluğu, bu hissenin hükmünün kalmadığını ve artık ortada bulunmadığını; Resulullah'ın vefatından sonra, bu isim altında her türlü ödemenin durdurulduğunu ve artık bundan sonra da verilmeyeceğini söylerler. Bir defasında İmâm Şâfiî de benzer bir görüşte bulunmuştur. Yine İmâm Şâfiî'nin paylaştığı başka bir grup fıkıhçının görüşüne göre, Resulullah'ın sağlığında kendilerine bir ödeme yapılan kimselere hisselerinin ödenmesine devam edilmelidir. Çünkü bugün İslâm'a yeni girmiş olan Müslümanlara, kendilerini hoşnut etmek ve inançlarını sağlamlaştırmak için katkıda bulunulması gerekir. Hattâ, yetki ve kuvvet sahibi olup da kendilerinden İslâm'a bir kötülük ve zarar gelmesinden endişe duyulan, düşman (*ehlu'l-harb*) arasındaki başkan ve ileri gelenlere de, kötülüklerinden emin olmak için verilebilecektir. Zira Resulullah'ın kendi zamanında belli kimselere sadaka verirken gözettiği nedenler, bahsettiğimiz bu gibi kimseler için de geçerlidir."

1641. V. Ebû Hayyân el-Endülûsî[1981] (öl. H. 754) ise şöyle demektedir:

“Çok sayıda bilginin ifadesine göre, “kalpleri kazanılacak insanlar” zümresi her zaman var olmuş ve Kıyamet Gününe kadar da varlıklarını sürdüreceklerdir. Bunlar, Müslüman olmuş, ancak îmanları henüz sağlam olmayan, ileri gelen Arap Başkanlardır: Bunlara, îmanlarını kuvvetlendirmek için bu fasıldan bir pay ödenir; yahut da bunlar, çevrelerinde etkili olan Gayrimüslim kimselerdir; İslâm’ın lehine, bunları ve bu gibi kimselerin peşinden gidenleri kazanmak için de onlara bir hisse verilecektir.”

1642. VI. Şevkânî[1982] (öl. H. 1251) ise şöyle söyler:

“Bazı Hanefî fıkıhçılarının iddia ettiklerine göre, Resulullah (as)’ın sahabeleri, bu kümenin artık mevcut olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak bir grup bilgin ise, bu kümeye giren insanların her zaman mevcut olduğunu ve İslâm Devlet Başkanının bazen buna ihtiyaç duyabileceğini belirtmektedirler. Yûnus şöyle nakleder: “Ben, bu küme ile ilgili olarak ez-Zuhrî’ye bir soru sordum, o da bana âyetin bu hükmünün yürürlükten kaldırılıp kaldırılmadığı hakkında hiçbir şey bilmediğini söyledi.”

1643. Günümüz bilginlerinden Reşîd Rızâ’nınkini[1983] de kendilerine katabileceğim bu görüşlerin bizim için yeterli olduğunu düşünüyorum. Şunu da belirtmeme izin verin: Resulullah (as)’ın ‘Uyeyne’ye ve o sırada henüz gayrimüslim olan Safvân’a verdiği ve bazılarının bu tartışmayla ilişkilendirdiği hediyeler, aslında zekât yoluyla elde edilen Devlet gelirlerinden olmayıp, Huneyn savaşında ele geçen ganimetlerden seçilmişlerdi.

1644. 5) Beşinci grubu ise “boyunduruk altında bulunanlar” (*fi’r-rikâb*) oluşturmaktadır. Fıkıh ve tefsir bilginleri, bu terimi sürekli olarak İslâm Devleti’ndeki iki tür tebaa için kullanmışlardır: Köleler ve savaşta

düşman tarafından esir alınan kimseler. Savaş esirleri konusunda Müslüman ve Gayrimüslim şeklinde bir ayrım yapılmamıştır; bu konuda elimizde resmî ve kesin belgeler bulunmaktadır. Emevî halifesi Ömer ibn ‘Abd el-Azîz, Ordu komutanlarına yazmış olduğu birçok yazıda, erkek-kadın, hür-köle, Müslim-Gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin düşman eline düşmüş savaş tutsaklarının, fidyeleri Devlet Hazinesi’nden karşılanmak suretiyle kurtarılmasını hatırlatmıştır. Bu konuda birçok yaşanmış olayı saymak da mümkündür.[1984] Kölelere gelince: İslâm, kendi fidyesini sahibine ödemek koşuluyla her kölenin kölelikten kurtulmaya hakkı olduğunu ve sahibinin böyle bir talebi reddetme hakkının bulunmadığını;[1985] böyle bir taleple ortaya çıkan kölenin, gerekli meblâğı kazanıp sahibine ödeyebilmek için kendi hesabına çalışma iznine sahip olduğunu; ayrıca, bu borcunu ödeyinceye kadar her türlü zekât vergisinden muaf olduğunu hükme bağlamıştır.[1986] Kur’an, sadece Müslümanlar arasında takva sahibi ve hayırsever kimselerin elleri altındaki köleleri azat etmelerini veya başkalarına ait kölelerin bu durumdan kurtulmaları için yardımda bulunmayı emretmekle kalmamış,[1987] aynı zamanda, incelediğimiz ayette ((Tevbe: 9/60) açıkça görüldüğü gibi, “boyunduruk” altında yaşayan ve aralarında kadın ve erkek kölelerin bulunduğu kimseleri kurtarmak için Devlet bütçesinden yıllık ödenek ayrılması gibi, İslâm Hükümetinin olumlu icraatlarda bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

1645. 6) “Ağır borç yükü altında bulunanlar (*el-ğârimîn*)” tabiri ise, su baskını, yangın, deprem gibi doğal afetlerden zarar gören ya da, örneğin hiç bir kasıt olmaksızın kaza sonucu birinin ölümüne neden olan ve kan bedeli (fidye) ödemek zorunda kalan ve borcunu ödeme imkânından yoksun bulunan kimseler için kullanılmıştır. Halife Ömer, borçlu

duruma düşenlere yapılan bu yardımı daha da geliştirerek, hali vakti yerinde olduğu halde geçici bir süre için sıkıntıya düşen kimselere, yardım şeklinde değil de sadece borç para vermek suretiyle onları bu uygulamadan yararlandırmıştır (krş. Mâlik, *Muvatta*, 32/1). Halife, Devlet Hazinesinden bu şekilde verilen kredilerden faiz almıyor ve örneğin bu alacakları, borçluların altı ayda bir ödenen maaşlarından tahsil etme yoluna gidiyordu. Hatta Ömer'in kendisi de bu şekilde Beytü'l-Mâl'den birçok kez borç para almıştır. Bu sistem daha da geliştirildiği takdirde, toplum tefecilik denilen bu vebadan tamamen kurtulmuş olacaktır. Bu arada, söz konusu ayette (Tevbe: 9/60) geçen "yoksullar" ve "muhtaçlar"ın iki ayrı sınıf olduğunu da hatırlatalım. Resulullah zamanında, "ağır borç yükü altına girenler" için, *me'âkıl* adıyla birtakım sosyal güvenlik önlemleri alınmıştı. Nitekim, Medine Şehir-Devleti Anayasası'nda, bu konu ile ilgili şöyle bir hüküm yer almaktaydı:

"... ve her bir zümre, kendi savaş esirinin fidyesini müminler arasındaki hakkaniyet ölçülerini ve adaleti gözeterek ödemek zorundadır. Mü'minler, yakınlarından hiçbirini ağır mâlî yükümlülük altında bırakmayıp, gerek fidye gerekse kan diyeti şeklinde ödenmesi gereken borcu en iyi ve mâkul ölçülere göre vereceklerdir."[1988]

Başka bir deyişle, eğer bir topluluğun elindeki fonlar herhangi bir anda ortaya çıkacak olan yükümlülükleri yerine getirmeye yetmeyecek olursa, aralarında Devlet'in de bulunduğu diğer toplulukların, zorluk ve darlık içine düşen topluluğa yardım etmeleri gerekecektir. Kapitalist bir temele dayanan ve tek taraflı bir risk anlayışının egemen olduğu sigorta sistemleri İslâm'da yasaklanmıştır. Resulullah (as)'ın getirmiş olduğu sigorta sistemi ise "karşılıklı risk" anlayışına dayalı ve millîleştirilmiş

bir özellik taşımaktaydı. Halife Ömer dönemine ait bir diğer gelişme de, onun tüccarlara Devlet Hazinesinden borç para (kredi) vermesi ve elde edilen kârı Devlet ile tüccarlar arasında paylaştırması idi. Bu sistem, özellikle eyâletlerde toplanan Devlet gelirleriyle başkentte toplanan vergilerin karşılıklı olarak aktarılmasında işe yarıyordu. Hiç kuşkusuz burada, faiz yasağıyla örtüşen ve "önceden belirlenmiş sabit bir kâr" değil, ancak "karşılıklı kâr-zarar" anlayışına dayalı ticarî bir ortaklık (*mudârabe*) söz konusudur.

1646. 7) "Allah yolunda (*fi sebilillah*)": Bu deyim, İslâm uğruna yapılacak her türlü hayır işleri ve savunma ile ilgili işleri kapsamaktadır: Dul kadınlar ve yetimlere yardım edilmesi, okullara ve öğrencilere bağışlarda bulunulması, hastanelere ve camilere tahsisat ayrılması ve ordunun her türlü araç ve gereçlerinin temini, ülke savunması için bazı tesislerin kurulması vb. ile ilgili harcamalar.

1647. 8) *"İbnu's-Sebîl"* (Sözcük anlamı: "yol oğlu", yani yola çıkmış, yolculuk yapan kimse). Bu deyimden anlaşılması gereken, yolculuk halindeki yabancılara karşı misafirperverlik göstermektir. Herhangi bir şehir, kasaba ya da köyden geçen her yabancıya üç gün süre ile yiyecek-içecek verilmesi ve yatacak yer gösterilmesi, Müslüman toplumlarda gelenek haline gelmiştir. Daha kapsamlı düşünecek olursak, bu terim turist akımı içinde bir ülkeye gelen yabancıların yararlanacağı her türlü faaliyet ve çalışmaları kapsar: Yol, köprü ve konaklama tesislerinin yapım ve bakımı, yollarda güvenlik ve asayişin sağlanması, yolcular için sağlık önlemlerinin alınması vb. gibi.

1648. Kur'an'da, Devlet adına alınan vergilerin harcanacağı yerlerle ilgili olarak bu sekiz ana başlık gösterilmektedir. Oranları, tarifeleri ve hatta hangi dönemlerde tahsil edilecekleri önceden belirlenen ve zorunlu

olarak Hükümetin gönderdiği görevli memurlar tarafından toplanan ve Beytu'l-Mâl'de saklanıp depo edilen, tahsilat sırasında ihmalkâr davranan mükelleflere karşı çok sıkı yaptırımların uygulandığı böyle bir vergiye "sadaka" deyip geçmenin haksızlık olacağı kanaatindeyim. Ne *zekât* ve *sadaka* terimlerinin etimolojik anlamları, ne de bu vergilerden yararlananlar arasında "fakir-fukarâ"nın bulunması, hakikatlere karşı gözlerimizi kapamamıza neden olmamalıdır: Kullanılan terimler, daha Resulullah (as)'ın sağlığından başlamak üzere, İslâm'ın siyasal-toplumsal gelişimi sürecinde anlam değişikliklerine uğramışlardır; o dönemde bir Devlet olduğu doğrudur. Ancak *zekât* dışında Devletin Müslümanlardan aldığı başka herhangi bir vergi mevcut değildi. Öte yandan, *zekât* kişiye özel bir harcama da değildir. Nasıl hesaplanacağı ve kimlerin yararlanacağı, hatta bunun hangi dönemlerde ödeneceği, onu veren kişinin keyfine bırakılmamıştır.

1649. Bu hususların anlamına vakıf olabilmek için, "cihat" da dahil olmak üzere diğer bütün İslâmî kurumlarda olduğu gibi, *zekât*ı hem dinî hem de dünyevî bir ibadet olarak gören Muhammed (as)'in Devlet anlayışını göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Muhammed (as), "ruhî-manevî değerler" ile "dünyevî-maddî değerleri" tek bir bütün halinde birleştirmek istemiştir. Ona göre, dünyevî-maddî görev ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi, rûhî-mânevî görevlerin yerine getirilmesi kadar önemli ve "Allah yolunda" olunduğunu gösteren çalışmalardır. Kur'an, yirmiden fazla ayette aynı cümleyi tekrarlayarak, şu iki yükümlülüğü birleştirilmiş ve aynı öneme sahip olduklarını vurgulamıştır:

"Namazı kılınız ve zekâtı ödeyiniz!" (Ekîmû's-salâte ve âtû'z-zekât)

Konuyu Devlet açısından değerlendirecek olursak, bu anlayışın faydası, Mümin-Müslüman vatandaşın bilinç ve vicdanına, herhangi bir denetleme olmaksızın, Hükümete vergisini ödeme yükümlülüğünü yerleştirmiş olmasıdır; zira zekât vermek, namaz, oruç ve Hac'la birlikte, dinin dört temelinden biri olup, Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken bir görevdir.

1650. Ayrıca, Muhammed (as)'in nasıl bir siyasî dehâ ve yetenek örneği sergilediğine de işaret edelim: O, daha önce asla böylesine bir örgütlenmenin bulunmadığı, dolayısıyla kimsenin kimseye karşı kendisini yükümlü hissetmediği, Devlet'in gelir kaynaklarının çok düşük olduğu bir ülkede Devletini kurmuştu. Bir Bedevi'yi kendi ailesi ve kabilesinden daha geniş yapıya sahip bir topluluğa karşı görevlerini yerine getirmeye zorlamak, Devlet tarafından basit ve sert tedbirlere başvurmanın ötesinde yaptırımlar gerektiriyordu. Ayrıca bu tedbirler, sadece kendini düşünen, bencil ve başına buyruk yaşayan o Bedevînin yapısıyla yakından ilgiliydi. Bir insan topluluğu bir Devlete olduğu kadar, bir inanç sistemine de muhtaçtır; bunların her ikisinin de bulunmaması durumunda bu topluluk, dengesiz ve eksik olacaktır. Bu uyum ve dengeyi sağlamak için, Muhammed (as), hem Devletin ve hem de bütün toplumun yararına, ödenen vergiye bile bir kutsallık, dinî bir özellik kazandırmıştır. Bu dünyevî görevi yerine getirmede ihmalkâr davranmak, İslâm'a göre hem günah, hem de Devlete karşı işlenmiş bir suç demektir. Dünyevî ve uhrevî yönden getirilen bu iki yönlü yaptırım, bir Müslümanın istisnasız bütün fiilleri için geçerli olup, İslâmî yasaların ve toplumsal kurumların düzeyi ile ilgili tam ve doğru bir anlayışa sahip olmak isteniyorsa, bu durum akıldan asla çıkarılmamalıdır.

Devlet Giderlerinin Yönetimi

1651. Devlet giderleri konusunda Kur'an'da yer alan bu temel prensipler, devamlılık arz eden ve önemi giderek artan toplumsal örgütlenme içerisinde göz ardı edilemezdi. Bu konu ile ilgili olarak, İmâm Muhammed eş-Şeybânî bize şu çok değerli bilgileri bırakmıştır:

"Bu konuda, Resulullah'ın, Benû'l-Mustalık ile girişilen savaşta ele geçen ganimetten Devlete ayrılan 1/5'lik payın (*Hums*) muhafazası işi ile ilgilenmek üzere, Mahmiyye ibn Cez'ez-Zubeydî'yi tâyin etmesiyle ilgili hadisini temel alacağız. Gerçekten de bu zat, Devlet hissesi olarak ganimetten ayrılan bu 1/5'lik hissenin idaresinde başkanlık yapmıştır. Devletin tahsil etmiş olduğu diğer vergiler Devlet Hazinesinde ayrı bir biçimde saklanıyordu ve bunlardan yararlanan özel bir kesim vardı. Düşman tarafından elde edilen ve *fey'* adı verilen askerî gelirlerden yararlananlar ise ayrı bir grubu oluşturuyorlardı. Gerçekten de, kamu gelirleri üzerinden elde edilen vergilerden, Resulullah, yetimlere, yaşlı ve muhtaç durumda bulunan kimselere pay ayırırdı. (Böylece Devletten tahsisat alan) yetimler, ergenlik çağına gelip askerî seferlere katılma zorunluluğu ortaya çıkınca, "normal Devlet vergilerinden yararlananlar listesinden çıkarılarak, "askerî gelirler"den yararlananlar arasına dahil edilirlerdi. Ancak bu genç, savaşlara katılmak istemezse, kendisine verilmekte olan normal gelirler de kesilir ve geçimlerini kendilerinin sağlamaları emredilirdi" (Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, bk. 105. Bölüm: "Ganimetin paylaştırılması ve dağıtım işinden sonra Orduya katılanlar arasında kimlerin hak sahibi olduklarının belirlenmesiyle ilgili olarak bk. § 1978, Kahire yeni basım).

Burada, Halife Ömer'in daha sonra maaşlarla ilgili olarak kurmuş olduğu meşhur *Divan*'ı nasıl oluşturduğu görülmektedir.

Devlet Başkanının Harcamaları

1652. Resulullah (as) henüz Mekke'de iken, kendi geçimini sağlayacak imkânlara sahipti. Medine'ye Hicret etmek zorunda kaldığında ise, kendisine tabi olan bazı zengin sahabeleri, sağmal develerinden bir kısmını onun emrine sundular, bazıları da bahçelerindeki hurma ağaçlarından elde ettikleri mahsulü ona tahsis ettiler;[1989] bir kısmı ise, zaman zaman kendi hazırladıkları yemeklerden ona da gönderirlerdi. H. 3. yılda, Muhayrık adında bir sahabe, Muhammed (as)'e vasiyet yoluyla yedi hurma bahçesini bağışlamıştır. Benû'n-Nadîr Yahudileri Medine'yi boşalttıklarında, onlardan Devlet hissesine kalan arazi, Devlet Başkanının emrine tahsis edilmiş bir mülk haline gelmiş ve Resulullah'ı ziyarete gelen yabancı siyasî temsilci ve elçilerin ağırlanması ve diğer devlet harcamaları bu yolla karşılanmıştır. H. 7. yılda, Fedek bölgesi halkı kendi istekleriyle, buradan elde edilen ürünün yarısından vaz geçerek İslâm'a tâbi oldukları zaman, Muhammed (as), bu toprakların gelirini kendi ailesi fertlerine tahsis etmiştir: Ailesi için gerekli harcamalar yapıldıktan sonra arta kalan miktar ise, Devlet Hazinesine aktarılmıştır.[1990] Vefatından sonra ise bu gelirlerin tamamı Devlet Hazinesine aktarılmaya başlanmış ve Muhammed (as).'in aile bireylerine bunlardan herhangi bir miras kalmamıştır.

1653. Savaşta ele geçirilen ganimetler üzerinde, Resulullah'ın da savaşa katılmış olan herhangi bir savaşçı kadar hissesi bulunmaktaydı: Komutanın, ganimet üzerinde herhangi bir savaşçıdan daha fazla bir hakkı yoktu. Üstelik Muhammed (as), zekât şeklindeki Devlet gelirleri ya da ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere Müslümanlardan toplanan yardımlardan, kendisinin, aile bireylerinin ve hatta kendi kabilesinin

veraset nedeniyle müttefiki konumundaki Muttalib Oğullarının yararlanmalarının dinen haram olduğunu beyan etmişti.

Vergiler ve Bunların Tahsil Edilme Yöntemleri

1654. Henüz Hicretten önceki dönemde Müslümanlar, hayır hasenat işleri için mallarından ayırarak ihtiyaç sahiplerine verirlerdi. Ancak o döneme ait Devlet vergi ve harcamalarının tek merkezden yönetildiğine dair bir iz yoktur. Medine'ye Hicret ettikten sonra, Muhammed (as) burada küçük bir Şehir-Devlet kurmuş ve yavaş yavaş bir Devlet bünyesinde yer alabilecek kurumlar vücut bulmaya başlamışlar, ortaya çıkan durumlar ve edinilen tecrübeler sayesinde gelişmişlerdir. Bu dönemde, Resulullah sahabelerini sürekli olarak hayır işlemeye ve sadaka vermeye teşvik etmiştir. Hatta rivayete göre bazı Müslüman kadınlar, onun bu tutumu karşısında, mücevher ve süs eşyalarını Resulullah'a tasadduk amacıyla vermişlerdir. Zira Resulullah (as), daha önce de belirttiğimiz gibi, sadece düzenli zekât vergilerini tahsil etmekle kalmamış, kendisine getirilen her türden tasadduk şeklindeki gönüllü bağışları da kabul etmiştir. Bilâl'in görevi ise, getirilen bu malları muhafaza etmek ve Resulullah'ın emirleri doğrultusunda bunların harcanmasına nezaret etmek idi.

1655. Git gide Resulullah, kendi yönetimi altına girmeye başlayan eyaletlere bilirkişiler göndermeye ve ziraat yapılan arazi ve bahçelerdeki ürünlerin miktarlarıyla ilgili tahmin yürütme çalışmalarına başlamış[1991] ve tahsil edilen vergilerin başşehre nakliyle görevli vergi memurları tâyin etmiştir. Hayvan sürüleri üzerinden vergi olarak alınan canlı hayvanlar, baskın ve gasp girişimlerinin hiç eksik olmadığı Devlete ait otlaklarda muhafaza edilmişlerdir. Bu sürülerin muhafazası sırasında Ebû Zerr'in bir oğlu da şehit edilmiştir.

1656. H. 9. yıldan itibaren, geniş topraklara sahip Arap Yarımadası'nda vergi tahsil işleri sağlam esaslara bağlanmıştı: Resulullah vergiye tâbi farklı "mal kategorileri"ni gösteren tarife listeleri düzenlemiş ve her bir bölge için ayrı vergi tahsildarları görevlendirmiştir. Bazen bu tahsildarlar kendi bölgelerinden seçilirken, kimi zaman da Medine'den gönderilmişler, ancak hepsi de görevleri ile ilgili olarak düzenli rapor vermekle yükümlü tutulmuşlardır.

1657. Bir gün bu tahsildarlardan biri topladığı vergilerle birlikte Medine'ye gelmiş ve Resulullah'ın huzuruna çıkarak, getirdiği mallardan bir kısmının Devlete ait olduğunu, kalanın ise kendisine "hediye" olarak halk tarafından verildiğini belirtmiş, bunun üzerine Muhammed (as) onu azarlayarak şöyle sormuştu:

"Ananın evinde oturup kalsaydın, yine bu hediyeler sana gelecek miydi?"[1992]

Resulullah (as), maaşları devlet tarafından karşılandığı için, vergi tahsildarlarının halktan "hediye" adı altında herhangi bir şey almalarını yasaklamıştır.

1658. Elimde yeterli delil olmamakla birlikte bana öyle geliyor ki, ithal ticarî mallar üzerinden alınan gümrük vergileri sınır kapılarında değil, varış yerleri olan şehirlerde tahsil edilmekte idi. Örneğin, elimizdeki kaynaklara göre, Nabatlılara ait kervanlar Resulullah zamanında Medine'ye hububat getiriyorlar ve vergileri orada tahsil ediliyordu.

1659. Son olarak, zorunlu ama özel olarak ödenen bir başka vergiden daha bahsedelim: İslâm-öncesi döneme ait olan, ancak ayrıntılarını bilmediğimiz yıllık iki büyük bayramı yürürlükten kaldıran Resulullah (as),[1993] bunların yerine biri Oruç ayı'nın sonundaki Ramazan Bayramı, diğeri ise Hac mevsimine rastlayan ve Mekke'nin yanı sıra bütün İslâm

âleminde aynı günlerde kutlanan Kurban Bayramı olmak üzere iki ayrı dinî bayram (*îd*) ihdas etmiştir. Ramazan ayının son gününden sonra kutlanan Ramazan Bayramı'nda her Müslüman, belirli miktarda hububat ya da taneli gıdayı, oturduğu semtteki yoksullara vermek zorundadır. Klasik devirlerde yaşayan Müslümanlar, *Sadaka-i Fıtır* adı verilen bu yardımı, gayrimüslim komşularına, örneğin Hıristiyan keşişlere bile yaparlardı.[1994] Aynı şekilde, Kurban Bayramında (*ëdu'l-Edhâ*) bir koyun kurban edilerek, kurban sahibi kestiği kurbanın bir kısmını kendisi yer, geri kalan kısmını da (asgarî 1/3), fakir-fukaraya dağıtması gerekir. Resulullah (as), bir hadisinde:

"Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse, bizim namaz kıldığımız yerlere (*musallâ*) yaklaşmasın."

buyurmaktadır. Ancak Devlet, bu iki dini vecîbenin yerine getirilmesi konusunda Müslümanlara karışmaz.

Vergilerin Tahsil Edilme Dönemleri

1660. Ziraî ürünlerden alınan vergiler, her ürün kaldırıldıktan sonra ödenir; sıcak ve nemli bölgelerde yılda birçok kez ürün alınabilir. Ancak ticarî mallar, hayvan sürüleri, birikmiş paralar üzerinden yılda ancak bir defa vergi ödenir.

1661. İslâm'ın henüz başlangıç yıllarında Mekkeliler, Kamerî-Şemsî olmak üzere, nesi'ye (ay ekleme usûlüne) dayanan karma bir takvim kullanıyorlardı. Ancak Resulullah, H. 10. yılda, vefatından birkaç ay öncesine rastlayan Veda Haccı sırasında Arafat'ta irat ettiği Veda Hutbesinde, sadece Kamerî takvim esasına dayanan ve mevsimlerle örtüşmeyen bir sistem ortaya koymuştur. Necrânlı Hıristiyan topluluklarla yapılan anlaşma, vergilerin altı ayda bir olmak üzere yılda iki taksit halinde (daha açık bir ifade ile, yılın 2. ve 7. ayları olan Sefer

ve Receb aylarında) tahsil edilmesini hükme bağlıyordu. Burada vergilerin dokuma ürünleri şeklinde ödenmesi söz konusu idi. Abdu'l-Kayslarla yapılan anlaşmada (bk. yukarıda § 672), bu kabilenin, vergi tahsildarlarının gelmelerini beklemeksizin, yağmur mevsiminin başlamasıyla birlikte hayvan sürülerini arazide dolaştırma hakkına sahip olduklarını görmüştük. Zira Resulullah (as), bu kabilenin dürüst davranacağına güveniyor ve ziraî ürünlerin olduğu gibi hayvan sürülerinin de vergilerini dürüst bir biçimde ödeyeceklerini biliyordu.

1662. Bir başka deyişle, Güneş ve Ay takvimleri arasındaki farkları çok iyi bilen Muhammed (as), doğa koşullarına bağlı ürün artışları ile el işçilerinin ürünlerini ya da tüccarların kazançlarını gayet açık bir şekilde birbirinden ayırmıştır. Üzerinde ziraat yapılan arazilerden elde edilen ziraî ürünlerin vergileri için Güneş takvimini; buna karşılık, Devletin diğer vergi gelirleri için ise, 11 gün kadar daha kısa olan Ay takvimini tercih etmiştir. Bu yeni uygulama sayesinde, her 33 yılda bir olmak üzere fazladan bir yıllık vergi geliri Devlet bütçesine kazandırılmış olmaktaydı (zira Ay Takvimi'ne göre, yıllık vergiler her 354 günde bir tahsil ediliyordu).

1663. Bu bölümü bitirmek üzere, ekonomik düzenle ilgili birkaç genel bilgiyi de aktaralım:

Ağırlık, Ölçü ve Geçerli Para Birimleri

1664. Ne Mekke'de, ne Medine'de ve ne de Tâ'if'de özel olarak bastırılmış paralar bulunmamaktaydı; Resulullah'ın kurmuş olduğu Devlette madenî para basma gibi bir gelenek de yoktu. Mekke ve Medine şehirleri, deyim yerinde ise serbest bölge niteliğinde oldukları için, özellikle komşu durumdaki yabancı ülkelerin paraları buralarda da geçerli idi. Araplar gümüş sikkelere *dirhem*, altın sikkelere ise, *dinar*

adını veriyorlardı. Ayrıca, *dirhem kisrevânî* (Kisrâ'nın gümüş parası) ve *dinar hiraklî* (Herakliyus'un altın parası) deyimleri de kullanılıyordu. Tarihî bilgilerden öğrendiğimize göre, o devirde bir dinar on dirhem değerindeydi (yani para birimi onlu sisteme göre idi). Ödemelerde külçe altın ve gümüş de kullanılıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, ağırlıkları ve değerleri birbirinden farklı iki çeşit dirhem tedavülde idi.

1665. Resulullah dolaşım halindeki madeni paralardan "parçalar koparmayı" ve böylece paranın ağırlık ve değerini azaltmayı kesinlikle yasaklamıştı.[1995]

1666. Ancak çok sonrasında, Halife Ömer döneminde Suriye ve Mezopotamya'da gerçekleştirilen ilk fetihlerden sonra, Müslümanlar, yeni fethettikleri ülkelerde yaşamakta olan cahil halkın önyargılarını tatmin etmek amacıyla, uzunca bir süre ağırlık, şekil, ve üzerlerindeki kabartma yazı ve resimler bakımından öncekilerle hemen hemen aynı olan paralar bastırdılar. Yine bazı şairlerin eserlerinde örneklerini gördüğümüz gibi, Halife Ömer zamanında, bir süre için piyasaya kâğıt ve deriden yapılmış banknotlar da sürülmüştü.[1996]

1667. *Ûkıye* deyimi (uncia, ons) 40 dirhem değerinde bir para biriminin yerini tutmaktaydı. Çünkü, bu miktardaki dirhemlerin ağırlığı bir ons gümüşe denkti. Bu miktarın yarısını ifade etmek için ise *niş* deyimi kullanılıyordu.

1668. Ağırlık ölçüleri ile ilgili olarak, Medine'de *mud* ve *sâ'* deyimlerinden söz edilirdi. Bir *sâ'* yaklaşık 4 kilo, bir *mud* ise, bunun yaklaşık 1/4'ü kadardı. Bir *vask*, 60 *sâ'*a (yaklaşık 240 kilo) denkti. Muhtemelen bu ölçüler bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi.

Devlet Bütçesi

1669. İslâm Devleti, Medine Şehir-Devletinin küçük bir bölümünde ortaya çıkmış, ancak hızlı ve sürekli bir gelişme göstermiştir. On yıl gibi çok kısa bir süre içinde bütün Arap Yarımadası (3 milyon km2) ile Filistin ve Güney Mezopotamya topraklarını kuşatacak şekilde yayılmıştır. Kuşkusuz yıldan yıla, hatta günden güne Devlet gelirleri de artış göstermiştir. Bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki ayrıntılı bilgileri verelim:

1670. Devletin, düzensiz ve sabit olmak üzere iki türlü gelir kaynağı vardı. "Düzensiz" olarak nitelendirilen gelirlerin içine savaş ganimetlerinin yanı sıra, Resulullah'ın talebi üzerine Müslümanlardan alınan ve miktarı onların zühd ve takvalarıyla örtüşen mâlî yardımlar (tasadduk, infâk gibi) girmekteydi. Bu bağışlar, Devlet Başkanı tarafından tahsil edilip, yine onun talimatları doğrultusunda, askerî gaye ve ihtiyaçlar için olduğu kadar, nüfusu her geçen gün artan bir toplumdaki fakir-fukaranın yardımına koşmak için harcanırdı. Bu gelirlerin miktarı oldukça yüksekti; ancak biz bu konudan daha fazla söz edecek değiliz.

1671. Sabit gelirlere gelince; bunlar daha çok aynî ve nakdî olarak ortaya çıkmaktadır: Büyük sürü sahipleri vergilerini deve, koyun vb. hayvanlar üzerinden ödemekteydiler. Ziraatle uğraşanlar ise, hububat, hurma, kuru üzüm, bal, kumaş vb. şekillerde aynî ödemelerde bulunuyorlardı. Paranın vergisi yine para şeklinde tahsil edilirdi.

1672. Bu gelirlerle ilgili bazı rakamlar verecek olursak: Hayber bölgesindeki çiftçiler, yıllık rekoltenin yarısını, özellikle hurma ve buğday şeklinde ödüyorlardı. Hükümet bu yolla yıllık 20.000 *vask* tutarında (yaklaşık 4.800.000 kg.) ürün elde etmekteydi.[1997]

1673. Necrân bölgesi yılda 2.000 giysi vermek zorunda idi ki her bir giysinin değeri yaklaşık bir ons (*ûkiye*) gümüş idi.[1998]

1674. Cerbâ ve Arzuh kasabalarından her biri, Receb ayında olmak üzere her yıl 100 dinar ödemekteydi.[1999] Eyle liman şehri ise 300 dinar ödüyordu.[2000]

1675. Bahreyn bölgesi de, anladığımız kadarıyla Resulullah'ın ömrünün son yılında, 70.000 yahut 80.000 dirhem tutarında bir ödemede bulunmuştu.[2001]

1676. Bu bilgiler, dönemin bütçesi ile ilgili kısa bir fikir edinmemizi sağlamaktadırlar.

O Dönemdeki Pazarlarda Uygulanan Resmî Fiyatlar

1677. Dirhem ve dinar'ın satın alma gücünün daha iyi anlaşılabilmesi için, önceki bölümlerde sizlere Mekke valisinin günlük l dirhem (ayda 30 dirhem) tutarında maaş aldığını ve kendisin de bunu yeterli gördüğünü belirtmiştik. Kasıtsız (kaza ile) birinin ölümüne neden olunduğu takdirde, fidye (kan bedeli) olarak 100 deve ödemek gerekiyordu. Öğrendiğimiz kadarıyla, Bedir savaşında esir düşenlere biçilen fidye tutarı, kişi başına 4.000 dirhem idi ve bu esirler arasında bulunan bir silâh tüccarı, 1.000 mızrak karşılığında serbest bırakılmıştı (yani bir mızrak 4 dirhem etmekteydi).

1678. Aşağıda, o günkü koşullarda tüketilen çeşitli tüketim maddelerinin fiyatlarıyla ilgili bilgileri bir araya getirmeye çalışacağız. Ancak, eldeki verilerin azlığı nedeniyle, bu konuda daha fazla çalışılması gerekmektedir. Öte yandan, alışverişler o devirde daha çok trampa yoluyla yapılmaktaydı: Örneğin, hurmaya karşılık elbise satın alma gibi... Bununla birlikte, bazen fiyatların para olarak gösterildiği de oluyordu.

1679. *Koyun*: Küçükbaş hayvanların fiyatı, anlaşıldığı kadarıyla yarım dinarla bir dinar arasında değişmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak şu küçük olayı temel alıyoruz: Bir gün Resulullah, Urve el-Bârikî'ye bir dinar verip kendisi için bir erkek ya da bir dişi koyun almasını istedi. Urve önce bir dinar vererek iki dişi koyun aldı, sonra bu koyunlardan birini bir dinara satarak Resulullah'a bir dişi koyun ve bir dinar getirdi. Resulullah (as) da kendisine böyle yararlı bir iş yaptığı için övgüler yağdırdı ve getirdiği bir dinarı fakirlere dağıttı. Getirilen dişi koyunu da bayramda kurban etti.[2002]

1680. *Deve ve Hecin devesi*: Deve fiyatları hayvanın semizliğine, yaşına vs. göre son derece farklılıklar gösteriyordu. Aşağıdaki rivayetlerde 22 dirhemden 400 dirheme kadar varan fiyatlardan söz edilmektedir. Resulullah Medine'ye Hicret etmeye karar verdiğinde, Ebû Bekir, 800 dirhem karşılığında oldukça özellikli iki deve satın almış ve bunlardan birini 400 dirhem karşılığında Resulullah'a devretmiştir.[2003] Bir başka anlatıma göre, Bedir savaşı sırasında Mekkeli Umeyye ibn Halef, ulaştırma işlerinde kullanılmak üzere, "kendi sınıfında mevcut en iyi deveyi" 300 dirheme satın almıştır.[2004] Yine bir başka anlatıma göre, Câbir kendi devesini Resulullah'a bir *ûkiye*'ye (40 dirhem) bırakmıştı. Bu nakil İbn Hişâm'a aittir.[2005] Diğer kaynaklara göre bu devenin fiyatı bir, dört, ve hattâ beş *ûkiye* olarak nakledilmektedir;[2006] beş dinar, dört dinar ya da sadece iki dinar ve iki dirhem olduğunu söyleyenler de vardır.

1681. *At*: Resulullah (as), Benû Fezâre'li bir Bedeviden, *Sekb* adını verdiği bir atı on *ûkiye* (400 dirhem) karşılığında satın almıştır.[2007]

1682. *Semer*: Develerin sırtına vurulan semerin fiyatı 13 dirheme kadar çıkıyordu. Ebû Bekir bu fiyata bir tane satın almıştır.[2008]

1683. *Kalkan*: Sıradan bir kalkanın değeri, Resulullah zamanında 3 dirhem ediyordu.[2009]

1684. *Balta*: Aşağıdaki anlatımdan, baltanın fiyatının bir dirhem olduğu anlaşılmaktadır: Bir gün dilencinin biri Resulullah'ın huzuruna geldi. Resulullah (as), kendisine sadaka vermek yerine, ondan elinde neyi varsa getirmesini istedi. Dilencinin sadece yere yatıp büründüğü bir örtüsü ve su içmek bir kâsesi vardı. Resulullah bu eşyaları açık artırma yoluyla sattı ve karşılığında iki dirhem elde etti. Daha sonra bu dirhemlerden birini dilenciye yiyecek alması için verdi, diğeri ile de bir balta satın aldı. Baltayı da dilenciye vererek, ormandan çalı çırpı kesmesini ve bunları şehirde satmasını, iki haftadan önce de kendisini görmeye gelmemesini tavsiye etti. Onbeş gün sonra dilenci, Resulullah'ı ziyarete gelerek kendisine, bu süre içinde on dirhem kazandığını, bunlarla giysi ve yiyecek satın aldığını anlattı. Resulullah (as) şöyle buyurdu:

"Bu, dilencilik etmekten ve Kıyamet Günü'nde bu nedenle mahcup duruma düşmekten daha iyi değil mi?"[2010]

1685. *Giysiler:* Kendileriyle yapılan anlaşmaya göre Necrânlılar, her yıl belirli sayıda *hulle* (iki parçadan oluşan takım elbise) vermek zorunda idiler. Anlaşma metninde *hulelu'l-evâkî* terimi kullanılmıştır ki bunun anlamı, bir *ûkiye* ya da 40 dirhem değerinde elbise demektir.

1686. *Köleler*: Bunların fiyatları çok çeşitliydi. Buhârî, bir kölenin fiyatını bir yerde[2011] 800 dirhem, bir başkasında[2012] ise 5 *ûkiye* (200 dirhem) olarak vermektedir. Kölenin mesleği, yaşı ve diğer bir takım özellikleri, fiyatının belirlenmesini büyük ölçüde etkilemekteydi.

1686/1. *Meslekler*: O dönemin "iktisadî hayatı" ile ilgili anlatım ve tasvirler, yapılan iş ve mesleklerin tanımlaması yapılmadığı takdirde

eksik kalacaktır. Bu konuda özel bir araştırma yapmış olmamakla birlikte, şimdiye kadar edindiğimiz bilgi birikiminin ışığında ve herhangi bir kaynak gösterme imkânına sahip olmaksızın, o dönemle ilgili aklımızda kalan bazı meslek ve sanatlara ait bir isim listesi vermekle yetineceğiz. Bununla birlikte, Resulullah'ın bu konudaki genel yaklaşımı ile ilgili bir kaç söz söyleyerek işe başlayalım. İşte Sarahsî'de yer alan ve Müslümanın tutum ve davranışlarının dînen ve ahlaken güzelleştirilmesi ile ilgili küçük ve öğretici bir anlatım (bkz. *Mebsût*, XXX, 345, "Kesb" bölümü):

"Bir gün Resulullah (as), sahâbelerinden Sa'd ibn Mu'âz ile karşılaşarak onun elini sıktı. Elinde bir sertlik ve katılık hissetmesi üzerine bunun nedenini sordu. Sa'd da şöyle cevap verdi; '-Ey Allah'ın Elçisi! Benim mesleğim kazma ve kürek kullanmamı gerektiriyor; ailemi böyle geçindiriyorum. Elimdeki bu sertlik de bundan kaynaklanıyor! Resulullah (as) derhal onun elini öptü ve şöyle dedi: "- Bunlar, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu ellerdir."

Resulullah'ın binlerce hadisi arasından, onun ekonomi politikası hakkında bir fikir vermek üzere sadece şu birkaçına işaret edelim:

"Allah, hayatını kazanmak için çalışan (ve kimseye yük olmayan) kimseyi sever."

"Dilencilik, her iki Dünya için de utanç verici bir şeydir."

"Dilenmektense, yakındaki bir ormana gidip odun kesmek ve onları sırtında bile olsa taşıyarak şehre getirip satmak daha hayırlıdır."

Bir gün, askerî bir sefer sırasında huzuruna bir sahâbe girerek kendisine şöyle dedi:

"Ey Allah'ın Elçisi! Ben bu civarda, içinde oturmak üzere geniş bir mağara buldum; hattâ pek yakınında da bir su kaynağı da var. Bana izin ver de

şu dünya hayatını terk edip buraya yerleşeyim; böylece insanların kötülüklerinden uzak bir şekilde, günlerimi Allah'a ibâdet ve O'nu zikretmekle geçireyim."

Resulullah onu, bu işi yapmaktan men etti ve gerçek İslâmî hayatın bu olmadığını söyledi. Şu meşhur anlatım ise, Buhârî'de en az on yerde geçmektedir (bk. 23/37, vs.):

"Sa'd ibn Ebî Vakkas şöyle dedi: Veda Haccı'nın yapıldığı yıl çok ağır bir hastalığa yakalandım. Resulullah beni ziyarete geldiğinde ona şöyle dedim: "Çok hastayım; elimin altında büyük bir servet var ve bir kızımdan başka da hiç bir mirasçım yok. Servetimin üçte ikisini sadaka olarak verebilir miyim?" Bunun üzerine: "Hayır" diye karşılık verdi; "Peki ya yarısını?" dedim. Yine "Hayır!" diye cevap verdi; "Sadece üçte birini verebilirsin. Hatta bu bile çok sayılır. Senden sonra dilencilik yapacak mirasçılar bırakmaktansa, onları zengin halde bırakman daha hayırlı ve değerlidir."

Belli bir sıralamaya tâbi tutmadan, Resulullah'ın hayatı ile ilgili anlatımlarda geçen mesleklerin bir listesini şöyle verebiliriz:

Yazı yazma öğretmenliği

Kur'an öğretmenliği

Kur'ân âyetlerini çoğaltma, müstensihlik

Tercümanlık

Okur-yazar olmayan ya da az bilenler için hukukî belge düzenleme (istidacılık)

Hukuk danışmanlığı

Ölen kimsenin mirasını fıkıh kuralları doğrultusunda taksim etme

Marangozluk

Duvarcılık

Silah yapımcılığı (kılıç, ok, yay, mızrak, mancınık, deri zırhlı savaş arabası)
Gemi yapımcılığı
Çocuk oyuncağı ve beşik yapımcılığı
Tabiplik
Veteriner hekimlik
Genel cerrahlık ve sünnetçilik
Dağlamacılık
Ebelik
Vantuz çekiciliği
Dokumacılık
Kumaş tüccarlığı
Terzilik
Parfüm imal ve satımı
Gerçek değerini tespit etmek için madenî para tartıcılığı
Tüccarlık
Mezatçılık (açık artırmacılık)
Tellallık, simsarlık
Kasaplık
Tahtırevan ve yatak yapımcılığı
Kap-kacak yapımcılığı
Kuyumculuk ve Mücevhercilik
Boyacılık
Nakkaşlık
Hazır elbise satıcılığı
Deri tabakçılığı (Debbağlık)
Sahtiyancılık (deri eşya yapımcılığı)
Sepet, küfe, hasır yapımcılığı

Baş tıraşçılığı (özellikle Hac sırasında)
Kuyu açıcılığı (kuyu açmaya uygun yerlerin tesbiti)
Kuyudan su çekme ve taşıma, sakalık
Yük taşımacılığı, hamallık
Aşçılık
Kebapçılık
Fırıncılık
Berberlik
Sütanneliği
İplik eğiricilik
Şarkıcılık (kadın veya erkek)
Ağıtçılık
Rakkâselik
Koşuculuk (piyade ya da süvari)
Güreşçilik
Bankerlik-Tefecilik
Nakliyecilik
Otelcilik, pansiyonculuk
Kervancılık
Rehberlik
Çiftçilik
Çobanlık
Mezar kazıcılığı

O dönemde yapılmakta olan meslekler bunlarla sınırlı olmayıp, listeyi daha da uzatmak mümkündür.

1687. Örnek olarak verdiğimiz bu bilgiler, bize o dönemin yaşam koşulları ve seviyesi hakkında genel bir fikir vermektedirler.

Askerî Teşkilât

1688. Muhammed (as)'ın askerî alandaki zaferleri, Arabistanlı müşrikler arasında elde ettiği manevî zaferlerden daha az önemli değildir. Onun yönetim anlayışı konusunda sahip olduğu üstün nitelikleri gereğince anlatabilmek için askerî bir eğitim görmek gerekirdi; bu ise bende yok. Ben sadece onun hayatından, bu konu ile ilgili görünen bazı noktaları bir araya getirmeye çalıştım. Daha ayrıntılı bilgi için İngilizce *Battlefields of the Prophet Muhammed* (gözden geçirilmiş Hyderabad-Deccan baskısı, 1983) adlı eserimize müracaat edilebilir.[2013]

1689. Muhammed (as)'in müminlere yüklediği en önemli görevlerden biri de *cihat*'tır (ortak çaba ve mücâdele) ve bu eylem mutlaka silâh kullanma şeklinde göze çarpmaz. Ondan nakledilen şu hadis oldukça anlamlıdır:

"Müşriklerle, mallarınız, bedenleriniz ve dilinizle cihat ediniz."[2014]

Birisi ona gelerek:

"Muhariplerin hangisi Allah yolundadır?"

diye sormuş, o da şöyle cevap vermişti:

"Sadece Allah'ın Sözü'nün yüceltilmesi için savaşan kimse."[2015]

Ayrıca, bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"Bu mücâdele Kıyamete kadar devam edip gidecektir."[2016]

1690. İslâm Ordularının teknik durumu ile ilgili olarak, Resulullah zamanında sürekli bir Ordunun bulunmadığını hatırlatalım.[2017] Hattâ iç güvenliği sağlamak için polis bile yoktu. Arapların hepsi de savaşçı

insanlardı ve Resulullah'ın yaptığı tek şey, bu "potansiyel gücü" kardeş kavgalarında israf olmayacak şekilde kontrol altına alıp sınırlandırmak olmuştur. Ayrıca o, ayrıntılarını aşağıda sergileyeceğimiz çeşitli mücadele yöntemleri geliştirmiş ve askerlik hizmetini maddî ve manevî alanları birlikte kuşatan İslâm Dininin çerçevesi içine sokmayı ihmâl etmemiştir.

1691. Eli silah tutabilen her yetişkin Müslüman, dininin hizmetinde, askerliğini yapmakla yükümlü idi. Bir sefer esnasında ya da dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı koymak gerektiğinde, Devlet Başkanı gönüllülere haber salardı. Bu gibi durumlarda[2018] bir kayıt kütüğü açılır ve her aday adını (ve adresini) buraya kaydettirirdi. Daha sonra, belirlenen gün geldiğinde, gönüllüler, silâhları, binekleri, yollukları vs. ile şehir dışındaki bir karargâhta toplanırlardı. Resulullah meydan yerine çıkarak gönüllüleri bizzat teftiş eder ve çok genç, işe yaramayan ya da sefere katılmasını sakıncalı bulduğu gönüllüleri alıkoyardı.[2019] Her sefere kaç asker katılacağını bizzat kendisi kararlaştırırdı. Kendi imkânlarıyla teçhizatlarını sağlayamayanları Devlet Bütçesinden donatırdı.

1692. Asker toplama ve celp işi kabileler tarafından yapılır, bu iş için kabile başkanlarına başvurularak, onların muvafakat vermeleri halinde kabilenin üyeleri gönüllü yazılırdı. Medine'de, dışarıya karşı savaş yapılması halinde "kardeşleştirme" (*muâhât*) işlemi yapılması âdettendi; savunma savaşı söz konusu ise, herkes buna katılırdı. Ancak sefere çıkılması durumunda, karşılıklı olarak kendilerini kardeş kabul eden iki kişiden birisi sefere katılır, diğeri evinde kalarak, her iki evin, yani kendisinin ve manevî kardeşinin aile bireylerinin ihtiyaçlarını temin ederdi.

1693. Askerî sefere çıkacak ordunun komutanını Devlet başkanı tayin ederdi. Ordunun başına bizzat Devlet Başkanının geçmesi halinde, kendisine bağlı komutanları tayin eder ve her türlü gerekli önlemi alırdı. Ordunun klâsik şekilde beş kısma ayrılması biliniyordu: öncü, artçı, sağ kanat, sol kanat ve başkomutanın da bulunduğu merkez. Ordu içinde, safların düzenlenmesi, mevcut kuvvetlerin dağıtımı ve diğer teknik ayrıntılarla ilgilenen bir *Vâzi'* olup, bunun bir görevi de, Ordu komutanının emirlerini diğer birlik başkanlarına ulaştırmaktı. Başlangıçta bu işle bizzat Resulullah meşgul oluyordu; Mekke'nin fethi esnasında ise Ordu içinde özel bir *vâzi'in* görevlendirildiği kaydedilmektedir.[2020]

1694. Askerî birlik ve kıtaların toplanması genellikle kabilelere bırakılırdı. Ancak, bazı kabilelerden gelenlerin çok az olması halinde, askerî ihtiyaçlardan dolayı bunlar birleştirilirdi. Sefere ya da savaşmaya çıkan birlikler içinde, '*arif*lerden (onbaşı) başkomutana kadar çeşitli rütbeler vardı. Başvurduğumuz kaynaklar, özellikle Huneyn savaşında savaş esirlerinin serbest bırakılması ile ilgili bilgiler verirken bu rütbelerden bahsederler. Ancak ordu içinde sıkı bir hiyerarşi anlayışı yoktu. Zira düzenli ve sürekli bir Ordu yoktu. Bedir ve Uhud savaşlarıyla ilgili anlatımlarda da, savaş sırasında komutanın yakın çevresinde her an emre amade bekleyen ve verilen emirleri diğer kıtaların komutanlarına ileten haberciler olduğu yolunda bilgiler yer almaktadır.

1695. Ordu karargâhı, nöbetçi dikmek suretiyle gece gündüz korunurdu.[2021] Pusu kurma, keşif kıta'larıyla düşmanı takip etme ve casusluk gibi yöntemler bilinmekteydi. Resulullah (as) sadece gerekli bilgileri toplamak için casus kullanmakla kalmıyor, aynı zamanda düşman casuslarına karşı önlemler de alıyordu.[2022] Sefere çıkmadan önce, esirleri

sorguya çekmek[2023] ya da ileri keşif kolları göndermek[2024] vs. suretiyle düşmanın durumu hakkında bilgiler toplanırdı.

1696. Tespit ettiğimiz bilgilere göre müşrik Araplar ve Yahudiler, savaş başlayacağı sırada teke tek dövüşmek için meydan okurlar (*mübâreze*), Müslümanlar da bunu kabul ederlerdi. Resulullah (ya da başkomutan), karşılaşma için Müslümanlar arasından çıkacak savaşçıyı kendisi seçerdi.[2025] Benim kanaatime göre ise, Resulullah zamanındaki Müslümanlar bu tür girişimlerde bulunmamışlardır.

1697. Düşmanı kan dökülmeksizin teslim olmaya zorlamak için, su kaynaklarını kesme gibi yöntemlere başvurulduğu da oluyordu.[2026]

1698. Muhammed (as) baskın vermek suretiyle düşmanı şaşırtmanın öneminin de tamamen bilincindeydi. Genel karargâhından (Medine'den) ayrılmadan önce, asıl amacı dışında bir hedefi varmış gibi bir dedikodu çıkartır ve hattâ ilk günler asıl hedefinin dışında, sahte bir yöne doğru ilerler, daha sonra asıl güzergâhına doğru yönünü çevirirdi. Bunun dışında, hareketlerinin önceden bilinmesini engellemek için hiç akla gelmeyecek tenhâ yolları seçerdi. Tarihî kaynakların belirttiğine göre, Bizans topraklarına karşı yapılan uzak ve tehlikeli Tebûk seferi dışında, sefere çıkacak olan birlikler arasında bile, güzergâhla ilgili olarak hep yanlış izlenimler uyandırıyordu.[2027] Onun şu hadisi oldukça meşhurdur:

"Harb, hiledir (*el-harbu hud'a*)."[2028]

Mekke'nin fethi ile sonuçlanan sefer buna güzel bir örnektir. Resulullah (as) sefer hazırlıklarına başlayınca, kim olursa olsun, Medine'den çıkmasına mâni olmuş ve şehrin çevresindeki bütün dar geçitlere (*habasu't-turuk, el-enkâb*)[2029] gözcüler yerleştirmiştir. Aynı şekilde uzak bölgelerde oturan kabilelerden devşirilen askerî birliklerle ilgili olarak, bu kabilelerin başkanlarını Medine'ye davet etmiş ve onlara askerî bir sır

olarak, gidilecek yönü hiç bir şekilde açıklamaksızın, büyük bir askerî sefer düzenleneceğini, bu amaçla her an birliklerinin başında hazır bulunmalarını, onların bölgesinden geçerken kendilerini asıl Ordu'ya dahil edeceklerini bildirmiştir (bk. el-Ya'kûbî); ve Medine'den yola çıktığında da, zigzaglar çizerek bu kabilelere uğramıştır. Daha sonra, "Mekke'yle savaşmaya karar verdiği zaman, Ebû Katâde'yi bir müfrezenin başında Medine'nin kuzeyinde üç günlük mesafedeki Batn İdam'a gönderdi. Amacı, Resulullah'ın o istikamette bir sefere çıkmaya niyetli olduğunu düşündürmekti ve gerçekten söylenti bu şekilde yayıldı."[2030]

1699. Bazen, gece yürüyüşü esnasında, hareketlerini gizlemek için binek hayvanlarının boynuna bağlı çıngırakların susturulmasını emrederdi[2031]; diğer zamanlarda ise casusların ve düşman keşif kuvvetlerinin gözünde kuvvetlerinin önemini abartmak için çaba gösterirdi: Örneğin konaklama yerlerinde, birkaç asker birleşerek tek bir ateş üzerinde yemeklerini pişirirdi; ama, Muhammed (as)'in, yanlış bir izlenim uyandırmak için, her birine ayrı ayrı ateş yaktırdığı durumlar da olmuştur.[2032]

1700. Resulullah'ın kendi hareketleriyle ilgili haberleri gizleyip düşmanı şaşırtmaktaki amacı, savaşmadan önce düşmanı yeniden ve bir kez daha İslâm'a davet etme kaygısından kaynaklanıyordu. Bir başka deyişle, "onurlu bir barış yapma" seçeneği sunduktan sonra düşmana savaş ilân ederdi. Ordunun başında bizzat bulunmadığı takdirde ise, sefere katılan birlik komutanlarına bu konuyla ilgili kesin talimatlar verirdi.[2033]

1701. Barış zamanında Muhammed (as), müminlerin askerî tâlim yapmaları vb. hazırlıklarıyla yakından ilgilenir, özellikle okçuluğun gereği üzerinde dururdu.[2034] İnsanlar, atlar ve diğer binek hayvanları arasında

yarışlar düzenler ve kazananların ödüllerini bizzat kendisi dağıtırdı.[2035] Resulullah'ın bu yarışları seyrettiği ve kimin kazandığını tespit ettiği yerin anısına, Medine şehrinin kuzey taraflarında, bugün halen mevcut olan *Sabak* (yarış) mescidi inşa edilmiştir.

1702. İslâm'ın yapılmasını emrettiği dinî ibâdetler, mü'minin Allah yolunda mücadeleye ve savaşın mahrumiyetlerine alışmasına da katkıda bulunur: Müezzinin çağrısı üzerine, müminler toplantı yerlerine (cami) koşarak orada sıkı sıkıya saf kurarlar ve namazı kıldıran imamın emirlerine göre hareket ederler. Namazın içinde, vücudu çalıştıran hareketler vardır. Namaz günde beş vakit kılınır; bunlardan ilki, müminleri her mevsimde güneş doğmadan önce erkenden kalkmaya mecbur eder. Oruç, açlık ve susuzluğa katlanmak için güçlü bir idman olarak faydalıdır: Ay takvimi nedeniyle yılın hemen her mevsimine isabet eden Ramazan ayı boyunca, kadın ve erkek, bütün yetişkin Müslümanlar, tan yeri ağarmadan önce başlayıp güneş batıncaya kadar, hiç bir şey yiyip içmezler. Her mü'minin ömründe en azından bir kez yerine getireceği Hac görevi de, Müslümanlara her zaman yolculuk yapma, kamp kurma, çadırda ya da açık havada yaşama gibi konularda bir idman yapma fırsatı verir. Böylece, onların hayata bakış açıları değişerek, dünya malı kadar dünya hayatının da önemi onların gözünde pek bir şey ifade etmemeye başlar ve en zor fedâkârlıklar bile onların gözünde kolaylaşır. Resulullah Muhammed (as)'in sahâbelerine açıkça beyan ettiği gibi, Müslüman hükümetin ilan ettiği savaşlara katılmak, tıpkı namaz, oruç vs. gibi dinî bir görevdir. Ancak bazen Müslümanlar tarafından yanlış olarak kullanılan "*cihat*-kutsal savaş" terimine dikkat etmek gerekir. Gerçekten, daha önce de açıkladığımız gibi, her meşru savaş, Müslümanlar için "cihat" niteliği taşır. Dünyevî amaçlar için yapılan

meşru bir savaş olamaz. Eğer meşru gerekçelerle yapılmıyorsa bu, iç savaş, ihanet ve anlaşma koşullarının ihlâli nedeniyle çıkarılan savaşlar vs. gibi bir günah teşkil eder. Muhammed (as), insanlara Allah rızası için canını feda etme duygusunu aşılamış olup, İslâmî savaşlarda düşmanın malını yağma ve talan etme kesinlikle söz konusu olamaz: İnsan, Allah yolunda kendi canını ortaya koyar ve şehit olduğu takdirde bu, Müslüman için en büyük şereftir. Bir gün sahabeden birisi Resulullah'a şöyle sordu:

"Kim Allah yolundadır: Ganimet elde etmek için savaşan mı, cesaretiyle ün yapmaya çalışmak için savaşan mı, yoksa kabilesi ile dayanışma halinde olmak isteyen mi?"

Muhammed (as) şöyle cevap vermiştir:

"Bunlardan hiç birisi; ancak sadece Allah'ın Sözü'nü yüceltmek (*ëlâ-i Kelimetullah*) için savaşan kimse."[2036]

1703. Cihâdı diğer ruhî-manevî ibâdetlerden ayrı tutmamak için, İslâm, savaş sırasında bile namazın ihmâl edilmemesini emretmiştir. Kur'an, "tehlike sırasında kılınan namaz"ın (*salâtu'l-havf*) nasıl kılınacağından uzun uzun bahsetmiştir.[2037]

1704. Muhammed (as), meteorolojiyi ve rüzgârın ve güneşin savaşçılar üzerindeki etkilerini çok iyi biliyordu. O dönemdeki savaşlar -Hendek, Tâ'if ve Hayber'deki kuşatma savaşları dışında- ancak yarım gün kadar sürdüğünden, Resulullah (as), kaynakların belirttiğine göre,[2038] gün doğumu ve batımında güneşin İslâm ordusunun gözünü rahatsız etmemesine dikkat ederdi. Seçme imkân ve fırsatı bulabildiği takdirde, düşmana üstünlük sağlamak için ordusunu en iyi konuşlandırabileceği yerleri seçerdi.

1705. O dönemde henüz üniforma yoktu. Muhammed (as), savaş sırasında kendi askerlerinin, silah arkadaşlarını düşmandan ayırt edebilmesi için ustaca bir yöntem kullanıyordu. Her bir sefere çıkıldığında bir *şi'âr* (parola) belirliyor ve Müslümanlar, savaş alanında bire bir rastlaştıklarında yüksek sesle bunu söylüyorlardı. Bu parolalar, üniformaların belli olmadığı özellikle gece savaşlarında oldukça işe yarıyorlardı.[2039] Bununla birlikte, Bedir savaşında bazı ayırt edici işaretlerin kullanıldığı da olmuştur. Resulullah (as) şöyle buyurmuştu:

"Size yardıma gelen meleklerin işaretleri (*tasavvamat*) vardır; sizin de ayırt edici işaretleriniz olsun."[2040]

Kaynaklar, bu talimat üzerine Müslümanların, miğfer, sarık ya da başlıkları (*kalânis*) üzerine *sûfe* (tüyden ya da yünden hotoz) taktıklarını belirtmektedirler. Sancak taşıma âdeti bütün Araplarca bilinmekteydi. Sancak taşıyıcısı olmak, en cesur askere bağışlanmış büyük bir şerefti.

1706. Muhammed (as), savaş yöntemleri konusunda da gayet ilericiydi ve her zaman için düşmanı kan dökmeden teslim almaya çalışırdı. Şehirlerin savunması için "hendek kazma" yöntemi Hicaz bölgesinde bilinmiyordu. Muhammed (as), H. 5 yılında bu usûlü kullanmıştır. H. 7. yılda Hayber Yahudileri kendilerini mancınık ile savunurken, Müslümanların elinde mancınık yoktu. Ertesi yıl, Tâ'if kuşatması sırasında İslâm ordusu, mancınığın yanı sıra, kuşatma altına aldıkları şehrin surlarını yıkmak için, içerden elle itilen ve derilerle zırhlandırılmış arabalar (*debbâbe, dabûr*) da getirmişlerdi.[2041] Bu arada Selmân'ın da bir mancınık yaptığı ifade edilmektedir.[2042]

1707. Bedir'de olduğu gibi, ilk askerî seferlerin hiçbirinde, hemşire, aşçı vs. şeklinde de olsa kadınlara görev verilmemişti. Daha sonraları ordu içinde bunlara yeterli sayıda rastlanmaktadır. Örneğin, özellikle erkek

savaşçıların düşmanı püskürtmekte tek başlarına yetersiz kaldıkları Uhud ve Huneyn savaşlarında, Umm Suleym, Umm Harâm ve daha başka birçok kadın silahlarına sarılarak, düşmana karşı yiğitçe savaşmışlardır. Hicretin 3. yılında yapılan Uhud savaşında, aralarında Resulullah'ın ailesinin de bulunduğu genç kadınlar, mücahitlere su vermişler ve yaralılara yardım etmişlerdir. Buhârî (*Sahîh*, 56/56), bu hanımlar arasında Umm Suleym'den özellikle bahseder. Hendek savaşında da, çok ilkel ve basit olmakla birlikte "Rüfeyde'nin çadırı", askerî hastane olarak kullanılmış, yaralılar tedavi edilmek üzere oraya taşınmışlardır. İbn Hacer, *Metâlib* (Nº 1307) adlı eserinde, Hayber seferine katılan kadınlar arasında Umm Sinan el-Eslemiye'nin bulunduğunu belirtir. İbn Hacer'le (Nº 415) birlikte Buhârî (56/67, 68) de, Medineli er-Rubeyyi' bint Mu'avviz'in, Resulullah'la birlikte bir çok savaşa katıldığına işaret ederler. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, Halife Ömer'in orduları çok daha etkili donanımlara sahip olacaklardır. " Ömer, ordunun yanı sıra doktorlar (*etıbba*) da göndermiş; Abdurrahman ibn Rebîa el-Bâhilî'ye aynı zamanda ganimetin dağıtımı görevini de vererek, kendisini "Ordu hâkimi" tayin etmiştir. Selmân'ı keşif görevinin başına getirmiş, Hilâl el-Hacerî'yi mütercim, Ziyâd ibn Ebî Sufyân'ı sekreter-kâtip olarak atamıştır."[2043] Ancak ilk dönem İslâm Ordularında hiçbir zaman özel bir "din görevlisi" bulunmamıştır. Zira namazlarda imam olmak, komutana mahsus bir görev ve ayrıcalık idi.[2044]

1708. Hicretten hemen sonraki yıllardan başlayarak, Resulullah, Medine'yi ne zaman bir sefer için terk etse, yerine muhakkak bir vekil (nâip) tayin ederdi.[2045] Dikkat çeken bir diğer husus da, bu ayrıcalığın sırasıyla Müslümanların önde gelenlerine verilmiş olmasıydı. Bu da, Muhammed

(as)'in verasete ya da hiyerarşik anlayışa dayanan bir başkanlık sistemine itibar etmediğini göstermektedir.

1709. Resulullah'ın Ordusunda, ganimetin teslim alınmasıyla görevli özel memurlara da rastlamaktayız.[2046] Düşmandan ele geçirilen her şeyin, değerinin küçük ya da büyük olduğuna bakılmaksızın ona teslim edilmesi gerekirdi. Resulullah şöyle diyordu:

"Elinize geçen iğne ve ipliği bile ganimeti toplamakla görevli memura verin; zira yolsuzluk yapan Cehenneme gidecektir."[2047]

Ganimet, ancak İslâm topraklarına dönüldüğünde paylaştırılırdı. 1/5'i Devlet Hazinesine gider,[2048] kalan 4/5'i ise sefere katılanlar arasında eşit olarak dağıtılırdı. Komutanın payı, sıradan bir askerinkiyle aynı idi. Ancak bazı ayrımlar da yapılmıyor değildi: Süvari olarak sefere katılmış bir kimse, piyade olarak katılana göre iki (hatta bazı durumlarda üç) kat fazla ganimet alırdı. Meydan okuma ve teke tek vuruşma (*mübâreze*) durumunda, öldürülen düşmanın eşyası (seleb), silâhları, bineği ve üzerinden çıkan şeyler, sadece mübârezeyi kabul eden savaşçıya kalırdı.[2049] Komutan, hükümete düşen payı savaşta yararlık gösterenlere ödül ve mükâfat olarak dağıtmakta serbestti. Komutanın serbestçe kullandığı bu paya *tenfîl* denilirdi. Tıbbî vb. hizmetlerde görevli oldukları için, askerî sefere katılıp da savaşma imkânı bulamayanlar kadınlar ve köleler, normal olarak ganimetten bir pay alamazlar, ancak komutan onlara, kendi isteği doğrultusunda her zaman çeşitli ödüller (*rezh*[2050]) dağıtırdı. İslâm hukukçuları *post-liminium* denilen bir uygulamadan da haberdar idiler. Buna göre, İslâm topraklarında yaşayan bir Müslim ya da Gayrimüslime ait bir eşya düşman eline geçmiş ve daha sonra tekrar İslâm Ordusu tarafından ele geçirilmiş ise, o mal eski sahibinin olur ve bu mal ganimetten sayılmazdı. İslâm'ın fedakârlık

anlayışına en az bağlı savaşçılar bile bu kanunlara uyarlardı. Oysa Arabistan'daki Gayrimüslimler arasında, ganimetin 1/4'lük bölümü komutanın şahsî kasasına gider ve herkes, ganimetin geri kalan kısmından imkânı nisbetinde yararlanırdı ki bu, Ordu disiplini ve dava arkadaşlığı adına çok kötü bir şeydi.

1710. Muhariplik hakları düşmanın hem canı hem de malı ile ilgili hususları kapsıyordu: Düşman öldürülebilir, yaralanabilir, esir edilebilir ve gerekli her türlü zarara uğratılabilirdi. Ancak kabalık ve gereksiz vahşet, Resulullah (as) tarafından Müslümanlara kesinlikle yasaklanmıştır: Onların, ölülerin uzuvlarını kesmelerine, birini canlı canlı yakmalarına vs. kesinlikle izin vermemiştir. Resulullah Muhammed (as), bu son konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"Ancak Ateşin Sahibi ateşle cezalandırabilir."[2051]

Kuşkusuz burada bir tutsağa karşı işlenen ve isteğe bağlı bir eylem söz konusudur; aksi takdirde, düşmanı teslime zorlamak için kullanılan ateş bu hükmün dışındadır.

1711. Resulullah (as)'ın esirlere davranış biçimi özellikle dikkatimizi çekmektedir. Kur'an'a göre[2052] esirin yiyeceği bedavadır; onu doyurmak İslâmî hükümetin görevidir. İslâm'ın henüz başlangıç dönemlerindeki zor koşullarda bile, Resulullah, esirleri savaşçılar arasında taksim ederek, onlara karşı iyi davranılmasını emrediyordu. İslâmî kaynaklarda, esirlerin, kendilerini esir alanlarla aynı gıdaları aldıkları vurgulanmaktadır. Resulullah (as)'ın sahabeleri arasında daha duyarlı olan kimileri, ekmeklerini esirlere verip, kendileri sadece hurma ile yetinerek, fedakârlık konusunda örnek teşkil edecek kadar ileri gitmişlerdir. Bedir ve Huneyn savaşlarıyla ilgili anlatımlarda görüldüğü gibi, Resulullah (as), ihtiyacı olan esirlere giysi bile veriyor, onların

sıkıntılarını hafifletmeye çalışıyordu.[2053] Onlara, kendi memleketlerinde sahip oldukları şeyleri miras bırakma hakkı tanınmıştı.[2054] İslâm, esirlerin normal savaş koşulları içerisindeki tutumlarından dolayı onların cezalandırılmasına izin vermez: İslâm hukukçuları her zaman, "dünyevî sıkıntılar karşısında Müslümanların ve Gayrimüslimlerin eşit durumda olduklarını" yineleyip durmuşlardır. Resulullah'ın sahabeleri, bir kimsenin savaşta esir olması nedeniyle ölümle cezalandırılmaması gerektiğinde hemfikirdirler.[2055] Açıkça görüldüğü gibi, burada savaş suçları ya da Müslüman tebaaya karşı işlenen kamu suçları söz konusu edilmemektedir. Kur'an'a göre[2056] esirler, ya bir fidye karşılığında ya da tamamen karşılıksız ve mübadele ilkeleri kapsamında serbest bırakılabilirler. Muhammed (as)'in hayatında, bu farklı uygulamaların sayısız örneklerini görmek mümkündür. Kölelik konusuna ise daha önce değinmiştik (§ 1120-1124).

1712. Resulullah, savaş sırasında düşman tarafın kadınlarının ve küçük çocuklarının, savaşa katılmadıkları için öldürülmelerini kesinlikle yasaklamıştır.[2057] Sadece kadınlardan oluşan ve aktif bir şekilde savaşa katılan askerî birlikler karşısında nasıl bir tavır takınırdı, bilemiyorum. Bununla birlikte, Resulullah'ın Ordusunda birçok kez silâha sarılarak etkin bir şekilde savaşan kadınlar da yer almıştır.

1713. Resulullah (as)'ın, benimsediği strateji ve taktikten çok, devletler hukuku kapsamına giren askeri faaliyetleri ile ilgili olarak, başka çalışmalara[2058] da atıfta bulunacak ve bu uzak döneme ait bir özelliği de vurgulamadan geçemeyeceğim: Savaş ilanı sadece düşmanın daha önceden kazanmış olduğu mülkiyet haklarını ortadan kaldırmadığı gibi, savaş sırasında bu hakların askıya alınması için de bir neden oluşturmuyordu: Savaşın hiç vuku bulmaması halinde düşmanın hakları

o tarihte nasıl yerine getirilmekte ise, aynı hakların düşmana tanınması gerekiyordu. Bu konuda, Resulullah'ın, kendisine karşı düzenlenen suikast nedeniyle Mekke'yi terk etmek zorunda kaldığı zaman, Mekkelilerin kendisine emânet olarak bıraktıkları şeyleri onlara aynen iade ettiğini hatırlatalım. Benû'n-Nadîr Yahudilerine de, Medine'den ayrılmadan önce ahâliden alacaklarını tahsil etmelerine izin vermişti (bk. yukarıda § 949).

1714. Resulullah Muhammed (as), ahlâkî temizliğe büyük bir önem verirdi. Bu nedenle, harpte esir düşen kadınlarla bile olsa, gayrı meşru cinsel ilişkide bulunulmasını sert müeyyidelerle yasaklamıştır.

1715. Son olarak, İslâm'da yasakların iki sınıfa ayrıldığını belirtelim: Kur'an ve hadislerde belirtilen yasaklar her zaman geçerli olup, misilleme yaparken bile bunlara karşı gelinmesi mümkün değildir. Diğeri ise anlaşmalardan doğan yasaklardır ve anlaşma süresince geçerlidirler. Muhammed (as) şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlar, yaptıkları anlaşmaların hüküm ve şartlarına titizlikle riâyet ederler."[2059]

Gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalar konusunda Kur'an'ın tavrı da gayet açık ve nettir:

"Onlar size dürüst davrandıkları sürece, siz de onlara dürüst davranın."[2060]

Bu nedenle, bir ülkeye karşı savaş ilân edilmiş olması, o sırada İslâm ülkesinde bulunan o ülke insanlarını genellikle etkilemez; onları hapsetmeye kalkışılmaz, sınır dışı edilmezler, oturma izinleri iptal edilmez -vize geçerli olduğu sürece- kalıp, savaştan önce olduğu gibi işlerini yapabilirler ve sonuç olarak, tamamen özgür bir biçimde, İslâm mahkemeleri önünde sadece davalı değil, aynı zamanda Müslüman tebaadan biri aleyhine davacı bile olabilirler. Ayrıca, kendi ülkelerine

dönerken, İslâm ülkesinde bulunan kazançları da dahil olmak üzere, bütün servetlerini beraberlerinde götürme hakkına sahiptirler.

1716. Bu bölümü bitirirken, Devlet harcamaları ile Bütçe yasasında, askerlik hizmetini gönüllü hale getiren ve olayın maddi boyutunun bazı kimseler açısından “Allah yolunda” çalışma şeklindeki manevî cazibeyi pekiştirdiği ve böylece her yetişkinin hükümetin talebi karşısında silah altına alınmaya hazır olduğu bir hükmün mevcut olduğunu hatırlatmak istiyoruz (bk. yukarıda § 1651). Askerlik sistemini bazı ek kaynaklarla pekiştirmek amacıyla bir takım başka kaynaklar da ortaya atılmış, örneğin Hâlid ibn Velîd, henüz Resulullah (as) hayatta iken, kendisine ait zırhlı gömleklerden bir çoğunu, diğer askerlerin kullanabilmesi için vakıf (*hubûs*) hâline getirmiştir (bk. Buhârî, 24/49).

Bayrak ve Sancak

1717. İslâm edebiyatında kendisinden en çok bahsedilen ve İranlıların elindeyken düşman tarafından asla ele geçirilemediği için oldukça değerli kabul edilen bayrak, kuşkusuz H. 14 yılında Ömer'in Halifeliği sırasında cereyan eden Kadisiye savaşı sırasında Müslümanların eline geçen *Direfş-i Kâveyânî* adlı İran bayrağıdır. Aslında pek bir değeri olmayan bu bayrağı, İranlılar Müslümanların eline geçtiği sırada iki milyon altın dinar değerinde çok değerli taşlarla süslemişlerdi. el-Kâdî er-Reşîd'in *Kitâbu'z-Zehâir ve't-Tuhaf* (s. 17) adlı eserinde ve Taberî ve Mes'ûdî'nin eserlerinin ilgili bölümlerinde bu konuya yer verilmektedir. Çünkü burada söz konusu edilen sancak, ülkeyi bir zâlim hükümdarın idaresinden kurtarmayı başaran asî bir kahramana ait idi.

İslâmiyet'ten Önceki Arap Yarımadası

1718. Yukarıda anayasa ile ilgili bölümde İslâm-öncesi Mekke'sinden bahsederken, bu Şehir-Devleti oligarşisinde bayraktarlık ve sancaktarlık (sırasıyla *liva'* ve *râye muhafızlığı*) görevlerinin bulunduğunu görmüştük. Kaynaklar bu iki eşanlamlı kelime arasında bir fark olup olmadığını belirtmekle birlikte, bu konuya ilerde değinilecektir. Bununla birlikte, kaynağımız İbn 'Abd Rabbih, İslâm'dan önceki dönemde Benû Umeyye'nin tevarüs yoluyla üstlendiği *râye*'nin, *el-Ukâb* (kelime anlamı: kartal) şeklinde özel bir ad olduğunu, aksine *livâ*'nın ise Benû 'Abd ed-Dâr'lara verildiğini eklemektedir.

1719. Bu kitabın baş tarafında Bedir savaşından bahsederken, İslâm Peygamberi'nin, kendisinin Mekke'de bulunan "sürgündeki hukukî (*de jure*) devletin temsilcisi olduğunu ve de facto (*fiilî*) olan müşrik otoriteleri gayrı meşru görerek tanımadığını açıklamıştık. Bu nedenle, Mekke oligarşisi içinde çeşitli belediye hizmetlerini üstlenmiş kabile mensuplarından İslâm'ı kabul etmiş olan kimseleri, aynı görevleri bu kez Medine'deki İslâm Devletinde yerine getirmek üzere yeniden tâyin etti. Bu vesile ile, Abd ed-Dâr kabilesinden Mus'ab ibn 'Umeyr'i İslâm Ordusunun bayraktarlığına getirdi. Gerçekten de Mus'ab, Bedir ve Uhud savaşları sırasında İslâm'ın sancaktarlığını yapmış, hatta Uhud'da şehit düşmüştür. Öte yandan, Resulullah'ın bayrağına (*râye*), biraz sonra göreceğimiz gibi, *el-Ukâb* da denilmekteydi.

1720. Öte yandan, Mekkeli müşrikler, âdetleri olduğu üzere kendi *livâ*'larını, hem Bedir ve hem de Uhud savaşları sırasında, Abdu'd-Dâr'lardan birine teslim etmişlerdi. Bir anlatımda, İbn Hişâm (s. 562), ordunun başkomutanı ve *râye* görevini tevarüs yoluyla üstlenmiş olan Ebû Sufyan'ın, 'Abd ed-Dâr'ları daha da cesaret gerektiren bir davranışa teşvik amacıyla şöyle dediğini nakletmektedir:

"Ey Abdu'd-Dâr mensupları! Siz Bedir savaşında bizim livamızı taşımakla görevli idiniz ve başımıza neler geldiğini gördünüz. İnsanların kaderini belirleyecek olan râye'leridir: Eğer o elden gidecek olursa, insanlar da onunla birlikte yok olup giderler. Öyle ise, ya bizim livâ'mızı gerektiği gibi koruyunuz, ya da onu bize bırakınız, biz bu konuda size yeteriz."

Tabii ki onlar bu suçlamayı reddederek şöyle dediler:

"Yarın onlarla karşılaştığımızda nasıl davranacağımızı göreceksin."

Gerçekten de, çevresi kendi kabile mensuplarıyla çevrili olan sancaktar sözünde yalancı çıkmayacak, ancak kendisini savunma gayreti onları

cidden acıklı bir duruma düşürecektir. Balâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf* (I, § 112) adlı eserinde, bu kabileye mensup onbir başkanın birbiri arkasına bayrağı nasıl taşıdıklarını ve onu savunmak için ölünceye kadar nasıl çarpıştıklarını tasvir eder. Bayrağı koruyan onikinci kişi bir kadındı ve savaş sona erinceye kadar onu taşıyıp müdafaa etti (bk. İbn Sa'd, II/1, s. 28-29).

1721. Burada söz konusu edilen, Abdu'd-Dâr'ların sorumlu olduğu *livâ'*dır. Aşağıdaki anlatımda ise, Benû Umeyye'ye teslim edilmiş olan *Râye-Ukâb*'ın söz konusu olduğunu düşünüyoruz: Ali ve Muâviye arasında çıkan iç savaşlar sırasında, Ammâr ibn Yâsir, Ali'nin yanında Sıffîn savaşına katılmış ve "*râye*'yi karşı taraftaki Amr ibnu'l-As'ın elinde görünce şöyle haykırmıştır

"Gerçekten, Resulullah'la birlikte bu râye'ye karşı üç kez savaştım; bu ise dördüncüsü... Yemin ederim ki, ben Resulullah'la birlikte bu râye'ye karşı üç kez savaştım, ve artık o benim gözümde zühd ve takvaya bir vesile teşkil etmiyor... O gün, *râye*, Hişam ibn 'Utbe'nin elindeydi." (Belâzuri, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, § 412).

Burada Ammâr'ın sözünü ettiği ve Benû Umeyye'nin Resulullah'a karşı giriştiği üç savaş, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları idi. Ancak, az önce de gördüğümüz gibi, bu savaşlarda söz konusu edilen bayrak Abdu'd-Dâr'ların *livâ'*sıdır. Bu konu oldum olası belirsizliğini korumuştur.

1722. Bu sorunun üstesinden gelmek için, *livâ*'nın müşrik Mekke'de genellikle düşmana karşı hücum ve çarpışma sırasında ordunun en kahraman askeri tarafından taşınan askerî sancak olduğunu düşünüyoruz. Oysa *râye*, ordu komutanını simgeleyen bir bayraktır (flama). Bu iki kelime bazen eşanlamlı olarak kullanılmıştır. İslâm'da ise bunun tersi olmuştur.

1723. Resulullah’ın uygulamasına geçmeden önce, İslâm’la çatışma halinde bulunan ve bir bayrağı olduğu söylenen bir başka topluluğa işaret etmek istiyoruz. Tâ’if bölgesinde iki ayrı halk unsuru bulunduğunu daha önce belirtme fırsatı bulmuştuk: Benû Mâlikler ve (farklı kökenlere mensup, ancak oldukça kalabalık ve güçlü durumdaki) Ahlâflar. Evtâs’da Hevâzinlilerle girişilen savaş sırasında, İbn Hişâm’ın (s. 845-850) ifadesine göre, Hevâzinlilerin *râye*’si siyah renkli olup, uzun bir mızrağa takılmış ve kızıl bir devenin üzerindeki biri tarafından taşınmaktaydı. Bu kişinin öldürülmesi üzerine, bayrağı bir başkası devralmıştır. Ahlâfların *râye*’sini ise Kârif adında biri taşımaktaydı. Ancak ordunun bozguna uğradığını görünce bayrağı bir ağaca asmış ve kendisi kaçıp gitmiştir.

Resulullah (as)’ın Uygulaması

1724. Bayrak uygulaması, Resulullah’ın hayatının daha ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkmıştır ve bu kimseyi şaşırtmamalıdır. Zira Mekke’li hemşehrileri de, İslâm’dan önce bunu kullanıyorlardı.

1725. Hicret yolculuğunu tasvir ederken, Resulullah Mekke-Medine yolu üzerinde Eslemlerin arazisinden geçtiği sırada, yolda bunların başkanları Bureyde’nin İslâm’ı kabul ettiğini ve iki arkadaşıyla birlikte “bayraklarını açarak” Resulullah’a öncülük yaptığını belirtmiştik. Kettânî’nin *et-Terâtîbu’l-İdâriyye* adlı eserinde (I, 317) İbn Hibbân’dan naklen verdiği bilgilere göre, Bureyde, İslâm’a olan bağlılığını göstermek üzere, kendisine bayrak olması için sarığını kesmekle yetinmişti.

1726. Medine’ye gelişinin üzerinden bir ay bile geçmeden, Resulullah Mekkelilere ait kervanların yolunu kesmek amacıyla, daha önce de

belirtildiği gibi, bazı askerî birlikler göndermeye başladı. Bu seferlerde kullanılan bayraklarla ilgili bazı ayrıntılar aşağıda verilmiştir.

1727. (1) Ubeyde ibn el-Hâris'in seferi: Resulullah ona bir *râye* (İbn İshâk, İbn Hişâm'dan naklen, s. 418), bayraktarı Mistah ibn Usâse'ye de beyaz bir *livâ* vermişti (İbn Sa'd, Vâkıdî'den naklen, II/l, s. 2) Taberî, her iki kaynaktan, İbn İshâk ve Vâkıdî'den yararlandığı için, iki terimi de kullanmıştır.

1728. (2) Hamza'nın seferi: İbn Hişâm'a göre (s. 419) *râye*; İbn Sa'd'e göre (II/l, s.2) ise bayraktarlığını Ebû Mirsad Kennâz el-Ganevî'nin yaptığı beyaz bir *liva'* vermiştir. Taberî, 1 no'lu örnekte olduğu gibi iki ayrı bayraktan söz eder.

1729. (3) Sa'd ibn Ebî Vakkas'ın seferi: İbn Sa'd'e göre (II/l, s.3) bayraktarlığını el-Mikdâd ibn 'Amr el-Bahrânî'nin yaptığı beyaz bir *liva'* verilmiştir.

1730. (4) Resulullah (as)'ın el-Ebvâ'ya karşı yapmış olduğu sefer: Bayraktarlığını Hamza'nın yaptığı beyaz bir *liva'* verilmiştir (İbn Sa'd, II/1, s. 3). Aynı bilgi Taberî'de de yer alır.

1731. (5) Resulullah (as)'ın Buvât'a karşı yapmış olduğu sefer: Bayraktarı Sa'd ibn Ebî Vakkâs olan beyaz *liva'* (İbn Sa'd, II/l, s. 4).

1732. (6) Kurz el-Fihri'yi takip için Resulullah'ın çıktığı sefer: Ali ibn Ebî Tâlib'in bayraktarlığını yaptığı beyaz *livâ* (İbn Sa'd, II/l, s. 4).

1733. (7) Resulullah'ın Zu'1-Uşeyre seferi: Hamza'nın taşıdığı beyaz *liva'* (İbn Sa'd, II/l, s.4).

1734. (8) Resulullah'ın da katıldığı Bedir savaşında, bayraktarlığını Mus'ab'ın yaptığı beyaz *liva'*. Ayrıca *el-Ukâb* denilen ve Ali'nin taşıdığı, ayrıca Sa'd ibn Mu'âz el-Ensârî'nin bayraktarlığını yaptığı iki siyah *râye*, Resulullah'ın huzurunda tutulmuştur (bk. İbn Hişâm, s. 432-

433). İbn Sa’d’e göre (II/1, s. 8) ise üç tane *liva’* olup, Muhacirlere ait ve daha büyük olanı Mus’ab’ın elinde, Ensâr’dan Hazreçlilere ait olan el-Hubâb el-Munzir’in elinde, yine Ensâr’dan Evslilere ait olan *livâ* ise Sa’d ibn Mu’âz’ın elinde bulunuyordu. Mekkeli düşmanların da üç adet livâ’ları vardı: Bunlardan birini Ebû ‘Azîz ibn Umeyr, birini en-Nadr ibn il-Hâris ve üçüncüsünü de Talha ibn Ebî Talha taşımaktaydı. Bu bayraktarların her üçü de Abdu’d-Dâr’ların kabilesine mensup idiler (İbn Sa’d, II/l, s. 8).

1735. (9) Resulullah’ın Benû Kaynukâ’ya karşı çıktığı seferde Hamza beyaz bir *livâ* taşımış ve *râye*’ye yer verilmemiştir (İbn Sa’d, II/l, s. 19).

1736. (10) Karkaratu’l-Küdr’e karşı Resulullah’ın çıktığı sefer: Bayraktarlığını Ali’nin yaptığı ve rengi konusunda elimizde net bir bilgi bulunmayan bir *livâ* taşınmıştır (İbn Sa’d, II/l, s. 21).

1737. (11) Resulullah (as)’ın Uhud seferinde üç adet mızrak getirilerek, bunlara üç ayrı *liva’* bağlanmıştır; Evslilerinkine Useyd ibn Hudayr, Hazreçlilerinkine el-Hubâb ibn el-Munzir ve Sa’d ibn Ubâde, Muhacirlerinkine ise ‘Ali ve Mus’ab bayraktarlık yapmıştır (İbn Sa’d, II/l, 26-27). Aynı kaynağa ait bir başka rivayete göre (s. 28), Resulullah (as), Bedir’de yenilmelerine rağmen Mekkeli müşriklerin Abdu’d-Dâr’lardan tevarüs ettikleri sancaktarlığı sürdürdüklerini görünce, “bizim bu konuda daha sadık davranmamız gerekir” diyerek, sancağını Mus’ab’a vermiştir. Bu sahabe şehit düşünce, Müslümanların cesaretlerini yitirip dağılmamaları için, Mus’ab’a benzeyen bir melek sancağı taşımaya devam etmiştir (a.g.e., s. 29). İbn Hişâm’a göre (s. 566-567), Mus’ab şehit edilince, Resulullah *liva*’yı Ali’ye vermiştir... Uhud’da savaşın kızıştığı bir sırada, Resulullah Ensâr’ın *râye*’si altına oturmuş ve Ali’ye “Râye’yi ilerletmesi” emrini göndermiştir.

1738. (12) Resulullah (as)'ın Hamrâ'ul-Esed'e düzenlediği sefer: Daha bir gün önce Uhud savaşında kullanılmış olan *livâ*, çekildiği mızraktan indirilmeden buraya gelinmişti. Bayraktarlığını Ebû Bekir ya da Ali yapmıştır (İbn Sa'd, II/l, s. 34).

1739. (13) Ebû Salime'nin Katan'a karşı düzenlediği sefer: Bir *liva'* kullanılmıştır (İbn Sa'd, II/l, s. 35).

1740. (14) Resulullah'ın ikinci kez Bedir'e düzenlediği seferde, Ali bir *livâ* taşımıştır (İbn Sa'd, II/l, 42).

1741. (15) Resulullah'ın el-Mureysî'ye karşı düzenlediği seferde Muhacirlerin *râye*'sini Ebû Bekir, Ensâr'ınkini ise Sa'd ibn Ubâde taşımıştır (İbn Sa'd, II/l, s. 45).

1742. (16) Hendek savaşı: Düşman, Mekke'den hareket ederken *livâ*'sını Abd ed-Dâr'ların kabilesinden Osman ibn Talha'ya emanet etmişti (İbn Sa'd, II/l, s.47). Elimizde Resulullah'ın bayrağı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

1743. (17) Resulullah (as)'ın Gâbe seferinde bir mızrağın ucuna çekilen *livâ'*yı Mikdâd ibn Amr taşımıştır (İbn Sa'd, II/1, s. 58).

1744. (18) Abdu'r-Rahmân ibn Avf'ın Dûmetu'l-Cendel seferi: Resulullah, "kumandanın sarığını bizzat kendi eliyle sarmış," daha sonra Bilâl'e, *livâ*'yı kendisine emanet etmesini emretmiştir (İbn Hişâm, s. 992).

1745. (19) Resulullah (as)'ın Hayber seferi: Ali'nin taşıdığı beyaz *râye* kullanılmıştır (İbn Hişâm, 756). Bir gün kalelerden birine hücum etmesi için bir birlik gönderen Resulullah, *râye*'sini Ebû Bekir'e emanet etmiş, ama sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ertesi gün *râye*'yi Ömer'e emanet etmiş ve yine bir sonuç alamamıştı. Nihayet üçüncü gün onu Ali'ye verdi ve bu defa zafer gerçekleşti (a.g.e., s. 761-762). Çok değerli bilgiler veren İbn Sa'd ise (II/l, s. 77), Resulullah (as)'ın Hayber'e

vardığında birçok *râye* dağıttığını belirtir. O zamana kadar sadece *liva'* kullanılmaktaydı. *Râye*'ler ise ancak Hayber savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Resulullah'ın siyah renkli *râye*'si, hanımı Ayşe'ye ait bir kaftan ya da sırt atkısından (*bürd*) dikilmişti ve bu *râye*'ye *Ukâb* deniliyordu. Beyaz renkli *livâ*'sını Ali'ye emanet etmişti. Hazreçli el-Hubab ibn el-Munzir'e ve Evsli Sa'd ibn Ubâde'ye verdiği *râye*'ler de mevcuttu. İbn Sa'd (II/1, s. 80-81), kalelerden birini fethetmeyi başaran Ali'ye verilen *râye*'nin hikâyesine de kısaca değinmektedir. Ancak, aynı olayla ilgili olarak Taberî, "râye" ve "livâ" terimlerini birlikte kullanmaktadır. *Râye*'lerin ilk kez Hayber savaşında ortaya çıkmasıyla ilgili olarak, Sarahsî'ye de (*Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, 5. bölüm) bakılabilir. İbn Kesîr'e göre (*Bidâye*, VIII, 293), Resulullah'ın *Ukâb* adı verilen siyah *râye*'si Ayşe'nin *mirt*'inden (bürd ile eşanlamlı bir kelime, kaftan) yapılmıştı. *Mirt* denilen bu beze müreccel de deniliyordu. *Lisânu'l-Arab* adlı Arapça sözlüğe göre (bk. Râ-Hâ-Lâm maddesi), bu iki kelime hem "müreccel", hem de (noktasız olarak) "murahhal" şeklinde okunmakta ve yün ve ipek karışımı, bir dokuma türü olan *hazz* yerine kullanılmaktadır; bu kumaşın üzerinde, yük develerinin sırtına vurulan semerler (*rahl*) gibi çeşitli desenler bulunmaktadır. Kettânî, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* (I, 321-322) adlı eserinde, el-Kudâ'î'nin *el-İnbâ*'ından naklen, Resulullah'ın *Râyet'ul-Ukâb*'ının siyah yünden yapıldığını belirtir. Aynı yazarın, İbn Cumâ'a'nın *Muhtaru's-Sîre* adlı eserinden naklettiğine göre, Resulullah'ın *râye*'si siyah ve kare şeklindeydi ve üzerinde desen olarak *numre mucmele* (sık noktalar ?) bulunuyordu.

1746. (20) Mu'te seferi: Resulullah, beyaz renkli *livâ*'yı Zeyd ibn Hârise'ye emanet etmişti (İbn Sa'd, II/l, s. 93). İbn Hişâm hem *livâ* (s. 795) hem

de *râye* (s.794, 795, 796) terimini kullanmaktadır. Taberî ise sadece *râye'*den söz eder.

1747. (21) Mekke'nin Fethi sırasında Resulullah, Kudeyd'e vardığı zaman, farklı kabilelere ait askeri kıtalara ayrı ayrı livâ'lar teslim etti. Resulullah'ın *râye*'si Sa'd ibn Ubâde'nin elindeydi. Ancak, Resulullah onun Mekkelileri kılıçtan geçirmekle tehdit ettiğini duyunca, râye'yi onun elinden alarak oğlu Kays ibn Sa'd ibn Ubâde'ye verdi... Resulullah'ın çadırı el-Hacûn'a kurulmuştu. Zubeyr ibn el-Avvâm oraya kadar kendi *râye*'si ile beraber gidip onu oraya dikti (İbn Sa'd, II/1, s. 97-98). İbn Kesîr (*Bidâye*, VIII, 293), *Sünen* adını taşıyan dört hadis kitabını kaynak göstererek, Mekke'nin fethedildiği gün Resulullah'ın *livâ'*sının beyaz renkli olduğunu belirtmektedir.

1748. (22) Resulullah, Huneyn'de Ordunun fecir vaktinden itibaren yerlerini almalarını emretmiş ve *livâ* ve *râye'*leri dağıtmıştı: (Askerlerin sayısının çokluğu nedeniyle) çok sayıda bayrak vardı. Örneğin, Muhacirlerden Ali'nin elinde bir *livâ*, Sa'd ibn Ebî Vakkas ve Ömer'in elinde de birer *râye* bulunuyordu. Hazreçlilerden el-Hubâb ibn el-Munzir'in elinde bir *livâ* ve yine aynı kabileden Sa'd ibn Ubâde'nin elinde de bir başka *livâ* vardı. Evslilerin *livâ'*sı, Useyd ibn Hudeyr'in elindeydi; Evs ve Hazreçlilerin her boyu (*batn*'ı) için bir *livâ* ya da bir *râye* mevcuttu. Aynı şekilde, Arabistan'daki çeşitli kabilelere ait kıtaların her birinde, ünlü kişilerin taşıdığı *livâ* ve *râye*'ler mevcuttu (İbn Sa'd, II/1, s. 108). Makrizi'nin *el-İmtâ'* adlı eserinde (I, 405) ifâde ettiğine göre ise, Muhacirlerin *râye*'leri siyah, Evs ve Hazreçlilerden oluşan Ensâr'ın *râye*'leri ise yeşil ve kırmızı idi..

1749. (23) 'Ali'nin Tayy'lara karşı düzenlediği seferde siyah bir *râye* ve beyaz bir *liva'* mevcuttu (İbn Sa'd, II/1, s. 118).

1750. (24) Tebûk'de Resulullah: Ensâr'a ve diğer kabilelere mensup birliklerin her birinde bir *liva* ya da bir *râye* bulunmaktaydı (İbn Sa'd, II/1, s. 119).

1751. (25) Ali'nin Yemen'e düzenlediği sefer: Resulullah ona bir *liva* vermiş, kendi eliyle de sarığını sarmıştır (İbn Sa'd, II/1, s. 122).

1752. (26) Usâme'nin Filistin seferi: Bureyde ibn el-Huseyb el-Eslemî'nin taşıdığı bir *liva* mevcuttu (İbn Sa'd, II/1, s. 136).

1753. (27) Medine mescidinde büyük bir kalabalığın toplandığı bir gün, siyah bir *râye* görülmüş ve hadisi nakleden râvînin sorması üzerine, kendisine Amr ibn el-As'ın askerî bir seferden dönmekte olduğu cevabı verilmiştir (İbn Mâce, 24. kitap, 20. bölüm).

1754. (28) el-Berâ ibn 'Azîb şöyle anlatır: "Bir *râye* taşıyan amcama rastladım. Nedenini sormam üzerine, Resulullah (as)'ın kendisini 'Öz babasının hanımı ile nikâhlanan birini ölümle cezalandırmak üzere gönderdiği' cevabını verdi." (İbn Hanbel, IV, 297). Burada söz konusu edilen kimsenin bir tek kişi mi, yoksa diğer üyelerin daha sonra kendisiyle buluşacağı bir birlik komutanı mı olduğunu bilemiyoruz.

1755. Biz burada, herkesin bildiği, ancak kaynakların bayrak sorunu gibi küçük bir ayrıntıya girme gereği duymadıkları, bilinen diğer askerî seferlerden bahsetmedik.

1756. Ayrıntılarını yukarıda verdiğimiz bu 28 askerî sefer arasından, 9, 19, 21 ve 22 numaraları ile gösterilmiş olanlar özellikle dikkatimizi çekmektedir. Zira, Hayber savaşından önceki seferlerde *râye* diye bir şey olmadığı, sadece *livâ*'dan söz edildiği; Hayber seferi sırasında ise hem *livâ* hem de *râye*'lerin bulunduğundan söz edilmektedir Belki de bunun nedeni, savaşçıların sayısının nispeten çok sayıda (yaklaşık 1600) olması ve çok sayıda hisarın bulunması nedeniyle askerin geniş bir alana

yayılması idi. Bayrakların sayıca çok olmasına İbn Sa’d de değinmiştir. Fakat aynı yazar, 15. sırada anlatılan savaşta durumun aksi yönde olduğunu ifade etmektedir; 8. sırada verilen bilgi de, biraz keyfî gibi gözükmekte ve o sırada cereyan eden olayların akışına ters düşmektedir. Zîra ordu içinde çeşitli kökenlere mensup, ancak büyük bir yekün teşkil eden kimseler olduğu zaman, her topluluğun kendisine ait farklı bir grup oluşturması ve ayrı bir bayrağa sahip olması gerekiyordu. İbn Sa’d’ın da bizzat kabul ettiği gibi (III/1, 151), Resulullah sürekli olarak, Muhacirlerle Ensâr ve Ensâr içinde de Evs ve Hazrec arasında bazı hassasiyetlerin oluşabileceği kaygısını taşıyordu.

1757. l ve 2 numaralarda gördüğümüz gibi, aynı nesne, bazı kaynaklar tarafından *livâ*, bazıları tarafından ise *râye* olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, her iki terimin de aslında eşanlamlı olduğunu, birbirlerinin yerine kullanılabileceğini ve henüz Hayber dönemindeki teknik anlamı kazanmadığını, ancak savaştan sonra baş komutanın *livâ* edinme, ordudaki farklı birliklerden her birinin ise *râye* edinme hakkını elde ettiklerini kanıtlamaktadır.

Livâ ve Râye Arasındaki Fark

1758. *Livâ* sözcüğü aslında sarılıp dürülen, yani teşhire ihtiyaç duyulmadığı zaman, üzerine bağlandığı bir tür mızrağa sarılarak kaldırılan kumaş parçası demektir. *Râye* sözcüğünün aslı ise “görmek”ten gelir ve kendisine ya da düşmana ait kuvvetlerin merkezini gösteren şeye, yani itibarî olarak komutanın bulunduğu yere işaret eder. Arapça’da “bayrak” anlamına gelen başka eşanlamlı kelimeler de vardır. Ancak biz, Resulullah’ın hayatıyla ilgili eserlerde bunlara rastlamadık; bunlarla vakit kaybedecek de değiliz. Belki şöyle denebilir: Bayrak, gerekli görüldüğü zaman göndere çekiliyor ve kullanılmadığı zaman gönderle

birlikte dürülüp kaldırılıyorsa buna *livâ* denmekte; her kullanımdan sonra, bayrak takılı bulunduğu gönderden çıkarılıyorsa, buna da *râye* denmektedir. Belki de o devirde *livâ* ya da *râye* kullanmak, Devlet Başkanı ya da Ordu komutanının zevk ve eğilimine kalmış bir hususstu. Bu bayrakların boyutları da, doğal olarak başkomutan ya da ona bağlı alt kademelerdeki komutanlara ait olmalarına göre değişiyordu.

Çeşitli Bilgiler

1759. a) Sa'd ibn Mâlik Ebu'1-Kanûd el-Ezdî adında bir kimse, İslâm'a girdiğini göstermek üzere Medine'ye gelmiş ve Resulullah da onu kabilesine başkan tâyin ederek, ona üzerinde beyaz bir hilâlin bulunduğu siyah bir *râye* teslim etmiştir (İbn Hacer, *İsâbe*, No: 4083, Kettânî, *Terâtîb*, I, 320).

1760. b) Resulullah (as), Ebû Zur'a et-Tumâlî'ye (ya da es-Sumâlî) kendisini kabile başkanı olarak tâyin ettiğini göstermek üzere bir *râye* vermiştir. Burada söz konusu edilen şey, 1x1 *zira'* ölçülerinde beyaz bir *ruk'a* (deri parçası ?) idi (Kettânî, *a.g.e.*, I, 320, İbn Minde'den naklen).

1761. c) Kettânî, en-Nesâî ve Ebû Dâvud'dan naklen, Mekke'nin fethedildiği gün Resulullah'ın *livâ*'sının sarımtırak beyaz renkte (*ebyad'ul-asfar*) olduğunu beyân etmektedir (I, 321). Ben en-Nesâî'de böyle bir kayda rastlamadım; Ebû Dâvud'daki (*Kitâbu'l-Cihâd*, 69. bölüm) anlatımda ise, bayrağın sadece beyaz olduğu belirtilmektedir. İbn Mâce de aynı görüştedir (*Sünen*, 24. bölüm, 20. fasıl). Kettânî (*a.y.*), Ebû Dâvud'dan naklen, Resulullah'ın *râye*'sinin "siyahımsı sarı" (*safra'ul-ağbar*) olduğunu söylerken, Ebû Dâvud'a ait metinde (*a.y.*) iki farklı anlatım yer almaktadır: Bunlardan birine göre *râye*, siyah, kare şeklinde ve *numra* (noktalı ya da farklı renklerde çizgili) denilen bir kumaştan yapılmıştı. Diğer anlatıma göre "Onun *râye*'si sarı idi"; Ebû

Dâvud iki anlatımı birbirine karıştırmamakta ve bayrakların rengini ayrı tutmaktadır. Kettânî (*a.y.*) İbn Cumâ'a'nın *Muhtâr'us-Sîre* adlı eserine dayanarak, Resulullah'ın *livâ*'sının koyu siyah (*ağbar'ul-esved*) renkte olduğunu beyân etmektedir. Ancak ben, hadisi teyit etmek için, söz konusu esere (elyazması ?) ulaşma imkânı bulamadım.

1762. d) İbn Abbâs'a göre, Resulullah'ın *livâ*'sı üzerinde "Kelime-i Tevhîd" yazılı idi (Kettânî, *a.g.e.*, I, 322; ancak yazarın kaynaklarının doğrulanabilirliği biraz zor görünüyor).

1763. e) Resulullah'ın *râye*'lerinden birinin adı *Ukâb* (kartal), diğerininki ise *Rîbe* idi (Kettânî, *a.g.e.*).

1763/1 f) Abdu'r-Rahman ibn 'Avf, Dûmetu'l-Cendel'e gönderilmişti. Resulullah, onun sarığını bizzat kendisi sarmış ve Bilâl'e, ona bir liva vermesini emretmişti. Daha sonra da kendisine askerî seferle ilgili bazı talimatlar vermişti (İbn Hişâm, s. 991-92).

Sonuç

1764. Burada bir araya getirilen bilgilerden çıkarılacak sonuca göre, Resulullah zamanında orduya mahsus, farklı renklerde en az iki çeşit bayrak bulunuyordu. Bir kimseyi kabilesine başkan olarak tâyin ederken, Resulullah ona bir bayrak teslim ediyordu. Muhtemelen, kabileye ait birliğin savaş sırasında merkezî hükümetin ordusuna katılması durumunda, bu bayrak onları diğer kabilelerin askerlerinden ayırt ediyordu; ama, barış zamanlarında da bu bayrak, kabile başkanının hemen yanı başında çekili dururdu.

1765. Muhtemelen Resulullah'ın seferden sefere değişmeyen özel bir bayrağı vardı. Pek tabii olarak, bu bayrağı, kendisinden başka birinin komuta edeceği seferlere çıkılırken kimseye teslim etmezdi.

1766. Büyük bir ordu içinde, çeşitli kabilelere mensup farklı kıtaları temsil eden bayrakları saymazsak, başkomutanın sancağının yanı sıra, öncü, sağ kanat, sol kanat, merkez, artçı kuvvet, süvari gibi farklı birlikleri yöneten komutanlardan her birinin flamaları olduğunu düşünmek gayet doğal ve makuldür.

Siyâsî Temsilcilik (Diplomasi) ve Büyükelçilik Faaliyetleri

1767. Daha önceki bölümlerde, Muhammed (as)'in göndermiş ya da kabul etmiş olduğu elçilerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştik. Şimdi bu bilgiler içinden bazı genel kurallar çıkartmaya çalışarak, o dönemdeki merkezî büyükelçilik faaliyetleri ve diplomatik ilişkiler hakkında edindiğimiz bazı gözlemlerimizi ilave edelim. Daha önce ise, İslâm'dan evvelki döneme ait geleneklerle ilgili olarak birkaç kelime söylemek yerinde olacaktır.

İslâm'dan Önceki Dönemde Arap Diplomasîsi

1768. İslâm'ın beşiği durumundaki Mekke, göründüğü kadarıyla diplomasi ve yabancılarla ilişkiler konusunda çok eskilere dayanan teamül ve geleneklere sahipti. Hatırlanacağı üzere, Miladi 467 yılına doğru, Haşim ve üç erkek kardeşi, Bizanslılardan, Sasanilerden, Habeşlilerden ve Himyerîler'den (Yemenliler), ticaret kervanlarını gönderebilmek için izin ve yetki almak üzere bu ülkelere gitmişlerdi. Bu ülke hükümdarları ile ticarî mübadele koşullarını belirleyerek gerekli anlaşmaları imzaladıktan sonra, Muhammed (as)'in büyük dedeleri olan bu kimseler, insanların ve ticarî emtianın hiçbir zarara ve yağmaya uğramaksızın serbestçe geçişini sağlamak amacıyla, kervan yolları üzerinde oturan kabilelerle de özel anlaşmalar yaptılar.

1769. Bir süre sonra Mekke'de, yetkileri tevarüs yoluyla gelen bir başkanın idaresinde çalışan, gerçek anlamda daimî bir "dışişleri bakanlığı"nın

nüvesini görürüz: Mekke, “On’lar Meclisi” ile yönetilirdi ve bu meclisin çalışmalarına (müstakbel halife Ömer’in ailesi) Benû ‘Adî sopu da katılırdı. Bu sop, savaş ve barış dönemlerinde dışişleri bakanı ve tam yetkili elçi görevlerini üstlenecek olan *sefîr-münâfir*’leri kendi mensupları arasından çıkarırdı.

1770. Olayların nasıl geliştiği hakkında bir fikir edinebilmek için, M. 467 yılında Mekke ile Yemen arasında yapılan anlaşmadan sonra, Yemen bölgesinde birçok değişikliğin meydana gelmiş olduğunu hatırlatalım; eski Putperest Himyerî Hanedanı’nın yerine, Yahudiliği benimsemiş olan Zû Nuvâs adında bir maceraperest geçmişti. Onun Hıristiyanlara karşı uyguladığı zulüm ve işkence karşısında, Hıristiyan Habeşistan duruma müdahale ederek, bu Yahudi hanedanlığına son verdiler. Böylece Yemen, Aksûmlu Necâşî’nin özerk bir eyâleti haline geldi. Yemen’deki Habeşli başkanın, restore edilen Mârib barajının M. 543 yılında yeniden açılışı sırasında, yukarıda metni verilen kitabeden öğrendiğimize göre, Necâşî’nin, Bizans ve İran İmparatorlarının, Hîre ve Gassân krallarının ve “diğer kralların” elçilerini kabul etmesi, Yemen’in özerk bir ülke olmasıyla açıklanabilir. Ancak, Yemen’deki eski kraliyet ailesi de bıkıp usanmadan ülkesini kurtarıp yeniden özgürlüğüne kavuşturmak için çalışmaktaydı; nihayet 575 senesinde Yemenli başkan Seyf ibn Zû Yazan, Ctésiphon (*Medâyin*)’dan askerî bir yardım sağlayarak Habeşlileri ülkesinden uzaklaştırmayı başardı. Bu arada hatırlatalım ki, bu olaydan altı yıl önce, Yemen kralının Habeşli naibi Ebrehe, meşhur fili ile Mekke bölgesini istilâ etmiş, ancak çıkan bir salgın hastalık nedeniyle birçok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mekkeliler, bu istilacıların yeniden bozguna uğramalarına çok sevinmişlerdir. Bu nedenle, Mekke Şehir-Devleti’nin, muzaffer başkan

Seyf ibn Zû Yazan'ı kutlamak üzere Yemen'e bir elçi heyeti göndermesi bizi hiç şaşırtmamalıdır. Heyet, San'â'da Arabistan'ın dört bir köşesinden tebrik için gelmiş olan diğer Arap elçileri ve birçok şairle karşılaştı. Mekke heyetinde, (Resulullah'ın dedesi) Abdu'l-Muttalib, Umeyye ibn 'Abd Şems, 'Abdullah ibn Cüd'ân ve Ömer'in üçüncü göbekten dedesi Riyâh bulunmaktaydı. Huzurda söz alıp konuşan Abdu'l-Muttalib olduğuna göre, başkan da o olsa gerektir. Kral Seyf, elçilik heyetinde bulunanlara ihsan ve lütuflarda bulunmuştur. Bir ayı aşkın süre ile kralın misafiri olduktan sonra, heyet, elleri kralın hediyeleriyle dopdolu bir halde Mekke'ye dönmüştür.[2061]

1771. Burada, gerek ticarî işleri gerekse politik amaçlarla bireysel olarak yabancı ülkelere gitmiş ve hatta bazen bu ülkelerin hükümdarları tarafından kabul edilmiş olan Mekkelilerden söz edecek değiliz. Yine de, ikinci gruba girenler arasından, Bizans İmparatoru Justinien'in Mekke kralı olarak atadığı, ancak Mekkelilerin kendisini tanımayı reddettiği Osman ibn el-Huveyris'i zikretmeden geçemeyeceğiz.

1772. Muhammed (as), Allah'ın elçisi olarak göreve başladığında, hükümet edeceği bir Devletin başında bulunmuyordu; O, sadece Mekkeli hemşehrilerinin zulüm ve işkencelerine maruz kalan ve kendisine inanan küçük bir topluluğun başkanı durumundaydı. Resulullah'ın, o dönemde Mekkelilerin başlattığı boykotu kaldırmak, Mekke'de bir hâmî aramak vb. için siyasî ve dinî görüşmelerde bulunmak üzere, bir takım elçiler gönderdiği ya da kabul ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu karşılıklı haberleşme sürecine diplomatik bir nitelik yakıştırmamız söz konusu olamaz. Aynı şekilde, Habeşistan'a sığınmak üzere Mekke'den ayrılan Müslümanlara Resulullah'ın verdiği ve Necâşî nezdinde onları takdim ve tavsiye eden mektubuna da burada büyük bir önem

vermemekteyiz (bk. yukarıda “Habeşlilerle Olan İlişkiler” bölümü, § 478 vd.).

1773. Ancak Medine’ye vardıktan sonra, H. 1. yıldan itibaren Muhammed (as)’in başkanlık ettiği ve bir Şehir-Devlet şeklinde örgütlenmiş, Müslüman bir toplumun bağrından çıkan gerçek anlamda diplomatik faaliyetler göze çarpmaya başlar. Medine’ye gelişinin daha ilk haftalarında, önce bölgede oturmakta olan Arap ve Yahudi kabileleriyle, (bunları bir Şehir-Devlet halinde bir araya getirebilmek için), daha sonra da Medine ile Kızıl Deniz arasında oturan kabilelerle (askerî ittifak anlaşmaları yapabilmek için) bizzat girişimde bulunarak müzakereleri başlatmıştır. Öte yandan Mekkeliler, Medine’li putperest bir başkana ultimatom niteliğinde bir haber göndererek, kendisinden, Mekke kökenli Müslüman mültecileri (Muhacirleri), ve özellikle Muhammed (as)’i sınır dışı etmesini istemişlerdir.

1774. Resulullah, zaman zaman, kendisine Müslüman olduklarını bildirmek, düşman kabilelere karşı kendisinden yardım talep etmek ya da başka konularda kendisiyle görüşmek için Arabistan’ın çeşitli yörelerinden gelen kabileleri kabul etmek durumunda kalıyordu. Gerçek anlamda diplomatik denilebilecek ilk hareket, kuşkusuz Bedir savaşından (H. 2) kısa bir süre sonra Habeşistan’a bir elçinin gönderilmesi olmuştur. Gerçekten de Mekkeliler, Necâşî’ye bir heyet göndererek, “suçluların iadesi” kapsamında, Habeşistan’a sığınmış olan Müslümanların kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Siyer yazarı Şe’mî’den öğrendiğimize göre, bu kaygı verici haberi alan Resulullah, Mekkelilerin bu hilesini boşa çıkarmak ve kral nezdinde Müslümanların lehine şefaatta bulunmak üzere ‘Amr ibn Ummeyye ed-

Damrî'yi Habeşistan'a gönderdi; Resulullah'ın bu elçisi henüz İslâm'ı kabul etmemişti (bk. yukarıda § 508).

1775. H. 6. yılın sonlarında, Resulullah, Bizans, Sasanî, Habeş vb. gibi komşu hükümdarlara, kendilerini İslâm dinine davet etmek için birçok mektup gönderdi. Bu mektuplar, özel elçiler aracılığıyla gönderilmişti. Siyasal olaylar nedeniyle, Resulullah Bizans'la olan çok sıkı diplomatik ilişkiler içerisinde idi. Bu ilk elçinin gönderilmesinden bir süre sonra, Resulullah'ın bir başka elçisi, Bizans topraklarında yolculuk yaptığı sırada, Gassanlı bir başkan tarafından öldürüldü. Bu olay üzerine girişilen karşılıklı misillemeler dışında, Resulullah, H. 9 yılında Heraklius'a, İslâm'ı kabul etmesini ya da en azından "Bizans tebaası içinde kendi isteğiyle İslâm'ı kabul edecek olanların vicdan özgürlüğüne karşı çıkmamasını" istemek üzere bir elçi gönderdi. Bu kez imparator, Bizans tebaası arasından seçtiği, Tanuh kabilesinden Hıristiyan bir Arab'ı özel elçi olarak görevlendirerek cevabını gönderdi. Resulullah (as), bu elçiyi Tebûk seferinde iken kabul etmiştir.

1776. Burada bütün elçileri tek tek sıralamaya ya da onların amaçlarının ne olduğunu açıklamayı gerekli bulmuyoruz: Bunları daha önce ilgili bölümlerde belirtmiştik. Burada yapmak istediğimiz şey, sadece bu dönemin diplomasisi ile ilgili özellik arz eden durumları ortaya koymaktır. Bunun için de, önce Resulullah tarafından gönderilen, daha sonra ise onun kabul etmiş olduğu elçileri ele alıp inceleyeceğiz.

Müslüman Elçiler

1777. Tarihî kaynaklarda rastladığımız ve konumuzu ilgilendiren sınırlı malzeme arasından, aşağıdaki olayları belirtmeyi uygun bulduk:

1778. a) Elçi seçimi: Yetişmiş ve deneyimli diplomatlar söz konusu olmamaktaydı. Resulullah, ortaya çıkan durum ve şartlara göre en

yetenekli ve ehil kimseleri seçiyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Gayrimüslimleri bile elçi olarak seçmekte tereddüt etmiyordu. Kureyşlilerin çevirdiği entrikaları engellemek için, zekî ve kurnaz birine ihtiyaç vardı. Böyle bir özelliğe sahip olan elçi ‘Amr ibn Umeyye, Mekke şehrinde çarmıha gerilmiş bir Müslümanın cesedini bulunduğu yerden çıkarmak için Resulullah tarafından gönderildiğinde, bu cesur ve gözü pek Bedevî, çok ünlü olmasına ve Mekkeliler bu “şeytan’ın muhakkak tehlikeli ve kötü bir iş için gelmiş olduğunu” düşünerek onu izlettirmelerine rağmen, görevini başarıyla yerine getirmiştir. Bütün Müslüman elçilerin en kıdemlisi olan bu sahabe, Resulullah tarafından hassas ve değişik konularla ilgili olarak on defadan fazla görevlendirilmişti. Ancak Muhammed (as), tebliğ faaliyetlerinde bulunacak kimselere ihtiyacı olduğu zaman, Amr’dan başka kimseleri seçiyordu: Bunlar yumuşak huylu, bilge tabiatlı ve güzel söz söyleyebilen, İslâm ilahiyatı konusunda iyi yetişmiş, zâhit ve dinin kurallarını titizlikle yerine getiren kimselerdi. Bu bağlamda, Ali (ra), Hâlid ve ‘Amr ibn Umeyye’ye göre daha başarılı olmuştur.

1779. Resulullah (as)’ın, valilerine şöyle bir söz söylemiş olduğu rivayet edilir:

“Bana bir elçi gönderdiğiniz takdirde, yakışıklı ve adı güzel olan birini seçiniz.”[2062]

Herhalde insanın dış görümünün etkileyici olması, onun elçilerini seçerken belirleyici olmaktaydı. Bizans İmparatoru Herakliyus’a iki kez gönderilen Dıhyetu’l-Kelbî’yi hatırlayalım: Kendisi çok yakışıklı olduğu için, melek Cebrâîl, Resulullah (as)’a vahiy getirirken genellikle bu Dihye’nin görünüş ve kılığına girerdi.[2063] (Daha önce de belirttiğimiz

gibi, Resulullah, Dıhye'nin aynı şekilde güzelliği ile ün yapmış kız kardeşini nikâhlamak istemişti.)

1780. Resulullah'ın gönderdiği elçiler, bizzat Arabistan'a ya da Arap dilinin çok yaygın ve bilinmekte olduğu Suriye, Irak, Habeşistan, Mısır gibi ülkelere gidiyorlardı; ya da en azından bu ülkelerin hükümdarları Arapça mütercimlere sahip olmak için gerekli imkânlara sahiplerdi. Bu durumda, gönderilen elçilerin yabancı dil bilip bilmemeleri mesele olmuyordu. Bununla birlikte Resulullah, elçi olarak görevlendirildikleri Suriye, Irak, Habeşistan vs. ülkelere daha önce seyahat etmiş kişileri göndermeye özen gösteriyordu.[2064] Muhtemelen bu elçiler, Resulullah'ın kendilerini gönderdiği ülkelerin lisanını az da olsa biliyorlardı.

1781. (b) Elçiyle birlikte gönderilen haber mutlaka yazılı bir belge olur ve Resulullah onu mühürlerdi. Mektupların bize kadar ulaşmış olan asıl nüshalarıyla ilgili haberlerden ve hadislerden edindiğimiz bilgilere dayanarak, yabancı büyük hükümdarlara gönderilen mektupların parşömen üzerine, Arap kabile başkanlarına gönderilen imtiyaz fermanlarının ise deri parçaları üzerine yazılmış olduklarını ortaya çıkardık.[2065] Mühür genellikle mektubun son kısmına basılmıştır. Kaynaklardaki ifadelere göre Resulullah (as), Dûmetu'l-Cendel'li Ukeydir ile yapmış olduğu anlaşma metninin üzerine, anlaşıldığı kadarıyla bu kişinin isteği üzerine, mürekkebe batırılmış parmağını basmıştı. Diplomatik yazışma üslûbu çok sıradan ve basit olup, fazla değişiklik göstermezdi. Mektuplar ve anlaşma metinleri genellikle besmele ile (Bismillahirrahmanirrahim) başlayıp, bunu daima gönderenin adı ve daha sonra da mektubu alacak kişinin adı takip ediyordu. Daha sonra ise birkaç cümle ile Allah'a hamd ve senalarda bulunuluyor, bundan sonra asıl yazışma ya da anlaşma metninin

yazımına sıra geliyordu. Yazının en sonunda, eğer yazıyı alan Müslüman ise "*es-Selamü aleyke*" (Allah'ın selamı senin üzerine olsun), eğer Gayrimüslim ise "*es-Selamü alâ men'ittebea'1-Hüdâ*" (Allah'ın selamı, hidâyet yolu üzerinde bulunan üzerine olsun) ibaresi bulunuyordu. Belgenin en altında mühür yer alıyordu. Bize kadar ulaşmış olan metinlerin gösterdiğine göre, Resulullah şahitlerin adlarını hem anlaşma metinlerine hem de arazi bağışlarına vs. kaydediyordu. Bazen kâtibin adına da rastlanmaktadır. Ama bu uygulama çok sıkı bir biçimde sürdürülmemiştir. Resulullah'tan gelen hiçbir mektup ya da anlaşmada tarih bulunmamaktadır. Ancak Halife Ömer zamanında İslâm Hükümeti bir tarihlendirme sistemini, Hicrî tarihi esas alan bir sistemi kabul etmiştir.[2066] Şunu da hatırlatalım ki, Hudeybiye anlaşması imzalanırken, Mekkeli yetkilinin ısrarı üzerine Resulullah, belgenin baş kısmında "Ey Allah, Senin adına" şeklindeki İslâm-öncesi formülün kullanılmasını kabul etmişti. Muhatabın unvanı ile ilgili olarak İslâm hükümeti: "Herakliyus, Bizanslıların Büyük Başkanı", "Mukavkıs, Mısırlıların Büyük Başkanı", "Ferve ed-Du'ilî, Semâve Hükümdarı" vs. gibi basit unvanlar kullanıyordu. Anlaşma sırasında genellikle her iki tarafın şahitleri hazır bulunur ve bunlar belgenin altına imzalarını atarlardı. Mektupların olduğu gibi, bunlara verilen cevapların da lisanının, değişmez bir şekilde Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Bizans, Habeşistan yahut Mısır (Mukavkıs) hükümdarlarına atfedilen cevaplar bu konuda bir istisna oluşturmazlar. Bununla beraber, kanaatimizce, Yahudilerle yapılan anlaşmalar, ya da en azından onların göndermiş olduğu mektuplar, Arap dilinde olmakla beraber İbranî alfabesiyle kaleme alınmışlardır. En azından şu olay, bizde bu izlenimi bırakmaktadır: Resulullah, kâtibi Zeyd ibn Sâbit'e "Mektuplarım konusunda Yahudilere

güvenim yok”[2067] buyurarak, ona İbranî alfabesini öğrenmesini emretmiş, Zeyd de onbeş gün gibi kısa bir sürede bunu başarmıştır. Herakliyus’a atfedilen ve Resulullah’a hitaben yazılmış bir mektup, muhatabın (Muhammed) adıyla başlamakta ve gönderenin (İmparator) adıyla devam etmektedir. Kaynaklarının zayıflığı nedeniyle kendisine fazla itibar edilmeyen Ya’kûbî[2068] dışında diğer klâsik eserlerde bu mektuptan söz edilmese de biz, daha sonraki dönemlerde Bizans’ın Halifelere karşı uyguladığı teamül ve âdetlerden bahsedelim: “*Merasimler Kitabı*’nın yazışma protokolüne göre Halife’nin adı, hitap satırında İmparatorunkinden önce yer alırdı; oysa Bizans’ın Batılı hükümdarlarla yaptığı yazışmalarda bunun tersi bir uygulama söz konusu idi. Hâcer soyundan gelenlerin başkanı (diyataktör) unvanıyla nitelendirilen Halife’ye üç onur sıfatı verilmişti. Kendisine gönderilen mektup, dört *nomismata* değerinde altın mühürle mühürlenirdi.”[2069] Mektubun yanı sıra, elçiye kuşkusuz göreviyle ilgili şifahî talimatlar da verilirdi.

1782. c) Resulullah zamanında pasaport ya da benzeri kimlik belgeleri yoktu. Sınırdaki korumaların yanına gelinir ve eğer bunlar ikna edilebilirlerse geçiş imkânı verirler ve elçinin güvenliğini sağlarlardı. Medine’de, bu tür heyetlerin kalmaları için tahsis edilmiş evler bulunurdu; bazen de bu heyetler Medine Mescidi’nin avlusuna kurulan çadırlarda kalırlardı. Resulullah, kaldıkları süre boyunca bu kişilere daima konukseverlik gösterirdi. Herakliyus’un Resulullah’a göndermiş olduğu Tanûh kabilesine mensup Arap elçi, Resulullah’la sefer halinde iken buluşmuştu; İbn Hanbel’in yaptığı açıklamaya göre, Resulullah’ın sahabelerinden biri bu elçinin sorumluluğunu üzerine almış ve ona konukseverlik göstermiştir.[2070] Elçinin can ve mal güvenliğinin

sağlanması, Araplar arasında İslâm'dan önce bile kök salmış bir âdet idi. Uhud savaşında Resulullah'ın amcası Hamza'yı şehit eden Mekkeli köle Vahşî'yi hatırlayalım: Kendisi daha sonra İslâm'a girmek istediği zaman, Resulullah'ın girişebileceği olası bir intikam hareketinden kendini esirgemek için, Onun huzuruna Tâ'if şehrinin elçisi sıfatıyla çıkmıştı (bk. Buhârî, 64/23). Bu konuyla ilgili olarak, Resulullah'ın yalancı peygamber Museylime'nin elçilerine karşı söylediği söz oldukça vecizdir: "Şayet elçilerin öldürülmesi mümkün olsaydı, sizin boyunlarınızı vurdururdum;"[2071] (çünkü bu elçiler mürted idiler). Muhammed (as)'in huzuruna gelen elçi heyetleri, kaldıkları süre ve dönüş yolculukları boyunca tamamen serbest bırakılırlardı; heyetlerden sadece bir kez, geçici olarak bazı koşullara uymaları istenmiştir: Hudeybiye seferi sırasında, Resulullah Muhammed (as) görüşmeleri başlatmak üzere Mekke'ye bir temsilci göndermişti; bu temsilci bir süre alıkonulmuş ve Müslüman Ordugâhında onun öldürüldüğü yolunda bir dedikodu yayılmıştı. Daha sonra İslâm Karargâhında Mekkeli delegelerle bir anlaşmaya varılması üzerine Resulullah, onlara hitaben şöyle dedi: "Bizim elçimiz emniyet ve selamet içinde geri dönünceye kadar siz de bir yere hareket edemezsiniz." Anlaşma imzalanmış olduğu için, bu elçiler bir güçlük çıkarılmadan iade edilmişlerdir.[2072] Hakkında fazla bilgimiz bulunmayan bir başka olayı daha aktaralım:

"Ebû Râfi' şöyle dedi: Kureyşliler beni Resulullah'ın huzuruna gönderdiler. Onu görür görmez kalbime İslâm îmanı düştü ve şöyle dedim: -Ey Allah'ın Resulü, ben asla onların (Mekkelilerin) yanına dönmem! Resulullah şöyle karşılık verdi: -Ben anlaşmaları bozamam ve elçileri alıkoyamam. Şimdi geri dön, eğer fikrini değiştirmezsen, daha sonra tekrar aramıza katılabilirsin! Ben geri döndüm, sonra tekrar

Resulullah’ın huzuruna gelerek İslâm’ı kabul ettim. (Hadisi rivayet eden Bukeyr şöyle ekliyor: Bildiğim kadarıyla Ebû Râfi’ bir Mısırlı (Kopt) idi.)”[2073]

Bu olayın ne zaman geçtiği bilinmemektedir. Belki de Ebû Râfi’ bazı esirlerin fidye işlerini görüşmek üzere Bedir savaşının hemen ertesinde gönderilmiş bir elçi idi. O sırada Ebû Râfî’ köle statüsünde idi.[2074] “Diplomatik muafiyet ve imtiyazlar” arasında, elçi fırsattan istifâde ticaret yapıyor olsa bile gümrük vergisinden muaf tutulması da bulunuyordu. Müslüman hukukçulara göre bu imtiyaz ancak mütekabiliyet esasları çerçevesinde tanınabilirdi.[2075] Kaynaklarımız (bilhassa İbn Hişâm), Resulullah’ın elçilerinden Dihye’nin, Herakliyus’un yanına giderken bazı ticaret mallarını da beraberinde götürdüğünü açık bir dille ifâde ederler. Bu mallar Cüzamların memleketinden geçtiği sırada yağma edilmiştir (bk. “Bizans İmparatorluğu İle İlişkiler” adlı bölüm, § 542 vd.). Bir diğer diplomatik muafiyet de din ve vicdan özgürlüğüdür. Örneğin, Necranlı Hıristiyan temsilciler heyet halinde Medine’ye gelip Resulullah (as) ile görüşmelerini sürdürdükleri sırada, Mescid-i Nebevî’nin içinde kendi inançlarına göre ibadet etmek istedikleri zaman, Resulullah (as) buna izin vermiştir. Müslüman tarihçilerin ifadesine göre, heyette bulunanlar doğuya doğru dönmüşler ve hatta haçlarını çıkararak, Mescit içinde Hıristiyanlara özgü ibadetlerini yerine getirmişlerdir.[2076]

1783. d) Elçileri kabul törenleriyle ilgili mevcut kesin verilerden öğrendiğimize göre, Resulullah’a çok yakın olan bazı sahabeler, yeni gelen yabancılara bir elçinin huzura giriş merasimi ile ilgili aslında çok basit olan kuralları öğretiyorlardı: Özellikle insanlara secde etme gibi putperestlikle ilgili hareketlerden kaçınmak gerekiyordu.[2077] Bedevilerin

görüşme sırasında “muhataplarının sakallarını tutma” âdetleri de yasaklanmıştı.[2078] Tabii olarak bazı yabancı temsilciler verilen talimata rağmen, kendi alışkanlıkları doğrultusunda uygunsuz davranışlarda bulunabiliyorlardı. (Aynı şekilde Müslüman elçiler de, gittikleri gayrimüslim saraylarındaki protokol kurallarının hepsine riayet etmek istemiyorlar, örneğin her kim olursa olsun, hiçbir insanın karşısında, sadece Allah’a mahsus olması nedeniyle, secde etmiyorlardı.) Medine’deki kabul törenleri genellikle Mescid-i Nebevî’de, Elçiler Sütunu’nun (*Ustuvanetu’l-Vufûd*) bulunduğu yerde yapılırdı. Bu sütün bugün de Resulullah’ın yabancı elçilerle görüşüp karşılaştığı yer olarak anılmaktadır. Kuşkusuz bu elçilerin hemen tamamı Gayrimüslim idiler. Resulullah’la birlikte müzakereler sırasında etrafında hazır bulunan danışmanları, tıpkı diğer yabancı heyet mensupları gibi güzel elbiseler giyerlerdi.[2079] İbn Sa’d bize şöyle nakleder:

“Resulullah’ın elçilik heyetlerini karşılamaya çıkarken içine giydiği elbisesi ve kaftanı Hadramut’ta yapılmıştı ve kaftanın uzunluğu dört zira’ (arşın), genişliği iki zira’ ve bir karış idi. Bütün bunlar, elbise biraz eskimiş olsa da, hala Halifelerin yanında bulunmaktadır. Elbisenin üzeri başka bir kumaşla kaplanmış olup, Halifeler bunlardan birini Kurban, diğerini ise Ramazan bayramlarında giyerler.”

Hırka-i Şerîf, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi’nde günümüze kadar muhafaza edilmiş bulunmaktadır.

1784. e) Elçiler, görevli gittikleri makama genellikle hediyeler de götürürlerdi. Tarihî kayıtlar, Habeşli Necâşî’nin, Mısır’lı Mukavkıs’ın, Bizans İmparatorunun, İran İmparatoriçesi Buran Duht’un ve daha birçok hükümdarın Resulullah’a gönderdiği hediyelere ait ayrıntılı bilgilerle doludur. Bu elçiler de, kendi ülkelerine dönmeden önce,

Resulullah'tan çeşitli hediyeler alırlardı. Öyle ki, Resulullah ölüm döşeğinde iken, şifahi olarak "kendisinin yapmayı adet haline getirdiği gibi"[2080] elçilerin hediyelere boğulmalarını" vasiyet etmiştir. Tespit ettiğim kadarıyla Resulullah, hususî elçiler vasıtasıyla İslâm'a girmeye davet ettiği yabancı hükümdarlara hiçbir hediye göndermezdi. Sadece aşağıdaki atıf bunun aksini gösterir niteliktedir: Bir gün Resulullah, yeğeni Ca'fer ibn Ebî Tâlib'e özel olarak çok değerli bir giysi göndererek, adamına şöyle demesini söyledi: "Bunu kardeşin Habeşli Necâşî'ye gönderebilirsin."[2081] Resulullah bir yolculuk sırasında elçileri kabul etmesi gerektiği zaman, işler hiç de kolay olmuyordu. Örneğin, Tebûk'te kendisiyle buluşan Bizans elçisine, "kendisinin esas bulunduğu yerden uzak olduğunu, aksi takdirde âdeti gereği kendisine hediyeler vereceğini" söylemiştir. Bu özür beyanını işiten ve zengin sahabelerden biri olan Osman (ra), kendi eşyaları arasından değerli bir elbise çıkardı ve elçiye hediye etmesi için bunu Resulullah'a verdi; Resulullah bu durumdan çok memnun kaldı.[2082] Bazen politik ya da başka nedenlerle, Resulullah (as) kendisine gönderilen hediyeleri kabul etmeyi reddeder, genel olarak ise bunları kabul ederdi. Müslüman hukukçular daha ilk devirlerden başlayarak, nadir istisnalar dışında, huzuruna çıktıkları hükümdarın vermiş olduğu hediyelerin elçiye ait olmadığına ve Devlet Hazinesine konması gerektiğine hükmetmişlerdir.[2083] Bu vesile ile aşağıdaki şu iki olaya işaret edelim: Şam'daki Gassan hükümdarı Hâris ibn Ebî Şemir, Resulullah'ın elçisine 100 *miskal* altın vermişti.[2084] (Olayın devamını bilmiyoruz. Muhtemelen Resulullah bu olaydan elçisi sayesinde haberdar olmuş ve almış olduğu şeyleri yanında alıkoyması için ona izin vermiştir.) Diğer olayda ise, Resulullah'a gönderilen elçi aracılığıyla birçok hediye gelmiş, o da bunları elçi ile birlikte

paylaşmıştır.[2085] Kuşkusuz bu konu ile ilgili mevcut iç hukuk kurallarını belirlemek, elçiyi gönderen hükümet'e bağlı olup zaman zaman değişebiliyordu.

1785. f) Müslümanları diplomatik ilişkilerde bulunmaya iten nedenler, Resulullah'ın dönemi de dahil, çok çeşitlidir: Esir mübadelesi, İslâm'ın tebliğ edilmesi, düşmanın üçüncü bir ülkede girişebileceği tertip ve dalavereleri engelleme arzusu, yabancı ülkelerde yaşayan Müslümanların içinde bulundukları koşulların gözden geçirilip iyileştirilmesi, kız alıp vermeler, Müslüman mültecilerin iade talepleri, askerî takviye talepleri, barış ve ittifak anlaşmaları ve her türlü haberleşmeler. Aynı şekilde, Muhammed (as)'in huzuruna değişik nedenlerle yabancı heyetler geliyordu. Bu nedenler arasında, kendi halklarının İslâm'ı kabul ettiğine dair haber de yer almaktadır.

Hükümet Teşkilâtı ve Arşivler

1786. Medine'deki Hükümet teşkilâtı oldukça sade idi. Resulullah bir şey yazdırmaya ihtiyaç duyduğunda, yazısı okunaklı sahabelerinden birini çağırıyordu. İlk resmî belgelerin hemen tamamında -ki bunlar komşu kabilelerle yapılan anlaşmalardı- ne imza, ne mühür ve ne de tarih mevcut idi. Okur-yazar olmayan Bedeviler için yazılı birkaç sözcük yeterli oluyordu. Hükümetin bu belgelerin birer örneğini kendisi için ayırıp ayırmadığını tespit edemedim. Bir süre sonra belgelerin metinlerinin son kısmında kâtibin adı da görülmeye başladı. Arazi bağışları ya da diğer önemli belgelerde de, aynı şekilde bir tasdik cümlesi ve "Resulullah'ın mührü" görülür.

1787. Hudeybiye anlaşması ile ilgili olarak tarihçilerin belirttiğine göre, anlaşma metni, her iki tarafa da birer tane verilmek üzere iki nüsha olarak düzenlenmiştir. Bazı bilgilere göre, önemli belgelerin birer örneği

de Resulullah'ın evinde bulunuyor ve o bunları yastığının altında muhafaza ediyordu. H. 1. yılda hazırlanan Medine Şehir-Devleti Anayasası, kılıcının kınına bağlanmıştı. Halife Ömer zamanında bir sandukanın yapıldığından ve Halife'nin çeşitli ülkelerle yapmış olduğu anlaşmaları burada muhafaza ettiğinden söz edilir.

1788. Devlet Mührü konusunda bütün tarihçiler, Resulullah'ın kendilerini İslâm'a davet etmek için yabancı hükümdarlara hitaben mektuplar göndermeye karar verdiği sıralarda, yani H. 6. yılın sonlarında mührün kullanılmaya başladığında görüş birliği içindedirler. Kendisine, yabancı hükümdarların gönderilen mektuplara resmî bir nitelik kazandırmak için, son tarafına bir mühürle işaret konulmasına gerek duydukları söylenmişti. Bunun üzerine Resulullah, Medineli bir sanatkârdan, kendisi için *habeşî* (denilen değerli taştan[2086]), mühür şeklinde ve kendi adını taşıyan bir yüzük kazımasını istemişti. Başka bir hadise göre,[2087] vali Mu'âz ibn Cebel, Yemen'den (H. 9. yılda) içinde "Muhammed Resulullah" yazılı bir yüzük getirdi. Bu Muhammed (as)'in hoşuna gitti ve Mu'âz yüzüğü ona verdi. Diğer anlatımlara göre, Resulullah'ın yüzüğü tamamen gümüşten yapılmış olup, halkası mühür şeklinde idi. Yine bir başkasına göre, kendisine önce altından bir mühür yaptırılmış, Resulullah bir süre bunu yüzük gibi parmağında taşımış, daha sonra erkeklerin altından süs eşyası takmalarının haram olduğunu açıklayarak, gümüşten bir yüzük takınmıştır.

1789. Resulullah (as)'ın son zamanlarda ortaya çıkarılan altı orijinal mektubu incelendiğinde, bu mührün yuvarlak, yaklaşık 2 cm. çapında ve içinde üç satır halinde: aşağıda Muhammed, ortada Resûl ve üstte Allah kelimelerinin yazılı olduğu görülecektir. Bu durum ilk dönemlerden itibaren Müslüman tarihçi ve hadisçileri tarafından da doğrulanmaktadır.

Mührün içinde “Kelime-i Şehadet”in yazılı olduğunu beyan edenlerin ifadeleri bizim açıklamamızla tezat oluşturmamaktadır. Zira, bilindiği gibi “Muhammedu’r-Resûlu’llah” ifadesi de “Kelime-i Şehadet”in bir parçasıdır. Ne olursa olsun, ilk halifeler bu yüzüğü birbirlerine miras yoluyla aktarmışlar ve Osman (ra)’ın halifeliği sırasında bir gün bir kuyuya düşünceye kadar, bu yüzüğü Devlet Mührü olarak kullanmışlardır. Yüzük ise, Halifenin tüm çabalarına rağmen, düştüğü kuyudan bulunup çıkarılamamıştır.

1790. Kaynaklarda Mu’aykıb ibn Ebî Fâtıma, mühür muhafızı olarak zikredilmektedir. Fakat Resulullah mühür-yüzüğü parmağında sürekli taşıdığı için, bu görev, mührü koruyup saklamak şeklinde değil de, sadece belgeleri mühürlemek ve daha sonra mührü Resulullah’a iade etmek şeklinde anlaşılmalıdır.

1791. Belgeler, parşömen ya da deri parçaları üzerine yazılıyordu. Mürekkep, kalem vb. bu konuyla ilgili şeyler hakkında Resulullah’ın hayatını konu edinen kitaplarda açıklayıcı bilgilere rastlamadım. Yazının mürekkebi, üzerine bir miktar kum ya da ince toprak dökülerek kurutuluyordu; o sırada kurutma kâğıdı yoktu. H. 2. yılda Resulullah, Ordu Kumandanı Abdullah İbn Cahş’a gizli ve kişiye özel bir talimatname vermiş ve bunu hemen okumamasını, iki gün boyunca istediği gibi yolculuk yaptıktan sonra açıp, içinde yazılana göre hareket etmesini emretmişti. Belki de bu mektup bir zarf içinde ve üzeri örneğin kil ile mühürlenmiş idi.

Çağdaş Yabancı Elçiler ve Hükümet Temsilcileri

1792. Az evvel gördüğümüz gibi Resulullah dönemindeki İslâm Hükümeti, sadece kabilelerle ya da Arap ahali ile değil, aynı zamanda Bizans, İran,

Habeşistan gibi komşu devlet hükümdarları ile de diplomatik ilişkiler içerisinde idiler.

1793. Ne denli güçlü ve bağımsız olurlarsa olsunlar, Arabistan'daki kabilelerde "merkezî bir Hükümet teşkilâtı" söz konusu değildir. Genel olarak, özel görevliler aracılığıyla gönderilen yazılı mesajlar da söz konusu değildir: Kabilelerin tam yetkili elçileri çoğunlukla şifahî mesajlar taşırlardı. Bu elçilerin seçimine gelince; Resulullah'ın huzuruna çıkacak kimse genellikle kabile başkanı, çok ender olarak da herhangi bir kimse olurdu. Bu elçiler İslâm devletinin sınırlarında karşılanırlar ve Medine'ye kadar götürülürlerdi. Bunlar Muhammed (as)'e, çoğunlukla at, deve, bölgelerine ait bal, tereyağı, dokuma gibi hediyeler getirirlerdi. Geliş nedenleri ise sayılamayacak kadar çoktu; ittifaklar, dinî veya siyâsî tâbiiyet, savaş esirlerinin mübadelesi, af talebi, askerî ya da tıbbî yardım istekleri vd.

1794. İyi örgütlenmiş ülkeler hakkında söyleyecek fazla bir şeyimiz bulunmuyor. Zira bunlarla olan ilişkiler pek sık değildir ve tarihi kayıtlarda fazla bir iz bırakmamışlardır. Sadece, Herakliyus'un kendi tebaası arasından elçi olarak seçtiği, Tenûh kabilesine mensup Hıristiyan bir Arapdan söz edilmektedir. Ya'kûbî tarafından zikredilen Herakliyus'a ait mektuba gelince; bunun metni Bizans'a ait belirleyici özellikler taşımamaktadır. Daha önce, Justinien'in Osmân ibn Huveyris adındaki bir Mekkeliyi kral ya da *patrik* olarak bu şehre tayin ettiğini söylemiştik. Tarihçiler bu konuyla ilgili olarak şu bilgileri verirler: "O, İmparatorun tasdik beratı yanında olduğu halde Mekke'ye gitti. Belgenin son kısmında altından bir mühür işareti vardı." Ancak aynı kaynaklar, Resulullah'a gönderilen mektupla ilgili bir açıklamada bulunmazlar. Bu haliyle mektubun herhangi bir resmî nitelik taşıması

ihtimali varsa, Herakliyus'un bu mektubu bir imparator sıfatıyla değil de kişisel bir yazı olarak kaleme aldığını düşünmek gerekir. Sadece, Resulullah'ın gönderdiği elçinin, İranlılarla yapılan savaş dönüşü Herakliyus'un uğradığı Aelia Capitolina'da (Kudüs) imparator tarafından kabul edildiği, Bizanslı vak'anüvisler tarafından belirtilmektedir. Fakat elçinin kabul merasimi ile ilgili ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu arada, Resulullah'ın elçisinin, aslında Herakliyus'la bizzat buluşma fırsatı aramaksızın, mektubu Filistin'deki Busrâ şehrinin Bizanslı valisine vermiş olması gerektiğini hatırlatalım. İçinde bulunulan durum ve koşullar, Herakliyus'un elçiyle bizzat görüşmesini zorunlu kılmıştır. Muhtemelen İmparator, elçinin kendisine ve ayrıca Resulullah'a götürülmek üzere hediyeler vermiştir. Bilindiği gibi, burada dinî olduğu kadar siyasi amaç ve hedefler gözetilmekteydi.

1795. Resulullah'ın elçisinin Ctésiphon'da (Medâyin) kabul edilişi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bütün vak'anüvisler, İran İmparatoru Husrev'in, bu kurtuluşa davet mektubu üzerine kendisini hakarete uğramış sayıp, Resulullah'ın mektubunu yırttığını söylerler. Bazıları da, Yemen'deki İran valisine Resulullah'ın bizzat Medâyin'e gelmesi için gerekenin yapılmasını emrettiğini, bu valinin iki memurunu Medine'ye gönderdiğini ve kendilerine bunun mümkün olmadığı cevabının verildiğinden bahsederler. Gelen elçileri hoş karşılama adeti doğrultusunda, Yemen'den gelen bu memurlara Resulullah (as) tarafından hediyeler verildiği de kaynaklarda zikredilmektedir. Yine, İran'da kısa bir süre iktidarda kalan İmparatoriçe Buran Duht'un elçisi hakkında da pek az şey bilinmektedir. Taberî'ye göre,[2088] bu İmparatoriçe de Medine'ye bazı hediyeler göndermiştir. Belki de böyle yapmaktaki amacı, daha önce Resulullah'ın elçisinin Medâyin'deki

kabulü sırasında neden olunan yanlışlığın izlerini silmekti. Tirmizî ve İbn Sa'd[2089] bize, Resulullah'ın kabul ettiği ve Kisrâ (İran İmparatoru) tarafından gönderilen hediyelerden bahsederler Ancak, Kisrâ'nın bu hediyeleri, ilk İslâm elçisinin kabulü sırasında mı yoksa daha sonra İran elçisinin gönderildiği sırada mı verdiğini açıkça belirtmezler.

1796. Muhammed (as) ile Mısır'daki Kıptîlerin başkanı arasında teâtî edilen yazışmalarda, Başşehrin siyâsî teşkilâtı ile ilgili ayrıntılara rastlanmamaktadır. Kuşkusuz bu Hükümdar da, mektubunda saymış olduğu birçok hediye göndermişti. Hatırlanacağı üzere, Mukavkıs tarafından sunulan cariyelerden birinden, Resulullah'ın İbrahim adındaki oğlu dünyaya gelmişti. Diğer bir köle de, Mâbûr adında hadım bir kimseydi.

1797. Necâşî ile olan diplomatik ilişkiler konusunda da ayrıntılı bir bilgiye sahip bulunmaktayız. Bu hükümdar, kendisine atfedilen cevabî yazısında, Resulullah'a göndermiş olduğu hediyeleri sayıp dökmektedir.

1798. Doğrusunu söylemek gerekirse, araştırmamızın bu bölümünün, tarihî malzeme ve delil bakımından birçok eksik tarafı bulunmaktadır.

Resulullah'ın İzlediği Siyasetin Temel İlkeleri

1799. Muhammed (as)'in bedenen ve ruhen, gece gündüz demeden, insanın her iki dünyada da mutlu olması için çalıştığını önceki bölümlerde görmüştük. Bu bölümde ise onun bu gayeye ulaşmak için kullandığı yöntem ve ilkeleri ele alacağız. Onun izlediği siyasetin ilkelerini daha iyi değerlendirebilmek için, ülkenin çöllük ve yarı göçebe yarı yerleşik bir hayata uygun niteliklere sahip olduğunu, ve o sırada, Yarımadada tam bir kargaşa halinin hüküm sürdüğünü gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bu yöntemin nasıl bir sonuç verdiği ortadadır: Manevî ve ruhî yönden Muhammed (as), kendi toplumunu, bir din ve hayatın bütün tezahürlerini içine alan davranış kuralları ile (*şeriat*) donatmıştır; maddî yönden ise, kendisine inanan tâbilerini bağımsız bir topluluk halinde örgütlemiş ve onlara bir Devlet temin etmiştir. Bu arada, henüz kendisi hayattayken gerçekleşen din değiştirmelerin oldukça büyük rakamlara ulaştığını ve bu devletin sahip olduğu arazi başlangıçta Medine'nin yaklaşık yarısını kapsarken, yavaş yavaş bütün Arap Yarımadasını ve Filistin ile Mezopotamya'nın güney kısımlarını içine aldığını hatırlatalım.

1800. Kuşkusuz Muhammed (as)'in izlemiş olduğu siyaset, iki ana bölüme ayrılmaktadır: Birincisi, kabile ya da aşiret gibi özel halk kesimlerini gözetmeksizin güdülen genel siyaset; diğeri ise, bölgelere yahut halklara göre, ya da Mekke ahâlisinin, Arapların, Yahudilerin, Arabistan'a sığınmacı olarak gelmiş yabancı toplulukların ve nihayet büyük komşu ülkelerin insanlarının söz konusu olup olmamasına göre değişen

siyasettir. Yine burada, bu çeşitli toplulukların sahip oldukları siyasî (devlet yapısıyla ilgili) görünüşleri olduğu kadar, dinleri de söz konusudur. Aşağıda, Muhammed (as)'in hayatını inceledikten sonra ortaya koyabildiğimiz bazı ilkeleri bulacaksınız:

1. İslâm'ı Yayma Faaliyetleri

1801. Ruhî-manevî meselelerde olduğu kadar maddî-dünyevî meselelerde de, insanın tek bir Allah'ın iradesine tabi olması şeklinde bir dünya görüşünün yayılması, Muhammed (as)'in hayatıyla eşanlamlı ve onun varoluş hikmetinin *sine qua non* (olmazsa olmaz) sebebidir. O, kendisine bunu gaye edinmişti ve bunun dışında her şey ona ulaşabilmek için yalnızca bir araçtan ibaretti: Bu bir Devlet'in kurulması, bağımsız bir topluluğun vücuda getirilmesi, bu topluluğa bir hukukî yapı (*şeriat*), bir ahlâk anlayışı, farklı bir toplumsal yapı kazandırmak ya da daha farklı bir şey olabilirdi. Muhammed (as), sadece bu amacını gerçekleştirmek için yaşıyor ve bu yegâne gayeyi gerçekleştirmek için her şeye katlanıyordu. Kendisinin içinde yaşadığı topluma İslâm'ı tebliğ edip öğretirken hakaret ve işkencelere nasıl tahammül ettiğini daha önce görmüştük. Mekkeliler ona, putperestlik aleyhinde konuşmasını kesmek şartıyla, hükümdarlık, para, en güzel kadınlar ve arzu edeceği her şeyi teklif ettiler. Onun vermiş olduğu kat'î ve nihâî cevap hatırlardadır:

"Siz sağ elime Güneş'i, sol elime de Ay'ı koysanız bile, ben bu davamdan vazgeçmeyeceğim!"

Kendisi iktidara geldiğinde ise, şahsî intikam almayı veya suçluların sırtından zengin olmayı değil, sadece İslâm'ı düşünmüş ve ona göre hareket etmiştir. Kendisini öldürmek amacıyla düzenlenen suikasttan ve Hicret hareketinden bahsederken, Mekkelilerin, ona muhafaza için

emanet bıraktıkları eşya ile ilgili olarak nasıl bir tutum izlediğini daha önce göstermiştik. Yine, yirmi yıl süren bir mücâdele ve ıstıraplardan sonra, aynı Mekke'nin fethini müteakip gerçekleştirdiği genel af hareketi de hatırlanacaktır. Zira o, kendisinin ve arkadaşlarının Medine'ye hicretleri sırasında geride bırakmak zorunda kaldıkları gayrimenkulü bile geri almak istememiştir. Birisi İslâm'a girdiğini ilan edecek olduğunda, onun günah dolu geçmişini, hattâ Müslümanları katleden canileri bile affetmiştir. Onun şu hadisi pek meşhurdur:

"İslâm, hidayete ermeden önceki bütün günah ve suçları silip götürür.Ve böylece yeni bir hayat başlar."

2. Her Şeyden Önce Dürüstlük ve Adâlet

1802. Savaş zamanında düşmana hile yapılması dışında, O, ayrım gözetmeksizin herkese adil ve dürüst bir biçimde davranırdı. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, sözlü ya da yazılı olarak verilen sözü tutmak, onun bütün hayatı boyunca uyguladığı bir politika olmuştur.

3. İnsanların Eşitliği

1803. Din konusunda o sadece bir tek yuvanın (kendi içinden çıktığı toplumun) kaybettiği kuzuları düşünmüş değildi; başından beri onun tebliğ görevi, ırk ve bölge ayırımı gözetmeksizin tüm insanlığı hedef alıyordu. Tebliğ görevine başladığı ilk yıllardan itibaren, onun hidayete erdirdikleri arasında Mekkeli ya da Arapların yanı sıra, Habeşlilere, Nubyalılara, İranlılara, Kıptîlere, Bizanslılara ve diğerlerine tam bir eşitlikle davrandığını görmekteyiz. Kabul ettiği ve hoş gördüğü yegâne ayrıcalık, kişinin davranışında yani onun deyimiyle takvâ'sında yatmaktadır. O zamanın Arapları ve Yahudileri arasında sınıf farkları vardı. Bazı kesimlere mensup olanların kanı, diğerlerininkinden daha

değerli ve üstün görülüyordu. Sadece müslüman olmak değil, İslâm Devletinin siyasî vatandaşlığına girmek de bu eşitsizlikleri ortadan kaldırıyordu. Kur'an hiçbir zaman "Arapların Allahı"ndan ya da "Müslümanların Allahı"ndan bahsetmez. O, "bütün âlemlerin Allahı"dır, yani "Rabbu'l-Âlemîn"dir. Bilindiği üzere, ırkî özellikleri ön plana çıkaran gruplar, bir süre sonra canlılıklarını kaybederler. İslâm ise, bünyesinde farklı beşerî ırkların bulunmasından yararlanacak ve hatta bu ırkların her birinin sahip olduğu erdemlerden yararlanmak için, onları yeri geldiğinde kendisinin sözcüsü ve müdafii konumuna getirecektir. Felsefeden tasavvufa, bilimden edebiyata her alanı kapsayan İslâm düşüncesi, yüzyıllar boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinden insanların İslâm'ın bağrında toplanıp bir araya gelmesiyle daha da zenginleşecektir.

4. Ülke İçinde Dayanışma ve Barış Ortamının Sağlanması

1804. İslâm'ın zuhuruna yakın, Arabistan'da oturanlar iç savaşlardan oldukça rahatsız oluyorlardı. Öteden beri birbirlerine düşman olan ve bu nedenle yönetilmeleri sırasında güçlük çıkaran fert ve zümrelerin bulunduğu Müslüman toplumda, İslâm'a davet herkese hitap etmekteydi. Daha işin başında Medineliler, Hicret ettikleri sırada iki kabileye ayrılmışlardı: Resulullah (as), nesiller boyunca birbirlerinin kanını akıtmış olan Evs ve Hazrec kabilelerinin oluşturduğu bir toplum nezdinde kendisine sığınacak bir yer aramıştı. Bedeviler ise daha başka bir takım disiplin sorunlarına yol açmışlardı. Ayrıca Arabistan'da, İranlılarla, Habeşlilerle, Bizanslılarla, Yahudilerle ve daha başka gruplarla uyuşamayan kabileler de vardı. Geçmişi baştan aşağı değiştirmek ve İslâm içinde tamamen yeni bir varoluşu, yeni bir hayatı başlatmak: İşte Muhammed (as)'in onca gayret ve çabayla sürdürmeye

çalıştığı politikanın bir başka yönü de bu idi. Bu iç barış, toplumun kaynaşıp bir araya gelmesi, dış güvenlik ve nihayet İslâm'ın var oluş sebebi bakımından çok gerekli idi.

1805. Bu amacı gerçekleştirirken yardımına koşan, İslâm olmuştur: Kur'an, herkesi yaratanın sadece ve sadece tek bir Allah olduğunu, Adem ve Havva çiftinin bütün insanların ve ırkların kökenini oluşturduğunu, dil ve renk farklılıklarının aslında Allah'ın kudretinin bir işareti olduğunu; ayrıca bütün insanların Allah'ın huzurunda eşit olduklarını, mensup olunan grup ya da kökene en küçük bir önem bile vermeksizin, yegane üstünlüğün takva'dan ibaret olduğunu birçok kez tekrarlayarak zihinlere yerleştirmiştir. Muhammed (as), bu terbiye anlayışını titizlikle uygulamış ve onun tarafsızlığı sayesinde, Müslümanlar arasında azınlık olan gruplar kendi lehine bir güven ortamının doğmasına yol açmıştır. Resulullah'ın kendi kabilesine mensup Kureyşli bir kadın hakkında cereyan eden şu küçük olayı hatırlatalım: Bir gün bu kadın hırsızlık yaptığı gerekçesiyle huzuruna getirildi; Resulullah'ın sevdiği sahabelerden biri, onu bağışlaması için aracı olmak istedi. Muhammed (as) öfkeye kapılarak şöyle dedi:

"Benim kendi kızım Fâtıma bile hırsızlık yapmış olsaydı, ona bile öngörülen cezayı uygulardım; önceki toplumlar sadece fakir ve zayıflara ceza verip zenginleri ve soyluları affettikleri için yok olup gitmişlerdir."[2090]

Resulullah'a göre adaletin uygulanmasında tarafsız olma kaygı ve düşüncesi, yakın akraba bile olsalar suçluların her türlü himayesini yasaklayan Medine Şehir-Devleti anayasasında da görülür.

5. Toparlanma ve Yayılma

1806. Elde edilen kazanımların pekiştirilmesi ve İslâmî çevrenin yayılıp genişlemesi şeklinde ortaya çıkan çift yönlü ihtiyaçla ilgili olarak Resulullah, bir yandan yeni Müslüman olmuş kişilerin yarı zorunlu bir şekilde İslâm ülkesine hicret etmelerini emrederken,[2091] öte yandan da yakın bölgelere din tebliğcileri gönderilmesi talimatını vermişti. Hicret sırasında Medine şehrinin nüfusu çoğunluk itibarıyla Müslüman değildi. Ancak, H. 8 yılında Mekke'nin fethedilmesinden sonra, Resulullah:

"Fetihten sonra hicret yoktur."[2092]

açıklamasında bulunmuştu. Zira Mekke'nin fethinden hemen sonra, Arabistan'ın muhtelif bölgelerine mensup çok sayıda kabile, İslâm'ı kabul ettiklerini bildirmek üzere topluca Medine'ye gelmişlerdi; dolayısıyla büyük halk kitlelerinin yer değiştirmesine gerek kalmamıştı.

1807. İlk göç emrinin verilmesinde başka etkenler de rol oynamıştı: İslâm'a geçerek hidayete erenler, kendi putperest kabilelerinin içinde yaşarken genellikle hiçbir vicdanî özgürlükleri yoktu. Bunun dışında, cami, imam, müezzin gibi ibadete yönelik imkânları kendi bölgelerinde pek nadir bulabiliyorlardı. İslâmî olmayan bir ülkede yeni dinlerinin kanunları ve kuralları hakkında bilgi edinme imkânından da yoksun idiler, işkenceye tabi tutulma ihtimali vardı; ve son olarak, dinlerini değiştirmek zorunda kalabilirlerdi. Resulullah'ın sağlığında İslâm dini henüz tamamlanıp ikmâl edilmiş değildi; aksine her gün Kur'an ayetlerine vahiy yoluyla yenileri ekleniyor ve Resulullah, her gün kendisine başvurulan dâva ve meselelerde yürütme ile ilgili kararlar alıyordu. İslâm'daki gelişmelerin farkına varabilmek için, yeni ihtida edenlerin İslâm ülkesinde, yani hükümet yetkililerinin yakın çevresinde bulunmaları gerekiyordu. Bu durum, göçebelerin yerleşik düzene geçip

medenîleşmesi demekti ki, zaten bu Resulullah'ın üzerinde en çok durduğu bir konu idi.

6. İnsan Kanına Saygı

1808. Hicret'inden vefatına kadar geçen tam on yıllık süre içinde Muhammed (as)'e tâbi olan bölgeler, milyonlarca km2'lik bir alanı kaplamaktadır; bu da, İslâm'ın bu on yıl boyunca günde ortalama 100 km2 toprak kazanması demektir. Benû Kurayza vakası dışında (burada kendi seçtikleri hakemin kararının sonucu söz konusu idi), bu on yıl içinde düşman tarafından öldürülen kimselerin toplamı ayda üç kişiyi geçmez. En yüksek rakam, Müslümanların düşmanla ilk kez karşılaştıkları ve karşı tarafın 70 ölü verdiği Bedir savaşına aittir. Resulullah'ın Medine'deki hayatının on yıllık safhasında şehit edilen Müslümanların sayısı daha da azdır. Klasik yazarların Resulullah (as)'dan sıkça naklettikleri bir hadis vardır:

"Ben rahmet peygamberi olduğum kadar savaş peygamberiyim de."[2093]

7. Teknik Gelişme

1809. Babadan oğula geçen kin ve garazların temelinde yatan kan dökülmesi olaylarını azaltmak ve daha sonra gücünden yararlanmayı düşünerek düşmanı bunaltmak için etkili bir çare vardır ki bu da, özellikle askerî alandaki teknik gelişmelerdir. Yetenekli bir komutan olan Muhammed (as), savaş usulleri ve tekniği alanında tutucu olmaktan uzaktı. O çok istişare eder, sahabesinin deneyimlerinden ve bilgisinden yararlanırdı. Şehri saldırılara karşı korumak ve savunmak için hendek kazılması, o sıralarda Araplar için yeni bir teknikti. Bir Müslümanın önerisi üzerine Resulullah, bu tekniği H. 5. yılında büyük bir başarı ile kullandı. H. 7. yılda, Hayber savaşı sırasında karşı taraf kendini

mancınıklarla savunmuştu. Ertesi yıl, İslâm Ordusu içinde bulunan uzmanlar da, Tâ'if kuşatmasında benzer silâhları imal edip kullandılar.

8. Haber Alma Servisleri

1810. Düşman hakkında ayrıntılı bilgi edinmek ve bunun yanı sıra kendi maksat ve niyetlerini ondan saklamak: Resulullah'ın benimsediği bir başka ilke de bu olmuştu. Benû'l-Mustalık kabilesi bir casus göndermiş ve bu, Müslümanlar tarafından yakalanıp alıkonulmuştu. Hâtib adlı bir başka Müslüman da, ëslâm düşmanlarına hitaben, Resulullah'ın kendilerine karşı hazırladığı muhtemel planlardan bahseden bir mektup yazmıştı. Fakat bu ihanet mektubunu götüren kadın, yolda Resulullah'ın adamları tarafından yakalandı. Muhammed (as) de, Mekke'de, Evtâs'da ve daha başka yerlerde, buraları fethetmeden önce casuslar bulundurmuştu. Bunlar kendi çevrelerinde olup bitenlerden Resulullah'ı gizlice ve düzenli olarak haberdar ediyorlardı.

9. Ekonomik Baskı

1811. Düşman kanı akıtmayı azaltan bir başka çare de, silâhlı kuvvetlerin kullanılmasından çok, ekonomik baskı uygulamaktı. Ziraî bir faaliyetin yapılmadığı Mekke, geçimini ticaretten sağlıyordu ve her şeyi dışarıdan ithal etmek zorundaydı. Bu durumda, onun kervan yollarını kapatmanın ne gibi felâketlere yol açacağı kolayca fark edilecektir. Arabistan'daki kabilelerin büyük bir kısmı, sadece Mekkelilerle olan ticarî çıkarları nedeniyle putperest Mekkelilerle ittifak halindeydi. Mekkelilerin kervan yollarını kesmek, bu durumdan zarar görecek olan bütün müttefiklerini tahrik etme sakıncasını da beraberinde getiriyordu; ancak biraz ihtiyatlı davranarak bu kabilelerin Mekke ile ticarî bağlarını çözmek ve onları İslâm Devletinin oluşturduğu ekonomik bloğa dahil etmek mümkündü.

İşte Resulullah bunu gerçekleştirmeyi başarmıştır. Onun Mekke'ye karşı uyguladığı ekonomik baskının başka maksat ve nedenleri de vardı: Yüzlerce Müslüman aile Mekke'den göç etmek zorunda bırakılmış ve Mekkeli hemşehrileri, bu muhacirlerin geride bıraktığı taşınır ve taşınmaz bütün mallarına haksız yere el koymuşlardı. Uluslar arası savaş hukuku kurallarının yanı sıra, Resulullah'ın elinde Mekke'li kervanları durdurup mallarına el koymak için başka imkânlar da bulunmaktaydı: Mekke'nin bu kervan ticaretinden elde ettiği kazanç, İslâm'ın ortadan kaldırılması için kullanılıyordu; bu durumda Mekke ekonomisinin bu şekilde kullanımını engellemek, Müslümanlar için olumlu bir görev demekti.

1812. Ortaya bir prensip koymak kolaydır, ancak bunun hayata geçirilmesi oldukça zordur. Resulullah amacına yavaş yavaş ulaşmış, ama bu hiç de kolay olmamıştır. Eski bir kervan tüccarı olarak Muhammed (as), çöllük bir bölgede yolları kapatmanın zor olduğunu biliyordu; ve başlangıçta, Medine şehrinin ancak yarısı üzerinde bir iktidara sahip olduğu için, yolu tam anlamıyla kesmeden önce bütün çevre kabileleri kendi etrafında toplaması gerekmekteydi. Suriye ve Mısır'a doğru açılan kuzey yolunu kesmek için birkaç yıl beklemek gerekti. Aynı şekilde, Irak'a doğru uzanan kuzey-doğu yolu için de ayrıca birkaç yıl daha beklendi. Sumâme ibn Usâl'in Müslüman olmasıyla, Yemâme'nin bir bölümü Mekkelilere kapanmıştı. Yemen ve diğer bazı bölgeler İslâm'ın etki alanından hep uzakta kalmışlardır. Ama eninde sonunda bu ekonomik baskı, Mekkelilerin zaafa düşmesi konusunda oldukça etkili olmuş ve böylece onların da İslâm'a katılması yönünde ilk adım atılmıştı.

10. Düşmanın Dostlarıyla İttifak Yapılması

1813. Resulullah'ın izlediği politikanın bir başka değişmez prensibi de, kendi dostluklarını sürdürmenin yanı sıra, düşmanın dostlarıyla da ittifak yapmaktı. Ancak bu politika zamanla başarıya ulaşacaktır.

1814. Medineli müşrikler, Mekke'ye gelerek Kureyşlilerle ittifak yapmanın yollarını aramışlardı. Muhammed (as), bu gelenleri, daha çok İslâm'ın etrafında toplanmaya ikna etmesini bilmiştir. Hatta, Medine Şehir-Devleti Anayasası'na göre, bu şehirdeki Yahudiler ve Gayrimüslim Araplar, ne Mekkelilere, ne Mekkelilerin müttefiklerine yardım etmek ve onların şahıslarına ya da mallarına sığınma ve güvence vermek zorunda değillerdi. Hudeybiye anlaşmasından önce Hayberli Yahudiler, Mekkelilerin dost ve müttefiki idiler, ve bu ittifak İslâm'ın güvenliği açısından bir tehdit oluşturuyordu. Muhammed (as), Hudeybiye'de yapılan bu anlaşma sayesinde Mekkelileri kendi yanında toplamasını ve onları Hayberlilerden ayırıp koparmasını bilmiştir. Elimizde, Resulullah'ın imzalamış olduğu ve İslâm'a yeni girenlerden, müşriklerle ve henüz Müslüman olmayan yakın akrabalarıyla her türlü ilişkiyi kesmelerini istediği çok sayıda anlaşma mevcuttur.[2094]

11. Düşmanı Kendi Düşmanlarıyla Kuşatmak

1815. Resulullah'ın, ihtida eden insanlara, doğdukları toprakları terk edip İslâm diyarına hicret etmeye karar vermeleri için o kadar ısrar etmesine rağmen, zaman zaman bu konudaki katı tutumunu yumuşattığı da olmuştur. Bu gibi istisnaî durumların altında yatan nedenleri araştırdığımızda, kimilerini Hicrete mecbur tutup, kimilerini de bundan istisna etmenin tamamen İslâm toplumunun yararı gözetilerek yapılan uygulamalar olduğu göze çarpacaktır . Örneğin, H. 5 yılında Resulullah, Muzeynelilerin kendi topraklarında kalmalarına izin vermiştir. Gerçekte

bunlar, Medine'ye ancak 20 mil kadar uzaklıkta bulunuyorlardı ve yüzlerce savaşçıya sahiptiler. Bunların kendi topraklarında bırakılması, İslâm Devleti'nin topraklarının genişletilmesine yönelik bir niyet de taşıyordu. Ayrıca, bunların İslâm topraklarına hicret etmeleri, bu insanlara geçimlerini temin etme imkânı sağlamak gibi halledilmesi zor bazı ekonomik sorunları da gündeme getirecekti. Terk edilecek olan verimli topraklar ve sular, yabancıların ve belki de İslâm düşmanlarının işgaline uğrayacaktı. Öte yandan, eğer Medine ile Muzeynelilerin arazileri arasında oturan kabileler varsa, bunlar her iki taraftan İslâm topraklarıyla kuşatılmış olacaklar ve hızlı bir şekilde Müslümanlaşmalarına yol açacak dinî ve siyasî bir baskıya maruz kalacaklardı.

1816. Resulullah ile atalardan gelen bir ittifak halinde olan ve Mekkeli müşriklerle aralarında sürekli bir husumet olan Huzâa kabilesi, Mekke civarında ikamet ederdi ve aralarında çok sayıda ihtida etmiş kişi bulunmaktaydı. Bu kabileden olup da İslâm'ı kabul eden insanlar, kendi içlerinde dinî bir zulüm ve işkenceyle karşılaşmıyorlardı. Üstelik bu kabile, Medine'deki İslâm Devleti için, düşman olan Mekke'nin çevrilip kuşatılmasının başlangıç noktasını oluşturuyordu. Gerçekten de Huzâalılara Mekke'nin hem güneyinde hem de batısında rastlanmaktaydı. Şehrin kuzey bölgesi de İslâmlaştırıldığında kuşatma tamamlanmış ve Mekke Kureyşlileri kan dökülmeden kolayca boyun eğmiş oldular.

1817. Aynı siyaset Tâ'if için de söz konusu idi: H. 8. yılda Mekke'nin İslâmlaşma süreci tamamlanmıştı. Ta'if'in diğer tarafında oturan Ezdlerle de bir ittifak yapılınca, Ta'if'in kuşatılması da tamamlanmış ve

bu durum, birkaç aya kalmadan, onları savaşa tutuşmaksızın teslim olmak zorunda bırakmıştır.

1818. Bu politikanın başarılı olabilmesi için, İslâm'ın uç noktalarda görev yapan birliklerini, bir düşman saldırısı karşısında var gücüyle ve mevcut kaynakları seferber ederek desteklemek gerekiyordu. Resulullah (as), komşularına karşı haksız bir muamelede bulunmamaları için bir yandan bu müttefiklerini denetim altında tutarken, bir yandan da İslâm Devleti'nin gereksiz çatışmalara sürüklenmemesi için, bu politikayı sürdürmekten asla geri kalmamıştır.

12. Diplomatik Savaş

1819. Propagandanın yanı sıra, silâh kullanmaksızın düşmanla mücâdele etmenin diğer yolları, Resulullah'ın siyasetinin önemli bir noktasını oluşturmaktaydı. H. 5. yılda büyük bir müttefik düşman topluluğu, Medine'yi kuşatmak üzere geldiği zaman, Resulullah, bu müttefiklerden bir bölümünün çatışmayı bırakıp gitmesini sağlayacak çareler aramıştı. Aynı savaşta o, savaşın en kritik anında, şehri kuşatan düşmanla onlara yardım ve yataklık etmeye çalışan Medineli Yahudilerin arasında tefrika çıkarmayı başarmış ve bu girişim bir felâketi önlemiştir. Resulullah'ın daha sonraları atasözü haline gelen "Harp hiledir"[2095] hadisi herkesçe bilinmektedir. Bu, onun savaşlarında ve müşriklere karşı sürdürdüğü mücadelede bir vecîze haline gelmiştir. O, hiçbir yalana başvurmamıştır. Ancak meselenin iç yüzünü bilmeyen bazı kimseler, onun sözleri ve davranışları hakkında yanılgıya düşmektedirler Onun çok başarılı bir şekilde uyguladığı hile ve kurnazlık şu özelliklere sahipti:

13. Düşman Arasına Tefrika Sokmak

1820. Herkesin çok iyi bildiği bir olaydan bahsetmek istiyorum: Bu olay, Resulullah'ın düşman ülkesinde ne olup bittiği hakkında ne denli uyanık olduğunu göstermekte ve bize onun siyâsetinin bir başka yönünü, yani düşman arasında tefrika tohumları ekme politikasını göstermektedir. Ülkesinde çıkan bir iç savaş dolayısıyla Ebû Sufyan'ın müttefiki ve mevlası olarak Mekke'ye yerleşmiş olan Ebû Uzeyhir adında bir Yemenli, Mekke'nin önde gelen başkanlarından biri tarafından öldürülmüştü. Kısas, yani "kana kan" kuralının uygulanması halinde, Mekke'deki iki büyük aile arasında bir iç savaş çıkma ihtimali vardı. Bu nedenle, Ebû Sufyân, eman verdiği bu Yemen'linin katilini cezasız bıraktı. Haber Medine'ye ulaştığında, Resulullah, Hassan lakaplı şâirinden, Ebû Sufyân'ın korkaklığını hicveden ve maktulün yakın akrabalarını intikam almaya tahrik ve teşvik eden şiirler yazmasını istedi. O devirde yazılan şiirler, bugünkü radyo yayınları ya da gazeteler kadar kolay ve etkili bir şekilde yayılıyordu: Söz konusu şiirler arzu edilen etkiyi gösterdi ve Ebû Sufyân, Hassân'ın şiirlerinin neden olduğu tahrikler karşısında kendi kabilesini güçlükle yatıştırabildi. Ancak maktulün Yemen'deki akrabaları, ülkelerine gelen Mekkelilerden intikam alarak, böylece Kureyşlilerin ticâretini felce uğratmakta gecikmediler.[2096]

14. Düşmanın Bir Kısmının Yakınlığını Kazanmak

1821. Yukarıdaki prensibi tamamlar nitelikte, Resulullah (as), çoğunlukla öyle hareket etmiştir ki, az da olsa düşmanın bir kısmı İslâm'dan olumlu anlamda etkilenmiştir. Gerçekten, H. 5-6. yıllarda baş gösteren kıtlık sırasında, zor durumda kalan Mekkeliler, İslâm'ı kabul etmiş olan Yemâme'den Mekke'ye hububat ithal etme yasağının kaldırılması için

Resulullah (as)'a yalvarmışlardır. Resulullah da bu isteği derhal ve kayıtsız şartsız yerine getirmiş ve aynı zamanda 500 altın sikke gibi yüklü bir parayı Mekkeli fakirlere dağıtılmak üzere göndermiştir. Bu konuda Ebû Sufyân'ın tepkisini hatırlarsınız: "Muhammed bu hareketiyle ancak bizim gençlerimizi yoldan çıkarmak istiyor."[2097] Mekkeli fakirler ve genel olarak halk, bu büyük ihtiyaç zamanında, kendi başkanlarının cimriliği ile millî düşmanları Muhammed'in tavrı arasındaki çelişkiden herhalde etkilenmiş olmalıdır.

15. Yeni İhtidâ Edenlerin Onurlarının Korunması

1822. Muhammed (as)'in güttüğü politikanın bir başka özelliği de, insanlara, onların meziyet ve liyakatlerine göre davranması olmuştur. Bir insanın çok erken ya da çok geç bir dönemde İslâm'ı kabul etmiş olması onur ve saygınlık kazanması için tek ölçüt değildi. İslâm'ın kabulüyle geçmişe ait bütün kötülük ve günahlar silinip temizlenmiş olur. Resulullah (as)'ın şu iki hadisini zikredelim:

1. "Bir Müslüman'ın Cahiliye döneminde yapmış olduğu erdemli ve güzel davranışlar, Kıyamet Günü'nde göz önünde bulundurulacaktır."[2098]
2. "Cahiliye döneminde iken sizin aranızda hatırı sayılır ve erdemli olan kimseler, İslâm'ı uygulama konusunda da titizlik gösterdikleri takdirde, aynı şekilde İslâm'da da erdemli ve hatırı sayılır kişiler olacaklardır."[2099]

Gerçekten, İslâmî olanla İslâmî olmayan, sadece belirli konularda birbirlerinden ayrılırlar: İslâm'ın dışındaki dinler de hayır ve hasenâtta bulunmayı, yararlı işler yapmayı öğütlerler. Bu durumda Muhammed (as)'in şöyle buyurmuş olması bizi şaşırtmamalıdır:

"Cahiliye döneminin erdemli hareketleri İslâm'da da aynen uygulanacaktır."[2100]

1823. Hâlid ibn Velîd, Mekkeli büyük bir komutandı; Müslümanların Uhud'da uğradıkları bozgundan sadece onun sorumlu tutulması gerekir. Ancak o, İslâm'ı kabul ederken, Muhammed (as)'den, artık adının bir parçası haline gelen *Seyfullah* (Allah'ın Kılıcı) unvanını almıştır. Aynı zamanda, kendi evinin hemen yakınında oturması için ona Medine'de bir ev bağışlamıştır. Bir gün Hâlid bu evin darlığından şikâyet edince, Resulullah kendisine şöyle demişti:

"(Çevrede uygun başka bir ev ya da boş bir arazi bulunmadığından) Evine kat ilave et!" (bk. İbn Şebbe, Samhudi'den naklen, 2. bs, s. 730-731).

Daha sonra Hâlid, bu evin vakıf olarak kullanılmasını vasiyet etmiştir (Samhûdî, *a.g.e.*). Amr ibn el-As da, diğer bir Mekke'li başkan ve İslâm'ın azılı bir düşmanıydı. İslâm'ı kabul ettiği zaman, Resulullah kendisini başkomutanlığa tayin etmiştir; hattâ Ebû Bekir ve Ömer bile onun emri altına girmişlerdi. (O buna lâyık olduğunu, kısa bir süre içinde sadece 10.000 kişilik bir kuvvetle Mısır'ı Bizanslılardan almakla göstermemiş midir?) Ebû Süfyân'ın İslâm'a olan düşmanlığını kim bilmez? Resulullah'ın 23 yıllık tebliğ görevinin 20 yılı boyunca, herkesten daha fazla onunla mücadele etmişti. Bununla birlikte, ihtida ettiği zaman, Resulullah onun evini, "Müslümanların silâhlı saldırısına karşı bir sığınak" olarak ilân etmiş ve onu bir eyâlete vali tâyin etmiş ve böylece onun geçmişte İslâm'a olan düşmanca davranışlarını görmezlikten gelmiştir.

Genel Gözlemler

1824. Yukarıda gösterilenler, onun birçok siyasî prensipleri arasından sadece birkaç örnektir. Muhammed (as), diğer alanlarda olduğu gibi, politikada da temayüz etmişti. Ancak onu sıradan politikacılardan ayıran fark, uyguladığı politikanın kendi düşüncesi doğrultusunda tamamen

insanlığın iyiliğini hedef alması ve başkalarının meşru hakları aleyhine kendisini şahsen yüceltme ya da temsil ettiği topluma çıkar sağlama gibi bir kaygı taşımamasıydı. O, insanlık onuruna sığmaz ve yakışmaz olarak gördüğü müşrikliğe karşı mücadele ediyordu. İnsanlığı acılar içinde kıvrandıran bütün diğer hastalıklar gibi, ruhî-manevî hastalıklar da, durumunun farkında olmayan hasta istese de istemese de, tıbbî ve cerrahî müdâhaleyi gerektirir. Muhammed (as), bireysel olarak erdemli olmak ve diğer insanları kendi hallerine bırakmak gibi bir yaklaşımın aslında gerçek hoşgörü olmadığı, aksine bunun tehlikeli bir göz boyama ve hilekârlık olduğu; ve çevremizde olup biten rahatsızlıklar konusunda kafa yormadan ve bir çaba göstermeden, bunların kendiliğinden iyileşip düzelemeyecekleri sonucuna varmıştı. İnsanlık, iyilik ve kötülük denilen iki gücü aynı anda elinde bulundurmaktadır ve kötülük tarafı yalnızca daha baskın çıkmakla kalmaz, aynı zamanda daha cazip ve çekicidir. Her zaman için daha nazik ve daha zayıf olan iyiliğin serbestçe gelişebilmesi için, tıpkı yabani otların esas bitkilerden daha gür çıktığı ekili tarlalardan bu otların temizlenmesi gibi, kötülüğün de zor kullanılarak bastırılıp önünün alınması gerekmektedir.

O Dönemdeki Toplumsal Hayat

1825. Göçebelerle yerleşik hayat süren toplulukların yaşayış tarzları birbiriyle aynı değildi. Uçsuz bucaksız Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgeleri arasında daha başka farklılıkların da bulunması gerekiyordu. Ancak bu bölümün sınırları, bizi sadece bir Müslümanın hayatını ana çizgileriyle göstermekle yetinmeye zorlamaktadır.

Doğum ve Hayatın Henüz Başlangıcındaki Törenler

1826. Her kabilenin, her bölgenin içinde bulunan yaşlı kadınlar, aynı zamanda ebelik görevini de yerine getirirlerdi. Bir çocuk doğar doğmaz, -hadislerden edindiğimiz bilgilere göre,- ailenin bir ferdi, kimi zaman da bizzat Resulullah, çocuğun her iki kulağına da hafif bir sesle, müezzinlerin her vakit namaza davet için okuduğu ezanı okurdu. Ezan, bilindiği gibi, Allah'ın ululanıp yüceltilmesini, Allah'ın Tek ve Biricik olduğunu ve Muhammed'in O'nun Elçisi olarak gönderildiğini ifade eden ve Allah'a itaate ve sonuç itibarıyla da mutluluk ve kurtuluşa çağıran ve sonunda Allah'ın Tek ve Biricik olduğunu yineleyen cümleleri kapsayan bir çağrı idi.

1827. Anne yeni doğan çocuğunu emzirmeye başlamadan önce, bebeğe, ezilmiş hurma ve bazen de bal gibi yiyecek bir şey verilirdi.[2101]

1828. Daha sonra çocuğa bir isim koyma törenine sıra gelirdi. Çocuğa doğduğu sırada verilmiş olan bu adın, muhakkak onun insanlar arasında çağırılırken kullanılan bir ad olması gerekmiyordu. Bir kimseye seslenilirken onun kendi adı ya da lâkabı kullanıldığı gibi, "Ey

filâncanın oğlu -ya da kızı" şeklinde de hitap edilmekte ve sadece babanın adı (pek seyrek olarak da annenin adı) zikredilmekte, ama hiçbir zaman her ikisinin adı aynı anda kullanılmamaktaydı. Küçük yaşlardan itibaren çocuğun, ilerde sahip olabileceği çocuğunun adı ile de zikredilerek, "Ey filâncanın babası -ya da annesi" şeklinde adlandırıldığı da olurdu ki Araplar buna "*künye*" demektedirler. Eğer hitap edilen kimsenin adı bilinmiyorsa, kendisine "Ey filân kabilenin kardeşi -ya da kız kardeşi" diye seslenilir; mensup olduğu kabilenin adı bilinmiyorsa sadece "Ey Arapların kardeşi -ya da kız kardeşi" denilirdi. Şunu belirtelim ki, "Filân kabilenin kardeşi" diye seslenirken kastedilen, filânın kardeşinin sülalesi değil, bizzat o kabileye adını veren kimsenin sülalesi demektir. İster yerleşik isterse göçebe olsun, her kabile bir birliktir. Her türlü resmi adlandırmalarda "Filân kabileden falanca kimsenin oğlu -ya da kızı" formülü kullanılmaktaydı. Kabile genişleyip nüfus arttıkça, yahut kabilenin içinden çok ünlü ve önemli kimselerin çıkması halinde, yaşlı ve kıdemli kabileler yeni kollara ve kabilelere ayrılmaya başlardı.

1829. İnsanlara övgü ve yergi ifade eden takma ad ve lakaplar ve daha başka yaygın isimler de verilirdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bir kimseye daha küçük yaşlarda, "filânın babası" şeklinde bir *künye* takıldığı da olurdu. Ancak bu kimsenin ilerde gerçekten bir çocuğu olduğunda, bu çocuğa, babasının kendi çocukluğundan beri *künye* olarak taşıdığı ismin dışında bir ad verilir ve bu durumda baba otomatik olarak bir başka *künye*ye sahip olurdu. O devirde tek adı olan bir Arab'a rastlanması pek nadir idi: En az üç adı olurdu:

1. Özel adı,
2. Filâncanın oğlu şeklinde bir lâkabı,

3. Filâncanın babası olduğunu gösteren *künye*si.

İnsanların bu üç gruptan başka isimlerle çağrıldıkları da olurdu. Aynı şey köleler için de söz konusudur. Kronolojik sıraya dizilmiş de olsalar hadisleri ve tarihi belgeleri incelerken, herhangi bir şahsı tanıyabilmek için, o şahısla ilgili bütün lâkap ve künyeleri bilmemiz gerekir. Zira aynı hadiste geçen bir ifadede bir şahıs bazen özel adı ile, bazen de *künye*si ya da lâkabı ile anılmaktadır.

1830. Arapların İslâmiyet'e geçtikten sonra aldıkları isimler öncekilerle aynı idi. İstisnai olarak, putperestlikle ilgili adlar kesinlikle terkedilmiş ve insanı rahatsız eden ve edepsizlik ifâde eden isimlerden de kaçınılmıştır. Resulullah da, rastladığı bu tür isimlerin daha güzelleriyle değiştirilmesi için bizzat girişimlerde bulunurdu. Hattâ bazı yer adlarının bile değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bir sahabenin adı -âvî (yanılan, hata içinde olan) idi. Resulullah ona Râşid (doğru yolda olan) adını koymuştur. Curaş dağına *Keşer* (yangın nedeniyle büzüşmüş, bk. İbn Hişâm) deniliyordu; Resulullah bunu, *Şeker* (Teşekkür eden) olarak değiştirmiştir. Daha başka olayları saymak da mümkündür.

1831. Yaygın olan isimler arasında, taş, bitki, hayvan, renk, meyve ya da herhangi bir nitelikle ilgili adlara da rastlanmaktaydı: *Hacer* (Taş) bunlar arasında en yaygın olanıydı. İbn Dureyd, Arapça'da kullanılmakta olan sözcüklerin kökenlerini açıklamak için, *Kitâbu'l-İştikâk* adıyla başlı başına bir kitap yazmıştır. Resulullah'ın sahabeleri arasında Alkame, Evsece, Talha, Samure, Sumâme, Harmele gibi değişik bitki adları taşıyanların yanı sıra; Esed, Leys, Bekr, Sa'lebe, Sibâ, Erkam gibi çoğunlukla yırtıcı hayvan isimlerini kullananlar da bulunmaktaydı. Bir niteliği ifade eden isimlerin başında Muhammed'in "övülen, yüceltilen ve müjdelenen", Ömer'in "insanları bir yere toplayıp

orasını canlandıran”, Ali’nin “yüksek”, Ayşe’nin “yaşayan, hayat dolu”, Fâtıma’nın “süt emzirmeyi kesen”, Rukiyye’nin “küçük olduğu halde yukarı çıkmaya, yükselmeye çalışan” anlamlarına geldiğini hatırlatalım. “Kul, köle” ya da “tapınan” anlamına gelen “Abd” sözcüğü, daha çok isim tamlamalarında ön ek olarak kullanılıyordu. Önceleri bu “tamlayan” bir put ya da bir cin adının önünde yer alıyordu (‘Abd Menât, ‘Abd el-Cin gibi). Ancak İslâm’la birlikte bu kelime, Abdullah (Allah’a tapan) şeklinde ya da Allah’ın güzel isimlerinden biri ile birlikte sıfat tamlaması oluşturacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır: Abdu’l-Hâlık (Yaradana tapan), Abd’ul-Gafûr (Affı bol olana tapan), Abdu’r-Rahmân (Çok bağışlayana tapan) vs. gibi.

1832. Çocuğun doğumunun üzerinden birkaç gün ya da birkaç hafta geçtikten sonra bir şenlik düzenlenir, bu sırada (kız ya da erkek ayrımı gözetmeksizin) çocuğun ilk kez başı tıraş edilirdi. Bu tören sırasında özellikle bir koyun kurban edilerek, bir kısmı fakirlere dağıtılır, bir kısmını da kurbanı kesenler yerlerdi. Başı ilk kez tıraş edilen çocuğun saçının ağırlığınca gümüş de yine fakirlere dağıtılırdı. Bu kutlama törenlerinin genellikle çocuğun doğumu üzerinden yedi gün geçtikten sonra yapılmasında Resulullah’ın sünneti esas alınmış ve Müslümanlara da böyle yapmaları tavsiye edilmiştir. İslâm’dan önce Araplar, kurban edilen hayvanın kanı ile çocuğun tıraş edilmiş başını ovarlardı. Resulullah bunu yasaklamış ve kan yerine safranlı suyu ikame etmiştir.[2102] İbn el-Cevzî’ye göre (*Vefa*, s. 655), Resulullah’ın ilk eşi olan Hatice validemiz, çocuğun başı ilk kez tıraş edilirken, erkek için iki, kız için bir koyun kurban ederdi.

1833. İslâm’dan önce pek eski çağlara kadar dayanan bir diğer tören de, çocuğun “sünnet” edilmesi idi. Muhammed (as) bu uygulamayı da

benimseyerek devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Müslümanlar bu işleme Yahudilerden daha az önem vermektedirler. İslâm'da bu uygulama, Yahudilerde olduğu gibi Allah ile yapılan bir anlaşmadan çok, sağlığı koruma (hijyen) ile ilgili bir sorundur. En azından, Araplar, İslâm'dan önceki dönemlerde sahip olmakla birlikte, bu tür eski kavram ve anlayışları tamamen kaybetmişlerdir.

1834. Aile içinde kutlanan iki ayrı tören daha vardır ki, bunlar Resulullah (as)'dan sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olup, biri çocuğun Kur'an öğrenmeye başladığı gün, diğeri de ilk Ramazan orucunu tuttuğu gün yapılır. Kur'an okumaya yeni başlayan çocuğa önce, şükretmeye ve hayırlı duaya vesile olmak üzere, Muhammed (as)'e ilk olarak nazil olmuş olan ve ilim öğrenmekte kalemin yararlarını açık bir dille ifade eden ayetler (Alak: 1-5) törensel bir ortamda tekrar ettirilir.

1835. Bir toplumun hayatında evlilik daima büyük bir öneme sahip olmuştur. Bir kıza evlenme teklifi, ana-babası (ya da velisi) aracılığıyla yapılırdı. Onlar da, nişan ya da söz kesilmesine rızalarını belirtmeden önce kızla istişare ederlerdi. Resulullah (as)'a, bir kadınla evlenmek isteyip ne yapması gerektiğini soran Muğîre ibn Şu'be'nin başından geçen olayı hatırlatalım: Resulullah ona:

"-Kızı gördün mü?"

diye sorunca, o da

"-Hayır!"

diye karşılık vermiş, bunun üzerine Resulullah (as) şu tavsiyede bulunmuştu:

"-Nikâhlamadan önce kızı gör! Daha sonra pişman olmaman için, böyle yapman daha ihtiyatlı bir yaklaşım olur."[2103]

Câbir adlı bir başka sahabe de, evlenmek istediği kızı daha önce gizlice ve onun haberi olmadan gördüğünü ve daha sonra o kızla nikâhlandığını anlatmıştır.[2104] Resulullah (as)'ın güzel bir öğüdü daha vardır:

"Bir kadınla ya güzelliği, ya asaleti ya da zenginliğinden dolayı evlenilir. Ama siz daha çok onun dindarlığını arayınız" (bk. Ebû Dâvûd, 12/2).

1836. Düğün töreni sırasında şarkı söyleyen kadınlar ve musikî âletleri (tef ve davul) çalan müzisyenler bulunurdu.[2105] Bir gün şarkıcı bir kadın:

"Aramızda yarın ne olacağını bilen bir Resul var"

şeklinde sözleri olan bir şarkıyı okumaya başlayınca, Resulullah onun şarkı söylemesini engelleyerek, kendisine şöyle buyurmuştur:

"Deminki gibi, bir savaş hikâyesini ve kahramanların değerini dile getiren şarkını söyle!"

Öyle görünüyor ki düğün gecesi genellikle "meşale alayları" düzenlenir, kimi zaman da bu tür törenlerin yapılmasından vazgeçilirdi.[2106] Bir gün Resulullah, akrabalarından birinin nikâh töreninden dönen hanımı Ayşe'ye hayret ve şaşkınlık içinde şöyle söylemişti:

"- Ey Ayşe! Sizin düğününüzde ne musikî vardı ne de eğlence. Oysa Medineliler bu tür şeyleri severler."[2107]

Tabii ki gelini süsleyip püslerler, saçlarını özenle tararlar ve güzel kokular sürerlerdi.[2108] Dîneverî'nin[2109] bahsettiği dârim adlı bitkinin Resulullah (as) zamanında Mekke'de ya da Medine'de kullanıp kullanılmadığını bilmiyorum. Ancak daha sonraları kadınların siyah bir ağacın dallarını, dişlerini ovalamakta kullandıklarından, -zira bu ağacın dudakları kıpkırmızı yapan bir boya salgılamaktaydı- söz edilmektedir. Damat da, kendi nikâh töreninde pek tabiîdir ki kokusu olan sarı renkli bir tür merhem sürünürdü.[2110] Törene çok sayıda kimse katılırdı.[2111] Kaynaklar incelendiğinde, nikâhın camide icra edilmeyip, kız evine gidilerek

aşağıda belirtilen şekilde kıyıldığı açıkça görülmektedir: Mahallenin hatırlı kişilerinden biri, -Medine'de kıyılan nikâhlarda Resulullah (as)'ın bizzat kendisi- kısa bir hutbe okur ve Allah'a hamd ve senalarda bulunduktan sonra, her iki eşin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarından ve sahip oldukları haklardan bahseder, bu nikâh anlaşmasının tam ve mükemmel olması ve beraberliklerinin sonsuza dek sürmesi, aralarında asla zorluk ve huzursuzluk çıkmaması ve evlilik esnasında doğacak çocuklar için hayır duada bulunur ve daha sonra yeni evliler tebrik edilirdi. Törende gelinin kendisi bizzat bulunmaz, ama gerek kendisiyle evlenecek olan adam ve gerekse nikâhın koşulları ve kocanın karısına vermesi gereken *mihir* miktarı konusundaki muvafakati genellikle yakın akrabası olan iki şahit aracılığıyla alınıp, nikâhı kıyan kimseye bildirilirdi. Her iki tarafın da rıza ve muvafakatleri alındıktan sonra, nikâhı kıyan kimse, akdin tamamlandığını orada hazır bulunanlara ilân ederdi. Bunun üzerine, damadın başına ve çevresine kuru hurmalar ve daha başka kuru yemişler saçılır ve herkes bunları "kapışıp" neşe içinde yerlerdi. Nikâh törenine davet edilenlere düğün yemeği ikram edilirdi. Gelini evine götüren damat da, ertesi gün, kendi dostlarını ve mahallenin fakir-fukarasını *velîme* denilen özel bir ziyafet sofrasına davet ederdi. Resulullah (as), bu geleneğin yaşatılmasını ısrarla tavsiye etmiştir.[2112] Damat, nikâhtan sonra gelini alıp yaşayacakları eve götürdüğü zaman, eşler yalnız ve tek başlarına bırakılmadan önce, kendilerine evin kapısına kadar eşlik edenlerin katılımıyla küçük bir tören daha yapılır, ailenin en yaşlı üyesi, birkaç damla temiz suyu damat ve gelinin üzerine serper ve Allah'ın onları her türlü kötülüklerden muhafaza etmesi için dua ederdi.

1837. Halife Ömer'in anlattığı şu küçük hikâyeyi hatırlatalım:

“Biz Mekkeli Kureyşlilerin, kadınlarımıza sahip çıkıp onlar üzerinde egemen olma gibi bir âdetimiz vardı. Medine’ye hicret ettiğimiz zaman, Ensâr (Medine’nin yerlisi olan Müslümanları) topluluğu içinde ise kadınların erkeklere egemen olduğu bazı insanlar gördük. Kadınlarımız bundan etkilenmeye ve Medineli kadınların âdetlerini benimsemeye başladılar. Bir gün karıma sert bir şekilde bağırınca, o da bana aynı şekilde cevap verdi. Şaşırıp kalmıştım, çünkü ben böyle bir şeyi kesinlikle sevmezdim. O zaman bana şöyle dedi: “Benim böyle karşılık verdiğime niçin hayret ediyorsun? Yemin ederim ki, Resulullah’ın hanımları bile ona böyle karşılık veriyorlar!”[2113]

1838. Dünyanın her tarafında olduğu gibi, kişilere ve onların mizaç ve yaratılışlarına bağlı olarak, aile hayatında mutluluğa da geçimsizliklere de rastlanmaktadır. Zengin ve varlıklı kimselerin ellerinin altında köle ya da hizmetçileri vardı; fakir ve yoksul kimseler ise her işlerini kendileri görürlerdi. Hadislerde, Medineli kadınların yün eğirdikleri *öreke*’den sık sık bahsedilmektedir. Bu kadınlardan bazıları, sokaklardan topladıkları hurma çekirdeklerini başkalarına satarlar veya kendi hayvanlarına (özellikle develere) yedirirlerdi. Kadınlar, evlerinin ihtiyaçlarını görmek üzere çarşı ve pazarlara çıkarlardı. Örtünme âyeti nazil olduktan sonra, kadınların örtüleriyle de olsa dışarı çıkma gelenekleri devam etmiştir. Kadınlar, camilerde cemaatle kılınan namazlara katılırlar, arkadaşlarını ziyaret ederler ve gerekli gördükleri herşeyi yaparlardı. Resulullah’ın hanımları da, dost ve akrabalarını kendi evlerine davet edip onlarla görüşürlerdi. O dönemde Kur’an ayetleri dışında okunacak fazla bir şey bulunmuyordu. Buna karşılık, şiir okuma, çeşitli konularda tarihî hikâyeler anlatma şeklinde eğlenceli toplantılar düzenlenmekteydi.

1839. Çocukların doğumu birtakım neş’eli ve eğlenceli olaylar için fırsat doğuruyordu. Onlara çeşitli oyuncaklar hediye edilirdi. Resulullah bir gün, genç hanımı Ayşe’nin eşyaları arasında kanatlı oyuncak atlar görünce, gülümseyerek “hiç atların kanadı olur mu?” deyince, Ayşe şöyle cevap vermişti:

“Nasıl? Sen bir Resul olduğun halde, Süleyman Peygamber’in atlarının kanadı olduğunu bilmiyor musun?”

Bu anlatım, daha o dönemde oyuncak bebek vs. yapmak üzere küçük bir seramik sanayiinin olduğunu göstermektedir. Oğlan çocuklarına ise oyuncak olarak, uçlarında sivri demiri bulunmayan ve *cumme* denilen ok ve yaylar hediye ediliyordu.

1840. Aile çatısı altında, karı-koca ve çocuklarının, kocanın anne-babasının veya yakın akrabasının ve kölelerin yanı sıra, yöresel farklılıklara göre kendilerine *mevlâ, halîf* ya da *dahîl* denilen korunuklar ya da anlaşmalı kardeşler yer alırlardı. İslâm, kölelerin içinde bulunduğu koşulları ıslah etmiş ve Şeriat, köleyi efendilerin kötü muamele ve istismarlarına karşı koruma altına almıştır. Buna göre, azat edilen kölenin bile eski efendisinin aile mensupları ile belli bir hukukî bağı bulunmaktaydı. Mirasçı bırakmaksızın vefat etme durumunda, eski efendisi azat ettiği kölesinin mallarını tevarüs ederdi (aynı şekilde, köle de, eski efendisinin yasal mirasçı bırakmadan vefat etmesi halinde, terekesine mirasçı olurdu).

1841. Ölüm, ölen kişiye karşı toplumun son görevlerini yerine getirmek için bir takım törenlerin yapılmasına vesile olurdu: Ölüm döşeğindeki kimseye “Allah’ın Birliği”, “Muhammed’in O’nun Elçisi” olduğuna dair belli iman cümleleri tekrar ettirilirdi. Cihat ederken şehit olanlara normal defin işlemleri yapılmazdı: Bu gibilerin cenazeleri, Allah’ın

huzuruna aynen bu şekilde çıkabilmeleri için, yıkanıp kefenlenmeksizin defnedilirdi. Normal olarak, ölen kişinin cesedi yıkanır, kefen denilen kat kat bezlere sarılır, cenaze namazı kılınır ve şu şekilde mezara yerleştirilirdi: İslâm'ın henüz başlangıç yıllarında, en azından Medine'deki uygulamaya göre, kabir kuzey-güney yönünde kazılırdı. Namazda yöneldiğimiz kıble yönü olarak Kâ'be'nin belirlenmesiyle birlikte, mezarlar, ölünün başını sağ tarafa çevirdiğinde Ka'be'yi görecek şekilde kazılmaya başlandı. Aynı şekilde, diğer yerlerdeki Müslümanlar da, bölgelerinin yeryüzündeki konumuna göre muhtemel yönlere doğru mezarlarını kazarlar. Mekke'deki mezarlarla Medine'deki mezarlar arasında bir fark vardı (bunlara sırasıyla *darîh* ve *lahd* denilmektedir[2114]). Cenaze mezara indirilirken, sürekli olarak "Bismillâhi âlâ dini Resulihi" (Allah'ın adıyla ve O'nun Elçisinin dini üzere) cümlesi söylenirdi. Ölü tabut içinde defnedilmezdi. Kefene sarılmış olan cenaze toprak üzerine uzatılarak, önce başının örtüsü açılıp sağ tarafa çevrilir ve sağ yanağı toprağa konulur, daha sonra sol yanak ve baş kısmı dışarıdan bakıldığında tamamen örtülecek ve sağ yanak doğrudan doğruya toprağa temas edecek şekilde kefen beziyle kapatılırdı. Resulullah'ın nâşı ise, kabirin zeminine serilen kırmızı kadifeden[2115] bir örtü üzerine yerleştirilmiş ve mezarın içine kazıda çıkan topraklar yeniden yerleştirilip kabir tekrar kapatılmadan önce, atılacak topraklar Resulullah'ın mübarek naşına temas etmemesi için, kabrin enine olmak üzere kalın tahtalar ve kapak biçiminde özel taşlar yerleştirilmişti. Mezarın üzerine yeşil bir ağaç dalı dikilir ve cemaat dağılıp gitmeden önce iman ile ilgili şu cümleler yüksek sesle tekrarlanırdı:

“Sana “Rabbin kim, Resulün kim, dinin nedir, imanın şartları nelerdir gibi sorular yöneltildiğinde sakın korkma ve şöyle cevap ver: “Rabbim Allah’tır, Resulüm Muhammed’dir, dinim İslâm’dır, Kâ’be kıldığım namazlarda yöneldiğim kıbledir. Âhiret Günü’ne, tekrar diriltileceğime, hesaba çekileceğime, Cennet ve Cehennem’e inandım, iman ettim.”

Daha sonra, kabristandan çıkıp gitmeden önce, cenazenin ardından hayır dualarda bulunulurdu.

1842. Birkaç yıl sonra Medine’de ve Mekke’de cenazeleri gömecek yer kalmayınca, önceki mezarlar yeniden açılarak cenazeler buralara yerleştirilmeye başlanmış ve bu sayede, bu iki kutsal şehrin mezarlıklarının daha da genişleyerek meskûn mahallere kadar taşmaları önlenmiştir.

1843. Resulullah’ın tavsiyesi üzerine, evlerinden cenaze çıktığı için yasa gömülmüş bulunan ailenin komşuları, geleneğe göre, bu aileyi yaslı günlerinde mutfağın can sıkıcı işlerinden uzak tutmak için, üç gün boyunca onlara yemek hazırlarlardı.

1844. Fakirlere dağıtılan sadakalar dışında, ölünün ruhunu şad etmenin bir başka yolu da arkasından hayır dua etmekti. Resulullah, yılda bir kez olmak üzere (Şa’bân ayının 15. günü), kabirleri ziyaret edip oralarda yatan ölüler için dua etmeyi âdet edinmişti.

Oturulan Evler ve Yaşayış Tarzları

1845. Henüz Resulullah (as) hayatta iken, Mekke’de olduğu gibi Medine’deki evlerin de en azından bir üst katı bulunmaktaydı. Resulullah (as)’ın müstakbel karısı Hatîce, evinin bu üst katlarından birine çıkarak, idaresi altındaki kervanla Suriye’den Mekke’ye dönmekte olan müstakbel kocası Muhammed (as)’i uzaktan gözlerdi. Resulullah, Medine’ye ilk geldiği günlerde, ziyaretçilerinin çokluğu

dolayısıyla, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinin alt katına yerleşmişti. Hattâ ev sahibi bir gün, yukarda bir su kabını devirmiş ve suların Resulullah'ın üzerine dökülmemesi için kendi yatağının örtüsü ile suyu kurulamıştı. Mekke'de kerevet yahut divan tarzında yataklar kullanılırdı. Medine'de ise odanın tabanına şilte serilirdi. Öte yandan, zengin bir Medinelinin bir gün Resulullah'a yatması için kendi kerevetini gönderdiği de kaynaklarda belirtilmektedir.[2116] Resulullah'ın daha sonraları ailesi mensupları için inşa ettirdiği evin üst katları yoktu; evin içinde sade bir biçimde hazırlanmış yatak odaları ile birkaç koyunun beslendiği küçük bir avlu yer alıyordu. Resulullah'ın evindeki avlunun dış duvarı, hurma ağaçlarının dallarından yapılmış olup, meraklı bakışların içerde olup bitenleri görmemeleri için, ayrıca deri ile kaplanmıştı.[2117] Örneğin Ayşe annemizin dairesinin kapısı bir tek parçadan yapılmıştı (Samhûdî, 2. bs., s. 458). Gecenin karanlığında kadınların tabiî ihtiyaçlarını gidermeleri için, her bir kabileye ait boş ve ıssız arazi parçaları bulunduğundan da bahsedilir. İçinde oturulan evlerde de tuvalet ihtiyacını gidermek için ayrı odalar bulunurdu. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, kullanıldıktan sonra hizmetçilerin boş araziye boşalttıkları oturaklar da kullanılmaktaydı.

1845/1. Samhûdî'ye göre (2. bs., s. 256), Medine'ye gelişinden yaklaşık beş ay sonra Resulullah, Medine'nin yerlileri olan Ensâr ile Mekkeli Muhacirler arasında meşhur kardeşlik anlaşmasını gerçekleştirdi: Bu olaydan sonra da Resulullah, Ebû Eyyûb'un evinden ayrılarak, kendisi için Mescid-i Nebevî'nin hemen yanı başında inşa edilmiş dairelere aile mensupları ile birlikte yerleşti. Başlangıçta (bk. Samhûdî, *a.g.e.*, s. 344), biri hanımı Sevde'ye ve diğeri ise henüz zifafa girmediği nikâhlı eşi Ayşe'ye ait olmak üzere sadece iki daire olduğundan söz edilir. Ama

gerçekte üçüncü bir dairenin de bulunduğunu ve buralarda henüz evlenmemiş iki kızının, yani Ümmü Gülsüm ve Fâtıma'nın oturduğunu da hatırlatmak gerekir. Gerçekten de Samhûdî (s. 466) bu olaydan dolaylı olarak bahseder ve Resulullah'ın kızı Fâtıma'nın dairesi ile hanımı Ayşe'ninki arasında pencereli bir duvarın bulunduğunu ve Resulullah'ın buradan kızlarıyla sürekli olarak görüşüp konuşabildiğini belirtmektedir. Bedir savaşından kısa bir süre sonra Ümmü Gülsüm, bu daireyi boşaltıp kocası Osman'ın yanına gitmiştir. Fâtıma, Ali ile evlendikten sonra burada ikinci çocuğu Hüseyin'in doğumuna kadar (H. 4) oturabildiğine göre, burada yeterli miktarda kalacak yer bulunmakta idi. Kaynukalıların, Medine'den ayrılmalarından sonra, Resulullah, bunların boşalttığı ve Sûk Benû Kaynuka mahallesinde bulunan, kendi evine beş yüz metre uzaklıktaki evlerden birini onlara vermiş, Ali de ailesiyle birlikte buraya taşınmıştır. Buhârî'de geçen birçok hadiste (34/46/5, vs.), Resulullah'ın, torunlarını ve kızı ile damadını ziyaret etmek için bu eve geldiği belirtilmektedir. Fâtıma'nın boşalttığı dâire, daha sonra Resulullah'ın misafir odası (*Zevr*) haline getirilmiştir. Muhtemelen burasını Ayşe'nin dâiresinden ayıran duvar da yıktırılmıştır.

1845/2. Resulullah'ın inşâ edilen yeni dâirelerine geçmesinden 10 ay kadar sonra, kıble yönü Kudüs'ten Mekke'ye, yani kuzeyden güneye döndürülmüştür (İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 260). Bizzat Ayşe'den gelen bilgilere göre (bk. Samhûdî, 2. bs., s. 463), Resulullah'ın Ayşe ile zifafı, Kıble yönünün değiştirilmesinden önce ve Resulullah'ın öldüğünde defnedildiği odada gerçekleşmişti. Yani, Kıble değişikliği sırasında sadece Mescid-i Nevebî'nin duvarında değişiklik yapılmış, başlangıçta Mescid'in sağ tarafında ve arka tarafında bulunan dairelere dokunulmamıştır. Kıble değişikliğinden sonra ise bu daireler otomatik

olarak Mescid’in soluna ve ön tarafına geçmişlerdir. Önceleri Resulullah (as), mihraba varabilmek için Mescid’in avlusundan boydan boya geçmek ve hutbeyi dinleyecek olan cemaatin saflarının önünden geçmek zorunda kalıyordu. Yeni düzenlemeye göre ise, cemaate imamlık yapmak üzere Ayşe’nin dairesinden çıkıp hemen birinci safın önünden doğruca mihraba varıyordu. Yeni evlilikler nedeniyle, Resulullah’ın dairelerinin sayısının artırılması gerekmişti. Samhûdî (*a.g.e.*, s. 402) ve İbn Cevzî’ye (*a.g.e.*, s. 257) göre, Ensar’dan Hârise ibn en-Numân adında cömert ve fedakâr bir sahabe, Mescid’in hemen bitişiğinde sahip olduğu arsadan gereken miktarda bir parçayı yeni dairelerin inşası için bağışlamıştı. Bilindiği gibi Resulullah’ın dokuz hanımı ve iki cariyesi vardı. Bu iki cariye, Kuba taraflarında biraz uzakça bir semtte, ama ayrı ayrı otururlardı. Hanımlarından Safiyye, Dâru Usâme’de otururdu (Samhûdî, *a.g.e.*, s. 460). Bu durumda, sekiz hanımı için ve bir de ziyaretçi ve misafirler için kullandığı dokuz dâire bulunuyordu. Dairelerin hepsi de bitişik ve Mescid’in sol tarafında idiler. Ayrıca, üzerinde ikinci bir kat bulunan başka bir dâireden bahsedilir. Burası, aynı zamanda içinde gıda maddeleri, silâh vb. eşyanın saklandığı, Devlet Hazinesi (Beytu’l-Mâl) olarak da kullanılan meşhur Meşrebe (*alîye*, ‘Ulliye, Gurfe, Hızâne) idi. Buranın korunmasından ve yönetilmesinden Bilâl Habeşî sorumlu idi. Bir defasında Resulullah, bütün hanımları ağız birliği etmişçesine, kendilerine verilen istihkakın artırılması talebinde bulununca, onların yanından ayrılmış ve bir ay boyunca bu Meşrebe’de kalmıştı. Buraya hurma kütüğünden oyularak açılmış basamakları olan portatif bir merdivenle çıkılırdı. Yeri tam olarak belirlenebilmiş değildir. Görünüşe bakılırsa, yeni kıblenin tam

tersi istikametteki eski kıblenin bulunduğu yerde ve Resulullah (as)'ın hanımlarının oturduğu dairelerin arkasına bitişik bir konumda idi.

1845/3. Mescid-i Nebevî, başlangıçta kare şeklinde, eni ve boyu birbirine eşit olarak tasarlanmıştı. Sağ, sol ve son cemaat mahallinde olmak üzere üç kapısı vardı. Bu sonuncu kapının yeri, Kıble yönünün Mekke'ye çevrilmesi sırasında değiştirilmek zorunda kalınmıştı. En büyük ve ana kapı, batı tarafında olup, herhalde Ka'be'nin ana giriş kapısını hatırlatması için buraya *Bâbu's-Selâm* (Esenlik Kapısı) adı verilmiştir. Bu kapı Medine'nin büyük çarşısına açılıyordu. Ebû Bekir'in evi Bâbu's-Selâm'ın bitişiğinde bulunuyordu. Osman'ın evi güneyde, Ömer'inki ise, rivayete göre, Mescid-i Nebevî'nin kuzey tarafında idi. Resulullah'ın hanımlarından Safiyye'nin kaldığı *Dâru Usâme* adı verilen ev de, görünüşe bakılırsa aynı yönde bulunuyordu. Mescid'in doğuya bakan kapısı, Resulullah'ın hanımlarının oturduğu daireleri ikiye ayırmaktaydı. Gerçekten de kaynaklarda belirtildiğine göre (İbn Zebâle, Samhûdî, 2. bs., s. 543'den naklen), Ayşe ve Hafsa'nın daireleri arasında bir geçit bulunmaktaydı.

1845/4. Resulullah'ın bütün dairelerinin kapıları doğrudan doğruya Mescid'e açılıyordu ve başka bir yerden dışarıya çıkış imkânı yoktu. Kıble değişikliğinden önce, içinde oturulan bu daireler, en azından eşi Sevde ile kızları Ümmü Gülsüm-Fâtıma'ya ve Ayşe'ye ait olanlar Mescidin arka tarafında kalıyor ve kapıları da avluya bakıyordu. Kıble yönünün değişmesinden sonra bu kapılar, doğrudan doğruya içinde namaz kılınan salona bakmaya başladılar. Anlatılmaya çalışılan bu arka plana bakarak, İbn Hanbel (2/26, 4/369), Tirmizî (50/70) gibi hadis yazarlarının şu anlatımına bir göz atalım: "Bir gün Resulullah, Ali'nin (ve tabii Resulullah *AS*'ın hanımlarının da) oturduğu daireninki dışında,

Mescidin içine açılan bütün kapıların kapatılmasını emretti. Böylece, Resulullah için olduğu kadar, Ali için de “Mescid”e gusül abdesti almaksızın girmesine izin verilmiş oldu (Tirmizî, 50/72). Bunun sebebini anlamak kolaydır: Halkın Mescid’e ön taraftan girmemesi gerekiyordu, zira bu durum, cemaatle namaza durmuş olan insanları rahatsız edecekti. Ali ise, Resulullah’ın damadı olarak, Resulullah (as)’a ait dairelerden birinde, eşi Fâtıma ile birlikte, kendilerine ayrılan dairelerden birinde oturmaktaydı. Kendisinin gusül abdesti almak vb. ihtiyaçlarını gidermek için, Mescidin cemaatle namaz kılınan kısmından başka dışarı çıkabileceği bir kapı yoktu. Aynı şey Resulullah için de geçerli idi. (Bütün bu “karmaşık durumlar”, Kıble yönü değiştirildikten sonra ortaya çıkmıştı.) Ancak Ali, kısa bir süre sonra eşini ve çocuklarını alıp Sûk Benû Kaynukâ’daki yeni evlerine taşınacaktır.

1845/5. Resulullah’ın sahip olduğu erkek ya da kadın köleler meselesi birçok kez gündeme gelmiştir. Resulullah (as) azat ettikten sonra bile, bunlar azatlı köle (*mevlâ*) olarak onun ailesi ile birlikte yaşamaya devam ediyorlardı. Peki bunlar, nerede ve hangi koşullarda yaşıyorlardı? Bunların dışında, Enes ibn Mâlik gibi esasen hür olan yardımcılar da vardı. Resulullah’ın Medine’ye Hicret etmesi üzerine, ailesi henüz on yaşında bir çocuk olan Enes’i Peygamberimize takdim ederek şöyle demişlerdi:

“Çocuğumuz (Enes), okumayı da yazmayı da bilir; onu şahsî hizmetlerin için kabul ederek bizi onurlandır.”

Enes şöyle buyuruyor:

“Ben vefatına kadar, gece-gündüz, Resulullah’ın yanında kaldım.”

Başka bir anlatımda ise, çıkılan yolculuk ve askerî seferler sırasında Resulullah (as)’ın ailesini konaklayacakları yere yerleştirmekle ve binek

hayvanlarına bindirip indirmekle görevli başka bir mevlâ'dan daha bahsedilmektedir. Bir de meşhur kadın sahabe Ümmü Eymen gerçeği vardır (bkz. İbn 'Abd el-Berr, *İstî'âb*, "Bereket ve kadın maddeleri" No: 26): Bu hanım sahabenin geceleyin bile Resulullah'ın yatak odasına serbestçe girmesi için izin verilmişti. Yine aynı hanım, Resulullah'ın geceleyin idrarını yaptığı (ağaçtan veya topraktan yapılmış) bir kabı götürüp boş araziye boşaltıyordu. Aynı şekilde, Resulullah'ın hanımı Ayşe'nin de Berîre adlı azatlı bir kölesi vardı. Bu arada, Resulullah (as)'ın yatağa düştüğü son hastalığı sırasında, gecenin geç bir vaktinde çağırıp kabristana kadar kendisine eşlik etmesini istediği Ebû Muveyhibe'den de söz etmek icap eder: Bu çıkışları sırasında Resulullah (as), daha önce kaybettiği sevgili sahabeleri için Allah'tan af ve mağfiret talebinde bulunmuştur. Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf* adlı eserinde, Resulullah'ın köleleriyle ilgili ayrı bir bölüm vardır. Bunlar sürekli olarak Resulullah'ın hizmetini görürlerdi. Peki bunlar geceyi nerede geçirirlerdi? Resulullah (as)'ın mütevazı dairelerinde hizmetçilere ait odaların bulunduğuna dair bir bilgi yoktur. Belki de barınacak yeri olmayan erkek köleler ve mevlalar, geceyi Mescid-i Nebevî'nin Suffe kısmında geçiriyorlardı. Kadın hizmetliler için ise, Resulullah (as)'ın bizzat geceyi yanında geçirmediği hanımlarından birinin odasında bir köşeye sığınarak uyuma imkânları vardı. Ya da Resulullah'ın dairelerinin hemen yanı başında bu hizmetliler için ayrılmış mütevazı barakalar bulunmaktaydı? Kaynaklarda bölme bir durumdan hiç söz edilmemektedir.

1846. Yemekler, hurma dal ve yapraklarından örülmüş hasırlar üzerinde ve yer sofrasında yenirdi. Çoğunlukla ağaçtan yapılmış sandıklar, tabaklar, maşrapa ve diğer mutfak eşyaları bilinip kullanılmaktaydı.. Parmaklarla

yemek yenirdi; ayrıca Resulullah'ın yemeğini yiyip ellerini yıkadıktan sonra bir havluyla kurulandığından bahsedilmektedir.[2118]

1847. Yenilecek şeylerle ilgili sınırlamalar aşağıdaki ayetle belirlenmişti:

"Ölmüş hayvanların etleri, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz dışında- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır..."[2119]

Bütün bu yasaklar, Arapların İslâm'dan önceki dönemlerde tüketmekte oldukları yiyecekler üzerine konulmuştu. Daha önce de hiç yemedikleri yırtıcı hayvanlar, leş yiyen kuşlar, yılanlar, köpekler, kediler, kurbağalar vs. gibi hayvanlar ve zehir gibi sağlığa zararlı diğer bütün şeyler âyetlerde hiç belirtilmemektedir. Araplar deve eti yerlerdi ve Resulullah bununla ilgili değişik bir hüküm getirmemiştir.

1848. O dönemin yemek çeşitleri arasında, öncelikle Resulullah'ın çok sevdiği serit (tirit)'i sayabiliriz. Arapça sözlüklerin açıklamasına göre bu, muhtemelen et suyu ile yapılan bir tür çorba içinde kaynatılmış ekmekten oluşan bir yemek idi. Muhammed (as)'in sevgili hanımı Ayşe ile ilgili şöyle bir sözü nakledilir:

"Tıpkı *serid*'in diğer bütün yemek çeşitlerinden üstün olması gibi, Â'işe de diğer bütün hanımlara baskın çıkar."

Mekke şehri, Tâ'if gibi verimli ve bitek bir yaylanın hemen yanı başında kurulu olmak gibi bir üstünlüğe sahipti. Medine de oldukça bereketli ve sulak bir ovadır ve burada bol miktarda sebze, meyve ve diğer ziraî ürünlerin yanı sıra, özellikle daha Resulullah zamanında bile çok sayıda çeşidi bulunan hurma yetiştirilmektedir. Hanımı Ayşe'nin belirttiğine göre, Resulullah tatlıyı (*helva*) ve balı da çok severdi (bk. Buhârî, 70/32,

74/40/2). Yine Ayşe'nin naklettiğine göre (İbn el-Cevzi, *Vefa*, s. 601), karpuzu henüz sarımtırak renkteki hurma ile birlikte, salatalığı da üzerine tuz ekerek yerdi. Koyun ve deve eti başta olmak üzere, kızartılmış ya da haşlanmış et de çok tüketilirdi. Yumurtadan da bahsedilmektedir. Bir defasında Resulullah (as), bir askerî sefer sırasında, o dönemde Arabistan çöllerinde hala rastlanan bir hayvan olan devekuşunun yumurtasını yemiştir. Bazı bölgelerde bol miktarda rastlanan yaban eşeği avına da çıkılırdı. Ancak Resulullah, ehlî eşek etinin yenilmesini yasaklamıştır. Samhûdî'nin ifadesine göre (2. bs., s. 1248), Medine civarındaki göl ve su birikintilerinde bol miktarda güzel balık türleri bulunmaktaydı; ancak bu durumun Resulullah döneminde de böyle olup olmadığı açıkça belirtilmemektedir. Buhârî (64/65, 72/12) ve Müslim (34/17, 18, nº 1935) ve diğer kaynaklarda anlatıldığına göre, bir sefer sırasında, yiyecek sıkıntısı yaşayan İslâm Ordusu, deniz kıyısında bir anber (balina?) balığı bularak onsekiz gün boyunca bunun etiyle beslenmiş ve döndüklerinde bu etten bir parça da Resulullah'a ikram etmişerdi. Bu balık o kadar büyüktü ki, devesi üstünde bir insan, balığın kaburga kemikleri arasından rahatça geçebiliyordu.

1849. Resulullah'ın hanımı Ayşe, daha sonraki yıllarda şöyle bir hadis nakletmektedir:

"Resulullah'ın sağlığında eleğimiz yoktu; değirmenden çıkan unun kepeğini ayırmak için üzerine üfler, sonra ekmek yapardık."[2120]

Demek ki insanlar o dönemde has ekmek tüketiyorlardı

1850. Giysilere gelince: Kadınlar, genellikle üzerlerine geniş bir kaftanla birlikte uzun bir üstlük (pardösü) giyerlerdi. Sokağa çıktıklarında, yüzlerini bir peçe ile ya da kaftanlarının kenarlarıyla örtüyorlardı. Kuşkusuz hanımlar imkânları doğrultusunda altın ya da gümüş takılar

takınmayı da çok seviyorlardı; bu takılar, hemen oralarda bulunan Benû Kaynukâlı Yahudi sanatkârlar tarafından yapılır ya da Suriye, Irak, Mısır gibi komşu ülkelerden ithal edilirlerdi. Erkekler ise, genellikle başlarına sarık sararlar, bellerini ise topuklarına kadar uzanan ve genellikle dikişsiz bir tür peştamal ile örterlerdi. Gömleğin yanı sıra, nadir de olsa pantolon giyerlerdi. Çünkü Resulullah, namaz sırasında rükû ve secdeye varıldığında vücudu daha iyi örttüğü için, sahabelerine bu tür dikişli elbiseler giymelerini hararetle tavsiye etmiştir. Erkekler ise sokağa çıktıklarında ya da törenlere katılmak için üzerlerine genellikle yensiz üstlük ya da manto türünden şeyler alırlardı.

1851. Yıkanmayı çok severlerdi. Ancak o devirde yıkanma işi umûma açık halk hamamlarında değil, evlerde yapılırdı. Resulullah (as), günde beş vakit namaz öncesinde abdest almayı, Cuma namazından önce de gusül (boy) abdesti alınmasını emretmiştir. Resulullah (as) şöyle buyurmuştur:

"Temizlik din'in yarısıdır."[2121]

1852. Güneş doğmadan önce cemaatle kılınacak olan sabah namazına yetişebilmek için erkenden kalkılırdı. Öğleyin, yemekten sonra hafif bir şekerleme (*kaylûle*) yapılırdı ki bunun Arapların adetlerinden biri olduğuna Kur'an'da da işaret edilir.[2122]

1853. Araplar koku sürünmeyi çok severlerdi. Evlerin güzel kokması için buhur ve günlük ağacı yakılırdı. Resulullah'ın evinde misk, kâfur, amber, ûd (öd) gibi ağaçların yongaları yakılır ve çıkan güzel kokulu dumanlarla ev tütsülenirdi.[2123] Muhammed (as)'in şu meşhur hadisini hepimiz biliriz:

"Şu dünya hayatından bana (iki şey) hoş gösterildi: Kadınlar ve güzel koku; Ancak namaz, benim gözümün nûrudur (benim için en hoş olanıdır)."[2124]

O döneme ait edebî eserlerde birçok parfüm türünün adına yer verilmektedir. Bunlardan en çok bilineni, safranla yapılan *halûk*'dur. Aden bölgesi, bu sanayinin en büyük merkeziydi ve hatta dış ülkelere ihracat bile yapmaktaydı. Muhtemelen ticaret kervanları ve gezginler komşu ülkelerde üretilen birçok kokular da getiriyorlardı. Birçok içkiye, hatta içme suyuna bile koku veren maddeler katıyorlardı. Kur'an'ın bir ayetinde:

"Cennetteki şarabın içine kâfur katılmış ve şarap şişesinin mührü de misk olacaktır."[2125]

buyurulmakta ve Araplarca çok iyi bilinen görkemli bir yaşantıya mecaz yoluyla işaret edilmektedir [Bu arada, İslâm'ın her türlü alkollü içkiyi açık ve kesin bir dille yasakladığını da hatırlatalım. Resulullah'ın sağlığında, Müslümanlar bu ilâhî kurala genellikle uyuyorlardı. İhlâl edenlere pek az rastlanırdı. Bunları cezalandırmak için, Resulullah nalını[2126] ile kamçılanmaları (had vurulması) yoluna giderdi]. Bizzat Kur'an, Allah'ın kullarına, üzerinde "meyvelerin ve salkımlı hurma ağaçlarının, yapraklı dânelerin ve hoş kokulu bitkilerin"[2127] bulunduğu toprak da dahil olmak üzere bağışladığı onca nimetten bahsederken, güzel kokuya da değinmiştir. Aynı zamanda Kur'an, yakut, rengârenk değerli taşlar, inciler, mercanlar ve diğer lüks eşyalardan, örneğin altın, gümüş ve değişik türde ipeklilerden (*harîr*, *sundus*, *istibrak*) de bahsetmektedir.

1854. Kadınlar ellerini boyamak için bol miktarda kına ve gözleri için de özellikle *ismid* cinsi sürme kullanırlardı. Erkekler de sürmeyi ilâç olarak kullanırlardı. Resulullah'tan şöyle bir hadis nakledilir:

"*İsmid* (sürme) kullanınız! Zira o, kirpikleri güçlendirir ve görme yeteneğini artırır."[2128]

Diş temizliğine de çok dikkat edilir ve bu amaçla bazı bitkilerin dal ya da köklerinin fırça haline getirilmesiyle elde edilen misvaktan yararlanılırdı.

1855. Yaşlıların saçlarını boyamaları da pek yaygındı. Resulullah'ın dedesi, Yemenli bir prensin kendisine hediye etmiş olduğu bu tür bir boyayı getirtmiş, ancak siyaha boyanmış saçlarıyla, doğup büyüdüğü şehirde bile kimse kendisini tanıyamamıştı. Ancak genellikle Araplar, saç ve hattâ sakallarını siyaha boyamaktan çok, kızıllaştırmak için kına kullanırlardı.[2129]

Yüz Örtüsü (peçe)

1856. Önceki bölümlerde birçok kez Müslüman kadınların kullandığı yüz örtüsüne (peçe) atıfta bulunmuştuk. Şimdi yeri gelmişken bu konu üzerinde biraz duralım.

1857. Öyle görünüyor ki İslâm'dan önceki dönemlerde Arap kadını ne çölde ne de şehirlerde yüzünü örtmüyordu.[2130] Başlangıçta Müslüman kadınların da yüzlerini örtmemelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Hicretten birkaç yıl sonra, -İbn Kesîr'e göre- H. 5. yılın sonlarına doğru (bk. *Tefsir*, III, 503), Kur'an bu örtünme konusunu, Ahzâb suresinin 59. ayetinde (ki nüzul sırasına göre 90. sıradadır ve H. 5 yılı Şevval ayında yapılan Hendek savaşından söz etmektedir), ve daha sonra Nûr suresinin (nüzul sırası itibariyle 102. sırada) 31. âyetinde ele almıştır. Nûr suresi ise Resulullah (as)'a 5. Hicrî yılın Şaban ayında Benû'l-Musta'liklere karşı düzenlenen askerî sefer sırasında, İbn 'Ubeyy'in Resulullah'ın hanımı Ayşe'ye iftirada bulunması (*ifk*) üzerine (ve tabii bu olaydan daha sonraki bir tarihte) nazil olmuştu. Bu ayetlerde şöyle buyurulmaktadır:

a) “Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) *celâbib*lerini (dış örtülerini) almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.” (Ahzâb: 33/59)

b) “Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları dışında, ziynetlerini teşhir etmesinler (...) Bir nikâh ümidi beslemeyen ve çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, ziynetlerini (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (bazı) elbiselerini çıkarmalarında bir vebal yoktur.” (Nûr: 24/31 ve 60)

Kur’an’ı tefsir eden bilim adamları ve tarihçilerin açıklamalarına göre, yukarıdaki ilk âyetin (a) nazil olduğu günün ertesinde, Medineli Müslüman kadınlar, siyah başörtüleri nedeniyle, “sanki başlarına kargalar tünemiş” gibi bir hal almışlardı; yüzlerini örtmüşler ve sadece bir gözleri görünmekteydi (İbn Kesîr, *Tefsir*, III., 284, 518).

1858. Başlangıçta sahabeden kimileri bu ayetten, yüz örtüsünün sadece sokağa çıkarken zorunlu olduğunu, örneğin aile dostlarının eve ziyaret için gelmeleri halinde, kadınların evin içinde yüzlerini örtmeyecekleri anlamını çıkarmışlardı. Bunun üzerine, daha açık bir ifadenin kullanıldığı ve belli bir yaşa gelmiş olan hanımlar dışında, misafir gelmesi durumunda evin içinde de yüz örtüsünün kullanılacağını belirten ikinci ayet nazil olmuştur.

1859. Ayette geçen *cilbâb*-جلباب (çoğulu: *celâbib*-جلابيب), Arap dilinde “c-l-b” جلب kökünden türemiş bir fiil olup “çekmek” anlamına gelmekte, metinde elbise üzerine “çekilen” pardösü ya da kaftana işaret etmektedir. *Humur*-خمر (çoğulu: *Hımâr* خمار) ise örtmek anlamına gelen “h-m-r” خمر kökünden gelir. Sarhoşluk vererek insanın ayırt

etme yeteneğini ve bilincini örten alkollü içkilere verilen hamr-خمر da buradan gelmektedir. O devirde terzilik pek gelişmemişti. Müslüman bir kadın, özellikle örtünme âyetinin ilk nazil olduğu günlerde, başörtüsü ya da kaftanının iki ucunu parmaklarıyla birleştirir ve gideceği yolu görüp yoldan geçen diğer insanlara çarpmamak için sadece bir gözü dışarıda kalacak şekilde yüzünün tamamını örterdi.

1860. Sahabe dönemindeki İslâm toplumu bu kurala genellikle uymaya çalışmış, buna aykırı fiil ve hareketler ise tarihçilerin eserlerinde kötü örnekler olarak yerlerini almışlardır. Örneğin, Resulullah'ın torunlarından Hüseyin'in kızı Sükeyne'nin adı böyle bir olaya karışmıştır. Peçesini açıp örtüsüz dolaşarak bir skandala yol açtığı için, kendisinden ayıplama ile bahsedilir. Bu olay, o dönemde diğer kadınların da yüzlerini örtüp peçe kullandıklarını kanıtlamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, belli bir yaşa gelmiş hanımlar ve köle kadınlar (cariyeler) yüzlerini örtmekten muaf tutulmuşlardı.

1861. Daha sonraki dönemlerde yaşamış olan bazı hukukçular, kuşkusuz hür kadının, yüzü ve iki eli açıkta kalacak şekilde üzerlerine bir kaftan ya da bir pardösü almaları gerektiğine hükmetmişlerdir. Bunlar, Resulullah'tan gelen şu iki hadise dayanmaktadırlar:

1862. a) Ebû Bekir'in kızı ve Resulullah'ın baldızı olan Esma, bir gün Muhammed (as)'i ziyarete geldi; üzerinde ince kumaştan (rikâk) dikilmiş bir elbise vardı. Resulullah onu bu halde görünce şöyle buyurdu:

"Ey Esma! Bir kız ergenlik çağına geldiğinde, ona yaraşan, yüzü ve iki eli dışında, artık hiçbir yerini göstermemektir." (Ebû Dâvud)

1863. b) Resulullah, Hac için ihrâm (giyinme) sınırları içine girdiği zaman, kadının yüzünü örtmesini yasaklamıştır. (Ebû Dâvûd)

1864. Hacla ilgili ikinci (b) hadisin sıhhati konusunda bütün hadis bilginleri aynı görüştedirler. Anlaşıldığı kadarıyla, Hac esnasında Mekke'de büyük bir kalabalık olduğu için, şayet kadın Arafat, Mina gibi yerlerde yolunu kaybedecek olursa, velisi ya da kocasının kendisini tanımakta ve yeniden bulmakta güçlük çekmesinin önüne geçmek amacıyla, Resulullah (as) böyle bir emir vermiştir.

1865. Ancak birinci hadisten (a) genel bir kural ortaya çıkarmamız mümkün değildir. Öncelikle bu olayın tam olarak hangi tarihte geçtiği, örtünme ayeti nazil olmadan önce mi sonra mı meydana geldiği bilinmemektedir. Resulullah'ın bu hadisi, örtülü olmakla birlikte vücudun iç kısımlarını gösteren şeffaf kumaşlar için söylenmiş olamaz mı? Öte yandan, Esma'nın Resulullah'ın baldızı, yani hanımı Ayşe'nin kız kardeşi olduğu[2131] ve Resulullah (as)'ın da yakın akrabası olması nedeniyle aralarında geçici bir mahremlik bulunduğunu, çünkü ayete göre iki kız kardeşin aynı anda bir erkeğin nikâhı altında bulunamayacağı (Nisâ: 4/23) gözden uzak tutulmamalıdır. Resulullah, kendisinden daha ziyade, örneğin yakın akrabalarının yanında saçlarını, kollarını vs. örtmesini istemektedir. Gerçekte, yakın akrabalar iki kısımdır: 1. Bir kadının kendileriyle evlenmesi kesinlikle ve ebedî olarak yasaklanmış erkekler: Baba, erkek kardeş, oğul, damat vs.; 2. Bir kadının kendileriyle geçici ve belli bir duruma bağlı olarak evlenmesi yasaklanan erkekler: Örneğin erkek yeğen vs. Söz konusu hadiste Resulullah, ergen bir kızın, kendileriyle nikâhlanmanın ebedî olarak yasaklanmış olduğu erkek akrabalardan çok, geçici olarak kendileriyle evlenilmesi yasaklanmış olan erkek akrabalar üzerinde durmaktadır. Diğer yabancı erkeklerden ise bu hadis hiç söz etmemektedir; ancak bunlar için genel kural geçerliliğini korumaktadır, yani yüzün örtülmesi gerekir.

1865/1. Bazı çağdaş feminist yazarlar, Buhârî vs.'den nakledilen şu hadise göndermede bulunurlar: Resulullah (as) bir gün bir hutbe irat ederken, kendisini dinleyen hanım sahabelerden biri ayağa kalkarak, bir konuda kendisini aydınlatmasını istemişti. Hadisi rivayet eden kişi şu bilgiyi ekler: "Bu hanım alt tabakadan biri idi. -İbn Hanbel'de *sefîletu'n-nisâ* [3/18], Nesâ'î'de *îdeyn* [9/19], Dârimî'de salât", [212/24], Müslim'deki kayıtta ise *sitetu'n-nisâ*, yani "alt tabakadan biri" [8/4 nº 885] ifadeleri kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu kadının solgun ve makyajsız bir yüzü vardı. Feminist yazarımız, hadisin metnine bakarak, bu kadının yüzünün renginden bahsedildiğine göre yüzünün peçe ile kapalı olmaması gerektiğini söyler. Peki bu kişi, söz konusu olayın "örtü" âyeti nazil olmadan önce mi yoksa sonra mı cereyan ettiğini incelemiş midir? Bu hanımın kaç yaşında olduğunu biliyor mudur? (Adetten kesildikten sonra bir kadının yüzünü peçe ile örtmesi farz değildir). Ya da bu hanımın toplumdaki konumunu, hür bir kadın mı yoksa cariye mi olduğunu araştırmış mıdır? (Cariyenin yüzünü peçe ile örtmesine gerek yoktur). Gerçekten de bu olayın, H. 1. yılın başlarında, yani örtü âyetinin nazil oluşundan önce cereyan ettiğine dair elimizde birçok ipucu bulunmaktadır.

1866. Araştırmacı ve yazarlar, kimi zaman bu hadisin içerik ve bağlamını göz önünde bulundurmayarak, böylece örtünme konusunda akrabalarla ve yabancılarla ilgili hükümleri birbirine karıştırmışlardır. Resulullah'ın sırtına binip çenesini omuzuna dayayarak[2132] zenci cambazların oyunlarını seyreden genç Ayşe'nin olayı ile, bir gün Resulullah'a bazı sorular soran koyu esmer tenli bir hanım olayının[2133] bu konuda birer delil olarak kullanılmaması gerekir. Zira, bu olaylardan ilki, örtü

ayetinin gelişinden önce cereyan etmiş, ikinci olayda ise, koyu esmer tenli kadının genç ya da yaşlı biri olup olmadığı belirtilmemiştir.

1867. Kuşkusuz yasaklar konusunda İslâm hukukunda bir tedricilik söz konusudur. Adam öldürme, hırsızlık, alkollü içki kullanmak gibi suçların işlenmesi halinde, hem bu dünyaya hem de Âhirete yönelik yaptırımlar vardır. Ancak örtünme emrine uyulmaması nedeniyle, dinen dünyevî bir yaptırım öngörülmemiştir; bu, tamamen kişi ile Allah arasında olan ve öte dünyayı ilgilendiren bir sorundur.

1868. Resulullah'ın hanımları ile ilgili çok daha sert hükümler vardır. Nitekim Kur'an şu hatırlatmayı yapar:

"Ey Peygamber hanımları! Sizler kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz."(Ahzâb: 33/32)

Ayrıca şöyle der:

"Evlerinizde oturun, eski Cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın."(Ahzâb: 33/33)

Onları evlerine kapanmaya sevk eden bu buyruğa rağmen, Resulullah'ın aynı ayetle ilgili olarak hanımı Sevde'ye söylemiş olduğu şu hadis gayet açık ve nettir:

"Allah, gündelik ihtiyaçlarınızı görmek için dışarı çıkmanıza izin vermiştir." (İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 505)

Bir başka hadiste ise şöyle denmektedir:

"Kadınlara mescitleri yasaklamayınız." (Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklar; Buhârî, aynı hadisi Cuma namazı konusunda da ele almaktadır).

1869. Yabancı erkeklerle ilişki kurulması ile ilgili olarak Kur'an, Resulullah'ın hanımlarından bahsederken şöyle söyler:

“(Peygamber’in hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır.”(Ahzâb: 33/53)

Daha sonraki yüzyıllarda, erkek öğrencilere de hadis vb. konularda ders veren Müslüman kadın alimlere rastlanmaktadır.

1870. Resulullah (as), nişanlılar kesin olarak evlenme kararı almadan önce, erkeğin evlenmek istediği kızın yüzüne bakmasına izin vermiş, hatta bunu tavsiye bile etmiştir (bk. yukarıda § 1835).

1871. Örtünme ayetinin nedenleri arasında ilk düşünülen şey, kadın ve erkeğin hoş olmayan bir biçimde bir araya gelmelerini önlemektir. Delikanlılarla genç kızların bir araya gelmelerine mümkün olduğu kadar engel olunması, iki karşı cinsin o nispette bir takım günah eğilimlerini önleyecektir. Bu buyruğun, kadının kadınsı yönünü ön plana çıkaran bazı üstün yönleri de vardır: Böylece onun güzelliği ve cildinin tazeliği korunmuş olmaktadır. Tarlalarda çalışan bir köylü kadının teni güneş ışınlarına daha az maruz kalan kent kadınının teni ile karşılaştırıldığında, durum daha kolay anlaşılır; yine açıkta duran elimizin derisi giysilerimizin içinde kalan deri ile karşılaştırıldığında da aynı sonuç elde edilecektir. Aynı şekilde, bir kuşun açıktaki tüyleri ile bunların altında kalan tüyleri, veya bir hayvanın sırtındaki tüylerle karnının tüyleri karşılaştırıldığında da durum böyledir. Kadın yüzünü örttüğü oranda, yüz teninin tazeliği de o kadar uzun süre devam eder. Öyle kadınlar vardır ki, bunlar fiziksel olarak pek güzel sayılmazlar; doğal olarak, yaratılışları nedeniyle insanların kendilerinden uzaklaştığını görmek bu kadınların hiç de hoşuna gitmez. Bunlar da yüzlerini örttükleri takdirde, böyle kötü muamelelere uğramaktan

kurtulmuş olurlar. İslâm Peygamberi, “âlemlere rahmet” sıfatını böylece erkeklerden daha çok ve öncelikle kadınlar için taşımaktadır.

Başşehir

1872. Medine şehri İslâm’ın ortaya çıkışından çok önce mevcut bulunuyordu; ancak bu şehir, daha ziyade birbirlerinden oldukça uzak mesafelerle ayrılmış ve her biri kendisine ait ayrı mahallelere sahip olan kabile topluluklarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Zira her bir kabilenin kendisine özgü evlerinin yanı sıra, bahçeleri, ziraat yapılan tarlaları ve hisarları vardı. Bu hisarlar esas itibarıyla bir ya da iki katlı bir kuleden meydana geliyordu (*utûm*: hisar; *nebre*: kat). Bir savaş halinde bunların içi hayvan sürüleriyle dolduruluyor, arta kalan yerlere ise kadınlar ve çocuklar yerleştiriliyordu. İslâm’dan önceki bu tür hisarların kalıntıları bugün de varlığını sürdürmekte olup, bunlardan özellikle Uhayha ibn el-Culâh’ın *Utumu*’d-Dihyân’ı ile Kâ’b ibn el-Eşref’in *Hısn*’ını zikretmek mümkündür. Bu ikinci tarihi eserde bir de su kuyusu vardır. Bu da hisarın uzun süren kuşatmalar için hazırlanmış olduğunu göstermektedir.

1873. Başlangıçta, şehrin doğu kesimlerinde, kuzeydeki Uhud dağı taraflarından, en güneydeki Evâlî’ye kadar uzanan bölgede Yahudiler oturmaktaydı. Bunların dinî hayatları Araplarınkinden ayrı olmakla birlikte, toplumsal yaşantılarında bir farklılık göze çarpmamaktaydı: Tıpkı Araplar gibi, her kabile kendilerine ait mahallelerde, ancak Araplardan daha görkemli bir şekilde ve çok sayıdaki hisarlarda oturuyorlardı. Arapça konuşuyorlar, ama bunu İbranî harfleriyle yazıyorlardı. Arap vakanüvislerin *Beyt’ul- Midrâs* adını verdikleri, adliye ve öğretim ihtiyaçlarının karşılandığı bir merkezleri vardı. Buradaki din görevlileri ve İbranîce bilen âlimler, eğitim ve hukukî

danışma konularında kendilerini topluluğunun hizmetine adamışlardı. Nadir olmakla birlikte, içlerinde kendi dinlerini yayma gayretinde bulunanlar da vardı; bunun sonucu olarak, sayıları az da olsa, şehirdeki Arapların bir kısmı Yahudi dinine girmişlerdi. Bu durum özellikle küçük yaşlardaki çocukları etkilemeye yönelikti; bazı batıl inançlara göre, Yahudi olarak büyütülmeleri halinde bu çocukların hiç ölmeyeceğine inanılıyordu. Yahudilerdeki bu batıl inanç o denli güçlü idi ki, Mekkeli ilk Muhacirler buraya geldiklerinde, Medine'de uzun bir süre Yahudilerin büyü ve sihir yaptıklarına ve bunun sonucu olarak, Müslüman Muhacir kadınların kısırlaştırıldığına inanılmıştır. Yine rivayet edildiğine göre, Resulullah (as)'ın kesilmiş saçlarından bir kısmını ele geçiren bir Yahudi, bunlarla hazırladığı bir kara büyü[2134] sayesinde Resulullah (as)'ı bir süre etkisi altında bırakmıştı (Buhârî, 76: 47, 49: 50). Ancak bilindiği gibi, Yahudi unsuru çok geçmeden şehirden silinip gitmiştir.

1874. Aynı zamanda şehirde nereden geldikleri hiç bilinmeyen az sayıda siyahî kölelere de rastlanmaktadır. Bunlar bilhassa şehre oyuncu ve profesyonel dansçılar temin ediyorlardı.

1874/1. Resulullah'ın Medine'ye gelişiyle birlikte, Müslüman olmuş Mekkelilerin çoğu bu Hicret hareketine katılmış ve sayıları da yüzlerle ifade edilmeye başlanmıştı. Daha sonraları ve Mekke'nin H. 8 yılında fethine kadar Resulullah'ın uyguladığı politikalardan biri de (bk. § 358/1 ve 1806-7), ihtida etmiş bireyleri Medine'ye çekmek olmuştur. Bu göç politikası sonunda, Medine'de halk unsurunun çeşitliliği günbegün artmış ve böylece kabile ırkçılığına dayanan anlayış giderek silinmeye başlamıştır. (Saf kan bir Arap, Resulullah onları bağrına bastıktan sonra, bir siyahî ile kardeşlik ilkeleri doğrultusunda birleşmekten iftihar eder

hale gelmiştir.) Bu Muhacirler, başlı başına bir grup oluşturmakla birlikte, sonuçta aynı mahalleye yerleşerek birbirlerine komşu oluyorlar, ya da yeni bir mahalle kuruyorlardı. Samhûdî'ye göre (I, 757-765), bu şekilde Medine'de şu kabilelere ait yerleşim bölgeleri (*menziller*; çoğulu: *menâzil*) oluşturulmuştu: Gıfâr, Leys ibn Bekir, Damra, ed-Di'l, Afsâ (Eslem), Muzeyne, Cuheyne, Balî, Kays ibn 'Aylân (Eşca'), Cuşam, Ka'b ibn 'Amr (Mustalik). Resulullah Medine'ye Hicret ettiğinde, şehirde toplam 10.000 kadar insanın yaşamakta olduğu ve bunun yarısını Yahudilerin oluşturduğu hesaplanmaktadır. Vefat ettiği sırada ise, bir avuç (görünüşe bakılırsa onbeş kadar) Yahudi dışında, şehrin nüfusu, yaklaşık 15.000'i bulmakta idi.

1875. Şehirde deve kervanlarının hemen her gün uğradığı geniş ve boş bir alan (*merbed*) bulunuyordu. Eskiden burada yılda bir kurulan ticaret fuarı, İslâmî dönemle birlikte muhtemelen ortadan kalkmıştır. Bunun yanı sıra şehirde bir çok pazar yeri ve çarşı bulunuyordu: Nabatlı tüccarların yönetimindeki *Sûku'n-Nebît* ve *Sûku Benî Kaynukâ* gibi. Halkın çeşitli alışverişlerini yaptığı başka fuarlar da mevcuttu. Samhûdî (2. bs., s. 747-48), şehirde eskiden beri var olan pazar yerlerinin yanı sıra, bizzat Resulullah tarafından kurulan bir takım yeni pazar yerlerinden de bahsetmektedir. Yine bir gün, Benû Sâ'ideler için bir pazar yerini hizmete açmıştı. Kabileye ait bu boş arazi, o güne kadar mezarlığın genişletilip büyütülmesine tahsis edilmiş olup, aynı zamanda kadınlar, gecenin karanlığında buraya tabiî ihtiyaçlarını gidermek için gelirlerdi. Aynı şekilde, Resulullah, Müslümanlar için merkezî bir pazar yeri daha kurmak istemiş ve bunun için önce belirli bir yer tespit etmiş, ancak seçtiği araziye Yahudilerin önde gelenlerinden Ka'b ibn Eşref şiddetle karşı çıkmış, hattâ bu pazarın ilk dükkânı olarak hizmet veren

bir çadırın iplerini kesecek kadar haddini aşmıştı. Bunun üzerine Resulullah (as) şöyle demiştir:

“Şimdi gidip, onu daha çok kudurtacak bir yer seçeceğim (bu, onun saldırılarından emin ve uzak, belki de Yahudi pazarının hemen yanında bir yer olacak).”

Daha sonra buraya tüccarları çekebilmek için şöyle buyurdu:

“Bu pazarda kesinlikle hiçbir kimsenin adına önceden yer ayırtmayınız; her gün ilk gelen kimsenin yerleşebilmesi için her yer boş kalsın, her gün kim erkenden ilk olarak buraya gelirse(istediği yeri seçip yerleşsin). Ve bu pazarda herhangi bir gümrük vergisi de tahsil etmeyin.”

Kendisi de eski bir kervan tüccarı olan Resulullah, bu mesleğin toplumdaki önemini çok iyi biliyor ve belki de henüz işsiz durumdaki Müslümanları giderek bu mesleğin içine çekmek ve böylece onları Gayrimüslim kapitalistlerin baskısından kurtarmak istiyordu. O dönemde yollardaki hareketlilik oldukça sınırlı olmasına rağmen, Resulullah, yeni evler inşa edilirken, sokakta farklı yönlerden gelen iki yüklü devenin geçişine imkân verecek kadar genişlik bırakılmasını emretmiştir.[2135] Ovadaki yetişmiş ağaçların kesilmesini yasaklamış, hatta yeni ağaçlar dikilmesini tavsiye etmişti.[2136] Müslim’e göre (*Sahih*, “Hac” bölümü, 15/472, No: 1372), Resulullah, Medine’nin çepeçevre etrafında, iki yerleşim birimi arasında (*berîd fî berîd*), enine ve boyuna birer günlük yolculuk süresi bulunan yaklaşık 20 km.lik bir mesafe bırakılmasını söylemiştir. Ebû Dâvûd’daki rivayete göre (*Menâsik*, 11/95), koruma altına alınan bu bölgede ağaç kesmek ve avlanmak da yasaktı. Kendisi bir yandan dürüstçe yapılmasını istediği ticaretle ilgilenirken, bir yandan da ziraatle meşgul oluyordu. Medine’deki ziraî faaliyetler, hurma ağacı yetiştirmekle sınırlıydı ve halkın en büyük derdi bu ağaçların sulanması

idi. Resulullah Muhammed (as), daha önce açılmış bir su kuyusunun hemen yanı başında bir başka kuyunun açılmasını yasaklamış ve kuyular arasındaki asgarî bir uzaklık tespit etmiştir.[2137]

1876. At yarışlarına mahsus belli bir hipodrom bulunmamakla birlikte, şehir ahalisi, sık sık at yarışlarına giderdi. Resulullah zamanında, bir kısmı at yarışları için ve bir kısmı da başka amaçlarla olmak üzere iki tür at yetiştirildiğini biliyoruz. Deve, eşek ve hattâ insan yarışları da yapılmakta idi. Yukarıda sözünü ettiğimiz kervanların gelip konakladığı boş alan, bu tür yarışlarda da kullanılıyordu. Kimi zamanlar Resulullah buraya bizzat katılır ve kazananları tespit eder, onlara çeşitli ödüller dağıtırdı. (Şe'mi bize bu yarışları uzun uzun tasvir etmektedir.[2138]) Bu yarışlarda aynı anda kaç at koştuğunu bilmiyoruz. Ancak kaynaklarımız, ilk beş dereceye girenlere hurma vb. ödüller verildiğini belirtmektedirler. Elbette, Kur'an'da kesinlikle yasaklanmış kumardan başka bir şey olmayan "bahis", ne at yarışlarında ve ne de başka spor dallarında söz konusu olmazdı.

1877. Resulullah, gençler arasında çeşitli yarışmalar düzenleyerek okçuluk sporunu özendirmeye çalışıyordu. O devrin sporları arasında, bir tür mızrak fırlatma oyunu olan ve zenciler arasında oldukça yaygın olan *dirkele*[2139] ile, futbolu andıran ve Mekke ve Medine'de oynanan[2140] *kurrek* yer almaktaydı. Kaynaklarda belirtildiğine göre, "Resulullah bir gün içlerinden hangisinin daha kuvvetli olduğunu öğrenmek için (büyük) bir taşı yerden kaldırmaya çalışan bir grup insanın yanından geçmiş ve bunda hiçbir sakınca görmemiştir."[2141] Güreş de oldukça yaygındı: Şampiyon Rukâne, Mekke'de bu spor dalında ünlü idi. Medine'de de gençler, askeri seferlere katılabileceklerini Resulullah'a kanıtlamak için sık sık güreşe tutuşurlardı. Zira daha genç yaştakiler

kendilerinden büyüklere üstünlük sağlayabildikleri takdirde, gönüllü olarak askerî seferlere katılma hakkını elde ediyorlardı.[2142]

1877/1. Şehir henüz çok ilkel bir durumda idi ve yoksul köylere has özelliklerini koruyordu. “Ev” denilen yerler genellikle hurma dal ve yapraklarından yapılmış kulübelerden başka bir şey değildi. “Aydınlatma araçları” da oldukça basit idi: İçine yağ konulmuş küçük bir tabak ve içine bükülüp fitil haline getirilerek daldırılan küçük bir bez parçası. Resulullah bunların yatmadan önce söndürülmesini tavsiye ederdi. Bir defasında ihmalkâr bir sahabe bunu söndürmeyi unutmuş ve daha sonra bir fare yanmakta olan paçavrayı götürmeye kalkınca içindekilerle birlikte barakanın tamamen yanmasına yol açmıştı (Buhârî, 79/49/2). Bir gün Resulullah’ın başından buna benzer bir olay geçmiştir: Yine namaz kıldığı bir sırada, bir fare lambanın fitilini götürmek istemiş ve Resulullah (as) daha farkına varmadan namaz kıldığı seccadenin bir bölümü yanmış, ancak ateş zamanında söndürülmüştür (Kastallânî, *Şerhu’l-Buhârî*, Bulak bs., IX, 169).

1878. Kadınlar sporla pek ilgilenmezlerdi. Resulullah, hanımı Ayşe ile evlilik hayatlarında iki kez yarış yapmış, bunlardan birincisinde Ayşe Resulullah’ı geçip yarışı kazanmış, ancak ikinci kez, aradan birkaç yıl geçip de kilo alınca, bunun tersi olmuştur. Ümmü Suleym ve Ümmü Haram adlarında iki kız kardeş, tıpkı erkekler gibi, savaşlarda etkin görevler üstlenmişlerdi. Resulullah’ın halası Safiyye de, bir defasında bir kalenin savunmasına katılmış ve tek başına bir düşman askerini öldürmüştü. Ancak kadınlar askerî seferlerde daha çok aşçı, hemşire, gözcü gibi diğer geri hizmetlerde görev yaparlardı.

Resulullah (as)'ın Devlet Başkanı Olarak Kişisel Hayatı

1879. Kendisine, tebaası karşısında herhangi bir hükümdarınkiyle karşılaştırılmayacak derecede yüksek bir konum sağlayan "Allah'ın Elçisi" olma niteliği bir yana, Muhammed (as), siyasî bir lider olarak *primus inter pares* (benzerleri arasında rakipsiz birinci) idi: Çevresinde hiçbir şatafat ve resmiyete itibar etmezdi. Giydiği elbiseler, oturduğu ev, konuşma tarzı vs. bakımından da diğer insanlara göre bir farklılığı yoktu. Kendisine:

"-Yâ Resulullah!",

"-Ey Allah'ın Nebîsi!"

şeklinde, bazen de:

"-Yâ Muhammed!"

ya da künye adıyla:

"Yâ Ebe'l-Kâsım!"

diye hitap edilirdi. O devirde insanlar birbirleriyle"sen"li "ben"li konuşurlardı. Savaş ve düşman saldırısı zamanları dışında, evinin kapısında nöbet bekleyen bir muhafız olmamıştı: Bu durum hem Medine'deki evi için, hem de sefer ve yolculuk sırasında karargâh kurulduğu zamanlar için geçerlidir (Kastallânî, *Şerh-i Buhârî*, V, 86). O, halkla iç içe yaşardı: En sıradan insanlar bile, hiç zorluk çekmeden onun yanına yaklaşabilirlerdi. Şehrin sokaklarında ya da çarşı-pazar yerlerinde ülkenin herhangi bir insanı gibi dolaşırdı. Ziyaretçilerin gelişini bildirmek üzere bir hizmetçisi vardı; ama pek fakir kimseler dışında, bu gibi hizmetçiler zaten herkesin evinde bulunurdu. Hanımlarının söylediklerine bakılırsa, evde giysilerini kendisi diker ya da yamar, hatta sandaletlerini bile kendisi onarırdı.[2143] Gece yatarken giydiği bir peştamalı (pijama) vardı ve gündüz giymiş olduğu giysileri

yatmadan önce çıkarıp duvara asardı (İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 559). Hanımları, yemeklerini kendileri pişirirlerdi; her birinin ayrı ama birbirine bitişik yatak odaları vardı ve muhtemelen hepsi de, Mescid tarafındaki ortak bir avluya açılıyordu. Resulullah bütün hanımlarına aynı şekilde ve tam bir eşitlikle davranırdı. İçlerinden bazılarının mutfak eşyalarında ya da mobilyalarında bir değişiklik varsa, bu kesinlikle Resulullah'ın tercihinden değil, sadece bu hanımların beraberlerinde getirdikleri çeyizin içinde bulunduğundan ya da akrabalarından aldıkları hediyelerden yahut da kendi tutumluluk alışkanlıklarından kaynaklanmaktaydı. Rivayete göre Resulullah, ev işlerinde hanımlarına yardımcı olur, evdeki keçilerin sütünü sağardı. Güneş doğmadan önce, Mescitte cemaate imamlık yapmak üzere her zaman erkenden kalkardı. Arkadaşlarını ve komşularını, en mütevâzîleri de dahil, ziyaret eder, onların sevinçlerini ve kederlerini paylaşırdı; bu konuda Müslim-Gayrimüslim ayrımı gözetmezdi: Gerçekten de onun, ağır hasta bir komşu Yahudi çocuğunu ziyaret ettiği bildirilmektedir.[2144] Şayet herhangi bir yerde otururken, bir Yahudinin de olsa, cenazesinin geçtiğini görse hemen ayağa kalkar, böylece diğer insanların acılarını paylaştığını göstermiş olurdu. Zaman zaman, Yakın sahabeleriyle birlikte, herhalde boş vakti olduğunda ve dinlenme ihtiyacı duyduğunda gezintilere çıkmayı âdet haline getirmişti. Aşağıdaki olay bu konuya biraz ışık tutmaktadır: Bir gün az sayıda sahabesiyle birlikte çölde gezintiye çıkmıştı; kesip yemek üzere bir koyun satın aldılar. İçlerinden biri:

"-Ben koyunu kesip yüzeyim."

dedi. Bir diğeri:

"-Ben de etini kemiklerinden ayırayım."

Böylece her biri bir iş yüklenmiş oldu. Resulullah da şöyle buyurdu:

“-Ben de gidip ateş yakmak için etraftan çalı çırpı, odun toplayayım.”

Diğerleri:

“-Hayır! Senin bunu yapmana gerek yok: Biz o işle de ilgileniriz.”

dediyseler de Muhammed (as) ısrarla şöyle buyurdu:

“-Bu doğru olmaz. Benim de sizinle birlikte işin ucundan tutmam gerek.”

1879/1. Her zaman şaka ve lâtife yapmayı sever, kendisi ile şakalaşılmasından da hoşlanırdı. Örneğin, bir gün, samimiyet ve sadeliğinden ötürü pek sevdiği Zahir adında birine, arkadan belli etmeden yaklaşıp kollarından tutarak, şöyle haykırdı:

“Kim bu köleyi satın almak ister?”

Zahir, başını çevirip karşısında Resulullah’ı görünce, bundan çok memnun oldu ve:

“Ey Allah’ın Elçisi! Kimse çıkıp da benim gibi basit ve değersiz biri için para vermez!”

Bunun üzerine Resulullah şöyle karşılık verdi:

“-Ama senin değerin Allah’ın nazarında büyüktür.”[2145]

Özellikle küçük çocuklarla şakalaşırdı. Gerçekten, bunlarla ilgili çok sayıda anı nakledilir. Kendisine bu tür bir şaka yapılmış olan ve bununla özellikle iftihar eden bir sahabe, daha sonraki yıllarda şöyle anlatıyordu:

“Ben henüz küçük bir çocuktum. Havanın çok sıcak olduğu bir gün, Resulullah ana-babamı ziyaret etmek için bize gelmişti. Biraz soğuk su ile hararetini giderdi ve ağzında doldurduğu suyun bir kısmını tam yüzüme fışkırtıp beni ıslattı. İşte ben, yüzüme fışkırtılan bu mübarek suyun bereketiyle hiç yaşlanmadım!”(Buhârî, 80/31)

Abdullah adında, lâkabı Hımâr (eşek) olan saf bir sahabe vardı. Bir gün pazardan veresiye bazı şeyler almış ve bunları Resulullah'a hediye etmek üzere getirmişti: Satıcıya da, bunları Resulullah (as)'ın hesabına satın aldığını söylemişti. Daha sonra bu satıcı alacağını istemek için Resulullah'a müracaat ettiği zaman, bu Hımâr vurdumduymaz bir şekilde:

"-Yâ Resulullah! Sana bir hediye sunmak istemiştim, ama param yoktu..."

deyince, Resulullah gülümseyerek satıcıya eşyanın bedelini ödemiştir (Buhârî, 86/5/1; Ebû Ya'lâ, Kettânî'den naklen, *Terâtîb*, I, 38).

1880. Onun hayatında, sadece şu göstereceğimiz hususlar ayrıcalıklı muamele olarak gösterilebilir: Yılda iki kez kutlanan dinî bayramlarda, cemaatle namaz kılınacak yere giderken, törensel bir şekilde, belki de ucunda bir bayrak bulunan mızraklı bir muhafız asker kendisine öncülük ederdi. Bu arada, namaz kılınan yerin üstü açık ve *musallâ* (namaz kılınan yer) denilen boş bir alan olduğunu da hatırlatalım. Samhûdî'ye göre (2. bs, s. 780), Resulullah (as), muhtemelen şehirde toplanan Müslümanların sayılarının giderek arttığını göz önünde bulundurarak, birçok kez bu mekanın değiştirilmesi yoluna gitmiştir. Medine dışındaki kabilelerden veya yabancı ülkelerden kendisine mesaj getiren heyetler geldiğinde ise, kabul töreni ile ilgili ayrıntılı bilgiler, nasıl selâm verileceği vb. bunlara önceden öğretilirdi. Ayakkabıları (*na'leyn*) ile ilgilenen özel bir muhafızı vardı; ancak hemen belirtelim ki, kabul salonlarına ve mescitlere girmek için ayakkabılar çıkarılıyor ve çıkış sırasında herkes birbirine karışan ayakkabılarını aradığı için izdiham oluyordu. Böyle bir durumda özel bir görevlinin tâyin edilmesiyle, Resulullah'ın ayakkabılarını arayarak boş yere vakit kaybetmesi önlenmekteydi. Güzel kokuları çok seviyordu. Hadislerde belirtildiğine

göre, evinde tütsüleme amacıyla sarı sabur dalları ile birlikte kâfur yakılırdı.[2146] Medine'deki her kuyudan çıkarılan suyun tadı aynı değildi. Resulullah'ın siyahî hizmetçisi Rabâh, Resulullah (as)'ın ailesi için özellikle Gars ve Sukyâ adlı kuyulardan su taşırdı (bk. Samhûdî, 2. bs., s. 978).

1880/1. Bugün bazı İslâm ülkelerindeki belli başlı camilerde, bir *maksure* (Türkçe'de Hünkâr Mahfili denilen ve Devlet Başkanı ile yakın adamlarının birlikte girip namaz kılmalarına mahsus odacıklar) görmekteyiz. İlk Halifelerden Ömer, Ali ve Mu'âviye'ye karşı düzenlenen suikastlardan sonra, rivayete göre bu sonuncu Halife (Mu'âviye) tarafından, sadece bir korunma önlemi olmak üzere, bu odacıklardan ilki inşâ edilmiştir. Hiç şüphesiz Resulullah için böyle bir önlem söz konusu olmamakla birlikte, aşağıdaki anlatımda (bk. Buhârî, 32/2, 32/3, 33/1/3, 77/43) başka bir amaçla bu konuya yer verilmektedir: Resulullah her yıl, Ramazan ayının bazen ikinci bazen de üçüncü on gününde, Mescid-i Nebevî'de itikâfa çekilir ve o günlerde, uzanıp yatarken ya da ibâdet ederken gelip geçenlerin rahatsız edici bakışlarından kurtulmak için etrafına hasırlar dikerdi. Yine bir Ramazan ayında, Resulullah, teravih namazlarını sadece üç gece böyle bir yerde tek başına kılmıştır: Böylece takva sahibi müminler, teravih namazlarının farz seviyesinde mecburi bir ibâdet olmadığını bizzat görmüş oldular. İbn'ul-Cevzî (*Vefâ*, s. 508), Resulullah (as)'ın teravih namazını 20 rekat olarak kıldığını bildirmektedir.

1881. Resulullah'ın sağlığında Medine'de 10'dan fazla mescit bulunuyordu. Bunların en eski olanı, şehrin güneyindeki Kuba'da inşa edilen mescit idi.[2147] Resulullah (as), anne tarafından akrabası olan Benû'n-Neccârların mahallesine kesin olarak yerleşmeden önce, Medine'ye

hicret ettiği sırada bu camiyi inşa etmişti. O gün bugündür mevcut olan ve Mescid-i Nebevî (Peygamber Mescidi) adıyla anılan Ulu Cami'yi de Benû'n-Neccârların mahallesinde inşa etmiş oldu. Bu mescid, ilki henüz Resulullah (as) hayattayken, yani H. 7 yılında Hayber'in fethedilmesinden sonra (Samhûdî, 2. bs., s. 338), sonuncusu ise Kral İbn Suûd ve haleflerinin yönetimi sırasında olmak üzere birçok kez genişletme ve onarım çalışmasına tanık olmuştur. Diğer camiler ise, Benû'n-Neccâr'a oldukça uzak mesafelerde oturan kabilelere aitti. Günde beş vakit kılınan namaz için genellikle oturulan eve en yakın olan camiye gidilir, haftada bir Cuma günü kılınan namaz için ise bütün Müslümanlar Mescid-i Nebevî'de bir araya gelirlerdi. Daha Resulullah zamanında, geceleyin bu Câmi'yi aydınlatmak için yağ kandilleri kullanılırdı. Samhûdî'ye göre (I, 670), aslen Filistinli olan ünlü deniz kâşifi Temîm ed-Dârî bu aydınlatma işini üzerine almıştı. Buhârî de, Ümmü Mihcân adında yaşlı bir siyahî hanımın, gönüllü olarak Mescid-i Nebevî'nin temizlik işini üstlendiğini ve orayı düzenli olarak süpürüp temizlediğini nakleder. Bu hanım vefat ettiğinde Resulullah'a haber vermeden kendisini defnetmişlerdi. Daha sonra bunu öğrendiğinde ise çok üzülmüş ve olayda kusuru olanları azarlayarak bu hanımın kabrine gitmiş ve yeniden bir cenaze namazı kılmıştır.

1882. Bazı belgelerden öğrendiğimize göre, Cuma namazı Hicretten önceki dönemde de kılınmaktaydı. Gerçekten Resulullah, henüz Medine'ye gelmeden, daha önce oraya göndermiş olduğu özel görevliye bir yazı yazarak, her Cuma öğlen namazı vakti girince bütün Müslümanları cemaat halinde toplayıp önce bir hutbe vermesini, daha sonra da namazı kıldırmasını kendisinden istemiştir.[2148] Resulullah (as), sünneti gereği, Cuma namazını cemaatle kıldırmadan önce, iki bölümden oluşan bir

hutbe irat ederdi. Bu hutbe Allah'a övgü ve O'nu yüceltme (hamd ve sena), O'nun güzel sıfatlarını, rahmet ve affını talep eden cümlelerle başlardı. Daha sonra imam (Resulullah), ahlâkî ve manevî hayat, iyilik ve güzel hareketler, politika da dahil toplumun çeşitli sorunları hakkında tavsiye ve önerilerin bulunduğu ve daha başka uygun gördüğü konularla ilgili bir konuşma yapardı. Her zaman doğaçtan (irticâlî olarak) verdiği hutbesini okurken, Resulullah, üzerine dayanmak üzere sol elinde bir asa, bazen bir mızrak ve bazen de bir kılıç bulundururdu. Hutbe'nin birinci bölümü bitince, dinlenmek için bir süre oturur, sonra ikinci bölüme geçerdi. Yine bu bölümün başında Allah'a hamd ve senaların yanı sıra, zâhidâne dualarda bulunurdu. İlk yıllarda hutbesini, bir hurma kütüğünün yanında ayakta okurdu. Ancak daha sonraları bu iş için bir kaç basamakla üzerine çıkılan ağaçtan bir minber inşa edilmiştir. Hutbe'nin her iki bölümü de tamamlanınca, sıra cemaatle namaz kılmaya gelirdi. Cemaatten bazı kimseler imâma (müezzin sıfatıyla) yardım ederlerdi. Namaz esnasında kesinlikle ne bir müzik âleti çalınır, ne de koro halinde müzik icra edilirdi. Sadece imam yüksek sesle 7 ayetten oluşan Fâtiha suresini okur, daha sonra diğer surelerden seçtiği birkaç ayeti okuduktan sonra bütün cemaat, rükû, secde, kâ'de vb. namazla ilgili bütün hareketlerinde imamı takip ederdi. Hicretin başlangıç yıllarında camilerin kıblesi, Medine'nin kuzeyinde bulunan Kudüs'e (Jerusalem) doğru idi. Aradan onyedi aylık bir süre geçtikten sonra nazil olan bir ayetle, kıble yönü bu defa Ka'be'ye, yani Medine'nin güneyindeki Mekke'ye çevrildi. Bugün bölgede, bu değişikliğin anısına *Mescidu'l-Kıbleteyn* adı verilen cami halen varlığını sürdürmekte ve içinde, halen kullanılmakta olan mihrâbın tam karşısında önceki mihrâp göze çarpmaktadır. Camiler her zaman sade

olup, her tür resim, suret ve heykelden arındırılmışlardır. Camilerin zemini hasır ya da halı, kilim gibi örtülerle kaplanırdı. Ayrıca, namaz kılmak için mutlaka bir caminin olması gerekmez: Evde, açık arazide vb. (temiz olması şartıyla) nerede olursa olsun namaz kılınabilir. Resulullah, gerektiğinde binek hayvanının sırtında bile namaz kılardı. Müezzin, cemaati namaz kılmaya davet etmek için, yüksek sesle ezan okurdu; zira ilke olarak, İslâm'da çan vs. çağrı araçlarına izin verilmemiştir. Resulullah'ın müezzini, sesini en uzak noktalara kadar duyurabilmek için, Mescid-i Nebevî'nin hemen yanındaki evin damına çıkardı. Daha sonraları bu iş için minareler inşa edilmiştir. Günümüzde hoparlörler de kullanılmaktadır.

1883. Müslümanların kutladıkları bayramların, hem dînî ve hem de sosyal yönleri vardır: Muhammed (as) bize bunlardan sadece ikisini bırakmıştır ki biri, oruç ayı olan Ramazan'ın sonunda, diğeri ise Kurban Bayramı olarak kutlanır. Bayramların H. 3. yıldan itibaren başladığını sanıyoruz. Zira, Ramazan orucu ilk olarak H. 2. yılda farz kılınmıştı; ayrıca, Resulullah'ın Bedir'den Medine'ye Ramazan Bayramı esnasında dönüp dönmediğini de bilmiyoruz; ikinci olarak, İbn Şebbe'nin ifadesine göre (Samhûdî'den naklen, 2. bs., s. 779), Kurban Bayramı ilk kez Benû Kaynukâ savaşından sonra kutlanmıştır. Esasen hanımlar adet ve loğusalık durumlarında camilere giremezler. Ancak Resulullah, bu iki dinî bayramda bir ayrıcalık tanıyarak, onların bu gibi hallerde bile, namaz kılamasalar da cemaate katılmalarına izin vermiştir.[2149] Öte yandan, yılda bir kez kılınan bayram namazları, prensip olarak cami içinde değil de, açıklık bir alanda ve sabah erken vakitte kılınır. Namazdan sonra, toplumun değişik kesimleri, kendi zevk ve kişisel imkânları ölçüsünde neşe ve sevinç gösterilerinde bulunurlar. Ancak

alkollü içki kullanılması ve ayrıca kadın-erkek karışık şenlikler ve festivaller yasaklandığından, neşe ve sevincin kalabalık insan yığınları içinde yozlaşıp çığırından çıkmasına fırsat verilmemiş olur.

1884. Muhammed (as) sadece bu iki dini bayramı kurumsallaştırmış, ancak daha sonraları Müslümanlar, herkesin kolayca anlayabileceği nedenlerle, bunlara başka gün ve geceleri de ilave etmişlerdir. Bunların başında Muhammed (as)'in doğum gününün kutlandığı, Rebî'ul-Evvel ayındaki Mevlit Kandili ve daha sonra da Resulullah (as)'ın ilk vahyi aldığı (ve Kur'an'da bin aydan veya otuz bin geceden daha hayırlı olduğu ifade edilen) ve adetâ İslâm'ın başlangıcının yıl dönümü demek olan ve Ramazan ayının içinde kutlanan Kadir Gecesi gelir. Bunların dışında, iki kutlama günü (ya da gecesi) daha vardır: Resulullah'ın Mirac'a çıkışının yıl dönümü olan ve Receb ayında kutlanan Miraç Kandili ve yine Resulullah (as)'ın vefat etmiş akraba, dost vs. Müslümanların kabirlerini ziyaret etmeyi adet haline getirdiği, Şaban ayında kutlanan Berat Kandili'dir. Dikkat edilecek olursa, mevsim değişiklikleri (örneğin ilkbaharın başlangıcındaki *nevruz* gibi) ya da yılbaşı gibi günler bayram olarak değerlendirilmemiştir. Burada yeri gelmişken takvim konusuna değinmek istiyoruz:

1885. Ay ekleme (*nesiy*) yöntemine dayanan Kameri-Şemsî takvim, hemen hemen bütün Arabistan'da uygulanan Kâ'be'nin haccedilmesi ve aynı zamanda Kureyşlilerin egemenliği altındaki uluslar arası ticaret sayesinde bütün Arap Yarımadasında benimsenmişti. Ancak Araplar zaman hesaplaması yaparken, bulundukları ülkeye özgü, daha kesin sonuçları olan ve Arapların bağımsızlık anlayışına daha uygun düşen başka bir takvim sistemi daha kullanıyorlardı. Buna göre yıl, yağmur yıldızlarından her birinin (*nev'*)[2150] doğuş sırasına göre 28 eşit parçaya

bölünüyordu (28 rakamı, aynı zamanda Arap alfabesindeki harflerin sayısını göstermektedir).

1886. Takvim başlangıcı ya da "milât" diye bir olay mevcut değildi. Olaylar kıtlık, savaş, önemli bir kişinin ölümü,[2151] Hılfu'l-Fudûl'ün kurulması[2152] gibi akılda kalacak çeşitli olaylar esas alınarak tarihlendiriliyordu. Kuşkusuz başlangıç olayları bölge ya da devirlere göre değişmekteydi. Buna göre Müslümanların Hicret'i esas alarak tarihlendirme sürecini Resulullah henüz hayatta iken -ve kimilerine göre bizzat Resulullah'ın talimatıyla (bk. Samhûdî, 2. bs., s. 248)- başlattıklarını, ancak resmî ve evrensel anlamda kabulünün Halife Ömer zamanında alınan bir kararla gerçekleştiğine inanmak daha yerinde olacaktır.

1887. Kamerî takvimdeki gün sayısı 29 ile 30 arasında değişiyor ve ayın ilk günü, batı ufku üzerinde güneş battıktan hemen sonra ilk hilâlin görülmesi ile başlıyordu. Günün başlangıcı olarak güneşin batması esas alınmaktaydı. Üçer günden oluşan her bir grubun özel bir adı vardı. En meşhur grup, *eyyâmu'l-bîd* (ak günler) adı verilen "dolunay" evresi idi.[2153]

Dînî Uygulamalarla İlgili Diğer Bilgiler

1888. Bayram namazlarının kılındığı ve *Musallâ* denilen açık alanlar da dahil olmak üzere, cami ya da mescit şeklindeki yapılar dışında, İslâm'da herhangi bir dînî yapı mevcut değildir. Veli ya da aziz olarak bilinen kişilerin kabirlerinin veya bunlardan arta kalan eşyaların kutsal sayılması, bunlara tapılması İslâm'da yasak olup, Müslümanlar bu tür şeyleri bilmezler. Toplum için yapmış oldukları güzel işler dolayısıyla velilere saygı duyulması ve onların minnet ve şükranla anılmaları normaldir. Ancak, en azından gerçek İslâmî çevrelerde, tapınma şeklinde davranışlarda bulunulmaz. Muhammed (as), var gücüyle yıldız

falcılığına (astroloji) ve eskiden beri süregelen büyü, sihir, kuşların uçuşuna bakarak kehânette bulunma gibi her türlü hurafe ve bâtıl inanca karşı çıkmıştır.

1889. Nezir ve yemin, çok eskiden beri bütün insanların başvurduğu âdetlerdendir. Araplar da bu konuda diğer toplumlardan geri kalmamışlardır. İnsanın, başka zamanlarda yapılması zorunlu olmayan bir şeyi kendisi için zorunlu hale getirmesine *nezir* (adak) denir. Normal olarak yapılmasına izin verilen bir şeyi insanın kendi kendisine yasaklaması ise *yemin*'dir. İslâm bunları da bir düzenlemeye tabi tutmuştur. Allah'ın dışında herhangi bir şey üzerine, bilhassa bir takım putlar ve fetişler üzerine yemin etmek kesinlikle yasaklanmıştır. Bir kimse nezir ya da yemininin güvencesi olarak Allah'ın adını anmışsa, artık onu mutlak surette yerine getirmesi gerekir (bk. Nahl: 16/91; Hac: 22/91). Ne yapılması imkânsız ya da çok zor bir iş için, ne de herhangi bir basit ve kolay iş için yemin edilir (bk. Bakara: 2/224). Ağzını sıkı tutmayıp olur olmaz her şeye yemin etmek bağışlanabilir; ama içinden gelerek yapılan bir yemin veya nezirin yerine getirilmemesi kefâreti gerektirir:

"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakiri doyurmak, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi yerine getirin!"

Başka birinin başına bir zarar ya da belâ gelmesi halinde sadaka vereceğine dair yemin etmek hükümsüzdür. Yine, günah teşkil eden bir istek ya da

amaç uğruna edilen yemin de öyledir. Bir gün sahabeden biri, suçlu birini, burnuna bir halka geçirip, bir deveymiş gibi Kâ'be'nin etrafında tavaf edercesine çekip dolaştırarak cezalandıracağına yemin etmişti. Resulullah bu durumu görünce hemen müdahale ederek kendi eliyle ipi kesti ve o adamın sadece elinden tutup çekmek suretiyle yeminini yerine getirmesini emretti (Buhârî, 83: 31, No: 4). Sahabeden bir kadın ise, Resulullah'ın çıktığı çok zor ve tehlikeli geçeceği önceden belli olan bir savaştan sağ salim dönmesi halinde, onun huzurunda müzik çalarak kendisini eğlendireceğine yemin etmişti. O, bu yeminin yerine getirilmesine izin vermiştir (Ebû Dâvûd, 21: 22; Tirmizî, 46: 17; İbn Hanbel, V, 353, 356).

1890. Resulullah (as), kendilerine herhangi bir dinî önem vermemekle birlikte, rüyaların değerine ve bunların bir anlam ifade ettiklerine inanıyordu. O bunları iki sınıfa ayırmıştı:

1. *Edğâsu Ahlâm* (Hiç bir değeri olmayan, kâbus şeklindeki rüyâlar),

2. Ru'ya-yı sâliha (Doğru ve gerçeklik ifade eden rüyalar).

Kur'an da rüyâ konusuna yer vererek, İbrahim (as)'in gördüğü sâlih bir rüyâda, Allah'tan oğlu İsmail'i kurban etmesi emrini aldığına işaret eder. Yine Kur'an'da, Hükümdar Yûsuf (as)'un rüyâları yorumlama konusunda sahip olduğu ilahi kudretten bahsedilmektedir. Nitekim kendisi, Kur'an'daki kıssaya göre, önce hapishanedeki iki arkadaşının rüyalarını yorumlamış, daha sonra da Mısır'daki Firavun'unkini yorumlayarak, ona, başlarına gelecek olan bir felâketin zararlarını azaltmanın çareleriyle ilgili bazı önerilerde bulunmuştur: Bu felâket, ülkede yedi yıl art arda yaşanacak olan bir kıtlık-kuraklık devresiydi. Bu arada, Resulullah'ın Uhud savaşında Müslümanların başlarına gelecek olan büyük felâketi önceden gördüğü rüyâyı da hatırlatalım. Rüyâların

yorumlanması, daha o zamanlarda bile Müslümanların ilgisini çekmekteydi. Bazen sabah erkenden gelip, Muhammed (as)'e o gece rüyalarında ne gördüklerini anlatıyorlardı: O da bazen çevresindeki insanlara kendi gördüğü rüyaları anlatıp, bunların ne anlama geldiklerini bizzat açıklıyordu.

1891. Müslümanlar arasında ne gaibden haber veren kâhinler, ne de geleceği okuyan falcılar vardı. Ancak Muhammed (as), putperestlik ve büyücülükle ilgili bazı formüllere başvurulmaması koşuluyla, hastalara "okunmasına" ses çıkarmıyordu. Kimi insanların, sahip oldukları sağlam ve derin inançları sayesinde, rahatsızlık duyulan bazı hastalıklara karşı etkili oldukları görülmektedir. Böyle bir zaafı olan herkesi tedavi etme imkânı yoktur. Ancak, insanlığa yakışmayan bazı özelliklerin bu gibi kimselerden giderilmesi ile, bu psişik etkinin izlerini gidermek mümkün olabilir. Bu konuyla ilgili şu iki olayı zikredelim: Bir gün çölde oturan bir bedevîyi akrep ya da yılan sokmuş ve o sırada oradan geçmekte olan seyahat halindeki bazı Müslümanlardan bu talihsiz insanın iyileştirilmesi için ona okumaları rica edildi. İçlerinden biri şöyle dedi:

"Az önce sizden, bize yakınlık ve misafirperverlik göstermenizi istediğimizde reddetmiştiniz. Şimdi biz de karşılıksız sizin hastanızı okumak istemiyoruz."

O zaman kendisine bir bahşiş vaat edildi; o da kalkıp Bedevi üzerine Kur'ân'ın ilk suresi olan Fâtiha'yı okuyarak yılanın soktuğu yere tükürdü. Hasta iyileşti; bunun üzerine Bedeviler mükâfat olarak çok sayıda koyun hediye ettiler. Müslümanlar yolculukları bitip de Medine'ye varınca, alınan bu ödülün meşru olup olmadığını Resulullah'a sordular. O da, bu Müslümanların sadece Kur'an ayetlerini

okumuş olduklarından emin olunca çok memnun kaldı ve şaka yollu şöyle buyurdu:

“Bu kazancınızı bölüşünüz ve ondan bana da bir pay ayırınız.”

Başka bir gün, Temim kabilesinden bir Müslüman bazı Bedevilerle karşılaştı; bunlar, ancak zincire vurularak zapt edilebilen bir akıl hastasının tedavisi için “okuyacak” birini arıyorlardı. Temîmli Müslüman, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez Fâtiha’yı okuyup hastanın üzerine üfürdü. Bu okuma işi art arda üç gün devam etti. Hasta gerçekten iyileşti ve bunun üzerine bu Temimliyi ödüllendirmek istediler. O tereddüt etti ise de, sonunda çekinerek kabul etti. Medine’ye dönünce, hemen Resulullah’ın huzuruna varıp bu konudaki görüşünün ne olduğunu sordu. Resulullah, bu tür bir “okuma”nın uygun olduğunu söyleyerek, alınan mükâfatın meşru olduğunu bildirdi.[2154]

1892. Bunun dışında Muhammed (as), sahabelerine geceleyin yatmadan önce şu duayı okumalarını tavsiye etmiştir:

“Allah’ın yarattığı varlıklardan gelebilecek kötülük ve felâketlere karşı, O’nun en güvenilir âyetlerinin korumasını niyaz ederim!”

Ayrıca şöyle ilâve ediyordu:

“Bu dua sayesinde Allah sizi bütün kötülüklerden koruyacaktır.”

1893. Nazar veya göz değmesi denilen şeye de inanılıyordu: Yaratılışları gereği olağanüstü güçlere sahip bazı insanların, kendilerinin de sahip olmayı istedikleri bir şeyi görüp de bunu elde edemedikleri takdirde, bakışları (nazarları) ile o şeyi mahvedip yok edeceklerine inanılırdı. Resulullah (as), böyle nazarı değen kimselerin ibadet maksadıyla abdest almasını ve abdest alınan bu sudan, nazar değen o insana yahut eşyaya zâhidane bir şekilde serpilmesini tavsiye etmiştir.[2155]

1894. Resulullah, kuşkusuz sahabelerini teşvik etmek için, olayları hayra yorma ve uğurlu saymayı sünnet haline getirmişti. Örneğin bir askerî sefere çıktıklarında “Muzaffer” adında bir kabilenin topraklarından geçiyorlarsa, bunu hemen “Muzaffer olacağız” şeklinde yorumluyordu. Aynı şekilde bazı yerleşim birimlerinin, dağların vs. adlarına bakıp, sürekli olarak bunları uğurlu sayma ve iyiye yorma yoluna gidiyordu. Bazı kuşların uçuşlarına ve daha başka olaylara bakarak, yani fal bakmak suretiyle bir şeyin hayırlı (uğurlu) ya da hayırsız (uğursuz) olacağına hükmetmeyi ise kesinlikle yasaklamıştı.

1895. Kara büyü (sihir) denilen şeyin varlığına da inanılıyordu: Bu gibi durumlarda tedavi amacıyla Kur’an’ın bazı âyetlerinin (örneğin Felak ve Nâs sureleri) okunması tavsiye ediliyordu. Kara büyü denilen bu iğrenç şeyin öğrenilmesi ve uygulanması bütün Müslümanlara yasaklanmıştır.

1896. Belli bir kutsallık taşıyan mezarlıklardan da bahsederek bu konuyu bitirelim. Kabristanlarda temizlik ve düzene çok özen gösterilmesini isteyen Resulullah, ister defin sırasında, isterse anma törenlerinde her çeşit israfı yasaklamıştı. Kefen bezi konusunda şu açıklamada bulunmuştu:

“Diriler buna ölülerden daha çok ihtiyaç duyarlar.”[2156]

Kabirlerin üzerine türbe ya da anıt gibi pahalıya mal olan eklentilerin yapımını da yasaklamıştır.[2157] Hayatta iken sevilip sayılan kimselerin kabirlerine saygı göstermek, doğal bir duygudur. Resulullah, kendi annesinin kabri de dahil, bütün kabristanları ziyaret eder ve Müslümanlar arasından vefat edip gidenler için hayır duada bulunurdu. Ama bizatihi kabir ya da kabristanlara karşı saygı gösterip, bir bakıma kabrin kendisine tapınma anlamına gelecek davranışlarda bulunmayı,

örneğin peygamberlerin kabirleri önünde secdeye kapanmak gibi hareketleri yasaklamıştı. O, çevresindekilere daima şunu öğretmeye çalışmıştı: Her şeyin yegâne sahibi ve Rabbi ancak Allah' tır: Yaratılmış olanlardan hiç biri, O'nun ilahi irâdesini değiştiremez. Üzüntü ve sıkıntı anında, doğrudan doğruya ve sadece Allah'a yönelmek gereklidir. Şefaat kesinlikle reddedilmiş değildir: Ancak bu kavramın yeni bir anlayışla yorumlanması gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulur:

"O'nun katında, Onun takdiri ve izni dışında kim şefaat edici olabilir?"

Ancak burada söz konusu olan, Kıyamet ve Hesap Günü yapılacak olan şefaattir. Daha sonraki yıllarda göreceğimiz gibi, Halife Ömer, saygıyı hak edenlerle hak etmeyenler arasında bir ayrım yapmıştır: Hudeybiye'de Resulullah'ın bağlılık yemini (biat) alırken altına oturup gölgesine sığındığı ağacın kutsal bir özelliği vardı ve buraya tedavi edilmek üzere bir takım hastalar gelirdi. Ömer derhal bu ağacın kesilmesini emretmiştir. Ancak aynı Ömer, bir kuraklık esnasında Abbâs'ı yanı başına çağırarak şöyle dua etmiştir:

"Yâ Rabbi! İşte aramızda Senin Resulünün amcası da bulunuyor: O da susuz kalmış durumda.... Sen rahmetinle bize yağmur gönder..."

Ağacın kesilmesi olayında, o ağacın kuvvet ve kudret sahibi olduğuna inanılması, ikincisinde ise, Resulullah'ın amcasına en ufak bir kuvvet ve kudret yakıştırılmaksızın Allah'a sığınıp yakarma söz konusudur.

1897. Sözün kısası, Resulullah daima insan unsuruna yeni ve dinî bir istikamet kazandırmaya çalışıyor ve yaratılmış olan şeylerin önemini bizzat bunları yaratan Allah'a nispet ederek azaltmaya çalışıyordu. O, doğrudan doğruya putperest ve müşrik inançları yasaklıyordu. İnsanların küçük zaaflarına ise hiç müdahale etmiyor, sadece Hayy (Diri), Kadîr (Her şeye gücü yeten) ve her yerde hâzır ve nazır olan Allah'a karşı

güven ve teslimiyet duygusunu pekiştirmekle yetiniyordu. Yemek yemeden ve su içmeden önce Allah'ın adını anıyor, bunları yaptıktan sonra da Allah'a hamd ve şükürler ediyordu. İslâm Öncesi Arabistan'ında ziraatla uğraşanlar ve çobanlıkla geçinenler, belli mevsimlerde elde ettikleri ürünün bir bölümünü putları için bir tarafa ayırırlardı. İslâm, bunun yerini almak üzere ve kamu erkinin denetiminde, Âhirette İlâhî bir mükâfata kavuşulacağını vaat ederek, örgütlenmiş bir sadaka (zekât) kurumu getirmiştir. Muhammed (as)'in sahabelerini, içinde hiç bir hurafe ve bâtıl inancın bulunmadığı bir konuma doğru olgunlaşmaya yöneltmekteydi: Ama o, bu yönelişi gerçekleştirirken herkese aynı şekilde davranmıyordu: Ruhî-manevî yapısı kuvvetli olan sahabelerine Allah'a mutlak anlamda güven demek olan *tevekkül*'ü ve Allah'dan gelen her şeyi kabullenme demek olan *rıza*'yı öğretiyordu. Bu durum, başa gelen felâket ve kötülükler karşısında Allah'a şikâyet ve sızlanmada bulunmayıp, sadece O'ndan af ve mağfiret dileme halidir. Ruhî-manevî yapıları fazla güçlü olmayan kimselere gelince: O, bunları Tektanrı düşüncesi içerisinde toparlayabilmek için dünyevî-maddî hurafe ve bâtıl inançlardan uzak tutmakla yetiniyordu. Böyle bir durumda insan, her konuda ve her şey için sadece Allah'a yönelecektir. Allah, Diri ve mutlak Kudret sahibi olduğu için, her şeyi takdir edip kararlaştıracak olan da O'dur; ancak, takdir ettiği, olmasını istediği şeyden O'nu döndürecek olan da yine kendisidir. Mutlak merhamet ve şefkatiyle olmasını istediği o şeye ait kararını değiştirecek olursa, artık hiç bir yaratık O'nu bu ilâhî dileğinden döndüremez. İşte bu da vasat insanın Tektanrı anlayışıdır.

Son: Dünya Hayatına Veda

1898. Muhammed (as)'ın ilâhî davetle üstlendiği peygamberlik görevi zor olmakla birlikte, o bunu kendisinden önce gelip geçmiş herhangi bir Nebî'den çok daha mükemmel bir biçimde tamamlama mutluluğuna erişmiştir. Muhammed (as)'in ilk vahyini aldığı Nûr Dağı'ndaki (Cebel-i Nûr) bir mağarada elçilik görevinin nasıl başlamış olduğunu daha önce görmüştük. Muhammed (as) ve Ebû Bekir yeni bir hayata başlamak üzere, Medine yolu üzerindeki bir başka dağın, Sevr dağının Hirâ mağarasına sığındıkları zaman, kendisine karşı gösterilen muhalefetin karanlıklarından sonra doğan şafak hatırlardadır; ve nihayet onbinlerce hacının kendisini dinlemek üzere geldiği Arafat'taki Rahmet dağının (Cebelu'r-Rahme) tepesinden H. 10. yılda söylediği ve hükümdardan en basit kula kadar her insan için gerekli asgarî toplumsal görevleri özetlediği Veda Hutbesi ile bu ilâhî vazifesinin eriştiği olgunluk noktası da hepimizin zihnindedir. O, kendisine inananlara sadece insanın Yaratıcısı ile olan ilişkilerini düzenlemek için bir "din" getirmekle kalmamış, aynı zamanda, her devirde ve dünyanın her bölgesinde günlük hayatımızla ilgili her türlü ihtiyaca cevap verebilecek ve bütün zamanların ve koşulların gereklerine uyarlanabilecek bir kurallar manzumesi de sunmuştur.

1899. Ancak o, eserini hayata geçirirken çok büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Son nefesini verinceye kadar, bedenen ve ruhen, elindeki bütün imkânlarla ve kendisini bu davaya tam manasıyla adayarak, hiçbir şekilde gevşeklik ve ihmalkârlıkta bulunmadan mücâdele etmek zorunda

kaldı. Ama sonunda, Rahmet Dağı'nda Veda Hutbesi'ni söylediği gün, kendisini dinlemeye gelen onbinlerce Müslüman'a teblîğ ettiği şu ilâhî vahyi almış olması, hem kendisi ve hem de müminler için büyük bir mutluluk kaynağı olmuştur:

"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı (verip ondan) hoşnut oldum."(Mâide: 5/3)

1900. Bundan önceki sayfalar, herhalde bu konuda hiç bir mübalâğa olmadığını göstermiştir; zira gerçekten de Muhammed (as), tebliğ ettiği kuralların somut örneklerini hem öğreterek, hem de kendi şahsında uygulayarak, görevini yerine getirmiştir. Konuyu tamamlamak için sözü başkalarına bırakıyorum:

"Hiç bir insan, isteyerek veya istemeyerek bundan daha ulvî bir gaye ortaya koymamıştır; zira bu gaye insanüstü idi, şöyle ki: Yaratan ile yarattıkları arasına sokuşturulan hurafeleri kökünden temizlemek, doğrudan doğruya Allah'ı insana, insanı Allah'a tevdî etmek, putperestliğin uydurma ve maddî ilâhlarından oluşan bu kargaşa ortamında kutsal ve mâkul Ulûhiyet düşüncesini tekrar canlandırmak.

"Hiç bir insan, bu kadar zayıf imkân ve araçlarla, insan gücüyle üstesinden gelinmesi imkânsız bir eser ortaya koymaya kalkışmamıştır. Çünkü, bu kadar büyük bir gayenin anlaşılabilmesi ve gerçekleştirilmesi için, kendisi dışında başvurabileceği tek araç ve yardımcı, çölün bir köşesindeki bir avuç câhil Bedeviden başkası değildi.

"Nihayet hiç bir insan, yeryüzünde daha az zamanda bu kadar muazzam ve bu kadar devamlı bir inkılâbı gerçekleştirememiştir; zira tebliğinin üzerinden henüz iki yüzyıl [*20 yıl* olarak okuyunuz[2158]] geçmeden İslâmiyet, gerek tebliğ ve gerekse silah zoruyla, Arabistan'ın üç ayrı istikametinde hüküm sürüyor, İran'ı, Horasan'ı, Mâverâu'n-nehir'i, Batı

Hindistan’ı, Suriye’yi, Mısır’ı, Habeşistan’ı, Kuzey Afrika olarak bilinen bölgeleri, Akdeniz’deki birçok adaları, İspanya’yı ve Galya’nın bir bölümünü Allah’ın birliği anlayışı içinde bir araya getirmeye çalışıyordu.

“Gayenin büyüklüğü, imkânların küçüklüğü ve alınan sonucun büyüklüğü insan dehâsının üç ölçüsü olarak kabul edilecek olursa, insanî değerler açısından modern tarihin önde gelen bir şahsiyetini Muhammed ile karşılaştırmaya kim cüret edebilir! Bunların en ünlülerinin yaptığı şey, sadece silâhları, yasaları, imparatorlukları harekete geçirmek olmuştur; Tabii, bunun sonucunda ortaya bir şey koyabilmişlerse, bunlar da genellikle kendilerinden önce yıkılıp giden maddi güçler olmuştur. Oysa O (as), orduları, yasama erklerini, İmparatorlukları, kavimleri, hanedanları ve yeryüzünün meskûn kısımlarının üçte birlik bölümünde yaşamakta olan milyonlarca insanı harekete geçirdi; ama o bunun yanı sıra tapınakları, ilâhları, dinleri düşünce sistemlerini, inançları ve, ruhları da harekete geçirdi; her harfi kanun olan bir Kitap üzerine, her dilden ve ırktan insan topluluklarını kapsayan manevî bir milliyet tesis etti; ve bu Müslüman milliyetinin silinmez karakteri olarak, sahte ilâhlardan nefret etmeyi ve maddeden münezzeh bir Allah sevgisini aşıladı. Manevi değerleri çiğneyenlerden intikam almayı amaç edinen bu anlayış, Muhammed’in izinden gidenlerin fazileti oldu; yeryüzünün üçte birlik bölümünde onun getirdiği hükümlerin egemen olması onun bir mucizesi idi; daha doğrusu bu, bir insanın değil, aklın mucizesi idi. Uydurma ilâh anlayışlarının artık bıkkınlık verdiği bir sırada ilan edilen Allah’ın birliği düşüncesi, bizatihi öyle bir erdem taşımaktaydı ki, bu düşünce, daha onun dudaklarından dökülürken, eski putlara ait bütün mabetleri yaktı ve kendi nuruyla dünyanın üçte birini aydınlattı.

“Bu adam sahtekârın biri miydi? Onun hayatı boyunca yaptıklarını iyice tetkik ettikten sonra biz öyle olduğuna inanmıyoruz. Sahtekârlık, görüş ve kanaatlerin ortaya konulmasında ikiyüzlülük demektir. Yalanın asla doğruluk özelliği olmayacağı gibi, ikiyüzlülüğün de ikna etme gücü ve kudreti yoktur.

“Mekanikte projeksiyon (yansıtma) gücünün itme gücünün tam ölçüsü olması gibi, aynı şekilde eylem ve faaliyet de, tarihte ilham gücünün ölçüsü demektir. Bu kadar yükseğe, ileriye ve uzun zamana hitap eden bir düşünce, gerçekten güçlü bir düşünce demektir; bu kadar güçlü olabilmek için ise, tamamen samimi ve kendi davasına inanmış olmak gerekir...

“Fakat onun hayatı, eseri, ülkesindeki batıl inançlara karşı kahramanca mücâdelesi, putperestlerin öfkeleri karşısındaki gözü pekliği, onlara Mekke’de 15 [13 olacak] yıl dayanmakta gösterdiği sebatı, toplumda infial uyandıran görevinde ısrar etmesi ve neredeyse hemşehrileri tarafından öldürülecek noktaya gelmesi ve nihayet Hicret edişi, insanlara sürekli olarak öğüt ve nasihatlerde bulunması, benzersiz savaşları, başarılara olan güveni, terslikler ve sıkıntılar karşısında bile kendisine olan güveni, zaferde âlicenaplığı, asla baskıcı olmayan düşünce yapısı, sonsuz duası, Allah’la yaptığı gizemli konuşmaları, vefatı ve kabre konulduktan sonra gerçekleşen zaferi, ortada sahtekârlıktan ziyâde mutlak bir inancın olduğunu kanıtlamaktadır. Ona bir dogma (düşünce sistemi) kurma kudretini işte bu inanç vermiştir. Bu dogma iki yönlü idi: Allah’ın birliği ve Allah’ın maddi bir varlık olmaktan uzak oluşu; biri Allah’ın ne olduğunu, diğeri ne olmadığını söylüyordu: Birisi kılıçla sahte ilâhları deviriyor, diğeri ise söz sayesinde bir düşünceyi başlatıyordu.

“Filozof, hatip, havari, kanun koyucu, savaşçı, düşünceleri fetheden, mâkul ve mantıklı dogmalar ve sûretsiz bir din tesis eden, yeryüzünde yirmi imparatorluğun ve tüm gönüllerde ise bir tek imparatorluğun kurucusu: İşte Muhammed!

“Beşerî büyüklüğün hesaplandığı her türlü ölçüye vurulduğunda, hangi insan daha büyüktür?”

(Alphonse de Lamartine, *Histoire de la Turquie*, I, 276-280).

Hastalık ve Sonsuzluk Alemine Göç

1901. Mütevazı gücümüzün elverdiği kadarıyla, O’nun hayatını ve yaptığı faaliyetleri böylece anlatmaya çalıştıktan sonra, bu hikâyeyi, insanlık tarihiyle ilgili bu bölümü, kendisini tamamen insanlığa adayan bu yüce insanın vefatının hüzünlü anlatımıyla bitirelim.

1902. Hayatının son yıllarında, Muhammed (as) genellikle rahatsızdı. Elden geldiği kadar kendisine özen gösteriliyordu. Altmış üç yaşında idi. H. 11. yılın ikinci ayının son haftasında, bir gece kalktı, yatağını terk etti ve şehrin mezarlığına gitti. Orada daha önce ölmüş olan ve ilâhi görevinin başarıya ulaştırılmasında kendisi ile birlik olup hayatını feda edenler için uzun uzun dua etti. Sonra evine döndü ve hanımının baş ağrısından şikâyet ettiğini duyunca ona şöyle dedi: “Esas başı ağrıyan benim!” Ertesi günü durumu ağırlaştı, ancak her gecesini sırayla hanımlarından birinin yanında geçirmeye devam etti. Artık buna da takati kalmayınca, hepsi birden, kendisine aynı yerde, yani hanımı Ayşe’nin yanında kalmasını söylediler. İki yeğeni, Ali ve el-Fadl ibn Abbâs’ın omuzlarına dayanarak Ayşe’nin odasına girdi. Rahatsızlığı daha da artmıştı. Bir gün ailesine, kendisine şehrin yedi ayrı kuyusundan çekilen yedi tulum su getirmelerini ve başına dökmelerini söyledi. Ülkede pek yaygın olan bu tedavi kendisini o kadar rahatlattı ki, yatağından çıkıp Mescid’e gitti ve

sahabeleri arasındaki yerini alarak, onlara, birçok hadis ravisinin özet halinde muhafaza etmiş olduğu bir hutbe irat etti:

1903. İbn Hişâm[2159] bize şöyle naklediyor: Resulullah başında bir sargıyla evinden çıktı ve camiye gelip minbere oturdu; sonra Uhud savaşında şehit olanlar için dua ederek hutbesine başladı; uzun bir süre böyle devam etti. Daha sonra şöyle dedi:

"Allah'ın bir kulu vardı; Allah ona bu fani dünya ile kendi yüce katı arasında bir tercihte bulunma imkânı verdi; bu kul da Allah'ın yüce katını tercih etti."

Ebû Bekir bunun mânasını derhal anladı ve Muhammed (as)'in kendi şahsından bahsettiğini fark etti; ağlamaya başlayıp şöyle dedi: "Ya Muhammed! Canımız ve ana-babamız sana fedâ olsun!" Muhammed (as) şöyle karşılık verdi:

"Sus, ey Ebû Bekir!"

Sonra şöyle devam etti:

"Bakınız, kapıları Mescid'in avlusuna açılan bunca ev var. Ebû Bekir'in kapısı dışında hepsini kapayınız; zira davamda bana ondan daha çok yararlı hiç kimseyi tanımadım; gerçekten, insanlar arasında bir dost edinecek olsaydım, bu Ebû Bekir olurdu. Allah bizi kendi katında buluşturuncaya kadar, o benim sahabem ve iman kardeşimdir. Ey insanlar! Usâme'yi (Müslüman bir elçinin katledildiği Suriye'ye doğru) sefere çıkarınız. Yeminim olsun! (Her ne kadar genç olsa da) Onun komutanlığına bir itirazınız var mı? Siz daha önce onun (azât edilmiş bir köle olan) babasının komutan seçilmesine de karşı çıkmıştınız. Gerçekten o, tıpkı babası gibi komutan olmaya lâyıktır."

Sonra minberden indi ve evine girdi.

1904. Aynı kaynak,[2160] Ensar'dan yetkili bir ağıza dayanarak, bize bu konuşmadan başka bölümler de nakletmektedir: Allah'ın Uhud şehitlerine rahmetini esirgememesi için dua ve niyazda bulunduktan sonra, Resulullah şöyle buyurdu:

"Ey Muhâcirler (Medine'ye göç eden Mekkeliler)! Size, Ensâr'a karşı iyi davranmanızı vasiyet ederim; zira insanlar çoğalacak, Ensâr ise aynı durumda kalacaktır. Aralarında sığınacak bir yuva bulduğum bu insanlar, gerçekten benim güvenimi kazanmışlardır. Öyleyse onlar arasından iyilikte bulunanlara siz de iyilikte bulunun, kötülükte bulunanları ise bağışlayın!"

1905. Yeğeni el-Fadl ibn Abbâs[2161] da aynı hutbeden alınmış olan şu bölümü naklediyor:

"Ey insanlar! Belki aranızda benden hak iddiasında bulunan kişiler çıkabilir. Kimin sırtına vurduysam, işte sırtım, gelsin vursun!. Kime hakaret etmiş ya da onurunu incitmişsem, işte şerefim, gelsin intikamını alsın. Kimin malını almışsam, işte malım, alsın ve benden bir itiraz gelecek diye asla çekinmesin, zira bu benim sünnetime sığmaz. Gerçekten, benim yanımda sizin en değerli olanınız, hakkını istemeyi bilen ya da ondan vazgeçendir. Böylece Rabbimin huzuruna yüzüm ak olarak çıkabileceğim."

O zaman cemaatten biri ayağa kalkıp, kendisine bir miktar -Taberî'ye göre 3 dirhem- borcu olduğunu söylemiş ve bu para derhal kendisine ödenmiştir.

1906. Taberî'nin naklettiği bir başka rivayete göre, Resulullah, kendisini dinleyenlerden, eğer borcu varsa kendisinden istemelerini söylediğinde kimse kıpırdamamış ve o zaman Muhammed (as) şöyle demiştir:

“Herhalde yeterince açık ifade edemedim. Bu konuyu tekrar ele almam gerekiyor.”

Böyle söyledikten sonra konuşmasını bitirdi, kürsüden indi ve öğle namazını kıldırdı. Bir süre sonra tekrar kürsüye çıkıp önerisini tekrarladı. İşte o sırada birisi kalkıp, kendisine üç dirhem borcu olduğunu söyledi. Daha sonra Resulullah başka bir konuya geçti:

“Ey insanlar! Eğer içinizden birinizin başkasına borcu varsa onu versin, aşağılanma korkusu onu bundan alıkoymasın, zira bu dünyadaki utanma, ahirettekine göre daha hafif kalır!

[Bu sırada birisi ayağa kalktı ve şöyle dedi:

“Bir askerî sefer sırasında elime üç dirhem geçmişti, onları sakladım ve ganimetleri toplayan görevliye vermedim.”

Muhammed (as) sordu:

“Niçin böyle yaptın?”

Adam şöyle cevap verdi:

“Âcil bir ihtiyacım vardı.”

O zaman Resulullah bu paranın tahsil edilmesini emretti. Sonra konuşmasını sürdürdü:]

“Ey insanlar! İçinizden biri işlediği günahlardan korkuyorsa, benden istesin, onun için Allah’a dua edeyim.”

[Birisi kalktı ve bazı ahlâkî kusurlarından bahsetti; dinleyiciler buna şaşırdılar; ama Resulullah (as) uyardı:

“Bu her zaman Hesap Gününe kalmaktan daha iyidir.”]

Sonra Resulullah evine döndü.

1907. Buhari, Müslim, Mâlik vb. diğer kaynaklar bu konuşmanın daha sonraki bölümlerini şöyle naklederler:

“Allah, peygamberlerinin kabirlerini tapınılacak yerlere dönüştürenlere lanet etti. Sakın benden sonra, kabrimi tapınılacak put haline getirmeyin! Size, Ensâr’a iyi davranmanızı emrediyorum. Onlar vücûdumun giysileri gibiydiler ve en çok güvendiğim insanlardı; onlar kendilerine düşen bütün görevlerini yerine getirdiler, geriye ise sadece hakları kalıyor. Eğer iyilik yaparlarsa siz de onlara iyi davranınız, içlerinden fenalık yapanları ise bağışlayınız.”

1908. Ertesi gün durumu ağırlaştı ve bir kaç gün sürecek olan can çekişme haline girdi. Buhari’ye göre,[2162] Resulullah can çekişir vaziyette iken, bir gün evinde bulunanlardan şu istekte bulundu:

“Bana bir yazı yazmam için kâğıt getirin, sonra yolunuzu şaşırmayasınız.”

İçlerinden bazıları şöyle dediler:

“Resulullah çok acı çekiyor. Hem elinizde Kur’ân var; o bize yeter.”

Ailenin bütün üyeleri aynı görüşte değildiler; bazıları şöyle dedi:

“Size bir yazı bırakması ve daha sonra yolunuzu şaşırmamanız için kâğıt getirin.”

diğerleri bir başka şey söylediler. Her kafadan bir ses çıkmaya başlayınca, Resulullah:

“Buradan çıkın gidin!”

dedi.

1909. Aynı gün birkaç saat sonra, Muhammed (as) şifahen üç şey emretti:

“Yahudi ve Hıristiyanları Arabistan’dan çıkarın; gelen yabancı heyetlere, benim âdet haline getirdiğim gibi, hediyeler verin.”

Râvî İbn Abbâs, “üçüncüyü unuttum” diyor. Bu ayrıntılı bilgiyi bize Buhârî vermekte ve Resulullah’ın diğer bir sahabesi Abdullah ibn Ebî Evfâ’dan naklen, Resulullah’ın bu şifahî vasiyetinde, Kur’ân’a sıkı sıkıya

yapışılmasını emrettiğini eklemektedir (krş. yukarıda § 1486 vd. “Gayrimüslimler” bölümü).

1910. Hastalığının başlangıcında Muhammed (as) namaz kıldırmak için mescide çıkmaya devam ediyordu; daha sonra artık takatten kesilince, kendi yerine geçmesi için Ebû Bekir’i görevlendirdi. Birinci defasında Ebû Bekir bulunamadığı için, haberci, namazı Ömer’in kıldırmasını söyledi. Fakat Ömer’in sesini tâ odasından duyan Resulullah:

“Hayır, benim yerime Ebû Bekir’in geçmesi gerekir.”

dedi. Tekrar Ebû Bekir’i aramaya gittiler. Ve bundan böyle Muhammed (as)’in hastalığı boyunca namazla Ebû Bekir görevlendirilmiş oldu. Bir gün, Muhammed (as) kendisini daha iyi hissedip namazı kıldırmak üzere dışarı çıktı. Ebû Bekir namaza başlamıştı; ama Resulullah’ı görünce cemaatin arasına karışmak üzere geri çekiliyordu ki, Peygamber yerinden kıpırdamaması için işaret etti ve gidip yanına oturdu; Ebû Bekir, namazı bitirmek için ayakta kaldı. Vefatının arifesinde olsa gerek, bir gün Resulullah kendisini birden iyileşmiş hissetti -fakat bu, hastanın son iyilik halinden başka bir şey değildi- ve evinin kapısına kadar geldi. Bitişikteki camide sabah namazını kılan insanlar bir kaç gün ortalıktan kaybolduktan sonra onu ilk kez görünce sevinçten çılgına döndüler. Ama hiçbiri de yerini terk edip namazını bozmadı. Resulullah bu disiplinden çok memnun oldu, gülümsedi ve gidip tekrar yattı.

1911. Ebû Bekir, o zaman Resulullah’ın yanına gelip, geçmiş olsun dedi ve şehir dışında bulunan (Resulullah’ın hastalığı nedeniyle günlerden beri göremediği) ailesinin yanına gitmek için oradan ayrılma izni istedi. O buna izin verdi, ama birkaç saat sonra, Ebû Bekir bu ayrılışına çok üzüldü.

1912. Resulullah’ın ne kölesi, ne de sürü hayvanı vardı. Sadece beyaz bir katırı, silahları (kılıç vs.) ve bir miktar arazisi vardı. Bu arazilerin gelirinin ailesi için harcanmasını ve kalanının Devlet hazinesine devredilmesini emretti. Demek ki miras bırakabileceği hemen hiçbir şeyi yoktu. Kılıcının damadı Ali’de kaldığı anlaşılıyor. Sahip olduğu eşyalar hakkında bu şekilde karar verdikten sonra, Muhammed (as), hanımı Ayşe’ye, elindeki (tamamı 7 dinar) parayı ne yaptığını sordu. O, parayı çıkardı ve Resulullah: “Sahip olduğu bu parayla Allah’ın huzuruna çıkmaktan utanacağını” söyleyerek, derhal fakirlere verilmesini emretti. Kendisine ait bir zırh, şehirde bir Yahudi tüccara 30 ölçek (sâ’; yani yaklaşık 40 kilo) arpa karşılığında rehin bırakılmıştı. Muhtemelen bu zırh, daha sonra ailesi tarafından geri alınmıştır; ancak kaynaklar bize bu konuda fazla bir şey söylemiyorlar.

1913. Bazı hadisçilerin naklettiğine göre, Resulullah (as), son günlerinde “Hayber’in fethi sırasında bir kadının kendisine ikram ettiği zehirli bir yemek sebebiyle ölmek üzere olduğunu” söylemiştir. Resulullah’ ın durumu fark ettiğini ve çiğnemekte olduğu eti ağzından çıkarıp attığını, aynı etin diğer bir parçasını çiğneyip yutan bir başka Müslümanın ise oracıkta öldüğünü hatırlatalım. Muhammed (as), hastalığı hakkında şöyle diyordu:

“Zaman zaman bu zehirden çok çektim; şimdi ise beni şah damarımdan vurdu.”[2163]

1914. Birkaç saat sonra hastalık tekrar şiddetlendi. Kaynakların ifadesine göre, bir pazartesi sabahıydı. Resulullah artık konuşamıyor, hatta bir şeyler yiyip içmek için bile ağzını açamıyordu. Ailesinden bazı kimseler ona ağzının kenarından, dişlerinin arasından bir ilâç içirilmesini önerdiler. Muhammed (as) bunu yapmamalarım işaret etti. Sadece

bıkkınlığını belirtmek istediğini sanıp, yine de ilâcı verdiler. Daha sonra, Resulullah kendine gelip de etrafındakilere ne yaptıklarını sorunca, onlar şöyle cevap verdiler: “Habeşistan’da zatülcenpten rahatsız olup ağzını açamayan hastalara bu ilâcın verildiğini görmüştük.” Muhammed (as) sinirlenip şöyle dedi: “Allah bana aslâ bu iğrenç hastalığı vermeyecek.” Sonra aynı ilâcın aynı şekilde (ağızlarının kenarlarından ve dişleri arasından), amcası dışında oradaki herkese verilmesini emretti. Hastaya hürmeten, o gün oruçlu olan Resulullah’ın hanımlarından biri de dahil olmak üzere, bu emir herkese uygulandı.[2164]

1915. Biraz sonra Muhammed (as) tekrar kendisini çok kötü hissetti ve konuşamaz oldu. O sırada kayınbiraderi (Ebû Bekir’in oğlu) elinde bir misvakla odaya girdi. Muhammed (as) arzuyla misvaka baktı. Zevcesi Ayşe kendisini anlayıp, Resulullah’ın dişlerini fırçaladı. O buna çok memnun oldu. Sonra Resulullah’ın başını alıp kollarına ve dizleri üzerine dayadı. Bundan sonra ne olup bittiğini onun ağzından öğrenelim:

“Son olarak Resulullah, alçak sesle ara sıra: “Lâ ilahe illallah; ruhunu teslim etmek ne zor şeymiş!” diyordu. Güçlükle duyulan son sözü şu oldu: “Yüce Dost’la birlikteyim (Me’ar-Refikı’l-A’lâ); sanki iki şık arasından bir seçim yapıyor gibiydi.”

Ayşe şöyle devam ediyor:

“Gençtim, hiç bir şey anlamıyordum; şaşkınlığım arasında Resulullah kollarımda son nefesini vermiş ve benim hiç haberim olmamıştı! Odadaki diğer hanımlar ağlamaya başlayınca, başımıza neyin geldiğini anladım; Resulullah (as)’ın başını yastığa koydum, ayağa kalktım ve ben de diğerleri gibi yüzüme vurmaya başladım.”

1916. Son böyle oldu...

1917. İlk asır Müslüman tarihçilerine göre, Muhammed (as)'in sırtında, hayat hikâyesinde birçok kez sözü edilen bir tür et beni vardı.[2165] Ölümünden sonra, kendisini son kez yıkayanlar, bu beni artık bulamadılar. Bunun "Risâlet Mührü" olduğuna inanılmıştır; vefatı üzerine peygamberlik görevi sona erdiği için, bu mühür geri alınmıştır.[2166]

Toprağa Verme ve Hilâfet Sorunu

1918. Resulullah (as)'ın vefatı, Medine'deki İslâm toplumu için çeşitli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Çünkü bu topluluk, ilk ve son kez ilâhi bir Elçiyi kaybetme durumu ile karşı karşıya idi.

Toprağa Verme Meselesi

1919. Cenaze nereye gömülmeli? Kabri nasıl kazmalı? Naaşı Mekke tarzına göre çıplak olarak mı, yoksa Medine tarzına göre giysileriyle birlikte mi gasletmeli? vs.: Bütün bu sorular arasında, Muhammed (as)'in "Peygamberlerin son nefeslerini verdikleri yere gömüldükleri" şeklinde bir hadis söylediği hatırlandı. Biri Mekkeli, diğeri Medineli olmak üzere iki mezar kazıcısı çağrıldı. Ve işin bunlardan hangisi önce gelirse ona havale edilmesi kararlaştırıldı. İlk gelen Medineli oldu. Naaşın üzerinden giysilerin çıkarılmamasına karar verildi: Sonuçta giysileriyle birlikte gasledilip, daha sonra naaşın gömülebilmesi için bu giysiler çıkarılıp, onların yerine birçok kefen beziyle sarıldı. Cenaze töreni düzenlenmedi. Naaş, Muhammed (as)'in son nefesini verdiği odada kaldı ve kadın-erkek şehrin sakinleri iki gün iki gece cenazeyi selamlamak ve arkasından dua etmek üzere bu odaya bölükler halinde girip çıktılar. Sonra, aynı odada toprağa verildi.

1920. Bu arada insanları yatıştırma sorunu ortaya çıktı. Resulullah (as)'ın vefat ettiği haberi yayılır yayılmaz, şehirde büyük bir galeyan oldu, herkes mevtanın evinin yanındaki Mescid'e geldi. Kimileri ağlıyor, bazıları o an için çılgına dönüyorlar ve her biri değişik şekillerde

üzüntüsünü dile getiriyordu. Toplumun önde gelen kişilerinden Ömer, Resulullah (as)'ın "öldüğünü" söyleyen herkese kızmaya başladı; Kılıcını çekip, şöyle söyledi: "Kim Resulullah'ın öldüğünü zannediyorsa, onun boynunu vururum. Vallahi o kesinlikle ölmedi, sadece, Musa'nın gidişi gibi, bir süre sonra tekrar ümmeti arasına dönmek ve Kıyamet Gününe kadar onlara rehberlik etmek üzere Allah'ın katına vardı."

1921. Şehir dışına çıkmış olan Ebû Bekir de kısa bir süre sonra çıkageldi ve hemen Resulullah (as)'ın yatak odasına girdi; Yüzünün örtüsünü açarak saygıyla öptü ve şu sözleri söyledi:

Anam-babam sana feda olsun; Allah'ın sana yazmış olduğu ölümü artık bir kere tattın, bundan sonra onu bir daha asla tatmayacaksın."

Daha sonra Mescide gitti; orada Ömer'in halka hitap edip kılıcıyla onları tehdit ettiğini görünce, şöyle söyledi:

"Sakin ol Ömer!"

Ama o hiç onu dinlemedi. Ebû Bekir cemaatin ortasına doğru ilerledi ve bir konuşma yapmaya başladı. Herkes onun sözlerine kulak kesilmişti ve Ömer de sakinleşmek zorunda kaldı.

1922. Ebû Bekir, her zaman olduğu gibi Allah'a hamd ü senadan sonra şöyle dedi:

"Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa, bilsin ki o gerçekten ölmüştür; ama kim Allah'a kulluk ediyorsa, Allah Diri (Hayy)'dir ve asla ölmez."

(Daha sonra sözlerini Kur'an'ın şu ayetlerini okuyarak sürdürdü:

"Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar

vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân: 3/144)

Ömer üzüntü ve kederinden yere çöktü kaldı ve her yerden feryat sesleri duyulmaya başladı. Muhammed (as)’in sadık dostu ve kayınpederi, güçlü şahsiyet Ebû Bekir, bütün cemaati kendi etrafında topladı ve şehirdeki önemli ve acil her sorun için kendisine danışılmaya başlandı.

Hilâfet Sorunu[2167]

1923. Bir Devletin, merkezî bir teşkilâttan mahrum kalması düşünülemez. Defin işlemlerine başlanmadan önce bile, Ensar’dan bazıları, bu konu hakkında kafa yordular ve yakın arkadaşlarını, bu işin üstesinden gelmeye davet ettiler. Kuşkusuz bunlar bizzat kendilerini halifeliğe lâyık görüyorlardı. Toplantıya katılanların sayısı oldukça sınırlı idi. Ama kendilerini önceden Ebû Bekir lehine hazırlayan Ensar’dan bazıları, gelip ona bu toplantıdan bahsettiler ve daha fazla geç kalıp da bir oldu bittiyle karşılaşmamak için, bu sorunla ilgilenmesini kendisinden rica ettiler.

1924. İlk Halifenin seçilmesi ile ilgili anlatımlar İbn Hişâm ve Vâkıdî’de (*Kitâbu’r-Ridde*, Bankipore el yazması) yer almaktadır. Vâkıdî eserinde daha fazla ayrıntıya girmiştir. Onun bu konuda verdiği bilgiler kısaca şöyledir:

1925. Ebû Bekir, Resulullah’ın evinden çıkıp Mescid’e geldi ve oradakilere şu kelimelerle hitap etti:

1926. Ey insanlar! Kim Allah’a kulluk ve ibâdet ediyorsa (bilsin ki) O, daima Hayy (Diri)’dır; O’nun için ölüm yoktur. Ancak Muhammed’e tapan kimse bilsin ki o gerçekten ölmüş bulunuyor. Allah, vaktiyle Muhammed’e Kur’ân’da şöyle söylemişti: “Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler”(Zümer: 39/30). Ve yine: “Biz senden önce de hiçbir

beşere ebedîlik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar? Her canlı ölümü tadacaktır..”(Enbiyâ: 21/34-35) Ayrıca: “Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân: 3/144) Bilmiş olun ki hakikaten Muhammed kendi yoluna gitti. Bu durumda onun *emr* (komuta, yönetme erki)’inde herhangi birinin onun yerine geçmesi kaçınılmazdır. İyi düşünüp taşının ve sonra ne düşündüğünüzü söyleyin. Allah size merhamet etsin!”

1927. Mecliste bulunan bütün topluluklar ona: “Peki, yarın bunu düşüneceğiz, İnşaallah” dediler. Sonra herkes dağıldı.

1928. Ertesi gün Mekkeli Muhacirlerin bir kısmı Ebû Bekir’in yanına geldiler; Medineli Ensar’ın bir kısmı da, bugünkü Suriye kapısının hemen yakınında, Mescid-i Nebevî’nin kuzey- batısındaki Benû Sâ’idelerin toplantı salonunda (*sakîfe*) bulunan Hazrecli Sa’d ibn ‘Ubâde’ye yöneldiler. Ali ise, çevresine ez-Zubeyr ibn Avvâm da olmak üzere, Benû Hâşim’e mensup bazı üyeleri toplayarak, üzgün bir şekilde kendi evinde kaldı. Bütün Medine halkı, Muhâcirlerin ve Ensarın ne söyleyeceklerini dinlemek üzere dışarı çıkmıştı. Benû Sâ’idelerin *Sakîfe*’sinde toplanmış olan Ensar’ın arasından ilk sözü Evsli Huzeyme ibn Sâbit aldı ve şöyle dedi:

“Ey Ensar! Şayet siz önceliği Mekkeli Kureyşlilere verirseniz, bu iş (hilâfet), Kıyamet Gününe kadar onlar üzerinde kalacaktır. Allah, kendi Kitabında sizi Ensar (yardımcılar) olarak adlandırdı (Tevbe: 100, 117); hem Resulullah da sizin aranızda iken vefat etmiştir. Öyle ise,

Kureyşlilerin kendisinden çekinecekleri ve Ensar'ın da güvenle kabul edecekleri birini seçiniz."

1929. Hazrec kabilesinden olan Ensar grubu şu cevabı verdi:

"Haklısın! Biz kendi başkanımız Sa'd ibn Ubâde'yi seçiyoruz!"

1930. Muhâcirlerden bazıları da orada idiler; ama henüz şaşkınlıklarını üzerlerinden atamamışken, bu kez Ensardan Evsli Useyd ibn Hudeyr ayağa kalkarak şöyle konuştu:

"Ey Ensar! Allah sizi Ensar (yardımcılar) diye adlandırarak, sizin yurdunuzu bir sığınak kılıp Resulullah'ın vefatını da sizin aranızda takdir ederek, size nimetini bol bol vermiş oldu. Şimdi bu *emr* (yönetme) işini Allah'ın takdirine bırakın. Bu *emr*, sizden çok Kureyşlilere aittir. Öyleyse siz sadece onların tercih edecekleri kimseyi tercih edin ve onların uzaklaşacakları kimseden de uzaklaşın."

1931. Bazıları ayağa fırlayıp ona hakaretler yağdırdılar ve onu susturmaya çalıştılar. O zaman, Hazrecli Beşîr ibn Sa'd şu hatırlatmayı yaptı:

"Ey Ensar! Siz Kureyşlilere bağlısınız, Kureyşliler de size bağlıdır. Eğer iddianızda haklı iseniz, buna kimse karşı çıkmayacaktır. Eğer siz, "Biz (Resulullah'ı) bağrımıza bastık ve ona yardım ettik" diyorsanız, gerçekte Allah, Kureyşlilere daha iyisini bağışlayıp nasip etmiştir. Öyleyse siz "Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve kavimlerini helâk yurduna süren kimseler (İbrahim: 14/28) gibi olmayın."

1932. Daha sonra Evs'li Uveym ibn Sâ'ide ayağa kalkarak şunları söyledi:

"Ey Ensar! Sizler İslâm'ı savunan ilk kimseler olmuştunuz; şimdi bu davaya inanlarla savaşan ilk insanlar da siz olmayın. Hilâfet ancak peygamberlik görevi kimler arasından gelmişse onlara aittir. Öyleyse Hilâfet'i Allah'ın peygamberlik görevini verdiği kimselere bırakınız;

hem, İbrahim Peygamber de bir duasında bunu kastediyordu" (bk. Bakara: 2/128-129; İbrahim *AS*, bu âyette Allahın Mekke'de kendi soyundan bir peygamber çıkarması için dua etmektedir).

1933. O zaman, aslen Bali kabilesinden ve Evs kabilesinin mevlâsı konumundaki Ma'n ibn 'Adî ayağa kalktı ve şöyle dedi:

Ey Ensar! Kureyşlileri devre dışı bırakarak, *Emr*'in size ait olduğunu düşünüyorsanız, sizin tarafınızdan seçilecek kimseye biat edebilmeleri için bundan onları da haberdar edin. Ama bu *Emr* Kureyşlilere ait ise ve sizin bu olayın dışında kalmanız gerekiyorsa, o zaman bu işi onlara bırakın. Zira Allah'a yemin ederim ki Resulullah, Ebû Bekir'i kendi yerine cemaate namaz kıldırması için imam tayin etmeden vefat etmedi; böylece biz, Resulullah'ın, dinin direğini teşkil eden namazda bize imamlık yapması için onu seçtiğini öğrenmiş olduk."

1934. Ensar bu şekilde tartışırken, Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde, yanlarında Muhacirlerden bir topluluk olduğu halde oraya geldiler. Hepsi yerlerini alıp oturdular ve bir süre hiçbir şey söylemediler. Daha sonra Hazrec'li Sâbit ibn Kays ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

"Ey Muhâcirler! Sizler de bizim gibi biliyorsunuz ki Allah, Muhammed'i kendi Resulü olarak göndermiştir; kendisi başlangıçta (insanların) işkence ve karşı koymalarına rağmen, Allah ona her türlü şiddet hareketinden kaçınmasını emrettiği için, Mekke'de kaldı. Daha sonra onun Hicret etmesine ve savaşmasına izin verdi. Biz onun yardımcıları ve sığınağı olduk. Sonra siz geldiniz ve biz elimizdekileri sizinle paylaştık. İmdi İslâm'ın gerçek kudret ve kuvveti biziz ve Allah Kuran'da bizden bahsediyor: "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenden dolayı içlerinde bir rahatsızlık

hissetmezler. Kendileri muhtaç durumda olsalar bile, onları kendilerine tercih ederler...” (Haşr: 59/9) Diğerleri gibi, bu ayeti de kimse inkâr edemez. Öte yandan sizler, bizim şeref ve itibarımız hakkında Resulullah’ın söylemiş olduğu bütün güzel sözleri biliyorsunuz. O artık bu dünyadan göç etti ve hiç kimseyi açıkça kendi yerine Halife olarak tayin etmedi; ama, ümmetinin Allah’ın Kitabına ve Resulünün Sünnetine sıkı sıkıya sarılmalarını kesinlikle emretti. İnsanlar bu emirlere tutundukları sürece yanlış ve batıl üzerinde bir araya gelmeyeceklerdir. Bizler Allah’ın yardımcıları olduğumuza göre, halkı idare etmek de ancak bize düşer. Ey Muhâcirler! bu konudaki düşünceniz nedir? Ve’s-Selâmu Aleyküm.”

1935. Bunun üzerine Ebû Bekir ayağa kalkarak, şöyle cevap verdi:

“Ey Sabit! Senin halkın (Ensar) tamamen senin anlattığın gibidir; kimse bunun aksini söyleyemez. Bizlere (Muhâcirlere) gelince; Allah bizim hakkımızda da vahiy göndermiştir. (Haşr: 59/8): “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır.” (Haşr: 59/8); ve Allah size Kur’ân’da (Tevbe: 9/119), “Ey îman edenler! Allah’dan korkun ve sadıklarla beraber olun” diyerek, “sadıkları” izlemenizi emretmektedir. Öte yandan, çok iyi bilirsiniz ki, Araplar bu *Emr* işini ancak kendi aralarında en ünlü ve şerefli kabile olarak gördükleri Kureyşliler için kabul edeceklerdir. Ve aynı zamanda İbrahim (as)’in duasında (Bakara: 2/129) kastettiği kimseler de bunlardır. Öyleyse ben bu ikisinden birini sizler için seçiyorum: Ömer ve Ebû ‘Ubeyde. Bu ikisinden birine biat ediniz.”

“Kendisinde dikkate değer ve modern bir avukat ruhu sezilen Sâbit ibn Kays, ayağa kalkarak şu soruyu yöneltti:

“Ey Muhacirler! Ebû Bekir’in dediği şey konusunda hemfikir misiniz?

“Onlar:

“Evet hemfikiriz.”

Deyince, Sabit:

“Sizin Ebû Bekir’e, Resulullah (as)’a karşı geldiği gibi bir suçlamada bulunmamanız gerekirdi.”

Onlar:

“Nasıl yani?”

Sabit:

“Siz, Resulullah (as)’ın Ebû Bekir’i namazları kıldırmak üzere görevlendirdiğini ve bunu sadece onu kendisine Halife olarak tayin ettiğini göstermek için yaptığını söylememiş miydiniz? Oysa Ebû Bekir Halifelik seçiminden çekilerek ve “ben sizin için şu ikisinden, yani Ömer ve Ebû Ubeyde’nin birini seçtim” diyerek, Resulullah’a karşı gelmiştir. Siz nasıl olur da, bizzat Resulullah tarafından tercih edilip seçilmiş olan kimsenin (Ebû Bekir’in) göstermiş olduğu şu kimselere (Ömer ve Ebû Ubeyde’ye) tâbi olursunuz? Ey Muhâcirler! Resulullah (as)’ın Ebû Bekir’i Halifesi olarak tâyin ettiğine tanıklık ettiğiniz halde başkasını seçerseniz, ola ki siz de Allah’a itaatsizlik etmiş olursunuz.”

“Muhacirler, ilk Müslümanların kendi kabileleri içinden çıktığına dikkat çekerken, Ensarın büyük meziyetlerini de asla inkâr etmediler. Şöyle dediler: “Hepimizin ortaklaşa aldığımız bir karara göre, şayet başkan Muhacirler arasından seçilirse, bakanlar da Ensardan olacaktır; biz onlar hazır olmadıkça ve onlarla istişare etmedikçe hiçbir karar almayacağız.”

“Hazrecli el-Hubâb ibn el-Munzir bir uzlaşma önerisinde bulunmak üzere ayağa kalktı. O da, Ensarın *Emr* konusunda, herkesten daha çok hakkı olduğunu vurguladıktan sonra, şu öneride bulundu: “Şayet bu insanlar (Muhacirler) bizim dediklerimizi kabul etmek istemiyorlarsa, o zaman bir Emîr (*emr*’i kendi elinde tutan) bizden, bir Emîr de onlardan olsun!”

“Ancak yeğenlerinden ikisi, Useyd ibn Hudeyr ve Beşîr ibn Sa’d, bir tek şehirde birbirlerine muhalefet eden iki Emîr şeklindeki bu bölücü öneriyi reddetmek için ayağa fırladılar.”

“El-Hubâb ibn el-Munzir, sadece Ensarın çıkarlarını gözetmek durumunda olduğunu ve şayet bunlar kendi önerisini beğenmemişlerse onu geri çekeceğini, ayrıca önerisinin abartılacak bir yanı olmadığını söyleyerek özür diledi.

“Bu konuşmayı, Ömer ile el-Hubâb arasında geçen ve daha sonra şair Hassân ibn Sâbit’in de katıldığı kısa ama hararetli bir tartışma izledi. Kargaşa giderek büyüyordu, fiziksel şiddete başvurulmasından bile endişe ediliyordu. Bu durumda Mâ’n ibn Adiyy yeniden söz aldı ve onun etkileyici kişiliği sayesinde ortalık yatışmış oldu. O şöyle diyordu:

“Ey Muhacirler! Allah’a yemin ederim ki, bizim için yeryüzünde sizden daha aziz kimse yoktur. Bizim endişemiz sadece, kendisine tabi olunacak kimsenin Muhammed ümmeti arasında adaleti gözetip gözetmeyeceğidir. O, bu konu ile ilgili olarak: “İdareciler Kureyş’tendir,” buyurmuştu. O halde halifenin de onlar arasından seçilmesi gerekir. (İbn Hişâm’ın naklettiğine göre, Resulullah (as)’ın o sırada Ensar arasında da çok iyi bilinen bu hadisini bu görüşmeler sırasında ilk kez hatırlatan Ebû Bekir olmuştu).

“Daha sonra Beşîr ibn Sa’d söz alarak, o ana kadar kimsenin dikkat etmemiş olduğu Resulullah (as)’ın bu hadisinin hatırlatılmasına

görünüşe bakılırsa çok şaşırmış şöyle haykırmıştı:

“Elbette! Allah’a yemin ederim ki, biz gerçekten Resulullah (as)’ın bunu söylediğini işitmiştik; ve ben, bu *Emr*’in kendisinden sonra Kureyşlilere kalacağını çok iyi anlamıştım. Allah’a yemin ederim ki artık bu Emr işini onlarla tartışmayı (Allah) bana göstermez. Ey Ensar! Allah’tan korkunuz ve artık bu işi onlarla tartışmayınız!

“Sonra Ebû Bekir yeniden söz alarak Beşîr ibn Sa’d’e övgüler yağdıran bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

“Ben bu *Emr*’e aday değilim ve size sırasıyla Ömer ya da Ebû ‘Ubeyde’yi öneriyorum.”

“Her ikisi de bu öneriyi reddettiler ve onun (Ebû Bekir’in) Muhâcirlerin en hayırlısı ve Resulullah (as)’ın sığındığı mağarada (bk. Tevbe: 9/40) ona eşlik eden tek kimse olduğunu ve vakit namazlarını kıldırmak için kendi yerini almak üzere bizzat Resulullah (as) tarafından görevlendirilen biri olduğu için Ebû Bekir’in seçilmesinin gerektiğini söylediler. Daha sonra Ebû Bekir’den, kendisine biat edilmek üzere elini uzatmasını istediler.

“Beşîr ibn Sa’d yeniden fırlayıp şöyle haykırdı:

“Allah aşkına sizden rica ediyorum! Benden önce kimse Ebû Bekir’e biat etmesin!..

Ve gerçekten, ilk biat eden o oldu.”

1936. Düş kırıklığına uğrayan bazı müfritler, hala karşılıklı olarak acı ve sitemli sözler söylemeyi sürdürüyorlardı. Ama, Ensar da dahil bütün orada hazır bulunanlar, biatlerinin simgesi olmak üzere, sırayla Ebû Bekir’in elini sıktılar.

1937. Hazreçlilerin adayı olan ve o sırada oldukça rahatsız olan Sa’d ibn ‘Ubâde ise kolay kolay razı olacağa benzemiyordu. Ancak Ebû Bekir’in güttüğü siyaset herkesi yatıştırdı. Zira o, kimseyi halifeliğini kabul

etmek için zorlamamış ve taraf ya da hasım olarak görmeksizin herkese bilinçli bir adalet uygulamıştı; ve kendi kabile mensupları bile Sa'd'i yalnız bıraktılar.

1938. Resulullah (as)'ın ailesi Benû Hâşim ve Ali ile de bazı zorluklar ortaya çıkmıştı. Medinelilerin hemen tamamından biat aldıktan sonra, Ebû Bekir, Ali'yi de getirtti. Ali, kendisi görüşünün alınmaması ve bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakılmaktan duyduğu hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Özellikle şu ifadeyi kullandı:

"Sizler Muhâcirler olarak, bu *Emr* konusunda, Muhammed'in kendi aranızdan çıktığını ve Ebû Bekir'in de ona yakın olduğunu söyleyerek Ensar'a galip geldiniz; oysa ben, Resulullah'ın ailesi (Ehl-i Beyt) olarak kendisine herkesten daha yakın olduğum konusundaki delilleri size defalarca tekrarlamaktayım."

1939. Bunun üzerine (Muhacirlerden) Ebû Ubeyde ve (Ensardan) Beşîr ibn Sa'd, Ali'yi yatıştırmaya çalışarak, onun Muhammed'in halifeliğine kendi lehinde liyakat iddiasında bulunduğundan haberleri olmadığını söylediler. Ve kendisini, esasen herkesin kabul ettiği şeyi onun da kabul etmesi için iknaya çalıştılar. Ebû Bekir de şöyle dedi:

"Ey Ali! Keşke ben, senin bu *Emr* konusunda bana itiraz ettiğini bilseydim! Ben, ne bunun ardından koştum, ne de istedim. Şimdi herkes biat etti. Eğer sen de aynı şekilde hareket edersen, senden beklediğim şey(i yapmış olursun). Aksine, hemen biat etmek istemiyor ve biraz düşünmeyi arzu ediyorsan, seni zorlayacak değilim. Sana hak veriyorum, selâmetle evine dön!"

Ali evine döndü. Akşam olduğunda, (Buhârî gibi, bk. 85/3/1) diğer kaynakların da ifade ettiğine göre, Resulullah (as)'ın kızı ve Ali'nin hanımı Fâtıma, Ebû Bekir'in huzuruna gelerek, Resulullah'ın terekesini

ve özellikle Fedek bölgesindeki araziyi miras olarak istedi. Ebû Bekir kendisine, Resulullah'ın "Biz peygamberler, miras olarak bir şey bırakmayız" şeklindeki bir hadisini hatırlattı. Ona, tıpkı Resulullah'ın hayattayken yaptığı gibi, Peygamber'in aile bireylerinin masraflarını karşılamaya devam edeceğine dair güvence verdi. Fâtıma, bu işten pek memnun olmadı ise de artık Ebû Bekir'e fazla bir şey söylemedi. Ali, Resulullah (as)'ın kızı olan hanımına saygısından ötürü, Ebû Bekir'e biat etme işini bir süre askıya aldı; ancak İslâm Devletinin o günkü sorunları hakkında kendisiyle işbirliğini sürdürmeye devam etti. Birkaç ay sonra Fâtıma'nın son nefesini vermesi üzerine, Ali de herkesin huzurunda Ebû Bekir'e biat etti.

1940. Bu konuyu, seçildikten hemen sonra Ebû Bekir'in yapmış olduğu, ilk Müslümanlardaki egemenlik anlayışını ve Ebû Bekir'in izlediği genel siyasetin temellerini ortaya koyan hutbesi ile bitirelim. Medine'de oturanların çoğunluğunun yardım ve desteğini aldıktan sonra, Ebû Bekir toplanmaları için onları Mescid'e çağırdı; burada Ömer söz alıp, önceki günkü davranışından ötürü (Resulullah öldüğünü söyleyen kimseleri ölümle tehdit etmişti) özür diledi, Ebû Bekir'in meziyetlerini hatırlattı ve kendisine yeniden biat edilmesini istedi. Herkes memnuniyetle bu isteği yerine getirdi. Daha sonra Ebû Bekir söz aldı.

1941. Kendisi ilk olarak, her zamanki gibi Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi:

"Ey insanlar! Aranızdan en iyiniz olmadığım halde, sizin Başkanınız olarak seçilmiş bulunuyorum. Öyleyse, eğer iyi ve güzel davranırsam bana yardım ediniz, şayet kötü davranacak olursam beni düzeltiniz. Gerçekte doğruluk, güven ve emniyettir; yalan ise güven ve itimadın kötüye kullanılmasıdır. Bu durumda, içinizden zayıf olan (zulme uğramış)

kimse, ben onun adına hakkını alıncaya kadar, benim nazarımda güçlüdür; ve sizin içinizde (zulüm yapan) güçlü kimse ise, başkasının hakkını ondan geri alıncaya kadar benim gözümde zayıftır. İnşaallah. Şimdi beni dikkatle dinleyin! Allah uğrunda mücadele etmeyi ihmal eden hiçbir toplum yoktur ki Allah onları hakir ve zelil bir duruma düşürmemiş olsun; bir toplumda ahlâksızlık yaygınlaşmaya görsün! Allah muhakkak onların hepsini kuşatacak bir bela ve musibet verecektir. Ben Allah'a ve O'nun Resulüne itaat ettiğim sürece siz de bana itaat ediniz. Ne zaman ki Allah'a ve O'nun Resulüne isyanda bulunurum, o zaman artık bana kesinlikle itaat etmeniz gerekmez. Haydi şimdi namaza kalkın ki Allah da size Rahmeti ile karşılık versin!"

1942. Ebû Bekir cemaate namazı kıldırdıktan sonra evine döndü (bk. İbn Hişâm, s. 1017, Belazuri, *Ensâb*, I, § 1196). Bu konuyla ilgili iki önemli olayı hatırlatalım: a) Belâzurî'ye göre (*Ensâb*, I, 587, § 1189): "Genel olarak herkesin kendisine bağlılık yemininde bulunup biat etmesinden sonra, Halife Ebû Bekir, ertesi günden itibaren üç gün peşpeşe (Medine şehrini kapsayan) şu ilânda bulundu:

"Sizleri, ettiğiniz biat yeminlerinde serbest bırakıyorum. Hilâfet makamı için bir başkasını seçip ona biat edebilirsiniz."

Tabii kimse bu çağrıya uymadı. b) El-Hâkim'e göre (bk. *Mustedrek*, III, 66): "Ebû Bekir biatler edildikten sonra bir konuşma yapmak için ayağa kalktı ve önce herkesten özür dileyerek şöyle dedi:

"Allah'a yemin ederim ki, benim şu Hilâfet makamında asla gözüm olmamıştır: Ne gündüz, ne gece, bunu asla arzu etmedim ve bu işin bana verilmesi için gizli ya da açıktan Allah'a dua etmedim. Ancak (şayet bu görevi kabul etmediğim takdirde) toplumda fitne ve kargaşa) çıkmasından endişe ettim. Bundan böyle, Halifelik görevi üzerimde

olduğu sürece bana asla rahat ve huzur yoktur. Bana yöneltilen bu görevi yerine getirebilmem için, Allah'ın bana bağışladığı güç ve imkânlar dışında, hiç bir güç ve imkân bulunmamaktadır. Bugün benim yerime bu işi daha iyi yerine getirebilecek birinin görevlendirilmesini isterdim."

1943. Böylece Allah'ın lûtfu ve yardımı sayesinde, Resulullah (as) için büyük anlam ifade eden bazı dilek ve temenniler gerçekleşmiş oldu.

1944. Gerçekten de o şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

"Biz, kamuya ait bir görevi, ona talip olan kimselere vermeyiz."[2168]

Resulullah (as)'la çok yakın ilişkileri olan ve İslâm öğretisini en güzel bir şekilde temsil eden şahsiyetlerin, asgarî düzeyde de olsa parlaklıklarından bir şey yitirmemeleri gerekirdi. Daha önce de gördüğümüz gibi, sahabenin önde gelenlerinden bazıları, Halifeliği kendileri için istemişler, bir kısmı ise asla böyle bir şeyi arzu etmemişlerdi.

1945. Resulullah (as), aynı zamanda bütün ırklar arasında mükemmel bir eşitlik bulunduğunu açıklayarak, bireyler arasındaki yegâne üstünlüğün ise sadece takva konusunda söz konusu olabileceğini açıklamıştı.[2169] En yetenekli kimselerden biri olsa bile, halifeliğe Resulullah (as)'ın yakın bir akrabasının seçilmesi, yerleştirilmeye çalışılan bu yeni anlayışa gölge düşürecekti. Şunu hatırlatalım ki, Ebû Bekir, kuşkusuz Kureyşlilere mensup olmakla birlikte, kabilesi olan Benû Teym, Kusay'ın soyundan gelmediği için onlara soğuk duran, hatta Kureyş'in pek itibar etmediği[2170] bir aileye mensup idi. Daha sonraları Müslümanlar, kölelikten yeni azât edilmiş ve Mısır'da Memluk, Hindistan'da Gulâmân gibi hanedanların kurucusu olan hükümdarlara en küçük bir tereddüt göstermeksizin itaat etmişlerdir. Resulullah (as)

gerçekçi biri idi ve sürekli olarak yenilenmeyi tercih ediyordu. Belâzurî'ye göre[2171] Resulullah (as), Medine'den askeri seferler amacıyla 25 kez çıkmış ve sürekli aynı kişi olmamak üzere, yokluğu boyunca kendi yerine bir naip görevlendirmişti. Bunlar arasında, aslen Güney Arabistanlı olan Medine'deki Hazreçliler, Evsliler, Mekkeliler, Gıfârlılar, henüz azat edilmiş köleler ve hattâ âmâlar bulunmaktaydı. Resulullah (as)'ın akrabalarından geçici olarak ona vekâlet edenlere ise oldukça enderdir. Kölelerden (Kuzey Arabistan'ın) Kelb kabilesine mensup azatlı Zeyd ibn Harise'yi sayabiliriz. Âmâ bir sahabe olan İbn Ümmü Mektûm ise, bu göreve oldukça geç bir dönemde, yani H. 10. yılın sonlarına doğru, Resulullah (as)'ın vefatından sadece üç ay önce tayin edilmişti. Biz, Resulullah'ın: "Başkanlar Kureyş'tendir" şeklindeki meşhur hadisini hangi amaçla ve kimler için söylediğini bilmiyoruz. Ancak, bu hadisin kapsamının, bizzat Resulullah (as)'ın yukarıda açıklamaya çalıştığımız uygulamasına uygun olarak, oldukça sınırlı olması gerekir. Ömer'in kendi Halifeliği sırasında sık sık tekrarladığı şu sözü, bizim bu düşüncemizi pekiştirmektedir:

"Eğer Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim hayatta olsaydı, Halifem olarak onu tayin etmekte hiç tereddüt etmezdim."

(Bilindiği gibi, soyağacı bilinmemekle birlikte, Salim, Kureyş'den birisi değildi).[2172] Resulullah (as), ne kendi yerine geçecek olan Halife'nin seçilmesi için gereken ön koşulları, ne de kendisinden sonra uygulanacak yönetim yapısının (monarşi, cumhuriyet vs.) şeklini açıkça belirtmek istememiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Resulullah (as), uygulanacak rejimin belirlenmesini kasıtlı olarak ve isteyerek toplumun tercihine bırakmıştır; eğer bundan farklı davranmış olsaydı, belki de Müslümanlar, siyasal ve toplumsal koşullar rejim değişikliği

gerektirdiğinde zaman zaman sıkıntıya düşeceklerdi. Resulullah, Müslümanların üstün yeteneklerine tamamen güveniyordu ve nitekim şöyle buyurmuştu:

“Sizler şu dünya işlerini daha iyi bilirsiniz!”

1946. İlk Müslüman olanların Peygamberlerinin vefatı sırasında göstermiş oldukları tutum ve davranışlar, bundan böyle İslâm idealini gerçekleştirmek için izlenmeye değer bir örnek oluşturmuştur. Allah onların hepsinden razı olsun!

1947. Bu eseri tamamlamamızı nasip eden Allah’a sonsuz hamd ve senalar olsun.

İkinci Cildin Sonu

S O N

Bibliyografya

Abdu'r-Razzâk ibn Hemmâm, *el-Musannef* (11 cilt) Beyrut 1970 (10. cildin ikinci yarısında ve 11. cildin tamamında Ma'mer ibn Râşid'in eseri yer almaktadır)

Agânî (bk. Isfehânî)

Alî, A. H. ve Vidyarethi, *Muhammed in Parsi*, Hindu and Buddhist Literature, Hindistan

Alî Dede (öl. 1007), *Muharâtu'l-Evâ'il*, Kahire, 1300

Aliyyu'l-Kârî (öl. 1014), *Mirkât Şerhi'l-Miskât*, Kahire, 1309

Alî el-Muttaki (öl. 975), *Kenzu'l-Ummâl*, Haydarabad, 1311. Atıflar cilt ve hadis sırasına göredir.

el-Aynî (öl. 855), *Ummedu'l-Kâri' fi Şerhi'l-Buhâri*, Kahire

el-Azrakî (öl. 219), *Ahbâru Mekke*, Leipzig, 1855

el-Bağdâdî (öl. 1093), *Hızânetu'l-Edeb*, Kahire

Becker, C. H., *Papyri Schott-Reinhardt*

el-Bekrî (öl. 487) *Mu'cem Mâ'sta'cem*, Kahire

el-Belâzurî (öl. 279), *Ensâbu'l-Eşraf* (el yazması: İstanbul Reisülküttâb Ktp., 2 cilt) 1. cilt yayınlanmıştır, Kahire, 1959

el-Belâzuri (öl. 279), *Ensâbu'l-Eşraf* (el yazması: İstanbul Reisûlküttâb, tercümeleri vardır)

el-Belhî Ebû Zeyd, (bk. Mutahhar ibn Tâhir)

Benveniste, *Les mages dans l'ancien Iran*, Paris, 1938

el-Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nübüvve* (el yazması: İstanbul, Köprülü Ktp. No: 285, 286, C. l, 2, 4; Topkapı Sarayı Ktp. tek nüsha)

el-Beyhakî (öl 458), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Haydarabad, 1344 (10 cilt)

el-Bîrûnî (öl. 440), *el-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Haydarabad, 1355

Biachere, R., *Coran*, Paris 1949-51 ve 1957

Bréhier, L., *Les Institutions de l'Empire Byzantin*, Paris, 1949

Brehier, L., *Vie et Mort de Byzance*, Paris, 1948

Bretschneider, E., *On the Knowledge possessed by the Ancient Chinese of the Arabs*, Londra, 1871

Broomhall, Marshall, *Islam in China*

el-Buhârî, Abdu'l-Aziz {öl. 730), *Keşfu'l-Esrar Şerhu Pezdevî*, Kahire

el-Buhârî (imâm) (öl. 256) *es-Sahîh* (Atıflar, Kitap ve Bab sayısına göredir)

el-Buhârî (imâm) (öl. 256) *Tarîhu'l-Kebîr*, Haydarabad, 1360 v.d.

Buhl, K, *Das Leben Mohammeds*, Leipzig, 1930

Caetani, L., *Annali dell'Islam*, Milano, 1905

el-Câhiz (öl. 255), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire

el-Câhiz (öl. 255), *Fadl Hâşim âlâ Abd Şems* (Sendûbî baskısında *Rasâ'il* de yer almaktadır), Kahire. 1352

el-Câhiz (öl. 255), *er-Risâletu'I-Osmâniyye* (el yazması, İstanbul, Köprülü Ktp.) Kahire

el-Cahşiyârî (bk. el-Cihşiyârî)

Cantineau, J., *Inventaire des inscriptions de Palymre*, Beyrut 1931 Casanova, *Mohamed et la fin du monde*, Paris, 1911

Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Paris, 1936

el-Cihşiyârî (öl. 331), *Kitâbu'l-Vuzerâ*, Viyana, 1926

Code Justinien (İmparator)

Dahlân, Ahmed Zeynî (öl. 1304), *es-Sîretu'l-Muhammediyye ve'l-Âsâru'n-Nebeviyye*, Kahire, 1293 (2 cilt)

ed-Dârimî (öl. 255), *Sünen* (atıflar, Kitab ve Bâb sırasına göredir)

de Goeje, *Mémoire sur la conquête de la Syrie*, Leyden, 1900 (II. bs.) Desvergers, N., *L'Arabie*, Paris, 1847

Dictionnaire de la Bible (F. Vigouroux yay.), Paris, 1912 (4 cilt) *Dictionnaire d'Histoire et de Geographie ecclésiastiques*, Paris

ed-Dihlevî (bk. Veliyyullah)

ed-Diyarbekrî (öl. 990), *Tarîhu'l-Hamîs*, Kahire, 1289

Dorman, H.G., *Towards Understanding Islam*, Newyork, 1948

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (Öl. 275 H.) *Sünen* (Atıflar Kitap ve Bâb sırasına göredir)

Ebû Hayyân (öl. 745), *Tefsir Bahri'l-Muhit* (8 cilt), Kahire, 1328

Ebû Nu'aym (Öl. 430), *Delâilu'n-Nubuvve*, Haydârabad, 1320

Ebû Ubeyd el-Kâsım ibn Sellâm (öl. 224), *el-Emvâl*, Kahire, 1353 (Hadislere atıflar paragraf sayısına göredir)

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (öl. 458), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Kahire, 1357

Ebû Yûsuf (öl. 182), *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1302 (Fransızcaya çev.: Fagnan)

Emval (bk. Ebû Ubeyd)

Encyclopaedia Britannica

el-Fâkıhî (öl. 272), *el-Muntakâ fî Ahbâr Ummu'l-Kurâ*, Leipzig, 1859

el-Fâsî (öl. 832), *Şifâu'l-Ğarâm fi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Leipzig

el-Fetâvî el-Hindiyye (yahut *el-Âlemgîriyye*), Kahire

Gaudfroy-Demombynes, *Mahomet*, Paris, 1957

Gerland, E., *Die persische Feldzüge des Kaisers Heraklius*, Leipzig

Glaser, E., *Zwei Inschriften* (Vorderasiatiche Gesell., 1897 birlikte yayınlanmıştır)

Goeje, de (bk. de Goeje)

Goldziher, I., *Die orientalischen Religione*n (Kultur der Gegenward)

el-Ğuzûlî (öl. 815), *Metâliu'l-Budûr*, Kahire, 1299-1300 (2 cilt)

el-Hâkim, *el-Mustedrek*, Haydârabad/Dekkan, 1334-42 (4 cilt)

el-Halebî (öl. 1044), *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîn el-Me'mûn*, Kahire

el-Hamdânî (öl. 334), *Sıfat Cezîreti'l-Arab*, Leyden, 1884

Hamidullah, M. (1326 doğ.), *Corpus des Documents*, Paris, 1935

Hamidullah, M., *Documents sur la Diplomatie musulmane ˆ l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes*, Paris, 1935

Hamidullah, M., Hz. Peygamberin Savaşları

Hamidullah, M., *Muslim Conduct of State* (*İslâmda Devlet İdaresi*, İstanbul) Lahore, 1973 (VI. neşir)

Hamidullah, M., *The Prophet's Establishing a State and his Succession*, Haydarabad/Dekkan, 1986

Hamidullah, M., Six Originaux des Lettres Diplomatique du Prophete de l'IsIam, Paris, 1985

Hamidullah, M., *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu* (çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1990)

Hamidullah, M., *el-Vesâ'iku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1969 (III. bs.)

Hassân ibn Sabit, *Dîvân*, Leyden, 1910

el-Hatîbu'l-Bağdâdî (öl. 463), *Takyîdu'l-ilm*, Dimaşk

Hemmâm ibn Munebbih (öl. 101), *Sahîfe li Ebî Hureyre*, Dimaşk, 1372 (İngilizce çev.Haydarabad 1961)

Heyd, W., *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen-Age*, Leipzig, 1885-6

Hitti, Ph. K., *History of the Arabs*, (Salih Tuğ çevirisi, İstanbul 1980-81) Londra, 1951

İbn Abdi'l-Berr (öl. 463), *el-İsti'âb*, Haydarabad, 1309(Atıflar biyografi sırasına göredir)

İbn Abdi'l-Hakem (öl. 257), *Futûh Mısr*, Leyden, 1922

İbn Abd Rabbih (öl. 327), *el-lkdu'l-Ferid*, Kahire, 1293 (3 cilt)

İbn Asâkir (öl. 571), *Tarîh Dimaşk*, Dimaşk, 1371 ve d. (ayrıca 1. bs.)

İbnu'l-Cevzî (öl. 497), *el-Muctebâ mine'l-Muctenâ* (el yazması, İstanbul Ayasofya No. 3395; Kahire nüshasından fotokopisi)

İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahvâli'1-Mustafâ*, Kahire, 1386/1966

İbn Dureyd (öl. 321), *el-İştikâk*, Leyden, 1853

İbn Ebî Dâvûd (öl. 316), *Kitâbu'l-Mesâhif*, Leyden, 1937

İbn Ebî Usaybi'a (öl. 668), *Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etıbbâ* (Fransızca çev.: Sanguinetti)

İbn Ebî Zerr (öl. 726), *el-Enîsu'l-Mutrib bi'r-Ravdi'l-Kırtâs*, Fas (Fes) 1301

İbnu'l-Esîr, İzzu'd-Dîn (öl. 630), *el-Kâmil*, Leyden, 1862-76

İbnu'l-Esîr, İzzu'd-Din (öl. 630), *Usdu'l-Gâbe*, Kahire, 1280

İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn (öl. 606). *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*, Kahire

İbn Fadlullah (bk. Umarî)

İbnu'l-Ferrâ (öl. ykl. 426), *Rusulu'l-Mulûk*, Kahire, 1366

İbn Habîb, el-Bağdâdî (öl. 245), *el-Muhabbar*, Haydarabad, 1361

İbn Habîb (öl. 245), *Muhtasar Cemhereti'l-Ensâb* (el yazması, İstanbul Râgıb Paşa Ktp., No. 999)

İbn Habib (öl. 245), *el-Munammak*, Haydarabad-Dekkan, 1964

İbn Habîb (öl. 245), *Nekâ'id Cerîr ve'l-Ferazdak*, Leyden

İbn Habîb (öl. 245), *Ummuhâtu'n-Nebî*, Bağdad, 1950

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852), *Fethu'l-Bâri'*. Kahire

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Kalküta, 1856

İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye* (4 cilt), Kuveyt, 1393/1973

İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852), *Tehzîbu't-Tehzib*, Haydarabad, 1348 (atıflar, biyografik sıraya göredir)

İbn Hanbel (öl. 241), *Musned*, Kahire, 1313, Kahire, 1368 (yeni baskıda atıflar, Hadis numarasına göredir)

İbn Hazm (öl. 456), *Cevâmiu's-Sîre*, Kahire 1956

İbn Hişâm (öl. 218), *Sîret Resûlillah*, Göttingen, 1858-60 (İngilizce'ye çevrildi)

İbn Hişâm (öl. 218), *Kitâbu't-Tîcân*, Haydarabad, 1347

İbnu'l-Kelbî (öl. 204), *Cemheretu'l-Ensâb* (I. cilt el yazması: British Museum Ad. 23297, II. cilt, Escurial No. 1698 ve benim kütüphanemde bulunan bir fotokopi nüsha)

İbnu'l-Kelbî (öl. 204), *Kitâbu'l-Asnâm*, Kahire (İngilizce'ye çevrildi)

İbn Kesîr (öl. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire, 1351

İbn Kesîr (öl. 774), *el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl* (el yazması: İstanbul Ayasofya Ktp., No. 3369)

İbn Kesîr (öl. 774), *Tefsir*, Kahire, 1373

İbn Kayyım el-Cevziyye (Öl. 751), *Ahkâmu'z-Zimme*, Dimaşk, 1961 (2 cilt)

İbn Kayyım (öl. 751), *el-Furûsiyye*, Kahire

İbn Kayyım (öl. 751), *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, Kahire

İbn Kayyım (öl. 751), *el-Turuku'l-Hukmiyye*, Kahire

İbn Kudâne, *el-İstibsâr fî Neseb'is-Sahâbe min'el-Ensâr*

İbn Kutayba (öb. 276), *el-Envâ'*, Haydarabad, 1377

İbn Kutayba (öl. 276), *Ma'ârif*, Göttingen, 1850

İbn Kutayba (öl. 276), *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire, 1925

İbn Mâce (öl. 275), Sünen (atıflar Kitap ve Bâb sırasına göredir)

İbn Manzûr (öl. 711), *Lisânu'-Arab*, Kahire (atıflar kelime köklerine göre yapılmıştır)

İbn Mücavir (öl. ykl. 626), *el-Mustabsar* (Paris'teki bir el yazması ve Leyden neşri)

İbn Ruşd (Öl. 520), *Bidayetu'l-Muctehid*, Kahire

İbn Sa'd (öl. 230), *Tabakât*, Leyden, 1904-12

İbn Seyyidu'n-Nâs (öl. 734), *Uyûnu'l-Âsâr*, Kahire, 1356

İbn Sîde (öl. 457), *Muhassas*, Kahire, 1316-21

İbn Şebbe (öl. 262), *Tarihu'l-Medîneti'l'Munevvere*, 4 cilt, Medine (?), 1399 vd.

İbn Tiktaka (öl. 702), el-Fahri, Gotha 1860 {Fransızca çevirisi: E. Amar)

İbn Tulun (öl. 953), *ë'lâmu's-Sâ'ilîn'an Kütüb Seyyidi'l-Murselîn*, Dimaşk, 1348

el-İbşeyhî (öl. ykl. 850), *el-Mustatraf fî Kull Fen Mustazraf* (Fransızca çevirisi, Rat, G.), Kahire

İncil (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna; atıflar Bâb ve cümle sayısına göredir)

el-Isbehânî, Ebû'l-Ferec (öl. 356), *el-Ağânî*, Kahire, 1285

Islamic Culture (Dergi), Haydarabad-Dekkan (Hindistan işgalindeki Haydarabad)

Islamic Quarterly (Dergi), Londra

Islamic Review (Dergi), Woking (İngiltere)

el-İşbîlî (bk. Selâm)

JA (*Journal Asiatique*) Dergisi, Paris

Jeffery, A., *Material for the History of the Text of the Qur'an*, Leyden

JRAS (*Journal Royal Asiatic Society*) Dergisi, Londra

Kahle, P., *The Age of the Scrolls el-Kalkaşandî* (öl. 821), *Subhu'l-A'şâ*, Kahire

el-Kâsânî (öl. 597), *Beda'iu's-Sanâ'i'*, Kahire

el-Kastallânî {öl. 923), *İrşadu's-Sâri*, *Şerh u'1-Buhârî*, Kahire 1267 el-Kastallânî (öl. 923), *el-Mevâhibu'l-Ledûniyye*, Kahire, 1281

el-Kazvînî {öl. 682), *Âsâru'l-Bilâd*, Göttingen, 1848-49

Keldânî, D.B., *Muhammad in the Bible*, Hindistan *Kenzu'l-Ummâl*, (bk. Alî el-Muttakî)

Keramet Ali, *es-Sîretu'l-Muhammediyye*, Bombay (Hindistan)

el-Kettânî, Abdu'l-Hayy, *et-Terâtibu'l-îdâriyyeNizâmu'l-Hükûmet'in-Nebeviyye*, Rabat 1346-9 (2 cilt)

Khadduri, Majid (Haddûrî, Mâcid), *War and Peace in Islam*

el-Kıftî (öl. 646), *Ahbâru'l-Hukemâ*

el-Kindî (öl. 350), *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudat*, Leyden, 1912

Krückman, O, *Neue babylonische Recht und Verwaltungstexte*

Kudâmet ibn Ca'fer (öl. 310), *Kitâbu'l-Harâc* (el yazması, İstanbul Köprülü Ktp., No.1076)

el-Kummî, Nizâmu'd-Dîn (öl. H. 4. ?), *Tefsiru Garâ'ibi'l-Kur'ân*, Kahire (Taberî'nin *Tefsir*'ine Haşiye)

Kur'ân-ı Kerîm (Sûreler numara ile değil de, kendi isimleriyle verilmiş, daha sonra ayet numaraları verilmiştir. Çeviride, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan meal esas alınmıştır (çev.))

Kürd Ali, M., *el-İdâretu'l-İslâmiyye*

Lammens, H., *L'Arabie ocddentale*, Roma, 1914

Lammens, H., *Les Bétyles*

Laramens, H., *La Mecque ˆ la veille de l'Hégire*, Beyrut, 1924

Lammens, H., *La cité arabe de Tâ'if ˆ la veille de l'Hégire*, Beyrut, 1922

Lisân (bk. İbn Manzûr)

el-Ma'beri, Zeynu'd-Dîn (öl. 987), *Tuhfetu'l-Mücahidin fi ba'z Ahbâri'l-Purluğâliyyîn*, Lizbon 1897 (İngiltere, Rowlandson)

el-Makkarî (öl. 1041), *Nefhu't-Tib*, Londra, 1840-43

el-Makrîzî (öl. 845), *el-Haber ani'l Beşer* (el yazması: İstanbul Ayasofya, No. 3362-66)

el-Makrîzî (öl. 845), *Hitat*, Kahire, 1270 (2 cilt)

el-Makrîzî (öl. 845), *İmtâu'l-Esmâ*, Kahire, 1941 (l cilt)

Mâlik (İmâm) (öl. 179), *el-Muvattâ'* (Atıflar Kitap ve Bâb sırasına göredir.

Ma’mer ibn Râşid, *el-Câmi* (yukarda geçen Abdu’r-Rezzâk ibn Hemmâm’ın kitabına ek olarak basılmıştır)

el-Matarî (öl. 741), *El-Ta’rîf Bimâ Ensetu’l-Hucre Min Ma’âlim Dâri’l-Hicre* (el yazması:Medine Şeyhülislâm Arif Hikmet Ktp.)

el-Mâverdi (öl. 450), *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, Bonn, 1953 (Fransızca çevirisi: Fagnan)

el-Mavsilî, Ömer (öl. ykl. 557), *Vesîletu’l-Mute’abbidin* (el yazması: Bankipor)

Mebsût (bk. Sarahsî)

Melanges Levi della Vida (Studia Orientalistici), Roma, 1956

Melanges Massignon, Beyrut, 1956 vd.

Melanges Muhammed Chafi’ (Armağan İlmî), Lahor, 1955

Menâzir Ahsen Gîlânî, *Tadwîn-e-Hadis* (Orduca), Karaçi

el-Merzûkî (öl. 453), *el-Ezmine ve’l-Emkine*, Haydarabad, 1332

el-Mes’ûdi (öl. 326), *Murûcu’z-Zeheb*, Paris, 1871-76 (Fransızca çevirisi: Barbier de Meynard)

el-Mes’ûdî (öl. 326), *et-Tenbih v’el-işrâf*, Leyden, 1894 (Fransızca çevirisi: Carra de Vaux)

Miles, George C., “Early Islamic Inscriptions near Tâ’if in the Hijaz” *Journal of Near Eastern Studies*, C. V (1948), s. 236-42

Moberg. C.A., *The Book of the Himyarites*, Lund, 1924

Moberg, C.A., *en-Nesî*’ Lund, 1931

Muhabbar (bk. İbn Habîb)

*Muhâdaratu’l-Evâ’il (*bk. Ali Dede)

Muhassas (bk. İbn Sîde)

Mukatil (öl. 150), *Tefsir* (el yazması, İstanbul,. Hamidiye Ktp.) *Munammak* (bk. İbn Habîb)

Murtaza el-Hindî ez-Zebîdî (öl. 1205), *Tâcu’l-Arûs*, Kahire

Mus’ab ez-Zubeyrî (öl. 236), *Neseb Kureyş*, Kahire, 1953

Müslim (İmâm) (öl. 261), *Sahih* (atıflar Kitap ve Hadis sırasına göredir)

Mutahhar ibn Tâbir (öl. ykl, 355) (yahut Ebû Zeyd el-Belhî), *el-Bed’ ve’t-Te’rih*, Paris

Nedvî (bk. Süleyman)

en-Nesâ'î (303), *Sünen* (atıflar Kitap ve Bâb sırasına göredir)

Nicéphore de Constantinople, *De rebus post Maundum gestis*

Nöldeke, Th., *Geschichte des Qorans*, Göttingen, 1860

Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans*, Leipzig, 1909

Nys, E., *Origines du droit des gens*, Brüksel, 1894

Olinder, *The Kings of Kında of the Family of Akil al-Murar*, Lund 1927

RAAD (Revue de l'Académie Arabe de Damas), *Mecelle*

Râgıbu'l-Isfehânî (öl. 502), *Muhâdarâtu'l-Udebâ*, Kahire

Rahmetullâh, *İzhâru'l-Hak*, Kahire, 1315 (Fransızca çevirisi var)

er-Râmhurmuzî, el-Hasan ibn Abd'ir-Rahmân (öl. 360 ?), *el-Muhdisu'l-Fâsıl*, Beyrut, 1972

er-Reşid, el-Kâdi, *ez-Zehâ'ir ve't-Tuhaf*, Kuveyt 1959 Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Kahire

Rothstein, G., *Die Dynastie der Lahmiden*, Halle, 1898

RSO (*Rivista degli Studi Orientali*) Dergi, Roma

es-Safadî (öl. 764), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, İstanbul

Salomon Ben Isaac de Troyes, *Commentaire du Pentateuque* (İbranice)

es-Samhûdî, *Vefâu'l-Vefâ fî Ahbâr Dâri'l-Mustafâ* (2 cilt). Beyrut 1955, 1975 (II. bs.)

Schwally (bk. Nöldeke)

Sellâmu'l-İşbîlî (öl. 544), *ez-Zehâ'ir ve'l-A'lak fî Âdâbi'n-Nufûs ve Mekârimi'l-Ahlâk*, Kahire, 1298

es-Sarahsî (öl. 483), *el-Mebsût*, Kahire, (30 cilt)

es-Serahsî, Şemsu'l-E'imme (öl. 483), *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* (4 cilt) Haydarabad 1335-6 (Kahire baskısı tamamlanmamıştır)

Sezgin, Fuat, "*Hadis musannefâtının mebde'i ve Ma'mar b. Râşid'in Câmi'i*" Türkiyat Mecmuası, C. XII (1955), s. 115-34, İstanbul Speiler, J., "*Die Schreiben Muharrimeds an die Stamme Arabiens und die Gesandten' an ihn*", MSOS, 1916/11, Berlin

Sprenger, A., *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, Berlin, 1861 (3 cilt)

es-Suheylî (öl. 581), *er-Ravdu'l-Unuf*, Kahire, 1332

Süleyman, Kâdî Muhammed, *Rahmeten li'l-Âlemîn* (Orduca), Amritsar ve Lahore (3 cilt)

Süleyman Nedvî, *Arbön ki Jahzrânî* (Orduca)

Süleyman Nedvî, *Sîretu'n-Nebî*, A'zamgrah U.P/Hindistan

es-Suyûtî (öl. 911), *Cem'u'l-Cevâmî'* (M. Hamidullah'ın kütüphanesinde bulunan el yazması)

es-Suyûtî (öl. 911), *Husnu'l-Muhâdara*, Kahire, 1299

es-Suyûtî, *Ref Şe'ni'l-Hubşân* (el yazması: Bursa Kurşunlu Ktp.)

eş-Şe'mî (öl. 942), *es-Sîre* ya da *Subulu'l-Hudâ* (Mekke el yazması)

Şerhu'l-Mevâki fi'l-Akâ'id

eş-Şevkânî (öl. 1250), *Fethu'l-Kadir*, Kahire, 1349

et-Taberânî (öl. 360), *el-Mu'cemu'l-Kebir* (el yazması: İstanbul Topkapı Sarayı Ktp.)

et-Taberi (öl. 310), *Tefsir*, Kahire

et-Taberi (öl. 310), *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, Leyden 1897 v.d.

Tâcu'l-Arûs (bk. Murtaza el-Hindi)

Tevrat (Türkçe çeviride Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin yayını esas alınmıştır),

Theophane, *Chroniques*

et-Tirmizi (öl. 279), *Cami'* (ya da *Sünen*) (atıflar Kitap ve Bâb sırasına göredir)

Togan, Z.V. (öl. 279), *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul

Tyan, E., *L'Organisation Judiciaire en Pays d'Islam*, Lyon

Umaru'l-Mavsılî (bk. Mavsılî)

el-Umarî, İbn Fadli'llâh (öl. 749), *Mesâliku'l-Ebsâr*, Kahire

el-Umarî, İbn Fadli'llâh (öl. 749), *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi'ş-Şerif*, Kahire

el-Vâhidî (öl. 468), *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire

el-Vâkıdî (öl- 207), *el-Meğâzî*

el-Vâkıdî (öl. 207), *er-Ridde* (el yazması: Bankipor ve özel kütüphanemdeki nüsha)

Veliyyullâh ed-Dihlevi (öl. 1176), *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Kahire, 1323

Vesâ'ik (bk. Hamidullah)

Vidyarathi, Abdu'l-Hak (bk. Ali, ayrıca Vidjarathi)

Watt, W.M., *Muhammed at Mecca*, 1953

Watt, W.M., *Muhammad at Medina*, 1956

Weil, G., *Mohammed der Prophet*, Stutgart, 1843

Wellhausen. J., *Ein Gemeinwesen ohne Obrigkeit*

Wellhausen, J., *Skizzen und Vorarbeiten*

Wensinck, *Mohammed en de Joden te Medina*, Leyden, 1908

Wüstenfeld, *Genealogische Tabellen*

Yahyâ ibn Âdem el-Kureşî (öl. 203), *Haraç*, Kahire

el-Ya'kûbî (öl. 284), *Tarih*, Leyden, 1883

Yakut (öl. 626), *Mu'cemu'l-Buldân* (şehir adlarına göre alfabetik sıralama)

ZDMG (*Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Geselischaft*) Berlin

ez-Zehebî (öl. 748), *Tarîhu'l-İslâm*, Kahire, 1367 ve d.

Zeki Velidi (bk. Togan)

ez-Zeylâ'î (öl. 762), *Nasbu'r-Râye fî Ehâdisi'l-Hidâye*

Zonaras, *Epitomae Historiarum*

Zubeyr ibn Bekkâr (öl. 256) *Neseb Kureyş* (İstanbul-Köprülü ve Oxford Kütüphanelerindeki eksik el yazmaları ve özel kütüphanemdeki mikrofilimler), Kahire neşri de eksiktir.

ez-Zurkânî (öl. 1122), *Şerh Mevâhibu'l-Ledüniyye*, Kahire

Ek Bibliyografya

Hamidullah, M., *Le pélerinage*, Paris.

Pourquoi jeûner ?, Geneve et Paris.

Problèmes constitutionnels aux premiers temps de l'Islam, Paris

1988.

Le Prophete en tant qu'éducateur, derleme Paris, 1987. *Sahîfah Hammâm ibn Munabbih*, (Fransızca'ya çev. Tocheport), Paris 1979. *Traditions islamiques*, (Buhari'nin Fransızca çevirisi), Paris 1981.

Traduction française du Saint Coran. (Kur'an-ı Kerim'in Fransızca çevirisi) Paris 1959 ; 15. bs.; gözden geçirilmiş baskısı 1988 (New York).

Les ambassades du Prophète et du calife Abu Bakr auprès de l'empereur Heraclius et le livre byzantin de la prediction des destinées et l'ambassade du Prophete en Chine, Folia Orientalia, Cracovie, c. 2, 1961 ; yeni baskısı: Connaissance de l'Islam, Paris, No: 7, 1981.

A Letter of the Prophet in the Musnad Script, adressed to theYemenite Chiefs, Hamdard Islamicus, Karachi, V/3, 1982.

El-Vesâ'iku's-Siyâsiyye li'l 'ahd an-nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Reşîde, Kahire, 1941; 6. bs. Beyrut, 1987.

"*Hallu't-Tasavvurâtu'l-ukûbe ba'de kabûli't-tevbe*", Hidâyah dergisi, Tunus, XI/3, Ocak-Şubat 1984.

Mescidu'l-Aksâ ve'l-Mescidu'l-Aksâ, Hidaye dergisi, X/5, 1983. *Kur'an-ı Kerim'in Tarihi*, İstanbul, 1965.

Ahd-é nabawî men nizami hükümrânî, Delhi 1946 ; 3. bs., Karachi, 1981.

Rasûl-e Akram ki siyâsî zindagi, Lahore 1950, 3. bs. Karachi, 1980.

Rûmî awr Islamî idâra-e ghulâmî, Hayderabad-Deccan, 1930.

Khutbât-é Bahâwalpûr, Bahawalpore, 1981, 3. bs. Islamabad, 1985.

Ek-2

Dünya’nın çeşitli dillerinde İslâm Peygamberi’nin hayatı ve faaliyetleri ile ilgili olarak kaleme alınmış yüzbinlerce eser bulunmaktadır. Bir gün bir uzman heyetinin çıkarak bu tür eserlerin listelerini güncellemesi ve zaman zaman okurların ilgisine sunması gerekmektedir. Aşağıda bulacağınız mütevazı liste, en zeki düşünürlerin bile zihinlerine durgunluk veren, öznellikten ve ön yargılardan uzak kalmayı başarmış, Batı’da gerçekleştirilen bazı çalışmaları sizlere sunmaktadır. Katedilmesi gereken yol çok uzun ve engebeli olup, oldukça yoğun bir çaba ve bilgi birikimini gerektirmektedir.

DANİMARKA DİLİNDE

Buhl, Frants, Muhammeds Liv., Copenhag 1903.

FİN DİLİNDE

1. Holma, H., Arabian Suuri profeeta, 1943

2. Tietosanakirija, Uusi, Muhammed, Helsinki 1967, XIV. 171

İTALYANCA

1. Rampoldi, Vita di Maometto, Milano 1882

2. Caetani, L., Annali dell’Islam, Milano 1905, 10 cilt (ilk iki cilde bakınız)

LATİNCE

Maracci, Ludovico, Alkorani Textus universus, Patavi 1698. (Eserin giriş bölümünde Resûlullah’ın hayatına yer verilmektedir)

POLONYA DİLİNDE

1. Hrbek, I. ve Petracek, K., Mahomet, Varşova 1971.

2. Wielka, Encyklopedia Powszachna PWN, “Mahomet” maddesi VI. Cild, 784, Varşova 1965.

3. Illustrowana Encyklopedja Trazaski, “Mahomet” maddesi, Everta i Michalskiego, Krakov 1927

RUSÇA

1. Dobroliubov (ayrıntılı bilgi verilmeksizin Eliseef tarafından Mélanges Massignon adlı eserde geçmektedir. M. Charnay’in bana göndermem lutfunda bulunduğu mektupta, Sevrekanik

1858’de imzasız olarak yayınlanmış ve daha sonra aynı Dobruliubov tarafından Oeuvres, Kritika i publicistika, 1936, III. Cilt s. 334-339’da yeniden basılmıştır)

2. Soloviev, V., Magomet, ego jizn i religioznoe utchenic, 1836

3. Krymski, Istotchniki i posobiadiia izytchenia istorii Makommeda.

4. Tomara, M. L., “Proiskhodjenia Islama i ego klassovoe osnovanie”, Ateist, No. 58 1930’da yayınlanmıştır.

5. Tolstov, Otcherkie pervonatchal’nogo Islama, 1932

İSVEÇ DİLİNDE

Andrae, Tor, Muhammed hans liv och hans tro, Stockholm 1930 (Geo Widangren tarafından 1950’de yayınlanmıştır)

TÜRKÇE

Hamidullah, Hz. Peygamberim Hayatı ve Eseri, (Çev. Salih Tuğ) İstanbul, birçok baskısı yapılmıştır.

Dipnotlar

Hoca'yla Paris'teki anılarımızı içeren geniş bir çalışmada, inşaallah daha pek çok ayrıntıyı anlatmaya çalışacağız.

ed-Dineverî'den.

Bakara: 2/201.

İspanya'nın bir bölümü H. 27 (M. 647) yılında Halife Osman tarafından fethedilmişti. Bk. Taberî, I, 2817; Belazurî, *Fütûh*, s. 408. Daha geniş bilgi için, bk. "Halife Osman dönemi H. 27 yılında Endülüs'ün Fethi" konulu Arapça makalemiz, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* (İstanbul Üniversitesi), VII/1-2, 1978.

History of the Arabs, s. 8: "Islam, too, in its original form is the logical perfection of Semitic religion."

Müsned, IV, 206.

Muhabbar, s. 265.

Bk. Encyclopaedia Britannica, "Çin" maddesi.

Cem'u'-l-Cevâmi' adlı eserindeki bu hadisi, Suyutî, şu müelliflere dayanarak nakleder: İbn Abd'il-Berr, *el-'İlm*; Beyhakî, *Şu'betu'l-îmân*; İbn 'Adî, *el-Kâmil*; el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'*.

* Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçerek hayatını sürdürdüğü inancı. (Çev.)

Bk. Encyclopaedia Britannica, "Hindistan" maddesi.

Bk. a.g.e., "Türkistan" maddesi.

Origines du droit international (Uluslararası Hukukun Kökenleri) Bruxelles, 1894. 3. bölüm. sb 44 vd.

Rûm: 30/ 2-5.

Arthur Christensen, *L'Iran sous les Sassanides* (Sâsâniler döneminde İran), 2. bs., Kopenhag, 1944, s. 39, 335 vd, 364 vd.

I. Husrev (Husrev Anuşirvân (Ölümsüz Ruhlu Husrev), ö. 579 (Çev. Notu)

Fil: 105/5.

Mémorial de Sainte Hélène, C. III, 183. Desvergers'den naklen, *L'Arabie*, s. 131/not.

Sebe': 34/44 vd.

Bk. *Encyclopaedia de l'Islam*, "Şe'm" maddesi.

İbrâhim: 14/37.

Bk."*Mélanges Massignon* adlı eserdeki "el-İlâf" adlı makaleme bakınız: C. II, 293-311; ayrıca bu kitabın 1584-1611 nolu paragraflarındaki "Ekonomi" bölümü.

Aristote, *Politika*, I. kitap, 7. bölüm.

el-Ya'kûbî, *Tarih*, II, 47; İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 360; Taberî, I, 1031.

El-Mes'ûdî (*Tenbîh*, s. 241-242) bu durumu farklı biçimde açıklamakta ve, beklenen bu savaşın arefesinde, Bekr ibn Vâil ve arkadaşlarından oluşan bir birlik Hac için Mekke'ye geldiğinde, Resulullah (as)'ın kendilerini İslâm'a davet ettiğini belirtmektedir; Bu insanlar, "eğer Allah İranlılara karşı bize zaferi kolaylaştırırsa, biz de senin dinini kabul ederiz" dediler. O zaman Resulullah (as) da onlar için dua etti. Sonra onların İranlılara karşı zafer kazandıkları haberini alınca, Resulullah (as) şöyle buyurdu: "İşte bu, Arapların İranlıların adaletiyle tanıştığı ilk gün; ve (Allah) benim duam

hürmetine onlara yardım etti.”

Bk. İbn Habib, *Muhabbar*, s. 265-266; Marzûki, *el-Ezmine ve’l-Emkine*, II, 163; Ya’kûbi, I, 313-314.

İbn Hişâm, *Sîre*, s. 66.

Kureyş: 106/ I-4.

Buharî’ye göre (60: 11), Fir’avn Hacer’i Sâre’nin hizmetine vermişti. Ayrıca bk. Tevrat/Tekvîn’de (16: 1) “Mısır’lı hizmetçi kadın” deyimi geçmektedir. Buradan, onun bir cariye olduğu sonucu çıkarılmamalıdır: tam tersine, zira, ünlü Haham Salomon b. Isaac de Troyes’nın (1040-1105) Tevrat şerhinde (Tekvin, 16: 1) şu satırları okuyoruz:

בת פרעה היתה · כשראה נסים
שנעשו לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה
בבית זה ולא גבירה בבית אחר

“(Agar) Firavun’un kızı idi. Sâre’nin lehine gelişen mucizevi olayları gördüğü zaman, Firavun şöyle dedi: Kızım için, bir başka evde ev sahibesi olmaktansa (İbrahim’in) şu evinde hizmetçi olması daha iyidir.” (İbranice’den çeviri yapan M. G. Vajda’ya şükran borçluyum. Ayrıca, Hacer’in, köle olsa bile, İbrahim’e değil de Sâre’ye ait olduğunu belirtmek gerekir. Talmut hukukuna göre, İbrahim (as)’in yapabileceği tek şey, “sahibesi” Sâre’nin izniyle onunla evlenmekti, onu odalık olarak almak değil. Kutsal Kitap’ta, Sâre’nin onu hediye ettiğinden söz edilmemekte, ama “onu karısı olmak üzere verdi” denmektedir. (*Tekvin*; 16/3)

Acaba Mendel’in kalıtım yasasına göre mi Abdu’l-Muttalib’in gümüşe çalan sarı saçları vardı? (Bk. 66 no’lu paragraf)

Neseb-i Kureyş, s. 254.

Ummehâtu’n-Nebî, Bağdad, 1952.

Örneğin, Ebû Nu’aym, *Delâ’ilu’n-Nübüvve*, 20. bölüm

Taberî, *Târîh*, I, 1129.

İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 206.

İbn Hişâm, s. 125; Taberî, II, 35.

İbn Hişâm, s. 257-258.

İbn Hişâm, s. 174.

İbn Hişâm, s. 75.

Belâzurî, *Ensâb*, I, 102. paragraf

İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, s. 313 (Avrupa nüshası)

Belâzurî’ye göre (*Ensâb*, I, § 116), Kusayy, şehre içme su sağlamak için *el-’Acûl* adıyla bir kuyu da kazdırmıştı.

Kur’an’ın 106. (Kureyş) suresini, Nizamu’d-Din el-Kummî’nin *Garâ’ibu’l-Kur’ân* adlı tefsiri ile birlikte değerlendiriniz; İbn Sa’d, *Tabakât*, I/I, s. 42-76; Ya’kûbî, *Tarih*, I, 280-282, vs.

İbn Hişâm, s. 88.

İbn Hişâm, s. 71 vd.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 125.

Bk. *Vesâ’iku’s-Siyasiyye* adlı eserim, No 171; el-Halebî, *İnsânu’l-’Uyûn*, III, 80.

İbn Hişâm, s. 97.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 126.

A.g.e., I, § 127.

A.g.e., I, § 127.

İbn Hişâm, s. 34.

Fil Suresi.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 150.

A.g.e., § 152; İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 172.

Kimilerine göre bu kız, Mekkeli ünlü Hıristiyan Varaka ibn Nevfel'in kızı Kutayle idi; diğerlerine göre ise, söz konusu kız ya Has'amlı, Fatma adında biri, ya da Murr'un kızı idi (Murr ibn Abdullah el-Has'amî, Wüstenfeld'in de bildiği bir şahıstır, *Genealogische Tabellen*, 9/21). Burada şaşılacak bir durum yoktur, zira Hıristiyanlık Tayy kabilesine olduğu gibi, Has'am kabilesinin bir bölümüne de girmişti. Fatma ya da Kutayle için, bk. Belâzurî, *Ensâb*, § 139; İbn Hişâm, s. 100; Suheylî, *Ravz*, I, 104; Ebû Nu'aym, *Delâil*, s. 38-39.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 158.

Mekke'de kullanılan takvim Kamerî olmakla birlikte, Güneş yılı ile Ay yılını eşitlemek için denkleştirme (*nesî*) yöntemi bilinmekteydi. Resulullah (as), bu yöntemi, ancak ölümünden üç ay önce, Veda Haccı sırasında kaldırdı. Öyleyse, onun tüm hayatı boyunca, Mekke'de, her üç yılda bir Güneş yılına bir ay eklenen Ay yılı kullanılmıştır. İbn Hişâm'a göre (s. 102), Resulullah (as) 12 Rebiu'l-evvel pazartesi günü doğmuştur (Bk. ilerde Takvim bölümü, § 1287 vd.)

Belâzurî, *Ensâb*, I, §. Bu kadın, efendisi Ebû Leheb'in cariyesi değil, ama büyük bir olasılıkla yine kölelerinden birinin evli karısı idi.

A.g.e., Bu kadının, Muhammed (as)'den önce Hamza'yı, ve Seleme ibn Abdu'l-Esed el-Mahzûmî'yi de emzirdiğini ekleyelim. Ebû Seleme, İslâm'ı ilk kabul edenlerdendi. Yine bk. Belâzurî, *Ensâb*, I, § 169; Suheylî, I, 108.

İbn Hişâm, s. 103. Belâzurî, *Ensâb*, I, §162; Suheylî, Halîme'nin Abdullah ibn Cahş'ı (Resulullah *AS*'ın halasının oğlu) ve yine Resulullah (as)'ın amcalarından birinin oğlu olan Ebû Sufyân ibn Hâris'i de emzirdiğini söyler. Abdullah ibn Cahş erken dönemde İslâm'ı kabul edecek, oysa Ebû Sufyân, Mekke'nin fethinden sonra din değiştirinceye kadar uzun süre muhalefet gösterecektir.

İbn Hişâm, s. 104-105; Belâzurî, I, § 162.

Suheylî, I, 108.

İbn Hişâm, s. 105.

A.g.e.

Ebû Nu'aym, *Delâil*, s. 221-222; Zurkânî, *Şerhu'l-Mevâhibu'l-Ledunniye*, C. I.

İbn Hişâm, s. 856-857; Belâzurî, I, § 161.

Belâzurî'ye göre (I, § 163) beş yaşına kadar.

İbn Sa'd, I/I, s. 98.

İbn Hişâm, s. 106.

İbn Sa'd, I/I, s. 73; Ebû Nu'aym, s. 164.

İbn Sa'd, I/I, s. 73.

İbn Hişâm, s. 107; Suheylî, I, 113.

Hâkim, *Mustedrek*, III, 48; Sarahsî, *Mebsût*, XVI, 79.

İbn Sa'd, I/I, s. 62; Belâzurî, I, § 159; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 422 vs.

İbn Hişâm, s. 108-111.

İbn Hişâm, s. 108; Belâzurî, I, § 143. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 102, 120, 130.

Suheylî, I, 179; Belâzurî, I, § 146.

Halebî, *İnsan*, I, 149.

Ahbâru'l-Hukemâ, (Uyûnu'l-Enbâ', 1299 bs.), s. 110; İbn Hacer, *İsâbe*, No 1471, "Hâris ibn Kalâde" maddesi.

Belâzurî, I, § 144.

A.g.e.

İbn Sa'd, I/I, s. 75; Taberî, I, 1123.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 143; İbn Sa'd, I/I, s. 74.

Belâzurî, I, § 148; İbn Sa'd, I/I, s. 75.

İbn Habîb, *Munammak*, s. 54-67. Hasan ibn Sâbit'in *Divan*'ı, s. 51-57, 39 no'lu şiire düşülen not; Taberî, I, 1135.

Ya'kubî, II, 14; Suheylî, I, 112.

İbn Sa'd, I/I, s. 46; Makrızî, *İmtâ'*, I, 7.

İbn Hişâm, s. 106; Suheylî, I, 112 (Buhârî vb. den naklen; İbn Sa'd, I/1, s. 80.

Suheylî, I, 112 (Buhârî'den naklen); Taberî, I, 1126-1127.

İbn Sa'd, I/I.

Suheylî, I, 92.

İbn Hişâm, s. 115-117.

Casanova, *Mohammed et la fin du monde* (Muhammed ve Dünyanın Sonu), s. 28.

Bk. Yuhanna İncili, I: 21-23.

Câhiz'e göre (Mehâsin, s. 165), Ebû Tâlib *bezzâz* (kumaş tüccarı) idi.

Halebî, *İnsân*, I, 164.

Bk. *Lisânu'l-Arab*, "Bâ-Vav-Nûn" maddesi.

A.g.e.

İbn el-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 12.

Buhârî, 63/24; Suheylî; I, 146-147.

Belâzurî, I, § 263.

Bk. "Kureyşliler" bölümünde (§ 456) geçen "Resulullah *AS*'in Veda Haccı Hutbesi."

Suheylî, *Ravz*, II, 351.

Kerâmet Ali tarafından *Siret-i Muhammediyye'*de (s. 45), Makrızî'nin *İmtâ'* adlı eserinden naklen.

İbn Hişâm, s. 118-119, vs.

Tabakât, I/I, s. 80-82; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 211. İbn Habîb, *Munemmak*, s. 206.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 169; aynı yazar, *Munemmak*, s. 199.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 169; aynı yazar, *Munemmak*, s. 199.

Suheylî, a.e.g.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, bk. "Fe-Dad-Lâm" maddesi.

Munemmak, s. 219; Suheylî, *Ravz*, I, 191; ayrıca bk. Câhiz, *Fazl-ı Hâşim*, s. 71-74.

Suheylî, a.g.e.; *Munemmak*, s. 219, 340-341. El-Egânî'ye göre (XVI, 66), yaptıkları yeminin göstergesi olarak, Ka'be'deki Haceru'l-Esved'i yıkamışlar ve bu kutsal suyu içmişlerdi.

Suheylî, I, 92; İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 167; aynı yazar, *Munemmak*, s. 46-47, 203, 220, 341; İbn Hişâm, s. 86.

Suheylî, I, 92; *Munemmak*, 48-56, 341-343.

Munemmak, s. 47-48, 343-344.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 258, 261.

A.g.e., § 258; İbn Hişâm, s. 257.

Köprülü yazması, Varak 97/a.

İbn Hanbel, III, 425, vd.

Tarih, I, 1129.

Kerâmet Ali'nin *Sîre* adlı eserinde anılmaktadır, s. 47.

İbn Hişâm, s. 954.

İbn Hişâm, s. 119; İbn Sa'd, I/1, s. 84-85; Suheylî, I, 123.

İbn Sa'd, I/I, s. 82-83, 101.

Bazı kaynaklara göre tek başına.

Suheylî, I, 121.

İbn Hişâm ve İbn Sa'd, a.g.e.

İbn Sa'd, I/I, s.84-85.

Sünen, 40: 90 (Kitabu'l-Edeb, *İda* bölümü).

İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 206. Doğu Arabistan'daki fuarlar için, bk. İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 265-266; Ya'kûbî, *Tarih*, I, 313-314; Marzukî, *El-Ezmine*, II, 163.

Muhabber, s. 79, Belâzurî, *Ensâb*, I, § 177.

İbn Hişâm, s. 143-144; Mus'ab, *Neseb*, s. 207-210.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 139.

Murtaza Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*'da yirmisekiz yıldızdan söz etmektedir (Bk. Se-Rı-Vav maddesi).

Tirmizî, *Şemâ'il*, Belâzurî, I, § 831-852; İbn Sa'd, 1/2, s. 120-131.

Taberî, I, 1129.

Suheylî, I, 123.

İbn Sa'd, I/I, s. 84-85.

İbn Hişâm, s. 1001.

Ravz, I, 111.

Tabakât, I/I, s. 71.

Suheylî, I, 159.

Buhârî, I: 1 (No 3); Belâzurî, I, § 190, 193.

I, s. 1163-1164; İbn Hişâm, s. 159.

Suheylî, I, 164; İbn Cevzî, *el-Muctebâ mine'l-Muctenâ*, s. 46-49.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 326-327.

İbn Hişâm, s. 54.

A.g.e., s. 123.

A.g.e., s. 122; ayrıca bk. Azrakî, s. 107.

A.g.e.

A.g.e., s. 124.

Daha ayrıntılı bilgi için, 2. ciltte yer alan 1350 ve daha sonraki paragraflara bakınız (Çev.)

A.g.e., s. 125.

Buhârî, 8: 8.

A.g.e., 60/11, No 3-4 (bk. Kitabu'l-Enbiyâ); Azrakî, *Ahbâr-ı Mekke*, s. 112-113; Makrızî, *İmtâ'*, I, 385.

Azrakî, s. 75-76; Buhârî, 64/48 (bk. Kitâbu'l-Megâzî, Mekke'nin fethi ile ilgili bölümler).

Çoktanrılı bir dinin tapınağı. (Çev.)

Mutahhar ibn Tâhir, *El-Bed' ve't-Tarih*, IV, 31-32; *Lisân*, bk. T-B-Ayn maddesi.

Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, I, 3-4. Ayrıca bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ* (s. 158) ve Samhudî (2. bs, s. 1225). Benzer bir olay Yenbû' yakınlarındaki Ruhat'da geçer. Buna göre, tilkiler her gün gelerek, Suvâ adlı puta aynı "şerefi" sunmaktaydılar!

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 248.

İbn Hişâm, s. 144; Suheylî, I, 146-147; İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 171-172; Buhârî, 72/16; Ayrıca bk. elinizdeki bu kitabın 95. paragrafı.

İbn Hişâm, s. 144-145.

Mes'ûdî, *Murûc*, I, 133-135 (bu eserde, tek Allah inancına sahip kimselerin bir listesi verilmektedir); Bağdâdî, *Hizâne*, I, 263-268; İbn Said en-Nâs, *Uyûn*, I, 68-69; İbn Hişâm, *Tîcân*, s. 115-118. İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 230-237.

Buhârî, 78: 89, No 3 (Kitâbu'l-Edeb, mübah şiirler konusu).

Cebr (İbn Hişâm, s. 260); Addâs (Suheylî I, 123); İkrime'nin bir Rum kölesi (Belâzurî, I, § 744); bir Kıptî, görünüşe bakılırsa meşhûr Bâkûm (İbn Hişâm, s. 122; Suheylî, I, 130) vd.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 148. Aynı yazar (İstanbul elyazması, II, 658) yukarıda söz konusu edilen Ka'be'nin yeniden inşa edildiği dönemde ölen Zeyd ibn Amr ibn Nufeyl'in de zahitçe amaçlarla inzivaya çekildiğini; bu amaçla çadırını Hira mağarasının bulunduğu dağa kurduğunu bildirmektedir.

A.g.e., § 191-192; İbn Hişâm

İbn Hişâm, s. 151.

Alak: 96/1-5.

Müzzemmil: 73/1; Müddessir: 74/1.

Buhârî, 1/2.

Ahmed b. Hanbel, 2/222.

Ahmed b. Hanbel, 6/103.

İbn Sa’d, I/i, s. 131.

Buhârî, 1/2.

Buhârî, 25/17, 26/10.

Buhârî, 64/56, No 5.

İbn Hanbel, 1/34; Tirmizî, bk. *Tefsir*, Sure: 23/1.

İbn Hanbel, 1/464.

Buhârî, 97/3.

İbn Hanbel, 1/318.

İbn Sa’d, I/1, s. 131-132.

İbn Hanbel, VI, 455, 458.

İbn Hanbel, 2/176, 6/455, 6/458.

Taberî, *Tefsir*, 26/39

Buhârî, 8/12, 56/31, 6/4/18 b No 1; İbn Hanbel, 5/184.

İbn Hanbel, 3/21.

İbn Hanbel, 6/56.

Kıyamet, 75/16.

Tâhâ: 20/114.

§ 192, 1976 (Karaviyyin elyazması esas alınarak Rabat’ta yayınlanmıştır).

Örneğin Taberânî (bk. Heysemî, *Mecme’uz-Zevâ’id*, I, 150, VII, 257, Zeyd bin Sâbit’le ilgili olarak); ayrıca bk. Gulâm Rabbâni, *Tedvîn-i Hadîs*, s. 228 (Urduca).

Öte yandan İslâm, bunun yerine, Resulullah (as)’in Buhârî (81/38/2, rukâk/tevâzû), İbn Hanbel (VI/256) ve diğer kaynaklarca nakledilen şu Kudsî Hadis’e dayanan bir kavram olan *Fenâ* (Tanrı’da yok oluş) kavramını kullanmıştır: “Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Ben kendisini sevip bir dost edininceye kadar kulum Bana birtakım nâfile ibadetlerle yaklaşır, yaklaşır. Sonunda onu sevip kendime velî edindiğim zaman ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tutup kavradığı eli, yürüdüğü ayağı olurum.” El-Kastallânî de şu ifadeyi ekler (IX, 289): “...ve anlayıp idrâk ettiği gönlü, konuştuğu dili olurum.” İnsan ruhen ve mânen ne denli olgunlaşırsa olgunlaşsın, asla (hâşâ) Allah olamaz, -Allah Allah’tır, insan ise Allah’ın çok aşağılarında olan bir mahluktur-, ama insan, kendi iradesiyle kişisel istek, arzu ve çıkarlarından vazgeçip, Allah’ın emirlerini yerine getiren sıradan bir memur (Halîfe) haline gelir.

Belâzurî’den nakledilmiştir. Bk. *Ensâb*, I, 193.

I, 193; Suheylî, I, 157.

İbn Hişâm, I, 154, İbn el-Cevzî, *Vefâ*.

İbn Hişâm, s. 156; Suheylî, I, 161.

Buhârî, 91: Üç yıllık bir bekleyişten sonra, bir defasında, Ebû Leheb’in karısı olan kendi yengesinin (Bk. *Tefsîr-i İbn Kesîr*), “Şeytanın artık seni terk etti” diyerek ona hakaretler yağdırması üzerine, Resulullah (as) bir süre intiharı düşünecek kadar sıkıntılı bir süreç yaşamıştı.

Belâzurî, I, 208; İbn Hişâm, s. 156.

Duha: 93/1-11.

Burada, Kur’an’daki surelerin nüzul sırasına göre art arda sıralanmadığını hatırlatmak gerekir, bk.

§ 1127.

Enfâl: 8/48.

Tevbe: 9/37.

Kur’an’a göre (Bakara: 2/135, Âl-i İmrân:3/67, En’âm: 6/161, 16: 123 vs) “Hanif dini”, İbrahim (as)’in dini olan Tek Allah inancına dönüşü ifade eder. “Hanîf” kavramı, bazı Sâmî dillerinde “*sapkın*” anlamı taşırken; Arapça’da “gerçek mümin, yanlış olan her şeyi ve putperestliği bir tarafa atan” anlamına gelmektedir. Aynı aileden doğmuş diller arasında yapılan bir karşılaştırmalı dilbilim araştırmasında bu, bilinen bir gerçektir. Aynı durumu şu kelimelerde görmek de mümkündür: dév (Farsça “Şeytan”); déva (Sanskritçe “Allah”). Ayrıca şu kelimeleri de hatırlatalım: “chaud-sıcak” (Fransızca), “caldo-soğuk” (İtalyanca), “kalt-soğuk” (Almanca), “cold-soğuk” (İngilizce), “kholod-soğuk” (Rusça), “haben-sahip olmak” (Almanca), “hônâ-olmak” (Urduca), “âpâ-kızkardeş” (Urduca), “appâ-erkek kardeş” (Marasi), “âkâ-erkek kardeş” (Urduca), “akkâ-kız kardeş” (Marasi), “gentil-soylu” (Roman dili), “gentil-putperest” (Yahudi ve Hıristiyanlara göre), “bîvî-kocası hayatta olan kadın” (Urduca), “bîveh-dul kadın” (Farsça), “boudem-olacağız” (Rusça), “bûdîm-idik” (Farsça), “lahm-et” (Arapça), “lakhem-ekmek” (İbranice), “ongle-tırnak” (Fransızca), “unglî-parmak” (Urduca), “botané-bitki” (Yunanca), “boutî-küçük çiçek” (Sanskritçe). Ayrıca bk. Moubarac, *Abraham dans le Coran*, s. 151-161.

Ali’nin yaşı ile ilgili farklı görüşler için bk. Sarahsî, *Şerhu Siyeru’l-Kebîr*, (Mısır baskısı), § 242.

Şu’arâ: 26/214.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 235.

A.g.e., I, § 236.

A.g.e., § 238-239.

Taberî, I, 1130.

Belâzurî, *Ensâb*, I, § 245.

Tebbet, 111: 1-5.

Belâzurî, I, § 245.

Hicr: 15/94-99.

Muslim, *Sahîh*, 44: 132-133; Ebû Nu’aym, s. 84-86.

Buhârî, 63: 31.

Câhiz, *Risâletu ‘Osmâniyye*, elyazması, Varak 131/b, s. 159 (Kahire nüshası). Bazı kaynaklarda ise dinini değiştiren yedinci kişiydi.

Belâzurî, I, § 248-339.

A.g.e., I, § 548

İbn Hişâm, s. 205-206

Belâzurî, I, § 251.

A.g.e., I, § 311. Buhârî, 63/29/4.

Kenzu’l-Ummâl, V. 5269 (Beyhakî, İbn Hibbân, Taberânî vd. den nakledilmiştir)

İsâbe, No 1496.

İbn Hişâm, s. 166: Belâzurî, I, § 230.

İbn Hişâm, s. 184-185.

A.g.e., s. 246; Buhârî, 63/45/8.

Belâzurî’ye (*Ensâb*, I, § 364-365) ve İbn Kesîr’e (*Bidâyet*, VII, 311) göre dünyada ilk örnekti.

A.g.e., s. 203.

İbn Hazm, *Cevâmi’us-Sîre*, s. 51. Ancak bu konuda görüş birliği yoktur. Bk. Makrızî, *İmtâ’*, I, 24.

İbn el-Cevzî, *el-Muctebâ min’el Muctenâ*, Kahire elyazması, s. 83.

Bir defasında Ebû Cehil, o sırada Resulullah (as)’in pek genç olan kızı Fâtıma’ya bir tokat atmıştı. Bunun üzerine Ebû Sufyân onun da Ebû Cehil’e bir tokat vurması için kızı yanına alıp götürdü.

Resulullah (as) bundan çok etkilendi ve Ebû Sufyân'a duada bulundu (Bk. Belâzurî, İstanbul elyazması, I, 693). Başka bir gün, Resulullah (as) yaya olarak bir yere giderken yolda, her biri bir merkebin üzerinde olduğu halde Ebû Sufyân, karısı Hind ve oğulları Muâviye ile karşılaştı.Resulullah (as)'le aynı yöne doğru gittikleri için, Ebû Sufyân, oğlu Muâviye'ye merkepten inip hayvanı Resulullah (as)'a vermesini işaret etti. Birlikte gittikleri sürece Resulullah (as) Ebû Sufyân'a İslâm'ın faziletlerini açıklıyor, o ise tam bir sessizlik içinde dinliyordu. Yol ayrımına geldiklerinde, Resulullah (as), merkebi Muâviye'ye geri vererek teşekkür etti ve izin istedi. Bunun üzerine Hind, kocasına: "Bu sözleri duymak için mi oğlumu binitinden indirdin?" deyince, Ebû Sufyân şu cevabı verdi: "-Öyle deme! O çok asil bir ruha sahiptir." Yine muhtemelen aynı yıllarda (Bk. Kastallânî, *İrşâd*, II, 246-247), Ebû Sufyân, Resulullah (as)'a yağmur duasında bulunması için ricaya gelmişti (Ayrıca bk. Buhârî, 15/2, 15/7 ve 65, *Tefsir*, 30). Tüm bu anlatılanlar, Ebû Sufyân'ın, Allah'ın bu sevgili kulu, zühd ve takvâ adamı Muhammed (as)'e karşı nasıl yüce duygular beslediğini göstermektedir. Ben (yazar), elinizdeki bu eserin ilk baskısında Suheylî'nin eserini esas alarak (2/268), Ebû Sufyân'ın, Halîme'nin emzirdiği Resulullah (as)'in sütkardeşi olduğunu söylemiştim. Fakat daha sonraki incelemelerimde, Resulullah (as)'in yeğeni ve Hâris ibn Abdul-Muttalib'in oğlu olan bir başka Ebû Sufyân olduğunu tespit ettim. Dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan bu hatadan dolayı özür diliyorum.

(Çev. Notu: Elinizdeki bu kitabın Prof. Dr. Salih Tuğ tarafından yapılan çevirisinde, ayrıntılı bilgi için *İslâm Medeniyeti* dergisine (İstanbul, Yıl: 3, sayı 34, Ağustos 1973, s. 3-5) bakılması önerilmektedir.)

İbn Hişâm, s. 168.

İbn Hişâm, s. 185-186.

Fussilet: 41/1-13.

Buhârî, 65. bölüm (Kitabu't-Tefsir, 54/1 No 1-2; Ebû Nu'aym, s. 95

İbn Hişâm, s. 198 vd. ; Belâzurî, *Ensâb*, I, § 254-333.

Bk. Kur'an, 6/35-37, 13/27/37, 17/90-93, 25/21, 44/96, 45/25 vs.

İbn Hişâm, s. 258; Belâzurî, I, § 337-338; Ebû Nu'aym, s. 140-141.

İbn Kayyım, *El-Furûsiyye*, s. 32; Sarahsî, *Şerhu Siyer-i Kebîr*, III, 179-180.

İbn Hişâm, s. 258; Belâzurî, I, § 337-338; Ebû Nu'aym, s. 140-141.

Tâhâ: 20/1-15; Suheylî, I, 217-218

Dârakutnî, Suheylî tarafından bildirilmiştir: I, 217; İbn Hişâm, s. 225-227; Ebû Nu'aym, s. 79.

İbn Hişâm, s. 230.

Bk. *İsti'âb*, İbn Abd el-Berr (Abdullah ibn Kays ve Ebû Musa el-Eş'arî maddeleri).

Suheylî, I, 205.

İbn Hişâm, s. 209.

Bk. Ebû Ya'lâ ve Taberânî'den naklen, İbn Hâcer, *Metâlib*u '*Aliye*', No 3943.

Necm, 53: 19-23; Bk. Suheylî, I, 229.

İbn Hişâm, s. 245-246; Ebû Nu'aym. s. 80 vd.

İbn Hişâm, s. 245-246. Veliyyullâh Dehlevî'ye göre (*Huccetullahu'l-Bâliğa*, Kahire baskısı, H. 1333, I, 101), bu başkanın adı Subey'a ibn Rufey' idi. Duğunne, onun annesinin adıydı.

İbn Sa'd, III/I, s. 116; İbn Hişâm, s. 234-235.

İbn Hişâm, s. 207.

Müsned, No 644, 1301.

Müstedrek, III, 5.

Bk. İbn Râhûye, İbn Hacer'den naklen, *Metâlib*, No 4275.

Belâzurî, I, § 556.

Buhârî, 25: 45, 56: 179; Ebû Dâvûd, II: 86; İbn Hanbel, No 7293.

Bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 216.

İbn Hişâm, s. 230-230, 247-249; özellikle Suheylî, I, 232; Belâzurî, I, § 550-560; Buhârî, 25: 45.

İbn Sa'd, I/1, s. 141.

Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, 20. bölüm, s. 90.

İslâm Peygamberinin karşılaşmış olduğu her türlü güçlüğe rağmen mücadeleye devamdaki kararlılığı, Matta (27/46) ve Markos (15/34) İncillerindeki "Eli Eli (ya da Eloi, Eloi) lama sabaktanî": (Allahım, Allahım! Niçin beni terk edip yalnız bıraktın?) şeklindeki ifadelerle tamamen çelişmekte ve ilâhî ödülü hak eden bir durum oluşturmaktadır. Öyleyse, Allah'ın, Resulullah (as)'ı Miraç için gökyüzüne davet ederek onurlandırmasına hiç hayret etmemeliyiz. Bu iki kavramı birbirinden farklı görenlerin öne sürdüğü nedenler inandırıcı olmadığı için, Miraç ve İsra sözcüklerini aynı anlamda değerlendirmiş olduğumu ilave edeyim.

Bk. Cin: 72/1 vd, 46/29-32.

İbn Hişâm, s. 251; Belâzurî, *Ensâb*, I, § 561.

İbn Sa'd, *Tabakât*'ında, belirttiği olaylar zaman sırası itibarıyla karışık olmasına rağmen, Mirac'ı Tâ'if yolculuğundan sonraya koymuştur. Kuşkusuz İbn Sa'd, Resulullah'ın Tâ'if'de uğradığı ümit kırıcı denemenin büyük kutsal ödülden önce meydana geldiği görüşündedir. Elinizdeki bu baskıda, biz de İbn Sa'd'in yolundan giderek, Mirac bölümünü, Tâ'if yolculuğundan sonraya yerleştirdik. Bununla birlikte Makrızî (*İmtâ*, 1/28) çok açık bir ifade kullanır. Ona göre Miraç, Tâ'if yolculuğundan sonra meydana gelmiştir

* Varlığı zorunlu (Çev.)

** Örneğin, bk. Ankebut, 29/50-51. (Çev.)

Ahzab: 33/21.

Ankebut: 29/50-51.

Almanca kökenli bir astronomi terimi olan "Rille", Ay'ın yüzeyindeki dar vadi ya da yarık anlamına gelmektedir (Bk. *New Oxford Dictionary*).

Mukallibe'l-Kulûb (Kalpleri evirip çeviren). Allah'ın 99 güzel isminden biri. (Çev.)

Kur'an'ın *İsrâ* (Gece Yolculuğu) adlı 17. suresi tamamen *Mirac* olayından bahsetmektedir. Sûre şöyle başlar: "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan arınmış ve yücedir; O, gerçekten işiten, görendir." Burada kastedilen kul, Muhammed (as)'dir. (Öte yandan, Kur'an'ın Meryem: 19/93 suresinde de şu ifadenin bulunduğunu hatırlatalım: "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a geleceklerdir." Krş. Zuhruf: 43/19). Burada Mescid-i Haram'dan kastedilen Mekke'deki Ka'be'dir. "En uzaktaki mescit (Mescid-i Aksâ'dan ise daha sonra bahsedilecektir)

Birini aşıp geçebilmek için önce onunla eşit konuma gelmek gerekir. Yol güzergahında rastladığı sekiz peygamber, Allah'a en yakın meleklerinki (Mela'ike-i Mukarrabin) gibi Cebrail için de tanınmış olan sınırı geçmesi bunu açıklamaktadır. Bu bağlamda geçen sekiz peygamberin hepsi de kendi *miraçlarına* erişmişlerdi: Adem (as) bizzat Cennet'te yaratılmış ve Allah kendisiyle doğrudan doğruya konuşmuştu. Yahya (as), İsa (as) ile manevi alemde buluşmuş ve onu kutsamıştı. Ayrıca, aynı dönemde yaşayan kişiler olarak, onların da aynı ilahi görevi üstlendikleri düşünülebilir. İsa (as) konusunda Kur'an'ın ifadesi (Nisa: 4/158) gayet açıktır: "Fakat Allah O'nu kendi katına yüceltti..."Öyleyse İsa'nın urûcu Yahya (as) için de geçerlidir. Yusuf (as) ile ilgili olarak Kur'an'da şu ifade yer almaktadır: "Eğer Rabbinin işaret ve uyarısını görmemiş olsaydı o da o kadını arzulamış olacaktı" (Yusuf: 12/24). İdris (as) hakkında da Kur'an, "Biz onu üstün bir makama yücelttik" (Meryem: 19/57) buyurmaktadır. Harun (as) ise sadece Musa'nın yardımcısı, bir nevi, Musa'nın duası üzerine (Taha: 20/29-34) kendisine tahsis edilmiş bir ortak-peygamber durumundaydı. Krş.: Şu'arâ: 26/16: "Biz, Alemlerin Rabbi'nin elçisiyiz" (elçileri değil). Kur'an'da Musa (as)'nın Allah'la

buluşmasının anlatıldığı olay pek meşhurdur (A'raf: 7/143): "Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da bir çığlık atarak baygın düştü..." İbrahim (as)'in durumunu ise Kur'an şöyle açıklar (6/75): "Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için, İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını gösteriyorduk." Açıkça anlaşılabilecek ve güvenilir kaynakların bulunmaması nedeniyle, göklerde niçin sadece bu sekiz peygamberin bulunduğunun nedenini herkes kendisine özgü bir biçimde araştırmak durumundadır. Eskilerden pek azı bu konu üzerinde düşünmüşlerdir. Suheylî (*Ravz*, I, 249-251), Ebu'l-Huseyn ibn Battal'ın Buharî Şerhinde bulduğu ve "Muhammed'in geldiği haberini aldıklarında tüm eski peygamberler onu görmek üzere koşuştular, kimileri önce davrandılar, kimileri ise geç kaldılar" şeklindeki açıklamayı haklı olarak reddeder. Suheylî'nin kendisi ise bu konuda aşağıdaki gerekçeyi öne sürmektedir: Bu sekiz peygamberin hayatıyla Muhammed'in başından geçenler arasında benzerlikler vardır. Şöyle ki: 1- Adem (as) Allah'a yakın ve O'nun himayesinde olmasına rağmen Şeytan onu Cennet'ten çıkardı; Muhammed (as) de Beytullah'a yani Ka'be'ye komşu iken, şeytan ruhlu hemşehrileri kendisini oradan çıkardılar. 2-3- Yahya ve İsa (as), kendilerini öldürmeye kalkışan Yahudilerin zulümlerine maruz kaldılar; Muhammed (as) de Medine ve Hayber'de aynı deneyimleri yaşadı. 4- Yusuf (as) kardeşlerinin eziyet ve zulmüne uğradı, ama Mısır'da yetkili bir konuma gelince onları bağışladı; Muhammed (as) de, doğduğu şehri fethettiğinde Mekkelilere aynı muameleyi yaptı. 5- İdris (as), kalemi ilk kullanan kimse idi; Muhammed (as) de dünyadaki çeşitli hükümdarlara hitaben dine davet mektupları yazdı. 6- Harun (as), halkının gözdesi olmuştu; Araplar da, başlangıçta kendisinden hiç hoşlanmazken, sonunda Muhammed (as)'i bağırlarına bastılar. 7- Allah, Musa (as)'ya putperestlerle savaşmasını emretmişti; Muhammed (as) de, Tebuk'de, Dumetu'l-Cendel'de ve Mekke'de aynı şeyi yapmıştır. 8- İbrahim (as) ise, meleklerin mescidi olan ve Ka'be'nin tam izdüşümü üzerindeki Beytu'l-Ma'mur yakınlarında bulunuyordu. Ayrıca İbrahim, Tufan'dan sonra Ka'be'yi yeniden bina edip restore etmişti. Suheylî, görüşlerini açıklamayı bitirmeden önce daha başka nedenlerin de bulunduğunu, ancak insanlar bilmedikleri konularda acele ettikleri ve hemen reddetmeye kalkıştıkları, ayrıca bir başkasının getirdiği bir yenilik üzerinde düşünecek kadar açık yürekli olmadıkları için bu kadarla yetindiğini ifade etmektedir. Suheylî'nin yanı sıra, Şe'mî de benzer sorulara cevap arar (bk. Sübül'el-Hudâ, III, 179-185). Örneğin, 124 bin peygamberden (bk. § 1165) niçin sadece sekizi yedi kat gökyüzünde bir araya gelmiştir? Belki diğer bazı biyografi yazarları da bu konuya değinmişlerdir, ama sözü uzatmamak için üzerinde durma gereği görmüyoruz. Biz ise, kendi acizane görüşümüze göre, bu sekiz peygamberden her birinin kendilerine özgü miraçlarını yaşadıklarını, ve birisini bir hususta aşıp geçebilmek için önce onunla eşit konuma gelmek ve onun derecesine ulaşmak gerektiğini, ancak ondan sonra geçmenin söz konusu olabileceğini söylüyoruz.

Onların Miraç gibi büyük bir ödüle nasıl layık görüldükleri ve bu ödülü almalarına vesile olan yüksek ve soylu vasıfları hakkında bir araştırma yöntemi benimsememize herhalde izin verilecektir. Örneğin, 1- Adem (as) fedakârlığı temsil eder ve Rabbinin yapmış olduğu tüm işlerden kendisini sorumlu tutar: Allah insanın fiillerini tayin edip yaratır, insan da, tüm bunları bizzat kendi işlemiş gibi, sorumluluğunu üstlenir. Ayrıca, işlenmemesi gereken günahlarından dolayı da en içten tevbelerini arz eder. 2- Yahya ve İsa (as), tatlılık ve yumuşaklığın timsali olmuşlardır ve düşmanları bile sevmeyi, başkasından gelebilecek kötülüklere karşı koymamayı, "Size biri bir tokat atarsa öteki yanağınızı da çevirmenizi" öğütlerler. 4- Yusuf (as) en baştan çıkarıcı teklif ve girişimlere direnip, iffet ve namusunu korur. 5- İdris (as), kalem ve yazıyı icat etmek suretiyle, bilimin ve kültürün gelişmesine kapı açar. 6- Harun (as), milletinin ruhî ve manevî yaşantısına yön vermekle görevlendirilmiştir. 7- Musa (as), elindeki tüm imkanlarla şirk ve putperestlikle mücadele eder ve Tek Allah düşüncesi uğruna savaşır. 8- İbrahim (as), her şeyden çok Allah'ı sever, O'nun en zor ve güç buyruklarını bile itirazsız (biricik oğlunun kurban edilmesi gibi) yerine getirir; Tek Allah inancına karşı gelmektense, ateşe atılmayı kabul eder. Tüm bunlar

yalnızca en soylu bir insanın üstesinden gelebileceği, meleklerin bile kapasitelerini aşan niteliklerdir. Sonuç olarak, bu sekiz peygamberden her biri bu niteliklerden yalnızca birine sahipken, Muhammed (as)'in bunların hepsine birden sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Benim şu Arapça makaleme bakınız: "Mescidu'l-Aksâ ve'l- Mescidu'l-Aksâ", *el-Hidâye*, Tunus, X/5, 1983.

Burada şu maddî hususu göz ardı etmemek gerekir: Buharî (20/1, 28/26/4 vs) gibi güvenilir kaynaklar Resulullah (as)'ın şu hadisini naklederler: "Bineklerinizi şu üç mescit için hazırlayınız: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ." Kuşkusuz burada semavi bir mescit değil, Kudüs'deki mescit söz konusudur. Ancak değinilmesi gereken iki husus vardır: 1- Hadiste geçen mescit sözcüğü bir tamlama öğesidir. Kur'an'daki (İsra: 17/1) mescit sözcüğü ise sıfattır. Dolayısıyla burada belirtilen iki mescit aynı değildir. 2- Buhârî'nin hocasının hocası Ebu'l-Yemân, sağlığında bu hadisi naklederken, hadisin o sıradaki metni şöyleydi: "Mescid-i Haram, şu karşınızda duran sizin Mescidiniz ve Aelia" (Mescid-i Aksâ ifadesi yoktur). (Bk. M. M. Azami, Studies in Early Hadits Literature, Arapça Ek, s. 154, Ebu'l-Yemân'ın elyazması nüshası). Yine titiz bir hadis ravisi olan Müslim de, aynı hadisin metninde Aelia sözcüğünü kullanmıştır. Kudüs için kullanılan Aelia teriminin, Buharî tarafından, Ebû Sufyan'ın Herakliyus'la olan karşılaşmasının anlatıldığı meşhur hadiste (Buharî, 1/1/6) de kullanıldığını hatırlatalım. Hulefâ-i Râşidîn döneminde, aynı Aelia terimi, Hz. Ömer Kudüs'ü fethettiği zaman şehrin sakinlerine verilen himaye ferman ve imtiyaznamelerinde kullanılmıştır. Bu belgelerde Aelia terimi beş kez geçmektedir Bk. Tarih, I, 2405-6; benim yazmış olduğum Documents, II, No: 261, ve el-Vesâ'ik, No: 357; Lanepole, "The First Mohammedan Treaties with Christians", Proceedings of Royal Irish Academy, 1904, s. 232 vd.). Kanaatimizce, Buharî'nin yaşadığı dönemde Halife Abdü'l-Melik tarafından Kudüs'de yaptırılan Kaya Mescid'e verilen ad o denli yaygın hale gelmişti ki, eski adı olan Aelia Capitolina çok geçmeden unutulmuştu. Kendi aralarında anlaşmak isteyen kimi yazarlar ise, artık kullanılmaz hale gelen bu ismin yerine, daha yaygın olan Mescid-i Aksa'yı kullanır oldular. Kuşkusuz Kur'an biraz sonra gelecek olan ayette (İsra: 17/7) kısaca el-mescid terimini, yeryüzündeki bir mescit için, belki de Kudüs mescidi için (belki de bir önceden haber veriş bağlamında) kullanmaktadır. Ben şahsen, burada kastedilenin, ilk ayette geçen "mescidu'l-aksâ" ile aynı olduğunu sanmıyorum. Surenin ilk ayetinde Muhammed (as)'in miracı söz konusu edilmektedir. 2-8. ayetlerde ise, benzer bir olaya değinilerek, Musa (as)'nın miracından, ve Yahudileri İslâm'ı kabul etmeye ikna etmek için İsrailoğulları arasında ilahi emre karşı gelen kimselerin akıbetinden bahsedilmektedir. Bir yandan Muhammed'in gökyüzüne uruc ettiğini söyleyip, bir yandan da Kur'an'ın sadece Kudüs'ten söz ettiğini söylemek pek mantıklı görünmemektedir. Muhammed (as)'in gökyüzünden dönüş sırasında önceki peygamberlerle birlikte kılınan namaza imamlık etmek üzere Kudüs'e uğradığı doğrudur, ancak bu, Miraç gibi büyük çaplı bir yolculuk içerisinde fazla önem taşımayan bir olaydır. Biz, Kudüs'ün de Miraç olayı içerisinde yer aldığını, ancak Kur'an'ın bundan bahsetmediğini söylemek istiyoruz.

Tevrat'ta geçen metin böyledir; bu konuda Kur'an'ın vermiş olduğu metin ise biraz farklıdır (Bk. Bakara: 2/83-84).

İsâbe, No: 961.

İbn Hişâm, s. 252-254.

Müslim, I, 237; İbn Hanbel, No: 2749; Buharî, *Tarihu Kebîr*, bk. "Damâd" maddesi.

İbn Hişâm, s. 281 vd.

A.g.e., s. 282, 283.

A.g.e., s. 278, 326; Suheylî, II, 6; Belazurî, I, § 506.

İbn Hişâm, s. 278; Belazurî, I, § 506

İbn Hişâm, s. 285; Belazurî, I, § 562. Samhûdî'nin eserinde (I, 218, 216) üzerinde durulması

gereken bazı ayrıntılar mevcuttur. Örneğin, aralarında yaygın bir adete göre, eğer kabileye aslen mensup olan bir kimse, o kabileye sığınan bir mevlayı ya da müttefiki öldürecek olsa, kısas hükmü uygulanmazdı. Bir gün Evs kabilesinden biri Hazreçlilere sığınmış bir yabancıyı öldürdü ve Hazreçliler suçlunun idamını istediler. Evsliler bu karara karşı çıktı ve Bu'âs Savaşı da bu nedenle patlak verdi... Bu çatışma sırasında Evsliler, boş yere, müttefikleri olan Yahudilerden askerî yardım talebinde bulundular. O zaman akıllarına Mekkeli Kureyşliler geldi; görünüşte Umre amacıyla Mekke'ye geldiler ve heyetin sözcüleri kendileriyle Hazreç aleyhine bir askeri anlaşma imzalamayı başardı. Şans eseri Ebû Cehil görüşmeler sırasında yoktu; Dönüp geldiğinde, hemşehrilerini, kendi çıkarlarına zarar verecek olan bu anlaşmayı bozmanın gereğine ikna etti ve durumu, Evsli Medinelilerin imzalanmış olan anlaşmayı iptal için kendiliklerinden başvuracak şekilde yeniden ayarladı. Mekkelilerle bir anlaşmaya varılamayınca, aralarında Abdu'l-Eşhâl, Zufar ve Za'vara'nın bulunmadığı, sadece Benî Harise'den oluşan Nebit oğulları, Resulullah (as) henüz Medine'ye hicret etmeden önce Hayber'e göçüp yerleştiler.

İbn Hişâm, s. 294.

A.g.e., s. 276.

İbn Hişâm, s. 285.

A.g.e., s. 287.

A.g.e., s. 290; Samhûdî (2. bs., s. 224, 249-250).

İbn Hişâm, s. 289; Belazurî, I, § 566.

Birinci rivayet için İbn Hişâm, s. 289: ikincisi için Belazurî, I, § 566.

İbn Hişâm, s. 290-293.

Taberî, *Tefsîr* (İlk neşir), IX, 163.

İbn Hişâm, s. 297.

Belazurî, I, § 584.

İbn Hişâm, s. 301, Belazurî, I, § 585.

İbn Hişâm, s. 320-321.

Haşir Suresi, 59/8; Buhârî, 64; 48 n- 3; Sarahsî, *Mebsût*, X, 52; İbn Hişâm, s. 339; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 287 (Burada, Ebû Süfyan'ın Benû Cahş'ın evini nasıl zapt ettiği anlatılmaktadır); Makrızî, *İmtâ'*, I, 38.

Bakara: 2/207, İbn Kesir'in yukarıda anılan *Tefsir*'i.

Makrızî, *İmtâ'*, I, 38; İbn Hişâm, s.323-326.

İbn Hişâm, s. 325.

İbn Sa'd,, VIII, 75.

Resulullah (as)'in bu tutumu, *Tevrat*'taki şu bölümün tam tersi bir yöndedir: *Çıkış*, 11/2, 12/35-36.

İbn Hişâm, s. 325-326; Belazurî, I, § 606.

Tevbe: 9/40

İbn Hanbel'e göre (IV, 175), Mekkeliler her tarafa elçiler göndererek şöyle dedirtiyorlardı: "Kim Resulullah (as)'ı ya da Ebû Bekir'i ölü ya da diri ele geçirirse kendisine ödül olarak 100 deve verilecektir."

İbn Hişâm, s. 331-332.

Belazurî, I, § 608.

İbn Sa'd, III/i, s. 153; Buhârî, 63: 42, No: 9.

Makrızî, *İmtâ'*, I, 42-43. (80, bk. İbn Kesîr, *Bidâye*, VIII, 216-217). Bu bedevinin oğlu Abdullah ibn Bureyde'nin kısa bir süre sonra Merv şehrine kadı olması insanı heyecanlandırmaktadır. Bu zat, aynı zamanda Buharî'nin de nakillerde bulunduğu büyük hadis bilginlerinden biriydi.

A.g.e., I, 43; İbn Hişâm, s. 333; Suheylî, II, 9-10 (Bu eserdeki kayda göre, babasının adı Hucr ya da Hacer idi).

Halebî, II, 71. İbn Hanbel'e (3/122, 222, 287 ve Buharî'ye (63/44) göre, Resulullah (as), Kuba köyüne hemen girmemiş, belli bir uzaklıkta konaklayarak, gelişini Medinelilere, özellikle de Ebû Umâme Es'ad ibn Zurâre'ye bildirmek için bir haberci göndermişti. Bunun üzerine 500 kadar insan koşarak karşılamaya çıktılar. Ve şehre girdiği sırada, kadınlar evlerinin balkonlarına çıkarak gözleriyle onu aramakta ve aralarında "Hangisi O, hangisi O?" diye sormaktaydılar (Bk. Samhudî, 2. bs, s. 255; İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 246).

Suyûtî, *Cem'ul-Cevâmi'*, Bk. *Cennet* maddesi. Hatîb (Câmî) ve Kudâî'den nakledilmiştir.

Bk. Suheylî, I, 156.

Muhtasaru'l-Cemhere l'ibnu'l-Kelbî, İbn Habîb'den naklen (Vr. 4a elyazması).

İbn Habîb, *Muhabber*, s. 81-82 (Guzeyye bint Dûdân)

Usdu'l-Gâbe, V, 549: İbn Abdu'l-Berr, *İsti'âb*.

Ebû Dâvûd, 27: 28 (Kitabu't-Tıbb, Ruky maddesi), İbn Hanbel, VI, 372; el-Hakîm, IV, 56-57.

İbn Hacer, *İsâbe*, "Kadınlar", No: 535.

Umm Habîbe'nin kocası Ubeydullah'la ilgili olarak bk. İbn Hişâm, s. 144, 783-784; İbn Sa'd, 1/2, s. 15. Sevde'nin kocası Sukran'la ilgili olarak bk. İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, III, 131 ve V, 573; *Nihâye*, II, 248; Taberî, *Tarih*, I, 1767.

İbn Hişâm, s. 206; Suheylî, I, 203: Belazurî, I, § 345. Anlaşıldığına göre bu hanım Türk asıllıydı. (Bk. Elinizdeki eserin 1315. paragrafı).

İbn Hişâm, s. 206; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 184.

İbn Hişâm, s. 296.

İbn Hişâm, s. 334

A.g.e., s. 337.

A.g.e., s. 334-335.

Suheylî, I, 270 (Darekutnî'den naklen). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk Samhûdî, 2. bs, s. 224.

Günlerin sayısının 4, 5, 14 ya da 22 olduğu konusunda ihtilaf vardır. 4 gün diyenler Medine yolu üzerindeki Sâlim Oğullarının köyüne vardığında Cuma namazını kıldığını doğrulamaktadırlar (Bk. Samhûdî, 2. bs, s. 224, 247, 255-256, 1323). Günümüzde halen Kuba ile Medine arasında bu yerin anısına bir mescit bulunmaktadır.

İbn Hişâm, s. 340.

Samhûdî (s. 324-326), bazı kaynaklara dayanarak, burada daha önce Es'ad ibn Zurâre tarafından inşa edilen ve Resulullah (as)'in bu mahalleye gelir gelmez kullanmaya başladığı bir mescit bulunduğuna işaret etmekte ve Resulullah (as)'in imam olarak bu mescide gelmesiyle cemaat sayısının doğal olarak artmış olması nedeniyle arazinin satın alındığını belirtmektedir.

İbn Hişâm, s. 337-338; Suheylî, II, 13. Bk. § 1845 vd.

Makrızî, *İmtâ'*, I, 49.

A.g.e., I, s. 49.

Suheylî, II, 246.

İbn Hişâm, s. 465.

Makrızî, I, s. 38.

İbn Hişâm, s. 313-314.

Suheylî, II, 52; Merzûkî, *Ezmine*, II, 137-138.

Makrızî, I, 50 (İbn el-Cevzî'nin *Telkîh*'inden naklen).

Buhârî, 3/27.

A.g.e., 67/69.

Makrızî, I, 50; Taberî, *Tefsîr*, 9/75.

Lisânu'l-Arab, bk. D-C-N maddesi.

Buhârî, 56: 181, No: I. Daha ayrıntılı bilgi için, bk. M. Tayyib Okiç, *İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı*,

(Fransızca özetle birlikte), İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1958-59, VII, 11-20.

İbn Hişâm, s. 286; Ayrıca bk. 387.

A.g.e., s. 287; Buhârî, 63/I, No: 7; İbn Sa'd, 1/1, s. 147. İbn Hanbel, V, 427.

İbn Hişâm, s. 413, 727; Taberî, *Tarih*, I, 1511; A.g.e., *Tefsîr*, 63/8; Suheylî, II, 51; Buhârî, 79/20.

İbn Hişâm, s. 546, 554, 688.

Buhârî, 34: 14; 43; I.

İbn Hişâm, s. 561-562. Bu keşişle ilgili olarak şu makaleme bk. Journal of Pakistan Historical Society, Karachi, Oct. 1959, VII/4; Daha başka ilginç ayrıntılar için bk. Samhudî. 2. bs, s. 219.

Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 195.

Makrızî, I, 481, *Tefsir-i Taberî*'den naklen, XI, 18, 9/107.

Şe'mi, *Sîre Gazvetu's-Sevîk* (C. 4) s. 259.

Corpus des documents sur la diplomatie musulmane adlı makalem, No: 1, § 4-11.

İbn Hişâm, s. 802-3 (Arap kabileleri için); İbn Hanbel, No: 2212 (Yahudi kabileleri için), 3434.

Agânî, XIII, 124.

İbn Hişâm, s. 383, 388, Hıristiyanlar için bk. S. 401; Buhârî, Kitab 65, 3. Bab, 9 no'lu hadis.

Buharî 96/16,, No: 18.

Arapça metin, İbn Hişâm, Ebû Ubeyd ve İbn Ebî Hayseme vs. kaynak gösterilerek *el-Vesâ'iku's-Siyasiyye* adlı eserimizde 1 no'lu belge olarak yer almıştır. Fransızca çevirisi için *Documents* ve *Corpus* adlı eserlerimize; diğer çeviriler için ise Wellhausen, Skizzen, IV/2; Caetani, *Annali*, I: 43 vd; Wensinck, *Mohammad en de Joden*, s. 78 vd.; Majid Khaddûri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore, 1955, s. 106-109 vs. adlı eserlere bakılabilir.

Örneğin Ebu Ubeyd, § 518.

A'lâ: 87/19.

İbn Hanbel, IV, 141, n- 10, Muslim, 15/457.

Matarî, *et-Ta'rîf bimâ ensetu'l-hucre min me'âlim dâri'l-hicre* (elyazması, Medine, Şeyhu'l-İslâm). Ayrıca bk. Samhûdî, 2. bs., s. 92-98.

Lisânu'l-Arab, bk. Ra-Be-'Ayn maddesi.

Ebû Dâvûd, 19: 23.

İbn Hişâm, s. 548.

Mâide: 42-50.

Nisâ: 51-52.

İbn Hişâm, s. 391.

İbn Hişâm, s. 372, ayrıca bk. 546, 554.

Buhârî, 40: 2; 64: 2.

Kaynaklardaki çeviri varyant ve referansları için *el-Vesâ'iku's-Siyâsiyye* (No: 1) adlı çalışmama bakınız. *Corpus des documents* (No: 1) (Paris, 1935) adlı çalışmamın referansları ise daha önce verilmiştir.

Bk. Buhârî, 61: 2, 61: 3; İbn Hişâm, s. 824; İbn et-Tiktikâ, *el-Fahrî*, s. 81; Hammâm ibn Münebbih, *Sahîfe*, No: 127, 128.

İbn Habîb, *Muhabber*, s. 271-74.

A.g.e.

Ebû Dâvûd, 19: 23.

İbn Hişâm, s. 551.

A.g.e., s. 419.

A.g.e., s. 416.

A.g.e., s. 422.

A.g.e., s. 415-16.

El-Vesâ'ik adlı kitabım, No: 160.

İbn Hişâm, s. 421.

A.g.e., s. 423.

A.g.e., s. 421.

Belazurî, *Ensâb*, I, § 651.

El-Vesâ'ik adlı eserimde (No: 159) belirttiğim gibi, anlaşmanın sondan ikinci cümlesinin kelimesi kelimesine anlamı muhtemelen "Ve bu görevlerini yapmaları karşılığında, Allah'ın ve onun Elçi'sinin güvencesi söz konusu olacaktır" şeklinde olmalıdır.

İbn Hişâm, s. 421.

A.g.e., s. 423-27. A.g.e., s. 423-27.

A.g.e., s. 427 vd.

Bk. *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı eserim, 1983, § 35-74.

Suheylî, II, 39.

İbn Hişâm, s. 432; Belazurî, I, § 688.

Belazurî, I, § 657.

İbn Hişâm, s. 745.

İbn Hişâm, s. 462, 471; Suheylî, II, 91-92; Para yerine mızrak alınması hk. Bk. İbn Hacer, *İsâbe*, No: 8336; Savaşa katılan mevlâlar, kurturmalığın sadece yarısını ödediler. Bk. *Kenzu'l-'Ummâl*, V, No: 5367; İbn Ebî Şeybe'nin *Musannif*'ine göre (bk. Elyazması nüsha, VI, 134b), fidye miktarı hür Araplar için 40, *mevâlî* için ise 20 ons gümüş olarak belirlenmişti (1 ons 40 dirhemdir).

İbn Sa'd, II/I, s. 14, 17; Suheylî, II, 92; İbn Hanbel, I, 247 (No: 2216'da bu esir öğretmenlerden birinin, bozgunun intikamını almak için öğrencisini dövüp eziyet ettiği belirtilmektedir); Makrızî, I, 101.

İbn Hişâm, s. 470-471; Taberî, I, 1342-54.

İbn Hişâm, s. 454.

A.g.e., s. 459; Taberî, I, 1337-8.

Buhârî, 56: 140; İbn Sa'd, II/I, s. 111.

İbn Hişâm, s. 459; Taberî, I, 1337-8.

İnsan: 76/8-9.

İbn Hişâm, s. 458.

A.g.e., s. 460.

Enfâl: 8/17. (Tefsir ve meallerde, burada atılan şeyin Resulullah (as)'in Kureyş üzerine attığı bir avuç toprak, askerlerin attığı mızrak ya da yaptıkları kılıç hamleleri olduğuna işaret edilmektedir. Çeviren)

İbn Hişâm, s. 444.

A.g.e., s. 461.

A.g.e., s. 555; Şe'mî, *Sîre*, *Uhud* maddesi, IV, 271.

İbn Hişâm, s. 543.

A.g.e., s. 547; Taberî, I, 1374.

Belazurî, *Ensâb*, I, § 775.

İbn Hişâm, s. 471-4.

İbn Habîb, *Münemmak*, s. 234-253; Belazurî, I, § 277; İbn Hişâm, s. 273 vd.

İbn Hişâm, s. 464-70; Tarih olarak H. 6 yılı gösterilmektedir: Belazurî, I, § 862.

İbn Hişâm, s. 558 vd.

Hz. Peygamber'in Savaşları, § 75-115.

İbn Hişâm, s. 555-638, bk. S. 607.

A.g.e., s. 571; Makrızî, s. 125-6.

İbn Hişâm, s. 581; Belazurî, I, § 696.

İbn Hişâm, s. 567, 639.

Makrızî, I, 147, *Muhabber*, s. 404.

İbn Hişâm, s. 582-83. “Hanzala’ya karşılık Hanzala” ifadesi Câhiz’in *Osmâniye* adlı eserinde geçmektedir.

Bk. § 183 ve dipnotu.

İbn Hişâm, s. 583.

A.g.e., s. 589-90.

A.g.e., s. 561-62.

A.g.e., s. 638 vd.; Makrızî, I, 176. İbn Hişâm’a göre (s. 993-94), Resulullah (as) tarafından bir misilleme seferi düzenlenmiştir. Ebû Sufyân bu sefer sırasında canını kurtarıp kaçmış, ancak bazı Mekkeliler kılıçtan geçirilmiştir.

İbn Hişâm, s. 666: Belazurî, I, § 726.

İbn Habîb, *Muhabber*, s. 324-25; Belazurî, I, § 722.

Belazurî, I, § 730; İbn Hişâm, s. 669; Genel olarak bk. *Hz. Peygamber’in Savaşları* adlı kitabım (§ 116-156).

Mes’ûdî, *Tenbîh*, s. 248.

Tarih olarak 4, 5 ve hatta 6. yıl verilmektedir. Biz Belâzurî’nin (§ I 729) vermiş olduğu H. 5 tarihini esas aldık. Bu konudaki tartışmalar için bk. Makrızî, I, 214; Beyhakî (*Delâ’il*, II, 127b), Hicrî takvimi Hicretten bir yıl sonra başlatanların H. 4 yılını, bir yıl önce başlatanların ise 6 yılını kabul ettiğini söylemektedir ki, bu durumda verilen tarihlerde bir çelişki yok demektir.

İbn Hişâm, s. 725-29.

Makrızî, I, 204.

Makrızî, I, 199-203; İbn Hişâm, s.726-27.

Nûr: 24/11-20, ; İbn Hişâm, s. 731 vd.

Tevbe: 9/84; İbn Hişâm, s. 927; Makrızî, s. 496. Bu ikinci kaynaktaki bilgilere göre (s. 291-92), Hudeybiye anlaşması sırasında Kureyşliler, ayrıcalıklı bir kimse olarak bu münafığı Ka’be’nin etrafında yapılan tavafa katılmak üzere Mekke’ye davet etmişlerdi. Ancak oğlu, onun bu teklifi kabul etmemesi için ikna etti.

İbn Hişâm, s. 668.

Ahzâb: 33/10

Şe’mî, *Sîre* (el yazması nüsha), *Hendek* maddesi.

İbn Hişâm, s. 673.

A.g.e., s. 674-75.

A.g.e., s. 676; Taberî, I, 1474.

bn Hişâm, s. 680-682; Sarahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I, 84-85.

İbn Hacer, *İsâbe*, No: 3074.

Kenzu’l-‘Ummâl, V, 5285 (Buhârî, İbn Hanbel, Tayâlisî ve Taberânî’den naklen).

Sarahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I, 201; aynı bilgi için bk. *El-Mebsût*, X, 86.

Âl-i İmrân: 3/75.

İbn el-Cevzî, *Muntazam*, II, 88.

İbn Hişâm, s. 997-98; İbn ‘Abd el-Berr, *İsti’âb*, No: 278.

A.g.e.

Sarahsî, *Mebsût*, X, 91-92; aynı yazar, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I,70; bk. Ya’kûbî, II, 57.

Sarahsî, *Mebsût*, X, 92; aynı yazar, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I,70; Ebu Ubeyd, §. 631.

İbn Hişâm, s. 783; Belazurî, I, § 904; İbn Habîb,*Muhabber*, s. 88-89.

Muhabber, s. 88-89.

Mümtahine: 60/7.

Suheyli, II, 226; Buhârî'den naklen; İbn Hişâm, s. 741.

İbn Hişâm, s. 740.

Taberî, I, 1531.

İbn Hişâm, s. 741.

Buhârî, 64: 37, No: 28; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 173.

İbn Hişâm, s. 742-43.

Taberî, I, 1542.

İbn Hişâm, s. 745; Makrızî, I, 289.

Anlaşıldığı kadarıyla bu sorun Ömer'in aklını kurcalamaya devam etmişti. Gerçekten de Ömer, dönüş yolculuğu sırasında ve Resulullah devesinin üzerinde tek başına giderken kendisine yaklaşarak, -belki de onu bıktıracak biçimde (bk. Buhârî, 65/48/58/4)- yeniden aynı konuyu görüşmek istemiş, ancak Resulullah (as), üç kez sormasına rağmen sorusuna bir cevap vermemişti. Ve tam bu sırada, gönülleri sakinleştiren 48. sure nazil olmuştu (bk. Buhârî, 65/48/1). İbn Mes'ud da bu anlaşmayı "Müslümanların en büyük zaferi" olarak nitelendirmektedir. Bk. İbn Kesîr, *Füsûl* (Ayasofya Ktp. Elyazması,Varak No: 49/a-50).

Bu anlaşmanın metni için bk. -*el-Vesâ'ik* adlı eserim, No: 11; ayrıca bk. *Document sur la diplomatie musulmane* (II, No: 4) ve *Muslim Conduct of State* (7. bs., § 584) adlı eserlerim.

İbn Sa'd, I/II, s. 71; Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, IV, 61.

Halebî, *İnsân*, III, 26.

Ebû Cendel (Çev.)

İbn Hişâm, s. 748. Buhârî'ye göre (54/15) orada bulunan bazı gayrı müslimler de genç mazluma acıyarak babası nezdinde arabuluculuğa kalkışmışlar ama bir sonuç alamamışlardı.

A.g.e., s. 754-55. Bu olaydan da anlaşıldığı gibi, Mekkeli kadınlar entellektüel bakımdan bir hayli gelişmiş olup, atalarından gelen ve "ulusal" nitelikteki dinlerini değiştirebilecek kadar kendi kişilik ve bağımsızlıklarına sahiptiler.

A.g.e., s. 751 vd.

A.g.e., s. 788-91.

A.g.e., s. 716-18. Bu zatla ilgili olarak, "*Marwân ibn al-Hakam et 'Amr ibn al-'As, Victimes de fausses accusations?*" (Mervan ibnu'l-Hakem ve Amr ibnu'l-As, Sahte Suçlama Kurbanları) (Türk Kültürü Araştırmaları, Dr. Emel Esin'e Armağan, C. XXIV/I, 1986, s. 63-71) adlı Fransızca makaleme bakınız

Belazurî, I, § 740.

İbn Hişâm, s. 806.

Makrızî (I,358) açık ve net bir ifade ile, Ebû Sufyân'ın Hudeybiye anlaşması sırasında Mekke'de bulunmadığını söylemektedir. Bu, aksine Ebû Sufyân'ın da orada olduğunu ve barış görüşmeleri için Osman'ı Resulullah (as)'in elçisi olarak kabul ettiğini nakleden İbn Hişâm'ın (s. 745) anlatımından daha gerçekçidir.

İbn Hişâm, s. 807.

Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 131 (2. bs, s. 253).

Makrızî, I, 361.

İbn Hişâm, s. 809.

Bk. *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı eserim (157-177).

Resulullah (as), belki de kan dökülmesini önlemek için Mekke'yi şaşırtmak istiyordu. Bu nedenle Medine'den her türlü çıkışı yasaklamıştı. Yine bu nedenle, hazırlıkları süren askerî seferin hedefi konusunda tam bir gizlilik sağlamıştı. Öyle ki, sahabenin en önde gelenleri bile, Mekke'nin banliyösü durumundaki Mar ez-Zahran'a gelinceye kadar, nereye gidildiğini bilmiyorlardı (bk. Taberî, I, 1630).

Ayrıca, taşradan katılacak güçlerle ne şekilde buluşulacağı da gizli tutulmaktaydı. Her ne kadar Vâkıdî (*Megâzî*, bk. "Mekke'nin Fethi" bölümü) "Suleymlerden devşirilen kuvvetlerin Medine'ye gelmesini istedi" şeklinde farklı bir ifade kullanmışsa da, biz sadece taşradan gelen kabile başkanlarının çağırıldığını ve onların her birine, gönüllülerden oluşan askerî kıtalarıyla hazır durumda beklemelerini, Resulullah (as)'in bu kabilelerden her birini kendi bölgelerinden alacağını söyleyen el-Yakûbî'nin anlatımını tercih ediyoruz. Özetle söylemek gerekirse, Resulullah (as) kuzey, güney, doğu, batı, vs. şeklinde sürekli yön değiştirerek zikzaklı bir yol izlemiş, yöneldiği her bölgeden, onlara nereye gidildiğini söylemeksizin, gönüllü birliklerini alarak kendi asıl kuvvetlerine katmıştır. Bu arada, Medine'nin kuzey-batısında bulunan *Batnu İdam*'a düzenlenen sefer ise, Mekkelilerin önceden bir şey öğrenmelerini ve savaş hazırlığı yapmalarını engellemek için düzenlenmiş, belirsizliği artıran bir hareketten başka bir şey değildi. Bu durumda İbn Hacer'in (*Metâlib*, No: 4361) Musedded'den aktardığı şu olay hiç de gerçeğe uygun görünmemektedir: "Resulullah (as) Kureyşlilere bir mektup yazarak, onların ya Benû Bekr (Ehâbiş) ile yaptıkları ittifakı bozmalarını, ya da Huzâ'alılar arasında döktükleri kanın diyetini ödemelerini, aksi takdirde kendilerine savaş açacağını bildirdi. Onlar ise bu istekleri reddedip, savaşı kabul etmiş oldular."

Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 125;Taberî, I, 1637; İbn Hanbel, IV, 178.

İbn Hanbel, II, 179 (No: 6681).

Buhârî 60/8, No: 3, 4. İbrâhim ve İsmâil peygamberleri temsil eden resimlerin İslâm-öncesi freskler (duvar resimleri) üzerinde bulunması, Mekkelilerin onları Kur'an'ın vahyedilmesinden çok önceleri tanıdıklarını ve onları kendi saygı değer ataları ve dinlerinin kurucuları olarak kabul ettiklerini kanıtlamaktadır. (bk. İbn Hişâm, s. 143, 821-22).

Buhârî, 60: 8, No: 3-4.

Azrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 113.

Makrızî, I, 385.

Devletler hukukunda, savaşta ganimet olarak ele geçirilen malların, savaş sonrasında önceki hak sahiplerine geri verilmesini öngören kural. (Çev.)

İbn Hişâm, s. 821.

Suheylî, II, 276; Kettânî, *Terâtîb*, I, 264; İbn Hişâm, s. 887.

İbn Hişâm, s. 818 vd.

A.g.e., s. 819.

A.g.e., s. 823-24.

A.g.e., s. 826.

Azrakî, s. 170-171

Belazurî, I, § 758.

İbn Sa'd, I/II, s. 118; Makrızî, I, 443; Belazurî, I, § 758; *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı kitabım, (§ 274-277).

İbn Asâkir, *Te'rih Dimaşk*, 1951, I, 394.

Tevbe: 9/28.

Allah'ın haram kılmış olduğu aylara, haram olmayan bir ayın eklenmesi. (Çev.)

Arapça metin için bk. *El-Vesâ'ik* adlı eserim (No: 287a.) Hutbenin kan diyetiyle ilgili 7. paragrafı için bk. Suheylî, II, 278; Belazurî, I, § 763.

Maide: 5/3; İbn Hanbel, I, 28 (No: 188).

Bu konu ile ilgili olarak şu makaleme bakınız: "Les Ahâbich de la Mecque (Mekkeli Ehabişler)", *Mélanges Levi della Vida*. Ayrıca bk. İbn el-Kelbî, *Cemhere*, Londra elyazması, s. 48-49; Belazurî, *Ensâb*, I, § 111, 122 n., 135, 182, 184; İstanbul elyazması, s. 722, 727; Mus'ab, *Neseb-i Kureyş*, s. 9, 15; Zübeyr ibn Bekkâr, *Neseb-i Kureyş*, İstanbul elyazması, Vr. 97a; Ya'kûbî, I, 278-79; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 246, 267, 318; aynı yazar, *Munemmak*, s. 275-79; Yakût, *Mu'cemu'l-Buldân*, "Hubşî"

maddesi; ayrıca bk. İbn Hişâm, Taberî, İbn Sa'd vs. yazarların eserlerinde yer alan fihristlerdeki "Ehâbiş" maddeleri; Watt, *Muhammad at Mecca*, appendix bölümü. Taberî'ye göre (*Tefsir*, Bölüm 105), bunlar Ebrehe'nin istilası sırasında da Mekkelilerle dayanışma içinde idiler.

Buhârî, 25/45; Ebû Dâvûd, 11/86.

Belazurî, II, 722 (İstanbul elyazmasının henüz yayınlanmamış bölümünden).

İmtâ', I, 255.

Buhârî, 64: 37 (No: 28)

İbn Hişâm, s. 745; Taberî, I, 1539.

İbn Hişâm, s. 743; Taberî, I, 1538-39; İbn Sa'd, II/I, s. 70.

Makrızî, I, 378.

İbn Hişâm, s. 833-39

Belazurî, I, § 817, bk. elinizdeki eserin 449. paragrafı.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 276, 318.

Taberî, I, 925.

A.g.e., I, 926.

Bürûc: 85/4-7.

Desvergers, *Arabie*, s. 82-83 ve not

İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 495; *Ma'ârif* (Azamgarh, Hindistan), Temmuz 1951, bk. Ebu'l-Celâl Nedvî'nin makalesi.

İbn Hişâm, s. 26-27; Suheylî, I, 35 vd.

Expédition en Arabie Centrale (Orta Arabistan'a Sefer) adlı seyahatnamesinde (Paris, 1956, s. 152), Ph. Lippens, Kevkeb ve Hima şehirlerinde Zû Nuvâs dönemine ait, 518 tarihli iki kitabe bulmuştur. Bu kitabelerde, Habeşistan'ın 13.000 ölü, 9.500 esir ve 28.000 küçük ve büyük baş hayvan zayi ettiği görkemli bir askerî seferden söz edilmektedir.

İbn Hişâm, s. 28-29.

Desverges, *Arabie*, s. 71 ve dipnotu.

Suheylî, I, 40.

Bk. Lippens (a.g.e., s. 109 vd.). Bu eserde, Uhdûd harabelerinin günümüzdeki durumuyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

Eduard GLASER, Zwei Inschriften über den Dambruch von Mârib, *Mitteilung d. Vorderasiat. Gesellschaft*, Berlin, 1897, 6.

Makrızî'ye göre (*el-Haber an'il-Beşer*, Ayasofya elyazması, C. IV, 73), inşaatta iki büyük *sac* (çınar) kütüğü de kullanılmıştı. (Bu su bendi uzun zamandan beri harap durumda idi ve daha yeni onarımdan geçirilmişti: "1986 yılında bir Türk mühendis tarafından restore edilen yapı, 760 metre uzunluğa ve 39 metre yüksekliğe sahip olup, 400 milyon m^3 su alacak kapasitededir" (Bk. *Le Monde* gazetesi, Paris, 4-5 Ocak 1987, s.2).

Adı geçen eserinde (s. 76) Lippens, Muraygân'da Ebrehe'ye ait, on satırlık, toplam olarak 440 işaret taşıyan beş altı metre uzunluğunda bir kitabeden bahseder. Metnin bir haç işareti ve şu cümle ile başladığını belirtir: "Rahman olanın ve İsa Mesih'in kudretiyle başlarım;" anlatılan olaylar gayet basit ve sıradan şeylerdir: Ebrehe bir bahar seferine kalkışmıştır; sefere katılan başkanların adları belirtilmekte ve kazandıkları zafer vurgulanmaktadır. Yenilgiye uğrayanlar, galip gelen tarafa teminat karşılığında rehineler vermiştir. Kitabe 662 tarihini taşımaktadır ki bu da M. 547 yılına denk gelmektedir.

İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 549-552.

İbn Hişâm, s. 29-30.

Lippens'in ifadesine göre (s. 79) "Bedevîler bugün bile Yemen'den Hicaz'a uzanan baharat yollarından birine Fil Yolu (*darbu'l-fil*) adını vermektedirler. Yine, Zurk yakınındaki çok sayıda

kuyuya da “Fil Kuyuları” denmektedir.

İbn Hişâm’a göre (s. 32-33), Ebrehe’nin elde ettiği zaferden sonra, Has’am kabilesinin başkanı ceza olarak kendisine rehberlik etmeye razı olmuştu; yine bazı Taifliler, putları Lât’ı kırılmaktan kurtarmak için aynı şekilde rehberlik yapmayı kabul etmişlerdi. Aynı yazarın (s. 39) şiirinde geçen ve Abdullah ibn ez-Ziba’râ’ya ait bir şiirde, Ebrehe’nin askerlerinin sayısının 60.000 olduğu belirtilmektedir.

Taberî, I, 945.

İbn Habîb, *Munammak*, s. 538-547.

Suyûtî, *Ref’u Şe’n-il-Hubşân* (Bursa-Kurşunlu elyazması, 143).

Bk. *Mélanges Massignon*’da yayınlanan “Al-İlâf ou les rapports économico-diplomatiques de la Mecque pré-islamique (*El-İlâf ya da İslâm-öncesi Mekkesinde ekonomik- diplomatik ilişkiler*) adlı makalem.

Belazurî, *Ensâb*, I, § 133.

Suheylî, I, 214-15.

İbn Hişâm, s. 208.

Suheylî, I, 205; Buhârî, 56: 188.

Buhârî, 63: 37, No: 5

ZDMG (Zeitschrift der deutschen morgenlaendischen Gesellschaft), C. 83, s. 37-43.

Henüz basılmamış tezindeki bu bilgiyi bana veren Bonn şehrinden W. Eichner’e şükran borçluyum. “Gass II, 147, Anonymus II, Théophane dönemi”nden naklen.

Nizâmuddin el-Kummî, *Garâ’ibu’l-Kur’ân*, XXX, 170 (Fil Suresi ile ilgili bölüm); İbn Habib, *Munemmak*, s. 262-264.

Belazurî, II, 425 (İstanbul elyazması); İbn Abd Rabbih, *‘Ikd* (Bulak baskısı), II, 47.

De Goeje, *Mémoire sur la Conquête de la Syrie*, 2. bs..Nicéphore’un *De Rebus post Mauricium gestis* adlı eserinden naklen, s. 27.

El-Vesâ’iku’s-Siyâsiyye adlı kitabımızın 21 no’lu belgesi; aynı kitabın Fransızca çevirisi olan *Document*’in 9 no’lu belgesi.

Documents adlı kitabım, I, 38, No: 5.

İbn Hişâm, s. 217-221.

Bk. *El-Vesâ’ik* adlı kitabımın 23., *Documents* adlı kitabımın II. Cildinin 11 nolu belgesi. Bu arada hatırlatalım ki, Yemen’de bulunan Habeşçe kitabelerde, Teslis formülünde “Allah’ın Oğlu” değil de, “Rahman olan Allah ve Mesihi” ifadesi yer almaktadır. Bk. Yukarıda geçen § 486 ve § 487 nin 1. dipnotu. Cafer’in Necâşî’nin huzurunda yaptığı konuşmanın içeriği ile ilgili olarak şunları hatırlatmak uygun olacaktır: Kur’an’da geçen (Meryem: 19/20), İsa’nın “Ben gerçekten Allah’ın kuluyum; O bana Kitab’ı verdi ve beni peygamber yaptı” şeklindeki ifadesini İncil inkâr etmemektedir. Aksine, Matta İncili’ne göre İsa peygamber, Allah’ın kulu olmakla övünmektedir Peygamberlik sıfatını ise, Matta (12/18) ve Luka (7/16 ve 26 vs) İsa için kullanırlar. “Allah’ın Kelimesi” ve “Allah’ın Ruhu” ile ilgili olarak, Kur’an (Nisa: 4/171) şunları söyler: “Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın Elçisidir. O, Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı “Ol!” kelimesinin eseridir.” Hıristiyanlar da İsa’nın Allah’ın bir Kelimesi olduğuna ve Allah ve İsa’nın yanı sıra Kutsal Ruh’un Teslis’in bir parçasını oluşturduğuna inanırlar. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Kur’an, “Kelime” ve “Ruh” terimlerine yeni bir yaklaşım getirmiştir. Gerçekten, Kur’an’a göre (İsra: 17/85) ruh, “emir, emretme” anlamına gelmektedir. Allah, Kelimesiyle (Emriyle) İsa’yı tertemiz bir bakireden babasız olarak dünyaya getirmiştir. Bu nedenle, Necâşî’nin İsa ile ilgili olarak böyle bir yorumu benimsemesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Buhârî, 63; 36; Suheylî, I, 216.

Suheylî, II, 250.

Lisân, bk. B-H-R maddesi.

Belazurî, I, § 1052.

Suheylî, I, 205.

Buhârî, 8: 55.

İbn Sa'd, III/1, s. 107.

Ubeydullah hk. bk. Belazurî, I, § 529, 903-4; İbn Hişâm, s. 144, 783-4; İbn Sa'd, I/II, s. 15. Sukrân hk. bk. Taberî, I, 1767; İbnu'l-Esîr, *Usd*, III, 131; aynı yazar, *Nihâye*, II, 248; Ebû Ubeyde'ye göre bk. Belazurî, I, § 545.

Bunlardan 60 kadarı gemiyle yola çıktılar. Bk. Necâşî'nin mektubu (*El-Vesâ'ik* adlı kitabımın 25 nolu belgesi).

Samhûdî, *aynı yer*. Suheylî (I, 216) bu prensin köle konumunda olduğunu, Ali'nin Mekke'ye gelince onu satın alıp azat ettiğini söyler.

El-Vesâ'ik adlı kitabım, 23 no'lu belge.

Şe'mî, *Sîre* (elyazması), II, 97a (IV. Bs., 111).

Suheylî'den naklen, I, 212.

İbn Kesîr, III, 70; Suheylî, I, 215.

İbn Hişâm, s. 716-17.

Vesâ'ik, 23 ve 24 nolu belgeler.

Müslim, *Sahih*, 32, No: 91; Tirmizî, 40: 23.

Tabakât, I/II, s. 152.

İbn Hanbel, VI, 404.

Belazurî, I, § 969 (örneğin, § 781'de geçecek olan Suleym de böyledir).

Bk. *Islamic Culture*'de (Haydarabad-Deccan, Temmuz 1942) "Cultural Activities, Foreign countries" başlığıyla yayınlanan makalemin dipnotu; yine bk. *Six Originaux des Lettres diplomatiques du Prophète de l'Islam* (Paris 1986, s. 135-145) adlı kitabım. (Bu eserin Mehmet Yazgan tarafından yapılan Türkçe çevirisi, 1990'da Beyan Yayınları arasında yayınlanmıştır).

Makalede yayınlanan mektubun fotoğrafı Glasgow'lu Blackadder tarafından çekilmiştir ve mühür izi aslında okunamaz durumdadır. Mektup üzerindeki mühür izinin, Resulullah (as)'in elinden çıkan yazıdan daha silik olması kimseyi şaşırtmamalıdır. Zira katibin yazısı, kağıt üzerinde mühüre kıyasla daha derin ve belirgin bir iz bırakmıştır.

Mektubun İngilizce metni şöyleydi: "... and furthermore would add that it does not seem that any of these written communication can now be found." İmza: Petros Ahlou, First Secretary.

George C. Miles, *Early Islamic Inscriptions near Tâ'if*, Journal of Near Eastern Studies, 1948, VIII, 236-42.

Bk. Adolf Grohmann, *From the World of Arabic papyri*, *s. 82, 113-14; aynı yazar,* "The Problem of Dating Early Qur'ans", *Der Islam*, Berlin 1958, XXXIII/3, s. 220, tablo 2).

Bk. yukarıda geçen "Hz. Muhammed (as)'in Kutsal Görev İçin Seçilmesi" adlı bölüm; ayrıca bk. Suheylî, I, 11-12.

Husnu'l-Muhâdara, I, 135; Ebû Nu'aym, s. 21-22.

Monofizizm (monofizit): İsa'nın tek yapılı olduğu inancı. Kilise, İsa'nın tek yapılı (insan) olduğu inancına karşı onun iki yapılı (insan ve tanrı) olduğu inancını savunuyordu. Bu anlayış Hıristiyanlığın ruhuna aykırı bulunmuş ve onu benimseyenler sapıklıkla suçlanmışlardır. (Çev.)

Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastique (Kilise Tarih ve Coğrafyası Sözlüğü), "Alexandrie-İskenderiye" maddesi (II, 366).

A.g.e., bk. *Cyrus* ve *Alexandrie* maddeleri.

Uheylî, II, 253, 9-10. satırlar.

A.y., I, 12, 124 (Cebr, vaktiyle Abû Ruhm el-Gıfârî'nin kölesiydi). İbn Hişâm (s. 260) ise

Cebr'den, İbn el-Hadramî'ye ait, Mekke'de bir ticarethane ile uğraşan, Muhammed (as)'in yakın dostu ve Hıristiyan bir köle olarak bahseder. Buna göre, acaba o efendi mi değiştirmişti, yoksa bunlar aynı kişiler miydi?

Benveniste, *Les Mages dans l'ancien Iran*, s. 38.

Suheylî, I, 12; Halebî, III, 447, (Bir mimarlık tabiri olan "kavs", kemer anlamına gelmektedir).

JA (1988), s. 395.

A.g.e., s. 372.

Bk. *El-Vesâ'ik*, No: 49; *Documents*, II, No: 37.

Bk. *el-Vesâ'ik*, No: 50; *Documents*, No: 38.

Suheylî, I, 12, 124; 355-6; Taberî, I, 1783-84; Kattânî, *Terâtîb*, I, 332-33; Makrızî, I, 308; Zehebî, *Tarih*, I, ilgili bölüm.

el-Kâdî el-Reşîd, *ez-Zakâ'ir ve't-Tuhaf*, Kuveyt, 1959, s. 7-8.

İbn Abd el-Hakem, *Futûh Mısr*, s. 51. (Şirin konusunda sadece onun sahibi konusunda değil, kendisine tanınan bu ayrıcalığın nedeni hakkında da bir ihtilaf vardır; bk. a.g.e., s. 47-50; Vâkıdî, *Megâzî*, British Museum elyazması, 101a; İbn Habîb, *Muhabbar*, 109-110.)

E. Littmann, *Mukaudis im Gemälde von Kusair 'Amra* (ZDMG, 105/2, 1955, S. 287 VD.)

Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, 1860, s. 140.

Bk. ZDMG, 1894, s. 160

Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans*, I, 190.

İbn Ruste, s. 192.

Taberî, I, 2749.

Karabacek, *Der Mukaukis*, *Mitt. A. D. Sammlung des Papyrus Erzh.* I, 1886, s. 1-11.

Becker, *Papyri Schott-Reinhardt*, I, 3; No: 3

Caetani, *Annali*, anno 6, § 49.

Schaeder, *Iranica*, *Abh. Gesell. D. Wiss.*, Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1934. III, f. No: 10.

Bk. RSO, X, 1923.

Makrızî, *Hıtât*, Wiet baskısı, I, 121. dipnot.

Bk. Heyd, *Histoire du commerce du Levant* I, 25.

Muhabbar, s. 265.

İbn Sa'd, I/i, s. 43, satır 17.

Bretschneider, *Knowledge Possessed by the Ancient Chinese of the Arabs*, s. 6.

İncil, "Korintoslulara 2. Mektup", XI, 32.

Desvergers, *Arabie*, s. 88, dipnot.

İslâm Ansiklopedisi, bk. "Şe'm" maddesi.

Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 186; Nöldeke, *La Perse ancienne*, s. 160, dipnot.

Muhabbar, s. 370-72.

De rebus post Mauricium gestis, s. 27.

Nallino'dan naklen, *Raccolta di scritti*, IV, 88.

İbn Sa'd, VIII, 132.

Caetani, *Annali*, 7: 80; ayrıca bk. 6: 46, 6: 8.

Vesâ'ik, No: 38-39; bk. Suheylî, II, 357-58.

İbn Sa'd, I/II, s. 17.

İbn Abdi'l-Berr, *İsti'âb*, No: 457.

Vesâ'ik, No: 457.

İbn Hişâm, s. 911; Taberî, *Tefsir*, XI, 38.

İbn Sa'd, I/II, s. 71-72.

Lammens, *La Mecque à la veille de l'Hégire*, s. 239, 243.

İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 313.

Bk. "Habeşistan'la İlişkiler" bölümü, § 490.

Güterbock, Lammens'den naklen, *La Mecque à la veille de l'Hégire*, s. 129-130.

Justinien, *Code*, IV: 41, § I, 2.

Olinder, *Kings of Kinda of the Family of Akil al-Murâr*, s. 52-53.

Suheylî, I, 145; *Munammak*, s. 178-185; Mus'ab, *Nesebu'l-Kureyş*, s. 209-210.

Ebû Ubeyd, *Emvâl*, § 1624-32.

Kur'an: 30/2-6. Ayrıca bk. İbn Kesîr. Bu ayetin tefsirinde, en geç on yıl içinde gerçekleşecek bu kehanetle ilgili olarak, Ebû Bekir'in Mekkeli müşriklerle tutuştuğu bir bahisten söz edilmektedir.

Vesâ'ik, No: 26.

A.g.e., No: 29.

Taberî, I, 1567.

Hıristiyanlığın *Tanrı-İsa-Kutsal Ruh* üçlemesine uygulanan ve tanrının İsa'da belirdiğini savunan anlayış (Çev.)

Monotelizm: İsa'nın Tanrı iradesinin tümünü kendi kişiliğinde topladığı inancı (Çev.)

Vesâ'ik, No: 28.

Buhârî, 1: 6, vs.

İbn Sa'd, 2/I, s. 92; İbn Hişâm, s. 791-97; İbn Abd el-Berr, *İsti'âb*, No: 457. Mu'te'nin yeri hk. bk. İhsân en-Nemîr, *Mecelletu'l-Hacc*, Mekke 1958, XII, 162-64.

İbn Asâkir, *Tarih Dimaşk*, I, 394.

İbn Hişâm, s. 984-985.

Makrızî'ye göre (*İmtâ'*, I, 488), Ka'b bu aftan öyle memnun oldu ki, bütün servetini sadaka olarak vermek istedi. Ancak Resulullah (as) sadece üçte birine izin verdi ve bunun bile fazla olduğunu belirtti.

İbn Hişâm, s. 895.

Vesâ'ik, No: 63-64. Tebûk için, bk. İbn Hişâm, s. 893-913; Kişisel yardımlar için bk.Makrızî, *İmtâ'*, I.

Vesâ'ik, No: 27.

Ebû Ubeyd, *Emvâl*, § 623-625.

İbn Hanbel, III, 441-2; IV, 74-5

Vesâ'ik, No: 30.

a.g.e., No: 31.

İbn Sa'd, I/II, s. 37.

İbn Asâkir, *Tarih Dimaşk*, I, 422.

Makrızî, I, 467.

Vesâ'ik, No: 132.

Eutychius, II, 242, De Goeje'den naklen, a.g.e.

Makrızî, I, 471.

A.y., I, 461; Kettânî, I, 162-3.

İbn Sa'd, I/II, s. 31; İbn Hişâm, s. 958.

Goldziher, *Kultur der Gegenwart, die orientalischen Religionen*, 1906, s. 94.

Buhl, *Das Leben Mohammeds*, s. 245.

İbn Sa'd, I/II, s. 15.

A.y., I/II, s. 19; İbn Hişâm, s. 971; Taberî, I, 1560; İbn Abd el-Hakem, s. 45.

Bk. Aziz Markos İncili, XVI/17.

Caetani, *Annali*, 1905, anno 6: 50, bk. 6: II.

İbn Sa'd, 2/I, s. 63; bk. Belazurî, *Ensâb*, I, § 790. Yazar ayrıca, diğer kaynaklara göre Hismâ

seferinin H. 7'de yapıldığını ekleyerek, H. 6 yılında Zeyd'in komutasında Kuzey Arabistan'a altı askerî sefer düzenlendiğini (bk. § 787-91, 794) belirtir. Karışıklık herhalde buradan doğmaktadır.

Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 218; Azrakî, s. 125-29, Kelbî'den naklen; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 273-275, İbrahim b. Abdurrahman b. Ebî Rebia'dan naklen.

İbn Hişâm, s. 975-76.

A.g.e.

İbn Sa'd, 2/I, s. 63.

Vâkıdî, *Megâzî*, Vr. 128; İbn Sa'd, I/i, s. 63, satır 25.

Yâkût, *Buldân*, bk. "Hismâ" maddesi.

İbn Hişâm, s. 978.

A.g.e., s. 755.

İbn Sa'd, 2/i, s. 77.

İbn Hişâm, s. 758, 761; İbn Hanbel, III, 102.

Buhârî, I: 6, vs.

Théophane, I, 504, (Niebuhr baskısı)

Nicéphore, s. 13, Paris baskısı. Ayrıca bk. G. Weil, *Muhammed der Prophet*, Stuttgart, 1843, s. 198-200, n. 309; Sprenger, *Das leben u. D. Lehre des Mohammed*, III, 261, n. 1.

İbn Hişâm, s. 971-2.

Vesâ'ik, No: 26, vs.

İbn Hanbel, III, 113; Belazurî, *Fütûh*, s. 461.

Kenzu'l-Ummâl, V, 5685.

Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, "Dihye" maddesi (Topkapı Saray Ktp. Elyazması).

İbn Hişâm, s. 975.

Zonaras, *Epitomae Historiarum*, Epit. XIV, 17: 12-27, s. 214-216.

Suheylî, II, 321.

Aynî, *Umde*, I, 116; İbn Hacer, *Feth* (Buhârî hk), I: 6; Kastallânî, *Mevâhib*, II, 291.

İbn Ebî Zer, *er-Ravdu'l-Kırtâs*, Fas baskısı, 1305, s. 167-9.

İbn Fazlullah, *et-Ta'rîf*, s. 62.

Kettânî, *et-Terâtîb*, I, 156-68.

Bk. *Arabica* dergisinde konu ile ilgili yayınlanan makalem, II/1, 1955, s. 97-110, ayrıca bk. *Resulullah (as)'ın Altı Orijinal Diplomatik Mektubu* adlı kitabımın 167. paragrafı (Türkçe Çev. Dr. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, 1990).

Muhabber, s.458-61.

Christensen, *Sassanides*, s. 87.

A.g.e., s. 101.

Tenbîh, s. 186.

Christensen, s. 274 vd.

Muhabber, s. 369.

Lisân, bk. "Tı-Nûn-Cim" maddesi.

Isfahanî, *Egânî*, XII, 48-49.

Ayrıntılar için bk. *Muhabber*, s. 195-196.

Makrızî, *İmtâ'*, (Köprülü elyazması), s. 1665; Ya'kubî, II, 47.

Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946, I, 70-71.

II, 48.

Christensen, s. 339. "Sherwood Fox, *Passages in Greek and Latin Literatures relating to Zoroastre and Zoroastrism*"den naklen. J. Cama Or. Inst. No: 14, s. 118.

Schaeder, *Gnomon*, 9, s. 344 vd. Christensen'den naklen: s. 200-201. Amr ibn Adî ve onun

Hâlid'e bağlılığı hk. bk. *Vesâ'ik*, No: 290.

Christensen, s. 452.

Dynastie der Lachmiden, s. 130.

Vesâ'ik, No: 42.

A.g.e., No: 43-45. (Darîler de Lahmîlerin bir koludur).

Suheylî, II, 253.

Vesâ'ik, No: 53.

Théophane, Gerland'dan naklen, *Persische Feldzüge d. K. Heraklius*, ilgili bölüm.

İbn Hişâm, s. 46.

Taberî, I, 1572-4

İbşeyhî, *Mustatraf*, II, 102 (böl. 60)

Taberî, *Tarih*, I, 1009; a.y., *Tefsir*, XXI, 14.

Ebû Nu'aym, *Delâ'il*, s. 124.

İbn Sa'd, I/11, s. 16.

Ebû Yûsuf, *Harâc*, (Bulak baskısı), s. 28.

İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 164.

Taberî, I, 1990.

Tirmizî, "Kabûlü'l-Hedâyâ" Bölümü.

Taberî, I, 2163.

Gerçekten, Resulullah (as)'in vefatından kısa bir süre sonra Bahreyn (bugünkü el-Ahsâ) İran istilasına uğramış, Cuvâsâ (bugünkü el-Hufûf) da aynı kuvvetlerce kuşatma altına alınmıştı. Halife Ebû Bekir, Abdu'l-Kays kabilesini (bk. § 667 vd.) oluşturan bu gayretli Müslümanların yardımına koşmak zorunda kaldı. Bölgesel savunma savaşı olarak başlayan harekât yıldırım hızıyla yayılarak, Sasani İmparatorluğunu İslâm Devleti'nin sıradan bir eyaleti olmasıyla sonuçlanan topyekün bir savaşa dönüştü.

Örneğin, her ikisi de İstanbul'da çıkan *Cumhuriyet* (10 Mayıs 1963) ve *Yeni İstiklâl* (21 Haziran 1963) gazeteleri.

Biz 1964'de bu belgeyi incelediğimizde, -herhalde Sayın Munecced'in tavsiyesiyle- artık bu kumaştan eser kalmamıştı. Ama iki cam arasına yerleştirilmişti.

Kuşkusuz Sayın Munecced burada benim *Some Arabic Inscriptions of Medinah of the Early Years of Hijrah* (Islamic Culture, Hyderabad Deccan. Ekim 1939, s. 427-439) adlı makaleme göndermede bulunmaktadır. Ayrıca Sayın Munecced iki ayrı kitabenin içeriğini birbirine karıştırmaktadır. Zira bunlardan birinde Ebû Bekir ve Ömer'in adları varken, Ali'nin adı bir başka kitabede bulunmaktadır. Ben bunları Hendek Savaşı'nın yapıldığı H. 5 yılına tarihlendirdim. Bu arada yeri gelmişken belirteyim ki, söz konusu makalede (s. 436), kendi çektiğim fotoğraflara dayanarak, kitabede "Ali ibn Ebû (metin aynen böyle) Tâlib" şeklinde yazıldığını göstermiştim. Fakat 1946 yılında bölgeyi tekrar ziyaretim sırasında, fotoğraf çekerken ışığın oyununa geldiğimi ve kayalıklara kazınmış olan metnin aslında "Ali ibn Ebî Tâlib" olduğunu gördüm.

*Vesâ'ik*u's-*Siyasiyye* adlı kitabımızın 6. baskısında (Beyrut. 1987, No: 53) işaret ettiğimiz gibi, mektubun tam metnini veren ana kaynaklar şunlardır: Taberî, *Tarih*, I, 1571-72, iki farklı rivayet şeklinde; Kalkaşandî, *Subh*, VI, 296, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Sına'ateyn'*inden naklen, ayrıca bk 378; İbn Tûlûn, *İ'lâm*, No: 3/a; Kastallânî, *Mevâhib*, I, 291; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 83; Zeyla'î, *Neşru'r-Râye*, No: 9; Kazvînî, *Mufîd el-Ulûm*, II, 17; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nübüvve*, II, 122; Ömeru'l-Mevsılî, VIII, 27b; Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 242; Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 203-204; Makrızî, *İmtâ' el-Esmâ'* (Köprülü elyazması), s. 1017; vs.

Rothstein, s. 33131 vd.

Muhabbar, s. 265.

A.g.e., s. 314, 317.
A.g.e., s. 265.
El-Vesâ'iku's-Siyasiyye, No: 65.
A.g.e., s. 67.
A.g.e., s. 54.
İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 206-207.
Belazurî, *Fütûh*, s. 79; bk. İbn Esîr, *Kâmil*, 175.
Vesâ'ik, No: 56.
Muhabbar, s. 77.
Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, sonuncu cildin son bölümü; *Vesâ'ik*, No: 56.
Suheylî, II, 356.
Vesâ'ik, No: 57.
A.g.e., s. No: 64, bk. § 641-643.
Vesâ'ik, No:66; bk § 693.
A.y., No: 60.
A.y., No: 58.
A.y., No: 62.
A. y., No: 61.
Mâide: 5/5.
Bakara: 2/221.
ZDMG, XVII (1863), s. 385-86, metin dışında bir resimle birlikte.
Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans*, I, 190, n. 3.
Bibliyografya için bk. *Vesâ'ik*, No: 57.
J. Cantineau, *Inventaire des inscriptions de Palmyre*, Beyrut, 1932, s. 151.
Islamic Review, Woking, 1917.
Suheylî, I, 85.
Merzukî, *Ezmine*, II, 167.
Suheylî, II, 334.
A.y., II, 334; Makrızî, *İmtâ'*, I, 434-39.
İbn Hişâm, s. 877-78.
A.y., s. 983; Buhârî, 64/68/1.
Makrızî, I, 434-39.
Vesâ'ik, No: 141-49.
A.y., No: 142; (*Ikd*, I, 137: "Vesayet" bölümü. A.y., No: 142.)
A.y., No: 142.
A.y., No: 141/a, b; Sellâm el-İşbilî, *ez-Zehâ'ir*, s. 210.
Vesâ'ik, No: 139.
İbn Sa'd, I/II, s. 31. (Bk. İbn Hanbel, IV, 332.)
Vesâ'ik, No: 142.
A.y., No: 140.
IV, 322.
Süleyman Nedvî'den naklen, *'Arbôn kî jahâzrânî*, s. 30.
İbn Hanbel, IV, 206.
Makrızî, I, 169.
A.y., s. 196.
İbn Sa'd, I/II, s. 54.
Buhârî, 64/49, No: 1-4.

İbn Sa’d, IV/II, s. 78.
A.y., s. 77.
Ömer el-Mavsılî, *Vesîle*, VIII, Vr. 31/b-32/a; *Vesâ’ik*, No: 72/a.
Vesâ’ik, No: 72; İbn Sa’d, I/II, s. 32 ve Anmerkungen.
Suheylî, II, 334, bk. yukarıdaki § 667.
Vesâ’ik, No: 72.
Caetani, Yıllık No: 8, § 186, n. 2.
Kitabu’n-Nebât, Uppsala 1953, bk. “*cerîm*” maddesi.
Belazurî, *Fütûh*, s. 78.
Enfâl: 8/41.
Vesâ’ik, No: 75, 73, 74.
İslâm Ansiklopedisi, bkz. “Necd” maddesi.
Taberî, I, 1919.
İbn Hişâm, s. 997-98.
Lisân, “Te-Be-Ayn” maddesi; Ebû Zeyd el-Belhî, *el-Bed’ ve’t-Tarih*, IV, 31-32.
Mahabbar, s. 351-52.
A.g.e., s. 369.
A.g.e., s. 268.
İbn Hişâm, s. 283.
Muhabbar, s. 168-169.
İbn Hişâm, s. 971.
İbn Hacer, *İsâbe*, No: 961.
İbn Sa’d, V, 401.
İbn Hişâm, s. 996.
Diyârbekrî, *Tarih el-Hamîs*, II, 3.
Suhaylî, II, 253.
İbn Dureyd, *İştikâk*, s. 209; İbn Abd Rabbih, *‘Ikd*, (Buldan baskısı), II, 67.
Vesâ’ik, No: 68.
İbn Sa’d, I/II, s. 56.
Suhaylî, II, 340.
İbn Sa’d, I/II, s. 56; İbn Hişâm, s. 945-46.
Suhaylî, II, 340.
İbn Hişâm, s. 946.
Suhaylî, II, 340-41.
Vesâ’ik, No: 205-206.
Vâkıdî, *Ridde* (elyazması nüsha), s. 76; *Vesâ’ik*, No: 283/7.
Vesâ’ik, No: 69.
A.g.e., No: 70.
A.g.e., No: 71.
Bk. “*Le Règne conjoint* (Birleşik hükümdarlık)” adlı makalem, RSO, 1953, s. 99-104.
Muhabbar’dan naklen, s. 265-66. Ayrıca bk. ilerdeki § 1593-1596.
İbn Sîde, *Muhassas*, IX, 146; *Lisân*, “Kaf-Dâl-Fe” maddesi.
Lisân, bkz. “Ayn-Dâl-Lâm” maddesi.
A.g.e., “Mim-Zel-Nûn” maddesi.
Vesâ’ik, No: 76. Keşfedilen mektup orijinali için, bk. § 702/2 vd.
İbn Sa’d, I/II, s. 18.
Taberî, I, 1977-78.

Ebû Ubeyd, *Emvâl*, § 54.

Taberî, I, 1977.

Vesâ'ik, No: 55.

İstanbul'da Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen 7515 sayılı eserde, Sebelilerden kalma bir kitabe göze çarpmaktadır. Bu kitabe, Habeş hükümdarı Gadarat ile Hadramut kralı Yed'ab arasında imzalanan bir ittifak anlaşmasının anısına dikilmişti.

Jacques Rykmans'ın *L'Institution monarchique en Arabie Méridionale* (Güney Arabistan'da Monarşik Yapı) adlı eserinde (Louvain, 1951, s. 317) yazdığına göre, Yemen'in Habeşlilerce ilk işgali 370, ikincisi ise 575 yıllarına rastlar. Lippens ise, *Expédition en Arabie Centrale* (Orta Arabistan'a Sefer, s. 100) adlı eserinde, bu bölgede bulduğu Grekçe bir kitabeden bahseder. Kitabede şu satırlar yer almaktadır: "Ya Rab! Beni kurtar!" Kuşkusuz, burada Romalıların burayı işgal ettikleri dönem söz konusu edilmektedir.

Nasr: 110/1-3.

Taberî, I, 1977-78.

Buhârî, 61: 74, 68: 25.

Selman henüz Arapça konuşamıyordu. Ancak İslâm'a girmek istediği zaman, kendisine tercümanlık eden Yahudi onu yanılttı. Fakat, hadisi rivayet edenin eklediğine göre, Resulullah (as) gelen bir vahiyle gerçeği öğrendi (bk. Sarahsî, *Mebsût*, XVI, 89).

Sarahsî, *Mebsût*, I, 37.

Ferid Vecdî, *el-Edilletu'l-İlmiyye alâ cevâzi'l-Me'ânî'l-Kur'ân ilâ Lugati'l-Ecnebiyye* (1. bs), s. 58 (*en-Nihâye ve'd-Dirâye*'den naklen); ayrıca bk. Tâcu'ş-Şerî'a, *Nihâyetu Hâşiyeti'l-Hidâye*, Delhi baskısı, 1915, s. 86, not 1.

Taberî, I, 1852 vd.

Bu eserin Türkçe çevirisi Dr. Mehmet Yazgan imzasıyla 1990 yılında Beyan yayınları arasında yayınlanmıştır. (Ç)

Bunun tek sakıncası, mühür yazısının da oyuk olmasıdır. Kalem ve katibin değiştirilmiş olması mümkündür, ama mührün asla. Gerçekten tarihçiler Resulullah'ın vefatına kadar tek ve aynı mührü kullandığını ifade ederler. Diğer orijinal mektuplardaki mühür yazısı tamdır (içi doludur). Bu durumu göz önünde bulundurarak, ya diğer beş orijinalin, ya da işbu belgenin sahte olduğunu düşünmek gerekecektir. Ancak geriye bir tek olasılık kalıyor: Mührün izi silik ve neredeyse okunmaz durumda olduğu için, belgenin varislerinden biri üzerinde rötuş yapıp, oraya yarık bir kalemle gerekli kelimeyi yazmış olabilir. Aşağıdaki olay, bu varsayımı teyit etmektedir: Dunlop, bir raporla birlikte Necâşî'nin mektubunun orijinalini neşrederken, sadece mührün izinden bahsetmekle kalmamış, aynı zamanda, orada üç satır halinde "Muhammed Resul Allah" kelimelerinin okunabildiğini de ifade etmişti. Ancak, makalesinde yer alan fotoğrafta mührün sadece üst kısmı tam okunabilmekte, metinle ilgili kesinlikle hiçbir şey görülmemektedir (bk. JRAS, Londra, Ocak 1940; Mührün tavsifi ile ilgili bilgiler 54. sayfada, fotoğraf ise 54 ve 55. sayfalarda yer almaktadır). Dunlop'un ifadesi aynen şöyledir (İngilizce metin): It is a parchment manuscript, some 9 inches wide by 13 1/2 inches long: The lettres are rounded, and being large are not dificult to read. The ink used is brown. There are 17 lines of text and at the end a circular seal mark, 1 inch across, with the legend reading from below, محمد رسول الله, each word having a line to itself.

İngilizce metnin çevirisi: Bu, 9 inç genişliğinde, 13,5 inç uzunluğunda el yazması bir parşömendir. Harfler yuvarlak ve iri oldukları için okunmaları zor değildir. Kullanılan mürekkep kahve renklidir. Metinde onyedi satır ve sonunda dairesel bir mühür izi bulunmaktadır. Mührün çapı bir inç olup, üzerinde, yukarıdan aşağıya, her kelime bir satır oluşturacak şekilde محمد رسول الله kelimeleri okunmaktadır. Bk. Kenzu'l-Ummâl, III, No: 2813-2814.

Bk. *Kenzu'l-Ummâl*, III, No: 2813-2814.

İbn Mâce, *Mukaddime*, 17, No: 222.

Buhârî, I: 1.

Nesâ'î, bk. *Cihâd* bölümü, 22.

Bakara: 2/256: "Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim Tağut'u reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir."

Enfal: 8/39: "Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"

Müslim, *Sahih*; Hatîb-i Bağdâdî, *Tarih-i Bağdad*, X, bk. Abdullah b. Muhammed el-Mansur maddesi.

İbn Hişâm, s. 419-421; İbn Sa'd, II/I, s. 2.

İbn Hişâm, s. 416-18; İbn Sa'd, II/I, s. 2-3.

İbn Hişâm, s. 416.

A.g.e., s. 210-211.

Samhûdî'ye göre (2. bs., s. 1001, 1018 vd), Kudayd, Râbiğ, Hum ve Cuhfe hepsi de aynı bölgede bulunuyordu. Râbiğ bugün de mevcut olup, Cuhfe yakınlarında bulunmaktadır. Medine-Mekke yolu üzerinde önce Ebvâ'ya, daha sonra da 13 mil ötede Cuhfe'ye gelinir. Hum gölü Cuhfe'ye 7 km uzaklıktadır. Mekke'ye doğru yola devam edildiğinde, büyük Kudayd pazarıyla karşılaşılır ki bunun etrafında Menât adlı putun tapınağı ve Resulullah (as)'ın hicret sırasında hasta ve zayıf bir keçiden süt sağdığı Umm Ma'bed adlı kadının çadırı bulunmaktaydı. Daha sonra ise Merru'z-Zuhrân, Sirf ve nihayet Ten'îm gelir.

İbn Hişâm, s. 415-16; İbn Sa'd, 2/I, s. 3.

Vesâ'ik, No: 159.

İbn Sa'd, II/I, s. 3.

İbn Hişâm (s. 430-32), Damrilerle Mekkeliler arasındaki ilişkileri sarsan bir cinayet olayından söz eder.

İbn Sa'd, I/II, s. 48.

"Müslümanların bir parçası olmak" ve "din uğruna savaşmamak", Ebû Zerr'in mensup olduğu bu kabiledeki henüz Müslüman olmamış kimselerce biraz kuşkuyla karşılanmıştır.

Vesâ'ik, No: 161.

Makrîzî, I, 373.

A.g.e., I, 277.

İbn Hişâm, s. 983; İbn Sa'd, II/I, s. 92.

Buhârî, 86: 25 vd.

İbn Sa'd, I/II, s. 68.

Vesâ'ik, No: 151.

İbn Hişâm, s. 434; İbn Sa'd, II/I, s. 7.

İbn Hişâm, s. 495-506. Uhud Savaşı için de aynı şey söylenebilir (Damratu'l-Cuheynî, bk. İbn Hişâm, s. 609).

Vesâ'ik, No: 154.

A.g.e., No: 155.

A.g.e., No: 153.

A.g.e., No: 156.

A.g.e., No: 158.

A.g.e., No: 157.

Ensâb, Belazurî, I, § 651.

İbn Sa'd, 2/1, s. 5 ("Benû Mudlic ve onların müttefikleri olan Benû Damra ile anlaşma

imzaladı”).

Ebû Ubeyd, *Emvâl*, § 448.

Suheylî, I, 51; II, 6.

İbn Hişâm, s. 432, 474. bk yukarıda § 716.

A.g.e., s. 332.

Ensâb, Belazurî (elyazması nüsha), II, ; Taberî, I, 2595.

İbn Sa’d, I/II, s. 38.

V*esâ’ik*, No: 163-164.

İbn Sa’d, I/II, s. 25.

Makrîzî, I, 494.

A.y.

İbn Habib, *Munammak*, s. 302.

İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, No: 6.

İbn Abd el-Berr, *İsti’âb*, II, No: 1889.

İbn Sa’d, I/I, s. 43-46; ayrıca bk. *Mélanges Massignon*’da (Şam) yayınlanan makalem.

İbn Sa’d, IV/I, s. 182-183.

Şe’mî, *Sîre*, daha önce belirtilen yer, IV, 111.

İbn Hişâm, s. 648 vd.

Bu olayda Ebû Berâ’nın suç ortaklığı yaptığını düşünmek yanlış olur. Zira, Suheylî’ye göre (II, 321) bu zat Resulullah (as)’la gayet dostane ilişkiler sürdürmekte idi: *Muhabbar*’da verilen bilgilere göre (s. 472-473) kendisi yakın akrabalarını korumanın verdiği suçluluk duygusuyla kahrından ölmüştür. İbn Hişâm (s. 650) ise onunla yeğeni arasındaki düşmanlığa göndermede bulunur. Burada daha çok bu gayretli görevlilerin küçük bir tedbirsizliğinden söz etmek gerekecektir. Gerçekten de, yolculuk sırasında, düşman olduğu açıkça bilinen bir bölgeden geçerken, içlerinden biri o vadide oturan insanlar arasında İslâm’ı tebliğ için ortaya çıkmıştır. Bu “hakaret”e öfkelenen o bölgenin başkanı Amir, tebliğle görevlendirilmiş olan sahabelere saldırarak onları katletmiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 426, Âl-i İmrân: 3/169).

İbn Hişâm, s. 650; İbn Sa’d, II/I, s. 38.

İbn Hişâm, s. 992-994; İbn Sa’d, II/I, s. 68; IV/I, s. 183. İbn Râhûye, İbn Hacer’den naklen, *Metâlib*, No: 4344.

Ya’kûbî, II, 77.

Taberî, I, 1672.

Belazurî, I, § 529, 903-904.

İbn Sa’d, I/II, s. 15-16; İbn Hişâm, s. 144.

Kaynağımız (İbn Sa’d (IV/II, s. 32-33) bu dönemden uzun uzadıya bahsederek, söz konusu dinarların gönderilmesi olayını “Mekke Fethi”nden sonraki döneme oturtur. Burada açıkça müstensihin kalem sürçmesi söz konusudur. Zira İbn Sa’d’da şöyle bir açıklama vardır: Para Mekke’ye ulaştığında Ebû Sufyân şöyle homurdandı: “Muhammed (as) bununla bizim gençlerimizi kandırmak istiyor.” Fetihden, dolayısıyla Ebû Sufyân’ın İslâm’ı kabul etmesinden sonra Ebû Sufyân’ın böyle bir tepkide bulunması imkansızdır. Öte yandan, Fetihden sonra Resulullah (as), fakirlere yapılacak olan yardım dağıtımının özel kişilerce değil, hükümetin kendi valisi ve memurları aracılığıyla yapılmasını istemiştir. Bu durumda metnin “Hendek Savaşı’ndan sonra” veya “Hudeybiye Anlaşmasından önce”, yahut da “Mekke’nin Fethinden önce” şeklinde okunması gerekir ki biz bu son seçeneği, yani metindeki “sonra” ifadesi yerine “önce”yi tercih ediyoruz.

Sarahsî, *Mebsût* ,X, 91-92; Aynı yazar, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I, 69 (S. Munecced baskısı, § 91); Belazurî, *Ensâb*, II, 715 (İstanbul elyazması).

Makrîzî, I,464.

İbn el-Kelbî, *Cemheretu'l-Ensâb*, British Museum elyazması, Vr. 45b-46a. (Bu ayrıntıyı Sayın Levi della Vida'nın değerli yardımları sayesinde öğrendim).

İbn Sa'd, IV/I, s. 183.

Muhabbar, s. 372.

Egânî, XIII, 110.

İbn Hişâm, s. 51.

Suheylî, I, 62.

Munammak, s. 278; İbn Hişâm, s. 79; İbn Sa'd, I/I, s. 38.

Muhabbar, s. 48, 13, 18, 47, 52, 402, 403.

İbn Hişâm, s. 803. Huzâ'alı bazı kimseler, Bedir Savaşı sırasında Kureyş müşriklerinin safında yer almışlardır. Bk. İbn Hişâm, s. 563, 611; Belazurî, I, § 696.

Muhabbar, s. 178-179.

Vesâ'ik, No: 171.

Belazurî; *Muhabbar*, s. 24..

Belazurî, a.g.y.; İbn Hişâm, s. 272.

Belazurî, I, § 333.

Muhabbar, 390; İbn Hişâm'da adı geçen bir başka şeytan da Nevfel ibn Huveylid'dir, bkz. S. 177.

Belazurî'ye göre o da Huzâ'alı idi. İbn Hişâm (s. 276) ise onun bir Sakifli olduğunu söyler. Hicretten önce Resulullah (as)'ın Mekke'de komşusu idi.

İbn Sa'd, I/I, s. 142; Makrîzî, I, 28.

İbn Hişâm, s. 330; İbn Sa'd, I/I, s. 155-156.

Makrîzî, I, 169.

İbn Hişâm, s. 812.

Muhabbar, s. 111.

A.g.e., s. 410-411.

Vesâ'ik, No: 167.

A.g.e., No: 165.

A.g.e., No: 166.

Makrîzî, I, 42.

İbn Hişâm, s. 333; Suheylî, II, 9-10; Makrîzî, I, 43.

Makrîzî, I, 433.

A.g.e., I, 173 (bir başka olay için, s. 511; Buhârî, 15/2/1).

İbn Sa'd, II/İ, s. 45; Makrîzî, I, 195.

İbn Hişâm, s. 729-730, 1002-1003.

İbn Sa'd, II/I, s. 46.

A.g.e.; Makrîzî, I, 197.

Bu üç ayrı tarih, Beyhakî'nin de düşündüğü gibi (*Delâ'il*, II, 127b. İstanbul elyazması) muhtemelen üç farklı takvim başlangıcı olduğunu göstermektedir. Gerçekten, Beyhakî'nin ifadesine göre, daha Hicret'in ilk gününden itibaren, herkes kendiliğinden bu olayı Yeni İslâmî Dönem'in takvim başlangıcı olarak kabul edip, olayları buna göre tarihlendirmek istemişlerdi. Ancak bazılarına göre Hicret ilk Mekkeli Müslümanların ayrılışını, kimilerine göre Resulullah (as)'ın Mekke'den bizzat ayrılışını, bir kısım sahabeye göre ise Resulullah (as)'ın Medine'ye vardığı günü göstermekteydi. Aynı olay için üç farklı tarih verilmesinin nedeni işte bu idi (bk. yukarda geçen § 400, dipnot).

Makrîzî, I, 219.

Yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü, İbn Sa'd'in H. 4 ve Makrîzî'nin H. 6 yılını göstermesine rağmen, biz H. 5 yılını benimsiyoruz.

İbn Sa’d, II/I, s. 35-36; Makrîzî, I, 254; bk. İbn Hişâm, s. 981-982. Bu Huzeylî’nin adı konusunda kaynaklarda çelişki vardır: Belazurî’de (*Ensâb*, § 780) hem Hâlid ibn Nubeyh, hem de oğlu Sufyân ibn Hâlid ibn Nubeyh’in adı geçmektedir.

Makrîzî, I, 285.

İbn Hişâm, s. 742; İbn Sa’d, II/I, s. 70.

Makrîzî, I, 368.

Suheylî, II, 226.

Makrîzî, I, 276.

A.g.e., s. 282.

A.g.e., s. 300.

A.g.y.

A.g.e., s. 305.

Vesâ’ik, No: 172.

İbn Sa’d, I/II, s. 25; İbn Hişâm, s. 84-85.

Bunlardan biri olan ‘Addâ’ya, Resulullah (as) bir su kaynağını tımar olarak bağışlamıştı. Bk. *Vesâ’ik*, No: 223-225; İbn Sa’d, 7/I, s. 35.

Makrîzî, I, 337.

Belazurî, I, § 740; Makrîzî, I, 337.

İbn Fahd, *Tarihu Mekke*, s. 144-146; İbn Hişâm, s. 803; İbn Sa’d, I/II, s. 97.

İbn Hişâm, s. 806. Ayrıca bk. yukarıda “Mekke ile İlişkiler” bölümü.

A.g.y.

A.g.e., s. 811; İbn Sa’d, I/II, s. 97.

İbn Hişâm, s. 80;/II, s. 4; İbn Sa’d, I/II, s. 87.

Makrîzî, I, 377, 388-389.

A.g.e., s. 373. Onun şiiri için bk. İbn Hişâm, s. 773.

İbn Sa’d, 2/I, s.99 ; 4/II, s. 33; Azrakî, s. 357.

Makrîzî, I, 422.

A.g.e., s. 446.

A.g.e., s. 502.

A.g.e., s. 537, 539.

A.g.e., s. 433.

İbn Sa’d, 1/II, s. 82.

İbn Abd el-Berr, *el-İsti’âb* (Resulullah’ın sahabelerinin hayat hikâyeleri sözlüğü) adlı eserinde bu kadına büyük bir yer vermiştir. Yazarın ifadesine göre, İslâm’ı kabul etmek üzere kabilesinin Medine’ye gönderdiği temsilciler arasında el-Hansâ da bulunuyordu. El-Hansâ’nın yeteneklerini yakından bilen Resulullah, yazdığı şiirleri huzurunda okumasını kendisinden rica etmiş, ve takdir ve beğenisini sözleriyle ve el hareketleriyle belirtmişti. Bu sahabe hanım, oldukça samimi idi. Daha sonra, halife Ömer (ra) zamanında dört oğlu ile birlikte o büyük Kadisiye Savaşı’na katılmıştır. Savaş başlamadan önceki günlerde, oğullarını çarpışmalarda yararlık göstererek temayüz etmeleri için o denli yüreklendirdi ki, hepsi de bu savaşta art arda şehit düştüler. Şehadet haberleri anneye haber verildiğinde, o sükunetle şöyle söyledi:

“Onların şehadetiyle beni onurlandıran Allah’a hamd olsun! Ümit ederim ki Rabbim rahmetinin tecelli edeceği o yerde beni onlarla buluşturur.”

Halife Ömer, bu davranışını o kadar beğendi ki, bu dört oğulun aldıkları maaşın tamamının annelerine ömür boyu verilmesini emretti.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 315; daha açık bir ifade ile, Benû Sirme ibn Murre ailesinden.

Belazurî, Ensâb, I, § 241; İbn Hişâm, s. 55.

Suheylî, I, 77.

Belazurî, § 1071-10850.

Suheylî, I, 76-77; İbn Habîb, *Muhabbar, s. 48;* aynı yazar, *Ummehâtu'n-Nebî*, s. 11; Belazurî, § 1071-180; İbn Sa'd, *Tabakât*, I/I, s. 34.

İbn Hişâm, s. 55.

El-Emâkin (Şehid Ali Paşa ktp., İstanbul),bk. *Burza* maddesi. Eş-Şimşâtî (H. 6. yüzyıl), *el-Envâr ve Mehâsinu'l-Eş'âr* (Kuveyt bs., 1977), I, 120-126.

İbn Habîb, *Munammak*, s. 306.

İbn Hişâm, s. 770 vd.

İbn Habîb, *Munammak*, s. 164-166.

A.g.e., s. 70.

A.g.e., s. 316.

Muhabbar, s. 234-235.

Belazurî, *Ensâb*, § 241.

İbn Hişâm, s. 539-540. (İbn Sa'd (2/I, s. 21), bu olayın üç ay daha sonra, yani Muharrem ayında olduğunu kaydeder. Bunun nedenini, yukarıda "İran'la İlişkiler" bölümünde açıkladığımız farklı takvim hesaplarının kullanılmasında aramak gerekir. Vâkıdî ve İbn Sa'd, Hicret'in yılını vermek yerine, genellikle "Resulullah (as)'ın bizzat hicretinden şu kadar ay sonra" ifadesini kullanırlar. Bilindiği gibi, her iki olay arasında üç aylık bir zaman farkı bulunmaktadır.

İbn Mucâvir, *Mustabsar*, I, 14-15 (Leyden bs., 1951).

Muhabbar, s. 499-500.

İbn Hişâm, s. 55.

Belazurî, Ensâb, I, § 679.

Du'sur el-Muharibi için bak. 848. paragraf.

A.g.e., § 680.

İbn Hişâm, s. 544; İbn Sa'd, 2/I, s. 24.

Kaynaklar, bu buluşmanın çok fırtınalı bir biçimde geçtiğini nakleder: "Amir Resulullah (as)'a şöyle dedi: "Sana ait olan yerleri tüysüz atlarla, sakalsız insanlarla doldururum ve oradaki hurma ağaçlarının sayısınca at(lıy)ı üzerine gönderirim!" Bunun üzerine Resulullah (as) şöyle haykırdı: "Ruhumu elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, eğer o (Amir) İslâm'ı kabul etse ve bunun sonucu olarak kabilesi de Müslüman olsalardı Kureyşlilerin önüne geçerler ve hatta onların minberleri üzerine çıkarlardı." (bk. İhsân el-'Abbâsî, *Şerhu Dîvân-ı Lebîd*, s. 15, *Faslu'l-Mekâl fî Şerhi'l-Emsâl'*den naklen, vr. 61-62). Buhârî'deki kayıt daha ayrıntılıdır: "Enes'den rivayet edilmiştir: Resulullah (as), Umm Seleme'nin erkek kardeşi olan dayımı, develere bindirdiği yetmiş adamıyla birlikte askerî sefere gönderdi. Gerçekten, putperestlerin başkanı 'Amir ibn Tufeyl, Resulullah (as)'a üç seçenek sundu: 1. Yaylalardaki göçebe insanlar sana (Resulullah'a) ve kara balçıkta yaşayan (yerleşik) insanlar bana tâbi olsunlar, 2. Senin iktidarından sonra halifen (yerine geçecek olan) ben olayım, 3. Aksi takdirde Gatafânlılardan bin, öteki kabilelerden de bin süvariyle birlikte sana hücuma geçeyim..." Görünüşe bakılırsa Resulullah (as)'ın onunla karşılaşması Bi'ru Maûne katliamından önce olmuştur. İbn el-Cevzî'de (bk. *Vefâ'*, s. 755-756) başka ayrıntılı bilgiler de vardır: Aralarında 'Amir ibn Tufeyl, Erbed b. Kays ve Cebbâr b. Selmâ'nın da bulunduğu 'Amir ibn Sa'sa'a kabilesinden bir heyet... 'Amir (arkadaşlarına) şöyle dedi:

-Vallahi ben (bir zamanlar) (bütün) Araplar beni izleyip yolumdan gideceği vakte kadar (onlarla) durmadan savaşacağıma dair yemin etmiştim. (Şimdi kalkıp) bu delikanlının (Muhammed) yoluna mı gireceğim?

Sonra Erbed'e dönerek şöyle dedi:

-Bu adamın yanına varınca ben seni onun gözünden uzak tutarım, sen de onun üzerine kılıcınla atla.

Oraya vardıklarında ‘Amir Resulullah (as)’la konuşmaya başladı ve sonunda şöyle dedi:

-Allah’a yemin ederim ki biz (şu Medine şehrini) saçlarını kısa kestirmiş, sakalsız bıyıksız adamlarla dolduracağız; ve senin hurma ağaçların kadar benim atlarım olacak.

(O gittikten sonra) Resulullah (as) şu açıklamada bulundu:

-Şayet İslâm’ı kabul etseydi ve (onunla birlikte) ‘Amir ibn Sa’sa’alar da kabul etselerdi, Kureyşlilerin minberleri üzerinde onlarla rakip olurlardı.

Buhârî, 34/28/6

Dîvânu ‘Amir ibn Tufeyl, “Giriş” bölümü s. 90-91.

İbn Sa’d, 2/I, s. 47.

A.g.e., s. 62; İbn Hişâm, s. 975.

İbn Hişâm, s. 770-772; ayrıca bk., s. 626; Şiirleri için bk. Makrîzî, I, 125.

İbn Sa’d, 2/I, s. 89.

A.g.e., s. 97.

Makrîzî, I, 361.

A.g.e., s. 4058-406, 413.

İbn Hanbel, No: 5108; Buhârî, 61: 7 (2).

Makrîzî, I, 424.

A.g.e., s. 429.

İbn Sa’d, 2/1, s. 106-108; İbn Hişâm, s. 833-839.

Makrîzî, I,433.

Belazurî, I, § 985 (Hiçbir kaynakta bunun zekât değil de ganimet olduğundan söz edilmez).

Makrîzî, I, 434.

A.g.e., s. 446.

Vesâ’ik, No: 231.

A.g.e., No: 208, 210.

A.g.e., No: 207.

A.g.e., No: 211.

A.g.e., No: 207-215.

Muhabbar, s. 93.

A.g.e., s. 460.

İbn Hallikân, No: 831; Wüstenfeld, *Regis. General. Tab.*, “Haris” maddesi.

Yakut, *Buldân*, bk. “Zendverd” maddesi; İbn el-Kelbî, *Cemhere* (Londra), 36b-37a; Belazurî, I, § 989; İbn ‘Abd Rabbih, *‘Ikd*, III, 2;İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, s. 147; İbn Hallikân, No: 831.

Egânî, XII, 48-49.

Muhabbar, s. 135.

Ahmed Emîn, *Feyzu’l-Hafîr*, Kahire, 1949, 265-288.

Belazurî, *Fütûh*, s. 56.

Mâlik, *Muvatta’*, 31: 83.

Muhabbar, s. 124, 312-315.

İbn Hişâm, s. 32-33; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 229, bk. Araf Suresi (7/78).

Suheylî, I, 43.

İbn Hişâm, s. 131.

Bruce Howe, *Two Groups of Rock Engravings from the Hijaz* (Journal of Near Eastern Studies, January, 1950).

İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, s. 43; Ebû Nu’aym, *Delâ’ilu’n-Nübüvve*, XX. Bölüm.

Muhabbar, s. 64-65.

A.g.e., s. 968; bk. yukarıda § 456.

Muhabbar, s. 64-65.

İbn Sa’d, I/I, s. 71-72.

Makrîzî, I, 397.

Suheylî, I, 260; Makrîzî, I, 27.

Makrîzî, I, 160.

Belazurî, I, § 730.

İbn Hişâm, s. 744.

A.g.e., s. 744-745.

Ebû ‘Ubeyd, *Emvâl*, § 441; Ayrıca bk. *Vesâ’ik*, “Mekke” bölümü, No: 11, dipnot.

İbn Sa’d, 2/1, s. 85; İbn Hişâm, s. 973.

İbn Sa’d, 2/1, s. 85.

Makrîzî, I, 344; bk. İbn Sa’d, 2/1, s. 91-92.

Makrîzî, I, 361; yukarıda § 790.

İbn Sa’d, 2/1, s. 105.

İbn Hişâm, s. 842; Kettânî, I, 363. Yazar Evtâs’a sürekli bir casusun yerleştirildiğinden söz eder.

İbn Sa’d’e göre (2/1, s. 105), Resulullah Hevâzin-Tâ’if seferine çıkarken, Sakîflilerden Hubeyre ibn Şibl’i Mekke valisi olarak tayin etmişti; ‘Attâb’ın Mekke valiliğine getirilişi ise, onun Medine’ye dönüş sırasında Mekke’ye uğradığında gerçekleşmiştir.

Bk. *Hz. Peygamber’in Savaşları* adlı eserim, § 178-187.

Tevbe: 9/25-26.

Suheylî, II, 290; Sarahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, I, 124.

Makrîzî, I, 423. Tâ’if kuşatması ile ilgili genel bir bilgi için bk. *Hz. Peygamber’in Savaşları* adlı eserim, § 188-202.

A.g.e., s. 416.

İbn Hişâm, s. 872-873; İbn Sa’d, 2/1, s. 114, II, 4, 19-20; Suheylî, II, 301, 303.

Belazurî, I, § 989.

İbn Hişâm, s. 879.

İbn Sa’d, 2/1, s. 114-115.

İbn Hişâm, s. 877.

A.g.e., s. 856-857.

A.g.e., s. 876-879; İbn Sa’d, I/I, s. 72-73; II/I, s. 110-113.

İbn Hişâm, s. 879; Makrîzî, I, 430.

İbn Hişâm, s. 869.

A.g.e., s. 914.

A.g.e., s. 916; İbn el-Esîr, *Usd*, I, 116; Ebû Dâvûd, 19: 26.

Taberî, I, 1971, 1988. Bizzat Resulullah (as)’ın onlar arasına vergi toplamak üzere gönderdiği memurla ilgili olarak bk. Belazurî, I, § 1067.

İklim ve doğal zenginlik bakımından, hayvan ve bitki örtüsünün korunması için Arabistan’da Tâ’if’den daha uygun ve elverişli bir yer yoktur. Alınacak kararın aynı zamanda dinsel bir nitelik taşıması sadece idarî uygulamanın etkinliğini artırmaya yarayacaktır.

Vesâ’ik, No: 181.

A.g.e., No: 182.

A.g.e., No: 34, 48, 84, 90, 94, 122, 181, 189.

Yahyâ ibn Âdem, *Harâc*, s. 111.

Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 40 (Bulak bs.)

İbnu’l-Esîr, *Kâmil*, I, 246.

İbn ‘Abd Rabbih, *Ikd* , Bulak bs., I, 135: [...] kısmı sadece *Lisân*u’l-*‘Arab*’da geçmektedir, bk. L-

Y-T maddesi.

Suheylî, II, 302.

İbn Hişâm, s. 917.

A.g.e., s. 918.

Vesâ'ik, No: 183.

İbn Sa'd, II/I, s. 33; Ebû 'Ubeyd, *Emvâl*, § 507.

Suheylî, II, 303.

İbn Hişâm, s. 874.

Hemdânî, s. 117-118.

İbn Hişâm, s. 954.

A.g.e., s. 52. Bu şehrin diğer putları için bk. İbn Hişâm, s. 54, 55-59, 254 (Zu'l-Keffeyn ve Zu'l-Halasa).

Lisânu'l-'Arab, bk. Ha-Zel-Fe maddesi.

A.g.e., bk. H-C-R maddesi.

İbn Hişâm, s. 869; bk. İbn Sa'd, 2/1, s. 114.

İbn Hişâm, s. 252-255.

A.g.e., s. 254; İbn Sa'd, 2/1, s. 113-114.

Vesâ'ik, No: 185.

İbn Hişâm, s. 954-955, özellikle 12. satır.

Vesâ'ik, No: 186.

Kudâme ibn Cafer, *Harâc*, 19. bölüm.

Vesâ'ik, No: 188.

A.g.e., No: 189.

Muhabbar, s. 248-249.

A.g.e., s. 461-462, 490; Taberî, I, 1901-2.

Muhabbar s. 169, 412.

A.g.e., s. 267, 315.

İbn Sa'd, I/I, s. 145.

İbn Hişâm, s. 661-665; ayrıca bk. yukarıda § 783.

İbn Sa'd, I/II, s. 48-49.

Vesâ'ik, No: 162.

A.g.e., No: 270, 271.

Makrîzî, I, 204.

A.g.e., s. 194.

A.g.e., s. 229.

A.g.e., s. 262; İbn Hişâm, s. 619.

Makrîzî, I, 263.

Muhabbar, s. 461-462, 490; İbn Sa'd, 2/I, s. 65; İbn Hişâm, s. 979-80; Suheylî, II, 360-361.

İbn Sa'd, 'e göre (2/1, s. 66), 'Abdullah ibn 'Atîk adlı bu ajan Yahudi dilini (İbrânice?) konuşuyordu; Makrîzî, I, 186.

Taberî, I, 1576; Makrîzî, I, 313.

Makrîzî, I, 335-336.

İbn Sa'd, 2/I, s. 65-69; Makrîzî, I, 335.

İbn Sa'd, 2/8i, s. 96.

Makrîzî, I, 365-366.

A.g.e., s. 356, 414.

İbn Hişâm, s. 874.

A.g.e., s. 878.
A.g.e., s. 881.
İbn Sa’d, I/II, s. 42.
Makrîzî, I, 433.
İbn Hişâm, s. 947.
Vesâ’ik, No: 201.
Suheylî, II, 342.
İbn Hişâm, s. 56; İbn Sa’d, 2/I, s. 118.
İbn Hişâm, s. 947-950; Buhârî, 61/25/23.
Vesâ’ik, No: 196.
A.g.e., No: 193-201.
Lisânu’l-‘Arab, bk. Y-K-N maddesi.
Vesâ’ik, No: 202.
İbn Hanbel, IV, 111, No: 6.
Muhabbar, s.251; İbn Hişâm, s. 75-76.
İbn Hişâm, s. 76; Suheylî, I, s. 84-85.
Muhabbar, s. 179.
İbn Sa’d, I/1, s. 145.
A.g.e., 2/1, s. 44.
İbn Hişâm, s. 794.
İbn Sa’d, 2/1, s. 95.
Makrîzî, I, 461, 463.
A.g.e., s. 504.
Muhabbar, s. 293; İbn Sa’d, I/II, s. 66-67; *Vesâ’ik*, No: 149.
İbn Sa’d, I/II, s. 33.
A.g.e., s. 2/1, s. 64; İbn Hişâm, s. 979-980.
İbn Sa’d, I/II, s. 65-66.
Vesâ’ik, No: 48.
Makrîzî, I, 477.
İbn Hişâm, s. 792, 797 (Burada Mâlik ibn Zâfile söz konusu edilmektedir),
İbn Sa’d, I/II, s. 65.
Muhabbar, s. 312 vd., 316; İbn Hişâm, s. 52.
Kalkaşandî, *Subh*, IV, 292.
Lisânu’l-‘Arab, bk. M-R-D maddesi.
Munemmak, s. 405-407.
Muhabbar, s. 263.
İbn Hişâm, s. 282-283.
Mes’ûdî, *Tenbîh*, s. 248; İbn Sa’d, 2/1, s. 44.

Makrîzî’ye göre (I, 467), bu Ukeydir daha sonra Irak’a yerleşmiştir; İbn Asâkir ise (I, 422), Ukeydir’in İran İmparatorundan bir şeref kaftanı aldığını yazar. Acaba bu kişi sadakat ve bağlılığını mı değiştirmişti?

İbn Hişâm, s. 911; Ebû ‘Ubeyd, *Emvâl*, § 1397; Makrîzî, I, 194.
İbn Hişâm, s. 668; İbn Sa’d, 2/1, s. 44-45.
İbn Hişâm, s. 991-992; İbn Sa’d, 2/1, s. 64.
İbn Hanbel, III, 133, No: 2.
Vesâ’ik, No: 191.
A.g.e., No: 192.

İbn Sa’d, 2/1, s. 119-120; Belazurî, *Fütûh*, s. 62; Makrîzî, I, 463-467; İbn Hişâm, s. 903-904.

İbn Sa’d’in bu açıklaması hakkında bk. O. Krückmann, *Neue babylonische Recht-und Verwaltungstexte*, Leipzig, 1933, Text 37, Tafel, 28; Ch. Edwards, *The Hammurabi Code*, s. 11; Meissner, *Babylonien und Assyrien*, I, 179.

[...] içindeki cümle sadece Makrîzî’de geçmektedir.

Vesâ’ik, No: 190.

Ebû Ubeyd, § 508.

Makrîzî, I, 467; İbn ‘Asâkir, *Dimaşk*, I, 422.

Makrîzî, I, 467.

İbn Sa’d, 2/1, s. 67-68; İbn Hişâm, s. 998-999.

Vesâ’ik, No: 235; Makrîzî, I, 441-443. İbn Sa’d’e göre (I/II, s. 31), burada söz konusu olan çocuk Sim’ân ibn ‘Amr el-‘Uranî’dir.

İbn ‘Asâkir, I, 432.

Muhabbar, s. 93; İbn Sa’d, VIII, 115.

Muhabbar, s. 172, 175. Daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, s. 143-149; Suheylî, I, 145-151.

Yâkût, *Buldân*, bk. “Hismâ” maddesi, ayrıca bk. *Muhabbar*, s. 283.

Makrîzî, I, 66.

Vesâ’ik, No: 175.

İbn Hişâm, s. 975-979; Suheylî, II, 384.

İbn Hişâm, s. 984-985; İbn Sa’d, 2/1, s. 94-95; Makrîzî, I, 353; İbn ‘Asâkir, 1, 407; *Muhabbar*, s. 122.

Makrîzî, I, 446.

A.g.e., s. 469-470.

Vesâ’ik, No: 174.

A.g.e., No: 176.

A.g.e., No: 177.

Tirmizî, 19/31; İbn Mâce, 17/41; Şâfiî, *Umm*, IV, 96.

Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 73 vd.; Sarahsî, *Mebsût*, X, 119.

Ebû ‘Ubeyd, § 448.

Taberî, I, 1.

A.g.e., I, 1798.

Eski Mısır tarihi ve uygarlığıyla ilgili çalışmalara dayanarak, bu kitabın ilk baskısı sırasında bu ve biraz ilerdeki 920. paragraflarda, Ramses’in (Ra’mses) boğularak ölen bir firavun olduğunu yazmıştım. Günümüzde ise bazı bilim adamları, boğularak ölen bu kişinin Ramses’in yerine geçen oğlu Mineptah olduğunu söylemektedir. Görünüşe bakılırsa bunun iki nedeni vardır: 1. “Tevrat (Çıkış: 2/23), Musa peygamber Medyen’e sığındığı sırada Firavun’un ölmüş olduğunu ve bunun üzerine Musa’nın Mısır’a dönerek, yeni hükümdardan İsrail Oğulları’na ülkeden çıkmaları için serbest bırakmasını istemiştir. 2. Arkeologlarca bulunan bir mezar taşında, Mineptah, “İsrail Oğulları’nın kökünü kazıyıp, onlardan geriye bir iz bile bırakmamakla” övünmektedir. Ancak bu da yeni sorunların ortaya çıkmasına engel olmayacaktır. Gerçekten, gerek Tevrat (Çıkış: 2/11-15) ve gerekse Kur’an’da (Kasas: 14-22), Musa’nın kaza sonucu bir hemşerisini öldürüp Medyen şehrine sığındığında henüz genç bir çocuk idi. Daha sonra Tevrat (Çıkış: 7/7) şöyle anlatır: “Firavun’la görüşüp konuştuklarında Musa 80, ağabeyi Harun ise 83 yaşındaydılar.” Acaba Musa elli yıl kadar mı sürgünde kalmıştı? Bu pek olası görünmüyor. Tevrat’ın bu cümlesini “o sırada Musa otuz (kırk ?) yaşında ve kardeşi de üç yıl daha büyük -belki de burada kastedilen Firavun’un yaşıdır- idi” şeklinde anlamak gerekir. Kur’an’daki kıssa (Kasas: 28/27-32) ise daha mantıklı görünüyor: “(Kayınpederi Şu’ayb’ın yanında 8-10 yıl hizmet ettikten sonra) ailesiyle birlikte oradan ayrılıp, yolda Sina’ya

geldiğinde, Firavun'a dinini tebliğ etmek üzere ilahî emri aldı; Kur'an'da anlatılanlara bakılırsa (Şuarâ: 26/18-19) aynı Firavun Musâ'ya şöyle dedi: "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının birçok yılını aramızda geçirmedin mi? Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın ve sonunda değer bilmeyenlerden (nankörlerden) oldun." (Medyen, bugünkü Suudî Arabistan sınırları içinde, Akabe'nin güneyinde bir yerdir.) Mineptah'ın mezar taşı ile ilgili şu bilgileri ise 'Abd el-Vehhâb en-Neccâr'dan (*Kısasu'l-Enbiyâ*, Kahire, 2. bs., s. 203) aktarıyorum:

"599 no'da kayıtlı bu kitabe, 3 m. 14 cm. yüksekliğinde, üzerinde farklı dönemlere ait iki yazıtın bulunduğu granit bir mezar taşıdır. Bu yazıtlardan biri III. Amenhotep (Aménophis)'e ait olup, kendi putu için neler yaptığını açıklamaktadır; Taşın öteki yüzünde ise Mineptah'dan ve onun Libyalı ve Filistinliler karşısında elde ettiği büyük zaferlerden söz edilerek, şöyle denmektedir: "İsrail Oğulları toz duman oldular ve onlardan geriye tohumları bile kalmadı." Ama bu nokta bazı kuşkuları da beraberinde getirmektedir: Acaba bu büyük zaferlerin anısı niçin özel bir taş üzerine kazınmamıştır ve niçin daha eski dönemlerden kalma bir anıt üzerinde kala kalmıştır? Soruna kendi açılarından yaklaşan Mısırlı uzmanların düşüncesi ise şöyledir: "Uzun zaman sonra ulusal bir utancın izlerini silmek isteyerek, dışarıdan gelmiş olan bu yabancı İsrailliler karşısında Firavun'un yenilmemiş olduğunu göstermek için tarihî gerçeği saptırmaktan çekinilmemiş ve Mısır'da tek bir İsrailli bile kalmayacak şekilde bu halkın ırkının Mısırlılar tarafından yok edildiği gösterilmeye çalışılmıştır."

Hatırlatmak için şunu da ilave edelim ki, 1976 yılında Paris'te aylarca süren bir Ramses sergisi düzenlenmiş, hatta bizzat II. Ramses'in (Ra'mses) mumyası Paris'e getirilerek, gitgide tahrip olmasını engelleyici önlemler denenmişti (bk. Le Monde gazetesi, Paris, 25 Eylül 1976. s. 31, sütun 2; 3 Şubat 1977, s. 20, sütun 2-6).

La Bible, le Coran et la science (Tevrat, Kur'an ve Bilim) (Paris, 1976, s. 239-240) adlı eserinde, Maurice Bucaille, daha 1881'de II. Ramses'in mumyası ilk keşfedildiği sırada bile, ceset üzerinde bazı bozulma belirtileri gözlemlendiğini ve çoktandır dile getirilmekle birlikte, son zamanlarda yapılan yeni bir tıbbî-yasal inceleme sırasında bu bozulmanın daha belirgin bir hal aldığı, ve bu inceleme sırasında Fransız tabiblerin inceleme amacıyla mumyadan bazı parçalar aldıklarını, ancak sonuçların, kitabı yayınlandığı sırada henüz kamuoyuna açıklanmadığını belirtmektedir. Aynı yazar, Dijon'da yayınlanan aylık Archeologia dergisinin Eylül 1976 sayısında 30-38. sayfalar arasında yer alan "Momies pharaonique et études médicales" adlı makalesinde konuyu tekrar ele almaktadır. Makalede ayrıca çok sayıda resim, fotoğraf ve röntgen filmi de yer almaktadır.. Yazar, röntgen filmlerini temel alarak, II. Ramses'in cesedinin bozulmamış olduğunu, oysa oğlu ve veliahtı olan Mineptah'ınkinde, ani ölüme yol açacak büyüklükte bir kafatası çökmesi bulunduğunu gözlemlemektedir. Bununla birlikte yazar, ne Ramses'in ne de oğlunun cesetlerinin uzun süre suyun içinde kaldıklarına dair bir iz taşımadıklarını söyler. Bucaille, bunun bir boğulma olayı olması durumunda, suda kalma süresinin bu kadar uzun sürmemesi gerektiğini (kralın maiyetinin kısa süre içinde cesedi tekrar çıkaracakları) düşünmektedir.

Kanaatimizce bütün bunlar, Tevrat'ın Çıkış bölümünde anlatılan ve suda boğulduğu bildirilen Firavun'un Mineptah olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Zira, Tevrat'ta anlatılanlara kendimizi kaptırmazsak, mumyaların tıbbî yönden incelenmesinin, suda boğulduktan sonra çabucak dışarı çıkarılanın Ra'mses değil de Mineptah olduğunu kanıtlamaya yetmeyeceğini kabul etmek gerekir. Kafatasındaki eziklik, bir suda boğulmayı kanıtlamamaktadır. Mineptah'la ilgili hiyeroglif kitabe, Ramses'in Kadeş Savaşı'nda Hititlere karşı kazandığı büyük "zafer"i anlatan kitabe ile aynı stilde yazılmıştır. Bu savaşta, sadece düşmanın ilerleyişi durdurulabilmiş, bununla birlikte Hitit işgali altındaki Kadeş şehri devamlı onların ellerinde kalmıştır. Mineptah kitabesi aslında İsraillilerin çıkıp gittiklerini örtbas etmekten başka bir şey değildir. Şayet Mineptah suda boğulmuş olsaydı, bu mezar taşını, bu hükümdarın yerine geçecek olan halefinin diktirmesi

gerekirdi. Bu kitabede İsraillilerden bir halk topluluğu olarak bahsedilmektedir; onlar gerçekten de, hem Mısır'dan çıktıkları sırada, hem de Çıkış'tan sonra Sina çölünde iken küçük bir topluluktan ibaret idiler. Şayet Mineptah'ın o önüne geleni yıkıp geçen askerî seferi Mısır'a yönelik olsaydı ve yine, bu sefer onun zulüm ve işkencelerinin bir devamı ve son perdesi olsaydı, bu "Mısır'dan Çıkış" olayının vuku bulmaması gerekirdi; zira bu tür bir savaştan sonra bir yere gidecek kimse kalmazdı; eğer bu sefer, eski kralın kaza sonucu ölümünün intikamını almak üzere Sina çölünü hedef alsaydı, bu durumda Tevrat'ın bundan mutlaka söz etmesi gerekirdi. Ancak bu konuda tek bir kelime bile edilmemiştir. Öyleyse ortada kaçınılmaz olarak duran bir sonuç vardır ki o da, Mısır'da artık kimsenin kalmadığını belirtmek amacıyla "İsraillilerin Çıkışı" denilmesinde bir edeb-i kelâm (örtmece) olduğudur. Musa'nın Medyen'de kalışı sırasında Mısır'da bir Firavun'un öldüğü yolundaki anlatımla (Tevrat: Çıkış, 2/23) ilgili olarak, R. P. Vaux "bu ayetin kaynağından kuşkulandığını" söylerken, Bucaille bu olayı kabul eder (bk. La Bible, Le Coran et la Science, s. 232).

Üç bin yıl gibi uzun bir süre geçtikten sonra , ne iç organları ne de beyinleri olan mumyaların tabii ölümle mi yoksa suda boğularak mı öldüklerini belirleme imkânı bulunmamaktadır. Eğer şans eseri, İsraillilere zulüm ve işkence yapanın Ra'mses olduğu ve onların Mineptah zamanında kitleler halinde göç ederek Mısır'ı terk ettikleri kanıtlansaydı, -ki elimizde bulunan teknolojinin en son ve yeni olanaklarıyla mumyalar üzerinde yapılan birçok incelemeye rağmen bu bilgiye sahip değiliz-, Kur'an'ın yine bu konuda hiçbir şey anlatmayan, sadece bazı müphem işaretlerle yetinen tarih ilminin işini kolaylaştırdığı söylenebilirdi. Mineptah, babası Ramses'in ölümünden birkaç yıl önce onun yerine tahta geçtiği zaman, Musa peygamberin kraliyet sarayında bir "hizmetli" ya da "görevli" olduğunu biliyor olsa gerektir. İşte bu nedenle, o Musa'ya şöyle söylemiş olabilir:

"Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? ... ve sonunda değer bilmeyenlerden oldun."(Şu'arâ: 26/18-19).

Yine geçici olarak, II. Ramses'in Musa'yı Nil'den çıkarıp kurtardıktan sonra onu yetiştirdiğini, sonra da ordusuyla onun peşine düşüp Sazlı Deniz (Nil)'de boğularak öldüğünü düşünmeye devam edelim. Bu arada, Musa'nın annesinin içinde bebek Musa'nın bulunduğu sandalı Nil'in sazlıkları arasına salıverdiğini de hatırlatalım (bk. Çıkış, 2/3). Kızıl Deniz kıyılarında sazlıklar bulunmaz. Musa'nın, Medyen'de bir süre kaldıktan sonra Firavun'la tekrar görüşmek üzere Mısır'a döndüğünde içinde bulunduğu 80 yaş, anlaşıldığı kadarıyla onun daha çok vefat ettiği zaman sahip olduğu yaştır. Zira, eğer kaza sonucu bir Mısırlının ölümüne neden olduğunda kendisinin 30 yaşında olduğunu var sayarsak, Medyen'de de on yıl süre ile kalmıştır. Çıkış olayından sonra da yaklaşık 40 yıl çölde yaşamıştır (Mâide: 5/26). Tevrat da, Çıkış bölümünde, Musa Medyen'den döndüğünde 80 (Çıkış: 7/7) , Moab çölünde vefat ettiğinde 120 (Tesniye: 37/7) yaşında idi derken, Çıkış'tan sonra 40 yılını çölde geçirdiğini üstü kapalı olarak kabul etmektedir! Kaynaklarda Ramses'in 67 yıl saltanat sürdüğü belirtilmektedir. Buradan kendisinin 90 ila 100 yaşlarında ölmüş olabileceği sonucunu çıkarabiliriz (Bucaille, Momies, s. 34) -benim gibi konuya fazla aşina olmayan biri için, Ramses'in mumyasının fotoğrafında dişlerin çoğunun tam ve eksiksiz olması ve yüzünün bu ilerlemiş yaşı göstermemesi nedeniyle pek inandırıcı gözükmemektedir; ama yine de fazla ısrar etmiyorum-. Ayrıca, inatçı ve arabasına rahatça kurulmuş bir kral için, ilerlemiş yaşına rağmen Mısır'dan kaçmakta olan İsraillilerin peşine düşmesi olmayacak bir şey değildir. Söz konusu mumyalar Yukarı Mısır'da, Nil'in batı yakasındaki Teb'de bulunmuştur. Şayet Musa'nın Çıkış göçünün Ramses'in oturduğu şehirden hareketle başladığını anlatan Tevrat'taki ifade doğru kabul edilecek olursa, kralın bu sırada Teb'de mi yoksa Kuzey'de Nil deltasındaki başkentte mi bulunduğuna cevap vermek çok zor olacaktır. İsrail oğullarının kaçtığı haberini aldığı zaman Firavun onlardan oldukça uzakta olmalıydı. Eğer Firavun İsraillilerle aynı şehirde olsaydı, bunlar kitle halinde göç etmeye cesaret edemeyeceklerdi.

Burada, Urduca makalemin İngilizce çevirisine de göndermede bulunmak istiyorum: The Name of the Pharaoh who died by Drawning", *Islam and Modern Age*, Nouvelle Delhi, XII/3, 1981, s. 160. Bu yazıda, çevirmen Prof. A. R. Momin, II. Ramses'in mumyasıyla ilgili röntgen filmlerini inceleyen, Michigan Üniversitesi'nden Wilton Krogman'a dayanarak, Ramses'in "öldüğü sırada büyük ihtimalle 50-55 yaşları arasında olduğunu" söylemektedir. Ayrıca bk. Immanuel Kelikovsky: "*Ramses II and His Time*", London, 1978, s. 235-236 (İngilizce çevirisi).

Neml: 27/20 vd.

Mohammad et la fin du monde, s. 28.

İbn Hişâm, s. 286 (Hıristiyanlar hakkında bk.., s. 107); Bakara: 2/89.

İbn Hişâm, s. 116; İbn Sa'd, 1/I, s. 21.

Şu'arâ: 26/214.

Hicr: 15/94.

En'am: 6/92.

Müzzemmil: 73/15. (Bu bölümle ilgili olarak şu noktaya dikkat çekelim: Biz genellikle bir sureyi göstermek için, örneğin III/73 gibi, iki rakam veriyoruz. Buradaki Romen rakamı o surenin Resulullah (as)'a indiriliş sırasını, diğer Arap rakamı ise, günümüzde kullanılan Kur'an'daki okuyuş sırasını göstermektedir).

(Çevirenin Notu: Biz, okura kolaylık olması için, çalışmanın başından beri, Kur'an'daki sırasıyla birlikte, sure adını da vermeyi uygun bulduk. Bundan sonra da böyle devam edeceğiz.)

A'lâ (VIII): 87/16-19

Bk. Fecr (X): 89/10; Neml (XXVII): 85/18; Nûr (XXXIV): 50/ 13; Saffat (XXXVII): 54/41; Sâd (XXXVIII): 38/12.

Tîn (XXVIII): 95/2.

Ümmî: Okur-yazar olmayan, Yahudilerden ayrı milletlerden olan, soylu.

A'raf: 7/155-159.

Nebe' (LXXX): 78/2.

Şu'arâ (XLVII): 26/196.

Konu ile ilgili olarak şu eserlere başvurulabilir: *Towards Understanding Islam*, H. G. Dorman jr.; *Muhammed in the Bible*, David Benjamin Kaldani; *Muhammad in Parsi, Hindu, and Buddhist Scriptures*, A. H. Ali ve Vidyarathi; Rahmetullah, *İzhâru'l-Hak*, II, 131-165, 1315 bs.; vs.

Neml (XLVIII): 27/1-44, 76.

Bu hususu birkaç örnek vererek aydınlatmaya çalışalım: Tevrat'a göre (*Tekvin*, 22: 2) Allah İbrahim'e şöyle emretti: "oğlunu, sevdiğin biricik oğlunu" al ve kurban et. Yine *Çıkış* (13: 2 ve 12, 22: 29) ve *Sayılar* (3: 13, 8: 17) vs. bölümlerine göre, İlahi Buyruk ilk doğan, yani büyük oğulun kurban edilmesini gerektiriyordu. Oysa İshak ne ilk doğandı, ne de babasının hayatı boyunca doğan tek oğluydu. Kur'an ise gayet mantıklı bir biçimde, İsmail'in kurban edilmesi gerektiğini ortaya koyarak, İbrahim (as)'in ilahi emri hiçbir tereddüt ve itirazda bulunmaksızın yerine getirmeye kalktığına (Saffat: 37/112), bunun üzerine Allah'ın ikinci hanımından da bir oğlunun dünyaya geleceği müjdesini vererek kendisini ödüllendirdiğine işaret eder.

I. Samuel (7. bölüm)'e göre, Saül, Allah'ın iradesinin aksine, kura çekilerek krallık makamına getirilmiştir. 9. bölüme göre ise Allah'ın emriyle kral olmuştur; 11. bölüme göre ise, Saül, ansızın düşmanı kovalayan bir grup direnişçinin komutanı olarak ortaya çıkar ve kendisini böyle kabul ettirir. Kur'an'a göre (Bakara: 2/246), İsrail Oğulları, Samuel'den kendilerine bir kral tayin etmelerini istemişler, ama o kendilerini geri çevirmiştir. Ancak ısrarları üzerine Allah'a dua etmiş, o da Saül'ü kral tayin etmiştir.

Tevrat'a göre (*Çıkış*, 32: 4 ve 24), Harun altından buzağı yaparak buna tapılmasını emretmiştir.

Kur'an'a göre ise (A'raf: 7/150, Tâ-Hâ: 90-94) Harun, aksine bu altın buzağıya tapılmasını

engellemiş ve buna öfkelenip galeyana gelen halk kendisini nerdese ölecek hale getirmişti.

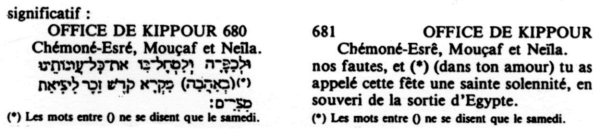
Krallar I (11: 7 vd.)'e göre, Süleyman kâfir olup putperestliğe başlamıştı. Kur'an bu iftirayı nefretle reddederek, Süleyman Peygamber'in masum olduğunu öne sürer. Buna benzer daha birçok örnek vardır.

Kasas (XLIX): 28/43.

İsrâ (L): 17/2.

Yahudiler, kendi takvimlerine göre yılın 7. ayı olan Nisan ayında Paskalya (Hamursuz) bayramını kutlarlar (ve o gün oruç tutulmaz). Çok sayıda hadis kitabına girmiş olan (Buhârî, 30/68/4, 63/50/2-3, 65, sure 11 ve 20; Müslim 13 No 28; İbn Mâce No 1734; Ebû Dâvûd 14: 64; Dârimî 4: 46; İbn Hanbel I, 291, 310, 336, 340, II, 359, IV, 409) bir hadis-i şerif, bu bayramı Yahudilerin oruç günü olarak kabul etmektedir (Tişri ayının 10. günü, yani Yôm Kippur): "Bir Aşure günü, Resulullah Yahudilerin oruç tuttuğunu görmüş ve sorması üzerine Yahudiler kendisine şöyle bir açıklamada bulunmuşlardı: 'Bu kutsal bir gündür, o gün Allah, İsrail Oğullarını düşmanlarının elinden kurtarmış ve o gün Musa oruç tutmuştur'. Bunun üzerine Resulullah (as) şöyle buyurmuştur: Benim Musa üzerindeki hakkım, sizlerden daha çoktur. Zira kendisi o gün oruç tutmuş ve çevresindekilere de aynı şekilde oruç tutmalarını emretmiştir."

Eleştirmenler için bu konuda mevcut olan Yahudi ve Müslüman gelenekleri arasındaki farkı göstermek ve İslâmî bilgilerle Yahudilerin yaşamış oldukları gerçekler arasında pek az bir ilgi olduğunu "kanıtlamak" kuşkusuz kolay olsa gerektir. Ancak burada bir başka İsrailî gerçeğe de değinelim: Büyük Yahudi hahamı S. Debré tarafından Paris'te 1932 yılında Fransızca çevirisi ile birlikte yayınlanan *Rituel de Prière pour tous les jours de l'Année* (Yılın her günü Yahudilerin yaptığı dua ve ibadetler) adlı kitapta, hem İbranice hem de Fransızca olmak üzere 25 sayfa tutan *Yôm Kippur*'a özgü bir duanın açıklaması yer almaktadır. Eserin 680 ve 681, sayfalarında şu dikkate değer bilgiler göze çarpar:

significatif :

OFFICE DE KIPPOUR 680

Chémoné-Esré, Mouçaf et Neïla.

וּלְכַפֵּרָה וְלִסְלֹחַ־לְנוּ אֶת־כָּל־עֲוֹנוֹתֵינוּ
וְאֶת־כָּל־עֲוֹנוֹת (כָּאֵהָבָה) מִקְרָא קֹדֶשׁ וְזֵכֶר לִיצִיאַת
מִצְרָיִם:

(*) Les mots entre () ne se disent que le samedi.

681 OFFICE DE KIPPOUR

Chémoné-Esrê, Mouçaf et Neïla.

nos fautes, et (*) (dans ton amour) tu as appelé cette fête une sainte solennité, en souveri de la sortie d'Egypte.

(*) Les mots entre () ne se disent que le samedi.

Türkçe çevirisi: KİPPUR DUASI

Chémoné-Esrê, Mouçaf ve Neila.

Kusurlarımız, ve (senin sevginde) bu bayramı Mısır'dan çıkışın anısına kutsal bir şenlik olarak adlandırdın.

(*) Parantez içindeki kısım Cumartesi günü anlamına gelmektedir.

Şayet Yôm Kippur'un kutsallığı, onun Mısır'dan çıkışın hatırası olmasından kaynaklanıyorsa, her iki dinin gelenekleri arasında bir fark yok demektir. Kolayca anlaşılacağı üzere, karşıdan karşıya geçme hengâmesi içerisinde, kendilerini takip eden düşman karşı kıyıda iken, İsrail oğulları başarılı bir biçimde sona eren bu Çıkış olayını uygun bir şekilde kutlamayı akıl edemediler. Ancak aylar sonra, herkes yerine iyice yerleşip, ekinler biçilip hasat kaldırılınca böyle bir şenlik düzenlemeyi düşündüler. Böylece Yeni Yıl, yeniden toparlanma, kefaret (*kippur*) orucu ve Mısır'dan çıkış sonrasında çölde (succot) çadırlarda sürdürülen hayatın anısına büyük şölenler düzenlenerek, her an, Firavun'dan kendilerini kurtaran büyük ilahi lütuf sürekli akılda tutulmaya çalışıldı.

Bu arada şunu da hatırlatalım ki, Resulullah'ın bir hadisine göre (bk. Taberî, I, 197-198, İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 447, Bakara Suresinin 44. ayetinin tefsiri), "Aşure günü" Nuh Peygamber Tufan'dan sonra esenlik içinde toprağa basması üzerine, Allah'a şükrünün bir göstergesi olarak o günü oruçlu geçirmiştir. Görünüşe bakılırsa, İslâm öncesi dönemde yaşayan Mekkeliler, Muhammed (as) de

dahil olmak üzere, İbrahim ve İsmail peygamberlerin yolunu izleyerek, o günü oruçlu geçirirlerdi (bk. Buhârî 30: 1 No: 3, 30: 68, No: 3, 63: 25; İbn Hanbel, IV, 162 vs.) Şayet Nuh Peygamberle ilgili bir şükran günü, Allah'ın bir başka peygamberine, yani Musa'ya da aynı gün verdiği bir başka nimet ile çakışırsa, bu durum o günün kutsallığını daha da artırır. İslâm, Adem (as)'den başlayarak sürekli ve evrensel bir din olma özelliği taşıdığına göre, doğal olarak bu günü de benimseyip kabullenecekti. Çünkü Musa (as) sadece Yahudilerin değil, aynı zamanda Müslümanların da peygamberidir.

Yûnus (LI): 10/93-94.

Vesâ'ik, No: 43; bk. İbn Hişâm, s. 192, 259.

Hûd (LI): 11/110.

Hûd (LI): 11/17; Ahkaf (LXVI): 46/12; Necm (XXIII): 53/36; En'am (LV): 6/83-90.

Fussilet (LXI): 41/45; Şûrâ (LXII): 42/14; Câsiye (LXV): 45/16-18.

Enbiyâ(LXXIII): 21/48.

Zâriyât (LXVII): 51.

Ğâşiye (LXVIII): 88.

Kehf (LXIX): 18.

En'âm (LV): 6/146.

Nahl (LXX): 118.

Bk. İbn Hişâm, s. 692 (Deve ve Medineli Yahudiler konu edilmektedir).

Âl-i İmrân (YXXXIX): 3/93.

Lisânu'l-'Arab, bk. "Sâ-R-B (ث ر ب) maddesi.

İbn Hişâm, s. 383, 394.

Şe'mî, *Sîre*, IV, 259.

İbn Hişâm, s. 383. Görünüşe bakılırsa burada sadece günlük ihtiyaçların karşılandığı bir alışveriş yeri yanında, yıllık büyük bir fuar da söz konusudur. Zira Samhûdî'nin (2. bs., s. 1238) verdiği bilgiye göre, en ünlü fuar olan 'Ukâz'a olduğu gibi, buraya da şiirlerini okumak üzere gelirlerdi.

S. 31 (Kowalski'den naklen, *Dîvan des Kais ibn el-Hatim*, s. XVIII).

İbn Hişâm, s. 130-136, 351 vd.

A.g.e., s. 353-354.

A.g.e., s. 352 vd.

Vesâ'ik, No: 15.

Fetih: 48/29.

İbn Hişâm, s. 545. Kıble'nin değiştirilmesiyle ilgili ayet (Bakara: 2/139) Yahudileri çok tahrik etmiş olsa gerekti.

Yeri gelmişken, aynı çirkin davranışın, Ukaz fuarında cereyan eden ilk *Ficâr* (saygısızlık) savaşının da nedeni olduğunu hatırlatalım (bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 135).

İbn Hişâm, s. 545-547.

Buhârî ve Müslim, İbn el Kayyim'den naklen, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, I, 128 (Haydarabad elyazması). Bk. Buhârî, 58: 6.

İbn Hişâm, s. 546; Taberî, I, 1362; İbn Sa'd, 2/1, s. 19-20; *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı kitabımız, § 203.

Burhânuddin el-Marginanî, *Zakîratu'l-Burhâniyye*, bk. "Siyer" § 18, "Ahkâmu Ehli'z-Zimme"; (Yeni Cami elyazması, İstanbul, No: 614).

İbn Sa'd, 2/1, s. 34. Sarahsî'nin verdiği bilgiye göre (*Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, III, 187) bunların sayısı 700 civarındaydı.

Sarahsî, *Mebsût*, X, 25; Şeybânî, *el-Asl*, bk. "Siyer" bölümü.

Beyhakî, S*ünenu'l-Kübrâ*, IX, 53.

İbn Sa'd, 2/1, s. 19.

A.g.e.; Makrîzî, I, 13.

İbn Hişâm, s. 548.

Vakî, *Ahbâru'l-Kudât*, 1, 54; Mukâtil, bu görev karşılığında kendisine yıllık bir ücret ödendiğinden söz eder (bk. *Tefsir*, Maide: 5/42 İstanbul/Hamidiye elyazması, vr. 95/b).

İbn Hişâm, s. 548-553; İbn Sa'd, 2/1, s. 21-23.

İbn Sa'd, 2/1, s. 23.

İbn Hişâm, s. 652.

Taberî, I, 1453; İbn Hişâm, s. 654.

İbn Hişâm, s. 652-661; Taberî, I, 1448-1452. İbn Sa'd, 2/i, s. 40-42; *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı kitabım, § 204.

İbn Sa'd, 2/1, s. 41.

Bk. Haşr: 59/2.

Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, III, 180, 229; İbn el-Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, Şam bs. 1961, s. 186, Dârekutnî'den naklen.

Taberî, *Tefsir*, Bakara: 2/257. ayetin tefsiri.

İbn Hişâm, s. 653-654; İbn Sa'd, 2/1, s. 41; Suhaylî, II, 176-181.

Bakara: 2/104; Nisâ: 4/46.

Blachère, *Coran*, II, 257, n. 98 (Geiger ve Basset'ye göre). Ayrıca bk. Abraham Elmalah tarafından yayınlanan *Nouveau dictionnaire Hébreu-Français* (Tel Aviv) adlı sözlüğün şu maddeleri: Mal, méchant, laid, déplaisant; Sauvage, pernicieux; Malheureux, triste, abattu.

Mâide: 5/57.

Nisâ: 4/46.

Bakara: 2/86.

Nisâ: 4/161.

Bakara: 2/101.

Bakara: 2/61.

Mâide (CXII): 5/78.

Bakara (LXXXVII): 2/47, 122.

Mâide (CXII): 5/43-44, 68.

Bakara: 2/62; Mâide: 5/69.

Nisâ: 4/150-151.

Mâide: 5/5.

Bk. Wensinck, *Der Islam*, II, 289. Benû Kurayzalılarla yapılan savaş hakkında genel bilgi için bk. *Hz. Peygamber'in Savaşları* adlı kitabım, § 206-208.

İbn Hişâm, s. 689, II, 16-17: bk. Taberî, I, 1487; İbn Sa'd, 2/1, s. 53-54.

İbn Hişâm, s. 689; İbn Sa'd, 2/1, s. 54.

İbn Hişâm, s. 691.

A.g.e., s. 692.

Mukâtil, *Tefsir*, İstanbul/Hamidiye elyazması, vr. 96b, Mâide: 5/44 ayetinin tefsiri.

Vesâ'ik, No: 20.

İbn Hişâm, s. 552.

İbn Sa'd, 2/1, s. 26, 1, 2.

A.g.e., s. I/II, s. 75.

İbn Sa'd, I/II, s. 173; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 337, Bakara (2/285) suresinin tefsiri.

Buhârî, 34/87; İbn Sa'd, I/II, s. 119; İbn Hanbel, No: 2724.

RSO, IV, 193 vd. (1911-1912). Ayrıca bu bölümün sonuna bakınız.

İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 313.

Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 186 (§ 370), İbn Sa'd, 2/1, s. 81.

Kazvinî, *Âsâr*, II, 60-61.

İbn Kuteybe, *Envâ'*, § 37 (s. 30-31).

Buhârî, 64: 40 (No: 12).

Munemmak, s. 506.

İbn Hişâm, s. 98-99 (bk. yukarıda § 67).

İbn Hişâm, s. s. 757-758.

Ebû Yûsuf, *Harac*, Kürt Ali'den naklen (*İdâretu'l-İslâmiyye*, s. 12); Ya'kûbî, II, 56. Makrîzî ise *İmtâ'* (I, 310) 10.000 savaşçıdan bahseder.

Hz. Peygamber'in Savaşları adlı kitabım, § 209-220.

Belazurî, *Fütûh*, s. 23.

İbn Hişâm, s. 764 vs. bk. yukarıda § 829.

A.g.e., s. 777. Gerçekten de, memur ürünü iki eşit kümeye ayırıp, sonra onlara şöyle diyordu: "Bu ikisinden hangisini istiyorsanız onu alınız."

Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 92 veya § 1018.

Makrîzî, I, 323.

İbn Hişâm, s. 769-770. Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, IV, 381.

Buhârî, 64: 40, No: 20; 72/28/3; Suhaylî, II, 239.

Zurkânî, III, 296; Ebû 'Ubeyd, *Emvâl*, § 1993.

Emvâl, § 23.

İbn Sa'd, I/II, s. 50.

Muhabbar, s. 126 (Buraya *Kurâ 'Ureyne* adı da verilir, bk. Yâkût, *Buldân* maddesi); Safedî, *Vâfî*, I, 84-85.

Buhârî, 63: 34 (9); İbn Sîde, *Muhassas*, XI, 7; İbn Kesîr, III, 315.

Bekri, Wüstenfeld bs., X, 331, bk. "Hayber" maddesi.

İbn Hişâm, s. 777-778 (Diğer cinayetler için bk. aynı eser, s. 780).

Balâzurî, Ensâb, I, § 738.; aynı yazar, *Fütûh*, s. 33-35.

Muhabbar, s. 126; Safadî, I, 84-85.

Sarahsî, *Mebsût* , XXIII, 2-7.

Belazurî, *Fütûh*, s. 33-35.

Buhârî, 24: 54.

İbn Sa'd'den naklen, 2/1, s. 65; Belazurî, *Ensâb*, I, § 793 (Burada sözü edilen Benû Sa'dler acaba Yahudiler mi idi?).

İbn Hişâm, s. 764, 773-74, 776.

Hitti, *History of the Arabs*, s. 37, 1951 bs.

A.g.e., s. 39 (Dougherty, *Nabonides and Balshazzar*, 1929 bs., s. 106-107'den naklen).

A.g.e., s. 40 (Cook, *Text-book of North Semitic Inscriptions*, Oxford 1903, s. 195-96'dan naklen; F. Vigouroux'ya göre (*Dictionnaire de la Bible*, 1910; ayrıca bk. *Ecriture Hebraique*, 1581. sütun), Teymâ kitabesinin metni şöyle idi:

Trône qu'a offert
Ma'nân, fils de 'Im-
rân au dieu Salm
pour sa vie.

(Türkçesi: Tanrı Salm için, 'İmrân'ın oğlu Ma'nân tarafından kendi canı uğruna sunulan taht'tır.)

Lisânu'l-Arab, "M-R-D" maddesi.

Bekrî, bk. “Teymâ” ve “el-Ablak’ul-Ferd” maddeleri.

Belazurî, *Fütûh*, s. 33-35.

Safadî, I, 84-85.

Vesâ’ik, No: 19.

Lisân, bk. “Ğ-D-V” maddesi.

Mes’ûdî, *Tenbîh*, s. 258.

Bk. s. 467.

İbn el-Kayyım, *Ahkâmu Ehli’z-Zimme*, Şam bs., s. 183.

Makrîzî, I, 469-470.

Vesâ’ik, No: 33.

A.g.e., No: 34. Belgenin Fransızca’ya tam çevirisi için bk. *Documents* adlı kitabım, II, No: 22.

Hirschfeld, *Jewish Quarterly Review*, 1903, s. 172-74; Leszynsky, *Die Juden in Arabien*, s. 107 vd.

Sperber, *Die Schreiben Muhammeds*, MSOS, Berlin, XIX/2 (1916), s. 1-93 (konu için bk. s. 56-57).

Taberî, III, 712-713.

A.g.e., s. 1389-1393, 1419.

El-Hakîm hk. bk. İslâm Ansiklopedisi, “Fâtımîler” maddesi.

İbn Hişâm, s. 679.

Hattâ kâtibi ve şahitlerin çoğunu buna dahil etmek mümkündür: bk. aşağıda § 1023, “Hıristiyanlarla İlişkiler” Bölümü. İbn Sa’d ve Belâzurî’de geçen “şerefliler” ve “suçlular” deyimleri de Resulullah (as)’ın Ensâr ile ilgili hutbesinden alınmıştır. Bk. İbn Hişâm, s. 1007.

Kahle, *The Age of the Scrolls*, Vetus Testamentum, 1951, C. I, 39-48; Pere de Vaux, *A Propos des manuscrits. de la Mer Morte*, Revue Biblique, LVII, 1950, s. 417-29; Kirkisânî, *Kitâb’ul-Envâr ve’l-Menâkıb*, New York, 1939-43; Bîrûnî, *Âsâr’ul-Bâkıye*, s. 284; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 169; bu kaynaklar Prof. Kahle’nin gönderdiği nâzik mektupta adı geçen belli başlılarıdır.

Makrîzî, I, 467.

Vesâ’ik, No: 32.

Belazurî, *Fütûh*, s. 56.

Belazurî, Ensâb, II, 1267 (İstanbul elyazması): Kitapta geçen ifade aynen “kâne Yehûdiyyen” şeklindedir.

Lîsânu’l-‘Arab, bk. “M-Z-N” maddesi, 1305.

Muhabbar, s 75.

Buhârî, 61: 26, 97: 51; İbn Hişâm, s. 39395; Mes’ûdî, *Tenbîh*, s. 274; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, VIII, 231; Ebû Dâvûd, 37: 26.

JA, 1860, I, 33-34.

Buhârî, 44: 1; Taberî, *Tefsîr*, V, 127.

Bakara: 2/247.

Tevbe: 9/30.

Blachère, *Coran*, bk. Tevbe suresi 30. ayetin açıklaması.

Daha fazla bilgi için bk. D.S. Rice, *Excavations in Harran’s Great Mosque*, *Illustrated London News*, 21 Sept. 1957, s. 466-469. Münih’te toplanan Uluslararası Doğubilimciler Kongresi zabıtlarında konu ile ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. bk s. 132 vd.

Bk. İbn Hişâm, s. 143 (Varaka), 260 (Cebr); Suheyli, I, 123 (Addâs), 130 (Mısırlı Kıptî Bâkûm); Belâzurî, I, § 744 (İkrime adlı bir Grek köle). Diğer bir Grek köle de Tâ’if’li el-Azrak er-Rûmî’dir (bkz. aynı eser, § 342 ve 989). Bu zâtın aslında muhtemelen bir Hıristiyan olması gerekir.

Ibn Hişâm, s. 259

Vesâ'ik, No: 43.

Müslim, *Sahîh*, 52, No: 119-122.

Journal of Pakistan Historical Society (Karachi) adlı dergide çıkan makaleme bakınız: 1959, VII/4, s. 231-40.

Bürûc: 85/4 vd.

Hz. İsâ'da sadece bir tek tabiat, bir tek bünye olduğunu gören akîde?

The Book of the Himyarites, Moberg yay.

İbn Hişâm, s. 401

Vesâ'ik, No: 78-80; bk. İbn Sa'd, 2/1, s. 122.

Ebû 'Ubeyd, 67.

İbn Hişâm, s. 380-81, 401-11.

Vesâ'ik, No: 94.

Cahşiyârî, *Vüzerâ*, Viyana bs., 179b.

Vesâ'ik, No: 95.

Vesâ'ik, No: 96, 97; ayrıca bk. PO, XIII, 600-618.

Bekri, s. 9.

Vesâ'ik, No: 79-80; İbn Sa'd, 2/1, s. 122.

A.g.e., No: 105. Fransızca çevirisi için bk. *Documents* adlı kitabım, II, No: 86.

A.g.e., s. No: 81, 85, 86, 87, 90; Heyet üyelerinin adları için bk. İbn Hişâm, s. 960.

Vesâ'ik, No: 82, 83, 84, 88.

İbn Hişâm, s. 960; Taberî, I, 1826.

Suhaylî, II, 347.

Vesâ'ik, No: 90.

A.g.e., No: 87.

A.g.e., No: 82.

Taberî, I, 1852-53, 1983

Makrîzî, I, 502-504.

Vesâ'ik, No: 107-108, Söz konusu mektup ve ona verilen cevapla ilgili olarak bu kaynağa bakınız.

A.g.e., özellikle No: 109'a bakınız.

Saf: 61/6.

Âl-i İmrân: 3/49.

Âl-i İmrân: 3/46.

Meryem: 19/30-32

Zuhruf: 43/59

Meryem: 19/93. İsa, bizzat kendisinden bahsederken, "Allah'ın kulu ve kölesi" olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili olarak bu konunun sonundaki "Sonuç" bölümüne bakınız.

Âl-i İmrân: 3/47, Meryem: 19/20.

Nuh: 71/28, İbrahim: 14 /14, Ahkâf: 46/15

Meryem: 19/16-35.

Âl-i İmrân: 3/59.

Meryem: 19/29-33; Âl-i İmrân: 3/46; Mâide: 5/110.

Âl-i İmrân: 3/49, Mâide: 5/110.

Mücâdele: 58/22.

Buhârî, 8: 68, vs.; *Kenzu'l-'Ummâl*, V, 5269; Muslim, 44, No: 151-153.

Lelio ve Fausto Socin'in kurduğu, Hıristiyanlıktaki Teslis inancını ve İsa'nın kutsallığını kabul etmeyen bir öğreti. (Çev.)

Teslis inancını reddeden ve Tanrı'yı tek bir varlık olarak kabul eden Hıristiyan. (Çev.)

Teslis'i oluşturan üç varlığın birbiriyle ilişkisi olmadığını ve kutsallığın sadece Baba'da olduğunu ileri süren doktrin. (Çev.)

Joseph Henninger, "*L'influence du christianisme oriental sur l'Islam naissant*", C.-R. *della accademia nazionale dei Lincei*, 1964, Cilt: 62, s. 399 vd. (bu bilgiyi M. Labarrière'e borçluyum).

Tevbe: 9/31.

Nisâ: 4/157.

Mâide: 5/8, 47.

Mâide: 5/82.

Mâide: 5/46.

Âl-i İmrân: 3/3-4.

Mâide: 5/47.

Mâide: 5/68. krş. Mâide: 5/66.

A'raf: 7/157.

Saf: 61/6

İbn Hişâm, s. 150

Yani kendisinden sonra yeni bir ilahî kitap, yeni bir Peygamber gelmemek üzere.

Bakara: 2/87, 253; Maide: 5/110.

Nahl: 16/102; Şu'arâ: 26/193; Şûrâ: 42/52.

Nahl: 16/2; Mümin: 40/15; Mücâdele: 58/22.

Nisâ: 4/171; Meryem: 19/17; Tahrim: 66/12.

Hicr: 15/29; Secde: 32/9; Sâd: 38/72.

İsrâ: 17/85.

Nisâ: 4/172; Mâide: 5/75.

Mâide: 5/17.

Matta İncili: 12/17-18.

Ebû 'Ubeyd, § 78; Mâlik, *Muvatta'*, Zekat bölümü, 17 No: 42, vb.

Vesâ'ik, No: 61. Ayrıca bkz. Abdu'r-Rezzak, *Musannaf*, § 10028; İbn Zencuye, *el-Emval* (Burdur elyazması, vr. 10/b); İbn Hacer, *el-Metâlib'u'l-'Âliye*, § 2007; Beyhakî, *Sünen-i Kübra*, 9/192.

Mâide: 5/5.

Christensen, *Sassanides*, s. 323 vd.

İbn Habib. Muhabbar, s. 325

Vesâ'ik, No: 66.

Ebû Dâvûd, 27: 16.

Vesâ'ik, No: 1, Ek Bölümü; Ayrıca bk. Abdu'l-Mu'îd Khan'ın Islamic Culture'de yayınlanan makalesi, Haydarabad, Ocak 1943, s. 96-104.

Bakara: 2/62, Mâide: 5/69, Hacc: 22/17.

Bk. Benu Hanife ile ilgili bölüm. Genel bilgiler için bk. İbn el-Kelbî, *Asnâm*; Lammens, Bétyles.

En'âm: 6/108

Enbiyâ: 21/85, Sâd: 38/48.

Tîn: 95/1-3.

Diğer kaynakların yanı sıra, Suyutî bu hadisi İbn 'Adî (*Kâmil*), Beyhakî *(Şu'abu'l-Îmân*), İbn 'Abd el-Berr (*'Ilm*) ve 'Ukaylî (*Zu'afâ*)'ye dayanarak nakletmektedir.

Ma'berî, *Tuhfetu'l-Mucâhidîn fî ba'd-i ahbâri'l-Purtugâlîyîn*, ilgili yerde; ayrıca bk. India Office Library'deki elyazması bir şiir kitabı, Arapça kısım, No: 2807, vr. 152-173.

Broomhall, *Islam in China*, s. 66, 83-90: ayrıca bk. *Majallah Tailasâniyîn* adlı makalem, Haydarâbâd, 1942 (VI, 3-4: "Sawâhil Hindustan", Muhammed Murtaza'nın makalesine notlar halinde yayınlanmıştır.

Nesâ'î, 28:2, 36: 1; İbn Hanbel, III, 128, 285; İbn Sa'd, I/II, s. 112.

Bakara: 2/201.

Ahzâb: 33/21.

Bkz. *Les frères et sÏurs de lait du Prophète*, France-IsIam, Paris, No: 78-80, Août-Octobre 1973; s. 6. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bk. *Hz. Peygamberin Süt Kardeşleri*, İslâm Medeniyeti, Yıl: 3, Sayı: 34, (İstanbul 1973), s. 35; ayrıca bkz. elinizdeki kitabın 1. cildi, § 183. paragraf, 229 nolu dipnot.

Beyhakî, *Sünen Kübrâ*, VII, 78.

Ahzâb: 33/6, 53.

Dârimî, (Q. M. Sulaiman'dan naklen) II, 153; Buharî, 66/21, No: 3.

Ahzâb: 33/4.

Ebû Dâvûd, 13: 24; Tirmizî, 9: 33.

İbn Sa'd, V, 371. Diğer olaylarla ilgili olarak bk. İbn Kesir, *Tefsîr*, Nisa suresi 3. ayetinin açıklaması (I, 450-451); İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 357; Sarahsî, *Mebsût*, IV, 54. Bu sonuncu kaynakta şöyle bir ifade yer almaktadır: "Gaylân'ın sekiz, Kays ibn Hârise'nin on hanımı vardı; ed-Dahhâk ibn Kays ed-Deylemî'nin ise, birbiriyle kardeş iki hanımı vardı. Bu durum karşısında Resulullah (as) ona: "Bunlardan istediğin birini seç!" demiştir. (Zira Kur'an'a göre, iki kız kardeş aynı anda bir erkeğin nikâhı altında bulunamaz.)

İbn Hanbel, II, 472.

bk. İbn Sa'd, VIII, 7, 35-115,153-159; Taberi, I, 176-677; *Muhabbar*, s. 77-99; Beyhakî, VII, 70-73; İbn Kesîr vs. *Tefsîr* kitaplarındaki 33/28-59. ayetlerin açıklamaları.

Taberî, I, 1767; İbn el-Esîr, *Usd*, III, 131, V, 457, 573; İbn el-Esîr, *Nihâye*, II, 284. Muhabbar, s. 80.

Muhabbar, s. 80.

Taberî, I, 1768-69.

Muhabbar, s. 85.

Belazurî, *Fütûh*, s. 472.

Sarahsî, Mebsût, X, 40 ve 118 (La Rıkk 'alâ 'Arabî).

Muhabbar, s. 89-90.

A.g.e., s. 88-89.

A.g.e., s. 90-91; İbn Hişâm, s. 763.

Suhaylî, II, 240.

İbn Sa'd, VIII, 91-92.

A.g.e., VIII, 86.

Nesâ'î, 36: 4. No: 3.

Muhabbar, s. 109.

İbn Hişâm, s. 790.

Bk. Nisâ (IV): 4/3; ayrıca Ahzâb: 33/52. Bu ayete göre bundan böyle Resulullah (as)'ın yeniden nikâhlanmasına müsaade edilmemektedir. Daha sonraki paragraflarda verilen bilgilere bakınız. Resulullah (as)'ın bazı sahabeleri bu yasaklayıcı ayetin hükmünün daha sonra kaldırıldığını düşünmüşler, ancak, diğer bir kısım sahabe ise, bu yasağın devam ettiği görüşünü savunmuşlardır. Bk. İbn Sa'd. VIII. 140-43.

İbn Sa'd, VIII, 141-142; İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 92. Bu eserlerde, Ahzâb Sûresi 51. ayete atıflar yapılmaktadır.

Ahzâb: 33/51.

Ahzâb: 33/53.

Ahzâb: 33/50.

Nisâ: 4/3

Tefsîr (İstanbul Hamidiye elyazması), Ahzâb: 33/52. ayetin tefsir edildiği sayfalara bakınız.

Ahzâb: 33/50, 52.

Belazurî, I, § 920. Aynı kaynak, bu olayla ilgili başka bir anlatımda, Resulullah (as)'ın kendisini azat edip daha sonra evlendiğini belirtmektedir. Bu durumda o, hiçbir zaman cariye olmamış demektir.

A.g.e., I, ¤. 914. İbn 'Abdi'l-Hakem'in verdiği bilgiye göre (s. 51), onun kız kardeşinin adı Kaysara ya da Hanna idi.

Herhangi bir fıkıh kitabının "*Ummu veled* (çocuğun anası)" konusuna, yahut Beyhakî'nin *Sünenü Kübrâ*'sına (C. X, s. 342-343) bakınız.

Nisâ: 4/92; Mâide: 5/89; Mücâdele: 58/3.

Tevbe: 9/60 (*Rikâb*); ayrıca bk. ilerde "Devlet Maliyesi" adlı bölüm.

Bu konuda herhangi bir fıkıh kitabının *Rikk* bölümü ile benim Urduca kaleme aldığım *Rûmî aur İslâmî idâra-é-ghulâmî* adlı kitabımı karşılaştırınız.

Bk. özellikle yukarıda § 134, 452.

Resulullah (as), nikahlı olarak emir ve buyruğu altına almadığı bütün kadın köleleri azat etmiştir. Bk. Belazurî, *Ensâb*, I, § 984.

Genellikle benim yapmış olduğum Kur'an'ın Fransızca çevirisinin Önsöz'üne bakınız. En son yayınlanan baskıya müracaat edilmesi tavsiye olunur (*Aziz Kur'an*, -Çeviri ve Açıklama-, Beyan Yayınları). Ayrıca bk. İbn Şabba, c. 2 ve 4.

Buhârî, 66: 2-7. Daha geniş bilgi için benim yapmış olduğum Fransızca Kur'an çevirisine bakınız (*Aziz Kur'an*, -Çeviri ve Açıklama-, Beyan Yayınları). Resulullah (as), bu Kur'an okuma işini bütün cemaatin huzurunda gerçekleştirirdi.

Buhârî, 66: 2-4.

Bk. Jeffery, *Materials for the History of the Texte of the Qur'an*, s. 66, 68 vs.; Nöldeke-Schwally, *Geschichte des Qorans*, ilgili bölümde.

Ya'kûbî, II, 116.

İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 32 vd. Jeffery'nin de (a.g.e., s. 9) "Şurası dikkati çekicidir ki bunların hepsi olduğu gibi muhafaza edilmiştir" diyerek kabul ve itiraf ettiği gibi, Kur'an nüshalarındaki farklılıklarla ilgili malzemeler o kadar zengin ve bol idi ki, Kur'an metni üzerinde geleneklerin resmi baskısı olduğu varsayımının tersine, bu konuda H. IV. yüzyılda bile birçok eser kaleme alınmıştır. Jeffery'nin günümüzde kaleme aldığı çalışma ise, Batıda dört kuşak boyunca yapıla gelen araştırmaların sonucu niteliğindedir. Varılan sonuç şudur: kuşaklar boyunca aktarılan varyantların hiçbiri, bugün elimizde bulunan ve kullanmakta olduğumuz Kur'an metnindekilere göre en küçük bir tercih edilebilme özelliği taşımamaktadır.

Umdetu'l-Kârî, I, 406.

Aziz Kur'an, -Çeviri ve Açıklama,- Beyan Yayınları.

Sahîfetu Hemmâm ibn Münebbih'in yeni baskısına (eser H. 58'de kaleme alınmıştı) Arapça, Urduca, İngilizce, Türkçe, Fransızca vs. dillerinde yazdığım Giriş bölümü. Ayrıca bk. Kazvinî, *es-Serd ve'l-Ferd*, Şehit Ali elyazması, İstanbul.

Buhârî, 3: 39, No: 2; 45: 7.

Tirmizî, 39, § "Hadislerin yazılmasına izin verilmesi" adlı bölüm.

Râmhurmuzî, No: 330. Ayrıca bk. "Râfi' b. Hadic" maddesi.

İbn Sa'd, 4/II, s. 8-9; İbn Hanbel, No: 6510, 6802 vs.

Lisânu'l-'Arab, Zal-He-Mim maddesi; Dârimî, *Mukaddime*, 43. bölüm.

Hâkim, *Mustedrek*, ilgili bölümde; Hatîb, s. 95-96; Râmhurmuzî, No: 325; İbn Mâni' (İbn Hacer'den naklen, *Metâlib*, No. 3016).

Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 5.

Buhârî, 3: 49, No: 1; 58:10, 17; 96: 2.

İbn Tûlûn'un *İ'lâm'u's-Sâ'ilîn* adlı eserinde Ek Bölüm olarak yayınlanmıştır.

Müslim, Manâzir Ahsen Gîylânî'den naklen.

İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 215, No: 369.

Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 182.

A.g.e., IV, 198, 236.

Tirmizî, Manâzir Ahsen Gîylânî'den naklen.

İbn Sa'd, V, 216.

İbn 'Abdi'l-Berr, *Cem'u Beyânu'l-'Ilm*, I, 4; *Fethu'l-Bârî*, I, 174.

1. bs., RAAD, 1953. Daha sonra çeşitli dillerde baskıları yapılmıştır (Türkçe tercümesi: *Hadis Tarihi, Sahife-i Hemmam İbn Münebbih).*

Beyrut bs., 1972; bundan sonraki dipnota bakınız.

Beyrut bs., 1972. 11 ciltten oluşan bu eserin 10. cildinin ikinci yarısı ve 11. cildi Ma'mer'in *Câmi'* adlı eserine ayrılmıştır.

Diğer kaynakların yanı sıra, bk.İbn Hanbel, No: 374. Herkesçe "Cibril Hadisi" olarak bilinir, zira Cebrail adlı melek, herkesin gözü önünde ve herkes onları dinler durumda iken Resulullah (as)'a bu soruları sormuş, o da cevap vermiştir. Ebû Hâtim'e göre bu olay H. 10. yılın son aylarına rastlar (Samhudî'den naklen, II. bs., s. 317).

Nûr: 24/35.

Hemmâm, No: 117; Buhârî, 78: 101; Müslim, 40: 2, 3, 4.

Bakara: 2/98 (Zuhruf: 43/77 suresinde, Cehennem'in bekçisi olarak Mâlik adında bir melekten söz edilir).

Bakara: 2/285.

Fâtır: 35/24.

Mü'min: 40/78; Nisâ: 4/164.

Enbiyâ: 21/2; Şu'arâ: 26/5.

İbn Ebî Şeybe, İbn Râhûye, Muhammed ibn Ebî 'Umer, et-Tayâlîsî, el-Hâris ibn Usâme ve İbn Hibbân'ın *Zevâid* adlı eserinden naklen.

Buhârî, 59: 8, 97: 35; Müslim, 1: 312.

Müslim, Tirmizî, Nesâ'î vs. bu hadisi Suheyb'den naklen verirler.

Tirmizî, 30: 1; İbn Mâce, *Mukaddime*, § 10.

Zilzâl: 99/7-8.

En'âm: 6/59; Nisâ: 4/78-79.

Mâide: 5/54.

Kenzu'l-Ummâl, IV, No: 1206-1208, vs.

Tâ-Hâ: 20/130. Günde sadece iki, üç ya da dört vakit namazından bahseden başka ayetler de vardır. Bunları, dürüst bir insanın daha fazlasını yapmaya gerçekten zaman ve fırsat bulamadığı imkânsızlık haliyle ya da, örneğin, beş vakit namazın saatlerinin tam olarak tespit edilemediği soğuk bölgelerdeki ya da tropikal ve ekvatoral bölgelerdeki iklim koşullarının kararsızlığıyla açıklamak yerinde olacaktır.

Hûd: 11/114.

Bakara: 2/286.

Cum'a: 62/9.

İsrâ: 17/44.

Hacc: 22/18. Krş. Ra'd: 13/13, İsrâ: 17/44 vs.

Nûr: 24/41.

Veliyyullâh, *Huccetullâhu'l-Bâliğa*, I, 57-58 (1323 bs.)

A.g.e.; 'Ali el-Kârî, *Mirkâtu Şerhu'l-Mişkât*, C. 1, 48 (1309 bs.); Kummî, *Tefsîr*, XXII, 17; Suyûtî, *Câmiu'Sagîr*, bk. "salât" maddesi. Burada yazar, *miraç* yerine *kurban* deyimini kullanmaktadır. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 321, 399.

Âl-i İmrân: 3/191.

Bakara: 2/29.

Bk. "*Duration of Fasting*" adlı makalem, Islamic Review, September 1957; ayrıca bk. "*Niçin Oruç Tutuyoruz* (Pourquoi jeûner? Warum Fasten? Why Fast?) adlı kitapçıklarım, Genève 1961.

Genel bir bilgi edinmek için bk. *Les Pèlerinages* adlı kitaptaki (Seuil yay., Paris 1961) ya da France-Islam dergisindeki (Nº 21-22, 1968) makalem. (Bu kitabın Dr. Mehmet Akif Aydın tarafından Türkçe çevirisi için bk. *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 1984, C. VIII, cüz: 1-4, s. 123-162.)

Bu taşla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır: Bir gün Ömer, Hac sırasında Haceru'l-Esved'in karşısına geçip şöyle dedi: "Sen, kimseye yararı ya da zararı dokunmayacak, sıradan bir taşsın; Eğer Resulullah'ı önünde saygıyla eğilip seni öperken görmeseydim böyle bir şey yapmazdım." Bu sözü duyan Ali, şöyle itiraz etti: "Aksine! bu taşın bir yararı olabilir; zira Resulullah bir hadisinde şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde, Allah'ın birliğine inanarak ve biat yemini yapmak için bu taş üzerine elini koymuş olanların lehine tanıklık yapmak üzere, Allah ona hünerli bir dil ve konuşma yeteneği verecektir" (Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî, İbn Hanbel vs. den naklen).

İbn Hanbel, VI, 226; Dârimî, II: 3.

A'raf: 7/32.

Kasas: 28/77.

Bakara: 2/201.

Zâriyât: 51/56; Lokmân: 31/20.

Muslim, I: 147; İbn Hanbel, IV, 133, 151.

Muslim, 34: 57; Ebû Dâvûd, 16: 11.

Sâffât: 37/6.

Kehf: 18/7.

Kehf: 18/46.

Nahl: 16/5-8.

A'raf: 7/32.

Tirmizî, 41: 54; Ebû Dâvûd, 31: 14.

Duhâ: 93/11.

A'raf: 7/26, 31.

İbn Sa'd, I/I, s. 91.

Mâlik, *Muvatta'*, 51, No: 7.

Buhârî, 77: 61; Ebû Dâvûd, 40: 53.

Tevrat: *Çıkış*, XX, 4 ve *Tesniye* V, 8: "Kendin için yontulmuş put ya da yukarıda göklerde olan şeylerin ve aşağıda yerde olanların herhangi bir sûretini yapmayacaksın."

Buhârî: 78/75, 77/89, 91, 92, 95; Nesâ'î, 48/11; Müslim, 37/96-99; İbn Hanbel, I, 375, 426 vs.

Müslim, 37/99; İbn Hanbel, I, 308.

Buhârî, 97/56; Müslim, 37/96-97; İbn Hanbel, II, 4.

Buhârî, 91/45, 34/104; Müslim, 37/100; Ebû Dâvûd, 40/88; Tirmizî, 22/19; Nesâ'î, 48/112; İbn Hanbel, I, 216 vs.

Buhârî, 59/7 ve 17, 67/76, 64/12, 60/8; Müslim, 37/85, 86, 96; I/89, 31/44, 75; Tirmizî, 41/44; Dârimî, 19/34; Nesâ'î, I/167, 42/9 ve II, 48/110; İbn Hanbel, I, 83, 107 vs.

Tevrât, Tekvîn, I, 26.

Hemmâm ibn Münebbih, No: 58; Buhârî, 99/1; Müslim, 45/115.

Yasaklama için bk. Buhârî, 34: 25, 68: 51, vs. Kısmî hoşgörü için bk. Buhârî, 46: 32, 77: 91-92: “Resulullah (as)’ın hanımı Ayşe şöyle nakleder: ‘Resulullah (as) bir seyahatten dönmüş ve ben de o sırada odamın penceresine (*sahve*), üzerinde resimler bulunan bir perde çekmiştim. O bunu görünce tutup yerinden çıkardı ve şöyle dedi: “Âhiret Gününde en ağır ve sert cezaya uğrayacak kimseler, Yaratma eyleminde Allah ile boy ölçüşmeye kalkışanlardır. Ayşe şöyle ilave eder: “Bu durumda biz de ondan bir iki yastık (*visâde*) yaptık (bk. Müslim, 37/8595; Ebû Dâvûd, 31/45).

Buhârî, 78: 81; Ebû Dâvûd, 37: 54; İbn Sa’d, VIII, 40-45.

Şu’arâ: 26/224-227.

Buhârî, 76: 51; Ebû Dâvûd, 40: 87-87; Tirmizî, 41: 69.

Buhârî, 59: 6.

İbn Hanbel, II, 228 (Nº 7127, başka atıflarla birlikte).

Buhârî, 66: 10.

Buhârî, 13: 2, 3, 25; 56: 81, 63: 46.

Buhârî, 8: 69, 13: 2, 56: 79.

A.g.e., 67: 63.

Bk. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, 18. kitap.

Şuarâ: 26/128-129.

Nûr: 24/36.

Bk. Buhârî, 66/82; Müslim, 44/92, No: 2448.

Bk. İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 623.

İbn Sa’d, VIII, 156.

Âl-i İmrân: 3/104, 110, 114.

Bakara: 2/89, 101.

Buhârî, 23: 37.

A.g.e., 55: 2.

Şûrâ: 42/40.

Nahl: 16/126.

Mâide: 5/8.

Buhârî I, 1.

Hac: 22/37.

Buhârî, 10: 36; 24: 16; 81: 24; 86: 19; aynı hadis, Tirmizî, Nesâ’î, Ebû Dâvûd vs.’de de yer alır.

Mâide: 5/90-91.

Mâide: 5/3; 6/145.

Bakara: 3/279.

Nisâ: 4/5.

Haşr: 59/7. Ellerindeki nakit parayı yatırıma dönüştürmeyip biriktirenler, zekât vergisi sayesinde cezalandırılmış olmaktadır.

Nisâ: 4/11-12, 176.

İbn Mâce, *Mukaddime*, § 17, No: 229.

Örneğin, Bakara: 2/129.

Buhârî, 30; Müslim, 13: 15; Ebû Dâvûd, 14: 6.

Lisânu’l-‘Arab, T-N-C maddesi.

Ebû Dâvud, 27: 18; İbn Hanbel, VI, 372; Hâkim, *Mustedrek*, IV, 56-57.

İbn Hişâm, s. 226.

İbn Kuteybe, *‘Uyûn’ul-Ahbâr*, IV, 103.

Merzûkî, *Ezmine*, II, 167.

A.g.e., II, 165.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 195.

Marzukî, II, 274; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, ilgili bölüm..

Belazurî, I, § 139; Suhaylî, I, 104 (İbn İshâk'dan naklen).

İbn Ebî Usaybi'a, "Hâris ibn Kelede" maddesi.

Gazûlî, *Metâli'al-Budûr*, II, 101-103.

Yâkût, *Buldân*, § "Zendverd" maddesi.

Ankebût: 29/48. Muhammed (as), muhtemelen daha sonraki yıllarda biraz da olsa yazmayı öğrenmişti. Buhârî'de yer alan şu hadis bizi böyle düşünmeye yöneltmektedir: "Pek iyi olmasa da yazmayı bilirdi"(*Leyse yuhsinu yektub*). Bk. 64/45.

Alâk: 96/1-5.

Tirmizî, 44. Kalem suresi; Ebû Dâvûd, 39: 16; Tayâlisî, No: 577.

İbn Hişâm, s. 289-290. Kur'an ve Medineliler konusunda bk. yukarıda § 279/2.

Kehf: 18/60-62.

İbn Sa'd, I/II, s. 3-4.

Ebû Dâvûd. 22: 37.

Muhabbar, s. 460.

İbn Sa'd, 2/1, s. 14, 17; Ebû 'Ubeyd, *Emvâl*, § 308, 309; vs.

İbn Hanbel, I, 247 (Nº 2216).

İbn Hanbel, III, 371.

İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, s. 475, No: 883.

İbn Sa'd, I/ii, s. 13-14.

İbn Hanbel, No: 838.

İbn Sa'd, 4/1, s. 150.

İbn Abdi'l-Berr, *İlm*, s. 97.

Belazurî, I, § 638; Suheylî, II, 322.

Kettânî, I, 41, *İsâbe* adlı eserden naklen, § Abaz el-Huzâ'î.

Ebû Dâvûd, 22: 36.

Belazurî, I, § 1064.

İbn 'Abd el-Ber, *'İlm*, s. 15 .

Tirmizî, 39: 19.

İbn Sa'd, I/II, s. 70; Taberî, I, 1691; ayrıca bk. İbn Sa'd, 2/1; s. 95.

Buhârî, 3: 45.

Ahzâb: 33/34.

Buhârî, 3: 41.

İbn 'Abdi'l-Berr, *'İlm*; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân* (Suyûtî'den naklen, *Cem'ul-Cevâmi'*, "utlubû" maddesi).

İbn Hanbel, IV, 206.

Muhabbar, s. 265 (Debâ); Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 308. Taberî, Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında bu bölgede girişilen İslâmî fetih hareketi sırasında bu Çinlilerin Ubullah'a (Basra'ya) geldiklerinden bahseder (*Tarîh*, 14. yıl olayları, I, 23, 84).

İbn Hanbel, IV, 206.

Vesâ'ik, No: 105.

Taberî, I, 1852, 1938. Gezici bir öğretmenin yaptığından çok daha fazlasını yapmaktaydı.

İbn Sa'd, 2111, s. 115-117; Tayâlisî, No: 2096.

Ok atma konusunda Ebû Nu'aym, İbn Minde ve Deylemî'ye; yüzme konusunda Ebû Nuaym ve İbn Minde'ye; aritmetik için Ebû Dâvûd, İbn Mâce vs.'ye bakınız. Tıp ilmi öğretimi konusunda Mâlik'e, astronomi konusunda İbn Sanî vs.'ye bakınız. Soybilimi için Mâlik, Tirmizî ve Beyhakî'ye,

Kur’ân kıraati için ise Deylemî’ye bakınız (Bütün bu konular için bk. Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmî’*, “Allimû,” “Ta’allemû” ve “Te’allemunne” maddeleri).

Aynı hadis, Ebû Nu’aym ve İbn Minde’den naklen (Suyûtî, “Nimet” maddesi).

Tirmizî, 30: 1; İbn Mâce, *Mukaddime*, § 10, No: 85.

Buhârî, 3: 30; Tirmizî, 39: 19.

Ebû Dâvûd, 24:1; İbn Mâce, *Mukaddime*, § 17, No: 225-226.

Tirmizî, *Mevâkıt* bölümü, 182; Ebû Dâvûd, 2: 26.

Tenbîh, s. 283.

Suhaylî, II, 253.

Tevbe: 9/122.

Tirmizî, 40: 21.

Saf: 61/2-3.

Suheylî, I, 109.

İbn ‘Abd el-Berr, *Câmi’u Beyâni’l-‘İlm*, I, 162.

Evreni yöneten genel yasaları araştıran bilim dalı. (Çev.)

Bu konuda şu İngilizce makaleme bakınız: *“The Nasi’, the Hijrah Calendar and the Need of Preparing ˆ New Concordance of the Hijrah and Christian Eras for the Life-Time of the Prophet,”* Journal of Pakistan Historical Society, 1968, XVI, 1-18, 213-219; ayrıca Islamic Review, London, C. 57/2, s. 6-12, (1969).

Burada verilen rakamları gün değerine göre hesaplarsak, Güneş yılının 365 gün 5 saat 48 dakika, Ay yılının ise 364 gün 8 saat 48 dakika olduğu görülecektir (Çev.)

Malezya’nın Penang şehrinden, dostum Prof. İlyas beyin nâzik açıklamalarına göre, 66.3º Kuzey enlemi üzerinde, Haziran ve Temmuz aylarında uzun bir gün, bir haftalık bir zamana; yine 67.0º enlemi üzerinde, aynı yaz aylarında bir uzun gün, normal bölgelerdeki bir aylık zaman dilimine denk gelmektedir. Güney Yarımküresinde ise, bir hafta süren günü 65.80º, bir ay süren günü ise 66.80º Güney enlemleri üzerinde ve bu kez Aralık ayında aramak gerekecektir.

İbn Sîde, bk *el-Muhassas* XII, 327; *Tâ’cu’l-‘Arûs*, “Nun-Tı-Sin” maddesinde *nitâs* ve *nastas* kelimelerinin eşanlamlı olduğu belirtilmektedir. Muhtemelen Arabistanlı Bedeviler arasında bilinen en ünlü tabip, Anastas adını taşıyordu ve daha sonraları bu özel isim cins isim haline gelmiştir.

Bu konu ile ilgili olarak bk. İbn el-Kelbî, *Cemheretu’l-Ensâb*, British Museum elyazması, Vr. 36b-37a; İbn ‘Abd Rabbih, *el-‘Ikd*, III, 2; İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, s. 147; İbn Hallikân, *Vefayât*, No: 831.

76: 30; bk. Muslim 39 No: 93, 94, 98, 100.

Ayrıca bk. Muslim, 36 No: 12.

Buhârî, 76: 58, İbn Hanbel, II, 263, vs.

Yağmur oluğu ile ilgili olarak, şu küçük ama aydınlatıcı bilgiyi nakletmekte yarar görüyoruz (bk. Samhûdî, s. 476, 486, 490; çeşitli kaynaklara dayanarak): Resulullah (as)’ın amcası Abbâs H. 8 yılında Medine’ye hicret ettiğinde, Resulullah (as) kendisine Mescid-i Nebevî’nin *Bâbü’s Selâm'ın* hemen bitişiğinde küçük bir ev tahsis etmiş ve hatta bu evin bazı tadilat işlerinde bizzat çalışmıştır (Burası daha sonra girişilen genişletme çalışmaları sırasında Mescide dahil edilmiştir). Bu sırada, yağmur sularının akması için çatıya bizzat kendi eliyle bir oluk yerleştirmiştir Daha sonra, Halife Ömer zamanında, bir gün burada iki tavuk kesilmiş ve dikkatsiz hizmetçiler, akan kan ve pislikleri temizlemek için buraya su döktükleri sırada, Ömer Cuma namazını kılmak üzere Mescid’e girmek üzere iken giysileri kirlenmişti. Hiddetlenen Ömer (ra), kendi eliyle oluğu bulunduğu yerden söküp çıkardı. Abbas ise karşı çıkarak, onu oraya bizzat Resulullah (as)’ın taktığını söyledi. Ömer yaptığı harekete pişman olup, Abbas’dan, omzuna çıkıp oluğu tekrar yerine takması için ısrar etti; o da kabul etti. Bundan kısa bir süre sonra, Abbas, Mescid’in genişletilebilmesi için oturduğu küçük evi

Halife'ye sunmuş, Ömer de, şehrin bir başka semtinde daha büyük bir ev vererek onu ödüllendirmiştir.

Zira', dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan, yaklaşık 50-60 cm. uzunluğunda bir ölçü birimidir. *Arış* olarak da bilinir. (Çev.)

Bu eser, *Hazret-i Peygamber'in Savaşları* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Çev.).

İbn Hişâm, s. 71; Suheylî, I, 12; bk. Kur'ân, 22: 26.

İbn Hişâm, s. 51; Suheylî, I, 12.

Âl-i İmrân: 3/96.

İbn Hişâm, s. 71-72.

A.g.y.

Egânî, XIII, 10.

İbn Hişâm, s. 73.

Ensâb, I, § 105.

İbn Hişâm, s. 51; Suheylî, I62.

Azrakî'ye göre beş yüzyıl, s. 59.

'Aynî, *'Umdetu'l-Kârî*, Vll, 365; Azrakî, *ilgili yerde*; İbn Hişâm, *Tîcân*, s. 85. Kâ'be'ye ait hazineye sunulan eşyalar arasında süslü bir teke başının bulunuşu (Azrakî, s. 114), aklımıza Büyük İskender'in ülkesi olan Makedonya'nın sembolü çifte boynuzları getirmektedir.

İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 313.

Bk. *Two Cnrıstıans of Pre-Islamic Mecca* adlı makalem,1958.

Bk. *The Christian Monk Abû 'Amir* adlı makalem, 1959.

Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 195.

İbn 'Abd Rabbih, *Ikd*, bk. "Vefâdât" maddesi.

İbn Hişâm, s. 71; *Egânî*, XIII, 108; Azrakî, s. 74.

Belazurî, I, § 117; Suheylî, I 87-88.

İbn Hişâm, s. 80; Taberî, I, 1098.

Suheylî, I3 84-85.

Kasas: 28: 57; Ankebut: 29/67.

Sırasıyla bk. Fetih: 48/24; En'âm: 6/92; İbrâhim: 14/37.

Azrakî, s. 196, 12. satır; İbn Hişâm, s. 73.

Âl-i İmrân: 3/96.

Sırasıyla: Mâide: 5/95; Bakara: 2/125; Mâide: 5/2; Hac: 22/29; Fetih: 48/25; Bakara: 2/158.

Fâkihî, s. 9-10.

Lisânu'l-'Arab, bk. "F-D-L" maddesi.

Azrakî, s. 66.

Bk. Bu cildin sonunda verilen "Devlet Şûrâsı Üyelerinin Akrabalık Derecelerini Gösteren Soy Ağacı ve Görev Dağılımı Cetveli."

Belazurî, I, § 115.

İbn 'Abd Rabbih, *'Ikd*, Bulak yay. II, 45-46; Makrîzî, *el-Haber 'an'il-Beşer*, C. 4, § "Rutabu'r-Riyâse" bölümü.

Acaba bu meclis iki kademeli bir parlamentodan mı oluşmaktaydı?

Vesâ'ik, No: 67.

Neml: 27/28-38.

İbn Hişâm, s. 324.

Suheylî, I, 291.

İbn Dureyd, *İştikâk*, s. 97, 6. satır.

İbn 'Asâkir, IV, 419 (1. bs.).

Hasan ibn Sâbit, *Dîvân*, 45 no'lu şiir.

Azrakî, s. 66.

İbn Hişâm, s. 80.

Ankebut: 29/29.

Alak: 96/17-18.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 336.

İbn Hişâm, s. 37; Suheylî, I, 81; Fâsî, s. 82.

Mü'minûn: 23/67.

İbn Hişâm, s. 245.

A.g.e., s. 588.

Ebû 'Ubeyd, *Emvâl*, § 455.

İbn Habîb, *Munammak*, s. 364-366.

İbn Hişâm, s. 430.

Hac: 22/27-30.

Bakara: 2/125 vd., 196.

Bk. *Mélanges Muhammed Chafî'* (Lahore 1955): "Ka'ba"; ayrıca bk. Hac: 22/33; İbn Hişâm, s. 94.

Tevbe: 9/3.

Bakara: 2/158.

Enfâl: 8/35.

Muhabbar, s. 311-315.

Bakara: 2/199.

Suheylî, I, 85.

İbn Habîb, *Muhtasaru'l-Cemhere*, Vr. 41 b.

Taberî, I, 1098; İbn Hişâm, s. 80.

İbn Hişâm, s. 54.

Buhârî, 64: 48; Müslim, 32: 87.

Taberî, I, 1395; *Egânî*, XIV, 15.

Azrakî, s. 125.

Suheylî, I, 84-85.

Munemmak, s. 273-275; *Muhabbar*, s. 156-157; Azrakî, s. 125-129; Suheylî, I, 41, 42; Mes'ûdî, *Tenbîh*, s. 218, bk yukarıda § 1290-1297.

Tevbe: 9/36-37

İbn Hişâm, s. 66; ayrıca bk. Makrîzî, *el-Haber*. II, 370-371.

İbn Hişâm, s. 97'de 100 dirhemden ve bir deveden söz etmektedir.

Muhabbar, 332.

Mâide: 5/3, 90.

Suheylî, I, s. 97.

Munammak, s. 54-67.

Bîrûnî, *Cevâhir*, s. 66-67.

Demircilik sanatıyla ilgili bu kelimenin tam anlamı için, aynı yazarın eserinin 248-250. sayfasına bakınız.

İbn Hişâm, s. 83: Taberî, I, 1099; İbn Sa'd, I/i, s. 41; Yâkût, *Buldân*, "Mekke" maddesi.

Ya'kûbî, I, 275-276.

Belazurî, I, § 99; bk. İbn Hişâm, s. 67; *Muhabbar*, s. 52; İbn Sa'd, I/I, s. 35-36.

İbn Dureyd, *İştikâk*, s. 171-172.

Muhabbar, s. 181.

Lisânu'l-'Arab, "Kaf-Vav-Dâl" maddesi.

Ya'kûbî, I, 278.

Burada, *Ukâb*'ın "bayrak," "Livâ"nın ise "sancak" ya da "flama" olarak anlaşılması gerektiğini düşünüyorum. (Çevirmen)

Uhud savaşı sırasındaki olaylar için bk. İbn Hişâm, s. 561; Hendek savaşı için bk. İbn Sa'd, II/i, s. 50; Mekke'nin Fethi sırasında Resulullah (as) için İbn Sa'd, , 3/1, s. 73.

İbn Hişâm, s. 460; Makrîzî, I, 67.

Journal Asiatique, 1916; *Arabie Occidentale*'de yeniden yayınlanmıştır, s. 273-293.

Lammens, La Mecque ^ la veille de l'Hégire, s. 88, No 8.

A.g.e., s. 44; bk. Ensâb, Belazurî, I, § 101 (Şunu hatırlatalım ki, *Munammak*'a göre burada Kusay'ın haydutluğundan söz edilmekte ve onun Habeşli birini mallarını ele geçirmek için öldürdüğü anlatılmaktadır; bk. s. 18).

Tâcu'l-'Arûs, bk. "R-B-Ayn" maddesi; Sarahsî, *Mebsût*, X, 9.

Muhabbar, s. 132-137; Ya'kûbî, I, 300.

İbn Hişâm, s. 412.

İbn Hişâm, s. 412.

Kalkaşendî, *Subh*, I, 398-399. Temyiz'in olmadığı konusunda bk. Câhiz, *Beyân*, I, 113.

Kalkaşendî, *Subh*, XIII, 352.

Kâhin sözcüğünün anlamı ile ilgili olarak bk. Suheylî, II, 178; renkli giysi yasağı için bk. Tyran, *Organisation judiciaire*, 288; görünüşe bakılırsa, türban konusu Câhiz'den nakledilmiştir: *Beyân*, III, 66.

Muhabbar, s. 134; Makrîzî, I, I, 167; *Nekâ'id Cerîr ve Farazdak*, 105, 139, 428; Egânî, XIX, 74.

Muhabbar, s. 134; Ya'kûbî, I, 299.

İbn Hişâm, s. 78-79; *Muhabbar*, s. 135; İbn Dureyd, *İştikâk*, s. 164; Egânî, yeni bs., III, 89.

Suheylî, I, 86-87.

Nakâ'id, s. 438; *Munammak*, s. 140-142.

İbn Sa'd, I/I, s. 39.

Azrakî, s. 107.

Şe'mî, *Sîre*, § "Uhud" maddesi.

En'âm: 6/90.

Bakara: 2/258.

Enbiyâ: 21/68.

Yûsuf: 12/21-102.

Yûsuf: 12/55.

Kasas: 28/19-20.

A'raf: 7/109-110.

A'raf: 7/111-112..

Tâ-Hâ: 20/29-32.

A'raf: 7/155; bk. Tevrat, *Çıkış*, XXIV/1.

Bakara: 2/246-247; birbiriyle çelişen üç anlatım için krş. Tevrat, *Samuel*, VIII, 5-7, IX, 148, X, 16 vd., XI, 15.

Bakara: 2/251.

Sâd: 38/20, 26.

Neml: 27/16.

Enbiyâ: 21/105; krş. *Psaume* (Zebur), XXXVII, 29.

Neml: 19/27.

Duhan: 44/37; Kaf: 50/14.

Örneğin, Râgıb el-Isfahânî, *Muhadarât* (1326 yay., II, 155) adlı eserinde şunları nakleder: “Tübbalar döneminde, Devletin ileri gelenleri hiyerarşik olarak yedi sınıfa ayrılmıştı: 1- Ebâhileler (Büyük Reisler): Bunların üstünde kimse yoktu, 2- Kayller (çoğulu: Akvâl, Akyâl, Makâvîl). Bunlardan 60 kadarı Saltanat ailesine mensuptu ve kral onlar arasından seçilirdi. 3- Mesâmine’ler: Bunlar da 80 kişi idiler; bir Tübba’ öldüğünde, Kayl’li birini Tubba’ olarak seçmek için istişare ederler, sonra Mesâmineli birisi Kayllerin safına terfî ederdi. 4- Sena’îler: Bunlar, müstahkem kalelere, garnizonlara ve sınır görevlerine bakarlardı. 5- *‘İbâdlar*, kralın hizmetçileri idiler. Onun kapısına bağlı olup, sıra ile hizmet ederlerdi. 6- Kıtalar: Esma’î’nin bu konuda biraz farklı bir tasviri olduğu söylenir (bk. Marzukî, *Ezmine*, II, 153): Eğer kralları savaşa katılmazsa, Himyerliler kendisine mavsabân (yastık, yatağa düşmüş) diyorlardı. Himyer kralları, krallıklarını, kralların soyundan gelenler arasından seçtikleri Sekizler Meclisi ile örgütlemişlerdi. Bunlara *Mesâmine* deniliyordu. Bunlar krala hizmet ederlerdi ve kral ölüm döşeğinde iken, kendisinden sonra iktidara geçecek oğul veya yeğen bırakmamışsa, krallığın ileri gelenleri yeni kralı aralarından seçerlerdi. Daha sonra *Akyâllerden* biri seçilerek *Mesâmine* sınıfına terfi ettirilir ve komitenin görevi sona ererdi. Daha sonra kral ailesinden biri seçilerek Kayl’ yapılmıştır. Akyâl (Kayl’in çoğulu; Kaylliler) 80 kişi idi, kral ailesinin fertleri ise sayılamayacak kadar çoktu.”

Kehf: 18/79.

Kehf: 27/34.

Kasas: 28/5-6.

Muslim, 33: 39; Ebû Dâvûd, 15: 87.

Âl-i İmrân: 3/26.

En’âm: 6/165.

Bakara: 2/30.

Enfâl: 8/41.

Tevbe: 9/111.

Fetih: 48/10.

Mümtahine: 60/12.

Halkın sesi, Hakk’ın sesidir. (Çev.)

Tirmizî, 31: 7; Nesâ’î, 37: 6.

İbn Mâce, 36: 8.

Genelden özeli çıkaran mantık biçimi, Fr.: Déduction. (Örnek: İnsanlar ölümlüdür; Ahmet insandır; Ahmet de ölümlüdür, gibi.) (Çev.)

Bk. aşağıda § 1515.

Nisâ: 4/59.

Enfâl: 8/46.

Haşr: 59/7.

Ahzâb: 33/21.

Necm: 53/3-4.

A’raf: 7/6.

Şûrâ: 42/15.

Nûr: 24/55.

Bakara: 2/201.

Nahl: 16/30.

Âl-i İmrân: 3/148.

Nahl: 16/41.

Hac: 22/40-41.

Bakara: 2/29.

Câsiye: 45/12-13.
İbrâhim: 14/32-34.
Âl-i İmrân: 3/190-191; krş. Bakara: 2/164.
Hucurât: 49/13.
Hûd: 11/45.
Hucurât: 49/10.
Enfâl: 8/27-28.
Tevbe: 9/24.
Âl-i İmrân: 3/103-104; krş. 110 ve 114. ayetler.
Âl-i İmrân: 3/159.
Şûrâ: 42/36-38.
Muhammed: 47/20-21.
Tirmizî 21: 35; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XIII, 286.
İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 420, İbn Hanbel'den naklen.
İbn Sa'd, 3/I, s. 109.
İbn Hişâm, s. 246-348; İbn Sa'd, I/II, s. 7-8.
İbn Hişâm, s. 435; İbn Sa'd, 2/I, s. 8.
İbn Hişâm, s. 558-559.
Taberî, I, 1354-1355.
İbn Hişâm, s. 676; İbn Sa'd, 2/I, s. 49-50.
İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 173; Buhârî, 64: 37 (Nº 28).
İbn Hişâm, s. 877-878, ayrıca bk. yukarıda § 816.

Burada sözü edilen vali, Ebû Musa el-Eş'arî'dir. Daha Hicret'ten önceki dönemde İslam'ı kabul eden ve çok takva sahibi bir kimse olan bu zatın okuma-yazması yoktu. Söylediğine bakılırsa, "alfabenin harflerini Resulullah'ın vefatından sonra öğrenmişti" (bk. İbn Sa'd, IV/I, s. 83). Bu öğrenme işi, muhtemelen Ömer'in halifeliği sırasında, hatta halifenin kendisine Hıristiyan kâtibinin görevine son vermesini emrettikten sonraki dönemde olmuştur. Hayatının sonuna dek yazıyla arası hiç iyi olmamış, kendi eliyle bir şeyler yazmak zorunda kaldığında da ortaya çıkan yazı "bir akrebi andırırdı." İhtiyatlı halife, böyle davranarak, kâtibin, okuma-yazması olmayan amirinin güvenini kötüye kullanmasını önlemek istemişti. O sıralarda Irak'ı fetih hareketi henüz başlamıştı; ülkede henüz barışçı bir ortam sağlanamamış ve eski Sasanî hükümdarı Müslümanlarla savaşmaya ve halkı birbirlerine karşı kışkırtmaya devam ediyordu. Bu durumda, askerî işlerle oldukça meşgul Müslüman bir valinin, her koşulda kendisine güvenebileceği bir sekretere sahip olması gerekirdi.

Belazurî, II, 258 (İstanbul elyazması).

Bk. Mâverdî ve Ebû Ya'lâ el Ferrâ'nın aynı adı taşıyan *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* adlı eserlerindeki "Vizâre" adlı bölüm.

En'âm: 6/57; Yusuf: 12/40, 67.
Mâide: 5/1.
Kehf: 18/26.
Necm: 53/3-4.
Haşr: 59/7.
Örneğin Nahl: 16/43; Enbiyâ: 21/7.
Tevbe: 9/122.
Nisâ: 4/83.
İbn Hanbel, 5/230, 236, 242; Tirmizî, 13: 3, Ebû Dâvûd, Şâfi'î vs.
Ebû Dâvûd, 27: 16.
Müslim, 43, No 139-141; İbn Hanbel, I, 162 (veya No 1395 ve not).

Buhârî, 96: 21; Müslim, 30: 2; Şâfi'î, *Risâle*, ilgili yer.

Sebe: 34/28.

Enbiyâ: 21/107.

Âl-i İmrân: 3/19, 85.

Âl-i İmrân: 3/110.

Nisâ: 4/57.

Metinlerle ilgili olarak bk. "Corpus des documents" (Paris 1935) ve onun Arapça versiyonu olan *el-Vesâ'iku's-Siyâsiyye* (Beyrut 1969) adlı çalışmamız. Bu ikinci eserde, Fransızca metnin yayını sırasında henüz elimize geçmemiş olan bazı belgeler de yer almaktadır.

Enfâl: 8/34.

Buhârî, *İcâre* 1 *ve Murteddîn* 2; Muslim, *İmâre* 15; Ebû Dâvûd, *Akziyye* 3 ve *Hudûd* 1; İbn Hanbel, 4/309.

Muslim, *İmâre* 13; Ebû Dâvûd, *İmâre* 2.

Ebû Dâvûd, *İmâre* 10.

Ebû Dâvûd, *İmâre* 10.

Buhârî, *Ahkâm* 24 ve 41; Muslim, *İmâre*, 27-28; Ebû Dâvûd, *İmâre*, 11.

İbn Hanbel, III, s. 45. Hadis, metin olarak değil, anlam olarak aktarılmıştır.

Wellhausen, *Ein Gemenwesen ohne Obrigkeit* ("regieren heisst richten").

Ahzâb: 33/36.

Mâide: 5/42-43.

İbn Ruşd, *Bidâye*, § "Kısas."

İbn Hişâm, s. 410-411.

Assemani, *Bibl. Orient*, III, 2, s. XCVI.

Bk. *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, "Antioche" maddesi.

İbn Hişâm, s. 402.

Taberî, I, 2234.

Sarahsî, *Mebsût*, XVI, 109.

Mâlik, Kettânî'den naklen, I, 56; Buhârî, 83: 3; Muslim, 29: 5; Şâfi'î, *Risâle*, § 691.

Kettânî, I, 56-57, İbn Sa'd ve İbn el-Cevzî'den naklen; İbn Hazm, s. 319-323.

Sarahsî, *Mebsût*, XVI, 76.

İbn 'Abdi'l-Berr, *İsti'âb*, No: 1455; İbn Hanbel, II, 187, VI, 205

İbn Hişâm, s. 411.

Muslim, 30: 17-18.

Ebû Dâvûd, 23: 5.

A.g.e., 23: 7.

Buhârî, I: 1

Nahl: 16/90.

En'am: 6/164; İsrâ: 17/16, Fâtır: 35/19, Zümer: 39/9, Necm: 53/39.

İbn Rüşd, *Bidâye*, "Kısas" bölümü.

Tirmizî, 15: 2; İbn Hanbel, V, 160.

Paris'te çıkan *Continental Daily Mail* adlı bir gazete, 28.4.1949 tarihli sayısında, Anvers'de 14.4.1849 tarihinde yayınlanan *Het Handelsblad* adlı gazeteden naklen, "XIX. Yüzyıl ortalarında Worcester'li bir İngiliz'in karısını ve on yaşındaki kızını altı *pens* karşılığında satabildiğini" yazmaktadır.

Hobhouse, *Morals in Evolution*, § Law and Justice.

Ebû Yûsuf, *Harac*, s. 13, Bulak yay.; bk. Muslim, 29: 45-46; Buhârî, 42: 3, 87: 28-29.

Bakara: 2/278 (... mevcut faiz alacaklarınızı terk edin..."); ayrıca Taberî ve Hâzin tefsirlerinin bu

ayetle ilgili bölümlerine bakınız.

Vesâ'ik, No: 228.

Bu olaylarla ilgili referanslar için bk. benim *Muslim Conduct of State* adlı kitabım (¤ 258-260).

Sarahsî, XVI, 73.

A.g.e., XVI, 73, 74, 122; İbn Sa'd, I/II, s. 97; Ebû Yûsuf. *Harac*, s. 65.

Kindî, *Vulat*, s. 336-337.

Mekkârî, *Nefhu't-Tîb*, I, 557, Avrupa bs.

Diğer kaynakların yanı sıra, İbn Hanbel, No: 3188, 3292.

Bu konuda yapılan bir tartışma ve Ebû Bekir ile Ömer'in sözleri için bk. İbn el-Kayyım, *Turuk Hukmiye*, s. 74-76.

Buhârî, Tirmizî ve İbn Hanbel'den naklen.

Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Hanbel vb.den naklen.

Buhârî, 48: 6, vs.

Muslim, 30: 1; Tirmizî, 23: 13; Ebû Dâvûd, 23: 21.

Talak: 65/2; Bakara: 2/282, vs.

Nisâ: 4/15; Nûr: 24/4.

Bakara: 2/282.

İbn el-Kayyım, *Turuk Hukmiye*, s. 128.

Sarahsî, XVI, 91; *Muhâdarat el-Evâ'il*, s. 97.

İbn el-Kayyım, *Turuk*, s. 60.

İbn el-Kayyım, *İ'lâm el-Muvakkı'în*, I, 73-74.

Nesâ'î, 49; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 12.

İbn Hişâm, s. 887.

Fâkihî, s. 40; Kettânî, I, 246.

Sarahsî, XVI, 122, Bu bilgilere, Süleyman ibn Rabî'a el-Bahilî'den söz ederken yer verilmiştir.

İbn Hişâm, s. 948.

Yûsuf: 12/36.

Ebû Dâvûd, 23: 28.

A.g.y.

Sarahsî, XX, 75.

Kettânî, I, 297.

Sarahsî, XX/88; İbn Side, *Muhassas*, XII/93; *Lisânu'l-Arab*, bk. "Hı-Yâ-Sin" maddesi; Kettânî, I/297.

İbn Hişâm, s. 320-321, Belâzurî, I, § 537 (el-Velîd ibn el-Velîd olayı).

Kettânî, I, 271-272, İbn Asâkir'den naklen.

İbn Hacer, *İsâbe*, "Kadınlar" bölümü, No: 618.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ve Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* adlı eserlerinde hakimlerle ilgili bölümleri mukayese ediniz.

Ebû Ya'lâ, s. 44-54.

Yûsuf: 12/26-28.

İbn Sa'd, V, 403; *İsti'âb*, I, No: 346; Kettânî, I, 280.

Ebû Ubeyd, *Emval*, § 1437, Mâlik, 33: 1-2.

İbn el-Kayyım, *Turuk*, s. 196, ve diğer kaynaklar.

Kettânî'den naklen, I, 260.

Âl-i İmrân: 3/104.

Hûd: 11/84-85; Mutaffifîn: 83/1-3 vs.

Ebû Dâvûd, 22: 52.

Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, s. 287; aynı yerde diğer kaynaklar için dipnota ve ayrıca yukarıda § 1332’ye bakınız.

Mâide: 5/8.

Şûrâ: 42/40.

Nahl: 16/126.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 369.

Bk. Olinder, *Kings of Kindah*.

Lisânu’l-‘Arab, “Kaf-Yâ-Nûn” maddesi.

Buharî, 34: 28-39; İbn Kuteybe, *Ma’ârif*, ilgili konu; Kettâni, *Terâtib*, II, 1-166.

Taberî, *Tefsir*, IV/171, Nisâ Suresi 8. âyeti; *Muhabbar*, s. 324-325.

Buhârî, 41: 8.

Kalem: 68/14-34.

En’âm: 6/137-139.

İbn Sa’d, I/1, s. 45-46; bk. Mélanges Massignon’da yayınlanan *ëlâf* adlı makalem; ayrıca bk.Câhiz, *Fazl-ı Hâşim*, s. 68-70 ve aşağıda § 1593/I, II, 1596.

Muhabbar, s. 263-8; Marzûkî, *Ezmine*, II, 161-70; Ya’kûbî, I, 313-5.

Ya’kûbî’de, “ehl-i hevâ” yerine *Zâde* (savunucular) kavramı geçmektedir ki, yaptıkları işe bakılırsa bu tanım tercihe daha uygun gözükmektedir.

Arabistan’daki Çinliler konusunda bk. Mes’ûdî, *Mürûc*, I, 308; Lewicki, s. 174.

Suheylî, II, 351.

İbn Hanbel, IV, 206, *France-Islam*, Paris, No: 93.

Belazurî, I, § 1066 (Burada söz konusu edilen kişi, Huzeyfe’dir).

Bakara: 2/198.

Tevbe: 9/28.

İbn Hişâm, s. 66; krş. Suheylî, I, 75; *Kâmûs*, § “Be-Sin-Lâm” maddesi.

Azrakî, s. 143.

Ebû Ubeyd, § 1624 vd.

Krş. *Justinien Kodu*, IV. bölüm, 41. kısım, § 1-2.

Rahman: 55/22.

Suheylî, II, 103.

Tarihu’l- Medînetu’l-Munevvere, I, 304, 306.

Öşür muafiyeti ile ilgili olarak bk. *Vesâ’ik*, No: 48, 122, 181; 84, 90 ve 189 No’lu belgelerde zekât mükellefiyeti getirilirken, öşür vergileri kaldırılmaktadır; 94 No’lu belgede ise, zekât vergisi ödeme yükümlülüğü taşımayan Hıristiyanlar lehine de öşür vergisi muafiyetinden söz edilmektedir.

Ebû ‘Ubeyd, § 1397, 1660; % 10 olan vergi oranı % 5’e indirilmiştir.

İbn Sa’d, 2/I, s. 104.

İnfâk deyiminin daha sonraki dönemlerde geliştirildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, (Medine dönemine ait bir ayet olan Bakara suresinin 267. ayetinde) Kur’an, ticarî kazançlar ve ziraî ürünler üzerinden alınan vergilerden söz eder gibi gözükmektedir:

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan *infâk* edin (güzel işler yapmak için harcayın). Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın.”

Yine, aynı surenin aşağıda mealini verdiğimiz 3. ayetinde, *infâk* deyimi kullanılarak, *zekât*’ın her türlü şeklini içeren davranış biçimlerinden söz edildiğini belirtmek gerekir:

“Onlar *gayb*’a inanırlar, namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz mallardan Allah

yolunda harcarlar (*infâk ederler*).

Ben, başlangıçta *îtâ* (verme) teriminin de aynı anlama geldiğini düşünüyorum. Zira, Mü'minûn (23/60) Sûresinde şu ayeti okumaktayız:

"Ve onlar, Rablerine dönecekleri için, vermekte oldukları şeyleri kalpleri çarparak (yürekten) verirler."

Ayetteki verme eylemi, belli bir yükümlülüğe, manevî bir göreve, samimi bir şekilde bu dini kabul ettiğine bir kanıt anlamı taşımaktadır. Daha sonra gelen ve kelimenin kökeni itibarıyla daha asil bir anlam içeren *zekât* ve *sadaka* terimleri ise, İslâmî bir yükümlülük olarak daha yaygın bir şekilde kullanılmışlar, *îtâ* (verme) terimi ise, örneğin aşağıdaki ayette olduğu gibi, daha az kullanılarak z*ekât* teriminin gölgesinde kalmıştır:

"(Asıl iyilik...) Elinde olan maldan Allah'ın rızasını gözeterek yakınlara, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan *vermek*, namazı dosdoğru kılmak ve *zekât*ı vermektir..."

Görüldüğü gibi, aynı ayette *itâ* (vermek) ve *zekât* kavramları birlikte kullanılmıştır.

Nasîb kavramı da aynı anlama gelmektedir. Hicret'ten önce nazil olan En'am Suresi'nin 136. ayetinde, müşriklerden şöyle bahsedilmektedir:

"Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a pay (nasîb) ayırıp, zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan, Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!"

Yine Hicret'ten önce nazil olan Nahl Suresi'nin 56. ayetindeki "kendilerine rızık olarak verdiklerimizden bir pay ayırıyorlar" ifadesi de, adet haline gelmiş ve neredeyse zorunlu bir vergiye işaret etmektedir. Ancak ayette geçen *nasîb* terimi, Kur'an'da Müslümanlarla ilgili olarak kullanılmamıştır.

Nisâ: 4/5.

İbn Ebî Şeybe, *Musannef*; Mu'âviye'nin bir uygulaması ile ilgili olarak bk. Mâlik. 17: 7.

Yed (el) teriminin Kur'an'da (Tevbe: 9/29) kullanılan anlamı ile ilgili olarak, *Vesâ'ik* adlı kitabımın sonunda yer alan "Terimler Sözlüğü" bölümüne bakınız.

Ebû Hayyân, *Tefsîr*, s. 58.

Ebû Yûsuf, s. 72; İbn Ebî Şeybe, Şevkânî'den naklen: *Feth'ul-Kadîr*, II, 357; Belazurî, *Fütûh*, s. 129. Taberî, *Tefsir*, X, 110; Ebû Hayyân, *Tefsir*, s. 58

Taberî, *Tefsir*, X, 110; Ebû Hayyân, *Tefsîr*, s. 58.

Vesâ'ik, No: 291.

Belazurî, Ensâb, II, 585 (İstanbul elyazması).

İbn Rüşd, *Bidâye*, "Zekât" bölümü, 5. Cümle, I. Fasıl, 2. Mesele.

Taberî, *Tefsîr*, X, 113.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', s. 116.

İbn el-‘Arabî, *Tefsîr*, 394-395.

Kasânî, *Bedâ’î*, II, s. 45.

Ebû Hayyân, *Tefsîr*, s. 58, 60.

Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 365.

Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, X, 494-495.

İbn Sa’d, V, 260, 272.

Nûr:24/33.

Ebû ‘Ubeyd, § 1348-1354.

Beled: 90/11-13, Bakara: 2/177, Nisâ: 4/92, Mâide: 5/89, Mücadele: 58: 3.

Vesâ’ik, No: 1, § 11-12.

İbn Sa’d, I/II, s. 178; Muslim, 32: 70-71.

İbn Sa’d, 1/2, s. 182-83; İbn Hişâm, s. 354; Suheylî, II, 26,143; Belâzurî, I, § 1043.

Krş. Hayber bölgesi için İbn Hişâm, s. 777; Medine için İbn Hacer, *İsâbe*, “Fervet’ubn Amr” maddesi; Mekke ve özellikle Tâ’if bölgesi için Ebû Dâvud, 9: 13; Vâdi’l-Kurâ için, Ebû ‘Ubeyd, *Emval*,¤ 1440.

Buhârî, 93: 24.

Nesâ’î, 19:1; İbn. Hanbel, III, 103, 178, 235, 250.

Ebû ‘Ubeyd, § 1996-1997.

Ebû Dâvud, 22: 50; Kettânî, I, 426; Ebû Ya’lâ, s. 166-67 vs. Bu konuda Kur’an’a da bakılabilir: 11 /85

Kettânî’den naklen, *Terâtîb*, I, 422.

İbn Ebî Şeybe, Ebû ‘Ubeyd’den naklen,¤ 1437; Hayber’den toplanan buğday gelirleri için bk. İbn Hişâm, s. 776.

Vesâ’ik, No: 94.

A.g.e., No: 32.

İbn Sa’d, I/II, s. 37.

Ya’kût, § “Bahreyn” maddesi; İbn el-Ferrâ’, *Rusul el-Mulûk*, s. 4.

Ebû Dâvûd, 22: 27. Burada iki ayrı rivayet vardır.

Taberî, I, 1784.

Makrîzî, I, 68.

İbn Hişâm, s. 663-664.

Suheylî, II, 183.

Taberî, I, 1782.

Bk. Buhârî, 62: 2.

Buhârî, 86: 13.

Ebû Dâvûd, 9: 26: İbn Mâce, 12: 25.

Buhârî, 89: 5.

A.g.e., 50: 1.

Hz. Peygamberin Savaşları, Beyan Yayınları, İst.

Dârimî, 16: 39.

Buhârî, 3:45 ; 56: 15; Müslim, 33: 149-51; ayrıca bk. aşağıda § 1702.

Nesâ’î, 28/1.

Bk. yukarıda § 1651.

Buhârî, 56: 138.

İbn Sa’d, II/1, s. 27; İbn Hişâm, s. 560-561.

İbn Hişâm, s. 815.

İbn Sa’d, 2/1, s. 27.

A.g.e., s. 45.
İbn Hişâm, s. 436.
A.g.e., s. 435.
A.g.e., s. 443, 760.
A.g.e., s. 439.
A.g.e., s. 894.
Buhârî, 56: 157.
Ebû Yûsuf, s. 131; İbn Sa'd, II/I, s. 97.
İbn Sa'd, II/I, s. 96.
Muslim, 37: 105; Ebû Dâvûd, 15: 46, 33: 6.
İbn Hişâm, s. 812; İbn Sa'd, s. 35, 97.
Muslim, 32: 2; ayrıca bk. *İslâmda Devlet İdaresi* adlı kitabımızın Ek Bölümü.
Muslim, 33: 67-69.
Şe'mî, *Sîre*, ilgili bölümde.
Buhârî, 3: 45; Müslim, 33: 149-51; Tirmizî, 20: 16.
Nisâ: 4/102-104.
Vâkıdî, *Megâzî*, Vr. 15a (British Museum elyazması).
Belazurî, I, § 697, vs.
İbn Sa'd, 2/I, s. 9; Taberî, *Tefsîr*, Âl-i İmrân: 3/125 ile ilgili bölüm.
İbn Hişâm, s. 873.
Belazurî, I, § 765.
Vesâ'ik, No: 367 (Taberî'den naklen).
İbn Hişâm, s. 985.
A.g.e., s. 421.
İbn Sa'd, 2/1, s. 11. Bk. yukarıda § 1651.
Belazurî, I, § 765.
Enfâl: 8/41 (*safiy* için, bk. Belazurî, I, § 1037-8).
Buhârî, 57: 18; Ebû Dâvûd, 15: 100.
Muslim, 32: 137, Ebû Dâvûd, 15: 141; İbn Hanbel, I, 315, (Nº 2931-2).
Buhârî, 55: 149, vs.
İnsan: 76/8.
Taberî, I, 1341.
Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, IV, 225.
İbn Rüşd. *Bidâye*, I, 351 (Mısır bs.).
Muhammed: 47/5.
Buhârî, 56: 148; Muslim, 32: 24-25.
Örneğin, *İslam'da Devlet İdaresi* adlı kitabım.
Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 185.
Tevbe: 9/7.
Munemmak, s. 538 vd.; Hitti, *History of the Arabs*, s. 65-66.
Suheylî, II, 64.
İbn Sa'd, 3/II, s. 52 ve 4/1, s. 184; İbn Hişâm, s. 685; İbn Hanbel (Nº 5857), II, 107; III, 334.
Suheylî, II, 253.
Vesâ'ik, No: 233.
Kettânî, I, 180-183.
Ebû Dâvûd, 24: 2, vs.
Yakûbî, II, 84; *Vesâ'ik*, No: 28.

Bréhier, *Institutions de l'empire byzantin*, s. 284.
İbn Hanbel, IV, 74-75.
İbn Hişâm, s. 965; Ebû Dâvud, 15: 154; Dârimî, 17: 59; İbn Hanbel, I, 384 (Nº 3642).
Halebî, *İnsânu'l-'Uyûn*, III, 26; Dahlân, II, 46.
Ebû Dâvûd, 15: 151.
İbn Hişâm, s. 460.
Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, IV, 67.
İbn Hişâm, s. 402.
A.g.e., s. 916.
A.g.e., s. 744.
Makrîzî, I, 509.
Buhârî, 64: 87.
İbn Sa'd, I/II, s. 152; ayrıca bk. § 512.
İbn Hanbel, IV, 74-75.
Fetâvî 'âlemgîrîye (hindiye), III, 265-266, Şeybânî'den naklen.
İbn Sa'd, I/II, s. 17.
Taberânî, *Kebîr*, II, 289 a, b; *Arabica*, 1955, No: 105.
İbn Sa'd, I/II, s. 162-165.
A.g.e., s. 165.
Taberî, I, 2163.
Tirmizî, 19: 23; İbn Sa'd, I/II, s. 107.
Ebû Dâvûd, 38: 4.
Bk. İbn Sa'd, I/II, s. 42, 4. satır vd.
Buhârî, 56: I, 58: 22.
İbn Teymiye, *Siyâsetu'ş-Şer'iyye*, s. 8.
Vesâ'ik, No: 41, 81, 87, 90, 121, 152, 189, 193, 196, 233.
Buhârî, 54: 157; 61: 25.
Munammak, s. 234 vd.; Belazurî, I, § 277.
Sarahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, I, 69.
Buhârî, 24: 24, 34: 100, No: 4.
Buhârî, 61: ı; Muslim, 63: 168.
İbn Hanbel, III, 425 (Hadis metin olarak değil, mealen verilmiştir).
Buhârî, 71. bölüm.
Mâlik, 26. bölüm; Ebû Dâvûd, 16. bölüm.
İbn Mâce, 8-9: 9 (Nº 2-3); Tirmizî, 9: 5.
Ebû Dâvûd, 12: 19.
Buhârî, 67: 48.
A.g.e., 67: 61.
A.g.e., 67: 63 (bk. İbn Hanbel, , IV, 67).
Muhabbar, s. 95.
Dineverî, *Kitâbu'n-Nebât*, C. 5, "Dârim" maddesi, C. 3, "Misvak"bölümü (bk. RAAD, C. 29, s. 476-77; C. 30, s. 694.)
Buhârî, 67/7 ve 67/54 vs.
A.g.e., 67: 74-75.
A.g.e., 67: 54, 67: 56.
A.g.e., 67: 83.
İbn Hişâm, s. 1019.

Belazurî, I, § 1165.
Belazurî, I, § 1057.
İbn Sa’d, I/II, s. 182.
İbn Sa’d, I/II, s. 155.
Mâide: 5/3.
İbn Sa’d, I/II, s. 119.
Muslim, 2: 1.
Nûr: 24/58.
İbn Sa’d, I/II, s. 113.
A.g.e., s. 112; Nesâ’î, 36: 1.
İnsan: 76/5, Mutaffifin: 83/26.
Kabuğundan soyulmuş hurma değneği. (Çev.)
Rahman: 55/11-12.
İbn Sa’d, I/II, s. 170-171; Buhârî, 68: 46; Ebû Dâvûd, 27: 14.
Bk. İbn Sa’d, I/II, s. 139 vd.

Evlenmemiş kızlar bundan müstesna idi. Bk. § 1382. Muhtemelen, İslam-öncesi Arabistan’ında, toplumun bazı kesimlerinde kadınlar, yabancı erkekler karşısında yüzlerini peçe ile örtüyorlardı. Arab dilinde bununla ilgili olarak bazı izler bize kadar gelmiştir: Kadının, burnunun üzerine ya da gözlerinin altından başlamak üzere iliştirdiği örtüye *hımâr* denmekteydi. Bazen bu örtü göz hizasına kadar yaklaştırılıp kirpikler de artık görünmez oluyor ve bu durumda bu örtüye *vesvâs* adı veriliyordu. Örtü burnun ucuna doğru düşürülürse buna da *lifâm* deniliyordu. Dudaklar üzerine kadar indirilip burun açık bırakılırsa, buna da *hisâm* adı veriliyordu” (Kastallânî, *İrşâd*, III, 312).

Baldızın (hanımın kız kardeşinin), eniştesinin (kız kardeşinin kocasının) yanında yüzünü örtmesi gerekmez. Aşağıdaki hadisten bu sonucu çıkarıyoruz: “Abbâs şöyle nakleder: (Son hastalığı sırasında) etrafı hanımlarıyla çevrilmiş olan Resulullah’ın huzuruna girdim. (Karım ’Umm el-Fadl’ın kız kardeşi olan baldızım) Meymûne dışında, hepsi de derhal örtülerini (peçelerini) yüzlerine çektiler....”(İbn Hanbel, I, 209, No:. 1784; Ebû Ya’lâ el-Mavsılî de, Veliyyyu’llâh ed-Dihlevî’den naklen (bk. *İzaletu’l Hifâ’ ‘an Hılâfeti’l-Hulefâ*, Breilly/Hindistan, H. 1286, I, 103), Bu istisnanın nedeni, baldızın eniştesi ile geçici bir mahremiyet (evlenme yasağı) ilişkisi içinde olmasıdır; yani bir erkek, iki kız kardeşi aynı anda eş olarak nikâhı altına alamaz.

Buhârî, 13: 2, Muslim, *îdeyn*, 19.
Muslim, *îdeyn*, 4; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 121; Dârimî, *Salât*, 224.

Samhûdî (2.bs., s. 1135) bu konuyla ilgili oldukça ayrıntılı bilgi vermekte ve Yahudiler arasından çıkan bir takım Medineli acemi sihirbazların önce boş yere ona büyü yapmaya çalıştıklarını söyler. Bunlar daha sonra Lebîd ibn A’sam adlı yabancı bir Yahudi’ye, gerçekte 3 altın tutarında yüklü bir bahşiş vermişlerdir. Lebîd’in kız kardeşleri büyü sanatında ondan çok daha fazla uzman idiler. Asıl yapılacak işi onlar yapmışlar ve Lebîd ise, sadece üzerine büyü yapılan nesneyi (Resulullah’ın kesilmiş saçlarını) Zurvân (Zû-Arvân) adlı kuyuya gizlemek olmuştur; bunun üzerine kuyunun suyu sanki kına ile boyanmışçasına sapsarı kesilmişti.

Bk. Buhârî, 46: 29; Muslim, 22: 143 (7 arış, yani yaklaşık 3,5 m.)
Lisân, bk. “Kaf-Sad-Ra” maddesi.
Ebû Yûsuf, *Harâc*, s. 57.
Ayrıca bk. Buhârî, 96: No: 14.
Lisân, bk. D-R-K-L maddesi.
Suheylî, II, 304.
İbn el-Kayyım, *el-Furûsiye*, s. 7.
Örneğin, İbn Hişâm, s. 560.

İbn Sa’d, 1/II, s. 91.

İbn el-Cevzî, *Vefâ*, s. 582.

İbn Hanbel, III, 161.

A.g.e., s. 113.

Burada Resulullah (as)’ın inşa ettirmiş olduğu mescitler söz konusudur. Özel girişimler sonucu yapılan mescitler ise, Hicret’ten 2 yıl kadar önce Akabe Biati’nden hemen sonra inşa edilmişlerdir. Örneğin, Câbir’in bahsettiği mescitlerden biri (bk. İbn Ebi Şeybe, İbn Hacer’den naklen, *Metâlib*, No: 4176 ve 4289) hiç şüphesiz kendi kabilesince inşa edilmişti; diğeri ise, Es’ad ibn Zurâre’nin (bk. Şe’mî, III, 485; Samhûdî, 2. bs, s. 224, 1323) ve Râfi’ ibn Mâlik ez-Zurkî’nin (a.g.e., s. 857) Benû Selemelerin mahallesinde olduğunu rivayet ettikleri mescittir. Esasen, ne kadar küçük ve sade olursa olsun, 12 nakipten her birinin kendi mahallesinde birer mescit inşa etmiş olduğunu düşünüyoruz.

İbn Sa’d, 3/1, s. 83; *Vesâ’ik*, No: */vâv. Kaynaklarda bu konu ile ilgili olarak iki anlatım göze çarpmaktadır: Bunlardan ilkine göre, Resulullah Medine’ye hicret etmeden önce, buradaki Cuma namazlarını Mus’ab ibn ‘Umeyr kıldırıyordu; diğer anlatıma göre ise, bu işi yapan, Ensâr’dan (Hazreçli) Es’ad ibn Zurâre idi. Samhûdî’nin verdiği bilgi (2. bs., s. 224), sorunu çözecek gibi gözükmektedir. Onun ifadesine göre, Evs kabilesine mensup olanlar, Hazreçli bir imamın arkasında cemaat olup namaza durmayı pek istemiyorlardı. Bunun üzerine, Mekke’li Mus’ab, tabii ki Resulullah’ın emri üzerine bu işle görevlendirildi. Şunu da belirtelim ki, Resulullah (as) Mekke’den Cuma namazına başlanması için emir gönderdiğinde, Medine henüz bir İslam beldesi değildi.

Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd vb.

İbn Kuteybe, *Kitâbu’l-Envâ’*, § 6-97.

İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 5-8.

Mes’ûdî, *Tenbîh*, s. 209..

İbn Kuteybe, *Enva’*, § 159; ayrıca bk. yukarıda § 1287-1312.

Ebû Dâvûd, 27: 19, No: 7.

A.g.e., 27: 15.

Mâlik, 16: 6.

Müslim, 11/93; Ebû Dâvud, 20/68; A. b. Hanbel, VI, 10, v.s

Birinci cildin ilk bölümünde Halife Osman’ın İspanya’da fetih hareketine girişen orduları ile ilgili dipnot açıklamasına bakınız. Bu fetihler sırasında, sadece Galya (Fransa) bölgesinin ele geçirilmesi, Halife Osman’dan sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir. (Ç.)

İbn Hişâm, s. 1006.

A.g.e., s. 1007.

Taberî, I, 1801-2; İbn Hanbel, II, 317, III, 33.

Buhârî 64/83, No: 4 ve 5. Bazı kaynaklar, vasiyet beyânında bulunmak üzere kâğıt getirilmesini bizzat Resulullah’ın istemediğini, ancak orada bulunan ziyaretçilerden birinin (görünüşe bakılırsa, amcası Abbâs) kendisine bunu telkin ettiğini belirtirler. Bu hatırlatma üzerine Resulullah: “Bana bir kâğıt getiriniz!..” emrini vermiştir. Şayet Resulullah bizzat kendi iradesiyle bir şeyler yazdırmak istemiş olsaydı, kimse bu isteğe karşı çıkmayı göze alamazdı. Bu konuda Abbâs’ın aşırı istekli olduğu bilinmektedir. Nitekim, Resulullah’ın bu son hastalığı sırasında, yeğeni Ali’ye şöyle demişti:

> “-Üç gün sonra, elinde asa taşıyan birine tabi olmak zorunda kalacaksın! Ben Resulullah’ın yüzünde ecel alâmetleri gördüm. Haydi benimle gel, Resulullah’ın huzuruna varıp, kendisinden, yerine kimi bırakacağı konusundaki talimatını alalım! Şayet bu yetki (Hilâfet) bizlerden birine ait olacaksa, bunu öğrenmiş oluruz; aksi takdirde (en azından) o bize bu konuda bazı emirler verir ve bizim aracılığımızla vasiyette bulunur.”

Ali ise şöyle cevap vermiştir:

> “-Ben bunu asla yapamam zira, Allah’a yemin ederim ki, eğer o bunu bize şimdi vermezse, daha

sonra da kimse kalkıp bu işi bize vermez...” (bk. Buhârî, 64/83, No: 16; İbn Hişâm, s. 1011; Belâzurî, *Ensâb*, I, § 1147).

Daha sonra, Resulullah’ın vefatından hemen sonra, Abbâs yeniden sevgili yeğeni Ali’nin yanına gelerek, ona:

“Ey Ali! Haydi gel ben sana herkesin gözü önünde alenen biat edeyim de artık kimse sana karşı çıkmasın!...”

Ali bu öneriyi reddetmiş ve şöyle demiştir:

“Bizim (bu konuda) sahip olduğumuz hakları reddedip inkâr eden biri mi var?” (Belâzurî, *Ensâb*, I, § 1180, 1185).

Ebû Bekir’in halife seçilmesinden sonra ise, Abbâs üzüntü ve keder içinde Ali’ye koşmuş, ona sitemde bulunarak şöyle eklemişti:

“Ben sana söylemiştim!” (Belâzurî, *Ensâb*, a.g.y.).

İbn Hişâm, s. 765. Vâkıdî’nin verdiği bilgiye göre bu kadının adı Zeyneb bint el-Hâris idi (bk. *Megâzî*, Londra el yazması, vr. 154/a ve b). Aynı zamanda Merhab adlı Yahudinin yeğeni ve Sellâm ibn Mişkem’in hanımıydı (her iki adam da Yahudilerin ileri gelen başkanlarındandır). Bu kadının kocası, erkek kardeşi, babası ve amcası, Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda ölmüşlerdi.

A.g.e., s. 1007-8, Suheylî, II, 369-70’de farklı metinler yer almaktadır.

Selmân (İbn Hişâm, s. 141) ve Herakliyus’un elçisi (İbn Hanbel, IV, 74-75) de kendisine bunu sormuşlardı. Yine bir Arap tabip de bununla ilgilenmiştir (İbn Sa’d, I/II, s.132-3). Bk. yukarıda “Tıp ilmi” adlı bölüm.

İbn Sa’d, 2/11, s. 57.

Genel bilgiler için bk. *Problèmes constitutionnels aux premiers temps de l’Islam*, Paris 1988; *The Prophet’s Establishing a State and his Succession*, Hyderabad-Deccan 1986.

Ebû Dâvûd, 23: 2; Buhârî, 37: 1, No: 2 vd.

Hucurât: 49/ 13.

Bir şair, bu kabile hakkında alay yollu şöyle söylemekteydi: “İşler özellikle Teymlerin yokken karara bağlanır; onlar orada bulunsalar bile, onların görüşleri alınmaz,” (bk. *Mecelletu’l-Hac*, Mekke 1378 H., XII, 10, s. 605).

Ensâb, I, § 648-767.

Bk. “*The Notion of Khilafat and its Modern Application*”, Journal of Pakistan Historical Society, C. 4, 1956, s. 278-284.

İbn Sa’d

... ...

Benû Cenbe’lere (diğer bir yazmada Benû Hayne’lere) ve Maknâ ahalisine: Şehrinize dönmekte olan sizin temsilci heyetinizi kabul ettim.

Mektubum size varır varmaz siz emniyet ve selâmet içinde olacaksınız. Allah’ın himayesi ve Resulünün koruması sizlere tanınmış olacaktır.

Ve onun Resulü, sizin yaptığınız bütün kötülük ve kusurları bağışlıyor; ve Allah’ın himayesi ve Resulünün koruması sizlere tanınmış olacaktır

... ...

... ...

Size ne bir tecavüz, ne de bir zulüm uygulanacaktır.

Ve Allah’ın Elçisi bunlara karşı hem kendisinin hem de sizin savunucunuzdur.

Resulullah’ın ya da onun görevlendirdiği bir başka elçinin muaf tuttukları dışında, dokumalarınız, elinizin altında bulunan köleler, binek hayvanlarınız ve silâhlarınız Resulullah’a aittir. Ayrıca, hurmalıklardan elde ettiklerinizin dörtte biri, küçük sandallarla tuttuğunuz balıkların dörtte biri ve kadınlarınızın dokuduklarının dörtte birini ödemekle yükümlüsünüz.

Bundan sonra her türlü cizye ve angarya vergisinden muafsınız.

Buna göre, eğer kulak verip itaat ederseniz, Resulullah da sizin aranızdan şerefli kimseleri onurlandıracak ve aranızda suç işlemiş olan kimseleri bağışlayacaktır.

Şimdi ben, müminlerin ve müslümanların yararına şunu ilâve ederim: Kim Maknâ ahalisine iyi muamele gösterirse bu onun lehine, kim onlara kötü davranırsa bu da onun aleyhine bir durum doğuracaktır.

Üzerinizde Başkan olarak kendi aranızdan veya Resûlullah’ın hemen yakınında bulunanlardan (ehl) seçilmiş birine sahip olacaksınız.

... ...

... ...